POLITIKAI GAZDASÁGTAN

TANKÖNYV

SZIKRA

SZTRA

POLITIKAI GAZDASÁGTAN

TANKÖNYV

A MÁSODIK, BŐVÍTETT
OROSZNYELVŰ KIADÁS ALAPJÁN KÉSZÜLT

HARMADIK KIADÁS

SZIKRA

BUDAPEST 1956

Az orosz eredeti címe:

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЭКОНОМИЯ
УЧЕБНИК

ВТОРОЕ, ДОПОЛНЕННОЕ ИЗДАНИЕ

ГОСПОЛИТИЗДАТ
МОСКВА 1955

LT. 3860

BÖTV... ...TEM
RÉG... ...ET
293 chart

Felelős kiadó a Szikra Könyvkiadó vezérigazgatója

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ

Ezt a politikai gazdaságtan tankönyvet a következő közgazdászokból álló munkaközösség írta: K. V. Osztrovityanov akadémikus, D. T. Sepilov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, L. A. Leontyev, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja, I. D. Laptyev, a Lenin Mezőgazdasági Akadémia rendes tagja, I. I. Kuzminov professzor, L. M. Gatovszkij, a közgazdasági tudományok doktora, P. F. Jugyin akadémikus, A. I. Paskov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja és V. I. Pereszlegin, a közgazdasági tudományok kandidátusa. A tankönyvben szereplő statisztikai anyag kiválogatásában és feldolgozásában részt vett V. N. Sztarovszkij, a közgazdasági tudományok doktora.

A tankönyv tervezetének kidolgozása során sok szovjet közgazdász tett értékes bíráló megjegyzéseket és javasolt több hasznos szövegmódosítást. Ezeket a megjegyzéseket és javaslatokat a szerzők figyelembe vették a tankönyvön végzett további munkájukban.

A tankönyv megírása szempontjából óriási jelentősége volt annak a közgazdasági vitának, amelyet a Szovjetunió Kommunista Pártjának Központi Bizottsága indított 1951 novemberében. E vita folyamán, amelyben száz meg száz szovjet közgazdász vett aktívan részt, beható kritikai elemzés alá vették a politikai gazdaságtan tankönyvnek a szerzők által előterjesztett tervezetét. A vita nyomán a tankönyv tervezetének jobbá tétele érdekében kidolgozott javaslatok fontos forrásul szolgáltak a tankönyv felépítésének tökéletesítéséhez és tartalmának gazdagításához.

A tankönyv végleges szerkesztését a következő elvtársak vé-

gezték: K. V. Osztrovityanov, D. T. Sepilov, L. A. Leontyev, I. D. Laptyev, I. I. Kuzminov és L. M. Gatovszkij.

A szerzők teljes mértékben tudatában vannak a marxista politikai gazdaságtan tankönyv jelentőségének, és az a szándékuk, hogy folytatják a munkát, s tovább javítják a tankönyv szövegét az olvasók kívánságainak és azoknak a bíráló megjegyzéseknek alapján, amelyeket az olvasók tesznek majd a tankönyv első kiadásának megismerése után. Ezért a szerzők kérik az olvasókat, hogy a tankönyvre vonatkozó észrevételeiket és kívánságaikat küldjék el a következő címre: A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdaságtudományi Intézete, Moszkva, Volhonka, 14.

A szerzők

Moszkva, 1954 augusztus.

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ

A politikai gazdaságtan tankönyv 1954 végén több mint 6 millió példányban megjelent első kiadása rövid idő alatt elfogyott. A tankönyv az orosz nyelven kívül a Szovjetunió népeinek sok nyelvén, s több külföldi országban is megjelent.

Szükségessé vált a tankönyv második kiadása. Ennek a kiadásnak előkészítésénél a szerzői munkaközösség azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a Szovjetunió szocialista gazdaságának és a népi demokratikus országoknak szakadatlan fejlődését, valamint a kapitalizmus általános válságának további elmélyülését tükröző újabb tételekkel és tényekkel egészíti ki a tankönyvet.

A szerzői munkaközösség arra törekedett, hogy a lehető legteljesebb mértékben figyelembe vegye a politikai gazdaságtannak e tankönyv alapján a főiskolákon, a pártiskolákban, valamint a pártszemináriumok és az önálló tanulás keretében folyó tanulmányozása során szerzett tapasztalatokat. A múlt év folyamán a tankönyvet sok politikai gazdaságtani tanszéken megvitatták, s ezzel kapcsolatban elküldték megjegyzéseiket és kívánságaikat. A szerzői munkaközösség ezenkívül sok levelet kapott az olvasóktól is, akik javaslatokat terjesztettek elő a tankönyv szövegére vonatkozóan. 1955 március—áprilisában moszkvai, leningrádi, kievi, minszki, rigai, tallini, vilnai, tbiliszi, jerevánі, bakui, taskenti, ashabadi, sztálinabadi, alma-atai és szverdlovszki tudományos munkatársak, tanárok és gazdasági vezetők részvételével széleskörű tanácskozás folyt le, amelyen behatóan megvitatták a tankönyv első kiadását.

A szerzői munkaközösség gondosan tanulmányozta a tankönyvre vonatkozóan a politikai gazdasági tanszékek értekezletein és közgazdászok tanácskozásain elhangzott, továbbá az ol-

vasók leveleiből tudomására jutott valamennyi bíráló megjegyzést és kívánságot, s azon volt, hogy felhasználjon mindent, ami hozzájárul a tankönyv megjavításához. Ennél a szerzők abból indultak ki, hogy meg kell tartani a tankönyv mostani — nagy olvasótábort szem előtt tartó — jellegét, s nem szabad jelentősen növelni a tankönyv terjedelmét.

A tankönyv második kiadását szerzői munkaközösség készítette elő, melynek tagjai a következő elvtársak voltak: K. V. Osztrovityanov, D. T. Sepilov, L. A. Leontyev, I. D. Laptyev, I. I. Kuzminov és L. M. Gatovszkij. A statisztikai anyag kiválogatásában és feldolgozásában részt vett V. N. Sztarovszkij elvtárs.

A szerzői munkaközösség hálával fejezi ki mindazoknak az elvtársaknak, akik bíráló megjegyzéseikkel és javaslataikkal segítettek a tankönyv második kiadását előkészítő munkában. A szerzők ezután is folytatni szándékoznak a tankönyv javítására irányuló munkát, s ezzel kapcsolatban kérik az olvasókat, hogy észrevételeiket és kívánságaikat küldjék el a következő címre: A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdaságtudományi Intézete, Moszkva, Volhonka, 14.

A szerzők

Moszkva, 1955 szeptember.

A politikai gazdaságtan a társadalmi tudományok közé tartozik[1]. A társadalmi termelés és az anyagi javak elosztása terén az emberi társadalom fejlődésének különböző fokain érvényesülő törvényeket tanulmányozza.

A társadalom életének alapja az anyagi termelés. Az embereknek ahhoz, hogy élhessenek élelemre, ruházatra és más anyagi javakra van szükségük. S ahhoz, hogy ilyen javaik legyenek, elő kell azokat állítaniok, termelniök, dolgozniok kell.

Az emberek nem külön-külön termelik az anyagi javakat, vagyis nem külön-külön harcolnak a természet ellen, hanem közösen, csoportokban, társadalmakban. A termelés tehát mindig és minden körülmények között *társadalmi* termelés, a munka pedig a *társadalomban élő* ember tevékenysége.

Az anyagi javak termelése, a termelő folyamat a következő tényezőket feltételezi: 1. az emberi munka, 2. a munka tárgya és 3. a munka eszköze.

A *munka* célszerű emberi tevékenység, amelynek során az ember szükségleteinek kielégítése érdekében a természet tárgyait megváltoztatja, átalakítja. A munka természetes szükségszerűség, az emberek létezésének elengedhetetlen feltétele. Munka nélkül nem volna lehetséges emberi élet.

A *munka tárgya* mindaz, amire az emberi munka irányul. A munka tárgyát szolgáltathatja közvetlenül a természet; ilyen

[1] A „politikai gazdaságtan" (politikai ökonómia) tudományának elnevezése a görög „politeia" és „oikonomia" szavakból ered. A „politeia" szó társadalmi rendszert jelent. Az „oikonomia" szó az „oikosz" — ház, háztartás és a „nomosz" — törvény szavakból tevődik össze. A „politikai gazdaságtan" elnevezés csak a XVII. század elején jelent meg.

például a fa, amelyet az erdőben vágnak ki, vagy az érc, amelyet a föld méhéből nyernek. Azokat a munkatárgyakat, amelyeken korábban munkát végeztek, például a kohóüzembe került ércet, a fonodába került gyapotot vagy a szövőüzembe került fonalat, *nyersanyagnak* nevezzük.

Munkaeszköz minden olyan dolog, amelynek segítségével az ember munkájának tárgyára hat, és azt átalakítja. A munkaeszközökhöz tartoznak elsősorban a szerszámok és gépek, továbbá a föld, az üzemi épületek, utak, csatornák, raktárak stb. A munkaeszközök között döntő szerepük van a *szerszámoknak*. Ezekhez tartoznak azok a különféle eszközök, amelyeket az ember munkatevékenysége során használ, kezdve az ősember durva kőszerszámaitól egészen a korszerű gépekig. Azt, hogy a társadalom mennyire lett úrrá a természeten, hogy mennyire fejlett a termelés — a szerszámok fejlettségi színvonala mutatja. A gazdasági korszakokat nem az különbözteti meg egymástól, hogy mit termelnek, hanem az, hogy hogyan, milyen szerszámokkal termelik az anyagi javakat.

A munka tárgyai és a munkaeszközök alkotják a *termelőeszközöket*. A termelőeszközök önmagukban véve, anélkül, hogy munkaerővel egyesülnének, semmit sem hozhatnak létre. Ahhoz, hogy a munkafolyamat, az anyagi javak előállításának folyamata megkezdődhessen, a munkaerőnek egyesülnie kell a termelőeszközökkel.

A *munkaerő* az ember képessége a munkára, azoknak a fizikai és szellemi képességeknek összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember anyagi javakat termeljen. A munkaerő a termelés aktív eleme, ez hozza mozgásba a termelőeszközöket. A szerszámok fejlődésével együtt fejlődik az ember képessége a munkára, hozzáértése, jártassága, termelési tapasztalata is.

A szerszámok, amelyek segítségével az anyagi javakat termelik, és az emberek, akik ezeket a szerszámokat mozgásba hozzák, s bizonyos termelési tapasztalatokra és a munkában való bizonyos jártasságra támaszkodva az anyagi javak termelését végzik, a társadalom *termelőerőit* alkotják. A dolgozó tömegek a társadalmi fejlődés minden szakaszában az emberi társadalom legfontosabb termelőerejét jelentik.

A termelőerők az embereknek az anyagi javak előállítása céljából felhasznált természeti tárgyakhoz és természeti erőkhöz való viszonyát fejezik ki. Az emberek azonban a termelés folyamán nemcsak a természetre, hanem egymásra is hatnak. „Csak úgy termelnek, hogy meghatározott módon együttműködnek és tevékenységeiket kicserélik egymással. Hogy termelhessenek, meghatározott vonatkozásokba és viszonyokba lépnek egy-

mással, s behatásuk a természetre, termelésük, csak ezek között a társadalmi vonatkozások és viszonyok között folyik le"[1]. Az embereknek az anyagi javak termelése folyamán kialakult meghatározott társadalmi viszonyai a *termelési viszonyok.*

A termelési viszonyok magukban foglalják: a) a termelőeszközök tulajdonának formáit; b) a különböző társadalmi csoportoknak a termelésben ebből következő helyzetét és egymáshoz való viszonyát; c) a termékek elosztásának a termelőeszközök tulajdonától és az embereknek a termelésben elfoglalt helyzetétől függő formáit.

A termelési viszonyok jellege attól függ, hogy kinek a tulajdonában vannak a termelőeszközök (a föld, az erdők, a vizek, a föld méhének kincsei, a nyersanyagok, a szerszámok, az üzemi épületek, a közlekedési és hírközlési eszközök stb.) — vajon egyes személyek, társadalmi csoportok vagy osztályok tulajdonában, akik, illetőleg amelyek ezeket az eszközöket a dolgozók kizsákmányolására használják fel, avagy a társadalom tulajdonában, amelynek célja a néptömegek anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése. A termelési viszonyok megmutatják, hogyan oszlanak meg a termelőeszközök, következésképpen az emberek által termelt anyagi javak is a társadalom tagjai között. Eszerint a termelési viszonyok meghatározó vonása, alapja *a termelőeszközök tulajdonának* egyik vagy másik formája.

A termelési viszonyok egyszersmind a megfelelő elosztási viszonyokat is meghatározzák. Az *elosztás* összekötő láncszem a termelés és a fogyasztás között.

A társadalomban előállított termékek vagy termelő, vagy egyéni fogyasztásra szolgálnak. *Termelő fogyasztásnak* az olyan fogyasztást nevezzük, melynek során a termelőeszközöket anyagi javak előállítására használják fel. *Egyéni fogyasztásnak* az ember élelmiszer-, ruházkodási, lakás- és egyéb szükségleteinek kielégítését nevezzük.

Az egyéni fogyasztásra termelt cikkek elosztása a termelőeszközök megoszlásától függ. A tőkés társadalomban a termelőeszközök a kapitalisták kezében vannak, s így a munka termékeivel is a tőkések rendelkeznek. A munkások meg vannak fosztva a termelőeszközöktől, s hogy éhen ne haljanak, kénytelenek a munkájuk termékeit elsajátító kapitalistáknak dolgozni. A szocialista társadalomban a termelőeszközök társadalmi tulajdont képeznek. Így a munka termékeivel maguk a dolgozók rendelkeznek.

---

[1] *Marx.* Bérmunka és tőke. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 66. old.

Az árutermelést folytató társadalmi alakulatokban az anyagi javak elosztása *árucsere* révén történik.

A termelés, az elosztás, a csere és a fogyasztás egységet alkotnak, s ebben a termelésé a meghatározó szerep. Ugyanakkor az elosztás, a csere és a fogyasztás meghatározott formái maguk is tevőlegesen visszahatnak a termelésre, előmozdítják annak fejlődését, vagy fékezik ezt a fejlődést.

A „termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi és politikai felépítmény emelkedik és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg"[1]. Ugyanakkor a létrejött felépítmény maga is tevőlegesen visszahat az alapra, meggyorsítja vagy hátráltatja annak fejlődését.

A termelésnek technikai és társadalmi oldala van. A termelés technikai oldalát a természettudományok és a műszaki tudományok: a fizika, a kémia, a kohászattan, a géptan, az agronómia stb. tanulmányozzák. A politikai gazdaságtan a termelés társadalmi oldalát, az emberek *társadalmi-termelési*, vagyis *gazdasági* viszonyait tanulmányozza. „A politikai gazdaságtan — írta Lenin — egyáltalán nem a «termeléssel» foglalkozik, hanem azokkal a társadalmi viszonyokkal, amelyek az emberek közt a termelés során kialakultak, a termelés társadalmi rendjével"[2].

A politikai gazdaságtan a termelési viszonyokat a termelőerőkkel való kölcsönhatásukban vizsgálja. A termelőerők és a termelési viszonyok együttesen a *termelési módot* alkotják.

A termelőerők a termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei. A termelés fejlődése a termelőerők terén végbement változásokkal, elsősorban a szerszámok változásával és fejlődésével kezdődik, majd megfelelő változások következnek be a termelési viszonyok területén is. Ugyanakkor az emberek termelési viszonyai, amelyek a termelőerők fejlődésétől függően fejlődnek, tevőlegesen hatnak a termelőerőkre.

A társadalom termelőerői csakis abban az esetben fejlődhetnek akadálytalanul, ha a termelési viszonyok összhangban vannak a termelőerők jellegével. A termelőerők fejlődésük bizonyos fokán túlnőnek a fennálló termelési viszonyok keretein, és ellentmondásba kerülnek a termelési viszonyokkal. A termelési viszonyok a termelőerők fejlődésének formáiból azok béklyóivá változnak.

Ennek folytán a régi termelési viszonyokat előbb vagy utóbb olyan új termelési viszonyok váltják fel, amelyek össz-

[1] *Marx*. Előszó „A politikai gazdaságtan bírálatához". Lásd *Marx*. A politikai gazdaságtan bírálatához. Szikra 1953. 4. old.

[2] *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 44. old.

hangban vannak a társadalom termelőerőinek fejlettségi színvonalával és jellegével. A társadalom gazdasági alapjának megváltozásával a társadalmi felépítmény is megváltozik. A régi termelési viszonyoknak új termelési viszonyokkal való felváltásához szükséges anyagi előfeltételek a régi alakulat méhében keletkeznek és alakulnak ki. Az új termelési viszonyok tág teret nyitnak a termelőerők fejlődése számára.

Eszerint a társadalom fejlődésének gazdasági törvénye — a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti *kötelező összhang* törvénye.

A magántulajdonon és az embernek ember általi kizsákmányolásán alapuló társadalomban a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összeütközések osztályharcban nyilvánulnak meg. Ilyen körülmények között a régi termelési módnak egy új termelési móddal való felváltása szociális forradalom útján valósul meg.

A politikai gazdaságtan történelmi tudomány. Az anyagi termeléssel történelmileg meghatározott társadalmi formájában, vagyis az egyes termelési módokra jellemző gazdasági törvényekkel foglalkozik. A *gazdasági törvények* a gazdasági jelenségek és folyamatok lényegét, a köztük levő belső, oksági összefüggést és függőséget fejezik ki.

A gazdasági fejlődés törvényei objektív törvények. A gazdasági törvények meghatározott gazdasági viszonyok alapján, az emberek akaratától függetlenül keletkeznek és hatnak. Az emberek ezeket a törvényeket megismerhetik, és felhasználhatják a társadalom érdekében, de nem szüntethetnek meg vagy hozhatnak létre gazdasági törvényeket.

A gazdasági törvények felhasználásának az osztálytársadalomban mindig osztályindítékai vannak: minden új korszak élenjáró osztálya felhasználja a gazdasági törvényeket a társadalmi haladás érdekében, a végüket járó osztályok viszont szembehelyezkednek felhasználásukkal.

Minden termelési módnak megvan a maga gazdasági alaptörvénye. A gazdasági alaptörvény az illető termelési mód lényegét fejezi ki, annak fő oldalait és fejlődési vonalát határozza meg.

A politikai gazdaságtan „mindenekelőtt a termelés és a csere minden egyes fejlődési fokának különleges törvényeit vizsgálja, és csak e vizsgálat befejeztével állíthatja fel a kevésszámú, termelésre és cserére általában érvényes, egészen általános törvényt"[1]. Szerint a különböző társadalmi alakulatok fejlődését

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 150—151. old.

egyaránt meghatározzák mind sajátszerű gazdasági törvényeik, mind pedig azok a gazdasági törvények is, amelyek általában valamennyi alakulatra nézve közösek, például a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye. A gazdasági alakulatok tehát nemcsak elhatárolódnak egymástól az egyes termelési módokra jellemző sajátszerű gazdasági törvények révén, hanem össze is függnek egymással bizonyos, valamennyi alakulatra nézve közös gazdasági törvények révén.

A politikai gazdaságtan a termelési viszonyoknak a történelemben ismert következő alaptípusait tanulmányozza: *az ősközösségi rend, a rabszolgatartó rend, a hűbériség, a kapitalizmus és a szocializmus.* Az ősközösségi rend az osztálytársadalmakat megelőző társadalmi rend. A rabszolgatartó rend, a hűbériség és a kapitalizmus olyan különböző társadalmi formák, amelyek a dolgozó tömegek leigázásán és kizsákmányolásán alapulnak. A szocializmus olyan társadalmi rend, amely nem ismeri az embernek ember általi kizsákmányolását.

A politikai gazdaságtan azt vizsgálja, hogyan fejlődik a társadalmi termelés legalacsonyabb fokaitól kezdve legfelső fokáig, hogyan keletkeznek, fejlődnek és semmisülnek meg az embernek ember általi kizsákmányolásán alapuló társadalmi rendszerek. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a történelmi fejlődés egész menete a szocialista termelési mód győzelmét készíti elő. Továbbá, a politikai gazdaságtan a szocializmus gazdasági törvényeit, a szocialista társadalom keletkezésének és a kommunizmus felső foka felé vezető úton való továbbfejlődésének törvényeit tanulmányozza.

Eszerint *a politikai gazdaságtan az emberek társadalmi-termelési, azaz gazdasági viszonyainak fejlődéséről szóló tudomány. Az anyagi javak termelését és elosztását az emberi társadalom különböző fejlődési fokain irányító törvényeket tárja fel.*

A marxista politikai gazdaságtan módszere a dialektikus materializmus módszere. A marxista-leninista politikai gazdaságtan azon alapul, hogy a társadalom gazdasági rendjének tanulmányozása során a dialektikus és a történelmi materializmus alaptételeit alkalmazza.

A társadalom gazdasági rendjének tanulmányozása során a politikai gazdaságtan a természettudományoktól — a fizikától, kémiától stb. eltérően nem végezhet kísérleteket olyan mesterségesen előidézett laboratóriumi körülmények között, melyek kiküszöbölik a folyamatnak a maga legtisztább állapotában való tanulmányozását megnehezítő jelenségeket. „A gazdasági formák elemzésénél — írja Marx — sem mikroszkópot, sem vegyi kém-

lelőszereket nem vehetünk igénybe. Az elvonatkoztatási képességnek kell mindkettőt pótolnia"[1].

Minden gazdasági rend ellentmondásos és bonyolult képet mutat. A tudományos kutatásnak az a feladata, hogy a gazdasági jelenségek külső látszata mögött elméleti elemzés segítségével feltárja a gazdasági élet belső folyamatait, az egyes termelési viszonyok lényegét kifejező fő vonásait, absztrahálva, elvonatkoztatva a másodrangú vonásoktól.

Az ilyen tudományos elemzés eredményei a *közgazdasági kategóriák*, vagyis az egyes társadalmi alakulatok valóságos termelési viszonyainak elméleti kifejezését jelentő fogalmak, mint például az áru, az érték, a pénz, az önálló elszámolás, az önköltség, a munkaegység stb.

Marx módszere abban áll, hogy a legegyszerűbb közgazdasági kategóriákról fokozatosan tér át a bonyolultabbakra, ami megfelel a társadalom felfelé ívelő — a legalacsonyabb fokoktól a magasabb fokok felé haladó fejlődésének. A politikai gazdaságtan kategóriáinak ilyen rendszer szerinti vizsgálata során a *logikai* vizsgálódás a társadalmi fejlődés *történelmi* elemzésével párosul.

Marx a tőkés termelési viszonyok elemzése során mindenekelőtt a legegyszerűbb és leggyakrabban, tömegesen ismétlődő viszonyt — az egyik árunak egy másikra való kicserélését emeli ki. Kimutatja, hogy az áruban, a tőkés gazdaság e kis sejtjében, csírájukban megvannak a kapitalizmus ellentmondásai. Marx az áru elemzéséből kiindulva megmagyarázza a pénz keletkezését, feltárja a pénz tőkévé való átalakulásának folyamatát, a tőkés kizsákmányolás lényegét. Marx kimutatja, hogy a társadalmi fejlődés elkerülhetetlenül a kapitalizmus pusztulásához, a kommunizmus győzelméhez vezet.

Lenin rámutatott arra, hogy a politikai gazdaságtant a gazdasági fejlődés egymást követő időszakainak jellemzése formájában kell tárgyalni. Ennek megfelelően ebben a politikai gazdaságtan tankönyvben a politikai gazdaságtan alapvető kategóriáit, mint az áru, az érték, a pénz, a tőke stb. — olyan történelmi sorrendben tárgyaljuk, ahogy azok az emberi társadalom fejlődésének különböző fokain keletkeztek. Így az áru, a pénz elemi fogalmát már a kapitalizmus előtti alakulatok jellemzése során ismertetjük. Bővebben ezeket a kategóriákat a kapitalista gazdaságnak, tehát annak a gazdaságnak vizsgálata során tárgyaljuk, ahol elérik teljes kifejlődésüket. A tárgyalásnak ugyanezt a sorrendjét alkalmazzuk a szocialista gazdaság tekintetében is.

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 12. old.

A szocializmus gazdasági alaptörvényéről, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényéről, a munka szerinti elosztásról, az értékről, a pénzről stb. már a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakkal foglalkozó fejezetben nyújtunk bizonyos elemi fogalmat. E törvények és kategóriák tüzetes megvilágításával azonban „A népgazdaság szocialista rendszere" című fejezetben foglalkozunk.

A politikai gazdaságtan a történelemtől eltérően nem tekinti feladatának azt, hogy a társadalom fejlődésének történelmi folyamatát egész konkrét sokrétűségében tanulmányozza. A politikai gazdaságtan az egyes társadalmi gazdasági rendszerek fő vonásaiból fakadó alapfogalmakat adja meg.

A politikai gazdaságtan mellett más tudományágak is vannak, amelyek a politikai gazdaságtan által feltárt törvények alapján az egyes népgazdasági ágakban uralkodó gazdasági viszonyokat tanulmányozzák: az ipar gazdaságtana, a mezőgazdaság gazdaságtana és mások.

A politikai gazdaságtan nem holmi elvont, az élettől elszakadt kérdésekkel foglalkozik, hanem a legreálisabb és legidőszerűbb, az emberek, a társadalom, az osztályok létérdekeit érintő kérdésekkel. Elkerülhetetlen-e a kapitalizmus pusztulása és a gazdaság szocialista rendszerének győzelme, ellenkeznek-e a kapitalizmus érdekei a társadalom és az emberi fejlődés érdekeivel, sírásója-e a munkásosztály a kapitalizmusnak és hordozója-e annak az eszmének, hogy a társadalmat meg kell szabadítani a kapitalizmustól — mindezeket és az ezekhez hasonló kérdéseket a különféle közgazdászok különböző módon válaszolják meg, aszerint, hogy melyik osztály érdekeit képviselik. Éppen ezzel magyarázható, hogy nincs a társadalom valamennyi osztálya számára egységes politikai gazdaságtan, hanem több politikai gazdaságtan van: *burzsoá* politikai gazdaságtan, *proletár* politikai gazdaságtan, végül a *közbeeső* osztályok politikai gazdaságtana, a kispolgári politikai gazdaságtan.

Ebből azonban az következik, hogy egyáltalán nincs igazuk azoknak a közgazdászoknak, akik azt állítják, hogy a politikai gazdaságtan semleges, pártatlan tudomány, hogy a politikai gazdaságtan független a társadalmi osztályok harcától, s nincs sem közvetlen, sem közvetett kapcsolatban egyetlen politikai párttal sem.

Lehetséges-e egyáltalán objektív, elfogulatlan, az igazságtól nem félő politikai gazdaságtan? Feltétlenül lehetséges. Ilyen objektív politikai gazdaságtan azonban csak annak az osztálynak a politikai gazdaságtana lehet, amelynek nem érdeke a kapitalizmus ellentmondásainak és fekélyeinek leplezése, amelynek

nem érdeke a tőkés rendszer fenntartása, amelynek érdekei egybeolvadnak a társadalomnak a kapitalista rabság alóli felszabadításához fűződő érdekekkel, amelynek érdekei egybeesnek az emberi fejlődés érdekeivel. Ez az osztály a munkásosztály. Ezért csak az a politikai gazdaságtan lehet objektív és elfogulatlan, amely a munkásosztály érdekeiből indul ki. Ilyen politikai gazdaságtan a marxizmus-leninizmus politikai gazdaságtana.

A marxista politikai gazdaságtan a marxista-leninista elméletnek nagyon fontos alkotó része.

A proletár politikai gazdaságtan megalapítói Marx Károly és Engels Frigyes, a munkásosztály nagy vezérei és teoretikusai voltak. Marx „A tőke" című zseniális munkájában feltárta a kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának törvényeit, gazdasági szempontból megindokolta a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra elkerülhetetlenségét. Marx és Engels nagy vonásokban kidolgozták a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakáról és a kommunista társadalom két fejlődési fokáról szóló tanítást.

A marxizmus gazdasági tanítását Lenin, a Kommunista Párt és a Szovjetállam megalapítója, Marx és Engels ügyének zseniális folytatója fejlesztette tovább alkotó módon munkáiban. Lenin a marxista közgazdaságtudományt a történelmi fejlődés újabb tapasztalatainak általánosításával gazdagította, megalkotta az imperializmusról szóló marxista tanítást, feltárta az imperializmus gazdasági és politikai lényegét, megadta a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének kiinduló tételeit, kidolgozta a kapitalizmus általános válságáról szóló tanítás alapjait, megalkotta a szocialista forradalom új, teljes elméletét, tudományos alapon kidolgozta a szocializmus és a kommunizmus építésének fő kérdéseit.

Sztálin, Lenin nagy fegyvertársa és tanítványa, az igazán tudományos politikai gazdaságtan megalapítóinak — Marxnak, Engelsnek és Leninnek alapvető műveire támaszkodva, számos új politikai gazdaságtani tételt állított fel és fejlesztett tovább.

A marxista-leninista közgazdasági elméletet alkotó módon fejlesztik tovább a Szovjetunió Kommunista Pártjának és a testvéri kommunista pártoknak határozatai, s Lenin és Sztálin tanítványainak és fegyvertársainak — e pártok vezetőinek munkái, amelyek a forradalmi harc gyakorlatából, illetve a szocializmus és a kommunizmus építésének gyakorlatából leszűrt tapasztalatok általánosítása alapján új megállapításokkal és tételekkel gazdagítják a közgazdaságtudományt.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan a munkásosztály és az egész dolgozó emberiség hatalmas ideológiai fegyvere a tőkés elnyomás alóli felszabadulásért folytatott harcban. A marxizmus-leninizmus közgazdasági elméletének életereje abban rejlik, hogy a gazdasági fejlődés törvényeinek ismeretével vértezi fel a munkásosztályt, a dolgozó tömegeket, világos távlatokat nyit előttük, kétségtelenné teszi számukra a kommunizmus végleges győzelmét.

A KAPITALIZMUS ELŐTTI TERMELÉSI MÓDOK

I. FEJEZET

AZ ŐSKÖZÖSSÉGI TERMELÉSI MÓD

Az emberi társadalom keletkezése. Az ember keletkezése a Föld történetének jelenlegi korszakát alkotó, s a tudomány feltevése szerint valamivel kevesebb mint egymillió éve tartó negyedkor elejére tehető. Európa, Ázsia és Afrika különböző, meleg és nedves éghajlatú területeit az emberszabású majmoknak egy magas fejlettségi fokot elért fajtája lakta. Nagyon hosszú, számos átmeneti fokot magábafoglaló fejlődés eredményeképpen ezektől a távoli ősöktől származott az ember.

Az ember megjelenése a természet fejlődésének egyik legnagyobb fordulópontja volt. Ez a fordulat akkor következett be, amikor az ember ősei *szerszámokat kezdtek készíteni.* Az ember és az állat közötti döntő különbség csak a szerszámkészítéssel, bár természetesen egészen egyszerű szerszámok készítésével kezdődik. Mint tudjuk, a majmok nemegyszer használnak botot vagy követ — gyümölcs leverésére, a támadással szembeni védekezésre. Soha, egyetlen állat sem készített azonban szerszámot, még egészen kezdetlegeset sem. A mindennapi élet feltételei arra ösztönözték az ember őseit, hogy szerszámokat készítsenek. A tapasztalat rávezette őket arra, hogy a kiélesített követ felhasználhatják a támadás elleni védekezés vagy a vadászat során. Az ember ősei kőszerszámokat kezdtek készíteni, úgy, hogy két követ egymáshoz ütögettek. Ezzel megkezdődött a szerszámkészítés. A szerszámkészítéssel megszületik a munka.

A munka következtében az emberszabású majom mellső végtagjai emberi kézzé alakultak át. Erről tanúskodnak a majom és az ember között átmeneti fokot jelentő majomembernek a régészek által felfedezett maradványai. A majomember agya jóval kisebb volt, mint az emberi agy, keze azonban már arány-

lag kevéssé különbözött az emberi kéztől. Tehát a kéz nemcsak szerve a munkának, hanem annak terméke is.

Az ember ősei olyan mértékben, ahogy a kéz munkaműveletek végzésére felszabadult, egyre inkább elsajátították az egyenes járást. Amikor a kezeket lefoglalta a munka, végképpen megtörtént az áttérés az egyenes járásra, aminek nagyon fontos szerepe volt az ember kialakulásában.

Az ember ősei csoportosan, hordában éltek; csoportosan éltek az első emberek is. Az emberek között azonban olyan kapcsolat alakult ki, amilyen az állatvilágban soha nem volt, és nem is lehetséges: a munkakapcsolat. Az emberek közösen készítették és használták a szerszámokat. Az ember kialakulása tehát egyben az *emberi társadalom* kialakulását, az állati létről a társadalmi létre való átmenetet jelentette.

Az emberek közös munkája a tagolt beszéd keletkezésére és fejlődésére vezetett. A *nyelv* olyan eszköz, amelynek segítségével az emberek érintkeznek egymással, kicserélik gondolataikat és megértik egymást.

A gondolatok kicserélése állandó és életbevágóan fontos szükséglet, mert enélkül lehetetlen az emberek közös fellépése a természet erői elleni harcban, lehetetlen a társadalmi termelés.

A munka és a tagolt beszéd döntő hatással volt az emberi szervezet tökéletesedésére, az emberi *agy* fejlődésére. A nyelv fejlődése szorosan összefügg a gondolkozás fejlődésével. A munka nyomán kiszélesedett az ember érzékelésének és képzeteinek köre, tökéletesedtek érzékszervei. Az ember munkatevékenysége az állatok ösztönös tevékenységétől eltérően, egyre inkább tudatos jelleget öltött.

Ilyenformán a munka „minden emberi élet első alapfeltétele, mégpedig annyira, hogy bizonyos értelemben elmondhatjuk: a munka teremtette meg magát az embert"[1]. A munka nyomán keletkezett és indult fejlődésnek az emberi társadalom.

Az őstársadalom anyagi életének feltételei. A szerszámok fejlődése. Az őskorban az ember igen nagy mértékben függött a környező természettől, minden erejét igénybe vették a létfenntartás, a természet elleni harc nehézségei. Az elemi természeti erők megzabolázása rendkívül lassan haladt előre, mivel a szerszámok fölöttébb kezdetlegesek voltak. Az ember első szerszáma a durva pattintott kő és a bot volt. Ezek mintegy mes-

[1] *Engels.* A munka szerepe a majom emberréválásában. Lásd *Engels.* A természet dialektikája. Szikra 1952. 180. old.

terséges folytatásai voltak testrészeinek: a kő az ökölnek, a bot a kinyújtott kéznek.

Az emberek kisebb csoportokban éltek: nagyobb csoport nem tudta volna megszerezni táplálékát. Ha a csoportok találkoztak, néha összeütközésre került sor közöttük. Sok csoport elpusztult az éhségtől, vagy ragadozó állatok martaléka lett. Ilyen körülmények között az ember számára a közös munka volt a munkának egyetlen lehetséges, s egyszersmind abszolút szükséges formája.

Az ősember hosszú időn át főleg a legegyszerűbb szerszámok segítségével, közösen folytatott *élelemgyűjtögetésből* és *vadászatból* élt. Amit közösen szereztek, azt közösen is fogyasztották el. Mivel az ősemberek tápláléka nem volt biztosítva, az emberevés is előfordult náluk. Hosszú évezredek folyamán, szinte a sötétben tapogatózva, rendkívül lassan összegyűjtött tapasztalatok alapján tanulták meg az emberek az ütésre, vágásra, ásásra és más, egészen egyszerű műveletekre alkalmas legegyszerűbb szerszámok előállítását, s ezekkel a műveletekkel akkoriban úgyszólván ki is merült a termelés egész területe.

A természet elleni harcban az ősember hatalmas vívmánya volt *a tűz felfedezése*. Az emberek először a magától keletkezett tűz hasznosítását tanulták meg. Látták, hogy a villám meggyújtja a fát, megfigyelték az erdőtüzeket, a vulkánkitöréseket. A véletlenül szerzett tüzet hosszú ideig és gondosan őrizték. Csak sok évezred múltán ismerte meg az ember a tűzgyújtás titkát. A szerszámok fejlettebb módszerekkel történő előállítása során az emberek észrevették, hogy dörzsöléssel tűz keletkezik, s megtanulták a tűzgyújtást.

A tűz felfedezése és hasznosítása lehetővé tette, hogy az emberek uralkodjanak a természet bizonyos erői fölött. Az ősember végleg elszakadt az állatvilágtól, véget ért az emberré válás hosszú korszaka. A tűz meghódítása következtében lényegesen megváltoztak az emberek anyagi életének feltételei. Először, a tűz az élelem elkészítésére szolgált, s ennek folytán új élelmiszerforrások váltak hozzáférhetővé az emberek számára: lehetővé vált, hogy tűz segítségével elkészített halat, húst, keményítőtartalmú gyökereket, gumókat stb. is felhasználjanak táplálékul. Másodszor, a tűz hovatovább fontos szerephez jutott a szerszámkészítésnél. Harmadszor, védelmet nyújtott a hideggel szemben, s ennek következtében lehetővé vált, hogy az emberek a földkerekség nagy részét benépesítsék. Negyedszer, a tűz védelmet nyújtott a ragadozó állatokkal szemben.

Hosszú időn át a vadászat volt a létfenntartási eszközök legfontosabb forrása. A vadászat szolgáltatta az embereknek a bőrt

a ruházathoz, a csontot a szerszámkészítéshez, és a húseledelt, amely hatással volt az emberi szervezet, elsősorban az agy további fejlődésére.

Az ember a fizikai és szellemi fejlődés arányában egyre tökéletesebb szerszámokat tudott készíteni. A vadászat céljaira kihegyezett végű bot szolgált. Később a bothoz hegyesre pattintgatott követ erősítettek. Megjelent a kőhegyű dárda, a kőbalta, a kőből készült kaparó, kés, szigony és horog. Ezek a szerszámok lehetővé tették a nagyobb állatokra való vadászatot, és a halászat kifejlődését.

A szerszámkészítés fő anyaga nagyon hosszú időn át a kő volt. Azt az évszázezredekre terjedő korszakot, amelyben a kőszerszámok voltak túlsúlyban, *kőkorszaknak* nevezzük. Az ember csak később tanult meg fémből készíteni szerszámokat, eleinte termésfémből, elsősorban rézből (a rezet azonban, minthogy lágy fém, nem használták nagy arányokban szerszámkészítésre), majd bronzból (a réz és az ón ötvözetéből), végül vasból. Ennek megfelelően a kőkorszak után a *bronzkorszak*, majd a *vaskorszak* következik.

A rézolvasztás legkorábbi, Elő-Ázsiában talált nyomai az időszámításunk előtti V—IV. évezredből származnak. Dél- és Közép-Európában a rézolvasztás körülbelül az időszámításunk előtti III—II. évezredben kezdődött. A bronz legrégibb, Mezopotámiában talált nyomai az időszámításunk előtti IV. évezredből származnak.

A vasolvasztás legrégibb nyomait Egyiptomban és Mezopotámiában fedezték fel; ezek az időszámításunkat kétezer évvel megelőző korba nyúlnak vissza. Nyugat-Európában a vaskorszak mintegy ezer évvel az időszámításunk előtt kezdődött.

Fontos határkő volt a szerszámok fejlesztése útján az *íj* és a *nyíl* feltalálása; ezek birtokában az ember a vadászat révén több létfenntartási eszközhöz jutott. A vadászat fejlődése az ősi *állattenyésztés* megszületésére vezetett. A vadászok megszelídítettek egyes állatokat. Legelőször a kutyát szelídítették meg, később a kecskét, a szarvasmarhát, a sertést, a lovat.

A társadalom termelőerőinek fejlődése terén további hatalmas lépést jelentett az ősi *földművelés* kialakulása. Az ősemberek a növények gyümölcseinek és gyökereinek gyűjtögetése során észrevették, hogy a földre hullott mag kikel. Ezer meg ezer esetben figyelték ezt meg anélkül, hogy megértették volna, miről van szó. Előbb-utóbb azonban az ősember rájött az e jelenségek közötti összefüggésre, s lassanként a növénytermesztés útjára lépett. Így jött létre a földművelés.

A földművelés hosszú ideig igen kezdetleges módon folyt. A földet kézierővel, eleinte egyszerű bottal, azután kampósvégű bottal — kapával lazították fel. A folyóvölgyekben a magot a

folyók áradásakor odakerült iszapba szórták. Egyes állatok megszelidítése lehetővé tette igavonásra való felhasználásukat. Később, amikor az emberek elsajátították a fémolvasztást, és megjelentek a fémszerszámok, ezeknek a használata termelékenyebbé tette a földművelő munkát. A földművelés alapja szilárdabb lett. Az ősi törzsek lassanként áttértek a letelepedett életmódra.

Az őstársadalom termelési viszonyai. A természetes munkamegosztás. A termelési viszonyokat a termelőerők jellege, állapota határozza meg.

Az ősközösségi rendben a termelési viszonyok alapja a termelőeszközök közösségi tulajdona. A közösségi tulajdon összhangban van e kor termelőerőinek jellegével. A szerszámok az őstársadalomban annyira kezdetlegesek voltak, hogy az ősemberek semmiképpen sem harcolhattak külön-külön a természeti erők és a ragadozó állatok ellen. „A kollektív vagy szövetkezeti termelésnek ez az ősi típusa — írja Marx — természetesen az egyesek gyengeségének, nem pedig a termelőeszközök társadalmasításának következménye volt"[1].

Ezért volt szükség a kollektív munkára, a földnek és más termelőeszközöknek, s ugyanígy a munka termékeinek közös tulajdonára. Az ősemberek nem ismerték a termelőeszközök magántulajdonát. Egyéni tulajdonukban, a közösség egyes tagjainak használatában, csak egyes szerszámok voltak, amelyek ugyanakkor fegyverül szolgáltak számukra a ragadozó állatok ellen.

Az ősember munkája az élethez legszükségesebb dolgokon felül nem hozott létre semmi fölösleget, azaz semmiféle *többletterméket*. Ilyen körülmények között az őstársadalomban nem lehettek osztályok; egyik ember nem zsákmányolhatta ki a másikat. Ugyanakkor a társadalmi tulajdon csak kisebb, egymástól többé-kevésbé elszigetelten élő közösségekre terjedt ki. Lenin megállapítása szerint a termelés társadalmi jellegéről itt csak egy-egy közösség tagjaira kiterjedően beszélhetünk.

Az őstársadalom embereinek munkatevékenysége az egyszerű együttműködésen (egyszerű kooperáción) alapult. *Egyszerű kooperáción* azt értjük, hogy többen egyidejűleg dolgoznak egyazon munka elvégzésén. Már az egyszerű együttműködés is lehetővé tette az ősembereknek, hogy olyan feladatokat oldjanak meg, amelyek teljesítése egy ember számára elképzelhetetlen volna (például a nagy vadállatok vadászása során).

---

[1] Marx — Vera Zaszulicshoz írt levelének fogalmazványa. Lásd *Marx—Engels* Művei. XXVII. köt. 661. old. (oroszul).

A termelőerők akkori rendkívül alacsony fejlettségi fokán a szűkös élelmet egyenlően osztották el. Másfajta elosztás nem is lehetett, mert a munka termékeiből alig futotta a legégetőbb szükségletek kielégítésére: ha az ősközösség valamelyik tagja többet kapott volna a mindenkit megillető egyenlő résznél, akkor valamelyik másik tagja éhségre és pusztulásra lett volna kárhoztatva. Ilyenformán elkerülhetetlen volt a közös munka termékeinek *egyenlő elosztása.*

Az egyenlő elosztás szokása mélyen meggyökeresedett a primitív népekben. A társadalmi fejlődés alacsony fokán álló törzseknél járt utazók is találkoztak ezzel a szokással. Darwin, a nagy természetkutató, több mint száz évvel ezelőtt világkörüli utat tett. A Tűzföldön élő törzsek életéről írva, a következő esetet beszéli el: a tűzföldieknek egy darab lenvásznat ajándékoztak; ők ezt teljesen egyenlő darabokra szakították, hogy mindenkinek egyformán jusson.

Az ősközösségi rend gazdasági alaptörvénye — az emberek életbevágóan szükséges megélhetési eszközeinek biztosítása kezdetleges szerszámokkal, a termelőeszközök közösségi tulajdona alapján, közös munka és a termékek egyenlő elosztása útján.

A szerszámok fejlődése nyomán kialakul a munkamegosztás. Ennek legegyszerűbb formája a *természetes munkamegosztás*, vagyis a nemtől és kortól függő: a férfiak és nők, a felnőttek, gyermekek és öregek közötti munkamegosztás volt.

Mikluho-Maklaj híres orosz utazó, aki a XIX. század második felében az Új-Guinea-i pápuák életét tanulmányozta, így írja le a kollektív földművelést: néhány férfi, kezében kihegyezett karóval sorbaáll, a karókat mélyen a földbe döfik, majd egy rántással nagy földdarabot fordítanak ki. A férfiakat nők követik, térdükön csúszva. Kezükben bot van, amellyel felaprózzák a férfiak által kifordított földdarabokat. A nők után különböző korú gyermekek következnek, akik tenyerükkel elsimítják a földet. A talaj fellazítása után a nők kis bottal lyukat vájnak a földbe, s ebbe helyezik a vetőmagot vagy dugványt. A munka itt közösen folyik, s ugyanakkor megtalálható a nem és kor szerinti munkamegosztás is.

A természetes munkamegosztás a termelőerők fejlődése arányában fokozatosan megszilárdult és állandósult. A férfiaknak a vadászatra, a nőknek a növényi táplálék gyűjtésére és a házimunkára való specializálódása a munkatermelékenység bizonyos emelkedésével járt.

A nemzetségi rend. A matriarchális nemzetség. A patriarchális nemzetség. Az állatvilágtól való elkülönülés idején az emberek csoportosan, hordákban éltek, akárcsak közvetlen elődeik. Később, az ősi gazdaság kialakulása és a lakosság növekedése nyomán fokozatosan létrejött *a társadalom nemzetségi szervezete.*

Akkoriban közös munkára csak olyan emberek egyesülhettek, akik között rokonsági viszony volt. A kezdetleges szerszámok a kollektív munka lehetőségét a rokonság és a közös élet kötelékeivel egyesített emberek csoportjainak szűk kereteire korlátozták. Az ősember rendszerint ellenséges lábon állt mindenkivel, akit nem fűztek hozzá a rokonság és a közös élet kötelékei. A nemzetség eleinte olyan csoport volt, amely viszonylag kisszámú emberből állt, s amelyet a vérrokonság kötelékei forrasztottak egybe. Minden ilyen csoport elkülönülten élt a hozzá hasonló többi csoporttól. Idők múltával a nemzetség létszáma megnövekedett, több száz főre ment, s a közös élet szokássá vált; a közös munka előnyei egyre inkább összetartásra késztették az embereket.

Morgan, az ősemberek életének kutatója leírta azt a nemzetségi rendet, amely az irokéz indiánoknál még a múlt század közepén is fennállt. Az irokézek fő foglalkozása a vadászat, a halászat, a gyümölcsgyűjtögetés és a földművelés volt. A munka megoszlott a férfiak és a nők között. A vadászat, a halászat, a fegyver- és szerszámkészítés, a talaj művelhetővé tétele, a kunyhók és erődítmények építése a férfiak kötelességei közé tartozott. A nők végezték a fő mezei munkákat, betakarították és magtárakba hordták a termést, főztek, ruhát és agyagedényeket készítettek, vad gyümölcsöket, bogyókat, diót, ehető gumókat gyűjtögettek. A föld a nemzetség közös tulajdona volt. A nagyobb munkákat — az erdőirtást, a földnek a szántás előtti megtisztítását, a nagy vadászatokat közösen végezték. Az irokézek úgynevezett „nagy házakban" éltek, amelyekben 20 vagy még több család lakott együtt. Az ilyen csoportnak közös raktárai voltak, s ide hordták egybe az élelmiszerkészleteket. A csoport élén álló nő osztotta el az élelmet az egyes családok között. Hadműveletek idején a nemzetség hadvezért választott, akinek ebből semmiféle anyagi előnye nem származott; hatásköre a hadműveletek befejezése után megszűnt.

A nemzetségi rend első fokán a vezető helyet a nő foglalta el, ami az emberek anyagi életének akkori körülményeiből következett. A legkezdetlegesebb szerszámokkal folytatott vadászat, ami a férfiak dolga volt, nem biztosíthatta teljesen az emberek megélhetését: a vadászat eredménye többé-kevésbé a véletlentől függött. Ilyen körülmények között a földművelésnek és az állattenyésztésnek (egyes állatok megszelídítésének) még a kezdetleges formái is nagy gazdasági jelentőségűek voltak. A létfenntartási eszközöknek megbízhatóbb és állandóbb forrásául szolgáltak, mint a vadászat. Csakhogy a földművelés és az állattenyésztés, amíg kezdetleges módon űzték, főleg a nők dolga volt, akik — mialatt a férfiak vadászaton jártak — a házitűzhely mellett maradtak. A nő hosszú időn át vezető szerepet vitt a nemzetségi közösségben. A rokonságot anyai ágon számították. Ez volt az anyai vagy *matriarchális* nemzetség (a matriarchátus).

A termelőerők további fejlődése során, amikor a nomád állattenyésztés (a pásztorkodás) és a fejlettebb földművelés (a gabonatermesztés), amelyek már a férfiak munkaköréhez tartoztak, döntő szerephez jutottak az ősközösség életében, a matriarchális nemzetséget apai vagy *patriarchális* nemzetség (patriarchátus) váltotta fel. A vezető szerep a férfiak kezébe ment át. A férfi került a nemzetségi közösség élére. A rokonságot ettől kezdve apai ágon számították. A patriarchális nemzetség az ősközösségi rend utolsó időszakában állt fenn.

Ebben az időben még ismeretlen volt a magántulajdon, a társadalom még nem tagozódott osztályokra, nem ismerték még az embernek ember általi kizsákmányolását, s ez a körülmény kizárta bármi néven nevezendő állam fennállásának lehetőségét.

„Az őstársadalomban ... még semmi jele sem észlelhető az államnak. Látjuk a szokások uralmát, a tekintélyt, a tiszteletet, amelyben a nemzetség vénei részesültek és a hatalmat, amelyet gyakoroltak, látjuk, hogy ezt a hatalmat néha nőkre ruházták ... de sehol sem találkozunk olyan emberek külön *kategóriájával*, akik különválnak azért, hogy másokat kormányozzanak, s hogy a kormányzás érdekeinek és céljainak elérésére rendszeresen és állandóan bizonyos kényszerítő szerv, erőszakszervezet álljon rendelkezésükre"[1].

A társadalmi munkamegosztás és a csere kialakulása. Az állattenyésztésre és a földművelésre való áttéréssel kialakult *a társadalmi munkamegosztás,* vagyis az olyan munkamegosztás, amelynél eleinte különféle közösségek, majd a közösségek egyes tagjai is különféle termelőtevékenységgel foglalkoznak. A *pásztortörzsek kialakulása* volt az *első* nagy társadalmi munkamegosztás.

Az állattenyésztéssel foglalkozó pásztortörzsek lényeges sikereket értek el. Megtanulták úgy gondozni a jószágot, hogy egyre több húshoz, gyapjúhoz, tejhez jutottak. Már ez az első nagy társadalmi munkamegosztás is a munka termelékenységének az akkori időben számottevő emelkedésére vezetett.

Az ősközösségben hosszú időn át nem volt talaja a cserének: minden terméket közösen szereztek és fogyasztottak el az egyes közösségeken belül. A csere eredetileg a nemzetségi közösségek között született meg és fejlődött, s hosszú ideig alkalmi jellegű volt.

Az első nagy társadalmi munkamegosztás kialakulásával

---

[1] *Lenin.* Az államról. Lásd *Lenin* Művei. 29 köt. Szikra 1953. 485—486. old.

megváltozott a helyzet. A pásztortörzseknél bizonyos fölösleg keletkezett jószágban, tejtermékekben, húsban, bőrben, gyapjúban. Ugyanakkor szükségük volt földművelési termékekre. A földműveléssel foglalkozó törzsek viszont idők múltával bizonyos sikereket értek el a földművelési termékek termelésében. A földművelőknek és az állattenyésztőknek szükségük volt olyan dolgokra, amelyeket nem termelhettek saját gazdaságukban. Mindez a csere kialakulására vezetett.

A földművelés és állattenyésztés mellett a termelőtevékenység más ágai is fejlődésnek indultak. Az emberek már a kőkorszakban megtanultak agyagból edényt készíteni. Ezután megjelent a kéziszövés. Végül a vasolvasztás feltalálásával lehetővé vált vasból készült munkaszerszámok (fagerendelyes vaseke, vasbalta) és fegyverek (vaskard) előállítása. Ezeket a munkaágakat egyre nehezebb volt összeegyeztetni a földművelő munkával vagy a pásztorkodással. A közösségekben fokozatosan kézművességgel foglalkozó emberek jelentek meg. A kézművesek — kovácsok, fegyverkészítők, fazekasok stb. készítményei egyre gyakrabban kerültek kicserélésre. A csere területe jelentős mértékben kibővült.

A magántulajdon és az osztályok kialakulása. Az ősközösségi rend felbomlása. Az ősközösségi rend a matriarchátus idején érte el virágkorát. A patriarchális nemzetség már magában hordozta az ősközösségi rend felbomlásának csíráit.

Az ősközösségi rend termelési viszonyai bizonyos ideig összhangban voltak a termelőerők fejlettségi fokával. A patriarchátus utolsó fokán az új, tökéletesebb szerszámok megjelenésével (vaskorszak) az őstársadalom termelési viszonyai nem feleltek meg többé az új termelőerőknek. A közösségi tulajdon szűk keretei, a munka termékeinek egyenlő elosztása gátolni kezdték az új termelőerők fejlődését.

Azelőtt a földet csak sok ember közös munkájával lehetett megművelni. Ilyen körülmények között a közös munka elengedhetetlen szükségszerűség volt. A szerszámok fejlődésével és a munka termelékenységének fokozódásával már egy család is meg tudott művelni egy földdarabot, és biztosítani tudta magának a szükséges létfenntartási eszközöket. Ilyenformán a szerszámok tökéletesedése lehetővé tette az áttérést az egyéni gazdaságra, amely az akkori történelmi viszonyok között termelékenyebb volt. A közös munka, a közösségi gazdaság szükségszerűsége egyre inkább megszűnt. S ha a közös munka megkövetelte a termelőeszközök közös tulajdonát, az egyéni munka viszont a magántulajdont követelte.

A magántulajdon kialakulása elválaszthatatlanul összefügg

a társadalmi munkamegosztással és a csere fejlődésével. Eleinte a cserét a nemzetségi közösségek vezetői — a nemzetségfők, a patriarchák bonyolították le. Ők képviselték a közösséget a csereügyletekben. Amit cseréltek, a közösség tulajdona volt. A társadalmi munkamegosztás előrehaladásával és a csere bővülésével azonban a nemzetségek vezérei lassanként úgy kezdték kezelni a közös tulajdont, mintha a sajátjuk lett volna.

Kezdetben a csere fő tárgya a *marha* volt. A pásztorközösségek nagy juh- és kecskenyájakkal, nagy gulyákkal rendelkeztek. A nemzetségfők és a patriarchák, akiknek már nagy hatalmuk volt a társadalomban, megszokták, hogy úgy rendelkezzenek ezekkel a nyájakkal és gulyákkal, mint sajátjukkal. Azt a tényleges jogukat, hogy a nyájakkal és gulyákkal rendelkezzenek, a közösség többi tagja is elismerte. Ilyenformán legelőször az állatok kerültek *magántulajdonba*, majd fokozatosan a szerszámok is. Legtovább a föld maradt közös tulajdonban.

A termelőerők fejlődése és a magántulajdon kialakulása a nemzetség felbomlására vezetett. A nemzetség nagy patriarchális családokra hullott szét. Ezután a nagy patriarchális családokon belül egyes családi sejtek jöttek létre, amelyek saját magántulajdonukká változtatták a szerszámokat, a különféle berendezési tárgyakat és a jószágot. A magántulajdon fejlődésével a nemzetségi kötelékek meglazultak. A nemzetségi közösség helyébe hovatovább a *faluközösség* lépett. A falu- vagy szomszédközösség, a nemzetségektől eltérően olyan emberekből állt, akik között nem okvetlenül, nem minden esetben volt rokoni viszony. A ház, a házkörüli gazdaság, a jószág — mindez egyes családok magántulajdonában volt. Az erdő, a rét, a víz és egyéb javak, s bizonyos ideig a szántóföld is közösségi tulajdonban maradt. Eleinte a szántóföldet időről időre újraosztották a közösség tagjai között, később azonban magántulajdon lett.

A magántulajdon és a csere kialakulása az őstársadalom egész rendszerében mélyreható fordulat kezdetét jelentette. A magántulajdon fejlődése és a vagyoni különbségek növekedése nyomán a közösségeken belül a közösség tagjainak különböző csoportjai között érdekeltérések ütötték fel fejüket. Ilyen körülmények között azok, akik a közösségben nemzetségfői, hadvezéri és papi tisztséget töltöttek be, meggazdagodásra használták fel helyzetüket. Hatalmukba kerítették a közösségi tulajdon jelentős részét. E köztisztségek betöltői egyre inkább elkülönültek a közösség tagjainak tömegétől, belőlük alakult ki a nemzetség arisztokráciája, s egyre gyakrabban adták át hatalmukat örökségként. Az arisztokrata családok egyszersmind a leggazdagabb családok is lettek. A közösség tagjainak tömege

lassanként egy vagy más formában gazdaságilag függő helyzetbe került a gazdag és előkelő felső réteggel szemben.

A termelőerők fejlődésével az állattenyésztésben és a földművelésben az emberi munka a létfenntartási eszközökből hovatovább többet tudott termelni, mint amennyi az emberi élet fenntartásához szükséges volt. Lehetővé vált a *többletmunka* és a *többlettermék* elsajátítása, vagyis el lehetett sajátítani a munkának, illetve a terméknek a dolgozó és családja eltartásához szükséges mennyiséget meghaladó részét. Ilyen körülmények között nem az volt előnyös, ha megölik a foglyul ejtett embereket, mint azelőtt tették, hanem az, ha rabszolgákká teszik és munkára kényszerítik őket. Rabszolgákat az előkelő, gazdag családok szereztek maguknak. Ugyanakkor a rabszolgák munkája tovább növelte az egyenlőtlenséget, mivel azok, akik gazdaságukban rabszolgamunkát alkalmaztak, gyorsan gazdagodtak. A vagyoni egyenlőtlenség növekedése során a gazdagok már nemcsak a foglyokat, hanem saját törzsük elszegényedett és eladósodott tagjait is rabszolgákká tették. Így jött létre az első *társadalmi osztálytagozódás*, a társadalom rabszolgatartókra és rabszolgákra tagozódása. Megjelent az embernek ember általi *kizsákmányolása*, vagyis az egyesek végezte munka termékeinek mások által, ellenszolgáltatás nélkül történő elsajátítása.

Az ősközösségi rend termelési viszonyai felbomlottak, és az új termelőerők jellegével összhangban levő új termelési viszonyoknak engedték át a helyet.

A közös munka átengedte a helyet az egyéni munkának, a társadalmi tulajdon a magántulajdonnak, a nemzetségi rend az osztálytársadalomnak. Ettől az időtől kezdve az emberiség története egészen a szocialista társadalom felépítéséig az *osztályok harcának története.*

A burzsoá ideológusok úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a magántulajdon öröktől fogva létezne. A történelem megcáfolja az ilyesfajta kitalálásokat, és meggyőzően tanúsítja, hogy a közösségi tulajdonon alapuló, s a magántulajdont nem ismerő ősközösségi rend szakaszán minden nép átment.

AZ ŐSKOR TÁRSADALMI ELKÉPZELÉSEI

Az ősember, akit vasmarokkal fojtogatott az ínség, s akinek minden erejét igénybe vették a létfenntartásért vívott harc nehézségei, kezdetben még nem választotta magát külön a környező természettől. Hosszú időn át nem voltak még csak valamelyest is logikus elgondolásai sem saját magáról, sem pedig létének természeti feltételeiről.

Az ősemberben csak fokozatosan kezdenek kialakulni nagyon korlátozott és nagyon kezdetleges elgondolások magáról és azokról a viszo-

nyokról, amelyek közepette élt. Szó sem lehetett semmiféle vallási nézetről, amelyről pedig a vallás védelmezői azt állítják, hogy kezdettől fogva jellemző az emberi tudatra. Az ősember, aki nem tudta megérteni és megmagyarázni az őt környező jelenségeket, a természet és a társadalmi élet jelenségeit, csak később kezdte benépesíteni képzeletében a környező világot természetfölötti lényekkel, szellemekkel és varázslatos erőkkel. Szellemi tulajdonságokkal ruházta fel a természet erőit. Ez volt az úgynevezett animizmus (a latin „animus" — szellem, lélek szóból). Az embereknek saját természetükkel és a külső természettel kapcsolatos eme zavaros elképzeléseiből születtek meg az ősi mítoszok és az ősi vallások. Ezekben a társadalmi rendre jellemző primitív egyenlőség tükröződött. Az ősember, minthogy a valóságos életben nem ismerte az osztálytagozódást és a vagyoni egyenlőtlenséget, a szellemek képzelt világába sem vitt be semmiféle alárendeltséget. A szellemeket saját és idegen, jó és rossz szellemekre osztotta. A szellemeknek felsőbb- és alsóbbrendűekre osztása csak az ősközösségi rend felbomlásának időszakában kezdődött.

Az ősember a nemzetségi közösség elválaszthatatlan részének érezte magát, nem képzelte el magát a nemzetségen kívül. Ezt tükrözi az ideológiában az ősök — a nemzetségfők kultusza. Jellemző, hogy a nyelv fejlődése folyamán az „én", „enyém" szó sokkal később keletkezett, mint más szavak. A nemzetségi közösség hatalma az egyes ember fölött rendkívül nagy volt. Az ősközösségi rend felbomlását a magántulajdonosokra jellemző elgondolások megjelenése és elterjedése kísérte. Ez világosan tükröződik a mítoszokban és a vallási elképzelésekben. A magántulajdon kialakulásával és a vagyoni egyenlőtlenség megjelenésével sok törzsnél szokássá vált, hogy vallásilag tilosnak — „tabu"-nak nyilvánították a vezérek vagy a gazdag családok által elsajátított javakat (a Csendes-óceán szigeteinek népei a „tabu" szóval jelöltek minden olyan tiltott tárgyat, amelyet kivontak a közös fogyasztásból). Az ősközösségi rend felbomlásával és a magántulajdon kialakulásával a vallási tilalom erejét az előállt gazdasági viszonyok és a vagyoni egyenlőtlenség állandósítása érdekében használták fel.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az emberek a munka következtében kiváltak az állatvilágból, és kialakult az emberi társadalom. Az emberi munka megkülönböztető vonása a szerszámkészítés.

2. Az őstársadalom termelőerői rendkívül alacsony fokon álltak, a szerszámok igen kezdetlegesek voltak. Ez szükségessé tette a kollektív munkát, a termelőeszközök társadalmi tulajdonát és az egyenlő elosztást. Az ősközösségi rend idején nem volt vagyoni egyenlőtlenség, ismeretlen volt a termelőeszközök magántulajdona, nem voltak osztályok, és ember nem zsákmányolta ki az embert. A termelőeszközök társadalmi tulajdona szűk keretekre korlátozódott: a termelőeszközök kisebb, egymástól többé-kevésbé elszigetelt közösségek tulajdonában voltak.

3. Az ősközösségi rend gazdasági alaptörvénye — az emberek életbevágóan szükséges megélhetési eszközeinek

biztosítása kezdetleges szerszámokkal, a termelőeszközök közösségi tulajdona alapján, közös munka és a termékek egyenlő elosztása útján.

4. Az emberek hosszú időn át közösen dolgoztak, és egyforma munkát végeztek. A szerszámok fokozatos tökéletesítése előmozdította a nem és kor szerinti természetes munkamegosztás kialakulását. A szerszámoknak és a létfenntartási eszközök megszerzési módjának további tökéletesedése, az állattenyésztés és a földművelés kialakulása nyomán megjelent a társadalmi munkamegosztás és a csere, a magántulajdon és a vagyoni egyenlőtlenség, a társadalom osztályokra tagozódása és az embernek ember általi kizsákmányolása. Ily módon a kifejlődött termelőerők ellentmondásba kerültek a termelési viszonyokkal, s ennek eredményeképpen az ősközösségi rend a termelési viszonyok egy másik típusának — a rabszolgatartó rendnek engedte át a helyet.

II. FEJEZET

A RABSZOLGATARTÓ TERMELÉSI MÓD

A rabszolgatartó rend kialakulása. A rabszolgaság a történelemben a kizsákmányolás első és legdurvább formája. A múltban a rabszolgaság majdnem minden népnél megvolt.

Az ősközösségi rendről a rabszolgatartó rendre való áttérés az emberiség történetében először az ókori Kelet országaiban ment végbe. Mezopotámiában (Szumériában, Babilóniában, Asszíriában stb.), Egyiptomban, Indiában és Kínában már az időszámításunk előtti IV—II. évezredben rabszolgatartó társadalmi rend uralkodott. Az időszámításunk előtti I. évezredben rabszolgatartó termelési mód uralkodott a Kaukázusontúl (Urartu állam), az időszámításunk előtti VIII—VII. századtól az időszámításunk szerinti V—VI. századig erős rabszolgatartó állam állt fenn Horezmben. Az ókori Kelet rabszolgatartó országainak kultúrája nagy hatással volt az európai országok népeinek fejlődésére.

Görögországban a rabszolgatartó termelési mód az időszámításunk előtti V—IV. században érte el virágkorát. Később Kisázsia államaiban és Makedóniában fejlődött ki a rabszolgaság (az időszámításunk előtti IV—I. században). A rabszolgatartó rend fejlődésének legmagasabb fokát Rómában érte el, az időszámításunk előtti II. évszázadtól az időszámításunk szerinti II. évszázadig.

Eleinte a rabszolgaság *patriarchális, házi* jellegű volt. Aránylag kevés rabszolgát tartottak. A rabszolgamunka még nem volt

a termelés alapja, mellékes szerepet vitt a gazdaságban. A gazdaság célja továbbra is a cserét úgyszólván nem folytató nagy patriarchális család szükségleteinek kielégítése volt. A rabszolgatartó úr már akkor korlátlan hatalmat gyakorolt rabszolgái fölött, a rabszolgamunka alkalmazásának területe azonban korlátozott maradt.

A rabszolgatartó társadalmi rendre való áttérés alapjául a termelőerők további fejlődése, a társadalmi munkamegosztás és a csere előrehaladása szolgált.

Az áttérés a kőszerszámokról a fémszerszámokra — jelentős mértékben kitágította az emberi munka területét. A kovácsfújtató feltalálása lehetővé tette olyan tartós vasszerszámok készítését, amilyenekről azelőtt álmodni sem mertek. Vasfejszével lehetővé vált az erdő- és bozótirtás, s ilyenformán a föld művelés alá vétele. A fagerendelyes vaseke lehetővé tette aránylag nagyobb földterületek megművelését. A primitív vadászgazdaság a földművelésnek és az állattenyésztésnek engedte át a helyet. Kialakult a kézművesség.

A mezőgazdaságban, amely a kézművesség kialakulása után is a fő termelési ág maradt, javultak a földművelés és az állattenyésztés módszerei. Új mezőgazdasági ágak keletkeztek: a szőlészet, a lentermesztés, az olajosmagvú növények termesztése stb. A gazdag családok nyájai és gulyái szaporodtak. Az állatgondozáshoz egyre több munkáskéz kellett. A takácsság, a fémfeldolgozás, a fazekasság és más mesterségek fokozatosan tökéletesedtek. Azelőtt a kézművesség a földművelők és az állattenyésztők mellékfoglalkozása volt. Most sok embernek önálló foglalkozása lett. *A kézművesség különvált a földműveléstől.*

Ez volt a *második* nagy társadalmi munkamegosztás.

A termelésnek két nagy fő ágra — földművelésre és kézművességre oszlásával kialakul a közvetlenül csere céljaira történő termelés, jóllehet még fejletlen formában. A munka termelékenységének emelkedése a többlettermék tömegének növekedésére vezetett, s ez a termelőeszközök magántulajdona folytán lehetővé tette, hogy a javak a társadalom egy kisebbségének kezében halmozódjanak fel, s ezen az alapon a kizsákmányoló kisebbség leigázza a dolgozó többséget, rabszolgákká változtassa a dolgozókat.

A gazdaság a rabszolgaság idején alapjában naturális gazdaság volt. *Naturális* gazdaságnak az olyan gazdaságot nevezzük, amelyben a termelt munkatermékeket nem cserélik ki, hanem ugyanazon gazdaság keretein belül fogyasztják el. Ugyanakkor azonban fejlődött a csere is. A kézművesek eleinte megrendelésre dolgoztak, majd piaci eladásra termeltek. Sok kéz-

művesnek még hosszú időn át volt egy kis földje, amelyet saját szükségleteinek kielégítésére maga művelt meg. A parasztok alapjában naturális gazdálkodást folytattak, de termékeik egy részét kénytelenek voltak eladni a piacon, hogy kézművesipari termékeket vásárolhassanak, s megfizethessék a pénzbeni adókat. Ily módon a kézművesek és a parasztok munkatermékeinek egy része fokozatosan áruvá változott.

Az *áru* olyan termék, amelyet nem közvetlen fogyasztásra, hanem cserére, piaci eladásra termelnek. A termékek cserére való termelése az *árugazdaság* jellemző vonása. Ilyenformán a kézművesség és a földművelés különválása, a kézművességnek mint önálló foglalkozási ágnak a kialakulása az árutermelés megszületését jelentette.

Amíg a csere alkalmi jellegű volt, addig az egyik munkaterméket közvetlenül cserélték ki egy másikra. Amilyen mértékben a csere területe bővült és a csere rendszeres jelenség lett, lassanként kialakult egy olyan áru, amelyért szívesen adtak bármilyen más árut. Így keletkezett a pénz. A *pénz* olyan általános áru, amellyel minden más áru értéke mérhető, s amelynek közvetítő szerepe van a cserében.

A kézművesség és a csere fejlődése *városok* kialakulására vezetett. A városok az ókor elején, a rabszolgatartó termelési mód hajnalán keletkeztek. Eleinte a város alig különbözött a falutól. Lassanként azonban a városokban összpontosult a kézművesség és a kereskedelem. A lakosok foglalkozását és életmódját tekintve, a városok egyre jobban különváltak a falvaktól. Így kezdődött *a város különválása a falutól,* így keletkezett a város és falu közötti *ellentét.*

A kicserélésre kerülő áruk tömegének növekedése arányában a csere területének keretei is bővültek. Kialakult a *kereskedők* rétege, s a kereskedők, a nyereséget hajhászva, összevásárolták az árut a termelőktől, elszállították a termelés helyétől néha meglehetősen messze levő felvevőpiacra, és eladták a fogyasztóknak.

A termelés és a csere bővülése jelentős mértékben fokozta a vagyoni egyenlőtlenséget. A gazdagok kezében nagy mennyiségű pénz, igásállat, munkaszerszám és vetőmag halmozódott fel. A szegények kénytelenek voltak egyre gyakrabban hozzájuk fordulni kölcsönért — legtöbbnyire természetbeni kölcsönért, néha azonban pénzkölcsönért is. A gazdagok szerszámokat, vetőmagot és pénzt adtak kölcsön, uzsorafeltételeket szabtak adósaiknak, ha pedig azok nem fizették meg adósságaikat, rabszolgaságba taszították őket, elvették földjüket. Így keletkezett

az *uzsora*, amely tovább növelte egyesek gazdagságát, másokat pedig adós-szolgaságba döntött.

Magántulajdonná lett hovatovább a föld is; kezdték eladni és adóssággal megterhelni. Ha az adós nem tudott fizetni az uzsorásnak, ott kellett hagynia a földjét, el kellett adnia gyermekeit és saját magát is rabszolgának. A nagybirtokosok minden alkalmat megragadtak, hogy megfelelő ürügyet találjanak, s elvegyék a paraszti faluközösségektől a rétek és a legelők egy részét.

Így összpontosult a földtulajdon, a pénz és a rabszolgák tömege a gazdag rabszolgatartók kezében. A kisparaszti gazdaság egyre jobban tönkrement, a rabszolgatartó gazdaság viszont erősödött és bővült, s lassanként a termelés valamennyi ágára kiterjeszkedett.

„A termelés és ezzel a munka termelékenységének állandó fokozódása növeli az emberi munkaerő értékét; a megelőző fejlődési fokon keletkező és még csak szórványosan előforduló rabszolgaság most már a társadalmi rendszer lényeges alkotóeleme lesz; a rabszolga már nem egyszerű segéderő, tucatjával hajtják munkára, a földekre és műhelyekbe"[1]. A rabszolgamunka a társadalom létalapja lett. A társadalom két ellentétes fő osztályra — rabszolgákra és rabszolgatartókra szakadt.

Így alakult ki *a rabszolgatartó termelési mód.*

A rabszolgatartó rendben a lakosság szabadokra és rabszolgákra oszlott. A szabadoknak minden állampolgári, vagyoni és politikai joguk megvolt (ez nem vonatkozik a nőkre, akik lényegében rabszolgasorban voltak). A rabszolgák mindezektől a jogoktól meg voltak fosztva, s nem juthattak be a szabadok közé. A szabadok két részre oszlottak: a nagybirtokosok osztályára, akik egyben nagy rabszolgatartók is voltak, és a kistermelők (parasztok, kézművesek) osztályára, amelynek jómódú rétegei szintén alkalmaztak rabszolgamunkát, tartottak rabszolgákat. A papok, akik nagy szerepet vittek a rabszolgaság korában, helyzetükből kifolyólag a nagy földbirtokkal rendelkező rabszolgatartók osztálya mellé álltak.

A rabszolgák és rabszolgatartók közötti osztályellentéteken kívül voltak osztályellentétek a nagybirtokosok és a parasztok között is. Mivel azonban a rabszolgatartó rend fejlődésével a rabszolgamunka, mint a legolcsóbb munka, a termelés legtöbb ágában elterjedt, s a termelés legfőbb alapja lett, a rabszolgák és a rabszolgatartók közötti ellentét a társadalom alapvető, fő ellentétévé vált.

[1] *Engels.* A család, a magántulajdon és az állam eredete. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 308. old.

A társadalom osztályokra szakadása szükségessé tette az államot. A társadalmi munkamegosztás előrehaladásával és a csere fejlődésével egyes nemzetségek és törzsek egyre közelebb kerültek egymáshoz, szövetségre léptek. A nemzetségi intézmények jellege megváltozott. A nemzetségi rend szervei egyre inkább elvesztették népi jellegüket. A nép fölötti uralom szerveivé, saját törzsük és a szomszédos törzsek fosztogatásának és elnyomásának szerveivé váltak. A nemzetségfőkből, a nemzetségek és a törzsek hadvezéreiből *fejedelmek, uralkodók* lettek. Azelőtt tekintélyük volt, mert a nemzetségek vagy a nemzetségszövetségek választották meg őket. Most arra kezdték felhasználni hatalmukat, hogy megvédjék a vagyonos felső réteg érdekeit, megfékezzék nemzetségük tönkremenő tagjait, elnyomják a rabszolgákat. Ezt a célt szolgálták a fegyveres kíséretek, a bíróságok, a büntető szervek.

Így született meg az *államhatalom.*

„Csak amikor kialakult a társadalom osztályokra tagozódásának első formája, amikor megjelent a rabszolgaság, amikor lehetővé vált, hogy az embereknek, akik erejüket a földművelés legkezdetlegesebb formájára összpontosították, bizonyos osztálya némi fölösleget termeljen, amikor ez a fölösleg már nem volt feltétlenül szükséges magának a rabszolgának a legnyomorúságosabb létfenntartásához, és a rabszolgatartó kezébe került, amikor ily módon megszilárdult a rabszolgatartók osztályának fennállása, és azért, hogy az megszilárduljon, akkor volt szükség arra, hogy megjelenjék az állam"[1].

Az államot azért hozták létre, hogy a kizsákmányoló kisebbség érdekeinek megfelelően fékentartsa a kizsákmányolt többséget.

A rabszolgatartó államnak nagy szerepe volt a rabszolgatartó társadalom termelési viszonyainak fejlődésében és megszilárdulásában. A rabszolgatartó állam engedelmességre szorította a rabszolgák tömegeit. Ez az állam a néptömegek fölötti uralom és a velük szemben alkalmazott erőszak átfogó apparátusává fejlődött. Az ókori Görögország és Róma demokráciája, amit a burzsoá történelmi tankönyvek annyira magasztalnak, lényegében a rabszolgatartók demokráciája volt.

A rabszolgatartó rend termelési viszonyai. A rabszolgák helyzete. A rabszolgatartó társadalom termelési viszonyai azon alapultak, hogy nemcsak a termelőeszközök, hanem a termelésben dolgozó rabszolgák is a rabszolgatartók tulajdonában voltak. A rabszolga dologszámba ment, tulajdonosa teljesen, min-

[1] *Lenin.* Az államról. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 490. old.

den tekintetben rendelkezett vele. A rabszolgákat nemcsak kizsákmányolták, hanem adták-vették is, mint a barmot, sőt büntetlenül meg is ölhették. A patriarchális rabszolgaság időszakában a rabszolgát családtagnak tekintették, ezzel szemben a rabszolgatartó termelési mód viszonyai között még emberszámba sem ment.

„A *rabszolga* éppoly kevéssé adta el munkaerejét a rabszolgatartónak, mint ahogy az ökör nem adja el teljesítményét a parasztnak. A rabszolgát munkaerejével együtt egyszersmindenkorra eladták a tulajdonosnak"[1].

A rabszolgamunka leplezetlenül kényszerjellegű volt. A rabszolgákat a legdurvább fizikai erőszak alkalmazásával kényszerítették munkára. Korbáccsal hajtották őket a munkahelyre, s a legkisebb mulasztásért is kegyetlen büntetést szabtak ki rájuk. A rabszolgákra bélyeget ütöttek, hogy szökés esetén könnyebben elfoghassák őket. Sok rabszolga eltávolíthatatlan vasnyakörvet viselt, amelyen ott volt a tulajdonos neve.

A rabszolgatartó a rabszolgamunka egész termékét elsajátította. Csak a legszükségesebbel látta el a rabszolgákat, enni csak annyit adott nekik, hogy éhen ne haljanak, hogy tovább dolgozhassanak tulajdonosuknak. A rabszolgatartó a rabszolgák munkájának nemcsak többlettermékét, hanem a szükséges termék jelentős részét is zsebrevágta.

A rabszolgatartó termelési mód fejlődésével együtt járt a rabszolgakereslet növekedése. Több országban a rabszolgáknak általában nem volt családjuk. A féktelen kizsákmányolás következtében a rabszolgák fizikailag gyorsan elhasználódtak. Létszámukat állandóan ki kellett egészíteni. A rabszolgaszerzés fontos forrása volt a *háború*. Az ókori Kelet rabszolgatartó államai állandóan háborút viseltek, hogy leigázzanak más népeket. Az ókori Görögország története tele van az egyes városállamok között, az anyavárosok és a kolóniák között, s a görög és a keleti államok között kirobbant háborúkkal. Róma szakadatlanul háborúkat viselt; virágzása idején leigázta a föld akkor ismert területének nagy részét. Nemcsak a foglyul ejtett katonákat, hanem a leigázott területek lakosságának jelentős részét is rabszolgaságba hajtották.

Ami a rabszolgák számának növekedését illeti, másik forrásául a provinciák és a kolóniák szolgáltak. Ezek más árucikkekkel együtt „élő árut" is szállítottak a rabszolgatartóknak. A rabszolgakereskedelem a gazdasági tevékenység egyik legelő-

[1] *Marx*. Bérmunka és tőke. Lásd *Marx—Engels*. Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 60. old.

nyösebb és legvirágzóbb ága volt. Külön rabszolgakereskedelmi központok alakultak ki; vásárokat rendeztek, amelyekre távoli országokból gyűltek össze a kereskedők és a vásárlók.

A rabszolgatartó termelési mód nagyobb lehetőséget biztosított a termelőerők fejlődése számára, mint az ősközösségi rend. Az a tény, hogy a rabszolgatartó állam és egyes rabszolgatartók kezében nagyszámú rabszolga összpontosult, lehetővé tette az egyszerű kooperáció nagyarányú alkalmazását. Ezt bizonyítják azok a gigászi művek: öntözőrendszerek, utak, hidak, katonai erődítmények, műemlékek, amelyeket az ókorban Kína, India, Egyiptom, Itália, Görögország, a Kaukázusontúl, Közép-Ázsia népei és más népek alkottak.

Tovább fejlődött a mezőgazdasági és kézműves termelés különválásában kifejeződő társadalmi munkamegosztás, és ez megteremtette a munka termelékenységének emeléséhez szükséges feltételeket.

Görögországban nagy arányokban alkalmazták a rabszolgamunkát a kézműipari termelésben. Nagy műhelyek — *ergasztériumok* keletkeztek, amelyekben sok rabszolga dolgozott. Felhasználták a rabszolgamunkát az építésben, a vasérc-, ezüst- és aranybányászatban is. Rómában a rabszolgamunka nagyon elterjedt a mezőgazdaságban. A római arisztokráciának hatalmas birtokai — *latifundiumai* voltak, ahol a rabszolgák százai meg ezrei dolgoztak. Ezek a latifundiumok a parasztbirtokok és a szabad állami földek megkaparintása útján jöttek létre.

A rabszolgatartó latifundiumok a rabszolgamunka olcsósága és az egyszerű kooperáció előnyeinek kihasználása révén kisebb költséggel tudtak gabonát és más mezőgazdasági termékeket termelni, mint a szabad parasztok kisgazdaságai. A kisparasztság kiszorult, rabszolgasorba jutott, vagy a városi lakosság nyomorgó rétegének, a lumpenproletariátusnak a sorait növelte.

A város és a falu közötti ellentét, amely még az ősközösségi rendről a rabszolgatartó rendre való áttérés idején keletkezett, egyre jobban mélyült. A városok a rabszolgatartó arisztokrácia, a kereskedők, az uzsorások és a rabszolgatartó állam szolgálatában álló hivatalnokok összpontosulásának központjai lettek, amelyek kizsákmányolták a parasztlakosság nagy tömegeit.

Az ókori világ a rabszolgamunka alapján jelentős gazdasági és kulturális fejlődést ért el. A rabszolgatartó rend azonban nem tudta megteremteni a további, valamelyest is számottevő technikai haladáshoz szükséges feltételeket. A rabszolgamunkát rendkívül alacsony termelékenység jellemezte. A rabszolga egyáltalában nem volt érdekelve munkája eredményében. Gyűlölte

kényszerből végzett munkáját. Gyakran azzal fejezte ki tiltakozását és felháborodását, hogy megrongálta a munkaeszközöket. Ezért a rabszolgák kezébe csak a legdurvább szerszámokat adták, amelyeket nehéz volt tönkretenni.

A rabszolgaságon alapuló termelés technikája igen alacsony színvonalon maradt. A termelésben a természettudomány és az egzakt tudományok bizonyos fejlődése ellenére szinte egyáltalán nem alkalmazták a tudomány vívmányait. Csak a hadászat és az építés terén használtak fel egyes műszaki találmányokat. A rabszolgatartó termelési mód uralmának több évszázada folyamán nem jutott tovább a kisföldművesektől és a kézművesektől átvett kéziszerszámok alkalmazásánál és az egyszerű kooperációnál. A legfőbb hajtóerő továbbra is az ember és az állatok fizikai ereje volt.

A rabszolgamunka nagy arányokban történő alkalmazása lehetővé tette a rabszolgatartók számára, hogy mentesítsék magukat mindennemű fizikai munkától, s azt teljesen a rabszolgákra hárítsák át. A rabszolgatartók megvetették, szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak tekintették a fizikai munkát, és élősdi életmódot folytattak. A rabszolgaság fejlődésével a szabad lakosság egyre nagyobb tömegei szakadtak el minden termelőtevékenységtől. Csak a rabszolgatartó felső réteg és más szabad emberek egy része foglalkozott állami ügyekkel, tudománnyal és művészettel, amelyek jelentős fejlődést értek el.

A rabszolgatartó rend létrehozta *a fizikai és szellemi munka közötti ellentétet,* elszakította egymástól a fizikai és a szellemi munkát.

A rabszolgatartó társadalom termelési viszonyainak fő vonása az, hogy a rabszolgatartók kizsákmányolták a rabszolgákat. Ugyanakkor a rabszolgatartó termelési módnak a különböző országokban megvoltak a maga sajátosságai.

Az ókori Kelet országaiban a naturális gazdaság még inkább túlsúlyban volt, mint az antik világban. Itt a rabszolgamunkát nagy arányokban alkalmazták a kincstári birtokokon, a nagy rabszolgatartók és a templomok gazdaságaiban. Erősen kifejlődött a házirabszolgaság. Kína, India, Babilónia és Egyiptom mezőgazdaságában a rabszolgákon kívül a faluközösségek hatalmas paraszttömegeit is kizsákmányolták. Nagy jelentőségre tett itt szert az adósrabszolgaság rendszere. Azt a faluközösségi parasztot, aki nem fizette meg a kölcsönt adó uzsorásnak adósságát, vagy a földtulajdonosnak a haszonbért, arra kényszerítették, hogy bizonyos ideig adósrabszolgaként az uzsorás vagy a földtulajdonos gazdaságában dolgozzék.

Az ókori Kelet rabszolgatartó országaiban rendkívül elter-

jedt volt a közösségi és az állami földtulajdon. Ezek a tulajdonformák az öntözésen alapuló földművelés rendszerével függtek össze. Kelet folyóvölgyeiben az öntözéses földművelés megkövetelte, hogy hatalmas munkát fordítsanak gátak, csatornák és vízgyűjtők építésére, mocsarak lecsapolására. Mindez szükségessé tette az öntözőhálózat építésének és felhasználásának nagy területeket felölelő központosítását. „A földművelés első feltétele itt a mesterséges öntözés, ez pedig vagy a községek és tartományok, vagy a központi kormány dolga"[1]. A rabszolgaság fejlődésével a közösségi földek az állam kezében összpontosultak. A föld legfőbb tulajdonosa a korlátlan hatalommal rendelkező uralkodó lett.

A rabszolgatartók állama, amely saját kezében összpontosította a földtulajdont, hatalmas adókkal terhelte meg a parasztokat, különféle kötelezettségek teljesítését kényszerítette rájuk, s ezzel rabszolgai függőségbe taszította őket. A parasztok a faluközösségek tagjai maradtak. De amikor a föld már a rabszolgatartó állam kezében összpontosult, a faluközösség a keleti despotizmusnak, vagyis az egyeduralkodó despota korlátlan önkényuralmi hatalmának szilárd alapja volt. Kelet rabszolgatartó országaiban óriási szerepe volt a papi arisztokráciának. A templomok tulajdonában levő hatalmas gazdaságok a rabszolgamunkán alapultak.

A rabszolgatartók a rabszolgamunkának és termékeinek túlnyomó részét minden országban improduktív módon használták fel: egyéni szeszélyek kielégítésére, kincsképzésre, katonai erődítmények létesítésére, a hadsereg felszerelésére, pompás paloták és templomok építésére és fenntartására. Hatalmas tömegű munka improduktív felhasználásáról tanúskodnak többek között a napjainkig fennmaradt egyiptomi piramisok. A rabszolgamunkának és termékeinek csak jelentéktelen részét fordították a termelés további bővítésére, s éppen ezért a termelés rendkívül lassú ütemben fejlődött. A pusztító háborúk során termelőerők semmisültek meg, a békés lakosság hatalmas tömegeit irtották ki, és egész államok kultúrája pusztult el.

A rabszolgatartó rend gazdasági alaptörvénye — többlettermék termelése a rabszolgatartók szükségleteinek kielégítésére, a rabszolgatömegeknek a termelőeszközök és a rabszolgák teljes rabszolgatartói tulajdonán alapuló rabló kizsákmányolása, a parasztok és kézművesek tönkretétele és rabszolgaságba döntése, valamint más országok népeinek meghódítása és leigázása útján.

---

[1] *Engels.* Marxnak írt levél, 1853 június 6. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott levelek. Szikra 1950. 89. old.

A csere további fejlődése. A kereskedelmi és uzsoratőke. A rabszolgatartó gazdaság alapjában megőrizte a naturális jelleget. Itt a termékeket elsősorban nem csere céljaira termelték, hanem a rabszolgatartónak, nagyszámú tányérnyalójának és cselédségének fogyasztására. Mindamellett a csere fokozatosan egyre nagyobb szerephez jutott, különösen a rabszolgatartó rend legmagasabb fejlettségének időszakában. Számos termelési ágban a munka termékeinek bizonyos részét rendszeresen eladták a piacon, vagyis ez a rész áruvá vált.

A csere bővülésével megnövekedett a pénz szerepe. Rendszerint az az áru vált pénzzé, amely a legelterjedtebb cseretárgy volt. Sok népnél, különösen az állattenyésztő népeknél, kezdetben a marha töltötte be a pénz szerepét. Más népeknél a só, a gabona, a prém vált pénzzé. Fokozatosan minden más pénznemet kiszorított a fémpénz.

Az első fémpénzek az ókori Kelet országaiban jelentek meg. Pénz — bronz-, ezüst- és aranyrudak formájában itt már az időszámításunk előtti III—II. évezredben, érme formában pedig az időszámításunk előtti VII. századtól kezdve volt. Görögországban időszámításunk előtt nyolc évszázaddal vaspénz volt forgalomban. Rómában még az időszámításunk előtti V—IV. században is csak rézpénzt használtak. Később a vaspénzt és a rézpénzt az ezüst- és aranypénz váltotta fel.

A görög városállamok meglehetősen kiterjedt kereskedelmet folytattak, többek között a Földközi- és a Fekete-tenger partvidékén szétszórtan levő görög kolóniákkal. A kolóniák rendszeresen szállították a fő munkaerőt — a rabszolgákat, s az egyes nyersanyagfajtákat és létfenntartási cikkeket: a bőrt, gyapjút, állatokat, gabonát, halat.

Rómában, s ugyanúgy Görögországban, a rabszolgákkal és más árucikkekkel folytatott kereskedelmen kívül nagy szerepet töltött be a fényűzési cikkekkel folytatott kereskedelem. Ezeket a tárgyakat Keletről szállították, főképpen a leigázott népektől behajtott legkülönbözőbb adók formájában. A kereskedelem rablással, tengeri kalózkodással, a kolóniák leigázásával párosult.

A rabszolgatartó rendben a pénz már nemcsak az áruk adásvételének eszköze volt. Hovatovább egyszersmind a kereskedelem és az uzsora révén idegen munka elsajátításának eszközéül szolgált. A többletmunkának és termékeinek elsajátítása céljából kiadott pénz *tőkévé*, vagyis a kizsákmányolás eszközévé válik. Történelmileg a kereskedelmi és az uzsoratőke volt a tőke első formája. A *kereskedelmi tőke* az árucsere területén működő tőke. Az árucikkeket felvásárló és viszonteladó kereskedők elsajátították a rabszolgák, kisparasztok és kézművesek által termelt többlettermék jelentős részét. Az *uzsoratőke* olyan

tőke, melyet pénz, termelőeszközök vagy fogyasztási cikkek kölcsönzése formájában használnak fel, a parasztok és kézművesek többletmunkájának magas kamat révén történő elsajátítása céljából. Az uzsorások a rabszolgatartó arisztokráciának is adtak pénzkölcsönöket, s ezzel részt vettek a rabszolgatartók által elsajátított többlettermék elosztásában.

A rabszolgatartó termelési mód ellentmondásainak kiéleződése. A rabszolgaság elkerülhetetlen szakasz volt az emberiség fejlődésének útján. „Csak a rabszolgaság tette lehetővé a földművelés és ipar között a nagyobb arányú munkamegosztást, s ezzel az ókori világ felvirágzását, a görög kultúrát. Rabszolgaság nélkül nem lett volna görög állam, nem lett volna görög művészet és tudomány; rabszolgaság nélkül nem lett volna római birodalom. A görögség és a római birodalom adta alap nélkül pedig nem lett volna modern Európa sem"[1].

A rabszolgák nemzedékeinek csontjain virágzott fel az a kultúra, amely az emberiség további fejlődésének alapja lett. Sok tudományág — a matematika, a csillagászat, a mechanika, az építészet jelentős fejlődést ért el az ókori világban. Az ókorból ránkmaradt művészeti emlékek, a szépirodalom, a szobrászat és az építészet alkotásai örök időkre bekerültek az emberi kultúra kincsesházába.

A rabszolgatartó rend azonban olyan leküzdhetetlen ellentmondásokat rejtett magában, amelyek pusztulására vezettek. A kizsákmányolás rabszolgatartó formája pusztította ennek a társadalomnak fő termelőerejét — a rabszolgákat. A rabszolgáknak a kizsákmányolás könyörtelen formái ellen folytatott harca egyre gyakrabban jutott kifejezésre fegyveres felkelésekben. A rabszolgatartó gazdaságnak létfeltétele volt a rabszolgák szakadatlan áradata, a rabszolgák olcsósága. Rabszolgákat főképpen a háború szolgáltatott. A rabszolgatartó társadalom katonai hatalmának alapját a szabad kistermelők — a parasztok és kézművesek tömege alkotta. Ezek szolgáltak a hadseregekben, s ezek vállára nehezedett a hadviseléshez szükséges adók fő terhe. De az olcsó rabszolgamunkán alapuló nagyüzemi termelés konkurrenciája következtében, s az elviselhetetlen terhek súlya alatt a parasztok és a kézművesek tönkrementek. A nagy latifundiumok és a parasztgazdaságok közötti kibékíthetetlen ellentmondások egyre jobban elmélyültek.

A szabad parasztság kiszorítása a rabszolgatartó államoknak, nevezetesen Rómának, nemcsak gazdasági, hanem katonai és politikai hatalmát is aláásta. A győzelmeket vereségek, a hódító

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 185. old.

háborúkat védelmi háborúk váltották fel. Az olcsóbb rabszolgák állandó pótlásának forrása kimerült. Egyre erősebben megmutatkoztak a rabszolgamunka negatív oldalai. A római birodalom fennállásának utolsó két évszázadában bekövetkezett a termelés általános hanyatlása. Lezüllött a kereskedelem, elszegényedtek a régebben gazdag vidékek, a lakosság száma csökkenni kezdett, elsorvadt a kézművesipar, elnéptelenedtek a városok.

A rabszolgamunkán alapuló termelési viszonyok a társadalom megnövekedett termelőerőinek béklyóivá váltak. A termelés eredményében egyáltalán nem érdekelt rabszolgák munkájának — a rabszolgamunkának ideje lejárt. Történelmileg szükségessé vált, hogy a rabszolgatartó termelési viszonyok helyébe más termelési viszonyok lépjenek, olyanok, amelyek megváltoztatják a fő termelőerő — a dolgozó tömegek helyzetét a társadalomban. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye azt követelte, hogy a rabszolgákat olyan dolgozók váltsák fel, akik bizonyos fokig érdekeltek munkájuk eredményében.

Mivel a nagyüzemi rabszolgatartó termelés gazdasági szempontból hátrányos lett, a rabszolgatartók egyre nagyobb számban szabadították fel a rabszolgákat, akiknek a munkája már nem biztosított jövedelmet. A nagybirtokokat kis parcellákra osztották fel. Ezeket a parcellákat bizonyos feltételekkel vagy felszabadított rabszolgáknak, vagy korábban szabad, de most a föld tulajdonosával szemben számos szolgáltatásra kötelezett polgároknak adták át. Az új földművesek a földparcellákhoz voltak kötve, a földdel együtt eladhatók voltak, de már nem voltak rabszolgák.

Új rétege volt ez a kistermelőknek, akik közbeeső helyet foglaltak el a szabadok és a rabszolgák között, s bizonyos mértékben érdekelve voltak a munka eredményében. Ezeket az embereket *kolonusoknak* nevezték, s a középkori jobbágyok elődei voltak.

Ilyenformán a rabszolgatartó társadalom méhében megszülettek az új, a feudális termelési mód elemei.

A kizsákmányoltak osztályharca a kizsákmányolók ellen. A rabszolgafelkelések. A rabszolgatartó rend pusztulása. Az ókori keleti országok, Görögország és Róma, rabszolgatartó társadalmainak története azt mutatja, hogy a rabszolgatartó gazdaság fejlődésével párhuzamosan kiéleződött a leigázott tömegeknek elnyomóik ellen vívott osztályharca. A rabszolgafelkelések összefonódtak a kizsákmányolt kisparasztoknak a rabszolgatartó felső réteg ellen, a nagy földbirtokosok ellen folytatott harcával.

A kistermelők és a földbirtokos arisztokrácia ellentéte már a rabszolgatartó társadalom fejlődésének hajnalán megszülte a szabadok között a demokratikus mozgalmat, amelynek célja az adósrabszolgaság megszüntetése, a föld felosztása, a földbirtokos arisztokrácia előjogainak felszámolása, a hatalomnak a demosz (vagyis a nép) kezébe adása volt.

A római birodalomban a számos rabszolgafelkelés között különösen jelentős volt a Spartacus vezetésével lezajlott felkelés (i. e. 74—71). Spartacus nevéhez fűződik a rabszolgatartók elleni harc történetének legragyogóbb fejezete.

Hosszú évszázadokon át nem egy ízben robbantak ki rabszolgafelkelések. Különösen nagy erővel lángoltak fel ezek a felkelések az időszámításunk előtti II—I. században és az időszámításunk szerinti III—V. században. A rabszolgatartók a legembertelenebb eszközökkel fojtották el a felkeléseket.

A kizsákmányolt tömegek, elsősorban a rabszolgák felkelései alapjában rendítették meg Róma egykori hatalmát. A birodalmon belül elszenvedett csapások egyre inkább összefonódtak a külső csapásokkal. A szomszédos területek rabigába hajtott lakosai Itália földjén keltek fel, s ugyanakkor szabadon maradt törzsbeli társaik megrohamozták a birodalom határait, betörtek a területére, pusztították a római birodalmat. Ezek a körülmények meggyorsították a rabszolgatartó rend pusztulását.

A rabszolgatartó termelési mód a római birodalomban érte el virágzásának tetőfokát. A római birodalom bukása egyben az egész rabszolgatartó rend bukása volt.

A rabszolgatartó rend helyébe a feudális rend lépett.

A RABSZOLGATARTÓ REND KORÁNAK GAZDASÁGI NÉZETEI

A rabszolgaság időszakának gazdasági nézetei költőktől, filozófusoktól, történetíróktól, államférfiaktól és közéleti személyiségektől származó számos irodalmi emlékben tükröződnek. Szerzőik nézete szerint a rabszolga nem számított embernek, gazdája kénye-kedvének kiszolgáltatott dolog számba ment. A rabszolgamunkát megvetették. Mivel pedig a munka főképpen a rabszolgák osztályrésze lett, általában megvetették a munkát, mint szabad emberhez méltatlan tevékenységet.

A rabszolgatartó Babilónia gazdasági nézeteiről Hammurabi babilóniai király törvénykönyve (i. e. XVIII. század) tanúskodik. A törvénykönyv védi a gazdagok, az arisztokraták, a rabszolgatartók, a földbirtokosok tulajdonát és személyi jogait. A törvénykönyv szerint halálbüntetéssel kell sújtani mindenkit, aki szökött rabszolgát rejteget. Ha a paraszt nem fizeti meg adósságát a kölcsönzőnek, vagy az árendát a földbirtokosnak, köteles feleségét, fiát vagy lányát odaadni adósszolgaságba, amíg csak le nem dolgozzák az adósságot. A *„Manu törvényei"* című ókori indiai gyűjteményben a rabszolgaságot szentesítő társadalmi, vallási és morális előírások vannak kifejtve. E törvények szerint a rabszolgának nincs semmiféle tulajdona. A törvény halállal büntette azt, aki „a házban szökött rabszolgát rejtett el".

Az uralkodó osztályok nézetei tükröződtek a vallásban is. Így pél-

dául Indiában az időszámításunk előtti VI. századtól kezdve nagyon elterjedt a *buddhizmus*, amely azt hirdeti, hogy bele kell nyugodni a valóságba, nem szabad szembeszállni az erőszakkal, és meg kell békélni az uralkodó osztályokkal. Világos, hogy a buddhizmus a rabszolgatartó arisztokrácia számára előnyös vallás volt, amelyet uralmának megszilárdítására használt fel.

Még az ókor kiváló gondolkodói sem tudták elképzelni a társadalom fennállását a rabszolgaság nélkül. Így például *Platón*, a neves görög filozófus (i. e. V—IV. század) megírta az emberiség történetében az első *utópiát* a szerinte eszményi társadalmi rendről. De eszményi államában is meghagyta a rabszolgákat. A rabszolgák, földművesek és kézművesek munkájának kellett biztosítania a létfenntartási eszközöket a felső osztályhoz tartozók, a vezetők és a harcosok számára.

*Arisztotelész*nek, az ókor legnagyobb gondolkodójának (i. e. IV. század), szintén az volt a nézete, hogy a rabszolgaság örök és elkerülhetetlen szükségszerűség a társadalom szempontjából. Arisztotelész óriási hatással volt az ókori világ és a középkor szellemi kultúrájának fejlődésére. Tudományos feltevéseiben és meglátásaiban magasan kora társadalmának színvonala fölé emelkedett, de a rabszolgaság kérdésében az akkor uralkodó elgondolások rabja maradt. A rabszolgasággal kapcsolatos nézeteit a következőkben foglalhatjuk össze: a kormányos számára a kormánykerék — lélektelen szerszám, a rabszolga viszont lelkes szerszám. Ha a szerszámok parancsra maguktól dolgoznának, ha például a szövőszék vetélője maga szőne, akkor nem volna szükség rabszolgákra. Mivel azonban a gazdaságban sok olyan elvégezni való akad, ami egyszerű, durva munkát igényel, a természet bölcsen járt el, amikor megteremtette a rabszolgákat. Arisztotelész véleménye szerint maga a természet rendelt egyes embereket arra, hogy rabszolgák legyenek, másokat pedig arra, hogy irányítsák a rabszolgákat. A rabszolgamunka szabadidőt biztosít a szabadoknak a tökéletesedésre. Ebből Arisztotelész azt a következtetést vonta le, hogy a gazda művészete rabszolgái felhasználásának képességében rejlik.

Arisztotelész a gazdaságról szóló tudományt „oikonomiának" nevezte el. Abban az időben, amikor ő élt, a csere, a kereskedelem és az uzsora meglehetősen fejlett volt, a gazdaság azonban alapjában megőrizte a naturális, saját fogyasztásra termelő jelleget. Arisztotelész a javak természetes megszerzési módjának csakis a földművelést és a kézművességet tartotta, a *naturális gazdaság* híve volt. De Arisztotelész a *csere* lényegét is megértette, s egészen természetesnek tartotta a fogyasztás céljait szolgáló cserét. „mivel az embereknek egyes cikkekből rendszerint több, másokból pedig kevesebb van, mint amennyi a szükségletek kielégítéséhez kell". Megértette, hogy a cseréhez pénz szükséges.

Ugyanakkor Arisztotelész elítélendő foglalkozásnak tartotta a nyereség céljából űzött kereskedelmet és az uzsoráskodást. Ezek a foglalkozások, mondotta, a földműveléstől és a kézművességtől eltérően, nem ismernek semmiféle határt a vagyonszerzésben.

Az ókori görögöknek már volt bizonyos elképzelésük a *munkamegosztásról* és a társadalom életében betöltött szerepéről. Platón például eszményi köztársasága számára a munkamegosztást az államrend alapelveként írta elő.

A *rómaiak* gazdasági elgondolásai szintén az uralkodó rabszolgatartó termelési mód viszonyait tükrözték.

A rabszolgatartók ideológiáját kifejező római írók és közéleti személyiségek egyszerű szerszámnak tekintették a rabszolgákat. *Varro* római enciklopédista írótól (i. e. I. század) — aki több más könyv mellett sajátos

vezérfonalat írt a rabszolgatartók részére a mezőgazdaság vezetéséhez — származik a szerszámok következő felosztása: 1. néma szerszámok (kocsik), 2. tagolatlan hangokat hallató szerszámok (állatok) és 3. beszélő szerszámok (rabszolgák). E meghatározásával a rabszolgatartók körében általánosan elterjedt nézeteket fejezte ki.

A rabszolgák igazgatásának művészete Róma és Görögország gondolkodóit egyaránt foglalkoztatta. *Plutarchos* (i. sz. I—II. század), a római kor történésze, Catóról, a „példás" rabszolgatartóról elmondja, hogy a rabszolgákat kicsi korukban vásárolta, „vagyis olyan korban, amikor azok, hasonlóan a kutyakölykökhöz és a csikókhoz, könnyen hajlanak a nevelésre és az idomításra". A továbbiakban arról beszél, hogy „állandóan megtalálta a módját annak, hogyan szítson vitákat és civódásokat a rabszolgák között, mert a rabszolgák egyetértését veszélyesnek tartotta, és félt tőle".

Az ókori Rómában — különösen a későbbi időszakban — egyre fokozódott a rabszolgák kényszermunkáján alapuló gazdaság hanyatlása és bomlása. *Columella* római író (i. sz. I. század) így panaszkodott: „A rabszolgák hatalmas károkat okoznak a földeken. Idegeneknek adják kölcsön az ökröket. Az ökröket és a többi jószágot rosszul legeltetik. Rosszul szántják fel a földet." Író kortársa, az idősb *Plinius* kijelentette, hogy „a latifundiumok tönkretették Itáliát és provinciáit".

Akárcsak a görögök, a rómaiak is természetesnek tartották a naturális gazdaságot, azt a gazdasági formát, amelynél a gazda csak fölöslegeit cseréli el. Az akkori idők irodalmában néha elítélően nyilatkoztak a magas kereskedői haszonról és uzsorakamatról. A valóságban viszont a kereskedők és az uzsorások hatalmas vagyonokat halmoztak fel.

A rabszolgatartó rend fennállásának utolsó időszakában már olyan hangok is hallatszottak, amelyek elítélték a rabszolgatartást, és *az emberek természetes egyenlőségét* hirdették. A rabszolgatartó uralkodó osztály körében ezek a nézetek érthetően nem találtak rokonszenvre. Ami viszont a rabszolgákat illeti, olyan elnyomottságban, megfélemlítettségben és tudatlanságban éltek, hogy nem dolgozhatták ki a rabszolgatartó osztály idejétmúlt eszmevilágánál haladóbb, saját ideológiájukat. Ez volt az egyik oka a rabszolgafelkelések spontán jellegének, szervezetlenségének.

A rabszolgatartó rend egyik mély ellentmondásának megnyilvánulása a nagy- és kisbirtok harca volt. A tönkremenő parasztság a nagy rabszolgatartó földbirtokok korlátozásának és a föld újraosztásának programjával lépett fel. Ez volt a lényege annak az agrárreformnak, amelyért a *Gracchus*-fivérek (i. e. II. század) harcoltak.

A római birodalom felbomlásának időszakában, amikor a városok és falvak lakosságának abszolút többsége, akár a szabad, akár a rabszolga lakosságot vesszük, nem látott kivezető utat a helyzetből, bekövetkezett a rabszolgatartó Róma ideológiájának mélyreható válsága.

A pusztulás útját járó birodalom osztályellentéteinek talaján újabb vallásos ideológia keletkezett — a *kereszténység*. Az akkori idők kereszténysége a rabszolgáknak, a parasztság tönkrement tömegeinek, a kézműveseknek meg a deklasszált elemeknek a rabszolgaság és az elnyomás elleni tiltakozását fejezte ki. Másrészt, a kereszténységben a helyzetük egész kilátástalanságát érző uralkodó osztályok széles rétegeinek hangulata jutott kifejezésre. Ezért van az, hogy a római birodalom hanyatlása idején a kereszténységben a gazdagok és a hatalmon levők elleni fenyegető intések mellett a megbékélésre való felhívások, a túlvilági üdvözülésre való hivatkozások is hallatszanak.

A későbbi évszázadokban a kereszténység véglegesen az uralkodó osztályok vallásává, a dolgozó tömegek kizsákmányolásának és elnyomásának védelmezésére és igazolására szolgáló szellemi fegyverré vált.

1. A rabszolgatartó termelési mód a társadalom termelőerőinek fejlődése, a többlettermék megjelenése, a termelőeszközök, köztük a föld magántulajdonának kialakulása és a többletterméknek a termelőeszközök tulajdonosai által történő elsajátítása nyomán keletkezett.

A rabszolgaság az ember ember általi kizsákmányolásának első és legdurvább formája. A rabszolga teljes és korlátlan tulajdona volt urának. A rabszolgatartó kényekedve szerint rendelkezett a rabszolgának nemcsak a munkájával, hanem az életével is.

2. A rabszolgatartó rend keletkezésével először jött létre állam. Az állam a társadalomnak kibékíthetetlenül ellenséges osztályokra szakadása következtében alakult ki, mint olyan gépezet, amelynek révén egy kizsákmányoló kisebbség elnyomja a társadalom kizsákmányolt többségét.

3. A rabszolgatartó gazdaság alapjában naturális jellegű volt. Az ókori világ igen sok különálló gazdasági egységre oszlott, amelyek saját termelésükkel elégítették ki szükségleteiket. Főképpen rabszolgákkal és fényűzési cikkekkel kereskedtek. A csere fejlődése létrehozta a fémpénzt.

4. A rabszolgatartó termelési mód gazdasági alaptörvénye — többlettermék termelése a rabszolgatartók szükségleteinek kielégítésére, a rabszolgatömegeknek a termelőeszközök és a rabszolgák teljes rabszolgatartói tulajdonán alapuló rabló kizsákmányolása, a parasztok és kézművesek tönkretétele és rabszolgaságba döntése, valamint más országok népeinek meghódítása és leigázása útján.

5. A rabszolgaság alapján aránylag magasfokú kultúra (tudomány, filozófia, művészet) keletkezett. A kultúra gyümölcseit a rabszolgatartó társadalom kisszámú felső rétege élvezte. Az ókori világ társadalmi tudata megfelelt a rabszolgaságon alapuló termelési módnak. Az uralkodó osztályok és ideológusaik a rabszolgát nem vették emberszámba. A fizikai munka, mivel a rabszolgák osztályrésze volt, szégyenletes, szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak számított.

6. A rabszolgatartó termelési mód az ősközösségi rendhez képest a társadalom termelőerőinek fejlődésére vezetett. Később azonban a termelés eredményében egyáltalán nem érdekelt rabszolgák munkájának — a rabszolgamunkának ideje lejárt. A rabszolgamunka elterjedésének és a rabszolgák jogfosztott helyzetének az volt a következménye,

hogy pusztult a társadalom fő termelőereje — a munkaerő, s tönkrementek a szabad kistermelők — a parasztok és a kézművesek. Ez már eleve elkerülhetetlenné tette a rabszolgatartó rend pusztulását.

7. A rabszolgafelkelések megingatták a rabszolgatartó rendet, és meggyorsították annak felszámolását. A rabszolgatartó termelési módot a hűbéri termelési mód váltotta fel, a kizsákmányolás rabszolgatartó formájának helyén kialakult a kizsákmányolás hűbéri formája, amely némileg teret biztosított a társadalom termelőerőinek további fejlődése számára.

III. FEJEZET

A HŰBÉRI TERMELÉSI MÓD

A hűbériség keletkezése. A hűbéri rend, bizonyos sajátosságokkal, majdnem minden országban fennállott.

A hűbériség kora hosszú időszakot ölel fel. Kínában a hűbéri rend több mint kétezer évig állott fenn. Nyugat-Európa országaiban a feudalizmus több évszázadot ölelt fel: Angliában és Franciaországban a római birodalom bukásától (V. század) az angol (XVII. század), illetőleg a francia polgári forradalomig (XVIII. század), Oroszországban a IX. századtól az 1861-es parasztreformig, a Kaukázusontúl a IV. századtól a XIX. század hetvenes éveiig, Közép-Ázsia népeinél a VII—VIII. századtól egészen az oroszországi proletárforradalom győzelméig.

Nyugat-Európában a hűbériség egyrészt a római rabszolgatartó társadalom összeomlása, másrészt a hódító törzsek nemzetségi rendjének felbomlása alapján keletkezett; e két folyamat kölcsönhatása nyomán alakult ki.

A hűbériség elemei, mint már mondottuk, a kolonátus formájában még a rabszolgatartó társadalom méhében megszülettek. A kolonusok kötelesek voltak megművelni uruk, a nagybirtokos földjét, meghatározott pénzösszeget fizetni vagy a termés jelentős részét odaadni neki, és különféle szolgáltatásokat teljesíteni. Mindazonáltal a kolonusok, mivel saját gazdaságuk volt, inkább érdekelve voltak a munkában, mint a rabszolgák.

Ily módon új termelési viszonyok születtek, amelyek a hűbériség korában fejlődtek ki teljes mértékben.

A római birodalmat szétzúzták a germán, gall, szláv és az Európa különböző részein élő más törzsek. A rabszolgatartók hatalmát megdöntötték, a rabszolgaság véget ért. A rabszolgamunkán alapuló nagy latifundiumok és kézműipari műhelyek

szétestek. Az összeomlott római birodalom lakossága nagybirtokosokból (a kolonátus rendszerére áttért volt rabszolgatartókból), felszabadult rabszolgákból, kolonusokból, kisparasztokból és kézművesekből állt.

Róma leigázása idején a hódító törzsek felbomlóban levő közösségi rendben éltek. E törzsek társadalmi életében nagy szerepe volt a *faluközösségnek*, amelyet a germánok marknak neveztek. A föld, a nemzetségi arisztokrácia nagybirtokainak kivételével, közösségi tulajdonban volt. Az erdőket, a műveletlen területeket, legelőket, tavakat közösen használták. A szántóföldeket és réteket néhány évenként újraosztották a közösség tagjai között. De a belső telkek, majd később a szántók is, fokozatosan az egyes családok örökléses használatába mentek át. A föld felosztása, a közösséget érintő ügyek intézése, a közösség tagjai között felmerült viták rendezése a közösségi gyűlés, s az általa választott elöljárók és bírák feladata volt. A hódító törzsek élén hadvezérek álltak, akik kíséreteikkel együtt nagy földterületeket tartottak birtokukban.

A római birodalmat leigázó törzsek birtokukba vették az állami földek nagy részét és a nagybirtokosok földjeinek bizonyos részét. Az erdők, rétek és legelők közös használatban maradtak, a szántóföldet pedig felosztották az egyes gazdaságok között. A felosztott földek később a parasztok magántulajdonába kerültek. Így alakult ki az önálló kisparasztság széles rétege.

A parasztok azonban nem őrizhették meg hosszú ideig függetlenségüket. A föld és más termelőeszközök magántulajdona alapján a faluközösség egyes tagjai között elkerülhetetlenül fokozódott a vagyoni egyenlőtlenség. A parasztcsaládok egy része jómódú lett, másik része elszegényedett. A közösség meggazdagodott tagjai a vagyoni egyenlőtlenség növekedésével hovatovább hatalomhoz jutottak, és a közösségek fölé kerekedtek. A föld a gazdag családok, a nemzetségi arisztokrácia és a hadvezérek kezében összpontosult. A parasztok személyi függőségbe kerültek a nagybirtokosokkal szemben.

A római birodalom meghódítása a hódító törzseknél meggyorsította a nemzetségi rend felbomlását. A nagybirtokosoknak erősíteniök kellett az államhatalom szerveit, hogy megtarthassák és megszilárdíthassák hatalmukat a függő parasztok fölött. A hadvezérek a nemzetségi arisztokrácia és kíséretük tagjaira támaszkodva fokozatosan saját kezükben összpontosították a hatalmat, s királyokká, egyeduralkodókká váltak.

A római birodalom romjain számos új állam keletkezett, amelyek élén királyok álltak. A királyok a birtokba vett földet

bőkezűen osztogatták életfogytiglani, majd öröklődő tulajdonba bizalmi embereiknek, akiknek ezért katonai szolgálatot kellett teljesíteni. Sok földet kapott az egyház, amely a királyi hatalom fontos támasza volt. A földet a parasztok művelték meg, akiknek most számos szolgáltatást kellett teljesíteni új uraik javára. A királyi kíséret tagjainak és a királyi szolgáknak, az egyházi hatóságoknak és a kolostoroknak a tulajdonába hatalmas földbirtokok kerültek. Az ilyen feltételekkel kiosztott földbirtokokat feudumnak, hűbérbirtoknak nevezték. Ebből származik az új társadalmi rend — a *feudalizmus*, hűbériség elnevezése.

A paraszti földeknek fokozatosan a hűbérurak tulajdonává válása és a parasztтömegek jobbágysorba taszítása (a feudalizálódás folyamata) Európában több évszázad folyamán (az V—VI. századtól a IX—X. századig) ment végbe. A szabad parasztság tönkrement a szakadatlan katonai szolgálat, a rablások és az adóterhek következtében. A parasztok a nagybirtokosokhoz fordultak segítségért, és tőlük függő emberekké váltak. Sok esetben a parasztok kénytelenek voltak a hűbérúr „védnöksége" alá helyezni magukat, másképpen a védtelen ember nem tarthatta fenn magát a szakadatlan háborúk és rabló rajtaütések közepette. Ilyen esetekben a földparcella tulajdonjoga a hűbérúrra szállt, s a paraszt csak úgy művelhette meg, ha különféle szolgáltatásokat teljesített a hűbérúr javára. Más esetekben a királyi helytartók és hivatalnokok csalással és erőszakkal megkaparintották a szabad parasztok földjét, s hatalmuk elismerésére kényszerítették őket.

A feudalizálódás folyamata a különböző országokban különbözőképpen ment végbe, de a lényeg mindenütt egy volt: a korábban szabad parasztok személyi függőségbe kerültek a földjüket magukhoz ragadó hűbérurakkal szemben. Ez a függőség hol lazább, hol meg szorosabb volt. Idővel a volt rabszolgák, kolonusok és szabad parasztok helyzetében mutatkozó különbségek elmosódtak, s valamennyien egyforma helyzetbe kerültek, a *jobbágyparasztság* egységes tömegévé váltak. Lassanként olyan helyzet alakult ki, amelyet ez a középkori szállóige jellemez: „nincs föld seigneur nélkül" (vagyis hűbérúr nélkül). A föld fő tulajdonosai a királyok voltak.

A hűbériség szükségszerű szakasz volt a társadalom történelmi fejlődésében. A rabszolgaság idejét múlta. Ilyen körülmények között a termelőerők csakis az olyan függő parasztok tömegeinek munkája alapján fejlődhettek tovább, akik saját gazdasággal és saját gazdasági eszközökkel rendelkeztek, s akik bizonyos mértékben érdekelve voltak a munkában.

Az emberiség történetének tanúsága szerint azonban nem okvetlenül szükséges, hogy minden nép átmenjen a társadalmi fejlődés valamennyi szakaszán. Sok nép számára olyan körülmények alakulnak ki, amelyek közepette lehetővé válik, hogy elkerüljék a fejlődés egyik vagy másik szakaszát, s rögtön áttérjenek egy magasabb fejlődésfokra.

Oroszországban a közösségi rend felbomlásával patriarchális rabszolgaság alakult ki. A társadalom fejlődése azonban itt alapjában nem a rabszolgatartás, hanem a feudalizálódás útján haladt. A szláv törzsek még abban az időben, amikor a nemzetségi rend volt uralmon náluk, a III. századtól kezdve, támadásokat intéztek a rabszolgatartó római birodalom ellen, harcoltak a Fekete-tenger északi partvidékén levő városok felszabadításáért, amelyek római uralom alatt voltak, s ezeknek a szláv törzseknek nagy szerepük volt a rabszolgatartó rend megdöntésében. Oroszországban az ősközösségi rendről a hűbériségre való áttérés abban az időben ment végbe, amikor a nyugat-európai országokban a rabszolgatartó rend már régen megdőlt, és megszilárdultak a feudális viszonyok.

A faluközösség neve a keleti szlávoknál „verv", „mir" volt. A közösség közösen használta a réteket, erdőket és vizeket, a szántóföld azonban fokozatosan egyes családok birtokába került. A közösség élén a nemzetségfő állt. A föld magántulajdonának kialakulása a közösség fokozatos felbomlására vezetett. A földet a nemzetségfők és a törzsek fejedelmei ragadták magukhoz. A parasztok — a szmerdek kezdetben a közösség szabad tagjai voltak, majd függő helyzetbe kerültek a nagybirtokosokkal, a bojárokkal szemben.

A legnagyobb hűbéri tulajdonos az egyház lett. A fejedelmek adományai, letétek és az egyházra hagyott vagyonok hatalmas földterületeknek és az akkori idők legvirágzóbb gazdaságainak urává tették az egyházat.

A központosított orosz állam kialakulása idején (a XV—XVI. században) a nagyfejedelmek és cárok kezdték — mint akkoriban mondták — „elhelyezni" a földeken bizalmi embereiket és azokat, akik szolgálatukban érdemeket szereztek, vagyis földet és parasztokat adtak nekik, azzal a feltétellel, hogy katonai szolgálatot teljesítenek. Az orosz nyelvben a földbirtok szó eredetileg „elhelyezést", a földbirtokos szó pedig „elhelyezettet" jelentett.

Abban az időben a parasztok még nem voltak véglegesen a földbirtokoshoz és a földhöz kötve: joguk volt egyik földesúrtól a másikhoz szegődni. A XVI. század vége felé a földesurak fokozták a parasztok kizsákmányolását, hogy növelhessék az

eladásra kerülő gabona termelését. Ezzel kapcsolatban az állam 1581-ben megfosztotta a parasztokat attól a jogtól, hogy az egyik földesúr birtokáról egy másikéra költözhessenek. A parasztokat teljesen a földesúr tulajdonában levő földhöz kötötték, s ezzel röghözkötött jobbágyokká változtatták.

A hűbériség korában döntő szerepe volt a mezőgazdaságnak, nevezetesen a földművelésnek. Fokozatosan, évszázadok során át tökéletesedtek a gabonatermesztés módszerei, kifejlődött a konyhakertészet, a gyümölcstermesztés, a szőlészet és az olajosmagvú növények termesztése.

A hűbériség korai szakaszában a földművelés *parlagrendszere*, az erdős vidékeken pedig a földművelés *irtásos rendszere* volt túlsúlyban. A földparcellát egymás után több éven át egyazon növénnyel vetették be, amíg a talaj ki nem merült. Akkor azután átmentek egy másik parcellára. A későbbiekben áttértek a *háromnyomásos rendszerre*, amely abban áll, hogy a szántóföldet három részre osztják, és sorjában az első részt őszi vetésre, a másodikat tavaszi vetésre használják, a harmadikat pedig parlagon hagyják. A háromnyomásos rendszer Nyugat-Európában a IX—X. századtól, Oroszországban a XI—XII. századtól kezdve kezdett elterjedni. Hosszú évszázadokon át ez volt az uralkodó rendszer, s fennmaradt egészen a XIX. századig, sok országban pedig mind a mai napig.

A mezőgazdasági felszerelés a hűbériség korai szakaszában igen szegényes volt. Szerszámként a fagerendelyes eke, a sarló, a kasza és az ásó szolgált. Később kezdték alkalmazni a vasekét és a boronát. A gabona őrlését hosszú ideig, amíg el nem terjedt a szélmalom és a vízimalom, kézzel végezték.

A hűbéri társadalom termelési viszonyai. A parasztok kizsákmányolása a hűbérurak által. A hűbéri társadalom termelési viszonyainak alapja a hűbérúr földtulajdona és a jobbágyparaszt fölötti nem teljes tulajdonjoga volt. A jobbágyparaszt nem volt rabszolga. Saját gazdasága volt. A hűbérúr már nem ölhette meg a parasztot, de eladhatta. A hűbérurak tulajdona mellett megvolt a parasztok és a kézművesek egyéni munkán alapuló egyéni tulajdona: szerszámaik és magángazdaságuk.

A parasztok földesúri kizsákmányolásának alapja a hűbéri nagybirtok volt. A hűbérúr saját földjének csak egy részén gazdálkodott. A föld másik részét uzsorafeltételekkel a parasztok használatába adta. A hűbérúr „kiosztotta" a földet a parasztok között, innen származik az „osztásföld" elnevezés. A paraszti osztásföld volt a feltétele annak, hogy a földesúr munkaerőt biztosítson magának. A paraszt, aki öröklődéses alapon használta az osztásföldet, köteles volt dolgozni a földesúrnak, saját szerszámaival és igásállataival megművelni a földesúri földet, illetve többlettermékét természetben vagy pénzben átengedni a földesúrnak.

A gazdaságnak ez a rendszere múlhatatlanul feltételezte a paraszt személyi függését a földesúrtól — a gazdaságonkívüli kényszert. „Ha a földesúrnak nem volna személyes hatalma a paraszt felett, nem kényszeríthetné a földdel ellátott és saját gazdaságot folytató embert arra, hogy neki dolgozzon"[1].

A jobbágyparaszt munkaideje szükséges és többletidőre oszlott. A szükséges idő alatt a paraszt a saját és családja fenntartásához szükséges termékeket hozta létre. A többletidőben többletterméket termelt, amelyet a hűbérúr elsajátított. A hűbérúr gazdaságában dolgozó paraszt többletmunkája, vagy a paraszt saját gazdaságában termelt, s a hűbérúr által elsajátított többlettermék a feudális *földjáradék.*

A feudális földjáradékra a parasztnak gyakran nemcsak a többletmunkája, hanem szükséges munkájának egy része is rá-ment. E járadék alapja a feudális földtulajdon volt, amely együttjárt a feudális földesúrnak a tőle függő parasztok fölötti közvetlen uralmával.

A hűbériség idején a földjáradéknak három formája volt: a munkajáradék, a termékjáradék és a pénzjáradék. A parasztok földesúri kizsákmányolása a földjáradék e három formájának mindegyikénél nyíltan, leplezetlenül jelentkezett.

A *munkajáradék,* azaz a *robot,* az úrdolga, a hűbériség korai fejlődési fokain volt túlsúlyban. A robot azt jelentette, hogy a paraszt a hét meghatározott részében — három vagy több napig — saját mezőgazdasági felszerelésével (faeke, igásállat stb.) az urasági birtokon, a hét többi napján pedig saját gazdaságában dolgozott. Ily módon a robotnál a paraszt szükséges és többletmunkája térben és időben egyaránt pontosan elhatárolódott. A robot köre igen kiterjedt volt. A paraszt szántott, vetett, betakarította a termést, legeltette a jószágot, ácsmunkákat végzett, erdőt irtott a földesúr részére, mezőgazdasági termékeket, építőanyagot szállított a maga lovaival.

A robotnál a jobbágyparaszt csak a saját gazdaságában végzett munka idején volt érdekelve a munka termelékenységének emelésében. A földesúr földjén végzett munka idején a parasztnak nem fűződött érdeke a termelékenység emeléséhez. A hűbérurak felügyelőket tartottak, akik rászorították a parasztokat a munkára.

A további fejlődés folyamán a munkajáradékot a *termékjáradék, a természetbeni szolgáltatás* vagy dézsma váltotta fel. A járadéknak ez a formája azt jelentette, hogy a paraszt köteles volt rendszeresen bizonyos mennyiségű gabonát, marhát, szár-

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 183. old.

nyast és egyéb mezőgazdasági terméket szállítani a földesúrnak. A dézsma igen gyakran a robot valamilyen maradványával párosult, vagyis a paraszt a dézsma mellett bizonyos munkákat végzett a földesúr földjén.

A termékjáradéknál a paraszt egész munkáját — a szükséges és a többletmunkát egyaránt saját belátása szerint osztotta be. A szükséges és többletmunka már nem határolódott el olyan kézzelfoghatóan, mint a munkajáradéknál. A paraszt viszonylag önállóbb lett. Ez bizonyos ösztönzést jelentett a munka termelékenységének további emelésére.

A feudalizmus későbbi fokán, amikor viszonylag nagy arányokat öltött a csere, kialakult a *pénzjáradék*. A pénzjáradék *pénzbeni szolgáltatás* formájában jelentkezett, s a hűbériség felbomlásának és a tőkés viszonyok kialakulásának időszakára jellemző.

A feudális földjáradék különböző formái gyakran egyidejűleg álltak fenn. „A földjáradék mindezen formáinál: a munkajáradéknál, a termékjáradéknál, a pénzjáradéknál (mint pusztán a termékjáradék átváltozott formájánál) mindig abból a feltevésből indultunk ki, hogy a járadékfizető a föld igazi megművelője és birtokosa, akinek a meg nem fizetett többletmunkáját közvetlenül a földtulajdonos kapja"[1].

A hűbérurak abban a törekvésükben, hogy növeljék jövedelmüket, mindenféle terheket róttak a parasztokra. Sok esetben malmok, kovácsműhelyek és egyéb üzemek is voltak a földesurak monopolisztikus tulajdonában. A paraszt kénytelen volt ezeket mértéktelenül magas természetbeni vagy pénzbeni fizetés ellenében igénybevenni. A hűbérúr számára teljesített természetbeni vagy pénzbeni szolgáltatáson kívül a parasztnak különféle állami adókat meg helyi adókat, sőt egyes országokban tizedet is kellett fizetnie, azaz termésének tizedrészét oda kellett adnia az egyháznak.

Eszerint a hűbéri társadalom létalapja a jobbágyparasztok munkája volt. A parasztok nemcsak mezőgazdasági termékeket termeltek. A hűbérurak birtokain kézművesként dolgoztak, várakat és kolostorokat emeltek, utakat építettek. A jobbágyparasztok kezemunkájával épültek a városok.

A hűbérúr gazdasága, különösen fejlődésének korai fokain, alapjában *naturális gazdaság* volt. A hűbéri birtokok urasági földből és a hűbérúrhoz tartozó falvakból álltak, s mindegyik elkülönült gazdasági életet élt, és csak ritkán folyamodott cseréhez. A hűbérúrnak és családjának szükségleteit, valamint a

---

[1] *Marx*. A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 870. old.

nagyszámú cselédség szükségleteit eleinte azokból a termékekből elégítették ki, amelyeket az uradalomban termeltek vagy a szolgáltatásra kötelezett parasztok hoztak. A nagyobb birtokokhoz elegendő számú kézműves tartozott, többnyire uradalmi jobbágyok. Ezek a kézművesek ruha- és lábbelikészítéssel, fegyverek, vadászeszközök és mezőgazdasági felszerelés készítésével és javításával foglalkoztak, de voltak közöttük ácsok és kőművesek is.

A parasztgazdaság szintén naturális jellegű volt. A paraszt nemcsak mezőgazdasági munkával foglalkozott, hanem háziiparral is, főképpen a saját gazdaságában termelt nyersanyag feldolgozásával: fonással, szövéssel, lábbelikészítéssel, gazdasági eszközök készítésével.

A hűbériséget hosszú ideig az jellemezte, hogy a gazdaság fő ága, *a földművelés egybekapcsolódott a háziiparral,* amelynek kisegítő szerep jutott. Az egyes helyeken nem termelt kisszámú nélkülözhetetlen cikket, mint például a sót vagy a vaskészítményeket, eleinte vándorkereskedők szállították. Később, a városok és a kézművesipari termelés növekedésével, a város és falu közötti munkamegosztás, meg a csere fejlődése nagy lépéssel haladt előre.

A hűbériség fő vonása minden népnél az volt, hogy a hűbérurak kizsákmányolták a függő parasztokat. Az egyes országokban azonban a hűbéri rendnek megvoltak a maga sajátosságai. Kelet országaiban a hűbéri viszonyok hosszú időn keresztül egybefonódtak a rabszolgaság viszonyaival. Így volt Kínában, Indiában, Japánban és számos más országban. Nagy jelentősége volt Keleten a feudális állami földtulajdonnak. Így például a bagdadi kalifátus időszakában, az arabok uralma idején (különösen a VIII—IX. században), a faluközösségek parasztjainak nagy része a kalifa földjén élt, és feudális járadékot fizetett közvetlenül az államnak. Jellemző továbbá a keleti feudalizmusra az is, hogy igen életerősek voltak a patriarchális-nemzetségi viszonyok, amelyeket a hűbérurak a parasztok kizsákmányolásának fokozására használtak fel.

Kelet földművelő országaiban, ahol az öntözéses földművelésnek döntő jelentősége van, a parasztok szolgai függőségbe kerültek a hűbérurakkal szemben, mert nemcsak a föld, hanem a vizek és az öntözőberendezések is a feudális állam vagy az egyes hűbérurak tulajdonában voltak.

A nomád népek a földet legelőnek használták. A hűbéri földbirtok nagyságát az állatok száma határozta meg. A sok állattal rendelkező hűbérurak valójában nagy legelők tulaj-

donosai voltak. Ezek a hűbérurak függőségben tartották és kizsákmányolták a parasztságot.

A *feudalizmus gazdasági alaptörvénye* — többlettermék termelése a hűbérurak szükségleteinek kielégítésére, a függő helyzetben levő parasztoknak a hűbérurak földtulajdonán és a termelésben dolgozókra, a jobbágyokra vonatkozó nem teljes tulajdonjogukon alapuló kizsákmányolása útján.

A középkori város. A kézműves céhek. A kereskedőtestületek. Már a rabszolgatartó rendben keletkeztek városok. Például az olaszországi Róma, Firenze, Velence, Génua, a közel-keleti Konstantinápoly és Alexandria, a franciaországi Párizs, Lyon, Marseille, az angliai London, a közép-ázsiai Szamarkand és sok más város a rabszolgaság korából maradt örökségül a középkorra. A rabszolgatartó rend megdőlt, de a városok megmaradtak. A nagy rabszolgatartó műhelyek felbomlottak, de a kézművesség fennmaradt.

A korai középkorban a városok és a kézművesmesterségek gyengén fejlődtek. A városi kézművesek eladásra dolgoztak, de a nekik szükséges fogyasztási cikkek nagy részét saját gazdaságukban maguk termelték. Sok kézművesnek volt kisebb szántója, kertje, haszonállata. A nők lent és gyapjút fontak, amiből ruha készült. Mindez a piac és a csere szűk kereteiről tanúskodik.

Falun a mezőgazdasági nyersanyag feldolgozása eleinte a földművesek mellékfoglalkozása volt. Később egyes parasztokból kézművesek lettek, akik ellátták saját falujukat. A kézművesek munkájának termelékenysége emelkedett. Lehetővé vált, hogy több terméket állítsanak elő, mint amennyire a hűbérúrnak vagy egy falu parasztjainak szüksége volt. A kézművesek a hűbérurak várai, a monostorok falai körül, nagyobb falvakban és más kereskedelmi központokban telepedtek le. Így aztán fokozatosan, rendszerint a víziutak mentén, új városok alakultak ki (Oroszországban például Kiev, Pszkov, Novgorod, Vlagyimir).

A kézművesség idővel egyre jövedelmezőbb lett. A kézművesek mesterségbeli tudása tökéletesedett. A feudális földesúr kezdett a városiaktól vásárolni kézműipari termékeket, mert igényeit már nem elégítették ki saját jobbágyainak készítményei. A fejlettebb kézművesség véglegesen elkülönült a földműveléstől.

A világi és egyházi hűbérurak földjein keletkezett városok az illető hűbérurak hatalma alá kerültek. A városi polgárok számos szolgáltatással tartoztak a hűbérúrnak, természetbeni vagy pénzbeni dézsmát fizettek neki, alávetették magukat igaz-

gatásának és bíráskodásának. A városi lakosság mihamar megkezdte a harcot a feudális függésből való szabadulásáért. Hol erejének latbavetésével, hol a városok megváltásával önkormányzati, bíráskodási, pénzverési, adószedési jogot vívott ki magának.

A városi lakosság főképpen kézművesekből és kereskedőkből állt. Sok városban menedéket találtak a földesuraktól elszökött jobbágyok. A város a faluval szemben, ahol naturális gazdaság uralkodott, az árutermelés hordozója lett. A városokban összegyűlt szökött jobbágyok konkurrenciájának növekedése, a hűbérúri kizsákmányolás és elnyomás elleni harc arra kényszerítette a kézműveseket, hogy *céhekben* egyesüljenek. A céhrendszer a hűbériség korában majdnem minden országban megvolt.

Céhek keletkeztek Bizáncban és Itáliában a IX—X. században, később pedig egész Nyugat-Európában és Oroszországban. A keleti országokban (Egyiptom, Kína), az arab kalifátus városaiban még hamarabb keletkeztek céhek, mint az európai országokban. A céhek a városi kézműveseket egy-egy meghatározott iparág vagy több rokonszakma szerint egyesítették. A céheknek csak a kézművesmesterek voltak teljesjogú tagjai. A kézművesmesternek néhány legénye és inasa volt. A céhek gondosan védték tagjaik kizárólagos jogát az illető ipar űzésére, és szabályozták a termelést: megállapították a munkanap hosszát, az egyes mesterek legényeinek és inasainak számát, meghatározták a nyersanyag és a késztermék minőségét és árát, gyakran közösen vásárolták a nyersanyagot. A régóta meggyökeresedett, hagyományos munkamódszerek mindenki számára kötelezők voltak. A szigorú szabályozásnak az volt a célja, hogy egyetlen mester se emelkedhessen a többi fölé. Ezenkívül a céhek a kölcsönös segítség szervezetei is voltak.

A céhek a kézművesség hűbéri szervezeti formáját jelentették. Fennállásuk első időszakában bizonyos mértékben pozitív szerepük volt, mert elősegítették a városi kézművesség megerősödését és fejlődését. Az árutermelés növekedésének és a piac bővülésének arányában azonban a céhek egyre inkább a termelőerők fejlődésének kerékkötőivé váltak.

A céhek szigorúan szabályozták a kézművesipari termelést, s ez a körülmény gúzsba kötötte a kézművesek kezdeményezését, és akadályozta a technika fejlődését. A konkurrencia korlátozása céljából a céhek mindenféle akadályokat gördítettek azok útjába, akik mesterjogot akartak szerezni. Az inasoknak és a legényeknek, akiknek a száma erősen megnövekedett, gyakorlatilag semmi lehetőségük sem volt többé arra, hogy önálló mesterekké legyenek. Kénytelenek voltak egész életükben bérmunkások maradni. Ilyen körülmények között a mester és alárendeltjei közötti viszony elvesztette korábbi, többé-kevésbé patriarchális jellegét. A mesterek fokozták az inasok és legé-

nyek kizsákmányolását, napi 14—16 órán át dolgoztatták őket nyomorúságos bérért. A legények érdekeik megvédése céljából titkos szervezetekbe — egyletekbe tömörültek. A céhek és a városi hatóságok minden lehető módon üldözték a legények egyleteit.

A városi lakosság leggazdagabbjai a *kereskedők* voltak. A kereskedelmi tevékenység a rabszolgaság korából fennmaradt és a hűbériség korában keletkezett városokban egyaránt kibontakozott. A kézművesipar céhszervezetének a kereskedelemben a kereskedőtestület felelt meg. A *kereskedőtestületek* a hűbériség korában majdnem mindenütt megtalálhatók. Keleten a IX. századtól, Nyugat-Európában a IX—XI. századtól, Oroszországban a XII. századtól kezdve tudunk róluk. Fő feladatuk az volt, hogy harcoljanak a testületen kívülálló kereskedők konkurrenciája ellen, szabályozzák a mértékeket és súlyokat, védjék a kereskedők jogait a hűbérurak támadásaival szemben.

A IX—X. században már jelentős kereskedelem bonyolódott le Kelet országai és Nyugat-Európa között. A Kievi Oroszország tevékenyen részt vett ebben a kereskedelemben. A kereskedelem kibővülésében nagy szerepük volt a kereszteshadjáratoknak (XI—XIII. század), amelyek megnyitották a nyugat-európai kereskedők előtt a közel-keleti piacokat. Európába özönlött Keletről az arany meg az ezüst. A pénz megjelent olyan helyeken is, ahol korábban nem volt használatos. A keleti piacok meghódításában közvetlenül részt vettek az olasz városok, különösen Génua és Velence, amelyek kereskedelmi hajóikon kereszteslovagokat szállítottak Keletre, s biztosították élelmiszerellátásukat.

Hosszú ideig a földközi-tengeri kikötők voltak a kereskedelem legfontosabb központjai, ezek kötötték össze Nyugat-Európát a Kelettel. Ugyanakkor a kereskedelem erősen fellendült azokban az észak-németországi és németalföldi városokban, amelyek az Északi- és Balti-tenger kereskedelmi útjai mentén feküdtek. A XIV. században kialakult itt a városok kereskedelmi szövetsége — a német Hanza-szövetség, amely a következő két évszázadban különféle európai országoknak mintegy 80 városát egyesítette. A Hanza-szövetség kereskedelmet folytatott Angliával, Skandináviával, Lengyelországgal és Oroszországgal. A nyugat-európai kézművesipar termékeiért — a flandriai és angol posztóért, vásznakért, a német fémcikkekért, a francia borért — Európa északkeleti vidékeiről prémet, bőrt, szalonnát, mézet, gabonát, fát, gyantát, lenvásznat és egyes kézművesipari termékeket szállítottak. A keleti országokból a kereskedők fűszert, borsot, szegfűszeget, szerecsendiót, illatszereket, festékeket, pamut- és selyemszövetet, szőnyeget és más árucikkeket szállítottak.

A XIII—XIV. században Novgorod, Pszkov és Moszkva orosz városok kiterjedt kereskedelmet folytattak Ázsiával és Nyugat-Európával. A novgorodi kereskedők egyfelől az északi (az Északi Jegestenger partvidékén és az Uralon túl élő) népekkel kereskedtek, másfelől rendszeres kereskedelmet folytattak Skandináviával és Németországgal.

A városok növekedése és a kereskedelem fejlődése erős hatással volt a hűbéri falura. A hűbérurak gazdasága belesodródott a piaci forgalomba. A fényűzési cikkek és a városi kéz-

művesipari termékek megvásárlásához a hűbéruraknak pénzre volt szükségük. Ezért a hűbérúr számára előnyös volt a parasztokat a robot és a természetbeni dézsma helyett pénzbeni dézsmára fogni. A pénzbeni dézsmára való áttéréssel a hűbéri kizsákmányolás még jobban fokozódott. A város és a falu között a rabszolgaság idején keletkezett ellentét egyre jobban kiéleződött.

A hűbéri társadalom osztályai és rendjei. A feudális hierarchia. A hűbéri társadalom két fő osztályra — hűbérurakra és parasztokra — oszlott. „A hűbéri társadalom olyan osztálytagozódást jelentett, amely mellett a túlnyomó többség — a jobbágyparasztság, teljesen függött a maroknyi kisebbségtől — a földesuraktól, akik a földet birtokolták"[1].

A hűbérurak osztálya nem volt egyöntetű. A kisebb hűbérurak adót fizettek a nagyobbaknak, segítették őket a háborúkban, s ezért élvezték védnökségüket. A védnököt *seigneur*-nek, a védencet *vazallus*-nak nevezték. A seigneurök más, hatalmasabb hűbérurak vazallusai voltak. Eszerint feudális hierarchia jött létre.

Az állam élén mint uralkodó osztály a feudális földesurak álltak. Ők képezték az egyik rendet: a *nemességet*. Ez volt az első rend, s tagjai széleskörű politikai és gazdasági kiváltságokat élveztek.

A *papság* (világiak és szerzetesek) szintén nagy földbirtokokkal rendelkezett, amelyeken nagyszámú függő és jobbágylakosság élt. A nemesség mellett a papság szintén uralkodó rendnek számított.

A „feudális hierarchia" széles alapzata a *parasztság* volt. A parasztok alá voltak rendelve a földesuraknak, s a legnagyobb hűbérúr — a király legfőbb hatalma alatt álltak. A parasztság politikai szempontból jogfosztott volt. A földesurak eladhatták jobbágyaikat, s messzemenően éltek is ezzel a jogukkal. A jobbágytartók testi fenyítéket alkalmazhattak a parasztokkal szemben. A jobbágyi függést Lenin „jobbágyrabszolgaságnak" nevezte. A jobbágyparasztok kizsákmányolása majdnem ugyanolyan könyörtelen volt, mint az ókorban a rabszolgák kizsákmányolása. A jobbágy azonban bizonyos időt mégis a maga földjén dolgozhatott, bizonyos mértékben a maga ura lehetett.

A hűbéri társadalom fő osztályellentéte a hűbérurak és a jobbágyparasztok közötti ellentét volt. A kizsákmányolt parasztság a hűbériség idején mindvégig harcolt a feudális földesurak ellen, s ez a harc különösen heves lett ennek az időszaknak

[1] *Lenin.* Az államról. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 494. old.

a végén, amikor a jobbágyok kizsákmányolása a végsőkig fokozódott.

A hűbéri függőség alól felszabadult városokban a hatalom a gazdag városi polgárok — kereskedők, uzsorások, városi földbirtokosok és nagy háztulajdonosok kezében volt. A céhekbe tömörült kézművesek, akik a városi lakosság zömét alkották, gyakran szálltak síkra a városi arisztokrácia ellen, s arra törekedtek, hogy azzal együtt részt vehessenek a városok igazgatásában. A kisebb kézművesek és a legények harcoltak kizsákmányolóik, a céhmesterek és a kereskedők ellen.

A hűbéri kor vége felé a városi lakosság már erősen rétegeződött. Egyik oldalon a gazdag kereskedők és céhmesterek, a másik oldalon a mesterlegények, inasok, s a városi szegénység széles rétegei álltak. A város alsóbb rétegei harcra keltek a városi arisztokrácia és a hűbérurak egyesült erői ellen. Ez a harc összekapcsolódott a jobbágyparasztoknak a hűbéri kizsákmányolás ellen irányuló harcával.

A legfőbb hatalom birtokosai a királyok (Oroszországban a nagyfejedelmek, majd a cárok) voltak. A királyok személyi birtokainak határain túl azonban a királyi hatalom jelentősége a korai hűbériség időszakában elenyésző volt. Ez a hatalom gyakran névleges maradt. Egész Európa igen sok nagyobb és kisebb államra oszlott. A nagy hűbérurak birtokaikon teljhatalmú urak voltak. Törvényeket adtak ki, ügyeltek azok betartására, ítélkeztek és végrehajtották ítéleteiket, saját katonaságot tartottak, támadásokat intéztek szomszédaik ellen, s attól sem idegenkedtek, hogy rablótámadásokat hajtsanak végre a nagyobb utak mentén. Sokan közülük önállóan vertek pénzt. A kisebb hűbérurak is igen messzemenő jogokkal rendelkeztek az alájuk tartozó emberek tekintetében; azon voltak, hogy felérjenek a nagy seigneurökkel.

A hűbéri viszonyok idővel a jogok és kötelezettségek rendkívül bonyolult szövevényét alkották. A hűbérurak között végnélküli viták és viszálykodások keletkeztek. Ezeket rendszerint fegyveres úton, belháborúkkal döntötték el.

A hűbéri társadalom termelőerőinek fejlődése. A hűbériség korában a termelőerők magasabb színvonalat értek el, mint a rabszolgakorban.

A mezőgazdaság terén emelkedett a termelés technikai színvonala, nagyobb arányokban terjedt el a vaseke és több más vasszerszám. Új földművelési ágak keletkeztek, jelentős fejlődésnek indult a szőlészet, a bortermelés, a konyhakertészet. Fejlődött az állattenyésztés, különösen a lótenyésztés, ami a hűbérurak katonai szolgálatával függött össze, fejlődött a vaj-

készítés. Számos vidéken erősen elterjedt a juhtenyésztés. Nőtt a rétek és legelők területe, megjavult a minőségük.

Fokozatosan tökéletesedtek a kézművesek szerszámai és a nyersanyag-feldolgozás módszerei. A korábbi kézművesmesterségek kezdtek specializálódni. Így például a kovács régebben fémből mindenfajta cikket készített. Idővel a kovácsipartól különvált a fegyverkovácsmesterség, a szegkovácsmesterség, a késművesség, a lakatosság, a bőripartól pedig a csizmadiamesterség és a nyergesmesterség. A XVI—XVII. században Európában elterjedt a rokka. 1600-ban feltalálták a szalagszövőszéket.

A szerszámok tökéletesítése szempontjából döntő jelentősége volt a vasolvasztás és a vasfeldolgozás fejlődésének. Eleinte a vasat igen kezdetleges módon állították elő. A XIV. században kezdték alkalmazni a vízikereket a fújtató és az érczúzó nagykalapács mozgásbahozására. A kemence huzatának növelésével kovácsolható anyag helyett önthető anyagot — öntöttvasat nyertek. Amikor katonai téren alkalmazni kezdték a puskaport, és megjelent a tüzérség (XIV. század), sok fémre volt szükség az ágyúgolyókhoz; a XV. századtól kezdve az ágyúgolyót vasból kezdték önteni. Egyre több fém kellett mezőgazdasági és egyéb szerszámok készítéséhez. A XV. század első felében megjelentek az első kohók. Az iránytű feltalálása elősegítette a hajózás további fejlődését. Nagy jelentőségű volt a könyvnyomtatás feltalálása és elterjedése.

Kínában a termelőerők és a kultúra már a VI—XI. században jelentős fejlődést értek el, és sok tekintetben felülmúlták az akkori Európa termelőerőit és kultúráját. A kínaiak találták fel az iránytűt, a puskaport, az írópapírt és a legegyszerűbb formában a könyvnyomtatást.

A hűbéri társadalom termelőerőinek fejlődése egyre inkább beleütközött a feudális termelési viszonyok szűk kereteibe. A hűbéri kizsákmányolás jármában sínylődő parasztság nem tudta tovább növelni a mezőgazdasági termékek termelését. A kényszerű paraszti munka termelékenysége rendkívül alacsony volt. A városokban a kézművesmunka termelékenységének emelkedése a céhek szabályzatai és rendszabályai által támasztott akadályokba ütközött. A hűbéri rendet a termelés fejlődésének lassú üteme, a maradiság és a hagyományok hatalma jellemezte.

A hűbéri társadalom kereteiben kifejlődött termelőerők új termelési viszonyokat követeltek.

A tőkés termelés megszületése a hűbéri rend méhében. A kereskedelmi tőke szerepe. A hűbériség korában fokozatosan fejlődött az árutermelés. Kibontakozott a városi kézművesipar,

s egyre inkább belesodródtak a cserébe a parasztgazdaság termékei.

A kiskézművesek és parasztok magántulajdonon és egyéni munkán alapuló, s ugyanakkor csere céljából történő termelését — *egyszerű árutermelésnek* nevezzük.

Azt már mondottuk, hogy a csere céljából készült termék — áru. Az egyes árutermelők az egyforma árucikkek előállítására nem egyforma mennyiségű munkát fordítanak. Ez azoktól a különböző feltételektől függ, amelyek között dolgozniok kell: a tökéletesebb szerszámokkal rendelkező árutermelők egy és ugyanazon árucikk előállítására kevesebb munkát fordítanak, mint más árutermelők. A szerszámok különbözőségén kívül szerepük van a dolgozók erejében, ügyességében, szaktudásában stb. mutatkozó különbségeknek is. A piacnak azonban semmi köze ahhoz, hogy az egyes árukat milyen körülmények között és milyen szerszámokkal állították elő. A piacon egyforma árukért ugyanazt a pénzösszeget fizetik, függetlenül az egyéni munkafeltételektől, amelyek között az árut előállították.

Ezért az olyan árutermelők, akik rosszabb termelési feltételeik következtében az átlagosnál több egyéni munkát fordítanak az árura, áruik eladása során ráfordításuknak csak egy részét kapják meg, és tönkremennek. Ezzel szemben az olyan árutermelők, akik jobb termelési feltételeik folytán az átlagosnál kevesebb egyéni munkát fordítanak az árura, áruik eladása során előnyös helyzetben vannak, és meggazdagodnak. Ez fokozza a konkurrenciát. Bekövetkezik a kisárutermelők rétegeződése: többségük egyre jobban elszegényedik, jelentéktelen részük viszont meggazdagodik.

Az árutermelés fejlődésének útjában nagy akadályt jelentett a hűbériség korának partikularizmusa, állami széttagoltsága. A hűbérurak saját belátásuk szerint vámot állapítottak meg a behozott árucikkekre, díjat szedtek a birtokukon való átutazásért, s ily módon komoly akadályokat gördítettek a kereskedelem fejlődésének útjába. A kereskedelemnek és általában a társadalom gazdasági fejlődésének szükségletei elkerülhetetlenné tették a hűbéri széttagoltság megszüntetését. A kézművesipari és a mezőgazdasági termelés fejlődése, a város és falu közötti társadalmi munkamegosztás előrehaladása azzal járt, hogy az országon belül a különböző vidékek között erősödtek a gazdasági kapcsolatok, kialakult a *nemzeti piac*. A nemzeti piac kialakulása megteremtette az államhatalom központosításának gazdasági előfeltételeit. A kialakulóban levő városi burzsoázia érdekelve volt a hűbéri korlátok ledöntésében, s így síkraszállt a központosított állam megteremtéséért.

A királyok a kisnemesi földesuraknak, a „vazallusok vazallusainak" szélesebb rétegére és a fejlődő városokra támaszkodva döntő csapást mértek a hűbéri arisztokráciára, s megszilárdították uralmukat. Nemcsak névlegesen, hanem ténylegesen is uralkodók lettek az államban. Nagy nemzeti államok jöttek létre abszolút monarchiák formájában. A hűbéri partikularizmus megszüntetése és a központosított államhatalom megteremtése elősegítette a tőkés viszonyok keletkezését és fejlődését.

A tőkés termelési forma keletkezésében nagy szerepe volt a *világpiac* kialakulásának is.

A XV. század második felében a törökök elfoglalták Konstantinápolyt és a Földközi-tenger egész keleti partvidékét. Ezzel elvágták a Nyugat-Európa és Kelet közötti kereskedelem fő útvonalait. Kolumbus az Indiába vezető tengeri út keresése közben 1492-ben felfedezte Amerikát, 1498-ban pedig Vasco de Gama Afrika körülhajózásával az Indiába vezető tengeri utat fedezte fel.

E felfedezések nyomán az európai kereskedelem súlypontja a Földközi-tengerről az Atlanti-óceánra helyeződött át, a kereskedelemben a fő szerep Németalföldnek, Angliának és Franciaországnak jutott. Kiemelkedő szerepe volt az európai kereskedelemben Oroszországnak.

A világkereskedelem és a világpiac kialakulásával a kézművesség már nem tudta kielégíteni a megnövekedett árukeresletet. Ez a körülmény meggyorsította az átmenetet a kisüzemi kézművestermelésről a bérmunkások kizsákmányolásán alapuló nagyüzemi *tőkés termelésre.*

Az átmenet a hűbéri termelési módról a tőkés termelési módra kétféleképpen ment végbe: egyrészt a kisárutermelők rétegeződése kapitalista vállalkozókat szült, másrészt a kereskedelmi tőke a kereskedők révén közvetlenül alárendelte magának a termelést.

A céhek korlátozni tudták a konkurrenciát és a kézművesek rétegeződését, amíg az árutermelés nem volt eléggé fejlett. A csere fejlődésével a konkurrencia egyre erősebb lett. A kiterjedtebb piacra dolgozó mesterek részben kivívták a céhkorlátozások megszüntetését, részben egyszerűen kijátszották a korlátozásokat. Meghosszabbították a legények és inasok munkanapját, növelték számukat, termelékenyebb munkamódszereket alkalmaztak. A leggazdagabb mesterek fokozatosan kapitalistákká, a szegényebb mesterek, a legények és az inasok pedig bérmunkásokká váltak.

A kereskedelmi tőke a naturális gazdaság felbomlasztásával elősegítette a tőkés termelés kialakulását. A kereskedelmi tőke eredetileg közvetítőként szerepelt a kisárutermelők — a kézművesek és a parasztok áruinak kicserélésénél, s a hűbérurak által elsajátított többlettermék egy részének a hűbér-

urak által történő realizálásánál. A továbbiak során a kereskedő kezdte rendszeresen felvásárolni a kisárutermelőktől az általuk előállított árucikkeket, s ezeket kiterjedtebb piacon adta el. A kereskedőből *felvásárló* lett. A konkurrencia növekedésével és a felvásárló megjelenésével a kézművestömeg helyzete lényegesen megváltozott. Az elszegényedett mesterek kénytelenek voltak segítségért fordulni a felvásárló kereskedőhöz, aki kölcsönképpen pénzt, nyersanyagot és egyéb anyagokat bocsátott rendelkezésükre, azzal a feltétellel, hogy késztermékeiket előre megállapított, alacsony áron neki adják el. Így a kistermelők gazdaságilag függő helyzetbe kerültek a kereskedelmi tőkével szemben.

Fokozatosan egyre több elszegényedett mester került ilyen függő helyzetbe a gazdag felvásárlóval szemben. A felvásárló nyersanyagot, például fonalat osztott ki közöttük, hogy abból meghatározott díj ellenében szövetet készítsenek, s így a felvásárló *munkakiadó-vállalkozóvá* lett.

A kézműves tönkremenése oda vezetett, hogy a felvásárló már nemcsak nyersanyaggal, hanem szerszámokkal is ellátta. Így a kézműves önállóságának a látszatát is elvesztette, s véglegesen bérmunkássá, a felvásárló pedig ipari kapitalistává vált.

A kapitalista műhelyében összegyűjtött minapi kézművesek egyforma munkát végeztek. Hamarosan kiderült azonban, hogy egyesek közülük jobban végeznek el bizonyos fajta műveleteket, mások pedig másfajta műveleteket. Ezért előnyösebb volt, ha mindegyikre a munkának azt a részét osztják ki, amelyben a legjártasabb. Ily módon a többé-kevésbé jelentős számú dolgozót foglalkoztató műhelyekben fokozatosan bevezették a *munkamegosztást.*

Az olyan kapitalista vállalatot, amely munkamegosztás alapján, kézierővel dolgozó bérmunkásokat alkalmaz, *manufaktúrának* nevezzük[1].

Az első manufaktúrák már a XIV—XV. században megjelentek Firenzében és Itália egyes középkori város-köztársaságaiban. Később, a XVI—XVIII. században, a különféle termelési ágakhoz tartozó manufaktúrák — posztó-, len-, selyemszövő-, óra-, fegyver-, üvegmanufaktúrák — minden európai országban elterjedtek.

Oroszországban a XVII. században jöttek létre az első manufaktúrák. A XVIII. század elején, I. Péter uralkodása idején, a manufaktúrák gyorsabb ütemben kezdtek fejlődni. Ezek között voltak fegyver-, posztó-, selyem- és más manufaktúrák. Az Uralban vasolvasztó, érchányá- és sólepárló üzemeket létesítettek.

A bérmunkán alapuló nyugat-európai manufaktúráktól eltérően az orosz vállalatoknál a XVII—XVIII. században, bár szabad bérmunkáso-

[1] A „manufaktúra" szó szerint kézzel végzett munkát jelent.

kat is alkalmaztak, túlsúlyban volt a jobbágyparasztok és a helyhezkötött munkások munkája. A XVIII. század végétől kezdve mindenfelé elterjedtek a szabad bérmunkán alapuló manufaktúrák. Ez a folyamat különösen megerősödött a jobbágyság megszüntetése előtti utolsó évtizedekben.

A hűbéri viszonyok felbomlása végbement a falun is. Az árutermelés fejlődésével megnövekedett a pénz hatalma. A jobbágytartó hűbérurak a parasztok természetbeni szolgáltatásait pénzbeni szolgáltatásokkal váltották fel. A parasztoknak el kellett adniok munkájuk termékeit, s a kapott pénzből kellett a hűbérúrnak fizetniök. A parasztok állandóan pénzhiánnyal küszködtek. Ezt a felvásárlók és az uzsorások a parasztok leigázására használták ki. A hűbéri elnyomás fokozódott, a jobbágyok helyzete rosszabb lett.

A pénzviszonyok fejlődése erős lökést adott a *parasztság differenciálódásának*, vagyis különböző szociális csoportokra tagozódásának. A parasztság túlnyomó többsége nyomorban élt, roskadozott az erejét meghaladó munka terhe alatt, és tönkrement. Ezzel párhuzamosan kezdtek megjelenni a faluban a népnyúzó kulákok, akik uzsorakölcsönökkel, mezőgazdasági termékek, állatok és mezőgazdasági eszközök áron aluli felvásárlásával kizsákmányolták a falujukbeli parasztokat.

Ilyenformán a hűbéri rend méhében megszületett a tőkés termelés.

Az eredeti tőkefelhalmozás. A parasztok földjének erőszakos elvétele. A gazdagság felhalmozása. A tőkés termelésnek két fő feltétele van: 1. vagyontalan emberek tömege, akik személyükben szabadok, ugyanakkor azonban meg vannak fosztva a termelőeszközöktől és a létfenntartási eszközöktől, s ennek következtében kénytelenek elszegődni és a kapitalistáknak dolgozni; 2. tőkés nagyüzemek alapításához szükséges pénzeszközök felhalmozása.

Láttuk, hogy a kapitalizmus táptalaja a magántulajdonon alapuló kisárutermelés és a velejáró konkurrencia volt, ami kevesek meggazdagodására és a kistermelők többségének tönkrejutására vezetett. De ennek a folyamatnak a lassúsága nem felelt meg a XV. századvégi nagy felfedezések nyomán kialakult új világpiac szükségleteinek. A tőkés termelési mód kialakulását meggyorsította az a körülmény, hogy a nagybirtokosság, a burzsoázia, valamint a kizsákmányoló osztályok kezében levő államhatalom az erőszak legdurvább módszereit alkalmazta. Az erőszak Marx szavai szerint a bába szerepét játszotta, meggyorsította az új, tőkés termelési mód megszületését.

A polgári tudósok idillikus színben tüntetik fel a tőkésosztály és a munkásosztály keletkezésének történetét. Mint

mondják, valamikor réges-régen volt néhány igyekvő és takarékos ember, akik munkájuk révén gazdagságot halmoztak fel. Másfelől tömegével voltak a lusta, naplopó emberek, akik elherdálták mindenüket, és vagyontalan proletárokká váltak.

A kapitalizmus védelmezőinek ezek a dajkameséi alaptalan kitalálások, semmi közük a valósághoz. Ténylegesen a vagyontalan emberek — a proletárok tömegének kialakulása és a javaknak kevesek kezében való felhalmozódása úgy ment végbe, hogy a kistermelőket erőszakkal megfosztották a termelőeszközöktől. A termelők és a termelőeszközök (a föld, a szerszámok stb.) elválasztása végnélküli rablásokkal és kegyetlenkedésekkel járt együtt. Ezt a folyamatot *eredeti tőkefelhalmozásnak* nevezzük, mert megelőzte a nagyüzemi kapitalista termelés kialakulását.

A tőkés termelés legelőször Angliában ért el jelentős fejlődési fokot. Ebben az országban a XV. század végén kezdődött el az a gyötrelmes folyamat, amelynek során a parasztokat erőszakos úton megfosztották a földtől. Közvetlen indítékul ehhez az a körülmény szolgált, hogy megnövekedett a gyapjúkereslet az előbb Flandriában, majd magában Angliában is létrejött nagy posztómanufaktúrák részéről. A földesurak egyre nagyobb juhnyájakat tartottak. A juhtenyésztéshez legelő kellett. A hűbérurak tömegével űzték el a parasztokat falvaikból, magukhoz ragadták a parasztok állandó használatában levő földeket, s a szántókat legelőkké változtatták.

A parasztok elűzése a földekről különféle módszerekkel, elsősorban a közösségi földek nyílt elfoglalása útján történt. A földesurak körülkerítették ezeket a földeket, lerombolták a parasztházakat, a parasztokat pedig erőszakos módon kitelepítették. Ha a parasztok megkísérelték visszavenni a tőlük törvénytelenül elvett földet, a földesúrnak segítségére siettek az állam fegyveres erői. Az államhatalom a XVIII. századtól kezdve törvényeket adott ki „a földek körülkerítéséről", s ezzel szentesítette a parasztok megrablását.

A tönkretett és megrabolt parasztokból toborzódtak az Anglia városait, falvait és útjait elárasztó nincstelenek beláthatatlan tömegei. Nem volt semmijük, amiből megélhettek volna, nyomorogtak. Az államhatalom drákói, embertelen törvényeket hozott a kisajátítottak ellen. Így például VIII. Henrik angol király uralkodása idején (XVI. század) 72 000 embert végeztek ki „csavargásért". A XVIII. században a „csavargókat" és hajléktalanokat halálbüntetés helyett „dologházakba" zárták, amelyek méltán kapták a hírhedt „szörnyűségek háza" elnevezést. Így igyekezett a burzsoázia a bérmunka fegyelmére rászok-

tatni a földtől megfosztott és földönfutóvá tett falusi lakosságot.

A cári *Oroszországban*, amely más európai országoknál később lépett a kapitalista fejlődés útjára, a termelőknek a termelőeszközöktől való elválasztása ugyanolyan módszerekkel történt, mint más országokban. 1861-ben a cári kormány a parasztfelkelések hatására kénytelen volt eltörölni a jobbágyságot.

Ez a reform a parasztok hatalmas arányú megrablását jelentette. A földesurak magukhoz ragadták a földek kétharmadát, s csak egyharmadát hagyták meg a parasztok használatában. A legtermékenyebb földeket, s számos esetben a parasztok használatában levő legelőket, itatókat, földekhez vezető utakat stb. kihasították a földesurak. A kihasított területek a földesurak kezében a parasztság leigázásának eszközévé váltak, mert a parasztok kénytelenek voltak ezeket a földeket a legsúlyosabb feltételek mellett bérbevenni a földesuraktól. A törvény, amely kimondta a parasztok személyes szabadságát, ideiglenesen érvényben hagyta a robotot és a dézsmát. A paraszt a megnyirbált osztásföldért köteles volt ezeket a szolgáltatásokat teljesíteni a földesúr számára, mindaddig, amíg a földet meg nem váltotta. A megváltás összegét túlságosan magasra becsült földárak alapján állapították meg, s mintegy kétmilliárd rubelre rúgott.

Lenin az 1861-es parasztreform jellemzése során a következőket írta: „Ez az első tömeges erőszak a parasztsággal szemben a születőben levő mezőgazdasági kapitalizmus érdekében. Ez a földesúri «földtisztítás» a kapitalizmus számára"[1].

A parasztok földnélkülivé változtatása kettős következménnyel járt. Egyrészt, a föld a földesurak aránylag kis csoportjának magántulajdonába került. A föld feudális rendi tulajdona tőkés tulajdonná változott. Másrészt, biztosítva volt, hogy a kapitalistákhoz elszegődni kész szabad munkások hatalmas áradatban özönlenek az iparba.

A tőkés termelés kialakulásához az olcsó munkaerőn kívül arra is szükség volt, hogy kevés kézben nagy vagyonok halmozódjanak fel pénzösszegek formájában, amelyeket bármilyen termelőeszközzé át lehet változtatni, és fel lehet használni munkások szerződtetésére.

A középkorban nagy pénzvagyonokat halmoztak fel a kereskedők és az uzsorások. Ezek a vagyonok szolgáltak később alapul sok kapitalista vállalat létesítéséhez.

Amerika leigázása, ami a bennszülött lakosság tömeges kirablásával és kiirtásával járt együtt, mérhetetlen gazdagságot biztosított a hódítóknak, s ez a gazdagság még gyorsabb ütem-

[1] *Lenin*. A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban. Lásd *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 281. old.

ben kezdett növekedni a rendkívül gazdag nemesfémbányák kiaknázása nyomán. A bányákban munkáskezekre volt szükség. A bennszülött lakosság — az indián nép — tömegesen pusztult el, mert nem bírta a szörnyű munkakörülményeket. Az európai kereskedők Afrikában hajtóvadászatot rendeztek a négerekre, ugyanolyan módszerekkel, ahogyan vadállatokra vadásznak. Az Afrikából elhurcolt és rabszolgasorba döntött négerekkel folytatott kereskedelem rendkívül előnyös volt. A rabszolgakereskedők haszna mesébe illő arányokat öltött. Az amerikai gyapotültetvényeken messzemenően alkalmazták a négerek rabszolgamunkáját.

A nagy vagyonok kialakulásának a *gyarmati kereskedelem* is egyik nagyon fontos forrása volt. Az Indiával folytatott kereskedelem céljaira a holland, az angol és a francia kereskedők kelet-indiai társaságokat alakítottak. Ezeket a társaságokat az illető kormányok is támogatták. Monopóliumot kaptak a gyarmatárukkal való kereskedelemre, és megszerezték azt a jogot, hogy bármilyen erőszakos eszközök igénybevételével korlátlanul kizsákmányolják a gyarmatokat. A kelet-indiai társaságok haszna évente többszáz százalék volt. Oroszországban hatalmas hasznot hajtott a kereskedőknek a Szibéria lakosságával folytatott rabló kereskedelem és a szeszbérlet rabló rendszere, amely abban állt, hogy az állam meghatározott díj ellenében magánvállalkozóknak megadta a szeszfőzés és a szeszesitalok árusításának jogát.

Mindennek eredményeképpen hatalmas pénzvagyonok halmozódtak fel a kereskedelmi és uzsoratőke birtokosainak kezében.

Eszerint a kistermelők tömegeinek kifosztása és tönkretétele árán halmozódtak fel a nagyüzemi tőkés vállalatok megalapításához szükséges pénzvagyonok.

Marx ezt a folyamatot jellemezve azt írta, hogy „a tőke tetőtől talpig, minden pórusából vért és szennyet izzadva"[1] jön a világra.

A jobbágyparasztok felkelései. A polgári forradalmak. A hűbéri rend bukása. A parasztok az egész hűbériség folyamán harcoltak a feudális földesurak ellen, de a harc e kor vége felé különös hevességgel lángolt fel.

Franciaországot a XIV. században parasztháború borította lángba, amely „Jacquerie" néven került be a történelembe. A városok kialakulóban levő burzsoáziája eleinte támogatta ezt a mozgalmat, de a döntő pillanatban elfordult tőle.

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 703. old.

Angliában a XIV. század végén parasztfelkelés lángolt fel, amely az ország nagy részére kiterjedt. A felfegyverzett parasztok Wat Tyler vezetésével végigvonultak az országon, feldúlták a földesúri birtokokat meg a kolostorokat, s elfoglalták Londont. A hűbérurak erőszakhoz és családhoz folyamodtak, hogy elfojtsák a felkelést. Tylert áruló módon meggyilkolták. A felkelők hittek a király és a hűbérurak ígéreteiben, s szétszéledtek, ki-ki a maga otthonába. Ezután büntetőcsapatok járták végig a falvakat, és könyörtelenül leszámoltak a parasztokkal.

Németországban a XVI. század elején országszerte parasztháború dúlt, amelyet a városi szegénynép is támogatott. A felkelők élén Thomas Münzer állt. A parasztok a nemesi önkény és erőszak megszüntetését követelték.

Oroszországban különösen nagyarányú volt a XVII. században Sztyepan Razin vezetésével, s a XVIII. században Jemeljan Pugacsov vezetésével lezajlott parasztháború. A felkelt parasztok a jobbágyság megszüntetéséért, a földesúri és kincstári földek átadásáért, a földesurak uralmának felszámolásáért harcoltak. A feudális jobbágytartó gazdasági rendszer válságának kiéleződése a XIX. század ötvenes éveiben, az 1861-es reform küszöbén fellángolt parasztfelkelések hatalmas hullámában jutott kifejezésre.

Hatalmas arányú parasztháborúk és felkelések zajlottak le több évszázadon át *Kínában is*. A tajpingoknak a Csin-dinasztia uralkodása idején (a XIX. század közepén) lezajlott felkelésében sokmilliós paraszttömegek vettek részt. A felkelők elfoglalták Nankingot, Kína ősi fővárosát. A tajpingok agrártörvénye a föld és más vagyon használatának egyenlőségét hirdette. A tajpingok államszervezetében a monarchia sajátos módon párosult a paraszti demokráciával, ami más országok parasztmozgalmaira is jellemző.

A parasztfelkelések forradalmi jelentősége abban áll, hogy megingatták a hűbériség alapjait, s végeredményben a jobbágyság eltörlésére vezettek.

Nyugat-Európa országaiban az átmenet a hűbériségről a kapitalizmusra *polgári forradalmak* révén történt. A parasztoknak a földesurak elleni harcát a felemelkedő burzsoázia arra használta ki, hogy meggyorsítsa a hűbéri rend bukását, tőkés kizsákmányolással váltsa fel a feudális kizsákmányolást, s kezébe ragadja a hatalmat. A polgári forradalmakban a hűbériség ellen harcolók zöme a parasztok közül került ki. Így volt ez a XVI. században Németalföldön, az első polgári forradalomban. Így volt a XVII. századi angol forradalomban. Így volt a XVIII. század végén Franciaországban lezajlott polgári forradalomban.

A parasztság forradalmi harcának gyümölcseit a parasztság vállain hatalomra jutott burzsoázia szedte le. A parasztok ereje elnyomóik ellen táplált gyűlöletükben rejlett. A parasztfelkelések azonban spontán jellegűek voltak. A parasztság mint kismagántulajdonosok osztálya szét volt forgácsolva, s nem tudott létrehozni magának világos programot és erős, egységes harci szervezetet. A parasztfelkelések csakis abban az esetben vezethetnek sikerre, ha összekapcsolódnak a munkásmozgalom-

mal, és ha a parasztfelkeléseket a munkásság irányítja. A XVII. és a XVIII. század polgári forradalmainak időszakában azonban a munkásosztály még gyenge, kislétszámú és szervezetlen volt.

A hűbéri társadalom méhében megérlelődtek a tőkés termelés többé-kevésbé kész formái, új kizsákmányoló osztály fejlődött ki, a kapitalisták osztálya, s ezzel párhuzamosan megjelentek a termelőeszközöktől megfosztott emberek — a proletárok tömegei.

A polgári forradalmak korában a burzsoázia felhasználta a hűbériség ellen a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang gazdasági törvényét, megdöntötte a hűbéri termelési viszonyokat, új, tőkés termelési viszonyokat hozott létre, s a termelési viszonyokat összhangba hozta a hűbériség méhében kialakult termelőerők jellegével.

A polgári forradalmak véget vetettek a hűbéri rendnek és megteremtették a kapitalizmus uralmát.

A HŰBÉRISÉG KORÁNAK GAZDASÁGI NÉZETEI

A hűbériség korának gazdasági nézeteiben az akkoriban uralkodó társadalmi rend tükröződött. A hűbéri társadalomban a szellemi élet a papság ellenőrzése alatt állt, s ezért főleg *vallásos-skolasztikus* formában nyilvánult meg. Az akkori gazdasági életre vonatkozó elgondolások külön fejezetet alkottak a teológiai értekezésekben.

Kínában a gazdasági nézetek hosszú évszázadokon át *Konfucius* tanításainak hatása alatt álltak. A konfuciánizmus mint vallásos ideológia még az időszámításunk előtti V. században keletkezett. A konfuciánizmus társadalmi és gazdasági nézetei megkövetelik az állam felépítésében és a családi életben egyaránt érvényesülő feudális rendi hierarchia szigorú őrzését. Konfucius szavai szerint „a szürke emberek kötelesek engedelmeskedni az arisztokratáknak és a bölcseknek. Ha az egyszerű ember nem engedelmeskedik a magasabbrangúnak, az a rendetlenség kezdete". Ugyanakkor Konfucius felszólította az „előkelőket", hogy legyenek „emberségesek", ne bánjanak túlságosan kegyetlenül a szegényemberekkel. Konfucius és követői eszményítették a gazdaság elmaradott formáit, a patriarchális régmúltat „aranykorként" magasztalták. A hűbéri arisztokrácia és a kereskedők által elnyomott parasztok a konfuciánus prédikációkba vetették a helyzetük megjavulásához fűzött minden reményüket, jóllehet a konfuciánizmus egyáltalán nem a parasztság osztályérdekeinek kifejezése volt. A konfuciánizmus fejlődése során a hűbéri arisztokrácia hivatalos ideológiája lett. Az uralkodó osztályok a népnek a hűbérurak iránti rabszolgai engedelmesség szellemében való nevelésére, a feudális rend örökössé tétele érdekében használták ki.

A középkori Európában a hűbériség egyik ideológusa, *Aquinói Tamás* (XIII. század), isteni törvénnyel igyekezett megindokolni a hűbéri társadalom szükségszerűségét. Azt hirdette, hogy a feudális tulajdon szükséges és ésszerű, rabszolgáknak minősítette a jobbágyparasztokat, s az ókori rabszolgatartókkal szemben az állította, hogy „lelkében a rabszolga szabad", és ezért az úrnak nincs joga megölni. A munkát már nem

tekintették szabad emberhez méltatlan foglalkozásnak. Aquinói Tamás a fizikai munkát durva munkának, a szellemi munkát pedig nemes munkának tekintette. Ebben a felosztásban látta a társadalom rendi felosztásának alapját. A vagyonnal kapcsolatos nézeteiben ugyanez a feudális-rendi szempont nyilvánult meg. Minden embernek annyi vagyonnal kell rendelkeznie, amennyi megfelel a hűbéri hierarchiában elfoglalt helyzetének. Ebből a szempontból jellemző a középkori teológusok tanítása az úgynevezett „igazságos" árról. Az „igazságos" árnak az áru előállítására fordított munka mennyiségét és a termelő rendi helyzetét kell kifejeznie.

Az „igazságos" ár középkori védelmezői egyáltalán nem tiltakoztak a kereskedelmi haszon ellen. Csupán olyan keretek közé igyekeztek szorítani a hasznot, amelyek között nem veszélyezteti más rendek gazdasági létét. Elítélték, alantas és erkölcstelen foglalkozásnak tekintették az uzsorát. Az árutermelés és a csere fejlődésével azonban maga a papság is kezdett részt venni uzsoraügyletekben; ugyanakkor az egyház egyre türelmesebb álláspontra helyezkedett az uzsoráskodás tekintetében.

Az elnyomott és kizsákmányolt tömegeknek a hűbéri társadalom uralkodó osztályai ellen folytatott osztályharca hosszú évszázadokon át vallásos formában folyt. A kizsákmányolt parasztok és mesterlegények követeléseit gyakran indokolták a bibliából vett idézetekkel. Nagyon elterjedtek a legkülönfélébb szekták. A katolikus egyház, az inkvizíció könyörtelenül üldözte, máglyán égette meg az „eretnekeket".

Az osztályharc előrehaladásával az elnyomott tömegek mozgalmának vallásos formája háttérbe szorult, s egyre határozottabban lépett előtérbe a mozgalom forradalmi jellege. A parasztok a jobbágyrabszolgaság megszüntetését, a hűbéri kiváltságok eltörlését, az egyenjogúság megteremtését, a rendek megszüntetését stb. követelték.

A parasztháborúk folyamán Angliában, Csehországban, Németországban a felkelők jelszavai egyre radikálisabbak lettek. A falu és a város kizsákmányolt tömegeinek egyenjogúságra törekvése a *vagyonközösség* követelésében jutott kifejezésre. Eszerint a fogyasztás terén törekedtek egyenlőségre. Bár a vagyonközösség követelése nem válhatott valóra, abban a történelmi időszakban forradalmi jelentőségű volt, mert harcba vitte a tömegeket a hűbéri elnyomás ellen.

A hűbéri kor vége felé két kiváló korai utópista szocialista lépett fel — az angol *Morus Tamás*, az „Utópia" című könyv szerzője (XVI. század), és az olasz *Campanella Tommaso*, a „Napállam" című könyv szerzője (XVII. század). Ezek a gondolkodók látták koruk társadalmának egyre növekvő egyenlőtlenségét és ellentmondásait, és eredeti formában fejtették ki a társadalmi bajok okairól formált nézeteiket; leírták azt a véleményük szerint eszményi társadalmi rendszert, amelyben ezek a bajok megszűnnek.

Ezek az utópisták könyveikben olyan társadalmi rendet írnak le, amely nem ismeri a magántulajdont és az ezzel járó visszásságokat. Ebben a társadalomban mindenki egyaránt foglalkozik kézműves és mezőgazdasági munkával. Minden lakos hat, vagy éppenséggel csak négy órát dolgozik naponta, s munkájuk termékei mégis teljesen elegendők minden szükséglet kielégítésére. A termékeket a szükségletek szerint osztják el. A gyermekek nevelése társadalmi ügy.

Morus és Campanella művei haladó szerepet vittek a társadalmi gondolkodás fejlődésében. Olyan eszméket tartalmaztak, amelyek jóval megelőzték az akkori idők társadalmi fejlődését. Morus és Campanella azonban nem ismerték a társadalmi fejlődés törvényeit, eszméik megvalósíthatatlanok, utópikusak voltak. Abban az időben nem lehetett meg-

szüntetni a társadalmi egyenlőtlenséget; a termelőerők színvonala a hűbéri kizsákmányolásról a tőkés kizsákmányolásra való áttérést követelte.

A kapitalizmus keletkezése a XVI. századra tehető. Ugyanebben a században igyekeztek először megérteni és megmagyarázni a kapitalizmus számos jelenségét. Így jött létre és fejlődött ki a XVI—XVIII. században a *merkantilizmus* néven ismert gazdasági és politikai irányzat.

A merkantilizmus Angliában keletkezett, majd megjelent Franciaországban, Olaszországban és más országokban is. A merkantilisták felvetették az ország gazdagságának, a vagyon formáinak és növelése módjainak kérdését.

Olyan idő volt ez, amikor a tőke, kereskedelmi és uzsoratőke formájában — a kereskedelem és a hitel területén uralkodott. A termelés területén viszont a tőke csak az első lépéseket tette meg azzal, hogy létrehozta a manufaktúrákat. Amerika felfedezése és meghódítása után özönlöttek Európába a nemesfémek. Ezt követően az arany és ezüst az egyes európai államok között állandóan újra elosztódott, részben háborúk, részben a külkereskedelem révén.

A vagyon természetének értelmezésében a merkantilisták a forgalom felületi jelenségeiből indultak ki. Figyelmüket nem a termelésre, hanem a kereskedelemre és a pénzforgalomra, különösen az arany és az ezüst mozgására összpontosították.

A merkantilisták úgy látták, hogy az egyetlen igazi gazdagság nem a társadalmi termelés és termékei, hanem a pénz — az arany és az ezüst. A merkantilisták azt követelték az államtól, hogy tevékenyen avatkozzék be a gazdasági életbe, és hasson oda, hogy minél több pénz kerüljön az országba, s minél kevesebb hagyja el az országot. A korai merkantilisták ezt tisztán adminisztratív rendszabályokkal, a pénz kivitelének megtiltásával igyekeztek elérni. A későbbi merkantilisták ehhez a külkereskedelem fejlesztését tartották szükségesnek. Így például *Thomas Mun* (1571—1641), a merkantilizmus angol képviselője, nagykereskedő és a Kelet-Indiai Társaság igazgatója, a következőket írta: „Gazdagságunk és kincseskamránk gyarapításának megszokott eszköze a külföldi kereskedelem, amelyben mindig be kell tartanunk azt a szabályt, hogy minden évben nagyobb összegért adjunk el áruinkból a külföldieknek, mint amennyit mi fogyasztunk az ő áruikból."

A merkantilisták a hűbériség méhében kialakuló burzsoázia érdekeit szólaltatták meg, amely a külkereskedelem fejlesztése, gyarmati rablás és kereskedelmi háborúk, elmaradott népek leigázása útján arany és ezüst formájában igyekezett vagyont felhalmozni. A kapitalizmus fejlesztésével kapcsolatban a merkantilisták azt követelték, hogy az államhatalom gyámolítsa az iparvállalatok — a manufaktúrák fejlesztését. Az állam bevezette a *kiviteli prémiumokat*, amelyeket olyan kereskedők kaptak, akik külső piacon adták el áruikat. Még nagyobb jelentőségre tettek szert mihamar a *behozatali vámok*. A manufaktúrák, majd a gyárak fejlődésével a behozott árucikkek megvámolása lett a legelterjedtebb eszköz a hazai iparnak a külföldi konkurrenciától való megvédésére.

Ezt a gyámolítási politikát *protekcionizmusnak* nevezzük. Sok országban hosszú ideig folytatták ezt a politikát azután is, hogy a merkantilizmus elképzelései megdőltek.

Angliában a védővámoknak nagy jelentőségük volt a XVI. és a XVII. században, amikor az országot a fejlettebb németalföldi manufaktúrák konkurrenciája fenyegette. A XVIII. században Anglia tartósan magához ragadta az ipari elsőséget. Más, kevésbé fejlett országok nem

tudtak versenyre kelni Angliával. Ezért Angliában lassanként utat törtek maguknak a szabadkereskedelem eszméi.

Más helyzet alakult ki azokban az országokban, amelyek Angliánál később léptek a tőkés fejlődés útjára. Így *Franciaországban* a XVII. században XIV. Lajos minisztere, Colbert, aki az országot gyakorlatilag kormányozta, a manufaktúrák állami gyámolításának szerteágazó rendszerét hozta létre. Colbert rendszere a magas behozatali vámok és a nyersanyagkiviteli tilalom mellett számos új iparág meghonosítását, külkereskedelmi társaságok létesítését stb. tartalmazta.

A merkantilizmusnak a maga idejében haladó szerepe volt. A protekcionista politika, amelyet a merkantilizmus eszméi sugalmaztak, nem kis mértékben járult hozzá a manufaktúrák elterjedéséhez. A merkantilistáknak a gazdagsággal kapcsolatos nézeteiben azonban a tőkés termelés akkori fejletlensége tükröződött. A kapitalizmus további fejlődése egyre világosabban feltárta a merkantilista rendszer elképzeléseinek tarthatatlanságát.

Oroszországban a XVII—XVIII. században feudális-jobbágyi gazdasági rendszer uralkodott. A gazdaság alapjában naturális jellegű volt. Ugyanakkor jelentős mértékben fejlődött a kereskedelem és a kézművesség, kialakult a nemzeti piac, sorra keletkeztek a manufaktúrák. Ezek a gazdasági változások hozzájárultak az oroszországi abszolutizmus megerősödéséhez.

Az orosz közgazdászok az ország történelmi és gazdasági sajátosságainak megfelelően továbbfejlesztették a merkantilizmus egyes elgondolásait. Ők azonban sok nyugat-európai merkantilistától eltérően nemcsak a kereskedelemnek tulajdonítottak nagy jelentőséget, hanem az ipar és a mezőgazdaság fejlődésének is.

Az akkori idők közgazdasági nézetei A. L. Ordin-Nascsokinnak, a XVII. századbeli orosz államférfiúnak a munkáiban és rendszabályaiban, I. Péter gazdaságpolitikájában, I. T. Poszoskovnak, a XVIII. század elején élt legnagyobb orosz közgazdásznak munkáiban jutottak kifejezésre.

I. T. Poszoskov „Könyv a szegénységről és a gazdagságról" című munkájában (1724) Oroszország gazdasági fejlesztésének átfogó programját fejtette ki, és részletesen megindokolta ezt a programot. Kimutatta, hogy Oroszországban a hazai ipar, kereskedelem és mezőgazdaság fejlesztésének előmozdítását, s az ország pénzügyi rendszerének javítását szolgáló gazdasági intézkedéseket kell életbe léptetni.

A XVIII. század utolsó harmadában Oroszországban világosan rajzolódott ki a feudális-jobbágyi viszonyok felbomlásának tendenciája, amely a XIX. század első negyedében rohamosan erősödött, később pedig a jobbágyrendszer nyílt válságába csapott át.

A. N. Ragyiscsev (1749—1802), Oroszországban a társadalmi gondolkodás forradalmi-demokratikus irányzatának kezdeményezője, korának kiváló közgazdásza volt. Határozottan állást foglalt a jobbágyság ellen, védelmére kelt az elnyomott parasztságnak, megsemmisítően bírálta a jobbágyrendszert, leleplezte a jobbágytartó földesurak, a manufaktúratulajdonosok és a kereskedők gazdagságának kizsákmányoló jellegét, s meggyőző érvekkel bizonyította, hogy a földtulajdonhoz azoknak van joguk, akik a földet munkájukkal megművelik. Ragyiscsevnek szilárd meggyőződése volt, hogy az önkényuralmat és a jobbágyrendszert csakis forradalmi úton lehet megszüntetni. Korának viszonyait tekintve haladó gazdasági rendszabályok tervezetét dolgozta ki; ezek megvalósítása biztosította volna Oroszország áttérését a polgári demokratikus rendre.

A *dekabristák*, akik a XIX. század első felében léptek fel, forradalmárok voltak Oroszországnak abban a történelmi időszakában, amikor szükségessé vált, hogy a hűbériség átengedje helyét a kapitalizmusnak. A dekabristák élesen bírálták a jobbágytartó rendet. Lelkesen szálltak síkra Oroszország termelőerőinek fejlődéséért, s ennek legfontosabb feltételét a jobbágyság eltörlésében, a parasztok felszabadításában látták. A dekabristák nem érték be azzal, hogy kiadták a jobbágyrend és az önkényuralom elleni harc jelszavát, hanem fegyveres felkelést is szerveztek az abszolút monarchia ellen. *P. I. Pesztyel* (1793—1826) eredeti tervezetet dolgozott ki az oroszországi agrárkérdés megoldására. A Pesztyel által összeállított alkotmánytervezetszerű műben, amelynek az „Orosz Igazság" címet adta, előírja, hogy a parasztokat haladéktalanul és teljesen fel kell szabadítani a jobbágyi függőségből, s egyszersmind a parasztok érdekeinek további védelmét szolgáló gazdasági rendszabályokat ír elő. Ebből a célból Pesztyel olyan különleges társadalmi földalap létrehozását tartotta szükségesnek, amelyből minden paraszt díjtalanul kaphatott volna használatra annyi földet, amennyi a megélhetéséhez szükséges. Ezt az alapot a földesurak és a kincstár földjének egy részéből kellett volna létrehozni, s a legnagyobb földesurak földjének egy részét kártalanítás nélkül kellett volna kisajátítani. A dekabristák, mint a nemesség köréből kikerült forradalmárok távol álltak a néptől, de eszméik, a jobbágyrend elleni harc eszméi, elősegítették az oroszországi forradalmi mozgalom fejlődését.

A hűbériség felbomlásának és a tőkés rend megszületésének körülményei között alakult ki az uralomra került burzsoázia ideológiája. Ez az ideológia a hűbéri rend és a vallás, a hűbérurak ideológiai fegyvere ellen irányult. Ennek folytán a hatalomért harcoló burzsoázia világnézete számos országban haladó jellegű volt. Legkiválóbb képviselői — közgazdászok és filozófusok — erélyesen bírálták a hűbéri társadalom minden alapelvét: gazdasági, politikai, vallási, filozófiai és morális alapelveit egyaránt. A burzsoázia e képviselői nagy szerepet vittek a polgári forradalom ideológiai előkészítésében, s haladó értelemben befolyásolták a tudomány és a művészetek fejlődését.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A hűbériség a rabszolgatartó társadalom bukásának és a rabszolgatartó államokat meghódító törzsek faluközösségei felbomlásának talaján keletkezett. Azokban az országokban, ahol nem volt rabszolgatartó rend, a hűbériség az ősközösségi rend felbomlásának talaján keletkezett. A nemzetségi arisztokrácia és a törzsek hadvezérei nagy kiterjedésű földeket ragadtak magukhoz, s ezeket a földeket szétosztották bizalmi embereik között. A paraszt fokozatosan jobbággyá lett.

2. A hűbéri társadalom termelési viszonyai a hűbérúr földtulajdonán és a termelésben dolgozókra — a jobbágyparasztokra vonatkozó nem teljes tulajdonán alapultak. A hűbéri tulajdon mellett fennállott a paraszt és a kézműves személyes munkán alapuló egyéni tulajdona. A jobbágy-

parasztok munkája a hűbéri társadalom életének forrása volt. A hűbéri kizsákmányolás abban jutott kifejezésre, hogy a parasztok kénytelenek voltak robotot teljesíteni a hűbérúr javára, vagy természetbeni és pénzbeni dézsmát fizetni. A jobbágyi függőség, a paraszt terheit tekintve, gyakran nem sokban különbözött a rabszolgaságtól. A hűbéri rend azonban bizonyos mértékben lehetővé tette a termelőerők fejlődését, mert a paraszt idejének bizonyos részében saját gazdaságában dolgozhatott, s bizonyos fokig érdekelve volt a munkában.

3. A hűbériség gazdasági alaptörvénye — többlettermék termelése a hűbérurak szükségleteinek kielégítésére, a függő helyzetben levő parasztoknak a hűbérurak földtulajdonán és a termelésben dolgozókra, a jobbágyokra vonatkozó nem teljes tulajdonjogukon alapuló kizsákmányolása útján.

4. A hűbéri társadalom, különösen a korai középkor időszakában, kisebb fejedelemségekre és államokra volt széttagolva. A hűbéri társadalom uralkodó rendjei a nemesség és a papság voltak. A parasztság nem rendelkezett politikai jogokkal. A hűbéri társadalom egész története folyamán osztályharc dúlt a parasztok és a hűbérurak között. A hűbéri állam a nemesség és a papság érdekeit képviselte, s egyben olyan aktív erő volt, amely segítette a nemességet és a papságot a feudális földtulajdonhoz való joguk megszilárdításában, s a jogfosztott és elnyomott parasztok kizsákmányolásának fokozásában.

5. A hűbériség korában túlnyomó szerepet vitt a földművelés, s a gazdaság alapjában naturális jellegű volt. A társadalmi munkamegosztás és a csere fejlődésével megélénkültek a rabszolgatartó rend bukása után fennmaradt régi városok, és új városok keletkeztek. A városok a kézművesség és a kereskedelem központjai voltak. A kézművesipar céhekben volt megszervezve, amelyek a konkurrencia megakadályozására törekedtek. A kereskedők kereskedőtestületekbe tömörültek.

6. Az árutermelés fejlődése, amely felbomlasztotta a naturális gazdaságot, a parasztok és a kézművesek differenciálódására, rétegeződésére vezetett. A kereskedelmi tőke meggyorsította a kézművesipar felbomlását, és elősegítette tőkés vállalatok — manufaktúrák keletkezését. A hűbéri korlátozások és a hűbéri széttagoltság fékezték az árutermelés fejlődését. A további fejlődés folyamán kialakult a

nemzeti piac. Abszolút monarchiák formájában központosított hűbéri állam keletkezett.

7. Az eredeti tőkefelhalmozás előkészítette a kapitalizmus kialakulásának feltételeit. A kistermelők — a parasztok és kézművesek hatalmas tömegeit fosztották meg a termelőeszközöktől. A nagybirtokosok, kereskedők és uzsorások kezében összpontosult hatalmas pénzvagyonok a parasztok földjének erőszakos elvétele, gyarmati kereskedelem, adók és rabszolgakereskedelem útján keletkeztek. Így meggyorsult a tőkés társadalom fő osztályainak: a bérmunkások és a tőkések osztályának kialakulása. A hűbéri társadalom méhében kibontakoztak és megérlelődtek a tőkés termelés többé-kevésbé kész formái.

8. A hűbériség termelési viszonyai, a jobbágyparasztok kényszerű munkájának alacsony termelékenysége, a céhkorlátozások akadályozták a termelőerők további fejlődését. A jobbágyparasztok felkelései megingatták a hűbéri rendet, és a jobbágyság megszüntetésére vezettek. A hűbériség megdöntéséért vívott harc élére a burzsoázia állt. A parasztságnak a hűbérurak ellen folytatott forradalmi harcát a burzsoázia arra használta fel, hogy a hatalmat a maga kezébe ragadja. A polgári forradalmak véget vetettek a hűbéri rendnek, és megteremtették a kapitalizmus uralmát, teret biztosítottak a termelőerők fejlődése számára.

A TŐKÉS TERMELÉSI MÓD

A. A MONOPÓLIUM ELŐTTI KAPITALIZMUS

IV. FEJEZET

ÁRUTERMELÉS. ÁRU ÉS PÉNZ

Az árutermelés mint a kapitalizmus keletkezésének kiindulópontja és a kapitalizmus általános vonása. A tőkés termelési mód, amely a hűbéri termelési módot felváltotta, a bérmunkások osztályának a tőkésosztály általi kizsákmányolásán alapul. A tőkés termelési mód lényegének megértéséhez elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy a tőkés rend alapja az árutermelés: itt minden áruformát ölt, mindenütt az adásvétel elve uralkodik.

Az árutermelés régibb a tőkés termelésnél. Megvolt a rabszolgatartó rendben és a hűbériség idején is. A feudalizmus felbomlásának időszakában az egyszerű árutermelés alapul szolgált a tőkés termelés kialakulásához.

Az egyszerű árutermelés feltételezi, először, a társadalmi munkamegosztást, ami azt jelenti, hogy az egyes termelők meghatározott termékek előállítására specializálódnak, másodszor, a termelőeszközöknek és a munka termékeinek magántulajdonát.

A kézművesek és a parasztok egyszerű árutermelése abban különbözik a tőkés termeléstől, hogy az árutermelők személyes munkáján alapul. Ugyanakkor alapjában *egytípusú* a tőkés termeléssel, mert a termelőeszközök magántulajdonára támaszkodik. A magántulajdon elkerülhetetlenül konkurrenciát szül az árutermelők között, aminek következtében egy kisebbség meggazdagodik, a többség pedig tönkremegy. Ezért a kisárutermelés kiindulópontja a tőkés viszonyok létrejöttének és kifejlődésének.

A kapitalizmusban az árutermelés uralkodó, egyetemes jelleget ölt. Lenin az árucserét úgy jellemezte, mint „a burzsoá (árutermelő) társadalom legegyszerűbb, legszokottabb, legalap-

vetőbb, legtömegesebb, legmindennapibb, milliárd és milliárd alkalommal ismétlődő viszonyát"[1].

Az áru és tulajdonságai. Az áruban testet öltött munka kettős jellege. Az áru dolog, amely először, valamilyen emberi szükségletet elégít ki, és másodszor, amelyet nem saját fogyasztásra, hanem csere céljából termelnek.

A dolgot hasznossága, az a tulajdonsága, hogy alkalmas valamilyen emberi szükséglet kielégítésére, *használati értékké* teszi. A használati érték vagy közvetlenül elégíti ki az ember személyes szükségletét, vagy anyagi javak előállításának eszközéül szolgál. Például a kenyér táplálkozási szükségletet, a szövet ruházkodási szükségletet elégít ki: a szövőgép használati értéke az, hogy segítségével szövetet állítanak elő. Az ember a történelmi fejlődés során a dolgoknak egyre újabb hasznos tulajdonságait és felhasználásuk egyre újabb módjait fedezi fel.

Használati értéke van sok olyan dolognak, amelyet egyáltalán nem emberi munka alkotott, például a forrásvíznek, a vadon növő fák gyümölcseinek. De nem minden olyan dolog áru, amelynek használati értéke van. Ahhoz, hogy valamely dolog áruvá válhasson, emberi munka eladásra előállított termékének kell lennie.

Használati értékek teszik a gazdagság dologi tartalmát, bármilyen is annak társadalmi formája. Az árugazdaságban a használati érték az áru csereértékének hordozója. A *csereérték* mindenekelőtt mint *mennyiségi viszony*, mint az az arány jelenik meg, amelyben bizonyos fajta használati értékek kicserélődnek másfajta használati értékekre. Például egy baltát kicserélnek 20 kg gabonára. Éppen a kicserélt áruknak ebben a mennyiségi viszonyában fejeződik ki csereértékük. Az árukat meghatározott mennyiségben közös nevezőre hozzák egymással, tehát közös alapjuk van. Ez az alap nem lehet az áruk valamely természeti tulajdonsága — nem lehet sem súlyuk, sem térfogatuk, sem alakjuk stb. Az áruk természeti tulajdonságai hasznosságukat, használati értéküket szabják meg. A csere elengedhetetlen feltétele a kicserélésre kerülő áruk használati értékének különbözősége. Senki sem fog kicserélni minőségileg egyenlő árukat, mondjuk — búzát búzára vagy cukrot cukorra. A különböző áruk használati értékeit, mint minőségileg különbözőket, nem lehet mennyiségileg összemérni.

A különböző áruknak csak egy közös tulajdonságuk van, amely a cserében egymással összehasonlíthatóvá teszi őket, még-

[1] *Lenin.* A dialektika kérdéséhez. Lásd *Lenin.* Filozófiai füzetek. Szikra 1954. 340. old.

pedig az, hogy *munka termékei.* Két kicserélésre kerülő áru egyenlőségének alapja a termelésükre fordított társadalmi munka. Amikor az árutermelő csere céljából piacra viszi a baltát, kiderül, hogy baltájáért 20 kg gabonát adnak. Ez azt jelenti, hogy a balta ugyanannyi társadalmi munkába kerül, mint a 20 kg gabona. Az *érték* az árutermelőknek az áruban testet öltött társadalmi munkája.

Azt, hogy az áruk értéke a termelésükre fordított társadalmi munkát testesít meg, közismert tények támasztják alá. Azoknak az anyagi javaknak, amelyek önmagukban véve hasznosak, de nem igényelnek munkaráfordítást, értékük sincs, mint például a levegőnek. Ezzel szemben nagy értékük van azoknak az anyagi javaknak, amelyekre sok munkát kell fordítani, mint például az aranynak, gyémántnak. Sok olyan áru, amely azelőtt drága volt, jelentősen olcsóbb lett, amikor a technika fejlődése folytán csökkent az előállításukhoz szükséges munka mennyisége. Az áruk termeléséhez szükséges munkaráfordításokban bekövetkezett változások rendszerint a kicserélésre kerülő áruk mennyiségi viszonyában, azaz csereértékükben is megmutatkoznak. Mindabból, amit kifejtettünk, az következik, hogy az áru csereértéke értékének megjelenési formája.

Az áruk cseréje mögött az emberek — az áruk tulajdonosai közötti társadalmi munkamegosztás rejlik. Amikor az árutulajdonosok az egyik árut közös nevezőre hozzák a másikkal, különböző fajta munkájukat hozzák közös nevezőre. Az értékben tehát az árutermelők termelési viszonyai fejeződnek ki. Ezek a viszonyok az árucserében jelennek meg.

Az áru *kettős jellegű:* egyrészt használati érték, másrészt pedig érték. Az áru kettős jellege az áruban testet öltött *munka kettős jellegéből* következik. Különféle munkák vannak, ugyanúgy, ahogy a létrehozott használati értékek is különfélék. Az asztalos munkája minőségileg különbözik a szabó, a cipész stb. munkájától. A különféle munkák céljukat, a munkaeljárásokat, a szerszámokat és végül a munka eredményét tekintve különböznek egymástól. Az asztalos baltával, fűrésszel, gyaluval dolgozik, és fából való készítményeket: asztalt, széket, szekrényt állít elő; a szabó varrógéppel, ollóval és tűvel ruházati cikkeket termel. Így tehát minden használati értékben egy meghatározott fajta munka ölt testet: az asztalban asztalosmunka, a ruhában szabómunka, a cipőben cipészmunka stb. A meghatározott formában kifejtett munkát *konkrét munkának* nevezzük. A konkrét munka hozza létre az áru használati értékét.

A csere során a különféle konkrét munkával előállított legkülönfélébb árukat hasonlítják össze és hozzák közös nevezőre

egymással. A különféle konkrét munkák mögött tehát valami közös rejtőzik, ami minden munkában megvan. Mind az asztalos, mind a szabó munkája, bár minőségileg különböznek egymástól, emberi agy, ideg, izom stb. termelő felhasználása, s ebben az értelemben mindkettő emberi munka, munka *általában.* Az árutermelők munkája, mint emberi erő kifejtése általában, konkrét formájától függetlenül, *elvont munka.* Az elvont munka alkotja az áru értékét.

Az elvont munka és a konkrét munka — az áruban testet öltött munka két oldala. „Minden munka egyrészt emberi munkaerő kifejtése fiziológiai értelemben, és e tulajdonsága folytán, mint egyenlő vagy elvont emberi munka, képezi az áruk értékét. Másrészt minden munka emberi munkaerő kifejtése különleges célmeghatározta formában, és e tulajdonsága folytán, mint konkrét hasznos munka, használati értékeket termel"[1].

Olyan társadalomban, amelyben a termelőeszközök magántulajdona az uralkodó, az áruban testet öltött munka kettős jellege az árutermelők *magánmunkája és társadalmi munkája közti ellentmondást* tükrözi. A termelőeszközök magántulajdona *elválasztja* az embereket, az egyes árutermelő munkáját az illető *magán*ügyévé teszi. Az árutermelők egymástól elszigetelten folytatják tevékenységüket. Az egyes dolgozók munkája társadalmi méretekben nincs egybehangolva és összeegyeztetve. Másfelől viszont a társadalmi munkamegosztás azt jelenti, hogy *sokoldalú kapcsolat* van a termelők között, akik egymás számára dolgoznak. Minél nagyobb a társadalmi munkamegosztás, annál többféle terméket állítanak elő a különálló termelők, annál szélesebb körre terjed ki egymástól való kölcsönös függésük. Az egyes árutermelő munkája tehát lényegében *társadalmi* munka, része az egész társadalom munkájának. Az áruk mint különféle konkrét magánmunka termékei, egyidejűleg általában emberi munka, elvont munka termékei is.

Az árutermelés ellentmondása tehát az, hogy az árutermelők munkája, mint közvetlenül az ő magánügyük, ugyanakkor társadalmi jellegű. Az árutermelők egymástól való elszigeteltsége következtében munkájuk társadalmi jellege a termelési folyamatban rejtve marad. Csak a cserefolyamatban csak akkor tárul fel, amikor az áru piacra kerül, és más árura cserélődik ki. Csak a csere során derül ki, hogy ennek vagy annak az árutermelőnek a munkájára szüksége van-e a társadalomnak, és számíthat-e munkája társadalmi elismerésre.

Az áru értékét alkotó elvont munka történelmi kategória,

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 53—54. old.

a társadalmi munka sajátszerű formája, amely csak az árugazdaságra jellemző. A naturális gazdaságban az emberek nem cserére termelik a termékeket, hanem saját fogyasztásra, ennélfogva munkájuk társadalmi jellege is közvetlenül a maga konkrét formájában jelenik meg. Így például, amikor a hűbérúr munkajáradék vagy termékjáradék formájában elvette a jobbágyparasztoktól a többletterméket, munkájukat közvetlenül munkaszolgáltatások vagy meghatározott termékekben teljesített szolgáltatások formájában sajátította el. A társadalmi munka ilyen körülmények között nem öltötte absztrakt munka formáját. Az árutermelésben a termékeket nem saját fogyasztásra termelik, hanem eladásra. A munka társadalmi jellege itt az egyik árunak a másikkal való közös nevezőre hozása révén tűnik ki, oly módon, hogy a különféle konkrét munkákat az áru értékét alkotó elvont munkára vezetik vissza. Ez a folyamat spontán módon, bárminemű általános terv nélkül, az árutermelők háta mögött megy végbe.

A társadalmilag szükséges munkaidő. Az egyszerű és a bonyolult munka. Az áru értékének *nagyságát* a munkaidő határozza meg. Minél több időre van szükség valamely áru előállításához, annál nagyobb az értéke. Tudjuk, hogy a különálló árutermelők különböző körülmények között dolgoznak, és ugyanazon áruk termelésére különböző mennyiségű munkaidőt fordítanak. Vajon azt jelenti ez, hogy minél lustább valaki, minél kedvezőtlenebb körülmények között dolgozik, annál értékesebb az áru? Nem, nem azt jelenti. Az áru értékének nagyságát nem az az egyéni munkaidő határozza meg, amelyet az egyes árutermelők az áru termelésére fordítanak, hanem a társadalmilag szükséges munkaidő.

A társadalmilag szükséges munkaidő az az idő, amely valamely árunak társadalmilag átlagos termelési feltételek, vagyis átlagos technikai színvonal mellett, átlagos fokú ügyességgel és munkaintenzitással való előállításához szükséges. A társadalmilag szükséges munkaidő összhangban van azokkal a termelési feltételekkel, amelyek mellett az illető fajta áruk zömét előállítják. A társadalmilag szükséges munkaidő a munka termelékenységének emelkedése következtében változik.

A *munka termelékenysége* az egy bizonyos munkaidőegység alatt előállított termék mennyiségében jut kifejezésre. A munka termelékenysége emelkedik, ha tökéletesítik vagy jobban kihasználják a szerszámokat és gépeket, ha fejlődik a tudomány, fejlődik a dolgozók ügyessége, ha ésszerűsítik a munkát és másfajta újításokat hajtanak végre a termelési folyamatban. A munka termelékenysége bizonyos mértékben a természeti fel-

tételektől is függ. Minél magasabb a munka termelékenysége, annál kevesebb az egy bizonyos áruegység előállításához szükséges idő, annál kisebb a termelt áru értéke.

A munka termelékenységét meg kell különböztetni a munka intenzitásától. A *munka intenzitását* az egy bizonyos időegység alatt kifejtett munka határozza meg. A munka intenzitásának fokozódása az egy és ugyanazon idő folyamán kifejtett munka növekedését jelenti. Az intenzívebb munka nagyobb termékmennyiségben testesül meg, és a kevésbé intenzív munkához képest egy bizonyos időegység alatt több értéket hoz létre.

Az árutermelésben különféle szakképzettségű dolgozók vesznek részt. Annak a dolgozónak a munkája, akinek nincs semmiféle különleges képzettsége, *egyszerű* munka. Az a munka, amely különleges képzettséget kíván, *bonyolult* vagy *szakképzett* munka.

A bonyolult munka egy bizonyos időegység alatt nagyobb értéket hoz létre, mint az egyszerű munka. A bonyolult munkával előállított áru értéke magában foglalja a dolgozó képzésére, szakképzettségének növelésére fordított munka egy részét is. A bonyolult munka *megsokszorozott* egyszerű munkának számít; egy órai bonyolult munka több órai egyszerű munkával egyenlő. A különféle bonyolult munkáknak egyszerű munkára való visszavezetése a magántulajdonon alapuló árutermelésben spontán módon történik. Az áru értékét a társadalmilag szükséges egyszerű munka mennyisége határozza meg.

Az értékformák fejlődése. A pénz lényege. Az áru értékét a munka hozza létre a termelési folyamatban, de csak akkor jelenhet meg, amikor a csere során az egyik árut közös nevezőre hozzák a másikkal, vagyis a csereérték révén.

A legegyszerűbb értékforma az, amikor az egyik áru értékét egy másik áruban fejezik ki: például, egy balta = 20 kg gabona. Vizsgáljuk meg ezt a formát.

Ebben az esetben a balta értéke a gabonában fejeződik ki. A gabona a balta értékének kifejezési eszközéül szolgál. A balta értéke csak azért fejeződhet ki a gabona használati értékében, mert a gabona termelésére ugyanúgy munkát fordítottak, mint a balta termelésére. Az áruk egyenlősége mögött a termelésükre fordított munka egyenlősége rejlik. Az az áru, amely értékét egy másik áruban fejezi ki (a mi példánkban a balta), *viszonylagos* értékformában van. Az az áru, amelynek használati értéke egy másik áru értékének kifejezési eszközéül szolgál (a mi példánkban a gabona), *egyenértékformában* van. A gabona a másik áru — a balta ekvivalense (egyenértéke). Az

egyik árunak — a gabonának a használati értéke tehát a másik áru — a balta értékének kifejezési formájává válik.

A csere, amely már az őstársadalomban kialakult, kezdetben alkalmi jellegű volt, és úgy ment végbe, hogy az egyik terméket közvetlenül cserélték ki egy másikra. A csere e fejlődési szakaszának az *egyszerű* vagy *véletlen* értékforma felel meg:

1 balta = 20 kg gabona.

Az egyszerű értékformában a balta értékét csak egy áru, a felhozott példában a gabona használati értékében lehet kifejezni.

Az első nagy társadalmi munkamegosztás kialakulásával — a pásztortörzseknek a többiektől való elkülönülésével a csere egyre rendszeresebbé válik. Egyes törzsek, például az állattenyésztő törzsek kezdenek állati termékekből fölösleget termelni, amelyet a földművelés vagy a kézművesipar termékeire cserélnek ki, mivel ezekben hiányt szenvednek. A csere e fejlődési fokának a teljes vagy kifejlett értékforma felel meg. A cserében már nem két, hanem egész sor áru vesz részt:

1 juh = 40 kg gabona
vagy
= 20 méter vászon
vagy
= 2 balta
vagy
= 3 gramm arany
stb.

Itt az áru értéke nem *egy* áru, hanem az egyenérték szerepét betöltő sok áru használati értékében fejeződik ki. Ugyanakkor a mennyiségi viszony, amelyben az áruk kicserélődnek, állandóbb jelleget ölt. De még ezen a fokon is megmarad az áruk közvetlen cseréje.

A társadalmi munkamegosztás és az árutermelés további fejlődésével az áruk közvetlen cseréjének formája elégtelenné válik. A csere folyamatában nehézségek támadnak, amelyeket az árutermelés ellentmondásainak, a magánmunka és a társadalmi munka, az áru használati értéke és értéke közötti ellentmondásoknak a növekedése idéz elő. Egyre gyakoribb eset, hogy például a csizma tulajdonosának baltára van szüksége, de a csizma használati értéke akadályozza a cserét, mert a balta tulajdonosának nem csizmára van szüksége, hanem gabonára: a két árutulajdonos között nem jöhet létre vásár. A csizma tulajdonosa ekkor elcseréli csizmáit olyan árura, amely gyakrabban szerepel a csere során, mint más áruk, és amelyet min-

denki szívesen elfogad, mondjuk juhra, s ezután a juhot kicseréli a neki szükséges baltára. A balta tulajdonosa viszont a baltáért kapott juhot gabonára cseréli ki. Az áruk közvetlen cseréje fokozatosan megszűnik. Az áruk közül kiválik egy, például a marha, s erre kezdenek kicserélni minden árut. A csere ezen fejlődési fokának az *általános* értékforma felel meg:

40 kg gabona =
vagy
20 méter vászon =
vagy
2 balta =
vagy
3 gramm arany =
stb.

} 1 juh.

Az általános értékformát az jellemzi, hogy minden árut az *általános egyenérték* szerepét betöltő árura kezdenek kicserélni. Ezen a fokon azonban az általános egyenérték szerepét még nem vette át végleg egy bizonyos áru. Különböző helyeken különféle áruk játszották az általános egyenérték szerepét: itt marha, ott prémek, amott só stb.

A termelőerők további fejlődése, a fémszerszámokra való áttérés, valamint a második nagy társadalmi munkamegosztás kialakulása: az ipar különválása a földműveléstől — az árutermelés további fejlődésére és a piac bővülésére vezetett. Az általános egyenérték szerepét betöltő különböző áruk sokasága ellentmondásba került a növekvő piac szükségletével, amely az egységes egyenértékre való áttérést követelte.

Amikor az általános egyenérték szerepét végleg egy áru vette át, megjelent a *pénzbeni* értékforma. A pénz szerepét különböző fémek töltötték be, de végül is a nemesfémeknek — az aranynak és az ezüstnek jutott. Az ezüstben és az aranyban különösen szembetűnőek a fémeknek mindazok az előnyei, amelyeknél fogva minden másnál alkalmasabbak a pénz szerepének betöltésére: az anyag egyneműsége, oszthatósága, tartóssága, s nagy értéke mellett is viszonylag kis tömege és súlya. Ezért a pénz szerepe tartósan a nemesfémeknek, végeredményben az aranynak jutott.

Az érték pénzformáját a következőképpen ábrázolhatjuk:

40 kg gabona =
vagy
20 méter vászon =
vagy
1 juh =
vagy
2 balta =
stb.

} 3 gramm arany.

Pénzforma esetén valamennyi áru értéke egy áru, az általános egyenértékké vált arany használati értékében fejeződik ki.

A pénz tehát a csere és az értékformák hosszantartó fejlődése nyomán jött létre. A pénz létrejöttével az áruvilág két pólusra oszlik: az egyik póluson maradnak a közönséges áruk, a másik póluson megjelenik a pénz szerepét betöltő áru. Most már hovatovább valamennyi áru pénzáruban fejezi ki értékét. Eszerint a pénz, valamennyi más áruval ellentétben, az érték általános megtestesítőjeként, általános egyenértékként jelenik meg. A pénz közvetlenül kicserélhető valamennyi árura, s így eszközül szolgál az árutulajdonosok valamennyi szükségletének kielégítéséhez, ugyanakkor, amikor minden egyéb áru csak egy bizonyos szükségletet, például kenyér-, ruha- stb. szükségletet tud kielégíteni.

Következésképpen a *pénz* olyan áru, amely általános egyenérték valamennyi áru számára; a pénz társadalmi munkát testesít meg, és az árutermelők közötti termelési viszonyokat fejezi ki.

A pénz funkciói. Az árutermelés növekedése arányában kifejlődnek a pénz funkciói. A fejlett árutermelésben a pénz mint 1. értékmérő, 2. forgalmi eszköz, 3. felhalmozási eszköz, 4. fizetési eszköz és 5. világpénz szerepel.

A pénz alapvető funkciója az, hogy az áruk *értékmérője*. A pénz révén az árutermelők magánmunkája társadalmi kifejezést nyer, spontán módon megvalósul valamennyi áru értékének kiszámítása és mérése. Az áru értéke nem fejezhető ki közvetlenül munkaidőben, mivel a magánárutermelők elkülönültségének és szétforgácsoltságának körülményei között lehetetlen meghatározni azt a munkamennyiséget, amelyet nem az egyes árutermelő, hanem a társadalom a maga egészében fordít az egyik vagy a másik áru termelésére. Ennek következtében az áru értékét csak közvetve, csak úgy lehet kifejezni, hogy az árut pénzzel hozzák közös nevezőre a csere során.

Ahhoz, hogy a pénz az értékmérő funkciót teljesíthesse, magának is árunak kell lennie, értékkel kell rendelkeznie. Ahogyan valamely test csak olyan súlymértékkel mérhető, amelynek súlya van, az áru értékét is csak olyan áruval lehet mérni, amelynek értéke van.

Az áruk értékének mérése az arannyal már azelőtt megtörténik, hogy az egyes árukat pénzre cserélik ki. Az áruk értékének pénzben való kifejezéséhez nincs szükség készpénzre. Amikor a tulajdonos az áru árát megszabja, gondolatban, vagy mint Marx mondja, eszmeileg, aranyban fejezi ki az áru értékét. Ez azért lehetséges, mert a valóságban az arany értéke és

az egyes áruk értéke között meghatározott kölcsönös viszony áll fenn; ennek a kölcsönös viszonynak az alapja az a társadalmilag szükséges munka, amelyet termelésükre fordítottak.

Az áru pénzben kifejezett értékét az áru árának nevezzük. Az *ár* az áru értékének pénzbeni kifejezése.

Az áruk meghatározott mennyiségű ezüstben vagy aranyban fejezik ki értéküket. A pénzárunak ezeket a mennyiségeit ugyancsak mérni kell. Ebből következik, hogy szükség van a pénz mértékegységére. Ilyen egység a pénzfém meghatározott súlymennyisége.

Angliában például a pénzegységet font sterlingnek nevezik; ez valamikor egy font ezüstnek felelt meg. Később a pénzegység elvált a súlyegységtől. Ez azért történt, mert külföldi érméket vettek kölcsön, az ezüstről áttértek az aranyra, főleg pedig azért, mert az állam rontotta a pénzt, fokozatosan csökkentette a súlyát. A mérés megkönnyítése végett a pénzegységeket kisebb részekre osztják: a rubelt 100 kopekre, a dollárt 100 centre, a frankot 100 centime-ra stb.

A pénzegység a maga felosztásával az *árak mércéjéül* szolgál. A pénz mint az árak mércéje egészen más szerepet tölt be, mint amikor értékmérőként lép fel. A pénz mint értékmérő más áruk értékét méri, mint az árak mércéje pedig magának a pénzfémnek a mennyiségét. A pénzáru értéke együtt változik az előállításához társadalmilag szükséges munka mennyiségével. Az arany értékének változása nem jut kifejezésre az ármérce funkció betöltése során. Akárhogy változzék is az arany értéke, a dollár mindig százszorosa a centnek.

Az állam megváltoztathatja a pénzegység aranytartalmát, de nem változtathatja meg az arany és a többi áru értékviszonyát. Ha az állam csökkenti azt az aranymennyiséget, amelyet a pénzegység tartalmaz, vagyis csökkenti aranytartalmát, akkor a piac áremelkedéssel reagál, s az áru értéke továbbra is abban az aranymennyiségben fejeződik ki, amely megfelel a szóbanforgó áru előállítására fordított munkának. Csupán az történt, hogy most ugyanolyan mennyiségű arany kifejezéséhez több pénzegység kell, mint azelőtt.

Az áruk ára emelkedhet vagy csökkenhet akár az áruk értékének megváltozása, akár az arany értékének megváltozása következtében. Az arany értéke éppen úgy, mint minden más áru értéke, a munka termelékenységétől függ. Így az aranymezőkben gazdag Amerika felfedezése a XVI—XVIII. században Európában ár-„forradalomra" vezetett. Az aranyat Amerikában kevesebb munkával termelték ki, mint Európában. Az olcsóbb amerikai arany beözönlése Európába általános áremelkedést idézett elő.

A pénz a *forgalmi eszköz* funkcióját is betölti. A pénz se-

gítségével végbemenő árucserét áruforgalomnak nevezzük. Az áruforgalom elválaszthatatlanul összefügg magának a pénznek a forgalmával: amikor az áru az eladó kezéből átmegy a vásárló kezébe, a pénz a vásárló kezéből az eladó kezébe megy át. A pénz forgalmi eszköz funkciója azt jelenti, hogy az áruforgalom folyamatában közvetítőként szerepel. Ennek a funkciónak a betöltésénél tényleges pénznek kell jelen lennie.

Kezdetben az árucserénél a pénz közvetlenül arany- vagy ezüstrudak formájában szerepelt. Ez bizonyos nehézségeket okozott: a pénzfémet mérni kellett, kisebb részekre kellett felosztani, próbát kellett végezni. A pénzfém-rudakat fokozatosan érmék váltották fel. Az *érme* meghatározott alakú, súlyú és értékű fémrúd, amely forgalmi eszközül szolgál. A pénzverést az állam tartja kezében.

A forgalomban az érmék megkopnak, és elvesztik értékük egy részét. A pénzforgalom gyakorlata megmutatta, hogy a megkopott érmék forgalmi eszköz funkciójukat ugyanúgy be tudják tölteni, mint a teljes értékű érmék. Ez azzal magyarázható, hogy a pénznek mint forgalmi eszköznek futólagos szerepe van. Az áru eladója rendszerint azért fogadja el cserébe a pénzt, hogy ezért a pénzért más árut vásároljon. Tehát nem szükséges, hogy a pénznek, mint forgalmi eszköznek saját értéke legyen.

Az állam, amikor látta, hogy a megkopott érmék is ellátják a forgalmi eszköz funkcióját, tudatosan rontani kezdte az érmét, csökkentette súlyát, leszállította a pénz nemesfém tartalmát, de változatlanul hagyta az érme névleges értékét, vagyis az érmén feltüntetett pénzegységmennyiséget. Az érme mindinkább értékjellé, *pénzjellé* vált. Ennek valóságos értéke sokkal kisebb annál, mint amennyit névlegesen képvisel.

Az áruk kettéválása árura és pénzre az árutermelés ellentmondásainak kibontakozását jelzi. Az áruk közvetlen cseréje esetén minden egyes ügylet elszigetelt jellegű, az adás elválaszthatatlan a vételtől. Más a helyzet a pénz közvetítésével történő csere, vagyis az áruforgalom esetén. Itt a csere feltételezi az árutermelők sokoldalú kapcsolatát és ügyleteik szakadatlan összefonódását. Lehetővé válik az eladás és a vétel elkülönülése. Az árutermelő eladhatja árúját, és az érte kapott pénzt ideig-óráig visszatarthatja. Amikor sok árutermelő ad el anélkül, hogy vásárolna, fennakadás jöhet létre az árueladás terén. Ily módon már az egyszerű áruforgalom magában hordja a válságok lehetőségét. De ahhoz, hogy a válságoknak ez a lehetősége elkerülhetetlen szükségszerűséggé váljék, számos feltételre van szükség, amelyek csak a tőkés termelési módra való áttéréssel jönnek létre.

A pénz továbbá a *felhalmozási* vagy *kincsképző* eszköz funkcióját tölti be. A pénz kinccsé változik abban az esetben,

ha kivonják a forgalomból. Minthogy a pénzt mindig át lehet változtatni bármely áruvá — a pénz a gazdagság általános képviselője. A pénz bármely mennyiségben megőrizhető. Az árutermelők pénzt halmoznak fel, például termelőeszközök vásárlására vagy megtakarítás céljából. Az árutermelés fejlődésével nő a pénz hatalma. Mindez megszüli a pénzmegtakarítás, a kincsképzés szenvedélyét. A kincs funkcióját csak teljes értékű pénz töltheti be: arany- és ezüstérmék, arany- és ezüstrudak, arany- és ezüsttárgyak.

Amikor pénzként arany- vagy ezüstérmék szolgálnak, a pénz mennyisége spontán módon alkalmazkodik az áruforgalom szükségleteihez. Ha kevesebb árut termelnek és csökken az áruforgalom, az aranyérmék egy része kikerül a forgalomból, és kinccsé változik. Ha viszont a termelés bővül és nő az áruforgalom, ezek az érmék újból forgalomba kerülnek.

A pénz emellett a *fizetési eszköz* funkcióit is betölti. Fizetési eszközként a pénz akkor lép fel, amikor az adásvétel *hitelbe* történik, vagyis elhalasztott fizetés esetén. Hitelbe történő vásárlás esetén az áru átadása az eladó kezéből a vevő kezébe a vásárolt áru azonnali megfizetése nélkül történik (az áru az eladó kezéből azonnali fizetés nélkül megy át a vevő kezébe). Amikor elérkezik a vásárolt áru kifizetésének határideje, a vásárló áruátadás nélkül fizet pénzt az eladónak, az átadás ugyanis már előbb megtörtént. A pénz fizetési eszközként lép fel adófizetés, földjáradék stb. fizetése esetén is.

A pénz fizetési eszköz funkciója az árutermelés ellentmondásainak további kibontakozását tükrözi. A különálló árutermelők közötti kapcsolatok kibővülnek, növekszik egymástól való függésük. Most már a vevő adóssá, az eladó pedig hitelezővé válik. Ha sok árutulajdonos vásárol hitelbe árut, akkor az, hogy egy vagy több adós nem fizeti ki lejáratkor a váltóját, hatással lehet a fizetési kötelezettségek egész láncolatára, és egész sereg olyan árutulajdonost juttathat csődbe, akik hitelviszonyban vannak egymással. Ilyenformán a válságok lehetősége, amely már a pénz forgalmi eszköz funkciójában benne rejlik, tovább növekszik.

A pénz forgalmi és fizetési eszköz funkciójának vizsgálata lehetővé teszi az áruforgalomhoz szükséges pénz mennyiségét meghatározó törvény felfedését.

Egyidejűleg sok helyen folyik adásvétel. Az a pénzmennyiség, amely egy bizonyos időszakban a forgalom lebonyolításához szükséges, mindenekelőtt a forgalomban levő áruk *árösszegétől*, ez viszont az áruk mennyiségétől és az egyes áruk árától függ. Ezenkívül számba kell venni a pénz *forgási sebességét*. Minél gyorsabban forog a pénz, annál kevesebb kell a forgalomhoz és fordítva. Ha például egy bizonyos időszakban,

mondjuk egy év alatt 1 milliárd dollárért adnak el árut, és minden egyes dollár átlagosan 5 forgást végez, akkor az egész árutömeg forgalmához 200 millió dollárra van szükség.

A hitel révén, amelyet az egyik árutermelő nyújt a másiknak, a pénzszükséglet a hitelbe eladott áruk árösszegével és az egymást kiegyenlítő fizetések összegével is csökken. Készpénzre csak a lejárt határidejű fizetési kötelezettségek teljesítéséhez van szükség.

A pénzforgalom törvénye tehát a következőkben foglalható össze: *az áruforgalomhoz szükséges pénz mennyiségének egyenlőnek kell lennie az áruknak az egynevű pénzegységek átlagos forgási számával elosztott árösszegével.* Emellett az áruk árösszegéből le kell vonni a hitelbe eladott áruk árát és az egymást kiegyenlítő fizetések összegét, s hozzá kell adni az esedékessé vált fizetések összegét.

Ez a törvény általánosan érvényes minden olyan társadalmi alakulatra, amelyben van árutermelés és áruforgalom.

Végül, a pénz az országok közti forgalomban a *világpénz* szerepét tölti be. A világpénz szerepét nem töltheti be nem teljes értékű érme vagy papírpénz. A világpiacon a pénz leveti magáról érme formáját, és eredeti alakjában, nemesfémrúdként lép fel. A világpiacon az országok közti forgalomban az arany az egyik országba egy másikból importált áruk megfizetésénél általános vásárló eszköz, a más országokkal szemben fennálló adósságok kiegyenlítésénél, a külföldi kölcsönök és más tartozások kamatainak megfizetésénél általános fizetési eszköz, s emellett a társadalmi gazdagság általános megtestesülése olyan esetekben, amikor gazdagságot visznek át pénzformában az egyik országból egy másikba, például ha pénztőkét visznek ki egyik országból a másikba külföldi bankokban való elhelyezés céljából, ha kölcsönöket nyújtanak, ha a győztes ország sarcot vet ki a legyőzött országra stb.

A pénz funkcióinak fejlődése az áruforgalomnak és ellentmondásainak növekedését fejezi ki. A pénz az embernek ember általi kizsákmányolásán alapuló társadalmi alakulatokban osztályjellegű, idegen munka elsajátításának eszközéül szolgál. Ezt a szerepet töltötte be a rabszolgatartó és a hűbéri társadalomban. Mint a továbbiak során látni fogjuk, a dolgozók kizsákmányolásának eszközéül szolgáló pénz szerepe a tőkés társadalomban éri el fejlődésének tetőfokát.

Az arany és a papírpénz. Fejlett árutermelés esetén aranyérmék helyett gyakran papírpénzt használnak a vételek és fizetések lebonyolítására. A papírpénz-kibocsátást az a gyakorlat szülte, hogy elkopott és elértéktelenedett érméket hasz-

náltak a forgalomban, s ezek az arany jeleivé, a pénz jeleivé váltak.

A *papírpénz* az állam által kibocsátott pénzjel, amelynek elfogadása kötelező, s amely az aranyat helyettesíti forgalmi eszköz funkciójának betöltésében. A papírpénznek nincs saját értéke. Ezért nem töltheti be az értékmérő funkcióját. Bármennyi papírpénzt bocsátanak is ki, az csak az áruforgalom ellátásához szükséges aranymennyiség értékét képviseli. A papírpénzt nem lehet beváltani aranyra.

Ha a papírpénzt a forgalom lebonyolításához szükséges aranymennyiségnek megfelelően bocsátják ki, akkor a papírpénz vásárlóereje, vagyis az érte vásárolható árumennyiség megegyezik az aranypénz vásárlóerejével. De az állam, amikor papírpénzt bocsát ki saját kiadásainak fedezésére, különösen háborúk, válságok és más megrázkódtatások idején, rendszerint nem számol az áruforgalom szükségleteivel. A termelés és az áruforgalom összezsugorodása, vagy pedig túlságosan nagymennyiségű papírpénz kibocsátása esetén több papírpénz van, mint a forgalomhoz szükséges aranymennyiség. Tegyük fel, hogy kétszer annyi pénzt bocsátottak ki, mint amennyi szükséges. Ebben az esetben minden papírpénzegység (dollár, márka, frank stb.) feleannyi aranymennyiséget képvisel, vagyis a papírpénz értéke felére csökken.

A papírpénz-kibocsátásra az első kísérletek Kínában történtek, még a XII. században; Amerikában 1690-ben, Franciaországban 1716-ban bocsátottak ki papírpénzt; Anglia a napóleoni háborúk idején lépett a papírpénz-kibocsátás útjára. Oroszországban először II. Katalin uralkodása idején bocsátottak ki papírpénzt.

A mértéktelen papírpénz-kibocsátást, amely a papírpénz elértéktelenedését idézi elő, s amelyet az uralkodó osztályok arra használnak fel, hogy az állami kiadások terhét a dolgozó tömegekre hárítsák és fokozzák a tömegek kizsákmányolását, *inflációnak* nevezzük. Az infláció azzal, hogy a termékek árának emelkedését idézi elő, legerősebben a dolgozókat sújtja, mivel a munkások és alkalmazottak munkabére elmarad az áremelkedés mögött. Az inflációból a kapitalisták és földbirtokosok húznak hasznot, mindenekelőtt az ipari és a mezőgazdasági munkások reálbérének csökkenése következtében. Az infláció előnyös helyzetbe hozza az áruikat külföldre exportáló kapitalistákat és nagybirtokosokat. A reálbér esése, s ennek következtében az áruk termelési költségeinek csökkenése nyomán lehetővé válik, hogy eredményesen konkurráljanak a külföldi kapitalistákkal és nagybirtokosokkal, s növeljék áruik elhelyezését.

Az értéktörvény mint az árutermelés gazdasági törvénye. A magántulajdonon alapuló árugazdaságban az árukat egymástól elszigetelt magántermelők termelik. Az árutermelők közt versenyharc folyik. Mindegyik arra törekszik, hogy kiszorítsa a másikat, megőrizze és kiterjessze pozícióit a piacon. A termelés mindennemű közös terv nélkül folyik. Mindegyik árutermelő önállóan, a másiktól függetlenül termel, senki sem tudja, mennyi a szükséglet abban az áruban, amelyet ő termel, és hány más árutermelő termeli ugyanazt az árut, hogy el tudja-e adni áruját a piacon, és megtérül-e az áru előállítására fordított munkája. Az árutermelés fejlődésével mindinkább fokozódik a piac uralma az árutermelők fölött.

Ez azt jelenti, hogy a termelőeszközök magántulajdonán alapuló árutermelésben *a konkurrencia és a termelési anarchia gazdasági törvénye* érvényesül. Ez a gazdasági törvény a termelés és a csere spontán jellegét, a magántermelők között az áruk termelésének és eladásának kedvezőbb feltételeiért dúló harcot fejezi ki.

A magántulajdonon alapuló árugazdaság termelési anarchiájában a termelés spontán szabályozója az értéktörvény, amely a piaci konkurrencia révén fejti ki hatását.

Az *értéktörvény* az árutermelés gazdasági törvénye, amely szerint az áruk kicserélése a termelésükre fordított társadalmilag szükséges munka mennyiségének megfelelően történik.

Az értéktörvény az árak mechanizmusa révén spontán módon *szabályozza a társadalmi munka és a termelőeszközök elosztását az árugazdaság különböző ágai között.* A kereslet és kínálat ingadozásainak hatására az áruk ára — lefelé vagy felfelé — rendszeresen eltér az értéktől. Az árak eltérése az értéktől nem az értéktörvény érvényesülése során felmerülő valamiféle hiba következménye, hanem éppen ellenkezőleg, a törvény érvényesülésének egyetlen lehetséges módja. Az olyan társadalomban, ahol a termelés vaktában dolgozó magántulajdonosok kezében van, csak a spontán piaci áringadozások adják tudtára az árutermelőknek, hogy milyen termékekből termeltek túl sokat, illetőleg túl keveset a lakosság fizetőképes keresletéhez viszonyítva. Csak az áraknak az érték körüli spontán ingadozása készteti az árutermelőket arra, hogy növeljék vagy csökkentsék valamely áru termelését. Az áringadozások hatására az árutermelők azok felé a termelési ágak felé fordulnak, amelyek abban a pillanatban előnyösebbnek mutatkoznak, amelyekben az áruk ára magasabb értéküknél, s otthagyják azokat a termelési ágakat, amelyekben az áruk ára értékük alatt van.

Az árugazdaságban a *termelőerők fejlődése* az értéktör-

vény érvényesüléséből következik. Mint már tudjuk, az áruk értékét a társadalmilag szükséges munka határozza meg. Azok az árutermelők, akik elsőnek alkalmaznak fejlettebb technikát, áruikat a társadalmilag szükséges ráfordításoknál kisebb ráfordítással állítják elő, de a társadalmilag szükséges munkának megfelelő áron adják el. Így áruik eladása során pénztöbblethez jutnak és meggazdagodnak. Ez arra ösztönzi a többi árutermelőt, hogy technikai tökéletesítéseket vezessenek be saját vállalataiknál. Ily módon az egyéni haszonra törekvő különálló árutermelők egymástól elszigetelt tevékenysége nyomán valósul meg a technikai haladás, fejlődnek a társadalom termelőerői.

A konkurrencia és a termelési anarchia következtében az árugazdaságban a munka és a termelőeszközök elosztása az egyes termelési ágak között, s ugyanígy a termelőerők fejlődése a társadalmi munka nagyarányú tékozlása árán valósul meg, és az árugazdaság ellentmondásainak egyre fokozódó kiéleződésére vezet.

A magántulajdonon alapuló árutermelés körülményei között az értéktörvény érvényesülése *a tőkés viszonyok létrejöttére és kifejlődésére vezet.* A piaci áraknak az érték körüli spontán ingadozásai, az egyéni munkaráfordításoknak az áru értékének nagyságát meghatározó társadalmilag szükséges munkától való eltérései — fokozzák az árutermelők közötti gazdasági egyenlőtlenséget és harcot. A versenyharc következtében egyes árutermelők *tönkremennek* és proletárokká válnak, mások viszont *meggazdagodnak* és tőkésekké lesznek. Ilyenformán az értéktörvény érvényesülése az árutermelők rétegeződését idézi elő. „A kisüzem állandóan, minden nap minden órájában magától és tömegméretekben *szüli* a kapitalizmust és a burzsoáziát"[1].

Az árufetisizmus. A termelőeszközök magántulajdonán alapuló árutermelés körülményei között az embereknek a termelési folyamatban fennálló társadalmi kapcsolatai csak az árudolgok cseréje révén mutatkoznak meg. Az árutermelők sorsa a legszorosabban összefügg az általuk előállított árudolgok sorsával. Az áruk ára az emberek akaratától és tudatától függetlenül folyton-folyvást változik, s ugyanakkor az árszínvonal az árutermelők számára gyakran élet-halál kérdése.

A dolgok viszonyai az emberek társadalmi viszonyait leplezik. Így például az áru értéke az árutermelők közötti társadalmi viszonyt fejezi ki, de az áruk ugyanolyan természeti tulajdonságának tűnik, mint mondjuk a színük vagy súlyuk.

[1] *Lenin.* „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 8. old.

„Csak maguknak az embereknek meghatározott társadalmi viszonya az — írta Marx —, ami itt szemükben dolgok viszonyának fantasztikus formáját ölti"[1].

Ily módon a magántulajdonon alapuló árugazdaságban az emberek termelési viszonyai elkerülhetetlenül az árudolgok közötti viszonyokként jelennek meg. A termelési viszonyoknak éppen ez az eldologiasodása az árutermelésre jellemző *árufetisizmus*[2].

Különösen szembeszökő módon jelentkezik az árufetisizmus a pénzben. Az árugazdaságban a pénz óriási erő, amely hatalmat ad az emberek fölött. Pénzért mindent meg lehet vásárolni. Az a látszat keletkezik, mintha az a képesség, hogy mindent meg lehet érte venni, természeti tulajdonsága volna az aranynak, holott a valóságban ez meghatározott társadalmi viszonyok következménye.

Az árufetisizmus mélyen gyökerezik az árutermelésben, ahol az árutermelők munkája közvetlenül mint magánmunka jelentkezik, s társadalmi jellege csak az árucserében mutatkozik meg. Az árufetisizmus csak a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetésével tűnik el.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kapitalizmus kialakulásának kiindulópontja a kézművesek és parasztok egyszerű árutermelése. Az egyszerű árutermelés abban különbözik a tőkés árutermeléstől, hogy az árutermelők személyes munkáján alapul. Ugyanakkor alapjában egytípusú a tőkés termeléssel, mert a termelőeszközök magántulajdonára támaszkodik. A kapitalizmusban, ahol nemcsak a munkatermék, hanem a munkaerő is áruvá lesz, az árutermelés uralkodó, egyetemes jelleget ölt.

2. Az áru olyan termék, amelyet csere céljából állítanak elő. Az áru egyrészt használati érték, másrészt pedig érték. Az árut létrehozó munka kettős jellegű. A konkrét munka az a munka, amelyet meghatározott formában fejtenek ki; ez hozza létre az áru használati értékét. Az elvont munka: emberi munkaerő felhasználása általában; ez hozza létre az áru értékét.

---

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 77. old.

[2] Az árutermelésnek azt a jelenségét, hogy a termelési viszonyok eldologiasodnak, a vallási fetisizmus analógiájára nevezik „árufetisizmusnak"; vallási fetisizmuson azt az ősembereknél elterjedt jelenséget értjük, hogy saját maguk készítette tárgyakat istenítettek.

3. Az érték az árutermelőknek az áruban testet öltött munkája. Az érték történelmi kategória, amely csak az árugazdaság sajátossága. Az áru értékének nagyságát az előállításához társadalmilag szükséges munka határozza meg. Az egyszerű árutermelés ellentmondása abban áll, hogy az árutermelők munkája, amely közvetlenül az ő magánügyük, ugyanakkor társadalmi jellegű.

4. Az árutermelés ellentmondásainak kibontakozása arra vezet, hogy az áruk közül spontán módon kiválik egy áru, amely pénzzé lesz. A pénz olyan áru, amely az általános egyenérték szerepét tölti be. A pénz a következő funkciókat teljesíti: 1. értékmérő, 2. forgalmi eszköz, 3. felhalmozási eszköz, 4. fizetési eszköz és 5. világpénz.

5. A pénzforgalom fejlődésével létrejön a papírpénz. A papírpénznek nincs saját értéke, a papírpénz az ércpénz jele, és helyettesíti azt mint forgalmi eszközt. A papírpénz mértéktelen kibocsátása, ami annak elértéktelenedését idézi elő (infláció), a dolgozók életszínvonalának hanyatlására vezet.

6. A termelőeszközök magántulajdonán alapuló árugazdaságban az értéktörvény a társadalmi munka elosztásának, az egyes termelési ágak közötti elosztásának spontán szabályozója. Az értéktörvény érvényesülése a kisárutermelők rétegeződésére és a tőkés viszonyok kifejlődésére vezet.

V. FEJEZET

AZ EGYSZERŰ TŐKÉS KOOPERÁCIÓ ÉS A MANUFAKTÚRA

Az egyszerű tőkés kooperáció. A kapitalizmus kezdetben úgy rendeli alá magának a termelést, ahogyan találja, vagyis az elmaradott technikával rendelkező kézműves és kisparaszti gazdaság formájában, és csak később, fejlődésének magasabb fokán alakítja azt át új gazdasági és technikai alapokon.

A tőkés termelés ott kezdődik, ahol a termelőeszközök magánkézben összpontosulnak, a termelőeszközöktől megfosztott munkások pedig áruként kénytelenek eladni munkaerejüket. A kézműves termelésben és a paraszti háziiparban viszonylag nagy, kapitalisták tulajdonában levő műhelyek jönnek létre. A kapitalisták úgy bővítik a termelést, hogy eleinte nem változtatják meg a kistermelők munkaszerszámait és munkamódsze-

reit. A tőkés termelés fejlődésének ezt a kezdeti fokát egyszerű tőkés kooperációnak nevezzük.

Az *egyszerű tőkés kooperáció* a munka társadalmasításának az a formája, amelyben a kapitalista többé-kevésbé jelentős számú, egyidőben foglalkoztatott és egyforma munkát végző bérmunkást zsákmányol ki. Az egyszerű tőkés kooperáció a kisárutermelés felbomlása alapján keletkezik. Az első tőkés üzemeket felvásárló kereskedők, uzsorások, meggazdagodott mesterek, kézművesek és háziiparosok alapították. Ezekben az üzemekben tönkrement kézművesek, az önálló mesterek közé jutás lehetőségétől elesett mesterlegények és falusi nincstelenek dolgoztak.

Az egyszerű tőkés kooperáció előnyben van a kisárutermeléssel szemben.

Sok dolgozó *egy* üzemben foglalkoztatása termelőeszközmegtakarítással jár. 20 ember számára *egy* műhelyt építeni, fűteni és világítani kevesebbe kerül, mint 2—2 munkás számára 10 műhelyt építeni és üzemben tartani. Csökkennek a szerszámokra, a raktárhelyiségekre, a nyersanyag és a késztermék szállítására fordított kiadások is.

Az egyes kézműves munkájának eredménye jelentős mértékben egyéni tulajdonságaitól — erejétől, kézügyességétől, jártasságától stb. — függ. Kezdetleges technika mellett a dolgozók között ebben a tekintetben igen nagy különbségek vannak. A kistermelő helyzete már csak ezért is rendkívül bizonytalan. Azok az árutermelők, akik ugyanannak az árufajtának a termelésére több munkát fordítanak, mint amennyire az átlagos termelési feltételek mellett szükség van, menthetetlenül tönkremennek. Ha a műhelyben sok munkás dolgozik, a köztük levő egyéni különbségek kiegyenlítődnek. Az egyes munkások munkája az egyik vagy a másik irányban eltér a társadalmi átlagmunkától, a sok, egyidejűleg foglalkoztatott munkás összmunkája azonban többé-kevésbé megfelel a társadalmilag szükséges átlagmunkának. Ennek következtében a tőkés műhely áruinak termelése rendszeresebb, értékesítése biztosabb.

Az egyszerű kooperáció esetén munkamegtakarítást érnek el, a munka termelékenysége emelkedik.

Vegyük azt a példát, amikor a munkások sorba állnak, és kézről kézre adogatják egymásnak a téglát. Itt minden egyes munkás ugyanazt a mozdulatot végzi, de tevékenysége egy közös művelet részét alkotja. Így sokkal gyorsabban halad a munka, mintha mindegyikük külön-külön vinné a téglát. Tíz együttesen dolgozó ember *egy* munkanap folyamán többet vé-

gez el, mint ugyanaz a tíz ember, ha külön-külön dolgozik, vagy pedig mint *egy* ember tíz ugyanolyan hosszú munkanap alatt.

A kooperáció lehetővé teszi, hogy egyidejűleg nagykiterjedésű területen dolgozzanak, például mocsárlecsapolásnál, gátépítésnél, csatorna- és vasútépítésnél, lehetővé teszi továbbá azt is, hogy kis területen nagytömegű munkát végezzenek el, például építkezésnél, vagy munkaigényes mezőgazdasági növények ápolásánál.

A kooperációnak nagy jelentősége van azokban a termelési ágakban, ahol egy bizonyos munkát, például a betakarítást, a gyapjúnyírást stb., rövid időn belül kell elvégezni. Sok munkás egyidejű alkalmazása lehetővé teszi az ilyen munkák rövid időn belüli elvégzését, s ezáltal nagy veszteségek megelőzését.

A kooperáció tehát a munka *új társadalmi termelőerejét* hozta létre. Már az egyes dolgozók erőfeszítéseinek egyszerű egyesítése is a munkatermelékenység emelkedésére vezetett. Ez az első tőkés műhelyek tulajdonosai számára lehetővé tette, hogy olcsóbban termeljék az árukat és sikeresen konkurráljanak a kistermelőkkel. A munka új társadalmi termelőerejének eredményeit a kapitalisták ellenszolgáltatás nélkül elsajátították, s ilyenformán tovább gazdagodtak.

A kapitalizmus manufaktúra időszaka. Az egyszerű tőkés kooperáció fejlődése manufaktúrák keletkezésére vezetett. A *manufaktúra* munkamegosztáson és kézműves technikán alapuló tőkés kooperáció. A manufaktúra mint a tőkés termelés formája Nyugat-Európában körülbelül a XVI. század derekától a XVIII. század utolsó harmadáig uralkodó helyet foglalt el.

A manufaktúra kétféle úton jött létre.

Az első út az, amikor a kapitalista *különböző* szakmájú kézműveseket egyesít egy műhelyben. Így jött létre például a hintómanufaktúra, amely addig önálló kézműveseket: kerékgyártókat, nyergeseket, szabókat, lakatosokat, rézműveseket, esztergályosokat, paszománykészítőket, üvegeseket, mázolókat, fényezőket stb. egyesített *egy* munkahelyen. A manufaktúrában a hintókészítés számos különféle, egymást kiegészítő műveletre oszlik, amelyek mindegyikét egy-egy munkás végzi. Ennek következtében megváltozik a kézművesmunka korábbi jellege. Így például a lakatos most hosszú időn át a hintó készítésének csak egy meghatározott műveletével foglalkozik, és fokozatosan odajut, hogy nem az a lakatos többé, aki azelőtt volt, aki önállóan állított elő készárut.

A második út, amikor a kapitalista egyazon szakmájú kézműveseket egyesít *egy* műhelyben. Azelőtt minden kézműves önállóan végezte el valamely áru termelésének valamennyi mű-

veletét. A kapitalista a műhelyben a termelési folyamatot több különálló műveletre bontja, amelyek mindegyikét egy szakmunkás végzi el. Így jött létre például a tűmanufaktúra. A tűmanufaktúrában a drót 72 vagy még több munkás kezén ment át: az egyik nyújtotta, a másik kiegyenesítette, a harmadik feldarabolta, a negyedik kihegyezte stb.

A manufaktúrában kialakult munkamegosztás, a *különféle* árukat termelő egyes vállalatok közti társadalmi munkamegosztástól eltérően — *egy és ugyanazon* áru termelésénél alkalmazott üzemen belüli munkamegosztás.

A manufaktúrán belüli munkamegosztás feltételezi a termelőeszközök összpontosulását a kapitalista kezében, aki egyúttal a termelt áruknak is tulajdonosa. A bérmunkás, a kisárutermelőtől eltérően, nem termel önállóan árut; áruvá csak sok munkás közös munkaterméke válik. A társadalmon belüli munkamegosztás a termelőeszközöknek az egyes, egymástól független árutermelők közti szétaprózottságát tételezi fel. Munkájuknak, például az asztalos, a tímár, a csizmadia, a földműves munkájának termékei árukként jelennek meg, s az önálló árutermelők közti kapcsolat a piac révén jön létre.

A manufaktúrában az áru előállításának egy-egy műveletét végző munkások *részmunkások*. Mivel állandóan egy és ugyanazt az egyszerű műveletet végzik, kevesebb időt és erőt fordítanak rá, mint a kézműves, aki felváltva egész sor különféle műveletet végez. Ugyanakkor a munka specializálódás esetén intenzívebbé válik. Azelőtt a dolgozó sok időt vesztett azzal, hogy egyik műveletről áttért a másikra, váltogatta a szerszámokat. A manufaktúrában ez a munkaidőveszteség csökkent. A specializálás fokozatosan nemcsak a munkásokra, hanem a szerszámokra is kiterjedt; tökéletesebbek lettek, egyre alkalmasabbakká váltak annak a részműveletnek az elvégzésére, amelyhez készültek.

Mindez a munka termelékenységének további fokozódására vezetett.

Szemléltető például szolgálhat erre a tűkészítés. A XVIII. században egy 10 munkással dolgozó kisebb manufaktúra munkamegosztás mellett naponta 48 000 tűt állított elő, tehát egy dolgozóra 4800 tű jutott. Ugyanakkor munkamegosztás nélkül egy dolgozó naponta még 20 tűt sem tudott volna készíteni.

A manufaktúrában a munka specializálódása, amely egy és ugyanazon egyszerű mozdulat állandó ismétlésével függ össze, fizikailag is, szellemileg is megnyomorította a munkást. Megjelentek a hajlotthátú, beesettmellű stb. munkások. A manufaktúrában tehát a munka termelékenységének fokozódása a munkások megnyomorodása árán ment végbe. A manufaktúra „a

munkást abnormissá korcsosítja, mert részletügyességét melegházszerűen érleli azáltal, hogy a termelő törekvések és képességek egész világát elnyomja benne"[1].

A manufaktúra munkásait kegyetlenül kizsákmányolták. A munkanap 18 óra vagy ennél is több, s ugyanakkor a munkabér rendkívül alacsony volt; a manufaktúra-munkások zöme éhezett; az új tőkés munkafegyelmet a legkíméletlenebb kényszereszközökkel vezették be.

A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás — írta Marx — „a tőke munka feletti uralmának új feltételeit teremti meg. Ezért egyrészt úgy jelenik meg, mint történelmi haladás és szükségszerű fejlődési mozzanat a társadalom gazdasági alakulási folyamatában, másrészt viszont úgy, mint a civilizált és raffinált kizsákmányolás egyik eszköze"[2].

A rabszolgatartó társadalomban és a hűbéri társadalomban a tőke két formája létezett — a kereskedelmi tőke és az uzsoratőke. A tőkés termelés kialakulása az ipari tőke megjelenését jelentette. *Ipari tőkének* az árutermelésben elhelyezett tőkét nevezzük. A kapitalizmus manufaktúra időszakának egyik jellemző sajátossága a kereskedelmi tőke és az ipari tőke közötti szoros, elválaszthatatlan kapcsolat. A manufaktúra-tulajdonos csaknem mindig felvásárló is volt. Mint viszonteladó nyersanyagot adott el a kisárutermelőnek, anyagot adott ki otthoni megmunkálásra, illetve összevásárolta a kisárutermelőktől a termékek egyes kellékeit, és termékeket vásárolt tőlük, amelyeket azután eladott. A nyersanyageladás és a termékvásárlás egybefonódott a leigázó uzsorával. Ez óriási mértékben rontotta a kistermelők helyzetét, munkanapjuk meghosszabbítására, keresetük csökkenésére vezetett.

A tőkés házimunka. A kapitalizmus manufaktúra időszakában rendkívül elterjedt a munka kiadása otthoni elvégzésre.

A *tőkés házimunka* a vállalkozótól kapott anyag otthoni feldolgozása darabbérben. A kizsákmányolásnak ez a formája egyes esetekben már az egyszerű kooperációnál is előfordult. Megtalálható a gépi nagyipar időszakában is, de a manufaktúrára jellemző. A tőkés házimunka a manufaktúra *függvényeként* jelentkezik.

A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás minden áru termelését több külön műveletre bontotta. A felvásárló manufaktúra-tulajdonosnak gyakran előnyös volt az, ha viszonylag kisebb műhelyt létesít, ahol csak összeszerelik vagy

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 338. old.
[2] Ugyanott, 342. old.

kikészítik az árut. Minden előzetes műveletet kézművesek és háziiparosok végeztek, akik otthon dolgoztak, de teljesen függő helyzetben voltak a kapitalistával szemben. A különböző falvakban szétszórt háziiparosok gyakran nem is az összeállító tulajdonosaival voltak összeköttetésben, hanem közvetítő mesterekkel, akik szintén kizsákmányolták a háziiparosokat.

Az otthon dolgozó kézművesek és háziiparosok olyan bért kaptak a tőkéstől, amely jelentősen alatta maradt a tőkés műhelyében dolgozó munkások bérének. A háziiparba tömegével vonták be az olyan parasztokat, akiket a pénzhiány arra kényszerített, hogy mellékkereset után nézzenek. A paraszt, hogy valami csekély összeghez jusson, a végkimerülésig dolgozott, és családja valamennyi tagját munkába fogta. A mértéktelenül hosszú munkanap, az egészségtelen munkaviszonyok, a legkönyörtelenebb kizsákmányolás — ezek a tőkés házimunka jellegzetes vonásai.

Ezek a vonások jellemzik a cári Oroszország háziiparának különböző ágait is. A felvásárlók, miután valamelyik faluban vagy kerületben a háziipar tényleges gazdáivá váltak, széles körben alkalmazták a kézművesek közti munkamegosztást. Például Pavlovóban a Zavjalovok üzemében (amelynek összeállító műhelyében már a múlt század hatvanas éveiben több mint 100 munkás dolgozott) egy közönséges zsebkés 8—9 kézműves kezén ment át. Dolgozott rajta kovács, pengekészítő, nyélkészítő, edző, csiszolónő, összeállító, élesítő, márkázó. Ugyanakkor jelentős számú részmunkás nem a kapitalista műhelyében, hanem otthon dolgozott. Hasonlóképpen keletkeztek a kocsigyártó, nemez-, fafeldolgozó, lábbeli-, gombkészítő stb. iparok.

Lenin „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című munkájában a háziiparosok kegyetlen kizsákmányolásának számos példáját hozta fel. Például Moszkva kormányzóságban a múlt század nyolcvanas éveinek elején a fonalorsózásban, a kötszövő iparban és más női iparokban 37 300 munkásnőt foglalkoztattak. A gyerekek 5—6 éves korukban kezdtek dolgozni. Az átlagos napi kereset 13 kopek volt; a munkanap elérte a 18 órát.

A manufaktúra történelmi szerepe. A manufaktúra átmeneti forma volt a kézművesek és háziiparosok kisüzemi termelése és a tőkés gépi nagyipar között. A manufaktúra a kézművesiparhoz annyiban hasonlított, hogy alapja a kézi technika maradt, a tőkés gyárhoz pedig annyiban, hogy bérmunkások kizsákmányolásán alapuló nagyüzemi termelés volt.

A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás jelentős lépés volt a társadalom termelőerőinek fejlődésében. A kézi munkán alapuló manufaktúra azonban nem tudta kiszorítani a kisüzemi termelést. A kapitalizmus fejlődésének manufaktúra időszakára jellemző, hogy csekély számú, viszonylag nagy műhely mellett jelentős számú kis műhely létezett. Az áruk egy ré-

szét a manufaktúrák állították elő, túlnyomó tömegüket viszont továbbra is kézművesek és háziiparosok termelték, akik különböző mértékben függtek a tőkés felvásárlóktól, munkakiadó vállalkozóktól, manufaktúratulajdonosoktól. Tehát a manufaktúra nem tudta felölelni az egész társadalmi termelést. A manufaktúra mintegy felépítmény volt; az alap továbbra is a kezdetleges technikán alapuló kisüzemi termelés maradt.

A manufaktúra történelmi szerepe az volt, hogy előkészítette a gépi termelésre való áttérés szükséges feltételeit. Ebben a tekintetben különösen fontos három körülmény. Először, a manufaktúra, amely a munkamegosztást magas fokra fejlesztette, sok munkaműveletet leegyszerűsített. A munkaműveleteket olyan egyszerű mozdulatokra bontotta, hogy lehetővé vált a dolgozó kezének géppel helyettesítése. Másodszor, a manufaktúra fejlődése a szerszámok specializálására, messzemenő tökéletesedésére vezetett, aminek következtében lehetővé vált az áttérés a kézi szerszámról a gépre. Harmadszor, a manufaktúra, az egyes műveletek elvégzésére való hosszú ideig tartó specializálás révén, ügyes munkásokat képzett ki a gépi nagyipar számára.

A kisárutermelés, az egyszerű tőkés kooperáció és a manufaktúra, függvényével — a tőkés házimunkával együtt napjainkban is széles körben el van terjedve a gazdaságilag kevésbé fejlett országokban — Indiában, Törökországban, Iránban stb.

A parasztság felbomlása. Az áttérés a robotgazdaságról a tőkés gazdaságra. A kapitalizmus fejlődésének manufaktúra időszakában az ipar egyre jobban különvált a mezőgazdaságtól.

A társadalmi munkamegosztás fejlődése arra vezetett, hogy nemcsak az ipar termékei, hanem a mezőgazdaság termékei is áruvá váltak. A mezőgazdaság terén végbement az egyes körzetek növényfajták és mezőgazdasági ágak szerinti specializálódása. Kialakultak a *piacra termelő mezőgazdaság:* a len-, cukorrépa-, gyapot- és dohánytermelés, a tejgazdaság, a sajttermelés stb. körzetei. Ezen az alapon kifejlődött a csere nemcsak az ipar és a mezőgazdaság között, hanem a mezőgazdaság különböző ágai között is.

Minél tovább haladt előre az árutermelés behatolása a mezőgazdaságba, annál erősebb lett a földművelők közti konkurrencia. A paraszt egyre fokozottabb mértékben függő helyzetbe került a piaccal szemben. A spontán piaci áringadozások növelték és kiélezték a parasztok közti vagyoni különbségeket. A falu jómódú felső rétegeinek kezében szabad pénz halmozódott fel. Ez a pénz a nincstelen parasztok leigázására, kizsákmányolására szolgált, tőkévé változott. A leigázás egyik

eszköze a paraszti munka termékeinek potom áron való felvásárlása volt. A parasztok tönkremenése fokozatosan olyan arányokat öltött, hogy sok paraszt kénytelen volt teljesen abbahagyni a gazdálkodást, és munkaerejének eladásához folyamodni.

Ilyenformán a társadalmi munkamegosztás előrehaladásával, az árutermelés fejlődésével együtt járt a parasztság rétegeződése; a falun tőkés viszonyok alakultak ki, létrejöttek a falusi lakosság új társadalmi típusai, amelyek a tőkés társadalom egy-egy osztályát alkották — a falusi burzsoázia és a mezőgazdasági proletariátus.

A *falusi burzsoázia* vagy *kulákság* bérmunka alkalmazása, béresek, s még nagyobb mértékben napszámosok és a fő mezei munkák idején alkalmazott más idénymunkások kizsákmányolása alapján árutermelést folytat. A kulákok a maguk kezében összpontosítják a föld (beleértve a bérelt föld), az igásállatok és a mezőgazdasági termékek jelentős részét. A kulákság kezén vannak a nyersanyagfeldolgozó üzemek, malmok, cséplőgépek, törzstenyészetek stb. is. A falusi uzsorások és boltosok rendszerint ugyancsak a kulákok közül kerülnek ki. Mindez eszközül szolgál a falusi szegénységnek és a középparasztság jelentős részének kizsákmányolásához.

A *mezőgazdasági proletariátus* a termelőeszközöktől megfosztott, s egyszersmind a földbirtokosok meg a falusi burzsoázia által kizsákmányolt nincstelenek tömege. A mezőgazdasági proletariátus megélhetésének fő forrása saját munkaerejének eladása. A falusi proletariátus tipikus képviselői *az osztásföldel rendelkező bérmunkások*. A tenyérnyi földet elfoglaló elenyészően kis gazdaság, s az igásállat és a felszerelés hiánya ezeket a parasztokat elkerülhetetlenül arra kényszeríti, hogy eladják munkaerejüket.

A mezőgazdasági proletariátushoz közel áll a *szegényparasztság*. A szegényparasztnak kis földecskéje és valami kevés jószága van. Az ilyen paraszt még a kenyérrevalót sem tudja megtermelni földjén. Az élelmiszerre, ruházkodásra, a gazdaság folytatására és az adóra szükséges pénzt jórészt bérmunkával kénytelen megkeresni. Az ilyen paraszt jóformán már nem is gazda, hanem falusi félproletár. A szegényparaszt életszínvonala, akárcsak a falusi proletáré, rendkívül alacsony, és alatta marad az ipari proletariátus életszínvonalának. A kapitalizmus fejlődése a mezőgazdaságban arra vezet, hogy a falusi proletárok és a szegényparasztok száma egyre nő.

A falusi burzsoázia és a szegényparasztság között közbeeső helyet foglal el a középparasztság.

A *középparasztság* saját termelőeszközei és személyes munkája alapján gazdálkodik. A középparasztnak a gazdaságában végzett munkája csak kedvező feltételek esetén biztosítja a család eltartását. Ezzel magyarázható a középparaszt helyzetének bizonytalansága. „Társadalmi helyzetét tekintve, ez a csoport ingadozik a felső és az alsó csoport közt, amelyek közül az előbbi felé vonzódik, de amelybe bejutnia csak maroknyi szerencsefiának sikerül, míg az utóbbi felé a társadalmi fejlődés egész menete éppenséggel taszítja"[1]. A középparasztság tönkremegy, „lemorzsolódik".

A burzsoá országok mezőgazdaságában a tőkés viszonyok egybefonódnak a hűbéri csökevényekkel. A burzsoázia hatalomrajutása után a legtöbb országban nem szüntette meg a feudális nagybirtokot. A földesúri gazdaság fokozatosan alkalmazkodott a kapitalizmushoz. A jobbágyi függőségtől megszabadult, de a föld jelentős részétől megfosztott parasztságot fojtogatta a földhiány. Rákényszerült, hogy uzsorafeltételekkel földet béreljen a földbirtokosoktól.

Így például Oroszországban az 1861. évi reform után a parasztok földesúri kizsákmányolásának legelterjedtebb formája a *ledolgozás* volt, ami azt jelentette, hogy a paraszt a földbérletért vagy az uzsorakölcsön fejében, kénytelen volt a földesúr gazdaságában dolgozni, mégpedig saját termelőeszközeinek — igásjószágának és kezdetleges mezőgazdasági eszközeinek felhasználásával.

A parasztság felbomlása aláásta az elmaradott technikán alapuló földesúri gazdaság pillérét, a ledolgozási rendszert, a gazdaságilag függő helyzetben levő paraszt kizsákmányolását. A módos parasztnak módjában volt pénzért bérelni földet, s ezért nem szorult rá, hogy ledolgozás fejében, uzsorafeltételekkel béreljen. A szegényparaszt szintén nem volt alkalmas a ledolgozási rendszerre, de más okból: termelőeszközök hiányában bérmunkássá vált. Így a földbirtokos ledolgozás céljából főképpen a középparasztságot vehette igénybe. Csakhogy az árugazdaság és a piacra termelő mezőgazdaság fejlődése tönkretette a középparasztságot, s ilyenformán aláásta a gazdaság ledolgozási rendszerét. A földbirtokosok egyre nagyobb mértékben alkalmazták a bérmunkát, amely termelékenyebb, mint a függő helyzetben levő paraszt munkája; a tőkés gazdasági rendszer jelentősége megnövekedett, a ledolgozási rendszeré csökkent. A ledolgozás, a robot közvetlen csökevénye azonban a tőkés gazdasági rendszer mellett még hosszú ideig fennmarad.

---

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 172. old.

A belső piac kialakulása a tőkés ipar számára. A kapitalizmusnak az iparban és a mezőgazdaságban való fejlődésével végbement a *belső piac* kialakulása.

Már a manufaktúra időszakban számos új iparág keletkezett. A mezőgazdaságtól egymás után váltak külön a mezőgazdasági nyersanyag ipari feldolgozásának különböző ágai. Az ipar fejlődésével egyre jobban növekedett a mezőgazdasági termékek iránti kereslet. Ezzel kapcsolatban egyre bővült a piac. Például a gyapot-, len-, cukorrépa-termesztésre, vagy haszonállat-tenyésztésre specializálódott körzetek részéről kereslet nyilvánult meg gabona iránt. Növekedett a mezőgazdaságnak a különféle iparcikkek iránt megnyilvánuló kereslete.

A tőkés ipar számára a belső piac magával a kapitalizmus fejlődésével, a kisárutermelők rétegének felbomlásával jön létre. „A közvetlen termelő elválasztása a termelőeszközöktől, vagyis kisajátítása, ami az egyszerű árutermelésről a tőkés árutermelésre való áttérést jelenti (és ennek az áttérésnek szükségszerű feltétele), *megteremti* a belső piacot"[1]. A belső piac kialakulása kétoldalú folyamat eredménye. Egyfelől a falusi és városi burzsoázia részéről kereslet nyilvánult meg termelőeszközök: a meglevő tőkés üzemek bővítéséhez és új üzemek létesítéséhez szükséges tökéletesített szerszámok, gépek, nyersanyagok stb. iránt. Megnőtt a burzsoáziának a fogyasztási cikkek iránt megnyilvánuló kereslete is. Másfelől az ipari és mezőgazdasági proletariátus számának a parasztság felbomlásával szervesen összefüggő növekedése együtt járt a munkások létfenntartási eszközeit képező áruk iránti kereslet növekedésével.

A kezdetleges technikán és a kézi munkán alapuló manufaktúra nem volt képes kielégíteni az iparcikkek iránt a növekvő piac által támasztott keresletet. Gazdasági szükségszerűséggé vált az áttérés a nagyüzemi gépi termelésre.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az egyszerű tőkés kooperáció olyan termelési forma, amely többé-kevésbé jelentős számú egyidejűleg foglalkoztatott és azonos munkát végző bérmunkásnak egyes kapitalisták által való kizsákmányolásán alapul. Az egyszerű tőkés kooperáció a termelőeszközök felhasználása terén lehetővé tette a takarékoskodást, a munka új társa-

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 49. old.

dalmi termelőerejét hozta létre, csökkentette az egy termékegységre jutó munkaráfordítást. A társadalmi munka termelőereje megnövekedett, de ennek eredményeit a kapitalisták sajátították el minden ellenszolgáltatás nélkül.

2. A manufaktúra nagyüzemi tőkés termelés, amely a kézi technikán és a bérmunkások közti munkamegosztáson alapul. A manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás jelentősen fokozta a munka termelékenységét, de egyben megnyomorította, teljesen egyoldalú fejlődésre kárhoztatta a bérmunkást. A manufaktúra létrehozta a gépi nagyiparra való áttérés szükséges feltételeit.

3. Az árutermelés fejlődése a parasztság felbomlására vezet. A falu szűk felső rétege a burzsoázia soraiba emelkedik; a parasztság nagy tömegei proletarizálódnak — városi és falusi proletárokká válnak; nő a szegényparasztok tömege; a széles közbeeső réteget alkotó középparasztság tönkremegy. A parasztság felbomlása aláássa a ledolgozási rendszer alapjait. A földbirtokosok a robotgazdaságról egyre inkább áttérnek a tőkés gazdaságra.

4. A belső piac magának a kapitalizmusnak a fejlődésével jön létre. A belső piac bővülése a termelőeszközök és a létfenntartási cikkek iránti kereslet növekedését jelentette. Az elmaradott technikán és kézi munkán alapuló manufaktúra nem volt képes kielégíteni az iparcikkek iránt a növekvő piac által támasztott keresletet. Szükségessé vált az áttérés a gépi iparra.

VI. FEJEZET

A KAPITALIZMUS GÉPI IDŐSZAKA

Az áttérés a manufaktúráról a gépi iparra. A kapitalizmus mindaddig, amíg a termelés — mint a manufaktúra időszakban — a kézi munkán alapult, nem tudott gyökeres fordulatot végrehajtani a társadalom egész gazdasági életében. Ilyen fordulat a manufaktúráról a gépi iparra való áttéréssel ment végbe; a gépi ipar a XVIII. század utolsó harmadában alakult ki, és a XIX. század folyamán terjedt el Európa főbb tőkés országaiban és az Egyesült Államokban. A gépi nagyipar a tőkés termelés fejlődésének harmadik, legmagasabb foka.

E fordulat anyagi-technikai alapja a *gép* volt.

Minden korszerű gép három részből áll: 1. a meghajtó gépből, 2. az átviteli szerkezetből, 3. a munkagépből.

A meghajtó gép az egész gépezet hajtóereje. A hajtóerőt vagy maga termeli (például a gőzgép), vagy kívülről, valamely meglevő természeti erőtől kapja (például a vízikerék, amely az alázuhanó víz erejétől jön mozgásba).

Az *átviteli szerkezet* különféle szerkezetekből (transzmisszióból, fogaskerekekből, szíjakból, villamos szerkezetekből stb.) áll, amelyek a mozgást szabályozzák, ahol szükséges megváltoztatják a formáját (például az egyenesvonalú mozgást körmozgássá), elosztják és átviszik a munkagépre. Akárcsak a meghajtó gép, az átviteli szerkezet is arra való, hogy mozgásba hozza a munkagépet.

A *munkagép* közvetlenül hat a munka tárgyára, és a kitűzött célnak megfelelően elvégzi rajta a szükséges változtatásokat. Ha a munkagépet közelebbről vesszük szemügyre, akkor nagyjából — bár sokszor igen megváltozott formában — ugyanazokat a szerszámokat találjuk meg benne, amelyeket a kézi munka mellett is használnak. Ezek azonban már nem a kézi munka szerszámai, hanem minden esetben szerszám-mechanizmusok, gépi szerszámok. A munkagép volt a kiindulópontja annak a forradalomnak, amely a manufaktúra gépi termeléssel való felváltásához vezetett. Miután feltalálták a gépi szerszámokat, gyökeres változások mentek végbe a meghajtó és az átviteli szerkezetek rendszerében.

A tőke telhetetlen haszonhajhászása során a gépben a munkatermelékenység fokozásának hathatós eszközére talált. Először, az egyidejűleg sok szerszámot működtető gépek alkalmazása kiszabadította a termelést az emberi szervek korlátozottsága által megszabott szűk keretek közül. Másodszor, a gépek alkalmazása lehetővé tette óriási új energiaforrásoknak — a gőz, a gáz és a villamosság hajtóerejének alkalmazását a termelésben. Harmadszor, a gépek alkalmazása lehetővé tette a tőke számára, hogy a termelés szolgálatába állítsa a tudományt, amely kiterjeszti az ember hatalmát a természet fölött, és a munkatermelékenység fokozásának egyre újabb lehetőségeit tárja fel. A gépi nagyipar alapján létrejött a tőkés termelési mód uralma. A kapitalizmus a gépi nagyiparban számára megfelelő anyagi-technikai bázishoz jutott.

Az ipari forradalom. A gépi nagyipar alapját *Angliában* vetették meg. Ebben az országban a jobbágyság korai eltörlése, a hűbéri partikularizmus megszüntetése, a XVII. század polgári forradalmának győzelme, a parasztságnak a földtől való erőszakos megfosztása, továbbá az a tőkefelhalmozás, melyet a fejlett kereskedelem és a gyarmatok kifosztása tett lehetővé, kedvező történelmi feltételeket teremtett a tőkés termelési mód gyors fejlődése számára.

Anglia a XVIII. század közepén nagyszámú manufaktúrával rendelkező ország volt. A legfontosabb iparág a textilipar volt.

Ebben az iparágban kezdődött meg a XVIII. század utolsó harmada és a XIX. század első negyede folyamán Angliában lezajlott *ipari forradalom.*

A piac bővülése és a tőkések profithajszája megkövetelte a termelés technikájának tökéletesítését.

A többi termelési ágnál gyorsabban kifejlődött pamutiparban kézi munka uralkodott. A pamutiparban a főművelet a fonás és a szövés. A fonók munkaterméke a szövők munkatárgya. A pamutszövetek iránti kereslet növekedése mindenekelőtt a szövés technikájában mutatkozott meg: 1733-ban feltalálták az *önműködő vetélőt,* amely kétszeresére emelte a szövőmunka termelékenységét. Ez arra vezetett, hogy a fonás lemaradt a szövés mögött. A manufaktúrákban a szövőszékek gyakran vesztegeltek fonalhiány miatt. Égető szükségszerűséggé vált a fonás technikájának megjavítása.

Ezt a feladatot (1765—1767-ben) a 18—24 orsós *fonógépek* feltalálása oldotta meg. Az első gépek hajtóereje maga az ember vagy az állat volt, majd megjelentek az olyan gépek, amelyeket a víz ereje hozott mozgásba. A további technikai tökéletesítések lehetővé tették, hogy az előállított fonalnak nemcsak a mennyiségét növeljék, hanem a minőségét is javítsák. A XVIII. század végén már 400 orsós fonógépek is voltak. E találmányok nyomán a fonóiparban erősen megnövekedett a munka termelékenysége.

A pamutiparban most új aránytalanság keletkezett: a fonás túlszárnyalta a szövést. Ezt az aránytalanságot a *mechanikai szövőszék* 1785-ben történt feltalálása küszöbölte ki. A mechanikai szövőszék számos tökéletesítés után Angliában széles körben elterjedt, és a XIX. század 40-es éveiig teljesen kiszorította a kézi szövést. Gyökeres változáson mentek át a szövetkidolgozás folyamatai is — a fehérítés, a festés és a nyomás. A vegyi eljárások alkalmazása lerövidítette ezeket a folyamatokat és javította a termékek minőségét.

Az első textilgyárakat patakok partján építették, s a gépeket vízikerékkel hozták működésbe. Ez erősen korlátozta a gépi technika alkalmazásának lehetőségét. Új, a helytől és az évszakoktól független hajtóerőre volt szükség. Ilyen hajtóerő volt a *gőzgép.*

A gőzgépet első formájában már a manufaktúra időszakban feltalálták, s 1711—1712-től kezdve alkalmazták az angol bányaiparban, az ércbányákban feltörő víz kiszivattyúzására. Az angliai ipari forradalom során felmerült egy univerzális gőzgép szükséglete. Ezt a feladatot Angliában a XVIII. század nyolcvanas éveiben a meglevő gőzgép tökéletesítése útján oldották meg.

A gőzgép alkalmazásának óriási jelentősége volt. A gőzgép olyan hajtóerő, amely mentes a vízi hajtóerőre jellemző számos fogyatékosságtól. A gőzgép fűtőanyagot és vizet fogyaszt, és olyan hajtóerőt termel, amely minden tekintetben az ember ellenőrzése alatt áll. Ez a gép nincs helyhez kötve, megszabadítja az ipart a természetes energiaforrásokhoz kötöttségtől, és lehetővé teszi a termelés összpontosítását bármely tetszés szerinti helyen.

A gőzgép gyorsan elterjedt nemcsak Angliában, hanem Anglia határain túl is, s megteremtette a nagyszámú géppel felszerelt és sok munkást foglalkoztató nagy gyárak létrehozásának feltételeit.

A gépek valamennyi iparágban forradalmasították a termelést. Nemcsak a pamutiparban, hanem a gyapjú-, len- és selyemiparban is alkalmaztak gépeket. Mihamar a közlekedésben is megtalálták a gőzgép hasznosításának módját: 1807-ben az Egyesült Államokban elkészítették az első gőzmozdonyt, 1825-ben pedig Angliában megépült az első vasút.

Az első gépeket manufaktúrákban készítették, kézi munkával. Sokba kerültek, s teljesítőképességük és minőségük egyaránt elégtelen volt. A manufaktúra nem tudott annyi gépet előállítani, amennyit a gyorsan fejlődő ipar igényelt. A feladatot a gépek gépi termelésére való áttérés oldotta meg. Új, gyorsan fejlődő iparág jött létre — *a gépgyártás*. Az első gépeket jórészt fából készítették. Később a gép faalkatrészeit egyre jobban kiszorították a fémalkatrészek. A fának fémmel való helyettesítése növelte a gépek tartósságát és szilárdságát, s ezáltal lehetővé tette, hogy korábban elképzelhetetlen gyorsasággal és megterheléssel dolgozzanak. A XIX. század elején feltalálták a gőzkalapácsot, a sajtoló gépet és a fémforgácsoló gépeket: az esztergapadot, majd a marógépet és a fúrógépet.

A gépek, gőzmozdonyok, sínek és gőzhajók gyártásához óriási mennyiségű vasra és acélra volt szükség. Gyors fejlődésnek indult a *kohászat*. A kohászat fejlődése terén nagy jelentősége volt annak, hogy felfedezték a vasérc ásványi tüzelővel való olvasztásának módját, amihez addig fát használtak. A kohók egyre tökéletesebbek lettek. A XIX. század 30-as éveitől a hideg befúvást a nagyolvasztóknál forrószéllel váltották fel, ami meggyorsította a kohászati folyamatot, és nagy tüzelő-megtakarítást jelentett. Az acélolvasztás újabb, tökéletesebb módiait találták fel. A gőzgép elterjedése, a kohászat fejlődése óriási mennyiségű kőszenet tett szükségessé, ami a szénbányászat gyors fejlődésére vezetett.

Az ipari forradalom nyomán Anglia a világ ipari műhe-

lyévé vált. Anglia után a gépi termelés Európa más országaiban és Amerikában is kezdett elterjedni.

Franciaországban az ipari forradalom az 1789—1794. évi polgári forradalmat követő néhány évtized folyamán ment végbe. Franciaország iparában a tőkés gyárak csak a XIX. század második felében vívtak ki maguknak uralkodó helyet.

Németországban az ország feudális széttagoltsága és a hűbéri viszonyok huzamos fennmaradása következtében az ipari forradalom később ment végbe, mint Angliában és Franciaországban. A nagyipar Németországban csak a XIX. század 40-es éveiben indult fejlődésnek, s különösen gyorsan fejlődött Németországnak 1871-ben történt egységes államma egyesítése után.

Az *Egyesült Államokban* a nagyipar a XIX. század elején jött létre. Az amerikai gépi ipar az 1861—1865. évi polgárháború után gyors fejlődésnek indult. Ennek során messzemenően felhasználták az angol ipar technikai vívmányait, valamint az Európából beáramló szabad tőkéket és szakmunkásokat.

Oroszországban a manufaktúráról a termelés gépi fejlődési fokára való áttérés már a jobbágyság eltörlése előtt megkezdődött, de nagy arányokban az 1861-es parasztreform utáni első évtizedekben bontakozott ki. A hűbéri rend nagyszámú maradványa azonban a jobbágyság bukása után is hátráltatta az ipar áttérését a kézi termelésről a gépi termelésre. Különösen világosan mutatkozott ez meg az urali bányaés kohóiparban.

A tőkés iparosítás. Az ipari forradalom megvetette a tőkés iparosítás alapját. Az iparosítás alapja a nehézipar, a termelőeszközök termelése.

A tőkés iparosítás spontán módon, a kapitalisták profithajszája során megy végbe. A tőkés nagyipar fejlődése rendszerint a *könnyűiparnak*, vagyis az egyéni fogyasztásra termelő iparágaknak a fejlesztésével kezdődik. Ezekben kevesebb befektetésre van szükség, a tőke itt gyorsabban térül meg, mint a *nehéziparban*, vagyis azokban az iparágakban, amelyek termelőeszközöket — gépeket, fémeket, tüzelőanyagot termelnek. A nehézipar fejlődése csak többé-kevésbé hosszú idő elmúltával kezdődik meg, amelynek folyamán a könnyűipar profitot halmoz fel. Ez a profit fokozatosan átvándorol a nehéziparba. Ilyenformán a tőkés iparosítás sok évtizeden át tartó folyamat.

Angliában például a textilipar hosszú időn át a legfontosabb, legfejlettebb iparág maradt. A XIX. század második felében a nehézipar kezdett uralkodó szerepet betölteni. Ugyanilyen volt a sorrend a többi tőkés ország iparágainak fejlődésében is.

A XIX. század második felében tovább fejlődött a kohászat; javult a fémolvasztás technikája, az olvasztók egyre nagyobbak lettek. Gyorsan növekedett a nyersvastermelés. Angliában a nyersvastermelés az 1800. évi 193 000 tonnáról 1850-ig 2 285 000 tonnára, 1870-ig 6 059 000 tonnára, 1880-ig 7 873 000 tonnára, az Egyesült Államokban az 1800. évi 41 000 tonnáról 1850-ig 573 000 tonnára, 1870-ig 1 692 000 tonnára, 1880-ig 3 897 000 tonnára emelkedett.

A gőzgép a XIX. század utolsó harmadáig a nagyiparban és a közlekedésben az egyetlen hajtóerő volt. A gőz óriási szerepet játszott a gépi ipar fejlődésében. Ugyanakkor a gőzgép az egész XIX. század folyamán egyre tovább tökéletesedett — növekedett a gőzgépek kapacitása, a hőenergia kihasználásának foka. A XIX. század 80-as éveiben feltalálták a *gőzturbinát*, amely előnyei folytán számos iparágban kezdte kiszorítani a gőzgépet.

Minél jobban fejlődött azonban a nagyipar, annál gyorsabban megmutatkozott a gőznek mint hajtóerőnek az elégtelensége. Újfajta hajtóerőt találtak fel — a *belső égésű motort*, először a gázmotort (1877), majd a folyékony üzemanyaggal működő Diesel-motort (1893). A XIX. század utolsó harmadában a gazdasági élet porondján egy új hatalmas erő jelent meg, amely még jobban forradalmasította a termelést — *a villamosság*.

A XIX. században a gépi technika az egyik iparágat a másik után hódítja meg. Fejlődik a bányaipar — az érc- és kőszénbányászat. A belső égésű motor feltalálásával nő az ásványolajtermelés. Nagy arányokban fejlődik a vegyiipar. A gépi nagyipar gyors fejlődésével együtt járt a fokozott vasútépítés.

A tőkés iparosítás az ország bérmunkásainak kizsákmányolása és parasztságának tönkretétele, s egyszersmind más országok, különösen a gyarmatok dolgozóinak kifosztása révén valósul meg. A tőkés iparosítás elkerülhetetlenül a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésére, a munkások, parasztok és kézművesek milliós tömegeinek elnyomorodására vezet.

A történelem a tőkés iparosítás különböző útjait ismeri. A tőkés iparosítás első útja — gyarmatok szerzése, és a gyarmatok kifosztása. Így fejlődött Anglia ipara. Anglia gyarmatokat szerzett a világ minden részén, majd két évszázad folyamán óriási hasznot préselt ki a gyarmatokból, s ezt saját iparába fektette.

A második út — a háborúk, és a győztes országok által a legyőzött országoktól szedett hadisarc útja. Így például Németország, miután a francia-porosz háborúban leverte Franciaországot, 5 milliárd frank hadisarc fizetésére kényszerítette, s ezt az összeget saját iparának fejlesztésére fordította.

A harmadik út — a leigázó koncessziók és kölcsönök útja, amelyek az elmaradott országokat gazdasági és politikai függőségbe hozzák a fejlett tőkés országokkal szemben. A cári Oroszország például leigázó feltételek mellett egyrészt koncessziókat adott a nyugati hatalmaknak, másrészt pedig kölcsönöket

kapott tőlük, s ilyenformán törekedett arra, hogy fokozatosan az iparosodás útjára lépjen.

Egyes országok történetében a tőkés iparosítás e különböző útjai gyakran egybefonódtak és kiegészítették egymást. Példa erre az Egyesült Államok gazdasági fejlődésének története. Az Egyesült Államok nagyipara külső kölcsönök és hosszúlejáratú hitelek révén, valamint Amerika őslakosságának féktelen kifosztása útján jött létre.

A gépi iparnak a burzsoá országokban végbement fejlődése ellenére a kapitalista világ lakosságának óriási része továbbra is a kezdetleges kézi technika uralmának körülményei között él és dolgozik.

A városok és ipari központok fejlődése. A proletárok osztályának kialakulása. A tőkés iparosítás a városok és ipari központok gyorsütemű fejlődésére vezetett. Európában a nagyvárosok (a 100 000-en felüli lakosú városok) száma a XIX. század folyamán hétszeresére emelkedett. A városi lakosság aránya a falusi lakossághoz képest szakadatlanul növekedett. Angliában már a XIX. század derekán, Németországban pedig a XX. század elején a lakosságnak több mint a fele a városokban összpontosult.

A kapitalizmus manufaktúra időszakában a bérmunkások tömege még nem volt kialakult proletárosztály. A manufaktúrában viszonylag kisszámú munkás dolgozott, méghozzá olyan munkások, akik jelentős kapcsolatot tartottak a mezőgazdasággal, számos kis műhelyben forgácsolódtak szét, s akiket különféle szűkkörű szakmai érdekek elválasztottak egymástól.

Az ipari forradalom és a gépi ipar további fejlődése nyomán a tőkés országokban kialakult az *ipari proletariátus*. A munkásosztály gyorsan fejlődött, sorai tönkrement parasztokkal és kézművesekkel szüntelenül gyarapodtak.

A gépi nagyipar fejlődésével az első munkásnemzedék helyi, szakmai meg testületi érdekei és előítéletei, a középkori kézműves elvesztett pozíciójának visszaszerzésével kapcsolatos utópikus reménykedései fokozatosan kiküszöbölődtek, szertefoszlottak. A munkások tömege egységes osztállyá — proletariátussá kovácsolódott össze. Engels a proletariátus mint osztály kialakulását jellemezve, azt írta, hogy „csak a tőkés termelés, a modern nagyipar és nagyüzemi mezőgazdaság fejlődése következtében vált állandóvá, növekedett, és alakult külön osztállyá, amelynek külön érdekei vannak és külön történelmi küldetése van"[1].

[1] *Engels*. A munkásosztály helyzete Angliában. Előszó az amerikai kiadáshoz. Szikra 1954. 15. old.

Angliában az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma a XIX. század második évtizedében mintegy 2 millió volt; a következő 100 év folyamán több mint háromszorosára növekedett.

Franciaországban az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma a XIX. század 60-as éveiben mintegy 2 millió, a XX. század elején pedig mintegy 3,8 millió volt.

Az Egyesült Államokban az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma 1859-ben 1,8 millió, 1899-ben pedig 6,8 millió volt.

Németországban az iparban és a közlekedésben dolgozó munkások száma 1848-tól 1895-ig 700 000-ről 5 millióra emelkedett.

Oroszországban a jobbágyság eltörlése után gyors ütemben haladt előre a munkásosztály kialakulása. 1865-ben a nagyüzemekben, a bányaiparban és a vasutaknál 706 000, 1890-ben pedig 1 433 000 munkás dolgozott. Ilyenformán a tőkés nagyvállalatoknál dolgozó munkások száma 25 év alatt több mint ketszeresére emelkedett. A 90-es évek végéig európai Oroszország 50 kormányzóságában a nagyüzemi, bányaipari és vasúti munkások száma 2 207 000-re, egész Oroszországban pedig 2 792 000-re emelkedett.

A kapitalista gyár. A gép mint a bérmunkás tőkés kizsákmányolásának eszköze. A *kapitalista gyár* a bérmunkások kizsákmányolásán alapuló, és az áruk termelésére géprendszert alkalmazó ipari nagyüzem.

A *géprendszer* egyidejűleg azonos termelési műveletet végző munkagépek (például egyfajta szövőgépek) vagy különféle, de egymást kölcsönösen kiegészítő munkagépek összessége. A különféle gépek rendszere a termelési műveletek megosztásán alapuló részmunkagépek kombinációja. Minden részgép egy másikat lát el munkával. Minthogy ezek a gépek egyidejűleg működnek, a termék folytonosan a termelési folyamat egy-egy szakaszában van, s a termelés egyik fázisából egy másikba megy át.

A gépek alkalmazása biztosítja a munka termelékenységének nagyarányú emelkedését és az áru értékének csökkenését. A gép lehetővé teszi, hogy ugyanolyan mennyiségű árut sokkal kisebb munkaráfordítással termeljenek, vagy hogy ugyanakkora munkaráfordítással jóval több árut állítsanak elő.

A XIX. században ahhoz, hogy azonos mennyiségű gyapotot géppel fonallá dolgozzanak fel, a kézi fonáshoz szükséges munkaidő 180-ad része kellett. Géppel egy felnőtt munkás vagy serdülő egy óra alatt ugyanannyi mintás pamutkelme négyszínű nyomását végezte el, mint azelőtt kézi munkával 200 felnőtt munkás. A XVIII. században a manufaktúrában alkalmazott munkamegosztás mellett egy munkás naponta 4 800 tűt készített; a XIX. században egy egyidejűleg 4 gépen dolgozó munkás 600 000 tűt gyártott naponta.

A tőkés termelési mód mellett a gépek alkalmazásának minden hasznát a gépek tulajdonosai, a kapitalisták sajátítják el, akiknek a profitja ezáltal növekszik.

A gyár a tőkés kooperáció legmagasabb formája. A tőkés kooperáció, mint viszonylag óriási méretekben végzett együttes munka, az igazgatás, a felügyelet és az egyes munkák összehangolásának külön funkcióját teszi szükségessé. A tőkés üzemekben az igazgatás funkcióját a kapitalista látja el, és ennek a funkciónak sajátszerű vonása, hogy egyszersmind a bérmunkások tőkés kizsákmányolásának funkciója is. A kapitalista nem azért kapitalista, mert igazgatja az ipari vállalatot, hanem ellenkezőleg, azért válik a vállalat vezetőjévé, mert kapitalista.

A kapitalista már az egyszerű tőkés kooperáció mellett is mentesül a fizikai munka alól. A munkakooperáció arányainak növekedésével a munkások közvetlen és állandó felügyeletének funkcioja alól is mentesíti magát. Ez a funkció a fizetett alkalmazottak egy külön kategóriájára, az igazgatókra és művezetőkre hárul, akik a kapitalista megbízásából rendelkeznek az üzemben. A tőkés igazgatás jellegét tekintve önkényes.

A gyárra való áttéréssel a tőke végleg kialakítja a maga sajátos fegyelmét — *a kapitalista munkafegyelmet.* A kapitalista munkafegyelem az éhség fegyelme. A munkást állandóan a gyárból való elbocsátás veszélye fenyegeti, szüntelenül attól retteg, hogy a munkanélküliek sorába kerül. A tőkés gyárra a kaszárnyai fegyelem jellemző. A munkásokat pénzbírságokkal és munkabér-levonásokkal büntetik.

A gép önmagában véve a munka megkönnyítésének és a munkatermelékenység emelésének hatékony eszköze. A kapitalizmusban azonban a gép a kizsákmányolás fokozásának eszközéül szolgál.

A gép a tőkés viszonyok között alkalmazásának első percétől fogva a munkás konkurrensévé válik. Legelőször a kézi munkát végző dolgozók tíz- meg százezreit teszi fölöslegessé, és fosztja meg a létfenntartási eszközöktől. Így például a gőzhajtásos szövőgépek széleskörű bevezetésével 800 000 angol szövőmunkás került az utcára. Millió meg millió indiai takácsot ítélt éhínségre és halálra az a körülmény, hogy a kézi termelés útján előállított indiai szövetek nem bírták a versenyt a gépi termelésű angol szövetekkel. A gépek fokozottabb alkalmazásuk és tökéletesítésük során egyre több bérmunkást szorítanak ki, egyre több bérmunkás kerül a tőkés gyárból az utcára, és növeli a munkanélküliek seregét.

A gép egyszerűsíti a termelési folyamatot, fölöslegessé teszi, hogy a dolgozó nagy izomerőt fejtsen ki. Ezért a tőke a gépi technikára való áttérés során nagy arányokban vonja be a termelésbe a nőket és a gyermekeket. A kapitalista arra kény-

szeríti őket, hogy nehéz körülmények között, nyomorúságos bérért dolgozzanak. Ez a munkáscsaládokban nagy gyermekhalandóságot idéz elő, a nők és gyermekek fizikai és erkölcsi megnyomorodására vezet.

A gép nagy lehetőségeket nyújt az áru termeléséhez szükséges munkaidő csökkentésére, s ezáltal megteremti a munkanap lerövidítésének feltételeit. Ugyanakkor a kapitalizmusban a gépet a munkanap meghosszabbítására használják ki. A kapitalista a haszonhajhászás során arra törekszik, hogy minél teljesebben kihasználja a gépet. Először, minél hosszabb időn át tart a munkanap folyamán a gép hasznos működése, annál gyorsabban fizetődik ki. Másodszor, minél hosszabb a munkanap és minél teljesebben használják ki a gépet, annál kisebb a veszélye annak, hogy műszakilag elavul, s hogy más kapitalisták jobb vagy olcsóbb gépeket helyeznek üzembe, aminek következtében a termelés szempontjából előnyösebb helyzetbe kerülnek. Ezért a kapitalista igyekszik amennyire csak lehet meghosszabbítani a munkanapot.

A kapitalista kezében a gép arra való, hogy a munkásból egy bizonyos idő alatt több munkát préseljen ki. A munka mértéktelen intenzitása, a gyári helyiségek zsúfoltsága, a fény- és levegőhiány, a szükséges munkavédelmi intézkedések elmulasztása — mindez a munkások tömeges szakmai megbetegedésére, egészségük aláásására és életük megrövidülésére vezet.

A gépi technika tág teret nyit a tudomány felhasználására a termelési folyamatban, arra, hogy a munka értelmesebb, alkotó jelleget öltsön. A gépek tőkés alkalmazása azonban arra vezet, hogy a munkás *a gép függvényévé* válik. A munkások osztályrészéül csak az egyhangú, kimerítő fizikai munka jut. A szellemi munka szakemberek: mérnökök, technikusok, tudósok kiváltsága. A tudomány a tőke szolgálatába szegődik. Egyre jobban elmélyül *a fizikai és a szellemi munka közötti ellentét.*

A gép azt jelzi, hogy nő az ember hatalma a természeti erők fölött. A gépek fokozzák a munka termelékenységét, s ezáltal növelik a társadalom gazdagságát. Ez a gazdagság azonban a tőkéseknek jut, míg a társadalom fő termelőerejét jelentő munkásosztály helyzete egyre romlik.

Marx a „Tőké"-ben kimutatta, hogy nem maga a gép a munkásosztály ellensége, hanem a tőkés rend, amelyben a gépeket alkalmazzák. Megállapította: „a gépi berendezés önmagában tekintve a munkaidőt megrövidíti, míg tőkés módon alkalmazva a munkanapot meghosszabbítja, önmagában a munkát megkönnyíti, tőkés módon alkalmazva intenzitását fokozza, önmagában az ember győzelme a természeti erő felett, tőkés mó-

don alkalmazva az embert a természeti erő révén leigázza, önmagában a termelő gazdagságát növeli, tőkés módon alkalmazva a termelőt pauperré teszi"[1].

A tőkés viszonyok kialakulásának mindjárt az elején megkezdődik *a bérmunkások és a tőkések közötti osztályharc.* Ez az osztályharc az egész manufaktúra időszak alatt folyik, a gépi termelésre való áttéréssel pedig nagy arányokat ölt és hallatlanul kiéleződik.

A fejletlen munkásmozgalom első tiltakozása a gépek tőkés alkalmazásának súlyos következményei ellen a gépek megsemmisítésére irányuló kísérletekben jutott kifejezésre. Az 1758-ban feltalált első bolyhnyírógépet elégették azok a munkások, akik ennek a gépnek az üzembehelyezése miatt munka nélkül maradtak. A XIX. század elején Anglia iparvidékein megindult a „géprombolók" nagyarányú mozgalma, amely mindenekelőtt a gőzhajtásos szövőgép ellen irányult. A munkásosztálynak hosszú időre és sok tapasztalatra volt szüksége annak felismeréséhez, hogy elnyomásának és nyomorának oka nem maga a gép, hanem a gépek tőkés alkalmazása.

A kapitalisták messzemenően felhasználták a gépet, ezt a hatalmas eszközt arra, hogy elnyomják a munkásoknak a tőke önkényuralma ellen irányuló, időszakonként kirobbanó felháborodását, a sztrájkokat stb. Angliában 1830 után a találmányok jelentős részét a kapitalisták által a munkások ellen folytatott osztályharc közvetlen érdekei hívták életre, a kapitalistáknak az a törekvése hozta létre, hogy a foglalkoztatott munkások számának csökkentése és kevésbé szakképzett munkások alkalmazása útján megtörjék a munkásoknak a tőkés elnyomással szemben kifejtett ellenállását.

Ilyenformán a gépek tőkés alkalmazása a munkások helyzetének romlását, a munka és tőke közti osztályellentétek kiéleződését idézi elő.

A nagyipar és a mezőgazdaság. A nagyipar fejlődése arra vezetett, hogy a mezőgazdaságban is kezdtek gépeket alkalmazni. A gépek alkalmazásának lehetősége a nagyüzemi mezőgazdasági termelés egyik legfontosabb előnye. A gépek óriási mértékben fokozzák a mezőgazdasági munka termelékenységét. A kisparaszti gazdaság számára azonban a gépek elérhetetlenek, mert a gépvásárláshoz jelentős összegekre van szükség. Emellett a gépet a nagygazdaságban, nagy vetésterületeken, ipari növények termesztésének bevezetése esetén stb. lehet hatékonyan felhasználni. A gépi technikán alapuló nagyüzemi gazdaságban az egy termékegységre fordított munkamennyiség jóval kisebb, mint az elmaradott technikán és kézi munkán alapuló kispa-

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 412. old.

raszti gazdaságban. Ennek következtében a kisparaszti gazdaság nem bírja a tőkés nagyüzemi gazdaság konkurrenciáját.

A mezőgazdasági gépek elterjedése a kapitalizmus körülményei között meggyorsítja a parasztság rétegeződését. „A gépek rendszeres használata a mezőgazdaságban ugyanolyan könyörtelenül szorítja ki a patriarchális «közép»-parasztot, mint a gőzhajtásos szövőgép a kézi szövőgépen dolgozó kusztár-takácsot"[1]. A kapitalizmus a mezőgazdaság technikájának fejlesztése, előrelendítése során a kistermelők egész tömegét teszi tönkre. Ugyanakkor a mezőgazdaságban a munkaerő annyira olcsó, hogy sok nagygazdaság nem használ gépeket, hanem inkább kézi munkát alkalmaz. Ez hátráltatja a mezőgazdasági termelésben a gépi technika fejlődését.

A mezőgazdaságban a gépek tőkés alkalmazása elkerülhetetlenül azzal jár, hogy fokozódik a mezőgazdasági proletariátusnak a munkaintenzitás növelése útján történő kizsákmányolása. Például az egyik fajta, a maga idejében széles körben elterjedt aratógépet Oroszországban „lobogrejkának", „homlokverejtékeztetőnek" nevezték el, mert a vele végzett munka nagy fizikai megerőltetést követelt.

A kapitalizmus gépi időszakában befejeződik az ipar különválása a földműveléstől, elmélyül és kiéleződik *a város és a falu közötti ellentét.* A mezőgazdaság a kapitalizmus idején egyre jobban elmarad fejlődésében az ipar mögött. Lenin megállapította, hogy a XX. század elején a tőkés országok mezőgazdasága, műszaki-gazdasági színvonalát tekintve, közelebb állott a manufaktúra fejlődési fokhoz.

A kapitalizmusban a gépi technika bevezetése a mezőgazdasági termelés terén jóval lassabban megy végbe, mint az iparban. A gőzgép az iparban gyökeres technikai átalakulásokat tett lehetővé, a mezőgazdaságban viszont csak a gőzcséplőgép formájában nyert alkalmazást. A géphajtásos kombinált cséplőgépnél később egyesítették a cséplést, a magtisztítást és a magosztályozást. Csak a XIX. század utolsó negyedében terjed el a fogatos gabonaaratógép — a kévekötő-aratógép. A lánctalpas traktort már a múlt század 80-as éveiben, a kerekes traktort pedig a XX. század elején feltalálták, de a tőkés nagygazdaságokban a traktort többé-kevésbé széles körben csak századunk 20-as éveiben kezdték alkalmazni, főleg az Egyesült Államokban.

A tőkés világ legtöbb országának mezőgazdaságában azonban a fő hajtóerő mind a mai napig az igásállat, a talajművelő eszközök pedig a fogatos eke, borona és kultivátor.

A munka és a termelés tőkés társadalmasítása. A gépek alkalmazásának határai a kapitalizmusban. A gépi technika alapján a társadalom termelőerőinek fejlődése terén a kapitalizmus-

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 223. old.

ban a hűbéri termelési módhoz képest nagy haladást értek el. A gép forradalmasító erő volt, amely átalakította a társadalmat.

„Az átmenet a manufaktúrától a gyárhoz technikai forradalmat jelent, amely megszünteti a mester évszázadokon át szerzett kézügyességének uralmi helyzetét, ezt a technikai forradalmat pedig elkerülhetetlenül nyomon követi a társadalmi termelőviszonyok rohamos átalakulása, a végleges szakadás a termelésben részt vevő különböző csoportok közt, a teljes szakítás a hagyományokkal, a kapitalizmus minden árnyoldalának kiéleződése és kiszélesedése, s egyszersmind a munka nagyarányú társadalmasítása a kapitalizmus által. Így tehát a gépi nagyipar a tőkés fejlődés csúcspontja, a kapitalizmus negatív és «pozitív mozzanatainak» utolsó szava"[1].

A gépi nagyipar alapján a *munka* nagyarányú tőkés *társadalmasításának* spontán folyamata megy végbe.

Először, az ipari termelés a gépek alkalmazása nyomán egyre inkább a nagyüzemekben összpontosul. Már maga a gép sok dolgozó együttes munkáját követeli.

Másodszor, a kapitalizmusban a társadalmi munkamegosztás további fejlődése megy végbe. Nő az iparágak és a mezőgazdasági ágak száma. Ugyanakkor az egyes iparágak és üzemek egyre inkább függenek egymástól. Az iparágak messzemenő specializálódása mellett azok a gyárosok, akik például szövetet állítanak elő, közvetlenül függenek azoktól a gyárosoktól, akik fonalat gyártanak, az utóbbiak pedig azoktól a tőkésektől, akik gyapotot termelnek, továbbá a gépgyárak, a kőszénbányák stb. tulajdonosaitól.

Harmadszor, a kis gazdasági egységeknek a naturális gazdaságra jellemző szétaprózottsága megszűnik, s a helyi kispiacok óriási nemzeti és világpiaccá olvadnak egybe.

Negyedszer, a kapitalizmus gépi technikájával kiszorítja a dolgozók személyes függőségének különböző formáit. A termelés alapjává a szabad bérmunka válik. A lakosság költözködése nagy arányokat ölt, ami biztosítja a munkaerő szakadatlan áramlását a fejlődő iparágakba.

Ötödször, a gépi termelés elterjedésével igen sok ipari központ, nagyváros keletkezik. A társadalom egyre inkább két fő antagonisztikus osztályra szakad — a tőkések osztályára és a bérmunkások osztályára.

A munkának és a termelésnek a gépi technika alapján elért társadalmasodása jelentős lépés volt a társadalom fejlődésében.

---

[1] *Lenin.* A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 449. old.

A haszonleső kapitalisták önző érdekei azonban bizonyos határokat szabnak a termelőerők fejlődésének.

Társadalmi szempontból a gépek alkalmazása előnyös, ha a gép termelésére fordított munka kevesebb annál a munkánál, amelyet a gép alkalmazása révén megtakarítanak, vagy ha a gép megkönnyíti a munkát. A kapitalista szempontjából azonban nem társadalmi munka megtakarítása, és nem a dolgozók munkájának megkönnyítése a fontos, hanem a munkabér-megtakarítás. Ezért a kapitalista szempontjából a gép alkalmazásának szűkebb határai vannak. Ezeket a határokat a gép ára és a gép által kiszorított munkások bére közti különbség szabja meg. Minél alacsonyabb a munkások bére, annál kevésbé törekszik a kapitalista gépek bevezetésére. Ezért a kézi munkát még mind a mai napig nagy arányokban alkalmazzák a tőkés országok iparában.

A gépi nagyipar kiélezte a kapitalisták közötti konkurrenciaharcot, fokozta az egész társadalmi termelés spontán jellegét, anarchiáját. A gépek tőkés alkalmazása nemcsak a társadalom termelőerőinek gyors fejlődését, hanem a munka tőkés elnyomásának növekedését, a tőkés termelési mód valamennyi ellentmondásának kiéleződését is maga után vonta.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A manufaktúráról a gépi nagyiparra való áttérés ipari forradalmat jelentett. A gépi iparra való áttérés szempontjából óriási jelentőségű volt a gőzgép feltalálása, a fémolvasztás módszereinek megjavítása és a gépeket előállító gépek létrehozása. A gép a termelés egyik területét a másik után hódította meg.

2. A kapitalizmus fejlődésével végbemegy Európa és Amerika fő országainak tőkés iparosítása. A tőkés iparosítás rendszerint a könnyűipar fejlesztésével kezdődik. A tőkés országok iparosításában nagy szerepe van a gyarmatok és a legyőzött országok kifosztásának, valamint a leigázó kölcsönöknek. A tőkés iparosítás a bérmunkások kizsákmányolásán alapul, s fokozza a parasztok és kézművesek nagy tömegeinek tönkrejutását. Ugyanakkor a társadalmi munkamegosztás további növekedésére vezet, betetőzi az ipar különválását a földműveléstől, kiélezi a város és a falu közötti ellentétet.

3. A kapitalista gyár a bérmunkások kizsákmányolásán alapuló, és az áruk termelésére géprendszert alkalmazó

nagyüzem. A tőkés gyárban az igazgatás önkényes jellegű. A tőkés társadalomban a gépek alkalmazása együtt jár a bérmunkások munkájának nehezebbé válásával, kizsákmányolásuk fokozódásával, alacsony munkabérért dolgozó nőknek és gyermekeknek a termelésbe való bevonásával. A tőkés gépi termelés befejezi a szellemi munka különválását a fizikai munkától, és kiélezi a köztük levő ellentétet.

4. A gépi nagyipar fejlődése a városok fejlődéséhez, a városi lakosságnak a falusi lakossághoz képest való növekedéséhez, a bérmunkások osztályának — a proletariátusnak kialakulásához, a proletárok számának növekedéséhez vezet. A mezőgazdaságban a gépek alkalmazása a nagygazdaságok kiváltsága, a munka termelékenységének emelkedésével jár, és meggyorsítja a parasztság felbomlását. A kapitalizmusban a mezőgazdaság egyre jobban elmarad az ipar mögött, ami a város és a falu közötti ellentét elmélyülésére vezet.

5. A gépi nagyipar történelmileg haladó szerepet tölt be, a munka termelékenységének fokozódására, és a munka tőkés társadalmasítására vezet. A gépek tőkés alkalmazásának határait az szabja meg, hogy a kapitalisták csak abban az esetben vezetik be a gépet, ha annak ára alacsonyabb a gép által kiszorított munkások bérénél.

VII. FEJEZET

A TŐKE ÉS AZ ÉRTÉKTÖBBLET. A KAPITALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYE

A tőkés rend termelési viszonyainak alapja. A manufaktúráról a gépi nagyiparra való áttéréssel a tőkés termelési mód uralkodóvá vált. Az iparban a kézi munkán alapuló kézműves műhelyek és manufaktúrák helyén megjelentek a gyárak, amelyekben a munkát bonyolult gépekkel végzik. A mezőgazdaságban viszonylag fejlett agrotechnikát és mezőgazdasági gépeket alkalmazó tőkés nagygazdaságok keletkeztek. Új technika jött létre, új termelőerők alakultak ki, új, tőkés termelési viszonyok váltak uralkodóvá. A tőkés társadalom termelési viszonyainak keletkezésükben, fejlődésükben és hanyatlásukban való vizsgálata Marx „Tőké"-jének fő tartalma.

A burzsoá társadalom termelési viszonyainak alapja a termelőeszközök tőkés tulajdona. A termelőeszközök *tőkés tulaj-*

dona a kapitalisták nem munkával szerzett magántulajdona, melyet a bérmunkások kizsákmányolására használnak fel. Marx klasszikus meghatározása szerint: „A tőkés termelési mód... azon alapul, hogy a termelés dologi feltételei tőketulajdon és földtulajdon formájában a nemdolgozóknak jutott, ezzel szemben a tömeg csak a személyi termelési feltételnek, a munkaerőnek tulajdonosa"[1].

A tőkés termelés a bérmunkán alapul. A bérmunkásokat nem verik béklyóba jobbágyi kötelékek. Ugyanakkor azonban meg vannak fosztva a termelőeszközöktől, s ha nem akarnak éhenhalni, el kell adniok munkaerejüket a tőkéseknek. A proletariátus kizsákmányolása a burzsoázia által a kapitalizmus megkülönböztető fő ismérve, a burzsoázia és a proletariátus viszonya pedig a tőkés rend fő osztályviszonya.

Azokban az országokban, ahol tőkés termelési mód uralkodik, a tőkés gazdasági formák mellett a kapitalizmus előtti gazdasági formák többé-kevésbé számottevő maradványai is megtalálhatók. „Tiszta kapitalizmus" egyetlen országban sem létezik. A burzsoá országokban a tőkés tulajdon mellett a földesúri földtulajdont és az egyszerű-árutermelők — a saját munkájukból élő parasztok és kézművesek kis magántulajdonát is megtaláljuk. A kisüzemi termelésnek a kapitalizmusban alárendelt szerepe van. A városi és falusi kisárutermelők tömegét a tőkések és földbirtokosok — a gyárak, a bankok, a kereskedelmi vállalatok és a föld tulajdonosai kizsákmányolják.

A tőkés termelési mód fejlődése során két szakaszon megy át: a monopólium előtti szakaszon és a monopolista szakaszon. A kapitalizmus általános gazdasági törvényei mindkét fejlődési szakaszában érvényesülnek. Ugyanakkor azonban a monopolkapitalizmust egész sor lényeges sajátosság különbözteti meg, amelyekről a továbbiakban lesz szó.

Térjünk rá a tőkés kizsákmányolás lényegének vizsgálatára.

A pénz átalakulása tőkévé. Minden tőke meghatározott pénzösszeg formájában kezdi meg útját. A pénz önmagában véve nem tőke. Amikor például az önálló kisárutermelők kicserélik áruikat, a pénz forgalmi eszközként szerepel, de nem tőke. Az áruforgalom képlete a következő: *Á* (áru) — *P* (pénz) — *Á* (áru). vagyis az egyik áru eladása egy másik áru vétele céljából. A pénz akkor válik tőkévé. amikor idegen munka kizsákmányolására használják fel. A tőke általános képlete: *P — Á — P*, vagyis vétel meggazdagodást szolgáló eladás céljából.

Az *Á — P — Á* képlet azt jelenti, hogy az egyik használati érték egy másikra cserélődik ki: az árutermelő átadja az árut,

[1] *Marx*. A gothai program kritikája. Szikra 1953. 14. old.

amelyre nincs szüksége, s cserébe egy másik árut kap, amelyre fogyasztás céljából szüksége van. A körforgás célja a használati érték. Ezzel szemben a $P — Á — P$ képletnél a mozgás kiindulópontja és végpontja egybeesik: az út kezdetén a kapitalistának pénze volt, s az út végén ismét pénze van. A tőke mozgása céltalan volna, ha a művelet végén a kapitalistának ugyanannyi pénze lenne, mint az elején. A kapitalista tevékenységének egyedüli értelme az, hogy a művelet nyomán több a pénze, mint azelőtt. A körforgás célja az érték növelése. A tőke általános képlete tehát teljes alakjában a következő: $P — Á — P'$, aholis a P' a megnövekedett pénzösszeget jelenti.

Az a tőke, amelyet a kapitalista előlegezett, vagyis megforgatott, bizonyos szaporulattal tér vissza tulajdonosához.

Honnan ered a tőke szaporulata? A burzsoá közgazdászok, abban a törekvésükben, hogy elpalástolják a kapitalisták gazdagodásának igazi forrását, gyakran azt állítják, hogy ez a szaporulat az áruforgalomban keletkezik. Ez tarthatatlan állítás. Valóban! Ha egyenlő értékű árut és pénzt, vagyis egyenértékeket cserélnek ki, akkor egyetlen árutulajdonos sem szerezhet a forgalomból a saját árujában testet öltött értéknél nagyobb értéket. Ha az eladóknak sikerül is, mondjuk, 10%-kal értéken felül eladni árujukat, kénytelenek ugyancsak 10%-kal többet fizetni az eladóknak, amikor vásárlókként jelennek meg. Ilyenformán az árutulajdonosok azt, amit mint eladók nyernek, mint vásárlók elveszítik. Ugyanakkor azonban a valóságban az egész kapitalista osztály tőkéje megnövekedik. A tőkéssé vált pénztulajdonosnak nyilvánvalóan olyan árut kell találnia a piacon, amely elfogyasztása során értéket, méghozzá saját értékénél nagyobb értéket hoz létre. Más szóval a pénztulajdonosnak olyan árut kell találnia a piacon, amelynek használati értéke azzal a tulajdonsággal rendelkezik, hogy érték forrása. Ilyen áru a munkaerő.

A munkaerő mint áru. A munkaerő-áru értéke és használati értéke. A munkaerő mint azoknak a fizikai és szellemi képességeknek az összessége, amelyeket az ember az anyagi javak termelése során felhasznál, minden társadalmi formában szükséges eleme a termelésnek. De csak a kapitalizmusban válik a munkaerő *áruvá*.

A *kapitalizmus* árutermelés, fejlődésének legfelsőbb fokán, amikor a munkaerő is áruvá válik. A munkaerő áruvá válásával az árutermelés *egyetemes* jelleget ölt. A tőkés termelés a bérmunkán alapul, s a munkás felfogadása a kapitalista által nem más, mint a munkaerő-áru adásvétele: a munkás eladja munkaerejét, a kapitalista megvásárolja.

A kapitalista attól fogva, hogy a munkást felfogadta, korlátlanul rendelkezik annak munkaerejével. A kapitalista ezt a munkaerőt a termelésben használja fel, s éppen ennek során megy végbe a tőke megnövekedése.

Mint minden más árut, a munkaerőt is meghatározott áron adják el, amelynek alapja a munkaerő értéke. Miben áll ez az érték?

A munkásnak munkaképessége fenntartása érdekében ki kell elégítenie élelmiszer-, ruházkodási, lábbeli- és lakásszükségletét. Az elengedhetetlen létszükségletek kielégítése nem egyéb, mint a munkás elhasznált életenergiájának — izom-, ideg- és szellemi energiájának, munkaképességének helyreállítása. Továbbá, a tőkének szüksége van a munkaerő szüntelen utánpótlására; a munkásnak ezért nemcsak sajátmagát, hanem családját is el kell tudnia tartani. Ez biztosítja a munkaerő újratermelését, vagyis állandó felújítását. Végül, a tőkének nemcsak tanulatlan munkásokra van szüksége, hanem szakmunkásokra is, akik bánni tudnak a bonyolult gépekkel, márpedig a szakképzettség megszerzése azzal jár, hogy az oktatásra bizonyos munkát fordítanak. Ezért a munkaerő termelésének és újratermelésének költségei a munkásosztály serdülő nemzedékeinek bizonyos minimális oktatási költségeit is magukban foglalják.

Mindebből az következik, hogy *a munkaerő mint áru értéke* egyenlő a munkás és családja eltartásához szükséges létfenntartási eszközök értékével. „A munkaerő értékét, mint minden más áruét, ennek a sajátos cikknek a termeléséhez, tehát újratermeléséhez is szükséges munkaidő határozza meg"[1].

A társadalom történelmi fejlődése során változik a munkások rendes szükségleteinek színvonala, s változnak e szükségletek kielégítésének eszközei is. A munkások rendes szükségleteinek színvonala országonként különböző. A bérmunkások osztályának szükségletei sokban függnek az egyes országok történelmi fejlődésének sajátosságaitól és azoktól a körülményektől, amelyek között ez az osztály kialakult. Az éghajlati és más természeti feltételek bizonyos fokig szintén befolyásolják a munkásság táplálkozási, ruházkodási és lakásszükségletét. A munkaerő értéke nemcsak az ember fizikai erejének helyreállításához szükséges fogyasztási cikkek értékét foglalja magában, hanem a munkásnak és családjának meghatározott kulturális szükségleteire (a gyermekek iskoláztatására, újság- és könyvvásárlásra, mozi- és színházlátogatásra stb.) fordított kiadásokat is; e szükségleteket azok a társadalmi körülmények szülik, ame-

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 163. old.

lyek közepette a munkások élnek és nevelkednek. A tőkések mindenkor és mindenütt a legalacsonyabb színvonalra igyekeznek leszorítani a munkásosztály anyagi és kulturális életkörülményeit.

Amikor a kapitalista vállalkozásba kezd, megvásárolja mindazt, ami a termeléshez szükséges: az épületeket, a gépeket, a berendezést, a nyersanyagot, a fűtőanyagot. Ezután munkásokat fogad fel, s az üzemben megkezdődik a termelés. Amikor az áru elkészül, a kapitalista eladja. A késztermék értéke magában foglalja: először is a felhasznált termelőeszközök értékét — vagyis a feldolgozott nyersanyag, az elhasznált fűtőanyag értékét, s az épületek, gépek, szerszámok értékének bizonyos részét; másodszor, a vállalatnál dolgozó munkások munkájával létrehozott új értéket.

Mi ez az új érték?

A tőkés termelési mód feltételezi a munka termelékenységének olyan, viszonylag magas színvonalát, amely mellett a munkásnak a munkaereje értékével egyenlő érték létrehozásához csak a munkanap egy részére van szüksége. Tegyük fel, hogy egy órai egyszerű átlagmunka 1 dollár értéket hoz létre, a munkaerő egynapi értéke pedig 6 dollár. A munkásnak ebben az esetben munkaereje egynapi értékének pótlásához 6 órán át kell dolgoznia. A kapitalista azonban egész napra vette meg a munkaerőt, és arra kényszeríti a proletárt, hogy ne 6 órát dolgozzon, hanem az egész munkanapon át, amely mondjuk 12 óra hosszat tart. E 12 óra alatt a munkás 12 dollárnyi értéket hoz létre, míg munkaerejének értéke 6 dollár.

Most már látjuk, miben rejlik a munkaerő-áru különleges használati értéke vásárlója, a kapitalista számára. *A munkaerő-áru használati értéke* abban a tulajdonságában rejlik, hogy érték, mégpedig saját értékénél nagyobb érték forrása.

Az értéktöbblet-termelés — a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye. A munkaerő értéke és az elfogyasztása során létrehozott érték két teljesen különböző mennyiség. E két mennyiség különbsége a tőkés kizsákmányolás elengedhetetlen feltétele.

Példánkban a kapitalista, aki 6 dollárt fordított a munkás alkalmazására, a munkás munkája révén 12 dollárnyi értékhez jut. A tőkés az eredetileg előlegezett tőkét 6 dollár szaporulattal vagy többlettel kapja vissza. Ez a szaporulat — az értéktöbblet.

Az *értéktöbblet* olyan érték, amelyet a bérmunkás saját munkaerejének értékén felül hoz létre munkájával, s amelyet a kapitalista ellenszolgáltatás nélkül elsajátít. Az értéktöbblet tehát a munkás meg nem fizetett munkájának eredménye.

A munkanap a tőkés vállalatnál két részre oszlik: szüksé-

ges munkaidőre és többletmunkaidőre, a bérmunkás munkája pedig szükséges munkára és többletmunkára. A szükséges munkaidő alatt a munkás munkaerejének értékét termeli újra, a többletmunkaidő alatt pedig értéktöbbletet hoz létre.

A kapitalizmusban a munkás munkája olyan folyamat, amelynek során a tőkés elfogyasztja a munkaerő-árut, illetve amelynek során a tőkés értéktöbbletet sajtol ki a munkásból. A kapitalizmusban a munkafolyamatot két igen fontos sajátosság jellemzi. Először, a munkás a tőkés ellenőrzése alatt dolgozik, s munkája a kapitalistáé. Másodszor, nemcsak a munkás munkája, hanem ennek a munkának a terméke is a tőkés tulajdona. A munkafolyamat e sajátosságai súlyos és gyűlöletes teherré teszik a bérmunkás munkáját.

A tőkés termelés közvetlen célja az értéktöbblet-termelés. Ennek megfelelően a kapitalizmusban csak az olyan munka számít termelőmunkának, amely értéktöbbletet hoz létre. Ha a munkás nem hoz létre értéktöbbletet, munkája improduktív munka, fölösleges a tőke számára.

A tőkés kizsákmányolás a kizsákmányolás előző formáitól: a rabszolgatartó és a hűbéri kizsákmányolástól eltérően, burkolt jellegű. Amikor a bérmunkás eladja munkaerejét a kapitalistának, első pillantásra ez az ügylet árutulajdonosok közötti szokásos ügyletnek tűnik, árunak pénzre való szokásos kicserélésének, amely az értéktörvénnyel összhangban megy végbe. Ám a munkaerő adásvétele csupán külső forma, amely mögött az rejtőzik, hogy a kapitalista kizsákmányolja a munkást, hogy a vállalkozó ellenérték nélkül elsajátítja a munkás meg nem fizetett munkáját.

A tőkés kizsákmányolás lényegének megvilágításánál feltételezzük, hogy a kapitalista megfizeti a munkás munkaerejének az értéktörvény által meghatározott teljes értékét. A továbbiakban, a munkabér vizsgálatánál, ki fog tűnni, hogy a munkaerő ára, más áruk árával ellentétben, általában *lefelé* tér el a munkaerő értékétől. Ez még inkább fokozza a munkásosztály tőkés kizsákmányolását.

A kapitalizmus csak akkor engedi dolgozni, tehát élni a bérmunkást, ha az bizonyos ideig ingyen dolgozik a tőkésnek. Ha a munkás otthagyja az egyik tőkés vállalatot, legjobb esetben is csak egy másik tőkés vállalathoz kerülhet, ahol ugyanúgy kizsákmányolják. Marx a bérmunka-rendszernek mint a bérrabszolgaság rendszerének leleplezése során azt mondotta, hogy a római rabszolgát láncok, a bérmunkást láthatatlan szálak kötik tulajdonosához. Ez a tulajdonos a tőkésosztály a maga egészében.

A bérmunkások meg nem fizetett munkájával létrehozott értéktöbblet az a közös forrás, amelyből a burzsoázia különböző csoportjainak: a gyárosoknak, a kereskedőknek, a bankároknak, valamint a földbirtokosok osztályának munka nélkül szerzett jövedelme származik.

Az értéktöbblet-termelés *a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye*. Marx a kapitalizmust jellemezve leszögezte: „Értéktöbblet termelése, vagyis haszonszerzés — ez ennek a termelési módnak abszolút törvénye"[1]. E törvény lényeges vonásai — értéktöbblet termelése egyre növekvő méretekben, s ennek elsajátítása a kapitalisták által, a termelőeszközök burzsoá tulajdona alapján, bérmunka növekvő kizsákmányolása és a termelés bővítése útján. A gazdasági alaptörvény a tőkés termelési viszonyok lényegét fejezi ki, ez a törvény a kapitalizmus mozgástörvénye, amelyből szükségszerűen következik ellentmondásai növekedésének és elmélyülésének elkerülhetetlensége.

A többletmunkát nem a tőke találta fel. Az uralkodó osztály mindenütt, ahol a társadalom kizsákmányolókból és kizsákmányoltakból áll, többletmunkát sajtol ki a kizsákmányolt osztályokból. A kapitalista azonban, a rabszolgatartóktól és a hűbéruraktól eltérően, akik a naturális gazdaság uralma idején a rabszolga vagy a jobbágy többletmunkájával létrehozott termékek zömét közvetlenül szükségleteik és szeszélyeik kielégítésére fordították — a bérmunkás többletmunkájának teljes termékét pénzzé teszi. E pénz egyik részét a kapitalista fogyasztási és fényűzési cikkek vásárlására fordítja, másik részét viszont pótlólagos tőkeként befekteti, hogy az új értéktöbbletet hozzon. Ezért a tőkének — mint Marx mondja — valósággal farkasétvágya van a többletmunkára.

A kapitalizmusban a termelőerők fejlődésének az értéktöbbletért folyó hajsza a fő hajtóereje. Egyetlen előző kizsákmányoló rendben, sem a rabszolgaság, sem a hűbériség idején nem volt olyan erő, amely ennyire előrelendítette volna a technika fejlődését.

Lenin az értéktöbbletről szóló tanítást a marxi gazdasági elmélet sarkkövének nevezte. Az értéktöbbletről szóló tanításában Marx feltárta a tőkés kizsákmányolás lényegét, amivel halálos csapást mért a burzsoá politikai gazdaságtanra, e gazdaságtannak arra az állítására, hogy a kapitalizmusban az osztályok érdekei között harmónia van, s eszmei fegyvert adott a munkásosztály kezébe a kapitalizmus megdöntéséhez.

---

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 573. old.

A tőke mint társadalmi termelési viszony. Az állandó és a változó tőke. A polgári közgazdászok az ősember kőbaltájától és botjától kezdve minden munkaszerszámot, minden termelőeszközt tőkének minősítenek. A tőke ilyetén meghatározásának az a célja, hogy elleplezze a munkás tőkés kizsákmányolásának lényegét, hogy úgy tüntesse fel a tőkét, mint minden emberi társadalom örök és változhatatlan létfeltételét.

Valójában az ősember kőbaltája és botja szerszám volt ugyan, de nem volt tőke. Nem tőke a kézműves szerszámja és nyersanyaga, vagy annak a parasztnak felszerelése, vetőmagja és igásállata sem, akinek a gazdasága személyes munkán alapul. A termelőeszközök csak a történelmi fejlődés meghatározott fokán, csak akkor válnak tőkévé, amikor a kapitalista magántulajdonában vannak, és bérmunka kizsákmányolásának eszközéül szolgálnak. A tőkésrend felszámolásával a termelőeszközök társadalmi tulajdonba mennek át, s tőke mivoltuk megszűnik. Eszerint tehát a tőke nem dolog, hanem — történelmileg átmeneti jellegű társadalmi termelési viszony.

A *tőke* olyan érték, amely — bérmunkások kizsákmányolása révén — értéktöbbletet hoz. Marx szavai szerint „a tőke elhalt munka, amely vámpír módjára, csak azáltal elevenedik meg, hogy eleven munkát szív magába, és annál inkább él, mennél többet szívott be"[1]. A tőkében a tőkésosztály és a munkásosztály közötti termelési viszony testesül meg, amely abban áll, hogy a kapitalisták a termelőeszközök és a termelési feltételek tulajdonosaiként kizsákmányolják a bérmunkásokat, akik értéktöbbletet hoznak létre számukra. Ez a termelési viszony, mint a tőkés társadalom minden más termelési viszonya, dolgok viszonyának formáját ölti, és úgy jelenik meg, mint maguknak a dolgoknak — a termelőeszközöknek az a tulajdonsága, hogy jövedelmet hoznak a kapitalistának.

Ebben áll a *tőkefetisizmus:* a tőkés termelési mód idején az a megtévesztő látszat keletkezik, mintha a termelőeszközök (vagy egy meghatározott pénzösszeg, amelyen termelőeszközöket lehet vásárolni) maguk rendelkeznének azzal a csodatevő képességgel, hogy tulajdonosuknak rendszeres munka nélküli jövedelmet hajtanak.

Az értéktöbblet termelése folyamán a tőke különböző részei más-más szerepet játszanak.

A vállalkozó a tőke egy részét a gyárépület felépítésére, berendezések és gépek beszerzésére, nyersanyag, fűtőanyag és segédanyagok vásárlására fordítja. A tőke e részének értéke ab-

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 219. old.

ban a mértékben megy át az újonnan termelt árura, ahogyan a termelőeszközök a munka folyamán elhasználódnak vagy elkopnak. A tőkének az a része, amely a termelőeszközök értékének formájában van meg, nem változtatja nagyságát a termelési folyamatban, ezért *állandó* tőkének nevezzük.

A tőke másik részét a vállalkozó munkaerő vásárlására, bérmunkások felvételére fordítja. A befektetett tőke e része helyett a vállalkozó a termelési folyamat végén új értékhez jut, amelyet vállalatának munkásai termeltek. Ez az új érték, mint láttuk, nagyobb a kapitalista által megvásárolt munkaerő értékénél. Eszerint a munkások alkalmazására fordított tőkerész a termelés folyamán megváltoztatja nagyságát: megnő azáltal, hogy a munkások értéktöbbletet hoznak létre, amelyet a kapitalista elsajátít. Azt a tőkerészt, amelyet munkaerő vásárlására (vagyis munkások alkalmazására) fordítanak, s amely a termelési folyamatban megnövekszik, *változó* tőkének nevezzük.

Marx az állandó tőkét c-vel, a változó tőkét *v*-vel jelöli. A tőkének állandó és változó tőkére való felosztása Marxtól származik. E felosztás révén feltárult a munkaerő-vásárlásra fordított változó tőke különleges szerepe. Az értéktöbblet valóságos forrása a bérmunkások tőkés kizsákmányolása.

Az áruban testet öltött munka kettős jellegének felfedezése kulcsot adott Marx kezébe ahhoz, hogy megállapítsa az állandó tőke és a változó tőke közti különbséget, hogy feltárja a tőkés kizsákmányolás lényegét. Marx kimutatta, hogy a munkás munkájával új értéket hoz létre, s egyszersmind átviszi a termelőeszközök értékét az előállított árura. Ugyanannak a munkásnak a munkája mint meghatározott konkrét munka átviszi a felhasznált termelőeszközök értékét a termékre, mint absztrakt munka pedig, mint munkaerő felhasználása általában, új értéket alkot. A munkafolyamat e két oldala között egészen kézzelfogható különbség van. Ha például a fonóiparban kétszeresére emelkedik a munka termelékenysége, a fonómunkás a munkanap folyamán kétszer annyi értéket visz át a termelőeszközökről a termékre (minthogy kétszer akkora gyapotmennyiséget dolgoz fel), új értéket viszont ugyanannyit alkot, mint korábban.

Az értéktöbbletráta. A munkás tőkés kizsákmányolásának fokát az értéktöbbletráta fejezi ki.

Értéktöbbletrátának az értéktöbblet és a változó tőke százalékban kifejezett arányát nevezzük. Az értéktöbbletráta azt mutatja, hogy milyen arányban oszlik a munkások által végzett munka szükséges munkára és többletmunkára, más szóval, hogy a proletár a munkanap mekkora részét fordítja munkaereje értékének pótlására, és mekkora részében dolgozik ingyen a kapitalistának. Marx az értéktöbbletet *m*-betűvel, az értéktöbbletrátát pedig az $m' = \frac{m}{v}$ képlettel jelöli. A fentebb

említett esetben (l. 121. old.) a százalékban kifejezett értéktöbbletráta:

$$m' = \frac{m}{v} = \frac{6 \text{ dollár}}{6 \text{ dollár}} \cdot 100 = 100\%.$$

Az értéktöbbletráta itt 100%. Ez azt jelenti, hogy ebben az esetben a munkás munkája egyenlő mértékben oszlik szükséges munkára és többletmunkára. A kapitalizmus fejlődésével növekszik az értéktöbbletráta, ami azt fejezi ki, hogy a burzsoázia növekvő mértékben zsákmányolja ki a proletariátust. Még gyorsabban nő az értéktöbblet *tömege*, minthogy növekszik a tőke által kizsákmányolt bérmunkások száma.

Lenin „A munkások keresete és a tőkések profitja Oroszországban" című 1912-ben írott cikkében számításokat végzett, amelyekből kitűnik a proletariátus kizsákmányolásának foka a forradalom előtti Oroszországban. Az üzemekben 1908-ban folytatott hivatalos vizsgálat adatai szerint, amelyek a valóságosnál kétségtelenül nagyobbnak tüntetik fel a munkások munkabérét és kisebbnek a tőkések profitját, a munkások munkabére 555,7 millió rubel, a tőkések profitja pedig 568,7 millió rubel volt. A megvizsgált nagyipari vállalatoknál összesen 2 254 000 munkás dolgozott. Egy munkás átlagos évi bére tehát 246 rubel volt, s ugyanakkor évi átlagban 252 rubel profitot hozott a tőkésnek.

A cári Oroszországban tehát a munkás nem egészen fél napig magának, a nap nagyobbik felében pedig a kapitalistának dolgozott.

A tőkés kizsákmányolás fokozásának két módja. Az abszolút értéktöbblet és a relatív értéktöbblet. Mindegyik kapitalista arra törekszik, hogy az értéktöbblet növelése céljából minden lehető módon növelje a munkásokból kisajtolt többletmunka részarányát. Az értéktöbblet növelésének két fő módja van.

Vegyünk például egy 12 órás munkanapot, amelyből 6 óra szükséges munkaidő, 6 óra többletmunkaidő. Ábrázoljuk ezt a munkanapot egy vonallal, amelyen minden rovátkával megjelölt részecske egy órát jelent.

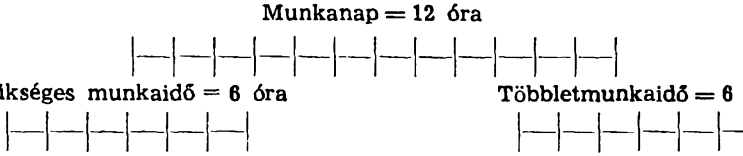

A munkáskizsákmányolás fokozásának első módja az, hogy a kapitalista a munkanapnak mondjuk 2 órai meghosszabbításával növeli az értéktöbbletet. Ebben az esetben a munkanap a következőképpen alakul:

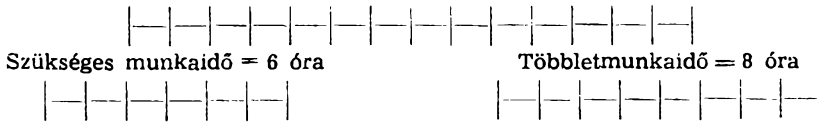

A többletmunkaidő az egész munkanap *abszolút* meghosszabbítása következtében növekedett meg, s ugyanakkor a szükséges munkaidő változatlan maradt. A munkanap meghosszabbítása útján nyert értéktöbbletet *abszolút értéktöbbletnek* nevezzük.

A munkáskizsákmányolás fokozásának második módja az, hogy a kapitalistának jutó értéktöbblet a munkanap hosszának megváltoztatása nélkül, a szükséges munkaidő csökkentése következtében nő meg. Ha a munkások fogyasztási cikkeit előállító, vagy e fogyasztási cikkek termeléséhez szükséges szerszámokat, gépeket és anyagokat gyártó iparágakban emelkedik a munka termelékenysége, ez csökkenti a fogyasztási cikkek termeléséhez szükséges munkaidőt. Ennek következtében a munkások létfenntartási cikkeinek értéke csökken, s ennek megfelelően csökken a munkaerő értéke. Ha korábban a munkások létfenntartási cikkeinek termelésére 6 órát fordítottak, most, mondjuk, csak 4 órát fordítanak. Ebben az esetben a munkanap a következőképpen alakul:

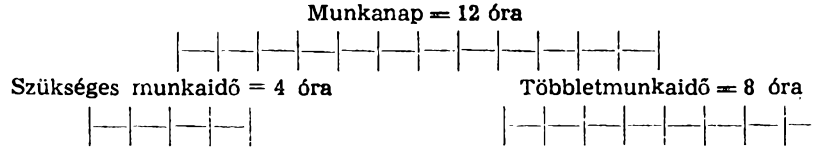

A munkanap hossza változatlan maradt, de a szükséges munkaidő és a többletmunkaidő *arányának* megváltozása következtében megnövekedett a többletmunkaidő. Azt az értéktöbbletet, amely a szükséges munkaidő csökkenése és a többletmunkaidő megfelelő növekedése következtében a munka termelékenységének emelkedése nyomán jön létre, *relatív értéktöbbletnek* nevezzük.

Az értéktöbblet növelésének mind a két módja a bérmunka tőkés kizsákmányolásának fokozódására vezet. Ugyanakkor a kapitalizmus történelmi fejlődésének különböző fokain más-más szerepet játszanak. A kapitalizmus fejlődésének első fokain, amikor a technika alacsony színvonalú volt és viszonylag lassan haladt előre, az abszolút értéktöbblet növelése játszott különö-

sen nagy szerepet. A tőke az értéktöbblet utáni hajsza során gyökeres fordulatot idézett elő a termelés előző módszereiben — ipari forradalmat hajtott végre, amely megteremtette a gépi nagyipart. Az egyszerű tőkés kooperáció, a manufaktúra és a gépi ipar, amelyekről fentebb (az V. és VI. fejezetben) beszéltünk, a munkatermelékenység tőkés emelésének egymásra következő fokai. A gépi időszakban, amikor a fejlett technika lehetővé teszi a munka termelékenységének gyors fokozását, a kapitalisták mindenekelőtt a relatív értéktöbblet növelésével érik el a munkások kizsákmányolásának óriási mértékű fokozását. Ugyanakkor továbbra is minden lehetőt elkövetnek, hogy meghosszabbítsák a munkanapot, s különösen, hogy fokozzák a munka intenzitását. A kapitalista szempontjából a munkaintenzitás fokozásának ugyanaz a jelentősége, mint a munkanap meghosszabbításának: a munkanap 10 óráról 11 órára való meghosszabbítása, vagy a munkaintenzitás 10%-os fokozása a tőkés számára ugyanazzal az eredménnyel jár.

A külön értéktöbblet. A kapitalizmus fejlődésében komoly szerepe van a külön értéktöbblet utáni hajszának. Külön értéktöbblet olyan esetekben keletkezik, amikor egyes kapitalisták tökéletesebb gépeket és termelési módszereket vezetnek be, mint amilyeneket ugyanazon iparág vállalatainak zömében alkalmaznak. Ezen az úton az egyes kapitalista saját üzemében az illető termelési ágban uralkodó átlagos színvonalhoz viszonyítva magasabb munkatermelékenységet ér el. Így az e kapitalista üzemében termelt áru egyéni értéke alacsonyabb ennek az árunak társadalmi értékénél. Mivel pedig az áru árát társadalmi értéke határozza meg, a kapitalista a szokásosnál magasabb értéktöbbletrátára tesz szert.

Vegyük a következő példát. Tegyük fel, hogy egy dohánygyári munkás óránként 1000 cigarettát termel, és 12 óra hosszat dolgozik, amiből 6 óra alatt hozza létre a munkaereje értékének megfelelő értéket. Ha a gyárban olyan gépet vezetnek be, amely a munka termelékenységét kétszeresére emeli, akkor a változatlanul 12 órát dolgozó munkás most nem 12 000, hanem 24 000 cigarettát készít. A munkás bérét az újonnan létrehozott értéknek az a része fedezi, amely (az állandó tőke átvitt részének értékét levonva) 6000 cigarettában, vagyis 3 óra termékében ölt testet. A gyárosnak az újonnan létrehozott érték másik része jut, amely (az állandó tőke átvitt részének értékét levonva) 18 000 cigarettában, vagyis 9 óra termékében testesül meg.

Ilyenformán tehát csökken a szükséges munkaidő, és megfelelően nő a többletmunkaidő. A munkás már nem 6 óra, hanem 3 óra alatt pótolja munkaerejének értékét; többletmunkaideje 6 óráról 9 órára nőtt. Az értéktöbbletráta háromszorosára emelkedett.

A külön értéktöbblet az értéktöbbletnek a szokásos rátát meghaladó része, amelyre egyes tőkések tesznek szert annak kö-

vetkeztében, hogy csökken az üzemeikben termelt áruk egyéni értéke.

A külön értéktöbblet minden egyes vállalatnál csak ideiglenes jelenség. Előbb vagy utóbb a megfelelő iparág vállalatainak többsége új gépeket vezet be, s az a kapitalista, aki ehhez nem rendelkezik elegendő tőkével, tönkremegy a konkurrenciaharcban. Eszerint az illető áru termeléséhez társadalmilag szükséges idő megrövidül, az áru értéke csökken, s az a kapitalista, amelyik a többieknél hamarabb alkalmazta a technikai tökéletesítéseket, nem jut többé külön értéktöbblethez. Az egyik vállalatnál megszűnt külön értéktöbblet azonban jelentkezik egy másik vállalatnál, ahol új, még tökéletesebb gépeket vezetnek be.

Minden kapitalista csupán saját gazdagodására törekszik. Az egyes vállalkozók külön-külön folytatott tevékenysége azonban végeredményben a technika haladását, a tőkés társadalom termelőerőinek fejlődését mozdítja elő. Ugyanakkor a külön értéktöbbletért folytatott hajsza arra ösztönöz minden egyes kapitalistát, hogy védje technikai vívmányait a konkurrensekkel szemben; létrehozza az üzleti és gyártási titkot. Kitűnik tehát, hogy a kapitalizmus meghatározott korlátokat szab a termelőerők fejlődésének.

A kapitalizmusban a termelőerők fejlődése ellentmondásos formában történik. A tőkések csak abban az esetben alkalmaznak új gépeket, ha ez az értéktöbblet növekedésével jár. Az új gépek bevezetése alapul szolgál ahhoz, hogy a kapitalisták a lehető legnagyobb mértékben fokozzák a proletariátus kizsákmányolását, meghosszabbítsák a munkanapot és növeljék a munkaintenzitást; a technikai haladás sok munkásnemzedék mértéktelen áldozata és nélkülözése árán valósul meg. Eszerint a kapitalizmus a legnagyobb mértékben rablógazdálkodást folytat a társadalom fő termelőerejével — a munkásosztállyal, a dolgozó tömegekkel.

A munkanap és határai. Harc a munkanap megrövidítéséért. A kapitalista az értéktöbbletráta emeléséért folyó hajsza során a legvégső határokig igyekszik meghosszabbítani a munkanapot. *Munkanapnak* a nap huszonnégy órájának azt a részét nevezzük, amelyet a munkás az üzemben tölt, s amely alatt a tőkés rendelkezik vele. Ha lehetséges volna, a vállalkozó napi huszonnégy órai munkára kényszerítené munkásait. A nap egy bizonyos részében azonban az embernek fel kell újítania erejét, pihennie, aludnia, táplálkoznia kell. Ezek jelentik a munkanap tisztán *fizikai határait.* Emellett a munkanapnak

morális határai is vannak, mert a munkásnak kulturális és társadalmi szükségletei kielégítéséhez is szüksége van időre.

A tőke, amely telhetetlen mohósággal hajhássza a többletmunkát, nem akarja figyelembe venni a munkanapnak sem a morális, sem pedig tisztán fizikai határait. Marx szavai szerint a tőke könyörtelen a munkások életével és egészségével szemben. A munkaerő rabló kizsákmányolása megrövidíti a proletár életét, a halandóság rendkívüli növekedésére vezet a munkásság körében.

A kapitalizmus kialakulása idején az államhatalom külön törvényeket hozott a burzsoázia érdekében, hogy minél több órai munkára kényszerítse a bérmunkásokat. A technika akkori alacsony színvonala mellett a parasztok és kézművesek tömegeinek módjukban volt önállóan dolgozni, s így a tőkének nem állt a rendelkezésére munkásfölösleg. A gépi termelés elterjedésével és a lakosság proletarizálódásának fokozódásával megváltozott a helyzet. A tőkének most már elegendő munkás állt a rendelkezésére, akiket az éhhalál fenyegető veszélye a kapitalisták rabságába kényszerített. A munkanapot meghosszabbító állami törvényekre többé nem volt szükség. A tőke számára lehetővé vált, hogy gazdasági kényszer útján a végső határig meghosszabbítsa a munkanapot. Ilyen körülmények között a munkásosztály elszánt harcot indított a munkanap megrövidítéséért. Ez a harc legelőször Angliában bontakozott ki.

Az angol munkásoknak hosszú harccal sikerült kivívni az 1833. évi gyári törvényt, amely a gyermekek napi munkaidejét 13 éves korig 8 órára, 13-tól 18 éves korig 12 órára korlátozta. 1844-ben törvényt hoztak a nők munkaidejének 12 órára, s a gyermekek munkaidejének 6 és fél órára való korlátozásáról. A gyermekmunkát és a női munkát többnyire együtt alkalmazták a férfimunkával. Ezért a gyári törvényhozás hatálya alá eső vállalatoknál fokozatosan valamennyi munkásra nézve általánossá vált a 12 órás munkanap. Egy 1847. évi törvény 10 órára korlátozta a fiatalkorúak és a nők munkaidejét. Egy 1901-ben hozott törvény olyanformán korlátozta a felnőtt munkások munkaidejét, hogy a hét első öt napjára 12 órás, szombatra pedig 5 és fél órás munkanapot állapított meg.

A munkások ellenállásának növekedése arányában más tőkés országokban is kezdtek törvényeket hozni a munkanap korlátozásáról. A munkásoknak minden ilyen törvény megjelenése után szívós harccal kellett kikényszeríteni tényleges alkalmazásukat.

Különösen heves harc bontakozott ki a munkanap törvényes korlátozásáért, amikor a munkásosztály kiadta a *nyolcórás munkanap* követelésének harci jelszavát. Ezt a követelést Marx javaslatára 1866-ban proklamálta egy amerikai munkáskong-

resszus és az I. Internacionálé kongresszusa. A harc a nyolcórás munkanapért nemcsak a proletariátus gazdasági harcának, hanem politikai harcának is szerves részévé vált.

A cári Oroszországban az első gyári törvények a XIX. század végén jelentek meg. A pétervári proletariátus ismert sztrájkjai után az 1897. évi törvény 11 és fél órára korlátozta a munkanapot. Ez a törvény Lenin szavai szerint az orosz munkások által a cári kormánytól kiharcolt kényszerű engedmény volt.

Az első világháború küszöbén a legtöbb fejlett tőkés országban többnyire 10 órás munkanap volt érvényben. 1919-ben, amikor a burzsoáziát rettegéssel töltötte el a forradalmi mozgalom erősödése, Washingtonban több tőkés ország képviselői egyezményt kötöttek a nyolcórás munkanap nemzetközi méretekben történő bevezetéséről, utóbb azonban egyetlen nagy tőkés állam sem volt hajlandó ratifikálni ezt az egyezményt. Mindamellett a munkásosztály nyomására sok tőkés országban bevezették a nyolcórás munkanapot. A vállalkozók azonban a munkanap megrövidítéséért bőven kárpótolták magukat olyanformán, hogy erősen fokozták a munkaintenzitást. Számos tőkés országban az elcsigázó munkaintenzitás mellett a munkanap is hosszú, különösen a fegyverkezési iparban. A gyarmati és a függő országokban mértéktelenül hosszú munkanap a proletariátus osztályrésze.

A tőkés társadalom osztályszerkezete. A burzsoá állam. A rabszolgatartó és a feudális termelési módot a társadalom különböző osztályokra és rendekre tagozódása jellemezte, ami bonyolult hierarchikus társadalmi szerkezetet hozott létre. A burzsoá korszak leegyszerűsítette az osztályellentéteket, s az örökletes kiváltságok és a személyes függőség különféle formáit a pénz személytelen hatalmával, a tőke korlátlan zsarnokságával váltotta fel. A tőkés termelési mód mellett a társadalom egyre inkább két nagy ellenséges táborra, két ellentétes osztályra — burzsoáziára és proletariátusra oszlik.

A *burzsoázia* olyan osztály, amelynek termelőeszközei vannak, és ezeket bérmunka kizsákmányolására használja fel. A burzsoázia a tőkés társadalom uralkodó osztálya.

A *proletariátus* a bérmunkások osztálya, akik meg vannak fosztva a termelőeszközöktől, s akik ennek következtében kénytelenek eladni munkaerejüket a kapitalistának. A tőke a gépi termelés alapján teljesen leigázta a bérmunkát. A bérmunkások osztályának életreszólóan proletársors az osztályrésze. A proletariátus gazdasági helyzete folytán a legforradalmibb osztály.

A burzsoázia és a proletariátus a tőkés társadalom két fő

osztálya. Amíg a tőkés termelési mód fennáll, ez a két osztály elválaszthatatlanul egymáshoz van kötve: a burzsoázia nem lehet meg és nem gazdagodhat, ha nem zsákmányol ki bérmunkásokat; a proletárok nem élhetnek, ha nem szegődnek el a tőkéshez. Ugyanakkor a burzsoázia és a proletariátus antagonisztikus osztályok, amelyeknek érdekei ellentétesek, és kibékíthetetlenül ellenségesen állnak szemben egymással. A tőkés társadalom uralkodó osztálya a burzsoázia. A kapitalizmus fejlődése során egyre mélyül a szakadék a kizsákmányoló kisebbség és a kizsákmányolt tömegek között.

A kapitalista rendben a burzsoázia és a proletariátus mellett a földbirtokosok, továbbá a parasztok osztálya is megtalálható. Ezek az osztályok a korábbi, a hűbéri rendből maradtak fenn, de jellegük a kapitalizmus viszonyainak megfelelően jelentős mértékben megváltozott.

A *földbirtokos osztály* a kapitalizmusban olyan nagybirtokosok osztálya, akik rendszerint bérbeadják a földet tőkés bérlőknek, illetve kistermelőknek — parasztoknak, vagy pedig bérmunka igénybevételével nagyüzemi tőkés termelést folytatnak földjükön.

A *parasztság* olyan kisárutermelők osztálya, akik a termelőeszközök magántulajdona alapján, elmaradott technika alkalmazásával és kézi munkával gazdálkodnak. A parasztság a burzsoá országokban a lakosság jelentős részét alkotja. A parasztság zömét könyörtelenül kizsákmányolják a földbirtokosok, a kulákok, a kereskedők és az uzsorások, s egyre nagyobb tömege megy tönkre. A parasztság soraiban állandó rétegeződés megy végbe, amelynek folyamán egyfelől proletártömegeket, másfelől kulákokat, kapitalistákat választ ki magából.

A burzsoá állam, amely a polgári forradalom nyomán a hűbéri államot felváltotta, eszköz a kapitalisták kezében a munkásosztály és a parasztság leigázására és elnyomására. A burzsoá állam védelmezi a termelőeszközök tőkés magántulajdonát, biztosítja a dolgozók kizsákmányolását, és elnyomja a tőkés rend ellen folytatott harcukat.

Minthogy a tőkésosztály érdekei homlokegyenest ellentétesek a lakosság túlnyomó többségének érdekeivel, a burzsoázia arra kényszerül, hogy minden úton-módon elpalástolja államának osztályjellegét. A burzsoázia megpróbálja olyan színben feltüntetni ezt az államot, mint amely az osztályok fölött áll, az egész nép állama, „a tiszta demokrácia" állama. A valóságban azonban a burzsoá „szabadság" a tőkének az a szabadsága, hogy idegen munkát zsákmányoljon ki; a burzsoá „egyenlőség" csak látszat, amely azt leplezi, hogy ténylegesen nincs egyenlő-

ség kizsákmányoló és kizsákmányolt, jóllakott és éhező, a termelőeszközök tulajdonosai és a csupán munkaerejükkel rendelkező proletárok tömege között.

A burzsoá állam igazgatási apparátusa a rendőrség, a katonaság, a bíróságok, a börtönök, a koncentrációs táborok és az erőszak más eszközei segítségével nyomja el a néptömegeket. Az erőszak mindeme eszközeinek nélkülözhetetlen kiegészítői az ideológiai befolyásolás eszközei, amelyek segítségével a burzsoázia uralmát védelmezi. Ide tartozik a burzsoá sajtó, rádió, mozi, a burzsoá tudomány és művészet, az egyház.

A burzsoá állam a tőkésosztály intézőbizottsága. A burzsoá alkotmányoknak az a céljuk, hogy biztosítsák a birtokos osztályok számára kedvező és előnyös társadalmi rendszert. A burzsoá állam szentnek és sérthetetlennek nyilvánítja a tőkés rend alapját, a termelőeszközök magántulajdonát.

A burzsoá állam formái rendkívül változatosak, de lényegük egy: valamennyi *a burzsoázia diktatúrája*, amely minden eszközzel fenntartani és erősíteni igyekszik a bérmunka tőkés kizsákmányolásának rendszerét.

A tőkés nagyüzemi termelés fejlődésének arányában nő a proletárok száma, a proletariátus egyre inkább felismeri osztályérdekeit, fejlődik politikailag, és szervezkedik a burzsoázia elleni harcra.

A proletariátus olyan dolgozó osztály, amely a legfejlettebb gazdasági formával — a nagyüzemi termeléssel függ össze. „Csak a proletariátus képes — a nagyiparban betöltött gazdasági szerepe következtében — arra, hogy az *egész* dolgozó és kizsákmányolt tömeg vezére legyen"[1]. Az ipari proletariátusnak, a tőkés társadalom legforradalmibb, leghaladóbb osztályának az a hivatása, hogy maga köré gyűjtse a parasztság dolgozó tömegeit, a lakosság valamennyi kizsákmányolt rétegét, és rohamra vezesse őket a kapitalizmus ellen.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés rendben a termelési viszonyok alapja a termelőeszközök tőkés tulajdona, amelyet bérmunkások kizsákmányolására használnak fel. A kapitalizmus árutermelés, fejlődésének legfelsőbb fokán, amikor a munkaerő is áruvá válik. Minthogy a munkaerő a kapitalizmusban áru,

[1] *Lenin.* Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 433. old.

értéke és használati értéke van. A munkaerő-áru értékét a munkás és családja eltartásához szükséges létfenntartási eszközök értéke határozza meg. A munkaerő-áru használati értéke abban a tulajdonságában rejlik, hogy érték és értéktöbblet forrása.

2. Az értéktöbblet olyan érték, amelyet a munkás saját munkaerejének értékén felül hoz létre munkájával, s amelyet a kapitalista ellenszolgáltatás nélkül elsajátít. Az értéktöbblet-termelés a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye.

3. A tőke olyan érték, amely — bérmunkások kizsákmányolása révén — értéktöbbletet hoz. A tőke a tőkésosztály és a munkásosztály közötti társadalmi viszonyt testesít meg. Az értéktöbblet termelése folyamán a tőke különböző részei más-más szerepet játszanak. Az állandó tőke a tőkének az a része, amelyet termelőeszközökre fordítanak; a tőkének ez a része nem hoz létre új értéket, nem változtatja nagyságát. A változó tőke a tőkének az a része, amelyet munkaerő vásárlására fordítanak; a tőkének ez a része annak következtében, hogy a munkások a kapitalista által elsajátításra kerülő értéktöbbletet hoznak létre — megnövekszik.

4. Az értéktöbbletráta az értéktöbblet és a változó tőke közötti arány. Az értéktöbbletráta azt fejezi ki, hogy a tőkés milyen mértékben zsákmányolja ki a munkást. A kapitalisták kétféle módon növelik az értéktöbbletrátát — abszolút értéktöbblet termelése útján és relatív értéktöbblet termelése útján. Az abszolút értéktöbblet az az értéktöbblet, amely a munkanap meghosszabbítása vagy a munkaintenzitás növelése útján jön létre. A relatív értéktöbblet az az értéktöbblet, amely a szükséges munkaidő megrövidítése, és a többletmunkaidő megfelelő meghosszabbítása révén jön létre.

5. A burzsoázia és a proletariátus osztályérdekei kibékíthetetlenek. A burzsoázia és a proletariátus közötti ellentét a tőkés társadalom fő osztályellentéte. A tőkés rend védelmére, s a társadalom dolgozó és kizsákmányolt többségének elnyomására szolgáló szerv a burzsoá állam, amely a burzsoázia diktatúrája.

A MUNKABÉR

A munkaerő ára. A munkabér lényege. A tőkés termelési mód mellett a munkaerőnek minden más áruhoz hasonlóan értéke van. A munkaerő pénzben kifejezett értéke *a munkaerő ára.*

A munkaerő ára különbözik más áruk árától. Amikor az árutermelő a piacon mondjuk vásznat ad el, az érte kapott pénzösszeg nem más, mint az eladott áru ára. Amikor a proletár eladja a kapitalistának munkaerejét és bizonyos pénzösszeget kap munkabér formájában, ez a pénzösszeg nem a munkaerőáru árának, hanem *a munka árának* tűnik.

Ennek okai a következők. Először, a kapitalista a munkásnak akkor fizeti ki a munkabérét, amikor az már elvégezte munkáját. Másodszor, a munkabért vagy a ledolgozott időmennyiségnek (óra, nap, hét) megfelelően, vagy az előállított termék mennyiségének megfelelően állapítják meg. Vegyük az előbbi példát. Tegyük fel, hogy a munkás naponta 12 órát dolgozik. Hat óra alatt 6 dollár értéket termel, amely munkaereje értékével egyenlő. A hátralevő 6 óra alatt 6 dollár értéket termel, amely a kapitalista által elsajátításra kerülő értéktöbbletet alkotja. Minthogy a vállalkozó a proletárt az egész munkanapra alkalmazta, az egész 12 órai munkáért 6 dollárt fizet neki. Így keletkezik az a megtévesztő látszat, mintha a munkabér a munka ára volna, mintha a 6 dollár az egész tizenkétórás munkanap teljes bére volna. A valóságban a 6 dollár csak a munkaerő napi értékét képviseli, míg a proletár munkája 12 dollárnyi értéket hozott létre. Ha viszont a vállalatnál az előállított termék mennyiségének megfelelően állapítják meg a bért, akkor úgy tűnik, hogy a munkásnak kifizetik az általa előállított áru minden egységére fordított munkáját, vagyis megint csak az a látszat, mintha a munkás egész munkáját teljesen megfizetnék.

Ez a megtévesztő látszat nem az emberek véletlen tévedése. Maguk a tőkés termelés feltételei szülik, amelyek között a kizsákmányolás rejtve marad, ellepleződik, a vállalkozó és a bérmunkás viszonya pedig eltorzult formában, mint egyenlő árutulajdonosok viszonya jelentkezik.

A valóságban a bérmunkás munkabére nem munkájának értéke vagy ára. Feltéve ugyanis, hogy a munka áru és értéke van, ennek az értéknek a nagyságát valamivel mérni kell. Nyilvánvaló, hogy a „munka értékét", mint bármely más áru értékét, a benne rejlő munka mennyiségével kell mérni. A fentebbi

feltevéssel tehát körben forgó hibás okoskodásra lyukadunk ki: a munkát munkával mérik.

Továbbá, ha a kapitalista a munkásnak a „munka értékét" fizetné meg, vagyis teljesen megfizetné a munkát, akkor nem volna meg a kapitalista gazdagodásának forrása — az értéktöbblet, más szóval nem létezhetne a tőkés termelési mód.

A munka az áruk értékének létrehozója, de a munka maga nem áru, és nincs értéke. Az, amit a mindennapi életben a „munka értékének" neveznek, a valóságban a munkaerő értéke.

A kapitalista a piacon nem munkát, hanem egy különleges árut — munkaerőt vásárol. A munkaerő elfogyasztása, vagyis a munkás izom-, ideg- és szellemi energiájának elhasználása a munkafolyamat. A munkaerő értéke mindig kisebb, mint a munkás munkája által újonnan létrehozott érték. A munkabér csupán a munkanap *egy részének*, nevezetesen a szükséges munkaidőnek a díja. Mivel azonban a munkabér formailag a munka béreként jelenik meg, az a látszat keletkezik, mintha az egész munkanapot teljesen megfizetnék. Ezért nevezi Marx a burzsoá társadalomban a munkabért a munkaerő értéke vagy ára *átalakult formájának*. Mint írja, „a munkabér nem az, aminek *látszik*, tudniillik a *munka értéke*, illetve *ára*, hanem csak leplezett formája a *munkaerő értékének*, illetve *árának*"[1].

A *munkabér* a munkaerő értékének pénzkifejezése, a munkaerő ára, amely a munka áraként jelenik meg.

A rabszolgaság idején a rabszolgatartó és a rabszolga között nincs szó a munkaerő adásvételéről. A rabszolga a rabszolgatartó tulajdona. Ezért úgy tűnik, hogy a rabszolga egész munkáját ingyen adja oda, hogy a munkának még az a része is, amely a rabszolga fenntartására fordított kiadásokat fedezi, meg nem fizetett munka, a rabszolgatartónak végzett munka. A hűbéri társadalomban a parasztnak a saját gazdaságában végzett szükséges munkája és a földesúr gazdaságában végzett többletmunkája időben és térben pontosan elkülönül. A tőkés rendben a bérmunkásnak még a meg nem fizetett munkája is megfizetett munkának tűnik.

A munkabér teljesen elleplezi azt a tényt, hogy a munkanap szükséges munkaidőre és többletmunkaidőre, megfizetett és meg nem fizetett munkára oszlik, s ilyenformán elkendőzi a tőkés kizsákmányolási viszonyt.

A munkabér fő formái. A munkabér fő formái: 1. az időbér és 2. az akkordbér (darabbér).

Az *időbér* a munkabérnek az a formája, amely mellett a munkás keresete az általa ledolgozott időtől — órától, naptól, héttől, hónaptól — függ. Ennek megfelelően megkülönböztetünk órabért, napibért, hetibért, havibért.

[1] *Marx.* A gothai program kritikája. Szikra 1953. 19. old.

Ugyanazon nagyságú időbér mellett a munkás tényleges bére a munkanap hosszúságától függően különböző lehet.

A munkás által egy időegység alatt ledolgozott munka bérének mértékéül egy munkaóra ára szolgál. Jóllehet, mint mondottuk, magának a munkának nincs értéke, tehát ára sem, amikor a munkás bérének nagyságát határozzuk meg, feltételesen elfogadjuk a „munka ára" kifejezést. A „munka árának" mértékegységéül az egy munkaóráért járó munkabér, vagyis a munkaóra ára szolgál. Így például, ha az átlagos munkanap 12 óra, s a munkaerő átlagos napi értéke 6 dollár, akkor a munkaóra átlagos ára (600 cent : 12) 50 cent.

Az időbér lehetővé teszi a kapitalista számára, hogy a munkanap meghosszabbítása útján fokozza a munkás kizsákmányolását, és csökkentse a munkaóra árát olyanformán, hogy változatlanul hagyja a napi-, heti- vagy havibért. Tegyük fel, hogy a napibér a korábbi 6 dollár marad, de a munkanapot meghosszabbítják 12 óráról 13 órára; ebben az esetben egy munkaóra ára (600 cent : 13) 50 centről 46 centre csökken. A munkások követelésének nyomására a kapitalista néha kénytelen felemelni a napibért (s ennek megfelelően a heti- vagy havibért), egy munkaóra ára azonban emellett változatlan maradhat, sőt még csökkenhet is. Így például abban az esetben, ha a napibér 6 dollárról 6 dollár 20 centre emelkedik, a munkanapot pedig meghosszabbítják 12 óráról 14 órára, a munkaóra ára (620 cent : 14) 44 centre csökken.

A munkaintenzitás növekedése lényegében szintén a munkaóra árának csökkenését jelenti, minthogy nagyobb energiaráfordítás mellett, ami ténylegesen egyet jelent a munkanap meghosszabbításával, a bér változatlan marad. A munkaóra árának csökkenése következtében a proletár, hogy fenntarthassa magát, kénytelen beleegyezni a munkanap további meghosszabbításába. Mind a munkanap meghosszabbítása, mind pedig a munka intenzitásának mértéktelen növelése fokozott munkaerő-felhasználásra, a munkaerő aláásására vezet. Minél kevesebbet fizetnek egy-egy munkaóráért, annál nagyobb mennyiségű munka vagy annál hosszabb munkanap kell ahhoz, hogy a munkás akár az alacsony bért is biztosítani tudja. Másfelől, a munkaidő meghosszabbítása maga is a munkaóráért fizetett bér csökkenésére vezet. Azt a körülményt, hogy a munkanap meghosszabbításával vagy a munka intenzitásának növelésével az egy munkaóráért fizetett bér csökken, a kapitalista saját érdekében használja ki.

Ha az áruértékesítés feltételei kedvezőek, meghosszabbítja a munkanapot, bevezeti a *túlórázást*, vagyis a munkanap meg-

állapított hosszán túl dolgoztat. Ha viszont a piaci viszonyok kedvezőtlenek, és a kapitalista ideiglenesen kénytelen csökkenteni a termelést, akkor csökkenti a munkanapot és bevezeti az *órabérezést.* Nem teljes munkanap vagy nem teljes munkahét esetén az órabérezés erősen csökkenti a munkabért. Ha példánkban a munkanapot 12 óráról 6 órára csökkentik, és meghagyják a korábbi 50 centes órabért, akkor a munkás napi keresete mindössze 3 dollár, vagyis a munkaerő napi értékének a fele lesz. A munkás bére tehát nemcsak a munkanap mértéktelen meghosszabbítása esetén csökken, hanem akkor is, ha nem teljes időt kénytelen dolgozni.

„A tőkés most bizonyos mennyiségű többletmunkát csiholhat ki a munkásból anélkül, hogy az önfenntartásához szükséges munkaidőt biztosítaná neki. Megsemmisítheti a foglalkoztatás minden szabályosságát, és teljesen kényelme, önkénye és pillanatnyi érdeke szerint váltogathatja a legszörnyűbb túlmunkát relatív vagy teljes munkanélküliséggel"[1].

Időbér esetén a munkás keresetének nagysága nem függ közvetlenül munkája intenzitásának fokától: a munkaintenzitás fokozódásával az időbér nem emelkedik, ellenben a munkaóra ára ténylegesen csökken. A kapitalista a kizsákmányolás fokozása céljából külön felügyelőket alkalmaz, akik gondoskodnak arról, hogy a munkások betartsák a tőkés munkafegyelmet, és biztosítják a munka intenzitásának további fokozódását.

Az időbér a kapitalizmus korai fejlődésfokain terjedt el, amikor a vállalkozó, mivel még nem ütközött a munkások csak valamelyest is szervezett ellenállásába, a munkanap meghosszabbítása útján tudta növelni az értéktöbbletet. Az időbér azonban a kapitalizmus legfelsőbb fokán is fennmarad. Számos esetben nem csekély előnyt jelent a tőkés számára: a gépek futásának meggyorsításával arra kényszeríti a munkást, hogy a munkabér felemelése nélkül egyre intenzívebben dolgozzék.

Az *akkordbér (darabbér)* a munkabérnek az a formája, amelynél a munkás keresete az általa egy bizonyos időegység alatt elkészített termékek, alkatrészek mennyiségétől vagy a teljesített műveletek számától függ. Időbér esetén a munkás által elvégzett munkát a munka időtartamával mérik, darabbér esetén pedig az előállított készítmények mennyiségével (vagy az elvégzett műveletek számával), amelyek mindegyikét meghatározott *tarifa* szerint fizetik.

Amikor a tőkés a tarifát megállapítja, számításba veszi először, a munkás napi időbérét és másodszor, a munkás által egy nap alatt előállított termékek vagy alkatrészek számát, s ennél

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 505. old.

rendszerint a munkás legmagasabb teljesítménye szolgál a kiszámítás alapjául. Ha az illető iparágban időbérezés esetén az átlagos napi munkabér 6 dollár, s a munkás egy bizonyos fajtájú termékből 60 darabot állít elő, akkor a termékre vagy alkatrészre megállapított darabbér 10 cent. A darabbért a kapitalista olyan számítás alapján állapítja meg, hogy a munkás egy órai (napi, heti) keresete ne legyen nagyobb, mint időbér esetén. A darabbér tehát alapjában az időbér átalakult formája.

A darabbér az időbérnél is nagyobb mértékben kelti azt a megtévesztő látszatot, mintha a munkás nem a munkaerejét, hanem a munkáját adná el a kapitalistának, és az előállított termék mennyiségének megfelelően a munka teljes bérét kapná meg.

A tőkés darabbér-rendszer a munkaintenzitás állandó fokozódására vezet. Ugyanakkor a darabbér-rendszer megkönnyíti a vállalkozó számára a munkások ellenőrzését. A munkaintenzitás fokát itt azoknak a termékeknek a mennyiségével és minőségével ellenőrzik, amelyeket a munkásnak elő kell állítania ahhoz, hogy megszerezhesse a szükséges létfenntartási eszközöket. A munkás kénytelen fokozni az akkordteljesítményt, kénytelen egyre intenzívebben dolgozni. Mihelyt azonban a munkások többé-kevésbé jelentős része új, magasabb munkaintenzitást ér el, a tőkés csökkenti a darabbért. Ha példánkban a darabbér mondjuk a felére csökken, a munkásnak korábbi keresete biztosításához kétszer annyit kell dolgoznia, vagyis növelnie kell a munkaidőt vagy még megfeszítettebben kell dolgoznia, hogy a nap folyamán ne 60, hanem 120 alkatrészt állítson elő. „A munkás igyekszik munkabére összegét megtartani azáltal, hogy többet dolgozik, akár úgy, hogy több órát dolgozik, akár úgy, hogy óránként többet termel ... Az eredmény az, hogy *minél többet dolgozik, annál kevesebb bért kap*"[1]. Ebben rejlik a kapitalizmusban a darabbér legfontosabb sajátossága.

A munkabér időbér- és darabbér-formáját gyakran alkalmazzák egyidejűleg egy és ugyanazon vállalatnál. A kapitalizmusban a munkabér mindkét formája csupán különböző módja annak, hogy fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását.

A tőkés darabbér-rendszer az alapja a burzsoá országokban alkalmazott izzasztó munkabér-rendszereknek.

Az izzasztó munkabér-rendszerek. A tőkés darabbér-rendszer legfontosabb vonása a munka intenzitásának mértéktelen növelése, amely a dolgozó minden erejét kimeríti. Ugyanakkor a munkabér nem pótolja a fokozott munkaerő-felhasználást. A

[1] *Marx.* Bérmunka és tőke. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 79. old.

munka egy bizonyos időtartamának és intenzitásának határán túl semmilyen pótlás sem háríthatja el a munkaerő közvetlen pusztulását.

A tőkés vállalatoknál a munkások a kimerítő munka következtében a munkanap végére rendszerint túlfeszítik izom- és idegerejüket, ami a munka termelékenységének hanyatlására vezet. A kapitalista az értéktöbblet fokozásáért folytatott hajszában különféle *izzasztó munkabér-rendszerekhez* folyamodik, hogy az egész munkanap folyamán biztosítsa a magas munkaintenzitást. Ezt a célt szolgálja a kapitalizmusban az úgynevezett „tudományos munkaszervezés", amely a dolgozót a végsőkig kimerítő munkabér-rendszerrel párosul. Az ilyen munkaszervezés elterjedt formája a *taylorizmus* és a *fordizmus*, amelyek alapja a munkaintenzitás lehető legmesszebbmenő fokozásának elve.

A taylorizmus (amelyet szerzőjéről, F. Taylor amerikai mérnökről neveztek el) lényege a következő. A vállalatnál kiválasztják a legerősebb és legügyesebb munkásokat, s arra kényszerítik őket, hogy a lehető legnagyobb intenzitással dolgozzanak. Minden művelet teljesítését másodpercekben és a másodperc részeiben rögzítik. Ennek az időmérésnek alapján állapítják meg valamennyi munkásra nézve a termelés menetét és az időnormát. A norma — a „feladat" túlteljesítéséért a munkás a napibéren felül csekély pótlékot, prémiumot kap; ha a normát nem teljesíti, a munkást erősen csökkentett tarifa szerint fizetik. A Taylor-rendszerű tőkés munkaszervezés kimeríti a munkás minden erejét, valósággal géppé változtatja a munkást, aki mechanikusan egy és ugyanazt a mozdulatot végzi.

Lenin konkrét példát hoz fel (a nyersvas kocsira rakása), amikor a kapitalista a Taylor-rendszer bevezetésével csupán egyetlen műveletnél 500-ról 140-re, vagyis 72%-kal csökkentheti a munkások számát; a munkaintenzitás szörnyű fokozása révén a munkás napi rakodási normája 16 tonnáról 59 tonnára, vagyis 3,7-szeresére növekedett; a munkás most egy nap alatt végzi el azt a munkát, amelyet korábban 3—4 nap alatt végzett, névleges napibére azonban mindössze 63%-kal emelkedik (méghozzá csak az első időben). Más szóval az ilyen bérezési rendszer bevezetésével a munkás napi keresete ténylegesen, a végzett munkához képest 56,5%-kal csökken. Tehát „ugyanazon 9—10 órás munkaidő alatt — írta Lenin — háromszor annyi munkát sajtolnak ki a munkásból, kíméletlenül kipréselik minden erejét, háromszor olyan gyorsan szívják ki a bérrabszolga ideg- és izomenergiájának minden cseppjét. Korábban hal meg? — Sok más vár a kapu előtt!..."[1]

Az ilyen munkaszervezést és bérezést Lenin „a verejtékeztetés «tudományos» rendszerének" nevezte.

A munkaszervezésnek és a bérezésnek az a rendszere, amelyet H. Ford, az amerikai „autókirály" és más kapitalisták vezettek be (Ford-rendszer), ugyanezt a célt szolgálja — a munkaintenzitás lehető legmesszebbmenő fokozása alapján a lehető legtöbb értéktöbbletet préselni ki a munkásból. Ezt a futószalagok munkaütemének egyre nagyobb ará-

[1] *Lenin.* A verejtékeztetés „tudományos" rendszere. Lásd *Lenin* Művei. 18. köt. Szikra 1955. 607. old.

nyú meggyorsítása és az izzasztó munkabér-rendszerek bevezetése alapján érik el. A Ford-féle futószalagokon végzett munkaműveletek egyszerűsége lehetővé teszi, hogy nagy arányokban alkalmazzanak tanulatlan munkásokat, és alacsony bértételeket állapítsanak meg számukra. A munkaintenzitás nagyarányú növelése nem jár a munkabér növekedésével vagy a munkanap csökkenésével. Ennek következtében a munkás gyorsan kimerül, megrokkan, alkalmatlanság címén elbocsátják a vállalattól, és a munkanélküliek sorába kerül.

A munkások kizsákmányolásának fokozására más munkaszervezési és bérezési rendszereket is alkalmaznak, amelyek a taylorizmus és a fordizmus válfajai. Ezekhez tartozik például Hant rendszere (Egyesült Államok). Taylor darabbér-rendszerétől eltérően a *Hant-rendszer* prémiumos időbér-rendszer. A munkásoknak meghatározott „feladatot" adnak, és a ledolgozott időegységért, a normateljesítéstől függetlenül, igen alacsony garantált bért állapítanak meg. A munkásnak a „feladat" teljesítése esetén a garantált minimumon felül csekély pótlékot, „prémiumot" fizetnek. A *Halsey-rendszer* (Egyesült Államok) alapja az az elv, hogy „időmegtakarításért" a munkaóráért járó „átlagbéren" felül prémiumot fizetnek. E rendszer alapján például a munkaintenzitás megkétszerezése esetén minden „megtakarított" óráért körülbelül az órabér egyharmadának megfelelő „prémiumot" fizetnek ki. Ennek megfelelően minél intenzívebb a munka, annál nagyobb mértékben csökken a munkás munkabére az általa végzett munkához képest. Ugyanezen az elven alapul a *Rowan-rendszer* (Anglia).

Az értéktöbblet növelésének a munkások becsapásán alapuló egyik módja az, amit *„a munkások nyereség-részesedésének"* neveznek. A kapitalista azzal az ürüggyel, hogy a munkás érdekelve van a vállalat jövedelmezőségének fokozásában, csökkenti a munkások alapbérét, és ebből létrehozza „a nyereségnek a munkások közti szétosztására szolgáló" alapot. Az év végén azután „nyereség" címén a munkás valójában munkabérének azt a részét kapja meg, amelyet addig visszatartottak keresetéből. Végeredményben a „nyereségben részesedő" munkás valójában kevesebbet kap a rendes munkabérnél. Ugyanebből a célból vezetik be azt, hogy a vállalat részvényeit tukmálják rá a munkásokra.

A kapitalisták mesterkedései minden munkabér-rendszernél arra irányulnak, hogy a munkásból a lehető legtöbb értéktöbbletet préseljék ki. A vállalkozók minden eszközt megragadnak a munkások félrevezetésére, azt igyekeznek elhitetni velük, hogy ők is érdekelve vannak a munkaintenzitás növelésében, az egy termékegységre jutó munkabér-ráfordítás csökkentésében, a vállalat jövedelmezőségének fokozásában. A kapitalisták ezen az úton igyekeznek gyengíteni a proletariátusnak a tőke támadásával szemben kifejtett ellenállását, ezáltal igyekeznek elérni, hogy a munkások távol maradjanak a szakszervezetektől, ne vegyenek részt a sztrájkokban, így próbálják megbontani a munkásmozgalmat.

A tőkés darabbér-rendszer lényege, formáinak minden változatossága mellett, mindig ugyanaz: a munkaintenzitás növelésével, termelékenységének fokozásával egyidejűleg a munkás munkabére csökken, a kapitalista jövedelme nő.

Névleges bér és reálbér. A kapitalizmus első fejlődésfokain széles körben elterjedt a bérmunkások *természetbeni* bérezése: a munkás szállást, szűkös táplálékot és néhány garast kapott.

A természetbeni bérezés bizonyos mértékig a kapitalizmus gépi időszakában is megtalálható. Így például alkalmazták a forradalom előtti Oroszország bánya- és textiliparában, s el van terjedve a tőkés mezőgazdaságban a béresek alkalmazásánál, a tőkés országok bizonyos iparágaiban, valamint a gyarmati és a függő országokban. A természetbeni bérezés formái különfélék. A kapitalisták olyan helyzetbe hozzák a munkásokat, hogy azok kénytelenek a gyári boltban hitelbe vásárolni, a vállalkozó által megállapított, s a munkásra nézve súlyos feltételek mellett a bányákhoz vagy ültetvényekhez tartozó házakban lakást bérelni stb. Természetbeni bérezés esetén a kapitalista a bérmunkást nemcsak mint a munkaerő eladóját, hanem mint fogyasztót is kizsákmányolja.

A fejlett tőkés termelési módra a *pénzbeni* munkabér jellemző.

Névleges bért és reálbért kell megkülönböztetni.

A *névleges bér* pénzben kifejezett munkabér; ez az a pénzösszeg, amelyet a munkás a kapitalistának eladott munkaerejéért kap. A névleges bér önmagában véve semmit sem mond a munkás bérének tényleges színvonaláról. Így például a névleges bér változatlanul maradhat, de ha ugyanakkor a fogyasztási cikkek ára emelkedik és az adók nőnek, a munkás tényleges munkabére csökken. Sőt, a névleges bér emelkedhet, ha azonban ugyanakkor a megélhetés nagyobb mértékben drágul, mint ahogy a névleges bér megnövekedett — a tényleges munkabér csökken.

A *reálbér* a munkás létfenntartási eszközökben kifejezett munkabére; azt mutatja, hogy mennyi és milyen fogyasztási cikket és szolgáltatást vásárolhat a munkás pénzbeni munkabéréből. A munkás reálbérének meghatározásánál a névleges bér nagyságából, a fogyasztási cikkek árszínvonalából, a lakbér összegéből, a munkások által fizetett adókból, a csökkentett munkahét esetén meg nem fizetett munkanapokból, s a munkásosztály által eltartott munkanélküliek és részleges munkanélküliek számából kell kiindulni. Figyelembe kell venni továbbá a munkanap hosszát és a munkaintenzitás fokát is.

A burzsoá statisztika az átlagos munkabérszínvonal meghatározása során tudatosan meghamisítja a valóságot: beleszámítja a munkabérbe a vezető ipari és pénzügyi tisztviselők (vállalati igazgatók, bankigazgatók stb.) szűk felső rétegének jövedelmét, a munkabér kiszámításánál csak a szakmunkásokat veszi figyelembe, s nem számítja be a rosszul fizetett tanulatlan munkások és mezőgazdasági proletárok széles rétegének a munkabérét, figyelmen kívül hagyja a munkanélküliek és részleges

munkanélküliek óriási seregét, a közszükségleti cikkek árának emelkedését, az adók növekedését, s a hamisítás egyéb módszereihez folyamodik, hogy szépítse a munkásosztály tényleges helyzetét a kapitalizmusban.

De még a meghamisított burzsoá statisztika sem leplezheti el azt a tényt, hogy a kapitalizmusban a munkabér, alacsony színvonala a létfenntartási költségek rendszeres emelkedése és a munkanélküliség növekedése következtében a munkások többsége számára még a létminimumot sem biztosítja.

Az Egyesült Államok burzsoá közgazdászai 1938-ban, rendkívül szűkös fogyasztási normák alapulvételével évi 2177 dollárra becsülték egy négytagú amerikai munkáscsalád létminimumát. Ugyanakkor 1938-ban az Egyesült Államokban egy ipari munkás átlagos évi munkabére 1176 dollár volt, vagyis valamivel több, mint ennek az alacsonyan megállapított létminimumnak a fele, a munkanélküliek figyelembevételével pedig 740 dollár, vagyis a megállapított létminimumnak csupán egyharmada. 1937-ben Angliában egy átlagos munkáscsalád létminimumát a burzsoá közgazdászok rendkívül szűkösen heti 55 shillingben állapították meg. Hivatalos adatok szerint a szénbányászok 80%-a, a kitermelő ipar (a szénbányászat nélkül) munkásainak 75%-a, a közművek munkásainak 57%-a kevesebbet keresett ennél a létminimumnál.

A reálbér csökkenése a kapitalizmusban. A tőkés termelési mód elemzése alapján Marx a munkabérekre vonatkozóan a következő fő törvényszerűséget állapította meg: „a tőkés termelés általános tendenciája a bérek átlagos színvonalának nem az emelkedésére, hanem a hanyatlására vezet"[1].

A munkabért mint a munkaerő árát minden más áru árához hasonlóan az értéktörvény határozza meg. A tőkés gazdaságban az áruk ára a kereslet és kínálat hatására az érték körül ingadozik, hol magasabb, hol meg alacsonyabb az értéknél. A munkaerő ára azonban más áruk árától eltérően rendszerint lefelé tér el az értékétől.

Az a körülmény, hogy a munkabér lefelé tér el az értékétől, mindenekelőtt a *munkanélküliség* következménye. A kapitalista a lehető legolcsóbban igyekszik megvásárolni a munkaerőt. Munkanélküliség esetén a munkaerő-kínálat meghaladja a munkaerő iránt megnyilvánuló keresletet. A munkaerő-áru különbözik más áruktól abban, hogy a proletár nem halaszthatja el munkaerejének eladását. Hogy éhen ne haljon, kénytelen munkaerejét olyan feltételek mellett eladni, amilyeneket a kapitalista ajánl fel neki. A teljes és a részleges munkanélküliség időszakaiban a munkás vagy egyáltalán nem jut munkabérhez,

[1] *Marx.* Bér, ár és haszon. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 426. old.

vagy pedig annak színvonala erősen hanyatlik. A munkanélküliség fokozza a munkások között a konkurrenciát. A kapitalista kihasználja ezt, s a munkaerő értékénél alacsonyabb munkabért fizet a munkásnak. Ilyenformán a munkásosztály részét alkotó munkanélküliek nyomorúságos helyzete befolyásolja a termelésben foglalkoztatott munkások anyagi helyzetét, csökkenti munkabérüket.

Továbbá, a gépi technika alkalmazása tág lehetőséget biztosít a kapitalistának arra, hogy a termelésben *női* és *gyermek*munkával helyettesítse a férfimunkát. A munkaerő értékét a munkás és családja számára szükséges létfenntartási eszközök értéke határozza meg. Ezért a munkás munkabére akkor, amikor a termelésbe bevonják a feleségét és gyermekeit — csökken, most már az egész család keres körülbelül ugyanannyit, amennyit addig a családfő egyedül keresett. Ezáltal még jobban fokozódik az egész munkásosztály kizsákmányolása. A tőkés országokban a munkásnők a férfiakéval azonos munkateljesítményért jóval alacsonyabb munkabért kapnak.

A tőke értéktöbbletet sajtol ki a gyermekmunka féktelen kizsákmányolása útján is. A gyermekek és serdülők munkabére valamennyi tőkés és gyarmati országban csak egy kis része a felnőtt munkások munkabérének.

A munkásnők átlagbére az Egyesült Államokban (1949-ben) — 41%-kal, Angliában (1951-ben) — 46%-kal, Nyugat-Németországban (1951-ben) — 42%-kal alacsonyabb volt, mint a férfimunkásoké. Ez a különbség a gyarmati és a függő országokban még jelentősebb.

Az Egyesült Államokban a munkavállalók között szépített adatok szerint több mint 3,3 millió volt a gyermek és a serdülő. A gyermekek és serdülők munkanapja igen hosszú. Így például a keményítőgyárakban, konzervgyárakban, húsüzemekben. mosodákban és ruhatisztító üzemekben a gyermekek napi 12—13 órát dolgoznak.

Japánban elterjedt szokás, hogy a gyermekeket eladják gyári munkára. A gyermekmunkát széles körben alkalmazták a cári Oroszországban is. Itt a textilüzemekben és egyes más iparágakban a munkások tekintélyes részét alkották a 8—10 éves gyermekek.

A gyermekmunka tőkés kizsákmányolása különösen könyörtelen formákat ölt a gyarmati és a függő országokban. Törökország textil- és dohánygyáraiban a 7—14 éves korú gyermekek a felnőttekkel egyformán, teljes munkanapon át dolgoznak.

A munkásnők alacsony munkabére és a gyermekmunka kizsákmányolása a megbetegedések és a gyermekhalandóság óriási növekedését vonja maga után, s végzetes hatással van a serdülő nemzedékek nevelésére és oktatására.

A munkások reálbérének hanyatlásánál az is közrejátszik, hogy a kapitalizmus fejlődésével romlik a *szakmunkások* jelentős részének helyzete. Mint már mondottuk, a munkaerő ér-

lekébe bele kell érteni a dolgozó szakmai oktatásának költségeit is. A szakmunkás egy bizonyos időegység alatt több értéket, s egyszersmind több értéktöbbletet hoz létre, mint a tanulatlan munkás. A kapitalista kénytelen a szakképzett munkát jobban fizetni, mint a segédmunkát. A kapitalizmus fejlődésével, az ipari technika fejlődésével azonban egyfelől kereslet nyilvánul meg magas szakképzettségű munkások iránt, akik kezelni tudják a bonyolult géprendszereket, másfelől viszont sok munkaművelet leegyszerűsödik, a szakképzett munkások jelentős részének munkája fölöslegessé válik. A szakmunkások számottevő rétege elesik attól a lehetőségtől, hogy szakképzettségét hasznosítsa, kiszorul a termelésből, s kénytelen szakképzettséget nem igénylő munkát vállalni, amelyet sokkal roszszabbul fizetnek.

A létfenntartási költségek emelkedését és a munkások reálbérének ezzel kapcsolatos csökkenését mindenekelőtt a közszükségleti cikkek *árának* rendszeres *emelkedése* okozza. Így például Franciaországban az infláció következtében az élelmiszerek kiskereskedelmi ára 1938-ban több mint hétszerese volt az 1914. évi árszínvonalnak.

A munkások munkabérének jelentős részét emészti fel a *lakbér*. Németországban 1900-tól 1930-ig a lakbér átlagosan 69%-kal emelkedett. A Nemzetközi Munkastatisztikai Hivatal adatai szerint a XX. század harmincas éveiben a munkások lakbérre, fűtésre és világításra az Egyesült Államokban a család költségvetésének 25%-át, Angliában 20%-át, Kanadában 27%-át fordították. A cári Oroszországban a munkások lakbérre fordított kiadásai keresetük egyharmad részét is elérték.

Nagy levonást jelentenek a munkabérből a dolgozókra kivetett *adók*. A fő tőkés országokban a háború utáni években az egyenesadók és a fogyasztási adók a munkáscsalád munkabérének legalább egyharmadát emésztik fel.

A munkabér csökkentésének elterjedt módszere a *bírságok* rendszere. A cári Oroszországban a bírságokról szóló, s a gyárosok önkényeskedését bizonyos fokig korlátozó törvény megjelenése (1886) előtt a munkabérből bírságok formájában eszközölt levonások egyes esetekben a havi munkabér felét is elérték. A munkást minden lehető ürüggyel megbírságolták: „hanyag munkáért", „rendbontásért", beszélgetésért, tüntetéseken való részvételért stb. A bírság nemcsak a kapitalista munkafegyelem megszilárdításának eszköze, hanem a kapitalisták gazdagodásának egyik forrása is.

A munkások reálbérének csökkenésében szerepe van annak is, hogy a *mezőgazdasági proletariátus* bére rendkívül ala-

csony. A fölös falusi munkaerő állandó nyomást gyakorol a foglalkoztatott munkások bérére, s leszorítja annak színvonalát.

Így például 1910—1939 folyamán az Egyesült Államokban a mezőgazdasági munkás havi átlagbére az ipari munkás munkabérének 28 és 47%-a között ingadozott. Rendkívül súlyos volt a mezőgazdasági munkások helyzete a cári Oroszországban. Itt a mezőgazdasági idénymunkás napi átlagbére 16—17 órás munkanap mellett 1901 és 1910 között 69 kopek volt, s a mezei munkák idején szerzett e nyomorúságos keresettel kellett átvészelnie a teljes vagy részleges munkanélküliség hónapjait.

A tőkés termelési mód fejlődésével tehát csökken a munkásosztály reálbére.

1924-ben a német munkások reálbére az 1900. évinek 75%-a, 1935-ben pedig 66%-a volt. Az Egyesült Államokban a munkások átlagos névleges bére 1900-tól 1938-ig (a munkanélküliek figyelembevételével) 68%-kal emelkedett; ugyanezen idő alatt a létfenntartási költségek (a drágaság következtében) 2,3-szeresükre növekedtek, s így a munkások reálbére 1938-ig az 1900-as színvonal 74%-ára csökkent. Franciaországban, Olaszországban meg Japánban, nem is szólva a gyarmati és a függő országokról, a reálbér csökkenése a XIX—XX. században jóval nagyobb arányú volt, mint az Egyesült Államokban. A cári Oroszországban az ipari munkások reálbére 1913-ig az 1900. évi színvonal 90%-ára esett vissza.

A különböző országokban a munkaerő értéke nem azonos. A munkaerő értékét az egyes országokban meghatározó feltételek eltérőek. Innen erednek a munkabérben mutatkozó *nemzeti különbségek*. Marx azt írta, hogy a különböző országokban fizetett munkabérek összehasonlításánál feltétlenül figyelembe kell venni mindazokat a tényezőket, amelyek a munkaerő értéknagyságának eltéréseit meghatározzák: a munkásosztály kialakulásának történelmi feltételeit és szükségleteinek kialakult színvonalát, a munkás szakmai képzésének költségeit, a női és gyermekmunka szerepét, a munka termelékenységét, a munka intenzitását, a fogyasztási cikkek árát stb.

Különösen alacsony a munkabér a gyarmati és a függő országokban. A tőke a gyarmati és a függő országok leigázására és rendszeres kifosztására irányuló politikájában kihasználja azt a körülményt, hogy itt bőségesen van fölös munkáskéz, s a munkaerőt értékénél sokkal alacsonyabban fizeti meg. Ugyanakkor figyelembe veszik a munkás nemzetiségét. Így például az azonos munkát végző fehéreket és négereket nem egyformán fizetik. Dél-Afrikában a néger munkás átlagbére egytizede az angol munkás átlagbérének. Az Egyesült Államokban a négereknek a városokban 60%-kal, a mezőgazdaságban pedig majdnem 66%-kal kevesebbet fizetnek, mint az ugyanolyan munkát végző fehéreknek.

A burzsoázia a nagy munkástömegek munkabérének leszállítása és a gyarmatok kifosztása révén kiváltságos helyzetet biztosít a viszonylag szűk réteget jelentő jól fizetett munkások számára. A burzsoázia az e jól fizetett rétegekből, többek között szakszervezeti és szövetkezeti bürokratákból, a munkavezetők egy részéből stb. összetevődő úgynevezett *munkásarisztokráciát* arra használja fel, hogy megbontsa a munkásmozgalmat, s az osztálybékéről, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak érdekközösségéről szóló frázisokkal megtévessze a nagy proletártömegeket.

A munkásosztály harca a munkabér felemeléséért. A munkabér színvonala minden országban a munkabér értékének törvénye alapján, a proletariátus és a burzsoázia elkeseredett osztályharca során alakul ki.

A munkabér csak bizonyos határig térhet el a munkaerő értékétől.

A kapitalizmusban a munkabér *alsó* határát tisztán *fizikai* feltételek határozzák meg: a munkásnak meg kell kapnia a létfenntartási eszközöknek azt a mennyiségét, amely feltétlenül szükséges ahhoz, hogy éljen és újratermelje munkaerejét. „Ha a munkaerő ára erre a minimumra csökken, akkor értéke alá süllyed, mert a munkaerő így csak elsatnyult formában maradhat fenn és fejlődhet"[1]. Ha a munkabér e színvonal alá süllyed, megindul a munkaerő közvetlen fizikai pusztulásának, a munkáslakosság kihalásának gyors folyamata. Ez abban jut kifejezésre, hogy a fejlett tőkés országok, különösen pedig a gyarmati országok munkáslakossága körében csökken az átlagos élettartam, csökken a születések száma és nő az elhalálozások száma.

A kapitalizmusban a munkabér *felső* határa a munkaerő értéke. Hogy milyen mértékben közelíti meg a munkabér átlagos színvonala ezt a határt, azt a proletariátus és a burzsoázia osztály-erőviszonyai határozzák meg.

A burzsoázia a profit növeléséért folytatott hajsza során arra törekszik, hogy a fizikai minimum határa alá szorítsa le a munkabért. A munkásosztály harcol a munkabér megnyirbálása ellen, a munkabér felemeléséért, garantált munkabér-minimum megállapításáért, a társadalombiztosítás bevezetéséért, a munkanap megrövidítéséért. Ebben a harcban a munkásosztállyal szembenáll az egész tőkésosztály és a burzsoá állam.

A munkásosztálynak a munkabér felemeléséért folytatott szívós harca az ipari kapitalizmus kialakulásával együtt kez-

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 165—166. old.

dődött. A legkorábban Angliában bontakozott ki, majd más tőkés és gyarmati országokban is megindult.

Abban a mértékben, ahogyan a proletariátus mint osztály kialakul, a munkások a gazdasági harc sikeres folytatása céljából *szakszervezetekben* egyesülnek. Amint ez megtörténik, a vállalkozóval már nem az egyes proletár, hanem egy egész szervezet áll szemben. Az osztályharc kibontakozásával a helyi és országos szakszervezetek mellett létrejönnek a nemzetközi szakszervezeti szövetségek. A szakszervezetek a nagy munkástömegek számára *az osztályharc iskolájául* szolgálnak.

A kapitalisták a maguk részéről vállalkozói szövetségekben egyesülnek. Megvesztegetik a reakciós szakszervezetek korrupt vezetőit, megszervezik a sztrájktörést, megbontják a munkásszervezeteket, a munkásmozgalom elnyomására felhasználják a rendőrséget, a katonaságot, a bíróságokat és a börtönöket.

A kapitalizmus idején a munkabér felemeléséért, a munkanap csökkentéséért és a munkafeltételek megjavításáért vívott harcban a munkások egyik hatékony eszköze a *sztrájk* (a munkabeszüntetés). Abban a mértékben, ahogyan a tőkés és gyarmati országokban kiéleződnek az osztályellentétek, és fokozódik a proletármozgalom szervezettsége, a sztrájkharcba millió meg millió munkás kapcsolódik be. Amikor a munkások a tőke elleni harcban elszántságot és kitartást tanúsítanak, a gazdasági sztrájkok a sztrájkolók feltételeinek elfogadására kényszerítik a kapitalistákat.

Csakis a munkásosztálynak létérdekeiért folytatott lankadatlan harca kényszeríti a burzsoá államot, hogy törvényeket hozzon a minimális munkabérről, a munkanap megrövidítéséről, a gyermekmunka korlátozásáról.

A proletariátus gazdasági harcának nagy jelentősége van: a szakszervezetek helyes, osztályszempontból következetes vezetés esetén eredményesen szállnak szembe a vállalkozókkal. A munkásosztály harca olyan tényező, amely bizonyos mértékig feltartóztathatja a munkabér csökkenését. A munkásosztály gazdasági harca azonban nem szüntetheti meg a dolgozók tőkés leigázásának rendszerét, s nem szabadíthatja meg a munkásokat a kizsákmányolástól és a nélkülözéstől.

A marxizmus-leninizmus, ugyanakkor, amikor elismeri a munkásosztály által a burzsoázia ellen vívott gazdasági harc nagy jelentőségét, egyszersmind azt tanítja, hogy ez a harc csak a kapitalizmus következményei ellen, nem pedig a proletariátus elnyomatottságának és nyomorának fő oka ellen irányul. Ez a fő ok maga a tőkés termelési mód.

A munkásosztály csak forradalmi politikai harc útján szüntetheti meg a bérrabszolgaság rendszerét — gazdasági és politikai elnyomatásának fő okát.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés társadalomban a munkabér a munkaerő értékének pénzbeni kifejezése, a munkaerő ára, amely a munka áraként jelenik meg. A munkabér elleplezi a tőkés kizsákmányolási viszonyt, ugyanis azt a megtévesztő látszatot kelti, mintha a munkás egész munkáját megfizetnék, holott a valóságban a munkabér csupán munkaerejének ára.

2. A munkabér fő formái az időbér és a darabbér (akkordbér). Időbér esetén a munkás keresetének nagysága a ledolgozott időtől függ. Darabbér esetén a munkás keresetének nagyságát az előállított termékek mennyisége határozza meg. A kapitalisták az értéktöbblet növelése céljából különféle izzasztó munkabér-rendszereket alkalmaznak, amelyek a munkaintenzitás óriási arányú fokozására és a munkaerő gyors kimerülésére vezetnek.

3. A névleges munkabér az a pénzösszeg, amelyet a munkás a kapitalistának eladott munkaerejéért kap. A reálbér a munkás létfenntartási eszközeiben kifejezett munkabér; azt mutatja, hogy milyen mennyiségű létfenntartási cikket és szolgáltatást vásárolhat a munkás pénzbeni munkabéréért.

4. A kapitalizmus fejlődésével a reálbér csökken. A munkaerő ára más áruk árától eltérően rendszerint lefelé tér el az értékétől. Ez mindenekelőtt a munkanélküliséggel, a női és gyermekmunka széleskörű alkalmazásával, a mezőgazdasági munkásoknak, továbbá a gyarmati és a függő országok munkásainak rendkívül alacsony bérezésével magyarázható. A reálbér csökkenésének fontos tényezője a közszükségleti cikkek árának emelkedése, a magas lakbér és az adók növekedése.

5. A munkásosztály szakszervezetekben egyesülve harcol a munkanap csökkentéséért és a munkabér felemeléséért. A proletariátusnak a tőke ellen folytatott gazdasági harca önmagában nem szabadíthatja meg a proletariátust a kizsákmányolástól. Csak a tőkés termelési mód forradalmi politikai harc útján történő megszüntetésével lehet véget vetni a munkásosztály gazdasági és politikai elnyomásának.

IX. FEJEZET

A TŐKEFELHALMOZÁS ÉS A PROLETARIÁTUS ELNYOMORODÁSA

A termelés és újratermelés. A társadalomnak ahhoz, hogy élhessen és fejlődhessen, anyagi javakat kell termelnie. Nem hagyhatja abba a termelést, mint ahogy nem hagyhatja abba a fogyasztást sem.

Az emberek napról napra, évről évre kenyeret, húst és más élelmiszereket fogyasztanak, ruhát és lábbelit koptatnak, ugyanakkor azonban újra nagy tömegben termelnek kenyeret, húst, ruhát, lábbelit és más termékeket az emberi munkával. A szenet eltüzelik a kohókban és a kályhákban, ugyanakkor azonban újra meg újra nagytömegű szenet bányásznak ki a föld mélyéből. A szerszámgépek lassanként elhasználódnak, a mozdonyok előbb vagy utóbb kiöregednek, de az üzemekben új szerszámgépeket állítanak elő, új mozdonyokat gyártanak. A termelési folyamatot, akármilyen a társadalmi viszonyok rendszere, állandóan meg kell újítani.

A termelési folyamatnak ez az állandó megújítása, szakadatlan megismétlése az *újratermelés*. „Minden társadalmi termelési folyamat, folytonos összefüggésében és megújulásának állandó folyamatában vizsgálva, egyúttal újratermelési folyamat is"[1]. Amilyenek a termelés feltételei, olyanok az újratermelés feltételei is. Ha a termelésnek tőkés formája van, akkor az újratermelés formája is ilyen.

Az újratermelés folyamata nem csupán abban áll, hogy az emberek az elfogyasztott terméktömeg helyébe és azon felül egyre újabb terméktömeget állítanak elő, hanem abban is, hogy a társadalomban állandóan megújulnak a megfelelő termelési viszonyok.

Kétféle újratermelést különböztetünk meg: egyszerű és bővített újratermelést.

Az *egyszerű újratermelés* a termelési folyamatnak a korábbi méretekben történő megismétlése, amikor ugyanis az újonnan előállított termékek csak az elhasznált termelőeszközöket és az egyéni fogyasztáshoz szükséges cikkeket pótolják.

A *bővített újratermelés* a termelési folyamatnak bővített mértékben történő megismétlése, amikor ugyanis a társadalom

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 524. old.

nemcsak pótolja az elfogyasztott anyagi javakat, hanem azon felül további termelőeszközöket és fogyasztási cikkeket is termel.

A kapitalizmus kialakulása előtt a termelőerők igen lassan fejlődtek. A társadalmi termelés nagysága évről évre, évtizedről évtizedre alig változott. A társadalmi termelés korábbi lassú előrehaladása a kapitalizmusban a termelőerők sokkal gyorsabb fejlődésének adta át a helyét. A tőkés termelési módra a termelés hanyatlásával járó gazdasági válságok által megszakított bővített újratermelés jellemző.

A tőkés egyszerű újratermelés. Tőkés egyszerű újratermelés esetén a termelési folyamat változatlan nagyságban újul meg, az értéktöbbletet pedig a kapitalista teljes egészében egyéni fogyasztására fordítja.

Már az egyszerű újratermelés vizsgálata lehetővé teszi a kapitalizmus egyes lényeges vonásainak alaposabb feltárását.

A tőkés újratermelés folyamán nemcsak a munka termékei újulnak meg szakadatlanul, hanem a tőkés kizsákmányolási viszonyok is. Az újratermelés során egyfelől állandóan gazdagság jön létre, amely a kapitalistáé, s amelyet az értéktöbblet elsajátítására használ fel. A vállalkozó minden termelési folyamat befejeződése után újra meg újra birtokosa a tőkének, amely lehetővé teszi számára, hogy a munkások kizsákmányolása útján gazdagodjék. Másfelől a munkás állandóan nincstelen proletárként kerül ki a termelési folyamatból, s ennek következtében, ha nem akar éhen halni, újra meg újra el kell adnia munkaerejét a kapitalistának. A bérmunkaerő újratermelése a tőke újratermelésének mindenkor elengedhetetlen feltétele.

„A tőkés termelési folyamat tehát saját menete révén újratermeli a munkaerő és a munkafeltételek szétválasztását. Ezzel újratermeli és megörökíti a munkás kizsákmányolásának feltételeit. Állandóan arra kényszeríti a munkást, hogy munkaerejét eladja azért, hogy élhessen, a tőkés számára pedig állandóan lehetővé teszi a munkaerő megvásárlását azért, hogy gazdagodjék"[1].

A termelés folyamatában tehát állandóan megújul a fő tőkés viszony: egyik oldalon a kapitalista, másik oldalon a bérmunkás. A munkás, még mielőtt eladná munkaerejét valamelyik vállalkozónak, már az összkapitalista, vagyis az egész tőkésosztály birtokában van. Amikor a proletár munkahelyet változtat, csupán az egyik kizsákmányolót cseréli fel egy másikkal. A munkás egész életére a tőke szekeréhez van láncolva.

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 535. old.

Ha egyetlen termelési folyamatot veszünk szemügyre, az első tekintetre úgy tűnik, hogy a kapitalista, amikor megvásárolja a munkaerőt, saját eszközeiből hitelez pénzt a munkásnak, minthogy a bérfizetés időpontjáig a kapitalista esetleg még nem tudta eladni a munkás által abban az időszakban (például egy hónap alatt) termelt árut. Ha azonban a munkaerő adásvételét nem elszigetelten, hanem az újratermelés mozzanataként, állandóan megismétlődő viszonyként vizsgáljuk, akkor előtűnik ennek az ügyletnek igazi jellege.

Először, mialatt egy bizonyos időszakban a munkás munkája révén értéktöbbletet magában foglaló új érték jön létre, a munkás által az előző időszakban előállított termék realizálódik a piacon, pénzzé változik át. Ebből világosan látható, hogy a kapitalista a proletárnak nem saját eszközeiből fizeti ki a munkabért, hanem a munkások munkája által az előző termelési periódusban (például az előző hónap folyamán) létrehozott értékből. Mint Marx mondja, a tőkésosztály a hódító régi receptje szerint jár el: a legyőzöttek áruját saját pénzükön, a tőlük rabolt pénzen vásárolja meg.

Másodszor, a kapitalista a munkaerőt, más áruktól eltérően, csak akkor fizeti meg, amikor a munkás már bizonyos munkát végzett. Kitűnik tehát, hogy nem a kapitalista hitelez a proletárnak, hanem ellenkezőleg, *a proletár hitelez a kapitalistának.* Ezért a vállalkozók arra törekednek, hogy a munkabért a lehető legritkább időközönként (például havonta egyszer) fizessék, és így meghosszabbítsák azt az időt, amelyre ellenszolgáltatás nélküli hitelt kapnak a munkástól.

A tőkésosztály munkabér formájában állandóan pénzt ad a munkásoknak létfenntartási eszközök, vagyis a munkások munkája által létrehozott, és a kizsákmányolók által elsajátított termék egy részének megvásárlására. Ezt a pénzt a munkások ugyanilyen rendszeresen visszaadják a kapitalistáknak, amikor megvásárolják azokat a létfenntartási eszközöket, amelyeket maga a munkásosztály termelt.

A tőkés viszonyoknak az újratermelés folyamatában való vizsgálata nemcsak a munkabér, hanem mindennemű tőke igazi forrását is feltárja.

Tegyük fel, hogy a vállalkozó által előlegezett 100 000 font sterling tőke évente 10 000 font sterling értéktöbbletet hoz, és hogy ezt az összeget a kapitalista teljes egészében egyéni fogyasztásra költi. Ha a vállalkozó nem sajátítaná el a munkás meg nem fizetett munkáját, tőkéjét 10 év alatt teljesen felélné. Ez azért nem következik be, mert az a 100 000 font sterling, amelyet a kapitalista a szóbanforgó időszak folyamán egyéni

fogyasztásra költött, a munkások meg nem fizetett munkájával létrejött értéktöbbletből teljes egészében megújul.

Bármi lett légyen is tehát a tőke eredeti forrása, ez a tőke egy bizonyos idő alatt már az egyszerű újratermelés folyamán is a munkások munkájával létrehozott és a kapitalista által *ellenszolgáltatás nélkül* elsajátított értékké válik. Így tűnik ki a burzsoá közgazdászok minden olyan állításának badarsága, amely szerint a tőke a vállalkozó saját munkájával létrehozott vagyon.

Az egyszerű újratermelés a bővített újratermelés alkotórésze vagy mozzanata. A tőkés egyszerű újratermelésre jellemző kizsákmányolási viszonyok a tőkés bővített újratermelés körülményei között még jobban elmélyülnek.

A tőkés bővített újratermelés. A tőkefelhalmozás. Bővített újratermelés esetén a kapitalista az értéktöbblet egy részét a termelés növelésére: további termelőeszközök vásárlására és további munkások alkalmazására fordítja. Az értéktöbblet egy részét tehát hozzácsapják a korábbi tőkéhez, vagyis felhalmozzák.

Tőkefelhalmozásnak az értéktöbblet egy részének a tőkéhez csatolását, vagyis az értéktöbblet egy részének tőkévé változtatását nevezzük. Eszerint a felhalmozás forrása az értéktöbblet. A munkásosztály kizsákmányolása révén növekszik a tőke, s egyszersmind bővített alapon újratermelődnek a tőkés termelési viszonyok.

A tőke számára a felhalmozás hajtóereje mindenekelőtt *az értéktöbblet növeléséért folyó hajsza.* A tőkés termelési mód mellett a gazdagodási vágy nem ismer határt. A termelés bővülésével nő a kapitalista által elsajátított értéktöbblet tömege, s ennek következtében nő az értéktöbbletnek az a része, amely a kapitalisták egyéni fogyasztásának és szeszélyeinek kielégítését szolgálja. Másfelől lehetővé válik a kapitalisták számára, hogy a megnövekedett értéktöbbletből egyre jobban bővítsék a termelést, egyre nagyobb számú munkást zsákmányoljanak ki, s egyre növekvő tömegű értéktöbbletet sajátítsanak el.

A tőkefelhalmozás másik hajtóereje az elkeseredett *konkurrenciaharc,* amelynek során a nagytőkések előnyösebb helyzetben vannak, és legyőzik a kistőkéseket. A konkurrencia minden kapitalistát arra kényszerít, hogy fejlessze a technikát, bővítse a termelést, mert különben a tönkrejutás veszélye fenyegeti. A technika fejlesztésének, a termelés bővítésének elhanyagolása egyértelmű a lemaradással, márpedig a lemaradókat legyőzik a konkurrensek. A konkurrenciaharc tehát minden kapitalistát rákényszerít arra, hogy növelje tőkéjét, s a tőkét csak

úgy növelheti, ha az értéktöbblet egy részét állandóan felhalmozza.

A tőkefelhalmozás a bővített újratermelés forrása.

A tőke szerves összetétele. A tőke koncentrációja és centralizációja. A tőkés felhalmozás során a tőke össztömege nő. Ugyanakkor különböző részei nem egyformán változnak meg, s ennek következtében megváltozik a tőke összetétele.

A kapitalista, amikor felhalmozza az értéktöbbletet és bővíti vállalatát, rendszerint új gépeket és műszaki tökéletesítéseket alkalmaz, mert ez a profit növekedésével kecsegteti. A technika fejlődése azt jelenti, hogy gyorsabban nő a tőkének termelőeszközök — gépek, épületek, nyersanyagok stb. formájában levő része, vagyis az állandó tőke. És fordítva, sokkal lassabban nő a tőkének az a része, amelyet munkaerő vásárlására fordítanak, vagyis a változó tőke.

Az állandó és változó tőke közötti arányt, mivel azt a termelőeszközök és az eleven munkaerő tömege közötti arány határozza meg, *a tőke szerves összetételének* nevezzük. Vegyünk például 100 000 font sterling tőkét. Tegyük fel, hogy ebből az összegből 80 000-et épületekre, gépekre, nyersanyagokra stb. fordítanak, munkabérre pedig 20 000-et használnak fel. Ebben az esetben a tőke szerves összetétele 80 c : 20 v, vagyis 4 : 1.

Ugyanazon termelési ág különböző iparágaiban és különböző vállalatainál a tőke szerves összetétele nem egyforma: ott, ahol minden egyes munkásra több bonyolult és drága gép, több feldolgozott nyersanyag jut, a tőke szerves összetétele magasabb; ott, ahol túlsúlyban van az eleven munka, s egy-egy munkásra kevesebb és viszonylag olcsóbb gép és nyersanyag jut, a tőke szerves összetétele alacsonyabb.

A tőkefelhalmozással a tőke szerves összetétele *növekszik:* a változó tőke részaránya csökken, az állandó tőke részaránya nő. Így például az Egyesült Államok iparában a tőke szerves összetétele 1889-ben 4,4 : 1, 1904-ben 5,7 : 1, 1929-ben 6,1 : 1, 1939-ben pedig 6,5 : 1 volt.

A tőkés újratermelés során növekednek az egyes tőkék. Ez a tőke koncentrációja és centralizációja útján megy végbe.

Tőkekoncentráción a tőkének a vállalat keretében létrejött értéktöbblet felhalmozása nyomán végbemenő növekedését értjük. A kapitalista azáltal, hogy az elsajátított értéktöbblet egy részét a vállalatba fekteti, egyre nagyobb tőke birtokosává válik.

Tőkecentralizáción a tőkének több tőke *egy*, nagyobb tőkévé egyesülése nyomán végbemenő növekedését értjük. A konkurrenciaharcban a nagytőke tönkreteszi és elnyeli a kisebb és

közepes tőkés vállalatokat, amelyek nem bírják a versenyt. A nagy gyárosok a tönkrement konkurrens vállalatát potom áron megvásárolják, vagy valamilyen más úton-módon (például adósság fejében) egyesítik saját vállalatukkal, s ezáltal növelik a kezükben levő tőkét. Sok tőkének *egy* tőkévé egyesítése részesedési társaságok, részvénytársaságok stb. alakítása formájában is végbemehet.

A tőke koncentrációja és centralizációja azt jelenti, hogy kevesek kezében mérhetetlen vagyon összpontosul. A tőkék megnövekedése óriási lehetőségeket biztosít a termelés koncentrációja, vagyis a termelésnek nagyüzemekben való összpontosítása számára.

A nagyüzemi termelésnek döntő előnyei vannak a kisüzemi termeléssel szemben. A nagyüzemek gépeket és műszaki tökéletesítéseket vezethetnek be, széleskörű munkamegosztást és specializálást alkalmazhatnak, ami kisüzemek számára elérhetetlen. Mindennek következtében a termék előállítása a nagyüzemekben kevesebbe kerül, mint a kisüzemekben. A konkurrenciaharc nagy költségekkel és veszteségekkel jár. A nagyüzemek elviselik ezeket a veszteségeket, amelyek a későbbiek során bőven megtérülnek, míg a kisüzemek, de gyakran a középüzemek is, tönkremennek. A nagytőkések hasonlíthatatlanul könnyebben és kedvezőbb feltételekkel kapnak pénzkölcsönt, márpedig a hitel az egyik legfontosabb fegyver a versenyharcban. Az említett előnyök folytán a tőkés országokban egyre jobban felülkerekednek a hatalmas technikai felszereléssel ellátott nagyüzemek, igen sok kis- és középüzem pedig tönkremegy, elpusztul. A tőke koncentrációja és centralizációja következtében néhány óriási vagyonnal rendelkező kapitalista tízmeg százezernyi munkás sorsának urává válik.

A mezőgazdaságban a tőkés koncentráció arra vezet, hogy a föld és a többi termelőeszköz egyre inkább a nagytulajdonosok kezében összpontosul, a kis- és középparasztok széles rétegei pedig elvesztik földjüket, igásállataikat, felszerelésüket, s leigázó függőségbe kerülnek a tőkével szemben. A parasztok és kisiparosok tömegei mennek tönkre és válnak proletárrá.

A tőke koncentrációja és centralizációja ilyenformán *az osztályellentétek kiéleződésére*, a társadalom burzsoá, kizsákmányoló kisebbsége és nincstelen kizsákmányolt többsége közt tátongó szakadék további mélyülésére vezet. Ugyanakkor a termelés koncentrációja hozzájárul ahhoz, hogy a proletariátus egyre nagyobb tömegei összpontosulnak tőkés nagyüzemekben és ipari központokban. Ez megkönnyíti a munkások összefogását, és szervezkedését a tőke elleni harcra.

Az ipari tartaléksereg. A kapitalizmusban a termelés fejlődésével, mint már mondottuk, együtt jár a tőke szerves összetételének növekedése. A munkaerő-keresletet nem az egész tőke, hanem csak annak változó része határozza meg. A tőke változó része azonban a technikai haladás arányában az állandó tőkéhez képest viszonylag csökken. Ezért a tőkefelhalmozás során, a tőke szerves összetételének növekedésével a munkáskéz iránti kereslet *viszonylag csökken*, jóllehet a proletariátus a kapitalizmus fejlődésével számbelileg növekszik.

Ennek következtében a munkások jelentős tömege nem talál munkája számára alkalmazást. A munkáslakosság egy része „fölöslegesnek" bizonyul, s úgynevezett *viszonylagos túlnépesedés* jön létre. Ez a túlnépesedés azért viszonylagos, mert a munkaerő egy része csak a *tőke* felhalmozási szükségleteihez képest bizonyul fölöslegesnek. A burzsoá társadalomban tehát a társadalmi gazdagság növekedése arányában a munkásosztály egy része egyre nehezebb és minden mértéket meghaladó munkára, másik része pedig kényszerű munkanélküliségre van ítélve.

A viszonylagos túlnépesedés következő fő formáit kell megkülönböztetni:

A *mozgó túlnépesedést* azok a munkások alkotják, akik a termelés csökkenése, új gépek bevezetése, üzemek bezárása következtében egy bizonyos időre elvesztik munkájukat. A termelés bővülése esetén az ilyen munkanélküliek egy része ugyanúgy, mint a serdülő nemzedékből kikerülő új munkások egy része, munkához jut. A foglalkoztatott munkások összlétszáma növekszik, de a termelés méreteihez képest állandóan csökkenő arányban.

A *rejtett túlnépesedést* a tönkrement kistermelők, mindenekelőtt a szegényparasztok és a falusi nincstelenek alkotják, akiket a mezőgazdaság az évnek csak kis részében foglalkoztat, akik nem találnak munkát az iparban, s nyomorúságosan tengődnek, keservesen küszködnek a falun. Az ipartól eltérően a mezőgazdaságban a technika fejlődése során abszolúte is csökken a munkaerő-kereslet.

A *pangó túlnépesedést* azoknak az embereknek a népes csoportjai alkotják, akik elvesztették állandó munkájukat, akiknek egyáltalán nincs rendszeres foglalkozásuk, s akiknek a szokásos munkabérnél jóval kevesebbet fizetnek. Azoknak a dolgozóknak nagy tömege ez, akiket a tőkés házimunka terén foglalkoztatnak vagy akik alkalmi napszámosmunkából élnek.

Végül, a viszonylagos túlnépesedés legalsó rétegét azok az emberek alkotják, akik már régen kiszorultak a termelésből, semmi reményük sincs arra, hogy oda visszakerüljenek, s alkalmi keresetből élnek. Ezeknek az embereknek egy része koldul.

A termelésből kiszorult munkások alkotják *az ipari tartaléksereget* — a munkanélküliek seregét. Ez a sereg a tőkés termelés szükséges tartozéka, amely nélkül az nem létezhet és nem fejlődhet. Az ipari fellendülés időszakaiban, amikor a termelés gyorsütemű bővítésére van szükség, elegendő munkanél-

küli áll a vállalkozók rendelkezésére. A termelés bővülése nyomán a munkanélküliség ideiglenesen csökken. De azután bekövetkezik a túltermelési válság, a munkások óriási tömege kerül ismét utcára, és szaporítja a munkanélküli tartalékssereget.

Az ipari tartaléksereg lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy fokozzák a munkások kizsákmányolását. A munkanélkülieknek a legsúlyosabb munkafeltételekhez is hozzá kell járulniok. A munkanélküliség bizonytalanná teszi a termelésben foglalkoztatott munkások helyzetét, és erősen leszállítja az egész munkásosztály életszínvonalát. Ezért nem érdeke a kapitalistáknak az ipari tartaléksereg megszüntetése, hiszen ez nyomást gyakorol a munkapiacra, s olcsó munkaerőt biztosít számukra.

A tőkés termelési mód fejlődésével a termelés fellendülésének időszakaiban csökkenő, a válságok időszakaiban pedig növekvő munkanélküli sereg egészében növekszik.

Angliában a trade-unionok tagjai közül munkanélküli volt: 1853-ban 1,7%, 1880-ban 5,5, 1908-ban 7,8, 1921-ben 16,6%. Az Egyesült Államokban hivatalos adatok szerint a munkanélküliek száma az egész munkásosztályon belül 1890-ben 5,1%, 1900-ban 10, 1915-ben 15,5, 1921-ben 23,1% volt. Németországban a szakszervezeti tagok között a munkanélküliek száma 1887-ben 0,2%, 1900-ban 2, 1926-ban 18% volt. Óriási arányú a viszonylagos túlnépesedés a keleti gyarmati és félgyarmati országokban.

A kapitalizmus fejlődésével egyre nagyobb arányokat ölt a *részleges munkanélküliség*, amikor ugyanis a munkásokat nem teljes napon vagy teljes munkahéten át foglalkoztatják.

A munkanélküliség a munkásosztály valóságos korbácsa. A munkásoknak munkaerejük eladásán kívül nincs miből élniök. Az elbocsátott munkásokat éhhalál fenyegeti. Nem ritka eset, hogy a munkanélküliek fedél nélkül maradnak, mert nem tudják megfizetni az éjjeli szállást. A burzsoázia tehát képtelennek bizonyul arra, hogy a tőke bérrabszolgái részére akár a rabszolga életkörülményeit is biztosítani tudja.

A polgári közgazdászok örök természeti törvényekre való hivatkozásokkal próbálják igazolni a kapitalizmusban észlelhető munkanélküliséget. Ezt a célt szolgálják Malthus — a XVIII. század végén és a XIX. század elején élt reakciós angol közgazdász áltudományos agyszüleményei. A Malthus által kiagyalt „népesedési törvény" úgy szól, hogy az emberi társadalom keletkezése óta a népesség mértani haladvány szerint (1, 2, 4, 8 stb.) szaporodik, a létfenntartási eszközök mennyisége viszont a természeti kincsek korlátozottsága folytán számtani haladvány szerint (1, 2, 3, 4 stb.) növekszik. Ez Malthus szerint a fölösleges népességnek, a néptömegek éhezésének és nyomorának fő oka. Malthus véleménye szerint a proletariátus nem a tőkés rend megszüntetése útján, hanem a házasságtól való tartózkodás és a mesterséges születésszabályozás útján szabadulhat meg a nyomortól és az éhségtől. Malthus jótékony hatásúnak tartotta a háborúkat és a járványokat, mert csökkentik a dolgozó lakosság számát. Malthus elmélete mélységesen reakciós. Ez az elmélet a kapitalizmus gyógyíthatatlan bajainak igazo-

lásául szolgál a burzsoázia számára. Malthus kitalálásainak semmi közük a valósághoz. Az emberiség rendelkezésére álló hatalmas technika olyan ütemben tudja növelni a létfenntartási eszközök mennyiségét, hogy azt a népesség semmiféle, még a leggyorsabb növekedése sem szárnyalhatja túl. Ennek azonban útjában áll a tőkés rend — a tömegek nyomorának igazi oka.

Marx feltárta a *tőkés népesedési törvényt*, amelynek lényege a következő: a polgári társadalomban a tőke felhalmozása oda vezet, hogy a munkáslakosság egy része elkerülhetetlenül viszonylag fölöslegessé válik, kiszorul a termelésből, a nyomor és az éhezés kínjaira van kárhoztatva. A tőkés népesedési törvényt a polgári társadalom termelési viszonyai szülik.

Az agrártúlnépesedés. Mint már mondottuk, a viszonylagos túlnépesedés egyik formája a rejtett vagy agrártúlnépesedés. Az *agrártúlnépesedés* a tőkés országok mezőgazdaságában levő fölös népesség, amely annak következtében jön létre, hogy a parasztság zöme tönkremegy, csak részben tud elhelyezkedni a mezőgazdasági termelésben, és nem jut munkához az iparban.

A kapitalizmus fejlődésével fokozódik a parasztság differenciálódása. A mezőgazdasági munkások és az egészen szegény parasztok népes serege jön létre. A tőkés mezőgazdasági nagyüzemek bérmunkás-keresletet teremtenek. De olyan mértékben, ahogy a tőkés termelés sorra meghódítja a mezőgazdaság különböző ágait, s ahogy a gépek alkalmazása jelentős mértékben elterjed — a parasztság zöme egyre jobban tönkremegy, s a mezőgazdasági bérmunkások iránt megnyilvánuló kereslet csökken. A falusi lakosság egyes tönkrement rétegei hovatovább ipari proletariátussá válnak, vagy a városi munkanélküliek seregét szaporítják. A falusi lakosság jelentős része azonban, mivel nem talál munkát az iparban, a faluban marad, ahol csak részben jut foglalkozáshoz a mezőgazdaságban.

Az agrártúlnépesedés rejtett jellege abban áll, hogy falun a fölösleges munkaerő többé-kevésbé mindig a kis- és törpeparaszti gazdasággal függ össze. A mezőgazdasági bérmunkásoknak rendszerint van egy kis földecskéjük, amely keresetük kiegészítéséül, vagy olyankor, amikor nincs munka, nyomorúságos létfenntartási eszközül szolgál. Az ilyen gazdaságokra szüksége van a kapitalizmusnak, hogy olcsó munkaerő álljon a rendelkezésére.

A kapitalizmusban az agrártúlnépesedés óriási arányokat ér el. A cári Oroszországban a XIX. század végén a falusi rejtett munkanélküliség 13 millió fő volt. Németországban 1907-ben 5 millió parasztgazdaságból 3 millió kisgazdaság munkatartalékshereget alkotott. Az Egyesült Államokban századunk harmincas éveiben hivatalos, nyilvánvalóan szépített adatok szerint 2 millió „fölösleges" farmer volt. Évente a nyári

hónapokban egy-kétmillió amerikai mezőgazdasági munkás családjával és holmijával együtt az országot járja, és munkát keres.

Különösen nagyarányú az agrártúlnépesedés a gazdaságilag elmaradott országokban. Indiában például, ahol az ország egész lakosságának mintegy háromnegyed része a mezőgazdaságban van foglalkoztatva, az agrártúlnépesedés sokmilliós sereget jelent. A falusi lakosság jelentős része olyan emberekből áll, akik állandóan éheznek.

A tőkés felhalmozás általános törvénye. A proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodása. A kapitalizmus fejlődése arra vezet, hogy a tőkefelhalmozás során a burzsoá társadalom egyik pólusán óriási vagyonok összpontosulnak, nő a kizsákmányoló osztályok fényűzése és élősdisége, pazarlása és tétlensége; a társadalom másik pólusán egyre fokozódik a kizsákmányolás, nő a munkanélküliség és egyre jobban nyomorognak azok, akik munkájukkal minden gazdagságot létrehoznak.

„Mennél nagyobb a társadalmi gazdagság, a funkcionáló tőke, mennél nagyobb növekedésének terjedelme és energiája, tehát a proletariátus abszolút nagysága és munkájának termelőereje is, annál nagyobb az ipari tartaléksereg ... Az ipari tartaléksereg viszonylagos nagysága tehát a gazdagság potenciáival együtt nő. Mennél nagyobb azonban ez a tartaléksereg az aktív munkássereghez képest, annál tömegesebb az állandósult túlnépesség, melynek nyomora fordított arányban áll munkagyötrelmével ... *Ez a tőkés felhalmozás abszolút, általános törvénye*"[1].

A tőkés felhalmozás általános törvényében a kapitalizmus gazdasági alaptörvényének, az értéktöbblet törvénynek az érvényesülése jut konkrétan kifejezésre. Az értéktöbblet növeléséért folyó hajsza arra vezet, hogy a kizsákmányoló osztályok kezében gazdagság halmozódik fel, a nincstelen osztályok körében pedig nő a nyomor és az elnyomatás.

A kapitalizmus fejlődésével a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodásának folyamata megy végbe.

A proletariátus *viszonylagos elnyomorodása* abban áll, hogy a burzsoá társadalomban a munkásosztály részesedése a nemzeti jövedelemben szüntelenül csökken, míg a kizsákmányoló osztályok részesedése állandóan növekszik.

A munkásosztály jövedelmének részaránya a társadalmi gazdagság abszolút növekedése ellenére erősen csökken. Az Egyesült Államok iparában foglalkoztatott munkások munkabére a tőkések profitjának százalékában kifejezve 1889-ben 70%, 1919-ben 61, 1929-ben 47, 1939-ben 45% volt.

A cári Oroszországban 1900-tól 1913-ig a névleges bér összege az ipari munkások számának növekedése következtében csaknem 80%-kal

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 598. old.

nőtt, ugyanakkor azonban a reálbér csökkent, a gyárosok profitja pedig több mint háromszorosára növekedett.

Amerikai polgári közgazdászok adatai szerint az Egyesült Államokban a XX. század 20-as éveiben a tulajdonosok 1%-a az egész gazdagság 55%-ával, a lakosság 87%-át tevő legszegényebb rétegek pedig a nemzeti gazdagságnak mindössze 8%-ával rendelkeztek.

1920—1921-ben Anglia legvagyonosabb emberei, akik a vagyonosok összességének nem egészen 2%-át alkották, az ország egész nemzeti gazdagságának 64%-át összpontosították kezükben, a lakosság 76%-a pedig a nemzeti gazdagságnak mindössze 7,6%-ával rendelkezett.

A proletariátus *abszolút elnyomorodása* életszínvonalának közvetlen csökkenését jelenti.

„A munkás *abszolút* elnyomorodik, vagyis ténylegesen szegényebbé válik, mint korábban volt, kénytelen rosszabbul élni, szűkösebben táplálkozni, többet koplalni, pincékben és padlásokon meghúzni magát...

A gazdagság a kapitalista társadalomban — a munkástömegek elnyomorodásával egyidejűleg — hihetetlen gyorsasággal növekszik"[1].

A burzsoá politikai gazdaságtan a kapitalista valóság szépítése céljából tagadni próbálja a proletariátus abszolút elnyomorodását. A tények azonban arról tanúskodnak, hogy a kapitalizmusban a munkásosztály életszínvonala egyre jobban és jobban hanyatlik. Ez sokféle formában nyilvánul meg.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul a reálbér csökkenésében. Mint már mondottuk, a tömegfogyasztási cikkek árának emelkedése, a lakbérek növekedése, az adók emelkedése következtében a munkások reálbére csökken.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul abban, hogy a munkanélküliség egyre nagyobb méreteket ölt, és egyre tartósabbá válik.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul a munkaintenzitás növekedésében és a munkafeltételek romlásában, ami arra vezet, hogy a munkás gyorsan megöregszik, munkaképtelenné, rokkanttá válik. A munkaintenzitás növekedése és a munkavédelmi intézkedések elmulasztása miatt növekszik az üzemi balesetek száma, sokan válnak nyomorékká.

A proletariátus abszolút elnyomorodása megnyilvánul a dolgozók táplálkozási és lakásviszonyainak romlásában, aminek következtében megrendül a munkáslakosság egészsége, megrövidül a dolgozók élettartama.

---

[1] *Lenin*. Elnyomorodás a tőkés társadalomban. Lásd *Lenin* Művei, 18. köt. Szikra 1955. 439—440. old.

Az Egyesült Államok széniparában 1878-tól 1914-ig az ezer foglalkoztatott munkásra jutó halálos kimenetelű üzemi balesetek száma 71,5%-kal növekedett. Az Egyesült Államok üzemeiben csupán 1952 folyamán körülbelül 15 000 ember vesztette életét és több mint 2 millió ember vált nyomorékká. Anglia széniparában a háború előtt évente minden hatodik bányász járt szerencsétlenül, 1949—1953-ban pedig már minden harmadik bányász lett baleset áldozata.

A lakásösszeírások hivatalos adatai szerint az Egyesült Államokban a lakóhelyiségeknek mintegy 40%-a nem felel meg az egészségügyi és biztonsági követelményeknek. A munkáslakosság körében sokkal magasabb a halálozási arányszám, mint az uralkodó osztályok körében. Detroit nyomornegyedeiben a gyermekhalandóság hatszor akkora, mint átlag az Egyesült Államokban.

A proletariátus életszínvonala különösen alacsony a gyarmati országokban, ahol a munkások roppant nyomora és rendkívül magas halálozási arányszáma a megfeszített munka és az állandóan megismétlődő éhínségek következtében tömeges jelleget ölt.

A kapitalizmusban a szegényparasztság életszínvonala nem magasabb, sőt gyakran alacsonyabb, mint a bérmunkásoké. A tőkés társadalomban nemcsak a proletariátus abszolút és viszonylagos elnyomorodása megy végbe, hanem a parasztság zöme is tönkremegy és elnyomorodik. A cári Oroszországban több tízmillióra becsülték az éhező szegényparasztok számát. Amerikai összeírások adatai szerint az utóbbi évtizedekben az Egyesült Államokban a farmerek mintegy kétharmadának életszínvonala általában nem éri el a létminimumot. Ezért a parasztokat létérdekeik késztetik arra, hogy szövetségre lépjenek a munkásosztállyal.

A kapitalizmus fejlődésének útja a dolgozók túlnyomó többsége számára — az elnyomorodás és az éhínséghez közel álló tengődés útja. A burzsoá rendben a termelőerők fejlődése nemhogy könnyítene a dolgozók helyzetén, hanem megsokszorozza a nyomort és a nélkülözést.

Ugyanakkor kibontakozik a munkásosztály harca a burzsoázia ellen, a tőkés iga alóli felszabadulásért, nő a munkásosztály öntudata és szervezettsége. Ebbe a harcba egyre erőteljesebben kapcsolódnak be a parasztság nagy tömegei.

A tőkés termelési mód alapvető ellentmondása. A kapitalizmus fejlődésének előrehaladása arányában egyre nagyobb mértékben egyesíti igen nagyszámú ember munkáját. Növekszik a társadalmi munkamegosztás. A különálló, azelőtt többé-kevésbé önálló iparágak egész sor, egymással kölcsönösen összefüggő és egymástól függő termelési ággá alakulnak át. Óriási mértékben fejlődik a gazdasági kapcsolat az egyes vállalatok, területek és egész országok között.

A kapitalizmus az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt létrehozza a nagyüzemi termelést. A termelőerők fejlődése olyan szerszámokat és gépeket, s olyan termelési módszereket hoz létre, amelyek sok száz meg ezer munkás munkájának egyesítését követelik. Nő a termelés koncentrációja. Ily módon a munka tőkés társadalmasítása, a termelés társadalmasítása megy végbe.

A termelés fokozódó társadalmasítása azonban maroknyi magánvállalkozó érdekében történik, akik hasznuk növelésére törekednek. Sok millió ember társadalmi munkájának terméke a kapitalisták magántulajdonába kerül.

A tőkés rendet tehát mélyreható ellentmondás jellemzi: a termelés társadalmi jellegű, s ugyanakkor a termelőeszközök tulajdona a termelés társadalmi jellegével összeegyeztethetetlen tőkés tulajdon marad. *A termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közti ellentmondás* a tőkés termelési mód *alapvető* ellentmondása, amely a kapitalizmus fejlődésével mindjobban kiéleződik. Ez az ellentmondás a tőkés termelés anarchiájának fokozódásában, s a proletariátus, az egész dolgozó nép és a burzsoázia közötti antagonisztikus osztályellentétek növekedésében nyilvánul meg.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az újratermelés a termelési folyamat állandó megújítása, szakadatlan megismétlése. Az egyszerű újratermelés a termelés változatlan méretekben való megújítását, a bővített újratermelés a termelés bővített méretekben való megújítását jelenti. A kapitalizmusra az időszakonként gazdasági válságok által megszakított bővített újratermelés jellemző. A tőkés bővített újratermelés a kizsákmányolási viszonyok állandó megújulását és elmélyülését jelenti.

2. A kapitalizmusban a bővített újratermelés tőkefelhalmozást tételez fel. A tőkefelhalmozás azt jelenti, hogy az értéktöbblet egy részét hozzácsapják a tőkéhez, vagyis az értéktöbblet egy részét tőkévé változtatják. A tőkés felhalmozás a tőke szerves összetételének növekedésére, vagyis az állandó tőkének a változó tőkénél gyorsabb növekedésére vezet. A tőkés újratermelés során a tőke koncentrációja és centralizációja megy végbe. A nagyüzemi termelésnek döntő előnyei vannak a kisüzemi termeléssel szemben, aminek következtében a nagy és legnagyobb vállalatok kiszorítják és alárendelik maguknak a kisebb és közepes tőkés vállalatokat.

3. A tőkefelhalmozással, a tőke szerves összetételének növekedésével a munkáskezek iránt megnyilvánuló kereslet viszonylag csökken. Kialakul a munkanélküliek ipari tartalékserege. A tőkés mezőgazdaságban a parasztság zömének tönkrejutása révén létrejött munkaerőfölösleg agrártúlnépesedésre vezet. A tőkés felhalmozás általános törvénye azt jelenti, hogy a gazdagság egy kizsákmányoló kisebbség kezében összpontosul, s ugyanakkor nő a dolgozóknak, vagyis a társadalom túlnyomó többségének nyomora. A kapitalizmusban a bővített újratermelés elkerülhetetlenül a munkásosztály viszonylagos és abszolút elnyomorodására vezet. A viszonylagos elnyomorodás azt jelenti, hogy csökken a munkásosztály részesedése a tőkés országok nemzeti jövedelmében. Az abszolút elnyomorodás a munkásosztály életszínvonalának közvetlen hanyatlását jelenti.

4. A kapitalizmus alapvető ellentmondása a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás. A kapitalizmus fejlődésével ez az ellentmondás egyre jobban kiéleződik, elmélyülnek a burzsoázia és a proletariátus közötti antagonisztikus osztályellentétek.

X. FEJEZET

A TŐKE KÖRFORGÁSA ÉS MEGTÉRÜLÉSE

A tőke körforgása. Az ipari tőke három formája. A tőkés termelési mód létfeltétele a fejlett áruforgalom, vagyis a pénz közvetítésével folyó árucsere. A tőkés termelés elválaszthatatlanul összefügg a forgalommal.

Minden egyes tőke meghatározott pénzösszeg formájában kezdi meg életútját, *pénztőkeként* jelentkezik. A kapitalista a pénzen meghatározott fajtájú árukat: 1. termelőeszközöket és 2. munkaerőt vásárol. A forgalomnak ez az aktusa a következőképpen ábrázolható:

$$P—A\begin{cases} M \\ Te \end{cases}$$

Ebben a képletben a P a pénzt, az $Á$ az árut, az M a munkaerőt, a Te a termelőeszközöket jelenti. A tőke e formaváltozása nyomán a tőke tulajdonosa megszerzi mindazt, ami a termeléshez szükséges. Eddig pénzformában rendelkezett a tőkével, most tőkéje ugyanakkora, de már *termelőtőke* formájában.

A tőke mozgásának *első szakasza* tehát abban áll, hogy a pénztőke termelőtőkévé alakul át.

Ezután kezdődik meg a termelési folyamat, melynek során a kapitalista által vásárolt áruk *termelő fogyasztása* megy végbe. Ez abban jut kifejezésre, hogy a munkás munkát fejt ki, a nyersanyagot feldolgozzák, a tüzelőt elégetik, a gépek elkopnak. A tőke ismét megváltoztatja formáját: a termelési folyamat következtében az előlegezett tőke meghatározott árutömegben ölt testet, *árutőke* formáját ölti. Csakhogy, először, ezek már nem azok az áruk, amelyeket a kapitalista vásárolt, amikor vállalkozásba kezdett; másodszor, ennek az árutömegnek az értéke nagyobb a tőke eredeti értékénél, mert már tartalmazza a munkások által termelt értéktöbbletet.

A tőke mozgásának ez a szakasza a következőképpen ábrázolható:

$$A \left\langle \begin{matrix} M \\ Te \end{matrix} \right. \ldots T \ldots A'$$

Itt a T a termelést jelenti, az előtte és utána levő pontok azt mutatják, hogy a forgalmi folyamat megszakadt és a termelési folyamat megy végbe, az A' az áruformában levő tőkét jelenti, amelynek értéke megnövekedett a munkások többletmunkája következtében.

A tőke mozgásának *második szakasza* tehát abban áll, hogy a termelőtőke árutőkévé alakul át.

Ezzel a tőke mozgása nem áll meg. A termelt árukat realizálni kell. A kapitalista az eladott árukért meghatározott pénzösszeget kap cserébe.

A forgalomnak ez az aktusa a következőképpen ábrázolható:

$$A' — P'$$

A tőke harmadszor változtatja meg formáját: ismét pénztőke formáját ölti. Ezután tulajdonosának több pénze van, mint kezdetben. A tőkés termelés elérte célját, amely nem egyéb, mint értéktöbblet kisajtolása.

A tőke mozgásának *harmadik szakasza* tehát abban áll, hogy az árutőke pénztőkévé alakul át.

A kapitalista, miután megkapta az eladott áruért a pénzt, ismét termelőeszközök és munkaerő vásárlására fordítja, amire a további termeléshez van szükség, és az egész folyamat megújul.

Ez az a három szakasz, amelyen a tőke mozgása során egymás után keresztülmegy. A tőke e szakaszok mindegyikében

megfelelő funkciót tölt be. A pénztőkének a termelőtőke elemeivé való átalakulása biztosítja, hogy a kapitalista tulajdonában levő termelőeszközök egyesüljenek a bérmunkások munkaerejével; e nélkül az egyesülés nélkül nem mehet végbe a termelési folyamat. A termelőtőke funkciója abban áll, hogy a bérmunkás munkájával árutömeget, új értéket, tehát egyszersmind értéktöbbletet hozzon létre. Az árutőke funkciója abban áll, hogy a termelt árutömeg eladása útján, először, a termelésre előlegezett tőke pénzformában visszatérjen a kapitalistához, és másodszor, a termelési folyamatban létrejött értéktöbblet pénzformában realizálódjék.

Ezen a három szakaszon megy keresztül mozgása során az *ipari tőke*. Ipari tőkén ebben az esetben minden olyan tőkét értünk, amelyet áruk termelésére használnak, függetlenül attól, hogy az iparról vagy a mezőgazdaságról van-e szó. „Az ipari tőke az egyetlen olyan létezési módja a tőkének, amelyben a tőke funkciója nemcsak értéktöbblet, illetve többlettermék elsajátítása, hanem egyúttal értéktöbblet létrehozása. Ezért az ipari tőke feltételezi a termelés tőkés jellegét; létezése magában foglalja a tőkések és bérmunkások osztályellentétének létezését"[1].

Tehát minden ipari tőke körforgás formájában végzi mozgását.

A *tőke körforgásának* a tőke egyik formából egy másikká való, egymást követő átalakulását, a tőkének mind a három szakaszt felölelő mozgását nevezzük. E szakaszok közül az első és a harmadik a forgalom körében, a második a termelés körében megy végbe. A forgalom nélkül, vagyis anélkül, hogy az áru pénzzé változna át, és a pénz visszaváltozna áruvá, elképzelhetetlen a tőkés újratermelés, vagyis a termelési folyamat állandó megújulása.

A tőke körforgása egészében a következőképpen ábrázolható:

$$P—Á\begin{cases} M \\ Te \end{cases}\ldots T\ldots Á'—P'$$

A tőke körforgásának mind a három szakasza szorosan összefügg egymással és függ egymástól. A tőke körforgása csak azzal a feltétellel megy végbe normálisan, ha különböző fázisai közül az egyik fennakadás nélkül megy át a másikba.

Ha a tőke az első szakaszban elakad, az azt jelenti, hogy a pénztőke céltalanul létezik. Ha a második szakaszban történik

[1] *Marx*. A tőke. 2. köt. Szikra 1953. 59. old.

fennakadás, az azt jelenti, hogy a termelőeszközök kihasználatlanul hevernek, és a munkaerő felhasználatlan marad. Ha a tőke a harmadik szakaszban ütközik akadályba, akkor az eladatlan áru felhalmozódik a raktárakban, és túlterheli a forgalmat.

Az ipari tőke körforgása során döntő jelentősége van a második szakasznak, amikor ugyanis az ipari tőke termelőtőkeként funkcionál; ebben a szakaszban megy végbe az áru, az érték és az értéktöbblet termelése. A másik két szakaszban érték és értéktöbblet nem jön létre; itt csupán a tőke formaváltozása megy végbe.

A tőke körforgása során megkülönböztetett három szakasznak *az ipari tőke három formája* felel meg: 1. a pénztőke, 2. a termelőtőke és 3. az árutőke.

Minden tőke egyidejűleg mind a három formában létezik: míg az egyik része termelőtőkévé átalakuló pénztőke formájában van meg, a másik rész árutőkévé átalakuló termelőtőke, a harmadik rész pedig a pénztőkévé átalakuló árutőkét képviseli. Mindegyik rész sorra felveszi és elhagyja mind a három formát. Ez a helyzet nemcsak minden tőkével külön-külön, hanem valamennyi tőkével együttvéve, vagy más szóval, a társadalmi össztőkével. Ezért, állapítja meg Marx, a tőkét csak mint mozgást lehet felfogni, nem pedig mint nyugalmi helyzetben levő dolgot.

Ebben már benne rejlik a három tőkeforma *elkülönült létezésének* lehetősége. A továbbiakban ki fog tűnni, hogyan különül el a termelésben foglalkoztatott tőkétől a kereskedelmi tőke és a kölcsöntőke. Ezen az elkülönülésen alapul a burzsoázia három különböző csoportjának — a gyárosoknak, a kereskedőknek és a bankároknak — a létezése, amelyek között az értéktöbblet elosztása végbemegy.

A tőke megtérülése. A termelési idő és a forgalmi idő. Minden tőke szakadatlanul körforgást végez, s ezt állandóan megismétli. Ezzel a tőke megtérülése megy végbe.

A *tőke megtérülésének* a tőke nem egyszeri aktusként, hanem periodikusan megújuló és megismétlődő folyamatként felfogott körforgását nevezzük. A tőke *megtérülési ideje* a termelési idő és a forgalmi idő együttesen véve. Más szóval, a megtérülési idő az az időköz, amely a tőkének meghatározott formában történő előlegezése pillanatától addig a pillanatig telik el, amíg a tőke ugyanabban a formában, de az értéktöbblettel megnövekedve visszatér a kapitalistához.

A *termelési idő* az az idő, amelynek folyamán a tőke a termelés körében tartózkodik. A termelési idő legfontosabb része a *munkaperiódus,* amelynek folyamán a feldolgozandó tárgy köz-

vetlenül megmunkálás alatt áll. A munkaperiódus az egyes termelési ágak jellegétől, az egyes üzemek technikájának színvonalától és más feltételektől függ. Például, a fonodában mindössze néhány napra van szükség ahhoz, hogy egy bizonyos mennyiségű gyapotot eladásra kész fonallá alakítsanak át, a mozdonygyárban ellenben minden egyes mozdony elkészítése nagyszámú munkás hosszú időn át végzett munkáját igényli.

A termelési idő rendszerint hosszabb, mint a munkaperiódus. Magában foglalja a feldolgozás megszakításait is, amelyek folyamán a munka tárgyát meghatározott természeti folyamatok hatásának teszik ki, mint például a bor erjedése, a bőr cserzési ideje, a búza növekedése stb.

A *forgalmi idő* az az idő, amelynek folyamán a tőke pénzformából termelőformába, és áruformából pénzformába megy át. A forgalmi idő hossza a termelőeszközök vásárlási feltételeitől és a készáruk eladási feltételeitől, a piac távolságától, a közlekedési és hírközlési eszközök fejlettségétől függ.

Az állótőke és a forgótőke. A termelőtőke különböző részei nem azonos módon térülnek meg. A termelőtőke egyes részeinek megtérülése közti különbség annak a módnak a különbözőségéből fakad, ahogyan ezek a részek átviszik értéküket a termékre. Ettől függően a tőke álló- és forgótőkére oszlik.

Állótőkének a termelőtőkének azt a részét nevezzük, amely, bár teljesen részt vesz a termelésben, értékét nem egyszerre viszi át a termékre, hanem részletekben, több termelési periódus folyamán. Ez a tőkének az a része, amelyet épületekre, különböző létesítményekre, gépek és berendezések vásárlására fordítanak.

Az állótőke elemei rendszerint sok éven át szolgálják a termelés céljait; évente meghatározott mértékben elkopnak, és végül is alkalmatlanná válnak a további használatra. Ez a gépek, berendezések *fizikai kopása.*

A szerszámok és gépek a fizikai kopás mellett *erkölcsi kopásnak* is ki vannak téve. Egy olyan gép, amely 5—10 éve van használatban, még elég jó karban lehet, de ha ez alatt az idő alatt más, ugyanolyan fajtájú, de tökéletesebb, nagyobb teljesítőképességű vagy olcsóbb gépet hoznak létre, ez a régi gép elértéktelenedésére vezet. Ezért a kapitalistának érdeke, hogy a lehető legrövidebb idő alatt teljesen kihasználja a berendezést. Innen ered a kapitalistáknak az a törekvése, hogy meghosszabbítsák a munkanapot, fokozzák a munka intenzitását, s hogy az üzem több műszakban megszakítás nélkül dolgozzék.

Forgótőkének a termelőtőkének azt a részét nevezzük, amelynek értéke *egy* termelési periódus alatt az áru realizálása során teljes egészében visszatér a kapitalistához pénzformában.

Ez a tőkének az a része, amelyet munkaerő vásárlására, valamint azoknak a termelőeszközöknek — nyersanyagnak, fűtőanyagnak és segédanyagoknak — a vásárlására fordítanak, amelyek nem az állótőkéhez tartoznak. Ezek közül az elhasznált nyersanyag, fűtőanyag és segédanyagok értéke *egy* termelési periódus alatt teljesen átmegy az árura, a munkaerő vásárlására fordított összeget pedig a kapitalista, mint már mondottuk, szaporulattal (értéktöbblettel megnövekedve) kapja vissza.

Az alatt az idő alatt, amíg az állótőke csak egyszer térül meg, a forgótőke megtérülése többször megismétlődik.

A kapitalista áruja eladásakor egy bizonyos pénzösszeget kap, amely a következőket tartalmazza: 1. az állótőke ama részének értékét, amely a termelési folyamat során átment az árura, 2. a forgótőke értékét, 3. az értéktöbbletet. A kapitalistának ahhoz, hogy folytathassa a termelést, ismét szüksége van a forgótőkének megfelelő készpénzre, hogy munkásokat vegyen fel, nyersanyagot, fűtőanyagot és segédanyagokat vásárolion. A kapitalista az állótőke értékéből az árura átment résznek megfelelő összeget az erő- és szerszámgépek és épületek kopásának pótlására, vagyis amortizációra használ fel.

Az *amortizáció* az állótőke értékének pénzformában való fokozatos pótlása, az állótőke elhasználódásának megfelelő időszakos leírások útján. Az amortizációs leírások egy részét generáljavításra, vagyis az elhasználódott berendezések, készülékek, gyárépületek stb. részleges helyreállítására fordítják. Az amortizációs leírások nagy részét azonban a kapitalisták pénzformában őrzik (rendszerint a bankokban), abból a célból, hogy amikor szükségük van rá, a régi gépek helyébe újakat vásárolhassanak, vagy az alkalmatlanná vált épületek helyett újakat építhessenek.

A marxi politikai gazdaságtan a tőkének álló- és forgótőkére való felosztását megkülönbözteti állandó és változó tőkére való felosztásától. Az állandó és a változó tőke annak a szerepnek a tekintetében különbözik egymástól, amelyet a munkások tőkés kizsákmányolásának folyamatában játszanak, ezzel szemben az álló- és a forgótőke a megtérülés jellegét tekintve különbözik.

A tőke felosztásának ezt a két módját a következőképpen szemléltethetjük:

A kizsákmányolás folyamatában betöltött szerep szerinti felosztás	A tőke részei	A megtérülés jellege szerinti felosztás
Állandó tőke	Üzemi épületek és létesítmények Berendezések, gépek	Állótőke
	Nyersanyag, fűtőanyag, segédanyagok	Forgótőke
Változó tőke	A munkások munkabére	

A burzsoá politikai gazdaságtan a tőkének csak álló- és forgótőkére való felosztását ismeri el, minthogy a tőkének ez a felosztása önmagában nem mutatja meg a munkaerő szerepét az értéktöbblet létrehozásában, hanem ellenkezőleg, elkendőzi a kapitalistának a munkaerő alkalmazására fordított kiadásai és a nyersanyagra, fűtőanyagra stb. fordított kiadások közötti gyökeres különbséget.

Az értéktöbblet évi rátája. A tőkemegtérülés meggyorsításának módjai. A változó tőke nagysága mellett a tőke megtérülésének gyorsasága befolyásolja a kapitalista által a munkásokból az év folyamán kisajtolt értéktöbblet mennyiségét.

Vegyünk két tőkét, amelyek változó része egyformán 25 000 dollár, az értéktöbbletráta pedig 100 százalék. Tegyük fel, hogy az egyik tőke évente egyszer, a másik évente kétszer térül meg. Ez azt jelenti, hogy a második tőke tulajdonosa, akinek ugyanakkora pénzösszege van, az év folyamán kétszer annyi munkást vehet fel és zsákmányolhat ki, mint az első tőke tulajdonosa. Így a két kapitalista különböző eredménnyel zárja az évet. Az első egy év alatt 25 000 dollár értéktöbblethez, a második — 50 000 dollár értéktöbblethez jutott. A tőke megtérülésének gyorsasága befolyásolja a forgótőke ama részének nagyságát is, amelyet nyersanyag, fűtőanyag és segédanyagok vásárlására előlegeznek.

Az *értéktöbblet évi rátája* nem egyéb, mint *az esztendő folyamán* létrehozott értéktöbblet tömegének és az előlegezett változó tőkének az aránya. Példánkban az értéktöbblet évi rátája, százalékban kifejezve, az első tőkésnél

$$\frac{25\,000}{25\,000} = 100\%, \text{ a másodiknál pedig } \frac{50\,000}{25\,000} = 200\%.$$

Ebből világos, hogy a kapitalistáknak érdekük a tőke megtérülésének meggyorsítása, hiszen ez a meggyorsulás lehetővé teszi számukra, hogy kisebb tőkével ugyanakkora értéktöbbletet vagy ugyanakkora tőkével több értéktöbbletet szerezzenek.

Marx kimutatta, hogy a tőke forgalmának meggyorsulása önmagában véve egyetlen atomnyi új értéket sem hoz létre. A tőke gyorsabb megtérülése és az egy bizonyos évben létrehozott értéktöbblet pénzformában való gyorsabb realizálása csupán lehetővé teszi a kapitalistáknak, hogy ugyanakkora tőkével több munkást vegyenek fel, akiknek munkája az év folyamán nagyobb értéktöbblettömeget hoz létre.

Mint láttuk, a tőke megtérülési ideje a termelési időből és a forgalmi időből áll. A kapitalista igyekszik mind a kettőt lerövidíteni.

Az áruk előállításához szükséges munkaperiódus a termelőerők fejlődésével, a technika fejlődésével csökken. Így például a modern nyersvas- és acéltermelési eljárások révén ezek

a folyamatok sokszorta kevesebb időt igényelnek, mint 100—150 évvel ezelőtt. Jelentős eredményekre vezet a termelés szervezésének fejlődése is, például a sorozat- vagy tömeggyártásra való áttérés.

A feldolgozás megszakításai, amelyek a termelési időnek a munkaperiódust meghaladó részét alkotják, a technika fejlődésével sok esetben szintén lerövidülnek. Így például a bőrcserzés folyamata régebben hetekig tartott, ma pedig a legújabb vegyi eljárások alkalmazása folytán csak néhány órát vesz igénybe. Számos termelési ágban széles körben alkalmaznak katalizátorokat: a vegyi folyamatokat meggyorsító anyagokat.

A vállalkozó a tőke megtérülésének meggyorsítása céljából a munkanap meghosszabbításához és a munkaintenzitás növeléséhez is folyamodik. Ha 10 órás munkanap mellett a munkaperiódus 24 nap, akkor a munkanap kétórás meghosszabbítása 20 napra csökkenti a munkaperiódust, s ennek megfelelően gyorsítja meg a tőke megtérülését. Ugyanilyen eredménnyel jár a munkaintenzitás növelése, amikor ugyanis a munkás 60 perc alatt ugyanannyi energiát fejt ki, mint addig mondjuk 72 perc alatt.

Továbbá, a kapitalisták a tőke forgalmi idejének megrövidítése útján is igyekeznek meggyorsítani a tőke megtérülését. Ennek lehetőségét a közlekedés, a posta, a távíró fejlődése, a kereskedelem jobb megszervezése teremti meg. A forgalmi idő megrövidítését azonban hátráltatja először az a körülmény, hogy a termelés a tőkés világban területileg rendkívül ésszerűtlenül oszlik el, ami óriási távolságú áruszállításokat tesz szükségessé, másodszor pedig a tőkés konkurrencia kiéleződése és az értékesítési nehézségek növekedése.

A forgótőkével együtt az egy bizonyos időszakban létrehozott értéktöbblet is átmegy a forgalmon. Minél rövidebb a tőke megtérülési ideje, annál gyorsabban realizálódik pénzformában a munkások által létrehozott értéktöbblet, s annál gyorsabban szolgálhat a termelés bővítésére.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Minden egyes egyéni ipari tőke szakadatlan mozgást végez, három szakaszból álló körforgás formájában. Ennek a három szakasznak az ipari tőke három formája felel meg — a pénzforma, a termelőforma és az áruforma, amelyek funkciójukban különböznek egymástól.

2. A tőke nem egyszeri aktusként, hanem periodiku-

san megújuló folyamatként felfogott körforgását a tőke megtérülésének nevezzük. A tőke megtérülési ideje a termelési idő és a forgalmi idő együttesen véve. A termelési idő legfontosabb része a munkaperiódus.

3. Minden termelőtőke két részre oszlik, amelyek a megtérülés jellegében különböznek egymástól: állótőkére és forgótőkére. Az állótőke a termelőtőkének az a része, amelynek értéke nem egyszerre, hanem részletekben, több termelési periódus alatt megy át az árura. A forgótőke a termelőtőkének az a része, amelynek értéke egy termelési periódus alatt az áru eladása során teljes egészében visszatér a kapitalistához.

4. A tőke megtérülésének meggyorsulása lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy ugyanazzal a tőkével az év folyamán több megtérülést hajtsanak végre, s így több munkást vehessenek fel, akik nagyobb tömegű értéktöbbletet termelnek. A kapitalisták a technika tökéletesítésével, különösen pedig a munkások kizsákmányolásának fokozásával — a munkanap meghosszabbításával és a munkaintenzitás növelésével igyekeznek meggyorsítani a tőke megtérülését.

XI. FEJEZET

AZ ÁTLAGPROFIT ÉS A TERMELÉSI ÁR

A tőkés termelési költségek és a profit. A profitráta. A tőkés társadalom kizsákmányoló osztályainak jövedelme abból az értéktöbbletből ered, amelyet a bérmunkások munkája hoz létre a termelés folyamán. Vizsgáljuk meg először azokat a törvényeket, amelyek folytán az értéktöbblet — a tőkéjüket árutermelésbe fektető kapitalisták jövedelmeként — profit formáját ölti.

A tőkés üzemekben termelt áru értéke három részre oszlik: 1. az állandó tőke értékére (a gépek, épületek értékének egy része, a nyersanyag, fűtőanyag stb. értéke), 2. a változó tőke értékére és 3. értéktöbbletre. Az áru értékét az előállításához társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg. A kapitalista azonban nem saját munkáját fordítja az áru termelésére, hanem tőkéjét fordítja erre a célra.

Az áru *tőkés termelési költségei* a termelésre fordított állandó és változó tőkéből $(c + v)$, vagyis a termelőeszközökre és a munkások munkabérére fordított kiadásokból tevődnek össze.

Amibe az áru a kapitalistának kerül, azt a *tőke*ráfordítással, amibe a társadalomnak kerül, azt a *munka*ráfordítással mérik. Ezért az áru tőkés termelési költségei alacsonyabbak saját értékénél, vagyis a tényleges termelési költségeknél $(c + v + m)$. Az érték, azaz a tényleges termelési költségek, és a tőkés termelési költségek közti különbség egyenlő az értéktöbblettel (m), amelyet a kapitalista ellenszolgáltatás nélkül elsajátít.

Amikor a kapitalista eladja az üzemében termelt árut, az értéktöbblet a tőkés termelési költségeket meghaladó többletként jelentkezik. A tőkés ezt a többletet a vállalat jövedelmezőségének kiszámítása alkalmával összehasonlítja az előlegezett tőkével, vagyis a termelésbe fektetett egész tőkével. Az egész tőkéhez viszonyított értéktöbblet profit formáját ölti. Ugyanakkor azonban annak következtében, hogy az értéktöbbletet nem a változó tőkéhez viszonyítják, hanem az egész befektetett tőkéhez, a termelőeszközök vásárlására fordított állandó tőke és a munkaerőre fordított változó tőke közti különbség elpalástolódik. Ennek következtében keletkezik az a megtévesztő látszat, mintha a profitot maga a tőke fiadzaná. Valójában a profit forrása az értéktöbblet, amelyet kizárólag a munkások munkája, kizárólag a munkaerő hoz létre, amelynek értéke a változó tőkében testesül meg. A *profit* a termelésbe fektetett egész tőkéhez viszonyított értéktöbblet, amelyet külső látszatra ez a tőke fiadzott. Marx a profitot e sajátosságára való tekintettel az értéktöbblet átalakult formájának nevezi.

Ahogyan a munkabér formája azt a helytelen elképzelést szüli, hogy az egész munka meg van fizetve, s ezzel elleplezi a bérmunkás kizsákmányolását, ugyanúgy a profit formája is elpalástolja a kizsákmányolási viszonyt, mert arra a téves elképzelésre vezet, hogy a profitot a tőke fiaddza. A tőkés termelési viszonyok formái így elködösítik, elkendőzik igazi lényegüket.

Azt, hogy a tőkés vállalat mennyire előnyös tulajdonosa számára, a profitráta határozza meg. A *profitráta* az értéktöbblet és az egész előlegezett tőke közötti arány, százalékban kifejezve. Ha például az egész előlegezett tőke 200 000 dollár, a profit pedig évi 40 000 dollár, akkor a profitráta $= \frac{40\,000}{200\,000} \cdot 100$, vagyis 20%.

Mivel az egész előlegezett tőke nagyobb a változó tőkénél, a profitráta $\left(\frac{m}{c+v}\right)$ mindig alacsonyabb, mint az értéktöbbletráta $\left(\frac{m}{v}\right)$. Ha példánkban a 200 000 dollár tőke 160 000 dollár állandó tőkéből és 40 000 dollár változó tőkéből tevődik össze, az érték-

többletráta pedig $\frac{40\,000}{40\,000} : 100 = 100\%$, akkor a profitráta 20%, vagyis egyötöde az értéktöbbletrátának.

A profitráta mindenekelőtt az értéktöbbletrátától függ. Minél nagyobb az értéktöbbletráta, annál nagyobb — egyébként azonos feltételek mellett — a profitráta. Minden olyan tényező, amely növeli az értéktöbbletrátát, vagyis növeli a munka tőkés kizsákmányolásának fokát (a munkanap meghosszabbítása, a munka intenzitásának és termelékenységének fokozása stb.), egyszersmind a profitrátát is növeli.

Továbbá, a profitráta függ a tőke szerves összetételétől. Mint tudjuk, a tőke szerves összetétele az állandó tőke és a változó tőke közötti arány. Minél alacsonyabb a tőke szerves összetétele, vagyis minél nagyobb a tőkén belül a változó tőkének (a munkaerő értékének) a részaránya, annál nagyobb azonos értéktöbbletráta mellett a profitráta. És fordítva, minél magasabb a tőke szerves összetétele, annál kisebb a profitráta.

A profitrátát befolyásoló egyik tényező — a takarékoskodás az állandó tőke alkalmazása során. Végül, a profitrátát befolyásolja a tőke megtérülésének gyorsasága. Minél gyorsabb a tőke megtérülése, annál nagyobb az évi profitráta, amely nem egyéb, mint az egész évben termelt értéktöbblet és az egész előlegezett tőke közötti arány. És fordítva, a tőke megtérülésének lassúbbodása az évi profitráta csökkenésére vezet.

Az átlagprofitráta kialakulása és az áru értékének átalakulása termelési árrá. A kapitalizmusban a tőkéknek a különböző termelési ágak közötti elosztódása, a technika fejlődése elkeseredett konkurrenciaharc közepette megy végbe.

Termelési ágon belüli és a termelési ágak közötti konkurrenciát kell megkülönböztetni.

A termelési ágon belüli konkurrencia az ugyanazon termelési ághoz tartozó, azonos fajta árukat termelő vállalatok konkurrenciája az áruk kedvezőbb értékesítéséért és az extraprofitért. Az egyes vállalatok eltérő feltételek között dolgoznak, és különböznek egymástól a termelés méretei, a műszaki felszerelés színvonala és a termelés szervezése tekintetében. Ennek következtében a különböző vállalatoknál termelt áruk egyéni értéke nem egyforma. Az ugyanazon termelési ághoz tartozó vállalatok konkurrenciája azonban arra vezet, hogy az áruk árát nem egyéni értékük, hanem társadalmi értékük szabja meg. Az áruk társadalmi értéke viszont, mint már mondottuk, az egyes termelési ágakban uralkodó átlagos termelési feltételektől függ.

Minthogy az áruk árát társadalmi értékük határozza meg, előnyhöz jutnak azok a vállalatok, amelyeknél a termelés technikája fejlettebb, a munka termelékenysége magasabb az egész termelési ág átlagos színvonalánál, s így áruik egyéni értéke kisebb társadalmi értéküknél. Ezek a vállalatok többletprofitra vagy *extraprofitra* tesznek szert, amely a már fentebb (a VII. fejezetben) megvizsgált külön értéktöbblet formája. Eszerint a termelési ágon belüli verseny nyomán az egyes iparágak különböző vállalatainál különböző profitráták alakulnak ki. Az ugyanazon termelési ághoz tartozó vállalatok konkurrenciája arra vezet, hogy a nagyüzemek kiszorítják a kis- és középüzemeket. Az elmaradott üzemek tulajdonosai, hogy megállhassák helyüket a konkurrenciaharcban, igyekeznek saját üzemükben is bevezetni azokat a műszaki tökéletesítéseket, amelyeket versenytársaik, a technikailag fejlettebb üzemek tulajdonosai alkalmaznak. Ennek következtében az egész termelési ágban nő a tőke szerves összetétele, megszűnik az az extraprofit, amelyhez a technikailag fejlettebb üzemmel rendelkező kapitalisták jutottak, s a profitráta általános csökkenése megy végbe. Ez arra készteti a kapitalistákat, hogy ismét műszaki tökéletesítéseket alkalmazzanak. A termelési ágon belüli konkurrencia során így a technika fejlődése, a termelőerők növekedése megy végbe.

A termelési ágak közötti konkurrencia a különböző termelési ágak kapitalistáinak konkurrenciája a nagyobb profittal járó tőkebefektetésért. A különböző termelési ágakba befektetett tőkék szerves összetétele nem egyforma. Minthogy értéktöbbletet csak a bérmunkások munkája hoz létre, azoknak a termelési ágaknak az üzemeiben, amelyekben túlnyomórészt alacsony a tőke szerves összetétele, azonos nagyságú tőke után viszonylag nagyobb tömegű értéktöbblet jön létre. Azokban az üzemekben viszont, ahol a tőke szerves összetétele magasabb, a létrejött értéktöbblet tömege viszonylag kisebb. A különböző termelési ágak kapitalistái között folyó konkurrenciaharc azonban arra vezet, hogy az azonos nagyságú tőkék után szerzett profit kiegyenlítődik.

Tegyük fel, hogy a társadalomban három termelési ág van, bőripar, textilipar meg gépipar, s ezekben azonos nagyságú, de különböző szerves összetételű tőke működik. Egy-egy termelési ág előlegezett tőkéje 100 egység (mondjuk egymillió font sterling). A bőripar tőkéje 70 egység állandó tőkéből és 30 egység változó tőkéből, a textilipar tőkéje 80 egység állandó tőkéből és 20 egység változó tőkéből, a gépipar tőkéje pedig 90 egység állandó tőkéből és 10 egység változó tőkéből tevődik össze. Tegyük fel, hogy az értéktöbbletráta mindhárom termelési ág-

ban egyformán 100%. Ebben az esetben a bőriparban 30 egység, a textiliparban 20 egység, a gépiparban pedig 10 egység értéktöbblet jön létre. Az áruk értéke az első termelési ágban 130, a másodikban 120, a harmadikban 110 egység, a háromban együttvéve 360 egység.

Ha az árukat értékükön adják el, a profitráta a bőriparban 30 százalék, a textiliparban 20 százalék, a gépiparban 10 százalék. A profitnak ez az elosztódása rendkívül előnyös a bőripari kapitalisták számára, de hátrányos a gépipari kapitalistákra nézve. Ilyen körülmények között a gépipari vállalkozók előnyösebb befektetési lehetőséget keresnek tőkéjük számára. Előnyösebb befektetési lehetőséget a bőriparban találnak. A tőkék a gépiparból átáramlanak a bőriparba. Ennek következtében megnő a bőriparban termelt áruk mennyisége, a konkurrencia elkerülhetetlenül kiéleződik, és arra kényszeríti a bőripari vállalkozókat, hogy leszállítsák áruik árát, ami egyben a profitráta csökkenésére vezet. Ezzel szemben a gépgyártásban csökken a termelt áruk mennyisége, s a kereslet és kínálat megváltozott viszonya lehetővé teszi a vállalkozók számára, hogy emeljék áruik árát, s ennek folytán a profitráta is növekszik.

Az árak csökkenése a bőriparban és az árak emelkedése a gépiparban mindaddig folytatódik, amíg a profitráta a három termelési ágban megközelítőleg egyforma nem lesz. Ez akkor következik be, amikor mind a három termelési ág áruit 120 egységért $\left(\frac{130 + 120 + 110}{3}\right)$ adják el. Ilyen körülmények között az átlagprofit mindegyik iparágban 20 egység lesz. Az *átlagprofit* a különböző termelési ágakba befektetett egyenlő nagyságú tőkék egyenlő profitja.

A termelési ágak közötti konkurrencia tehát arra vezet, hogy a tőkés termelés különböző ágaiban kialakult különböző profitráták általános profitrátában (vagy átlagprofitrátában) *egyenlítődnek ki.* Ez a kiegyenlítődés úgy megy végbe, hogy a tőke (tehát a munka is) az egyik termelési ágból egy másikba áramlik át.

Az átlagprofitráta kialakulásával egyes termelési ágak (példánkban a bőripar) kapitalistái elveszítik a munkásaik által létrehozott értéktöbblet egy részét, viszont más ágak (példánkban a gépipar) tőkései plusz értéktöbbletet realizálnak. Ez azt jelenti, hogy az előbbi tőkések értékükön alul, az utóbbiak értékükön felül adják el áruikat. Az egyes termelési ágak áruinak ára tehát most a termelési költségekből (100 egység) és az átlagprofitból (20 egység) tevődik össze.

Az áru termelési költségeiből plusz átlagprofitból összetevődő ár a *termelési ár*. Az egyes termelési ágak különböző vállalatainál a termelési feltételek különbözősége miatt különféle egyéni termelési ágak alakulnak ki, amelyeket az egyéni termelési költségek plusz átlagprofit határoznak meg. Az áruk azonban általában közös, azonos termelési áron realizálódnak.

Az átlagprofitráta és a termelési ár kialakulását az alábbi táblázattal szemléltethetjük:

Termelési ág	Állandó tőke	Változó tőke	Értéktöbblet	Az áru értéke	Átlagprofitráta (%-ban)	Az áru termelési ára	A termelési ár eltérése az értéktől
Bőripar — — — —	70	30	30	130	20	120	— 10
Textilipar — — —	80	20	20	120	20	120	azonos
Gépipar — — — —	90	10	10	110	20	120	+ 10
Összesen —	240	60	60	360	20	360	

Mind a három termelési ág áruit 120 egységért (mondjuk egymillió dollárért) adják el. Ugyanakkor a bőriparban az áruk értéke 130 egység, a textiliparban 120, a gépiparban 110 egység. A kapitalizmusban, az egyszerű árutermeléstől eltérően, az árukat már nem az értéküknek megfelelő áron, hanem a termelési árnak megfelelő áron értékesítik.

Az értéknek termelési árrá való átalakulása a tőkés termelés történelmi fejlődésének eredménye. Az egyszerű árutermelés feltételei között az áruk piaci ára általában megfelelt értéküknek. A kapitalizmus fejlődésének első fokain még számottevő különbség volt különböző termelési ágak profitrátája között, mert az egyes iparágak még nem függtek elég szorosan össze egymással, céh- és egyéb korlátozások voltak érvényben, amelyek akadályozták a termelési ágak közötti szabad tőkeáramlást. Az átlagprofitráta kialakulása és az érték termelési árrá való átalakulása csak a tőkés gépipar győzelmével fejeződik be.

Az értéknek termelési árrá való átalakulásával a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye — az értéktöbblet törvénye konkretizálódik, és átlagprofit formájában jelenik meg.

A polgári közgazdászok megpróbálják megcáfolni Marx munkán alapuló értékelméletét, mégpedig arra a tényre hivat-

kozva, hogy egyes iparágakban a termelési ár nem esik egybe az áru értékével. Valójában azonban az értéktörvény teljes egészében érvényben marad a tőkés feltételek között is, mert a termelési ár csupán az érték *módosult formája.*

Ezt az alábbi körülmények bizonyítják.

Először, az egyik vállalkozó értékén felül, a másik értékén alul adja el árúját, de valamennyi kapitalista együttvéve áruinak egész értéktömegét realizálja. Az egész társadalom viszonylatában a termelési árak összege azonos az áruk értékösszegével.

Másodszor, az egész tőkésosztály profitjának összege egyenlő a proletariátus egész meg nem fizetett munkája által létrehozott értéktöbblet összegével. Az átlagprofitráta nagysága attól függ, hogy mennyi értéktöbbletet hoznak létre az egész társadalomban.

Harmadszor, az áruk értékének csökkenése termelési áruk csökkenésére, az áruk értékének növekedése termelési áruk emelkedésére vezet.

A tőkés társadalomban tehát az *átlagprofitráta törvénye* érvényesül, ami azt jelenti, hogy a különböző termelési ágak tőkéinek különböző szerves összetételétől függő különféle profitráták a konkurrencia következtében általános profitrátában (átlagprofitrátában) egyenlítődnek ki. Az átlagprofitráta törvénye, mint a tőkés termelési mód valamennyi törvénye, spontán módon, számtalan eltérés és ingadozás közepette valósul meg. A tőke lehető legjövedelmezőbb befektetéséért folyó küzdelemben elkeseredett konkurrenciaharc tör ki a kapitalisták között. A kapitalisták azokba a termelési ágakba igyekeznek befektetni tőkéjüket, amelyek a legtöbb profittal kecsegtetik őket. A nagy profitért folyó hajsza során a tőkék egyik iparágból a másikba áramlanak, s ennek következtében alakul azután ki az átlagprofitráta.

Az átlagprofitráta törvénye alapján megy végbe a munka és a termelőeszközök elosztódása a tőkés termelés különböző ágai között. A fejlett kapitalizmusban tehát az értéktörvény, mint a termelés spontán szabályozója, a termelési ár révén érvényesül.

A termelési ár az az átlag, amely körül végeredményben az áruk piaci ára — vagyis az az ár, amelyen az árukat a piacon ténylegesen adják-veszik — ingadozik.

A profitráták kiegyenlítődése és az értéknek termelési árrá való átalakulása még inkább elkendőzi a kizsákmányolási viszonyt, még jobban elleplezi a kapitalisták gazdagodásának igazi forrását. „A tényleges nagyságkülönbség a termelés egyes terü-

letein profit és értéktöbblet között — nem pedig csak a profitráta és értéktöbbletráta között — most teljesen elleplezi a profit igazi természetét és eredetét, nemcsak a tőkés előtt, akinek itt külön érdeke, hogy tévedjen, hanem a munkások előtt is. Az értékeknek termelési árakká való átváltozásával magának az értékmeghatározásnak az alapja tűnik el szem elől"[1].

A valóságban az átlagprofitráta kialakulása az értéktöbbletnek a különböző termelési ágakhoz tartozó kapitalisták közötti újraelosztását jelenti. Az alacsony szerves összetételű tőkékkel működő ágakban létrehozott értéktöbblet egy részét a magas szerves összetételű tőkékkel működő ágak kapitalistái sajátítják el. A munkásokat tehát nemcsak azok a kapitalisták zsákmányolják ki, akiknél dolgoznak, hanem az egész tőkésosztály együttesen. Az egész tőkésosztály érdekelve van a munkáskizsákmányolás fokának növelésében, mert ez az átlagprofitráta növekedésére vezet. Mint Marx mondotta, az átlagprofitráta attól függ, hogy az össztőke milyen mértékben zsákmányolja ki az összmunkát.

Az átlagprofitráta törvénye egyfelől az értéktöbblet elosztásáért harcoló ipari kapitalisták közötti ellentétet és versenyharcot, másfelől két ellenséges osztály, a burzsoázia és a proletariátus mély antagonizmusát fejezi ki. Az átlagprofitráta törvénye arról tanúskodik, hogy a tőkés társadalomban a burzsoázia mint osztály szemben áll az egész proletariátussal, hogy a munkások vagy egyes munkáscsoportok részleges érdekeiért vívott harc, az egyes kapitalisták ellen folytatott harc nem változtathatja meg gyökeresen a munkásosztály helyzetét. A munkásosztály csak úgy rázhatja le magáról a tőke jármát, ha megdönti a burzsoáziát mint osztályt, ha megsemmisíti magát a tőkés kizsákmányolási rendszert.

A profitráta csökkenő tendenciája. A tőke szerves összetétele a kapitalizmus fejlődése arányában szakadatlanul emelkedik. Minden egyes vállalkozó egyre inkább gépekkel helyettesíti a munkásokat, s arra törekszik, hogy olcsóbbá tegye a termelést, szélesebb alapokra helyezze áruinak értékesítését, és extraprofitot érjen el. Amikor azonban az egyes üzemek műszaki vívmányai széles körben elterjednek, az üzemek zömében emelkedik a tőke szerves összetétele, s ez az általános profitráta csökkenésére vezet.

Ugyanebben az irányban hat az is, hogy az állótőke gyorsabban növekszik, mint a forgótőke, s ez meglassítja az egész tőke megtérülését.

---

[1] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 204. old.

Az egyes kapitalisták a technika fejlesztésével arra törekednek, hogy minél nagyobb profitra tegyenek szert, s ugyanakkor a kapitalisták összességének e cél elérésére irányuló tevékenysége azt eredményezi, amit egyikük sem akart — az általános profitráta csökkenését.

Vegyük az előbbi példát. A 300 egységnyi össztőke 240 egység állandó tőkéből és 60 egység változó tőkéből tevődik össze. 100%-os értéktöbbletráta mellett 60 egység értéktöbblet jön létre, a profitráta 20%. Tegyük fel, hogy 20 év alatt a tőke összege 300 egységről 500 egységre növekedett. A technikai haladás következtében egyidejűleg a tőke szerves összetétele is növekedett. Ennek folytán az 500 egység 425 egység állandó tőkére és 75 egység változó tőkére oszlik. Ebben az esetben változatlan értéktöbbletráta mellett 75 egység értéktöbblet jön létre. A profitráta most $\frac{75}{500} \cdot 100 = 15\%$. A profit tömege 60 egységről 75 egységre növekedett, a profitráta viszont 20%-ról 15%-ra csökkent.

Eszerint a tőke szerves összetételének emelkedése az átlagprofitráta csökkenésére vezet. Ugyanakkor azonban számos tényező a profitráta csökkenése ellen hat.

Először, fokozódik a munkásosztály kizsákmányolása. A kapitalizmus termelőerőinek fejlődése, ami a tőke szerves összetételének emelkedésében jut kifejezésre, egyszersmind az értéktöbbletráta növekedésére vezet. Ennek következtében a profitráta csökkenése lassúbb, mint amilyen változatlan értéktöbbletráta esetén lenne.

Másodszor, a technikai haladás azzal, hogy növeli a tőke szerves összetételét, munkanélküliséget szül, ami nyomást gyakorol a munkapiacra. Ez lehetővé teszi a vállalkozók számára, hogy leszállítsák, jóval a munkaerő értéke alatt állapítsák meg a munkabért.

Harmadszor, a munkatermelékenység emelkedésének arányában csökken a termelőeszközök — a gépek, berendezések, nyersanyagok stb. értéke. Ez lassítja a tőke szerves összetételének növekedését, tehát a profitráta csökkenése ellen hat.

Tegyük fel, hogy a vállalkozó az addig 5 szövőgépen dolgozó munkást arra kényszeríti, hogy 20 szövőgépen dolgozzék. A gépgyártási munka termelékenységének emelkedése következtében azonban a gépek értéke felére csökkent. Ennek folytán a 20 gép már nem négyszer annyiba kerül, mint a korábbi 5 gép, hanem csak kétszer annyiba. Így az egy munkásra jutó állandó tőke részaránya nem négyszeresére, hanem kétszeresére növekszik.

Negyedszer, az átlagprofitráta csökkenése ellen hat az állandó tőkével való takarékoskodás, amit a kapitalisták a munkások egészségének rovására, a munkások életének veszélyeztetése árán valósítanak meg. A vállalkozók a profit növelése céljából arra kényszerítik a munkásokat, hogy rosszul szellőz-

tetett szűk helyiségekben dolgozzanak, s takarékoskodnak a biztonsági berendezéseken. A kapitalisták fukarsága következtében megrendül a munkások egészsége, rengeteg baleset fordul elő, és nő a halálozási arányszám a munkáslakosság körében.

Ötödször, hátráltatja az átlagprofitráta csökkenését a külkereskedelemben előforduló nem egyenértékű csere, amikor ugyanis a fejlett tőkés országok vállalkozói a gyarmatokra irányuló kivitel révén extraprofitra tesznek szert.

Mindezek a profitráta csökkenése ellen ható tényezők nem szüntetik meg, hanem csak lassítják a profitráta csökkenését, a csökkenésnek tendencia jelleget kölcsönöznek. Tehát a tőke szerves összetételének növekedéséből elkerülhetetlenül következik *az általános profitráta (vagy átlagprofitráta) csökkenő tendenciájának törvénye.*

A profitráta csökkenése nem jelenti a profit *tömegének,* vagyis a munkásosztály által termelt egész értéktöbbletnek a csökkenését. Éppen ellenkezőleg, *a profit tömege nő,* mégpedig mind az értéktöbbletráta emelkedésének, mind pedig a tőke által kizsákmányolt munkások számbeli növekedésének következtében. Az Egyesült Államokban például az iparstatisztika hivatalos adatai alapján kiszámított ipari profit összege 1859-ben 316 millió dollár, 1869-ben 516 millió dollár, 1879-ben 660 millió dollár, 1889-ben 1 513 millió dollár, 1899-ben pedig 2 245 millió dollár volt.

A kapitalisták arra törekednek, hogy a munkások kizsákmányolásának fokozása útján a lehető legmesszebbmenően gyengítsék a profitráta csökkenő tendenciáját. Ez a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentétek kiéleződésére vezet.

A profitráta csökkenő tendenciájának törvénye magán a burzsoázián belül is fokozza a profit össztömegének elosztásáért folyó harcot.

A kapitalisták a nagyobb profitért folyó hajszában tőkéiket az elmaradott országokba igyekeznek kivinni, ahol a munkáskéz olcsóbb és a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint a fejlett iparral rendelkező országokban, s egyre nagyobb mértékben zsákmányolják ki ezeknek az országoknak a népeit. Ez a fejlett tőkés országok és az elmaradott országok, az anyaországok és a gyarmatok közötti ellentétek kiéleződésére vezet.

Továbbá, a vállalkozók az árak magas színvonalon tartása érdekében különféle szövetségekben egyesülnek. Ezen az úton igyekeznek nagy profitra szert tenni.

Végül, a kapitalisták abban a törekvésükben, hogy a profitráta csökkenéséért a profit tömegének növelésével kárpótolják magukat, olyan mértékben növelik a termelést, hogy az jóval

meghaladja a fizetőképes kereslet határait. Ennek következtében a profitráta csökkenő tendenciájából fakadó ellentmondások különösen éles formában jelentkeznek a válság idején.

A profitráta csökkenő tendenciájának törvénye a tőkés termelési mód történelmi korlátozottságának világos bizonyítéka. Ez a törvény azzal, hogy kiélezi a tőkés ellentmondásokat, szemléltetően mutatja, hogy a burzsoá rend egy bizonyos fokon akadályává válik a termelőerők további fejlődésének.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A profit a termelésbe fektetett egész tőkéhez viszonyított értéktöbblet, amelyet külső látszatra ez a tőke fiadzott. A profitráta a létrehozott értéktöbblet tömege és az egész tőke közötti arány, százalékban kifejezve.

2. Az egyes termelési ágakon belüli konkurrencia arra vezet, hogy az azonos fajtájú áruk árát nem egyéni, hanem társadalmi értékük határozza meg. A termelési ágak közötti konkurrencia arra vezet, hogy a tőkék egyik termelési ágból a másikba áramlanak, hogy az egész tőkés termelés keretében átlagprofitráta alakul ki.

Az átlagprofitráta törvénye alapján valósul meg a munka és a termelőeszközök elosztódása a tőkés gazdaság különböző ágai között.

3. A profitráta kiegyenlítődése következtében az árukat nem értékükön, hanem termelési árukon adják el. A termelési ár: az áru termelési költségei plusz átlagprofit. A termelési ár az érték módosult formája. A termelési árak összege egyenlő az áruk értékének összegével; az áruk értékének megváltozásával a termelési ár is megváltozik.

4. A kapitalizmus fejlődésével az átlagprofitráta a tőke szerves összetételének növekedése arányában csökkenő tendenciát mutat. Ugyanakkor szüntelenül nő a profit tömege. Az átlagprofitráta csökkenő tendenciájának törvénye a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződésére vezet.

A KERESKEDELMI TŐKE ÉS A KERESKEDELMI HASZON

A kereskedelmi haszon és forrásai. A kereskedelmi és uzsoratőke történelmileg megelőzte az ipari tőkét. A tőkés termelési mód mellett a tőkének ezek a formái elvesztik korábbi önálló szerepüket; funkcióik az ipari tőke kiszolgálására szorítkoznak. Ennek következtében a kapitalizmusban a kereskedelmi tőke és a kamatozó tőke lényegesen különbözik kapitalizmus előtti formájától.

Az ipari tőke, mint már mondottuk, körforgása folyamán egymás után három formát ölt: pénzformát, termelőformát és áruformát, s mindegyik formának más-más funkciója van. Az ipari tőkének ezek a működési formái az ipari tőke fejlődésének egy bizonyos szakaszában elkülönülnek egymástól. A termelésben alkalmazott ipari tőkétől a kereskedő tőkéje formájában különválik a kereskedelmi tőke, s a bankár tőkéje formájában a kölcsöntőke. A tőkésosztályon belül az értéktöbblet elsajátításában részt vevő három csoport jön létre: a gyárosok, a kereskedők és a bankárok csoportja.

A *kereskedelmi tőke* — az áruforgalom területén alkalmazott tőke. A forgalom területén nem jön létre értéktöbblet. Honnan ered akkor a kereskedő haszna? Ha az ipari tőkés maga foglalkozna az áru realizálásával, tőkéjének egy részét kereskedelmi helyiségek berendezésére, alkalmazottak fizetésére és a kereskedelemmel kapcsolatos más kiadásokra kellene fordítani. Ehhez növelnie kellene az előlegezett tőkét, vagy pedig ugyanakkora előlegezett tőke esetén csökkentenie kellene a termelést. Mind a két esetben csökkenne a profitja. A gyáros inkább közvetítőnek, a kereskedelmi tőkésnek adja el áruját, aki külön az áruk eladásával, a fogyasztókhoz továbbításával foglalkozik. Az a körülmény, hogy a kereskedelmi tőke ilyenformán az áruforgalom funkciójára specializálódik, lehetővé teszi a forgalommal kapcsolatos idő és költségek csökkentését. A kereskedelmi tőke azzal, hogy az ipari kapitalista áruinak realizálását szolgálja, csökkenti a társadalmi tőkének azt a részét, amelyet a termelésből az áruforgalom területére vonnak el. Az ipari tőkés azáltal, hogy az áruk értékesítésével kapcsolatos teendőket a kereskedőre bízza, meggyorsítja tőkéjének megtérülését, a megtérülés meggyorsulása pedig profitjának növekedésére vezet. Ez lehetővé teszi a gyáros számára, hogy az értéktöbblet egy bizonyos, a kereskedelmi tőkés hasznát alkotó részét a maga

számára előnyös módon a kereskedőnek engedje át. *A kereskedelmi haszon* az értéktöbblet egy része, amelyet a gyáros áruinak realizálása fejében átenged a kereskedőnek.

A kereskedelmi tőke az áruk realizálását a kereskedelmi alkalmazottak kizsákmányolása útján valósítja meg. Az áru realizálásával, vagyis az árunak pénzzé és a pénznek áruvá változtatásával foglalkozó alkalmazottak munkája nem hoz létre sem értéket, sem pedig értéktöbbletet, de lehetővé teszi a kereskedelmi tőkésnek, hogy elsajátítsa a termelésben létrehozott értéktöbblet egy részét. „Ahogyan a munkás meg nem fizetett munkája a termelőtőke számára közvetlenül értéktöbbletet teremt, a kereskedelmi bérmunkások meg nem fizetett munkája a kereskedelmi tőke számára megteremti a részesedést ebből az értéktöbbletből"[1]. A kereskedelmi alkalmazottak munkanapja, akárcsak a termelésben foglalkoztatottaké, két részre oszlik: a szükséges idő folyamán a termelés területén létrehozott értéktöbblet ama részének realizálását biztosítják, amely a kapitalistáknak munkaerő vásárlására fordított költségeit pótolja, a többletidő folyamán pedig ingyen dolgoznak a kapitalistáknak, s biztosítják számukra, hogy kereskedelmi hasznot vágjanak zsebre. A kereskedelmi alkalmazottakat tehát ugyanúgy kizsákmányolják a kereskedelmi tőkések, mint az árukat előállító munkásokat a gyárosok.

Egy bizonyos árutömeg realizálásához a kereskedőnek megfelelő mennyiségű tőkét kell egy bizonyos időre előlegeznie. Ezzel a tőkével igyekszik minél több haszonra szert tenni. Ha a kereskedelmi haszon rátája alacsonyabb, mint az átlagprofitráta, előnytelenné válik a kereskedelemmel való foglalkozás, és a kereskedők az iparba, a mezőgazdaságba, vagy valamely más termelési ágba viszik át tőkéjüket. És fordítva, a kereskedelmi haszon magas rátája ipari tőkét von be a kereskedelembe. A kapitalisták konkurrenciaharca arra vezet, hogy a kereskedelmi haszon színvonalát az átlagprofitráta határozza meg, oly módon, hogy az átlagprofitot a forgalom területén működő tőkét is magában foglaló össztőkéhez viszonyítják.

Ilyenformán nemcsak az ipari kapitalisták tőkéje, hanem a kereskedelmi tőke is részt vesz a profitráta kiegyenlítésében, s ennek következtében az ipari és a kereskedelmi tőkések egyaránt befektetett tőkéjükkel arányban álló átlagprofithoz jutnak. Tehát az ipari kapitalisták nem az iparban létrehozott egész profitot realizálják, hanem csak azt a részét, amely az általuk befektetett tőkére jutó átlagprofitot alkotja. A kereskedelmi tőké-

[1] *Marx*. A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 335. old.

sek az árut a gyáros és a kereskedő átlagprofitját egyaránt magában foglaló termelési áron adják el. Ennek következtében lehetőségük van arra, hogy az általuk befektetett tőke után a vételár és eladási ár közti különbség révén átlagprofitot realizáljanak.

A tőke megnövekedésének igazi forrása a kereskedelmi haszon formájában még jobban rejtve marad, mint az ipari profit formájában. A kereskedő tőkéje nem vesz részt a termelésben. A kereskedelmi tőke mozgásának képlete: *P—Á—P'*. A termelőtőke szakasza itt kiesik, a termeléssel való kapcsolat látszólag megszakad. Az a megtévesztő látszat keletkezik, mintha a haszon magában a kereskedelemben jönne létre, felár, az árunak a termelési ár fölötti eladása révén. Valójában, mint kimutattuk, ennek éppen az ellenkezője történik: a gyáros a termelési áron alul adja el áruját a kereskedőnek, átengedi neki profitjának egy részét.

A kereskedelmi tőke nemcsak a termelésben létrehozott értéktöbblet realizálásában vesz részt, hanem ezen túlmenően mint fogyasztókat is kizsákmányolja a dolgozókat. A kereskedelmi tőkések külön haszonra törekedve, minden úton-módon felhajtják az árakat, a legkülönbözőbb eszközökkel megtévesztik és becsapják a vásárlókat, rossz minőségű, hamisított árukat árusítanak.

A kereskedelmi haszon egyik forrása az, hogy a kereskedelmi tőke kizsákmányolja a kisárutermelőket. A kereskedelmi tőkések arra kényszerítik a parasztokat és kézműveseket, hogy alacsony áron adják el nekik munkájuk termékeit, s ugyanakkor magas áron vásároljanak tőlük felszerelést, szerszámokat, nyersanyagot, segédanyagokat. A kereskedelmi közvetítők részesedése a mezőgazdasági termékek kiskereskedelmi árában az Egyesült Államokban 1913-tól 1934-ig 54%-ról 63%-ra emelkedett.

Mindez a dolgozók elnyomorodásának fokozódására vezet, és még jobban kiélezi a kapitalizmus ellentmondásait.

A forgalmi költségek. A tőkés áruforgalom bizonyos ráfordításokat követel. Ezeket a ráfordításokat, amelyek a forgalom területének ellátásával függnek össze, *forgalmi költségeknek* nevezzük.

A kereskedelem terén a tőkés költségek két fajtáját kell megkülönböztetni: először, a tiszta forgalmi költségeket, amelyek közvetlenül az áru adásvételével és a tőkés rend sajátosságaival függenek össze; másodszor, a forgalom területén folytatódó termelésből eredő költségeket.

A tőkés kereskedelem forgalmi költségeinek túlnyomó és egyre növekvő részét a tiszta forgalmi költségek alkotják. A tiszta forgalmi költségekhez tartoznak az árunak pénzzé és a pénznek áruvá változtatásával összefüggő ráfordítások. Ide so-

rolhatók azok a kiadások, amelyeket a konkurrencia, a spekuláció, a reklám emészt fel, továbbá a kereskedelmi alkalmazottak fizetésére fordított kiadások nagyobbik része, a könyvelésnek, a levelezésnek, kereskedelmi irodák fenntartásának költségei stb. A tiszta forgalmi költségek, mint Marx megállapította, semmivel sem gyarapítják az áru értékét. Közvetlen levonást jelentenek a társadalomban létrehozott érték teljes összegéből, s a kapitalisták ezeket a költségeket a munkásosztály munkájával létrehozott értéktöbblet össztömegéből fedezik. A tiszta forgalmi költségek növekedése arról tanúskodik, hogy a kapitalizmusban növekszik a pazarlás.

Az Egyesült Államokban csupán a nyilvántartott reklámkiadások összege 1934-ben 1,6 milliárd dollár, 1940-ben 2,1 milliárd dollár, 1953-ban pedig 7,8 milliárd dollár volt.

A kapitalizmus fejlődésével és az áruértékesítés nehézségeinek fokozódásával igen sok láncszemből álló, hatalmas kereskedelmi apparátus jön létre. Mielőtt az áruk eljutnak a fogyasztóhoz, egész sereg kereskedő, spekuláns, felvásárló, bizományos kezén mennek keresztül.

A termelésnek a forgalom területén való folytatódásával összefüggő költségekhez a társadalom számára szükséges és a tőkés gazdaság sajátosságaitól független kidolgozási, szállítási, csomagolási költségek tartoznak. A termékek csak akkor vannak fogyasztásra kész állapotban, amikor eljutnak a fogyasztóhoz. Az áruk kidolgozásával, szállításával, csomagolásával összefüggő költségek megfelelően növelik az áruk termelési értékét. A munkások erre fordított munkája átviszi az árura a felhasznált termelőeszközök értékét, és új értékkel gyarapítja az áru értékét.

A tőkés termelés anarchiája és a válságok, a konkurrenciaharc és a spekuláció — mindez túlnagy árukészleteket követel, meghosszabbítja és eltorzítja az áruk mozgásának útját, ami hatalmas improduktív kiadásokra vezet. A tőkés reklám az esetek túlnyomó többségében kisebb-nagyobb mértékben a vásárló megtévesztésére szolgál, az áru fölösleges, drága csomagolását teszi szükségessé. Ez azt jelenti, hogy a szállításra, a tárolásra és a csomagolásra fordított kiadásoknak egyre nagyobb része a tőkés konkurrenciából és termelési anarchiából eredő tiszta forgalmi költséggé válik. A forgalmi költségek növekedésének színvonala egyik fokmérője az élősdiség növekedésének a burzsoá társadalomban. A tőkés kereskedelem költségei súlyos teherként nehezednek a dolgozókra mint vásárlókra.

Az Egyesült Államokban a forgalmi költségek 1929-ben a kiskereskedelmi áruforgalom összegének 31%-át, 1935-ben pedig 32,8%-át tették.

Az európai tőkés országokban a forgalmi költségek körülbelül egyharmadát teszik a kiskereskedelmi áruforgalom összegének.

A tőkés kereskedelem formái. Az árutőzsde. A tőkés termelés és forgalom fejlődésével a kereskedelem formái — a nagy- és a kiskereskedelem — is kialakulnak. A *nagykereskedelem* az ipari és a kereskedelmi vállalatok közti kereskedelem, a *kiskereskedelem* az áruk eladása közvetlenül a lakosságnak.

A kereskedelemben, akárcsak az iparban, *a tőke koncentrációja és centralizációja* megy végbe. A nagy- és kiskereskedelemre egyaránt jellemző, hogy a kis- és középtőkéseket kiszorítják a nagytőkések. A kiskereskedelemben a tőkekoncentráció főképpen nagy áruházak és szaküzletek létesülése formájában valósul meg. Az áruházak a legkülönfélébb árukkal kereskednek, a szaküzletek pedig csak egyféle áruval, például lábbelivel vagy ruházati cikkekkel.

Az egyfajta áruk termelése lehetővé teszi a kereskedők számára, hogy áruminta alapján folytassanak nagykereskedelmet. Az azonos fajtájú tömegárukat (gyapot, lenrost, vas, acél, színesfémek, nyersgumi, gabona, cukor, kávé stb.) megállapított szabvány és áruminta szerint adják-veszik az árutőzsdén.

Az *árutőzsde* a piac külön formája, ahol azonos fajtájú tömegárukkal kereskednek, s ahol ezeknek az áruknak a kereslete és kínálata országos viszonylatban, gyakran pedig a tőkés világpiac viszonylatában összpontosul.

A kapitalisták közötti tőzsdei ügyletek tárgyát képező áruk közvetlenül nem mennek át egyik kézből a másikba. Az ügyleteket rendszerint határidőre kötik: a szállító kötelezettséget vállal, hogy a megállapított időben meghatározott mennyiségű árut szállít a vásárlónak. Például tavasszal megállapodást kötnek a következő gyapottermés szállítására, bár a gyapotot még el sem vetették. A tőzsdeügylet megkötésekor az eladó arra számít, hogy árujának ára a megállapított határidőig csökkenni fog, s az árkülönbözetet zsebrevághatja, a vásárló viszont az árak emelkedésére számít. A tőzsdén az eladók gyakran egyáltalán nem rendelkeznek az eladott áruval, a vásárlónak pedig nincs szüksége a vásárolt árura. Ily módon az árutőzsde a *spekulációs kereskedelem* színhelye. A spekulánsok olyan áruk tulajdonjogát adják-veszik, amelyekhez egyébként semmi közük. A spekuláció elválaszthatatlanul összefügg a tőkés kereskedelem egész rendszerével, minthogy ennek a kereskedelemnek a célja nem a társadalom szükségleteinek kielégítése, hanem a haszonszerzés. A spekulációs kereskedelmen elsősorban a nagytőkések gazdagodnak. A spekulációs kereskedelem a kis- és középvállalkozók jelentős részének tönkrejutására vezet.

A burzsoá országokban a kereskedelem gyakran hitel- vagy részlet-kereskedelem. A kereskedelemnek ez a formája gyakran arra vezet, hogy annak, aki nagyon sokat vesz részletre, mindene rámegy a vásárlásokra, mivel nem képes időben kiegyenlíteni

tartozását. A hitel-kereskedelmet a kapitalisták gyakran a nem teljes értékű, elfekvő áruk realizálására használják ki.

A külkereskedelem. Mint már mondottuk, a kapitalizmusra való áttérés összefüggött a világpiac kialakulásával. Lenin megállapította, hogy „a kapitalizmus csak az erősen fejlett *áruforgalom* eredményeként jön létre, amikor ez a forgalom túllépi az állam határait. Ezért nem képzelhetünk el tőkés nemzetet külkereskedelem nélkül, sőt nincs is ilyen nemzet"[1]. A nemzeti piacok határait túllépő áruforgalom kifejlődése során bővül a tőkés *külkereskedelem*. A világkereskedelem bővülése önmagában véve a nemzetközi munkamegosztásnak a termelőerők fejlődésével összefüggő előrehaladását fejezi ki. A kapitalisták számára azonban a külkereskedelem a profit növelésének eszközéül szolgál. A kapitalisták a profithajhászás során egyre újabb és újabb felvevőpiacokat és nyersanyagforrásokat keresnek. A belső piacnak a tömegek elnyomorodásából következő korlátozottsága, továbbá az a körülmény, hogy a nagytőkések kezükbe kaparintották a belső nyersanyagforrásokat, fokozza a nagytőkéseknek azt a törekvését, hogy kiterjesszék uralmukat a külső piacokra.

A külkereskedelem csak a kapitalizmus korában ért el nagyarányú fejlődést. Száz év alatt, 1800-tól 1900-ig, a világkereskedelem forgalma több mint 12,5-szeresére, 1,5 milliárd dollárról 18,9 milliárd dollárra nőtt. A rákövetkező három évtizedben ez a forgalom több mint 3,5-szeresére növekedett, s 1929-ben elérte a 68,6 milliárd dollárt.

A külkereskedelem a fejlettebb burzsoá országok kapitalistái számára külön profit forrását jelenti, mert az elmaradott országoknak viszonylag drágábban adják el az iparcikkeket, és olcsóbban vásárolják ezekben az országokban a nyersanyagot. A külkereskedelem egyik eszköze annak, hogy az elmaradott országokat a fejlett burzsoá országok gazdaságilag leigázzák, eszköz arra, hogy a tőkés hatalmak kiszélesítsék befolyási övezetüket.

Így például az angol Kelet-Indiai Társaság több mint 250 évig (1600-tól 1858-ig) fosztogatta Indiát. A helyi lakosságnak a Kelet-Indiai Társaság által történt rabló kizsákmányolása következtében India sok tartománya pusztasággá változott: a szántóföldek műveletlenül maradtak, a földeket benőtte a bozót, a lakosság kihalt.

A külkereskedelem *exportból*, vagyis árukivitelből, és *importból*, vagyis árubehozatalból áll. A valamely országból egy bizonyos időszak, például egy év alatt kivitt áruk árösszege és

---

[1] *Lenin*. A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Szikra 1949. 47. old.

a behozott áruk árösszege közötti arány alkotja annak az országnak *kereskedelmi mérlegét.* Ha a kivitel túlszárnyalja a behozatalt, a kereskedelmi mérleg *aktív,* ha viszont a behozatal haladja meg a kivitelt, a kereskedelmi mérleg *passzív.*

A passzív kereskedelmi mérleget felmutató országnak olyan forrásokból kell fedeznie a deficitet, mint az aranytartalék, idegen országok áruinak szállításából származó jövedelem, más államokban befektetett tőkék utáni jövedelem, és végül a külföldi kölcsönök.

A kereskedelmi mérleg nem mutatja meg az országok közötti gazdasági kapcsolatok valamennyi formáját. Ezeket a kölcsönös viszonyokat teljesebben fejezi ki a fizetési mérleg. A *fizetési mérleg* azt mutatja meg, hogy azoknak a fizetéseknek a teljes összege, amelyeket valamely országnak más országok tartoznak teljesíteni, milyen arányban van azoknak a fizetéseknek a teljes összegével, amelyeket ennek az országnak kell teljesítenie más országok számára.

Az országok között fennálló gazdasági kapcsolatok jellege a tőkés államok külkereskedelmi politikáját is meghatározza. A monopólium előtti kapitalizmus korában a kereskedelmi politikának két fő formája alakult ki: a szabadkereskedelem politikája *(freetradeizmus)* és a hazai ipar gyámolításának politikája *(protekcionizmus),* mely utóbbinak eszköze főleg az volt, hogy a külföldi árukra magas vámtarifákat állapítottak meg.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kereskedelmi tőke az ipari tőke forgalmát szolgálja ki. A kereskedelmi haszon az értéktöbbletnek egy része, amelyet a gyáros a kereskedőnek enged át.

2. A kereskedelmi alkalmazottak kizsákmányolása lehetővé teszi a kereskedelmi tőke számára, hogy elsajátítsa a termelésben létrehozott értéktöbblet egy részét. A kereskedelmi tőke kizsákmányolja a kisárutermelőket a nem egyenértékű csere révén. A kereskedelmi tőke kizsákmányolja a munkásokat és a dolgozók más rétegeit mint fogyasztási cikkek vásárlóit.

3. Azokat a ráfordításokat, amelyek a forgalom területének ellátásával függenek össze, forgalmi költségeknek nevezzük. A forgalmi költségek közvetlenül az áruk adásvételének lebonyolításával összefüggő tiszta forgalmi költségekre és a forgalom területén folytatódó termelésből eredő költségekre oszlanak. A tőkés kereskedelem fejlődésével növekednek a forgalom területén az improduktív kiadások.

4. A külkereskedelem szükségessége a nemzetközi mun-

kamegosztásból következik. A külkereskedelem a kapitalizmusban egyik módja annak, hogy a fejlettebb tőkés ipari hatalmak gazdaságilag leigázzák az iparilag kevésbé fejlett országokat.

XIII. FEJEZET

A KÖLCSÖNTŐKE ÉS A KÖLCSÖNKAMAT. A PÉNZFORGALOM

A kölcsöntőke. Míg az árutőke kereskedelmi tőke formájában különül el, addig a pénztőke elkülönülése kölcsöntőke formájában megy végbe.

A tőke megtérülése során az ipari tőkésnél bizonyos időpontokban szabad pénztőke képződik, amelyet nem tud befektetni vállalatába. Amikor például a kapitalista az állótőke elhasználódott részeinek helyreállítására amortizációs alapot halmoz fel, ideiglenesen szabad pénzösszegek képződnek nála. Ezeket az összegeket csak több év elteltével fordítja új berendezések, gépek vásárlására. Ha a gyáros minden hónapban eladja a készárut, nyersanyagot pedig csak félévenként egyszer vásárol, akkor öt hónapon át szabad pénzzel rendelkezik. Ez nem működő tőke, vagyis olyan tőke, amely nem hoz profitot.

Más időpontokban viszont a kapitalistának pénzre van szüksége, például amikor még nem sikerült eladnia a készárut, de nyersanyagot kell vásárolnia. Ugyanakkor, amikor az egyik vállalkozó ideiglenesen pénztőke-fölösleggel rendelkezik, a másiknál kereslet mutatkozik pénztőke iránt. A kapitalista a profithajhászás során arra törekszik, hogy tőkéjének legkisebb része is jövedelmet hozzon. A tőkés *kölcsön* adja, vagyis ideiglenesen más tőkésnek engedi át használatra szabad pénzét.

A *kölcsöntőke* olyan pénztőke, amelyet tulajdonosa egy időre más kapitalista rendelkezésére bocsát bizonyos ellenszolgáltatás fejében. A kölcsöntőke megkülönböztető vonása abban rejlik, hogy a termelésben nem az a kapitalista használja fel, akinek a tulajdona. Az ipari tőkés számára az a lehetőség, hogy pénzt kaphat kölcsön, szükségtelenné teszi, hogy jelentős nem működő pénzösszegeket tartalékoljon. A pénzkölcsön lehetővé teszi, hogy a gyáros bővítse a termelést, növelje a munkások számát, s ilyenformán növelje az értéktöbbletet.

A gyáros a rendelkezésére bocsátott pénztőkéért járó ellenszolgáltatás fejében meghatározott összeget, úgynevezett kama-

tot fizet a tőke tulajdonosának. A *kamat* a profit egy része, amelyet az ipari tőkés a kölcsönző kapitalistának enged át azért, mert pénzt kölcsönzött neki. A kölcsöntőke kamatozó tőke. A kamat forrása az értéktöbblet.

A kölcsöntőke mozgása teljes egészében az ipari tőke mozgásán alapul. A kölcsönbe adott tőkét a termelésben használják fel értéktöbblet szerzésére. Ezért a kölcsöntőke, mint általában minden más tőke, mindenekelőtt a kapitalisták és az általuk kizsákmányolt munkások közötti termelési viszonyokat fejezi ki. Ugyanakkor a kölcsöntőke közvetlenül a tőkések két csoportja: egyfelől a pénztőkések, másfelől a működő tőkések (gyárosok és kereskedők) közötti viszonyokat fejezi ki.

A kölcsöntőke mozgásának képlete: *P—P'*. Itt nemcsak a termelőtőke szakasza, hanem az árutőke szakasza is kiesik. Az a látszat keletkezik, hogy a jövedelem forrása nem a termelés területén a munkások kizsákmányolása révén létrejött értéktöbblet, hanem maga a pénz. Az a körülmény, hogy a kölcsöntőke kamat formájában jövedelmet hoz, ugyanúgy a pénz természetes tulajdonságának tűnik, mint ahogy a gyümölcsfának természetes tulajdonsága az, hogy gyümölcsöt hoz. A tőkés viszonyokra jellemző fetisizmus itt eléri a tetőpontját.

A pénztőke tulajdonosa egy időre az ipari tőkés rendelkezésére bocsátja tőkéjét, aki értéktöbblet elsajátítása céljából felhasználja azt a termelésben. Ilyenformán *a tőketulajdon elkülönül a tőke termelő felhasználásától,* a tőke mint tulajdon elkülönül a tőkétől mint funkciótól.

A kamat és a vállalkozói nyereség. A kamatláb (kamatráta) és ennek csökkenő tendenciája. A gyáros vagy kereskedő profitjának egy részét kamat formájában átengedi a pénztőkésnek. Az átlagprofit így két részre oszlik. Az átlagprofitnak azt a részét, amely az ipari, illetve a kereskedelmi, vagyis a működő tőkéseknél marad, *vállalkozói nyereségnek* nevezzük.

Míg a kamat formája azt a megtévesztő látszatot kelti, mintha a kamat a tőketulajdon természetes szülötte volna, addig a vállalkozói nyereség formája azt az illúziót kelti, mintha ez a jövedelem a működő tőkés „munkabére" volna a vállalatánál dolgozó bérmunkások munkájának irányításáért és felügyeletéért. Valójában a vállalkozói nyereségnek, éppúgy mint a kamatnak, semmi köze a termelés irányításával kapcsolatos munkához; ez a nyereség nem egyéb, mint a kapitalisták által ellenszolgáltatás nélkül elsajátított értéktöbblet egy része.

Az az arány, amelyben az átlagprofit vállalkozói nyereségre és kamatra oszlik, a kölcsöntőke keresletétől és kínálatától, a pénztőke-piac helyzetétől függ. Minél nagyobb a pénztőke iránti kereslet, annál magasabb, egyébként azonos feltételek mellett, a kamatláb. *Kamatlábnak* a kamat összege és a kölcsönzött pénztőke közötti arányt nevezzük. Normális körülmények között a kamatláb felső határa az átlagprofitráta, minthogy a kamat a profit egy része. A kamatláb rendszerint jóval alacsonyabb az átlagprofitrátánál.

A kapitalizmus fejlődésével a kamatláb csökkenő tendenciát mutat. Ennek a tendenciának két oka van: először az, hogy érvényesül az átlagprofitráta csökkenő tendenciájának törvénye, ugyanis az átlagprofitráta jelenti a kamatláb ingadozásának felső határát; másodszor az, hogy a kapitalizmus fejlődésével a kölcsöntőke össztömege gyorsabban nő, mint az iránta mutatkozó kereslet. A kölcsöntőke növekedésének egyik oka az, hogy a burzsoázián belül növekszik a járadékosok, vagyis az olyan tőkések — pénztőke-tulajdonosok csoportja, akik nem foglalkoznak vállalkozói tevékenységgel. Ebben is az nyilvánul meg, hogy a burzsoá társadalomban fokozódik az élősdiség. A kölcsöntőke növekedését a szabad pénzeszközöknek bankokban és takarékpénztárakban való összpontosulása is elősegíti.

A rövidlejáratú kölcsönök kamata az Egyesült Államok pénzpiacán 1866—1880-ban 3,6%-tól (alsó határ) 17%-ig (felső határ), 1881—1900-ban megfelelően 2,63%-tól 9,75%-ig, 1901—1920-ban 2,98%-tól 8%-ig, 1921—1935-ben 0,75%-tól 7,81%-ig, 1945—1954-ig 0,75%-tól 2,75%-ig terjedt.

A hitel formái. A bankok és a bankműveletek. A tőkés hitel a kölcsöntőke mozgásformája. A hitel közvetítésével az ideiglenesen szabad pénztőke kölcsöntőkévé alakul át. A kapitalizmusban a hitel két formája létezik: a kereskedelmi hitel és a bankhitel.

Kereskedelmi hitelnek azt a hitelt nevezzük, amelyet a működő tőkések (vagyis a gyárosok és kereskedők) nyújtanak egymásnak az áru realizálása során. A gyáros abban a törekvésében, hogy meggyorsítsa áruformában levő tőkéjének megtérülését, az árut hitelbe átadja egy másik gyárosnak vagy a nagykereskedőnek, a nagykereskedő pedig hitelbe eladja azt a kiskereskedőnek. Kereskedelmi hitelt a kapitalisták nyersanyag, fűtőanyag, berendezések, gépek, továbbá fogyasztási cikkek adásvétele esetén vesznek igénybe. A kereskedelmi hitel rendszerint rövidlejáratú hitel: legfeljebb néhány hónapra nyújtják. A kereskedelmi hitel eszköze a váltó. A *váltó* adóskötelezvény, amelynek értelmében az adós kötelezi magát, hogy a vásárolt árukért járó pénzt egy bizonyos időpontban megfizeti. A fizetési idő elérkezésével a váltót kiállító vásárló köteles azt készpénzzel kiegyenlíteni. A kereskedelmi hitel tehát áruügylettel függ össze. Ennek következtében a tőkés hitelrendszer alapja.

Bankhitelnek az olyan hitelt nevezzük, amelyet pénztőkések (bankárok) nyújtanak működő tőkéseknek. A bankhitelt, a kereskedelmi hiteltől eltérően, nem a termelésben vagy a forgalomban működő tőkéből folyósítják, hanem a parlagon heverő, valamint az ideiglenesen szabad, s elhelyezést kereső pénz-

tőkéből. A bankhitelt a bankok bonyolítják le. A *bank* tőkés vállalat, amely pénztőkével kereskedik, s közvetítőként lép fel a hitelezők és adósok között. A bank egyfelől összegyűjti a szabad, nem működő tőkéket és nyereségeket, másfelől pénztőkét bocsát a működő tőkések, a gyárosok és kereskedők rendelkezésére.

A bank rendelkezésére álló tőke túlnyomó része idegen tulajdonban van, s a bank tartozik azt visszatéríteni. Egy bizonyos időszakban azonban a betéttulajdonosoknak csak viszonylag jelentéktelen része követeli vissza betétjét. A pénzkivételt legtöbbnyire kiegyenlíti és túlszárnyalja az új betétek összege. Merőben megváltozik a helyzet valamilyen megrázkódtatás — válság vagy háború esetén. Ilyenkor a betéttulajdonosok egyszerre követelik betéteik visszafizetését. A bank rendes körülmények között megteheti, hogy csak viszonylag jelentéktelen összegeket tart pénztárában, amelyekből kifizetéseket eszközöl azoknak, akik visszakövetelik betétjüket. A betétek túlnyomó részét azonban a bank kölcsön adja.

A bankműveletek passzív és aktív műveletekre oszlanak. *Passzív* műveleteknek azokat a műveleteket nevezzük, amelyek révén a bank pénzösszegeket von pénztárába. E műveletek közül a legfontosabb a betét-gyűjtés. A betéteket különböző feltételek mellett helyezik el: az egyiket meghatározott időtartamra, a másikat határidő megállapítása nélkül. A határidő nélküli betéteket a bank köteles az első követelésre kifizetni, a határidős betéteket ellenben csak a megállapított határidőre kell visszafizetni. Ilyenformán a határidős betétek előnyösebbek a bank szempontjából.

Aktív műveleteknek azokat a műveleteket nevezzük, amelyek révén a bank elhelyezi és gyümölcsözteti a rendelkezésére álló anyagi eszközöket. Ide tartozik mindenekelőtt az, hogy a bank pénzösszegeket ad kölcsön. Egyik ilyen művelet a *váltóleszámítolás*. Az áruját hitelbe eladó gyáros a vásárlótól kapott váltót átadja a banknak, a bank pedig bizonyos kamat levonásával azonnal kifizeti a gyárosnak a váltó összegét. A váltó kiállítója a határidő lejártakor már nem a gyárosnak, hanem a banknak fizet. E művelet révén a kereskedelmi hitel összefonódik a bankhitellel. Az aktív bankműveletek közé tartoznak továbbá a különféle biztosítékok — áruk, értékpapírok, árubizonylatok elzálogosítása ellenében folyósított kölcsönök. Végül a bank hosszúlejáratú hitel formájában közvetlenül is fektet be (invesztál) tőkét egy-egy vállalatba.

Eszerint a bankár pénztőke-kereskedő. A bank a passzív műveletek után kamatot fizet, az aktív műveletek után kamatot kap. A bank alacsonyabb kamattal veszi kölcsönbe és magasabb kamattal kölcsönzi ki a pénzeszközöket. A bank hasznának for-

rása a termelésben létrehozott értéktöbblet. A bank haszna a kölcsönadott tőkék után járó kamat és a letétek után fizetett kamat közötti különbözetből képződik. A bank ebből a különbözetből fedezi a műveleteivel kapcsolatos kiadásokat; ezek a kiadások tiszta forgalmi költségek. A visszamaradó összeg a bank hasznát képezi. A tőkés konkurrencia ennek a haszonnak a színvonalát spontán módon összhangba hozza a saját tőkék átlagprofitrátájával. A bankban foglalkoztatott alkalmazottak munkája, akárcsak a kereskedelmi alkalmazottaknak az áruk realizálása terén végzett munkája, nem hoz létre értéket és értéktöbbletet, de lehetővé teszi a bankár számára, hogy elsajátítsa a termelésben létrehozott értéktöbblet egy részét. Eszerint a bankárok kizsákmányolják a bankok alkalmazottait.

A bankok elszámolási központok szerepét töltik be. Minden vállalat, amelynek letétje van vagy kölcsönt vett igénybe, folyószámlával rendelkezik a bankban. A bank a folyószámláról pénzt folyósít külön követelésre, amit *csekknek* neveznek. A bank tehát nagyszámú vállalat pénztárosának funkcióját látja el. Ez a körülmény nagy fejlődési lehetőséget biztosít a készpénz-kímélő elszámolások számára. A tőkés árut ad el B tőkésnek, s csekket kap tőle arra a bankra, amelynél mindkettőjüknek folyószámlája van. A bank úgy bonyolítja le az elszámolást, hogy a csekk összegét B folyószámlájáról A folyószámlájára vezeti át. A vállalatoknak különböző bankoknál van folyószámlájuk. A bankok a nagyobb központokban külön elszámolási irodákat létesítenek, ahol a különböző bankoktól befutó csekkek jórészt kiegyenlítik egymást. A csekk- és váltóforgalom csökkenti a készpénz-szükségletet.

A kapitalizmusban a bankoknak három fő formája létezik: a kereskedelmi bank, a jelzálogbank és a jegybank. A *kereskedelmi bankok* főleg rövidlejáratú kölcsönök útján folyósítanak hitelt a gyárosoknak és kereskedőknek. Itt nagy szerepet játszik a váltóleszámítolás. Ezt a hitelt főleg a letétekből folyósítják.

A *jelzálogbankok* az ingatlanvagyon (föld, ház, épületek) elzálogosítása ellenében hosszúlejáratú hiteleket folyósítanak. A jelzálogbankok keletkezése és tevékenysége szorosan összefügg a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésével, a parasztoknak a bankárok által történő kizsákmányolásával. Az ilyen bankokhoz tartoznak a mezőgazdasági bankok is, amelyek hosszúlejáratú kölcsönöket nyújtanak termelési célokra.

A *jegybankoknak* joguk van hitelpénz — bankjegy kibocsátására (emisszióra). Különleges szerepet játszanak a *központi jegybankok*. Ezekben a bankokban összpontosul az ország aranytartaléka. Monopoljoguk van bankjegy-kibocsátásra. A központi bankok rendszerint nem az egyes gyárosokkal vagy kereskedőkkel bonyolítanak le műveleteket, hanem a kereskedelmi bankoknak adnak kölcsönt, s a vállalkozókkal ezek állnak üzleti összeköttetésben. A központi jegybankok tehát a bankok bankjai.

A bankok a kölcsönműveletek és a fizetések koncentrálá-

sával hozzájárulnak a tőkék megtérülésének meggyorsulásához és a pénzforgalom költségeinek csökkenéséhez. Ugyanakkor a bankok tevékenysége elősegíti a tőkecentralizációt, a kis- és középtőkések kiszorítását, a munkások kizsákmányolásának fokozását, a háziiparosok és kézművesek kifosztását. A jelzálogkölcsönök tönkreteszik a parasztokat, mivel az utánuk járó kamatok fizetése felemészti jövedelmük nagy részét, s gazdaságuk hanyatlását idézi elő. Az adósságokat gyakran a bankokkal szemben függőségbe került parasztok vagyonának és földjének elárverezése útján egyenlítik ki.

A bankok azáltal, hogy összpontosítják a társadalom valamennyi pénztőkéjét, s hitelközvetítőként lépnek fel, sajátos gépezet szerepét töltik be, amely spontán módon elosztja az erőforrásokat az egyes gazdasági ágak között. Ez az elosztás nem a társadalom érdekében, és nem a társadalom szükségleteinek megfelelően, hanem a kapitalisták érdekeinek megfelelően történik. A hitel elősegíti a termelés bővítését, de ez a bővítés újra meg újra beleütközik a fizetőképes kereslet szűk korlátaiba. A hitel és a bankok a termelés további társadalmasítására vezetnek, de a termelés társadalmi jellege egyre élesebb összeütközésbe kerül az elsajátítás magántőkés formájával. Ilyenformán a hitel fejlődése kiélezi a tőkés termelési mód ellentmondásait, fokozza a tőkés termelési mód anarchiáját.

A részvénytársaságok. A fiktív tőke. A mai tőkés országokban a nagyvállalatok túlnyomó része részvénytársaság. Részvénytársaságok már a XVII. század elején is keletkeztek, széles körben azonban csak a XIX. század második felétől kezdve terjedtek el.

A *részvénytársaság* olyan vállalati forma, amelynek tőkéje a részt vevők befizetéseiből tevődik össze, akik az általuk befektetett összeggel arányban álló számú részvénnyel rendelkeznek. A *részvény* értékpapír, amely jogot ad a vállalat tiszta nyereségéből a részvényen jelzett összegnek megfelelő részesedésre.

A részvénytulajdonosra eső nyereség-részt *osztaléknak* nevezzük. A részvényeket egy bizonyos áron adják és veszik, s ezt az árat *árfolyamnak* nevezik.

A részvényt vásárló kapitalista elhelyezhetné tőkéjét a bankban, és mondjuk 5%-os kamatot kaphatna. Őt azonban nem elégíti ki ez a jövedelem, hanem inkább részvényt vásárol. Ez bizonyos kockázatot jelent ugyan, viszont magasabb jövedelemmel kecsegtet. Tegyük fel, hogy 10 millió dollár részvénytőke 20 000, egyenként 500 dollár áru részvényre oszlik, s a vállalat haszna 1 millió dollár. A részvénytársaság úgy dönt, hogy ebből az összegből 250 000 dollárt rezervál (vagyis tartaléktőkének hagy meg), a fennmaradó 750 000 dollárt pedig osztalék formájában szét-

osztja a részvényesek között. Ebben az esetben minden részveny osztalék formajában (750 000 dollar osztva 20 000 részvénnyel) 37,5 dollár, vagyis 7,5%-os jovedelmet hoz tulajdonosanak.

A részvenyesek olyan összegert igyekeznek eladni a részvényeket, amely utan, ha azt bankban helyeznek el, kamat formajában ugyanolyan jovedelmet huznanak, mint amilyet osztalek formajaban kapnak. Ha egy 500 dollaros reszveny 37,5 dollár osztalekot hoz, a bank pedig 5%-ot fizet a betetek utan, akkor a részvényesek 750 dollárert igyekeznek eladni, mert ha ezt az összeget bankba helyeznék, kamat formajaban ugyancsak 37,5 dollart kapnanak. A részvényvasarlok azonban szamolnak a reszvenyvallalatba fektetett tokével jaro kockazattal, s arra torekednek, hogy kisebb összegert szerezzék meg a részvényt. A részvények arfolyama az osztalek nagysagatol es a kamatlabtól fug. A részvenyek arfolyama emelkedik, ha emelkedik az osztalek, vagy ha csökken a kamatlab; és forditva, arfolyamuk csokken, ha csokken az osztalék, vagy ha emelkedik a kamatlab.

A részvénytársaság megalapításakor kibocsátott részvények árának összege es a vallalatba ténylegesen befektetett tőke nagysága közti különbség kepezi *az alapitói hasznot*. Az alapitói haszon a nagytőkések gazdagodásának egyik fontos eszköze.

Ha a vállalatba befektetett tőke 10 millió dollár, a kibocsátott részvények árának összege pedig 15 millió dollár, akkor az alapitói haszon 5 millió dollár.

Az egyéni vállalatoknak részvénytársaságokká való átalakulása következtében a tőke mintegy kétszeresen létezik. A vállalatba befektetett 10 millió dollár összege tenyleges tőke gyárépületek, gépek, nyersanyagok, raktárak, késztermékek formájában, végül a vállalati pénztárban vagy a bank-folyószámlán levő bizonyos pénzösszeg formájában van meg. E reális tőke mellett azonban a részvénytársaság megalapításakor 15 millió dollár összegű értékpapír — részvény jelenik meg. A részvény csak tükörképe a vállalat ténylegesen meglevő tőkéjének. Egyszersmind azonban a részvények már a vállalattól függetlenül is léteznek; adják-veszik őket, a bankok kölcsönt adnak a részvényekre stb.

A részvénytársaság legfelsőbb szerve formailag a részvényesek közgyűlése, amely megválasztja az igazgatóságot, kinevezi a tisztviselőket, meghallgatja s jóváhagyja a vállalat munkájáról szóló beszámolót, eldönti a részvénytársaság tevékenységének főbb kérdéseit. A közgyűlésen azonban a szavazatok számát annak megfelelően állapítják meg, hogy milyen összegű részvényt képviselnek a részvények tulajdonosai. Ezért a részvénytársaság valójában teljes egészében a legnagyobb részvényesek maroknyi csoportjának kezében van. Minthogy a részvények bizonyos része kis- és középrészvényesek között oszlik meg, akiknek nincs lehetőségük arra, hogy bármilyen befolyással legyenek az ügyek menetére, a nagytőkéseknek gyakorlatilag még a részvények felére sincs szükségük ahhoz, hogy uralkodjanak a részvénytársaságban. A részvényeknek azt a mennyiségét, amely szabad kezet ad a részvénytársaság ügyeinek intézésére, *ellenőrző pakettnek* nevezik.

A részvénytársaság tehát az a forma, amelyben a nagytőke maga alá rendeli, és saját céljaira használja fel a kis- és középtőkések anyagi eszközeit. A részvénytársaságok elterjedése nagymértékben elősegiti a tőke centralizációját és a termelés összpontosulását.

Azt a tőkét, amely a tulajdonosuknak jövedelmet hozó értékpapírok formájában létezik, *fiktív tőkének* nevezzük. A fiktív tőkéhez a részvények és a kötvények tartoznak. A *kötvények* — adóslevelek, amelyeket a bankok, a vállalatok vagy az állam állítanak ki, és amelyek évente meghatározott kamatot hoznak tulajdonosuknak.

Az értékpapírokat (részvényeket, kötvényeket stb.) az értéktőzsdén adják-veszik. Az *értéktőzsde* az értékpapírok piaca. A tőzsdén feljegyzik azt az árfolyamot, amelyen az értékpapírokat az egyes időpontokban eladják és veszik; ezen az árfolyamon kötik a tőzsdén kívül is (például a bankokban) az értékpapír-ügyleteket. Az értékpapírok árfolyama a kamatlábtól és az értékpapírok utáni várható jövedelem nagyságától függ. Az értéktőzsdén értékpapír-spekuláció folyik. Minthogy a spekulációs játék minden előnyét a nagy és a legnagyobb kapitalisták élvezik, a tőzsdei spekuláció elősegíti a tőkecentralizációt, a tőkésosztály felső rétegének gazdagodását, s a közép- és kistulajdonosok tönkrejutására vezet.

A hitel, s különösen a részvénytársaságok elterjedése a kapitalistákat egyre inkább kamat- és osztalékszedőkké változtatja, s ugyanakkor a termelés irányítását fizetett alkalmazottak: ügyvezetők, igazgatók végzik. Ilyenformán egyre jobban fokozódik a tőkés tulajdon élősdi jellege.

A tőkés országok pénzforgalma. Már a kapitalizmus megjelenése előtt létrejöttek a *fémpénz*-rendszerek, amelyekben a pénzáru szerepét fém tölti be. A fémpénz-rendszer lehet *bimetallizmus*, amikor ugyanis értékmérőül és a pénzforgalom alapjául egyidejűleg két fém, az ezüst és az arany szolgál, és *monometallizmus*, amikor ezt a szerepet a két említett fém közül csupán az egyik tölti be. A kapitalizmus korai fejlődésfokain (a XVI—XVIII. században) sok ország pénzrendszere bimetallisztikus volt. A XIX. század végéig csaknem valamennyi tőkés ország rátért a pénzforgalomnak az aranyon alapuló monometallisztikus rendszerére.

Az aranyon alapuló monometallizmus fő jellegzetességei: szabad aranyérme-verés, más pénzjeleknek aranyérmére való szabad becserélése és az arany szabad mozgása az országok között. A szabad aranyérme-verés azt jelenti, hogy magánszemélyeknek joguk van arra, hogy a pénzverdében érmére cseréljék

ki a tulajdonukban levő aranyat. Ugyanakkor az érmék birtokosainak lehetőségük van arra, hogy az érméket aranyrúdra cseréljék ki. Így jön létre a közvetlen, szoros kapcsolat az arany mint áru és az aranyérme között. Az ilyen rendszer mellett a forgalomban levő pénz mennyisége spontán módon összhangba kerül az áruforgalom szükségleteivel. Ha pénzfölösleg keletkezik, a pénz egy része kikerül a forgalomból és kincscsé változik. Ha pénzhiány mutatkozik, megindul a pénz áramlása a forgalom területére; a pénz kincsből forgalmi eszközzé és fizetési eszközzé válik. Az aranyon alapuló monometallizmus esetén a kisméretű forgalom ellátására olcsóbb fémekből, ezüstből, rézből stb. készült nem teljes értékű érméket hoznak forgalomba.

A kereskedelmi, pénzügyi és hitelműveletekkel kapcsolatos nemzetközi elszámolások eszköze a világpénz, az arany. Az egyik ország valutájának egy másik ország valutájára való kicserélése valutaárfolyam alapján történik. *Valutaárfolyamnak* valamely ország pénzegységének más országok pénzegységeiben kifejezett árát nevezzük. Például egy font sterling egy bizonyos dollármennyiséggel egyenlő.

A külkereskedelmi műveletekkel kapcsolatos elszámolások arany vagy külföldi valuta küldése nélkül is lebonyolíthatók. Egyes esetekben ez lehet *kliring-elszámolás*, vagyis kétoldalú kereskedelem esetén az áruszállításokkal kapcsolatos követelések és tartozások kölcsönös elszámolása. Más esetekben az országok közötti elszámolás oly módon is lebonyolítható, hogy aranyszállítás nélkül egyik országból a másikba küldik át a váltókat.

A hitelviszonyoknak és a pénz fizetési eszköz funkciójának fejlődésével megjelent és széles körben elterjedt a *hitelpénz*. A váltó, a bankjegy, a csekk hovatovább főleg a fizetési eszköz funkcióját teljesítette. Jóllehet a váltó nem pénz, fizetési eszközül szolgálhat olyanformán, hogy egyik tőkés átadja a másiknak.

A bankok saját adósleveleket bocsátanak ki, amelyek hitelpénz formájában forgalmi eszközként és fizetési eszközként szerepelnek. A hitelpénz fő formája a *bankjegy*, amit a bankok váltók ellenében bocsátanak ki. Ez azt jelenti, hogy a bankjegyek alapjául végeredményben áruügyletek szolgálnak.

A bankjegy-kibocsátás lehetővé teszi, hogy a növekvő áruforgalmat a fémpénz-mennyiség növelése nélkül lássák el forgalmi eszközzel és fizetési eszközzel. A pénzforgalom aranyrendszere esetén a bankjegyeket bármikor be lehet cserélni a bankokban aranyra vagy más fémpénzre. Ilyen körülmények között a bankjegyek ugyanúgy forognak, mint az aranyérmék,

és nem értéktelenedhetnek el, mert a hitelbiztosítékon kívül fémbiztosítékuk is van. A kapitalizmus fejlődésével a forgalomban levő arany mennyiségének viszonylagos csökkenése megy végbe. Az aranyat tartalékalap formájában egyre inkább a központi jegybankokban összpontosítják. A tőkés állam hozzálátott, hogy aranytartalékokat létesítsen külkereskedelmi pozícióinak megszilárdítására, új piacok meghódítására, s háborúk előkészítésére és folytatására. A forgalomban az aranyat mindinkább bankjeggyel, majd papírpénzzel helyettesítették. A bankjegyeket eleinte általában be lehetett váltani aranyra, később azonban beválthatatlan bankjegyeket kezdtek kibocsátani. Ez jelentős mértékben hasonlóvá tette a bankjegyeket a papírpénzhez.

Mint már mondottuk, a *papírpénz* a pénz forgalmi eszköz funkciójának fejlődése alapján keletkezett. Az állam által kényszerárfolyamon kibocsátott papírpénz nem váltható be aranyra, s a teljes értékű fémpénzt képviseli annak forgalmi eszköz funkciójában.

Az első (1914—1918. évi) imperialista világháború kezdetétől a legtöbb tőkés ország áttért a papírpénz-forgalom rendszerére. Jelenleg egyetlen országban sincs aranypénz a forgalomban. A tőkés államok uralkodó osztályai a beválthatatlan bankjegy, a papírpénz emisszióját (kibocsátását) és a valuta elértéktelenítését a dolgozók további kizsákmányolásának és kifosztásának eszközeként használják fel.

Különösen szembetűnően nyilvánul meg ez infláció esetén. Az inflációt az jellemzi, hogy fölösleges papírpénz-tömeg van forgalomban, a papírpénz elértéktelenedik, emelkednek az árak, csökken a munkások és alkalmazottak reálbére, fokozódik a parasztság tönkremenése, nő a kapitalisták profitja és a földbirtokosok jövedelme. A burzsoá állam az inflációt a más országok elleni gazdasági háborúnak és új piacok szerzésének eszközeként használja fel. Az infláció gyakran külön haszonhoz juttatja az exportőröket, akik országukban az alacsony árfolyamú elértéktelenedett pénzért vásárolják meg az árut, külföldön pedig szilárd valutáért értékesítik. Ugyanakkor az infláció fokozódása szétzilálja a gazdasági életet és a tömegek felháborodását váltja ki. Ez arra kényszeríti a burzsoá államot, hogy a pénzrendszer megszilárdítása és a valuta stabilizálása céljából pénzreformot hajtson végre.

A pénzreform legelterjedtebb formája a devalváció. A *devalváció* a papírpénz árfolyamának hivatalos csökkentése a fémpénz egységéhez viszonyítva, ami együtt jár a régi, elértéktelenedett papírpénznek kisebb mennyiségű új pénzre való becserélésével. Így például Németországban

1924-ben a régi elértéktelenedett pénzt 1 trillió márka = 1 márka árfolyamon váltották be arany márkában kifejezve új pénzre.

Számos esetben a devalvációval nem jár együtt a régi papírpénznek új papírpénzre való kicserélése.

A tőkés országokban a pénzreformot a dolgozók rovására, az adók növelése és a munkabér csökkentése útján valósítják meg.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kölcsöntőke olyan pénztőke, amelyet tulajdonosa egy időre más kapitalista rendelkezésére bocsát kamat formájában történő díjazás fejében. A kölcsön után járó kamat az ipari tőkés profitjának egy része, amelyet az átenged a kölcsöntőke tulajdonosának.

2. A tőkés hitel a kölcsöntőke mozgásformája. A hitel fő formái a kereskedelmi hitel és a bankhitel. A bankok saját kezükben összpontosítják a társadalom pénzeszközeit, és pénztőke formájában a működő tőkések — a gyárosok és kereskedők rendelkezésére bocsátják. A hitel fejlődése a tőkés ellentmondások fokozódására vezet. A tőketulajdon elválása a tőke termelő felhasználásától szemléltetően mutatja meg a kapitalista tulajdon élősdi jellegét.

3. A részvénytársaság olyan vállalati forma, amelynek tőkéje a részt vevők befizetéseiből tevődik össze, akik az általuk befektetett összegeknek megfelelő számú részvénnyel rendelkeznek. A részvénytársaságokban a nagytőke maga alá rendeli és saját céljaira használja fel a kis- és középtőkések anyagi eszközeit. A részvénytársaságok fokozzák a tőke centralizációját.

4. A hitel fejlődésével széles körben elterjed a hitelpénz vagy a bankjegy, amelyet a bankok váltók ellenében bocsátanak ki. A tőkés társadalom uralkodó osztályai a papírpénz-kibocsátást a dolgozók kizsákmányolásának fokozására használják fel. Az infláció révén az állami kiadásokat áthárítják a néptömegek vállára. A pénzreformot a tőkés állam a dolgozók érdekeinek rovására hajtja végre.

XIV. FEJEZET

A FÖLDJÁRADÉK. AZ AGRÁRVISZONYOK A KAPITALIZMUSBAN

A mezőgazdaság tőkés rendszere és a föld magántulajdona. A burzsoá országokban a kapitalizmus nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is uralkodik. A föld nagyobbik része a nagybirtokos-osztály kezében összpontosul. A mezőgazdasági áruk zömét bérmunkát alkalmazó tőkés gazdaságok termelik. A mezőgazdaság számszerűen túlsúlyban levő gazdasági formája azonban a burzsoá országokban továbbra is a kisárutermelő parasztgazdaság.

A mezőgazdaságban a kapitalizmus fejlődésének két útja a legjellegzetesebb.

Az első út abban áll, hogy a régi földesúri gazdaság alapjában fennmarad, s reformok végrehajtása révén fokozatosan tőkés gazdasággá alakul át. Amikor a földesurak áttérnek a gazdálkodás tőkés formáira, a szabad bérmunka mellett a kizsákmányolás hűbéri módszereit is felhasználják. A mezőgazdaságban a ledolgozás, a részes művelés stb. formájában fennmarad a parasztnak a földesúrtól való jobbágyi függősége. A mezőgazdaság tőkés fejlődésének ez az útja jellemző Németországra, a cári Oroszországra, Olaszországra, Japánra és több más országra.

A második út abban áll, hogy a régi földesúri gazdaságot szétzúzza a polgári forradalom, a mezőgazdaság megszabadul a hűbériség béklyóitól, s ennek következtében meggyorsul a termelőerők fejlődése. Így például Franciaországban az 1789—1794. évi polgári forradalom felszámolta a hűbéri földbirtokot. A nemesség és a papság elkobzott földjét áruba bocsátották. Az országban a kisparaszti gazdaság jutott túlsúlyba a föld jelentős része azonban a burzsoázia kezébe került. Az Egyesült Államokban az 1861—1865. évi polgárháború nyomán a déli államok rabszolgatartó latifundiumait felszámolták, az óriási parlagföldeket olcsón kiosztották, s a mezőgazdaság a tőkés farmergazdálkodás útján indult fejlődésnek. A kapitalizmus fejlődése során azonban új, tőkés alapokon ezekben az országokban is újra létrejött a nagy földtulajdon.

A kapitalizmus előtti földbirtoklási formák átalakulásával a nagy hűbéri és a kis paraszti földtulajdon egyre inkább átadja helyét a burzsoá földtulajdonnak. A földesúri és paraszti földek egyre nagyobb része kerül bankok, a falusi burzsoázia, gyárosok, kereskedők és uzsorások kezébe.

A földtulajdon koncentrációjáról tanúskodnak az alábbi adatok. Az Egyesült Államokban 1950-ben a farmergazdaságok 76,4%-ához az egész

földterületnek csupán 23%-a tartozott, a farmergazdaságok 23,5%-a viszont a földterület 77%-át összpontosította. Ugyanakkor a gazdaságok 2,3%-át képviselő ezer acre-en felüli nagy latifundiumok a föld 42,6%-ával rendelkeztek.

Angliában (Észak-Írország nélkül) az 1950. évi összeírás adatai szerint a gazdaságok 75,9%-ára az egész mezőgazdasági földterületnek csupán 20,4%-a, ezzel szemben a gazdaságok 24,1%-ára a föld 79,6%-a jutott, s ezen belül a 2,3%-nyi legnagyobb gazdaság a föld 34,6%-ával rendelkezett.

Franciaországban 1950-ben a föld 62,1%-a a gazdaságok 20,5%-ához tartozott.

A forradalom előtti Oroszországban óriási földterület volt a földbirtokosok, a cári család, a kolostorok és a kulákok kezén. Európai Oroszországban a XIX. század végén az 500 gyeszjatyinánál több földdel rendelkező földbirtokosok száma mintegy 30 000-re rúgott. Ezeknek a kezén 70 millió gyeszjatyina föld volt. Ugyanakkor a félfeudális kizsákmányolás terhe alatt roskadozó 10,5 millió parasztgazdaság 75 millió gyeszjatyinával rendelkezett.

A kapitalizmusban a nagybirtokos-osztály *földmagántulajdonának monopóliuma* uralkodik. A nagy földtulajdonos földjének jelentékeny részét rendszerint bérbe adja tőkés bérlőknek és kisparasztoknak. A földtulajdon elkülönül a mezőgazdasági termeléstől.

A tőkés bérlők meghatározott időközönként, mondjuk évente, bérleti szerződésben megszabott *haszonbért,* vagyis egy bizonyos pénzösszeget fizetnek a földtulajdonosnak azért az engedélyért, hogy tőkéjüket a bérbeadott földterületen befektethetik. A haszonbér oroszlánrészét a földjáradék alkotja, de a földjáradék mellett más elemeket is tartalmaz. Így, ha a bérelt földbe korábban tőkét fektettek be, például gazdasági épületekbe, öntözőberendezésekbe, akkor a bérlő a földjáradékon kívül ennek a tőkének az évi kamatait is köteles megfizetni a földbirtokosnak. A gyakorlatban a tőkés bérlő a haszonbér egy részét sok esetben a munkások bérének csökkentése révén fedezi.

A tőkés földjáradék a burzsoá társadalom három osztálya: a bérmunkások, a kapitalisták és a földtulajdonosok közötti viszonyokat fejezi ki. A bérmunkások munkájával létrehozott értéktöbblet mindenekelőtt a tőkés bérlő kezébe kerül. Az értéktöbblet egy része a tőke után járó átlagprofit formájában a bérlőnél marad. Az értéktöbblet másik részét, amely az átlagprofitot meghaladó többletet képviseli, a bérlő kénytelen földjáradék formájában átengedni a földbirtokosnak. A *tőkés földjáradék* az értéktöbbletnek az a része, amely a gazdaságba fektetett tőkére számított átlagprofit levonása után fennmarad, és amely a földbirtokos zsebébe vándorol. A földbirtokos gyakran nem adja bérbe a földjét, hanem maga alkalmaz munkásokat, és maga gazdálkodik. Ebben az esetben a földjáradék és a profit egyedül neki jut.

Különbözeti (differenciális) földjáradékot és abszolút földjáradékot különböztetünk meg.

A különbözeti földjáradék. A mezőgazdaságban, éppúgy mint az iparban, a vállalkozó csak akkor fekteti be tőkéjét a termelésbe, ha biztosítva látja az átlagprofitot. Az a vállalkozó, aki kedvezőbb termelési feltételek mellett, például termékenyebb földekbe fekteti tőkéjét, a tőke után járó átlagprofiton kívül extraprofitra is szert tesz.

Az iparban azok a vállalatok tesznek szert extraprofitra, amelyek az illető iparág technikájának átlagos színvonalához viszonyítva fejlettebb technikát alkalmaznak. Az extraprofit az iparban nem lehet állandó jelenség. Mihelyt az egyes vállalatnál bevezetett műszaki újítás általánosan elterjed, az illető vállalatnál megszűnik az extraprofit. Ezzel szemben a mezőgazdaságban az extraprofit többé-kevésbé huzamos ideig megmarad. Ez azzal magyarázható, hogy az iparban tetszés szerint létesíthetnek korszerű gépekkel felszerelt üzemeket. A mezőgazdaságban nem hozhatnak létre tetszés szerint földterületeket, a legjobb földekről nem is beszélve, minthogy a föld mennyisége korlátozott, és minden művelésre alkalmas földet elfoglaltak már a magángazdaságok. A föld korlátozott volta és az a körülmény, hogy az egyes gazdaságok minden földet elfoglaltak, létrehozza *a földön folyó tőkés gazdálkodás monopóliumát,* azaz a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliumát.

Továbbá, az iparban az áruk termelési árát az *átlagos* termelési feltételek határozzák meg. A mezőgazdasági áruk termelési ára másképpen alakul ki. A földön mint a gazdálkodás tárgyán folyó tőkés gazdálkodás monopóliuma következtében a mezőgazdasági termékek általános, szabályozó termelési árát (termelési költségek plusz átlagprofit) nem a közepes, hanem a *legrosszabb* megművelt földek termelési feltételei határozzák meg, mert a legjobb és a közepes földek termelése nem elegendő a társadalmi kereslet kielégítésére. Ha az a tőkés bérlő, aki a legrosszabb földeken fekteti be tőkéjét, nem kapná meg az átlagprofitot, más termelési ágba fektetné tőkéjét.

A közepes és legjobb földterületeken gazdálkodó tőkések olcsóbban termelik a mezőgazdasági árukat, más szóval ezeknél az egyéni termelési ár alacsonyabb az általános termelési árnál. A földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliuma révén ezek a tőkések az általános termelési áron adják el áruikat, ilyenformán extraprofitra tesznek szert, s éppen ez a különbözeti földjáradék. A különbözeti földjáradék nem azért jön létre, mert a föld magántulajdonban van; annak következtében alakul ki, hogy a különböző termelékenységű munkával termelt

mezőgazdasági termékeket azonos, a legrosszabb föld termelési feltételei által meghatározott piaci áron adják el. A tőkés bérlő a különbözeti járadékot kénytelen átengedni a földbirtokosnak, és megelégedni az átlagprofittal.

A különbözeti földjáradék az átlagprofitot meghaladó plusz-profit, amelyre a kedvezőbb termelési feltételekkel dolgozó gazdaságokban tesznek szert; ez a járadék a legrosszabb földek termelési feltételei által meghatározott általános termelési ár s a legjobb és a közepes földeken kialakult egyéni termelési ár közötti különbségnek felel meg.

Ezt az extraprofitot, mint az egész értéktöbbletet a mezőgazdaságban, a mezőgazdasági munkások hozzák létre. Az egyes földterületek termékenysége közti különbség csupán feltétele annak, hogy a jobb földeken magasabb legyen a munka termelékenysége. A kapitalizmusban azonban az a *megtévesztő látszat* keletkezik, mintha a földtulajdonosok által elsajátított járadék nem a munka, hanem a föld terméke volna. A valóságban a földjáradék egyetlen forrása a többletmunka, az értéktöbblet. „A járadék helyes értelmezése esetén mindenekelőtt természetszerűleg el kell ismerni, hogy nem a talajból ered, hanem a földművelés termékéből, tehát a munkából, a munkatermék, például a búza árából: a mezőgazdasági termék értékéből, a földbe fektetett munkából, nem pedig a földből"[1].

A különbözeti földjáradéknak két formája van:

Az I. számú különbözeti járadék a talajok termékenysége közti különbséggel és a földeknek a piactól való távolságával függ össze.

A termékenyebb földterületeken ugyanolyan tőkebefektetéssel nagyobb termést érnek el. Vegyünk példaképpen három azonos területű, de *különböző termékenységű* parcellát.

Földparcella	Tőkeráfordítás dollárban	Átlagprofit dollárban	A termés mázsában	Egyéni termelési ár		Általános termelési ár		I. számú különbözeti járadék dollárban
				az egész termés dollárban	egy mázsáé dollárban	egy mázsáé dollárban	az egész termés dollárban	
I.	100	20	4	120	30	30	120	0
II.	100	20	5	120	24	30	150	30
III.		20	6	120	20	30	180	60

[1] *Marx.* Értéktöbbletelméletek. II. köt. 1. rész. 1936. 221. old. (oroszul).

Minden egyes parcella bérlője a munkások bérére, vetőmag, gépek, felszerelések vásárlására, állattartásra és más kiadásokra 100 dollárt fordít. Az átlagprofit 20%. A különböző termékenységű parcellákba fektetett munka az egyik parcellán 4, a másikon 5, a harmadikon 6 mázsa termést eredményez.

A termék teljes *tömegének* egyéni termelési ára mindegyik parcellán egyforma, 120 dollár (termelési költség plusz átlagprofit). A termék egy *egységének* egyéni termelési ára az egyes parcellákon különböző. Az első parcella mezőgazdasági termékének mázsáját 30 dollárért, a másodikét 24, a harmadikét 20 dollárért kellene eladni. Minthogy azonban a mezőgazdasági áruk általános termelési ára egyforma, és a legrosszabb földterületek termelési feltételei határozzák meg, valamennyi parcella minden mázsa terméke 30 dollárért kerül eladásra. Az első (a legrosszabb) parcella bérlője 4 mázsa termésért 120 dollárt kap, vagyis a termelési költségeivel (100 dollár) plusz az átlagprofittal (20 dollár) egyenlő összeget. A második parcella bérlője 5 mázsáért 150 dollárt kap. A termelési költségeken és az átlagprofiton felül 30 dollár extraprofitra tesz szert, s éppen ez a többlet a különbözeti járadék. Végül a harmadik parcella bérlője 6 mázsáért 180 dollárt kap. A különbözeti járadék itt 60 dollár.

Az I. számú különbözeti járadék a földparcellák *fekvésbeli különbségével* is összefügg. Azok a gazdaságok, amelyek közel fekszenek az értékesítési helyekhez (városhoz, vasútállomáshoz, tengeri kikötőhöz, elevátorhoz stb.), a termékek szállításánál az említett pontoktól távolesőbb gazdaságokhoz képest jelentős munkamennyiséget és termelőeszközt takarítanak meg. A piachoz közelfekvő gazdaságok, amelyek ugyanazon az áron adják el termékeiket, extraprofitra tesznek szert, amely a föld fekvéséből eredő különbözeti járadékot képez.

A II. számú különbözeti járadék az ugyanazon földterületbe eszközölt pótlólagos termelőeszköz- és munkaráfordítás, vagyis a *belterjesebb* földművelés eredménye. Eltérően a külterjes gazdaságtól, amely a vetésterületek vagy a legelők növelése révén bővül, a belterjes gazdaság tökéletesebb gépek bevezetése, műtrágya alkalmazása, talajjavító munkálatok végrehajtása, nagyobb hozamú állatfajták kitenyésztése stb. révén fejlődik. Változatlan technika esetén a belterjesebb földművelés megnyilvánulhat az egy bizonyos földterületre fordított munka nagyobb mennyiségében. Ennek következtében extraprofit keletkezik, amely különbözeti járadékot képez.

Térjünk vissza példánkhoz. A harmadik, a legtermékenyebb parcellán 6 mázsa terméket termeltek, s az átlagprofit

20 dollár, a különbözeti járadék 60 dollár volt. Tegyük fel, hogy az előbbi árak mellett a technika fejlesztése, nagy mennyiségű műtrágya alkalmazása stb. formájában 100 dollár újabb, pótlólagos, termelékenyebb tőkebefektetést eszközölnek. Ennek következtében 7 mázsa többlettermést nyernek, a pótlólagos tőke után járó átlagprofit 20 dollár, az átlagprofitot meghaladó többlet pedig 90 dollár. Éppen ez a 90 dollár többlet képezi a II. számú különbözeti járadékot. Amíg érvényben van az előző bérleti szerződés, ennek a parcellának a bérlője 60 dollár különbözeti járadékot fizet, az átlagprofitot meghaladó többletet pedig, amelyet a második, pótlólagos tőkebefektetés révén nyert, zsebre vágja. A földet azonban meghatározott időtartamra adják bérbe. A következő bérbeadás alkalmával a földbirtokos számol e pótlólagos tőkebefektetésből származó előnyökkel, és 90 dollárral emeli ennek a parcellának a járadékát. Éppen ezért a földbirtokosok rövid időtartamra igyekeznek bérleti szerződést kötni. A tőkés bérlőknek tehát nem érdekük, hogy olyan nagyszabású befektetéseket eszközöljenek, melyeknek eredménye csak hosszabb idő múlva jelentkezik, mert e befektetések hasznát végeredményben a földbirtokosok sajátítják el.

A mezőgazdaság belterjességének tőkés növelése a legnagyobb profit elérése céljából történik. A kapitalisták a minél nagyobb profitért folyó hajsza során rabló módon használják ki a földet, egyoldalúan specializált, egy-egy növényfajta termelésére beállított gazdaságokat hoznak létre. Így a XIX. század utolsó negyedében az Egyesült Államokban az északi államok földjein főképpen gabonaféléket termesztettek. Ez a talajszerkezet pusztulásával, s a talaj elporosodásával járt, és „fekete porviharokat" idézett elő.

Egy-egy szántóföldi növényfajta termelése más növényfajtáknak engedi át a helyét a piaci árak ingadozásától függően. Ez akadályozza a helyes vetésforgó általános bevezetését, ami pedig a földművelés magas színvonalának alapja. A földmagántulajdon útjában áll a nagyszabású talajjavító és egyéb olyan munkálatoknak, amelyek csak évek során fizetődnek ki. A kapitalizmus tehát megnehezíti az ésszerű földművelési rendszer bevezetését. „És a tőkés mezőgazdaság minden haladása nemcsak abban a művészetben haladás, hogy a munkást, hanem egyszersmind abban a művészetben is, hogy a talajt megrabolják, minden haladás a talaj termékenységének egy adott időközre való fokozásában, egyszersmind haladás e termékenység tartós forrásainak elpusztításában"[1].

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 470—471. old.

A kapitalizmus védelmezői abban az igyekezetükben, hogy elkendőzzék a tőkés mezőgazdaság ellentmondásait, és igazolják a tömegek nyomorát, azt állítják, hogy a mezőgazdaságban állítólag egy örök természeti törvény, „a csökkenő földhozadék törvénye" érvényesül: szerintük minden pótlólagos munka, amelyet a föld megművelésére fordítanak, kisebb eredménnyel jár, mint az előző.

A burzsoá politikai gazdaságtannak ez az agyszüleménye abból a hamis feltevésből indul ki, hogy a mezőgazdaságban a technika változatlan marad, a technika fejlődése kivétel. Valójában az ugyanazon földdarabba eszközölt pótlólagos termelőeszköz és munkabefektetés általában fejlettebb technika alkalmazását, új, jobb mezőgazdasági termelési módszerek bevezetését jelenti, s ez a mezőgazdasági munka termelékenységének emelkedésére vezet. A természetes termékenység kimerülésének, a tőkés földművelés hanyatlásának igazi oka nem a burzsoá közgazdászok által kiagyalt „csökkenő földhozadék törvénye", hanem a tőkés viszonyok, mindenekelőtt a föld magántulajdona, amely gátolja a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését. A kapitalizmusban valójában nem a mezőgazdasági termékek termelésének nehézségei növekednek, hanem a fokozódó elnyomorodás következtében az válik nehezebbé, hogy a munkások ezekhez a termékekhez hozzájussanak.

Az abszolút földjáradék. A föld ára. A föld tulajdonosa a különbözeti földjáradék mellett abszolút földjáradékot is kap. Az abszolút földjáradék a földmagántulajdon monopóliumával függ össze.

A különbözeti járadék vizsgálata során feltételeztük, hogy a legrosszabb földek bérlője a mezőgazdasági áruk eladása után csak a termelési költségeket plusz az átlagprofitot keresi meg, vagyis nem fizet földjáradékot. A valóságban azonban a legrosszabb földek birtokosai sem engedik át földjüket művelésre ellenszolgáltatás nélkül. Tehát a legrosszabb földek bérlőjének is rendelkeznie kell az átlagprofitot meghaladó többlettel a földjáradék megfizetésére. Ez pedig azt jelenti, hogy a mezőgazdasági áruk piaci árának magasabbnak kell lennie a legrosszabb földeken kialakult termelési árnál.

Miből adódik ez a többlet? A kapitalizmusban a mezőgazdaság technikai és gazdasági tekintetben erősen elmarad az ipar mögött. A tőke szerves összetétele a mezőgazdaságban alacsonyabb, mint az iparban. Tegyük fel, hogy az iparban a tőke szerves összetétele átlagosan 80 $c + 20$ v. Százszázalékos értéktöbbletráta mellett 100 dollár tőke után 20 dollár értéktöbblet keletkezik, a termelési ár pedig 120 dollár. Tegyük fel, hogy a földművelésben a tőke szerves összetétele 60 $c + 40$ v. Itt minden 100 dollár után 40 dollár értéktöbblet jön létre, a mezőgazdasági áruk értéke pedig 140 dollár. A tőkés bérlő és az ipari tőkés egyaránt 20 dollár átlagprofithoz jut tőkéje után. Ennek megfelelően a mezőgazdasági áru termelési ára 120 dollár. Ilyen

körülmények között az abszolút földjáradék 20 dollár (140—120). Mindebből az következik, hogy a mezőgazdasági áruk értéke magasabb az általános termelési árnál, a mezőgazdaságban termelt értéktöbblet pedig nagyobb, mint az átlagprofit. Éppen ez az átlagprofitot meghaladó plusz értéktöbblet az abszolút földjáradék forrása.

Ha a föld nem volna magántulajdonban. ez a többlet bekerülne a tőkések között végbemenő általános újraelosztásba, a földművelés termékeit termelési árukon adnák el. De a földmagántulajdon akadályozza a szabadversenyt, a tőkék átáramlását az iparból a mezőgazdaságba, útjában áll annak, hogy a mezőgazdasági és ipari vállalatoknál közös átlagprofit alakuljon ki. Ezért a földművelés termékeit értéküknek megfelelő, vagyis az általános termelési árnál magasabb áron adják el. Hogy ez a különbség milyen mértékben realizálódhat és alakulhat át abszolút földjáradékká, az a verseny nyomán kialakuló piaci árszínvonaltól függ.

Eszerint a földmagántulajdon monopóliuma az oka annak, hogy abszolút földjáradék van, amit minden földdarab után fizetnek, tekintet nélkül a termékenységére és a fekvésére. Az *abszolút földjáradék* az az általános termelési árat meghaladó plusz érték, amely a földművelésben annak következtében jön létre, hogy ott a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint az iparban, s amelyet a földmagántulajdon folytán a földbirtokosok elsajátítanak.

A kapitalizmusban a különbözeti és az abszolút földjáradékon kívül monopoljáradék is van. A *monopoljáradék* többletjövedelem, amely annak következtében jön létre, hogy a különösképpen kedvező természeti feltételek között termelt áruk ára meghaladja értéküket. Ilyen például az olyan földek utáni járadék, amelyeken korlátolt mennyiségben ritka gazdasági növényeket lehet termeszteni (például különösen értékes szőlőfajtákat, citruszféléket stb.), vagy az öntözéses földművelést folytató vidékeken a vízhasználatért járó járadék. Az ilyen feltételek között termelt árukat rendszerint értéküket meghaladó áron, vagyis monopoláron adják el. A mezőgazdasági monopoljáradékot a fogyasztók rovására fizetik.

A nagybirtokos-osztály, amelynek semmi köze az anyagi termeléshez, a földmagántulajdon monopóliuma következtében a földművelési technika fejlődését saját gazdagodására használja ki. A földjáradék *sarc*, amelyet a kapitalizmusban a társadalom a nagy földtulajdonosnak kénytelen fizetni. Az abszolút járadék és a monopoljáradék megdrágítja a mezőgazdasági

termékeket — a munkások élelmiszereit, az ipari nyersanyagot. A különbözeti földjáradék megfosztja a társadalmat a termékenyebb földeken végzett munka magasabb termelékenységéből fakadó előnyöktől. Ezek az előnyök a földtulajdonosoknak és a tőkés bérlőknek jutnak. Hogy a földjáradék milyen súlyos terhet jelent a társadalom számára, az kitűnik abból, hogy az Egyesült Államokban 1935—1937-es adatok szerint a kukorica árának 26—29%-át, a búza árának 26—36%-át alkotta.

A földvásárlás óriási összegeket von el a földművelésben való produktív felhasználástól. Ha eltekintünk a létesítményektől és a talajjavítástól (építmények, öntözés, mocsárlecsapolás, felhasznált műtrágya), akkor a földnek önmagában véve nincs értéke, mert nem emberi munka terméke. De ha nincs is értéke, a föld a kapitalizmusban adásvétel tárgya, és ára van. Ez azzal magyarázható, hogy a föld a földbirtokosok magántulajdonában van.

A föld árát a föld után fizetett évi járadék és a bankbetétek után fizetett kamatláb határozza meg. A föld ára annak a pénzösszegnek felel meg, amely, ha bankba tennék, kamat formájában ugyanolyan jövedelmet hozna, mint amennyi a megfelelő földdarab után kapott járadék. Tegyük fel, hogy a földdarab évente 300 dollár járadékot hoz, és hogy a bank 4%-os kamatot fizet a betétek után. Ebben az esetben a földdarab ára a következőképpen alakul: $\frac{300 \cdot 100}{4} = 7500$ dollár. *A föld ára* tehát *a tőkésített földjáradék.* A föld ára annál magasabb, minél magasabb a földjáradék és minél alacsonyabb a kamatláb.

A kapitalizmus fejlődésével a járadék nő. Ez a föld árának állandó emelkedésére vezet. A föld ára a kamatláb csökkenése következtében is növekszik.

A föld árának növekedéséről a következő adatok tanúskodnak. Az Egyesült Államokban a farmok értéke 10 év alatt (1900-tól 1910-ig) több mint 20 milliárd dollárral növekedett. Ebből az összegből a felszerelések, épületek stb. értékének növekedése csupán 5 milliárd dollár volt, a többi, tehát 15 milliárd dollár a földárak emelkedését képviselte. A következő évtized folyamán a farmok együttes ára 37 milliárd dollárral növekedett. Ebből az összegből több mint 26 milliárd adódott a földárak növekedéséből.

A földjáradék a kitermelő iparban. A telekjáradék. Földjáradék nemcsak a mezőgazdaságban van. Azoknak a földeknek a tulajdonosai is élvezik, amelyeknek mélyében hasznos ásványok (érc, szén, ásványolaj stb.) vannak, valamint a városok és ipari központok telektulajdonosai, ha ezeken a telkeken lakó-

házat, ipari vagy kereskedelmi üzemet, középületet stb. építenek.

A járadék a kitermelő iparban ugyanúgy jön létre, mint a földművelési járadék. Az ércbányák, szénbányák, ásványolaj-lelőhelyek különböznek egymástól a készletek gazdagsága, a rétegek mélysége, az értékesítési helyektől való távolság tekintetében; nem egyformák a tőkebefektetések sem. Ezért minden tonna érc, szén, ásványolaj egyéni termelési ára eltér az általános termelési ártól. A piacon azonban ezek az áruk az általános termelési áron kelnek el, amelyet a legrosszabb termelési feltételek határoznak meg. A legjobb és a közepes ércbányákban, szénbányákban és ásványolaj-lelőhelyeken ennek következtében létrejött extraprofit alkotja a különbözeti járadékot, amit a földbirtokos elsajátít.

A földbirtokos ezenkívül mindegyik földterület után, a benne levő ásványkincstől függetlenül, abszolút járadékot is húz. Az abszolút járadék, mint már mondottuk, az értéknek az általános termelési árat meghaladó többletét képviseli. Ezt a többletet az magyarázza, hogy a kitermelő iparban a gépesítés viszonylag alacsony színvonala, továbbá annak következtében, hogy nincs szükség nyersanyag-ráfordításra, a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint általában az iparban. Az abszolút járadék növeli az érc, a szén, az ásványolaj stb. árát.

Végül, a kitermelő iparban bizonyos földterületeken, ahol olyan különösen ritka ásványokat bányásznak, amelyeket a kitermelésük során létrejött értéket meghaladó áron adnak el, monopoljáradék is van.

A nagybirtokosoknak az ércbányák, szénbányák, ásványolaj-lelőhelyek után húzott földjáradéka akadályozza a természeti kincsek ésszerű kihasználását. A földmagántulajdon következtében a kitermelő ipari vállalatok szétaprózódtak, ami megnehezíti a gépesítést és megdrágítja a termelést.

A *telekjáradékot* a lakóházak, ipari, kereskedelmi és más vállalatok építéséhez földet bérlő vállalkozók fizetik a földbirtokosnak. A városokban a földjáradék zömét lakóháztelkek után fizetik. Az épülettelkek után járó különbözeti járadék összegét igen nagy mértékben befolyásolja a telkek fekvése. A város központjához vagy az iparvállalatokhoz közelfekvő telkekért fizetik a legmagasabb járadékot. Ez az egyik oka annak, hogy a tőkés országok nagyvárosaiban a lakások túlzsúfoltak, szűkek az utcák stb.

A városi telkek tulajdonosai sok városban és ipari központban a telkek rendkívül korlátozott száma folytán nemcsak a különbözeti és az abszolút járadék formájában sarcolják meg a

társadalmat, hanem monopoljáradékot is élveznek, amely óriási mértékben emeli a lakbéreket. A városi lakosság növekedése során a városi földtulajdonosok felhajtják a telekjáradékot, ami hátráltatja a lakóházépítkezést. A munkáslakosság jelentős része kénytelen nyomortelepeken meghúzódni. Az emelkedő lakbér csökkenti a munkások reálbérét.

A földmagántulajdon monopóliuma akadályozza az ipar fejlődését. A kapitalistának ahhoz, hogy iparvállalatot létesíthessen, improduktív kiadás formájában pénzt kell fordítania földvásárlásra vagy a bérelt telek után járó földjáradék fizetésére. A földjáradék óriási kiadási tételt jelent a feldolgozóiparban.

Hogy milyen nagy a telkek után fizetett földjáradék, arról az a tény is tanúskodik, hogy az angol földbirtokosok által a XX. század 30-as éveiben bezsebelt évi 155 millió font sterling járadékból 100 millió font sterling városi földjáradék volt. A nagyvárosokban rohamosan nő a föld ára.

Nagyüzemi és kisüzemi termelés a mezőgazdaságban. A kapitalizmus gazdasági fejlődéstörvényei egyformán érvényesek az iparra és a mezőgazdaságra. A termelés koncentrációja a mezőgazdaságban, éppúgy mint az iparban, arra vezet, hogy a kisüzemeket kiszorítják a tőkés nagyüzemek, ami elkerülhetetlenül kiélezi az osztályellentéteket. A kapitalizmus védelmezőinek érdekük, hogy elkendőzzék, elleplezzék ezt a folyamatot. A valóságot meghamisítva kidolgozták „a kisparaszti gazdaság szilárdságának" hamis elméletét. E szerint az elmélet szerint a kisparaszti gazdaság szilárdan megállja helyét a nagygazdaság elleni harcban.

Valójában a mezőgazdasági nagyüzemi termelés számos döntő előnnyel rendelkezik a kisüzemi termeléssel szemben. A nagyüzemi termelés előnye mindenekelőtt abban áll, hogy lehetősége van drága gépek (traktorok, kombájnok stb.) alkalmazására, amelyek sokszorosára emelik a munka termelékenységét. A tőkés termelési mód körülményei között a gépi technika a mezőgazdasági tőkések szűk felső csoportjának kezében összpontosul, s elérhetetlen a falu dolgozó rétegei számára.

A nagyüzemi termelés a tőkés kooperáció és a munkamegosztás minden előnyével is rendelkezik. Fontos előnye a nagyüzemi termelésnek, hogy sok árut termel. Az Egyesült Államok nagy és legnagyobb mezőgazdasági üzemei szolgáltatják a mezőgazdasági árutermelés oroszlánrészét. Ugyanakkor a farmerek zöme lényegében fogyasztó gazdálkodást folytat, termelésük még családjuk szerény szükségleteit sem tudja kielégíteni. „A parcellatulajdon természeténél fogva kizárja a munka társadalmi termelőerőinek fejlődését, a munka társadalmi formáit,

a tőkék társadalmi koncentrációját, a nagybani állattenyésztést, a tudomány egyre fokozottabb alkalmazását"[1].

A nagyüzemi termelés fejlődésének és a kisüzemi termelés kiszorulásának a kapitalizmusra jellemző folyamata azonban a mezőgazdaságban sajátos formát ölt. A tőkés mezőgazdasági nagyüzemek főképpen a gazdaság belterjesebbé tétele útján fejlődnek. Gyakran egy kis földterülettel rendelkező gazdaság, teljes termelését és árutermelését tekintve, tőkés nagyüzem lehet. A mezőgazdasági termelésnek tőkés nagyüzemekben való koncentrációjával gyakran együtt jár a törpeparaszti gazdaságok számának növekedése. Az erősen fejlett tőkés országokban azért van nagyszámú törpegazdaság, mert a kapitalistáknak érdeke, hogy maradjanak talpalatnyi földdel rendelkező mezőgazdasági munkások, akiket kizsákmányolhatnak.

A nagyüzemi tőkés mezőgazdasági termelés fejlődése a parasztság differenciálódásának fokozódására, a kis- és középparaszti gazdaságok millióinak leigázására, elszegényedésére és tönkretételére vezet.

A cári Oroszországban a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt a parasztgazdaságok 65%-a szegényparaszti, 20%-a középparaszti, 15%-a kulákgazdaság volt. Franciaországban a földtulajdonosok száma az 1850. évi 7—7,5 millióról 1929-ig a kisparaszti parcellagazdaságok kisajátítása útján 2,7 millióra csökkent, s a mezőgazdasági proletárok és félproletárok száma 1929-ben mintegy 4 millió volt.

A mezőgazdaságban a kisüzemi gazdaság mérhetetlen nélkülözés árán, a földműves és egész családja munkájának kiuzsorázása árán tartja fenn magát. Hiába igyekszik a paraszt erejét meghaladó munkával megmenteni látszólagos önállóságát. Kicsúszik lába alól a föld, tönkremegy.

Abban, hogy a parasztság földnélkülivé válik, nagy szerepe van a jelzáloghitelnek. A *jelzáloghitel* a föld és más ingatlanvagyon elzálogosítása ellenében folyósított kölcsön. Amikor a saját földjén gazdálkodó földművesnek halaszthatatlan fizetések (például adófizetés) céljából pénzre van szüksége, a bankhoz fordul kölcsönért. Gyakran földvásárlásra vesznek fel kölcsönt. A bank bizonyos pénzösszeget ad, és ezt rátáblázza a földre. Ha a pénzt nem fizetik vissza határidőre, a föld a bank tulajdonába megy át. Valójában a bank már előbb tényleges tulajdonosává válik a földnek, mert az adós földműves kamat formájában kénytelen a földből nyert jövedelmének jelentős részét átengedni a banknak. A parasztok saját földjük után kamat formájában tulajdonképpen földjáradékot fizetnek a banknak.

[1] *Marx*. A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 875. old.

Az amerikai farmerek jelzálogadóssága 1910-ben 3,2 milliárd dollár, 1940-ben pedig 6,6 milliárd dollár volt. 1936-os adatok szerint a hitelek után járó kamat és az adó a farmerek tiszta jövedelmének mintegy 45%-át emésztette fel.

A bankokkal szembeni eladósodás valóságos ostora a mezőgazdasági kisüzemnek. A jelzáloggal megterhelt farmok száma az Egyesült Államokban 1890-ben a farmok 28,2%-ára, 1940-ben pedig 43,8%-ára rúgott.

Évről évre a jelzáloggal megterhelt parasztgazdaságok egész tömegét verik dobra. A tönkrement farmereket elűzik a földről. A farmerek fokozódó eladósodásában az a folyamat tükröződik vissza, melynek során a földtulajdon elkülönül a mezőgazdasági termeléstől, a nagybirtokosok kezén összpontosul, s az önálló termelő bérlővé vagy bérmunkássá válik.

Számtalan kisparaszt bérel a nagy földtulajdonosoktól leigázó feltételek mellett egy-egy kis földparcellát. A falusi burzsoázia azért bérel földet, hogy piacra termeljen és profithoz jusson. Ez a *vállalkozói bérlet.* A kisbérlő parasztnak azért kell talpalatnyi földet bérelnie, hogy tápláléka legyen. Ez az úgynevezett *önellátási* vagy *éhség-bérlet.* A kisparcellák hektáronkénti haszonbére általában jóval magasabb, mint a nagy földdaraboké. A kisparaszti bérlet gyakran nemcsak a paraszt egész többletmunkáját, hanem szükséges munkájának egy részét is felemészti. A bérleti viszony itt egybefonódik a hűbéri csökevényekkel. A kapitalizmus körülményei között a legelterjedtebb hűbéri csökevény a *részes művelés,* ami azt jelenti, hogy a parasztbérlő a bérelt parcelláért a betakarított termésnek feléig terjedő, vagy annál is nagyobb részével természetben fizet.

Az Egyesült Államokban 1950-ben a farmerek 57,5%-a földtulajdonos, 26,5%-uk pedig bérlő volt. Emellett a farmerek 15,6%-a „résztulajdonos", vagyis az általa művelt föld egy bizonyos részét szintén bérelni kénytelen. A bérlőknek körülbelül a fele *részesbérlő.* Bár az Egyesült Államokban a rabszolgatartást a múlt században hivatalosan eltörölték, gyakorlatilag a rabszolgaság gazdasági csökevényei, különösen a néger részesbérlők tekintetében, mindmáig fellelhetők.

Franciaországban igen sok részesbérlő van. A természetbeni haszonbéren kívül, amely a termés felét, sőt egyes esetekben ennél is nagyobb részét emészti fel, gyakran kötelesek saját gazdaságuk termékeivel — sajttal, vajjal, tojással, baromfival stb. ellátni a földbirtokosokat.

A város és falu közötti ellentét elmélyülése. A tőkés termelési mód jellegzetes vonása, hogy a mezőgazdaság erősen elmarad az ipar mögött, s hogy a város és falu közötti ellentét elmélyül és kiéleződik.

„A mezőgazdaság elmarad fejlődésében az ipar mögött; olyan jelenség ez, amely *minden* tőkés országra jellemző, és a

nemzetgazdaság különböző ágai közötti arányosság megzavarásának, a válságoknak és a drágaságnak egyik legfontosabb oka"[1].

A kapitalizmusban a mezőgazdaság mindenekelőtt a termelőerők színvonala tekintetében marad el az ipar mögött. A mezőgazdaságban a technika lassabban fejlődik, mint az iparban. Gépet a nagygazdaságokban használnak, a kisárutermelő parasztgazdaságok nincsenek abban a helyzetben, hogy gépeket alkalmazzanak. Ugyanakkor a gépek tőkés alkalmazása a kizsákmányolás fokozódására és a kistermelők tönkretételére vezet. A mezőgazdaságban a gépek széleskörű alkalmazását akadályozza a munkaerőnek az agrártúlnépesedés által előidézett olcsósága.

A kapitalizmus erősen fokozta a falunak a várossal szembeni *kulturális* elmaradottságát. A városok a tudomány és a művészet központjai. A városokban összpontosulnak a főiskolák, a múzeumok, a színházak, a mozik. Ennek a kultúrának az áldásait főleg a kizsákmányoló osztályok élvezik. A proletártömegek kis mértékben jutnak hozzá a városi kultúra vívmányaihoz. A tőkés országok parasztlakosságának zöme el van szakadva a városi központoktól, kulturális elmaradottságra van ítélve.

A kapitalizmusban a város és falu közötti ellentét gazdasági alapja az, hogy a város kizsákmányolja a falut, hogy a parasztokat kisajátítják, s a tőkés ipar, kereskedelem és hitelrendszer fejlődésének egész menete tönkreteszi a falusi lakosság többségét. A városi burzsoázia a tőkés gazdálkodókkal és a földbirtokosokkal együtt a parasztság sokmilliós tömegeit zsákmányolja ki. E kizsákmányolás formái változatosak: az ipari tőkések és a kereskedők az iparcikkek magas ára és a mezőgazdasági termékek viszonylag alacsony ára révén zsákmányolják ki a falut, a bankok és az uzsorások leigázó kölcsönökkel, a burzsoá állam a legkülönfélébb adók révén. A nagy földtulajdonosok által a földjáradék bezsebelése és a földeladás formájában elsajátított óriási összegek, valamint a bankok által a jelzáloghitel után szedett kamatok stb. formájában behajtott összegek a faluból a városba kerülnek, s a kizsákmányoló osztályok élősdi fogyasztását szolgálják.

Ilyenformán annak okai, hogy a mezőgazdaság elmarad az ipar mögött, s hogy a város és falu közötti ellentétek elmélyülnek és kiéleződnek — magában a kapitalizmus rendszerében gyökereznek.

A földmagántulajdon és a föld nacionalizálása. A kapitalizmus fejlődése során a földmagántulajdon egyre inkább élősdi

[1] *Lenin.* Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 91. old.

jelleget ölt. A nagy földtulajdonosok osztálya földjáradék formájában a mezőgazdaságból származó jövedelem óriási részét ragadja magához. A jövedelem jelentős részét vonják el a mezőgazdaságból és vágják zsebre a nagybirtokosok földár formájában is. Mindez akadályozza a termelőerők fejlődését, és drágítja a mezőgazdasági termékeket, ami súlyos teherként nehezedik a dolgozók vállára. Ebből következik, hogy „a föld nacionalizálása társadalmi szükségletté vált"[1]. A *föld nacionalizálása* azt jelenti, hogy a föld magántulajdonát állami tulajdonná változtatják.

Lenin kimutatta, hogy elengedhetetlenül szükséges a föld nacionalizálása, s ennél a kétféle monopóliumból, a földmagántulajdon monopóliumából és a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliumából indult ki. A föld nacionalizálása a földmagántulajdon monopóliumának és az ezzel járó abszolút járadéknak a megszüntetését jelenti. Az abszolút járadék megszüntetése a mezőgazdasági termékek árának csökkenésére vezetne. A különbözeti járadék azonban továbbra is fennmaradna, mert ez a járadék a földnek mint a gazdálkodás tárgyának monopóliumával függ össze. A kapitalizmus körülményei között a föld nacionalizálása esetén a különbözeti járadék jelentős része a burzsoá állam kezébe jutna. A föld nacionalizálása kiküszöbölne egész sor olyan akadályt, amelyet a mezőgazdaságban a földmagántulajdon gördít a kapitalizmus fejlődése elé, és megszabadítaná a parasztságot a hűbéri csökevényektől.

A föld nacionalizálásának követelését a Kommunista Párt már az 1905—1907-es első orosz forradalom idején felvetette. A föld nacionalizálása feltételezte a nagybirtokosok egész földjének kártalanítás nélküli elkobzását a parasztság javára.

Lenin a burzsoá-demokratikus forradalom körülményei között a föld nacionalizálását csak a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájának megteremtése esetén tartotta lehetségesnek. A föld nacionalizálása, mint a burzsoá-demokratikus forradalom követelése, önmagában véve semmiféle szocialista elemet nem tartalmaz. A földesúri földbirtoklás megszüntetése azonban megerősíti a proletariátus szövetségét a parasztság zömével, megtisztítja a terepet a proletariátus és a burzsoázia osztályharca számára. Ebben az esetben a föld nacionalizálása megkönnyíti a szegényparasztsággal szövetségre lépett proletariátus számára a harcot a burzsoá-demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlesztéséért.

Lenin továbbfejlesztette a marxi földjáradékelméletet, s ki-

[1] *Marx.* A föld nacionalizálása. Lásd *Marx—Engels* Művei. XIII. köt. 1. rész. 341. old. (oroszul).

mutatta, hogy a föld nacionalizálása a burzsoá társadalom keretén belül csak a polgári forradalmak időszakában valósítható meg, s „elképzelhetetlen, ha a proletariátus és a burzsoázia osztályharca erősen kiéleződik"[1]. A fejlett kapitalizmus korában, amikor napirendre kerül a szocialista forradalom feladata, a föld nacionalizálása a burzsoá társadalom keretei között megvalósíthatatlan, mégpedig az alábbi okoknál fogva. Először, a burzsoázia nem szánja rá magát a földmagántulajdon megszüntetésére, mert fél, hogy a proletariátus forradalmi mozgalmának erősödésével ez megrendítheti általában a magántulajdon alapjait. Másodszor, a kapitalisták maguk is rendelkeznek földtulajdonnal. A burzsoázia osztályának és a földbirtokosok osztályának érdekei mindjobban egybefonódnak. A proletariátus és a parasztság elleni harcban mindig együttesen lépnek fel.

A kapitalizmus történelmi fejlődésének egész menete azt bizonyítja, hogy a burzsoá társadalomban a parasztság zöme, amelyet a kapitalisták, a földbirtokosok, az uzsorások és a kereskedők könyörtelenül kizsákmányolnak, nyomorra és pusztulásra van ítélve. A kapitalizmusban a kisparasztság nem számíthat helyzetének megjavulására. A faluban elkerülhetetlenül kiéleződik az osztályharc.

A parasztság zömének létérdekei megegyeznek a proletariátus érdekeivel. Ez a gazdasági alapja a proletariátus és a dolgozó parasztság szövetségének a tőkés rend ellen folytatott közös harcukban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés mezőgazdaság rendszerét az jellemzi, hogy először, a föld túlnyomó része nagyföldtulajdonosok kezében összpontosul, akik a földet bérbeadják; másodszor, a tőkés bérlő bérmunkások kizsákmányolása alapján gazdálkodik; harmadszor, a termelőeszközök, köztük a föld egy része a kis- és középparasztok népes osztályának magántulajdonában van. A burzsoá országok mezőgazdasága a kapitalizmus fejlődése ellenére még jelentős mértékben szétforgácsolódik a kis- és középparaszti tulajdonosok között, akiket a kapitalisták és a földbirtokosok kizsákmányolnak.

2. A tőkés földjáradék a mezőgazdasági bérmunkások által létrehozott értéktöbbletnek az a része, amely megha-

[1] *Lenin.* A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban. Lásd *Lenin* Művei. 13. köt. Szikra 1954. 326. old.

ladja az átlagprofitot, s amelyet a tőkés bérlő a földhasználat jogáért fizet a földtulajdonosnak. A tőkés földjáradék a fennálló kétféle monopóliummal függ össze. A földön mint a gazdálkodás tárgyán folyó tőkés gazdálkodás monopóliuma abból következik, hogy a föld mennyisége korlátozott, és az egyes gazdaságok minden földet elfoglaltak. Ez a monopólium arra vezet, hogy a mezőgazdasági áruk termelési árát a legrosszabb termelési feltételek határozzák meg. A jobb földeken vagy a termelékenyebb tőkeráfordítással nyert extraprofit képezi a különbözeti földjáradékot. A földmagántulajdon monopóliuma, a földművelésbe fektetett tőkének az ipari tőkéhez képest alacsony szerves összetételével párosulva — hozza létre az abszolút földjáradékot. A kapitalizmus fejlődésével a földjáradék minden fajtája nő, s emelkedik a föld ára, amely nem egyéb, mint a tőkésített földjáradék.

3. A nagyüzemi termelés a mezőgazdaságban, ugyanúgy mint az iparban, kiszorítja a kisüzemi termelést. A nagyüzemi gépi termelés azonban még a legfejlettebb tőkés országok mezőgazdaságában is hasonlíthatatlanul lassabban terjed el, mint az iparban. Mértéktelen, kimerítő munka árán, a kisparaszt és családja életszínvonalának erős hanyatlása árán marad fenn a tőkés országokban a kisparaszti gazdaságok tömege, amelyeket a teljes bizonytalanság jellemez.

4. A kapitalizmus elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a mezőgazdaság egyre jobban elmarad az ipar mögött, s hogy a város és falu közötti ellentét elmélyül és kiéleződik. A földmagántulajdon monopóliuma óriási összegeket von el földjáradék formájában és a föld vásárlására fordított improduktív kiadások formájában a mezőgazdaságból; ezek az összegek a földbirtokos osztály élősdi fogyasztását szolgálják, és hátráltatják a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését.

5. A parasztság zöme a kapitalizmusban tönkremenésre és nyomorra van ítélve. A proletariátus és a kizsákmányolt paraszttömegek alapvető érdekei azonosak. A dolgozó parasztság csak a proletariátussal szövetségben és a proletariátus vezetésével, a tőkésrendet megsemmisítő forradalom útján szabadulhat meg a kizsákmányolástól és a nyomortól.

XV. FEJEZET

A NEMZETI JÖVEDELEM

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem. A társadalomban egy bizonyos időszak, például egy év alatt létrehozott anyagi javak teljes tömege képezi a *társadalmi össztermék*et (vagy teljes terméket).

A társadalmi össztermék az elhasznált állandó tőke értékével egyenlő része az újratermelés folyamán az elhasznált termelőeszközök pótlására szolgál. A gyárban feldolgozott gyapotot megfelelő mennyiségű gyapottal pótolják az azévi termésből. Az eltüzelt fűtőanyag helyébe új szén- és olajtömeg kerül. A kiszolgált gépeket kicserélik. A társadalmi össztermék másik részében a munkásosztály által a termelés folyamán létrehozott új érték ölt testet.

A társadalmi össztermék az a része, amelyben az újonnan létrehozott érték testesül meg, a *nemzeti jövedelem*. Tehát a tőkés társadalomban a nemzeti jövedelem: a társadalmi össztermék értéke mínusz az év folyamán elhasznált termelőeszközök értéke, vagy más szóval, a nemzeti jövedelem egyenlő a változó tőke és az értéktöbblet összegével. Természetbeni formájában a nemzeti jövedelem nem egyéb, mint az előállított egyéni fogyasztási cikkek teljes tömege és az előállított termelőeszközöknek az a része, amely a termelés bővítését szolgálja. Ilyenformán a nemzeti jövedelem egyfelől az év folyamán újonnan létrehozott *érték* összege, másfelől a különböző anyagi javak tömege, a társadalmi teljes *terméknek* az a része, amelyben az újonnan létrehozott érték testet ölt.

Ha például valamely országban az év folyamán 90 milliárd dollár vagy márka értékű árut állítottak elő, amelyből 60 milliárd az egy év alatt elhasználódott termelőeszközöket pótolja, akkor az év folyamán létrehozott nemzeti jövedelem 30 milliárd dollár.

A kapitalizmusban igen nagy számban vannak kisárutermelők — parasztok és kisiparosok, s ezek munkája is hozzájárul a társadalmi össztermék egy bizonyos részének létrehozásához. Ezért az ország nemzeti jövedelme a parasztok és kézművesek által abban az időszakban újonnan létrehozott értéket is magában foglalja.

A társadalmi össztermék, tehát a nemzeti jövedelmet is az *anyagi termelés* különböző ágaiban foglalkoztatott dolgozók hozzák létre. Ide tartoznak mindazok a gazdasági ágak, ame-

lyekben anyagi javakat termelnek: az ipar, a mezőgazdaság, az építőipar, a közlekedés stb.

Az *improduktiv* ágakban, amelyekhez az államapparátus, a hitelszervezet, a kereskedelem (kivéve azokat a műveleteket, amelyek a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatását jelentik), az egészségügyi intézmények, szórakoztató vállalatok stb. tartoznak, nem jön létre nemzeti jövedelem.

A tőkés országokban a munkaképes lakosság igen jelentős része nemcsak hogy nem termel társadalmi terméket és nemzeti jövedelmet, hanem egyáltalán nem vesz részt semmilyen társadalmilag hasznos munkában. Ide tartoznak mindenekelőtt a kizsákmányoló osztályok és népes parazita cselédségük, továbbá a hatalmas rendőri, hivatalnoki, katonai és egyéb apparátus, amely a tőkés bérrabszolgaság rendszerét védelmezi. Nagymennyiségű munkaerő fecsérlődik el mindennemű társadalmi haszon nélkül. Így például óriási improduktív munkaráfordítással jár a konkurrencia, a féktelen spekuláció, a hihetetlen méreteket öltő reklám.

A tőkés termelés anarchiája, a pusztító gazdasági válságok, a vállalatok kapacitásának nagyarányú kihasználatlansága erősen csökkenti a munkaerő hasznosítását. A kapitalizmusban a dolgozók hatalmas tömegei meg vannak fosztva attól a lehetőségtől, hogy dolgozzanak. A burzsoá országokban a városokban nyilvántartott teljes munkanélküliek száma az 1930-tól 1938-ig terjedő időszakban egyetlenegyszer sem volt kisebb 14 milliónál.

A kapitalizmus fejlődése arányában egyre duzzad az államapparátus, nő a burzsoáziát kiszolgáló személyek száma, csökken az anyagi termelés körében foglalkoztatottak aránya, és erősen növekszik a forgalom körében foglalkoztatottak aránya. Nő a munkanélküliek serege, fokozódik az agrártúlnépesedés. Mindez rendkívül korlátozza a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem növekedését a burzsoá társadalomban.

Az Egyesült Államokban az anyagi termelés különböző ágaiban az egész munkaképes lakosságnak 1910-ben 43,9%-át, 1930-ban 35,5%-át, 1950-ben körülbelül 34%-át foglalkoztatták.

Az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem növekedésének átlagos évi üteme a XIX. század utolsó harminc évében 4,7%, 1900-tól 1919-ig 2,8%, 1920-tól 1938-ig 1%, a második világháború utáni években (1945—1954) pedig 0,7% volt.

A nemzeti jövedelem elosztása. Minden termelési módnak az elosztás történelmileg meghatározott formája felel meg. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem elosztását az határozza meg, hogy a termelőeszközök tulajdona a proletariátust és a parasztságot kizsákmányoló kapitalisták és földbirtokosok kezé-

ben összpontosul. Ennek következtében a nemzeti jövedelem elosztása nem a dolgozók, hanem a kizsákmányoló osztályok érdekeinek megfelelően történik.

A kapitalizmusban a munkások munkájával létrehozott nemzeti jövedelemmel mindenekelőtt az ipari tőkések (köztük a tőkés mezőgazdasági vállalkozók) rendelkeznek. Az ipari tőkések az előállított áruk realizálása során megkapják az áruk egész értékösszegét, beleértve a változó tőke és az értéktöbblet összegét. A változó tőke *munkabérré* alakul át, amelyet az ipari tőkések kifizetnek a termelésben foglalkoztatott munkásoknak. Az értéktöbblet az ipari tőkések kezében marad; ebből származik a kizsákmányoló osztályok valamennyi csoportjának jövedelme. Az értéktöbblet egy része *az ipari tőkések profitjává* változik. Az ipari tőkések az értéktöbblet egy bizonyos részét *kereskedelmi haszon* formájában a kereskedelmi tőkéseknek, illetve *kamat* formájában a bankároknak engedik át. Ugyanakkor az értéktöbblet egy részét *földjáradék* formájában a földbirtokosoknak adják tovább.

A nemzeti jövedelemnek a tőkés társadalom különböző osztályai között történő fenti elosztása (milliárd dollárban vagy márkában) vázlatosan a következőképpen ábrázolható:

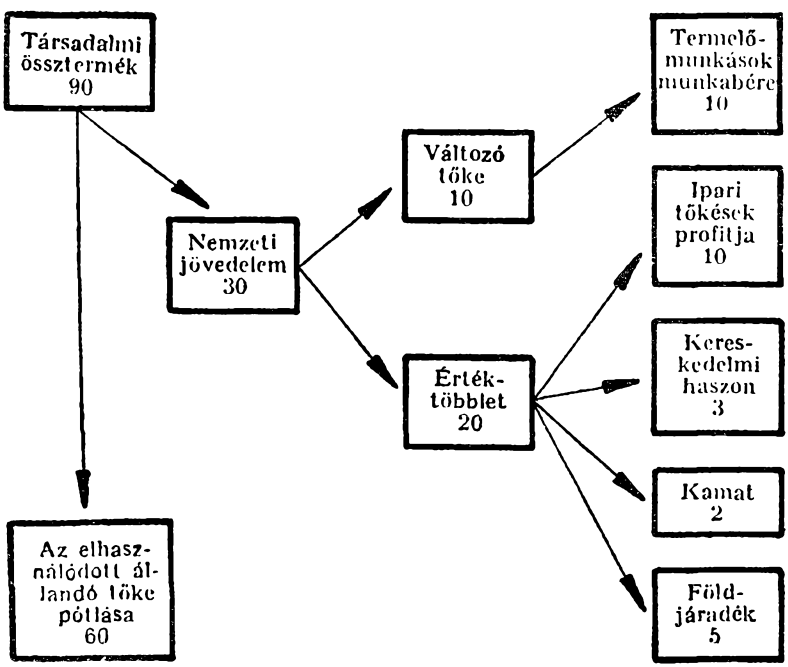

Elosztásra kerül a nemzeti jövedelemnek az a része is, amely abban az időszakban a parasztok és kisiparosok munkájával jött létre; egyik részét maguk a parasztok és kisiparosok kapják meg, másik része a kapitalistáknak (kulákoknak, felvásárlóknak, kereskedőknek, bankároknak stb.), harmadik része pedig a földbirtokosoknak jut.

A dolgozók jövedelme személyes munkájukon alapul, s így *munkajövedelem*. A kizsákmányoló osztályok jövedelmének forrása a munkások, valamint a parasztok és kisiparosok munkája. A kapitalisták és a földbirtokosok jövedelme idegen munka kizsákmányolásán alapul, vagyis *munka nélküli jövedelem*.

A nemzeti jövedelem további elosztása folyamán a kizsákmányoló osztályok munka nélküli jövedelmének növekedése megy végbe. A lakosság — elsősorban a dolgozó osztályok — jövedelmének egy része újraelosztásra kerül az állami költségvetés révén, és a kizsákmányoló osztályok érdekében kerül felhasználásra. Így például a munkások és parasztok jövedelmének egy része adók formájában az állami költségvetésbe kerül, majd a tőkések pótlólagos jövedelmévé és a tisztviselők jövedelmévé alakul át. A kizsákmányoló osztályok által a dolgozókra hárított adóterhek gyors ütemben növekednek.

Angliában adókra a XIX. század végén a nemzeti jövedelem 6—7%-a, 1913-ban 11%-a, 1924-ben 23%-a, 1950-ben 38%-a; Franciaországban a XIX. század végén a nemzeti jövedelem 10%-a, 1913-ban 13%-a, 1924-ben 21%-a, 1950-ben 29%-a jutott.

Továbbá, a nemzeti jövedelem egy része az úgynevezett szolgáltatások (például orvosi ellátás, szórakoztató vállalatok, mosodák, fürdők, szállodák stb.) igénybevételéért járó díjak útján az improduktív ágakba kerül át. Mint már mondottuk, ezekben az ágakban nem jön létre társadalmi termék, tehát nemzeti jövedelem sem; a kapitalisták azonban az itt bérért dolgozók kizsákmányolásával részt kapnak az anyagi termelés különböző ágaiban létrehozott nemzeti jövedelemből. Ezek a kapitalisták — az improduktív ágak vállalatainak tulajdonosai ebből a jövedelemből fizetik a bérmunkások munkabérét, fedezik a megfelelő anyagi ráfordításokat (helyiség, berendezés, fűtés stb.), és profitra tesznek szert.

Eszerint a szolgáltatások díjának fedeznie kell e vállalatok költségeit, és biztosítania kell az átlagprofitrátát, mert másképp a kapitalisták nem fektetnék be tőkéjüket ezekbe az ágakba. A kapitalisták a magas profit hajhászása során igyekeznek felhajtani a szolgáltatásokért járó díjakat, ami a munkások reálbérének és a parasztok reáljövedelmének csökkenésére vezet.

A nemzeti jövedelemnek a költségvetés, valamint a magas szolgáltatási díjak révén történő újraelosztása fokozza a dolgozók elnyomorodását.

A nemzeti jövedelem az elosztás folyamán végeredményben két részre oszlik: 1. a kizsákmányoló osztályok jövedelmére és 2. az anyagi termelésben, valamint az improduktív ágakban foglalkoztatott dolgozók jövedelmére.

A munkások és más városi meg falusi dolgozók, akik nem zsákmányolnak ki idegen munkát, az Egyesült Államokban (1923-ban) 54%-ban, a kapitalisták pedig 46%-ban részesedtek a nemzeti jövedelemből; Angliában (1924-ben) a dolgozók részesedése 45%, a kapitalisták részesedése 55% volt; Németországban (1929-ben) a dolgozók 55%-os részesedésével a kapitalisták 45%-os részesedése állt szemben. Napjainkban a tőkés országokban a lakosság $^9/_{10}$ részét alkotó dolgozóknak a nemzeti jövedelemből annak felénél is jóval kevesebb jut, a kizsákmányoló osztályok viszont a nemzeti jövedelemnek jóval több mint a felét kapják.

A dolgozóknak a nemzeti jövedelemből való részesedése szakadatlanul csökken, ezzel szemben a kizsákmányoló osztályoké állandóan növekszik. Így például az Egyesült Államokban a dolgozóknak a nemzeti jövedelemből való részesedése 1870-ben 58%, 1890-ben 56%, 1923-ban 54%, 1951-ben körülbelül 40% volt.

A nemzeti jövedelmet végső soron fogyasztásra és felhalmozásra fordítják. A nemzeti jövedelem felhasználását a burzsoá országokban a kapitalizmus osztálytársadalom jellege határozza meg, s ez a felhasználás a kizsákmányoló osztályok egyre fokozódó élősdiségét mutatja.

A nemzeti jövedelemnek a társadalom fő termelőerejét jelentő dolgozók egyéni fogyasztását szolgáló része annyira csekély, hogy rendszerint még a létminimumot sem biztosítja. A munkások és a dolgozó parasztok óriási tömege kénytelen családjával együtt a legszükségesebbről is lemondani, viskókban meghúzódni és lemondani a gyermekek taníttatásáról.

A nemzeti jövedelemnek igen nagy része szolgálja a kapitalisták és földbirtokosok élősdi fogyasztását. A kapitalisták és a földbirtokosok hatalmas összegeket fordítanak fényűzési cikkek vásárlására és nagyszámú cselédség fenntartására.

A kapitalizmusban a nemzeti jövedelemnek a termelés bővítését szolgáló része a társadalom lehetőségeihez és szükségleteihez képest rendkívül csekély. Így például az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem felhalmozásra kerülő része az 1919-től 1928-ig terjedő időszakban mintegy 10%, az 1929-től 1938-ig

eltelt tíz év alatt pedig átlag csupán 2% volt, s ugyanakkor a válság éveiben állótőke emésztődött fel.

A kapitalizmusban a viszonylag kis felhalmozás oka az, hogy a nemzeti jövedelem jelentős része a tőkések élősdi fogyasztását szolgálja, improduktív kiadásokra megy el. Így például óriási arányokat öltenek a tiszta forgalmi költségek, amelyek a kereskedelmi és hitelapparátus fenntartását, fölösleges készletek tárolását, a reklámot meg a tőzsdei spekulációt szolgálják. Az Egyesült Államokban az első és a második világháború között eltelt időszakban a tiszta forgalmi költségek a nemzeti jövedelem 17—19%-át emésztették fel.

A kapitalizmusban a nemzeti jövedelemnek egyre növekvő részét fordítják katonai kiadásokra, a fegyverkezési hajszára, az államapparátus fenntartására.

A tőkés társadalomban az egyes jövedelmek és azok forrásai eltorzult, *fetisizált* formában jelentkeznek. Az megtévesztő látszat keletkezik, mintha maga a tőke fiadzaná a profitot, a föld a járadékot, a munkások pedig csak a munkabérükkel azonos értéket hoznának létre.

Ezek a fetisizáló elképzelések alkotják a nemzeti jövedelemről szóló burzsoá elméletek alapját. Az ilyenfajta elméletekkel a polgári közgazdászok arra törekednek, hogy a burzsoázia érdekében elködösítsék a nemzeti jövedelem kérdését. Egyre azt hajtogatják, hogy a nemzeti jövedelem létrehozásában a munkások és parasztok mellett a kapitalisták és a földbirtokosok, sőt a hivatalnokok, rendőrök, tőzsdések, papok stb. is részt vesznek.

Továbbá, a polgári közgazdászok hamis színben tüntetik fel a nemzeti jövedelem elosztását. A valóságosnál kisebbnek tüntetik fel a kapitalisták és földbirtokosok által húzott jövedelem részarányát. Így például a kizsákmányoló osztályok jövedelmét az adófizetők saját bevallású — a ténylegesnél jóval alacsonyabb — adatai alapján állapítják meg; nem veszik figyelembe a kapitalistáknak azokat az óriási bevételeit, amelyeket sokan közülük részvénytársaságok vezetőiként vágnak zsebre; figyelmen kívül hagyják a falusi burzsoázia jövedelmét stb. Ugyanakkor a dolgozók jövedelmét önkényesen magasabbnak tüntetik fel azáltal, hogy a munkásokhoz számítják a nagyfizetésű főtisztviselőket, a vállalatok, bankok, kereskedelmi cégek igazgatóit stb.

Végül, a polgári közgazdászok azzal is meghamisítják a nemzeti jövedelem valóságos elosztását, hogy nem választják külön a többitől azokat a kiadásokat, amelyek a kizsákmányoló osztályok fogyasztását és a tiszta forgalmi költségeket szolgálják, a valóságosnál kisebbnek tüntetik fel a katonai kiadások részarányát, minden módon leplezni próbálják a nemzeti jövedelem óriási részének improduktív felhasználását.

Az állami költségvetés. A burzsoá állam a kizsákmányoló osztályok szerve, amelynek az a célja, hogy fékentartsa a társadalom kizsákmányolt többségét, s az egész bel- és külpolitikában érvényesítse a kizsákmányoló kisebbség érdekeit.

A burzsoá államnak feladatai teljesítéséhez szerteágazó apparátus áll a rendelkezésére: hadsereg, rendőrség, büntető és bírósági szervek, kémszervezet, közigazgatási szervek és a tö-

megek ideológiai befolyásolását végző szervezetek. Ezt az apparátust az állami költségvetésből tartják fenn. Az állami költségvetés eszközeinek forrásául az adók és kölcsönök szolgálnak.

Az *állami költségvetés* eszköz a nemzeti jövedelemnek a kizsákmányoló osztályok érdekében történő újraelosztására. A költségvetést az állami bevételek és kiadások évi előirányzatának formájában állítják össze. Marx azt írta, hogy a tőkés állam költségvetése „nem más, mint osztályköltségvetés, költségvetés a burzsoázia számára"[1].

A tőkésállam kiadásai túlnyomórészt improduktív kiadások.

A kapitalizmusban az állami költségvetés eszközeinek óriási része a háborús készülődést és magát a hadviselést szolgálja. Ide tartoznak az új tömegpusztító fegyverek előállításával és tökéletesítésével kapcsolatos tudományos kutatásokra, valamint a külföldön végzett aknamunkára fordított kiadások is.

A tőkésállam kiadásainak másik nagy része a dolgozók elnyomására szolgáló gépezet fenntartásával függ össze. „A jelenkori militarizmus a kapitalizmus következménye. Mindkét formájában nem egyéb, mint a kapitalizmus «életmegnyilvánulása»: úgy is, mint katonai erő, amelyet a kapitalista államok külső összeütközéseik során használnak fel ... s úgy is, mint az uralkodó osztályok fegyvere a proletariátus mindennemű (gazdasági és politikai) mozgalmának letörésére"[2].

Az állam, különösen válságok és háborúk idején, igen jelentős összegeket fordít a tőkés vállalatok közvetlen támogatására és magas profitjuk biztosítására. A bankoknak és gyárosoknak adott szubvenciók válságok idején ezeket gyakran a csődtől mentik meg. A költségvetésből fedezett állami megrendelések révén milliárdos külön profitok vándorolnak a nagytőkések zsebébe.

A kultúrára, tudományra, közoktatásra és egészségvédelemre fordított kiadások a tőkés országokban az állami költségvetésnek elenyésző részét alkotják. Az Egyesült Államokban például az utóbbi évek szövetségi költségvetéseiben katonai célokra a költségvetés teljes összegének több mint kétharmadát irányozták elő, egészségvédelemre, közoktatásra és lakásépítkezésre alig 4%-jutott, s ezen belül a közoktatási tétel az 1%-ot sem érte el.

---

[1] *Marx.* Fontok, shillingek, pennyk, vagy osztályköltségvetés, és kinek a javát szolgálja. Lásd *Marx—Engels* Művei. IX. köt. 146. old. (oroszul).

[2] *Lenin.* A harcos militarizmus és a szociáldemokrácia antimilitarista taktikája. Lásd *Lenin* Művei. 15. köt. Szikra 1955. 190. old.

A tőkésállam bevételeinek zöme az *adókból* ered. Így például Angliában az adók 1938-ban az állami költségvetés bevételi részének 89%-át alkották.

A kapitalizmus körülményei között az adó a dolgozók külön kizsákmányolásának formája, mivel jövedelmük egy részének a költségvetés révén a burzsoázia érdekében történő újraelosztását jelenti. Az adók vagy *egyenesadók*, vagy *közvetett* adók. Az előbbiekkel egyes személyek jövedelmét, az utóbbiakkal az eladott árukat (főleg a közszükségleti cikkeket) vagy a szolgáltatásokat (például a mozi- és színházjegyeket, a városi közlekedés viteldíjait) terhelik meg. A közvetett adók emelik az áruk árát és a szolgáltatások díját. A közvetett adókat gyakorlatilag a vásárlók fizetik. A kapitalisták a vásárlókra hárítják át egyenesadóik egy részét is, ha sikerül megdrágítaniok az árukat vagy a szolgáltatásokat.

A burzsoá állam politikája arra irányul, hogy minden lehető módon csökkentse a kizsákmányoló osztályok adóterheit. A kapitalisták úgy bújnak ki az adófizetés alól, hogy letagadják jövedelmük valóságos nagyságát. Különösen előnyös a vagyonos osztályokra nézve a közvetett adók politikája. „A közvetett adók rendkívül igazságtalanok — írta Lenin —, mivel a tömegfogyasztási cikkeket terhelik. A közvetett adórendszer egész súlyával a szegénység vállára nehezedik, a gazdagokat viszont kiváltságban részesíti. Minél szegényebb az ember, jövedelmének annál nagyobb részét adja oda az államnak közvetett adók formájában. A kisvagyonú és nincstelen tömegek az egész lakosság $^9/_{10}$-ét alkotják, a közvetett adók alá eső összes termékek $^9/_{10}$-ét fogyasztják és a közvetett adók egész összegének $^9/_{10}$-ét fizetik"[1].

Az adók súlya tehát főképpen a dolgozó tömegekre: a munkásokra, parasztokra, alkalmazottakra nehezedik. Mint már mondottuk, jelenleg a burzsoá országokban az állami költségvetés adók formájában a munkások és alkalmazottak bérének körülbelül egyharmadát vonja el. Magas adókat szednek a parasztoktól is, amelyek fokozzák tönkretételüket.

Az adók mellett fontos tételt jelentenek a tőkésállam bevételei között a *kölcsönök*. A burzsoá állam a leggyakrabban rendkívüli kiadások, elsősorban katonai kiadások fedezése céljából folyamodik kölcsönökhöz. A kölcsönök útján szerzett eszközök jelentős részét a hadseregnek fegyverekkel és más felszereléssel való ellátását szolgáló állami megrendelések finanszíro-

[1] *Lenin*. Az állami költségvetésről. Lásd *Lenin* Művei. 5. köt. Szikra 1953. 347. old.

zására fordítják, amelyek óriási hasznot hoznak a gyárosoknak. A kölcsönök végeredményben arra vezetnek, hogy a kamatok fizetése és maguknak a kölcsönöknek a törlesztése céljából tovább emelik a dolgozókat sújtó adókat. A burzsoá országokban gyors ütemben növekszik az államadósságok összege.

Az államadósságok összege világviszonylatban az 1825. évi 38 milliárd frankról 1900-ig 250 milliárd frankra, vagyis 6,6-szeresére növekedett. Még gyorsabban nőnek az államadósságok a XX. században. Az Egyesült Államok államadóssága 1914-ben 1,2 milliárd dollár, 1938-ban pedig 37,2 milliárd dollár volt, vagyis 31-szeresére növekedett. Angliában 1890-ben a kölcsönök után járó kamat formájában 24,1 millió font sterlinget, 1953—1954-ben 570,4 millió font sterlinget, az Egyesült Államokban 1940-ben 1 milliárd dollárt, 1953—1954-ben 6,5 milliárd dollárt fizettek ki.

A kapitalizmusban az állami költségvetés bevételeinek egyik forrása a papírpénz-*kibocsátás*. A papírpénz-kibocsátás azzal, hogy inflációt és áremelkedést idéz elő, a nemzeti jövedelem egy részét a néptömegek életszínvonalának csökkentése révén a burzsoá államnak adja át.

Ilyenformán a kapitalizmusban az állami költségvetés eszköz a burzsoá állam kezében a dolgozók külön kifosztására és a tőkésosztály gazdagítására, fokozza a nemzeti jövedelem felhasználásának improduktív és élősdi jellegét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A tőkés társadalomban a nemzeti jövedelem a társadalmi össztermléknek az a része, amelyben az újonnan létrehozott érték testesül meg. A nemzeti jövedelem az anyagi termelés különböző ágaiban a munkásosztály, valamint a parasztok és a kisiparosok munkája által jön létre. A nemzeti jövedelem természetbeni formájában az előállított fogyasztási cikkek egész tömegét, továbbá a termelőeszközöknek azt a részét jelenti, amely a termelés bővítésére szolgál. A kapitalizmusban a munkaképes lakosság nagy része nemcsak hogy nem hoz létre nemzeti jövedelmet, hanem társadalmilag hasznos munkában sem vesz részt.

2. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem elosztása a kizsákmányoló osztályok gazdagodása érdekeinek megfelelően történik. A dolgozó osztályoknak a nemzeti jövedelemből való részesedése csökken, a kizsákmányoló osztályok részesedése pedig növekedik.

3. A kapitalizmusban a munkásosztály által létrehozott nemzeti jövedelem a munkások munkabére, a kapitalisták

(gyárosok, kereskedők és kölcsöntőke-tulajdonosok) profitja és a földbirtokosok által húzott földjáradék formájában oszlik el. A parasztok és kisiparosok munkájának eredményét jórészt szintén a kapitalisták és földbirtokosok sajátítják el. Az állami költségvetés által és a szolgáltatások magas díja révén a nemzeti jövedelem újraelosztása megy végbe, ami méginkább fokozza a dolgozók elnyomorodását.

4. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem óriási és egyre növekvő részét improduktív kiadásokra: a burzsoázia élősdi fogyasztására, a mértéktelenül felduzzasztott forgalmi költségek fedezésére, a tömegek elnyomását szolgáló államapparátus fenntartására, hódító háborúk előkészítésére és folytatására fordítják.

XVI. FEJEZET

A TÁRSADALMI TŐKE ÚJRATERMELÉSE

A társadalmi tőke. A társadalmi össztermék összetétele. A tőkés újratermelés magában foglalja mind a közvetlen termelési folyamatot, mind a forgalmi folyamatot.

Az újratermelés megvalósulásához a tőkének rendelkeznie kell azzal a lehetőséggel, hogy akadálytalanul teljesítse körforgását, vagyis akadálytalanul mehessen át pénzformából termelőformába, termelőformából áruformába, áruformából pénzformába stb. Ez nemcsak minden egyes tőkére, hanem a társadalmi össztőkére is vonatkozik. „Az egyéni tőkék körforgásai azonban összefonódnak, feltételezik egymást és feltételei egymásnak, s éppen ebben az összefonódásban alkotják a társadalmi össztőke mozgását"[1].

A *társadalmi tőke* az egyéni tőkék összessége — kölcsönös összefüggésükben és kölcsönös függőségükben tekintve. Az egyes tőkés vállalatok között sokoldalú kapcsolatok vannak: egyik vállalat gépet, nyersanyagot vagy egyéb termelőeszközöket szállít a másiknak, a másik pedig a munkások által vásárolt létfenntartási eszközöket vagy a tőkések által vásárolt fogyasztási és fényűzési cikkeket termeli. Az egyéni tőkék mindegyike önálló a többivel szemben, s ugyanakkor valamennyi egyéni tőke összefügg egymással és függ egymástól. Ez az ellentmondás a tár-

[1] *Marx.* A tőke. 2. köt. Szikra 1953. 359. old.

sadalmi össztőke újratermelési és forgalmi folyamatában tárul fel. Az egyes kapitalisták közt a kölcsönös összefugges és kölcsönos függés folytán fennalló sokoldalú kapcsolatok a kapitalizmusban uralkodo termelesi anarchia következteben spontan módon nyilvánulnak meg.

A társadalmi össztőke újratermelési és forgalmi folyamatának vizsgalata során — a kérdés egyszerűbbé tetele érdekében — feltételezzük, hogy az országban kizárólag tőkés gazdálkodás folyik (vagyis, hogy a társadalom kizárólag kapitalistákból és munkásokbol áll), s hogy az egész állandó tőke egy év alatt elhasználodik, és értéke teljesen átmegy az évi termekre. Ezt feltételezve, a *társadalmi össztermék* nem más, mint a termelési folyamatból áruformában kikerülő (és értéktöbblettel megszaporodott) társadalmi tőke.

A termelés folytatásához a társadalmi terméknek keresztül kell mennie a forgalom folyamatán. A forgalmi folyamatban a társadalmi termék mindegyik része előbb áruformáját pénzformával, majd pénzformáját azzal az áruformával váltja fel, amely szükséges a termelés folytatásához. A *társadalmi termék realizálása* eppen ezt — az áruformának pénzformával, majd a pénzformának új áruformával való felváltását jelenti.

Mint fentebb kimutattuk, a társadalmi össztermék *értékét tekintve* három részre oszlik: az első rész az állandó tőkét, a második a változó tőkét pótolja, a harmadik az értéktöbbletet. Eszerint a társadalmi termék értéke $c + v + m$. A társadalmi terméknek ezek a különböző részei más-más szerepet töltenek be az újratermelés folyamán. Az állandó tőkének tovább kell szolgálnia a termelési folyamatban. A változó tőke munkabérré alakul át, amelyet a munkások fogyasztásra fordítanak. Az értéktöbbletet egyszerű újratermelés esetén teljesen elfogyasztják a kapitalisták, bővített újratermelés esetén pedig részben a kapitalisták fogyasztják el, részben pedig pótlólagos termelőeszközök vásárlására és pótlólagos munkaerő alkalmazására szolgál.

A társadalmi össztermék *természetbeni formájában* termelőeszközökből és fogyasztási cikkekből áll. Ennek megfelelően a társadalmi össztermelés két nagy osztályra oszlik: az első osztály (I) a termelőeszközök termelése, a második osztály (II) a fogyasztási cikkek termelése. A fogyasztási cikkek viszont a munkásosztály, a dolgozó tömegek szükségleteinek kielégítését szolgáló létfenntartási eszközökre és a csupán a kizsákmányoló osztályok számára elérhető fényűzési cikkekre oszlanak. A dolgozók az életszínvonal hanyatlása következtében rákényszerülnek, hogy a teljes értékű fogyasztási cikkeket egyre inkább rossz minőségű árukkal és pótszerekkel helyettesítsék. Ugyan-

akkor egyre nagyobb méreteket ölt az élősdi osztályok fényűzése és pazarlása.

A társadalmi terméknek természetbeni formája szerint történő felosztása meghatározza különböző részeinek különböző szerepét az újratermelés folyamán. Így például a szövőgépeknek az a rendeltetésük, hogy szövetet gyártsanak velük, és semmilyen más célra sem használhatók fel; másfelől a kész ruházati cikkek csak egyéni fogyasztásra szolgálhatnak.

Az egyéni tőke körforgásának és megtérülésének vizsgálata során nincs jelentősége annak, hogy természetbeni formájukat (használati értéküket) tekintve pontosan milyen árukat termelnek az egyik vagy a másik vállalatnál. A társadalmi össztőke újratermelésének és forgalmának vizsgálata során azonban a társadalomban termelt áruk természetbeni formájának lényeges jelentősége van: a termelési folyamat zavartalan megújítása szempontjából feltétlenül meg kell lennie mind a megfelelő termelőeszközöknek, mind a fogyasztási cikkeknek.

Felmerül a kérdés, hogy a tőkés termelés anarchiájának feltételei között hogyan megy végbe a társadalmi termék realizálása? Lenin megállapítása szerint „a realizálás kérdésének lényege éppen az, hogy elemeznünk kell a társadalmi össztermék valamennyi részének érték szerinti és anyagi formában való *pótlását*"[1]. Arról van tehát szó, hogy a társadalmi össztermék minden egyes része értéke szerint (állandó tőke, változó tőke és értéktöbblet) és természetbeni formája szerint (termelőeszközök, fogyasztási cikkek) hogyan talál a piacon egy másik termékrészt, amely pótolja.

A bővített újratermelés vizsgálata során ide tartozik továbbá az a kérdés is, hogy hogyan alakul át az értéktöbblet tőkévé, vagyis honnan veszik a termelés bővítéséhez szükséges pótlólagos termelőeszközöket és fogyasztási cikkeket a pótlólagos munkások számára.

A realizálás feltételei tőkés egyszerű újratermelés esetén. Vizsgáljuk meg először is, hogy milyen feltételek szükségesek a társadalmi termék realizálásához tőkés egyszerű újratermelés esetén, amikor az egész értéktöbblet a kapitalista egyéni fogyasztására szolgál. Ezeket a feltételeket a következő példán szemléltethetjük.

Tegyük fel, hogy az első osztályban, vagyis a termelőeszközök termelésében az állandó tőkének mondjuk millió font sterlingben kifejezett értéke 4000, a változó tőkéé 1000, az érték-

[1] *Lenin.* A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez. Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. Szikra 1951. 156. old.

többlet 1000; a második osztályban, vagyis a fogyasztási cikkek termelésében az állandó tőke értéke 2000, a változó tőkéé 500, az értéktöbblet 500. Ebben az esetben az évi társadalmi termék a következő részekből áll:

$$\text{I. } 4000\ c + 1000\ v + 1000\ m = 6000$$
$$\text{II. } 2000\ c + 500\ v + 500\ m = 3000$$

Az első osztályban termelt, s gép, nyersanyag, segédanyagok stb. formáját öltő össztermék értéke tehát 6000. Ahhoz, hogy a termelési folyamat megújulhasson, e termékből 4000-et magához az első osztályhoz tartozó vállalatoknak kell eladni, az első osztály állandó tőkéjének felújítása céljából. Az első osztály termékének többi részét, amely a változó tőke (1000) újonnan termelt értékét és az újonnan termelt értéktöbbletet (1000) képviseli, s amely termelőeszközök formájában van meg, a második osztály vállalatainak adják el, cserében az első osztály munkásainak és kapitalistáinak egyéni fogyasztását szolgáló fogyasztási cikkekért. A második osztály kapitalistáinak az állandó tőke felújításához 2000 font sterling összegű termelőeszközökre van szükségük.

A második osztályban termelt, s fogyasztási cikkek (kenyér, hús, ruházati cikk, lábbeli stb., valamint fényűzési cikkek) formájában meglevő össztermék értéke 3000. A második osztályban termelt fogyasztási cikkek 2000-nek megfelelő részét az első osztály munkabérével és értéktöbbletével cserélik el; így megy végbe a második osztály állandó tőkéjének pótlása. A második osztály termékének fennmaradó része, amely az újonnan termelt változó tőke értékét (500) és az újonnan termelt értéktöbbletet (500) képviseli, magán a második osztályon belül realizálódik, s a második osztály munkásainak és kapitalistáinak fogyasztására szolgál.

Az egyszerű újratermelés feltételei között tehát a két osztály között kicserélésre kerül: 1. az első osztály változó tőkéje és értéktöbblete, amelyet a második osztályban termelt fogyasztási cikkekkel kell elcserélni, 2. a második osztály állandó tőkéje, amelyet az első osztályban termelt termelőeszközökkel kell elcserélni. Tőkés egyszerű újratermelés esetén a realizálás feltétele: az első osztály változó tőkéjének plusz értéktöbbletének egyenlőnek kell lennie a második osztály állandó tőkéjével: $I\ (v + m) = II\ c$.

Az egyszerű újratermelés e feltételét a következőképpen is ki lehet fejezni. Az év folyamán az első osztályban — a termelőeszközöket előállító vállalatoknál termelt áruk egész tömegének értékét tekintve egyenlőnek kell lennie azzal a termelőeszköz-tömeggel, amelyre az év folya-

mán mindkét osztály vállalatainak szüksége van. Az év folyamán a második osztályban — a fogyasztási cikkeket gyártó vállalatoknál termelt áruk egész tömegének értékben egyenlőnek kell lennie a mindkét osztályhoz tartozó munkások és kapitalisták jövedelmének összegével.

A realizálás feltételei tőkés bővített újratermelés esetén. A tőkés bővített újratermelés tőkefelhalmozást tételez fel. Minthogy mindkét osztály tőkéje két részből, állandó tőkéből és változó tőkéből áll, az értéktöbblet felhalmozott része is e két részre oszlik: az egyik rész a pótlólagos termelőeszközök vásárlására, a másik rész a pótlólagos munkaerő alkalmazására szolgál. Ebből az következik, hogy az első osztály évi termékének bizonyos többletet kell tartalmaznia a termelőeszközöknek az egyszerű újratermeléshez szükséges mennyiségén felül. Más szóval az első osztály változó tőkéje és értéktöbblete összegének *nagyobbnak* kell lennie a második osztály állandó tőkéjénél: I $(v + m)$-nek nagyobbnak kell lennie II c-nél. Ez a tőkés bővített újratermelés alapfeltétele.

Vizsgáljuk meg az értékesítés feltételeit tőkés bővített újratermelés esetén.

Legyen az első osztályban az állandó tőke értéke 4000, a változó tőke értéke 1000, az értéktöbblet 1000: a második osztályban az állandó tőke értéke 1500, a változó tőke értéke 750, az értéktöbblet 750. Ebben az esetben az évi társadalmi termék a következő részekből áll:

I. $4000\ c + 1000\ v + 1000\ m = 6000$
II. $1500\ c + 750\ v + 750\ m = 3000$

Tegyük fel, hogy az első osztályban az 1000 értéktöbbletből 500 kerül felhalmozásra. Az első osztályban működő tőke szerves összetételének (4 : 1) megfelelően az értéktöbblet felhalmozásra kerülő része a következőképpen oszlik meg: 400 megy az állandó tőke növelésére, 100 a változó tőke növelésére. A pótlólagos állandó tőke (400) megvan magában az első osztály termékében, termelőeszközök formájában; a pótlólagos változó tőkét (100) ellenben cserében kell megkapni a második osztálytól, amelynek tehát szintén fel kell halmoznia. A második osztály kapitalistái értéktöbbletük 100 egységnyi részét termelőeszközökkel cserélik el, s ezeket a termelőeszközöket pótlólagos állandó tőkévé változtatják. Ez esetben a második osztályban működő tőke szerves összetételének (2 : 1) megfelelően ebben az osztályban a változó tőkének 50-nel kell növekednie. Tehát a második osztályban a 750 értéktöbbletből 150 kerül felhalmozásra.

A második osztálynak, akárcsak az egyszerű újratermelés esetén, el kell cserélnie az első osztállyal 1500 állandó tőkéjét, az első osztálynak pedig el kell cserélnie a második osztállyal 1000 változó tőkéjét és az értéktöbbletnek a kapitalisták fogyasztására szolgáló részét, 500-at.

Az első osztálynak tehát el kell cserélnie:	
a változó tőke értékét újratermelő termékrészt	1000
az értéktöbbletnek a változó tőkéhez csatolt, felhalmozásra kerülő részét	100
az értéktöbbletnek a kapitalisták fogyasztására szolgáló részét	500
Összesen	1600

A második osztálynak el kell cserélnie:
az állandó tőkét 1500
az értéktöbbletnek az állandó tőkéhez csatolt, felhalmozásra kerülő részét 100

Összesen 1600

A két osztály között csak abban az esetben mehet végbe a csere, ha ez a két mennyiség egyenlő. Eszerint a realizálás feltétele tőkés bővített újratermelés esetén a következő egyenlőség: az első osztály változó tőkéjének értéke plusz értéktöbbletének a kapitalisták egyéni fogyasztására szolgáló része plusz értéktöbbletének a változó tőkéhez csatolt, felhalmozásra kerülő része egyenlő kell hogy legyen a második osztály állandó tőkéjének értékével plusz értéktöbbletének az állandó tőkéhez csatolt, felhalmozásra kerülő részével.

Bővített újratermelés esetén az első osztály változó tőkéje és értéktöbblete összegének gyorsabban kell növekednie, mint a második osztály állandó tőkéjének, az első osztály állandó tőkéje növekedésének pedig még jobban túl kell szárnyalnia a második osztály állandó tőkéjének növekedését.

A termelőerők fejlődése minden társadalmi rendben abban jut kifejezésre, hogy növekszik a társadalmi munkának a termelőeszközök termelésére fordított része a fogyasztási cikkek termelésére fordított részéhez képest. A termelőeszközök termelésének elsősorban való növekedése a fogyasztási cikkek termeléséhez képest — a bővített újratermelés törvénye. A kapitalizmusban az a körülmény, hogy a termelőeszközök termelése gyorsabban fejlődik, mint a fogyasztási cikkek termelése, abban jut kifejezésre, hogy az állandó tőke gyorsabban növekszik, mint a változó tőke, vagyis abban, hogy nő a tőke szerves összetétele.

Marx annak megvilágítása során, hogy melyek a realizálás feltételei tőkés egyszerű és bővített újratermelés esetén, az elemzés egyszerűbbé tétele céljából figyelmen kívül hagyta a tőke szerves összetételének növekedését. Marxnak a „Tőkében" közölt sémája a tőke változatlan szerves összetételét feltételezi. Lenin továbbfejlesztette Marx újratermelési elméletét, és kidolgozta a bővített újratermelés sémáját a tőke szerves összetétele növekedésének figyelembe vételével. Ez a séma azt mutatja, hogy „leggyorsabban azoknak a termelőeszközöknek a termelése növekszik, amelyek termelőeszközök termelésére szolgálnak, majd a fogyasztási cikkek termelésére szolgáló termelési eszközök termelése, s leglassabban a fogyasztási cikkek termelése"[1].

Lenin sémája szemléltetően mutatja be, hogyan érvényesül a termelőeszközök termelésének elsősorban való növekedésére vonatkozó törvény a tőkés bővített újratermelés során. Ennek a

[1] *Lenin* Művei. 1. köt. Szikra 1951. 82. old.

törvénynek érvényesülése megnyilvánul a termelési ágak között kialakult arányok spontán megbomlásában, a különböző termelési ágak fejlődésének egyenlőtlenségében, s a néptömegek fogyasztásának a termelés növekedése mögötti erős elmaradásában, ami azért következik be, mert a tőke szerves összetételének növekedése elkerülhetetlenül a munkanélküliség növekedésére és a munkásosztály életszínvonalának hanyatlására vezet.

A piacprobléma. A tőkés újratermelés ellentmondásai. Mint az előző fejtegetésből kitűnt, a társadalmi termék realizálásához elengedhetetlenek a meghatározott arányok a társadalmi termék egyes részei, tehát egyszersmind a termelés egyes ágai és elemei között. A kapitalizmusban, amikor ugyanis különálló termelők termelnek, akiket a profit utáni hajsza vezet, s akik ismeretlen piacra dolgoznak, lehetetlen, hogy ezeket az arányokat állandóan meg ne sértsék. A termelés bővülése egyenlőtlenül megy végbe, aminek következtében az egyes termelési ágak közti régi arányok állandóan megbomlanak, az új arányok pedig spontán módon, a tőke egyik termelési ágból a másikba való átáramlása útján jönnek létre. Ezért az egyes termelési ágak közötti arányosság véletlenszerű, az arányosság állandó megbomlása viszont a tőkés termelés általános szabálya. Marx a tőkés egyszerű és bővített újratermelés normális folyamatának feltételeit vizsgálva megállapította, hogy ezek a feltételek „a normálistól való eltérésnek, a válságok lehetőségének megannyi feltételébe csapnak át, minthogy az egyensúly — e termelés spontán ... alakulása következtében — maga is véletlen"[1]. A tőkés termelés anarchiájának körülményei között a társadalmi termék realizálása nem mehet végbe másként, mint zökkenők és állandó ingadozások közepette, amelyek a kapitalizmus fejlődésével egyre erősebbé válnak.

Ebben a tekintetben különösen nagy jelentősége van annak a körülménynek, hogy a tőkés termelés bővülése és így a belső piac kialakulása nem annyira a fogyasztási cikkek, mint inkább a termelőeszközök révén megy végbe. A termelőeszközök termelése azonban nem fejlődhet teljesen függetlenül a fogyasztási cikkek termelésétől, nem fejlődhet anélkül, hogy ezzel valamilyen kapcsolatban ne volna, mivel az e termelőeszközöket felhasználó vállalatok a fogyasztásra szolgáló áruk egyre nagyobb tömegét dobják piacra. Végeredményben tehát a termelő fogyasztás (a termelőeszközök fogyasztása) mindig összefügg az egyéni fogyasztással, mindig az egyéni fogyasztástól függ. A tőkés társadalomban azonban a lakosság zömének egyéni fogyasz-

[1] *Marx*. A tőke. 2. köt. Szikra 1953. 504. old.

tása igen szűk keretekre korlátozódik a kapitalizmus gazdasági törvényeinek érvényesülése következtében, amelyek a munkásosztály elnyomorodását és a parasztság tönkrejutását idézik elő. Ennek folytán a belső piac kialakulása és bővülése a kapitalizmusban nemcsak hogy nem jelenti a néptömegek fogyasztásának növekedését, hanem fordítva, a dolgozók óriási többsége számára a nyomor növekedésével jár együtt.

A tőkés újratermelés jellegét a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye határozza meg, amely szerint a termelés célja a profitszerzés egyre növekvő méretekben, a cél elérésének eszköze pedig a termelés bővítése, ami elkerülhetetlenül beleütközik a tőkés viszonyok szűk kereteibe. Ebben az értelemben írta Marx azt, hogy a kapitalizmust a „termelés a termelésért", a „felhalmozás a felhalmozásért" jellemzi. Az árukat azonban végeredményben nem a termelés céljából, hanem az emberek szükségleteinek kielégítésére termelik. A kapitalizmusban tehát mély, antagonisztikus ellentmondás van a termelés és a fogyasztás között.

A termelés és a fogyasztás közötti, s a kapitalizmusra jellemző ellentmondás abban áll, hogy a nemzeti gazdagság növekszik, s ugyanakkor a nép egyre nagyobb nyomorban él, hogy a társadalom termelőerőinek gyarapodásával nem jár együtt a közfogyasztás megfelelő növekedése. Ez az ellentmondás egyik megnyilvánulási formája a kapitalizmus alapvető ellentmondásának: a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondásnak.

Lenin leleplezte a burzsoázia szekértolóit, akik takargatni igyekeztek a tőkés realizálás mély ellentmondásait, s hangsúlyozta, hogy „még a társadalmi össztőke eszményien simán és arányosan végbemenő újratermelése és körforgása esetén is elkerülhetetlenül ellentmondásba kerül a termelés növekedése a fogyasztás korlátozott határaival. A valóságban azonban *emellett* a realizálás folyamata nem is eszményien simán és arányosan megy végbe, hanem «nehézségek», «ingadozások», «válságok» stb. közepette"[1].

Belső piacot (az áruk értékesítése az országon belül) és külső piacot (az áruk értékesítése külföldön) kell megkülönböztetni.

A belső piac együtt jelenik meg és együtt bővül az árutermelés megjelenésével és növekedésével, különösen a kapitalizmus fejlődésével, amely továbbfejleszti a társadalmi munka-

[1] *Lenin.* Mégegyszer a realizálás elméletének kérdéséhez. Lásd *Lenin* Művei. 4. köt. Szikra 1953. 82. old.

megosztást, s a közvetlen termelők tömegét kapitalistákra és munkásokra bontja. A társadalmi munkamegosztás nyomán nő a külön termelési ágak száma. Az egyik termelési ág fejlődése bővíti a piacot a másik termelési ágban előállított áruk, mindenekelőtt a nyersanyagok, gépek és más termelőeszközök számára. A kisárutermelők osztályrétegeződése, a munkások számának növekedése, a kapitalisták profitjának növekedése szintén az általuk vásárolt fogyasztási cikkek felvevőpiacának növekedésére vezet. A belső piac fejlettségi foka a kapitalizmus fejlettségének fokmérője valamely országban.

A munkának a kapitalizmus által történő társadalmasítása elsősorban abban nyilvánul meg, hogy megszűnik a kis gazdasági egységek korábbi elaprózottsága, s a kis helyi piacok nagy nemzeti piaccá, majd világpiaccá egyesülnek.

A társadalmi össztőke újratermelési és forgalmi folyamatának vizsgálata során a külső piac szerepe mellőzhető, mivel a külső piac figyelembevétele nem változtat a kérdés lényegén. A külkereskedelem bevonása a vizsgálatba csupán azt jelentené, hogy a kérdés *egy* országról néhány országra tolódik át, de a realizálási folyamat lényegén ez mit sem változtat. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a külső piacnak nincs lényeges jelentősége a tőkés országok szempontjából. A kapitalisták a profithajhászás során minden lehető módon bővítik a termelést, és minél előnyösebb elhelyezési piacokat keresnek, s a külső piacok nagyon gyakran különösen előnyösek.

A tőkés realizálás ellentmondásai teljes erővel jelentkeznek az időszakos gazdasági túltermelési válságokban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az egyéni tőkék körforgásai összességükben a társadalmi tőke mozgását alkotják. A társadalmi tőke — valamennyi egyéni tőke összessége, kölcsönös összefüggésükben.

2. A tőkés társadalom össztermléke értékét tekintve állandó tőkére, változó tőkére és értéktöbbletre, természetben formáját tekintve pedig termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre oszlik. A társadalmi össztermelés két osztályra oszlik: az első osztály — a termelőeszközök termelése, a második osztály — a fogyasztási cikkek termelése. A realizálás problémája abban áll, hogy a társadalmi termék minden egyes része értéke szerint és természetbeni formája szerint hogyan talál a piacon egy másik termékrészt, amely pótolja.

3. Tőkés egyszerű újratermelés esetén az értékesítés feltétele az, hogy az első osztály változó tőkéje plusz értéktöbblete egyenlő legyen a második osztály állandó tőkéjével. Tőkés bővített újratermelés esetén az első osztály változó tőkéjének és értéktöbbletének összege nagyobb kell hogy legyen a második osztály állandó tőkéjénél. A bővített újratermelés törvénye minden társadalmi rendben — a termelőeszközök termelésének elsődleges (gyorsabb) növekedése a fogyasztási cikkek termeléséhez képest.

4. A kapitalizmus fejlődése során létrehozza a belső piacot. A termelés és a belső piac növekedése a kapitalizmusban nem annyira a fogyasztási cikkek révén, mint inkább a termelőeszközök révén megy végbe. A tőkés újratermelés folyamán napvilágra kerül a termelésnek a kapitalizmusban elkerülhetetlen aránytalansága, meg a termelés és a fogyasztás ellentmondása; mind a kettő a kapitalizmus alapvető ellentmondásából, a termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közti ellentmondásból következik. A tőkés újratermelés ellentmondásai legélesebben az időszakos gazdasági túltermelési válságokban nyilvánulnak meg.

XVII. FEJEZET

A GAZDASÁGI VÁLSÁGOK

A tőkés túltermelési válságok alapja. A XIX. század eleje óta, attól kezdve, hogy létrejött a gépi nagyipar, a tőkés bővített újratermelés folyamatát időszakonként gazdasági válságok szakítják meg.

A tőkés válságok *túltermelési* válságok. A válság mindenekelőtt abban jut kifejezésre, hogy az árukat nem lehet értékesíteni, mivel többet termeltek belőlük, mint amennyit a fő fogyasztók, a néptömegek — amelyek vásárlóképessége a tőkés termelési viszonyok uralma mellett rendkívül szűk keretek közé szorul — megvásárolhatnak. A raktárak tömve vannak „fölösleges" árukkal. A kapitalisták csökkentik a termelést, és elbocsátják a munkásokat. Százával meg ezrével zárják be az üzemeket. Rohamosan nő a munkanélküliség. A városi és falusi kisárutermelők tömegesen mennek tönkre. Az a körülmény, hogy a termelt árukat nem lehet értékesíteni, szétzilálja a keres-

kedelmet. A hitelkapcsolatok megbomlanak. A kapitalisták égető hiányát érzik a fizetések teljesítéséhez szükséges készpénznek. A tőzsdén kitör a krach — a részvények, kötvények és más értékpapírok árfolyama rohamosan esik. Megindul az ipari vállalatok, kereskedelmi és bankcégek csődjének lavinája.

Az árutúltermelés a válságok idején nem abszolút, hanem viszonylagos. Ez azt jelenti, hogy árufölösleg csak a fizetőképes kereslethez képest, s egyáltalán nem a társadalom valóságos szükségleteihez képest mutatkozik. Válság idején a dolgozó tömegek a legszükségesebbet is nélkülözik, szükségleteiket kevésbé tudják kielégíteni, mint bármikor. Milliós tömegek éheznek, mert „túl sok" gabonát termeltek, az emberek szenvednek a hidegtől, mert „túl sok" szenet bányásztak. A dolgozók létfenntartási eszközök híjával vannak, éppen azért, mert „túlságosan nagy mennyiséget" állítottak elő belőlük. A tőkés termelési mód kirívó ellentmondása az, hogy — mint a francia utópista szocialista Fourier mondotta — „a bőség a szükség és a nélkülözés forrásává válik".

A kapitalizmus előtti termelési módokban is nem ritkán előfordult, hogy megrázkódtatások érték a gazdasági életet. De ezeket a megrázkódtatásokat elemi vagy társadalmi csapások idézték elő: árvíz, aszály, írtóháború vagy járvány pusztított el néha egész országokat. éhínsége és kihalásra kárhoztatva a lakosságot. Ezeknek a gazdasági megrázkódtatásoknak gyökeres eltérése a kapitalista válságoktól abban rejlik, hogy a nyomukban járó éhínség és nyomor a termelés fejletlenségének, a nagyfokú termékhiánynak a következménye volt. A kapitalizmusban viszont a válságokat a termelésnek a néptömegek nyomorúságos életszínvonala mellett végbemenő növekedése, a termelt áruk viszonylagos „fölöslege" idézi elő.

Mint fentebb (a IV. fejezetben) kimutattuk, már az egyszerű árutermelés és áruforgalom magában rejti a válságok *lehetőségét. Elkerülhetetlenné* azonban a válságok csak a kapitalizmusban válnak, amikor a termelés *társadalmi jelleget* ölt, a sok ezer meg sok millió munkás társadalmasított munkájának termékét pedig *a tőkések sajátítják el.* A termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közti ellentmondás, amely a kapitalizmus fő ellentmondása, a túltermelési gazdasági válságok *alapja.* A válságok elkerülhetetlensége tehát magában a tőkés gazdasági rendben gyökerezik.

A kapitalizmus fő ellentmondása nyilvánul meg a termelésnek az egyes vállalatokon belüli szervezettsége és társadalmi viszonylatban való anarchiája közti ellentmondásban. A munkások munkája minden gyárban meg van szervezve és alá van rendelve a vállalkozó kizárólagos akaratának. Társadalmi viszonylatban azonban a termelőeszközök magántulajdona következté-

ben termelési anarchia uralkodik, amely kizárja a gazdaság tervszerű fejlődését. Ezért azokat a bonyolult feltételeket, amelyek tőkés bővített újratermelés esetén a társadalmi termék realizálásához szükségesek, elkerülhetetlenül megsértik. Ezek a megsértések fokozatosan halmozódnak, míg csak be nem következik a válság, amikor azután a realizálás folyamata teljesen zsákutcába jut.

A tőkések a lehető legmagasabb profitért folyó hajsza során bővítik a termelést, tökéletesítik a technikát, új gépeket vezetnek be, és óriási árutömeget dobnak piacra. Ugyanebben az irányban hat a profitráta csökkenésének állandó tendenciája, amit a tőke szerves összetételének növekedése idéz elő. A vállalkozók a profitráta csökkenéséért úgy igyekeznek kárpótolni magukat, hogy a termelés bővítése, az előállított áruk mennyiségének szaporítása útján növelik a profit tömegét. Ilyenformán a kapitalizmust a termelés bővítésének, a termelési lehetőségek óriási arányú növelésének tendenciája jellemzi. Csakhogy a dolgozók fizetőképes kereslete a munkásosztály és a parasztság elnyomorodása folytán viszonylag csökken. Ennek következtében a tőkés termelés bővülése elkerülhetetlenül beleütközik a lakosság zömét alkotó tömegek fogyasztásának szűk korlátaiba. A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye azzal a következménnyel jár, hogy a tőkés termelés célja — az egyre növekvő méretekben történő profitszerzés, elkerülhetetlenül ellentmondásba kerül az e cél elérését szolgáló eszközzel — a termelés bővítésével. A válság a tőkés bővített újratermelés folyamán az az időpont, amikor ez az ellentmondás éles formában nyilvánul meg, az elhelyezést nem találó áruk túltermelésében.

„A válság alapja a termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közötti ellentmondás. A kapitalizmusnak ez a fő ellentmondása abban az ellentmondásban jut kifejezésre, hogy a kapitalizmus *maximális* tőkés haszon elérése céljából létrehozott termelési lehetőségei óriási mértékben *növekednek*, a milliós dolgozó tömegek vásárlóképes kereslete ellenben viszonylagosan *csökken*, mert a tőkések állandóan a legvégső, *minimális* határon igyekeznek tartani a tömegek életszínvonalát"[1].

A kapitalizmus fő ellentmondása megnyilvánul a proletariátus és a burzsoázia közti osztályantagonizmusban. A kapitalizmusra jellemző, hogy elszakad egymástól a termelés két legfontosabb feltétele: a tőkések kezében összpontosuló termelő-

[1] *Sztálin.* A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 263. old.

eszközök és a munkaerejükön kívül mindentől megfosztott közvetlen termelők. Ez a szakadás élesen nyilvánul meg a túltermelési válságokban, amikor „circulus vitiosus" jön létre: az egyik oldalon termelőeszköz- és termékfölösleg, a másik oldalon munkaerő-fölösleg, a létfenntartási eszközöktől megfosztott munkanélküliek tömege.

A válságok elmaradhatatlan útitársai a tőkés termelési módnak. A válságok megszüntetéséhez magát a kapitalizmust kell megszüntetni.

A tőkés újratermelés ciklikus jellege. A tőkés túltermelési válságok meghatározott időközökben, 8—12 évenként ismétlődnek. A válságok elkerülhetetlensége szükségszerűen következik a tőkés termelési mód általános gazdasági törvényeiből, amelyek a fejlődés kapitalista útján haladó valamennyi országban érvényesülnek. Ugyanakkor minden egyes válság lefolyása, megnyilvánulásának formái és sajátosságai az egyes országok fejlődésének konkrét feltételeitől is függnek.

Részleges túltermelési válságok, amelyek egyes termelési ágakra terjednek ki, Angliában már a XVIII. század végén és a XIX. század elején voltak. Az első olyan ipari válság, amely az ország egész gazdaságára kiterjedt, Angliában tört ki 1825-ben. 1836-ban a válság ugyancsak Angliában kezdődött, majd kiterjedt az Egyesült Államokra is. Az 1847—1848. évi válság, amely Angliára, az európai kontinens több országára és az Egyesült Államokra terjedt ki, lényegileg már világválság volt. Az 1857-es válság Európa és Amerika főbb országait sújtotta. Ezt a válságot az 1866., 1873., 1882. és 1890. évi válság követte. Ezek közül a legmélyebb az 1873. évi válság volt, amely a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba való átmenet kezdetét jelezte. A XX. században válság volt 1900—1903-ban (ez a válság Oroszországban kezdődött, ahol hatása jóval erősebb volt, mint bármely más országban), 1907-ben, 1920—1921-ben, 1929—1933-ban, 1937—1938-ban, 1948—1949-ben (az Egyesült Államokban).

Az egyik válság kezdetétől a másik válság kezdetéig terjedő időszakot *ciklusnak* nevezzük. A ciklus 4 szakaszból áll: válság, depresszió, megélénkülés és fellendülés. A ciklus fő szakasza a válság, amely az új ciklus kiindulópontja.

A *válság* a ciklusnak az a szakasza, amelyben a termelési lehetőségek növekedése és a fizetőképes kereslet viszonylagos csökkenése közti ellentmondás elemi erejű, pusztító formában nyilvánul meg. A ciklusnak ezt a szakaszát eladhatatlan áruk túltermelése, árzuhanás, a fizetési eszközök égető hiánya, tömeges csődöket kiváltó tőzsdekrach, a termelés rohamos csökke-

nése, a munkanélküliség növekedése, a munkabérek esése jellemzi. Az áruk elértéktelenedése, a munkanélküliség, gépek, berendezések és egész üzemek megsemmisülése, mindez a társadalom termelőerőinek óriási arányú pusztulását jelenti. A válság egész sereg vállalat tönkretétele és elpusztítása, a termelőerők egy részének megsemmisítése útján, erőszakosan — és nagyon rövid időre — összhangba hozza a termelést a fizetőképes kereslettel. „A válságok mindig csak a meglevő ellentmondások pillanatnyi erőszakos megoldásai, erőszakos kitörések, amelyek a megzavart egyensúlyt egy pillanatra ismét helyreállítják"[1].

A *depresszió* a ciklusnak az a szakasza, amely közvetlenül követi a válságot. A ciklusnak ezt a szakaszát az jellemzi, hogy az ipari termelés pang, az áruk ára alacsony, a kereskedelem lanyha, bőven van szabad pénztőke. A depresszió szakaszában létrejönnek a következő megélénkülés és fellendülés előfeltételei. A felhalmozott árukészletek részben megsemmisülnek, részben alacsony áron elkelnek. A kapitalisták a termelés pangásából a termelési költségek csökkentése útján keresnek kiutat. Ezt a célt úgy érik el, hogy először, minden úton-módon fokozzák a munkások kizsákmányolását, tovább csökkentik a munkabéreket és fokozzák a munka intenzitását; másodszor, megújítják az üzemek felszerelését, felújítják az állótőkét, technikai tökéletesítéseket vezetnek be azzal a céllal, hogy a termelést a válság következtében kialakult alacsony árak mellett is jövedelmezővé tegyék. Az állótőke felújítása számos termelési ágban lökést ad a termelés növekedésének. A berendezéseket gyártó vállalatok megrendeléseket kapnak, és részükről is kereslet nyilvánul meg mindenféle nyersanyagok és segédanyagok iránt. Így megnyílik a kivezető út a válságból és a depresszióból, s lehetővé válik az átmenet a megélénkülésbe.

A *megélénkülés* a ciklusnak az a szakasza, amelynek folyamán a vállalatok kilábalnak a megrázkódtatásból, és hozzálátnak a termelés bővítéséhez. A termelés fokozatosan eléri előző színvonalát, az árak emelkednek, a profit nő. A megélénkülés fellendülésbe megy át.

A *fellendülés* a ciklusnak az a szakasza, amelynek során a termelés túlszárnyalja az előző ciklusban, a válság küszöbén elért legmagasabb pontot. A fellendülés idején új ipari üzemeket, vasutakat stb. építenek. Az árak emelkednek, a kereskedők további áremelkedésre számítva igyekeznek minél több árut vásárolni, s ezáltal a gyárosokat arra ösztönzik, hogy még jobban

[1] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 288. old.

bővítsék a termelést. A bankok készségesen adnak kölcsönöket a gyárosoknak és kereskedőknek. Mindez a termelés és a kereskedelem olyan arányú bővítését teszi lehetővé, amely messze túllépi a fizetőképes kereslet határait. Így jönnek létre a következő túltermelési válság feltételei.

A válság bekövetkezése előtt a termelés minden addiginál magasabb színvonalra emelkedik, az értékesítési lehetőségek azonban még nagyobbnak tűnnek. A túltermelés már fennáll, de még lappang. A spekuláció felhajtja az árakat, és mértéktelenül felduzzasztja az áruk iránt mutatkozó keresletet. Árufölöslegek halmozódnak fel. A hitel még nagyobb mértékben leplezi a túltermelést: a bankok további hiteleket folyósítanak az iparnak és a kereskedelemnek, s ezzel mesterségesen fenntartják a termelés bővítését. Amikor a túltermelés eléri tetőpontját, kitör a válság. A ciklus elölről kezdődik.

Minden válság lökést ad az állótőke tömeges felújításához. A kapitalisták arra törekednek, hogy a nagy árzuhanás ellenére is helyreállítsák vállalatuk jövedelmezőségét, s ezért a munkások kizsákmányolásának fokozása mellett új gépeket és új termelési módszereket vezetnek be. A nagytőkések a munkásosztály kizsákmányolásának fokozása, a kistermelők tönkretétele, sok konkurrens vállalat elnyelése révén új tőkebefektetéseket eszközölnek. Ilyenformán a válságból kivezető utat a tőkés termelési mód belső erői hozzák létre. De a megélénkülésre és a fellendülésre való áttéréssel elkerülhetetlenül újból halmozódnak az újratermelés feltételeinek megsértései, az aránytalanságok, a termelés növekedése és a fizetőképes kereslet szűk keretei közötti ellentmondások. Ennek következtében többé-kevésbé meghatározott időköz után elkerülhetetlenül újabb túltermelési válság tör ki. „Azok az időszakok ugyan, amelyekben tőkét fektetnek be, igen különbözők és nem esnek egybe. A válság azonban mindig kiindulópontja a nagy új befektetéseknek. Ezért — az egész társadalmat tekintve — a válság többé-kevésbé a következő megtérülési ciklus új anyagi alapja"[1].

Az ipar döntő ágaiban az alapvető termelőeszközök élettartama, a fizikai kopás mellett az erkölcsi kopást is figyelembevéve, átlag mintegy 10 év. Az állótőke időszakonkénti tömeges felújításának szükségessége a kapitalizmus története során szabályosan ismétlődő *válságok időszakos voltának anyagi alapja.*

Minden válság új, még súlyosabb válságok talaját készíti elő, aminek következtében a kapitalizmus fejlődésével fokozódik a válságok rombolóereje és élessége.

---

[1] *Marx.* A tőke. 2. köt. Szikra 1953. 187—188. old.

Az agrárválságok. A tőkés túltermelési válságok azáltal, hogy munkanélküliséget szülnek, hogy a munkabérek esését, a mezőgazdasági termékek iránt mutatkozó fizetőképes kereslet csökkenését idézik elő, a mezőgazdaságban is elkerülhetetlenül részleges vagy általános túltermelésre vezetnek. A túltermelési válságokat a mezőgazdaságban *agrárválságoknak* nevezzük.

Az agrárválságok elkerülhetetlenségének oka a kapitalizmus ugyanazon fő ellentmondása, amely az ipari válságoknak is alapja. Ugyanakkor az agrárválságok bizonyos sajátos vonásokat mutatnak: rendszerint hosszabbak, elhúzódóbb jellegűek, mint az ipari válságok.

A XIX. század utolsó negyedének a nyugat-európai országokra, Oroszországra, majd az Egyesült Államokra is kiterjedő agrárválsága a 70-es évek első felében kezdődött, és egy vagy más formában a XIX. század 90-es éveinek közepéig tartott. Ezt a válságot az idézte elő, hogy a tengeri közlekedés fejlődésével és a vasúti hálózat bővülésével nagy mennyiségben kezdett megjelenni az európai piacokon az olcsóbb amerikai, oroszországi és indiai kenyérgabona. Amerikában azért volt kisebb a gabona termelési költsége, mert új, termékeny földeket vettek művelés alá, és szabad földek álltak rendelkezésre, amelyeket nem terhelt abszolút járadék. Oroszország és India azért tudott alacsony áron gabonát exportálni Nyugat-Európába, mert az elviselhetetlen adók terhe alatt roskadozó orosz és indiai parasztok kénytelenek voltak potom áron eladni gabonájukat. Az európai tőkés bérlők és parasztok a nagybirtokosok által felhajtott magas járadék mellett nem tudtak lépést tartani ezzel a konkurrenciával. Az első világháború után, a lakosság fizetőképes keresletének csökkenése következtében, 1920 tavaszán hatalmas arányú agrárválság bontakozott ki, amely különösen nagy erővel sújtotta a tengerentúli országokat (az Egyesült Államokat, Kanadát, Argentínát, Ausztráliát). A mezőgazdaság még jóformán ki sem lábalt ebből a válságból, amikor 1928 végén Kanadában, az Egyesült Államokban, Brazíliában és Ausztráliában egy kezdődő új agrárválság nyilvánvaló jelei mutatkoztak. Ez a válság magával ragadta a kapitalista világ főbb nyersanyag- és élelmiszer-exportáló országait. A válság kiterjedt valamennyi mezőgazdasági ágra, egybefonódott az 1929—1933-as ipari válsággal, s a második világháború kitöréséig folytatódott. A második világháború után újból érlelődik az agrárválság a mezőgazdasági termékeket exportáló legnagyobb országokban — az Egyesült Államokban, Kanadában, Argentínában, és a nyugat-európai országok mezőgazdaságának számos ágában.

Az agrárválságok elhúzódó jellegét a következő főbb okok magyarázzák.

Először, a földbirtokosok a földmagántulajdon monopóliuma folytán arra kényszerítik a bérlőket, hogy az agrárválság idején is változatlan összegben fizessék a szerződésben megállapított haszonbért. Ha a mezőgazdasági áruk ára esik, a földjáradékot a mezőgazdasági munkások bérének további leszállítása révén, valamint a bérlők profitjából, sőt néha előlegezett tőkéjéből kell megfizetni. Ennek következtében sokkal nehezebb a válságból

tökéletesebb technika bevezetése és a termelési költségek csökkentése útján kilábalni.

Másodszor, a kapitalizmusban a mezőgazdaság az iparhoz képest elmaradott termelési ág. A földmagántulajdon, a hűbéri csökevények, valamint az a körülmény, hogy abszolút és különbözeti járadékot kell fizetni a földbirtokosoknak, akadályozza a tőkék szabad beáramlását a mezőgazdaságba, hátráltatja a termelőerők fejlődését. A mezőgazdaságban a tőke szerves összetétele alacsonyabb, mint az iparban; az állótőke, amelynek messzemenő felújítása az ipari válság időszakos voltának anyagi alapja, a mezőgazdaságban kisebb szerepet játszik, mint az iparban.

Harmadszor, a kisárutermelők — a parasztok, a válságok idején is igyekeznek a korábbi keretek közt fenntartani a termelést, hogy mindenáron, akár megfeszített munka, hiányos táplálkozás, a talaj rabló kihasználása és az igásjószág agyonhajszolása árán is megtartsák talpalatnyi földjüket vagy bérletüket. Ez még inkább fokozza a mezőgazdasági termékek túltermelését.

Az agrárválságok elhúzódó jellegének általános alapja tehát a földmagántulajdon monopóliuma, az ezzel összefüggő hűbéri csökevények, valamint a tőkés országok mezőgazdaságának elmaradottsága.

Az agrárválságok fő terhét a parasztság tömegei viselik. Az agrárválság tönkreteszi a kisárutermelők tömegeit, halomra dönti a kialakult tulajdonviszonyokat, s ezzel meggyorsítja a parasztság felbomlását, a tőkés viszonyok fejlődését a mezőgazdaságban. Ugyanakkor az agrárválságok pusztító hatással vannak a tőkés országok mezőgazdaságára, s a vetésterületek csökkenését, az agrotechnika színvonalának hanyatlását, a szántóföldi növények és az állattenyésztés hozamának visszaesését idézik elő.

A válságok és a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződése. A gazdasági válságok, amelyek a tőkés termelési mód valamennyi ellentmondásának erőszakos kirobbanását jelentik, elkerülhetetlenül ezeknek az ellentmondásoknak további elmélyülésére és kiéleződésére vezetnek.

A tőkés túltermelési válságok rendszerint *általános jellegűek*. Az egyik termelési ágban kezdődnek meg, majd hamarosan kiterjednek az egész nemzetgazdaságra. Egy vagy néhány országban robbannak ki, végül az egész tőkés világot magukkal ragadják.

Minden válság a termelés nagyarányú csökkenésére, az áruk nagykereskedelmi árának és a részvények tőzsdeárfolya-

mának zuhanására, a bel- és külkereskedelem összezsugorodására vezet. A termelés a több évvel azelőtti színvonalra süllyed. A válságok a tőkés országok gazdasági életének színvonalát a XIX. században 3—5 évvel, a XX. században évtizedekkel vetették vissza.

Az Egyesült Államokban a válság alkalmával a széntermelés 1873-ban 9,1%-kal, 1882-ben 7,5%-kal, 1893-ban 6,4%-kal, 1907-ben 13,4%-kal, 1920—1921-ben 27,5%-kal, 1929—1933-ban 40,9%-kal esett vissza; a nyersvastermelés 1873-ban 27%-kal, 1882-ben 12,5%-kal 1893-ban 27,3%-kal, 1907-ben 38,2%-kal, 1920—1921-ben 54,8%-kal, 1929—1933-ban 79,4%-kal csökkent.

Németországban az ipari össztermelés a válság alkalmával 1873-ban 6,1%-kal, 1890-ben 3,4%-kal, 1907-ben 6,5%-kal, 1929—1933-ban pedig 40,6%-kal esett vissza.

Oroszországban az 1900—1903-as válság idején a nyersvastermelés 17%-kal, az olajtermelés 10%-kal, a sínhengerlés 30%-kal, a cukorgyártás 19%-kal csökkent.

Az Egyesült Államokat az 1857-es válság a szénbányászat tekintetében két évvel, a nyersvastermelés tekintetében négy évvel, az export tekintetében két évvel, az import tekintetében pedig három évvel vetette vissza. Az 1929-es válság a szénbányászatot 23 évvel, a nyersvastermelést 36 évvel, az acéltermelést 31 évvel, az exportot 35 évvel, az importot 31 évvel vetette vissza.

Angliában az 1929-es válság a szénbányászatot 35 évvel, a nyersvastermelést 76 évvel, a acéltermelést 23 évvel, a külkereskedelmet 36 évvel vetette vissza.

A gazdasági válságok különösen éles megvilágításba helyezik a kapitalizmus *rabló* jellegét. Minden válság alkalmával óriási tömegű eladhatatlan árut, búzát, burgonyát, tejet, vágóállatot, gyapotot semmisítenek meg, miközben a nyomorra és éhezésre ítélt milliók a legsúlyosabb nélkülözések közepette élnek. Egész üzemek, dokkok, kohók állnak le vagy kerülnek lebontásra, gabona és ipari növény vetéseket semmisítenek meg, gyümölcsfaültetvényeket irtanak ki.

Az Egyesült Államokban az 1929—1933. évi válság három esztendeje alatt 92, Angliában 72, Németországban 28, Franciaországban 10 kohót bontottak le. Ezekben az években több mint 6,5 millió regiszter-tonna űrtartalmú tengerjáró hajót semmisítettek meg.

Az agrárválságok romboló hatását a következő adatok szemléltetik. Az Egyesült Államokban 1926-tól 1937-ig több mint 2 millió farm került adósság miatt dobra. A mezőgazdaságból származó jövedelem az 1929. évi 6,8 milliárd dollárról 1932-ig 2,4 milliárdra csökkent. Ugyanezen idő alatt a mezőgazdasági gépek és berendezések forgalma évi 458 millió dollárról 65 millióra, vagyis $^1/_7$-ére, a műtrágyafogyasztás csaknem felére esett vissza. Az Egyesült Államok kormánya minden lehetőt elkövetett a mezőgazdasági termelés csökkentése érdekében. 1933-ban újraszántással 10,4 millió acre gyapotvetést semmisítettek meg. 6,4 millió sertést vásároltak össze és pusztítottak el, a búzát mozdonyfűtésre használták. Brazíliában mintegy 22 millió zsák kávét semmisítettek meg, Dániában 117 000 darab szarvasmarhát pusztítottak el.

A válságok mérhetetlen szenvedést okoznak a munkásosztálynak, a parasztság zömének, minden dolgozónak. *Tömegmunkanélküliséget* idéznek elő, amely kényszerű tétlenségre, nyomorra és éhezésre kárhoztatja az emberek százezreit és millióit. A kapitalisták a munkanélküliséget a munkásosztály kizsákmányolásának határtalan fokozására, a dolgozók életszínvonalának nagyarányú leszállítására használják ki.

Az Egyesült Államok feldolgozóiparában foglalkoztatott munkások száma az 1907-es válság idején 11,8%-kal csökkent. Az amerikai feldolgozóipar munkásainak száma az 1929—1933. évi válság idején 38,8%-kal, a kifizetett munkabér összege 57,7%-kal csökkent. Amerikai statisztikusok adatai szerint az 1929-től 1938-ig terjedő időszakban a munkanélküliség következtében kiesett munka 43 millió ember egy évi munkájának felel meg.

A válságok óriási mértékben fokozzák a dolgozók létbizonytalanságát, a holnaptól való félelmüket. Amikor a proletárok évekig nem találnak munkát, elveszítik szakképzettségüket; a válság elmúltával sokan nem térhetnek vissza a termelésbe. A végsőkig leromlanak a dolgozók lakásviszonyai, nő a hajléktalanok száma, akik munkát keresve bolyonganak az országban. A válságok éveiben erősen megnő azoknak a száma, akik kétségbeesésükben öngyilkosságot követnek el, nő a nyomor és a bűnözés.

A válságok a proletariátus és a burzsoázia, a parasztság tömegei és az ezeket kizsákmányoló földbirtokosok, uzsorások és kulákok közötti *osztályellentétek* kiéleződésére vezetnek. Válság idején a munkásosztályt megfosztják sok olyan vívmánytól, amelyet a kizsákmányolók és a burzsoá állam ellen folytatott hosszú és nehéz harcokban vívott ki. Ez megmutatja a munkásoknak, hogy a nyomortól és az éhezéstől való menekvés egyetlen útja a tőkés bérrabszolgaság megszüntetése. A válságok következtében mérhetetlen nélkülözésre ítélt proletariátus nagy tömegei osztálytudatra ébrednek, és forradalmi elszántság hatja át soraikat. A lakosság kispolgári rétegeiben az a tény, hogy a burzsoázia képtelen a társadalmi termelőerők irányítására, aláássa a tőkés rendszer rendithetetlenségébe vetett hitet. Mindez a tőkés társadalomban folyó *osztályharc* kiéleződésére vezet.

A burzsoá állam a válságok idején anyagi támogatás formájában a kapitalisták segítségére siet, amit végső soron a dolgozó tömegek fizetnek meg. Emellett a kapitalisták szolgálatába állítja az erőszak-apparátust annak minden kényszerítő eszközével, hogy támadást indíthassanak a munkásosztály és a parasztság életszínvonala ellen. Mindez fokozza a dolgozó tömegek elnyomorodását. Ugyanakkor a válságok azt mutatják, hogy a burzsoá állam teljesen képtelen arra, hogy csak valamelyest is

korlátok közé szorítsa a kapitalizmus spontán törvényeit. A tőkés országokban nem az állam irányítja a gazdaságot, hanem éppen ellenkezőleg, maga az állam van a tőkés gazdaság hatalmában, az állam van alárendelve a nagytőkének.

A válságok napnál világosabban bizonyítják, hogy a kapitalizmus által létrehozott termelőerők túlnőttek a burzsoá termelési viszonyok keretein, s ezért ezek a viszonyok a termelőerők további fejlődésének béklyóivá váltak.

„A válság azt mutatja, hogy a mai társadalom hasonlíthatatlanul több terméket termelhetne, amellyel szebbé tehetné az egész dolgozó nép életét, ha a földet, a gyárakat, a gépeket stb. nem kaparintotta volna kézbe maroknyi magántulajdonos, akik milliókat sajtolnak ki a nép nyomorából"[1]. Minden válság közelebb hozza a tőkés termelési mód bukását.

Mivel a válságokban különösen szembetűnően és erősen nyilvánulnak meg a kapitalizmus megoldhatatlan, s pusztulásának elkerülhetetlenségéről tanúskodó ellentmondásai, a polgári közgazdászok mindent elkövetnek, hogy elleplezzék a válságok igazi természetét és valóságos okait. Abban az igyekezetükben, hogy elkendőzzék a válságok elkerülhetetlenségét a kapitalizmus idején, a válságokat rendszerint olyan véletlen okok következményeinek nyilvánítják, amelyek állítólag a tőkés gazdasági rendszer fennmaradása esetén is kiküszöbölhetők.

A burzsoázia közgazdászai ködösítés céljából a válságok végső okának vagy az egyes termelési ágak közötti arányosság megsértését, vagy a fogyasztásnak a termelés mögötti elmaradását nyilvánítják, s a kapitalizmusnak a válságok rákfenéjéből való kigyógyítására a „fogyasztás" olyan formáinak biztosítását javasolják, mint a fegyverkezési hajsza és a háborúk. Valójában mind a termelés aránytalansága, mindpedig a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás nem véletlenszerű hibái a tőkés termelési módnak, hanem a kapitalizmus alapvető ellentmondásának szükségszerű megnyilvánulási formái, s ez az ellentmondás nem küszöbölhető ki, amíg a kapitalizmus fennáll. Egyik-másik polgári közgazdász nem átallja azt állítani, hogy a válságokat a napfoltok idézik elő, amelyek állítólag befolyásolják a termést, s ennek folytán az egész gazdasági életet.

A burzsoázia védelmezői a válságok közötti időben rendszerint azt hangoztatják, hogy a válságok már véget értek, hogy a kapitalizmus a válságmentes fejlődés útjára lépett. A következő válság azután megmutatja, hogy az ilyen nagyhangú ki-

---

[1] *Lenin.* A válság tanulságai. Lásd *Lenin* Művei. 5. köt. Szikra 1953. 86. old.

jelentések teljesen alaptalanok. Az élet minden esetben bebizonyítja, hogy nincs olyan orvosság, amely a kapitalizmust kigyógyítaná a válságok rákfenéjéből.

A kapitalizmus fejlődésének történelmi tendenciája. A proletariátus mint a kapitalizmus sírásója. Miután a kapitalizmus uralkodó rendszerré vált, hatalmas lépésekkel haladt előre a tulajdonnak kevesek kezében való koncentrációja. A kapitalizmus fejlődése a kistermelők tönkretételére vezet, akik így a bérmunkások seregébe kerülnek. Ugyanakkor kiéleződik a kapitalisták konkurrenciaharca, s ennek az a következménye, hogy egy tőkés sok másikat győz le. A tőke koncentrációja azt jelenti, hogy óriási gazdagságok összpontosulnak egyre kevesebb és kevesebb ember kezében.

A kapitalizmus a termelőerők fejlesztése és a termelés társadalmasítása során létrehozza a szocializmus anyagi előfeltételeit. Ugyanakkor megszüli saját sírásóját, a munkásosztályt, amely a dolgozó és kizsákmányolt tömegek irányítójának és vezérének szerepét tölti be. Az ipar fejlődését a proletariátus számbeli növekedése, összeforrottságának, öntudatának és szervezettségének fokozódása kíséri. A proletariátus egyre elszántabban kel harcra a tőke ellen. A tőkés társadalom fejlődése, amivel együtt jár a benne uralkodó antagonisztikus ellentmondások kiéleződése és az osztályharc fokozódása, előkészíti a proletariátusnak a burzsoázia fölötti győzelméhez szükséges feltételeket.

A munkásosztály létérdekeinek elméleti kifejezése a *marxizmus, a tudományos szocializmus,* amely teljes és egységes világnézet. A tudományos szocializmus arra tanítja meg a proletariátust, hogyan kell egyesülnie a burzsoázia elleni osztályharcra. A proletariátus osztályérdekei megegyeznek az emberi haladás érdekeivel, egybeesnek a társadalom túlnyomó többségének érdekeivel, mert a proletariátus forradalma nemcsak a kizsákmányolás egyik vagy másik formájának megszüntetését, hanem általában mindennemű kizsákmányolás megszüntetését jelenti.

A kapitalizmus hajnalán kapitalistákból és földesurakból álló maroknyi bitorló kisajátította a néptömegeket, s a kapitalizmus fejlődése hovatovább történelmi szükségszerűséggé teszi, hogy a néptömegek kisajátítsák a maroknyi bitorlót. Ezt a feladatot teljesíti a szocialista forradalom, amely társadalmasítja a termelőeszközöket, felszámolja a kapitalizmust — válságaival, a munkanélküliséggel és a tömegek nyomorával egyetemben.

„A tőkemonopólium bilincsévé válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmasítása olyan pontot ér el,

amelyen már nem fér meg tőkés burkában. A burkot szétrepesztik. Ütött a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják"[1].

Ez a tőkés termelési mód fejlődésének *történelmi tendenciája.*

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A gazdasági válságok túltermelési válságok. A válságok alapja a termelés társadalmi jellege és a munka termékeinek tőkés elsajátítása közti ellentmondás. Ennek az ellentmondásnak a kifejezési formái: először, a termelésnek az egyes tőkés vállalatokon belüli szervezettsége és a társadalmi viszonylatban uralkodó termelési anarchia közti ellentmondás, másodszor, a kapitalizmus termelési lehetőségeinek nagyarányú növekedése és a dolgozó tömegek fizetőképes keresletének viszonylagos csökkenése közti ellentmondás. A kapitalizmus fő ellentmondása nyilvánul meg a proletariátus és a burzsoázia közti osztályantagonizmusban.

2. Az egyik válság kezdetétől a másik válság kezdetéig terjedő időszakot ciklusnak nevezzük. A ciklus a következő szakaszokból áll: válság, depresszió, megélénkülés, fellendülés. A tőkés válságok időszakos voltának anyagi alapja az állótőke periodikus felújításának szükségessége. Az ipari válságokkal agrárválságok fonódnak egybe, amelyek a földmagántulajdon monopóliuma, a hűbéri csökevények és a mezőgazdaságnak a kapitalizmusban tapasztalható elmaradottsága következtében elhúzódó jellegűek.

3. A tőkés válságok a termelőerők nagyarányú megsemmisülését jelentik. Mérhetetlen szenvedést okoznak a dolgozó tömegeknek. A válságok minden másnál szemléltetőbben mutatják meg a burzsoá rendszer történelmileg korlátozott jellegét, azt, hogy a kapitalizmus képtelen a méhében létrejött termelőerők további irányítására. A válságok megszüntetéséhez magát a kapitalizmust kell megszüntetni.

4. A kapitalizmus fejlődésének történelmi tendenciája abban áll, hogy egyfelől kifejleszti a termelőerőket, társadalmasítja a termelést, s ezáltal létrehozza a szocializmus anyagi előfeltételeit, másfelől megteremti saját sírásóját, a proletariátust, amely szervezi és vezeti az egész dolgozó nép forradalmi harcát a tőkés iga alóli felszabadulásáért.

---

[1] *Marx.* A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 705. old.

XVIII. FEJEZET

AZ IMPERIALIZMUS MINT A KAPITALIZMUS LEGFELSŐBB FOKA. A MONOPOLKAPITALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYE

Az átmenet az imperializmusba. A monopólium előtti kapitalizmus, amelyben a szabadverseny uralkodott, a múlt század 60—70-es éveiben érte el fejlődésének csúcspontját. A XIX. század utolsó harmadában megtörtént az átmenet a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba. A XIX. század végén és a XX. század elején a monopolkapitalizmus véglegesen kialakult.

A *monopolkapitalizmus* vagy *imperializmus* a kapitalizmus legfelsőbb, s egyszersmind utolsó foka, amelynek fő jellegzetessége az, hogy a szabadversenyt a monopóliumok uralma váltja fel.

Az átmenetet a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba — az imperializmusba — a burzsoá társadalom termelőerőinek és termelési viszonyainak egész fejlődésmenete készítette elő.

A XIX. század utolsó harmada hatalmas arányú technikai változások, az ipar fejlődése és koncentrációja jegyében zajlott le. A kohászatban igen elterjedtek az acélgyártás új módszerei (a Bessemer-, Thomas- és a Martin-féle eljárás). Az újtípusú hajtóerők — a belső égésű motorok, gőzturbinák és villanymotorok rohamos elterjedése meggyorsította az ipar és a közlekedés fejlődését. A tudomány és a technika sikerei lehetővé tették a hatalmas arányú villamosenergia-termelést hőerőművek, majd nagy vízierőművek keretében. A villamosenergia-felhasználás a vegyipar és a fémkohászat számos új ágának kialakulására vezetett. Sok termelési ágban és termelési folyamatban nagyobb helyet kapott a vegyi eljárások alkalmazása. A belső égésű motorok tökéletesítése lehetővé tette a gépkocsi-, majd pedig a légiközlekedés kialakulását és elterjedését.

A XIX. század közepén a tőkés országok iparában még a könnyűipar volt túlsúlyban. A sok, viszonylag nem nagy üzem egyes személyek tulajdonában volt, a részvénytársaságok aránylag kis szerepet játszottak. Az 1873-as gazdasági válság igen sok ilyen üzemet tönkretett, s erős lökést adott a tőke koncentrációjának és centralizációjának. A fő kapitalista országok iparában

vezető szerephez jutott a nehézipar, mindenekelőtt a kohászat, a gépgyártás és a bányászat, amelyek fejlesztése óriási tőkéket igényelt. A részvénytársaságok nagyarányú elterjedése még jobban fokozta a tőke centralizációját.

A világ ipari termelése 1870-től 1900-ig megháromszorozódott. A világ acélgyártása az 1870. évi 0,5 millió tonnáról 1900-ig 28 millió tonnára, a nyersvastermelés pedig 12,2 millió tonnáról 40,7 millió tonnára emelkedett. Az energiatermelés, a kohászat és a vegyipar fejlődését az tette lehetővé, hogy megnövekedett a világ széntermelése (az 1870. évi 218 millió tonnáról 1900-ig 769 millió tonnára) és ásványolajtermelése (0,8 millió tonnáról 20 millió tonnára). Az ipari termelés fejlődése szorosan összefüggött a vasúti közlekedés fejlődésével. 1835-ben, 10 évvel az első vasútvonal megépítése után, az egész világon 2400 km, 1870-ben már több mint 200 000 km, 1900-ban pedig 790 000 km volt a vasútvonalak hossza. A tengerhajózásba bevonultak a gőzgépekkel vagy belső égésű motorokkal hajtott nagy hajók.

A XIX. század folyamán a tőkés termelési mód világszerte gyorsan elterjedt. A múlt század 70-es éveinek elején Anglia, a világ legrégibb burzsoá országa, még több szövetet gyártott, több nyersvasat olvasztott és több szenet bányászott, mint az Egyesült Államok, Németország, Franciaország, Olaszország, Oroszország és Japán együttvéve. Angliáé volt az elsőség a világ ipari termelésében, és osztatlan monopóliumot élvezett a világpiacon. A XIX. század vége felé a helyzet erősen megváltozott. Kialakult a fiatal tőkés országok saját nagyipara. Ennek következtében Anglia elvesztette ipari elsőségét és a világpiacon élvezett monopolhelyzetét. Az ipari termelést tekintve világviszonylatban az Egyesült Államok, Európában pedig Németország került az első helyre. Oroszország gyorsan haladt előre az ipari fejlődés útján, bár ezt akadályozta az ország társadalmi és gazdasági életében tapasztalható nagyszámú hűbéri csökevény és a keresztül-kasul rothadt cári rendszer.

Az imperializmusra való áttérés arányában egyre élesebb formákat öltöttek a kapitalizmus termelőerői és termelési viszonyai között fennálló ellentmondások. A termelés alárendelése a kapitalisták profithajhászásának, a legmagasabb profit elérése utáni hajszának, igen sok akadályt gördített a termelőerők fejlődése elé. Egyre gyakoribbá váltak a túltermelési gazdasági válságok, fokozódott pusztító erejük, növekedett a munkanélküliek serege. A városi és falusi dolgozó tömegek nyomorának és kisemmizettségének fokozódásával párhuzamosan hallatlanul megnőtt a kizsákmányolók maroknyi csoportjának kezében összpontosult gazdagság. A burzsoázia és a proletariátus közötti kibékíthetetlen osztályellentétek kiéleződése a munkásosztály gazdasági és politikai harcának fokozódására vezetett.

A legnagyobb tőkés hatalmak az imperializmusba való át-

menet időszakában erőszakos és csalárd úton nagykiterjedésű gyarmatbirtokokat kerítettek hatalmukba. A fejlett tőkés országok vezető körei a földkerekség lakosságának többségét gyarmati rabszolgákká változtatták, akik gyűlölik elnyomóikat, és harcra kelnek ellenük. A gyarmati hódítások óriási mértékben szélesítették a tőkés kizsákmányolás körét. Ugyanakkor állandóan fokozódott a dolgozó tömegek kizsákmányolása. A kapitalizmus ellentmondásainak szélsőséges kiéleződése pusztító imperialista háborúkban nyilvánult meg, amelyek rengeteg emberáldozatot követeltek, és óriási anyagi értékeket semmisítettek meg.

Az imperializmusnak mint a kapitalizmus legfelsőbb, s egyszersmind utolsó fejlődésfokának, mint a szocialista proletárforradalom előestéjének marxista elemzése — Lenin történelmi érdeme. Lenin „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című klasszikus művében és több más, főleg az első világháború idején írt munkában összegezte azt a fejlődést, amelyen a világkapitalizmus a Marx „Tőké"-jének megjelenését követő fél évszázad folyamán keresztülment. A kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának Marx és Engels által felfedezett törvényeire támaszkodva, Lenin beható tudományos elemzés alá vette az imperializmus gazdasági és politikai lényegét, törvényszerűségeit és megoldhatatlan ellentmondásait.

Lenin klasszikus meghatározása szerint az imperializmus fő gazdasági ismertetőjelei a következők: „1. a termelés és a tőke koncentrációja, amely olyan magas fejlődési fokot ért el, hogy a gazdasági életben döntő szerepet játszó monopóliumokat hozott létre; 2. a banktőke egybeolvadása az ipari tőkével és, e «finánctőke» alapján, a finánccoligarchia kialakulása; 3. a tőkekivitel, az árukiviteltől eltérően, különösen nagy jelentőségre tesz szert; 4. nemzetközi monopolista kapitalista szövetségek alakulnak, amelyek felosztják egymás közt a világot, és 5. befejeződött a föld területi felosztása a legnagyobb kapitalista hatalmak között"[1].

A termelés koncentrációja és a monopóliumok. A monopóliumok és a konkurrencia. A kapitalizmus monopólium előtti szakaszában uralkodó szabadverseny a termelésnek egyre nagyobb üzemekben való gyors összpontosulásával járt. A tőkekoncentráció és tőkecentralizáció törvényének érvényesülése elkerülhetetlenül arra vezetett, hogy a versenyben a nagy- és

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 276. old.

a mammutüzemek kerekedtek felül, s velük szemben a kis- és középüzemek egyre alárendeltebb szerepet játszottak. A termelésnek ez a koncentrációja viszont előkészítette az átmenetet a szabadverseny uralmáról a monopóliumok uralmára, amelyek megszüntetik a szabadversenyt, s ugyanakkor különösen elkeseredetté és pusztítóvá teszik a tőkés világban a konkurenciaharcot.

Németországban a több mint 50 bérmunkást foglalkoztató vállalatokra 1882-ben a munkások és alkalmazottak 22%-a, 1895-ben 30%-a, 1907-ben 37%-a, 1925-ben 47,2%-a, 1939-ben 49,9%-a jutott. A legnagyobb vállalatok (ezren felüli munkáslétszámmal) részaránya az iparban 1907-től 1925-ig a következőképpen növekedett: a foglalkoztatottak száma tekintetében 9,6%-ról 13,3%-ra, az erőgépek teljesítőképessége tekintetében 32%-ról 41,1%-ra. Nyugat-Németországban 1952-ben az 50 vagy ennél több dolgozót foglalkoztató vállalatok a munkások és alkalmazottak 84,6%-át, ezen belül a legnagyobb (az 1000 vagy ennél több dolgozót foglalkoztató) vállalatok a munkások és alkalmazottak 34,1%-át összpontosították.

Az *Egyesült Államokban* 1904-ben az olyan mammutüzemek száma, amelyek termelése elérte vagy meghaladta az egymillió dollárt, az üzemek számának 0,9%-a volt; ezek az üzemek foglalkoztatták a munkások 25,6%-át és ezek adták az ipar össztermelésének 38%-át. 1909-ben a legnagyobb üzemek — az üzemek 1,1%-a — a munkások 30,5%-át foglalkoztatták, és az ipar össztermelésének 43,8%-át adták. 1939-ben a legnagyobb üzemek részaránya elérte az 5,2%-ot, a foglalkoztatott munkások 55%-át összpontosították és az ipar össztermelésének 67,5%-át adták. Az egyenként több mint 100 millió dollár aktívával rendelkező hatalmas ipari társaságok még szűkebb csoportja az ipari termelés 47%-át szolgáltatta, és a profit együttes összegének 63%-át zsebelte be.

Franciaországban 1952-ben a munkabérek együttes összegének több mint 48%-át a vállalatoknak csupán 0,5%-át tevő óriásvállalatok fizették ki.

Magasfokú koncentráció jellemezte *Oroszország* iparát. Oroszországban 1879-ben az üzemek 4,4%-a volt nagyüzem (száznál több munkással), s ezek a nagyüzemek a termelés 54,8%-át összpontosították. 1903-ban már az ipari munkások 76,6%-a összpontosult a nagyüzemekben, és ezek szolgáltatták az ipari termelés zömét.

A termelés koncentrációja a leggyorsabb a nehéziparban és az új iparágakban (vegyiipar, elektrotechnikai ipar, gépkocsiipar stb.), viszont elmarad a könnyűiparban, ahol valamennyi tőkés országban sok kis- és középüzem működik.

A termelés koncentrációjának egyik formája a *kombináció*, vagyis az, hogy egy vállalat keretében az ipar olyan különböző ágait egyesítik, amelyek vagy a nyersanyag feldolgozásának egymás után következő fokait képviselik (például az érc kibányászását, a nyersvas- és acéltermelést, továbbá a hengereltáruk előállítását egyesítő kohászati kombinátok), vagy amelyek közül az egyik a másikkal szemben a melléküzemág szerepét tölti be (mint például a hulladékok feldolgozása). A kombináció a nagyvállalatoknak még nagyobb túlsúlyt kölcsönöz a konkurenciaharcban.

A termelés koncentrációja — előrehaladásának egy bizonyos fokán — elvezet a monopóliumokhoz. Néhány tucat óriásvállalat könnyebben tud megegyezni egymással, mint a kisebb vállalatok százai és ezrei. Másrészt a mammutvállalatok között folyó konkurrenciaharcban az iparnak azok az óriásai győznek, amelyek hatalmas profittal rendelkeznek, márpedig magas profitot a monopólium biztosít. Így tehát a szabadversenyt felváltja a monopólium. A monopólium megszületése a termelés koncentrációja nyomán — törvényszerű a kapitalizmus fejlődésének jelenkori szakaszára nézve.

A *monopólium* olyan kapitalisták megegyezése, illetve egyesülése, akik egy vagy több iparágban a termelés és a termékértékesítés jelentős részét saját kezükben összpontosítják, hogy áruiknak magas árakat szabhassanak, és magas monopolprofitot szerezzenek. A monopóliumok néha egyes igen nagy cégek, amelyek uralkodó helyet foglalnak el valamely meghatározott termelési ágban.

A monopólium legegyszerűbb formái az eladási árakra vonatkozó rövidlejáratú egyezmények. Különféle neveken szerepelnek: konvenció, corner, ring stb. A monopóliumok fejlettebb formája a kartell, a szindikátus, a trösztés a konszern. A *kartell* olyan monopolszövetség, amelynek részvevői megegyeznek az eladási feltételekre és fizetési határidőkre vonatkozóan, felosztják maguk között a felvevőpiacot, meghatározzák a termelendő áruk mennyiségét, és megszabják az árakat. Azt az árumennyiséget, amelyet a kartell egyes részvevőinek joguk van termelni és eladni, *kvótának* nevezik; a kvóta túllépéséért pénzbírságot kell fizetni a kartell pénztárába. A *szindikátus* olyan monopolszervezet, amelyben az áruk értékesítését, néha pedig a termeléshez szükséges nyersanyagok beszerzését is közös iroda végzi. A *trösztolyan monopólium, amely egyesíti a hozzá tartozó valamennyi vállalat tulajdonát, a vállalatok tulajdonosai pedig résztulajdonosok, akik részvényeik száma szerint részesülnek a profitból. A trösztélén igazgatóság áll, az irányítja a korábban önálló vállalatok egész termelését, gyártmányaik értékesítését és pénzügyeiket. A trösztök gyakran átfogóbb szövetségekhez — konszernekhez tartoznak. A *konszern* több, különböző iparágakhoz tartozó vállalat, továbbá kereskedelmi cégek, bankok, közlekedési és biztosító társaságok egyesülése, melynek alapja a konszernhez tartozó vállalatoknak a nagytőkések egy bizonyos csoportjától való közös pénzügyi függése.

A monopóliumok kulcspozíciót töltenek be a tőkés országok gazdaságában. Hatalmukba kerítették a nehézipar és a könnyűipar sok ágát, a vasúti és a vízi közlekedést, a bel- és külkereskedelmet, a bankokat, a biztosítást, s megvalósították uralmukat a mezőgazdaság fölött.

Az *Egyesült Államok* vaskohászatában nyolc monopólium uralkodik, s ezek 1953-ban az ország egész acéltermelésének 83%-át ellenőrizték: a két legnagyobb — a U. S. Steel Corporation és a Bethlehem Steel Corporation rendelkezett az egész termelőkapacitás 49%-ával. Az Egye-

sült Államok legrégibb monopóliuma a Standard Oil olajtröszt. A gépkocsiiparban három cegnek: a General Motorsnak, a Fordnak es a Chryslernek van dönto jelentosége. Az elektrotechnikai iparban két cég uralkodik: a General Electric es a Westinghouse. A vegyipart a Du Pont de Nemours, az aluminiumipart pedig a Mellon-konszern ellenorzi.

Angliaban különösen az elso világháború utan novekedett meg a monopolegyesulesek szerepe, amikor kartellek jöttek letre a textiliparban, a szenbanyaszatban, a vas- és acéliparban meg több uj iparagban. Az Imperial Chemical Trust ellenőrzi a vegyeszeti alapanyagok gyartásának korulbelül kilenctizedét, a festékgyartasnak körulbelul kétotödét és az orszagnak majdnem az egész nitrogengyartását. Szoros kapcsolatban van az angol ipar legfontosabb ágaival, kulonosen a hadikonszernekkel.

Németországban a mult század végétől kezdve a kartellek igen elterjedtek. A két világháboru kozott az orszag gazdaságaban a korulbelül 200 000 munkast es alkalmazottat foglalkoztato aceltroszt (Vereinigte Stahlwerke), a 100 000 munkással és alkalmazottal dolgozó vegyeszeti troszt (I. G. Farbenindustrie), nehany szenbanyaszati monopolium, Krupp ágyukonszernje, az Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft (AEG) és a Siemens villamossagi konszern uralkodott. Nyugat-Németországban a nagy részvenytarsasagok (azok, amelyeknek tokéje meghaladja a 10 millio markat) 1952-ben a reszvenytársasagok egesz tokejenek 74%-ával rendelkeztek. 1955-ig a részvenytokeben való reszesedesuk 80%-ra novekedett. A banyaiparban az egesz reszvenytoke 90%-a, a vaskohaszatban 81%-a, az olajiparban pedig 99%-a a legnagyobb vállalatok birtokaban van. A Vegyitroszt orokebe lepett harom reszvenytársasag tokeje haromszorosa valamennyi többi nyugat-nemetorszagi vegyipari tarsaság egyuttes tokéjének. Az elektrotechnikai iparban nyolc nagy társasag birtokaban van az egesz reszvenytoke 82%-a. Ezek közül a két legnagyobb — az Allgemeine Elektrizitatsgesellschaft es a Siemens, az ellenorzesuk alatt állo cegekkel együtt az egesz villamossági ipari részvénytoke 75%-aval rendelkezik.

Franciaorszagban ez ido szerint az egesz aluminiumtermeles *egy* társasag kezeben összpontosul. *Egy* cég ellenorzi az egesz festektermeles 80%-at. Ket tarsasag kezében van a hajógyártás 75%-a. Három-három társasag ellenorzi a cementipar 72%-át, a gumiabroncs termeles 90%-át és a cukoripar 65%-át. Négy társaság vállalataira jut az egesz autógyártás 96%-a. Öt-ot nagy tarsasag tartja kezeben az egesz acéltermelés 70—75%-át, az olajfinomító ipar 90%-át és a pamutipar 50%-át.

Olaszországban, *Japánban*, sőt még olyan kis országokban is, mint *Belgium*, *Svedország* és *Svájc*, a monopolszervezetek foglalják el az iparban a kulcspozíciókat.

A forradalom előtti *Oroszországban* a nagymonopóliumok elsősorban a nehézipar fő ágait ölelték fel. Az 1902-ben alakult „Prodamet" szindikátus (a kohászati vállalatok termékeinek eladási egyesülése) a vas- és acéláruk több mint négyötödének értékesítését intézte. 1904-ben alakult a „Prodvagon" szindikátus, amely majdnem teljesen monopolizálta a vagonok gyártását és értékesítését. A mozdonygyárak ugyanilyen szindikátusban egyesültek. A „Produgoly" szindikátust 1904-ben alakították meg a francia—belga tőkeérdekeltséghez tartozó legnagyobb Donyec-medencei vállalatok; ez a szindikátus tartotta kezében a Donyec-medence széntermelésének háromnegyed részét.

A polgári közgazdászok, abban a törekvésükben, hogy a jelenkori kapitalizmust kedvezőbb színben tüntessék fel, azt állítják, hogy a monopóliumok elterjedése következtében a bur-

zsoá rend kigyógyul az olyasfajta bajokból, mint a konkurrencia, a termelés anarchiája és a válságok. Valójában az imperializmus nem szüntetheti meg a konkurrenciát, a termelési anarchiát és a válságokat, sőt még jobban kiélezi a kapitalizmus valamennyi ellentmondását.

Lenin hangsúlyozta, hogy az imperializmus képtelen a kapitalizmust gyökeresen átszervezni. A monopóliumok uralkodó szerepe mellett minden tőkés országban nagyszámú közép- és kisvállalat marad, s fennmaradnak a kistermelők — a parasztok és kisiparosok tömegei. A számos termelési ágban kialakuló monopólium fokozza az egész tőkés gazdaságra jellemző káoszt. „A monopóliumok, amelyek a szabadversenyből nőnek ki, nem küszöbölik ki a szabadversenyt, hanem fölötte és mellette léteznek, s ezzel egész sor különösen éles és heves ellentétet, súrlódást, összeütközést szülnek"[1].

Először, nem szűnik meg a konkurrencia a monopóliumokon *belül.* A szindikátusok és a kartellek részvevői harcolnak egymással a legelőnyösebb piacokért, a nagyobb termelési és eladási kvótáért. A trösztökön és konszerneken belül harc folyik a vezető helyekért, az ellenőrző részvénypakettért, a profit elosztásáért.

Másodszor, konkurrencia folyik a *monopóliumok között:* az azonos és a különböző iparágakhoz tartozó, egymásnak árukat szállító monopóliumok (például az acél- és a gépkocsitrösztök) vagy az egymást helyettesítő árukat termelő (szén, ásványolaj, villamosenergia) monopóliumok között egyaránt. A belső piac korlátolt felvevőképessége folytán a fogyasztási cikkeket termelő monopóliumok késhegyig menő harcot vívnak egymással áruik elhelyezéséért.

Harmadszor, konkurrencia folyik *a monopóliumok és a monopóliumokon kívül álló vállalatok között.* A monopolizált iparágak a többi iparághoz képest kiváltságos helyzetben vannak. A monopóliumok mindent elkövetnek a monopolegyesülésekhez nem tartozó „outsider", „kívül álló", „szabadúszó" vállalatok megfojtására.

A monopóliumok uralma a versenyharcnak különösen pusztító és rabló jelleget kölcsönöz. A monopóliumok az ellenfél megfojtása céljából a nyílt erőszak, a megvesztegetés és a zsarolás minden elképzelhető eszközét latbavetik, bonyolult pénzügyi manipulációkhoz folyamodnak, s messzemenően felhasználják az államgépezetet.

A monopóliumok uralma a termelés további társadalma-

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 275. old.

sítására vezet. De ennek a társadalmasításnak eredményei kisszámú monopolista kezébe kerülnek, s ezek a monopolisták még jobban nyúzzák a lakosság tömegeit. Még jobban elmélyül a kapitalizmus fő ellentmondása — a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás, aminek következtében a válságok még pusztítóbbá válnak.

A koncentráció és a monopóliumok a bankok területén. A bankok új szerepe. A jelenkori monopóliumok igazi erejéről és jelentőségéről alkotott fogalmunk nem lenne eléggé teljes, ha nem vennénk figyelembe a bankok szerepét. A bankok területén is, akárcsak az iparban, végbemegy a tőke koncentrációja, és megtörténik az áttérés a szabadversenyről a monopóliumra.

A bankok eredetileg főként közvetítő szerepet töltöttek be különböző fizetések lebonyolítása során. A kapitalizmus fejlődésével a bankoknak mint tőkével kereskedő vállalatoknak tevékenysége kibővült. Az iparban a tőkefelhalmozás és a termelés koncentrációja azzal a következménnyel járt, hogy a bankokban óriási szabad pénzösszegek összpontosultak, s ezek jövedelmező befektetést kerestek. A bankforgalomban állandóan nőtt a nagybankok részaránya.

A bankok területén a koncentráció, akárcsak az iparban, monopóliumra vezet. A legnagyobb bankok a részvények felvásárlásával, hitel nyújtásával stb. maguk alá vetik a kisbankokat. A nagybankok, miután monopolhelyzetre tettek szert, egyezményeket kötnek egymással a befolyási övezetek felosztásáról. Kialakulnak a bankok monopolszövetségei. Minden ilyen szövetség a kisebb bankok tucatjai, néha százai fölött uralkodik, ezek a kisebb bankok pedig valójában a nagybankok leányvállalataivá lesznek. A nagybankok szerteágazó fiókhálózatuk révén igen sok vállalat pénzeszközeit gyűjtik össze kasszáikba. A tőkésosztálynak majdnem egész pénztőkéjével és a lakosság egyéb rétegeinek megtakarításaival a bankvezérek kis csoportjai rendelkeznek.

Az első világháborút megelőző 33 év alatt (1880-tól 1913-ig) a négy legnagyobb kapitalista állam — az Egyesült Államok, Németország, Anglia és Franciaország bankjainak betétállománya egymagában 127 milliárd márkával növekedett. Azóta a betétek növekedése még jobban megyorsult; feleannyi idő alatt — 1913-tól 1928-ig — 183 milliárd márkával növekedtek a betétek ezekben az országokban.

Az *Egyesült Államokban* a 20 legnagyobb bankra jutott 1900-ban a bankbetétek 15%-a, 1929-ben 19%-a, 1939-ben 27%-a, 1952-ben 29%-a. Az Egyesült Államokban a kereskedelmi bankok száma 1920-tól 1954 végéig 30 100-ról 14 400-ra csökkent. *Angliában* az öt legnagyobb bank mérlegének összege 1900-ban az angliai betéti bankok mérlegösszegének 28%-a, 1916-ban 37%-a, 1929-ben 73%-a, 1952-ben 79%-a volt. *Franciaországban* 1952-ben hat betéti bankra a francia bankoknál elhelyezett be-

tétek összegének 66%-a jutott. *Németországban* közvetlenül az első világháború előtt a berlini nagybankokban összpontosult a német bankoknál elhelyezett betétek összegének körülbelül a fele, 1929—1932-ben pedig kétharmada.

Az ipar koncentrációja és a bankmonopóliumok kialakulása következtében lényegesen megváltozik a bankok és az ipar közti kölcsönös viszony. A vállalatok méreteinek növekedésével egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert azok a nagyösszegű hosszúlejáratú hitelek, amelyeket a bankok az ipari tőkéseknek nyújtanak. A bankok rendelkezésére álló betéttömeg növekedése tág lehetőségeket nyújt a bankoknak arra, hogy eszközeiket ilyen hosszúlejáratú ipari befektetésekre használják fel.

A bankok rendelkezésére álló pénz ipari befektetésének legelterjedtebb formája az egyes vállalatok részvényeinek összevásárlása. A bankok, azzal, hogy magukra vállalják egyes kapitalisták vállalatainak részvénytársasággá való átszervezését és új részvénytársaságok alapítását (alapítási tevékenység), elősegítik részvénytársaságok keletkezését. A részvények adás-vétele egyre nagyobb mértékben a bankok közvetítésével bonyolódik le.

A bankok és az ipari vállalatok érdekei egyre szorosabban összefonódnak. Amikor a bank valamely iparág több nagyvállalatát finanszírozza, érdeke, hogy e nagyvállalatok között monopolista egyezmény jöjjön létre, és előmozdítja, hogy ilyen egyezményt kössenek. Ily módon a bankok erősen fokozzák és nagyon meggyorsítják a tőke koncentrációját és a monopóliumok kialakulását.

A bankoknak szerény közvetítőkből maroknyi mindenható monopolistává válása — az az egyik fő folyamat, amelynek során a szabadverseny korának kapitalizmusa monopolkapitalizmussá fejlődik.

A finánctőke és a finánccoligarchia. Minthogy a bankok ipari, kereskedelmi és közlekedési vállalatok részvényeinek és kötvényeinek megszerzése révén e vállalatok társtulajdonosaivá válnak, ugyanakkor pedig az ipari monopóliumok a velük kapcsolatban álló bankok részvényeit tartják kezükben, a bankmonopoltőke és az ipari monopoltőke összefonódik, és megjelenik a tőke egy új formája, a finánctőke. A *finánctőke* a bankmonopóliumok és az ipari monopóliumok összenőtt tőkéje. Az imperializmus korszaka a finánctőke korszaka.

Lenin a finánctőke meghatározása során három igen fontos mozzanatot hangsúlyozott: „A termelés koncentrációja; az ebből eredő monopóliumok; a bankoknak az iparral való egybeolva-

dása, illetve összenövése — ez a finánctőke keletkezésének története és a finánctőke fogalmának tartalma"[1].

A banktőke és az ipari tőke összenövése világosan megnyilvánul a bankmonopóliumok és az ipari monopóliumok vezetőinek személyi uniójában. Ez azt jelenti, hogy a bankok területén, az iparban, a kereskedelemben és a tőkés gazdaság egyéb ágaiban a legnagyobb monopolegyesülések élén ugyanazok állnak.

Németországban az első világháború előtt a hat legnagyobb berlini bank emberei 344 ipari vállalatnál töltöttek be igazgatói állást, és további 407 vállalatnál voltak igazgatósági tagok — tehát összesen 751 társaságban voltak képviselve. Ugyanakkor 51 gyáros tagja volt e hat bank vezető szerveinek. Később ez a személyi unió továbbfejlődött. 1932-ben a három legfontosabb berlini bank vezető szerveiben 70 gyáros ült. Az *Egyesült Államokban* 1950 folyamán egy 400 gyárosból és bankárból álló szűkkörű csoport az ország tőkéjének 42%-ával rendelkező 250 legnagyobb korporáció (részvénytársaság) 3705 igazgatói tisztségének egyharmadát töltötte be.

Minden tőkés országban a legnagyobb bankárok és monopolista gyárosok maroknyi csoportja tartja kézben a gazdaság valamennyi döntő fontosságú ágát, ők rendelkeznek a nemzeti vagyon túlnyomó részével. A tőkés monopóliumok hatalmaskodása elkerülhetetlenül a *finánccoligarchia* (oligarchia — görög szó, annyit jelent mint „kevesek uralma") uralmává válik. Az imperializmust a fejlett tőkés országok monopolista trösztjeinek, szindikátusainak, bankjainak és finánccoligarchiájának mindenhatósága jellemzi.

A finánccoligarchia uralma gazdasági téren mindenekelőtt az úgynevezett „részesedési rendszer" révén valósul meg. A „részesedési rendszer" abban áll, hogy egy nagy pénzember vagy a pénzembereknek egy csoportja tartja kézben a konszern élén álló központi társaságot („anya-társaságot"), a központi társaság az ellenőrző részvénypakettek birtokában uralkodik a tőle függő „leány-társaságok" fölött, ezek meg hasonló módon az „unoka-társaságokban" parancsolgatnak stb. E rendszer révén a pénzmágnások számára lehetővé válik, hogy óriási összegű idegen tőkével rendelkezzenek.

A kiterjedt részesedési rendszer segítségével az Egyesült Államok nyolc legnagyobb pénzügyi csoportja — a Morgan, Rockefeller, Kuhn-Loeb, Mellon, Du Pont, továbbá a chicagói, bostoni és clevelandi csoport uralkodó helyet foglal el az ország egész gazdasági életében. A Morgan-érdekeltséghez tartozó bankok és részvénytársaságok össztőkéje 1948-ban 55 milliárd dollár, a Rockefeller-érdekeltséghez tartozóké 26,7

[1] *Lenin*. Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 234. old.

milliárd, a Du Pont-érdekeltséghez tartozóké 6,5 milliárd, a Mellon-érdekeltséghez tartozóké 6 milliárd dollár volt. 1952-ben az Egyesült Államokban a részvénytársaságok száma felülmúlta a 660 000-et. A részvénytársaságok együttes aktíváinak több mint 75%-át a részvételi rendszer bővítésével 66 milliárdos részvénytársaság (vagyis 1 milliárd dollár vagy ennél több aktívával rendelkező részvénytársaság) ellenőrizte, amelyek közvetlenül az aktívák együttes összegének 28,3%-ával rendelkeztek.

A ténylegesen monopolhelyzetet élvező fináncoligarchia óriási és egyre növekvő profithoz jut az alapítási ügyletekből (vagyis a részvénytársaságok alapításából), részvények és kötvények kibocsátásából, az államkölcsönök elhelyezéséből és a jövedelmező állami megrendelésekből. A kevés kézben összpontosuló finánctőke egyre nagyobb sarcot szed a társadalomtól.

A fináncoligarchia kezében van az uralom politikai téren is. A burzsoá államokban a bel- és külpolitika a legnagyobb monopóliumok önző érdekeinek van alárendelve.

A tőkekivitel. A szabadverseny uralmával járó monopólium előtti kapitalizmust az árukivitel jellemezte. Az imperialista kapitalizmusra, amelyben a monopóliumok uralkodnak, a tőkekivitel vált jellemzővé.

A külföldre irányuló *tőkekivitel* célja a legmagasabb profit elérése. A tőkekivitel két fő formában történik: vagy más országok kormányának, városainak, bankjainak nyújtott kölcsönök útján, vagy úgy, hogy külföldön ipari, kereskedelmi, illetve bankvállalatokat alapítanak, koncessziókat szereznek, vasutakat építenek, továbbá potom áron már működő vállalatokat vásárolnak meg olyan országokban, amelyek (például háború következtében) legyengültek.

A tőkekivitel feltételéül az szolgál, hogy először, minden fejlett tőkés országban a monopóliumok uralkodnak, és, másodszor, néhány olyan igen gazdag ország, amelyben a tőkefelhalmozás óriási méreteket öltött, monopolhelyzetet élvez. Ezekben az országokban a XX. század küszöbén hatalmas „tőkefölösleg" keletkezett.

A fejlett tőkés országok „tőkefölöslege" viszonylagos jellegű, s azzal magyarázható, hogy ezekben az országokban a tömegek alacsony életszínvonala korlátokat állít a termelés további növelése elé, a mezőgazdaság egyre jobban elmarad az ipar mögött, s általában mind egyenlőtlenebbé válik a gazdaság különböző ágainak fejlődése. Ha a kapitalizmus tudná fejleszteni a mezőgazdaságot, emelni a tömegek életszínvonalát, akkor szó sem lehetne semmiféle „tőkefölöslegről". Akkor azonban a kapitalizmus nem lenne kapitalizmus, hiszen mind az egyenlőtlen fejlődés, mind a tömegeknek az éhezéshez közeljáró életszínvonala elválaszthatatlan feltétele és előfeltétele ennek a ter-

melési módnak. „A tőkekivitel szükségességét az idézi elő, hogy néhány országban a kapitalizmus «túlérett», és a tőkének (minthogy a mezőgazdaság fejletlen és a tömegek nyomorognak) nincs elég működési tere «hasznothajtó» befektetésre"[1].

A „fölösleges" tőke a maximális profit hajhászása során külföldre törekszik. Tőkét főleg elmaradott országokba visznek ki, ahol kevés a tőke, alacsony a munkabér, olcsó a nyersanyag, s a föld ára viszonylag nem magas. Az ilyen országokban a monopoltőkének megvan a lehetősége arra, hogy óriási profithoz jusson, és valóban hozzá is jut. A tőkekivitel szorosan összefügg az árukivitel növekedésével: a tőkét exportáló monopóliumok számukra előnyös feltételekkel rendszerint ráerőltetik áruikat az adós-országra. A külföldi monopóliumok az adós-országokban megkaparintják a felvevőpiacokat és a nyersanyagforrásokat.

Az elmaradott országok mellett iparilag fejlett országokba is visznek ki tőkét. Ez olyan időben történik, amikor ezek az országok különösen gyorsan fejlődnek, s ez szükségessé teszi külföldi tőke beáramlását (például az Egyesült Államok az első világháború előtt), vagy pedig olyankor, ha háború következtében legyengülnek (Németország az első világháború után, a nyugat-európai tőkés országok a második világháború után).

A burzsoá közgazdászok és politikusok úgy tüntetik fel a tőkekivitelt, mint holmi „segítséget" vagy „jótéteményt", amelyben a fejlett tőkés országok az elmaradott népeket részesítik. A valóságban a tőkekivitel meggyorsítja a tőkés viszonyok fejlődését az elmaradott országokban, s ugyanakkor azzal jár, hogy a külföldi monopóliumok minden vonatkozásban leigázzák és kirabolják ezeket az országokat. A tőkekivitel egyik alapja az imperialista elnyomás rendszerének, amelyben néhány gazdag uzsorás ország a világ nagy részét kizsákmányolja. A tőkekivitel következtében a világ két részre oszlott: néhány uzsorás államra és az adós-államok óriási többségére.

A tőkekivitel komoly következményekkel jár a tőkét kivivő országokra nézve. Ezek az országok egyrészt gyarapítják vagyonukat és erősítik pozícióikat a világpiacon. Külföldről állandóan áramlik hozzájuk az értéktöbblet kölcsönkamatok és külföldi vállalatokból származó profit formájában. Másrészt a tőkét kivivő ország saját iparának fejlődésében gyakran pangás áll be. A tőkekivitel egyik fontos következménye a hatalmak közti vetélkedés fokozódása, a harc a legelőnyösebb tőkebefektetési területekért.

---

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 250. old.

Az első világháború előtt Anglia, Franciaország és Németország exportálta a legtöbb tőkét. E három ország külföldi tőkebefektetései 175—200 milliárd frankra rúgtak; ebből Angliára 75—100 milliárd, Franciaországra 60 milliárd, Németországra 44 milliárd frank jutott. Az Egyesült Államok tőkekivitele akkor még nem játszott nagy szerepet, alig érte el a 10 milliárd frankot.

Az 1914—1918-as világháború után nagy változások mentek végbe a világ tőkekivitele terén. Németország elvesztette külföldi tőkéit. Jelentősen csökkentek Anglia és Franciaország külföldi tőkebefektetései, az Egyesült Államok tőkekivitele viszont erősen megnövekedett. Az Egyesült Államok külföldi tőkebefektetései 1929-ben már majdnem elérték Anglia tőkebefektetéseit.

A második világháború után az Egyesült Államok tőkekivitele még jobban megnőtt. 1949 végén az Egyesült Államok külföldi tőkebefektetései meghaladták valamennyi többi tőkésállam külföldi tőkebefektetéseinek együttes összegét. A külföldön befektetett amerikai tőkék együttes összege 1939-től 1953 végéig 11,4 milliárd dollárról 39,5 milliárd dollárra növekedett. Ezzel szemben az angol külföldi tőkebefektetések összege 1938-tól 1951-ig 3,5 milliárd font sterlingről 2 milliárd font sterlingre csökkent.

A világ gazdasági felosztása a kapitalisták szövetségei között. A nemzetközi monopóliumok. Amilyen mértékben a tőkekivitel nő, amilyen mértékben a legnagyobb monopóliumok külföldi kapcsolatai és „befolyási övezetei" kiterjednek, létrejönnek azok a feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy ezek a monopóliumok felosszák maguk között a világpiacot. Nemzetközi monopóliumok jönnek létre.

A *nemzetközi monopóliumok* a különböző országok legnagyobb monopóliumainak a piacok felosztására, az árpolitikára és a termelés méreteire vonatkozó megegyezései. A nemzetközi monopóliumok létrejötte a termelés és a tőke koncentrációjának új, az addiginál hasonlíthatatlanul magasabb fokát jelenti. Sok nemzetközi monopólium a gazdasági terjeszkedés egyik fontos eszközét jelentő kapitalista államok legaktívabb részvételével jön létre.

A nemzetközi monopóliumok védelmezői a béke eszközeinek próbálják feltüntetni ezeket a monopóliumokat, azt állítják, hogy a monopolisták nemzetközi megegyezései békés úton rendezhetik az imperialista csoportok és országok között keletkező ellentéteket. Az ilyesfajta állításoknak semmi közük a valósághoz. Valójában a világ gazdasági felosztása a nemzetközi monopóliumok között a felek erejétől függően megy végbe, márpedig az egyes monopolista csoportok ereje változik. Mindegyikük szünet nélkül harcol kvótájának felemeléséért, a monopolizált kizsákmányolási terület kiterjesztéséért. Az erőviszonyok megváltozása elkerülhetetlenül azzal a következménnyel jár, hogy fokozódik a harc a piacok újrafelosztásáért, kiéleződnek az

ellentétek a különböző csoportok és az ezeket támogató államok között. A monopolisták nemzetközi megegyezései a legkevésbé sem tartósak, s elkerülhetetlen összeütközések forrásait rejtik magukban.

Nemzetközi monopóliumok a XIX. század 60—80-as éveiben kezdtek alakulni. A múlt század végén számuk nem haladta meg a 40-et. Közvetlenül az első világháború előtt körülbelül 100 nemzetközi kartell volt a világon, a második világháború előtt pedig számuk felülmúlta a 300-at.

Az ásványolajpiac valójában már az első világháború előtt fel volt osztva Rockefeller amerikai Standard Oil trösztje és a Royal Dutch Shell konszern között, amelyben az angol tőkének volt túlnyomó befolyása. A villamossági ipar piacán két monopolista cég osztozkodott: a német Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft (AEG) és a Morgan-csoport ellenőrzése alatt álló amerikai General Electric Company.

A nemzetközi monopolista megegyezések még a fegyvergyártásra is kiterjedtek. A legnagyobb fegyvergyártó cégek — az angliai Armstrong-Vickers, a franciaországi Schneider-Creusot, a németországi Krupp és a svédországi Bofors művek hosszú időn át igen élénk kapcsolatban álltak egymással.

A nemzetközi monopóliumoknak nagy szerepük volt a második világháború előkészítésében. Az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország vezető köreinek politikáját, a hitleri agresszió buzdításának és szításának háborúra vezető politikáját ezeknek az országoknak legnagyobb monopóliumai sugalmazták és irányították, ezeket a monopóliumokat pedig kartellegyezmények fűzték a németországi trösztökhöz.

A második világháború után számos nemzetközi monopólium jött létre, amelyek az amerikai imperializmus gazdasági és katonai érdekeit biztosítják. Nevezetesen ezt a szerepet tölti be az úgynevezett „Európai Szén és Acél Egyesülés", amelyhez Nyugat-Németország, Franciaország, Olaszország, Belgium, Hollandia és Luxemburg tartoznak.

A világ területi felosztása a nagyhatalmak között és a világ újrafelosztásáért folytatott harc. A világnak a kapitalisták szövetségei között való gazdasági felosztása mellett és ezzel kapcsolatban sor kerül a világnak a burzsoá államok közötti területi felosztására, az idegen területek elfoglalásáért, a gyarmatokért és félgyarmatokért folytatott harcra.

Gyarmatoknak azokat az országokat nevezzük, amelyeket megfosztottak állami önállóságuktól, és imperialista hatalmak birtokát képezik. *Félgyarmatoknak* olyan kevéssé fejlett országokat nevezünk, amelyek az imperialista hatalmak gyarmati kizsákmányolásának tárgyául szolgálnak, gazdasági és politikai függőségben vannak ezekkel az államokkal szemben, de formailag megőrzik önállóságukat. A gyarmatokon és félgyarmatokon kívül az imperializmus korában a legkülönbözőbb típusú *függő országok* is vannak, s emellett ezek függőségének foka igen különböző, és a legkülönfélébb változásoknak van alávetve. „Erre a korszakra nemcsak az országok két alapvető csoportja jellemző: a gyarmatokkal rendelkező országok és maguk a gyar-

matok, hanem jellemzők rá a politikailag, forma szerint önálló, a valóságban azonban a pénzügyi és diplomáciai függőség béklyójába vert országok különféle formái is"[1].

A burzsoázia védelmezői a gyarmatok fölötti imperialista uralmat „civilizáló küldetésnek" tüntetik fel, amelynek állítólag az a célja, hogy az elmaradott népeket rávezesse a haladás és az önálló fejlődés útjára. Valójában azonban az imperializmus a gyarmati és függő országokat gazdasági elmaradottságra, sok százmillió lakosukat pedig példátlan elnyomatásra, szolgaságra, jogfosztottságra, nyomorra, éhezésre és tudatlanságra kárhoztatja. Az imperialista hatalmak gyarmati hódításai következtében hallatlanul fokozódik a nemzeti elnyomás és a faji megkülönböztetés. Lenin megállapítása szerint a kapitalizmus a nemzetek felszabadítójából, ami a feudalizmus ellen vívott harc időszakában volt, az imperializmus korában a nemzetek embertelen elnyomójává vált.

Anglia még a XVIII. század közepén leigázta Indiát, ezt a természeti kincsekben rendkívül gazdag országot, amelynek lakossága sokszorosan felülmúlja Anglia lakosságát. A XIX. század közepén az Egyesült Államok nagy területeket foglalt el a szomszédos Mexikótól, s a következő évtizedekben uralma alá vetett több latin-amerikai országot.

A múlt század 60—70-es éveiben az európai országoknak a tengerentúl még viszonylag kevés gyarmatbirtokuk volt.

A XIX. század utolsó negyedében, a kapitalizmus monopóliumos szakaszára való áttérés időszakában, a világ térképe teljesen megváltozott. Anglia, a legrégibb gyarmattartó hatalom, nyomdokain haladva minden fejlett tőkés ország a területi hódítások útjára lépett. Franciaország a XIX. század végén nagy gyarmattartó hatalommá lett, birtokainak területe elérte a 3,7 millió négyzetmérföldet. Németország hódításai egymillió négyzetmérföldnyi területre és 14,7 millió lakosra, Belgium hódításai 900 000 négyzetmérföldnyi területre és 30 millió lakosra terjedtek ki; az Egyesült Államok elfoglalta a Fülöp-szigeteket, ezt a rendkívül fontos csendes-óceáni támaszpontot, továbbá ténylegesen uralma alá vetette Cubát, Puerto Ricót, Guamot, a Hawaii szigeteket, Szamoa szigetét, s Közép- és Dél-Amerika sok országát.

1876-tól 1914-ig az úgynevezett „nagyhatalmak" körülbelül 25 millió négyzetkilométer területet foglaltak el, ami másfélszerese az anyaországok területének. Több ország félgyarmati függőségbe jutott az imperialista államokkal szemben: Kína, amelynek lakossága az egész emberiségnek majdnem egynegyede, továbbá Törökország és Perzsia (Irán). Az első világháború kitörése idején az emberiségnek több mint a fele a gyarmattartó hatalmak uralma alatt volt.

Az imperialisták a gyarmatok fölötti uralmukat csalárdsággal és erőszakkal, fölényben levő haditechnikájuk felhasználásával teremtik meg és tartják fenn. A gyarmatpolitika története a leigázott népek elleni hódító háborúk és büntetőexpedíciók, a gyarmattartó országok közötti véres konfliktusok szakadatlan láncolata. Lenin az Egyesült Államok

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 272. old.

Spanyolország ellen viselt 1898-as háborúját az első imperialista jellegű háborúnak nevezte, amellyel megkezdődött az imperialista háborúk korszaka. A fülöpszigeti népnek a hódítók elleni felkelését kegyetlenül elnyomták az amerikai csapatok.

A XX. század elejére befejeződött a világ felosztása. A tőkés országok gyarmati politikája az imperialisták által még el nem foglalt területek teljes meghódítására vezetett. „Szabad" terület már nem maradt. Olyan helyzet alakult ki, hogy minden újabb hódításnál más birtokában levő területet kell elvenni. A világ felosztásának befejezése napirendre tűzte a harcot a világ *újrafelosztásáért*. A harc a már felosztott világ újrafelosztásáért — a monopolkapitalizmus egyik fő jellegzetessége. Ez a harc végső fokon a világuralomért vívott harcban csúcsosodik ki, és elkerülhetetlenül imperialista világháborúkra vezet.

Az imperialista háborúk, a fegyverkezési hajszához hasonlóan, a nélkülözések áradatát zúdítják valamennyi tőkés ország lakosságára, s emellett az imperialista háborúk sok millió emberi életbe kerülnek. Ugyanakkor a háború és a gazdaság militarizálása különösen magas profitot biztosító jövedelmező üzlet a monopóliumok számára.

A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye. Mint már mondottuk, gazdasági szempontból az imperializmus lényege az, hogy a szabadversenyt a monopóliumok uralma váltja fel. A monopóliumoknak, amikor monopolárakat állapítanak meg, az a céljuk, hogy — Lenin megállapítása szerint — az átlagprofitot jelentősen meghaladó magas monopolprofitra tegyenek szert. A monopóliumok magas monopolprofitja magából az imperializmus lényegéből következik, s ezt a profitot úgy biztosítják, hogy a monopóliumok példátlan arányokban fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását, kifosztják a parasztságot és a kisárutermelők más rétegeit, tőkét visznek ki az elmaradott országokba és kisajtolják ezeknek az országoknak minden csepp életnedvét, gyarmati hódításokat hajtanak végre, és imperialista háborúkat viselnek, amelyek valóságos aranyesőt jelentenek a monopóliumok számára.

Leninnek azokban a műveiben, melyek az imperializmus gazdasági és politikai lényegének feltárásával foglalkoznak, megtaláljuk a monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényének kiinduló tételeit. Lenin kiinduló tételeire támaszkodva Sztálin megfogalmazta a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényét. A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényének fő vonásai és követelményei a következők: „a maximális tőkés profit biztosítása az adott ország lakossága többségének kizsákmányolása, tönkretétele és nyomorbadöntése útján, más országok,

különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján, végül a legmagasabb profit biztosítása háborúk és a nemzetgazdaság militarizálása útján"[1].

Eszerint a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye — az értéktöbblet-törvény — az imperializmus korszakában továbbfejlődik, és konkretizálódik. A monopólium előtti kapitalizmusban a szabadverseny uralma azzal járt, hogy az egyes kapitalisták profitrátája kiegyenlítődött, az átlagprofitráta törvénye uralkodott. Az imperializmusban a monopóliumok magas monopolprofitot, maximális profitot biztosítanak maguknak. A monopolkapitalizmus hajtóereje éppen a maximális profit. A monopolkapitalizmus szakaszában is végbemegy a tőkék átáramlása egyik termelési ágból a másikba, s megtalálható a profitok kiegyenlítődésének tendenciája. Ez a tendencia azonban beleütközik a monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényének — a maximális tőkés profit törvényének érvényesülésébe. Az imperializmus korában a monopolizált termelési ágakban az árukat főleg monopoláron adják el, amelyek meghaladják a termelési árat, s monopolisztikusan magas profitot biztosítanak, míg a nem monopolizált termelési ágakban az árukat gyakran a termelési árnál alacsonyabb áron adják el, aminek következtében a vállalkozók az átlagprofithoz sem jutnak hozzá.

A maximális profit szerzéséhez szükséges objektív feltételeket az teremti meg, hogy bizonyos termelési ágakban létrejön a monopóliumok uralma. Az imperializmus szakaszában a tőke koncentrációja és centralizációja eléri tetőpontját. Ennek következtében a termelés bővítése óriási tőkebefektetéseket igényel. Másrészt a monopolkapitalizmus szakaszában elkeseredett konkurrenciaharc bontakozik ki a mammutvállalatok között. Ebben a harcban a legerősebb monopóliumok győznek, azok, amelyek a legnagyobb tőkével rendelkeznek és maximális profithoz jutnak.

A maximális profit révén a monopóliumok számára lehetővé válik, hogy biztosítsák uralmukat a kapitalista világban. A maximális profit utáni hajsza a kapitalizmus valamennyi ellentmondásának kiéleződésére vezet.

A tőkés monopóliumok maximális profitjának, mint mindenfajta tőkés profitnak, közös alapja a munkásokból a termelési folyamatban kizsákmányolás útján kisajtolt értéktöbblet. A munkásosztály kizsákmányolását a monopóliumok a végsőkig fokozzák. A munkaszervezés és a bérezés legkülönfélébb izzasztó rendszereinek alkalmazása révén elérik a munka intenzitásának

---

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 40. old.

kimerülésre vezető fokozódását, ami mindenekelőtt azt jelenti, hogy óriási mértékben megnövekszik a munkásokból kisajtolt értéktöbblet rátája és tömege. Továbbá, a munka intenzitásának fokozodása arra vezet, hogy nagyon sok munkás fölöslegessé válik, s a munkanélküliek seregének soraiba kerül, akiknek nincs reményük arra, hogy visszatérjenek a termelésbe. A vállalatok egyszersmind azokat a munkásokat is elbocsátják, akik nem tudnak lépést tartani a termelési folyamatok túlságos meggyorsításával.

Az Egyesült Államok bánya-, kohó- és feldolgozóiparában a hivatalos adatok alapján kiszámított értéktöbbletráta 1889-ben 145%, 1919-ben 165%, 1929-ben 210%, 1939-ben 220%, 1947-ben körülbelül 260% volt. Eszerint az értéktöbbletráta nem egészen 60 év alatt majdnem 1,8-szeresére növekedett.

Ugyanakkor a létfenntartási költségek növekedése és a súlyosbodó adóterhek következtében csökken a reálbér. Az imperializmus korában még nagyobb mértékben növekszik a munkás keresete és munkaerejének értéke közötti különbség. Ez a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodására vezető törvénynek, a kapitalista felhalmozás általános törvényének egyre fokozottabb érvényesülését jelenti. A munkásosztályt fokozottabban zsákmányolják ki a termelésben, s emellett a dolgozókat mint fogyasztókat is megrabolják; a munkások kénytelenek felár formájában nagy összegeket fizetni a monopóliumoknak, amelyek magas monopolárakat szabnak meg az általuk előállított és eladott árukra.

A monopolkapitalizmusban a monopóliumok által termelt árukat már nem termelési áron, hanem annál jóval magasabb monopoláron adják el.

A monopolár: a termelési költségek plusz az átlagprofitot jóval meghaladó maximális profit; a monopolár magasabb a termelési árnál, és rendszerint meghaladja az áru értékét. Ugyanakkor a monopolár, mint már Marx megállapította, nem szüntetheti meg az áruk értéke által megszabott határokat. A magas monopolárszínvonal nem változtatja meg a tőkés világgazdaságban termelt érték és értéktöbblet együttes összegét. A monopóliumok maximális profitjának egyik forrása az értéktöbblet újraelosztása, amelynek következtében a monopóliumokon kívül álló vállalatok profitja jelentősen csökken. A monopóliumok azzal, hogy az árakat az áruk értékét meghaladó magas színvonalon tartják, elsajátítják a munkatermelékenység emelkedésének és a termelési költségek csökkenésének eredményeit. Amit a monopóliumok nyernek, az a munkásoknak,

a kistermelőknek, a függő országok lakosságának a vesztesége.

Az árak monopolisztikus felhajtásának fontos eszköze a burzsoá államok vámpolitikája. A szabadverseny korában magas vámokhoz főként a gyengébb országok folyamodtak, amelyeknek ipara védelemre szorult a külföldi konkurrenciával szemben. Az imperializmus korszakában a magas vámok éppen ellenkezőleg a monopóliumok támadásának, az új piacok szerzéséért folytatott harcnak az eszközei. A magas vámok elősegítik a belföldi monopolárak fenntartását.

A monopóliumok új külső piacok szerzése céljából nagy arányokban alkalmazzák a *dömpinget*, ami azt jelenti, hogy az árukat külföldön potom áron, jóval a belföldi piac árain alul, sőt gyakran még a termelési költségeknél is alacsonyabb áron adják el. A külföldi értékesítésnek a dömping útján történő fokozása lehetővé teszi a belföldi magas árak fenntartását a termelés egyidejű csökkentése nélkül, s ugyanakkor a monopóliumok az alacsony exportárakból származó veszteségeket a belföldi árak emelése révén fedezik. Amikor azután már meghódították a külföldi piacot és ott szilárdan megvetették lábukat, áttérnek az áruk magas monopoláron történő árusítására.

A parasztság zömének a monopóliumok által való kizsákmányolása mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a monopóliumok uralma következtében növekszik a mezőgazdasági termékek és az iparcikkek árszínvonala közti különbség (az úgynevezett „árolló"). A monopóliumok felhajtott áron értékesítik áruikat, ugyanakkor pedig a parasztgazdaságok termékeit rendkívül csökkentett áron (monopolisztikusan alacsony felvásárlási áron) vásárolják meg. A monopolár a mezőgazdaság kiuzsorázásának eszköze, s mint ilyen, akadályozza a mezőgazdaság fejlődését. A parasztgazdaságok tönkretételének egyik legerősebben ható tényezője a jelzáloghitel fejlődése. A monopóliumok az adósságokkal szorult helyzetbe hozzák a parasztokat, majd potom áron megkaparintják földjüket és ingóságaikat. „A burzsoázia — írja M. Thorez „A Kommunista Párt falusi politikája" című művében — a jelzáloggal, a pénzügyi kalózok machinációival, a magas adókkal és illetékekkel, a magas haszonbérrel, s különösen a tőkés nagybirtokosok versenyével tönkreteszi a közép- és kisparasztokat."

Az a körülmény, hogy a monopóliumok rendkívül alacsony áron vásárolják meg a parasztgazdaságok termékeit, egyáltalán nem azt jelenti, hogy a városi fogyasztó olcsó élelmiszerekhez jut. A parasztság és a városi fogyasztók között ott vannak a közvetítők, a monopolista szervezetekben egyesült kereskedők, akik tönkreteszik a parasztokat, és kifosztják a városi fogyasztókat.

Továbbá, a monopóliumok maximális profitjának forrása — a gazdaságilag elmaradott és függő országok leigázása és kifosz-

tása az imperialista államok burzsoáziája részéről. A gyarmatok és egyéb elmaradott országok rendszeres fosztogatása, számos független ország függő országgá változtatása — a monopolkapitalizmus elválaszthatatlan vonása. Az imperializmus nem létezhet és nem fejlődhet, ha nem özönlik szüntelen áradatban az idegen országok fosztogatásából származó sarc.

A monopóliumok elsősorban a gyarmati és a függő országokban levő *tőkebefektetéseikből* húznak óriási jövedelmet. Ez a jövedelem a gyarmatvilág dolgozó tömegeinek kegyetlen, embertelen kizsákmányolásából származik. A monopóliumok a nem egyenértékű cserén, vagyis oly módon gazdagodnak, hogy áruikat a gyarmati és a függő országokban jóval értékükön felüli áron adják el, az ezekben az országokban termelt árukat viszont olyan alacsony áron vásárolják meg, amely még az értéküket sem fedezi. Emellett a monopóliumok a szállítmányozási, biztosítási és bankügyletek révén is magas profithoz jutnak a gyarmatokon.

Végül, a monopóliumok számára a maximális profit biztosításának egyik útja a háború és a gazdaság militarizálása. A háborúkon mérhetetlenül meggazdagodnak a finánctőke mágnásai, a háborúk közti időben pedig a monopóliumok úgy igyekeznek fenntartani profitjuk magas színvonalát, hogy féktelen fegyverkezési hajszát folytatnak. A háború és a gazdaság militarizálása a monopoltőkéseknek hatalmas profitot biztosító bőséges katonai megrendeléseket, s az állami költségvetés terhére folyósított bőséges kölcsönöket és szubvenciókat jelent. Háború idején az állam mindennemű munkatörvényt hatályon kívül helyez, a munkásokat katonai szolgálatot teljesítő egyéneknek nyilvánítja, megtiltja a sztrájkokat. Mindez lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy a munkaintenzitás minden módon való növelése útján fokozzák a kizsákmányolást. Ugyanakkor a dolgozó tömegek életszínvonala az adók felemelése és a létfenntartási költségek növekedése következtében egyre süllyed.

Ilyenformán a tőkés gazdaság militarizálása háború idején és békeidőben egyaránt azt jelenti, hogy a monopóliumok maximális profitjának növelése érdekében erősen fokozódik a dolgozó tömegek kizsákmányolása.

A jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye, mely a kapitalizmus imperialista szakaszának egész fejlődésmenetét meghatározza, lehetővé teszi, hogy megértsük és megmagyarázzuk a lényegéhez tartozó megoldhatatlan ellentmondások növekedésének és kiéleződésének elkerülhetetlenségét.

1. Az imperializmus vagy monopolkapitalizmus a tőkés termelési mód fejlődésének legfelsőbb, egyszersmind utolsó foka. Az átmenet a monopólium előtti kapitalizmusból a monopolkapitalizmusba a XIX. század utolsó negyedében történt meg. Az imperializmus a XX. század elején alakult ki véglegesen.

2. Az imperializmus fő gazdasági ismertetőjelei a következők: 1. a termelés és a tőke koncentrációja, amely olyan magas fejlődési fokot ért el, hogy létrehozta a gazdasági életben döntő szerepet játszó monopóliumokat; 2. a banktőke egybeolvadása az ipari tőkével, s ezen az alapon a finánctőke, a finánccoligarchia kialakulása; 3. a tőkekivitel, az árukivitellel szemben, különösen nagy jelentőségre tesz szert; 4. kialakulnak a kapitalisták nemzetközi monopolista szövetségei, amelyek felosztják egymás között a világot; 5. befejeződött a föld területi felosztása a legnagyobb imperialista hatalmak között. A világ gazdasági felosztásának befejezése következtében megindul a harc a világ újrafelosztásáért, s ez elkerülhetetlenül imperialista világháborúkra vezet.

3. A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye: a maximális tőkés profit biztosítása az adott ország lakossága többségének kizsákmányolása, tönkretétele és nyomorbadöntése útján, más országok, különösen az elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres kifosztása útján, végül a legmagasabb profit biztosítása háborúk és a nemzetgazdaság militarizálása útján.

XIX. FEJEZET

AZ IMPERIALIZMUS GYARMATI RENDSZERE

A gyarmatok szerepe az imperializmus korszakában. Gyarmati hódítások és olyan törekvések, hogy a gyengébb országok és népek leigázása útján nagy birodalmakat alapítsanak, az imperializmus korszaka, sőt a kapitalizmus keletkezése előtt is voltak. De, mint Lenin megállapította, az imperializmus korszakában a gyarmatok szerepe és jelentősége nemcsak a kapitalizmus előtti korhoz, hanem a monopólium előtti kapitalizmus

korához képest is lényegesen megváltozik. A gyarmatpolitika „régi" módszereihez a monopoltőkéseknek a nyersanyagforrásokért, a tőkekivitelért, a befolyási övezetekért, a gazdasági és a stratégiai jelentőségű területekért folytatott harca járul.

Mint már kifejtettük, más országok, különösen elmaradott országok népeinek leigázása és rendszeres fosztogatása az imperialista államok által, számos független ország függő országgá változtatása a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének egyik fő vonása. A kapitalizmus az egész világon elterjedt, s elterjedése folyamán kialakult az a tendencia, hogy az egyes országok gazdaságilag közelebb kerüljenek egymáshoz, a nemzeti elzárkózottság megszűnjön, és fokozatosan hatalmas területek egyesüljenek egységes, összefüggő egésszé. Az az eszköz, amellyel a monopolkapitalizmus óriási területek fokozatos gazdasági egyesítését megvalósítja, abban áll, hogy az imperialista hatalmak leigázzák a gyarmatokat és a függő országokat. Ez az egyesítés *gyarmatbirodalmak* alapítása útján megy végbe, e gyarmatbirodalmak pedig azon alapulnak, hogy az anyaországok kíméletlenül elnyomják, könyörtelenül kizsákmányolják a gyarmati és a függő országokat.

Az imperializmus korszakában befejeződik a függőség, az uralom és alárendeltség viszonyaira épült tőkés világgazdasági rendszer kialakulása. Az imperialista országok a fokozott tőkekivitel, a „befolyási övezetek" kiterjesztése és gyarmati hódítások útján alávetették uralmuknak a gyarmatok és a függő országok népeit. „A kapitalizmus olyan világrendszerré fejlődött, amelyben maroknyi «előrehaladott» ország gyarmati elnyomásban tartja és pénzügyileg fojtogatja a föld lakosságának óriási többségét"[1]. Ilyenformán az egyes országok nemzetgazdasága a világgazdaságnak nevezett összefüggő láncolat egy-egy láncszeme lett. Ezzel együtt a földkerekség lakossága két táborra szakadt: egyfelől a gyarmati és a függő országokat kizsákmányoló és elnyomó imperialista országok kis csoportjára, másfelől a gyarmati meg a függő országok óriási többségére, melyeknek népei harcolnak azért, hogy felszabaduljanak az imperialista elnyomás alól.

A kapitalizmus monopolista szakaszában kialakult az imperializmus gyarmati rendszere. Az *imperializmus gyarmati rendszerén* az imperialista államok által elnyomott és leigázott gyarmatok és függő országok összességét értjük.

Gyarmati rablás és hódítások, imperialista önkény és erő-

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 197. old.

szak, gyarmati rabság, nemzeti elnyomás és jogfosztottság, végül az imperialista hatalmaknak egymás között a gyarmati népek fölötti uralomért vívott harca — ezekben a formákban ment végbe az imperializmus gyarmati rendszerének kialakulása.

Az imperialista államok gyarmatok hódításával és kifosztásával igyekeznek leküzdeni saját országuk egyre növekvő belső ellentmondásait. A gyarmatokból kisajtolt magas profit lehetővé teszi a burzsoázia számára, hogy megvesztegesse a szakmunkások egyes rétegeit, amelyek segítségével a burzsoázia a munkásmozgalom megbontására törekszik. Ugyanakkor a gyarmatok kizsákmányolása kiélezi az egész tőkés rendszer ellentmondásait.

A gyarmatok mint az anyaországok agrár- és nyersanyagfüggvényei. Az imperializmus korszakában a gyarmatok mindenekelőtt a legbiztosabb és legelőnyösebb tőkebefektetési területek. A gyarmatokon az imperialista országok fináncoligarchiája a tőkebefektetés osztatlan monopóliumával rendelkezik, és különösen magas profithoz jut.

Amikor a finánctőke behatol az elmaradott országokba, szétbomlasztja a gazdaság kapitalizmus előtti formáit — a kézműves ipart, a félig naturális kisparaszti gazdaságot —, és fejleszti a tőkés viszonyokat. Az imperialisták a gyarmati és a függő országok kizsákmányolása céljából vasutakat építenek, nyersanyagkitermeléssel foglalkozó ipari vállalatokat létesítenek ezeknek az országoknak a területén. Ugyanakkor azonban az imperialisták gyarmati garázdálkodása feltartóztatja a termelőerők fejlődését, és megfosztja ezeket az országokat az önálló gazdasági fejlődésükhöz szükséges feltételektől. Az imperialistáknak érdekük a gyarmatok gazdasági elmaradottsága, mert ez az elmaradottság megkönnyíti számukra a függő országok fölötti uralmuk fenntartását és ezeknek az országoknak fokozott kizsákmányolását.

Még ott is, ahol az ipar viszonylag fejlettebb, például egyes latin-amerikai országokban, csak a bányászat és a könnyűipar egyes ágai: a pamut-, bőr- és élelmiszeripar fejlődnek. A nehézipar, minden ország gazdasági önállóságának alapja, egészen fejletlen; a gépipar úgyszólván teljesen hiányzik. Az uralkodó monopóliumok külön intézkedésekkel gondoskodnak arról, hogy megakadályozzák a termelőeszközöket gyártó ipar megteremtését: a gyarmati és a függő országoknak nem hajlandók ilyen célokra hitelt nyújtani, nem adják el nekik a nélkülözhetetlen felszerelést és szabadalmakat. A gyarmati függőség akadályozza az elmaradott országok iparosodását.

1920-ban Kínára a világ szénbányászatának 1,7%-a, nyersvastermelésének 0,8%-a, réztermelésének 0,03%-a jutott. Indiában közvetlenül a második világháború előtt (1938-ban) az egy főre jutó évi acéltermelés 2,7 kg, Nagy-Britanniában viszont 222 kg volt. 1946-ban egész Afrika a kapitalista világ fűtőanyag- és villamosenergia-termelésében csupán 1,5%-kal részesedett. A gyarmati és függő országoknak még a textiliparuk is fejletlen és elmaradott. Indiában 1947-ben az angliai 34,5 millió orsóval szemben körülbelül 10 millió orsó működött, noha Anglia lakossága csak egynyolcada India lakosságának; Latin-Amerikában 1945-ben 4,4 millió orsó volt az Egyesült Államok 23,1 millió orsójával szemben.

Az önálló ipari fejlődéshez szükséges feltételektől megfosztott gyarmatok és félgyarmatok agrárországok maradnak. Ezekben az országokban a lakosság zömének megélhetési forrása a mezőgazdaság, amelyet bilincsbe vernek a félfeudális viszonyok. A mezőgazdaság pangása, sőt visszaesése — hátráltatja a belföldi piac fejlődését.

A gyarmatokon uralkodó monopóliumok csak olyan termelési ágak fejlődését tűrik meg, amelyek nyersanyagot és élelmiszereket szállítanak az anyaország számára. Ilyenek: az ásványkitermelés, árut szolgáltató kultúrák termesztése és ezek elsődleges feldolgozása. Ennek következtében a gyarmatok és a félgyarmatok gazdasági élete rendkívül egyoldalú jelleget ölt. Az imperializmus a leigázott országokat az anyaország *agrár- és nyersanyag-függvényévé* változtatja.

Sok gyarmati és függő ország gazdasága egy-két, teljes egészében exportra kerülő cikk termelésére specializálódott. Így a második világháború után Venezuela kivitelének 97%-a az ásványolaj, Bolivia kivitelének 70%-a az ónérc, Brazília kivitelének körülbelül 58%-a a kávé, Cuba kivitelének több mint 80%-a a cukor, Malájföld kivitelének több mint 70%-a a nyersgumi és az ón, Egyiptom kivitelének körülbelül 80%-a a gyapot, Kenya és Uganda kivitelének 60%-a a kávé és a gyapot, Észak-Rhodesia kivitelének mintegy 85%-a a réz, az Aranypart (Afrika) kivitelének körülbelül 50%-a a kakaó. A mezőgazdaság egyoldalú fejlődése (az úgynevezett *monokultúra*) egész országokat szolgáltat ki a nyersanyagot felvásárló monopoltőkések kénye-kedvének.

A gyarmatokat tehát az anyaországok agrár- és nyersanyagfüggvényeivé változtatták, s ennek következtében óriási mértékben megnő a gyarmatoknak mint az imperialista államok *olcsó nyersanyagforrásainak* a szerepe. Minél fejlettebb a kapitalizmus, annál élesebb a konkurrencia és a nyersanyagforrások utáni hajsza világszerte, annál elkeseredettebb a gyarmatszerzésért folytatott harc. A monopolkapitalizmusban, amikor az ipar óriási mennyiségű szenet, ásványolajat, gyapotot, vasércet, színesfémeket, gumit stb. fogyaszt, egyetlen monopólium sem érezheti magát biztonságban, ha nincsenek kezében állandó nyersanyagforrások. A gyarmatokról és a függő országokból a

monopóliumok alacsony áron kapják meg a nekik szükséges óriási mennyiségű nyersanyagot. A nyersanyagforrások monopolisztikus birtoklása döntő előnyöket biztosít a versenyharcban. Az olcsó nyersanyagok forrásainak megkaparintása lehetővé teszi az ipari monopóliumoknak, hogy monopolárakat diktáljanak a világpiacon, s felhajtott áron adják el gyártmányaikat.

Az imperialista hatalmak számos igen fontos nyersanyagot kizárólag vagy nagyrészt a gyarmatoktól és a félgyarmatoktól kapnak. Így a második világháború utáni időben a gyarmati és a függő országok szállítják a kapitalista világban felhasznált nyersgumi, ón és juta nagy részét, az ásványolaj 50%-át, s ugyancsak a gyarmati és a függő országok szállítanak több fontos élelmiszert, mint a nádcukor, a kakaó, a kávé és a tea.

Elkeseredett harc folyik a hadviseléshez szükséges *stratégiai nyersanyagok:* a szén, ásványolaj, vasérc, színes- és ritkafémek, nyersgumi, gyapot stb. forrásaiért. Az imperialista hatalmak — elsősorban az Egyesült Államok és Anglia — több évtized óta harcolnak a gazdag *olajforrások* monopolisztikus birtoklásáért. A világ olajkészleteinek elosztása az imperialista hatalmaknak nemcsak a gazdasági, hanem a politikai érdekeit is érinti.

Az imperializmus korában megnő a gyarmatoknak mint az anyaországok *felvevőpiacainak* a jelentősége. Az imperialisták megfelelő vámpolitikával elzárják a gyarmati felvevőpiacokat a külső konkurrencia elől. Így a monopóliumok számára lehetővé válik, hogy a gyarmatokon mértéktelenül magasan megszabott áron értékesítsék termékeiket, még azokat a legsilányabb árukat is, amelyek más piacokon nem kelnek el. Az imperialista hatalmak és a függő országok közti csere egyenlőtlensége szakadatlanul nő. A gyarmati kereskedelemmel (nyersanyag-felvásárlással és iparcikkek eladásával) foglalkozó monopóliumok óriási profithoz jutnak. Egész országok igazi urai ezek a monopóliumok, az emberek tízmillióinak életével és tulajdonával rendelkeznek.

A gyarmatok rendkívül olcsó munkaerő forrásai. A munkástömegek szörnyű kizsákmányolása különösen magas jövedelmet biztosít a gyarmati és a függő országokban befektetett tőke után. Ezenkívül az anyaországok százezerszámra hoznak be ezekből az országokból munkásokat, akik a különösen nehéz munkákat végzik, mégpedig nyomorúságos munkabérért. Az Egyesült Államok monopóliumai például, különösen az ország déli részén, embertelenül kizsákmányolják a mexikói és Puerto-Rico-i munkásokat, a franciaországi monopóliumok az északafrikai munkásokat stb.

A következő, hivatalos adatokon alapuló számítások fogalmat nyújtanak arról a sarcról, amelyet a monopóliumok a gyarmatoktól és a fél-

gyarmatoktól szednek. Az angol imperializmus közvetlenül a második világháború előtt évente 150—180 millió font sterling összegben sarcolta meg Indiát, amiből az angol tőkebefektetések utáni kamat 40—45 millió, az Anglia állami kiadásaiból Indiára eső rész 25—30 millió, az Indiában működő angol hivatalnokok és katonai szakértők illetménye és jövedelme 25—30 millió, az angol bankok bizományi jutalékai 15—20 millió, a kereskedelemből származó jövedelem 25—30 millió, a hajózásból származó jövedelem 20—25 millió volt. Az amerikai monopóliumok 1948-ban a függő országokból a következő összegű jövedelmet húzták: a tőkebefektetésekből 1,9 milliárd, a szállításból, biztosításból és egyéb műveletekből 1,9 milliárd, a felhajtott áron történő árueladásból 2,5 milliárd, az alacsony áron történő vásárlásból 1,2 milliárd dollárt, tehát a monopolista sarc összesen 7,5 milliárd dollár volt. Ebből a sarcból legalább 2,5 milliárd dollár a latin-amerikai országokból származott.

Amikor a világ már fel van osztva, és folynak az újrafelosztását célzó fegyveres harc előkészületei, az imperialista hatalmak minden olyan területet elfoglalnak, amelynek mint haditengerészeti vagy légi támaszpontnak értéke van, vagy értéke lehet.

A gyarmatok szállítják az anyaországoknak az ágyútölteléket. Az első világháborúban Franciaország oldalán az afrikai gyarmatoknak csaknem másfélmillió néger katonája harcolt. Háború idején az anyaországok pénzügyi terheik jelentős részét a gyarmatokra hárítják át. A háborús kölcsönök jórészét a gyarmatokon helyezik el; Anglia mind az első, mind a második világháború idején bőven igénybe vette gyarmatainak valutakészleteit.

A gyarmati és a függő országok rabló imperialista kizsákmányolása kiélezi a gazdasági életük létfontosságú szükségletei és az anyaországok önző érdekei között fennálló kibékíthetetlen ellentétet.

A dolgozó tömegek gyarmati kizsákmányolásának módszerei. Az anyaországok finánctőkéjének magas monopolprofitot biztosító gyarmati kizsákmányolási módszerek jellemző vonása az, hogy az imperialista rablás a dolgozók kizsákmányolásának hűbéri formáival párosul.

Az árutermelés fejlődése és a pénzviszonyok terjedése, az őslakosság óriási tömegeinek tulajdonában levő földek kisajátítása és a kisipari termelés tönkretétele a hűbéri csökevények mesterséges fenntartásával és a kényszermunka módszereinek meghonosításával párhuzamosan megy végbe. A tőkés viszonyok fejlődésével a természetbeni járadékot pénzben fizetett járadék, a természetbeni adót pénzben fizetett adó váltja fel, s ez még jobban meggyorsítja a parasztтömegek tönkrejutását.

A gyarmatok és a félgyarmatok uralkodó osztályai a feudális földbirtokosok meg a városi és falusi kapitalisták (kulákok).

A kapitalisták osztálya komprádor burzsoáziára és nemzeti burzsoáziára oszlik. *Komprádoroknak* a külföldi monopóliumok s a gyarmati felvevő- és nyersanyagpiac közti bennszülött közvetítőket nevezik. A feudális földbirtokosok és a komprádor burzsoázia a külföldi finánctőke vazallusai, a gyarmatokat és félgyarmatokat leigázó nemzetközi imperializmus közvetlen korrupt ügynökei. A gyarmatok saját iparának fejlődésével erősödik a nemzeti burzsoázia, amely felemás helyzetben van: egyrészt az idegen imperializmus és a hűbéri csökevények járma eltorlaszolja előtte a gazdasági és politikai uralomhoz vezető utat, másrészt a külföldi monopóliumokkal együtt részt vesz a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolásában. Mivel a nemzeti felszabadító harc célja az imperializmus uralmának megdöntése, az ország nemzeti önállóságának kivívása és a kapitalizmus fejlődését gátló hűbéri csökevények felszámolása, a nemzeti burzsoázia egy bizonyos szakaszban részt vesz a nemzeti felszabadító harcban, és haladó szerepet tölt be.

A munkásosztály a gyarmati és függő országokban az ipar fejlődése és a tőkés viszonyok terjedése arányában egyre erősödik. Ennek a munkásosztálynak élenjáró osztaga az ipari proletariátus. A proletariátushoz tartoznak a mezőgazdasági munkások — a falusi nincstelenek tömegei, továbbá a tőkés manufaktúrák munkásai, a kisüzemi munkások és a különféle testi munkát végző városi napszámosok.

A gyarmatok és félgyarmatok lakosságának zömét a parasztság alkotja. A falusi lakosság túlnyomó része a legtöbb ilyen országban vagy földnélküli, vagy kevés földdel rendelkező szegény- és középparaszt. A nagyszámú városi kispolgárságot a kiskereskedők és a kézművesek képviselik.

A földtulajdon a földbirtokosok és az uzsorások kezében összpontosul, s emellett a gyarmatosítók is óriási földbirtokokat ragadtak magukhoz. Az imperializmus számos gyarmaton ültetvényes gazdaságot létesített. Az *ültetvények* olyan mezőgazdasági nagyüzemek, amelyek egy bizonyos fajta növényi nyersanyagot (gyapotot, nyersgumit, jutát, kávét stb.) termelnek, főleg a gyarmatosítók tulajdonában vannak, s fejletlen technikán és a jogfosztott lakosság félrabszolga-munkáján alapulnak. A legsűrűbben lakott gyarmati és függő országokban a hűbéri csökevényekkel, az uzsorás függőség viszonyaival átszőtt kisparaszti gazdaság van túlsúlyban. Ezekben az országokban a földbirtokosok kezében összpontosuló földtulajdon a kisföldhasználattal párosul.

A nagybirtokosok uzsorafeltételekkel apró földparcellákat adnak bérbe. Széles körben elterjedt a többfokozatú, élősdi

jellegű *albérlet,* amikor ugyanis a földtulajdonos és a földet megművelő paraszt közé több közvetítő ékelődik be, s elveszi a földművestől termésének jelentős részét. A bérletek túlnyomó része részesbérlet. A paraszt rendszerint teljesen a földbirtokos hatalmában van, mert sohasem tudja megfizetni az adósságát. Számos országban megtalálhatók a robot és a ledolgozás közvetlen formái: a földnélküli parasztok a haszonbér vagy adósság fejében hetenként több napon át kötelesek a földbirtokosnak dolgozni. A végszükség arra kényszeríti a parasztot, hogy adósságba verje magát, az uzsorás jármába hajtsa fejét, sőt néha rabszolgája legyen; előfordulnak olyan esetek, amikor a paraszt kénytelen eladni, rabszolgaságba adni családtagjait.

Indiában a brit uralom előtt a parasztok termékeinek egy részét adó fejében az állam kapta meg. India meghódítása után a korábbi állami adószedők a brit hatóságok jóvoltából száz- meg százezer hektár földdel rendelkező nagybirtokosokká váltak. India falusi lakosságának körülbelül $^3/_4$ része valójában földnélküli lett. A paraszt kénytelen volt termésének felétől kétharmadáig terjedő részét haszonbér fejében a földesúrnak odaadni, a fennmaradó részből pedig az uzsorásnak az adóssága után járó kamatot megfizetni. Pakisztánban háború utáni adatok szerint a megművelt földterület 70%-a 50 000 nagybirtokos tulajdonában van.

A *közelkeleti* országokban jelenleg a lakosság 75—80%-a a mezőgazdaságban dolgozik. Ugyanakkor azonban Egyiptomban 770 nagybirtokosnak több földje van, mint a gazdaságok mintegy 75%-át tevő kétmillió szegényparaszti gazdaságnak együttesen; a mezőgazdaságból élő 14,5 millió ember közül 12 millió kisbérlő és falusi nincstelen, a haszonbér a termésnek csaknem $^4/_5$-ét emészti fel. Iránban a földnek körülbelül $^2/_3$-a a földbirtokosoké, $^1/_6$-a az államé és a mohamedán egyházé; a bérlőnek a termés egy-kétötöde marad meg. Törökországban a parasztoknak több mint kétharmada valójában földnélküli.

A *latin-amerikai* országokban a föld a nagybirtokosok és a külföldi monopóliumok kezében összpontosul. Így például Brazíliában az 1940-es összeírás adatai szerint a gazdaságok 51%-a a földterületnek csupán 3,8%-ával rendelkezett. A latin-amerikai országokban az elszegényedett paraszt arra kényszerül, hogy kölcsönt vegyen fel a földbirtokosoktól, amit ledolgozás formájában kell visszafizetnie; ez a rendszer (az úgynevezett „peonázs") azzal jár, hogy a kötelezettségek nemzedékről nemzedékre szállnak, s az egész parasztcsalád ténylegesen a földbirtokos tulajdonába kerül. Marx a peonázst burkolt formájú rabszolgaságnak nevezte.

A parasztnak és családjának verejtékes munkája árán létrejött szűkös termék javarészét a kizsákmányolók: a földbirtokosok, az uzsorások, a felvásárlók, a falusi burzsoázia, a külföldi tőke stb. sajátítják el. Ezek nemcsak a földművelő többletmunkájának termékét, hanem szükséges munkája termékének jelentős részét is elveszik. A parasztnak megmaradó jövedelem sok esetben még koplalásra sem elég. A parasztgazdaságok töme-

gesen mennek tönkre, és volt tulajdonosaik a falusi nincstelenek seregét szaporítják. Az agrártúlnépesedés óriási méreteket ölt.

A földbirtokosok és uzsorások jármában görnyedő parasztgazdaság csak az évszázadokon, helyenként pedig évezredeken át úgyszólván változatlanul maradt egészen kezdetleges mezőgazdasági eszközökkel rendelkezik. A föld megmunkálásának kezdetleges technikája a talaj rendkívüli kimerülésére vezet. Mindennek következtében sok gyarmat, amely megmaradt agrárországnak, nem tudja ellátni lakosságát, és élelmiszerbehozatalra szorul. Az imperializmus által leigázott országok mezőgazdasága hanyatlásra és visszafejlődésre van kárhoztatva.

Ezekben az országokban az óriási agrártúlnépesedés és földéhség ellenére a művelésre alkalmas területnek csak egy részét hasznosítják. A közelkeleti országokban az öntözőberendezések elhanyagolt állapotban vannak vagy tönkrementek. Azokon a területeken, amelyeket valaha a világ legtermékenyebb földjeinek tartottak, a terméshozam rendkívül alacsony és szüntelenül csökken. A gyakori rossz termés következtében milliók halnak éhen.

A gyarmati elnyomás a munkásosztály számára politikai jogfosztottságot és rabló kizsákmányolást jelent. Az ipari vállalatok és az ültetvények technikai színvonala a munkaerő olcsósága következtében rendkívül alacsony. Az elmaradott termelési technika mellett a monopóliumok óriási profitját a munkanap meghosszabbítása, a munkaintenzitás fokozása és rendkívül alacsony munkabér útján biztosítják.

A gyarmatokon a munkanap a 14—16 órát is eléri. Az ipari üzemekben és a közlekedésben rendszerint hiányzik minden néven nevezendő munkavédelem. Az üzemi berendezés erősen elhasználódott, s mivel a vállalkozók nem hajlandók áldozni a javításra és balesetelhárításra, gyakran fordulnak elő balesetek, amelyek következtében százezrek halnak meg vagy válnak nyomorékká. A szociális törvényhozás teljes hiánya folytán a munkásnak munkanélküliség, üzemi baleset vagy szakmai betegség esetén betevő falatja sincs.

A gyarmati munkások bére még a legfontosabb szükségletek kielégítésére sem elég. A munkás nyomorúságos bérének egy bizonyos részét kénytelen odaadni a legkülönfélébb közvetítőknek: alvállalkozóknak, művezetőknek, felügyelőknek, a felvételt intéző tisztviselőknek. Erősen elterjedt a női munka és a 6—7 éves gyermekek munkája, amit még nyomorúságosabban fizetnek, mint a férfimunkát. A legtöbb munkás hitelezők hálójában vergődik. A munkások sok esetben külön barakkokban vagy táborokban élnek, akárcsak a foglyok; meg vannak fosztva a szabad mozgás jogától. A mezőgazdaságban és az iparban

egyaránt nagy arányokban alkalmazzák a leplezetlen kényszermunkát.

A nagyfokú kizsákmányolással párosuló szélsőséges gazdasági elmaradottság a gyarmati népeket éhezésre és nyomorra kárhoztatja. A gyarmatokon előállított anyagi javak óriási részét az imperialista államok legnagyobb monopóliumai ellenszolgáltatás nélkül veszik el. A gyarmati kizsákmányolás, továbbá a termelőerők fejlődésének megakadása következtében a gyarmatokon az egy főre jutó nemzeti jövedelem csak egytizede-egytizenötöde az anyaországinak. A lakosság zömének életszínvonala igen alacsony. A halálozási arányszám rendkívül magas: az éhínség és a járványok nyomán egész vidékek néptelenednek el.

Az afrikai gyarmatokon hivatalosan fennáll a rabszolgaság; a hatóságok hajtóvadászatokat rendeznek a négerekre, a rendőrség bekeríti a falvakat, s azokat, akiket elfog, útépítésre, gyapot- és egyéb ültetvényekre stb. küldik. Gyakori eset továbbá, hogy gyermekeket rabszolgának adnak el. A gyarmati országokban megszokott jelenség az adósrabszolgaság; ez a forradalom előtti Kínában is megvolt.

A gyarmatokon a munka díjazása terén a faji megkülönböztetés uralkodik. Francia Nyugat-Afrikában a bennszülött szakmunkások az ugyanabban a szakmában dolgozó európai munkások bérének ma is csak egynegyedét-egyhatodát kapják. Belga-Kongóban az ércbányákban az afrikai munkások az európai munkások bérének egyötöd-egytized részét kapják. A Délafrikai Unióban az őslakosság gyermekeinek 65%-a nem éri meg a második életévét.

A gyarmati népek nemzeti felszabadító harca. Az imperializmus korszaka előtt a népek harca a nemzeti felszabadulásért csak néhány, főként európai országot érintett (mint Írország, Magyarország, Lengyelország, Finnország, Szerbia és más országok), s nem lépte túl az egyes soknemzetiségű államok kereteit. Az imperializmus korszakában, amikor az anyaországok finánctőkéje igában tartja a gyarmati és a függő országok népeit, a nemzeti kérdés keretei kibővültek, s ezt a kérdést maga az események menete egybeolvasztotta az általános gyarmati kérdéssel. „Ezzel a nemzeti kérdés részletkérdésből, egy-egy államon belüli kérdésből általános és nemzetközi kérdéssé lett, a függő országokban és a gyarmatokon élő elnyomott népeknek az imperializmus igája alóli felszabadítását felölelő világkérdéssé"[1].

E népek számára a kizsákmányolás járma alóli felszabadulás egyetlen útja az imperializmus ellen folytatott forradalmi

[1] *Sztálin.* A leninizmus alapjairól. Lásd *Sztálin* Művei. 6. köt. Szikra 1951. 153. old.

harc. A gyarmati országok népei a tőkés korszak kezdete óta harcolnak az idegen elnyomók ellen, gyakran indítottak felkeléseket, amelyeket a gyarmatosítók kegyetlenül elfojtottak. Az imperializmus korszakában a gyarmati és a függő országok népeinek szabadságharca azelőtt soha nem látott méreteket ölt. A gyarmati és a függő országok dolgozó tömegei már a XX. század elején, különösen az 1905-ös első orosz forradalom után, a politikai mozgalmak útjára léptek. Forradalmi mozgalom bontakozott ki Kínában, Koreában, Perzsiában, Törökországban, Indiában.

A gyarmatvilág országai különböznek egymástól aszerint, hogy mennyire fejlettek gazdaságilag és milyen mértékben alakult ki bennük a proletariátus. A gyarmati és a függő országoknak legalább három kategóriáját kell megkülönböztetnünk: 1. azokat az országokat, amelyek ipari szempontból teljesen fejletlenek, és nincs, vagy csak alig van proletariátusuk; 2. azokat az országokat, amelyek iparilag kevéssé fejlettek, és viszonylag kisszámú proletariátusuk van, és 3. azokat az országokat, amelyek kapitalista szempontból többé-kevésbé fejlettek, és többé-kevésbé nagyszámú proletariátusuk van. Ez határozza meg a gyarmatokon és a függő országokban folyó nemzeti felszabadító mozgalom sajátosságait.

Mivel a gyarmati és a függő országok lakosságának zömét a parasztság alkotja, a nemzeti-gyarmati kérdés lényegében véve parasztkérdés. A gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadító mozgalmának közös célja az imperializmus uralma alóli felszabadulás és a hűbéri csökevények maradéktalan megsemmisítése. Éppen ezért a gyarmatokon és a függő országokban folyó minden olyan nemzeti felszabadító mozgalom, amely az imperializmus és a feudális elnyomás ellen irányul, még akkor is haladó jellegű, ha ezekben az országokban a proletariátus viszonylag gyenge.

A gyarmatok és a függő országok nemzeti felszabadító mozgalma, amelyben a vezető szerepet egyre inkább a proletariátus — a paraszttömegek és az egész dolgozó nép elismert vezetője tölti be, bevonja az imperializmus elleni harcba a földkerekség lakosságának a néhány legnagyobb kapitalista hatalom finánc-oligarchiája által elnyomott óriási többségét. A fejlett tőkés országok proletármozgalmának és a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának érdekei azt követelik, hogy a forradalmi mozgalomnak ez a két formája közös harci frontban egyesüljön a közös ellenség, az imperializmus ellen. A proletárnemzetköziség abból indul ki, hogy nem lehet szabad az a nép, amely más népeket elnyom. Emellett a leninizmus tanítása szerint az ural-

kodó nemzetek proletariátusa akkor támogatja hathatósan az elnyomott népek szabadságmozgalmát, ha védelmezi és érvényesíti azt a jelszót, amely szerint a nemzeteknek joguk van a különválásra és az önálló állami létre.

A gyarmatok és a függő országok elnyomott népeinek erősödő nemzeti felszabadító harca megrendíti az imperializmus pilléreit, és előkészíti az imperializmus bukását.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A gyarmatok és félgyarmatok féktelen kizsákmányolása a monopolkapitalizmus egyik jellemző vonása. A monopóliumok maximális profitja elválaszthatatlanul összefügg a gyarmatoknak és félgyarmatoknak felvevőpiacként, nyersanyagforrásként, tőkebefektetési területként és olcsó munkaerő forrásként való kizsákmányolásával. Az imperializmus ugyanakkor, amikor elpusztítja a kapitalizmus előtti termelési formákat és meggyorsítja a tőkés viszonyok fejlődését, a gyarmatok és a függő országok gazdaságának csak olyan fejlődését engedi meg, amely mellett meg vannak fosztva a gazdasági önállóságtól és a függetlenségtől. A gyarmatok az anyaországok agrár- és nyersanyag-függvényei.

2. Az imperializmus gyarmati rendszerére jellemző, hogy a tőkés kizsákmányolás és rablás a hűbéri, sőt a rabszolgatartói elnyomás különböző csökevényeivel fonódik össze. A finánctőke a gyarmatokon és a függő országokban mesterségesen fenntartja a hűbéri csökevényeket, meghonosítja a kényszermunkát, a rabszolgaságot. A technika rendkívül alacsony színvonala mellett a fegyencmunkát példázó munkafeltételek, teljes jogfosztottság, tönkrejutás, elnyomorodás, éhezés és tömeges kihalás a munkásosztály és a parasztság osztályrésze a gyarmati és félgyarmati országokban.

3. A gyarmati kizsákmányolás és elnyomás fokozódása elkerülhetetlenül ellenállást vált ki a gyarmati és függő országok lakosságának legszélesebb tömegeiben. Az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalma a földkerekség lakosságának óriási többségét bevonja az imperializmus elleni harcba, megrendíti az imperializmus pilléreit és előkészíti az imperializmus bukását.

XX. FEJEZET

AZ IMPERIALIZMUS HELYE A TÖRTÉNELEMBEN

Az imperializmus mint a kapitalizmus utolsó fejlődésszakasza. Lenin azzal kapcsolatban, hogy hol az imperializmus helye a történelemben általában a kapitalizmus viszonylatában, a következőket írta: „Az imperializmus: a kapitalizmus külön történelmi fejlődésszakasza. Hármas sajátossága van: az imperializmus (1) — monopolkapitalizmus; (2) — élősdi vagy rothadó kapitalizmus; (3) — halódó kapitalizmus"[1].

A monopolkapitalizmus nem szünteti, és nem is szüntetheti meg a régi kapitalizmus alapjait. Bizonyos értelemben *felépítménye* a régi, monopólium előtti kapitalizmusnak. Ahogy nincs és nem lehet „tiszta kapitalizmus", ugyanúgy a „tiszta imperializmus" léte is elképzelhetetlen. A monopóliumok mellett még a legfejlettebb országokban is igen sok kis- és középüzem van, különösen a könnyűiparban, a mezőgazdaságban, a kereskedelemben és a gazdaság egyéb ágaiban. A lakosság jelentős részét majdnem minden tőkés országban a parasztság alkotja, amelynek zöme egyszerű árugazdálkodást folytat. A gyarmati és félgyarmati országokban az imperialista elnyomás összefonódik a kapitalizmus előtti, különösen a feudális kizsákmányolási formákkal.

Lényeges sajátossága az imperializmusnak, hogy a monopóliumok a piaccal, a konkurrenciával, a válságokkal együtt léteznek. Mivel az imperializmus a kapitalizmus fő jellegzetességeinek folytatódása és továbbfejlődése, a kapitalizmus monopolista szakaszában érvényben maradnak általában a kapitalizmus gazdasági törvényei. De a gazdasági feltételek megváltozása, a kapitalizmus valamennyi ellentmondásának végsőkig való kiéleződése folytán ezek a törvények továbbfejlődnek, és fokozott pusztító erővel hatnak. Ez a helyzet az értéktörvénnyel és az értéktöbblet-törvénnyel, a konkurrencia és a termelési anarchia törvényével, a tőkés felhalmozás általános törvényével, amely a munkásosztály viszonylagos és abszolút elnyomorodására vezet, s a dolgozó parasztság zömét elszegényedésre és tönkrejutásra kárhoztatja, ez a helyzet továbbá a tőkés újratermelés ellentmondásaival, a gazdasági válságokkal.

A monopóliumok a kapitalizmusban lehetséges végső határig viszik a termelés társadalmasítását. A nagyüzemek és a

[1] *Lenin.* Az imperializmus és a szakadás a szocializmus táborában. Lásd *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 107. old.

mammutüzemek, amelyek mindegyikében ezrek dolgoznak, a legfontosabb iparágak termelésének jelentős hányadát szolgáltatják. A monopóliumok egyesítik az óriásvállalatokat, számbaveszik a felvevőpiacokat, a nyersanyagforrásokat, saját szolgálatukba állítják a tudományos kádereket, megkaparintják a találmányokat és az újításokat. A nagybankok az országnak majdnem minden pénzét ellenőrzésük alatt tartják. Óriási mértékben fokozódik a különböző gazdasági ágak kapcsolata és egymástól való függése. A hatalmas termelőkapacitással rendelkező ipar gyors ütemben tudja növelni a termelt áruk tömegét.

Ugyanakkor a termelőeszközök a kapitalisták magántulajdonában maradnak, s emellett a termelőeszközök döntő részével a monopolisták maroknyi csoportja rendelkezik. A monopóliumok a maximális profit utáni hajszában minden módon fokozzák a munkásosztály kizsákmányolását, ami a dolgozó tömegek elnyomorodásának fokozódására és vásárlóképességük csökkenésére vezet.

Ilyenformán a monopóliumok uralma a lehető legnagyobb mértékben kiélezi a kapitalizmus fő ellentmondását — a termelés társadalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közti ellentmondást. Egyre nyilvánvalóbban kitűnik, hogy a termelés társadalmi jellege a termelőeszközök társadalmi tulajdonát követeli.

Az imperializmus korszakában a társadalom termelőerői a fejlődés olyan színvonalát érték el, hogy nem férnek meg a tőkés termelési viszonyok szűk keretei között. A kapitalizmus, amely mint haladóbb termelési mód lépett a hűbériség helyébe, imperialista szakaszában az emberi társadalom fejlődését akadályozó reakciós erővé vált. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang gazdasági törvénye azt követeli, hogy a tőkés termelési viszonyokat új, szocialista termelési viszonyok váltsák fel. Ez a törvény heves ellenállással találkozik az uralkodó osztályoknál, mindenekelőtt pedig a monopolista burzsoáziánál és a nagy földtulajdonosoknál; ezek az osztályok arra törekednek, hogy megakadályozzák a munkásosztályt a parasztsággal való szövetség létrehozásában és a burzsoá rend megdöntésében.

A termelőerők fejlődésének magas színvonala és a termelés társadalmasítása, a burzsoá társadalom valamennyi ellentmondásának elmélyülése és kiéleződése arról tanúskodik, hogy a fejlődésének utolsó szakaszába lépett kapitalizmus teljesen megérett arra, hogy egy magasabb társadalmi rend — a szocializmus váltsa fel.

Az imperializmus mint élősdi vagy rothadó kapitalizmus. Az imperializmus *élősdi* vagy *rothadó* kapitalizmus. Az egy helyben topogás és a rothadás tendenciája elkerülhetetlen következménye a maximális profitra törekvő monopóliumok uralmának. A monopóliumoknak, mivel abban a helyzetben vannak, hogy diktálhatják és mesterségesen magas színvonalon tarthatják a piaci árakat, korántsem mindig érdekük a műszaki újítások és találmányok alkalmazása. A monopóliumok lépten-nyomon akadályozzák a technikai haladást; éveken át véka alá rejtik a legnagyobb tudományos felfedezéseket és műszaki találmányokat.

Ily módon a monopóliumokra jellemző az egy helyben topogás és a rothadás tendenciája, s ez a tendencia bizonyos körülmények között felülkerekedik. Ez azonban egyáltalán nem zárja ki a termelés viszonylag gyors növekedését és a technika fejlődését a burzsoá gazdaság egyes ágaiban, egyes tőkés országokban. Csakhogy ez a fejlődés rendkívül egyenlőtlen, egyre jobban elmarad a mai tudomány és technika nyújtotta óriási lehetőségek mögött.

A mai magasfejlettségű technika hatalmas feladatokat tűz napirendre, amelyek teljesítése a tőkés termelési viszonyokból következő akadályokba ütközik. Így például a tőkés országok a földmagántulajdon és a monopóliumok uralma következtében felmerült akadályok miatt nem tudják teljes mértékben hasznosítani vízienergia-forrásaikat. A földmagántulajdon monopóliuma a falvakban tapasztalható agrártúlnépesedés, a kisparaszti gazdaságok túlsúlya fékezi a korszerű tudomány és technika vívmányainak alkalmazását a mezőgazdasági termelésben, ami nem zárja ki a technikai haladást számos tőkés mezőgazdasági nagyüzemben. A tőkés monopóliumok érdekei megnehezítik az atomenergia békés célokra való felhasználását.

„Bárhova tekintünk — írta Lenin már 1913-ban —, lépten-nyomon olyan feladatokkal találkozunk, amelyeket az emberiség feltétlenül képes volna *azonnal* megoldani. Ennek a kapitalizmus útját állja. A kapitalizmus hatalmas gazdagságot halmozott fel — és az embereket e gazdagság *rabszolgáivá* tette. Igen bonyolult technikai problémákat oldott meg — és a technikai eredmények gyakorlati megvalósítását megakadályozta a lakosság millióinak szegénysége és tudatlansága, egy maroknyi milliomos ostoba zsugorisága folytán"[1].

A kapitalizmus rothadása megnyilvánul az élősdiség növekedésében. A kapitalisták osztálya elveszti a termelési folyamattal való mindennemű kapcsolatát. A vállalatok igazgatása felfogadott műszaki személyzet kezében összpontosul. A burzsoázia

[1] *Lenin.* Civilizált barbárság. Lásd *Lenin* Művei. 19. köt. Szikra 1955. 387. old.

és a földbirtokosok túlnyomó többsége *járadékosokká* — olyan emberekké változik, akiknek birtokában értékpapírok vannak, s ezeknek az értékpapíroknak a jövedelméből (szelvényvágásból) élnek. Növekszik a kizsákmányoló osztályok élősdi fogyasztása.

A járadékosok rétegének a termeléstől való teljes elszakítottságát tovább fokozza a *tőkekivitel*, a külföldi tőkebefektetésekből származó jövedelem. A tőkekivitel az élősdiség bélyegét nyomja rá arra az egész országra, amely más országok és gyarmatok népeinek kizsákmányolásából él. A külföldre kivitt tőke az imperialista országok nemzeti jövedelmének egyre nagyobb hányadát, a kivitt tőkékből származó jövedelem a tőkésosztály jövedelmének egyre nagyobb részét képezi. Lenin a tőkekivitelt hatványozott élősdiségnek nevezte.

A külföldön elhelyezett tőke aránya a nemzeti vagyonhoz viszonyítva 1929-ben a következő volt: Angliában — 18%, Franciaországban — 15%, Hollandiában — körülbelül 20%, Belgiumban és Svájcban 12—12%. 1929-ben a külföldön befektetett tőkéből származó jövedelem Angliában több mint hétszeresen, az Egyesült Államokban ötszörösen múlta felül a külkereskedelemből származó jövedelmet.

Az Egyesült Államokban a járadékosok értékpapírokból származó jövedelme 1913-ban 1,8 milliárd dollár, 1931-ben 8,1 milliárd dollár volt, ami 1,4-szeresen múlta felül 30 millió farmer azévi bruttó jövedelmét. Az Egyesült Államok az az ország, ahol a jelenkori kapitalizmus élősdi vonásai, akárcsak az imperializmus ragadozó természete, különösen szembetűnően ütköznek ki.

A kapitalizmus élősdi jellege világosan megnyilvánul abban, hogy több burzsoá állam *járadékos állammá* változik. A legnagyobb imperialista országok leigázó kölcsönök révén óriási jövedelmet sajtolnak ki az adós-országokból, s gazdasági és politikai tekintetben maguk alá rendelik ezeket az országokat. A járadékos állam az élősdi, rothadó kapitalizmus állama. A gyarmatok és függő országok kizsákmányolása, ami a monopóliumok maximális profitjának egyik fő forrása, a néhány leggazdagabb tőkés országot az elnyomott népek testén élősködő parazitává teszi.

A kapitalizmus élősdi jellege megnyilvánul a *militarizmus* növekedésében. A nemzeti jövedelemnek, különösen a dolgozók jövedelmének egyre növekvő hányadát emészti fel az állami költségvetés, s ezeket az összegeket óriási hadseregek fenntartására, imperialista háborúk előkészítésére és viselésére fordítják. A gazdaság militarizálása és az imperialista háború a monopóliumok maximális profitjának biztosítására szolgáló egyik legfontosabb módszer, s ugyanakkor számtalan emberélet és óriási anyagi értékek pusztulását jelenti.

Az élősdiség fokozódása elválaszthatatlanul összefügg az-

zal, hogy az emberek óriási tömegei szakadnak el a társadalmilag hasznos munkától. Nő a munkanélküliek serege, egyre nagyobb azok száma, akiket a kizsákmányoló osztályok kiszolgálására használnak fel, az államgépezetben vagy a mértéktelenül felduzzadt forgalom területén foglalkoztatnak.

A kapitalizmus rothadása továbbá megnyilvánul abban, hogy az imperialista burzsoázia a gyarmatok és a függő országok kizsákmányolásából származó profitból magasabb munkabérrel és egyéb alamizsnákkal rendszeresen megvesztegeti a szakmunkások szűk felső rétegét, az úgynevezett munkásarisztokráciát. A munkásarisztokrácia a burzsoázia támogatásával megkaparintja a vezető tisztségeket több szakszervezetben; a kispolgári elemekkel együtt a munkásarisztokrácia a jobboldali szocialista pártok aktív magva, s komoly veszélyt jelent a munkásmozgalomra. Ez az elpolgáriasodott munkásréteg az opportunizmus szociális alapja.

A munkásmozgalomban kialakult opportunizmus azt jelenti, hogy a proletariátusnak a tőkés rabszolgaság alóli felszabadulásért vívott forradalmi harcát aláaknázzák, s a munkásmozgalmat ilyenformán a burzsoázia érdekeinek szolgálatába állítják. Az opportunisták a reformista út hirdetésével, azzal, hogy a kapitalizmus „megjavításának" lehetőségét hangoztatják, megmételyezik a munkások tudatát, azt követelik a munkásoktól, hogy támogassák a burzsoá kormányokat imperialista bel- és külpolitikájukban. Az opportunisták lényegileg a munkásmozgalomban működő burzsoá ügynökség szerepét töltik be. A munkásosztály sorainak bomlasztásával akadályozzák a munkásokat abban, hogy egyesítsék erőiket a kapitalizmus megdöntésére. Ez az egyik oka annak, hogy a burzsoázia sok országban még hatalmon tud maradni.

A monopólium előtti, szabadversenyes kapitalizmusnak politikai felépítményként a korlátozott burzsoá demokrácia felelt meg. A monopóliumok uralmát jelentő imperializmust a burzsoá államok bel- és külpolitikájában a demokrácia megtagadása és a politikai *reakció* felülkerekedése jellemzi. Az imperializmushoz hozzátartozik az, hogy a politikai reakció az *egész* vonalon eluralkodik. A monopóliumok vezetői vagy bizalmi emberei foglalják el a kormányban és az egész államgépezetben a legfontosabb helyeket. Az imperializmus korszakában a kormányok nem a néptől kapják megbízatásukat, hanem a finánctőke mágnásaitól. A reakciós monopolista klikkek saját hatalmuk megszilárdítása érdekében arra törekednek, hogy megsemmisítsék a dolgozóknak sok nemzedék szívós harca árán kivívott demokratikus jogait. Ez a körülmény szükségessé teszi,

hogy a tömegek minden módon fokozzák a demokráciáért, az imperializmus és a reakció ellen vívott harcukat. „A kapitalizmus általában, az imperializmus pedig különösképpen a demokráciát illúzióvá változtatja — és ugyanakkor a kapitalizmus demokratikus törekvéseket hív életre a tömegekben, demokratikus intézményeket hoz létre, kiélezi az antagonizmust a demokráciát tagadó imperializmus és a demokráciára törekvő tömegek között"[1].

Az imperializmus korszakában annak a harcnak, amelyet a munkásosztály vezette legszélesebb néptömegek folytatnak a monopóliumok által életrehívott reakció ellen, óriási történelmi jelentősége van. A néptömegek aktivitásától, szervezettségétől és eltökéltségétől függ, hogy meghiúsuljanak a népeket szünet nélkül egyre újabb súlyos megpróbáltatások és háborús katasztrófák felé sodró agresszív imperialista erők embergyűlölő szándékai.

Az imperializmus — a szocialista forradalom előestéje. Az imperializmus *halódó kapitalizmus*. A legvégsőkig, egészen addig a legszélső határig kiélezi a kapitalizmus valamennyi ellentétét, amelyen túl a forradalom kezdődik. Ezek közül az ellentétek közül a következők a legfontosabbak:

Először, *a munka és a tőke közötti ellentét*. A monopóliumok és a fináncoligarchia uralma a tőkés országokban a dolgozó osztályok kizsákmányolásának fokozódására vezet. A munkásosztály anyagi helyzetének romlása és politikai elnyomásának fokozódása növeli elégedetlenségét, s kiélezi a proletariátus és a burzsoázia között folyó osztályharcot. Ilyen körülmények között a munkásosztály gazdasági és politikai harcának korábbi módszerei minden tekintetben elégtelennek bizonyulnak. Az imperializmus elvezeti a munkásosztályt egészen a szocialista forradalomhoz.

Másodszor, *az imperialista hatalmak közötti ellentét*. A maximális profitért folytatott harcban összeütközésbe kerülnek a különböző országok monopóliumai, s minden egyes tőkés csoport arra törekszik, hogy felülkerekedjen felvevőpiacok, nyersanyagforrások és tőkebefektetési területek elfoglalása révén. Az imperialista országok között a befolyási övezetekért folyó ádáz harc elkerülhetetlenül imperialista háborúkra vezet, amelyek meggyengítik a kapitalizmus pozícióit, növelik a tömegek elégedetlenségét, s ráviszik a tömegeket a kapitalista rend elleni forradalmi harc útjára.

Harmadszor, *a gyarmatok és függő országok elnyomott né-*

[1] *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 14. old.

pei és az őket kizsákmányoló imperialista hatalmak közötti ellentét. Az imperialista elnyomás fokozódása, valamint a kapitalizmus fejlődése következtében a gyarmatokon és félgyarmatokon erősödik az imperializmus ellen irányuló nemzeti felszabadító mozgalom. A gyarmatok és függő országok az imperializmus tartalékaiból a proletárforradalom tartalékaivá válnak.

Ezek a fő ellentétek jellemzik az imperializmust, mint haldokló kapitalizmust. Ez nem azt jelenti, hogy a kapitalizmus elpusztulhat önmagától, „automatikus összeomlás" formájában, anélkül, hogy a munkásosztály vezette néptömegek elszánt harcot folytatnának a burzsoázia uralmának felszámolásáért. Csupán azt jelenti, hogy az imperializmus a kapitalizmusnak az a foka, amelyen a proletárforradalom gyakorlatilag elkerülhetetlenné vált, és megértek a kapitalizmus erődjének követlen megrohamozásához szükséges kedvező feltételek. Ezért Lenin az imperializmust a szocialista forradalom előestéjének nevezte.

Az állami-monopolista kapitalizmus. Az imperializmus korszakában a burzsoá állam, mint a fináncoligarchia diktatúrája, egész tevékenységében az uralkodó monopóliumok érdekeit szolgálja.

Az uralkodó monopóliumok az imperializmus ellentéteinek kiéleződése arányában egyre inkább saját kezükbe veszik az államgépezet közvetlen irányítását. Egyre gyakrabban állnak maguk a legnagyobb tőkemágnások az államapparátus élére. Végbemegy a monopolkapitalizmus állami-monopolista kapitalizmussá válásának folyamata. Már az első világháború rendkívül meggyorsította és kiélezte ezt a folyamatot.

Az állami-monopolista kapitalizmus lényege az, hogy az államgépezet a tőkés monopóliumoknak van *alárendelve,* s ezt a gépezetet a monopóliumok maximális profitjának biztosítása és a finánctőke mindenhatóságának megszilárdítása céljából az ország gazdasági életébe való beavatkozásra használják fel (különösen annak militarizálásával kapcsolatban). Ennek során egyes vállalatok, iparágak és gazdasági funkciók (a munkaerő biztosítása, a hiány-nyersanyaggal való ellátás, a jegyre történő termékelosztás irányítása, hadiüzemek építése, a gazdaság militarizálásának finanszírozása stb.) a burzsoá állam kezébe kerülnek, ugyanakkor azonban az országban továbbra is megmarad a termelőeszközök magántulajdonának uralma.

Az imperialista országokban állami tulajdon vagy úgy keletkezik, hogy az állami költségvetés terhére üzemeket, vasutakat, hadiüzemeket stb. építenek, vagy burzsoá nacionalizálás, azaz egyes magánvállalatoknak bőséges kártalanítással az állam kezébe adása útján. A polgári közgazdászok állítása ellenére, akik

a vállalatok államosítását a burzsoázia politikai uralma idején „a szocializmus felé tett lépésnek" tüntetik fel, ennek semmi köze a szocializmushoz. Az állami tulajdon a burzsoá országokban a tőkés tulajdon egyik válfaja, csupán azzal a különbséggel, hogy a vállalat tulajdonosa nem az egyes kapitalista, hanem a maroknyi legnagyobb monopolistának alárendelt burzsoá állam. A monopolisták a vállalatok államosítását a munkásosztály és valamennyi dolgozó kizsákmányolásának fokozására, profitjuk megsokszorozására használják ki.

A monopóliumok az államhatalmat a tőke koncentrációjának és centralizációjának hathatós előmozdítására, a legnagyobb monopóliumok hatalmának és befolyásának növelésére használják ki: az állam külön intézkedésekkel arra kényszeríti az önálló vállalkozókat, hogy alávessék magukat a monopolista egyesüléseknek, háború idején pedig végrehajtja a termelés kényszerkoncentrációját, s tömegesen zárja be a kis- és középüzemeket. Az állam a monopóliumok érdekében egyrészt magas vámokat állapít meg a behozott árukra, másrészt felkarolja az árukivitelt oly módon, hogy a monopóliumoknak export-prémiumokat fizet, s megkönnyíti számukra, hogy dömping révén új piacokat szerezzenek.

A monopóliumok az állami költségvetést arra használják fel, hogy az adók és az óriási profitot biztosító állami megrendelések révén kifosszák saját országuk lakosságát. A burzsoá állam „a gazdasági kezdeményezés felkarolásának" ürügyével szubvenció formájában hatalmas összegeket folyósít a legnagyobb vállalkozóknak. Csőd veszélye esetén a monopóliumok az államtól pénzt kapnak veszteségeik fedezésére, az állammal szemben fennálló adótartozásukat pedig elengedik.

Az állami-monopolista kapitalizmus fejlődése különösen az imperialista háborúk előkészítése időszakában és a háború alatt fokozódik. Lenin a háborús idők állami-monopolista kapitalizmusáról azt mondta, hogy az katonai fegyház a munkásoknak és paradicsom a tőkéseknek. Az imperialista országok kormányai hatalmas megrendeléseket adnak a monopóliumoknak fegyverre, hadfelszerelési cikkekre és élelmiszerre, a kincstár költségén hadiüzemeket építenek, s ezeket a monopóliumok rendelkezésére bocsátják, hadikölcsönöket bocsátanak ki. Ugyanakkor a burzsoá államok a háború minden terhét a dolgozókra hárítják át. Mindez mesés profitot biztosít a monopóliumoknak.

Az állami-monopolista kapitalizmus fejlődése, először, még jobban meggyorsítja a termelés tőkés társadalmasítását, ami megteremti az anyagi feltételeit annak, hogy a kapitalizmus helyébe a szocializmus lépjen. Lenin hangsúlyozta, hogy az állami-

monopolista kapitalizmus a szocializmus legteljesebb anyagi előkészítése.

Másodszor, az állami-monopolista kapitalizmus fejlődése fokozza a proletariátus viszonylagos és abszolut elnyomorodását. A monopoliumok az államhatalom segítségével minden módon növelik a munkásosztály, a parasztság és széles értelmiségi rétegek kizsákmányolását, ami szükségképpen még jobban kiélezi a kizsákmányoltak és a kizsákmányolók ellentétét.

A kapitalizmus védelmezői leplezni igyekeznek azt a tényt, hogy a burzsoá állam a kapitalista monopoliumoknak van alárendelve, s azt állítják, hogy az állam döntő erővé vált a tőkés országok gazdasági életében, és biztosítani tudja a nemzetgazdaság tervszerű irányítását. Valójában a burzsoá állam nem folytathat tervgazdálkodást, mert nem rendelkezik a gazdasággal, a gazdasággal a monopoliumok rendelkeznek. A gazdaságnak a monopoltőke érdekében megvalósított állami „szabályozása" nem kiküszöbölheti ki a tőkés gazdaság anarchiáját és a gazdasági válságokat, s valójában a burzsoá rend ellentmondásainak további kiélezésére vezet.

A tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus korszakában és a szocializmus győzelmének lehetősége egy országban. A kapitalizmusban az egyes vállalatok vagy az ország gazdaságának egyes ágai nem fejlődhetnek egyenletesen. A konkurrencia és a termelési anarchia feltételei között elkerülhetetlen a tőkés gazdaság egyenlőtlen fejlődése. De a monopólium előtti korszakban a termelés nagyszámú vállalat között aprózódott fel, a szabadverseny uralkodott, nem voltak monopóliumok. A kapitalizmus még viszonylag simán fejlődhetett. Hosszú ideig tartott, amíg egy-egy ország megelőzött más országokat. A földön akkor még hatalmas, senki által el nem foglalt területek voltak. Nem került sor világméretű háborús összeütközésekre.

A monopolkapitalizmusba való átmenettel, amikor a világ felosztása az imperialista hatalmak között már befejeződött, s ezek éles harcot folytatnak a világ újrafelosztásáért — a helyzet gyökeresen megváltozott. Ugyanakkor a technikának korábban nem tapasztalt arányú fejlődése lehetővé teszi egyes imperialista országok számára, hogy gyorsan, nagy ugrásokkal megelőzzenek más imperialista országokat. Azok az országok, amelyek más országoknál később léptek a tőkés fejlődés útjára, felhasználják a technikai haladás kész eredményeit — a gépeket, termelési eljárásokat stb. Ezért van az, hogy egyes országok gyorsan, *ugrásszerűen* fejlődnek, más országok viszont elmaradnak. A fejlődésnek ezt az ugrásszerűségét a tőkekivitel is rendkívül fokozza.

Egyes országok számára lehetővé válik, hogy a többieket túlszárnyalják, kiszorítsák a piacokról, s a fegyverek erejével elérjék a már felosztott világ újrafelosztását. Az imperializmus korszakában a tőkés országok fejlődésének egyenlőtlensége az imperialista fejlődés döntő erejévé vált.

Az imperialista hatalmak gazdasági erőviszonyai soha nem látott gyorsasággal változnak. Ennek következtében az imperialista államok katonai erejének növekedése szintén fölöttébb egyenlőtlenül megy végbe. A megváltozott gazdasági és katonai erőviszonyok összeütközésbe kerülnek a gyarmatok és a befolyási övezetek régi felosztásával. Ez elkerülhetetlenül megszüli a harcot a már felosztott világ újrafelosztásáért. A különböző imperialista csoportok valóságos ereje csak véres és pusztító háborúkban derül ki.

1860-ban a világ ipari termelése terén Anglia foglalta el az első helyet; utána Franciaország következett. Németország és az Egyesült Államok akkor még éppen hogy kilépett a világ küzdőterére. Eltelt tíz év, és a gyorsan fejlődő fiatal tőkés ország, az Egyesült Államok, elhagyta Franciaországot, és helyet cserélt vele. Újabb tíz év múltán az Egyesült Államok maga mögött hagyta Angliát, és a világ ipari termelése terén elfoglalta az első helyet, Németország pedig megelőzte Franciaországot, s az Egyesült Államok és Anglia után a harmadik helyre került. Németország a XX. század elejéig kiszorította Angliát, s elfoglalta a második helvet az Egyesült Államok után. A tőkés országok erőviszonyainak megváltozása következtében a kapitalista világ két ellenséges imperialista táborra szakad, és világháborúk keletkeznek.

A tőkés országok fejlődésének egyenlőtlensége szükségszerűen arra vezet, hogy az imperialista táboron belül kiéleződnek az ellentétek, és elkerülhetetlenné válnak a háborús összeütközések, amelyek kölcsönösen gyengítik az imperialistákat. Az imperializmus világfrontja sebezhetővé válik a proletárforradalom számára. Ezen az alapon bekövetkezhet az imperialista front áttörése, annál a láncszemnél, ahol a lánc a leggyengébb, azon a ponton, ahol a proletariátus győzelme számára a legkedvezőbb feltételek alakulnak ki.

A gazdasági fejlődés egyenlőtlenségénél fogva az imperializmus korában a politikai fejlődés is egyenlőtlen, ami azt jelenti, hogy a különböző országokban a proletárforradalom politikai előfeltételei különböző időben érlelődnek meg. Ezekhez az előfeltételekhez tartozik mindenekelőtt az osztályellentétek élessége, az, hogy mennyire bontakozott ki az osztályharc, a proletariátus osztálytudatosságának, politikai szervezettségének és forradalmi eltökéltségének a foka és a proletariátus képessége a parasztság zömének a vezetésére.

Az a törvény, amely szerint a tőkés országok az imperializmus korszakában gazdaságilag és politikailag egyenlőtlenül

fejlődnek, kiindulópontja annak a lenini-tanításnak, hogy lehetséges a szocializmus győzelme eleinte egynéhány, vagy akár egy, egymagában vett országban.

Marx és Engels a XIX. század közepén a monopólium előtti kapitalizmus tanulmányozásából azt a következtetést vonták le, hogy a szocialista forradalom csak egyidőben győzhet valamennyi civilizált országban vagy azok többségében. De a XX. század elején, különösen az első világháború időszakában gyökeresen megváltozott a helyzet. A monopólium előtti kapitalizmus monopolkapitalizmussá fejlődött. A felfelé ívelő kapitalizmus hanyatló, halódó kapitalizmussá változott. A háború feltárta az imperialista világfront gyógyíthatatlan gyengeségeit. Ugyanakkor a fejlődés egyenlőtlenségének törvénye előre meghatározta, hogy a különböző országokban különböző időben érlelődik meg a proletárforradalom. Lenin abból a törvényből kiindulva, amely szerint a kapitalizmus az imperializmus korszakában egyenlőtlenül fejlődik, arra a következtetésre jutott, hogy Marx és Engels régi formulája az új történelmi feltételeknek már nem felel meg, hogy az új feltételek között a szocialista forradalom igenis győzhet egy, egymagában vett országban, hogy a szocialista forradalom egyidejű győzelme valamennyi országban vagy a civilizált országok többségében, a forradalom ezekben az országokban való érlelődésének egyenlőtlensége folytán, lehetetlen.

„A gazdasági és politikai fejlődés egyenlőtlensége — írta Lenin — a kapitalizmus feltétlen törvénye. Ebből következik, hogy a szocializmus győzelme lehetséges eleinte egynéhány vagy akár egy, egymagában vett, kapitalista országban is"[1].

Ez a szocialista forradalomnak új, teljesen kidolgozott elmélete volt, amelyet Lenin alkotott meg. Ez az elmélet gazdagította és előrevitte a marxizmust, forradalmi perspektívát tárt fel az egyes országok proletárjai előtt, lehetővé tette, hogy kezdeményezően lépjenek fel és támadásba lendüljenek saját burzsoáziájuk ellen, erősítette a proletárforradalom győzelmébe vetett hitüket.

Az imperializmus korában befejeződik a tőkés világgazdaság rendszerének kialakulása: az egyes országok egy összefüggő lánc részeivé, láncszemeivé váltak. A leninizmus azt tanítja, hogy az imperializmus feltételei között a szocialista forradalom nem feltétlenül azokban az országokban győz előbb, ahol a kapitalizmus a legfejlettebb és a proletariátus a lakosság többségét alkotja, hanem mindenekelőtt azokban az országok-

[1] *Lenin.* Az Európai Egyesült Államok jelszaváról. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 346. old.

ban győz, amelyek gyenge láncszemek a világimperializmus láncában. A szocialista forradalom objektív feltételei a tőkés világgazdaság egész rendszerében megértek. Ilyen körülmények között az, hogy ebben a rendszerben vannak olyan országok, ahol az ipar nem eléggé fejlett, nem lehet a forradalom akadálya. A szocialista forradalom győzelméhez az szükséges, hogy legyen forradalmi proletariátus és politikai pártban egyesült proletár élcsapat, hogy a proletariátusnak komoly szövetségese legyen, nevezetesen a parasztság, amely követni tudja a proletariátust az imperializmus elleni döntő harcban.

Az imperializmus korában, amikor világszerte növekedőben van a forradalmi mozgalom, az imperialista burzsoázia kivétel nélkül minden reakciós erővel szövetségre lép, s uralmának erősítésére és profitjának növelésére messzemenően kihasználja a hűbéri csökevényeket. Így az imperializmus ellen vívott elszánt harc nélkül a hűbéri viszonyok maradéktalan felszámolása lehetetlen. Ilyen körülmények között lehetővé válik a proletariátus hegemóniája (vezetése) a burzsoá-demokratikus forradalomban, lehetővé válik, hogy a proletariátus maga köré tömörítse a parasztttömegeket a hűbéri csökevények és az imperialista gyarmati elnyomás elleni harcra. A burzsoá-demokratikus forradalom az antifeudális és a nemzeti felszabadító feladatok megoldása arányában szocialista forradalomba nő át.

Az imperializmus korában a tőkés országokban növekszik a proletariátus elégedetlensége, egyre halmozódnak a forradalmi kirobbanás elemei, a gyarmati és a függő országokban pedig érlelődik az imperializmus elleni felszabadító háború. A világ újrafelosztásáért viselt imperialista háborúk meggyengítik az imperializmus rendszerét, s erősítik a tőkés országok proletárforradalmának és a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának egyesülési tendenciáját.

Az *egy* országban győzelmet aratott proletárforradalom egyszersmind a szocialista világforradalom kezdete. Lenin tudományosan előre látta a világforradalom olyan fejlődését, hogy forradalmi úton számos újabb ország leválik az imperializmus rendszeréről, s ebben ezekben az országoknak a proletariátusa támogatást kap az imperialista államok proletariátusától. Maga ez a folyamat, számos újabb ország leválása az imperializmusról, annál gyorsabban és biztosabban megy majd végbe, minél jobban megszilárdul a szocializmus azokban az országokban, amelyekben győzött a proletárforradalom.

„A harc kimenetelét — írta Lenin 1923-ban — végeredményben az határozza meg, hogy Oroszország, India, Kína stb. a világ lakosságának óriási többségét alkotja. S az utóbbi évek

folyamán éppen a föld lakosságának ez a többsége sodródik bele rendkívüli gyorsasággal a felszabadulásért folyó harcba, úgyhogy ebben az értelemben a kételynek még csak árnyéka sem férhet ahhoz, hogy mi lesz a világot átfogó harc végső megoldása. Ebben az értelemben a szocializmus végleges győzelme tökéletesen és feltétlenül biztosítva van"[1].

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Az imperializmus 1. monopolkapitalizmus, 2. rothadó vagy élősdi kapitalizmus, 3. haldokló kapitalizmus, a szocialista forradalom előestéje.

2. A kapitalizmus rothadása és élősdisége abban jut kifejezésre, hogy a monopóliumok gátolják a technikai haladást és a termelőerők fejlődését, hogy sok burzsoá ország járadékos állammá változott, amely a gyarmatok és függő országok népeinek kizsákmányolásából él, hogy tombol a militarizmus, növekszik a burzsoázia élősdi fogyasztása, hogy az imperialista államok reakciós bel- és külpolitikát folytatnak, hogy az imperialista országok burzsoáziája megvesztegeti a munkásosztály szűk felső rétegét. A kapitalizmus rothadása a munkásosztály és a dolgozó paraszttömegek elnyomorodásának fokozódására vezet.

3. Az imperializmus a végsőkig kiélezi a kapitalizmus három fő ellentétét: 1. a munka és a tőke közti ellentétet, 2. az elsőbbségért, végső fokon a világuralomért harcoló imperialista hatalmak közti ellentétet, és 3. az anyaországok és a gyarmatok közti ellentétet. Az imperializmus elvezeti a proletariátust a szocialista forradalomhoz.

4. Az állami-monopolista kapitalizmus az államgépezet alárendelése a tőkés monopóliumoknak, és az államgépezet kihasználása az ország gazdaságába való beavatkozásra (különösen a gazdaság militarizálásával kapcsolatban) — a maximális profit biztosítása és a finánccoligarchia uralmának megszilárdítása céljából. Az állami-monopolista kapitalizmus, amely a termelés tőkés társadalmasításának legfelsőbb fokát jelenti, tovább fokozza a munkásosztály kizsákmányolását, a nagy dolgozó tömegek elnyomorodását és tönkrejutását.

5. A kapitalista országok egyenlőtlen gazdasági és poli-

[1] *Lenin.* Inkább kevesebbet, de jobban. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 502—503. old.

tikai fejlődése törvényének érvényesülése az imperializmus korában a világimperializmus frontjának gyengülésére vezet. A forradalom érlelődésének egyenlőtlensége kizárja annak a lehetőségét, hogy a szocializmus valamennyi országban vagy az országok többségében egyidejűleg győzzön. Lehetővé válik az imperialista lánc áttörése annak gyenge láncszeménél, lehetővé válik a szocialista forradalom győzelme előbb egynéhány vagy akár egy, egymagában vett országban.

XXI. FEJEZET

A KAPITALIZMUS ÁLTALÁNOS VÁLSÁGA

A kapitalizmus általános válságának lényege. Az imperialista ellentétek növekedésével együtt halmozódtak a kapitalizmus általános válságának előfeltételei. A kapitalizmus általános válságáról szóló tanítás alapjait Lenin dolgozta ki.

A kapitalizmus általános válsága — az egész tőkés világrendszer átfogó válsága, amelyet háborúk és forradalmak, a haldokló kapitalizmus és a fejlődő szocializmus harca jellemeznek. A kapitalizmus általános válsága kiterjed a kapitalizmus minden területére, a gazdasági és a politikai életre egyaránt. Alapja egyrészt a tőkés világrendszer egyre fokozódó bomlása, amely rendszerről egyre újabb országok válnak le, másrészt a kapitalizmusról levált országok növekvő gazdasági ereje.

A kapitalizmus általános válságának legfőbb vonásai a következők: a világnak két rendszerre, tőkés és szocialista rendszerre szakadása, az imperializmus gyarmati rendszerének válsága, a piacprobléma kiéleződése, és ami ezzel jár, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága, valamint a krónikus tömegmunkanélküliség a tőkés országokban.

A tőkés országok fejlődésének egyenlőtlensége az imperializmus korszakában idővel arra vezet, hogy a felvevőpiacok, a befolyási övezetek és a gyarmatok addigi felosztása már nem felel meg a fő kapitalista államok megváltozott erőviszonyainak. Ennek következtében erősen meginog a kapitalista világrendszer belső egyensúlya, ami a tőkés államok egymással ellenségesen szemben álló csoportjainak kialakulására, és az e csoportok közötti háborúkra vezet. A világháborúk meggyengítik az imperializmust, megkönnyítik az imperializmus frontjának áttörését és egyik országnak a másik után való leválását a tőkés rendszerről.

A kapitalizmus általános válsága egész történelmi időszakra terjed, amely szerves része az imperializmus korszakának. Mint már megjegyeztük, a tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus korszakában előre meghatározza azt, hogy a különböző országokban különböző időben érlelődik meg a szocialista forradalom. Lenin rámutatott arra, hogy a kapitalizmus általános válsága nem egyszeri aktus, hanem a viharos gazdasági és politikai megrázkódtatások, a kiéleződött osztályharc hosszú időszaka, „a kapitalizmus általános összeomlásának és a szocialista társadalom születésének"[1] időszaka. Ennek következtében történelmileg elkerülhetetlen a két rendszer — a szocialista és a tőkés rendszer hosszú ideig tartó egymás mellett élése.

A kapitalizmus általános válsága az első világháború időszakában kezdődött, s különösen kibontakozott annak következtében, hogy Oroszország levált a tőkés rendszerről. Ez a kapitalizmus általános válságának *első szakasza volt.* A második világháború időszakában, különösen azután, hogy az európai és ázsiai népi demokratikus országok leváltak a tőkés rendszerről, kibontakozott a kapitalizmus általános válságának *második szakasza.*

Az első világháború és a kapitalizmus általános válságának kezdete. Az első világháború annak volt a következménye, hogy a világ és a befolyási övezetek újrafelosztásáért folytatott harc talaján kiéleződtek az imperialista hatalmak közötti ellentétek. A régi imperialista hatalmak mellett új ragadozók nőttek fel, amelyek lekéstek a világ felosztásáról. Megjelent a színen a német imperializmus. Németország sok más országnál később lépett a tőkés fejlődés útjára, s akkor érkezett a piacokon és befolyási övezeteken való megosztozáshoz, amikor a világ már fel volt osztva a régi imperialista hatalmak között. Németország azonban, miután túlszárnyalta Angliát, az ipari fejlettség színvonala tekintetében már a XX. század elején világviszonylatban a második, európai viszonylatban pedig az első helyre került. Németország szorongatni kezdte Angliát és Franciaországot a világpiacon. A fő kapitalista államok gazdasági és katonai erőviszonyainak megváltozása felvetette a világ újrafelosztásának kérdését. A világ újrafelosztásáért folyó harcban Németország Ausztria-Magyarországgal szövetkezve megütközött Angliával, Franciaországgal és a tőlük függő cári Oroszországgal.

Németország arra törekedett, hogy elragadja Anglia és Franciaország gyarmatainak egy részét, kiszorítsa Angliát a Közel-Keletről és

[1] *Lenin.* Előadói beszéd a program felülvizsgálásáról és a párt nevének megváltoztatásáról. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 118. old.

véget vessen Anglia tengeri uralmának, Oroszországtól elvegye Ukrajnát, Lengyelországot meg a Baltikumot, és alávesse uralmának egész Közép- és Délkelet-Európát. Ami Angliát illeti, végezni akart a német konkurrenciával a világpiacon, s teljesen meg akarta szilárdítani uralmát a Közel-Keleten és az afrikai kontinensen. Franciaország azt a feladatot tűzte maga elé, hogy visszaszerzi Németországtól az 1870—1871-ben meghódított Elzászt és Lotharingiát, s elragadja tőle a Saar-vidéket. Hódító céljai voltak a cári Oroszországnak és a háborúban részt vevő más burzsoá államoknak is.

A két imperialista blokknak, az angol-francia és a német blokknak, a világ újrafelosztásáért folytatott harca valamennyi imperialista ország érdekeit érintette, s ezért világháborúra vezetett, amelybe később Japán, az Egyesült Államok és számos más ország is bekapcsolódott. Az első világháború mindkét részről imperialista jellegű volt.

Ez a háború, amely arányait tekintve messze felülmúlta az emberiség történelmében addig lezajlott valamennyi háborút, alapjaiban rendítette meg az egész kapitalista világot.

A háború óriási méretű gazdagodás forrása volt a monopóliumok számára. Különösen az Egyesült Államok tőkései szedték meg magukat. Az amerikai monopóliumok profitja 1917-ben háromszorosa-négyszerese volt az 1914. évi profitnak. A háború öt éve alatt (1914-től 1918-ig) az amerikai monopóliumok több mint 35 milliárd dollár profithoz jutottak (az adók levonása nélkül). A legnagyobb monopóliumok tízszeresére növelték profitjukat.

A háborúban aktívan részt vett országok lakossága körülbelül 800 millió volt. Mintegy 70 millió embert hívtak be katonának. A háború annyi emberáldozatot követelt, amennyit ezer év alatt valamennyi európai háború együttvéve. A halottak száma elérte a 10 milliót, a sebesülteké és rokkantaké pedig meghaladta a 20 milliót. Milliók pusztultak éhen vagy lettek járványok áldozatává. A háború óriási károkat okozott a hadviselő országok nemzetgazdaságának. A hadviselő országok közvetlen katonai kiadásai a háború egész ideje alatt (1914-től 1918-ig) elérték a 208 milliárd dollárt (a megfelelő évek áraiban számítva).

A háború alatt még jobban megnövekedett a monopóliumok szerepe, fokozódott az államapparátus alárendelése a monopóliumoknak. Az államapparátust a legnagyobb monopóliumok a maximális profit biztosítására használták ki. A gazdaság háborús „szabályozása" a legnagyobb monopóliumok gazdagítását szolgálta. Ebből a célból több országban meghosszabbították a munkanapot, betiltották a sztrájkokat, s az üzemekben kaszárnya-rendet és kényszermunkát vezettek be. A profit példátlanul álló növekedésének fő forrásai a költségvetés terhére történő állami hadimegrendelések voltak. A katonai kiadások a háború idején a nemzeti jövedelem óriási részét felemésztették, s ezeket a kiadásokat elsősorban a dolgozók fokozott megadóztatása révén fedezték. A hadi költségvetési előirányzatok oroszlánrésze — a hadimegrendelések ellenértékeként, továbbá vissza nem térítendő kölcsönök és szubvenciók formájában — a monopolistáknak jutott. A hadimegrendelésekért fizetett árak hatalmas

profitot biztosítottak a monopóliumoknak. Lenin a hadiszállításokat legalizált sikkasztásnak nevezte. A monopóliumok azáltal is gazdagodtak, hogy az infláció segítségével csökkentették a munkások reálbérét. Gazdagodásuk egyik további forrása az volt, hogy egyszerűen kirabolták a megszállt területeket. A háború idején az európai országokban bevezették az élelmiszerjegyeket. s ez az éhezés határára szorította le a dolgozók fogyasztását.

A háború a végsőkig fokozta a tömegek nyomorát és szenvedését, kiélezte az osztályellentéteket, s a munkásosztály és a dolgozó parasztság forradalmi harcának fellendülésére vezetett a tőkés országokban. Ugyanakkor a háborúba, amely európai háborúból világháborúvá változott, az imperializmus hátországai, a gyarmatok és függő országok is belesodródtak, s ez megkönnyítette az európai forradalmi mozgalom egyesülését a keleti népek nemzeti felszabadító mozgalmával.

A háború meggyengítette a világkapitalizmust. „Az európai háború — írta annak idején Lenin — a legnagyobb történelmi válságot, új korszak kezdetét jelenti. Mint minden válság, a háború is kiélezte a mélyen rejlő ellentmondásokat és napfényre hozta azokat"[1]. A háború következtében óriási mértékben fellendült az imperialista ellenes forradalmi mozgalom.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a világnak két rendszerre: kapitalista és szocialista rendszerre szakadása. A proletárforradalom legelőször Oroszországban törte át az imperializmus frontját, mert Oroszország bizonyult a leggyengébb láncszemnek az imperializmus láncában. Oroszország az imperializmus valamennyi ellentétének csomópontja volt. Oroszországban a tőke mindenhatósága egybeolvadt a cári zsarnoksággal, a hűbéri csökevényekkel és a nem orosz népek gyarmati elnyomásával. A cárizmust Lenin „katonai-feudális" imperializmusnak" nevezte.

A cári Oroszország a nyugati imperializmus tartaléka volt, mint befektetési terület a külföldi tőke számára, amely a döntő iparágakat — a fűtőanyagipart és a kohászatot a kezében tartotta, s mint a nyugati imperializmus keleti támaszpontja. A cárizmus és a nyugati imperializmus érdekei egybefonódtak.

Az orosz ipar nagyfokú koncentrációja és egy olyan forradalmi párt fennállása, mint a Kommunista Párt, Oroszország munkásosztályát az ország hatalmas politikai erejévé avatta. Az orosz proletariátusnak komoly szövetségese volt: a szegényparasztság, amely a parasztlakosság óriási többségét alkotta. Ilyen körülmények között az oroszországi burzsoá-demokratikus

[1] *Lenin.* Holt sovinizmus és élő szocializmus. Lásd *Lenin* Művei. 21. köt. Szikra 1951. 89. old.

forradalomnak szükségszerűen át kellett nőnie szocialista forradalomba, nemzetközi jelleget kellett öltenie, és alapjaiban kellett megrendítenie a világimperializmust.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom nemzetközi jelentősége abban van, hogy először, áttörte az imperializmus frontját, megdöntötte az imperialista burzsoáziát az egyik legnagyobb tőkés országban, és a történelemben első ízben a proletariátust juttatta hatalomra; másodszor, nemcsak az anyaországokban rendítette meg az imperializmust, hanem csapást mért az imperializmus hátországára is, mert aláásta uralmát a gyarmatokon és a függő országokban; harmadszor, azzal, hogy meggyengítette az imperializmus hatalmát az anyaországokban és megrendítette uralmát a gyarmatokon, kérdésessé tette magának a világimperializmusnak a létét.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom az emberiség történetében gyökeres fordulatot jelentett, új korszakot nyitott: megnyitotta a proletárforradalmak korszakát az imperializmus országaiban és a nemzeti felszabadító mozgalom korszakát a gyarmatokon. Az Októberi Forradalom a dolgozókat a földgolyó egyhatodán kiszakította a tőke uralma alól. Bekövetkezett a világ két rendszerre: kapitalista és szocialista rendszerre szakadása, ami a kapitalizmus általános válságának legkirívóbb megnyilvánulása. A világ két rendszerre szakadása következtében elvileg új, világtörténelmi jelentőségű ellentét jött létre: a halódó kapitalizmus és a gyarapodó szocializmus közti ellentét. A két rendszer, a kapitalizmus és a szocializmus harca döntő jelentőségre tett szert korunkban.

Sztálin megállapítása szerint a kapitalizmus általános válsága: „Elsősorban azt jelenti, hogy az imperialista háború és következményei fokozták a kapitalizmus rothadását és felbillentették egyensúlyát, hogy most a háborúk és forradalmak korszakában élünk, hogy a kapitalizmus a világgazdaságnak már nem *egyedüli* és *nem az egész földkerekséget átfogó* rendszere, hogy a *tőkés* gazdasági rendszeren kívül van *szocialista* rendszer is, amely gyarapodik, amely sikereket ér el, amely szemben áll a tőkés rendszerrel, és amely már puszta létével szemléltetően bizonyítja a kapitalizmus rothadását, megingatja annak alapjait"[1].

Az 1914—1918-as háború utáni első évek a háborúban részt vett legtöbb tőkés ország gazdaságában végbemenő nagyfokú bomlásnak, a proletariátus és a burzsoázia közötti ádáz harcnak

---

[1] *Sztálin.* A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 266. old.

az évei voltak. A világkapitalizmus megrendülése következtében és a Nagy Októberi Szocialista Forradalom közvetlen hatására számos forradalom és forradalmi megmozdulás zajlott le mind az európai kontinensen, mind a gyarmati és félgyarmati országokban. E hatalmas forradalmi mozgalom, az a rokonszenv és támogatás, amellyel a világ dolgozó tömegei Szovjet-Oroszországot körülvették, már eleve kudarcra ítélte a világimperializmusnak minden olyan kísérletét, hogy megfojtsa a világ első szocialista köztársaságát. 1920—1921-ben az Egyesült Államokban és több más kapitalista országban mélyreható gazdasági válság harapózott el.

A kapitalista világ, miután kilábalt a háború utáni gazdasági káoszból, 1924-ben a viszonylagos stabilizáció időszakába lépett. A forradalmi fellendülést több európai országban a forradalom ideiglenes apálya váltotta fel. A viszonylagos stabilizáció a kapitalizmus ideiglenes és részleges stabilizációja volt, amelyet a dolgozók kizsákmányolásának fokozása révén értek el. A tőkés „racionalizálás" jelszavával kegyetlenül fokozták a munka intenzitását. A tőkés stabilizáció múlhatatlanul kiélezte a munkások és a kapitalisták, az imperializmus és a gyarmati népek, valamint a különböző országok imperialistái közötti ellentéteket. Az 1929-ben kirobbant gazdasági világválság véget vetett a tőkés stabilizációnak.

A Szovjetunió népgazdasága ugyanakkor válságok és katasztrófák nélkül, töretlenül felfelé ívelő vonalban fejlődött. Akkoriban a Szovjetunió volt az egyetlen ország, amely nem ismerte a válságokat és a kapitalizmus más ellentmondásait. A Szovjetunió ipara az egész idő alatt a történelemben példátlanul álló ütemben fejlődött. 1938-ban a Szovjetunió ipari termelése elérte az 1913. évi termelés 908,8%-át, míg ugyanakkor az Egyesült Államok ipari termelése a háború előttinek csak 120%-a, Angliáé 113,3%-a, Franciaországé pedig 93,2%-a volt.

A Szovjetunió és a tőkés országok gazdasági fejlődésének összehasonlítása szemléltetően mutatja a szocialista gazdasági rendszer döntő előnyeit a tőkés gazdasági rendszerrel szemben.

A világ első szocialista államának létrejötte óriási hatással volt a dolgozók forradalmi harcának fejlődésére. A Szovjetunió tapasztalata bebizonyította, hogy a dolgozók eredményesen tudják igazgatni az országot, sikerrel tudják építeni és irányítani a gazdaságot a burzsoázia nélkül. A szocializmus és a kapitalizmus békés versenye évről évre egyre jobban aláássa és gyengíti a kapitalizmust, s erősíti a szocializmust. A Szovjetunió és más országok dolgozói, akik lerázták a tőkés kizsákmányolás jármát, példájukkal az imperializmus elleni felszabadító harcra lelkesí-

tik az elnyomott népeket. A nemzetközi imperializmus arra törekszik, hogy megfojtsa vagy legalábbis meggyengítse a szocialista államot. Az imperialista tábor saját belső nehézségeit és ellentmondásait a Szovjetunió és a népi demokratikus országok elleni háború kirobbantásával próbálja megoldani. A Szovjetunió az imperializmus cselszövései elleni küzdelemben saját gazdasági és katonai erejére, s a nemzetközi proletariátus, az egész világ dolgozó tömegeinek támogatására támaszkodik.

A történelmi tapasztalat bebizonyítja, hogy a két rendszer harcában a szocialista gazdasági rendszer a békés verseny alapján egészen biztosan diadalmaskodik a kapitalizmus fölött. A szovjet állam külpolitikája abból indul ki, hogy a két rendszer, a kapitalizmus és a szocializmus békés egymás mellett élése lehetséges, és szilárdan kitart a népek közötti béke politikája mellett.

Az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. A kapitalizmus általános válságának egyik igen fontos vonása az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. Ez a válság, amely az első világháború időszakában keletkezett, azóta egyre nő és súlyosbodik. *Az imperializmus gyarmati rendszerének válsága* abban áll, hogy erősen kiéleződnek az imperialista hatalmak meg a gyarmati és függő országok közötti ellentétek, hogy egyre nagyobb arányokat ölt a gyarmati és a függő országok elnyomott népeinek nemzeti felszabadító harca, s számos gyarmat felszabadult az imperialista iga alól.

Óriási szerepe volt a gyarmati és a függő országok nemzeti felszabadító mozgalmának fellendülésében a Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak. Ez a forradalom számos hatalmas nemzeti szabadságmozgalmat váltott ki a gyarmati Kelet országaiban. Az oroszországi Októberi Szocialista Forradalom győzelme igen nagy szerepet játszott a nagy kínai nép nemzeti felszabadító harcának fellendülésében. Hatalmas nemzeti szabadságmozgalom indult meg Indiában, Indonéziában és más országokban is. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megnyitotta a gyarmatok népeinek az imperialista iga alóli felszabadulását meghozó gyarmati forradalmak korszakát.

A kapitalizmus általános válságának időszakában megnő a monopóliumok maximális profitjának forrásául szolgáló gyarmatok szerepe. Az imperialisták között a felvevőpiacokért és a befolyási övezetekért folyó harc kiéleződése, a tőkés országok belső nehézségeinek és ellentmondásainak kiéleződése arra vezet, hogy növekszik az imperialistáknak a gyarmatokra gyakorolt nyomása, fokozódik a gyarmati és a függő országok népei-

nek kizsákmányolása. Ez az antiimperialista, nemzeti felszabadító harc fokozódását vonja maga után.

Szükségszerű következménye a gyarmati rendszer válsága annak is, hogy a gyarmatokon kifejlődik az ipar és a saját kapitalizmus, ami kiélezi a tőkés világpiac problémáját, s a gyarmatokon az ipari proletariátus növekedésére vezet.

Az első világháború, amely azzal járt, hogy erősen csökkent az anyaországok iparcikk-exportja, nagy lökést adott a gyarmati ipar fejlődésének. A két világháború közötti időben, az elmaradott országokba irányuló tőkekivitel növekedése következtében, a gyarmatokon folytatódott a kapitalizmus fejlődése. Ennek megfelelően növekedett a gyarmati országok proletariátusa.

Indiában az ipari vállalatok száma 1914-től 1939-ig 2874-ről 10 466-ra emelkedett. Ezzel együtt megnövekedett a gyárimunkások száma. 1914-ben az indiai feldolgozóiparban 951 000 munkás dolgozott, 1939-ben pedig már 1 751 100. Ugyanakkor az indiai munkások összlétszáma, a bányászokat, a vasúti munkásokat, a hajósokat és az ültetvényeken dolgozó munkásokat is beleértve, 1939-ben körülbelül 5 millió volt. Kínában (Mandzsúria nélkül) a legalább 30 munkást foglalkoztató ipari vállalatok száma 1910-től 1937-ig 200-ról 2500-ra, az ezekben foglalkoztatott munkások száma pedig 150 000-ről 2 750 000-re emelkedett. Ha az iparilag fejlettebb Mandzsúriát is figyelembe vesszük, a kínai iparban és közlekedésben (a kisüzemeket nem számítva) közvetlenül a második világháború előtt körülbelül 4 millió munkás dolgozott. Jelentékenyen megnövekedett az ipari proletariátus Indonéziában, Malájföldön, az afrikai és más gyarmatokon.

A kapitalizmus általános válságának időszakában fokozódik a gyarmatok munkásosztályának kizsákmányolása. Az indiai munkások helyzetének kivizsgálásával foglalkozó bizottság 1929—1931-ben megállapította, hogy egy egyszerű munkáscsalád keresete egy családtagra átszámítva csak körülbelül a fele annak az összegnek, amelyet a bombayi börtönökben egy rab eltartására fordítanak. A gyarmatokon a munkások zöme eladósodik és az uzsorások karmai között vergődik. Mindenfelé elterjedt a kényszermunka, különösen a bányaiparban és a mezőgazdaságban (az ültetvényeken).

A gyarmatok munkásosztálya az imperializmus elleni küzdelem aktív, s egyben legkövetkezetesebb harcosa, amelyben megvan az a képesség, hogy tömörítse a parasztság sokmilliós tömegeit, és végigvigye a forradalmat. A munkásosztálynak és a parasztságnak a munkásosztály vezette szövetsége döntő feltétele annak, hogy a gyarmati országok elnyomott népeinek nemzeti felszabadító harca sikerrel járjon. A gyarmatok munkásosztályát a gazdasági és politikai fejlődés egész menete egyre inkább a nemzeti felszabadító mozgalom vezető erejévé avatja.

Mint már mondottuk, az imperializmus, az ipar valamelyes fejlődése ellenére, akadályozza a gyarmatok gazdasági fejlődését. A gyarmati országok hazai iparának bizonyos gyarapodása mellett, továbbra sem fejlődik a nehézipar, és ezek az országok

az anyaország agrár- és nyersanyag-függvényei maradnak. Az imperializmus a gyarmatokon gondosan őrzi, és az elnyomott népek kizsákmányolásának fokozására használja ki a hűbéri viszonyok maradványait. A tőkés viszonyok kifejlődése a falun, amelyek szétrombolják a naturális gazdasági formákat, csak fokozza a parasztság kizsákmányolását és pauperizálódását. A gyarmati forradalom a forradalmi mozgalom két folyamának: a hűbéri csökevények ellen irányuló mozgalomnak és az imperializmusellenes mozgalomnak az egyesülése. Az imperialista elnyomás forradalmi megdöntése nélkül a gyarmatokon a hűbéri csökevények felszámolása lehetetlen. A gyarmati forradalmaknak igen hatalmas erejét jelenti a parasztság, amely a gyarmati lakosság zömét alkotja.

A gyarmatok nemzeti burzsoáziája, amelynek érdekeit sérti a külföldi tőke, a forradalom bizonyos szakaszában részt vesz az imperializmus ellen irányuló harcban. A mozgalom helyes proletár irányítása esetén a nemzeti burzsoáziának az imperializmus és a hűbéri csökevények elleni harcban tanúsított következetlenségét és ingadozását le lehet küzdeni, s a nemzeti burzsoázia a forradalom meghatározott időszakaiban haladó szerepet tölthet be. Ugyanakkor a gyarmati népek nemzeti felszabadító harcának fejlődése arányában a reakciós erők — a feudális földesurak és a komprádor burzsoázia aktivitása fokozódik.

A gyarmati országok munkásosztályának növekedése és a gyarmati országok népeinek erősödő nemzeti felszabadító harca a kapitalizmus általános válságának időszakában — új szakaszt jelent a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalmának fejlődésében. Míg azelőtt a nemzeti felszabadító harc csupán a burzsoázia hatalomra jutására vezetett, addig a kapitalizmus általános válságának időszakában megteremti a lehetőségét a munkásosztály hegemóniájának, amely a kapitalista szakasz elkerülésével biztosítja az ország szocialista fejlődését.

A kapitalizmus általános válságának időszakában a gyarmatok nemzeti felszabadító mozgalma egyre inkább egybekapcsolódik az anyaországok munkásosztályának forradalmi harcával. A gyarmatok és a függő országok az imperializmus tartalékából egyre inkább a szocialista forradalom tartalékává válnak.

A piacprobléma kiéleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség. A kapitalizmus általános válságának elmaradhatatlan vonása a piacprobléma kiéleződése, és ami ebből következik: az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség.

A piacprobléma kiéleződését a kapitalizmus általános vál-

ságának időszakában mindenekelőtt az okozza, hogy egyes országok kiszakadtak az imperializmus világrendszeréből. Az a tény, hogy Oroszország a maga óriási felvevőpiacaival és nyersanyagforrásaival levált a tőkés rendszerről, nem maradhatott hatás nélkül a kapitalista világ gazdasági helyzetére. A kapitalizmus általános válságának időszakában elkerülhetetlenül fokozódik a dolgozók elnyomorodása, akiknek életszínvonalát a tőkések a legvégső minimum határán igyekeznek tartani, s ennek következtében csökken a tömegek vásárlóképessége. A piacprobléma kiéleződését az idézi elő, hogy kifejlődik a gyarmati és a függő országok saját kapitalizmusa, amely a piacokon versenyezni kezd a régi tőkés országokkal. A gyarmati országok népei által indított nemzeti felszabadító harc kibontakozása szintén megnehezíti az imperialista államok helyzetét a külföldi piacokon.

Mindeme körülmények folytán a két világháború közötti időszakra jellemző volt *a piacok viszonylagos stabilitása*, a kapitalizmus termelési lehetőségeinek egyidejű növekedése mellett. Ez elkerülhetetlenül a végsőkig kiélezte a kapitalizmus minden ellentmondását. „A termelési lehetőségek növekedése és a piacok viszonylagos stabilitása közötti ellentmondás az alapja annak, hogy a piac problémája ma a kapitalizmus legfőbb problémája. Általában az árufelvevő piacok és különösen a külföldi piacok problémájának élesedése, a tőkekiviteli piacok problémájának élesedése — ez jellemző a mai kapitalizmusra.

Tulajdonképpen ezzel magyarázható, hogy a gyárak csökkentett foglalkoztatottsága megszokott jelenséggé válik"[1].

Azelőtt a gyárak kapacitásának tömeges kihasználatlansága csak gazdasági válságok idején fordult elő. A kapitalizmus általános válságának időszakára *az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága* jellemző.

Így például az 1925—1929. évi fellendülés időszakában az Egyesült Államok feldolgozóiparának termelési kapacitását csupán 80%-ban használták ki. 1930—1934-ben a feldolgozóipar termelési kapacitásának kihasználása 60%-ra csökkent. Emellett figyelembe kell venni, hogy az Egyesült Államok burzsoá statisztikája a feldolgozóipar termelési kapacitásának kiszámításánál nem vette figyelembe a hosszú idő óta nem működő üzemeket, s már eleve abból indult ki, hogy az üzemek egy műszakban dolgoznak.

Az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlanságával szorosan összefügg a *krónikus tömegmunkanélküliség*. Az első világháború előtt a munka tartalékserege válság idején megnőtt,

[1] *Sztálin*. A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XV. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 10. köt. Szikra 1952. 295—296. old.

a fellendülés idején viszont aránylag kisméretűre csökkent. A kapitalizmus általános válságának időszakában a munkanélküliség óriási méreteket ölt, s a megélénkülés és fellendülés éveiben is magas színvonalon marad. A munka tartalékserege állandó, sokmilliós munkanélküli sereggé vált.

Az Egyesült Államokban az ipari termelésnek a két világháború között elért tetőpontján, 1929-ben, a teljes munkanélküliek száma körülbelül 2 millió volt, s a rákövetkező években, egészen a második világháborúig, sohasem volt kevesebb 8 milliónál. Angliában a biztosított munkások közül 1922-től 1938-ig évenként legalább 1,2 millió volt teljes munkanélküli. A munkások milliói tartották fenn magukat alkalmi munkából, milliókat sújtott a részleges munkanélküliség.

A krónikussá vált tömegmunkanélküliség erősen rosszabbítja a munkásosztály helyzetét. Lehetővé teszi a kapitalisták számára, hogy óriási mértékben fokozzák az üzemekben a munkaintenzitást, az utcára dobják a nehéz munkában tönkrement munkásokat, és új, erősebb és egészségesebb munkásokat vegyenek fel. Ennek következtében erősen lerövidül a dolgozó „munkáskora", a munkások kevesebb időt töltenek életükből az üzemben. A munkások egyre kevésbé biztosak abban, hogy mit hoz számukra a holnap. A kapitalisták kihasználják a krónikus tömegmunkanélküliséget, s erősen csökkentik a foglalkoztatottak munkabérét. A munkáscsaládok jövedelme annak következtében is csökken, hogy kevesebb családtag dolgozik.

Az Egyesült Államokban a burzsoá statisztika adatai szerint a munkanélküliség 1920-tól 1933-ig végbement növekedésével párhuzamosan az iparban, az építőiparban és a vasúti közlekedésben foglalkoztatott munkások évi átlagos munkabére az 1920. évi 1483 dollárról 1933-ig 915 dollárra, vagyis 38,3%-kal csökkent. A munkanélküli családtagok rászorulnak arra, hogy maguk is a dolgozó családtagok szűkös keresetéből éljenek. Ha az egész munkabéralapot nemcsak a foglalkoztatottakra, hanem valamennyi munkásra vonatkoztatjuk, tehát a munkanélkülieket is figyelembe vesszük, kitűnik, hogy az egy munkásra jutó kereset (a munkanélkülieket is beleszámítva) a munkanélküliség növekedése folytán az 1920. évi 1332 dollárról 1933-ig 497 dollárra, vagyis 62,7%-kal csökkent.

A krónikus tömegmunkanélküliség komoly hatással van a parasztság helyzetére is. Először, szűkíti a belföldi piacot, és csökkenti a városi lakosságnak a mezőgazdasági termékek iránti keresletét. Ez az agrárválságok elmélyülésére vezet. Másodszor, súlyosbítja a helyzetet a munkapiacon, és megnehezíti, hogy a tönkrement, s munkakeresés céljából a városba menekülő parasztok elhelyezkedjenek az ipari termelésben. Ennek következtében fokozódik az agrártúlnépesedés és a parasztság pauperizálódása. A krónikus tömegmunkanélküliség, akárcsak az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága, a kapitalizmus

rothadását bizonyítja, s arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus képtelen kihasználni a társadalom termelőerőit.

A kapitalizmus általános válságának időszakában a munkásosztály kizsákmányolásának fokozódása és életszínvonalának hanyatlása még jobban kiélezi a munka és a tőke közötti ellentéteket.

A túltermelési válságok elmélyülése és a tőkés ciklusban végbemenő változások. A felvevőpiacoknak a termelési lehetőségek mögötti elmaradása a kapitalista világban, továbbá az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség túltermelési válságokra és a tőkés ciklusban végbemenő lényeges változásokra vezet.

Ezek a változások a következőkben foglalhatók össze: a ciklus megrövidül, s a válságok ennek következtében gyakoribbá válnak; növekszik a válságok romboló hatása; nehezebb kilábalni a válságból, s emiatt hosszabb ideig tart a válság szakasza, meghosszabbodik a depresszió szakasza, a fellendülés pedig bizonytalanabbá és rövidebbé válik.

Az első világháború előtt rendszerint 10—12 évenként voltak gazdasági válságok, és csak néha fordult elő, hogy a válság nyolc év után következett be. A két világháború közötti időszakban, 1920-tól 1938-ig, vagyis 18 év alatt, három gazdasági válság zajlott le: 1920—1921-ben, 1929—1933-ban és 1937—1938-ban.

A termelés csökkenésének mértéke a kapitalizmus általános válságának időszakában egészében véve jelentősen megnövekedett. Az Egyesült Államok feldolgozóiparának termelése az 1920—1921. évi válság idején (a válság előtti tetőponttól a válság mélypontjáig) 23%-kal, az 1929—1933. évi válság idején 47,1%-kal, az 1937—1938. évi válság idején pedig 22,9%-kal csökkent.

A kapitalizmus történetében a legsúlyosabb és a legélesebb formában jelentkező válság az 1929—1933. évi gazdasági válság volt. Ebben a válságban nagy erővel mutatkozott meg a kapitalizmus általános válságának hatása. „A jelenlegi válság — mondta Ernst Thälmann az 1929—1933. évi válság jellemzése során — jellegét tekintve *ciklikus válság* a tőkés rendszer *általános válságának* keretében, a monopolkapitalizmus korszakában. Meg kell értenünk az általános válság és az időszakos válság közötti dialektikus kölcsönhatást. Egyfelől az időszakos válság soha nem látott éles formákat ölt, mert a kapitalizmus általános válságának talaján zajlik le, és a monopolkapitalizmus viszonyai határozzák meg. Másfelől az időszakos válság által előidézett

pusztítások tovább súlyosbítják a tőkés rendszer általános válságát, és meggyorsítják annak kibontakozását"[1].

Az 1929—1933. évi gazdasági válság a kapitalista világnak kivétel nélkül valamennyi országára kiterjedt. Ez lehetetlenné tette, hogy egyik ország a másik rovására manőverezzen. A válság a jelenkori kapitalizmus legnagyobb országát, az Egyesült Államokat sújtotta legerősebben. A fő tőkés országok ipari válsága összefonódott az agrárországok mezőgazdasági válságával, ami súlyosbította az egész gazdasági válságot. Az egész kapitalista világ ipari termelése 36%-kal, egyes országoké pedig még nagyobb arányban csökkent. A világkereskedelem forgalma egyharmadára zsugorodott össze. A tőkés országok pénzügyei teljesen szétzilálódtak.

A kapitalizmus általános válságának időszakában a gazdasági válságok idején óriási mértékben emelkedik a munkanélküliek száma.

A teljes munkanélküliek aránya a termelés mélypontján, hivatalos adatok szerint, az Egyesült Államokban 1932-ben 32%, Angliában 22% volt. Németországban a szervezett munkások között a teljes munkanélküliek aránya 1932-ben 43,8%-ot, a részleges munkanélküliéké pedig 22,6%-ot ért el. Abszolút számokban a teljes munkanélküliek száma 1932-ben az Egyesült Államokban — hivatalos adatok szerint — 13,2 millió, Németországban 5,5 millió, Angliában 2,8 millió volt. 1933-ban az egész kapitalista világban 30 millióra rúgott a teljes munkanélküliek száma. Óriási méreteket öltött a részleges munkanélküliség. Így például az Egyesült Államokban 1932 februárjában 11 millió részleges munkanélküli volt.

Az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a tömegek szélsőséges elnyomorodása *megnehezíti a válságból való kijutást.* Az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága korlátozza az állótőke felújításának és bővítésének kereteit, és akadályozza az átmenetet a depresszióból a megélénkülésbe és a fellendülésbe. Ugyanebben az irányban hat a krónikus tömegmunkanélküliség és a magas monopolárak politikája, amelyek korlátozzák a fogyasztási cikkek piacának bővülését. Ezáltal elhúzódik a válság szakasza. Míg azelőtt a válság egy-két év alatt véget ért, az 1929—1933. évi válság több mint négy évig tartott.

Az 1920—1921. évi válság után bekövetkezett megélénkülés és fellendülés igen egyenlőtlen volt, és többször szakította félbe részleges válság. Az Egyesült Államokban 1924-ben és 1927-ben volt részleges túltermelési válság. Angliában és Németországban 1926-ban csökkent jelentősen a termelés. Az 1929—

[1] *Thälmann.* A népforradalom feladatai Németországban. Előadói beszéd a Németországi Kommunista Párt Központi Bizottságának 1931 január 15-i plénumán.

1933. évi válság után viszont már nem a szokásos depresszió, hanem *különleges fajtájú depresszió* következett, amely, ha nem is vetette vissza az ipart a mélypontra, nem vezetett az ipar újabb fellendülésére és virágzására. A különleges fajtájú depresszió után valamelyes megélénkülés következett, ez azonban nem vezetett újabb, magasabb alapon bekövetkező virágzásra. A kapitalista világ ipari termelése 1937-ben mindössze 3,5%-kal múlta felül az 1929-es színvonalat, sok tőkés országban (az Egyesült Államokban, Franciaországban, Olaszországban stb.) pedig el sem érte az 1929. évi színvonalat. 1937 derekán a kapitalista világban újabb gazdasági válság kezdődött, amely az Egyesült Államokban tört ki, majd átterjedt Angliára, Franciaországra és több más országra.

A kapitalista világ együttes ipari termelése 1938-ban 10,3%-kal volt alacsonyabb, mint 1937-ben; az Egyesült Államoké 21,8%-kal, Angliáé 12%-kal, Franciaországé 9%-kal. Az ipari össztermelés 1938-ban az 1929. évihez képest az Egyesült Államokban 72,3%, Angliában 98,7%, Franciaországban 66%, Olaszországban 98,5% volt.

Az 1937—1938. évi válság az 1929—1933. évi válságtól elsősorban abban különbözött, hogy nem az ipar virágzásának fázisa után tört ki, mint 1929-ben, hanem a különleges fajtájú depresszió és valamelyes megélénkülés után. Továbbá, ez a válság abban az időszakban kezdődött, amikor Japán háborút indított Kínában, Németország és Olaszország pedig háborús vágányokra állította át gazdaságát, amikor valamennyi többi kapitalista ország kezdett áttérni a hadigazdaságra. Ez azt jelentette, hogy a kapitalizmusnak sokkal kevesebb erőforrása volt a válságból való normális kilábaláshoz, mint az 1929—1933. évi válság idején.

A kapitalizmus általános válságának körülményei között gyakoribbá válnak és súlyosbodnak az agrárválságok. A 20-as évek első felében lezajlott agrárválság után 1928-ban újabb súlyos agrárválság kezdődött, amely egészen a második világháborúig tartott. A mezőgazdasági cikkek viszonylagos túltermelése erős áresést idézett elő, amelynek következtében rosszabbodott a parasztság helyzete.

Az Egyesült Államokban a farmerek termékeiért fizetett árak indexe 1921-ben az 1920-as színvonal 58,5%-ára, 1932-ig pedig az 1928-as színvonal 43,6%-ára esett vissza. Az Egyesült Államokban a mezőgazdasági termelés 1934-ig az 1928-as színvonal 67,9%-ára, az 1920-as színvonalnak pedig 70,6%-ára esett vissza. A parasztok jövedelme csökkent.

A parasztság zömének tönkrejutása és pauperizálódása erősíti e tömegek körében a forradalmi hangulatot, s a parasztságot a kapitalizmus ellen a munkásosztály vezetésével vívott harc útjára tereli.

A kapitalizmus általános válságának körülményei között a tőkés újratermelés és a tőkés ciklus menetére nagy befolyása van a fegyverkezési hajszának és a világháborúknak, amelyeket a monopóliumok a maximális profit biztosítására használnak ki. A hadiinflációs tényezők a konjunktúra ideiglenes megélénkülésére vezethetnek, feltartóztathatják a megkezdődött válság kibontakozását, illetve elodázhatják az újabb gazdasági válság kitörését. A háborúk és a gazdaság militarizálása azonban nem menthetik meg a tőkés gazdaságot a válságoktól. Mi több, hozzájárulnak a gazdasági válságok további súlyosbodásához és élesebb formában való jelentkezéséhez. A világháborúk óriási pusztítást visznek végbe a termelőerőkben és a társadalmi gazdagságban: a gyárakban, a felhalmozott anyagi értékekben és az emberéletben. A háborúk azzal, hogy egyoldalúvá teszik a népgazdaság fejlődését, fokozzák a tőkés gazdaság egyenlőtlenségét és aránytalanságát. A gazdaság militarizálása azt jelenti, hogy a fogyasztási cikkek termelésének csökkentése révén bővül a hadsereg számára szükséges fegyverek és hadianyagok gyártása, mérhetetlenül emelkednek az adók és nő a drágaság, ami elkerülhetetlenül a lakosság fogyasztásának csökkenésére, a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondás kiéleződésére vezet, s újabb, még súlyosabb gazdasági válság kirobbanását készíti elő.

A kapitalizmus rothadásának fokozódása általános válságának időszakában a termelés ütemének általános lassúbbodásában mutatkozik meg. A kapitalista világ ipari termelésének átlagos évi növekedési üteme a következőképpen alakult: 1890-től 1913-ig 3,7%, az 1913 és 1953 közötti időszakban 2,5%. Ugyanakkor erősen fokozódott a tőkés termelés fejlődésének egyenlőtlensége.

A kapitalizmus általános válságának időszakában a monopolista burzsoázia, abban a törekvésében, hogy feltartóztassa a tőkés rendszer bukását, és megtartsa uralmát, támadást intéz a dolgozók életszínvonala és demokratikus jogai ellen, s rendőri módszereket honosít meg az igazgatás terén. Valamennyi fő tőkés országban fokozott ütemben halad előre az állami-monopolista kapitalizmus kialakulása.

A burzsoázia, amely már nem tud a parlamentarizmus és a burzsoá demokrácia régi módszereivel uralkodni, több országban — Olaszországban, Németországban, Japánban és másutt — fasiszta rendszert léptetett életbe. A *fasizmus* a finánctőke legreakciósabb és legagresszívebb csoportjainak nyílt, terrorista diktatúrája. A fasizmus célja az, hogy az országon belül szét-

zúzza a munkásosztály szervezeteit és elnyomjon minden haladó erőt, külső viszonylatban pedig hódítóháborut készítsen elő és robbantson ki a világuralomért. A fasizmus ezeket a célokat a terror és a szociális demagógia módszereivel igyekszik elérni.

Az 1929—1933. és az 1937—1938. évi gazdasági világválság tehát erősen kiélezte mind a tőkés országokon belüli, mind a tőkés országok közötti ellentéteket. Az imperialista államok ezekből az ellentétekből a világ ismételt újrafelosztására irányuló háború előkészítésében keresték a kivezető utat.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kapitalizmus általános válsága az egész tőkés világrendszer átfogó válsága. Ez a válság a gazdasági és a politikai életre egyaránt kiterjed. Alapja egyrészt a kapitalizmus világrendszerének — amelyről egyre újabb országok válnak le — egyre fokozódó bomlása, másrészt a kapitalizmusról levált országok növekvő gazdasági ereje.

2. A kapitalizmus általános válsága egész történelmi időszakra terjed, amelynek folyamán bekövetkezik a kapitalizmus bukása és a szocializmus győzelme — nemzetközi méretekben. A kapitalizmus általános válsága az első világháború időszakában kezdődött, különösen annak következtében, hogy a Szovjetunió levált a tőkés rendszerről.

3. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom az emberiség történetében gyökeres fordulatot jelentett a régi, kapitalista világból az új, szocialista világ felé. A világnak két rendszerre, kapitalista és szocialista rendszerre szakadása és e két rendszer harca a kapitalizmus általános válságának fő ismertetőjele. A világnak két rendszerre szakadásával a gazdasági fejlődés két vonala alakult ki: míg a tőkés rendszer egyre jobban belebonyolódik a megoldhatatlan ellentmondásokba, a szocialista rendszer töretlenül felfelé ívelő vonalban, válságok és katasztrófák nélkül fejlődik.

4. A kapitalizmus általános válságának egyik igen fontos vonása az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. Ez a válság abban áll, hogy kibontakozik a nemzeti felszabadító harc, amely megrendíti az imperializmus pilléreit a gyarmatokon. Az elnyomott népek nemzeti felszabadító harcának a munkásosztály áll az élére. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óriási forradalmi aktivitásra serkentette az elnyomott népeket, és megnyitotta a proletariátus vezette gyarmati forradalmak korszakát.

5. A kapitalizmus általános válságának körülményei között, annak következtében, hogy egyes országok leváltak az imperializmus rendszeréről, hogy fokozódik a dolgozók elnyomorodása és a gyarmatokon fejlődik a kapitalizmus — egyre jobban kiéleződik a piacprobléma. A kapitalizmus általános válságának jellemző vonása az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség. A piacprobléma kiéleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség nyomán súlyosbodnak a gazdasági válságok, és lényeges változások mennek végbe a tőkés ciklusban.

XXII. FEJEZET

A KAPITALIZMUS ÁLTALÁNOS VÁLSÁGÁNAK ELMÉLYÜLÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A második világháború és a kapitalizmus általános válságának második szakasza. Lenin előre látta, hogy az első világháború után az imperialista ellentétek következtében kirobbanó további háborúk következnek. „Mindenki látja — mondta az 1914—1918-as háború befejezése után —, hogy elkerülhetetlen egy újabb ugyanilyen háború, ha az imperialisták és a burzsoázia maradnak hatalmon"[1].

A befolyási övezeteknek az imperialista országok között az első világháború nyomán végbement felosztása még kevésbé volt tartós, mint a háború előtti. Anglia és Franciaország szerepe a világ ipari termelésében jelentősen csökkent, helyzetük a tőkés világpiacon rosszabbodott. Az amerikai monopóliumok, amelyek a háború idején alaposan megszedték magukat, bővítették termelési kapacitásukat, és a tőkekivitel tekintetében első helyre kerültek a kapitalista világban. Németország, amely az első világháborúban vereséget szenvedett, amerikai és angol kölcsönök segítségével mihamar helyreállította nehéziparát, és követelni kezdte a befolyási övezetek újrafelosztását. Japán a Kína elleni agresszió útjára lépett. Olaszország harcba indult több idegen gyarmati birtok megkaparintásáért.

Ilyenformán annak a törvénynek az érvényesülése, amely

---

[1] *Lenin.* Beszéd a Moszkvai Szovjet ünnepi ülésén. Lásd *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 427. old.

szerint a tőkés országok egyenlőtlenül fejlődnek, az első világháború utáni időszakban a tőkés világrendszeren belüli egyensúly újabb erős felbillenésére vezetett. A kapitalista világban két, egymással ellenségesen szemben álló tábor alakult ki, ami a második világháborúra vezetett.

A második világháborút, amelyet a nemzetközi imperialista reakció erői készítettek elő, a fasiszta államok — Németország, Japán és Olaszország tömbje robbantotta ki. A háború előtti időszakban az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormánykörei, abban a törekvésükben, hogy a német fasizmus és a japán imperializmus agresszióját a Szovjetunió ellen irányítsák, mindent elnéztek az agresszoroknak, és minden lehető módon a háború kirobbantására ösztökélték őket. A német imperializmus azonban először Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok ellen indított háborút, s azután támadta meg a Szovjetuniót. A második világháború a hitleri Németország és rabló szövetségesei — a fasiszta Olaszország és a militarista Japán részéről hódító, rablóháború volt. Ugyanakkor a Szovjetunió és a fasiszták által megtámadott más népek részéről igazságos, felszabadító háború volt.

A második világháború a hadműveletek méreteit, a fegyveres erők létszámát, a haditechnika alkalmazásának arányait, az emberáldozatok nagyságát és a megsemmisült anyagi értékek mennyiségét tekintve messze felülmúlta az első világháborút. Sok európai és ázsiai ország óriási emberveszteséget és példátlan anyagi károkat szenvedett.

A hadviselő államok közvetlen háborús kiadásai mintegy ezermilliárd dollárra rúgtak, s ebben az összegben nincsenek benne a hadműveletek pusztításai nyomán keletkezett károk. Sok európai és ázsiai nép gazdaságának és kultúrájának óriási károkat okozott a német fasiszták és a japán megszállók rablógazdálkodása.

A háború az állami-monopolista kapitalizmus további fejlődésével járt. A burzsoá államoknak a háborúval összefüggő egész sor intézkedése arra irányult, hogy magas monopolprofitot, maximális profitot biztosítsanak a finánctőke mágnásai számára. Ezt a célt szolgálták az olyan intézkedések, amelyek értelmében rendkívül kedvező feltételekkel milliárdos hadimegrendeléseket adtak a legnagyobb monopóliumoknak, a monopóliumoknak potom áron állami üzemeket adtak át, a vezető társaságok érdekeinek megfelelően osztották el a hiánynyersanyagokat és a munkaerőt, s kényszereszközökkel száz- meg ezerszámra zárták be, vagy néhány hadiipari cégnek rendelték alá a kis- és középüzemeket.

A hadviselő tőkés hatalmak a háborús kiadásokat az adókból, kölcsönökből és papírpénz kibocsátásából fedezték. A fő tőkés országokban (az Egyesült Államokban, Angliában, Németországban) 1943—1944-ben az adók a nemzeti jövedelemnek mintegy 35%-át emésztették fel. Az infláció óriási áremelkedést idézett elő. A munkanap meghosszabbítása, a munka militarizálása, az adóterhek növekedése, a drágaság fokozódása és a fogyasztás visszaesése azt jelentette, hogy még nagyobb arányokat öltött a munkásosztálynak és a parasztság zömének a kizsákmányolása.

A monopóliumok a háború idején mesébe illő profithoz jutottak.

Az amerikai monopóliumok profitja az 1938. évi 3,3 milliárd dollárról 1941-ig 17 milliárd, 1942-ben 20,9 milliárd, 1943-ban 24,6 milliárd, 1944-ben pedig 23,3 milliárd dollárra növekedett. Hatalmas profitot vágtak zsebre a háború éveiben Anglia, Franciaország, a fasiszta Németország, Olaszország és Japán monopóliumai.

A háború idején és a háború utáni időszakban még jobban megnövekedett a monopóliumok gazdasági és politikai mindenhatósága a tőkés országokban. Különösen hatalmas arányokat öltöttek az olyan amerikai monopóliumok műveletei, mint az Acéltröszt, a Du Pont vegyipari konszern, a General Motors és a Chrysler autócégek, a General Electric villamosipari monopólium stb. Például a General Motors konszernnek jelenleg az Egyesült Államokban 102 gyára, 20 más országban pedig 33 gyára van, s ezekben a gyárakban körülbelül félmillió munkás dolgozik.

A háború első időszakában mind a két egymással összecsapott tőkés koalíció abban reménykedett, hogy leveri ellenfelét, s e mellett egyfelől a német imperialisták, másfelől az Egyesült Államok imperialistái a világuralom megszerzésére törekedtek. Ebben kerestek kivezető utat az általános válságból. Ugyanakkor mind a két tőkés csoportosulás arra számított, hogy a Szovjetunió elpusztul, vagy legalábbis lényegesen meggyengül a háború folyamán, hogy sikerül elfojtani az anyaországok munkásmozgalmát és a gyarmatokon folyó nemzeti felszabadító mozgalmat.

Az imperialisták e számításai a szovjet nép hősi harca, a Szovjetunió gazdasági és katonai ereje, valamint az európai és ázsiai imperialistaellenes nemzeti felszabadító mozgalom hatalmas fellendülése következtében meghiúsultak. A második világháború azzal végződött, hogy a hitlerellenes koalíció viszonyainak fegyveres erői teljesen szétzúzták a fasiszta államokat. Ebben döntő szerepe volt a Szovjetuniónak, amely megmentette a fasiszta leigázóktól Európa népeinek civilizációját, szabadságát, függetlenségét és magát az európai népek létét.

A Szovjetállam, az imperialisták ama számításai ellenére, hogy a Szovjetunió megsemmisül vagy meggyengül — még erősebben került ki a háborúból, nemzetközi tekintélye megnövekedett. A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja megmutatta a világ első szocialista államának erejét és hatalmát, a szocialista társadalmi és államrend óriási előnyeit. A fasiszta agresszorok veresége lehetővé tette az európai és ázsiai népi felszabadító mozgalom nagyarányú kibontakozását. A jelenkor társadalmi fejlődésének az a Lenin által felfedezett törvénye, amely szerint a gazdaság kapitalista rendszerének szocialista gazdasági rendszerrel való forradalmi felváltása olyanformán megy végbe, hogy fokozatosan egyre újabb országok válnak le a kapitalizmus világrendszeréről — ez a törvény teljes mértékben beigazolódott.

A háború, az imperialisták ama számításai ellenére, hogy a

forradalmi mozgalom meggyengül és súlyos vereséget szenved — újabb országoknak a kapitalista rendszerről való leválására vezetett. Közép- és Délkelet-Európa egész sor országának — Lengyelországnak, Csehszlovákiának, Jugoszláviának, Romániának, Magyarországnak, Bulgáriának, Albániának népei lerázták magukról a reakciós rendszerek igáját, és saját kezükbe vették a hatalmat. A népi demokratikus köztársaságok gyökeres társadalmi és gazdasági átalakításokat hajtottak végre, és a szocialista építés útjára léptek. A világimperializmus komoly veresége, a béke és demokrácia táborának kimagasló sikere volt a Német Demokratikus Köztársaság megalakulása, amely támasza a német nép demokratikus erőinek az egységes, demokratikus és békeszerető Németország megteremtéséért folytatott harcban.

A gyarmatok és függő országok népeinek nemzeti felszabadító harcában, az imperialisták ama számításai ellenére, hogy még jobban leigázhatják ezeket a népeket — újabb hatalmas fellendülés következett be. Igen nagy történelmi változások mentek végbe Ázsiában, ahol az egész földgolyó lakosságának több mint a fele él. E változások között első helyen áll a Kínai Kommunista Párt vezette nagy kínai népnek az imperializmus és a belföldi feudális reakció egyesült erői fölött aratott győzelme. A kínai népi forradalom a világ legnagyobb félgyarmati országában véget vetett a feudális kizsákmányolók és a külföldi imperialisták uralmának, s egy 600 milliós népet felszabadított az imperializmus hatalma alól. A Kínai Népköztársaság megalakulása az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a Szovjetuniónak a második világháborúban aratott győzelme után a legerősebb csapás volt az imperializmus egész rendszerére. Népköztársaság keletkezett Koreában és Vietnamban.

Mindez a szocializmus és a kapitalizmus erőviszonyainak további komoly megváltozására vezetett, a szocializmus javára, a kapitalizmus hátrányára. Számos európai és ázsiai országnak a tőkés világról való leválása következtében most az emberiségnek már több mint egyharmada felszabadult a kapitalista járom alól.

A második világháború időszakában, különösen az európai és ázsiai népi demokratikus országoknak a tőkés rendszerről való leválása után, kibontakozott *a kapitalizmus általános válságának második szakasza,* amelyet e válság további elmélyülése és kiéleződése jellemez.

Két tábor kialakulása a nemzetközi küzdőtéren és az egységes világpiac szétesése. A második világháború legfontosabb eredménye az volt, hogy megalakult a szocializmusnak és demokráciának a kapitalizmusról levált európai és ázsiai ország-

gokat egyesítő világtábora, élén a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal. A béke, a demokrácia és a szocializmus eszméjével rokonszenvez a kapitalista világ száz- meg százmillió dolgozója, napjaink minden haladó embere. A szocializmus és a demokrácia táborával szemben áll a kapitalizmus tábora, élén az Egyesült Államokkal.

A második világháborúnak és a nemzetközi küzdőtéren a két tábor kialakulásának közgazdasági szempontból legfontosabb következménye *az egységes, mindent átfogó világpiac szétesése* volt. „A két ellentétes tábor létezésének közgazdasági eredménye az lett, hogy szétesett az egységes, mindent átfogó világpiac, aminek következtében most két, egymással szintén szembenálló, párhuzamos világpiac van"[1]. Ebből szükségszerűen következett a kapitalizmus általános válságának további elmélyülése.

A háború utáni időszakban a szocialista tábor országai gazdaságilag tömörültek, s megszervezték a szoros gazdasági együttműködést és a kölcsönös segítségnyújtást. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének az alapja a kölcsönös segítésnek és a közös gazdasági fellendülés elérésének őszinte vágya. A fő kapitalista országok — az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország — megpróbálkoztak a Szovjetunió, Kína és az európai népi demokráciák gazdasági blokád alá helyezésével, s azt remélték, hogy megfojthatják ezeket az országokat. De csak azt érték el, hogy akaratukon kívül elősegítették az új, párhuzamos világpiac kialakulását és megszilárdulását. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdaságának válságnélküli fejlődése következtében az új világpiac nem ismer elhelyezési nehézségeket, felvevőképessége állandóan nő.

Számos európai és ázsiai országnak az imperializmus rendszeréről való leválása következtében a fő kapitalista országok (az Egyesült Államok, Anglia, Franciaország) számára jelentősen csökkent az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják. Különösen erősen hatott ez vissza az Egyesült Államokra, mivel iparának termelési kapacitása a háború idején jelentősen megnövekedett.

Minthogy a fő kapitalista országok számára szűkül az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják, az imperialista tábor országai között fokozódik a harc a felvevőpiacokért, a nyersanyagforrásokért és a tőkebefektetési területekért. Az imperialisták, mindenekelőtt pedig az amerikai imperialisták, a hatal-

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 32. old.

mas piacok elvesztése folytán bekövetkezett nehézségeiket úgy igyekeznek megoldani, hogy versenytársaik rovására fokozottan terjeszkednek, agresszív cselekedeteket hajtanak végre, fegyverkezési hajszát folytatnak és militarizálják a gazdaságot. Mindez azonban még jobban elmélyíti a kapitalizmus ellentmondásait.

A két tábor — a szocialista és a kapitalista tábor — a gazdasági fejlődés két vonalát testesíti meg. Az egyik vonal — a termelőerők gyors fejlődésének, a békés gazdaság szakadatlan fellendülésének, a Szovjetunióban és a népi demokratikus országokban élő dolgozó tömegek állandóan növekvő jólétének vonala. A másik vonal — a termelőerők fejlődésének előrehaladását feltartóztató kapitalizmus gazdaságának, a gazdaság militarizálásának, a dolgozók számára a tőkés világrendszer egyre mélyülő általános válsága közepette az életszínvonal leszállításának vonala.

A két tábor — a szocialista és a kapitalista tábor — két ellentétes nemzetközi politikai irányvonalat testesít meg. Az Egyesült Államok és más imperialista államok agresszív körei egy új világháború előkészítésének, országuk belső életében pedig a reakció erősödésének útját járják. A szocialista tábor harcol az új háborúk veszélye és az imperialista terjeszkedés ellen, a népek közötti gazdasági és kulturális együttműködés fejlesztéséért, a béke és a demokrácia megszilárdításáért.

Az imperialista gyarmati rendszer válságának kiéleződése. A kapitalizmus általános válságának második szakaszát a gyarmati rendszer válságának erős kiéleződése jellemzi. Az imperialista hatalmaknak az a kísérlete, hogy a függő országok népeire hárítsák át a háború és a háború következményei által előidézett nehézségeket, a gyarmatvilág dolgozó lakossága számára az életszínvonal jelentős hanyatlásával járt. Az amerikai monopóliumok azzal a jelszóval, hogy „segítséget" nyújtanak a fejletlen országoknak, lépésről lépésre benyomulnak a nyugateurópai országok gyarmataira és befolyási övezeteibe, s ennek következtében még nagyobb arányokat ölt a leigázott népek fosztogatása, és elmélyülnek az imperialista hatalmak közötti ellentétek. Ugyanakkor az iparnak a háború következtében számos gyarmati és félgyarmati országban végbement fejlődése előmozdította a proletariátus növekedését, s ez a proletariátus egyre erőteljesebben száll szembe az imperializmussal. Mindeme körülmények folytán a gyarmatok és az anyaországok közötti ellentétek még jobban kiéleződtek, a gyarmatvilág népeinek nemzeti felszabadító harca erősödött. A német és a japán imperializmus fegyveres erőinek szétzúzása új, kedvező feltételeket teremtett e harc sikeres kimenetele számára. A második világ-

háború, valamint a gyarmati és a függő országokban folyó nemzeti felszabadító harc újabb fellendülése következtében valóra válik *az imperializmus gyarmati rendszerének szétesése.*

Az imperializmus gyarmati rendszerének szétesését mindenekelőtt az mutatja, hogy több gyarmati és félgyarmati országban áttörték az imperializmus frontját, s ezek az országok leváltak az imperializmus világrendszeréről, és népi demokratikus rendet hoztak létre. Mint már mondottuk, az imperializmus világfrontját Kínában, továbbá Koreában és Vietnamban áttörték. A kínai népi forradalom nagy győzelme óriási hatást gyakorolt az imperializmus egész gyarmati hátországára. Kína az imperialista kizsákmányolás és a kapitalista hatalmak csoportjai közötti versengés objektumából önálló nagyhatalommá vált, amely teljes nemzeti szuverenitással rendelkezik, és a nemzetközi küzdőtéren független politikát folytat. A Kínai Népköztársaság, amelyet a barátság és az együttműködés szoros kötelékei fűznek a Szovjetunióhoz és a szocialista tábor többi országához, a béke és a demokrácia hatalmas tényezője a Távol-Keleten és az egész világon.

Az imperializmus gyarmati rendszerének szétesését továbbá az mutatja, hogy több más gyarmati és függő ország népei kivívták a gyarmati rendszer alóli felszabadulást, és az önálló, független fejlődés útjára léptek. Az angol imperializmus az Indiában (e több mint 440 millió lakosú országban) folyó nemzeti felszabadító mozgalom nyomására kénytelen volt lemondani ennek az országnak gyarmati kormányzásáról. Indiát két dóminiumra osztották: Indiára és Pakisztánra. India önálló köztársaság lett, amely a nemzetközi küzdőtéren független politikát folytat. A gyarmati elnyomás alól felszabadult indiai nép harcol függetlenségének megszilárdításáért, az ország iparosításáért és földreform végrehajtásáért. India mellett Indonézia, Burma és Ceylon is lerázta magáról a gyarmati rendszer igáját. Az imperialista hatalmak — mindenekelőtt Anglia és az Egyesült Államok — minden erőfeszítésükkel azon vannak, hogy megőrizzék és erősítsék gazdasági pozícióikat ezekben az országokban, és megfosszák őket az önállóságtól. Az ilyen politika azonban növekvő ellenállásba ütközik ezeknek az országoknak a népeinél, amelyek elszántan védelmezik függetlenségüket.

Az imperialista gyarmati rendszer válságának kiéleződését az mutatja, hogy fellendül az elnyomott népek nemzeti szabadságmozgalma, amely egyben új jellegzetességekkel gazdagodott. Számos gyarmati országban megnövekedett és megszilárdult a proletariátus és a kommunista pártok vezető szerepe, ami fontos feltétele volt annak, hogy az elnyomott népeknek az

imperialisták kiűzéséért és a demokratikus átalakítások megvalósításáért vívott harca sikerre vezessen. A munkásosztály vezetésével létrejön a nemzeti demokratikus egységfront, erősödik a munkásosztály és a parasztság szövetsége az imperialisták és a feudális erők elleni harcban. A népi-felszabadító mozgalom fejlődése egyes leigázott országokban hosszantartó fegyveres harcra vezetett, amelyet a néptömegek vívnak a gyarmatosítók ellen (Malájföld, Fülöp-szigetek). Csatlakoztak a nemzeti felszabadító harchoz Afrika (Madagaszkár, az Aranypart, Kenya, a Délafrikai Unió) gyilkos imperialista elnyomás alatt élő népei. Nő az imperialistákkal szembeni ellenállás a Közel- és Közép-Keleten (Irán, Egyiptom) és Észak-Afrikában (Algéria. Tunisz, Marokkó). Latin-Amerikában fokozódik a harc az Egyesült Államok finánccoligarchiájának gazdasági uralma és politikai elnyomása ellen.

Az Egyesült Államok agresszív körei által vezetett imperialisták reakciós kísérletei, hogy tudniillik meghiúsítsák Ázsia népeinek antiimperialista és antifeudális alapokon történő nemzeti és társadalmi újjászületését, állandóan csődöt mondanak. Az amerikai fegyveres intervenció kudarca Koreában, a francia és az amerikai imperializmus terveinek összeomlása Indokínában világosan megmutatta, hogy visszavonhatatlanul vége azoknak az időknek, amikor az imperialisták fegyveres erővel rá tudták kényszeríteni akaratukat Ázsia népeire, és el tudták fojtani minden szabadság- és függetlenségi törekvésüket.

Az imperializmus gyarmati rendszerének megkezdődött szétesése azzal a következménnyel jár, hogy a gyarmati kizsákmányolás területe egyre jobban összeszűkül. Ez elkerülhetetlenül fokozza a tőkés országok gazdasági és politikai nehézségeit, s megrendíti az egész imperialista rendszer alapjait.

A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének fokozódása. Az amerikai imperializmus terjeszkedése. A második világháború, amely a tőkés országok fejlődésének egyenlőtlensége következtében robbant ki, tovább fokozta ezt az egyenlőtlenséget. Három imperialista hatalom — Németország, Japán és Olaszország katonai vereséget szenvedett. Nagy kárt szenvedett Franciaország, nagyon komolyan meggyengült Anglia. Ugyanakkor az Egyesült Államok monopóliumai, amelyek megszedték magukat a háborún, megszilárdították gazdasági és politikai pozícióikat a kapitalista világban.

Az 1929-től 1939-ig terjedő időszakban az Egyesült Államok ipara, amely jelentős termelési kapacitás tartalékokkal rendelkezik, alapjában véve egy helyben topogott. A vállalatok kapacitása a felvevőpiacok szűk keretei miatt nagymértékben ki-

használatlan maradt. A második világháború idején az Egyesült Államok területén nem folytak hadműveletek, s gazdasága nem volt kitéve háborús pusztításoknak. Ugyanakkor a felvevőpiac az amerikai monopóliumok számára óriási mértékben kibővült. A háború hatalmas keresletet támasztott fegyverek és hadianyagok iránt. Ugyanakkor az amerikai monopóliumok számára lehetővé vált, hogy megkaparintsák a nyugat-európai országoknak a tengerentúli gyarmataikon és befolyási területeiken levő korábbi piacait. Ebben a helyzetben az Egyesült Államok monopóliumai gyorsan növelhették a termelést, s jelentős méretekben valósíthatták meg az ipar termelési apparátusának felújítását.

Az Egyesült Államok iparának termelése 1943-ban 2,2-szeresen múlta felül az 1939-es színvonalat. Ugyanakkor Nyugat-Európa fő tőkés országaiban, amelyeket komolyan sújtott a háború, az ipari termelés a háború végére jelentékenyen csökkent. Ennek következtében az Egyesült Államok részesedése a kapitalista táborhoz tartozó országok együttes ipari termelésében az 1937. évi 41%-ról 1948-ig 56,4%-ra növekedett.

Az Egyesült Államok monopolista körei a világuralmuk megteremtésére vonatkozóan meghirdetett program alapján a nagyarányú gazdasági és politikai terjeszkedés útjára léptek, a tőkés országokban és a gyarmatokon egyaránt. Az amerikai monopóliumok, konkurrenseik meggyengülését kihasználva, a maximális profit utáni hajszájuk során a háború utáni első években megkaparintották a kapitalista világpiac jelentős részét. Nagy arányokban folyamodtak a tőkekivitel állami-monopolista formáihoz más országok leigázása céljából.

Az amerikai finánccoligarchiának azok a számításai azonban, hogy megteremti uralmát a tőkés világpiacon, nem váltak be. A nyugat-európai tőkés országok a háború befejezése idején nagyon leromlott helyzetben voltak. A háború hatalmas kárt okozott a fő nyugat-európai országok gazdaságának, amelyek területén hadműveletek folytak (Németország, Franciaország, Olaszország), vagy amelyek területét légitámadások érték (Anglia). A háború befejezése után ezeknek az országoknak a burzsoáziája a dolgozók kizsákmányolásának fokozása és életszínvonaluk leszorítása révén helyreállította, és jelentős mértékben felújította az ipar termelési apparátusát. Ezek az országok a belső piac szűk keretei folytán kezdtek visszatérni külső piacaikra, amelyeket a háború idején az amerikai monopóliumok kaparintottak meg. Az Egyesült Államok a tőkés világpiacon a háború után mihamar szembetalálta magát a nyugat-európai országok, elsősorban Anglia megnövekedett versenyével. A felvevőpiacokért folytatott harc még jobban kiéleződött annak következtében,

hogy alig 5—6 évvel a második világháború befejezése után Nyugat-Németország és Japán monopóliumai újból belekapcsolódtak ebbe a harcba.

Az amerikai imperializmus terjeszkedése az első időkben az „Európa háború utáni helyreállításához nyújtott segítség" jelszavával lépett fel. Az 1948—1952-re szóló Marshall-tervnek az volt a célja, hogy a nyugat-európai országokat függő helyzetbe hozza az amerikai monopóliumokkal szemben, bevonja ezeket az országokat az Egyesült Államok imperialista körei által folytatott agresszív politika hatókörébe, és siettesse gazdaságuk militarizálását. A Marshall-terv volt az alapja az északatlanti szerződésnek, ennek az agresszív szövetségnek, amelyet 1949-ben hozott létre az amerikai imperializmus Anglia kormányköreinek aktív támogatásával, saját világuralmának megvalósítása céljából. A Marshall-tervet az úgynevezett „kölcsönös biztonsági" program váltotta fel, amelynek értelmében amerikai „segélyt" most már csak fegyverkezésre, egy újabb háború előkészítésére adnak. Ezzel az amerikai imperializmus végképp levetette álarcát, amelyet azért vett fel, hogy a tőkés országok gazdaságának „helyreállítóját" lássák benne.

A háború idején az amerikai kivitel az európai országok, mindenekelőtt Anglia kivitelének erős csökkenése folytán jelentősen megnövekedett. 1945-ben az Egyesült Államok kivitelének részesedése a tőkés országok együttes kivitelében az 1937. évi 12,6%-kal szemben 40,1% volt, míg Anglia kivitelének részesedése ugyanezen idő alatt 9,9%-ról 7,4%-ra csökkent. De a háború befejezése után, a világpiacon folyó harc kiéleződése és az európai országok kivitelének növekedése következtében, csökkent az Egyesült Államok kivitelének részesedése a tőkés országok kivitelében, s 1954-ben 19,5%-nak, Angliáé pedig ugyanabban az évben 10,1%-nak felelt meg.

Az amerikai monopóliumok minden követ megmozgatnak annak érdekében, hogy erőltessék a kapitalista tábor többi országába irányuló árukivitelüket, s e céljuk elérésére egyaránt felhasználják az ezeknek az országoknak nyújtott uzsorakölcsönöket és a leplezetlen dömpinget. Ugyanakkor az Egyesült Államok messzemenően elzárja saját belföldi piacát a külföldi áruk elől, mégpedig oly módon, hogy rendkívül magas vámokat állapít meg ezekre az árukra. Az amerikai külkereskedelemnek ez az egyoldalú jellege krónikus dollárdeficitet idézett elő más tőkés országokban, ami azt jelenti, hogy ezeknek az országoknak nincs elég dollárjuk az Egyesült Államokból behozott áruk megfizetésére.

Az Egyesült Államok monopóliumainak gazdasági terjeszkedése az országok között a történelem folyamán kialakult, sokoldalú gazdasági kapcsolatok megszakadására vezet. Az amerikai imperializmus megfosztja Nyugat-Európát attól a lehetőségtől, hogy élelmiszert és nyersanyagot kapjon a kelet-európai országokból, amelyek ezeket az árukat nyugat-európai iparcikkek ellenében szállították. A tőkés gazdaság háború utáni nehézségeinek súlyosbodását előidéző tényezők közül az egyik éppen

az a körülmény, hogy az imperialisták maguk csapták be saját maguk előtt a demokratikus tábor világpiacának kapuját, amikor csaknem teljesen megszüntették a kereskedelmet a Szovjetunióval, a Kínai Népköztársasággal és az európai népi demokratikus országokkal.

A második világháború utáni években (1946-tól 1954-ig) az Egyesült Államok kivitele évi átlagban 13,5 milliárd dollár volt, behozatala pedig csupán 8,5 milliárd dollár; az Egyesült Államok évenként átlag 1,3 milliárd dollár értékű árut importált a nyugat-európai országokból, s körülbelül 4 milliárd dollár összegben exportált árukat ezekbe az országokba. Nyolc év alatt a nyugat-európai országokba kivitt és az ezekből az országokból behozott cikkek árösszegének különbsége elérte a 21,6 milliárd dollárt.

Az Egyesült Államoknak a most már a demokratikus táborhoz tartozó országokkal lebonyolított áruforgalma 1951-ben 1937-hez viszonyítva egytizedére, Angliáé egyhatodára, Franciaországé kevesebb mint egynegyedére csökkent.

Az amerikai monopóliumok terjeszkedése érzékeny csapásokat mér a többi kapitalista országra. Az amerikai monopóliumok „segítség" ürügyével, hitelnyújtás révén megvetik lábukat más országok gazdasági életében, s fontos pozíciókat ragadnak magukhoz a nyugat-európai hatalmak gyarmatain. Anglia és Franciaország, amelyek számára elsőrendű jelentőségű az olcsó nyersanyag és a biztos felvevőpiac, nem tűrhetik a végtelenségig ezt a helyzetet. Az amerikai finánctőke igája alá került legyőzött országok — Nyugat-Németország, Japán és Olaszország szintén nem törődhetnek bele ebbe a sorsba.

A második világháború után az imperializmus összeszűkült táborán belül még jobban megnőtt a fejlődés egyenlőtlensége, ami elkerülhetetlenül a tőkés országok közötti *ellentétek* további *növekedésére* vezet. Ezek között a fő ellentét *az Egyesült Államok és Anglia ellentéte*. Ez az ellentét jut kifejezésre abban a nyílt harcban, amely az amerikai és az angol monopóliumok között dúl az árufelvevő piacokért, a nyersanyagforrásokért (mindenekelőtt az ásványolajért, a nyersgumiért, a színes- és ritkafémekért), s általában a befolyási övezetekért (Nyugat-Európában, a Közel- és Távol-Keleten, Latin-Amerikában).

Az imperialista államoknak az Egyesült Államok összetákolta, s a szocialista tábor országai ellen irányuló agresszív blokkjai nem küszöbölhetik ki az e blokkok részvevői közötti kibékíthetetlen ellentéteket és konfliktusokat, amelyek a tőke uralma alatt levő terület összezsugorodása idején, a magas monopolprofitért folytatott harc során keletkeznek. Ilyenformán most is érvényes az a lenini tétel, amely szerint az imperializmus korszakában a tőkés országok egyenlőtlen fejlődése törvényének

érvényesülése az ezen országok közötti konfliktusok és háborús összeütközések veszélyét hordozza magában.

Az imperialista hatalmak — mindenekelőtt az Egyesült Államok — agresszív körei mindjárt a második világháború befejezése után olyan politikát kezdtek folytatni, amelynek célja egy harmadik világháború előkészítése. A monopóliumok szekértolói a népek megtévesztésére törekednek, amikor azt állítják, hogy a háború azért elkerülhetetlen, mert a mai világban két ellentétes rendszer, kapitalizmus és szocializmus létezik. A történelmi tények megcáfolják ezt a koholmányt. Az első világháborút az imperialista ellentétek kiéleződése idézte elő egy olyan világban, amelyben még osztatlanul uralkodott a tőkés rendszer. A második világháború a tőkés országok két koalíciója között kirobbant háborúval kezdődött. A második világháború utáni időszakban a szocialista tábor országai szilárdan és következetesen védelmezik a népek közötti béke fenntartásának és megszilárdításának ügyét, s abból az álláspontból indulnak ki, hogy teljesen lehetséges a kapitalista és a szocialista rendszer békés egymás mellett élése és egymás közti gazdasági versenye. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok politikája, amely az államok békés együttműködésének fejlesztésére irányul, tekintet nélkül azok társadalmi berendezésére, világszerte a dolgozó tömegek támogatásával és a béke minden harcosának rokonszenvével találkozik.

A béke híveinek mozgalma világszerte százmilliókat egyesít, köztük a tőkés országokban élő millió meg millió embert. A népek békéjének és biztonságának védelmezése alapján, mint közös alapon különböző társadalmi csoportokhoz tartozó, különféle politikai és vallási nézeteket valló emberek tömörülnek. Az új világháborúnak az agresszív imperialista körök által összetákolt tervei kudarcot vallanak, ha a népek kezükbe veszik a béke megőrzésének ügyét, és mindvégig kitartanak mellette. „A világ demokratikus erői ma már elég hatalmasak ahhoz, hogy megakadályozzák a háborút, ha egységesen lépnek fel, s le tudják fogni azok kezét, akik hadinyereségre áhítoznak és világuralomra tartanak igényt"[1].

A tőkés országok gazdaságának militarizálása. A tőkés ciklusban végbemenő változások. Az uralkodó monopóliumok a jelenlegi körülmények között, amikor az egységes világpiac szétesett, s a fő tőkés országok számára összeszűkült az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják — egyre inkább

[1] *Foster.* Az amerikai földrész rövid politikai története. Szikra 1952. 740. old.

a gazdaság militarizálásához folyamodnak, mint olyan eszközhöz, amellyel el lehet érni a termelés növekedését, és biztosítani lehet a legmagasabb profitot. Az állami költségvetésekben szakadatlanul nő a fegyverkezési versenyre fordított közvetlen és közvetett kiadások részaránya. A nemzeti jövedelem egyre nagyobb részét felemésztő állami költségvetések növekedésével együtt nő a költségvetési hiány, nő az államadósság, a pénzforgalomban egyre több a papírpénz, s ennek vásárlóereje csökken. A gazdaság militarizálása elkerülhetetlenül még jobban kiélezi a tőkés gazdaság megoldhatatlan ellentmondásait.

Az amerikai monopóliumok profitja a valóságosnál nyilvánvalóan kisebb összegeket feltüntető hivatalos adatok szerint, az 1938. évi 3,3 milliárd dollárról 1954-ig 34,8 milliárd dollárra, vagyis több mint tízszeresére növekedett. Az amerikai monopóliumok a háború utáni kilenc év alatt több mint 304 milliárd dollár profitot zsebeltek be. Angliában a részvénytársaságok profitja az 1938. évi 1 milliárd font sterlinggel szemben 1953-ban 3,5 milliárd font sterling volt.

A háború utáni években (1946-tól 1954-ig) az Egyesült Államok katonai kiadásainak teljes összege, az Északatlanti Szövetséghez tartozó országok felfegyverzésének és az atombomba-gyártásnak a költségeit is beleszámítva, meghaladta a 258 milliárd dollárt. Az Egyesült Államok közvetlen katonai kiadásai az utóbbi három évben (1952—1954-ben) átlagosan évi 47 milliárd dollárra, vagyis az egész költségvetés több mint kétharmad részére rúgtak, a második világháború előtti három év 953 millió dollárjával, vagyis az egész költségvetés 12%-ával szemben. Angliában a katonai kiadások ugyanebben az időszakban 173 millió font sterlingről 1429 millió font sterlingre emelkedtek, ami a háború előtti időszak 18%-ával szemben az egész költségvetés egyharmad részének felel meg. Franciaországban az utóbbi három év alatt a katonai kiadások átlagosan felülmúlták az egész költségvetés egyharmad részét.

Az amerikai dollár vásárlóereje 1954-ben az 1939. évinek csak 34,6%-a, az angol font sterlingé 31,2%-a, a francia franké 2,8%-a, az olasz líráé 1,8%-a volt.

A tőkés országok gazdaságának militarizálása a kapitalizmus élősdiségének és rothadásának egyik legkirívóbb megnyilvánulása. Lenin még az első világháború idején, az Egyesült Államok gyorsütemű gazdasági fejlődéséről szólva hangsúlyozta, hogy „éppen ennek *következtében* a legújabb amerikai kapitalizmus élősdi vonásai különös élességgel ütköznek ki”[1]. A második világháború utáni időszakban az amerikai kapitalizmusnak ez az élősdi jellege még inkább fokozódott. Ez különösen világosan nyilvánul meg az állam improduktív kiadásainak növekedésében, amelyeknek oka a fegyverkezési verseny és a nemzetgazdaság minden területre kiterjedő militarizálása.

---

[1] *Lenin.* Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lásd *Lenin* Művei. 22. köt. Szikra 1951. 313. old.

A kapitalizmus élősdisége és rothadása egyáltalán nem jelenti a technikai fejlődés megszűnését, a technika teljes tespedését. A technikai tespedésnek a monopóliumokra jellemző tendenciája együtt érvényesül az ellenkező tendenciával — a technikának a konkurrencia és a magas monopolprofit utáni hajsza hatására történő fejlesztésével. A fegyverkezési verseny a technika fejlődésére vezet a hadiipar különböző ágaiban és az ezekkel összefüggő nehézipari ágakban. Mindeme körülmények következtében a technika a tőkés országokban nem topog egy helyben, hanem előre halad. De a kapitalizmus rothadása megnyilvánul abban, hogy a technikai haladás a legnagyobb mértékben egyenlőtlenül valósul meg, s jelentékenyen elmarad a tudomány és a technika fejlődésének jelenlegi színvonala által biztosított óriási lehetőségek mögött.

A gazdaság militarizálásának lényege közgazdasági szempontból az, hogy, először, a késztermék és a nyersanyag egyre nagyobb részét használják fel improduktív katonai fogyasztásra, vagy halmozzák fel óriási stratégiai készletek formájában; másodszor, a haditermelés bővítése a munkások munkabérének további leszállítása, a parasztság tönkretétele, az adóterhek növelése, a gyarmati és a függő országok népeinek kifosztása útján megy végbe. Mindez jelentősen csökkenti a lakosság vásárlóképességét, az ipari és mezőgazdasági cikkek iránti keresletet, s a polgári célokra történő termelés erős csökkenésére vezet. Tehát a tőkés országok gazdaságának militarizálása elkerülhetetlenül a túltermelési válság feltételeinek érlelődésére vezet, mert elmélyíti a termelési lehetőségek és a lakosság csökkenő fizetőképes kereslete közti aránytalanságot.

A kapitalista világrendszer általános válságának elmélyülésével kapcsolatban a tőkés ciklusban további változások mennek végbe. Ezek a változások az egységes világpiac szétesésében és a tőkés országok egyenlőtlen fejlődésének fokozódásából következnek. A második világháború elkerülhetetlen következményeivel és a gazdaság militarizálásával függenek össze. A háborús-inflációs tényezők — vagyis a gazdaság militarizálása és az ezzel együtt járó infláció — ideiglenesen feltartóztatják ugyan a válság kirobbanását, de nem küszöbölhetik ki, illetve nem korlátozhatják a tőkés újratermelés általános törvényeinek érvényesülését, amelyekből szükségszerűen következnek a válságok.

Mivel egyfelől az Egyesült Államok, másfelől a fő nyugateurópai országok igen különböző gazdasági következményekkel kerültek ki a háborúból, a tőkés ciklus lefolyása nem lehetett egyforma az egész kapitalista világban. A második világháború

befejezése után az Egyesült Államokban a háborús kereslet alapján felduzzadt ipari termelés 1946-ban erősen csökkent (1943-hoz képest 29%-kal). Ez után 1948—1949-ben gazdasági válság volt. Jellemző, hogy a válság küszöbén, 1948-ban, az Egyesült Államok ipara még nem érte el a háborús időszak legnagyobb termelését — az 1943-as színvonalat. Az 1948—1949-es válság bizonyos fokig több nyugat-európai országot is érintett. Az Egyesült Államok iparának termelése 1948 októbertől 1949 októberig 10%-kal esett vissza. Az Egyesült Államok ipari termelése a legmagasabb színvonalhoz, az 1943-as színvonalhoz képest 1949-ben 35%-kal, a gépgyártás színvonala 50%-kal csökkent. A termelés csökkenése válságjelenségekkel járt együtt az áruforgalom, a hitel és a külkereskedelem terén. E válságjelenségekhez tartozik az óriási realizálatlan árukészletek felhalmozódása és a kereskedelmi forgalom visszaesése, a vasúti szállítások erős csökkenése, a tőzsdekrachok, a részvényárfolyamok milliárdos összegekre menő zuhanása, a bukások számának növekedése, az amerikai kivitel csökkenése.

Mivel a háború jelentős pusztításokat idézett elő a fő nyugat-európai országok gazdaságában, s a pusztítások helyrehozása egy bizonyos ideig késleltette a túltermelési válság előfeltételeinek érlelődését, a háború utáni időszakban növekedett ezekben az országokban az ipari termelés. Az Egyesült Államokban 1948—1949-ben kitört válság Nyugat-Európában nem vezetett a termelés általános visszaesésére, tehát nem fejlődött gazdasági világválsággá.

Az Egyesült Államok és más kapitalista országok katonai kiadásainak — különösen a koreai háború 1950-ben történt kitörése utáni — gyors növekedése egy ideig ösztönzésül szolgált a termelés, elsősorban a fegyvergyártás, és általában a hadianyag-gyártás bővítésére. Ez a megélénkülés azonban egyoldalú jellege folytán nem volt szilárd, és rövid ideig tartott. Az Egyesült Államokban már 1953 derekán újból megkezdődött a termelés válságjellegű visszaesése. Az Egyesült Államok ipari termelése nem egészen egy év alatt — 1953 augusztustól 1954 áprilisig — 10%-kal csökkent. A termelés csökkenése azzal a következménnyel járt, hogy a teljes munkanélküliek száma kétszeresére emelkedett, valóságos csődhullám öntötte el az országot, s a nagy monopóliumok elnyelték a kisebb vállalatokat. 1954 áprilistól novemberig az ipari termelés ugyanazon a színvonalon maradt, és csak 1954 novemberétől kezdett lassan növekedni.

Ilyenformán az újratermelést a kapitalizmus általános válságának második szakaszában az egyes országok fejlődésének

erősen megnövekedett egyenlőtlensége jellemzi, ami a kapitalizmus egész gazdasági rendszerét különösen ingataggá teszi. A gazdasági világválság előfeltételei valamennyi kapitalista országban továbbra is érlelődnek.

A munkásosztály elnyomorodásának fokozódása a tőkés országokban. A kapitalizmus általános válságának a második világháború után bekövetkezett elmélyülése a proletariátus további elnyomorodására vezetett. A monopóliumok, amelyek maximális profitra törekednek, fokozzák a dolgozók kizsákmányolását. A monopoltőke a dolgozókra hárítja át a háború pusztító következményeinek és a gazdaság militarizálásának minden terhét.

A monopóliumok a reakciós szakszervezeti vezetők támogatásával arra törekednek, hogy a névleges munkabér „befagyasztása", vagyis az infláció és az adóterhek növekedésének körülményei között a névleges bér emelésének megtiltása révén csökkentsék a munkások reálbérét. Az infláció következtében nő a drágaság, gyors ütemben emelkedik a fogyasztási cikkek ára, s ilyenformán nő a névleges és reálmunkabér közötti különbség. A külső terjeszkedést és a tőkés országok gazdaságának militarizálását a dolgozókra kivetett adók révén valósítják meg. A munkásosztályt illetően az életszínvonal hanyatlásának egyik tényezője a lakbérek gyors növekedése. A reálbér csökkenése következtében romlik a munkáslakosság táplálkozása.

Rosszabbodik a tőkés országok dolgozó értelmiségének helyzete: nő soraiban a krónikus tömegmunkanélküliség, jövedelme a drágaság, az adók és az infláció növekedése következtében csökken.

Az Egyesült Államokban és Angliában, különösen pedig Franciaországban és Olaszországban a munkások reálbére a háború előttihez képest jelentősen csökkent. Így például Franciaországban az egy órára eső munkabér vásárlóereje 1955-ben általában mintegy a fele volt a háború előttinek.

A pénz vásárlóerejének erős csökkenésével együtt a létfenntartási költségek a tőkés országokban a háború előttiekhez viszonyítva jelentékenyen megnövekedtek: 1954-ben az Egyesült Államokban 2,9-szer, Franciaországban több mint 30-szor, Olaszországban 60-szor olyan magasak voltak a létfenntartási költségek, mint a háború előtti időkben.

Az Egyesült Államokban 1952-ben, a haditermelés növekedése ellenére, mintegy 3 millió teljes és 10 millió részleges munkanélküli, Nyugat-Németországban csaknem 3 millió teljes és részleges munkanélküli számláltak. Olaszországban több mint 2 millió teljes munkanélküli és még több részleges munkanélküli tartottak nyilván. Japánban mintegy 10 millió volt a teljes és a részleges munkanélküliek száma. Az Egyesült Államokban 1954 elején a teljes munkanélküliek száma elérte a 3,7 milliót, a részleges munkanélküliek száma pedig a 13,4 milliót.

Az Egyesült Államokban a lakosságot terhelő egyenesadók az 1952—

1953-as költségvetési évben az 1937—1938-as költségvetési évhez viszonyítva — még a valuta elértéktelenedésének figyelembevételével is — majdnem 12-szeresükre emelkedtek. A nyugat-európai országokban, ahol a második világháború előtt is nagyon nyomasztó volt az adóteher, az adók ugyanezen időszakban a következő arányban emelkedtek: Angliában 2-szeresükre, Franciaországban 2,5-szeresükre, Olaszországban 1,5-szeresükre.

A munkáscsaládok lakbére az Egyesült Államokban 1955 elejéig az 1939. évinek több mint kétszeresére emelkedett.

Az Egyesült Államokban az amerikai Népszámlálási Hivatal adatai szerint 1949 folyamán a családok 72,2%-ának jövedelme még a hivatalosan megállapított létminimumot sem fedezte, s ugyanakkor a családok 34,4%-a a létminimum felénél kevesebb, 18,5%-uk a negyedénél kevesebb, 9,4%-uk pedig a nyolcadánál is kevesebb jövedelemmel rendelkezett.

A tőkés országokban a lakosság széles rétegeinek rosszabbodó anyagi helyzete a néptömegek elégedetlenségének és felháborodásának növekedésére vezet, s a néptömegek egyre aktívabban szállnak szembe a monopoltőke elnyomásával. Ez abban jut kifejezésre, hogy a tőkés országokban fellendül a sztrájkmozgalom, erősödnek a haladó szakszervezetek, amelyek az 1945-ben alapított Szakszervezeti Világszövetségben egyesülnek, fejlődnek a kommunista pártok, egyre nő a tömegbefolyásuk, s fokozódik a munkásosztály politikai aktivitása. A kommunista pártok és a haladó szakszervezetek ugyanakkor, amikor erélyesen szembeszállnak a jobboldali szocialisták és a reakciós szakszervezeti vezetők szakadár tevékenységével, a munkásosztályt a proletárszolidaritás, az imperialista elnyomás alóli felszabadulásért folytatott harc szellemében nevelik.

A monopóliumok nyomásának fokozódása a tőkés országok mezőgazdaságában és a parasztság tönkremenetele. A kapitalizmus általános válságának a második világháború után bekövetkezett elmélyülését jellemzi az is, hogy erősödik a monopóliumok és a finánctőke uralma a mezőgazdaságban, s fokozódik a parasztság zömének differenciálódása és tönkremenetele.

A finánctőke egyre szélesebb körben és egyre mélyebben hatol be a mezőgazdaságba. A jelzálogbankok, amelyek telekkönyvi bekebelezésre nyújtják a hitelt, a tönkrement parasztok földjének, továbbá gazdasági felszerelésének és egyéb ingóságainak tényleges tulajdonosaivá válnak. A rövidlejáratú hitelek nyújtásával foglalkozó bankok és a biztosító társaságok markukban tartják az eladósodott parasztokat.

A monopóliumok a mezőgazdasági cikkeken a termelőtől a fogyasztóhoz vezető út minden egyes szakaszán keresnek. A monopóliumok azzal, hogy alacsony árakat szabnak meg a kisparasztoktól megvásárolt termékekre, és igen magasan szabják meg a kiskereskedelmi árakat, a parasztság jövedelmének

jelentős részét elsajátítják. Óriási profithoz jutnak a parasztok zömének rovására azok a monopóliumok, amelyek mezőgazdasági termékek feldolgozásával foglalkoznak (a malom-, hús-, konzerv- és cukoripari monopóliumok). Az államhatalom intézkedései — az adópolitika, a felvásárlási műveletek és a mezőgazdaságnak nyújtott úgynevezett „segítség" különböző formái — a monopóliumok még nagyobb arányú gazdagodására és a parasztság zömének elszegényedésére vezetnek. A parasztoknak a monopóliumok által történő kizsákmányolása összefonódik a jobbágykizsákmányolás számos csökevényével, mindenekelőtt a részes bérlettel, ami azt jelenti, hogy a földbérlő a föld és felszerelés használatáért a termés jelentős részét kénytelen átengedni a földtulajdonosnak.

Az Egyesült Államokban az 500 acre-en felüli, s 1950-ben a gazdaságoknak nem egészen 6%-át tevő nagybirtokok részesedése az egész földterületben az 1940. évi 44,9%-ról 1950-ig 53,5%-ra, az 1000 acre-én felüli latifundiumok részesedése pedig ugyanezen idő alatt 34,3%-ról 42,6%-ra növekedett. Az 1950. évi összeírás adatai szerint a gazdaságok (az 1200 dollár értékű vagy ennél kevesebb árut termelő gazdaságok) 44%-a az egész termelt árumennyiségnek nem egészen 5%-át szolgáltatta, vagyis ezekben kezdetleges, alacsony termelékenységű, saját szükségletre termelő gazdálkodást folytattak, ezzel szemben a gazdaságok mindössze 2%-át tevő 103 000 nagyfarmra (25 000 dollár értékű, vagy ennél több árutermeléssel) az Egyesült Államokban termelt egész árumennyiségnek 26%-a esett. Franciaországban 1950-ben a tíz hektáron aluli kisgazdaságok, amelyek a gazdaságok 56,7%-át jelentették, a mezőgazdasági területnek csak 16,1%-ával rendelkeztek, míg a 4,4%-nyi nagygazdaságok birtokában a föld 29,9%-a volt. Nyugat-Németországban az 5 hektáron aluli kisgazdaságok, melyek 1949-ben a gazdaságok 55,8%-át alkották, az egész földnek csak 11%-ával rendelkeztek, ezzel szemben a 0,7%-ot tevő nagygazdaságok a föld 27,7%-át birtokolták. Olaszországban 2,5 millió földnélküli és 1,7 millió törpebirtokos él. Az Egyesült Államokban az 1940-től 1950-ig terjedő tíz év alatt több mint 700 000 farmergazdaság ment tönkre.

Az Egyesült Államokban a földjáradék összege az 1937. évi 760 millió dollárról 1952-ig 2,1 milliárd dollárra emelkedett. Olaszországban néhányszáz földbirtokos évente 450 milliárd líra földjáradékhoz jut, ugyanakkor pedig 2,5 millió mezőgazdasági munkás együttes munkabére körülbelül 250 milliárd líra. Az amerikai farmereknek a bankokkal és más hitelintézményekkel szemben fennálló tartozásai 1946-tól 1954-ig több mint kétszeresükre nőttek, s 1955 január 1-én elérték a 18 milliárd dollárt. A farmerek vagyonadója 1953-ban 2,3-szer akkora volt mint 1942-ben.

A második világháború után a tőkés országokban a munkásosztály és a parasztság elnyomorodásának fokozódása, s ezeknek az országoknak a fegyverkezési versenyre fordított óriási kiadásai következtében csökkent a fizetőképes kereslet, és kiéleződött a mezőgazdasági termékek felvevőpiacának problémája. Ennek folytán nőnek a vevőt nem találó mezőgazdasági

termékek készletei és „fölöslegei", csökken a vetésterület, erősen csökken a parasztságnak a terményeladásból származó bevétele, tömegesen mennek tönkre a kistermelők, nagymennyiségű élelmiszert semmisítenek meg, s ezzel egyidejűleg csökken az élelmiszerfogyasztás, a dolgozó tömegek táplálkozása nem kielégítő. Mindez újabb agrárválság bekövetkezését készíti elő.

Az Egyesült Államok átmeneti búzakészletei 1954-ben 2,4-szeresen múlták felül az 1929—1933. évi válság idején felhalmozódott készletek legmagasabb színvonalát, s több mint 7-szeresen haladták meg az 1946—1948-as évek átlagos készletét. A magas élelmiszerárak fenntartása céljából az Egyesült Államok állami szervei nagymennyiségű gabonát, gyapotot, burgonyát és állatitermékeket vásárolnak össze, s ezeknek a készleteknek egy részét rendszeresen megsemmisítik.

1954-ben az Egyesült Államok farmereinek tiszta jövedelme az 1946—1948-as átlagos évi jövedelemhez viszonyítva 4,6 milliárd dollárral, vagyis 36%-kal csökkent.

* * *

A kapitalizmus általános válságának a második világháború után bekövetkezett további elmélyülését a tőkés társadalom antagonizmusainak szüntelen élesedése jellemzi. A társadalom termelőerőinek és a tőkés termelési viszonyoknak végsőkig kiéleződött ellentmondása világosan megmutatja, milyen sorsot szánt a történelem az idejétmúlt burzsoá rendnek.

A kapitalizmus általános válságának második szakaszában kiéleződött a burzsoá demokrácia válsága. A burzsoá uralom népellenes és nemzetellenes jellege egyre nyíltabban mutatkozik meg. A burzsoázia reakciós körei a kapitalizmus általános válságából háborúban és a politikai élet fasizálásában keresnek kivezető utat.

A tőkés országok néptömegei, amelyek a proletárinternacionalizmus zászlaja alatt menetelnek, az előállt helyzetből az imperialista rabság egész rendszere ellen, s a nemzeti és társadalmi felszabadulásért folytatott aktív és elszánt harcban keresik a kivezető utat.

„A proletár szocialista nemzetköziség a dolgozók szolidaritásának és a népek együttműködésének alapja függetlenségük megvédésére, az imperializmus cselszövései ellen, a béke védelmére. Arra tanítja a munkásokat, hogy minden országban egyesüljenek a tőke uralma elleni harcra, a szocialista gazdaságra való áttérés biztosítására. Megtanítja a munkásosztályt és a népeket, hogy kifejlesszék a nemzetközi szolidaritás kapcsola-

tait, hogy még jobban harcoljanak a békéért, és hogy elszigeteljék és ártalmatlanná tegyék az új háború provokátorait"[1].

Az első világháború után Oroszország, a második világháború után egész sor európai és ázsiai ország levált a kapitalizmus rendszeréről, s ha az imperialistáknak sikerülne kirobbantani a harmadik világháborút, ez elkerülhetetlenül az egész kapitalista világrendszer csődjére vezetne. Az imperialista agresszorok ebben a háborúban nemcsak a szocialista tábor államainak legyőzhetetlen erejébe ütköznének; azzal a ténnyel találnák szembe magukat, hogy kirobbannak a jelenkori kapitalizmus legélesebb ellentétei: a munka és a tőke, az imperialista hatalmak, az anyaországok és a gyarmatok közti ellentétek.

A népek haladó, demokratikus erői, élükön a munkásosztállyal és annak élcsapatával — a kommunista pártokkal, tömörülnek, hogy szembeszálljanak az imperialista reakcióval, a fasiszta veszéllyel, az újabb háborús tervekkel. A Szovjetunió, a Kínai Népköztársaságnak és a szocialista tábor többi országának a nemzetközi feszültség enyhítésére irányuló békeszerető politikája a koreai háború megszüntetésére, Indokínában a béke helyreállítására, az ausztriai államszerződés megkötésére vezetett. A négy hatalom — a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország kormányfőinek 1955 júliusában megtartott genfi értekezletén bizonyos sikereket értek el a nemzetközi helyzet megjavítása, és a különböző társadalmi és gazdasági rendszerű államok közötti együttműködés megvalósítása felé vezető úton. A béke, a demokrácia és a szocializmus tábora, élén a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal, a tőkés rendszerről levált országok 900 millió lakosát egyesíti. Ez a tábor hatalmas erőt képvisel, amely döntően befolyásolja korunk történelmének egész menetét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A második világháború időszakában, különösen az európai és ázsiai népi demokratikus államoknak a tőkés rendszerről való leválása után, kibontakozott a kapitalizmus általános válságának második szakasza. A nemzetközi küzdőtér két ellentétes táborának kialakulása következtében szétesett az egységes, mindent átfogó világpiac, és két párhuzamos piac jött létre: a szocialista tábor országainak piaca

[1] *Togliatti.* A munkásosztály egysége és a kommunista és munkáspártok feladatai. Lásd Tartós békéért, népi demokráciáért! 1949 december 3.

és a kapitalista tábor országainak piaca. A fő kapitalista országok — az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország számára erősen összeszűkült az a terület, amelyen a világ erőforrásait kiaknázhatják.

2. A második világháború egyik legfontosabb következménye az volt, hogy erősen kiéleződött az imperializmus gyarmati rendszerének válsága. A gyarmati és a függő országokban folyó nemzeti felszabadító harc fellendülése nyomán megkezdődött a gyarmati rendszer szétesése, Kína és több más ország levált az imperializmus világrendszeréről.

3. A tőkés országok egyenlőtlen fejlődésének további fokozódása elkerülhetetlenül az imperialista tábor belső ellentéteinek kiéleződésére vezet. A gazdaság militarizálása növeli a tőkés országok iparának termelési lehetőségei és termékeinek értékesítési lehetőségei között tátongó szakadékot, s ezzel újabb gazdasági válság bekövetkezését készíti elő.

4. A kapitalizmus általános válságának második szakaszát a nagy dolgozó tömegek anyagi helyzetének további rosszabbodása jellemzi. Ez a munkásosztály reálbérének csökkenésében, a munkanélküliek állandó seregének növekedésében, a munkaszervezés izzasztó-rendszereinek szélesköru alkalmazásában, az inflációban, a növekvő drágaságban, az adóterhek növekedésében, a tőkés országok parasztságának zömét illetően helyzetének rosszabbodásában, s a gyarmati kizsákmányolás fokozódásában jut kifejezésre. A béke, a demokrácia és a szocializmus táborának erősödése, a reakció és a háború imperialista táborának gyengülése, a munkásosztály, a parasztság és a gyarmati népek szabadságharcának fellendülése azt mutatja, hogy korunk a kapitalizmus pusztulásának, a kommunizmus győzelmének történelmi korszaka.

A KAPITALIZMUS KORÁNAK KÖZGAZDASÁGI TANAI

A kapitalizmus fejlődésével és ellentmondásainak növekedésével a közgazdasági elmélet terén különböző irányzatok alakultak ki, amelyek különböző osztályok érdekeit juttatták kifejezésre.

A klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan. A burzsoázia a hűbériség ellen, a tőkés rend uralomra juttatásáért folytatott harca során megteremtette politikai gazdaságtanát, amely halomra döntötte a hűbériség ideológusai által hirdetett közgazdaságtani nézeteket, s bizonyos időn át haladó szerepet töltött be.

A tőkés termelési mód legelőször Angliában lett uralkodóvá. Itt született meg a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan is, amelynek képviselői arra törekedtek, hogy feltárják a gazdasági jelenségek belső összefüggéseit. Már a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan atyja, *William Petty* (1623—1687), akinek működése a merkantilizmus felbomlásának időszakára esik, lényegében az árukban levő munka viszonylagos mennyiségével határozta meg az áruk értékét, bár nagy következetlenséget árult el ebben a kérdésben.

A burzsoá politikai gazdaságtan megteremtésében jelentős szerepük volt a *fiziokratáknak*. Iskolájuk megalapítója *François Quesnay* (1694—1774) volt. A fiziokraták Franciaországban, a XVIII. század második felében, a polgári forradalom eszmei előkészítésének időszakában kezdték meg működésüket. A francia felvilágosodás filozófiájának képviselőihez hasonlóan a fiziokraták is úgy vélték, hogy az emberi társadalomnak természeti, természetadta törvényei vannak. Franciaország abban az időben földművelő ország volt. A merkantilistákkal szemben, akik a gazdagság egyedüli megtestesülésének a pénzt tekintették, a fiziokraták kijelentették, hogy a gazdagság egyedüli forrása a természet, tehát a mezőgazdaság, amely az embernek a természet gyümölcseit szolgáltatja. Innen származik az iskola elnevezése is: a „fiziokrata" szó két görög szónak, a „természet" és a „hatalom" szónak az összetétele.

A fiziokraták elméletében a központi helyet a *„tiszta termékről"* szóló tanítás foglalta el. Így nevezték a fiziokraták a termelési ráfordításokon felül fennmaradó többlettermeket, a terméknek azt a részét, amelyben a kapitalizmusban az értéktöbblet ölt testet. A fiziokraták a gazdagságot dologi, természetbeni formában meglevő, meghatározott terméktömegnek, használati értékek meghatározott tömegének tekintették. Azt állították, hogy „tiszta termék", mint „a természet ajándéka", bérmunka alkalmazása alapján kizárólag a földművelésben és az állattenyésztésben, vagyis azokban a termelési ágakban jön létre, amelyekben a növények és az állatok növekedésének természeti folyamatai végbemennek, ezzel szemben valamennyi többi termelési ágban csupán az történik, hogy megváltozik a mezőgazdaság által szolgáltatott termékek alakja.

A fiziokrata iskola legjelentősebb műve Quesnay *„Gazdasági táblázata"* volt. Quesnay érdeme, hogy — bár nem tudta megalkotni az újratermelés tudományos elméletét — nagyszerű kísérletet tett a tőkés újratermelés teljes folyamatának ábrázolására.

A fiziokraták abból kiindulva, hogy „tiszta termék" csak a mezőgazdaságban keletkezik, azt követelték, hogy minden adó a földbirtokosokat terhelje, a gyárosokat pedig mentesítsék az adóterhek alól. Ebben a követelésben világosan kifejezésre jutott, hogy a fiziokraták egy bizonyos osztályt képviselnek, hogy a burzsoázia ideológusai. A fiziokraták a magántulajdon korlátlan uralmának hívei voltak. Azt állították, hogy csak a szabadverseny felel meg a gazdaság természeti törvényeinek és az emberi természetnek, s a védővámrendszer (protekcionizmus) politikájával a *szabadkereskedelem* politikáját állították szembe. erélyesen küzdöttek a céhkorlátozások és az államnak az ország gazdasági életébe való beavatkozása ellen.

A klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan A. Smith és D. Ricardo műveiben érte el fejlődésének legmagasabb fokát.

Adam Smith (1723—1790) a fiziokratákhoz képest jelentős lépést tett előre a tőkés termelési mód tudományos elemzése terén. Fő művének címe „Vizsgálódás a nemzeti vagyonosság természetéről és okairól" (1776). Smith véleménye szerint valamely ország gazdagsága az előállí-

tott árutömegből áll. Elvetette a fiziokratáknak azt az egyoldalú, s ennélfogva helytelen elképzelését, hogy „tiszta terméket" csak a mezőgazdasági munka hoz létre, és elsőnek hirdette, hogy *minden munka*, akármelyik termelési ágban fejtik is ki, érték forrása. Smith a kapitalizmus manufaktúra időszakának közgazdásza volt, ezért a munkatermelékenység fokozásának alapját a munkamegosztásban látta.

Smith munkásságára a gazdasági jelenségekkel kapcsolatos vizsgálódás két különböző módszerének összefonódása jellemző. Egyrészt a jelenségek belső összefüggését kutatja, s vizsgálódása során igyekszik behatolni a burzsoá gazdasági rendszer lényegébe, vagy ahogy Marx mondja, fiziológiájába. Másrészt leírja a jelenségeket abban a formájukban, ahogyan a tőkés társadalom felszínén jelentkeznek, tehát ahogy azokat a gyakorlat embere, a kapitalista látja. E módszerek közül az előbbi tudományos, az utóbbi — tudománytalan.

Smith, a kapitalizmus jelenségeinek belső összefüggését kutatva, megállapította, hogy az áru értékét az előállítására fordított munka mennyisége határozza meg; emellett a bérmunkás munkabérében munkája termékének egy, a létfenntartási eszközök értéke által meghatározott részét látta, a profitot és a földjáradékot pedig a munkás munkájával létrehozott termékből eszközölt levonásnak tekintette. Smith azonban nem alkalmazta következetesen ezt a szempontot. Az áruk értékének a bennük rejlő munkával való meghatározását minduntalan összekeverte azzal az elképzeléssel, hogy az áruk értékét „a munka értéke" határozza meg. Azt állította, hogy csak „a társadalom ős állapotában" — értsd: a kistermelők egyszerű árugazdaságában — határozza meg az értéket a munka. A kapitalizmusban viszont az áru értéke jövedelmekből — munkabérből, profitból és földjáradékból *tevődik össze*. Ez az állítás a tőkés gazdaság jelenségeinek megtévesztő látszatát tükrözte. Smith véleménye szerint a társadalmi össztermék értéke is kizárólag jövedelmekből — munkabérből, profitból és földjáradékból áll, vagyis helytelenül figyelmen kívül hagyta az áru előállítása során elhasználódott állandó tőke értékét. Ez a tétel, „Smith dogmája", teljesen kizárta a társadalmi újratermelési folyamat megértésének lehetőségét.

Smith volt az első, aki felvázolta a tőkés társadalom osztályszerkezetét, amikor rámutatott arra, hogy ez a társadalom három osztályra tagozódik: 1. munkásokra, 2. kapitalistákra és 3. földbirtokosokra. Smitht azonban korlátozta burzsoá világszemlélete, s nézeteiben az akkori idők osztályharcának fejletlensége mutatkozott meg; azt állította, hogy a tőkés társadalomban az érdekek közössége uralkodik, mert mindenki saját hasznára törekszik, és az egyes törekvések összeütközéséből közös haszon származik. Smith erélyesen fellépett a merkantilisták elméleti nézetei és politikája ellen, és hevesen védelmezte a *szabadversenyt*.

David Ricardo (1772—1823) műveiben érte el tetőfokát a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan. Ricardo az angliai ipari forradalom korában élt. „A közgazdaság és az adózás alapelvei" című fő műve 1817-ben jelent meg.

Ricardo volt az, aki a munkán alapuló értékelméletet a burzsoá látókör keretei között lehetséges legnagyobb következetességgel kidolgozta. Elvetette Smithnek azt a tételét, amely szerint a munka csak „a társadalom ős állapotában" határozza meg az értéket, s kimutatta, hogy a munkás munkája által létrehozott érték az a *forrás*, amelyből a munkabér, a profit és a földjáradék egyaránt származik.

Ricardo, abból kiindulva, hogy az értéket a munka határozza meg, kimutatta, hogyan nyilvánul meg a burzsoá társadalom osztályérdekeinek ellentétes volta az elosztás szférájában. Ricardo azt tartotta, hogy a

társadalom életében mindig voltak és mindig is lesznek osztályok. Marx szavaival élve, Ricardo „tudatosan az osztályérdekek — a munkabér és a profit, a profit és a földjáradék — ellentétét teszi meg kutatásai kiindulópontjává, ezt az ellentétet naívul társadalmi természeti törvényként fogván fel"[1]. Ricardo egy fontos gazdasági törvényt fogalmazott meg, amely így hangzik: minél magasabb a munkás munkabére, annál alacsonyabb a kapitalista profitja és viszont. A profit és a földjáradék ellentétét ugyancsak kimutatta; de tévedett, amikor csak a különbözeti földjáradék létezését ismerte el, amelyet a „csökkenő földhozadék" mondvacsinált „törvényével" hozott összefüggésbe.

Ricardónak nagy szerepe volt a politikai gazdaságtan fejlesztésében. Az a tanítása, amely szerint az értéket kizárólag a munka határozza meg, kimagasló történelmi jelentőségre tett szert. Egyes követői a tőkés ellentmondások növekedésének megfigyelése során arra a következtetésre jutottak, hogy ha értéket kizárólag a munka hoz létre, akkor szükséges és igazságos dolog, hogy a munkás, minden gazdaság létrehozója, egyben minden gazdagság, minden munkatermék gazdája is legyen. Ilyesfajta követeléssel léptek fel a XIX. század első felének Angliájában azok a korai szocialisták, akik Ricardo követői közül kerültek ki.

Ugyanakkor Ricardo tanítása magán viselte a burzsoá korlátozottság vonásait. A tőkés rend a maga ellentétes osztályérdekeivel Ricardo szemében, akárcsak Smithében, természetes és örök rendnek tűnt. Ricardo még csak fel sem vetette az olyan közgazdasági kategóriák történelmi eredetének kérdését, mint az áru, a pénz, a tőke, a profit stb. A tőkét történelmietlenül fogta fel, s azonosította a termelőeszközökkel.

A vulgáris politikai gazdaságtan keletkezése. A kapitalizmus fejlődésével és az osztályharc kiéleződésével a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan helyébe a vulgáris politikai gazdaságtan lép. Marx ezt a politikai gazdaságtant azért nevezte vulgárisnak, mert képviselői a közgazdasági jelenségek tudományos megismerését külső látszatuk leírásával helyettesítették, s a kapitalizmus szépítgetését, ellentmondásainak elpalástolását tűzték ki céljukul. A vulgáris közgazdászok az őket megelőző közgazdászok (különösen A. Smith) nézeteiből mindent elvetettek, ami tudományos volt, és mindent felkaptak, ami tudománytalan volt, ami a korábbi közgazdászok látókörének osztálykorlátozottságából fakadt.

„Most már nem arról volt szó, hogy ez vagy az az elméleti megállapítás igaz-e, hanem arról, hogy a tőkének hasznos-e vagy káros, kellemes-e vagy kellemetlen, rendőrileg megfelelő-e vagy sem. Az önzetlen kutatást bérencek kötelezködése, az elfogulatlan tudományos vizsgálatot az apologetika rossz lelkiismerete és gonosz szándéka váltotta fel"[2].

Az értékelmélet terén a vulgáris közgazdaságtan a munkaidőn alapuló értékmeghatározással szemben számos olyan tétellel állt elő, amelyet már a klasszikus burzsoá iskola megcáfolt. Ide tartozik: a kereslet és kínálat elmélete, amely nem veszi figyelembe az árak alapját alkotó értéket, és ahelyett, hogy magát az áruk árának alapját magyarázná meg, az árak ingadozását írja le; a termelési költségek elmélete, amely az egyik áru árát más áruk árának segítségével magyarázza, vagyis valójában circulus vitiosusban forog; a hasznossági elmélet, amely az áruk értékét használati értékükkel próbálja magyarázni, s figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy a különféle áruk használati értéke minőségileg különböző, és ezért mennyiségileg nem hasonlítható össze.

---

[1] *Marx*. A tőke. 1. köt. Szikra 1955. 18. old.
[2] Ugyanott.

T. R. Malthus angol vulgáris közgazdász (1766—1834) egy dajkamesébe illő nézettel állt elő, amely szerint a kapitalizmusban a dolgozó tömegek nyomorának az az oka, hogy az emberek gyorsabban szaporodnak, mint amilyen mértékben a természet által nyújtott létfenntartási eszközök mennyisége növekedhet. Malthus állítása szerint a lakosság lélekszáma és a természet által nyújtott létfenntartási eszközök mennyisége közti szükséges összhangot az éhség, a nyomor, a járványok és a háborúk teremtik meg. Embergyűlölő „elméletét" Malthus annak a társadalmi rendnek az igazolása céljából alkotta meg, amelyben megfér egymás mellett a kizsákmányoló osztályok élősdisége és fényűzése, s a dolgozók nagy tömegeinek erőn felüli munkája és növekvő nyomora.

J. B. Say francia vulgáris közgazdász (1767—1832) kijelentette, hogy az érték forrása „három termelési tényező" — a munka, a tőke és a föld, s ebből azt a következtetést vonta le, hogy e három termelési tényező birtokosai az őket „megillető" jövedelemhez jutnak: a munkás a munkabérhez, a kapitalista a profithoz (vagy kamathoz), a földbirtokos pedig a földjáradékhoz. A „három tényező" elmélete, amely széles körben elterjedt a burzsoá politikai gazdaságtanban, annak a döntő körülménynek elleplezésére van hivatva, hogy csak meghatározott társadalmi feltételek között változik a munka bérmunkává, a termelőeszköz tőkévé, s a földtulajdon — járadék forrásává. A tőke és a föld tudvalevőleg csak azért hajt jövedelmet tulajdonosának, mert a munkás meg nem fizetett munkájával értéktöbbletet hoz létre; az értéktöbblet az igazi forrása a tőkés társadalomban minden munka nélküli jövedelemnek. Say azzal az állítással, hogy a kapitalizmusban nincs ellentmondás a termelés és a fogyasztás között, tagadta az általános túltermelési válságok lehetőségét. Say elmélete a kizsákmányoló osztályok érdekében durván meghamisítja a valóságot. *F. Bastiat* francia közgazdász (1801—1850) és az amerikai *Ch. Carey* (1793—1879) buzgón terjesztette azt a kiagyalt nézetet, amely szerint a kapitalizmusban az osztályérdekek harmóniája uralkodik. A vulgáris politikai gazdaságtan a „munka szabadságának" — burzsoá szabadságának — védelme ürügyével elkeseredett harcot folytatott a szakszervezetek, a kollektív szerződések és a munkássztrájkok ellen. A XIX. század második negyedétől kezdve a vulgáris politikai gazdaságtan uralkodó helyzetre tesz szert a burzsoá közgazdaságtudományban.

A kispolgári politikai gazdaságtan. A XIX. század elején kispolgari irányzat alakul ki a politikai gazdaságtanban, amelyben a kispolgárságnak, a tőkés társadalom közbeeső osztályának ellentmondásos helyzete tükröződik. Megalapítója *S. Sismondi* svájci közgazdász (1773—1842). Smithtől és Ricardótól eltérően, akik a tőkés rendet a társadalom természetes rendjének tekintették, Sismondi bírálta és a kispolgárság álláspontjából elítélte a kapitalizmust. Sismondi eszményítette a paraszti és a kézműves kisárutermelést. Mivel nem ismerte fel a tőkés viszonyok fejlődésének éppen a kisárutermelésből következő elkerülhetetlenségét, a kistulajdon örökös fenntartására irányuló utópikus tervekkel állt elő. Abból a tényből, hogy a munkások és a kistermelők jövedelme csökken, Sismondi azt a téves következtetést vonta le, hogy a kapitalizmus fejlődése arányában elkerülhetetlenül szűkül a piac. Helytelenül azt állította, hogy tőkefelhalmozás csak akkor lehetséges, ha vannak kistermelők és van külső piac.

A kispolgári politikai gazdaságtan nézeteit Franciaországban *P. J. Proudhon* (1809—1865) fejlesztette tovább. Azt a reakciós eszmét hangoztatta, hogy a kapitalizmussal együttjáró szociális bajokat mind orvosolni lehet, ha egy különleges bankot létesítenek, amely megvalósítja a kistermelők termékeinek pénznélküli cseréjét, s ingyenes hitelt nyújt a

munkásoknak. Proudhon reformista illúziókat hintett el a munkástömegekben, s a munkások figyelmét elvonta az osztályharctól.

Oroszországban a XIX. század végén a kispolgári politikai gazdaságtan reakciós, utópikus eszméit a liberális narodnyikok hirdették.

Az utópista szocialisták. A gépi nagyipar kialakulásával és fejlődésével a XVIII. század végén és a XIX. század elején egyre világosabban mutatkoztak meg a kapitalizmus ellentmondásai és azok a bajok és szenvedések, amelyekkel a kapitalizmus a dolgozó tömegeket sújtja. A munkásosztály azonban akkor még nem ismerte fel, hogy rá vár a kapitalizmus sírásójának történelmi szerepe. Ebben az időszakban léptek fel a nagy utópista szocialisták: *Henri Saint-Simon* (1760—1825) és *Charles Fourier* (1772—1837) Franciaországban, *Robert Owen* (1771—1858) Angliában, akiknek nagy szerepük volt a szocialista eszmék fejlődésének történetében.

Az utópista szocialisták ugyanúgy a XVIII. századbeli felvilágosodás filozófiája alapján magyarázták a gazdasági jelenségeket, mint a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan képviselői. De míg ezek a tőkés rendben az emberi természetnek megfelelő rendet látták, az utópista szocialisták azt tartották, hogy ez a rend ellenkezik az emberi természettel.

Az utópista szocialisták történelmi jelentősége abban áll, hogy erélyesen bírálták a burzsoá társadalmat, kíméletlenül ostorozták rákfenéit — a nehéz, kimerítő munkára kárhoztatott néptömegek nyomorát és nélkülözését, a társadalom gazdag felső rétegének feslettségét és züllését, a termelőerők óriási tékozlását a konkurrencia és a válságok következtében stb. Számos pompás megsejtésük volt azzal kapcsolatban, hogy milyen lesz a szocialista rend, amelyet ők szembeállítottak a kapitalizmussal. De az utópista szocialisták messze voltak annak megértésétől, hogy valójában milyen úton-módon valósítható meg a szocializmus. Mivel nem ismerték a társadalmi fejlődés törvényeit, az osztályharc törvényeit, úgy vélték, hogy maguk a vagyonos osztályok valósítják majd meg a szocializmust, amikor sikerül őket meggyőzni ennek az új rendnek ésszerű, igazságos és célszerű voltáról. Az utópista szocialisták egyáltalában nem értették meg a proletariátus történelmi szerepét. Az utópista szocializmus „nem tudta sem a kapitalista bérrabszolgaság lényegét megmagyarázni, sem a kapitalizmus fejlődésének törvényeit feltárni, sem azt a *társadalmi erőt* megtalálni, amely képes arra, hogy egy új társadalom alkotója legyen"[1].

Az oroszországi forradalmi demokraták. A XIX. század közepén a jobbágyrendszer válságát élő Oroszországban a gondolkodóknak egy ragyogó csoportja tűnt fel, amely sokban hozzájárult a közgazdaságtudomány fejlődéséhez.

A. I. Herzen (1812—1870) ostorozta az orosz cárizmust és jobbágyrendszert, s felszólította a népet, hogy keljen forradalmi harcra ellenük. Ugyanakkor élesen bírálta a nyugaton uralomra jutott tőkés kizsákmányoló rendet is. Herzen volt az utópikus „paraszt-szocializmus" megalapítója. A „szocializmust" a parasztok földjuttatással egybekapcsolt felszabadításában, a faluközösségi földbirtoklásban és „a földhöz való jog" paraszti eszméjében látta. Herzen e nézeteiben nem volt ugyan semmi, ami szocializmusra vallana, de világosan kifejezésre juttatták a földesúri hatalom megdöntéséért és a földesúri földbirtoklás megszüntetéséért harcoló oroszországi parasztság forradalmi törekvéseit.

[1] *Lenin.* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Lásd *Lenin.* Válogatott művei. 1. köt. Szikra 1954. 67. old.

Óriási érdemeket szerzett a közgazdaságtudomány fejlesztése terén *N. G. Csernisevszkij* (1828—1889), a nagy orosz forradalmár és tudós. Csernisevszkij vezette a forradalmi demokratáknak az oroszországi jobbágyrendszer és cári önkényuralom ellen vívott harcát. Ragyogóan bírálta nemcsak a jobbágyrendszert, hanem a tőkés rendet is, amely akkorra Nyugat-Európában és Észak-Amerikában már megszilárdult. Csernisevszkij mélyreható elemzés keretében feltárta a klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan osztályjellegét és osztálykorlátozottságát, s megsemmisítő bírálatot mondott az olyan vulgáris közgazdászokról, mint John Stuart Mill, Say, Malthus és mások. Marx megítélése szerint N. G. Csernisevszkij mesterien világított rá a burzsoá politikai gazdaságtan csődjére.

Csernisevszkij a kapitalisták önző érdekeit szolgáló burzsoá politikai gazdaságtannal „a dolgozók politikai gazdaságtanát" állította szembe, amelyben a központi helyet a munkának és a dolgozók érdekeinek kell elfoglalni. Persze ő, mint az utópikus „paraszt-szocializmus" képviselője, a tőkés viszonyoknak a korabeli Oroszországra jellemző fejletlensége folytán nem látta, hogy a kapitalizmus és a proletariátus fejlődése az, ami megteremti a szocializmus megvalósításához szükséges anyagi feltételeket és társadalmi erőt. De a tőkés társadalom lényegének, osztályszerkezetének és gazdasági fejlődése jellegének megértésében jóval tovább jutott, mint a nyugat-európai utópista szocialisták, s nagy lépést tett előre a tudományos szocializmushoz vezető úton. Csernisevszkij, a nyugati utópista szocialistáktól eltérően, döntő jelentőséget tulajdonított a dolgozó tömegek forradalmi aktivitásának, a felszabadulásért vívott harcuknak, s a kizsákmányolók elleni népforradalmat hirdette. Csernisevszkij következetes, harcos forradalmi demokrata volt. Lenin azt írta róla, hogy műveiből az osztályharc szelleme árad.

Csernisevszkij közgazdasági tanítása a Marx előtti politikai gazdaságtan fejlődésének csúcspontját jelenti. Filozófiai nézeteit tekintve Csernisevszkij harcos materialista volt. Akárcsak Herzen, ő is egészen közel jutott a dialektikus materializmushoz.

A forradalmi demokraták — Herzen, Csernisevszkij és a velük azonos elveket valló gondolkodók — az orosz szociáldemokrácia előfutárai voltak.

A politikai gazdaságtan terén Marx és Engels által véghezvitt forradalmi fordulat. A XIX. század derekán a tőkés gazdasági rendszer a fő nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban uralkodóvá vált. Kialakult a proletariátus, amely harcba szállt a burzsoázia ellen. Létrejöttek az élenjáró proletár világnézet, *a tudományos szocializmus* megteremtésének feltételei.

Marx Károly (1818—1883) és *Engels Frigyes* (1820—1895) a szocializmust utópiából tudománnyá változtatták. Az általuk kidolgozott tanítás a munkásosztály létérdekeit fejezi ki, s a proletártömegek zászlaja a kapitalizmus forradalmi megdöntéséért és a szocializmus győzelméért vívott harcukban.

Marx tanítása „a filozófia, a politikai gazdaságtan és a szocializmus legnagyobb képviselői tanításának egyenes és közvetlen *folytatásaként* jött létre"[1]. Lenin megállapítása szerint Marx lángelméje éppen abban áll, hogy választ adott a haladó emberi gondolat által már felvetett kérdésekre. Tanítása törvényszerű örököse mindannak, amit az emberi gon-

[1] *Lenin.* A marxizmus három forrása és három alkotórésze. Lásd *Lenin.* Válogatott művei. 1. köt. Szikra 1954. 63. old.

dolkodás az emberi társadalommal foglalkozó tudományok terén mint legértékesebbet létrehozott. Ugyanakkor a marxizmus létrejötte *gyökeres forradalmi fordulatot* jelentett a filozófiában, a politikai gazdaságtanban, valamennyi társadalmi tudományban. Marx és Engels egységes és következetes világnézettel, a tudományos kommunizmus elméleti alapjául szolgáló *dialektikus materializmussal* vértezték fel a munkásosztályt, s a dialektikus materializmusnak a társadalmi jelenségek területére való kiterjesztésével megalkották a tudományos gondolkodás óriási vívmányát jelentő *történelmi materializmust.* Az emberi társadalom történelmietlen szemléletével a fejlődés tényleges menetének mélyreható tanulmányozásán alapuló történelmi felfogást állították szembe. Azt a korábban uralkodó elgondolást, hogy a társadalom mindenkor a változatlanság, a mozdulatlanság állapotában van, a társadalmi fejlődésről szóló következetes tanítással helyettesítették, mely felfedi e fejlődésnek, az egyes társadalmi formák más társadalmi formákkal való felváltásának objektív törvényeit.

Marx és Engels az igazán tudományos politikai gazdaságtan megalapítói. Marx a dialektikus materializmus módszerének a gazdasági viszonyok tanulmányozására való alkalmazásával mélyreható forradalmi fordulatot hajtott végre a politikai gazdaságtanban. Ő a munkásosztály ideológusaként foglalkozott a politikai gazdaságtannal. s mint ilyen, maradéktalanul feltárta a kapitalizmus ellentmondásait, és megteremtette *a proletár politikai gazdaságtant.* Közgazdasági tanítását Marx a kapitalizmus burzsoá védelmezői és kispolgári bírálói ellen vívott engesztelhetetlen harc közepette alkotta meg. Ugyanakkor, amikor felhasználta és továbbfejlesztette a burzsoá politikai gazdaságtan klasszikusainak — Smithnek és Ricardónak számos tételét, egyszersmind következetesen kiküszöbölte a tanításukban található tudományellenes nézeteket és ellentmondásokat. Marx közgazdasági tanításában az emberi társadalom történetével, különösen a kapitalizmus keletkezésének és fejlődésének történetével kapcsolatban óriási anyagot dolgozott fel és általánosított. Ő tárta fel a tőkés termelési mód történelmileg átmeneti jellegét, ő tanulmányozta először a kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának törvényeit. A tőkés rend beható gazdasági elemzése alapján kimutatta, hogy a proletariátusnak történelmi küldetése van: a proletariátus a kapitalizmus sírásója és az új, szocialista társadalom megteremtője.

A marxista világnézet alapjait már a tudományos kommunizmus első, programnyilatkozatnak megfelelő dokumentumában, „A Kommunista Párt Kiáltványában" megtaláljuk, amelyet Marx és Engels 1848-ban írt. Marx és Engels későbbi gazdasági kutatásainak eredményeit Marx „A politikai gazdaságtan bírálatához" című műben tette közzé (1859-ben), amely az áru és a pénz elemzésével foglalkozik; e mű előszavában a történelmi materializmus alapjainak klasszikus kifejtését találjuk. Marx fő műve, amelyet teljes joggal nevezett életművének — a „Tőke". Első kötetét („A tőke termelőfolyamata") Marx 1867-ben tette közzé; a második kötetet („A tőke forgalmi folyamata") Engels adta ki, már Marx halála után, 1885-ben, a harmadik kötetet („A tőkés termelés összfolyamata") pedig 1894-ben. Marx, miközben a „Tőkén" dolgozott, egy, a politikai gazdaságtan történetének kritikai elemzésével foglalkozó negyedik kötet megírását is tervbe vette. E kötet hátrahagyott vázlatos kéziratait Marx és Engels halála után adták ki *„Értéktöbbletelméletek"* címmel (három kötetben).

A tudományos kommunizmus elméletének kidolgozásával Engelsnek

is számos klasszikus műve foglalkozik. Ezek közé tartozik „A munkásosztály helyzete Angliában" (1845), az „Anti-Dühring" (1878), amely a filozófia, a természettudomány és a társadalomtudomány legfontosabb kérdéseit elemzi, „A család, a magántulajdon és az állam eredete" (1884) és több más munka.

Marx a proletár politikai gazdaságtan megteremtése során mindenekelőtt tüzetes elemzésre támaszkodva megalapozta és következetesen kifejtette a *munkán alapuló értékelméletet.* Az áru, továbbá az áru használati értéke és értéke közti ellentmondás tanulmányozása alapján felfedezte, hogy az áruban rejlő munka kettős jellegű. Egyrészt az áru használati értékét létrehozó konkrét munka, másrészt az értéket létrehozó absztrakt munka. A munka kettős jellegének felfedezése lehetővé tette Marx számára, hogy a munkán alapuló értékelmélet segítségével tudományosan megmagyarázza a tőkés termelési mód valamennyi jelenségét. Marx annak kimutatásával, hogy az érték nem dolog, hanem embereknek dologi formában jelentkező, s ilyenformán leplezett termelési viszonya, felfedte az árufetisizmus titkát. Elemzés alá vette az értékformát, tanulmányozta annak történelmi fejlődését a csere legkezdetétől egészen az árutermelés teljes uralmáig, ami lehetővé tette számára, hogy felfedje a pénz igazi mivoltát.

A munkán alapuló értékelmélet szolgált Marx számára az *értéktöbbletről* szóló tanítás alapjául. Marx elsőnek mutatta ki, hogy nem a munka az áru a kapitalizmusban, hanem a munkaerő. Tanulmányozta ennek a különleges árunak az értékét és használati értékét, s tisztázta a tőkés kizsákmányolás jellegét. A marxi értéktöbbletelmélet maradéktalanul feltárja a kapitalizmus alapvető termelési viszonyának, a kapitalista és a munkás viszonyának lényegét, s felfedi a proletariátus és a burzsoázia osztályellentétének és osztályharcának mélyrenyúló gyökereit.

Marx az értéktöbbletnek nemcsak a keletkezését és forrását fedte fel, hanem azt is megmagyarázta, hogyan palástolódik, hogyan lepleződik el a tőkés kizsákmányolás. Megvizsgálta, hogy mi a lényege a *munkabérnek,* a munkaerő árának, amely alakot változtatva a munka árának formájában jelenik meg.

Marx mélyenszántó tudományos elemzés keretében vette bonckés alá az értéktöbblet által felvett különböző formákat. Kimutatta, hogyan változtat alakot az értéktöbblet, s jelenik meg a *profit* formájában, hogyan ölti fel továbbá a *földjáradék* és a *kamat* formáját. Kimutatta azt is, hogy e formaváltozások során az a megtévesztő látszat keletkezik, mintha a munkabér a munka ára volna, mintha a profitot maga a tőke, a földjáradékot a föld, a kamatot pedig a pénz fiadzaná.

A termelési árról és az átlagprofitról szóló tanításában Marx megoldotta azt az ellentmondást, hogy a kapitalizmusban a piaci árak eltérnek az értéktől. Egyszersmind feltárta, hogy a tőkésosztálynak a munkások kizsákmányolása tekintetében fennálló szolidaritása objektív alapon nyugszik: nevezetesen az átlagprofitot, amelyre az egyes kapitalisták szert tesznek, nem az határozza meg, hogy az egyes vállalaton belül milyen fokú a kizsákmányolás, hanem az, hogy az egész tőkés társadalomban mekkora a kizsákmányolás foka.

Marx kidolgozta a különbözeti földjáradék elméletét és elsőnek alapozta meg tudományosan az abszolút földjáradék elméletét. Megvilágította a nagybirtok reakciós, élősdi szerepét, a parasztság földesúri és burzsoá kizsákmányolásának lényegét és formáit.

Marx elsőnek fedte fel a *tőkefelhalmozás* törvényeit, és megállapította, hogy a kapitalizmus fejlődése, a tőke koncentrációja és centrali-

zációja elkerülhetetlenül arra vezet, hogy e rend ellentmondásai, melyeknek alapja a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közti ellentmondás, elmélyülnek és kiéleződnek. Marx felfedezte *a tőkés felhalmozás általános törvényét*, melynek hatása következtében a társadalom egyik oldalán növekszik a gazdagság és a fényűzés, a másik oldalon pedig növekszik a nyomor, az elnyomás, a munka gyötrelme. Kimutatta, hogy a kapitalizmus fejlődésével a proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodása megy végbe, s ennek következtében elmélyül a szakadék a proletariátus és a burzsoázia között, kiéleződik a köztük folyó osztályharc.

Igen nagy jelentőségű a társadalmi össztőke *újratermelésének* marxi elemzése. Marx kiküszöbölte Smith hibáját, amely abban állt, hogy nem vette figyelembe az áru előállítása során elhasználódott állandó tőkét, majd a társadalmi terméket érték szerint három részre ($c+v+m$), természetbeni formája szerint pedig termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre osztotta. Marx fedezte fel azt az általános gazdasági törvényt, amely szerint a termelőerők fejlődése minden társadalmi rendben úgy megy végbe, hogy a termelőeszközök termelése gyorsabban növekszik, mint a fogyasztási cikkek termelése. Marx bonckés alá vette a tőkés egyszerű és bővített újratermelés feltételeit, továbbá a tőkés realizálás belső ellentmondásait, amelyek szükségszerűen túltermelési válságokra vezetnek. Ugyanakkor a *gazdasági válságok* tanulmányozása alapján tudományosan bebizonyította, hogy ezek a kapitalizmusban elkerülhetetlenek.

Marx és Engels közgazdasági tanítása meggyőzően bizonyítja, hogy elkerülhetetlenül elbukik a kapitalizmus, és győz a *proletárforradalom*, amely megteremti *a munkásosztály diktatúráját*, és új időszakot vezet be — a szocialista társadalom építésének időszakát.

A marxizmus már a XIX. század hetvenes-nyolcvanas éveiben egyre jobban elterjedt a tőkés országok munkásosztálya és haladó értelmisége körében. Nagy szerepet játszott a marxizmus eszméinek terjesztésében *Paul Lafargue* (1842—1911) Franciaországban, *Wilhelm Liebknecht* (1826—1900) és *August Bebel* (1840—1913) Németországban, *G. V. Plehanov* (1856—1918) Oroszországban, *Dimitr Blagoev* (1855—1924) Bulgáriában és a különböző országok munkásmozgalmának sok más kimagasló vezetője.

Oroszországban a marxista munkáspárt és világnézete a marxizmus olyan ellensége ellen vívott kérlelhetetlen harcban alakult ki, mint a narodnyikság. A narodnyikok tagadták a proletariátus vezető szerepét a forradalmi mozgalomban: azt állították, hogy Oroszországban nem fejlődhet ki a kapitalizmus. A narodnyikok ellen Plehanov és „A Munka Felszabadítása" nevű, általa megalakított csoport indította meg a harcot. Plehanov volt az első, aki marxista szempontból bírálta a narodnyikok hibás nézeteit, s egyben ragyogóan megvédte a marxista nézeteket. Plehanovnak a nyolcvanas-kilencvenes években kifejtett tevékenysége nagyjelentőségű volt Oroszországban a proletárforradalmárok eszmei felkészülése szempontjából. Plehanov több kiváló munkát adott ki a marxizmus filozófiájával kapcsolatban. Eredményesen népszerűsítette Marx közgazdasági tanításának egyes részeit, megvédelmezte Marx tanítását a burzsoá kritikával és a reformista torzításokkal szemben. Plehanov irodalmi munkássága alapjaiban ingatta meg a narodnyikok pozícióit. De a narodnyikság eszmei szétzúzása még nem volt befejezve. Plehanovnak már működése korai szakaszában több kérdésben hibás volt az álláspontja, s ezek a hibák csírájukban már tartalmazták későbbi mensevik nézeteit: nem vette figyelembe, hogy a forradalom folyamán a pro-

letariátusnak vezetnie kell a parasztságot, a liberális burzsoáziát olyan erőnek tekintette, amely támogathatja a forradalmat stb. A marxizmussal ellenségesen szemben álló narodnyikság végleges megsemmisítésének, s a marxizmus és a munkásmozgalom egyesítésének feladatát Oroszországban Lenin oldotta meg.

A burzsoá közgazdaságtudomány további bomlása. A jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan. Attól kezdve. hogy megjelent a marxizmus a történelem porondján, a burzsoá közgazdászok azt tekintik legfontosabb, döntő feladatuknak, hogy „megcáfolják" a marxizmust. Emellett a burzsoá politikai gazdaságtan különböző iskoláinak és irányzatainak módszertani alapjául az idealista filozófia és a szubjektív szociológia legkülönfélébb válfajai szolgálnak.

Németországban a XIX. század derekán kialakult a politikai gazdaságtan úgynevezett *történelmi iskolája* (*W. Roscher, B. Hildebrand* és mások). Ennek az iskolának a képviselői nyíltan tagadták a társadalmi fejlődés gazdasági törvényeinek létezését, s a tudományos kutatást egymástól elszigetelt történelmi tények leírásával helyettesítették. A gazdasági törvények tagadása ezeknél a közgazdászoknál mindennemű reakciós önkény, az általuk egekig magasztalt katonai-bürokratikus állam előtti szolgai meghunyászkodás igazolását szolgálta. A történelmi iskola későbbi képviselői *G. Schmoller* vezetésével kialakították az úgynevezett történelmi-etikai vagy történelmi-jogi irányt. Ennek az irányzatnak jellemző vonása, hogy a közgazdasági kutatást erkölcsi célokról, jogszabályokról stb. való reakciós idealista okoskodással helyettesíti.

A történelmi iskola egyes közgazdászai (így Hildebrand) más polgári közgazdászokkal (mint *Adolf Wagner, L. Brentano, W. Sombart*) együtt 1872-ben megalakították az úgynevezett „Szociálpolitikai Egyesületet", azzal a célkitűzéssel, hogy szociális reformokat „hirdessen a katedráról" a tőkés rend pusztulásának elhárítása érdekében. Ennek a gúnyosan „katedra-szocializmusnak" nevezett irányzatnak (Kathedersozialismus, szó szerint — tanszéki szocializmus) képviselői, elődeik nyomdokain haladva, kiszolgálták a német militarista államot. Voltak közöttük olyanok, akik ennek az államnak minden egyes intézkedését „egy darab szocializmusnak" nyilvánították. A katedra-szocialisták dicsőítették Bismarck reakciós politikáját, és segítettek neki a munkásosztály félrevezetésében.

A XIX. század utolsó évtizedeiben a marxista eszmék terjedése arányában a burzsoáziának új ideológiai fegyverekre volt szüksége az ellenük való harchoz. Ekkor jelent meg a színen az úgynevezett *osztrák iskola*. Az iskola elnevezése onnan származik, hogy fő képviselői — *K. Menger, F. Wieser* és *E. Böhm-Bawerk* osztrák egyetemi tanárok voltak. Ezek a történelmi iskola képviselőitől eltérően formailag elismerték a gazdasági törvények kutatásának szükségességét, de a tőkés rend szépítgetésére és védelmére törekedve nem a társadalmi viszonyok területén, hanem a szubjektív pszichológia területén kutatták ezeket a törvényeket, vagyis az idealizmus útjára léptek.

Az értékelmélet terén az osztrák iskola az úgynevezett „határhaszonelmélettel" állt elő. Ennek értelmében az áru értékét nem egyszerűen hasznossága határozza meg, mint azt egyes vulgáris közgazdászok korábban is állították, hanem az áru határhaszna, vagyis az egyén szükségletei közül a legkevésbé fontos szükségletet kielégítő áruegység hasznosságának szubjektív értékelése. Ez az elmélet valójában semmit sem magyaráz meg. Nyilvánvaló például, hogy a jóllakott burzsoá és az éhező munkanélküli szubjektíve egészen másként értékel egy kilogramm kenyeret, de mindkettő ugyanazt az árat fizeti érte. Az osztrák iskola köz-

gazdászai a marxi értéktöbbletelmélettel a „tőketermelékenységi elméletet" állították szembe, amely nem egyéb, mint a „három termelési tényező" vulgáris elméletének újabb formája.

Az imperializmusba való átmenet, s a társadalmi ellentmondások és az osztályharc ezzel kapcsolatban bekövetkezett szélsőséges kiéleződése a burzsoá politikai gazdaságtan további hanyatlását idézte elő. Amikor Oroszországban győzelmet aratott a szocialista forradalom, s ez a gyakorlatban cáfolta meg a burzsoázia ideológusainak a tőkés rend örökkévalóságáról szóló tanait, sok burzsoá közgazdász abban látta egyik fő feladatát, hogy a Szovjetunióra szórt rágalmak segítségével hamis színben tüntessék fel a szovjet rend lényegét, eltitkolják a tőkés országok dolgozói előtt az igazságot, a szocializmus országának világtörténelmi jelentőségű eredményeit. A jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan a finánccoligarchia ideológiai fegyvere, képviselőinek többsége nyíltan, leplezetlenül az imperialista reakció és agresszió védelmezőjének szerepében lép fel.

A kapitalizmus kategóriáinak — az értéknek, az árnak, a munkabérnek, a profitnak, a földjáradéknak a magyarázata terén a jelenkori burzsoá közgazdászok rendszerint a szubjektív-pszichológiai irányzat álláspontján vannak, amelynek egyik válfaja a már említett osztrák iskola is, s különféle változatokban a három termelési tényező régi vulgáris elméletét ismételgetik. *Alfred Marshall* (1842—1924) angol közgazdász megpróbált eklektikusan összebékíteni három különböző vulgáris értékelméletet: a kereslet és kínálat elméletét, a határhaszonelméletet és a termelési költségek elméletét. *John Bates Clark* (1847—1938) amerikai közgazdász a burzsoá társadalom különböző osztályainak „érdekharmóniájáról" szóló hazug eszmét hirdette, s a „határtermelékenység" elméletével hozakodott elő, amely nem egyéb, mint sajátságos kísérlet a „tőke termelékenységéről" szóló régi vulgáris elméletnek és az osztrák iskola „határhaszonelméletének" összeegyeztetésére. A profit Clark szerint a vállalkozó munkájának a jutalma; szerinte a dolgozó osztályok a gazdagságnak csak egy kis hányadát hozzák létre, s azt teljes egészében megkapják.

A monopólium előtti kapitalizmus korának burzsoá közgazdászaitól eltérően, akik a szabadversenyt magasztalták, abban látták a társadalom fejlődésének legfőbb feltételét, a jelenkori polgári közgazdászok rendszerint azt hangsúlyozzák, hogy az államnak minden módon be kell avatkoznia a gazdasági életbe. Dicshimnuszokat zengenek az imperialista államról, mint olyan erőről, amely — úgymond — az osztályok fölött áll, s képes arra, hogy a tőkés országok gazdaságában érvényt szerezzen a tervezés elvének. A valóságban a burzsoá állam beavatkozásának semmi köze a népgazdaság tervezéséhez, sőt csak fokozza a termelési anarchiát. A monopóliumok védelmezői képmutatóan „szervezett kapitalizmusról" beszélnek, amikor a finánccoligarchia alárendeli magának az imperialista államot, és az államapparátust messzemenően felhasználja saját önző célja érdekében, a monopóliumok profitjának növelésére.

A XX. század első évtizedeiben Németországban elterjedt a politikai gazdaságtan úgynevezett *szociális irányzata*, más néven a szociál-organikus iskola (*A. Ammon, R. Stolzmann, O. Spann* és mások). Az osztrák iskolától eltérően, amely szubjektív-pszichológiai alapon vizsgálta a gazdasági jelenségeket, a szociális irányzat képviselői az emberek szociális viszonyait próbálták megmagyarázni, de ezeket a viszonyokat idealista módon, mindennemű anyagi tartalmat nélkülöző jogi formáknak fogták fel. Azt állították, hogy a társadalmi életet jogi és erkölcsi szabályok

kormányozzák. A szociális irányzat közgazdászai szívvel-lélekkel szolgálják a tőkés monopóliumokat, és ennek leplezése érdekében demagóg módon a „közjóról" értekeznek, arról, hogy a „részt", vagyis a dolgozó tömegeket alá kell rendelni az „egésznek", vagyis az imperialista államnak. Dicsőítik, a társadalom szolgálatának nyilvánítják a kapitalisták tevékenységét. Ezek az eszmék legreakciósabb formájukban Németországban és más burzsoá országokban ideológiai fegyverül szolgáltak a fasizmus számára.

A német fasizmus kihasználta a német vulgáris politikai gazdaságtan legreakciósabb elemeit, annak szélsőséges sovinizmusát, a burzsoá állam előtti meghunyászkodását, továbbá azt, hogy ez a gazdaságtan idegen területek meghódítását és a Németországon belüli „osztálybékét" hirdette. A német fasiszták — a szocializmus és az egész haladó emberiség legádázabb ellenségei — antikapitalista demagógiához folyamodtak, és képmutatóan nemzeti szocialistáknak nevezték magukat. Az olasz és a német fasiszták a „korporatív állam" reakciós elméletét hirdették, amely azt állította, hogy a fasiszta országokban megszüntették a kapitalizmust, megszűntek az osztályok és az osztályellentétek. A hitleri Németország rabló területhódításait a fasiszta közgazdászok az úgynevezett „fajelmélet" és az „élettér-elmélet" segítségével próbálták igazolni. Ezek az „elméletek" azt hangoztatják, hogy a német nemzet „felsőbbrendű faj", a többi nemzet pedig „alacsonyabbrendű", s az „uralkodó fajnak" joga van erőszakkal elfoglalni más, „alacsonyabbrendű" népek földjét és kiterjeszteni uralmát az egész világra. A történelmi tapasztalatok meggyőzően bizonyították a hitleristák eszelős világuralmi terveinek ostobaságát és megvalósithatatlanságát.

A kapitalizmus általános válságának időszakában, amikor soha nem látott mértékben kiéleződött a piacprobléma, amikor gyakoribbá váltak és elmélyültek a gazdasági válságok, s kialakult az állandó tömeges munkanélküliség — különféle elméletek tűnnek fel, amelyek azt az illúziót próbálják elhinteni, hogy a tőkés rend fenntartása mellett is biztosítani lehet a „teljes foglalkoztatottságot", ki lehet küszöbölni a termelési anarchiát és a válságokat. Igen elterjedt a burzsoá közgazdászok körében *J. M. Keynes* (1883—1946) angol közgazdász elmélete, amelyet „A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete" című művében (1936) fejtett ki.

Keynes az állandó munkanélküliség és a válságok igazi okait elkendőzve azt igyekszik bebizonyítani, hogy a burzsoá társadalom e „hibáinak" oka nem a kapitalizmus természetében, hanem az emberi pszichológiában rejlik. Keynes állítása szerint a munkanélküliséget az okozza, hogy nem kielégítő a kereslet az egyéni és a termelő fogyasztást szolgáló cikkek iránt. A fogyasztói kereslet hiányát szerinte az idézi elő, hogy az emberek hajlamosak jövedelmük egy részének megtakarítására, a termelő fogyasztást szolgáló cikkek iránti kereslet elégtelenségének okát pedig abban látja, hogy „a tőke rentabilitásának" általános csökkenése következtében a kapitalisták kevésbé vannak érdekelve tőkéiknek a különböző gazdasági ágakba való befektetésében. Keynes szerint a lakosság foglalkoztatottságának növeléséhez a tőkebefektetések növelésére van szükség. Ebből a célból az államnak egyrészt biztosítania kell a tőke rentabilitásának növekedését, mégpedig a munkások reálbérének csökkentése, infláció és a bankkamatláb leszállítása révén, másrészt pedig saját költségvetése terhére nagy tőkebefektetéseket kell eszközölnie. A fogyasztói kereslet növelése érdekében Keynes az uralkodó osztályok élősdi fogyasztásának és pazarlásának további fokozását, továbbá a

hadikiadásoknak és az állam egyéb improduktív kiadásainak növelését javasolja.

Keynes elmélete tarthatatlan. A fogyasztói kereslet hiányát nem a kiagyalt „takarékoskodási hajlam" okozza, hanem a dolgozók elnyomorodása. A Keynes által állítólag a lakosság teljes foglalkoztatottsága érdekében javasolt intézkedések — az infláció, a háborúk előkészítésével és viselésével összefüggő improduktiv kiadások növelése — valójában a dolgozók életszínvonalának további hanyatlására, a piac szűkülésére és a munkanélküliség növekedésére vezetnek. Keynes elméletét egyik vagy másik változatában ma messzemenően felhasználják a burzsoá közgazdászok, valamint számos tőkés ország jobboldali szocialistái.

Az Egyesült Államok jelenlegi burzsoá politikai gazdaságtanára jellemző az az elmélet, hogy az állami költségvetés és az államadósságok növelése olyan eszköz, amellyel orvosolni lehet a kapitalizmus bajait. *A. Hansen* amerikai közgazdász, aki szerint jelentősen csökkent annak a lehetősége, hogy a kapitalizmus csupán a spontán gazdasági erők hatására fejlődjön tovább, azt erősítgeti, hogy az államnak a tőkebefektetések nagyobb állami megrendelések útján történő fokozásával „szabályoznia" kell a tőkés gazdaságot. Hansen és több más amerikai burzsoá közgazdász szerint az állami kiadásoknak „a foglalkoztatottság szabályozójaként" kell szolgálniok; válság és depresszió idején a kormánynak növelnie, infláció idején pedig csökkentenie kell kiadásait. Ebből kiindulva azt követelik, hogy terjesszék ki az állami megrendelések gyakorlatát, létesítsenek a kincstár terhére vállalatokat, vásároljanak nagy arányokban stratégiai nyersanyagokat, növeljék a hadsereget és az államapparátust. A valóságban az állami kiadásoknak mindezek, a gazdaság militarizálásával és a fegyverkezési versennyel összefüggő formái — óriási szerepet játszanak a monopóliumok maximális profitjának biztosításában.

A második világháború után az amerikai burzsoá közgazdászok széles körben propagálják a gazdaság militarizálását, mint a túltermelési gazdasági válságok gyógyszerét. E közgazdászok állítása szerint a nagy katonai kereslet biztosítja a termelés szüntelen növekedését. Ezt az apologetikus elméletet megcáfolja a valóság, mert a gazdaság militarizálása csak rövid időre képes feltartóztatni a túltermelési válság bekövetkezését, s végeredményben elkerülhetetlenül elmélyíti a termelési lehetőségek növekedése és a lakosság fizetőképes keresletének összeszűkülése közötti — válságokra vezető — ellentmondást.

Egyes amerikai és angol burzsoá közgazdászok „a gazdasági erők szabad játéka" mellett kardoskodnak, amin valójában azt értik, hogy a monopóliumoknak korlátlan jogot kell biztosítani a munkások kizsákmányolására és a fogyasztók kifosztására. Ezek a közgazdászok képmutatóan kijelentik, hogy a szakszervezeteknek a munkások védelmében kifejtett tevékenysége sérti „a gazdasági szabadságot", s magasztalják az imperialista államok reakciós munkásellenes törvényhozását. Akárcsak a burzsoá állam gazdasági „szabályozó" szerepének a prófétái, a „gazdasági erők szabad játékának" védelmezői is a finánccoligarchia különböző csoportjainak érdekeit fejezik ki, amely arra törekszik, hogy biztosítsa magának a maximális profitot — az országon belül a dolgozó tömegek fokozottabb kizsákmányolása, a nemzetközi porondon az imperialista agresszió révén.

Több burzsoá közgazdász az imperialista hatalmaknak idegen területek meghódítására, más népek leigázására és kirablására irányuló agresszív politikáját olyan tudományellenes koholmányokkal próbálja

igazolni, hogy a különböző fajok és nemzetek „nem egyenértékűek", a „felsőbbrendű fajoknak" és nemzeteknek az „alacsonyabbrendűekkel" szemben civilizáló küldetésük van stb. Különösen nagy buzgalmat fejtenek ki ezen a téren az Egyesült Államok burzsoá politikai gazdaságtanának legreakciósabb képviselői, akik a német fasiszták nyomdokain haladva azt az embergyűlölő eszmét hirdetik, hogy az angol nyelven beszélő nemzetek valamennyi többi népnél „felsőbbrendűek", és minden lehető módon igazolni igyekeznek az Egyesült Államok eszelős világuralmi terveit. Ezzel kapcsolatban buzgón dicsőítik az „amerikai életformát", amivel a dolog lényegét tekintve „az amerikai rendkívüliség elméletét", azt a régen megcáfolt elméletet elevenítik fel, amely századunk 20-as éveiben volt divatos, s amely azt állította, hogy az amerikai kapitalizmus elvileg különbözik az európaitól, s hogy mentes az olyan „bajoktól", mint az osztályellentétek és az osztályharc, a monopóliumok uralma, a gyarmatpolitika stb. Az amerikai kapitalizmust „népi", „demokratikus", „munkálkodó" kapitalizmusnak kiáltják ki. Valójában a tőke uralma a munka fölött, a monopóliumok erőszaka a gazdasági és politikai élet minden területén, az államapparátus alárendelése a finánctőkeoligarchiának sehol sem nyilvánul meg olyan éles formában, mint az Egyesült Államokban.

Az amerikai imperializmus sok védelmezője a népek önállósága és a nemzeti szuverenitás ellen áll ki, s azt hirdeti, hogy a jelenkori burzsoá társadalom minden szociális bajának — a militarizmusnak, a háborúknak, a munkanélküliségnek, az emberek nyomorának stb. — fő oka a nemzeti államok létezése. A népek nemzeti szuverenitásának elvével a „világállam" kozmopolita eszméjét állítják szembe, s ebben az államban a vezető szerepet egyöntetűen az Egyesült Államoknak szánják. A kozmopolitizmus hirdetésének az a célja, hogy eszmeileg lefegyverezze a népeket, megtörje akaratukat, harcképtelenné tegye őket az amerikai imperializmus erőszakoskodásaival szemben.

Sok amerikai burzsoá közgazdász nyíltan propagálja az új világháborút. Ezek a közgazdászok a háborút a társadalmi élet természetes és örökkévaló jelenségének nyilvánítják, s azt állítják, hogy a kapitalista tábor és a szocialista tábor országainak békés egymás mellett élése lehetetlen.

Az új világháború előkészítése céljából a burzsoá irodalomban erőteljesen propagálják Malthus réges-rég leleplezett elméletét. Napjaink malthusianizmusát az jellemzi, hogy Malthus reakciós eszméit a fajelmélettel párosítja. A malthusista közgazdászok azt állítják, hogy az emberek „túlságos szaporodása" miatt a föld túlnépesedett, s ebben keresendő a dolgozó tömegek éhezésének és minden más bajának meg szenvedésének legfőbb oka. A lakosságnak, különösen az imperializmus ellen felszabadító harcot vívó gyarmati és függő országok lakosságának erős csökkentését követelik. A mai malthusisták pusztító háborúk, az atombomba és egyéb tömegpusztító eszközök alkalmazása mellett ágálnak.

Az élet azt mutatja, hogy a jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan elméleti konstrukciói teljesen tarthatatlanok, hogy ez a gazdaságtan a monopoltőke kiszolgálójának szerepét tölti be, s képtelen korunk közgazdasági problémáinak tudományos elemzésére és pozitív megoldására.

Az imperializmus kispolgári bírálata. Az imperializmus korában élő kispolgári közgazdászok jelentős része. Sismonditól eltérően, aki a kapitalizmussal együtt járó valamennyi baj ősforrásának a szabadverseny rendszerét tartotta — dicsőítik, s a társadalom legjobb gazdasági rendjé-

nek tüntetik fel a szabadverseny korának kapitalizmusát. Bírálatuk élét nem általában a kapitalizmus ellen, hanem csupán a tőkés monopóliumok korlátlan uralma ellen irányítják, ezek önkényében látják azt a fő veszélyt, amely „a gazdasági szabadságot", „a magánkezdeményezést" stb. fenyegeti.

Az imperializmus kispolgári bírálóinak munkáiban a monopóliumok fosztogatását leleplező bőséges ténybeli anyag van összegyűjtve. De a kispolgári közgazdászok reakciós-utópisztikus szempontból bírálják a monopóliumokat, s a szabadversenyes kapitalizmushoz való visszatérést követelik. Tagadják a szocializmusra való áttérés szükségességét, ami nélkül pedig elképzelhetetlen a monopóliumok uralmának megszüntetése. Az imperializmus nyárspolgári bírálata olyan illúziókat kelt, hogy lehetséges a monopóliumok „visszaéléseinek" kiküszöbölése, s a kis- és középvállalatok helyzetének megszilárdítása „trösztellenes" törvények, a kisvállalatok felkarolását szolgáló különféle intézkedések, a pénzcápák spekulációs mesterkedései elleni harc révén, a kapitalizmus egyidejű fenntartásával. A kispolgári közgazdászok illúziókat keltenek, amikor azt állítják, hogy a kapitalizmus körülményei között a kisárutermelőket — a parasztokat és a kisiparosokat meg lehet menteni a tönkrejutástól, s a fogyasztási, mezőgazdasági és kisipari szövetkezetek fejlesztése útján gyökeresen meg lehet javítani a munkások helyzetét.

Napjainkban a kispolgári politikai gazdaságtan sok képviselője a lakosság kispolgári rétegeinek a monopóliumok önkénye, az államhatalom despotizmusa, az elviselhetetlen adóterhek és a növekvő háborús veszély láttán érzett elégedetlenségét juttatja kifejezésre. A nyugateurópai országokban, s különösen a kevéssé fejlett országokban ennek az irányzatnak a képviselői tevékeny részt vesznek a demokratikus mozgalomban, amely más országok nemzeti szuverenitásának az amerikai imperializmus által történő elnyomása, a fegyverkezési verseny és az újabb világháború előkészítésének politikája ellen irányul.

A II. Internacionálé opportunistáinak és napjaink jobboldali szocialistáinak közgazdasági elméletei. A burzsoá tudomány számtalanszor megkísérelte a marxizmus „megsemmisítését", de ezek a kísérletek a legkevésbé sem ingatták meg a marxizmus pozícióit. Ekkor a marxizmus elleni harc a marxi elmélet „megjavításának" és „értelmezésének" jelszavával folytatódott. „A történelem dialektikája folytán a marxizmus elméleti győzelme arra kényszeríti az ellenségeit, hogy marxista *mezt öltsenek*"[1]. A revizionisták arra törekedtek, hogy a proletár politikai gazdaságtant összhangba hozzák a burzsoázia érdekeivel.

A XIX. század 90-es éveiben megjelent a színen a *revizionizmus*, amelynek fő képviselője *E. Bernstein* német szociáldemokrata volt. A revizionisták hadat üzentek Marx és Engels ama tanításának, amely szerint elkerülhetetlen a kapitalizmus pusztulása forradalom következtében és a proletárdiktatúra megvalósulása. Marx forradalmi közgazdasági tanítását minden részletében teljes revízió alá vették. Marxnak a munkán alapuló értékelméletét össze akarták egyeztetni, s lényegében fel akarták cserélni a határhaszonelmélettel. Az értéktöbbletről szóló marxi tanítást a tőkés kizsákmányolás „erkölcsi elítéléseként" magyarázták. A kapitalizmus fejlődésére vonatkozó állítólagos „újabb adatokra" hivatkozva a revizionisták „elavultnak" minősítették Marxnak azt a tanítását, hogy a nagyüzemi termelés legyőzi a kisüzemi termelést, hogy a pro-

[1] *Lenin.* Marx Károly tanításának történelmi sorsa. Lásd *Lenin.* Válogatott művei, 1. köt. Szikra 1954. 70. old.

letariátus a tőkés társadalomban elnyomorodik, hogy az osztályellentétek kibékíthetetlenek és kiéleződnek, s hogy a kapitalizmus idején elkerülhetetlenek a túltermelési gazdasági válságok. A revizionisták felszólították a munkásokat, hogy mondjanak le a tőkés rend megsemmisítéséért vívott forradalmi harcról, és szorítkozzanak a mindennapi gazdasági érdekekért való harcra. Oroszországban a revizionista nézeteket az úgynevezett „legális marxisták" kapták fel, akik valójában a burzsoázia ideológusai voltak (*P. Sztruve, M. Tugan-Baranovszkij* és mások), továbbá az „ökonomisták" opportunista csoportjának képviselői és a mensevikek.

A marxizmus meghamisításának körmönfontabb formáját alkalmazták a II. Internacionálé opportunistái — *K. Kautsky* (1854—1938), *R. Hilferding* (1877—1941) és mások. Munkásságuk kezdetén marxisták voltak, s hozzájárultak a marxista tanok elterjesztéséhez. Ebben a tekintetben többek között meg kell említeni K. Kautsky „Marx gazdasági tanai" és „Az agrárkérdés" című munkáit, továbbá Hilferding „A finánctőke" című munkáját (1910), amely hibái ellenére bizonyos értelemben pozitív szerepet töltött be a kapitalizmus fejlődésének legújabb szakaszára vonatkozó tudományos kutatásban. Később azonban K. Kautsky és R. Hilferding ténylegesen a forradalmi marxizmus ellenségeinek álláspontjára helyezkedtek, bár azután is váltig „ortodoxoknak", vagyis Marx és Engels hűséges tanítványainak tüntették fel magukat. Ezek az opportunisták szavakban — de még így is következetlenül — ellenvetéseket tettek a revizionisták egyes állításaival szemben, közben azonban elsikkasztották a marxizmus forradalmi lényegét, s azon voltak, hogy a marxizmust holt dogmává változtassák. Elvetették a marxizmus velejét, legfontosabb tanítását, a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítást, tagadták a munkásosztály abszolút elnyomorodását, és azt állították, hogy a tőkés válságok kiküszöbölődnek.

Kautsky, a monopolkapitalizmus mély ellentmondásainak minden módon való elkenésére törekedve, azt hangoztatta, hogy az imperializmus csupán a politika különleges formája, nevezetesen a magasfejlettségű ipari országoknak az a törekvése, hogy agrárterületeket vessenek uralmuk alá. Ez az elmélet azt az illúziót keltette, hogy a hódító politika nem következik szükségszerűen a monopolkapitalizmus lényegéből. Kautsky az első világháború éveiben az *ultraimperializmus* antimarxista elméletével lépett fel, azt állította, hogy az imperializmus idején a különböző országok kapitalistái közti megegyezés révén létre lehet hozni a szervezett világgazdaságot, s ezzel ki lehet küszöbölni a termelési anarchiát és a háborúkat. Erre a reakciós elméletre jellemző, hogy a gazdaságot elszakítja a politikától, és semmibe veszi azt a törvényt, amely szerint a tőkés országok az imperializmus korában egyenlőtlenül fejlődnek. Az „ultraimperializmus" elmélete kedvező színben tüntette fel az imperializmust, s a burzsoázia érdekében lefegyverezte a munkásosztályt, mivel azt az illúziót keltette, hogy lehetséges a kapitalizmus békés és válságmentes fejlődése. Ugyanezt a célt szolgálta Kautsky vulgáris „termelőerő-elmélete" is, amely szerint a szocializmus a társadalmi termelőerők fejlődésének osztályharc és forradalom nélkül, mechanikusan megszülető eredménye. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után Kautsky a világ első proletárdiktatúrája elleni nyílt harc útjára lépett, és a Szovjetköztársaság elleni intervencióra buzdított.

R. Hilferding már „A finánctőke" című művében elleplezte a monopóliumok döntő szerepét a jelenkori kapitalizmusban, elleplezte a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződését, figyelmen kívül hagyta az imperializmus legfontosabb vonásait — a kapitalizmus élősdiségét és rot-

hadását, a világ felosztottságát és az újrafelosztásáért folyó harcot. A kapitalizmusnak az első világháború utáni ideiglenes és részleges stabilizációja idején Hilferding a burzsoá közgazdászok nyomán azt állította, hogy elkövetkezett a „szervezett kapitalizmus" kora, amikor a monopóliumok tevékenysége következtében megszűnik a konkurrencia, a termelés anarchiája, megszűnnek a válságok, s tervszerű, tudatos szervezettség veszi át az uralmat. Ebből a szociáldemokrácia reakciós vezetői azt a következtetést vonták le, hogy a trösztök és kartellek békésen „átnőnek" a szocialista tervgazdálkodásba; hogy a munkásosztálynak nincs más tennivalója, mint segíteni a trösztök vezetőinek és a bankároknak a gazdaság megszervezésében, s akkor a kapitalizmus fokozatosan, minden néven nevezendő harc és forradalom nélkül békésen „belenő" a szocializmusba.

Ilyenformán Kautskynál, Hilferdingnél és a szociáldemokrácia más reformista teoretikusainál az imperializmus szépítgetése elválaszthatatlanul összefügg annak hirdetésével, hogy „a kapitalizmus békésen belenő a szocializmusba", aminek az volt a célja, hogy elvonja a munkásosztályt a szocializmusért folyó forradalmi harc feladataitól, s a munkásmozgalmat az imperialista burzsoázia érdekeinek rendelje alá. Ezt a célt szolgálta többek között a „gazdasági demokrácia" apologetikus elmélete is, amelyet a két világháború között terjesztettek egyes jobboldali szocialista vezérek. E szerint az elmélet szerint azok a munkások, akik a szakszervezetek képviseletében bekerülnek az üzemvezetőségekbe és más szervekbe — egyenlő jogon vesznek részt a gazdaság irányításában, és fokozatosan a termelés gazdáivá válnak. A II. Internacionálé szociáldemokratái a munkásosztály érdekeit elárulló politikájukkal Németországban és más országokban a fasizmus útját egyengették.

Annak a reformista elméletnek, amely szerint a kapitalizmus békésen belenő a szocializmusba, egyik válfaja a „szövetkezeti szocializmus" elmélete; ez azon az illúzión alapul, hogy a szövetkezeti formák elterjedése a tőke uralmának fennmaradása mellett is elvezet a szocializmushoz.

Oroszországban az imperializmuselmélet kérdéseire vonatkozó antimarxista, kautskysta nézeteket a szocializmus ellenségei — a mensevikek, trockisták, buharinisták és mások terjesztették. A „tiszta imperializmus", a „szervezett kapitalizmus" stb. apologetikus elméletének hirdetésével arra törekedtek, hogy ellenlezzék a monopolkapitalizmus egyre jobban kiéleződő ellentmondásait. Ugyanakkor, amikor tagadták azt a törvényt, amely szerint a kapitalizmus az imperializmus korszakában egyenlőtlenül fejlődik, egyszersmind arra törekedtek, hogy megmételyezzék a munkásosztály tudatát, megrendítsék a szocializmus *egy* országban való győzelmének lehetőségébe vetett hitét.

A második világháború utáni időszakban a kapitalizmus védelmében szálltak síkra az angol labouristák jobboldali reformista vezetői, Franciaország, Olaszország, Nyugat-Németország, Ausztria és más országok jobboldali szocialista vezérei (*L. Blum, K. Renner* és mások). A jobboldali szocialisták vezérei védelmezik a monopóliumokat, a munkások és a burzsoázia osztálybékéjét hirdetik, gyakran aktívan támogatják az imperializmus reakciós belpolitikáját és agresszív külpolitikáját. A jobboldali szocialista teoretikusok, abban a törekvésükben, hogy a dolgozókat kibékítsék az imperializmussal, s elhitessék a munkásosztállyal, hogy a tőkés rend fennmaradása mellett is lehetséges nyomorúságos helyzetének megjavítása, összeeszkábálták a „demokratikus szocializmus" elméletét, „a kapitalizmusnak a szocializmusba való békés belenövését" hirdető elmélet egyik válfaját.

A „demokratikus szocializmus" elmélete azt állítja, hogy Angliában, az Egyesült Államokban, Franciaországban és más tőkés országokban ma már nincs kizsákmányolás és nincsenek osztályellentétek a proletariátus meg a burzsoázia között, hogy az imperialista állam osztályok fölött álló szervezet, s hogy minden vállalat, amely ennek az államnak a tulajdonában van, „szocialista" vállalat. A labourista vezetők a „demokratikus szocializmus" diadalának kiáltották ki az Angol Banknak, a vasutaknak és egyes iparágaknak a második világháború után az ő kormányzásuk alatt végrehajtott államosítását. Valójában a labourista államosítás burzsoá intézkedés volt, amely mit sem változtatott az államosított vállalatok tőkés jellegén. Anglia igazi gazdája továbbra is a monopolista burzsoázia. Az addig veszteséggel dolgozó államosított vállalatok tulajdonosai bőséges kártérítést kaptak, nagy jövedelmet biztosítottak számukra, az államosított iparágakban dolgozó munkásokat pedig arra kényszerítik, hogy alacsony munkabérért még intenzívebben dolgozzanak. A „demokratikus szocializmus" elmélete spanyolfal, amely azt leplezi, hogy az állami-monopolista kapitalizmus — a fináncoligarchia uralmának legfelsőbb foka — egyre növekvő mértékben nyomja el a dolgozó tömegeket.

A jobboldali szocialista pártok vezetői, mialatt „osztálybékét" hirdetnek a tőkés társadalomban, egyben tevékenyen segítik a burzsoáziát a dolgozó tömegek életszínvonala ellen indított nagyarányú támadásának megvalósításában, segítenek neki elnyomni a munkásmozgalmat az anyaországban és a nemzeti felszabadító mozgalmat a gyarmatokon meg a függő országokban. A jobboldali szocialista vezetők napjaink minden fontosabb gazdasági jelenségének értelmezésében és értékelésében rendszerint a burzsoá közgazdászok nyomdokain haladnak.

A kommunista és munkáspártok, amelyeknek tevékenységét a marxizmus-leninizmus elmélete vezérli, következetes harcot folytatnak a burzsoá közgazdászok és a jobboldali szocialista vezetők elméletei ellen.

Az élenjáró marxista-leninista elmélet eszméi egyre jobban terjednek a tőkés, a gyarmati és a félgyarmati országok haladó értelmisége, köztük a közgazdászok körében is. A társadalmi fejlődés objektív menete, a való élet tényei egyre jobban meggyőzik a tőkés országok legelőrehaladottabb közgazdász-tudósait a marxizmus-leninizmus elméletének történelmi helyességéről. Ezeknek a materialista világnézetet valló és a marxizmushoz vonzódó tudósoknak munkáiban gyakran becses anyagot találunk, amely felfedi a jelenkori kapitalizmus ellentmondásait és bajait, s ugyanakkor megtalálható bennük a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élésének, a népek gazdasági együttműködésének eszméje. Növekszik és gyarapodik azoknak a különböző nézeteket valló és különböző irányzatokat követő haladó tudósoknak és közéleti embereknek a serege, akik aktívan kiveszik részüket a saját népük nemzeti függetlenségéért, a békéért és a társadalmi rendszerek különbözőségére való tekintet nélkül valamennyi ország gazdasági és kulturális kapcsolatainak fejlesztéséért folyó harcból.

A kapitalizmus marxista politikai gazdaságtanának továbbfejlesztése V. I. Lenin munkáiban. A kapitalizmus politikai gazdaságtanára vonatkozó számos új tétel kidolgozása I. V. Sztálin munkáiban. Marx és Engels közgazdasági tanításának alkotó továbbfejlesztését *V. I. Lenin* (1870—1924) munkáiban találjuk. Marx, Engels és Lenin a valóban tudományos politikai gazdaságtan megteremtői. Lenin — Marx és Engels tanításának hű követője és folytatója, kíméletlen harcot vívott a marxizmus nyílt és álcázott ellenségei ellen. Lenin megvédelmezte Marx és Engels forradalmi

tanítását a burzsoá áltudomány támadásaival, mindenfajta revizionista és opportunista hamisítással szemben. A proletariátus osztályharcának újabb történelmi tapasztalatait általánosítva a marxizmus tanítását új, *magasabb fokra* emelte.

Lenin a XIX. század kilencvenes éveiben, akkor lépett a politikai harc küzdőterére, amikor befejeződött a monopólium előtti kapitalizmusból az imperializmusba való átmenet, amikor a világ forradalmi mozgalmának központja Oroszországba helyeződött át, abba az országba, ahol hatalmas népi forradalom érlelődött.

A kilencvenes években írt műveiben — „Az úgynevezett piackérdésről" (1893), „Kik azok a «népbarátok» és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen?" (1894), „A narodnyikság gazdasági tartalma és bírálata Sztruve úr könyvében" (1894), „A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez" (1897) című művekben — Lenin következetes harcot folytatott mind a narodnyikok ellen, akik azt állították, hogy Oroszországban nem fog kifejlődni a kapitalizmus, mind pedig a „legális marxisták" ellen, akik magasztalták a kapitalizmust, elleplezték annak mély ellentmondásait, és arra törekedtek, hogy a növekvő munkásmozgalmat alárendeljék a burzsoázia érdekeinek. A narodnyikság eszmei szétzúzása Leninnek „A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" (1899) című klasszikus művével fejeződött be, amely Marx „Tőké"-jének megjelenése óta a marxista irodalom legjelentősebb műve volt.

Lenin ebben a munkájában és a kilencvenes években írt más műveiben mélyrehatóan elemezte Oroszország gazdaságát, feltárta az osztályellentéteknek és az osztályharcnak, a forradalmi mozgalom perspektíváinak gazdasági alapjait. Ugyanakkor általánosította a XIX. század utolsó évtizedeiben Oroszországban és más országokban végbement gazdasági és politikai fejlődés tapasztalatait, s megvédte és továbbfejlesztette a marxizmusnak a tőkés termelési mód keletkezésére és fejlődésére, megoldhatatlan ellentmondásaira és elkerülhetetlen pusztulására vonatkozó tételeit. Megcáfolta azokat a minden alapot nélkülöző narodnyik nézeteket, amelyek szerint az orosz kapitalizmus „mesterséges jelenség", s feltárta Oroszország gazdaságának és társadalmi rendjének az ország történelmi sajátosságaival összefüggő sajátszerű vonásait, többek között azt, hogy a tőkés kizsákmányolás módszerei összefonódnak a jobbágyi elnyomás számos maradványával, ami különösen kiélezi az oroszországi társadalmi viszonyokat.

Lenin a narodnyikoknak a proletariátust lebecsülő magatartása ellen vívott harcban kimutatta, hogy a kapitalizmus fejlődése elkerülhetetlenül a dolgozó és kizsákmányolt tömegek élcsapatát jelentő munkásosztály létszámának, szervezettségének és tudatosságának növekedésére vezet. Ugyanakkor tüzetes elemzés keretében kimutatta, hogy a proletariátusnak a forradalomban vezető szerepet kell betöltenie.

Lenin tisztázta a reform utáni Oroszország parasztságában végbemenő differenciálódás lényegét, rámutatott arra, hogy a hűbéri elnyomás csökevényei összefonódnak a tőkés viszonyok igájával, s mindennek alapján megcáfolta azt a narodnyik elképzelést, amely szerint a parasztság egységes tömeg. Továbbmenve Lenin kifejtette, hogy gazdasági szempontból lehetséges és szükségszerű a munkásosztály forradalmi szövetsége a parasztság dolgozó és kizsákmányolt tömegeivel.

Lenin feltárta az orosz forradalom ama sajátosságainak gazdasági alapját, amelyek újtípusú forradalommá — olyan burzsoá-demokratikus forradalommá tették, melyben a proletariátusé a hegemónia, s az a perspektíva áll előtte, hogy szocialista forradalomba *nő át*.

„A kapitalizmus fejlődése Oroszországban" című mű Leninnek a *tőkés újratermelés elméletével* foglalkozó számos munkáját összegezi. Lenin e munkáiban szembeszállt a narodnyikoknak azokat a sismondista állításait, hogy kistermelők és külföldi piac nélkül nem lehet realizálni az értéktöbbletet, és részletesen kifejtette azt a marxista tételt, amely szerint a kapitalizmus piaca magának a kapitalizmusnak a fejlődése során jön létre. Lenin továbbfejlesztette a termeloeszközök termelésének bővített újratermelés esetén elsődleges növelését feltételező törvényre, a tőkés realizálás ellentmondásaira, a tőke szerves összetételének növekedésére mint a proletariátus elnyomorodásának tényezőjére, továbbá a kapitalizmusban az időszakos túltermelési válságok elkerülhetetlenségére vonatkozó marxista tételeket.

A marxista politikai gazdaságtan rendkívül értékes alkotásai Leninnek az *agrárkérdéssel* foglalkozó művei, amelyekben tudományosan általánosít terjedelmes anyagot a kapitalizmus fejlődéséről Oroszország és több más ország (Franciaország, Németország, Dánia, az Egyesült Államok stb.) mezőgazdaságában. „Az agrárkérdés és a «Marx kritikusok»" (1901—1907), „A szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban" (1907), „Újabb adatok a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődéstörvényeiről" (1914—1915) című munkáiban és más műveiben Lenin mélyrehatóan és sokoldalúan elemezte a mezőgazdaság tőkés fejlődésének törvényeit, amelyeket Marx csak általános vonásokban vázolt fel.

Lenin kezdett a nyugat-európai és orosz revizionizmus ellen, amely a mezőgazdaságot a gazdaság olyan területének nyilvánította, ahol nem alkalmazhatók a tőke koncentrációjának és centralizációjának törvényei, s tudományosan elemezte a mezőgazdasági kapitalizmus fejlődésének sajátosságait. Felfedte a parasztság zömének gazdasági helyzetében rejlő mély ellentmondásokat, s kimutatta, hogy tönkremenetelük a burzsoá társadalomban elkerülhetetlen. Lenin megvédelmezte és továbbfejlesztette a különbözeti és az abszolút földjáradék marxi elméletét. Kimutatta, hogy az abszolút földjáradék az egyik legfontosabb tényező a mezőgazdasági termelőerők fejlődésének akadályozásában, és részletesen kidolgozta azt a kérdést, hogy melyek a föld nacionalizálásának lehetőségei, feltételei és gazdasági következményei a burzsoá-demokratikus és a szocialista forradalomban. Leleplezte a burzsoá közgazdászokat, akik a „csökkenő földhozadék" általudományos törvényét hirdették. Harcolt a II. Internacionálé nyugat-európai pártjainak és az orosz mensevizmusnak — többek között a trockizmusnak — a parasztsággal szemben követett opportunista vonala ellen, s kifejtette, hogy a munkásosztálynak olyan politikát kell folytatnia, amely a parasztság zömének a forradalmi proletariátus szövetségesévé változtatását tartja szem előtt.

Az agrárkérdés lenini elmélete közgazdaságilag szilárdan megalapozta Oroszország Kommunista Pártjának a proletariátus és a parasztság viszonya terén követett politikáját, többek között a pártnak a föld nacionalizálására vonatkozó programkövetelését. Leninnek az agrárkérdésről írott művei szolgálnak elméleti alapul a kommunista testvérpártok agrárprogramja és agrárpolitikája számára.

A marxista elmélet továbbfejlesztése szempontjából óriási jelentősége van annak a harcnak, amelyet Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus" című nagyjelentőségű művében a dialektikus és történelmi materializmus védelmében folytatott. Ez a könyv a revizionista „elméletek" alapjára, a revizionisták idealista filozófiájára mért megsemmisítő csapást.

Lenin kimutatta a marxista politikai gazdaságtan revizionista bírálatának teljes tarthatatlanságát. Bebizonyította, hogy a revizionizmus a kapitalizmus politikai gazdaságtanának valamennyi alapvető kérdésében — az értékelmélet, az értéktöbbletelmélet, a tőkekoncentrációról szóló elmélet, a válságelmélet stb. kérdésében — csődbe jutott.

Marx és Engels, akik a monopólium előtti kapitalizmus korszakában éltek, természetesen nem végezhették el az imperializmus elemzését. A kapitalizmus monopolista szakaszának marxista elemzése Lenin érdeme.

A marxisták között Lenin volt az első, aki — a „Tőke" alaptételeire támaszkodva és a tőkés országok gazdaságában mutatkozó új jelenségeket általánosítva — behatóan elemezte az imperializmust, a kapitalizmus utolsó szakaszát, a proletariátus szociális forradalmának előestéjét. Ez az elemzés „Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című klasszikus művében (1916), továbbá az első világháború idején írt következő más munkáiban található: „A szocializmus és a háború", „Az Európai Egyesült Államok jelszaváról", „A marxizmus karikatúrájáról és az «imperialista ökonomizmusról»", „Az imperializmus és a szakadás a szocializmus táborában", „A proletarforradalom katonai programja".

Az imperializmus lenini elmélete abból indul ki, hogy az imperializmus végső alapja, gazdasági lényege a monopóliumok uralma, hogy az imperializmus monopolkapitalizmus. Lenin beható vizsgálat tárgyává tette az imperializmus fő gazdasági vonásait és a monopóliumok uralmának konkrét formáit. Az imperializmusról szóló lenini tanítás, amely rámutat arra, hogy a szabadversenyt felváltotta a magas monopolprofitot élvező monopóliumok uralma, s amely feltárja e magas monopolprofit forrásait és biztosításának módszereit, egyszersmind a monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényének kiinduló tételeit is magában foglalja. Lenin az imperializmust a kapitalizmus újabb, legfelsőbb fokának minősítette, s ugyanakkor meghatározta az imperializmus helyét a történelemben, kimutatta, hogy az imperializmus monopolkapitalizmus, élősdi kapitalizmus, rothadó és halódó kapitalizmus. Az imperializmus lenini elmélete feltárja a kapitalizmus monopolista fejlődési szakaszának ellentéteit: a munka és a tőke közötti ellentétet, az anyaországok és a gyarmatok közötti ellentétet és az imperialista országok közötti ellentétet. Tisztázza azokat a mélyenfekvő okokat, amelyek elkerülhetetlenné teszik az imperialista háborúkat a világ újabb újrafelosztásáért. Mindezek az ellentétek a legvégsőkig kiéleződnek és elmélyülnek, s elérik azt a határvonalat, amelyen túl a forradalom kezdődik. Lenin kimutatta, hogy az imperialista elnyomás és leigázás ellen vívott népi szabadságharc igazságos.

Lenin kidolgozta az állami-monopolista kapitalizmus kérdését, azt a kérdést, hogy a monopóliumok alárendelik maguknak a burzsoá államapparátust. Kimutatta, hogy az állami-monopolista kapitalizmus egyfelől a termelés tőkés társadalmasításának legmagasabb formáját és a szocializmus anyagi előkészítését, másfelől a munkásosztály és az egész dolgozó nép kizsákmányolásának fokozódását jelenti.

Lenin felfedte az imperializmus korszakára vonatkozóan a tőkés országokban végbemenő *gazdasági és politikai fejlődés egyenlőtlenségének* törvényét. Ebből a törvényből kiindulva nagyjelentőségű tudományos felfedezést tett: megállapította, hogy át lehet törni a világimperializmus láncát annak leggyengébb láncszeménél, s arra a következtetésre jutott, hogy lehetséges a szocializmus győzelme kezdetben egynéhány, sőt egy, egymagában vett országban, s lehetetlen a szocializmus egyidejű győzelme valamennyi országban. Ugyanakkor kimutatta, hogy a parasztság-

nak mint a proletariátus szövetségesének óriási szerepe van a forradalomban. Más munkáiban kidolgozta a nemzeti-gyarmati kérdést és kijelölte e kérdés megoldásának útját. Bebizonyította, hogy lehetséges és szükséges a fejlett országok proletármozgalmának és a gyarmatokon folyó nemzeti felszabadító mozgalomnak egyetlen közös harci frontban való egyesülése a közös ellenség — az imperializmus ellen. Az imperializmus lenini elmélete megcáfolhatatlan érvekkel mutatta ki, hogy az új történelmi korszakban, a proletariátus által a szocializmusért vívott közvetlen, döntő ütközetek korszakában elengedhetetlenül szükséges a szocialista forradalom, a munkásosztály diktatúrája. Ily módon Lenin megteremtette a *szocialista forradalom* új, minden részletében kidolgozott *elméletét.*

Lenin kidolgozta a kapitalizmus általános válságáról — a tőkés rend pusztulásának és az új, magasabbrendű szocialista rend győzelmének történelmi korszakáról szóló tanítás alapjait. Már az első világháború idején arra a következtetésre jutott, hogy a kapitalizmus viszonylag békés fejlődésének korszaka véget ért, s hogy az imperialista háború, e hatalmas történelmi válság, a szocialista forradalom korszakát nyitja meg. A háború olyan felmérhetetlen válságot idézett elő, állapította meg Lenin közvetlenül a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előtt, hogy az emberiségnek választania kellett: vagy elpusztul, vagypedig a legforradalmibb osztályra bízza sorsát, hogy a leggyorsabb úton áttérhessen egy fejlettebb termelési módra — a szocializmusra. Abból a Lenin által megállapított tényből, hogy a szocialista forradalom a tőkés világrendszer különböző láncszemeiben különböző időben érlelődik meg, az a következtetés adódik, hogy a kapitalizmus pusztulása és a szocializmus győzelme egyes országoknak a tőkés rendszerről való leválása útján megy végbe, olyanformán, hogy ezekben az országokban győzelmet arat a munkásosztály, amely a dolgozó parasztság zömével szoros és megbonthatatlan szövetségben hatalomra kerül, s tömöríti maga köré a nép túlnyomó többségét. Lenin részletesen kifejtette a két rendszer — a kapitalista és a szocialista rendszer hosszú történelmi időszakon át tartó békés egymás mellett élésének lehetőségét és szükségességét.

Lenin az imperializmusnak és a kapitalizmus általános válságának elméletét a polgári közgazdászok és a II. Internacionálé opportunistái ellen vívott kemény harcban dolgozta ki. Kimutatta Kautsky antimarxista „ultraimperializmus" elméletének, és Trockij meg Buharin által képviselt válfajának teljes elméleti tarthatatlanságát, s politikailag ártalmas voltát. A marxizmusnak Buharin általi meghamisítása ellen harcolva Lenin ismételten hangsúlyozta, hogy „tiszta imperializmus", tőkés alapzat nélküli imperializmus nem volt soha, sehol sincs és nem is lesz soha. Az imperializmus, amely a régi kapitalizmusra nő rá annak felépítményeként és egyenes folytatásaként, még jobban kiélezi a burzsoá társadalom valamennyi ellentmondását. Lenin rámutatott az opportunizmusnak az imperializmussal való szoros összefüggésére, és leleplezte az opportunisták politikai szerepét, megállapította, hogy az opportunisták a burzsoáziának a munkásmozgalmon belül működő ügynökei. Felfedte a munkásmozgalmon belüli opportunista irányzatok gyökereit, és kimutatta, miképpen alakulnak ki ezek az irányzatok annak következtében, hogy a burzsoázia megvesztegeti és korrumpálja a munkásosztály felső rétegeit. Megsemmisítő csapást mért az opportunistákra, akik apologetikusan értelmezték és megpróbálták „szocializmusnak" feltüntetni az állami-monopolista kapitalizmust. Leninnek az opportunizmus ellen irányuló művei óriási jelentőségűek a forradalmi mozgalom szempontjából, mert az opportunizmus eszmei-politikai tartalmának és a munkásmozgalomban

betöltött áruló szerepének leleplezése nélkül szó sem lehet igazi harcról az imperializmus ellen.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának határozatai és dokumentumai, *I. V. Sztálinnak* (1879—1953) és Lenin más harcostársainak és tanítványainak munkái továbbfejlesztették és konkretizálták a marxista-leninista politikai gazdaságtan problémáit.

Sztálin — Marx, Engels és Lenin műveire támaszkodva — a történelmi fejlődés újabb tapasztalatainak, a munkásosztály és Kommunista Pártja által vívott harc újabb gyakorlatának általánosítása alapján számos új tételt állított fel és fejtett ki a közgazdaságtudomány terén. Ugyanakkor Sztálin műveiben következetesen védelmezte a marxista politikai gazdaságtant a forradalmi marxizmus ellenségeivel szemben, s népszerűsítette annak legfontosabb problémáit és tételeit.

Sztálin leleplezte a polgári közgazdászok és a reformisták hazug állításait, amelyek szerint a kapitalizmus ellentmondásai a történelmi fejlődés folyamán enyhülnek, s kimutatta, hogy ezek a kapitalizmus pusztulásának elháríthatatlanságáról tanúskodó ellentmondások szükségképpen tovább mélyülnek és éleződnek. Munkáiban az agrárkérdés több fontos tételének továbbfejlesztését találjuk. A revizionizmus elleni harcban újabb érvekre támaszkodva kimutatta a kisparaszti gazdaság „szilárdságát" hirdető elmélet teljes tarthatatlanságát. A parasztságot csak a tőkés rabszolgaság rendszerének megsemmisítése mentheti meg a tönkremenéstől és a nyomortól. A parasztkérdés lényege — a parasztság kizsákmányolt többségének a burzsoázia tartalékából a forradalom közvetlen tartalékává, a tőkés rend megszüntetéséért harcoló munkásosztály szövetségesévé változtatása. Sztálin „Marxizmus és nemzeti kérdés" című művében (1913) és más munkáiban előbbre vitte a nemzeti kérdés kidolgozását. Beható elemzés keretében kimutatta a társadalom gazdasági életfeltételeinek jelentőségét a nemzetek és a nemzeti államok kialakulásában. A nemzet egyik fő ismérve az emberek gazdasági életének közössége. A hűbériség felszámolása és a kapitalizmus kialakulása egyszersmind az emberek nemzetté alakulásával jár. Sztálin megvilágította a nemzeti piac jelentőségét a nyugat-európai nemzeti államok kialakulása szempontjából, és felvázolta a keleti államok kialakulásának sajátos történelmi folyamatát.

A Szovjetunió Kommunista Pártja a Központi Bizottság vezetésével, amelynek élén I. V. Sztálin állott, megvédelmezte a marxista-leninista elmélet teljességét, s ezen belül a marxista-leninista közgazdaságtant a leninizmus ellenségeinek — a trockistáknak, a buharinistáknak és a burzsoá nacionalistáknak a támadásaival szemben. Különösen nagy jelentősége volt a Szovjetunióban épülő szocializmus és az egész világszocializmus sorsa szempontjából annak, hogy megvédelmezte és továbbfejlesztette a szocializmus *egy* országban való győzelmének lehetőségére vonatkozó lenini tanítást, a szocialista forradalom lenini elméletét.

Sztálin számos művében („A leninizmus alapjairól", „A leninizmus kérdéseihez", „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban", az SZKP kongresszusain és konferenciáin tartott beszámolók) továbbfejlesztette az imperializmus gazdasági és politikai lényegére, a kapitalizmus általános válságára és a monopolkapitalizmus fejlődésének törvényszerűségeire vonatkozó lenini tételeket. Leninnek az imperializmus gazdasági lényegére — a monopóliumok uralmára és a magas monopolprofitra vonatkozó klasszikus útmutatásai alapján megfogalmazta a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényét. Részletesen elemezte a kapitalizmus általános válságát és annak két szakaszát: az első szakaszt,

amely az első világháború időszakában kezdődött, és a második szakaszt, amely a második világháború időszakában bontakozott ki, különösen azután, hogy az európai és ázsiai népi demokratikus országok leváltak a kapitalista rendszerről.

Sztálin leleplezte a burzsoáziának a tőkés gazdasági rendszert magasztaló lakájait, és tüzetes elemzés keretében jellemezte a kapitalizmus általános, a gazdasági és a politikai életre egyaránt kiterjedő válságát. A kapitalizmus általános válságának legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi győzelme a Szovjetunióban, s a világnak két rendszerre — kapitalista és szocialista rendszerre szakadása. A kapitalizmus általános válságának szerves része az imperializmus gyarmati rendszerének válsága.

Sztálin megvilágította műveiben a kapitalizmus általános válságára jellemző olyan vonások lényegét és jelentőségét, mint a piacok problémájának végsőkig éleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és az állandó tömegmunkanélküliség. A kapitalista ciklus és a gazdasági válságok jellegének a jelenkorban bekövetkezett megváltozását elemezve bebizonyította, hogy a burzsoá állam hiába próbál küzdeni a válságok ellen, s hogy minden alapot nélkülöznek azok az állítások, amelyek szerint a kapitalizmusban lehetséges tervgazdálkodás. Sztálin leleplezte műveiben a fasizmus mélységesen reakciós és agresszív mivoltát, s a mai jobboldali szocialista vezetők áruló szerepét.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan a cselekvés vezérfonalául szolgál valamennyi ország kommunista és munkáspártjai számára. Megvilágítja a dolgozók számára a tőke járma alóli felszabaduláshoz vezető utat.

A. A KAPITALIZMUS ÉS A SZOCIALIZMUS KÖZÖTTI ÁTMENETI IDŐSZAK

XXIII. FEJEZET

A KAPITALIZMUS ÉS A SZOCIALIZMUS KÖZÖTTI ÁTMENETI IDŐSZAK FŐ VONÁSAI

A proletárforradalom és a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának szükségessége. A tőkés termelési mód és a burzsoá társadalomban folyó osztályharc fejlődésének egész menete elkerülhetetlenül arra vezet, hogy a kapitalizmust forradalmi úton a szocializmus váltja fel. A kapitalizmus megszüli a gépi nagyipart, amely a szocializmusra való áttérés anyagi előfeltétele. A proletariátus képében a kapitalizmus fejlődése előkészíti azt a társadalmi erőt, amely a szocializmusra való áttérést megvalósítja. Fentebb már kimutattuk, hogy az imperializmus korában a megnövekedett termelőerők és a béklyóikká vált burzsoá termelési viszonyok közötti konfliktus példátlanul kiéleződik. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye parancsolóan írja elő a régi, burzsoá termelési viszonyok megszüntetését és új, szocialista termelési viszonyok létrehozását. Ebből következik a *proletár, szocialista forradalom* objektív szükségszerűsége.

A kapitalizmus békés „belenövése" a szocializmusba, amit a reformisták prédikálnak, a burzsoá és a szocialista társadalom alapjainak ellentétes mivolta, a munka és a tőke érdekei közötti antagonizmus folytán lehetetlen. Az átmenet a kapitalizmusból a szocializmusba csakis a proletárforradalom és a proletariátus diktatúrája révén valósítható meg. A proletariátus — gazdasági helyzeténél fogva — az egyetlen olyan osztály, amely maga köré tud tömöríteni minden dolgozót a kapitalizmus megdöntése és a szocializmus győzelme érdekében.

A proletárforradalom elvileg különbözik minden előző forradalomtól. A rabszolgatartó rendről a hűbériségre, s a hűbéri-

ségről a tőkés rendre való áttérés idején a magántulajdon egyik formájának helyébe a magántulajdon egy másik formája lépett, az egyik kizsákmányoló osztály hatalmat egy másik kizsákmányoló osztály hatalma váltotta fel. Mivel minden kizsákmányoló társadalmi alakulat alapja azonos típusú, tudniillik a termelőeszközök magántulajdona volt, az új gazdasági alakulat fokozatosan érlelődött meg a régi termelési mód méhében. Igy a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején a régi rend méhében fokozatosan kifejlődtek az új, burzsoá termelési viszonyok, kibontakoztak a tőkés alakulat többé-kevésbé kész formái. A polgári forradalom feladata az volt, hogy a burzsoázia megragadja a hatalmat, s ezt a hatalmat összhangba hozza a meglevő tőkés gazdasággal, elsöpörje az útból a régi, hűbéri társadalmat, amely akadályozta a kapitalizmus fejlődését. A polgári forradalom ennek a feladatnak a megoldásával rendszerint véget is ér.

A proletárforradalom azt a célt tűzi maga elé, hogy a termelőeszközök magántulajdonát társadalmi tulajdonnal váltsa fel, s megszüntessen mindennemű kizsákmányolást. A proletárforradalom nem találja maga előtt a szocialista gazdaságnak kész formáit. A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista rend nem fejlődhet ki a magántulajdonon alapuló polgári társadalom méhében. A proletárforradalom feladata az, hogy a proletariátus hatalmának megteremtésével felépítse az új, szocialista gazdaságot. A munkásosztály hatalomra jutása csak a kezdete a proletárforradalomnak, s a munkásosztály a hatalmat eszközként használja fel a régi gazdaság átalakítására és az új gazdaság megszervezésére.

Ennélfogva az, hogy a tőkés rendet szocialista rend váltsa fel, minden országban egész történelmi korszakra terjedő külön *átmeneti időszakot* igényel, amelynek folyamán végbemegy a szocialista gazdaság felépítése, a társadalmi viszonyok összességének gyökeres átalakítása. „A kapitalista és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben az első forradalmi úton a másikká alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a *proletariátus forradalmi diktatúrája*"[1].

A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak a proletárhatalom megteremtésével kezdődik, s a szocializmusnak, a kommunista társadalom első szakaszának felépítésével ér véget. Az átmeneti időszak folyamán felszámolják a régi, kapitalista alapot, s új, szocialista alapot hoznak létre, biztosítják a termelőerőknek a szocializmus győzelméhez szükséges fejlődé-

[1] *Marx*. A gothai program kritikája. Szikra 1953. 24. old.

sét. Az átmeneti időszakban a proletariátusnak olyan erővé kell kovácsolódnia, amely képes arra, hogy igazgassa az országot, felépítse a szocialista társadalmat, s a kispolgári tömegeket átnevelje a szocializmus szellemében.

Marx és Engels tételeire támaszkodva, Lenin megalkotta a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszaknak és a proletariátus diktatúrájának elméletét, s ezzel a szocialista építés útjainak tudományos ismeretével vértezte fel a munkásosztályt, az egész dolgozó népet.

A proletárforradalom legelőször Oroszországban diadalmaskodott. Oroszországban a kapitalizmus eléggé fejlett volt ahhoz, hogy a proletárforradalom győzelmet arasson. Emellett Oroszország az imperializmus valamennyi ellentmondásának csomópontja volt, ami erősen hozzájárult a proletariátus forradalmasodásához és a parasztttömegeknek a proletariátus köré tömörüléséhez. 1917 októberében Oroszország proletariátusa, élén a Kommunista Párttal, a szocialista forradalom lenini elméletével felvértezve, szövetségben a szegényparasztsággal, megdöntötte a kapitalisták és a földbirtokosok hatalmát, s megteremtette a maga diktatúráját. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom — először az emberiség történetében — utat tört a szocializmushoz, s példát mutatott arra, hogy milyennek kell lennie fő vonásaiban a proletárforradalomnak minden más országban. Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni, hogy a szocialista forradalomnak az imperialista rendszerről levált minden országban elkerülhetetlenül megvannak a maga sajátosságai, amelyek az egyes országok fejlődésének konkrét történelmi feltételeiből és a nemzetközi helyzetből következnek.

Lenin kimutatta és tudományosan megindokolta, hogy bizonyos történelmi feltételek mellett lehetséges a társadalmi és gazdasági tekintetben elmaradott országok *nem kapitalista úton* való fejlődése. Ezek az országok az imperializmus jármának lerázása után, azoknak az élenjáró országoknak a segítségével, ahol győzött a proletárforradalom, elkerülhetik a kapitalista fejlődés hosszú és gyötrelmes folyamatát, s a tőkés fejlődési szakasz átugrásával, fokozatosan rátérhetnek a szocializmus építésének útjára.

Így például a fejlődés nem kapitalista útjának egyik példája a Mongol Népköztársaság, ahol korábban hűbéri viszonyok uralkodtak. A Szovjetunió segítsége folytán a Mongol Népköztársaság számára lehetővé vált, hogy a kapitalizmus elkerülésével a szocializmus útján fejlődjön.

A proletárdiktatúra mint a szocialista gazdaság felépítésének eszköze. Mivel a proletárforradalom feladata a termelőeszközök

társadalmi tulajdonán alapuló szocialista gazdasági rendszer megteremtése és mindennemű kizsákmányolás megszüntetése, feltétlenül le kell rombolnia a régi államgépezetet, amely elnyomta a dolgozókat, s egy olyan államot kell létrehoznia, amely biztosítani tudja az új gazdaság építését.

A proletárforradalom *újtípusú államot* hoz létre — a proletárdiktatúrát. A *proletárdiktatúra* olyan rendszer, amelynél a társadalom állami irányítása a munkásosztály kezében van. Proletárdiktatúra nélkül lehetetlen a dolgozók gazdasági és politikai felszabadulása, lehetetlen az áttérés a tőkés termelési módról a szocialista termelési módra.

A proletárdiktatúrát mint politikai felépítményt az teszi szükségessé, hogy a társadalom gazdasági fejlődése napirendre tűzte az áttérést a kapitalizmusról a szocializmusra. Mihelyt azonban a proletárdiktatúra mint a szocialista gazdaság felépítésének eszköze, megjelenik a színen, maga is hatalmas erővé, a szocialista gazdaság felépítésének eszközévé válik. Biztosítja a régi, kapitalista alap felszámolását, és hathatósan előmozdítja a szocialista alap létrejövetelét és fejlődését, a gazdaság szocialista formáinak győzelmét a kapitalista formák fölött.

A gazdaság szocialista formái nem jöhetnek létre és nem fejlődhetnek spontán módon, automatikusan. A proletárállam tervszerű tevékenysége, a dolgozó tömegek alkotó aktivitása nyomán jönnek létre és fejlődnek.

A proletárállam csakis annak következtében tudja teljesíteni az új alap létrehozásával kapcsolatos feladatát, hogy a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang objektív gazdasági törvényére, s az új gazdasági viszonyok alapján keletkező új gazdasági törvényekre támaszkodik. A proletárdiktatúra a munka társadalmi szervezetének a kapitalizmusénál magasabbrendű típusát hozza létre. Ez a szocialista rend erejének, a tőkés rend fölötti győzelmének fő forrása.

A proletárdiktatúra az igazi demokrácia megtestesülése, s mint ilyen, az egész dolgozó nép életbevágó érdekeit képviseli. A proletárdiktatúra megvalósításával a dolgozók a történelem során első ízben országuk gazdáivá válnak. Az állam minden előző formájában a kizsákmányolt többséget nyomta el egy kizsákmányoló kisebbség érdekében. A proletárdiktatúra egy kizsákmányoló kisebbséget nyom el a dolgozó többség érdekében. A polgári forradalmak a kizsákmányolás újabb formáját, a tőkés kizsákmányolást szilárdítják meg, s ezért nem tudják csak valamelyest is tartós időszakra a burzsoázia köré tömöríteni a dolgozó és kizsákmányolt tömegeket. Ezzel szemben a minden-

nemű kizsákmányolás megszüntetésére hivatott proletárforradalom biztosíthatja, és kell is hogy biztosítsa e tömegek és a proletariátus tartós szövetségét. A munkásosztálynak és a parasztságnak a munkásosztály vezetésével megvalósuló és a kizsákmányoló osztályok ellen irányuló szövetsége — a proletárdiktatúra legfőbb elve. A munkás-paraszt szövetség nélkül a proletariátus hatalmának megszilárdítása és a szocialista gazdaság felépítése lehetetlen.

A proletárdiktatúra a proletariátus osztályharcának folytatása új feltételek között és új formákban, olyan osztályharc, amelyet a hatalom birtokában folytat a belföldi kizsákmányolók, valamint a kapitalista környezet agresszív erői ellen. „A proletariátus diktatúrája szívós harc, véres és vértelen, erőszakos és békés, katonai és gazdasági, pedagógiai és adminisztratív harc a régi társadalom erői és hagyományai ellen"[1].

A proletárdiktatúra a szocializmus felépítésével összefüggő feladatoknak megfelelően három fő funkciót teljesít. Ez azt jelenti, hogy a proletariátus a hatalmat három fő feladat megoldására használja fel: először, a kizsákmányolók elnyomására, az ország védelmére és a más országok proletárjaival fenntartott kapcsolatok szorosabbra fűzésére; másodszor, arra, hogy végleg elszakítsa a burzsoáziától a dolgozó, s a régi rendben kizsákmányolt tömegeket, bensőségesebbé tegye velük a szövetségét, és bevonja ezeket a tömegeket a szocialista építésbe; harmadszor, az új, szocialista társadalom felépítésére.

A proletárállam formái különfélék lehetnek. „Az átmenet a kapitalizmusból a kommunizmusba természetesen okvetlenül létrehozza a politikai formák óriási gazdagságát és változatosságát, de a lényeg emellett elkerülhetetlenül ugyanegy lesz: *a proletariátus diktatúrája*"[2]. A marxizmus-leninizmusnak ezt az alaptételét egyaránt teljes mértékben igazolták a Szovjetunió történelmi tapasztalatai, ahol létrejött a proletárdiktatúra Lenin által felfedezett formája, a szovjet hatalom, s azoknak az országoknak későbbi történelmi tapasztalatai, ahol a proletárdiktatúra népi demokrácia formájában áll fenn.

A proletárdiktatúra országaiban a szocialista gazdaság tervszerű építésének egész menetét a kommunista pártok (illetve munkáspártok) irányítják. Ezek a marxizmus-leninizmus elméletével, a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek ismeretével felvértezett pártok szervezik a néptömegeket, irányítják a

[1] *Lenin.* „Baloldaliság" — a kommunizmus gyermekbetegsége. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 30. old.

[2] *Lenin.* Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 443. old.

néptömegek erőfeszítéseit a szocialista építés feladatainak megoldására.

A szocialista nacionalizálás. A kapitalizmus fejlődése előkészítette a gépi nagyipar, a gépesített közlekedés, a bankok stb. szocialista társadalmasításához szükséges feltételeket. A proletárállam már az átmeneti időszak kezdetén államosítja a nagyüzemi tőkés termelést.

A szocialista nacionalizálás azt jelenti, hogy a proletárhatalom forradalmi úton megszünteti, és állami, szocialista tulajdonná, közvagyonná változtatja a kizsákmányoló osztályok tulajdonát. A szocialista nacionalizálás kiküszöböli a kapitalizmus fő ellentmondását: a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közötti ellentmondást. A szocialista nacionalizálás következtében az iparban a termelési viszonyok összhangba kerülnek a termelőerők jellegével, ami teret nyit fejlődésüknek.

A szocialista nacionalizálás, először, felszámolja a fő termelőeszközök tőkés tulajdonát, s ezzel megszünteti a burzsoázia gazdasági uralmát az országban; másodszor, azzal, hogy a dolgozók kezébe juttatja *a népgazdaság kulcspozícióit*, vagyis a gazdaság vezető ágait, megteremti a proletárdiktatúra gazdasági alapját. E gazdasági ágakban megvalósul a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a szocialista termelési viszonyok alapja.

A szocialista építés szempontjából döntő jelentőségű a népgazdaság vezető ágának, a nagyiparnak az államosítása. Ezzel együtt megy végbe a bankok, a vasúti közlekedés, a kereskedelmi flotta, a hírközlési eszközök, a nagyobb belkereskedelmi vállalatok, valamint a külkereskedelem államosítása. A bankok államosításával a burzsoázia elveszti gazdasági uralmának egyik legfontosabb eszközét, a proletárállam pedig centralizált és szerteágazó gazdasági apparátus birtokába jut, amelyet annak forradalmi átalakítása után a szocializmus építése érdekében használ fel. A külkereskedelem államosítása szükséges eszköz ahhoz, hogy a szocializmust építő ország biztosítsa gazdasági önállóságát és függetlenségét a tőkés világgal szemben.

A proletárállam a hűbéri csökevények, a régóta idejétmúlt földesúri földtulajdon felszámolásának halaszthatatlan szükségességéből kiindulva, azonnal *elkobozza* a nagybirtokosok földjét és gazdaságát minden élő és holt felszerelésével együtt. Az elkobzott föld túlnyomó részét a proletárállam a dolgozó parasztságnak adja át. Az elkobzott föld egy bizonyos részén, a kisebbik részén, nagy állami gazdaságok létesülnek.

A szocialista forradalom egyik legfontosabb lépése *a föld nacionalizálása*, vagyis a föld magántulajdonának megszüntetése és a földnek a proletárállam tulajdonába adása. Az *egész* föld

nacionalizálásának végrehajtását illetően a proletárhatalom minden egyes országban a konkrét viszonyoktól függően dönt. Oroszországban, ahol a parasztok körében a föld magántulajdonának nem voltak olyan erős hagyományai mint Nyugaton, a szovjet hatalom a paraszttömegek követelésének megfelelően már a forradalom legelején végrehajtotta az egész föld nacionalizálását. Ennek következtében megszűnt az abszolút földjáradék. A szovjet parasztság — a történelem folyamán először — ingyenes használatra földet kapott a proletárforradalomtól. Azokban az országokban, ahol a kisparaszti földmagántulajdon már régóta megvan, s ahol éppen ezért a parasztok között a földmagántulajdonnak erősebb hagyományai vannak, a hatalomra került munkásosztály a forradalom elején nem hajtja végre az egész föld nacionalizálását. Ezekben az országokban a nagybirtokosoktól elkobzott földnek csak egy részét nacionalizálják, amely azután állami földalapot képez; az elkobzott földek nagyobb része a parasztok magántulajdonába kerül. Az egész föld nacionalizálásának kérdését gyakorlatilag a mezőgazdaság szocialista átalakítása során oldják meg.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom a burzsoázia államgépezetének szétzúzása után már az első hónapokban nacionalizálta, kártérítés nélkül elvette a földbirtokosoktól és a nagytőkésektől a termelőeszközöket és egyéb javakat.

1917 október 26-án (november 8-án) megjelent *a földről szóló dekrétum*. A földbirtokosok, a burzsoázia, a cári család, az egyházak és a kolostorok földjeit elkobozták, megváltás nélkül kisajátították. A földmagántulajdon jogát egyszersmindenkorra eltörölték. Az egész föld, a föld méhének minden kincsével, az erdőkkel és a vizekkel együtt állami tulajdon (közvagyon) lett. A föld adásvételét megtiltották. A parasztság azokon a földeken felül, amelyeket már a forradalom előtt is használt, több mint 150 millió gyeszjatyina új földet kapott ellenszolgáltatás nélküli használatra, s mentesült a földbirtokosoknak fizetett haszonbértől és a földvásárlás költségeitől, ami együttvéve évi 700 millió aranyrubelnek felelt meg. A föld nacionalizálása alapul szolgált a földbirtokos osztály felszámolásához, s egyszersmind a hűbériség maradványainak teljes felszámolását jelentette. Ilyenformán a szocialista forradalom menetközben megoldotta a burzsoá-demokratikus forradalom feladatait. A föld nacionalizálása egymagában még nem hozta létre a falun a szocialista termelési viszonyokat, mivel a köztulajdonná lett földön továbbra is magángazdálkodás folyt. Mindamellett a föld nacionalizálásának nagy jelentősége volt a szocialista építés szempontjából. Erősítette a proletárdiktatúra gazdasági alapját, megjavította a dolgozó parasztok gazdasági helyzetét. A továbbiak során megkönnyítette a parasztságnak, hogy rálépjen a szocialista fejlődés útjára.

A szovjet hatalom a tőkés üzemek nagyarányú államosítását megelőző átmeneti lépésként, s tevékenységük bizonyos szabályozása érdekében bevezette a *munkásellenőrzést*, vagyis termelésüknek, kereskedelmüknek és pénzügyeiknek a dolgozók részéről történő ellenőrzését. 1917 decemberében végrehajtották *a bankok államosítását*. A szovjet hatalom

érvénytelennek nyilvánította mindazokat a kölcsönöket, amelyeket a cári kormány és az Ideiglenes Kormány kapott akár külföldi, akár hazai kapitalistáktól. A külkereskedelmet állami monopóliumnak nyilvánították, az áruk importját és exportját kivették a magánszemélyek kezéből, és állami szerveknek adták át. A szovjet hatalom által bevezetett *külkereskedelmi monopólium* biztos védelmet nyújtott az imperialisták gazdasági agressziójával szemben, akik le akarták igázni, gyarmatukká akarták változtatni az országot. Köztulajdonná váltak a *vasutak* és a *hírközlés* eszközei, azzá vált a tengeri és a folyami *kereskedelmi flotta* is. A szovjet hatalom egyre nagyobb arányokban hajtotta végre *az iparvállalatok államosítását*, megváltás nélküli elkobzásuk útján. 1918 júniusában kihirdették valamennyi iparág nagyüzemeinek államosítását.

A nagyipar, a bankok, a közlekedés és a külkereskedelem államosítása azt jelentette, hogy a szovjet hatalom aláásta a burzsoázia gazdasági hatalmát, s birtokba vette a népgazdaság kulcspozícióit.

Ami az államosított vállalatokat illeti, a tőkés termelési viszonyokat szocialista termelési viszonyok váltották fel. A társadalmi tulajdonba került termelőeszközök nem tekinthetők többé tőkének. Megszűnt az embernek ember általi kizsákmányolása. Új, szocialista munkafegyelem honosodott meg. A munkások körében megszületett a szocialista munkaverseny. Fokozatosan meggyökeresedtek a termelés igazgatásának szocialista elvei, amelyek az egyszemélyi vezetést a tömegek alkotó aktivitásával párosítják.

A szovjet hatalom, leküzdve a burzsoázia ellenállását, a burzsoá szakemberek kártevését és szabotázsát, a kispolgári elemekkel vívott kemény harcban megkezdte a termelés és az elosztás országos méretű állami nyilvántartásának és ellenőrzésének megszervezését.

A gazdasági szektorok és az osztályok az átmeneti időszakban. A munkás-paraszt szövetség. A nagyipar, a közlekedés, a bankok stb. államosításának nyomán kialakul a gazdaság szocialista szektora. A termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapuló szocialista szektor mellett az átmeneti időszakban még léteznek olyan szektorok (azaz gazdasági formák) is, amelyeket a múlt hagyott örökül, s a termelőeszközök magántulajdonán alapulnak. Ez azt jelenti, hogy az átmeneti időszak gazdasága több szektorból álló gazdaság. Különböző típusú termelési viszonyok vannak benne képviselve.

Mint Lenin megállapította, az átmeneti időszakban a Szovjetunióban a következő öt gazdasági szektor létezett: 1. patriarchális parasztgazdaság; 2. kisárutermelés; 3. magángazdasági kapitalizmus; 4. államkapitalizmus; 5. szocialista szektor.

A *patriarchális parasztgazdaság* egyéni munkán alapult, s

majdnem teljesen naturális kisgazdaság volt, azaz, főleg saját fogyasztásra termelt.

A *kisárutermelés* olyan gazdaság volt, amely egyéni munkán alapult, s többé-kevésbé jelentős mértékben kapcsolatban állt a piaccal. A kisárutermelő szektor túlnyomó részét az árugabona zömét termelő középparaszti gazdaságok és a bérmunkát nem alkalmazó kisiparosok üzemei alkották. A kisárutermelő szektor az átmeneti időszakban jóideig az ország lakosságának többségét fogta át.

A *magángazdasági kapitalizmust* a legnagyobb létszámú kizsákmányoló osztály, a kulákság, a nem államosított, főképpen kis- és középkapitalista ipari üzemek tulajdonosai, valamint a kereskedők képviselték. A tőkés üzemekben bérmunkát alkalmaztak, a munkaerő áru volt, megvoltak a kizsákmányolási viszonyok, a kapitalisták értéktöbbletet sajátítottak el.

Az *államkapitalizmus* főleg azoknak a koncessziónak a formájában létezett, amelyeket a szovjet hatalom külföldi kapitalistáknak adott, továbbá egyes, állami tulajdonban levő, de kapitalistáknak bérbe adott üzemek formájában. A proletárdiktatúra idején az államkapitalizmus lényegében különbözik a burzsoázia uralma alatti államkapitalizmustól. A proletárdiktatúra idején az államkapitalizmus olyan gazdasági szektor, amelyet a proletárhatalom szigorúan korlátok közé szorít, s a kispolgári elemekkel vívott harcra, a szocialista építés érdekében használ fel. A Szovjetunió gazdaságában az államkapitalizmus igen jelentéktelen helyet foglalt el.

A *szocialista szektor* felölelte először, a szovjet állam kezében levő üzemeket, közlekedést, bankokat, szovhozokat, kereskedelmi és egyéb vállalatokat, másodszor, a szövetkezeteket — a fogyasztási, beszerzési, hitel- és termelőszövetkezeteket, köztük a szövetkezet legmagasabb formáját, a kolhozokat. A szocialista szektor alapja a gépi nagyipar volt. A szocialista szektor, amely minden más típusú gazdasági szektornál magasabbrendű, már az átmeneti időszak elején vezető szerepet töltött be az ország gazdasági életében.

A gazdaság szocialista szektorában a munkaerő nem volt többé áru, a munka elvesztette bérmunka jellegét, s olyan munkává változott, amelyet a dolgozó a saját javára, saját társadalma javára végzett. Megszűnt az értéktöbblet. Fokozatosan megtörtént az áttérés az államosított üzemek munkájának tervezésére, előbb iparági méretekben, majd később az egész állami szektort átfogó méretekben. A termelőeszközök szocialista tulajdonának megvalósulása következtében az állami üzemekben

előállított termékek nem kapitalisták, hanem az állam, vagyis az egész dolgozó nép tulajdonába kerültek.

A felsorolt öt szektornak nem kell feltétlenül egytől egyig meglennie minden szocializmust építő országban. De, mint Lenin tanítja, s mint ezt most a történelmi tapasztalat igazolta, a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban minden országban megvannak a társadalmi gazdaság következő alapformái: szocialista termelés, kisárutermelés, tőkés termelés. A társadalmi gazdaság e formáinak a következő osztályok felelnek meg: a munkásosztály, a kispolgárság (elsősorban a parasztság), a burzsoázia. Az átmeneti időszakban a gazdaságnak, az osztályok kölcsönös viszonyainak, tehát egyszersmind a gazdaságpolitika elveinek főbb vonásai minden országra közösek, ami nem zárja ki a sajátos vonásokat az egyes országokban.

Az átmeneti időszakban az osztályok helyzete a végbement gyökeres változás következtében egészen más, mint a kapitalizmus uralma idején.

A *munkásosztály* a tőkés társadalom elnyomott osztályából uralkodó osztállyá válik, amely kezében tartja a hatalmat, s az egész dolgozó néppel együtt birtokolja az állam által társadalmasított termelőeszközöket. A munkásosztály anyagi helyzete állandóan javul, kulturális színvonala emelkedik.

A *parasztság*, a szegény- és középparasztok tömegei az államtól földet kapnak, az állam felszabadítja őket a földbirtokosok igája alól, védelmezi őket a kulákkal szemben, sokoldalú gazdasági és kulturális segítséget nyújt nekik. Az Októberi Forradalomnak és a szovjet hatalom segítségének tudható be, hogy a közép- és szegényparasztok már 1926—1927-ben több mint négymilliárd pud gabonát termeltek, a forradalom előtti évi 2.5 milliárd puddal szemben.

A paraszti kisárutermelés elkerülhetetlenül megszüli a kapitalista elemeket, aminek a parasztság osztályrétegeződése, szegényparaszt- és kulákréteg kialakulása a következménye. A parasztság differenciálódása azonban az átmeneti időszakban más jellegű, mint a kapitalizmus idején. A kapitalizmus viszonyai között a falvakban nő a szegényparasztok és a kulákok száma, míg a középparasztok száma csökken, a középparasztság zöme tönkremegy, s a szegényparasztok és a proletárok sorait gyarapítja. Az átmeneti időszakban a parasztgazdaság fejlődésének új feltételei következtében a középparasztság aránya a forradalom előtti időkhöz képest nő, a szegényparasztságé és a kulákságe pedig csökken. A Szovjetunióban az átmeneti időszakban, mielőtt a parasztság zöme rálépett volna a szocializmus útjára, a forradalom előtti időkhöz képest növekedett a középparasztok száma

és aránya, mégpedig a szegényparasztok számának és arányának csökkenése révén, akiknek egy része a középparasztok színvonalára emelkedett. Ugyanakkor a kulákok száma és aránya a forradalom előtti időszakhoz viszonyítva jelentősen csökkent, a kulákságnak az átmeneti időszak egyes éveiben tapasztalt növekedése jóval kisebb volt, mint a kapitalizmus idején. A középparaszt lett a falu központi alakja.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, már 1918-ban, a parasztok túlnyomó része középparaszt volt. Ez azzal magyarázható, hogy a parasztok ingyenesen kaptak urasági földet, továbbá megkapták a földbirtokosok állatállományának és felszerelésének egy részét. 1918-ban végrehajtották a kulákság részleges kisajátítását, amelynek során 50 millió hektár földet vettek el a kulákoktól és adtak a szegény- és középparasztoknak. 1928—1929-ben a parasztporták a következőképpen oszlottak meg: a szegényparasztok aránya 35%, a középparasztoké 60%, a kulákoké 4—5%.

A szovjet hatalom parasztpolitikájának alapja az átmeneti időszakban a lenini hármas jelszó volt: köss tartós szövetséget a középparaszttal, támaszkodj a szegényparasztra és folytass engesztelhetetlen harcot a kulák ellen.

Lenin tanítása szerint a munkásosztálynak a parasztság vezetése során mindig szigorúan meg kell különböztetnie a paraszt két jellegzetességét, tudniillik azt, hogy a paraszt dolgozó, s egyben magántulajdonos.

A középparasztot lényegénél fogva kettősség jellemzi: mint dolgozó a proletariátushoz vonzódik, mint kistulajdonos — a burzsoáziához. A középparasztság tömegeit a burzsoázia is, a proletariátus is igyekszik a maga oldalára állítani. Ennek során a munkásosztály a parasztnak mint dolgozónak életbevágó fontosságú érdekeit karolja fel, a burzsoázia pedig a parasztnak mint magántulajdonosnak az érdekeit igyekszik megnyergelni. Az átmeneti időszakban, különösen addig, amíg a parasztság a magántulajdonra és a kisárutermelésre alapozza létét, a munkásosztály és a parasztság között egyes, nem antagonisztikus ellentmondások vannak, például az árkérdésben vagy az adók nagyságának kérdésében. Ezek az ellentmondások azonban nem lényegbevágóak. A lényeges kérdésekben a munkásosztály és a dolgozó paraszttömegek érdekei megegyeznek: mindkét osztálynak létérdeke a kizsákmányolás megszüntetése és a szocializmus győzelme. Ez az alapja a két baráti osztály — a munkásosztály és a parasztság tartós szövetségének.

A munkásosztály vezette munkás-paraszt szövetség elve a szocialista építés alapja. „A párt legfontosabb *politikai* feladata — olvashatjuk az OK(b)P XII. kongresszusának határozatában —, amely a forradalom egész kimenetelét meghatározza: a

legnagyobb figyelemmel és gondossággal kell *őriznie és fejlesztenie a munkásosztály és a parasztság szövetségét*"[1].

A tartós munkás-paraszt szövetség a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság közötti helyes gazdasági kapcsolatoknak, a mezőgazdaság fellendülésének és szocialista átalakításának elengedhetetlen feltétele. Csak a munkás-paraszt szövetség alapján biztosítható a tőkés gazdasági formák felszámolása és a szocializmus győzelme.

Az átmeneti időszak fő osztályai — a munkásosztály és a parasztság.

A *burzsoázia* a hatalom és a legfontosabb termelőeszközök elvesztése után már nem az egyik fő osztálya a társadalomnak. A nagytőkéseket és a városi középburzsoázia jelentős részét az átmeneti időszak kezdetén megfosztják a termelőeszközöktől. De ezután is megmarad a városi burzsoázia egy része, valamint a falusi burzsoázia: a kulákság. A burzsoázia az átmeneti időszakban még évekig számottevő erővel rendelkezik. Ennek az a magyarázata, hogy a kisárutermelő gazdaságból elkerülhetetlenül spontán módon megszületnek a kapitalista elemek, s hogy a tőkés gazdaságot nem lehet a gazdaság valamennyi ágában egy csapásra felcserélni szocialista gazdasággal. A burzsoáziának bizonyos mértékben uralma elvesztése után is maradnak pénzeszközei és anyagi erőforrásai, megmaradnak a kapcsolatai a régi szakemberek jelentős rétegével. Ugyanakkor a burzsoázia a nemzetközi tőke támogatására támaszkodik.

Az átmeneti időszak gazdaságának fő ellentmondása a megszületett, s a jövőt képviselő, de eleinte még gyenge szocializmus és a megdöntött, de kezdetben még erős, a kisárutermelő gazdaságban táptalajjal rendelkező s a múltat képviselő kapitalizmus közötti ellentmondás. Az átmeneti időszakban a „ki kit győz le" elv alapján a gazdasági élet minden területén kibontakozik a harc a szocializmus és a kapitalizmus között. Egyfelől a munkásosztály, valamint a parasztság zöme, másfelől a burzsoázia között antagonisztikus, kibékíthetetlen ellentmondások vannak. Az átmeneti időszakban a proletárállam eleinte a kapitalista elemek korlátozásának és kiszorításának, később pedig teljes felszámolásuknak a politikáját folytatja. Az átmeneti időszakban törvényszerű jelenség a proletariátus, s általában a dolgozó tömegek által a burzsoázia ellen vívott osztályharc kiéleződése; a burzsoázia ellenállása ugyanis a szocialista építés kibontakozása arányában egyre fokozódik.

[1] Az OK(b)P XII. kongresszusának határozatai. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 797. old.

A szocializmus gazdasági törvényeinek keletkezése. Amennyiben a szocialista szektor birtokába veszi a gazdasági kulcspozíciókat, a kapitalista gazdasági formák és fejlődéstörvényeik már az átmeneti időszak elején elvesztik a népgazdaságban uralkodó helyzetüket. A népgazdaság fejlődését többé nem a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése határozza meg. Az értéktöbblet törvényének hatóköre csupán a kapitalista gazdasági szektorra terjed ki, s egyre jobban korlátozódik.

Az új gazdasági feltételek alapján új, a szocialista termelési viszonyokat jellemző gazdasági törvények keletkeznek, fejlődnek, s ezek hatóköre fokozatosan egyre jobban tágul.

A szocialista szektor kialakulásával és fejlődésével létrejön és fokozatosan érvényesülni kezd *a szocializmus gazdasági alaptörvénye*. Ez megnyilvánul, először, a termelés céljának gyökeres megváltozásában: a szocialista szektorban a termelés többé nem a tőkés profitért folyik, hanem a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése, a szocializmus felépítése érdekében. Másodszor, a szocialista termelési viszonyok megszilárdulása és fejlődése arányában kialakulnak az e cél eléréséhez, mégpedig az ipar szakadatlan és gyors fejlődése, s az élenjáró technika messzemenő alkalmazása útján történő eléréséhez szükséges feltételek. Az ipar fejlődése nem ciklikus jellegű többé, a túltermelési gazdasági válságok megszűnnek.

Amíg az ország gazdaságában a szocialista szektor mellett megvan a kisárutermelő szektor és a kapitalista szektor, s a „ki kit győz le" kérdése még nem dőlt el, mindaddig a szocializmus gazdasági alaptörvényének hatóköre korlátozott. Ez a törvény csak a szocialista szektor keretein belül érvényesül. Mivel azonban a szocialista szektor vezető szerepet tölt be, és részaránya az ország gazdaságában szakadatlanul növekszik, a szocializmus gazdasági alaptörvénye egyre növekvő befolyással van az egész népgazdaság fejlődésére.

A szovjet állam gazdaságpolitikájában erre a törvényre támaszkodott, s ennek megfelelően — fejlesztette a szocialista termelést, a gazdaság valamennyi ágában alkalmazta az élenjáró technikát, s arra törekedett, hogy az átmeneti időszak nehéz viszonyai között lehetséges határokon belül rendszeresen növelje a dolgozók jólétét.

A társadalmi tulajdon, ugyanakkor, amikor egyesíti a szocialista szektor vállalatait, egyszersmind szükségessé és lehetővé teszi e szektor tervszerű fejlesztését. Az átmeneti időszakban a szocialista termelési viszonyok alapján létrejön és fokozatosan érvényesülni kezd *a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének*

gazdasági *törvénye*. Ez a törvény megköveteli a tervgazdálkodást, és terv útján olyan arányok megállapítását az egyes gazdasági ágak között, amelyek szükségesek a szocializmus győzelméhez, a társadalom növekvő szükségleteinek kielégítéséhez. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye a szocialista szektorban kezdi betölteni a termelés szabályozójának szerepét, s egyre nagyobb mértékben meghatározó befolyással van az egész népgazdaságon belüli arányokra. Kezdetben ennek az új gazdasági törvénynek a hatóköre a Szovjetunióban szűk volt, mivel a szocialista szektor a népgazdaság kisebbik részét fogta át, s a szovjet hatalom csak akkor kezdte elsajátítani a tervezés tudományát. A szocialista szektor fejlődése arányában érvényét vesztette a konkurrencia és a termelési anarchia törvénye, egyre tágabb tér nyílt arra, hogy érvényesülhessen a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye.

A szocialista szektorban a munkaerő értékének törvénye nem érvényesül többé. Itt az új termelési viszonyok alapján létrejön és érvényesülni kezd *a munka szerinti elosztás* gazdasági *törvénye*, amely szerint minden dolgozót munkája arányában kell díjazni.

Minthogy továbbra is van árutermelés és áruforgalom, fennmarad az *értéktörvény* is. Csakhogy a legfontosabb termelőeszközök társadalmasítása és a szocializmus gazdasági törvényeinek létrejövetele következtében az árutermelés és az értéktörvény köre korlátozódik, s elvileg más lesz a szerepük, mint a kapitalizmusban.

Az értéktörvény bizonyos korlátozásokkal a termelés szabályozójának szerepét tölti be a népgazdaság kisárutermelő és kapitalista szektorában. De nem szabályozója a termelésnek a szocialista szektorban. A szocialista szektorban nem érvényesül többé az átlagprofitráta törvénye. Ebben a szektorban a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye alapján eszközölnek beruházásokat.

A proletárhatalom egyre inkább saját szolgálatába tudja állítani az árutermelést, az értéktörvényt, a kereskedelmet, a pénzforgalmat, s ezeket a szocialista gazdasági formák fejlesztésére, az ipar és a parasztgazdaság közötti gazdasági kapcsolatok erősítésére és a tőkés elemek elleni harcra használja fel. Sztálin abból a lenini tételből kiindulva, hogy az átmeneti időszak viszonyai között a kereskedelemnek és a pénznek új szerepe van, megállapította: „Egyáltalában nem az a lényeg, hogy a kereskedelem és a pénzrendszer a «kapitalista gazdaság» módszere. A lényeg az, hogy gazdaságunk szocialista elemei a kapitalista elemek ellen vívott harcban a burzsoáziának ezeket a módszereit és

fegyvereit a kapitalista elemek leküzdése céljából veszik át, a lényeg az, hogy ezeket a módszereket és fegyvereket *sikerrel* használják fel a kapitalista elemek *ellen*, hogy *sikerrel* használják fel őket gazdaságunk szocialista alapjának felépítése érdekében. A lényeg tehát az, hogy fejlődésünk dialektikája következtében a burzsoázia ezen eszközeinek a funkciói s rendeltetése *elvileg*, gyökeresen megváltoznak — megváltoznak a szocializmus javára, a kapitalizmus rovására"[1].

A gazdaságpolitika alapjai a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban. A szocializmus felépítése lehetetlen az átmeneti időszak objektív gazdasági feltételeinek és az ezek alapján keletkező gazdasági törvényeknek helyes figyelembe vétele nélkül. A Szovjetunió Kommunista Pártja és a szovjet kormány politikájukban a szocializmus felépítésének lenini tervéből indultak ki, a gazdasági törvényekre támaszkodtak, és figyelembe vették a reális osztályerőviszonyokat.

A Szovjetunióban a szocializmus felépítése szempontjából igen nagy jelentősége volt annak a lenini tanításnak, hogy lehetséges *a szocializmus győzelme egy országban*. Ez a tanítás világos perspektívával és azzal a biztos tudattal vértezte fel a pártot és a munkásosztályt, hogy a tudományos szocializmus eszméi diadalt aratnak.

Annak a kérdésnek, hogy lehetséges-e a szocializmus győzelme *egy* országban, két oldala van, amelyek a belső és a nemzetközi feltételekkel függenek össze, s amelyeket meg kell különböztetni. A kérdés egyik, a *belső* feltételekkel összefüggő oldala az országon belüli osztályviszonyok problémáját öleli fel. A Kommunista Párt és a szovjet kormány abból indultak ki, hogy a munkásosztály leküzdheti a munkásság és a parasztság közötti ellentmondásokat, megszilárdíthatja a munkás-paraszt szövetséget, bevonhatja a paraszttömegeket a szocializmus építésébe. A munkásosztály szövetségben a parasztsággal, miután *politikailag* megverte a kapitalizmust, *gazdaságilag* is legyűrheti saját burzsoáziáját, felszámolhatja a kizsákmányoló osztályokat, és felépítheti a szocialista társadalmat. A kérdés másik, a *nemzetközi* feltételekkel összefüggő oldala a proletárdiktatúra országa és a kapitalista országok közötti viszony problémáját öleli fel. A két ellentétes rendszer, a szocialista és a kapitalista rendszer egymás mellett élésének körülményei között fennmarad annak a veszélye, hogy a szocializmus országa ellen a vele szemben ellenséges imperialista hatalmak fegyveres agressziót hajtanak végre. Ezt

[1] *Sztálin*. Zárszó a Központi Bizottságnak az ÖK(b)P XIV. kongresszusán tartott politikai beszámolójához. Lásd *Sztálin* Művei, 7. köt., Szikra 1951. 394. old.

az ellentmondást nem lehet megoldani a proletárdiktatúra csupán egyetlen országának erejével. Ezért a szocializmus győzelme csak akkor lehet végleges, amikor megszűnik az a veszély, hogy agresszív imperialista hatalmak intervenciót indítanak és visszaállítják a kapitalizmust.

A Szovjetunióban a szocialista építés sikerének elengedhetetlen feltétele volt a kapitalizmus visszaállítására törekvő trockisták és buharinisták szétzúzása, akik azt, a munkásosztály lefegyverzésére szánt elméletet hirdették, hogy a szocializmus felépítése *egy* országban lehetetlen, s hogy Oroszország technikai és gazdasági elmaradottsága folytán még „nem érett meg" a szocializmusra.

A Kommunista Párt és a szovjet állam, azokból a lenini tételekből indultak ki, amelyek szerint a Szovjetunióban minden megvan ahhoz, ami a szocializmus teljes felépítéséhez szükséges és elegendő, s Oroszország technikai és gazdasági elmaradottságát a proletárdiktatúra feltételei között teljesen le lehet küzdeni. A történelmi tapasztalatok minden tekintetben igazolták e lenini tételek helyességét.

A szocializmusnak a Szovjetunióban való felépítésére irányuló lenini tervben a legfontosabb az az eszme, hogy hatalmas szocialista ipart kell létrehozni, amely egyfelől a szocializmus anyagi alapjául szolgál, másfelől elengedhetetlen feltétele annak, hogy a kisparaszti gazdaságok, szövetkezetekbe tömörülésük útján, fokozatosan áttérjenek a nagyüzemi kollektív termelésre. A szocialista építés lenini programjában elsőrendű jelentősége volt az 1920-ban elfogadott *GOELRO tervnek,* az Oroszország villamosítását szolgáló állami tervnek. Az emberiség történetében ez volt az első népgazdaság-fejlesztési távlati terv, s az volt a célja, hogy 10—15 év alatt megteremtsék a szocializmus termelési-technikai bázisát.

„A szocializmus győzelmét a kapitalizmus fölött, a szocializmus megszilárdulását csak akkor lehet biztosítottnak tekinteni, amikor a proletár államhatalom, miután a kizsákmányolók minden ellenállását véglegesen elnyomta, tökéletesen megszilárdult és elérte, hogy mindenki teljesen aláveti magát rendelkezéseinek — az egész ipart újjászervezi a kollektív nagyüzem és a legújabb (az egész gazdaság villamosításán alapuló) technikai bázis alapján. Csak ez teszi majd lehetővé, hogy a város olyan messzemenő technikai és társadalmi támogatást nyújtson az elmaradott és szétforgácsolt falunak, hogy ez a támogatás megteremtse az anyagi alapot a földművelő és általában a mezőgazdasági munka termelékenységének nagyarányú fokozásához, s ily módon a példa erejével arra ösztökélje a kisföldművelőket,

hogy saját érdekükben áttérjenek a nagyüzemi, kollektív, gépesített földművelésre"[1].

Lenin tüzetesen megmagyarázta, hogy milyen módon lehet rávezetni a parasztságot a szocializmus útjára, továbbá a *szövetkezetek* új szerepét a kisárutermelés szocialista átalakítása terén. A szocializmus építésének lenini terve feltételezi az állami ipar és a parasztgazdaság közötti gazdasági kapcsolatok minden módon való fejlesztését. A kisparaszti gazdaság jellegéből következik, hogy a várossal fenntartott gazdasági kapcsolatnak a parasztok számára életbevágóan szükséges formája az adásvétel útján történő csere. Az átmeneti időszakban az állami ipar és a kisparaszti gazdaság között a kereskedelmen alapuló összefogás gazdasági szükségszerűség.

Eszerint abból, hogy az átmeneti időszakban fennáll a paraszti kisárutermelés, szükségszerűen következik a piac és a pénzgazdaság felhasználása a szocializmus építése során.

A szovjet hatalom már 1918 tavaszán hozzálátott, hogy kiépítse a faluval az adásvételen alapuló árucserét. Megkezdődött a pénzreform előkészítése. Csakhogy a külföldi intervenció folytán az egész gazdaságot a front szolgálatába kellett állítani, mégpedig olyan körülmények között, amikor az anyagi erőforrások rendkívül korlátozottak voltak. Az intervenció erősen fokozta az első világháború következtében az országra zúdult bajokat. A szovjet hatalom nem rendelkezett iparcikkekkel, amelyeket mezőgazdasági termékekre cserélhetett volna ki, s ugyanakkor a mezőgazdasági termékek mennyisége is erősen csökkent. A hadsereg és a város számára szükséges mezőgazdasági termékek adásvételen alapuló begyűjtése lehetetlen volt. Ez tette szükségessé *minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatását*, vagyis azt a gyakorlatot, hogy az állam a piac megkerülésével minden élelmiszerfölösleget elvett a parasztoktól. Ilyenformán az objektív feltételek kényszerítették a szovjet hatalmat arra, hogy rátérjen a „hadikommunizmusnak" elnevezett politikára.

A „hadikommunizmus" politikája minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatásán kívül, amit az az igen nagy szükség írt elő, hogy kenyeret kellett adni a hadseregnek, és meg kellett menteni a munkástömegeket az éhhaláltól, számos más intézkedés életbeléptetését is feltételezte. Az állam, mivel nem voltak árukészletei, megtiltotta a kereskedelmet a legfontosabb termékekkel, hogy spekulánsok kezébe ne jussanak. A fogyasztási cikkeket a városokban jegyre adták, igen kis fejadag alapján. Az elosztás terén osztályszempontok érvényesültek; ezenkívül a fejadag nagy-

[1] *Lenin.* Az agrárkérdésről szóló tézisek tervezete. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 156. old.

sága attól függött, hogy ki milyen nehéz munkát végzett, és mennyire fontos üzemben dolgozott. Bevezették az általános munkakötelezettséget. A burzsoáziát közhasznú munkára fogták. A háborús viszonyok megkövetelték, hogy a szovjet hatalom a nagy- és középipar mellett a kisipar jelentős részét is kezébe vegye. Mivel a készletek szűkösek voltak, az iparban bevezették a front ellátásával kapcsolatos feladatoknak alárendelt, s szigorúan központosított természetbeni ellátás rendszerét. Az üzemek kiutalásra, pénzfizetés nélkül kapták és adták tovább a termékeket, s nem volt semmilyen gazdasági önállóságuk. Mindez kizárta az önálló elszámolás alkalmazásának lehetőségét — a vállalatok munkájában a kifizetődés és a rentabilitás biztosítását. A Szovjetunió népgazdasága az imperialista háború és a polgárháború következtében igen erősen visszaesett. 1920-ban a nagyipar termelése 1913-hoz képest vagy egyheted részére, a mezőgazdaságé pedig körülbelül a felére csökkent. Az állami kiadások fedezésére nagytömegű papírpénzt bocsátottak ki, amely gyors ütemben értéktelenedett el.

A munkások a gyárakban, akárcsak a Vörös Hadsereg harcosai a frontokon, tömeges hősiességet tanúsítottak. Nagy jelentőségre tettek szert abban az időben a munkaverseny olyan formái, mint a *kommunista szombatok*. A munkásosztály tapasztalatokat szerzett a termelés igazgatása terén.

A külföldi intervenció és a polgárháború körülményei között létrejött és megszilárdult a munkásosztály és a parasztság *katonai-politikai* szövetsége. Ennek a szövetségnek az volt a célja, hogy egyesítse a munkások és parasztok erőfeszítéseit az idegen beavatkozók és a fehérgárdisták támadásának visszaverésére, a Hazának, a munkások és parasztok államának védelmére. A szovjet hatalom a parasztságnak földet adott, s megvédelmezte a földbirtokossal és a kulákkal szemben; a parasztság minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatása formájában élelmiszert adott a munkásosztálynak. Ez volt a munkások és parasztok katonai-politikai szövetségének alapja a „hadikommunizmus" idején.

A „hadikommunizmus" bizonyos történelmi feltételek, nevezetesen a polgárháború és a gazdasági leromlás viszonyai között, elkerülhetetlen volt. Ugyanakkor azonban a „hadikommunizmus", mivel együtt járt minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatásával és a kereskedelem megtiltásával, oda vezetett, hogy a parasztok anyagilag nem voltak érdekelve a termelésben, a „hadikommunizmus" nem egyeztethető össze a város és a falu gazdasági összefogásával. Ezért, ha nincs intervenció és hosszú háború által előidézett gazdasági leromlás, a proletárállam mellőzi a „hadikommunizmust". Ezt megerősítette a népi demokratikus országok tapasztalata.

A szovjet hatalom, miután végzett a külföldi intervencióval és a polgárháborúval, 1921 tavaszán áttért az új gazdasági politikára (röviditve — nep-re), amit a „hadikommunizmus" politikájától való megkülönböztetésül neveznek így. Az új gazdasági politika alapelveit Lenin már 1918 tavaszán kidolgozta, de megvalósításukat félbeszakította az intervenció. A szovjet hatalom számára csak három év elmúltával vált lehetővé, hogy

újra meghirdesse ezt a politikát, és rátérjen következetes valóraváltására.

A szovjet hatalom által az átmeneti időszakban folytatott *új gazdasági politika* olyan gazdaságpolitika, amelynek célja a szocializmus felépítése a piac, a kereskedelem, a pénzforgalom felhasználásával. E politika lényege a munkásosztály és a parasztság *gazdasági* szövetsége, ami elengedhetetlen a parasztтömegeknek a szocialista építésbe való bevonásához.

Lenin 1922 elején, a nep feladatait fejtegetve, a következőket mondotta: „Össze kell fogni a parasztság tömegével, az egyszerű dolgozó parasztsággal, és meg kell kezdeni az előrehaladást, hasonlíthatatlanul, mérhetetlenül lassabban, mint ahogy ábrándoztunk róla, de viszont úgy, hogy valóban az egész tömeg velünk együtt haladjon. Akkor azután, a maga idejében, olyan gyorsulás fog bekövetkezni ebben a haladásban, amilyenről ma még álmodni sem merünk"[1].

A nepre való áttéréssel mindenekelőtt a gazdaság helyreállításának feladata került előtérbe. Az elkezdésnek csak egy módja volt: a dolgozó parasztokat gazdaságilag érdekeltté kellett tenni a mezőgazdaság gyors fellendítésében, hogy biztosítani lehessen a városi lakosság részére az élelmiszert, az ipar részére pedig a nyersanyagot. Ezen az alapon azután előre kellett lendíteni az állami ipart, s ezt, a magántőke kiszorításával párhuzamosan, szorosan össze kellett kapcsolni a mezőgazdasággal. Majd amikor már elegendő eszköz halmozódott fel, meg kellett oldani egy olyan hatalmas szocialista ipar létrehozásának feladatát, amelyre támaszkodva szocialista alapon át lehet alakítani a mezőgazdaságot, és döntő támadást lehet indítani a kapitalista elemek ellen, teljes felszámolásuk céljából.

Az új gazdasági politika számításba vette a kapitalizmus megengedését bizonyos keretek között, s ugyanakkor, amikor a kulcspozíciók a proletárállam kezében vannak, számításba vette a szocialista elemek harcát a kapitalista elemek ellen, a szocialista elemek győzelmét ebben a harcban, a kizsákmányoló osztályok felszámolását és a szocializmus gazdasági alapjának megteremtését.

A nep kezdetén a *kereskedelem* volt az a döntő láncszem, amelyet meg kellett ragadni ahhoz, hogy a gazdasági építés egész láncát kézben lehessen tartani. A háború befejezése lehetővé tette, hogy az egész terményfölösleg kötelező beszolgáltatása helyébe a *terményadó* lépjen. A terményadó, amelynek

[1] *Lenin.* Az OK(b)P Központi Bizottságának politikai beszámolója az OK(b)P XI. kongresszusán. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 266. old.

nagyságát előre, a tavaszi vetés előtt állapították meg, mennyiségét tekintve kisebb volt a minden terményfölösleg kötelező beszolgáltatása keretében beadott termékek mennyiségénél, s így a parasztoknak szükségleteiken felül bizonyos mennyiségű gabonájuk és más terményük maradt, amit szabadon értékesíthettek a piacon, szabadon cserélhettek ki iparcikkekre. Lenin nyomatékosan húzta alá az olyan kereskedelem elsajátításának halaszthatatlan szükségességét, amely lehetővé teszi, hogy a szocialista ipar kielégítse a parasztság igényeit.

A város és a falu közötti áruforgalom szükségessége feltételezte az árukapcsolatok fejlesztését magában az iparban, s megkövetelte az ország pénzügyeinek szilárd alapokra fektetését. Az új gazdasági politikára való áttéréssel az ipar terén a természetbeni ellátást beszüntették. Az állami vállalatok áttértek az önálló elszámolásra, egyre fokozottabb mértékben a kifizetődő termelés elve alapján kezdtek dolgozni, s bizonyos rentabilitást értek el. A jegyrendszeren alapuló közellátást kiterjedt kereskedelem váltotta fel. 1924-ben befejeződött a pénzreform, s ezzel az ország értékálló pénzhez jutott.

A szovjet hatalom a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényére támaszkodva fokozatosan korlátozta az értéktörvény hatókörét, s lépésről lépésre áttért az állami ipar tervezésére.

Az állami szektor keretein belül a szovjet hatalom megvalósította a közvetlen tervezést, s az egyes üzemekig terjedően megszabta a termelési feladatokat. Ugyanakkor rögzített árakat állapított meg az állami üzemekben termelt árukra. A parasztgazdaság viszonylatában az ilyen tervezés lehetetlen volt. Az állam befolyása a parasztgazdaságra közvetett gazdasági szabályozás — a kereskedelem, az ellátás, a begyűjtés, az árak, a hitel, a pénzügyek útján valósult meg. A szovjet állam ezeket a gazdasági eszközöket arra használta fel, hogy erősítse az összefogást a parasztgazdasággal, s hogy növelje a szocialista gazdasági formák vezető szerepét. Az értéktörvény érvényesülése a magánpiacon abban nyilvánult meg, hogy az árak spontán módon alakultak, továbbra is volt konkurrencia, volt spekuláció, a kapitalista elemek megszedték magukat a dolgozók rovására. A szovjet állam azzal, hogy egyre nagyobb tömegű árut összpontosított a saját kezében, s egyre szélesebb alapokra helyezte a mezőgazdasági termékek begyűjtését, hovatovább abban a helyzetben volt, hogy a kapitalista elemekkel vívott erélyes harc során alapjában véve megszabhatta a gabona és más fontosabb cikkek árát, s messzemenően korlátozhatta a piaci árak szabad játékát. Az állam szabályozó szerepe a magánpiac viszonylatában egyre erősebben érvényesült.

Az OK(b)P XI. Összoroszországi Konferenciája gazdasági téren azt a feladatot tűzte a szovjet hatalom elé, hogy „a piac létezéséből kiindulva és a piac törvényeivel számolva, uralkodó helyet vívjon ki a piacon, s rendszeres, jól átgondolt és a piac alakulásának pontos számbavételén felépülő gazdasági intézkedések révén kezébe vegye a piac és a pénzforgalom szabályozását"[1]. A Kommunista Párt és a szovjet állam sikeresen birkózott meg ezzel a feladattal.

A szovjet hatalom a szocialista iparra, a pénz- és hitelrendszerre, az állami kereskedelemre és a szövetkezetekre támaszkodva, ádáz osztályharc során, következetesen folytatta a kapitalista elemek — az ipari tőkések, kulákok és kereskedők korlátozásának és kiszorításának politikáját. Növekedett a kapitalisták adóterhe, csökkent az a lehetőségük, hogy termelőeszközöket és bérmunkát vegyenek igénybe. Ez azt jelenti, hogy egyre jobban szűkült az értéktöbblet-törvény hatóköre. A nep első éveiben bizonyos fokig megélénkültek és fejlődtek a kapitalista elemek, de mihamar megkezdődött a gazdasági életben betöltött szerepük egyre fokozódó csökkenése.

Az állami ipar fellendítésének elengedhetetlen feltétele volt annak az erőforrásnak a hasznosítása, amelyet a munkásoknak a szocialista termelés fejlesztésében való személyes anyagi érdekeltsége jelent. A szocialista állam a munka szerinti elosztás törvényéből kiindulva a munkások és alkalmazottak munkabérét egyre inkább összhangba hozta az egyes dolgozók munkájának mennyiségével és minőségével. Ez arra ösztönözte a dolgozókat, hogy állandóan emeljék a munka termelékenységét.

Az átmeneti időszakban kétoldalú folyamat ment végbe a gazdasági életben. Egyrészt bizonyos ideig és meghatározott keretek között spontán módon fejlődtek a kapitalista elemek. Másrészt szakadatlanul, sokkal gyorsabban és tervszerűen fejlődtek a szocialista elemek, ami meghatározta az egész népgazdaság fejlődését.

A magángazdasági szektor részesedése az ipari termelésben a nep első éveiben körülbelül 1/4 volt, 1929-ig azonban 1/10-re csökkent. 1921—1922-ben a magánkereskedelemre a kiskereskedelmi áruforgalomnak körülbelül 3/4-e jutott, 1926-ig azonban az állami és a szövetkezeti kereskedelem a magánkereskedők egyre fokozottabb kiszorításával már szilárd uralkodó helyet vívott ki magának a kiskereskedelmi áruforgalomban.

Az áruforgalom megélénkülése, a kereskedelmen alapuló összefogás erősödése feltétele volt a gazdaság gyors helyreállításának, a szocialista

[1] Az OK(b)P XI. Összoroszországi Konferenciájának határozatai. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra 1954. 686. old.

ipar fellendítésének. A szovjet hatalom az ipar fellendítésére irányuló tevékenysége során kihasználta a szocialista ipar előnyeit, s ennek következtében a nagyipari termelés 1926-ban elérte az 1913-as színvonalat. Ugyanakkor a mezőgazdaság termelése — a szovjet hatalom által a dolgozó parasztságnak nyújtott sokoldalú segítség következtében 1926-ban túlszárnyalta az 1913-as színvonalat.

Az ipar és a mezőgazdaság helyreállításával megkezdődött az átmenet az egész népgazdaság szocialista újjáalakítására. Az ipar és a mezőgazdaság fejlődése arányában egyre emelkedett a dolgozók anyagi és kulturális színvonala.

A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak folyamán a szovjet állam, a Szovjetuniónak a Kommunista Párt vezette dolgozói törvényszerű következetességgel az alábbi feladatokat oldották meg: a népgazdaság kulcspozícióinak birtokba vétele a szocialista államosítás útján; a kereskedelmen alapuló összefogás megvalósítása a szocialista ipar és a parasztgazdaság között, s a falu ellátása fogyasztási cikkekkel; az ország szocialista iparosításának megvalósítása, továbbá a város és a falu között a termelésen alapuló összefogás megteremtése — a falu korszerű gépi technikával való ellátása útján; a mezőgazdaság kollektivizálásának végrehajtása, és a szocializmus gazdasági alapjának megteremtése a falvakban.

A szocialista termelési viszonyok megvalósulásával nagy lehetőségek tárultak fel az ország szocialista iparosítása előtt. A szocialista iparosítás, azzal, hogy korszerű technikai alapra helyezte a mezőgazdaságot, egyszersmind megteremtette a parasztgazdaságok szocialista társadalmasításának anyagi alapját. Az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának objektív szükségszerűsége a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényéből és a szocializmus gazdasági alaptörvényéből következik. Ezek a törvények parancsolóan írják elő a szocialista termelési viszonyok megvalósítását az egész népgazdaságban — nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is. Csak ezzel a feltétellel válik teljes mértékben lehetővé a termelőerők igazán nagyarányú fejlődése. Az ország szocialista iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása biztosítja a szocializmus győzelmét az egész népgazdaságban, biztosítja a termelésnek és a nép jólétének állandó növekedését.

Az új gazdasági politikában konkrét formában jutott kifejezésre a Szovjetunió szocialista gazdaságának felépítését szolgáló lenini terv, amelynek továbbfejlesztését Sztálin munkáiban és a Kommunista Párt határozataiban találjuk. Azok a sarkalatos elvek, melyeken a Szovjetunióban végrehajtott új gazda-

sági politika alapul, a cselekvés vezérfonalául szolgálnak minden szocializmust építő ország számára. A gazdasági építés konkrét formáinak meghatározása során azonban figyelembe kell venni az egyes országok fejlődésének sajátosságait, azt a helyzetet, amelyben a szocialista forradalom végbemegy. Lenin rámutatott arra, hogy „Marx nem kötötte magát — és a szocialista forradalom jövendő vezetőit — a fordulat bizonyos formáihoz, útjaihoz és módjaihoz, mert nagyon jól tudta, milyen rengeteg új probléma fog akkor felmerülni, hogy mennyire megváltozik a fordulat folyamán az egész helyzet, milyen gyakran és milyen erősen változik a helyzet a fordulat folyamán"[1].

A népi demokratikus országokban a szocialista gazdaság építése kedvezőbb körülmények között folyik, mint annak idején a Szovjetunióban, amely akkor az egyetlen szocializmust építő ország volt. A Szovjetuniónak elsőként kellett utat törnie a szocializmusba való átmenet számára. Ma mindegyik népi demokratikus ország az egész szocialista tábor hatalmas segítségére támaszkodik, és hasznosíthatja a Szovjetunió szocialista építése során felhalmozott tapasztalatokat.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom az emberiség történetében először tört utat a szocializmushoz. A proletárforradalom történelmi szükségszerűsége a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényéből következik. A tőkés társadalomnak szocialista társadalommá való forradalmi átalakításához átmeneti időszakra van szükség. Az átmeneti időszak állama a proletárdiktatúra — a szovjet hatalom formájában vagy népi demokrácia formájában. A kizsákmányoló osztályok kezében levő legfontosabb termelőeszközök szocialista államosítása a népgazdaság kulcspozícióit felölelő szocialista szektor megteremtésére vezet.

2. Az átmeneti időszakban a társadalmi gazdaság fő formái: a szocializmus, a kisárutermelés és a kapitalizmus; az ezeknek megfelelő osztályok — a munkásosztály, a parasztság és a burzsoázia. Az átmeneti időszak fő osztályai — a munkásosztály és a parasztság. A proletárdiktatúra legfőbb elve a munkásosztály vezette munkás-paraszt szövet-

[1] *Lenin.* A terményadóról. Lásd *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 360. old.

ség, amely a kizsákmányoló osztályok ellen irányul. Az átmeneti időszak fő ellentmondása a fejlődő szocializmus és a halódó kapitalizmus közötti ellentmondás. A kapitalista elemek korlátozása és kiszorítása, majd felszámolása ádáz osztályharc során valósul meg.

3. Az átmeneti időszakban a szocialista gazdasági formák fejlődése és erősödése, s a kapitalista elemek leküzdése arányában letűnnek a színről a kapitalizmus gazdasági törvényei, amelyek kizsákmányolási viszonyokat juttatnak kifejezésre. A proletárhatalom egyre nagyobb mértékben használja fel az értéktörvényt, a kereskedelmet, a pénzt, a hitelt a kapitalizmus rovására és a szocializmus érdekében. Létrejönnek és fokozatosan egyre tágabb körben érvényesülnek a szocializmus gazdasági törvényei, amelyekre a proletárállam támaszkodik.

4. A proletárdiktatúra gazdaságpolitikája az átmeneti időszakban számításba veszi a szocialista elemek győzelmét a kapitalista elemek fölött, és a szocialista gazdaság felépítését az árutermelés és a piac felhasználásával. Ez a politika biztosítja a gazdasági összefogást a szocialista ipar és a parasztgazdaság között, biztosítja továbbá az ország szocialista iparosítását és a mezőgazdaság kollektivizálását.

XXIV. FEJEZET

A SZOCIALISTA IPAROSÍTÁS

A nagyipar — a szocializmus anyagi alapja. A szocialista iparosítás lényege. A szocializmust csak a nagyüzemi gépi termelés alapján lehet felépíteni. A városokban és a falvakban egyaránt csak a nagyüzemi gépi termelés biztosíthatja a szocialista gazdasági formák győzelmét a tőkés gazdasági formák fölött, a munka termelékenységének szüntelen emelkedését és a dolgozók jólétének növekedését.

Lenin ezzel kapcsolatban leszögezte: „A szocializmus anyagi alapja csakis a gépi nagyipar lehet, amely a mezőgazdaság átszervezésére is képes"[1].

A kapitalizmus kifejlesztette a nagyipart, s ezzel megterem-

[1] *Lenin.* A Kommunista Internacionálé III. kongresszusán az OKP taktikájáról mondott előadói beszéd tézisei. Lásd *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 493. old.

tette a proletárforradalomhoz és a szocializmus építéséhez szükséges anyagi előfeltételeket. A kapitalizmus azonban belső ellentmondásai folytán nem tudta átalakítani a gazdaság valamennyi ágát minden országban a nagyüzemi gépi termelés alapján. A világ legtöbb országának, különösen pedig a gyarmati és a függő országoknak nincs eléggé fejlett nagyipara. A tőkés országokban népes osztályt alkotnak az olyan parasztok, akik kézi munkán és kezdetleges technikán alapuló egyéni kisgazdálkodást folytatnak. Márpedig a termelés valamennyi ágának a korszerű technika alapján történő újjáalakítása nélkül nem lehet biztosítani a szocializmus győzelmét az egész népgazdaságban.

A nagyiparban döntő szerepük van a termelőeszközöket — fémet, szenet, ásványolajat, gépeket, berendezéseket, építőanyagokat stb. termelő iparágaknak, vagyis a *nehézipar* különböző ágainak. Ezért a szocialista iparosítás a nehéziparnak és a nehézipar szívének, a gépgyártásnak elsődleges fejlesztését jelenti. „Az iparosítás központja, alapja a nehézipar fejlesztése (fűtőanyag, fém stb.), végső fokon a termelőeszközök termelésének fejlesztése, saját gépgyártásunk fejlesztése"[1]. A gépgyártás különleges helyet foglal el az ország gazdaságában. A fejlett gépgyártás feltétlenül szükséges valamennyi népgazdasági ág új gépi felszereléssel, korszerű technikával — gépi berendezéssel, szerszámgépekkel, műszerekkel, különböző készülékekkel, szerszámokkal való ellátásához, igen fontos forrása a technikai haladásnak.

A szocialista iparosítás biztosítja az ipar szocialista formáinak egyre növekvő túlsúlyát a kisárutermelő és kapitalista formákkal szemben. A szocialista iparosítás megteremti a gazdaság szocialista formáinak fejlesztéséhez és a kapitalista elemek felszámolásához szükséges anyagi alapot, s ugyanakkor biztosítja a szocialista gazdasági formák technikai fölényét, ami elengedhetetlen a kapitalista szektor teljes legyőzéséhez.

A nehézipar fejlesztése mintegy a kulcsa a mezőgazdaság korszerű gépi technika alapján történő szocialista átalakításának. Amikor a szocialista ipar traktorral, kombájnnal és más gépekkel látja el a mezőgazdaságot, ezzel a falvakban a kolhozrendszer győzelméhez szükséges új termelőerők létrejövetelének és fejlődésének alapját rakja le.

A szocialista iparosítás nyomán számbelileg növekszik a munkásosztály, megnő a súlya és vezető szerepe a társadalom-

[1] *Sztálin.* A Szovjetunió gazdasági helyzetéről és a párt politikájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 8. köt. Szikra 1952. 129. old.

ban, erősödnek a munkásosztály diktatúrájának és a parasztsággal kötött szövetségének alapjai.

A szocialista iparosítás biztositja a szocializmust építő ország *technikai,* valamint *gazdasági függetlenségét* és védelmi képességét, olyan körülmények között, amikor fennáll az ellenséges kapitalista világ. A nehézipar fejlesztése anyagi alapot szolgáltat olyan korszerű fegyverfajták előállításához, amelyekre feltétlenül szükség van az ország védelme, az ellenséges imperialista államok agressziójának elhárítása szempontjából.

Következésképpen a *szocialista iparosítás* a nagyiparnak, mégpedig elsősorban a nehéziparnak olyan fejlesztését jelenti, amely biztosítja az egész népgazdaság korszerű gépi technika alapján történő átalakítását, a szocialista gazdasági formák győzelmét, az ország technikai és gazdasági függetlenségét a kapitalista világgal szemben, valamint az ország védelmi képességét.

A szocialista iparosítást a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényének, továbbá a szocializmus gazdasági alaptörvényének a követelményei írják elő, az teszi szükségessé, hogy biztosítani kell a szocializmus felépítésének, a termelés szakadatlan növelésének és a népjólét állandóan magasabb fokra emelésének anyagi feltételeit.

Az ország szocialista iparosításának életbevágó jelentősége volt a Szovjetunió számára. A forradalom előtti Oroszország, bár rendelkezett nagyiparral, elsősorban agrárország volt. Az ipar, különösen a nehézipar fejlettségi színvonalát tekintve, jóval a fő tőkés országok mögött maradt.

A cári Oroszország, amely területét tekintve az első, népességét tekintve pedig (Kína és India után) a harmadik helyet foglalta el az országok sorában, az ipari termelés tekintetében világviszonylatban az ötödik, Európában pedig a negyedik helyen állt. 1913-ban a nagyipar és a mezőgazdaság együttes teljes termelésének a mezőgazdaság 57,9%-át, az ipar pedig 42,1%-át szolgáltatta. A nehézipar erősen elmaradt a könnyűipar mögött. Számos fontos iparág: a szerszámgép-, traktor-, gépkocsi- stb. ipar teljesen hiányzott. Rosszul állt a forradalom előtti Oroszország a korszerű szerszámokkal és gépekkel való ellátottság tekintetében: ezekből Angliában négyszer, Németországban ötször, az Egyesült Államokban tízszer annyi volt, mint Oroszországban. Gazdasági és technikai elmaradottsága a cári Oroszországot a fejlett tőkés országok függvényévé tette. Kénytelen volt külföldről importálni a felszerelés és más termelőeszközök jelentős részét. Az ország nehéziparának fő ágaiban külföldi kapitalisták parancsolgattak.

A kapitalisták és földbirtokosok uralma következtében Oroszország függése a nyugati imperialista hatalmakkal szemben egyre fokozódott. Az országot a nemzeti függetlenség elvesztésének közvetlen veszélye fenyegette. A kizsákmányoló

osztályok képtelenek voltak megszüntetni Oroszország évszázados technikai és gazdasági elmaradottságát. Ezt a történelmi feladatot csak a munkásosztály oldhatta meg. Lenin már a Nagy Októberi Szocialista Forradalom küszöbén hangsúlyozta, hogy Oroszország számára élet-halál kérdése, hogy technikai-gazdasági tekintetben *utólérje és túlszárnyalja* a legfejlettebb tőkés országokat. „A forradalom eredménye az, hogy Oroszország *politikai* rendje tekintetében néhány hónap alatt utólérte az előrehaladott országokat.

De ez kevés. A háború könyörtelen, a háború kíméletlenül élesen veti fel a kérdést: vagy elpusztulunk, vagy *gazdaságilag is* utólérjük és túlszárnyaljuk az előrehaladott országokat...

Elpusztulni, vagy teljes gőzzel előreiramodni. Így tette fel a kérdést a történelem"[1].

A termelőerők fejlettségi színvonala, s különösen az a körülmény, hogy a forradalom előtti Oroszországban nem hiányzott a koncentrált nagyipar, elegendő volt a proletárforradalom győzelméhez, a szovjet hatalomnak, a világ legfejlettebb politikai hatalmának megteremtéséhez. A szocializmus gazdasági alapjának megteremtéséhez, az elmaradott, kisüzemi termelésen alapuló mezőgazdaság szocialista átalakításához és a nép anyagi körülményeinek megjavításához azonban fel kellett számolni az évszázados technikai és gazdasági elmaradottságot, hatalmas nehézipart kellett létrehozni. Fejlett nehézipar hiányában az ország arra lett volna ítélve, hogy a fejlettebb tőkés országok agrárfüggvényévé váljék, elveszítse önállóságát, s ezzel együtt a szocialista forradalom minden vívmányát.

Az oroszországi proletárforradalom győzelmével ellentmondás keletkezett a világ legfejlettebb politikai hatalma, a szovjet hatalom, és a múltból örökölt, elmaradott technikai és gazdasági alap között. A szovjet hatalom nem tarthatta volna magát sokáig az elmaradott ipar alapján. Ennek az ellentmondásnak a leküzdése parancsolóan írta elő a szocialista iparosítást.

A Szovjetunió szocialista iparosítása tehát történelmi szükségszerűség volt, amely a szocializmus építésének életbevágó, létfontosságú érdekeiből következett.

A Kommunista Párt és a szovjet állam felismerte ezt a történelmi szükségszerűséget, s következetesen valóra váltotta az ország szocialista iparosításának politikáját. A Kommunista Párt XIV. kongresszusa (1925-ben) a párt központi feladatává tette

---

[1] *Lenin.* A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 391. old.

az ország szocialista iparosítását. A kongresszus határozata kimondta: „a gazdasági építőmunkát annak a szempontnak érvényesítésével folytassuk, amely szerint a Szovjetuniót gépeket és berendezéseket importáló országból gépeket és berendezéseket előállító országgá kell változtatni, hogy ily módon a Szovjetunió a kapitalista környezetben semmiképpen se válhasson a tőkés világgazdaság függvényévé, hanem olyan önálló gazdasági egység legyen, amely szocialista alapon épül . . .”[1]

A szocialista iparosítás üteme. Az ország szocialista átalakításával és függetlenségének biztosításával összefüggő létfontosságú feladatok az iparosításnak történelmileg igen rövid időn belüli megvalósítását követelték.

Az iparosítás gyors *ütemét* a Szovjetunió, az első szocialista ország fejlődésének belső és külső feltételei tették szükségessé.

A Szovjetunió fejlődésének *külső feltételeit* az ellenséges kapitalista környezet fennállása határozta meg. Az imperialista országok hatalmasabb iparral rendelkeztek, s arra törekedtek, hogy megsemmisítsék vagy legalábbis meggyengítsék a szovjet államot. Az iparfejlesztés gyors ütemének kérdése nem merült volna fel olyan élesen, ha a Szovjetunió ugyanolyan fejlett iparral rendelkezett volna, mint a legfejlettebb tőkés országok. Nem merült volna fel ez a kérdés olyan élesen abban az esetben sem, ha akkoriban más, iparilag fejlettebb országokban is lett volna proletárdiktatúra. A Szovjetunió azonban technikailag és gazdaságilag elmaradott ország, s ugyanakkor a proletárdiktatúra egyetlen országa volt. Ennek folytán az élenjáró ipari bázist gyors ütemben kellett megteremteni.

A Szovjetunió fejlődésének *belső feltételei* szintén az iparosítás gyors ütemét követelték. Amíg a Szovjetország megmaradt kisparaszti országnak, addig az országban szilárdabb gazdasági alapja volt a kapitalizmusnak, mint a szocializmusnak. A „ki kit győz le” kérdés eldöntése érdekében történelmileg rövid idő alatt, az élenjáró technikára támaszkodó kollektív munka alapján át kellett alakítani a szétaprózott, magántulajdonon alapuló parasztgazdaságot, s meg kellett fosztani a kapitalizmust attól a bázistól, amelyet a kisárutermelés jelentett számára. Ezt a feladatot nem lehetett megoldani a nehézipar gyors fejlesztése nélkül.

Sztálin a szocialista iparosítás gyors ütemének történelmi szükségszerűségét fejtegetve, megállapította: „50—100 évvel el-

[1] Az OK(b)P XIV. kongresszusának határozatai és rendelkezései. A Központi Bizottság beszámolójáról. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész. Szikra 1954. 227. old.

maradtunk az előrehaladott országok mögött. Ezt a távolságot tíz év alatt kell befutnunk. Vagy befutjuk, vagy eltipornak bennünket"[1].

A szocialista iparosítás gyors ütemét a szocialista gazdasági rendszer előnyei és az iparosítás szocialista módszerének sajátosságai tették lehetővé.

Az 1929 és 1937 között eltelt időszak folyamán a Szovjetunió ipari termelésének átlagos évi növekedése mintegy 20% volt, míg a tőkés országokban ugyanebben az időszakban átlag mindössze 0,3% volt az évi növekedés. A Szovjetunió iparának fejlődési üteme sokszorosan túlszárnyalta a fő tőkés országok iparának a leggyorsabb felemelkedés időszakában elért fejlődési ütemét. Így például az Egyesült Államokban az ipari termelés átlagos évi növekedése 1890—1895-ben 8,2%, 1895—1900-ban 5,2%, 1900—1905-ben 2,6%, 1905—1910-ben 3,6% volt.

Az iparosítás szocialista módszere. A szocialista iparosításhoz szükséges eszközök forrásai. Az ország szocialista iparosításának történelmileg igen rövid időn belüli megvalósítása csak *az iparosítás szocialista módszere* alapján lehetséges, amely a szocializmus új törvényszerűségeiből következik.

A tőkés országokban az iparosítás rendszerint a könnyűipar fejlesztésével kezdődik. Csak hosszabb idő elteltével kerül sor a nehézipar fejlesztésére.

A Szovjetország számára az iparosításnak ez az útja elfogadhatatlan volt. Ez a szocialista forradalom vesztét, a Szovjetunió az imperialista államok gyarmatává válását jelentette volna. A Kommunista Párt elvetette az iparosítás kapitalista útját, s az ország iparosítását a nehézipar fejlesztésével kezdte.

A tőkés iparosítás spontán módon, a kapitalisták profithajszája nyomán valósul meg. A szocialista iparosítás a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye alapján, a szocializmus építése és a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése érdekében történik. Nem valósulhatott volna meg, ha a termelés szabályozója a szocialista szektorban az értéktörvény lett volna. A szovjet állam az egyes iparágak között a munka és a termelőeszközök elosztása tekintetében terv alapján olyan arányokat állapított meg, amilyeneket az ország szocialista iparosításának szükségessége előírt, s amelyek biztosították a nehézipar gyorsütemű elsődleges fejlesztését. A szovjet állam az első és második ötéves tervben a beruházások zömét nem a könnyűiparba irányozta elő, bár ez az iparág rentábilisabb volt, hanem nehézipari üzemek létesítésére, amelyek felépítése döntő jelentőségű

[1] *Sztálin.* A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 42. old.

volt a szocializmus győzelme szempontjából. Az iparosítás érdekében felhasználták a pénzrendszert, a hitelt és a külkereskedelmet.

A tőkés iparosítás a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolásának és elnyomorodásának fokozódására, a város és falu közötti szakadék kimélyülésére, a gyarmati népek leigázására vezet. A szocialista iparosítás a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban szilárd anyagi alapot biztosít a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése számára, s a munkanélküliség megszűnésére és a munkások reálbérének emelkedésére vezet. A szocialista iparosítás megteremti a mezőgazdaság fellendülésének alapját, s a parasztság jólétének növekedését, a város és a falu közeledését, a munkásosztály és a parasztság szövetségének erősödését vonja maga után. A Kommunista Párt elvetette a trockisták irányelveit, akik ellenséges szándékokat követve azt javasolták, hogy a parasztság tönkretétele útján kell végrehajtani az iparosítást, s ilyenformán igyekeztek megrendíteni a munkás-paraszt szövetséget. A szocialista iparosítás hatalmas tényezője az elmaradott nemzetiségi területek gazdasági és kulturális fellendítésének.

Az iparosítás szocialista módszere állandóan bővíti a belső piacot, s ezzel létrehozza az ipar fejlődésének szilárd belső bázisát.

Mindebből az következik, hogy a munkásoknak és parasztoknak közvetlen érdeke a szocialista iparosítás.

A múltban elmaradott Oroszország iparosítása nehéz dolog volt, mivel a hatalmas nehézipar megteremtése óriási anyagi ráfordítást és pénzkiadást követelt.

A tőkés országok iparosításában a munkások és parasztok könyörtelen kizsákmányolása mellett igen fontos szerepet játszottak a gyarmati rablás, hadisarc, leigázó kölcsönök és koncessziók révén kívülről beáramló anyagi eszközök. Az ipar fejlesztéséhez szükséges eszközök megszerzésének ezek a módszerei nem egyeztethetők össze a szocialista rend alapelveivel. Ami a Szovjetországot illeti, a nehézipar megteremtéséhez szükséges eszközök felhalmozásának problémáját szolgaságot jelentő külföldi kölcsönök nélkül, kizárólag belső forrásaira támaszkodva, tervszerűen megvalósított szocialista felhalmozás útján kellett megoldania. *A szocialista felhalmozás* a nemzeti jövedelem egy részének a szocialista termelés bővítésére való felhasználása.

Az új üzemek építéséhez szükséges eszközök felhalmozása érdekében a legszigorúbb takarékoskodásra volt szükség a gaz-

daság egész területén. Mindennel takarékoskodunk, írta Lenin. „Ennek meg kell lennie, mert tudjuk, hogy a nehézipar megmentése, a nehézipar helyreállítása nélkül semmiféle ipart sem építhetünk fel, enélkül pedig mint önálló ország, egyáltalában elveszünk"[1].

A szovjet állam a nehéz feladat megvalósítása, az iparosításhoz szükséges eszközök felhalmozása során a szocialista gazdaság előnyeire támaszkodott. A földbirtokosok és kapitalisták kisajátítása lehetővé tette, hogy a szocialista iparosítás céljaira használják fel azoknak az eszközöknek jelentős részét, amelyeket azelőtt a kizsákmányolók elsajátítottak, és élősdi fogyasztásukra költöttek. A szovjet hatalom megszabadította az országot attól, hogy minden évben óriási összegeket fizessen más országoknak a cári kölcsönök után esedékes kamatok és a külföldi kapitalisták Oroszországban elhelyezett tőkéi után járó osztalékok formájában. A forradalom előtt ilyen célokra minden évben 800—900 millió aranyrubelt fordítottak.

A szovjet parasztság megszabadult a földért fizetett haszonbértől, amit a földbirtokosnak fizetett, és jelentős bankadósságaitól. A parasztság, amelynek érdeke volt az ipar fejlesztése, anyagi eszközeinek egy részét erre a célra fordíthatta.

A szocialista iparosításhoz szükséges eszközök legfontosabb forrása az államosított ipar, a külkereskedelem, az állami belkereskedelem és a bankrendszer jövedelme volt. Ennek a forrásnak a jelentősége a szocialista ipar fejlődése arányában egyre nagyobb lett.

A szocialista ipar a felhalmozás növekedésének biztosítása tekintetében vitathatatlan előnyökkel rendelkezik a tőkés iparral szemben. A szocialista ipar a termelés nagyüzemi jellegét és összpontosítottságát tekintve az első helyen áll, országos méretekben van összefogva, s nem érvényesül benne a konkurrencia és a termelési anarchia törvénye. Az ipar tervszerű irányítása, erőforrásainak ésszerű felhasználása, a munkásosztály szorgalmas, odaadó munkája, a technika gyors fejlődése — mindez megteremtette a munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének feltételeit. Ezáltal a szocialista ipar számára lehetővé vált, hogy állandóan csökkentse az *önköltséget*, vagyis a vállalatok által a termékek előállítására és realizálására fordított pénzösszegeket.

A szocialista gazdaságnak a tőkés gazdasággal szemben egyik nagy előnye az állami vállalatok és a szövetkezetek fel-

[1] *Lenin.* Az oroszországi forradalom öt éve és a világforradalom távlatai. Beszéd a Kommunista Internacionálé IV. kongresszusán. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 426. old.

halmozásra kerülő pénzeszközeinek, valamint a lakosság szabad pénzeszközeinek maradéktalan összpontosítása az állami hitelintézetekben, és tervszerű felhasználása az ipar fejlesztésére. A szovjet állam biztosította a felhalmozott eszközök ésszerű felhasználását az iparosítás legfontosabb szükségleteinek kielégítésére. Ugyanakkor a legszigorúbb takarékoskodásnak, az állami és szövetkezeti apparátus messzemenő egyszerűsítésének és olcsóbbátételének, az önálló elszámolás megszilárdításának, a pénzügyi fegyelem erősítésének, s az állami eszközök tékozló felhasználása elleni harcnak a politikáját folytatta.

A belső felhalmozás mindeme forrásai milliárd meg milliárd rubelt biztosítottak az ország iparosítása számára, s lehetővé tették, hogy az állam nagy beruházásokat eszközöljön az iparban, különösen a nehéziparban.

Ilyenformán a szovjet hatalomnak sikerült leküzdenie az ország iparosításához szükséges eszközök felhalmozásával összefüggő nehézségeket.

Az iparosítás szocialista módszerének alkalmazása óriási időnyerést jelentett, mivel igen rövid időn belül biztosította a kor színvonalán álló szocialista ipar létrehozását és fejlődésének gyors ütemét.

A beruházások. Az új technika elsajátítása és a káderkérdés. A szocialista iparosítás megvalósítása egyre nagyobb arányú beruházásokat igényel, s a Szovjetunióban a beruházások hatalmas méreteket öltöttek. A beruházások terén a fő szerep új üzemek építésének jutott, amire az ipari beruházások együttes összegének több mint a felét fordították.

A Szovjetunió szocialista iparosításának az első szocialista ország fejlődésének történelmi körülményeiből következő sajátossága az, hogy a legrövidebb időn belül kellett létrehoznia a korszerű nehézipar *valamennyi* fő ágát. A modern ipar nagyon sok ágát — az autó- és traktoripart, a szerszámgépgyártást, több vegyiipari ágat, a repülőgépipart, a korszerű mezőgazdasági gépek gyártását, a nemesacélok gyártását és sok más iparágat, amelyek a forradalom előtti Oroszországban hiányoztak, s amelyek a tőkés országokban hosszas történelmi fejlődés nyomán jöttek létre — a Szovjetunióban a háború előtti ötéves tervek éveiben teremtettek meg. A nehézipar legfontosabb ágainak állóalapjait rövid idő alatt csaknem újonnan hozták létre.

Az új üzemek építése és a meglevők rekonstruálása a legújabb technika világviszonylatban elért vívmányainak óriási méretű alkalmazása alapján valósult meg. Az új ipari üzemeket a legtökéletesebb mechanizmusokkal, szerszámgépekkel és

készülékekkel látták el. A technikai újjáalakítás az ipar valamennyi ágára kiterjedt.

Mindennek következtében a háború előtti ötéves tervek idején élenjáró technikával ellátott hatalmas nagyipar jött létre.

Az első ötéves terv időszakában (1929—1932) az iparba, mai árakon számítva, 35,1 milliárd rubelt ruháztak be, ebből 30,1 milliárd rubelt a nehézipar különböző ágaiba. A második ötéves terv idején (1933—1937) az ipari beruházások összege 82,8 milliárd rubel volt, amiből 69,1 milliárd rubel jutott a nehéziparra. A harmadik ötéves terv első három és fél évében (1938—1941 első fele) 81,6 milliárd rubelt ruháztak be az iparba, ebből 70,3 milliárdot a nehéziparba.

1937-ben az egész ipar termelési álló alapjai (gyárépületek, egyéb létesítmények, gépek és felszerelés) 5,5-szeresen, a termelőeszközöket előállító iparágakban pedig több mint hétszeresen szárnyalták túl az 1928-as színvonalat.

Az ötéves tervek során ezer meg ezer gyárat építettek és helyeztek üzembe. Ezek között nagy számban szerepeltek a szocialista ipar olyan gigászi alkotásai mint a Magnyitogorszki és a Kuznyecki Kohászati Kombinát, a Dnyepropetrovszki Vizierőmű, a Sztálingrádi és a Harkovi Traktorgyár, a Moszkvai és a Gorkiji Autógyár, az Urali és a Kramatorszki Nehézipari Gépgyár, a Moszkvai Golyóscsapágygyár, a Sztálinogorszki, a Szolikamszki és a Bereznyiki Vegyikombinát és igen sok más vállalat. Az új gyárak termelése hovatovább a fő helyet foglalta el az ipari össztermelésben. Az egész termelés több mint 80%-át már 1937-ben az első két ötéves terv folyamán létesített vagy újjáalakított üzemek szolgáltatták.

A korszerű technikával ellátott nagyszámú vállalat létrehozása újabb nehéz feladatot tűzött napirendre: az ipar számára olyan szakképzett munkásokat és szakembereket kellett biztosítani, akik képesek e technika elsajátítására és teljes kihasználására. S ezeket a káderet tömegméretekben és rövid időn belül kellett kinevelni.

A szocialista ipar munkaerő-ellátásának problémáját más utakon oldották meg, mint a kapitalizmusban, ahol a pótlólagos munkaerő fő forrása a munkanélküliek tartalékserege. A Szovjetunióban már az első ötéves terv idején — 1930 végén — teljesen megszűnt a munkanélküliség. Az ipar munkaerő-ellátásának fő forrása a városi lakosság természetes szaporulata, továbbá a falvakban a mezőgazdaság új technikával való felszerelése és a munka termelékenységének emelkedése nyomán képződő munkaerő-tartalék.

A szocialista iparosítás megkövetelte a munkások szakképzettségének rendszeres fejlesztését. Már az első ötéves terv idején nagy arányokban szervezték meg a szakmunkásképzést az üzemi ipariskolák és az új munkások üzemi-műszaki oktatását szolgáló különböző tanfolyamok keretében. Az a körülmény, hogy a szovjet állam tervszerűen szervezte meg a káderképzést, s a munkástömegek érdekelve voltak a társadalmi termelés fel-

lendítésében, meggyorsította és megkönnyítette az új technika elsajátítását. Ezen az alapon létrejöttek a munkatermelékenység gyors emelkedésének feltételei.

Teljes élességgel merült fel az a feladat, hogy új üzemi műszaki értelmiségi káderekét kell képezni. A munkásosztálynak létre kellett hoznia saját üzemi műszaki értelmiségét, amely képes arra, hogy a nép érdekeit szolgálja, s tevékeny részt vegyen a szocialista építésben. Az első és a második ötéves terv idején a szovjet állam hatalmas munkát végzett annak érdekében, hogy a főiskolák és technikumok hálózata révén káderekét neveljen az ipar és a népgazdaság más ágai számára.

1928 és 1937 között a munkások és alkalmazottak száma a nagyiparban 3,8 millióról 10,1 millióra, vagyis 2,7-szeresére növekedett. A legújabb típusú mechanizmusokon dolgozó szakmunkások száma jóval gyorsabban növekedett, mint az egész munkásosztály létszáma. 1926-tól 1939-ig az esztergályosok száma 6,8-szeresére, a marósoké 13-szorosára stb. növekedett. A mérnökök száma 7,7-szeresére nőtt.

A Szovjetunió átalakulása elmaradott agrárországból élenjáró ipari hatalommá. A szocialista iparosítás győzelme a Szovjetunióban azért vált lehetővé, mert a Kommunista Párt és a szovjet állam politikájában a gazdasági fejlődés törvényeire támaszkodott, s értett a szocialista gazdaság előnyeinek hasznosításához. Annak a feladatnak megfelelően, hogy fel kellett építeni a szocializmust és ki kellett elégíteni a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteit, óriási ipari építkezés kezdődött. Az ország iparosításának programja konkrét formában az ötéves tervekben öltött testet, amelyek világos perspektívát tártak a szovjet nép elé, s hatalmas erővel mozgósították a dolgozókat a szocializmus felépítésére.

A tömegeknek a szocialista termelés fejlődésében való érdekeltsége, a munka új jellege, s a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedése a munkásosztály aktivitásának és alkotó kezdeményezésének kibontakozásában nyilvánult meg. Az első ötéves terv idején tömeges *szocialista munkaverseny* indult a terv teljesítéséért és túlteljesítéséért. A második ötéves terv időszakának nevezetes eseménye, hogy ekkor keletkezett a Sztahanov-mozgalom, amelynek keretében az üzemi dolgozók elsajátították a korszerű, magas színvonalú technikát, megdöntötték az elavult, alacsony műszaki normákat, és új, magasabb normákat állítottak helyükbe. A Sztahanov-mozgalom a szocialista munkaverseny új szakaszát jelentette. A munkásosztály nagy tömegeinek munkaversenyében az új, szocialista termelési viszonyoknak, mint a termelőerők nagyarányú fellendülését előidéző fő és döntő erőnek haladó szerepe mutatkozott meg. A szo-

cialista munkaverseny a munkatermelékenység emelkedésének és az iparosítás egyre gyorsabb ütemű folytatásának óriási tartalékait tárta fel. A nagy arányokban kibontakozott szocialista munkaverseny döntő tényezője volt az első és a második ötéves terv határidő előtti teljesítésének.

Az ország iparosításáért folyó harcban fontos szerepet játszott a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének következetes alkalmazása, amely a dolgozók egyéni-anyagi érdekeit összekapcsolja a társadalmi termelés érdekeivel. A munka mennyiség és minőség szerinti díjazása ösztönző hatással volt a munka termelékenységének emelkedésére, a dolgozók szakmai tudásának fejlődésére és a termelési módszerek tökéletesedésére.

Az iparosítási program sikeres teljesítése megváltoztatta az ipar és a mezőgazdaság arányát: a mezőgazdasági termelés növekedése mellett az ipari termelés sokkal gyorsabban növekedett, s ennek következtében az ipari termelés részesedése az ország egész termelésében erősen megnőtt. A szocialista ipar a népgazdaság döntő erejévé vált. Megváltozott a termelőeszközöket és a fogyasztási cikkeket előállító iparágak aránya. A termelőeszközök termelése túlsúlyba jutott az ipar össztermelésében, vezető szerepre tett szert az iparnak és az ország egész gazdasági életének fejlődésében. A gépipar a Szovjetunióban olyan fejlődési színvonalat ért el, amelyen lehetővé vált bármilyen gép gyártása magában az országban. A Szovjetunió elérte, hogy műszaki és gazdasági téren függetlenné vált a tőkés országoktól.

1913-tól 1940-ig a nagyipar termelése a Szovjetunióban majdnem 12-szeresére növekedett. A Szovjetunió az ipari termelést tekintve már a második ötéves terv végén európai viszonylatban az első helyet, világviszonylatban pedig a második helyet foglalta el. A vasutak teherforgalmát tekintve a Szovjetunió világviszonylatban a második helyre került. A nagyipar termelésének részesedése a nagyipar és a mezőgazdaság össztermelésében az 1913. évi 42,1%-ról 1937-ig 77,4%-ra emelkedett. 1913-ban az egész ipar teljes termelésében a termelőeszközök részesedése 33,3% volt, 1940-ben pedig több mint 60%. Közvetlenül az első ötéves terv előtt a Szovjetunió a gépeknek körülbelül egyharmadát külföldről importálta. 1932-ben az import már nem egészen 13%, 1937-ben pedig csak 0,9% volt. A Szovjetunió beszüntette a gépkocsik, traktorok, mezőgazdasági gépek és egyéb gépek importját a tőkés országokból, sőt exportálni kezdett ilyen gépeket.

A szovjet ipar gyors fejlődése nyomán az ipari termelésben hovatovább a szocialista nagyüzemek foglalták el az uralkodó helyet. 1924—1925-ben a Szovjetunió ipari termelésében a magángazdasági szektor részesedése 20,7% volt. A második ötéves terv teljesítése meghozta a magánipar végleges felszámolását. A szocialista rendszer kizárólagossá vált a Szovjetunió iparában.

A szocialista iparosítás a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának emelkedését vonta maga után. A nehézipar megteremtése alapul szolgált a fogyasztási cikkeket előállító termelési ágak — a mezőgazdaság, a könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar technikai újjáalakításához és hatalmas arányú fejlesztéséhez. A fogyasztási cikkeket előállító iparban eszközölt beruházások összege a második ötéves terv folyamán az első ötéves tervhez képest háromszorosára emelkedett.

A szocialista iparosítás során döntő változások mentek végbe *az ipar elhelyezésében.* Új, elsőrendű fontosságú ipari bázisok létesültek az ország keleti vidékein — az Uralban, Nyugat-Szibériában és Kazahsztánban. A szocialista iparosítás nyomán a régi városok fejlődésnek indultak és *új városok* keletkeztek. Országszerte, különösen keleten, nagy városok és iparközpontok alakultak ki, amelyek gazdasági és kulturális központokká fejlődtek, s megváltoztatták a környező vidék egész arculatát.

Az iparosítási program megvalósításával a Szovjetunió elmaradott agrárországból erős *szocialista ipari hatalommá* változott. Létrejött az egész népgazdaság technikai újjáalakításához, a Szovjetunió védelmi képességének fokozásához és a nép jólétének szüntelen növeléséhez szükséges szilárd ipari bázis. Megszűnt a világ legfejlettebb politikai hatalma és a múltból örökölt elmaradott technikai-gazdasági bázis közötti ellentmondás.

Ezek szerint a háború előtti ötéves tervek során a szocialista ipar termelőerőinek rohamos fejlődése ment végbe. A Szovjetunió a második világháborút megelőző 13 év folyamán olyan hatalmas utat tett meg, amelyhez a fejlett tőkés országoknak körülbelül tízszer annyi időre volt szükségük. Hatalmas ugrás volt ez az elmaradottságból előre, a haladás irányában, olyan ugrás, amelyhez foghatót nem ismer a világtörténelem. A termelőerők óriási fejlődése a Szovjetunióban nem következhetett volna be, ha a régi tőkés termelési viszonyokat nem váltották volna fel új, szocialista termelési viszonyok.

Az iparosítás győzelmét a Szovjetunióban a Kommunista Párt és a szovjet állam az ország gazdasági elmaradottságának, s a pusztulásra ítélt tőkés elemek elkeseredett ellenállásának leküzdésével, az ellenséges kapitalista környezettel összefüggő hatalmas nehézségek legyűréséért vívott harcban érte el. A Kommunista Párt szilárdan kitartott az ország iparosításának politikája mellett, s könyörtelen harcot folytatott a szocializmus leggonoszabb ellenségei — a trockisták és buharinisták ellen, akik a pártnak az ország iparosítását szem előtt tartó fő irányvonalával egy olyan irányvonalat szegeztek szembe, amely a Szovjetországnak az imperialista országok agrárfüggvényévé

változtatását célozta, s megkísérelték, hogy a Szovjetuniót visszafordítsák a kapitalista fejlődés útjára.

A Szovjetunió szocialista iparosításának hatalmas nemzetközi jelentősége volt. Az a tény, hogy egy azelőtt elmaradott ország rövid idő alatt erős ipari hatalommá változott, bebizonyította a szocialista gazdasági rendszer vitathatatlan előnyeit, s erősítette a Szovjetunió pozícióit a nemzetközi porondon. A Szovjetunió iparosítása során szerzett tapasztalatokat ma bőségesen felhasználják a szocializmus építésének útján haladó népi demokratikus országok.

A szocializmus építésének útjára lépett országok iparosításának menete részint belső, részint külső feltételektől függ. A Szovjetunió, amely az első, s hosszú ideig az egyetlen szocializmust építő ország, mégpedig a szocializmust ellenséges kapitalista hatalmak környezetében építő ország volt, a nehézipart, annak valamennyi fő ágát, történelmileg rendkívül rövid időn belül, kizárólag belső források igénybevételével kényszerült létrehozni. Ebből fakadtak a Szovjetunióban a szocializmus építésének óriási nehézségei. Más, kedvezőbb feltételek alakultak ki napjainkban a népi demokratikus országok számára, mivel fennáll a demokrácia és a szocializmus hatalmas tábora. Ezekben az országokban az ipar építése során figyelembe veszik az ország sajátosságait, többek között természeti feltételeit, az egyes iparágak fejlesztésének gazdasági célszerűségét, s a szocialista tábor országai közötti messzemenő munkamegosztás és kölcsönös gazdasági segítség minden előnyét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A gépi nagyipar a szocializmus anyagi alapja. A szocializmus felépítése szempontjából döntő jelentősége van a nehéziparnak. A szocialista iparosítás lényege — olyan hatalmas nehézipar létrehozása belső felhalmozási forrásokból, amely képes arra, hogy a korszerű technika alapján újjászervezze az egész népgazdaságot, a mezőgazdaságot is, biztosítsa a szocialista gazdasági formák osztatlan uralmát, az ország technikai, valamint gazdasági függetlenségét és védelmi képességét.

2. Az iparosítás szocialista módszere, amely döntő előnyökkel rendelkezik a tőkés módszerrel szemben, biztosítja a nehézipar gyorsütemű elsődleges fejlődését. A szocialista iparosítás tervszerűen, történelmileg igen rövid időn belül valósul meg, s a dolgozók érdekeit tartja szem előtt. Az ipar,

a bankok, a közlekedés és a külkereskedelem államosítása a felhalmozás új, a kapitalizmusban ismeretlen forrásait tárja fel, s lehetővé teszi az eszközök gyors mozgósítását a nehézipar megteremtésére.

3. A Kommunista Párt vezette szovjet állam az iparosításnak az ötéves tervekben testet öltött programját azért valósította meg sikeresen, mert politikájában a gazdasági törvényekre támaszkodott, kihasználta a szocialista gazdaság előnyeit, s a munkásosztály és az egész dolgozó nép munkalendületét. A háború előtti ötéves tervek során technikailag élenjáró ipar épült fel, amely alapul szolgált az egész népgazdaság technikai újjáalakításához, az ország védelmi képességének fokozásához és a nép jólétének növeléséhez. A Szovjetunió erős, más országoktól független ipari hatalommá változott, amely saját erejéből állít elő minden szükséges gépet és berendezést. Az új termelési viszonyok jelentették azt a döntő erőt, amely meghatározta és biztosította a szocialista ipar termelőerőinek gyors fejlődését.

XXV. FEJEZET

A MEZŐGAZDASÁG KOLLEKTIVIZÁLÁSA

A mezőgazdaság kollektivizálásának történelmi szükségszerűsége. Lenin szövetkezeti terve. A szocializmus felépítéséhez nemcsak az ország iparosítása, hanem a mezőgazdaság szocialista átalakításának megvalósítása is szükséges. A szocializmus a társadalmi gazdaság olyan rendszere, amely a termelőeszközök szocialista tulajdona és a kollektív munka alapján egyesíti az ipart és mezőgazdaságot.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása a munkásosztály hatalomrajutása után a forradalom legnehezebb feladata. Az iparától eltérően, ahol a szocialista forradalom erősen koncentrált nagyüzemi termelést talál, a tőkés országok mezőgazdasága nem jutott el a termelés ilyenfokú kapitalista társadalmasításáig. A tőkés országok mezőgazdaságában számszerűleg túlsúlyban vannak a szétforgácsolt kisparaszti gazdaságok. Amíg a mezőgazdasági termelés uralkodó formája az egyéni kisgazdaság marad, mindaddig megmarad a falvakban a burzsoá gazdasági rend bázisa, mindaddig a szegényparasztságot és a középparasztok jelentős részét kizsákmányolja a falusi burzsoázia. A kisáru-

termelés rendszere nem szabadíthatja meg a paraszti tömegeket a nyomortól és az elnyomástól.

A parasztság dolgozó tömegei csak úgy szabadulhatnak meg mindennemű kizsákmányolástól, a nyomortól és tönkremenéstől, ha a szocializmus útjára lépnek. A marxizmus-leninizmus esztelennek és bűnösnek tartja, s elveti a kis- és középtermelők kisajátítását, termelőeszközeik állami tulajdonná változtatását, hiszen ez megfosztaná a proletárforradalmat a győzelem minden lehetőségétől, s a parasztságot hosszú időre a proletariátus ellenségeinek táborába taszítaná. Engels erről a következőket írta: „ha az államhatalom birtokába jutunk, nem gondolhatunk arra, hogy a kisparasztokat erőszakkal (kárpótlással vagy anélkül, mindegy) kisajátítsuk. mint ahogy ezt a nagybirtokosokkal meg kell tennünk. Feladatunk a kisparaszttal szemben elsősorban az. hogy magánüzemét és magánbirtokát szövetkezeti tulajdonba vezessük át — nem erőszakkal, hanem a példa erejével és azzal, hogy társadalmi segítséget nyújtunk ehhez a célhoz"[1].

Lenint a szocialista társadalom felépítésére vonatkozó tervében az vezette, hogy a munkásosztálynak a parasztsággal szövetségben kell építenie a szocializmust. A szocializmus felépítésére vonatkozó általános tervnek szerves része az a Lenin által kidolgozott terv, amely szerint a parasztokat a szövetkezetek révén át kell vezetni a magántulajdonon alapuló kisgazdaságból a nagyüzemi szocialista gazdaságba.

Lenin szövetkezeti terve abból indult ki, hogy a proletárdiktatúra viszonyai között a parasztok millióri számára a szétaprózott egyéni gazdaságról a nagy termelési egyesülésekre. a kollektív gazdaságokra való áttérés legjárhatóbb, legérthetőbb és legelőnyösebb útia a szövetkezet. Ami a parasztság zömét illeti, termelőszövetkezetekbe tömörítésük legfontosabb gazdasági előfeltétele a mezőgazdaság korszerű technikai alapon történő átszervezésére is képes szocialista nagyipar minden módon való fejlesztése. A parasztságnak a szocialista építésbe való bevonása úgy valósul meg, hogy először a szövetkezetek legegyszerűbb formáit — az értékesítési, beszerzési és hitelszövetkezeteket fejlesztik s ezekről a formákról fokozatosan térnek át a termelőszövetkezeti formára, a kolhozformára. A parasztság szövetkezetekbe tömörítésének az önkéntességi elv legszigorúbb betartásával kell végbemennie. A parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítésében megtalálták azt az egyedül helyes formát,

[1] *Engels.* A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 2. köt. Szikra 1949. 432. old.

amely a parasztok egyéni érdekeit egybekapcsolja az általános állami érdekekkel, s a parasztság zömét a munkásosztály vezetésével bevonja a szocializmus építésébe.

A burzsoá társadalomban, ahol a termelőeszközök a kizsákmányolók tulajdonában vannak, a szövetkezet *tőkés* gazdasági forma. A kapitalizmus idején a mezőgazdasági szövetkezetekben gazdaságilag a paraszttömegeket kizsákmányoló burzsoázia uralkodik. Az olyan társadalmi rendben, ahol a politikai hatalom maguknak a dolgozóknak a kezében van, s a legfontosabb termelőeszközök a proletárállam tulajdonát képezik, a szövetkezet *szocialista* gazdasági forma. „A művelt szövetkezeti emberek rendje, amikor a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak és a proletariátus mint osztály már legyőzte a burzsoáziát — a szocializmus rendje"[1].

Sztálin, Lenin munkáira támaszkodva, számos új tételt állított fel és fejlesztett tovább a mezőgazdaság szocialista átalakításának kérdése terén.

Az átmeneti időszak gazdaságában, amely több szektorból áll, megtalálható egyfelől a szocialista nagyipar, melynek alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona, másfelől a kisparaszti gazdaság, amelynek alapja a termelőeszközök magántulajdona. A nagyipar élenjáró technikával rendelkezik, ezzel szemben a magántulajdonban levő paraszti mezőgazdasági kisüzem kezdetleges technikán és kézi munkán alapul. A nagyipar gyors ütemben, a bővített újratermelés elve alapján fejlődik, a kisparaszti gazdaság zöme viszont nemcsak hogy nem valósítja meg évről évre a bővített újratermelést, hanem még egyszerű újratermelésre sem mindig képes. Az egész népgazdaság viszonylatában centralizált nagyipar állami terv alapján dolgozik, ezzel szemben a kisparaszti gazdaság szétforgácsolt, s a piac spontán alakulásának hatása alatt áll. A szocialista nagyipar *megsemmisíti* a kapitalista elemeket, a paraszti kisgazdaság viszont állandóan, méghozzá tömeges méretekben *szüli* őket. A szocialista állam és a szocializmus építése nem támaszkodhat huzamos időn át egyidejűleg két *különböző* alapra: a szilárdan összefogott szocialista nagyiparra és a szétforgácsolt, elmaradott kisárutermelő parasztgazdaságra. Ez végeredményben az egész népgazdaság csődjére vezetne.

Eszerint a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak gazdaságában elkerülhetetlenül ellentmondás van a szocialista nagyipar és a kisparaszti gazdaság között. Megoldani ezt

---

[1] *Lenin.* A szövetkezetekről. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 471. old.

az ellentmondást csak a kisparaszti gazdaságnak a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság útjára vezetésével lehet.

A Szovjetunióban az átmeneti időszakban a szocialista ipar fejlődésével és a városi lakosság számának növekedésével a mezőgazdasági termékek iránti kereslet gyors növekedése járt együtt. Csakhogy a mezőgazdaság fejlődésének üteme túlságosan elmaradt az ipar fejlődésének üteme mögött. Különösen lassan fejlődött a földművelés fő ága, a gabonatermelés. A kisparaszti gazdaság, az árugabona legfőbb szállítója, félig fogyasztó jellegű volt, s a teljes gabonatermésnek csupán egytizedét vitte piacra. Így azután 1926-ban az árugabona csak a fele volt az 1913-as mennyiségnek, annak ellenére, hogy a vetésterület és a teljes gabonatermés majdnem elérte a háború előtti színvonalat. A kisparaszti gazdaság nem tudta kielégíteni a lakosság megnövekedett élelmiszer-keresletét és az ipar megnövekedett nyersanyag-keresletét.

A nagyüzemi mezőgazdaság megteremtésének két útja van — a kapitalista és a szocialista út. A *kapitalista* út bérmunka kizsákmányolásán alapuló tőkés mezőgazdasági nagyüzemek keletkezését és fejlődését jelenti, aminek elkerülhetetlen velejárója a dolgozó paraszttömegek elnyomorodása és tönkremenetele. A *szocialista* út azt jelenti, hogy a paraszti kisgazdaságok élenjáró technikával felszerelt nagyüzemi kollektív gazdaságokban egyesülnek, amelyek megszabadítják a parasztokat a kizsákmányolástól, a nyomortól, a nélkülözéstől, s biztosítják anyagi és kulturális színvonaluk szakadatlan emelkedését. Harmadik út nincs.

Az áttérés az egyéni kisparaszti gazdaságról a nagyüzemi szocialista gazdaságra nem történhet meg spontán úton. A kapitalizmusban a falu spontán módon követi a várost, mivel a városi tőkés gazdaság és a falusi kisparaszti gazdaság alapjában azonos típusú, a termelőeszközök magántulajdonán alapuló gazdasági forma. A munkásosztály diktatúrájának viszonyai között a kisparaszti falu nem követheti spontán módon a szocialista várost. Lenin ezzel kapcsolatban rámutatott a parasztságnak a proletariátus *szocialista* tendenciájával ellentétes *árutermelő kapitalista* tendenciájára.

A szocialista város vezeti a kisparaszti falut. Szocialista mezőgazdasági nagyüzemeket szerveznek. A szocialista ipar révén a falu élenjáró gépi technikához jut. Ugyanakkor kialakulnak az e technikához értő káderek is. A mezőgazdaságban új termelőerők jönnek létre. A paraszti kisgazdaság régi termelési viszonyai nem felelnek meg az új termelőerőknek. A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényéből következően szükségessé válik olyan új, szocialista termelési viszonyok teremtése a falun, amelyek tág teret biztosítanak a termelőerők fejlődése számára. Ilyen termelési viszonyokat csak az egyéni kisgazdaságoknak nagyüzemi

kollektív gazdaságokban való egyesítése útján lehet teremteni.

A szocialista termelés céljának elérése — a társadalom állandóan növekvő szükségleteinek kielégítése megköveteli az olyan magashozamú nagyüzemi szocialista mezőgazdaság megteremtését, amely biztosítani tudja az ipar nyersanyagellátását és a lakosság élelmiszerellátását. Eszerint tehát a kollektivizálás a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelmények megvalósításának, a szocializmus felépítésével és a parasztság létfontosságú érdekeinek kielégítésével összefüggő rendkívül fontos feladatok megoldásának szükségszerű feltétele.

A szocializmus felépítése azt jelentette, hogy felszámolták az ipar és a mezőgazdaság fejlődése közötti eltérést, s a nagyipar mellett létrehozták a mezőgazdaságban a kollektív nagyüzemi termelést. Ez a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye által támasztott követelményeket tükrözte.

Eszerint a paraszti kisgazdaságoknak élenjáró technikával felszerelt termelőszövetkezetekben való fokozatos egyesítése a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban — objektív szükségszerűség. A Kommunista Párt és a szovjet állam felismerte a kollektivizálás történelmi szükségszerűségét, elvetette a mezőgazdaság fejlődésének a szocializmus ügyére nézve végzetes kapitalista útját, s a szocialista utat választotta. Ez a kollektivizálás következetesen végrehajtott politikájában jutott kifejezésre. Az ÖK(b)P XV. kongresszusa (1927-ben) határozatilag kimondta: „Elsőrendű feladatnak kell tekinteni a szétforgácsolt parasztgazdaságoknak a parasztság további szövetkezése alapján történő fokozatos rávezetését a nagyüzemi termelés útjára (a föld kollektív megmunkálása — a földművelés belterjesebbé tétele és gépesítése alapján), s minden lehető módon támogatni és fejleszteni kell a kollektív mezőgazdasági munka fiatal hajtásait"[1].

A Szovjetunió szocialista építésének története megmutatta, hogy a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe tömörítésének útja teljes mértékben helyes volt. A munkásosztály hatalomra jutása után minden olyan országban, ahol a kis- és középparasztok többé-kevésbé népes osztályt alkotnak, a fejlődésnek ez az útja a szocializmus győzelme szempontjából az egyetlen lehetséges és célravezető út.

A teljes kollektivizálás előfeltételei. Annak a nagyszabású történelmi feladatnak a teljesítése, amelyet a sok millió kis-

[1] Az ÖK(b)P XV. kongresszusának határozatai és rendelkezései. A Központi Bizottság beszámolójáról. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész. Szikra 1954. 506. old.

paraszti gazdaság kollektivizálása jelentett, megfelelő előkészítést követelt. Az ipar szocialista átalakításának anyagi feltételeit maga a tőkés fejlődés készítette elő, ezzel szemben a mezőgazdaságban ezeket a feltételeket jórészt az átmeneti időszak folyamán kell megteremteni.

A Kommunista Párt és a szovjet állam falusi gazdaságpolitikája a teljes kollektivizálást megelőzően arra irányult, hogy minden rendelkezésre álló módon támogassa a falu szegény- és középparaszti rétegeit, s korlátozza a mezőgazdasági burzsoázia kizsákmányoló törekvéseit. A szegényparasztságot, amely a parasztlakosság 35%-át alkotta, teljesen mentesítették az adók alól. A szocialista állam a munkatörvények révén erőteljesen védelmezte a szegényparasztok és a mezőgazdasági munkások érdekeit. A szegényparasztok és a kevésbé tehetős középparasztok számára ingyenesen, államköltségen hajtották végre a gazdaságok tagosítását. Az állam gépkölcsönző állomásokat szervezett, amelyek elsősorban a szegényparaszti gazdaságoknak biztosítottak termelési segítséget. A szegény- és középparasztoknak pénzbeni hitelt nyújtottak, kedvező feltételek mellett vetőmag- és élelmiszerkölcsönt adtak. A parasztgazdaságok fellendítésében nagy jelentősége volt annak, hogy az állam megszervezte az agronómiai segítséget, a műtrágyaellátást, az aszály elleni harcot, nagyszabású munkálatokat végeztetett az öntözés érdekében stb. Ugyanakkor a Kommunista Párt és a szovjet állam a falusi tőkés elemek korlátozásának és kiszorításának politikáját folytatta, az állam nagy adót vetett ki a kulákságra, csökkentette a bérelt föld méreteit és a bérmunka alkalmazását, megtiltotta a föld adásvételét.

A falun folyó szocialista építés fő feladata az volt, hogy a parasztság zömét a szocialista nagyiparra támaszkodó munkásosztály irányításával a régi útról, a magántulajdonon alapuló gazdaság útjáról átvezesse az új, szocialista útra, a kolhozok útjára.

A Szovjetunióban *a föld nacionalizálása* kiszabadította a kisparasztot abból a helyzetből, melyben mint magántulajdonos saját talpalatnyi földjének rabja volt, s ezzel megkönnyítette az áttérést a kisparaszti gazdaságról a nagyüzemi kollektív gazdaságra. A föld nacionalizálása kedvező feltételeket teremtett a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek szervezéséhez, ezek létesítése ugyanis nem igényelt improduktív kiadásokat a földvásárlásra és földjáradék fizetésére.

A kollektivizálás előkészítésében döntő jelentőségű volt a mezőgazdaság szocialista átalakításának kulcsát jelentő *szocialista ipar* hatalmas arányú fejlesztése. A Szovjetunióban már az

iparosítás első éveiben megkezdődött a traktorgyárak, továbbá kombájnokat és más mezőgazdasági nagygépeket előállító üzemek építése. A Szovjetunió mezőgazdasága csupán az első ötéves terv idején 160 000 traktort kapott (15 lóerős traktorokra átszámítva). Ilyenformán létrejött a falu traktorellátásának, valamint kombájnokkal és más mezőgazdasági gépekkel való ellátásának nagyipari bázisa.

Azt, hogy a parasztok tömegesen léptek a kolhozok útjára, a *mezőgazdasági szövetkezetek* fejlődése készítette elő. A parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörülésének legalsó foka az értékesítési, a beszerzési és a hitelszövetkezet. A mezőgazdasági szövetkezetek különleges formái — a tejszövetkezetek, a lentermesztő, cukorrépatermesztő, hitel- és egyéb szövetkezetek mellett nagy jelentőségük van a *háziipari szövetkezeteknek*. A szövetkezetek mindeme formáinak nagy szerepük van az egyéni parasztgazdaságról a nagyüzemi társas gazdaságra való áttérésben. Hozzászoktatja a parasztság széles rétegeit a gazdasági ügyek kollektív intézéséhez. A szocialista ipar és a parasztgazdaság közötti összefogás ezen a fokon túlnyomórészt a *kereskedelmen alapuló összefogás,* amely az állami és a szövetkezeti kereskedelem bővítése és a magántőkének az áruforgalomból való kiszorítása útján valósul meg. Ilyenformán a parasztok megszabadulnak attól, hogy a kereskedők és spekulánsok kizsákmányolják őket. Nagy szerepük van ezen a téren a falusi *fogyasztási szövetkezeteknek,* amelyek az egyéni fogyasztási cikkekkel való kereskedelmet bonyolítják le.

Az állam és a szövetkezetek kapcsolatában nagy jelentősége van a *szerződéses termeltetés* rendszerének, amely a szervezett áruforgalom formája, s a város és falu közötti termelési összefogás legegyszerűbb formája. A szerződéses termeltetés szerződések alapján valósul meg, amelyeknek keretében az állam megrendelést ad a szövetkezetekbe tömörült termelőknek és egyénileg dolgozó parasztoknak bizonyos mennyiségű mezőgazdasági termék termelésére, vetőmaggal és mezőgazdasági eszközökkel látja el őket, előírja a gazdálkodás legjobb módszereinek alkalmazását (soros vetés, nemesített vetőmag, trágyázás stb.), s megvásárolja árutermelvényeiket — a lakosság élelmiszerellátása és az ipar nyersanyagellátása céljából. Ez a rendszer mindkét fél számára előnyös, s a szövetkezeteket és az egyéni parasztgazdaságokat közvetlenül, magánkereskedelmi közvetítők kizárásával kapcsolja össze az iparral.

A parasztság szövetkezésének legfelsőbb foka az, hogy kollektív gazdaságokat, kolhozokat alakít, ami a nagyüzemi társas termelésre való áttérést jelenti. A *kolhoz* a parasztok önkéntes

termelőszövetkezete, melynek alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a kollektív munka, ami kizárja az embernek ember által való kizsákmányolását.

A tömeges kollektivizálás előkészítésében nagy szerepet játszottak az első kolhozok, amelyek röviddel a szocialista forradalom után jöttek létre. E kolhozok példáján a parasztok meggyőződtek azokról az előnyökről, amelyekkel a kollektív gazdasági formák az egyéni gazdasággal szemben rendelkeznek.

A teljes kollektivizálás előtt a kolhozok legáltalánosabb formája *a föld közös megművelésére társult csoport* volt, amelyben közösen használták a földet és közösen dolgoztak, de az igaerő és a mezőgazdasági felszerelés a paraszt magántulajdonában maradt. A tömeges kollektivizálás kibontakozásával a föld közös megművelésére társult csoportok túlhaladott foknak bizonyultak. Számos helyen voltak *mezőgazdasági kommunák,* amelyekben a tagoknak nemcsak valamennyi termelőeszközét, de személyi gazdaságát is társadalmasították. Ezek a kommunák életképtelennek bizonyultak, mivel olyan körülmények között alakultak, amikor fejletlen volt a technika, és nem volt elég termék. A kommunákban a fogyasztási cikkeket egyenlően osztották el. Később a kommunákat maguknak a parasztoknak határozata alapján mezőgazdasági artelekké alakították át.

A kolhozépítés alapvető és fő formája a mezőgazdasági artel lett. A *mezőgazdasági artel* a kollektív gazdaságnak az a formája, amely a parasztok legfontosabb termelőeszközeinek társadalmasításán és a parasztok kollektív munkáján épül fel, s amelynél a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzatában meghatározott nagyságú háztáji gazdaság továbbra is a kolhozparasztok egyéni tulajdonában van.

A szocialista nagyipar nak a mezőgazdasági kollektivizálásában betöltött vezető szerepe a gép- és traktorállomások révén valósul meg. A *gép- és traktorállomás* a mezőgazdaság terén működő állami szocialista üzem, amelynek keretében bizonyos számú traktor, valamint kombájn és más mezőgazdasági nagygép van összpontosítva, s amely szerződéses alapon a kolhoztermelés szolgálatában áll. A gép- és traktorállomás a nagyüzemi kollektív mezőgazdaság nagyipari bázisát jelentik. A gép- és traktorállomás biztosítja a kolhozparaszt-tömegek öntevékenységét kollektív gazdaságaiknak a szocialista állam vezetésével és támogatásával folyó építése és fejlesztése során.

A gép- és traktorállomások a mezőgazdaság szocialista átalakításának hatalmas tényezői, az ipar és a mezőgazdaság közötti termelési összefogás létrehozásának fő eszközei. A *termelési összefogás* abban áll, hogy a szocialista nagyipar gépekkel és

egyéb termelőeszközökkel látja el, új, korszerű technikával szereli fel a mezőgazdaságot.

A mezőgazdaság szocialista átalakításában fontos szerepük van az állami gazdaságoknak, amelyeket a szocialista állam a volt földesúri földek egy részén és az állami alap szabad földjein szervez. A Szovjetunióban már a szocialista forradalmat követő első évben létesítettek szovjet állami gazdaságokat (szovhozokat). A *szovhoz* szocialista mezőgazdasági nagyüzem, amelyben a termelőeszközök és a betakarított termékek egyaránt állami tulajdont képeznek. A szovhozok az állami élelmiszer- és nyersanyag-készletek egyik legfontosabb forrását jelentik. A szovhozok, mint messzemenően gépesített és sok árut termelő szocialista üzemek, egyrészt lehetővé tették a parasztok számára, hogy meggyőződjenek a nagyüzemi szocialista gazdaság előnyeiről, másrészt traktorokkal, nemesített vetőmaggal, tenyészállatokkal segítették a parasztokat. A szovhozok megkönnyítették, hogy a paraszttömegek a szocializmus felé forduljanak, a kollektivizálás útjára lépjenek.

A kolhozrend a munkásosztály pénzügyi és szervezeti támogatásával jött létre. A szovjet állam óriási összegeket fordított a kolhoz- és szovhozépítés finanszírozására. A kolhoztömegmozgalom első éveiben a legjobb pártfunkcionáriusok és az élenjáró munkások százezrei mentek falura, s nagy segítséget nyújtottak a parasztoknak a kollektív gazdaságok megszervezésében.

A kollektivizálás előkészítésében fontos szerepet játszott a Kommunista Pártnak a paraszttömegek politikai nevelése terén kifejtett munkája.

Ugyanakkor a parasztság zömének a kollektivizálás útjára vezetése megkövetelte az engesztelhetetlen osztályharcot a kulákság *ellen*. A kulákságnak a szovjet hatalom falusi politikájával szemben tanúsított ellenállása különösen megnövekedett 1927—1928-ban, amikor a Szovjetország gabonanehézségekkel küzdött. A kulákok megszervezték a gabonabegyűjtés szabotálását, terrorcselekményeket hajtottak végre kolhozparasztok, párt- és szovjetfunkcionáriusok ellen, kolhozépületeket, állami gabonaraktárakat gyújtottak fel. A kulákság elleni erőteljes harc politikája és a dolgozó parasztok érdekeinek védelmét szem előtt tartó politika a Kommunista Párt és a szovjet állam köré tömörítette a szegény- és középparaszti tömegeket.

A teljes kollektivizálás és a kulákság mint osztály felszámolása. A parasztságnak a kolhozok felé tett döntő fordulata a Szovjetunióban 1929 második felében mutatkozott meg. Erre az időre létrejöttek a mezőgazdaság kollektivizálásának gazdasági

és politikai előfeltételei. A középparasztság, vagyis a parasztság zöme, elindult a kolhozokba. A parasztok már nem egyes csoportokban léptek be a kolhozokba, hanem egész falvak, egész kerületek parasztsága lépett be egyszerre. A szovjet faluban megkezdődött *a teljes kollektivizálás.*

A Kommunista Párt és a szovjet állam a teljes kollektivizálás előtt a falusi kapitalista elemek *korlátozásának* és *kiszorításának* politikáját folytatta. Ez a politika azonban nem semmisítette meg a kulákság gazdasági alapjait, nem vonta maga után a kulákság mint osztály felszámolását. Ez a politika szükséges volt mindaddig, amíg létre nem jöttek a teljes kollektivizálás feltételei, amíg a falvakban még nem volt meg a kolhozok és a szovhozok széles hálózata, amelyek a tőkés gabonatermelést szocialista termeléssel válthatták fel.

1926—1927-ben a kulákok 617 millió pud gabonát termeltek, s a falun kívüli csere keretében 126 millió pudot adtak el, míg a szovhozok és a kolhozok 80 millió pudot termeltek, s 37,8 millió pud árugabonát szolgáltattak. A helyzet 1929-ben változott meg gyökeresen, amikor a szovhozok és a kolhozok nem kevesebb mint 400 millió pudot termeltek, s több mint 130 millió pud árugabonát szolgáltattak, vagyis túlszárnyalták a kulákok gabonatermelését.

A parasztság zömének a szocializmus felé tett nagy fordulata azt jelezte, hogy az országban az osztályerők döntő jelentőségű eltolódása ment végbe a szocializmus javára, a kapitalizmus hátrányára. Ez lehetővé tette a Kommunista Párt és a szocialista állam számára, hogy a falusi kapitalista elemek korlátozásának és kiszorításának régi politikájáról új politikára térjen át — *a kulákság mint osztály felszámolásának*, a teljes kollektivizálás alapján történő felszámolásának politikájára.

A teljes kollektivizálásra való áttérés a parasztoknak a kulákság ellen folytatott tömegharca útján valósult meg, amikor is a kulákság eszeveszett ellenállást tanúsított a kollektivizálással szemben. A parasztság zöme a munkásosztályt követte, s a munkásosztály rohamra vezette ezeket a tömegeket a kapitalizmusnak az országon belüli utolsó bástyája ellen, hogy nyílt harcban, az egész parasztság szeme láttára szétzúzzák a kulákságot, s meggyőzzék a parasztok tömegeit a kapitalista elemek gyengeségéről. A teljes kollektivizálás folyamán a falvak környékén levő földterület a kolhozok használatába ment át. Mivel azonban ennek a földnek jelentős része a kulákok kezében volt, a parasztok a kolhozok megalakítása során elvették a kulákoktól a földet, a jószágot és a felszerelést, kuláktalanítást hajtottak végre. A szovjet hatalom hatályon kívül helyezte a föld haszonbérletéről és a bérmunkások alkalmazásáról szóló törvé-

nyeket. Eszerint a kulákság mint osztály felszámolása szerves része volt a teljes kollektivizálásnak.

A kollektivizálás a kolhozépítés lenini elveinek szigorú betartásával valósult meg: a parasztoknak a kolhozokba való belépésénél biztosították az önkéntességet, figyelembe vették az ország különböző vidékeinek gazdasági sajátosságait és kulturális színvonalát, nem engedték meg, hogy a mezőgazdasági artelnek, a kolhozépítés fő formájának átugrásával kommunák létesüljenek.

A teljes kollektivizálás és ennek alapján a kulákság mint osztály felszámolása „óriási forradalmi átalakulás volt, ugrás a társadalom régi minőségi állapotából új minőségi állapotba, amely — következményeit tekintve — ugyanolyan jelentőségű volt, mint az 1917 októberi forradalmi átalakulás"[1].

Forradalom volt ez, amely felszámolta a falun a régi, burzsoá egyéni-paraszti gazdasági rendet, s létrehozta az új, szocialista kolhozrendet. Ennek a forradalomnak az volt a sajátossága, hogy *felülről,* az államhatalom kezdeményezésére hajtották végre — a kulákiga ellen, a szabad kolhozéletért harcoló parasztok millióinak *alulról* jövő közvetlen támogatásával.

Ez a forradalom a szocialista építés számos döntő fontosságú feladatát oldotta meg.

Először, felszámolta az ország legnépesebb kizsákmányoló osztályát, a kulákok osztályát. A kulákságnak mint osztálynak a teljes kollektivizálás alapján végbement felszámolása döntő lépés volt a kizsákmányoló osztályok megsemmisítése terén. A „ki kit győz le" problémája nemcsak a városban, hanem falun is a szocializmus javára dőlt el. Az országon belül a kapitalizmus visszaállításának utolsó forrásai is eltűntek.

Másodszor, a kapitalizmust szülő egyéni gazdaság útjáról a társas, szocialista kolhozgazdaság útjára vezette az ország legnépesebb dolgozó osztályát — a parasztok osztályát, s ezzel megoldotta a proletárforradalom előtt álló legnehezebb történelmi feladatot.

Harmadszor, szocialista bázist teremtett a szovjet hatalom számára a népgazdaság legkiterjedtebb és életbevágóan fontos, egyszersmind azonban legelmaradottabb ágában, a mezőgazdaságban. A mezőgazdaság ettől kezdve az iparéval azonos típusú alapon, a termelőeszközök társadalmi tulajdona alapján fejlődött. Ezzel megoldódott az átmeneti időszak egyik legmélyebb ellentmondása, a szocialista nagyipar és az egyéni kisparaszti

[1] Az SZK(b)P története. Rövid tanfolyam. Nyolcadik kiadás. Szikra 1954. 352. old.

gazdaság közötti ellentmondás, és megszűnt a város és a falu közötti ellentét alapja.

A falu régi, tőkés és kispolgári termelési viszonyait, amelyek a termelőerők béklyói voltak, új, szocialista termelési viszonyok váltották fel. Ennek következtében a mezőgazdaság termelőerői előtt megnyílt a fejlődés útja.

A mezőgazdasági artel mint a kollektív gazdaság fő formája. A Szovjetunió kolhozépítésének tapasztalata azt mutatta, hogy a társas gazdaság valamennyi formája között a mezőgazdasági artel biztosítja a legnagyobb mértékben a szocialista mezőgazdaság termelőerőinek fejlődését. A mezőgazdasági artel helyesen kapcsolja össze a kolhozparasztok egyéni érdekeit a kolhoz közös érdekeivel. Az artel a mindennapi egyéni érdekeket összekapcsolja a közös érdekekkel, s ezzel megkönnyíti a minapi egyéni gazdálkodóknak a kollektivizmus szellemében való nevelését. A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében az artelben *közös tulajdonba kerülnek:* a mezőgazdasági felszerelés, az igásállatok, a vetőmagkészletek, a közös jószág számára szükséges takarmány, az artelgazdálkodáshoz szükséges gazdasági épületek, valamennyi melléküzemág. A mezőgazdasági artelben teljes mértékben közös munkán alapulnak a földművelés olyan rendkívül fontos ágai, mint a gabonatermelés meg az ipari növények termesztése. A közös állattenyésztés a kolhozok tenyésztelepein folyik. A fejlett arteleknek közös nagyüzemi burgonya- és zöldségtermesztésük, kertészetük, szőlészetük stb. van.

A mezőgazdasági artelben *nem kerülnek közös tulajdonba,* hanem a kolhozporta *egyéni tulajdonában* maradnak: a lakóépületek, meghatározott számú haszonállat, a baromfi, a paraszt egyéni tulajdonában maradt állatok tartásához szükséges gazdasági épületek, az egyéni háztáji gazdasághoz szükséges kisebb mezőgazdasági eszközök. A közös igásállat-állományból az artel vezetősége megfelelő díj ellenében egy bizonyos időre az artel tagjainak rendelkezésére bocsát néhány lovat — egyéni célokra. A kolhozparasztok jövedelmének zöme a kolhozok közös gazdaságából származik, ami természetes is, hiszen a kolhozokban a közös gazdaság a legfőbb, a döntő.

A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében minden kolhozportának a következő állatok lehetnek egyéni tulajdonában: *a gabonatermelő vidékeken, valamint az ipari növények termesztésével foglalkozó vidékeken* — 1 tehén, 2 növendékmarha, 1, illetve a kolhoz vezetőségének engedélyével 2 koca a szaporulatával, 10 juh és kecske együttvéve; *a fejlett állattenyésztéssel rendelkező földművelő vidékeken* — 2—3 tehén, növendékmarha, 2—3 koca a szaporulatával, 20—25 juh és kecske együttvéve; *a nem rideg és félrideg állattartású vidékeken, ahol*

az állattenyésztés döntő szerepet játszik — 4—5 tehén, növendékmarha, 30—40 juh és kecske együttvéve, 2—3 koca a szaporulatával, továbbá 1 ló vagy 1 tejelő kanca, vagy 2 teve, vagy 2 szamár, vagy 2 öszvér; *a rideg állattartású vidékeken* — 8—10 tehén, növendékmarha, 100—150 juh és kecske együttvéve, 10 ló, 5—8 teve.

Ezenkívül minden vidéken engedélyezve van korlátlan számú baromfi és házinyúl, valamint 20 kaptár méh.

A közös földterületből minden kolhozporta egyéni használatára $^1/_4$—$^1/_2$ hektár, egyes vidékeken pedig 1 hektárig terjedő háztáji telket jelölnek ki, a vidék sajátosságaitól függően.

A Szovjetunió mezőgazdaságában az újjáalakítási időszak az első ötéves terv végére fejeződött be. 1932-ben a kolhozok a parasztgazdaságok több mint 60%-át egyesítették, s az egész paraszti vetésterület több mint 75%-át összpontosították. De a nyílt harcban szétzúzott kulákság még nem volt megsemmisítve. A kulákok csalárd úton befurakodtak a kolhozokba, s a kártevés különféle módszereihez folyamodva belülről igyekeztek azokat felrobbantani. A Kommunista Párt és a szovjet állam a kolhozépítés fő feladatául *a kolhozok szervezeti és gazdasági megszilárdítását*, vagyis a kolhozok párt- és állami irányításának erősítését, a kolhozoknak a befurakodott kulákelemektől való megtisztítását, a közös szocialista tulajdon védelmét, a kollektív munka szervezésének és a munkafegyelemnek megjavítását tűzte ki.

A kolhozrend győzelme a kizsákmányoló osztályok és ügynökeik — a trockisták és buharinisták elleni kemény harcban született meg, akik körmükszakadtáig védelmezték a kulákságot, szembehelyezkedtek a kolhoz- és szovhozépítéssel, a meglevő kolhozok feloszlatását és a meglevő szovhozok felszámolását követelték. A Kommunista Párt megsemmisítő csapást mért arra a trockista irányvonalra, amely szerint a parasztságot magas iparcikk-árak és mértéktelen adók révén ki kell zsákmányolni és erőszakos úton ki kell sajátítani, továbbá azt a jobboldali opportunista, buharinista elméletet, amely szerint „a kulákság békésen belenő a szocializmusba", s amely a gazdasági építés „automatizmusát" hangoztatta.

A Szovjetunió átalakulása a kisparaszti gazdaság országából a nagyüzemi jelleget tekintve világviszonylatban első helyen álló és messzemenően gépesített mezőgazdasággal rendelkező országgá. A második ötéves terv végére befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása. A kollektivizálás módszere a legnagyobb mértékben haladó módszernek bizonyult, mert lehetővé tette, hogy néhány év leforgása alatt az ország egész területén nagyüzemi kollektív gazdaságok létesüljenek, amelyeknek módjukban áll alkalmazni a korszerű technikát, felhasználni az agro-

nómia minden vívmányát, és több árut adni az országnak. A kollektivizálás megnyitotta a parasztság jólétének szüntelen növekedése felé vezető utat.

A Szovjetunióban létrejött és megszilárdult — a mezőgazdaságban az új, szocialista termelési módot képviselő kolhozok, gép- és traktorállomások meg szovhozok átfogó rendszere formájában — a nagyüzemi jelleget tekintve világviszonylatban első helyen álló mezőgazdasága.

A Szovjetunióban közvetlenül a teljes kollektivizálás előtt számlált 25 millió parasztgazdaság helyén 1938 derekán 242 400 kolhoz volt (nem számítva a halász-, vadász- stb. kolhozokat). Minden kolhozhoz átlag 1534 hektár mezőgazdasági terület, ezen belül 485 hektár vetésterület tartozott. Az Egyesült Államokban 1940-ben a farmer gazdaságoknak mindössze 1,6%-ához tartozott egyenként 405 hektár, vagy ennél több föld.

A kolhozrend bebizonyította, hogy vitathatatlanul előnyben van a mezőgazdaság tőkés rendszerével és a kisparaszti gazdasággal szemben. „A kolhozok óriási jelentősége éppen abban áll, hogy a földművelésben alapvető bázisai a gépek és traktorok alkalmazásának, annak, hogy a parasztot átalakítsuk, gondolkozásmódját a proletár szocializmus szellemében átformáljuk"[1]. Az első két ötéves terv idején valóságos technikai forradalom ment végbe a mezőgazdaságban, s ennek nyomán létrejött a falun a szocializmus szilárd anyagi-termelési bázisa. A harmadik ötéves terv kezdetéig a Szovjetunió mezőgazdasága a nagyüzemi jelleget tekintve világviszonylatban első helyen álló és messzemenően gépesített nagyüzemi mezőgazdaság lett.

Míg a kapitalista világban a mezőgazdasági gépek bevezetése elkerülhetetlenül a kisparasztok tönkrejutását vonja maga után, addig a szocialista mezőgazdaságnak a kollektív munka alapján történő gépesítése megkönnyíti a paraszt munkáját, s jólétének növekedésére vezet.

1940-ben a Szovjetunió mezőgazdasága 684 000 (15 lóerősre átszámított) traktorral, 182 000 kombájnnal és 228 000 tehergépkocsival rendelkezett. A gép- és traktorállomások száma 1930 június 1-én 158, 1940 végén pedig már 7069 volt. A kolhozokban a munkák gépesítésének színvonala 1940-ben elérte az ugar-mélyszántásnál a 83%-ot, az őszi mélyszántásnál a 71%-ot, az őszik és tavasziak vetésénél az 52—53%-ot, a kalászosok kombájnokkal való betakarításánál pedig a 43%-ot.

A kolhozrend biztosította a mezőgazdasági termelés jelentős növekedését, továbbá a nagyarányú árutermelést a mezőgazdaságban, ami nagyon fontos az ország élelmiszer- és nyersanyagellátása szempontjából. A Szovjetunió mezőgazdaságának

[1] *Sztálin.* A Szovjetunió agrárpolitikájának kérdéseihez. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 178. old.

teljes termelése 1940-ben csaknem kétszeresen múlta felül a forradalom előtti (az 1913-as) színvonalat. A kolhozok és szovhozok árugabonatermelése 1938-ban az 1913. évi 26%-kal szemben elérte a teljes gabonatermelés 40%-át. Ugyanakkor a forradalom előtt a szegény- és középparaszti gazdaságok csak 14,7%-nak megfelelő árugabonát termeltek. A kolhozoknak és szovhozoknak óriási lehetőségeik vannak a termelés szakadatlan növelésére. Nem ismerik az értékesítési válságokat, mivel a nép anyagi jólétének állandó növekedése a mezőgazdasági termékek iránti kereslet szüntelen növekedésével jár együtt.

A kolhozrend győzelme a szovjet parasztság számára megnyitotta a jómódú és kulturált élethez vezető utat. A kolhozrend megszüntette a parasztság rétegeződésének lehetőségét, megszüntette a falvakban a nyomort, az örökös nélkülözést. Hála a kolhozoknak, eltűntek a falvakból a ló-, tehén- és felszerelés nélküli parasztgazdaságok. A kolhozparasztoknak a kolhozok közös gazdaságából és az egyéni háztáji gazdaságból származó személyes jövedelme csupán az 1932-től 1937-ig terjedő időszakban 2,7-szeresére emelkedett.

A kolhozrend győzelme következtében még jobban megszilárdult a munkások és a parasztok baráti szövetsége. A kolhozparasztság a szovjet hatalom szilárd támaszává vált a falun. Ettől kezdve már nemcsak a munkásosztály, hanem a parasztság is a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdonára alapozta létét.

A kolhozépítés során a Szovjetunióban szerzett tapasztalatok hatalmas mértékben megkönnyítik a mezőgazdaság szocialista átalakításával kapcsolatban a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet idején más országok előtt álló feladatok megoldását. Ugyanakkor a történelmi fejlődésnek az egyes országokban a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban tapasztalható sajátosságai folytán a kollektivizálás előkészítésének feltételei, végrehajtásának formái és módszerei minden egyes ország mezőgazdaságában sajátszerű vonásokat mutatnak. Így például a népi demokratikus országokban — a Szovjetuniótól eltérően, ahol az egész földet nacionalizálták — a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítése során bizonyos ideig fennmarad a paraszti földmagántulajdon. Ezzel függnek össze a falusi termelőszövetkezetek szervezeti formáiban és tevékenységében észlelhető sajátosságok. Ezekben az országokban túlsúlyban vannak az olyan termelőszövetkezetek, amelyekben a jövedelemelosztás nem csupán a munka mennyisége és minősége alapján, hanem egyszersmind a szövetkezetbe beadott, illetve a paraszt — a szövetkezeti tag tulajdonában maradó föld-

terület nagysága alapján történik. Az ilyen szövetkezetek a szövetkezeti gazdaság fejletlenebb formáját jelentik a mezőgazdasági artelhez viszonyítva, amelyben a közös gazdaságból származó jövedelmet kizárólag a munka szerint osztják el a kolhozparasztok között.

Bármilyen jelentősek is azonban a mezőgazdaság szocialista átalakításának feltételeit, formáit és módszereit illetően az egyes országokban tapasztalható sajátosságok, a mezőgazdaság szocialista átalakítását megvalósító valamennyi országra nézve általános érvényűek Lenin szövetkezeti tervének a Szovjetunióban végbement kolhozépítés gyakorlata által ellenőrzött alapelvei.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A mezőgazdaság kollektivizálása a szocializmus felépítésének elengedhetetlen feltétele. A mezőgazdaság kollektivizálásának lényege az, hogy a parasztgazdaságok fokozatosan és önkéntesen termelőszövetkezetekbe egyesülnek. A kollektivizálás áttérést jelent a kisüzemi, egyéni, elmaradott magángazdaságról az élenjáró gépi technikával felszerelt nagyüzemi szocialista gazdaságra. A kollektivizálás megfelel a parasztság és az egész dolgozó nép létérdekeinek.

2. A teljes kollektivizálás legfontosabb előfeltételei a következők: az ország szocialista iparosítása, a mezőgazdasági szövetkezetek fejlesztése, az első kolhozok és állami gazdaságok mezőgazdasági tapasztalatai, amelyek megmutatják a parasztoknak a nagyüzemi szocialista gazdaság előnyeit, gép- és traktorállomások létesítése, erőteljes harc a kulákság ellen.

3. A teljes kollektivizálás és ezen az alapon a Kommunista Párt és a szovjet állam vezetésével a kulákság mint osztály felszámolása mélyreható forradalmi átalakulás volt — áttérés a falu burzsoá, egyéni paraszti rendjéről, az új, szocialista kolhozrendre. Ez a forradalom felszámolta a legnépesebb kizsákmányoló osztályt — a kulákságot, a tőkés fejlődés útjáról a szocialista fejlődés útjára vezette a legnépesebb dolgozó osztályt — a parasztságot, szilárd szocialista bázist teremtett a szovjet állam számára a mezőgazdaságban.

4. A Szovjetunió a kolhozrend győzelme nyomán a kisparaszti gazdaság országából a nagyüzemi jelleget tekintve világviszonylatban első helyen álló és messzemenően gépesített nagyüzemi mezőgazdasággal rendelkező országgá vál-

tozott. Megnyílt az út a mezőgazdaság termelőerőinek fejlődése előtt. A szovjet parasztság örökre megszabadult a kizsákmányolástól, a falun megszűnt a nyomor és nélkülözés, létrejöttek a kolhozparasztság anyagi és kulturális életszínvonalának szakadatlan emelkedéséhez szükséges feltételek, megszilárdult a munkások és parasztok baráti szövetsége.

XXVI. FEJEZET

A SZOCIALIZMUS GYŐZELME A SZOVJETUNIÓBAN

A szocialista termelési mód megvalósulása. Az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának sikerei nyomán a Szovjetunió gazdasági szektorainak arányai és a Szovjetunió osztályerőviszonyai gyökeresen megváltoztak a szocializmus javára, a kapitalizmus hátrányára. 1929 második feléig a kapitalista elemek elleni döntő támadás főleg a városban folyt. A teljes kollektivizálásra és a kulákság mint osztály felszámolására való áttéréssel ez a támadás a falura is kiterjedt, s így *általános* támadás jellegét öltötte. Megkezdődött *a szocializmusnak az egész frontra kiterjedő általános támadása.* A kapitalista szektor a parasztság zömének a szocializmus felé fordulása következtében elvesztette kisárutermelő bázisát, s hovatovább teljesen letűnt a színről. 1930-ban a szocialista szektor már kezében tartotta az egész népgazdaság gyeplőjét. Most már nemcsak az iparban foglalt el teljesen uralkodó helyet, hanem a mezőgazdaságban is döntő szerepet kezdett játszani. Ez arról tanúskodott, hogy a Szovjetunió *a szocializmus időszakába lépett.*

A szocializmus időszakába lépés még nem jelentette az átmeneti időszak befejeződését, hiszen nem valósult meg teljesen a szocialista társadalom felépítésének feladata. De ez már az átmeneti időszak *utolsó* szakasza volt. S ha a nep kezdetén a kapitalizmus bizonyos felélénkülése volt tapasztalható, most elérkezett a nepnek a kapitalista elemek teljes felszámolását jelentő utolsó szakasza.

A szocializmusnak az egész frontra kiterjedő támadása az osztályharc kiéleződése közepette, óriási nehézségek leküzdése útján ment végbe. Ezek a nehézségek az ipar és a mezőgazdaság gyökeres újjáalakításával, az egész népgazdaság technikai bázisának átalakításával függtek össze. A mezőgazdaságban az újjáalakítás lehetetlen volt a régi gazdasági forma egyidejű át-

alakítása, a parasztgazdaságok kollektivizálása, azoknak a gyökereknek kiirtása nélkül, amelyeket a kapitalizmus a falvakban eresztett. A szocializmus támadása azonban szükségszerűen heves ellenállást váltott ki a pusztulás útját járó kizsákmányoló osztályok részéről: a kapitalista környezet támogatásával a kártevés, a szabotázs, a diverzió és a terror eszközéhez folyamodtak. Mindez óriási nehézségeket támasztott, de ezek a nehézségek, a szocialista építés nehézségei, gyökeresen különböznek azoktól a nehézségektől, amelyek a tőkés gazdaságot jellemzik. A tőkés gazdaságtól elválaszthatatlanok a válságok, a munkanélküliség, s ezek a kapitalizmus keretei között nem küszöbölhetők ki. A szocialista építés nehézségei a növekedés, a fellendülés, az előrehaladás nehézségei; ezért magukban hordozzák saját leküzdésük lehetőségét.

Az *első ötéves terv* eredményeként a Szovjetunióban — az élenjáró technikával ellátott szocialista ipar és nagyüzemi kollektív mezőgazdaság formájában — felépült *a szocialista gazdaság fundamentuma*. Az iparban felszámolták a kapitalista elemeket. A kollektivizálás az ország fő mezőgazdasági vidékein alapjában megvalósult; a kulákságot szétzúzták, bár még nem semmisítették meg teljesen. Befejeződött az áttérés a szovjet kereskedelemre — a kapitalisták nélküli kereskedelemre; az állami, a szövetkezeti és a kolhozkereskedelem teljesen kiszorította a magánkereskedelmet.

A *második ötéves terv* kezdetén a Szovjetunió gazdasága már nem több szektorból álló gazdaság volt. A korábbi öt gazdasági szektor közül három — a magángazdasági kapitalizmus, az államkapitalizmus és a patriarchális gazdaság — már nem volt meg; a kisárutermelő szektor másodrendű helyre szorult; a szocialista szektor az egész népgazdaságban osztatlanul uralkodó, egyedüli meghatározó erővé vált. Ez azt jelentette, hogy a szovjet hatalom ettől kezdve a városban és a falun egyaránt szocialista alapra támaszkodott.

A második ötéves terv idején befejeződött *az egész népgazdaság technikai újjáalakítása*. A Szovjetunió gazdaságilag független, a gazdasága és védelme számára szükséges technikai felszerelést biztosító országgá vált. A népgazdaság valamennyi ágában nagyszámú káder fejlődött ki, akik jól megtanulták az új technika kezelését.

„A második ötéves terv sikeres teljesítése folytán . . . megoldottuk a második ötéves terv *fő történelmi feladatát* — végleg felszámoltuk valamennyi kizsákmányoló osztályt, teljesen megszüntettük azokat az okokat, melyek az ember ember általi kizsákmányolását és a társadalom kizsákmányolókra és kizsákmá-

nyoltakra tagozódását előidézik. Megoldottuk a szocialista forradalom rendkívül nehéz feladatát: befejeztük a mezőgazdaság kollektivizálását, végérvényesen megerősödött a kolhozrend"[1]. A kollektivizálás befejezése alapján végleg kiirtották a gazdaságból a kapitalizmus gyökereit. Véget ért a parasztság differenciálódása, a mezőgazdaság nem szült többé kapitalista elemeket.

Megszűnt az átmeneti időszak fő ellentmondása, a fejlődő szocializmus és a megdöntött, de eleinte még erős, a kisárutermelésben bázissal rendelkező kapitalizmus közötti ellentmondás. A *„ki kit győz le"* kérdése a szocializmus javára dőlt el. A szocialista gazdasági formák győzelmét szem előtt tartó nep elérte célját. Lenin azt mondotta, hogy a szovjet állam a nepet komolyan és hosszú időre vezeti be, de nem egyszer s mindenkorra, s hogy a nep Oroszországa szocialista Oroszországgá lesz. Lenin tudományos előrelátása teljes egészében valóra vált. A szocializmus győzelme az átmeneti időszak végét, a nep végét jelentette.

1936-ban a szocialista gazdasági formák részesedése a termelőeszközök együttes mennyiségében elérte a 98,7%-ot, mégpedig az iparban a 99,95%-ot, a mezőgazdaságban a 96,3%-ot. 1923—1924-től 1936-ig a szocialista gazdasági formák részesedése a következő arányban emelkedett: az ipar össztermelésében 76,3%-ról 99,8%-ra, a mezőgazdaság össztermelésében (a kolhozparasztok egyéni háztáji gazdaságát is beleszámítva) 1,5%-ról 97,7%-ra, a kereskedelmi vállalatok kiskereskedelmi forgalmában 43%-ról 100%-ra, a nemzeti jövedelemben az 1924—1925. évi 35%-ról 1936-ig 99,1%-ra.

Ilyenformán a Szovjetunióban az átmeneti időszak eredményeképpen biztosítva volt a szocializmus győzelme. Ez azért vált lehetővé, mert a Szovjetországban megvolt a munkásosztály és a parasztság szövetsége, az a társadalmi erő, amely a társadalom túlnyomó többségét egyesíti. A munkásosztály, szövetségben a parasztsággal, a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényét a régi, burzsoá termelési viszonyok megdöntésére és az egész népgazdaságra kiterjedően az új, szocialista termelési viszonyok megteremtésére használta fel. A burzsoázia, amelynek érdekeivel ez a törvény ellenkezett, ellenállást tanúsított, de ellenállását megtörték.

A Szovjetunióban az átmeneti időszak éveiben megvalósult a történelem eddig ismert leghaladóbb termelési módja — *a szocialista termelési mód.* Kifejlődtek az ipar és a mezőgazdaság új, hatalmas termelőerői. Ezzel létrejöttek a szocialista termelési viszonyok teljes győzelmének és az egész népgazdaságra kiter-

[1] Az ÖK(b)P XVII. kongresszusának határozatai. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. Szikra 1954. 398. old.

jedő megszilárdulásának anyagi feltételei. Ugyanakkor a városban és a falun egyaránt győzedelmeskedő szocialista termelési viszonyok megnyitották az utat a termelőerők fejlődése számára, biztosították a termelés szakadatlan és gyors növekedéséhez szükséges feltételeket. Csak a szocializmus építése tette lehetővé Oroszország évszázados technikai és gazdasági elmaradottságának felszámolását, a külföldi kölcsönszolgaság alóli felszabadulást és a nemzeti függetlenség biztosítását. A Szovjetunió történelmileg igen rövid idő alatt erős ipari-kolhozhatalommá vált. A Szovjetuniónak a Kommunista Párt vezette munkásosztálya és egész dolgozó népe a szocialista társadalom felépítésével a dolgozó emberek sok nemzedékének vágyait váltotta valóra.

A *szocializmus* olyan rend, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonának két formáján, az állami tulajdonon (köztulajdonon) és a szövetkezeti-kolhoztulajdonon alapul, olyan rend, amely nem ismeri az embernek ember által való kizsákmányolását, amelyben a népgazdaság tervszerűen fejlődik abból a célból, hogy a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése útján minél teljesebben lehessen kielégíteni a dolgozók növekvő szükségleteit, olyan rend, amelyben megvalósul a munka szerinti elosztás elve.

A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme az emberiség történetének legmélyrehatóbb forradalmi átalakulása volt.

A társadalom osztályösszetételében végbement változások. A Szovjetunióban a szocialista gazdaság felépítése nyomán gyökeres változások mentek végbe a társadalom *osztályösszetételében.* A szocializmusban nincsenek kizsákmányoló osztályok. A szocialista társadalom két baráti dolgozó osztályból — a munkásosztályból és a parasztságból, továbbá az e két osztállyal szorosan összeforrott értelmiségből tevődik össze.

A forradalom előtti Oroszország lakossága 1913-ban a következőképpen oszlott meg: munkások és alkalmazottak 16,7%, kisárutermelők (parasztok, háziiparosok, kisiparosok) 65,1%, a kizsákmányoló osztályokhoz tartozók 15,9% (ebből a kulákok 12,3%), az egyéb foglalkozásúak (tanulók, nyugdíjasok, katonák és mások) 2,3%.

A Szovjetunió lakosságának megoszlása 1937-ben a következő képet mutatta: munkások és alkalmazottak 34,7%, kolhozparasztok és szövetkezetbe tömörült kisiparosok 55,5%, tanulók, nyugdíjasok, katonák és mások 4,2%. Az egyénileg gazdálkodó parasztok és szövetkezeten kívüli dolgozó kisiparosok, vagyis a kisárutermeléssel foglalkozók aránya a lakosságon belül mindössze 5,6% volt. A kizsákmányoló osztályokat: a földbirtokosok osztályát és a burzsoáziát az átmeneti időszak során felszámolták.

A szocializmus győzelme gyökeresen megváltoztatta a

munkásosztály, a parasztság és az értelmiség jellegét és helyzetét.

A *munkásosztály* nem olyan osztály többé, amely meg van fosztva a termelőeszközöktől, amely eladja munkaerejét, s amelyet kapitalisták kizsákmányolnak. Teljesen új, a történelemben eddig ismeretlen osztállyá vált, amely az egész néppel együtt birtokolja a termelőeszközöket, s felszabadult a kizsákmányolás járma alól. A Szovjetunió munkásosztálya az állami tulajdonra (köztulajdonra) és a szocialista munkára alapozza létét. A munkásosztály a társadalom élenjáró osztálya, a társadalom fejlődésének vezető ereje. Ezért a Szovjetunióban a társadalom állami irányítása (a diktatúra) a munkásosztályt illeti meg.

A *parasztság* szétforgácsolt kistermelők osztályából, amely a magántulajdonra, az egyéni munkára és a kezdetleges technikára alapozza létét, s amelyet a földbirtokosok, kulákok, kereskedők és uzsorások kizsákmányolnak, teljesen új osztállyá vált, amilyen még nem volt a történelemben. A Szovjetunió parasztsága felszabadult a kizsákmányolás járma alól; munkáját és vagyonát a közös szövetkezeti-kolhoztulajdonra, a kollektív munkára és az élenjáró technikára alapozza. A parasztság a munkásosztállyal szoros szövetségben és annak vezetésével tevékenyen részt vesz a szovjet államnak, a munkások és a parasztok szocialista államának igazgatásában.

A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelme teljesen véget vetett annak a helyzetnek, amelyben a város kizsákmányolta a falut, s amelyben a parasztság tönkrement. Ezzel felszámolta a *város és falu közötti* évszázados *ellentétet*. A város, amely a kapitalizmusban a falu kizsákmányolásának központja, a szocializmusban a falu gazdasági, politikai és kulturális támogatásának központja lett. Az az óriási segítség, amelyet a szocialista város a parasztságnak a földbirtokosok és a kulákság felszámolása, továbbá a parasztságnak, a kolhozoknak traktorokkal és egyéb gépekkel való rendszeres ellátása terén nyújtott, szorosabbra fűzte a munkás-paraszt szövetséget.

A szocialista város segítségének köszönhető, hogy a falu új, hatalmas termelőerőkre tett szert. Egyre bensőségesebbé vált az ipar és a mezőgazdaság összefogása. Megszűnt a város és falu közötti érdekellentét. Annak a bizalmatlanságnak, sőt gyűlöletnek, amelyet a falu egykor a város iránt érzett, nyoma sem maradt. A város és a falu immár egyaránt szocialista alapon fejlődik. A munkások és a parasztok érdekei azonosak, egyaránt érdekük a szocialista rend erősítése és a kommunizmus felépítése.

A Szovjetunióban új *értelmiség* született, amelybe a régi

értelmiségnek a forradalom után a néphez csatlakozott része is beolvadt. A burzsoá társadalomban az értelmiség főleg a vagyonos osztályok tagjaiból toborzódik, a kapitalistákat szolgálja, akik egyben ki is zsákmányolják, s ugyanakkor segítségére van a kapitalistáknak abban, hogy kizsákmányolják a munkásokat és a parasztokat. A kapitalizmusban az értelmiség jelentős része kénytelen napszámosmunkát vállalni, vagy a munkanélküliek soraiba kerül. A Szovjetunióban az értelmiség túlnyomó többsége a munkásosztályból és a parasztságból kerül ki. A szovjet értelmiség nem ismeri a kizsákmányolást: a dolgozó népet, a szocializmus ügyét szolgálja, és minden lehetősége megvan az alkotó munkára. A szocializmusban az értelmiség a munkásosztállyal és a parasztsággal egysorban a társadalom egyenjogú tagja, tevékenyen részt vesz az ország igazgatásában. 1937-ben a szovjet értelmiség létszáma elérte a 9,6 milliót. A családtagokat is beszámítva, az értelmiség a Szovjetunió lakosságának körülbelül 13—14%-a volt.

A Szovjetunióban a szocializmus győzelmével kiküszöbölődött *a szellemi és a fizikai munka közötti* évszázados *ellentét.* Megszűnt az a helyzet, amelyben a szellemi dolgozók jelentős része segítségére volt az uralkodó osztályoknak abban, hogy kizsákmányolják a fizikai munkásokat. A szocializmusban a munkások és a vállalatok vezetői egységes dolgozó kollektívát alkotnak, egyaránt érdekük a termelés növelése. Megszűnt a vagyonos osztályok művelődési monopóliuma, a tudomány az egész nép javát szolgálja, a műveltség a munkások és parasztok közkincse.

A szocializmus győzelme megteremtette a néptömegek jómódú és kultúrált életének minden szükséges feltételét. A szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően az átmeneti időszak évei alatt jelentősen növekedett a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség *jóléte.* Eltűnt a munkanélküliség és a nyomor. A falvakban nem maradt nincstelen paraszt. Emelkedett a munkások és az alkalmazottak reálbére, növekedett a parasztság reáliövedelme. Az országban *kultúrforradalom* ment végbe. Az első két ötéves terv nyomán megvalósult a Szovjetunióban élő népek saját anyanyelvén történő kötelező általánosiskolai oktatás. Az egész országban nagy arányokat öltött a káderképzés, óriási mértékben feilődött a különböző tanintézetek hálózata. A szakemberek száma a gazdaság és a kultúra valamennyi ágában többszörösére növekedett.

A Szovjetunió nemzeti jövedelme, amely teljes egészében a dolgozóké, összehasonlító árakon számítva, 1937-ig 1913-hoz képest több mint a 4½-szeresére növekedett. A nagyipar által előállított egyéni

fogyasztási cikkek termelése 1937-ben csaknem 6-szorosa volt az 1913. évinek. A munkások és az alkalmazottak reálbére csupán a második ötéves terv idején megkétszereződött.

Az általános- és középiskolai tanulók száma az 1914. évi 7,9 millióról 1937-ig 29,6 millióra, a főiskolai hallgatók száma 117 000-ről 547 200-ra, a könyvek példányszáma 86,7 millióról 673,5 millióra, az újságok együttes példányszáma 2,7 millióról 36,2 millióra emelkedett.

A szovjet hatalom a szocialista rend alapelveinek megfelelően véget vetett a nők elnyomott helyzetének. A Szovjetunióban a nők valóban egyenlő jogokat élveznek a férfiakkal a gazdasági, kulturális, társadalmi és politikai élet minden területén. A nők egyenlő munkáért a férfiakéval egyenlő bért kapnak. A szocializmus győzelmével a nők milliói kapcsolódtak be a termelésbe, mint szakmailag képzett munkásnők. Az ötéves tervek idején a nők közül nagyszámú vezető káder emelkedett ki. A falusi nők helyzetében a kolhozok győzelmével gyökeres fordulat következett be, mert az egyéni parasztgazdaságban a nő nem volt egyenlő a férfival, s ez most megszűnt. A nők számára lehetővé vált, hogy egyenlő helyzetbe kerüljenek a férfiakkal, s megtisztelő helyet foglaljanak el a kolhozok közös gazdaságában. A szocializmus győzelme kiszabadította a nőt abból a félig rabszolgai helyzetből, amely számos nemzetiségi vidéken, ahol még megvoltak a hűbéri és patriarchális csökevények, osztályrészéül jutott. A nemzetiségi vidékek női az egész ország nőivel egysorban a szocializmus tevékeny építői lettek.

1936-ban a főiskolai hallgatók 42%-a, a technikumok hallgatóinak pedig 48%-a volt nő. 1935-ben a Szovjetunió ipari főiskoláinak hallgatói között a nők aránya hétszer akkora volt mint Németországban, tízszer akkora mint Angliában és hússzor akkora mint Olaszországban. 1940-ig az orvosnők száma 1913-hoz képest a 40-szeresére nőtt. 1913-ban az orvosoknak csupán 9,7%-a volt nő, 1940-ben viszont már körülbelül 60%-a.

A Szovjetunióban attól kezdve, hogy a szocializmus győzelmet aratott és megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, nincsenek többé antagonisztikus osztályok, kibékíthetetlen osztályellentétek. A szocialista társadalom osztályviszonyait a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség megbonthatatlan barátsága, s ezen alapuló baráti együttműködése jellemzi. A munkásosztály és a parasztság, valamint az e két osztály és az értelmiség közötti osztálykülönbségek fokozatosan elmosódnak. Míg a tőkés társadalmat kibékíthetetlen osztályellentétek és nemzeti ellentétek marcangolják s teszik ingataggá, addig a szocialista társadalom, amely nem ismeri a kibékíthetetlen osztályellentéteket és nemzeti ellentéteket, a legnagyobb mértékben egyöntetű és szilárd. A Szovjetunióban a társadalmi tulajdon és a szocialista gazdasági rendszer osztatlan uralma

volt az a gazdasági alap, amelyen a társadalmi fejlődés olyan hatalmas előrelendítő erői, mint *a szovjet társadalom morális-politikai egysége, a Szovjetunió népeinek barátsága és a szovjet hazafiság* kifejlődtek. Ezek az előrelendítő erők óriási mértékben visszahatnak a gazdaságra, s meggyorsítják annak fejlődését.

A Szovjetunió szocialista gazdaságában és osztályösszetételében végbement gyökeres változások az állami felépítmény terén is kifejezésre jutottak. A szovjet szocialista állam fejlődése során két fő szakaszon ment át. Az első szakasz a Nagy Októberi Szocialista Forradalomtól a kizsákmányoló osztályok felszámolásáig terjedő időszakot öleli fel. Ebben az időszakban az állam elnyomta a megdöntött osztályokat, megvédte az országot a külső támadással szemben. Teljesítette az állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő funkcióját is, de ez a funkció akkor még nem bontakozott ki teljes mértékben. Fejlődésének második szakaszában az a feladat állt a szovjet állam előtt, hogy az egész országban megszervezze a szocialista gazdaságot, és felszámolja a kapitalista elemek utolsó maradványait. A kizsákmányolók elnyomásának funkciója megszűnt, helyét a szocialista tulajdon védelme foglalta el; megmaradt a honvédelemmel, az országnak a kapitalista környezettel szembeni katonai védelemmel kapcsolatos funkció. A szocialista alap létrejötte biztosította az állami szervek gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkájának teljes kibontakozását.

A bekövetkezett változások nyomán 1936-ban elfogadták a Szovjetunió új *Alkotmányát*, amelyben törvényhozási úton rögzítették a szocializmus elveit és fő alapjait. Az Alkotmány nem szorítkozik az állampolgárok formális jogainak leszögezésére, hanem a fő súlyt e jogok reális biztosítására helyezi. Így például a Szovjetunió Alkotmánya nemcsak egyszerűen kinyilatkoztatja a dolgozóknak a munkához, a pihenéshez, öregség, betegség vagy a munkaképesség elvesztése esetén az anyagi ellátáshoz, továbbá a művelődéshez való jogát. E jogok reális megvalósítását a tervgazdálkodáson alapuló szocialista népgazdasági rendszer, a munkanélküliség megszűnése, a nyolcórás munkanap, a munkások és alkalmazottak évi fizetett szabadsága, a munkások és alkalmazottak állami eszközökből fedezett társadalombiztosítása, a szanatóriumoknak és üdülőknek a dolgozók rendelkezésére bocsátott kiterjedt hálózata, az anyák és gyermekek érdekeinek állami védelme, az ingyenes hétéves oktatás, a diákoknak fizetett állami ösztöndíjak és egyéb anyagi eszközök biztosítják. Ilyenformán a Szovjetunióban a szocializmus győzelme létrehozta azt a szilárd gazdasági alapot, amely biztosítja, hogy a dolgozók valóban élhessenek jogaikkal. Ebben a szovjet társadalomnak

és a Szovjetunió Alkotmányának igazi szocialista demokratizmusa jut kifejezésre.

A nemzetek gazdasági egyenlőtlenségének felszámolása. A szocializmus, amely felszámol mindennemű kizsákmányolást, a nemzetek elnyomását szülő okokat is gyökeresen megszünteti. A szocialista rend véget vet a nemzetek politikai, gazdasági és kulturális egyenlőtlenségének, és biztosítja kivétel nélkül minden nép gazdasági és kulturális felemelkedését. „A magántulajdon és a tőke elkerülhetetlenül szétválasztja az embereket, nemzeti viszálykodást szít és fokozza a nemzeti elnyomást, viszont a kollektív tulajdon és munka éppolyan elkerülhetetlenül közelebb hozza egymáshoz az embereket, aláássa a nemzeti viszálykodás gyökereit és megszünteti a nemzeti elnyomást. A kapitalizmus nemzeti elnyomás nélkül éppúgy elképzelhetetlen, mint ahogy a szocializmus is elképzelhetetlen az elnyomott nemzetek felszabadítása nélkül, nemzeti szabadság nélkül"[1].

A proletariátus diktatúrájának megteremtésével a Szovjetunióban megszűnt a nemzetek politikai egyenlőtlensége, a nemzeti elnyomás és gyarmati kizsákmányolás rendszere. A további feladat az volt, hogy felszámolják a nemzetiségek gazdasági egyenlőtlenségét, véget vessenek annak a gazdasági és kulturális elmaradottságnak, amelyet számos nép a múlttól örökölt. Ezt a feladatot csak a szocialista építés alapján lehetett megoldani.

Oroszország nemzetiségi vidékeinek lakosai közül körülbelül 25 millió élt a fejlődés kapitalizmus előtti fokán, s ebből 6 millió tartozott olyan állattenyésztő törzsekhez, amelyek még nem tértek át a földművelésre, s még nem voltak túl a patriarchális nemzetségi renden. A nemzetiségi vidékeken élő népeket segíteni kellett abban, hogy megszabaduljanak a nagyszámú hűbéri és patriarchális csökevénytől, fel kellett számolni a gyarmatosító elemek maradványait, lehetővé kellett tenni e népek számára a szocialista gazdaság felépítését.

Mint már mondottuk, az elmaradott országok, miután lerázták az imperializmus jármát, a proletárdiktatúra élenjáró országainak segítségével fokozatosan ráléphetnek a szocialista építés útjára, s átugorhatják a tőkés fejlődési szakaszt. A Szovjetunióban az egykori Oroszország elmaradott végvidékeinek népei a fejlődésnek ezt a nem kapitalista útját futották be. A nemzetiségi vidékeken élő népek az orosz népnek és a Szovjetunió más népeinek sokoldalú segítsége következtében, a tőkés fejlődési utat kikerülve hatalmas ugrást tettek a patriarchális és feudális gazdasági formáktól a szocializmusig. Így ment végbe

[1] *Sztálin.* A párt soronlevő feladatai a nemzeti kérdés terén. Lásd *Sztálin* Művei. 5. köt. Szikra 1951. 21. old.

Közép-Ázsia népeinek, egyes kaukázusontúli népeknek, számos északi kis népnek és más kis népeknek a fejlődése. A Szovjetunióban a szocializmus építése során gondosan figyelembe vették minden egyes nép gazdasági viszonyainak, történelmi múltjának, életmódjának és kultúrájának sajátosságait.

A Szovjetunióban megszűnt a különböző nemzetiségek gazdasági és kulturális fejlettsége terén a burzsoá-földesúri rendtől örökölt egyenlőtlenség, megszűnt az egyenlőtlenség az előrehaladott Közép-Oroszország és az elmaradott nemzetiségi vidékek között. A cári Oroszország egykori nemzetiségi vidékei gyarmatokból és félgyarmatokból önálló és fejlett államokká — szovjet szocialista köztársaságokká váltak. Az azelőtt elmaradott nemzeti köztársaságokban és nemzetiségi területeken létrejött a szocialista nagyipar, megvalósult a kolhozrend, az egyes nemzetiségeken belül népes munkásosztály keletkezett, s nagy számban képeztek szakmunkásokat, kialakult a nemzeti értelmiség. A nemzetiségi vidékek hatalmas arányú gazdasági fellendülése nyomán gyorsan növekedett a dolgozók anyagi jóléte és kultúrája.

A szovjet ipar általános gyors fejlődési üteme mellett a nemzeti köztársaságokban az ipar különösen gyorsan fejlődött. A nagyipar összes termelése 1940-ig 1913-hoz képest a Szovjetunió egészét tekintve csaknem 12-szeresére, a Kazah SZSZK-ban 20-szorosára, a Grúz SZSZK-ban 27-szeresére, a Kirgiz SZSZK-ban 153-szorosára, a Tadzsik SZSZK-ban 308-szorosára növekedett.

A szovjet hatalom megvalósulása után 48 olyan kis nép, amelynek addig saját írása sem volt, nyelvének megfelelő ábécéhez jutott. Míg a forradalom előtt a nemzetiségi vidékek lakosságának túlnyomó része írástudatlan volt, a szocialista forradalom nyomán a nemzeti köztársaságok lakosságának zöme már 1939-re írástudóvá vált. 1940-ig az általános- és középiskolai tanulók száma 1914—1915-höz képest a következő arányban emelkedett: az Azerbajdzsán SZSZK-ban 9-szeresére, az Örmény SZSZK-ban 9,4-szeresére, a Kazah SZSZK-ban 10,9-szeresére, a Turkmen SZSZK-ban 35-szörösére, a Kirgiz SZSZK-ban 47-szeresére, az Üzbég SZSZK-ban 73-szorosára, a Tadzsik SZSZK-ban 822-szeresére.

A szocializmus felépítése következtében a nemzetek gyökeresen megváltoznak. A társadalmi viszonyok forradalmi átalakítása nyomán a tőkés társadalmat alkotó burzsoá nemzetek helyét új, *szocialista nemzetek* foglalják el, amelyek a régi, burzsoá nemzetek alapján keletkeznek. A kapitalizmus ellentétes érdekű osztályokra és csoportokra tagolja, a szocializmus viszont a társadalmi tulajdon és a közös érdekek alapján egyesíti a nemzeteket. Minden szocialista nemzet egységes, a munkásosztály vezette dolgozókból áll.

A szocializmus győzelme megszilárdította a Szovjetunióban élő népek gazdasági és politikai érdekeinek egységét, és

formájában nemzeti, tartalmában szocialista kultúrájuk felvirágzására vezetett.

A Szovjetunió a legszilárdabb és legéletképesebb soknemzetiségű állam, amely a népek testvéri együttműködésén alapul, s amely példaképe a nemzeti kérdés megoldásának.

A Szovjetuniónak a szocialista társadalom építése befejezésének és a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetnek szakaszába lépése. A szocializmus győzelmével a Szovjetunió fejlődésének új szakaszába, a szocializmus építése befejezésének és a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetnek szakaszába lépett.

A *kommunizmus* olyan társadalmi rend, amelyben nincsenek osztályok és osztálykülönbségek, minden termelőeszköz köztulajdonban van, a termelőerők fejlettségi foka biztosítja a termékbőséget, s a társadalmi élet vezérelve a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" elv.

A szocializmus és a kommunizmus egy és ugyanannak a kommunista társadalmi-gazdasági alakulatnak két foka. A szocializmus a kommunista társadalmi alakulat *alsó* foka, a kommunizmus pedig ennek az alakulatnak fejlettebb foka, *felső* foka. A szocializmus fejlődése a kommunizmus anyagi-termelési bázisának létrehozására és termékbőségre, a nép jólétének és kulturális színvonalának óriási arányú emelkedésére vezet. Ilyenformán a társadalmi fejlődés szocialista szakaszának befejezése egyszersmind a kommunizmusba való fokozatos átmenet megvalósítását is jelenti. Az egész népnek — a munkásosztálynak, a parasztságnak és az értelmiségnek egyaránt létérdeke a kommunista rend megteremtése; az egész nép aktív építője a kommunizmusnak, amely a társadalom anyagi és kulturális virágzásának teljét jelenti. Mivel a szocializmusban nincsenek olyan osztályok és társadalmi csoportok, amelyek érdekei ellenkeznének a kommunizmussal, az átmenet a kommunizmusba fokozatosan, szociális forradalom nélkül megy végbe.

A háború előtti ötéves tervek eredményeként a Szovjetunió az ipari össztermelés tekintetében megelőzte valamennyi többi európai országot, s világviszonylatban a második helyre került. A kommunizmusba való átmenet anyagi feltételeinek megteremtése céljából meg kell szüntetni a Szovjetuniónak a legfejlettebb tőkés országok mögött az egy főre jutó ipari termelés tekintetében mutatkozó elmaradását, s el kell érni a termelőerők további hatalmas arányú fejlődését. A lakosság számához viszonyított ipari termelés minden ország gazdasági erejének fokmérője. A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelmével teljes nagyságában gyakorlatilag merült fel az a Lenin

által kitűzött és Sztálin műveiben részletesen ismertetett feladat, hogy *gazdasági tekintetben,* vagyis az egy főre jutó ipari termelés tekintetében utól kell érni és túl kell szárnyalni a fő tőkés országokat. Ezt a feladatot a Kommunista Párt XVIII. kongresszusa (1939) a Szovjetunió *fő gazdasági feladatának minősítette.*

Fontos mérföldkő volt a kommunizmusba vezető úton *a harmadik ötéves terv.* Az első három és fél év során (1938-tól 1941 júniusáig) sikeresen teljesítették a harmadik ötéves tervben megjelölt feladatokat. Az ipar, mindenekelőtt a nehézipar újabb, jelentős fejlődést ért el, tovább erősödött és még jobban fellendült a mezőgazdaság.

A szovjet népnek a kommunizmus felépítésére irányuló békés alkotó munkáját 1941-ben félbeszakította a fasiszta Németországnak és csatlósainak a Szovjetunió ellen indított hitszegő támadása.

A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborúja (1941—1945) az Oroszország történetéből ismert valamennyi háború között a legsúlyosabb volt. A háború bebizonyította, hogy a Szovjetunió a világ legszilárdabb és legéletképesebb társadalmi és államrendje. Bebizonyosodott, hogy a szovjet rend nemcsak a gazdasági és kulturális fellendülés megszervezésének legjobb formája — a békés építés éveiben, hanem minden népi erőnek az ellenség visszaverése érdekében történő mozgósítása szempontjából is a legjobb forma — háború idején.

Az ország hathatós védelmének a háború idején felhasznált hatalmas gazdasági bázisa már a háború előtti ötéves tervek éveiben, az iparosítás és a kollektivizálás politikájának megvalósítása során létrejött.

1940-ben a Szovjetunióban termeltek: 15 millió tonna *nyersvasat,* vagyis csaknem 4-szer annyit, mint 1913-ban; 18,3 millió tonna *acélt,* vagyis 4,5-szer annyit, mint 1913-ban; 166 millió tonna *szenet,* vagyis 5,5-szer annyit, mint 1913-ban; 31 millió tonna *olajat,* vagyis 3,5-szer annyit, mint 1913-ban; 38,3 millió tonna *árugabonát,* vagyis 17 millió tonnával többet mint 1913-ban; 2,7 millió tonna *magvasgyapotot,* vagyis 3,5-szer annyit, mint 1913-ban.

A szocialista rend lehetővé tette, hogy a legrövidebb idő alatt jól megszervezett és gyorsan fejlődő hadigazdaságot teremtsenek a Szovjetunióban. A szovjet állam gazdasági alapja hasonlíthatatlanul életképesebbnek bizonyult, mint az ellenséges államok gazdasága. A szovjet állam, az ország több fontos vidékének ideiglenes elvesztése folytán előállott hihetetlenül nehéz körülmények között, a szocialista tervgazdaság előnyei következtében idejében meg tudta oldani az anyag-, munkaerő- és pénzforrások legmesszebbmenő mozgósítását és leghatéko-

nyabb kihasználását. A szovjet állam nagyszámban épített új üzemeket, s gondoskodott az ipari termelésnek a győzelem biztosításához szükséges erőteljes növeléséről. A háború folyamán gyorsan gyarapodott a szovjet fegyverzet mennyisége és javult a minősége. A kolhozok és a szovhozok, a főbb mezőgazdasági vidékek ideiglenes ellenséges megszállása ellenére, minden komolyabb fennakadás nélkül ellátták a hadsereget és az országot élelmiszerrel, az ipart pedig nyersanyaggal. A kolhozrend kiállta a háború súlyos megpróbáltatásait, s bebizonyította életerejét.

A munkásosztály, a parasztság és az értelmiség, a szovjet nőket és a fiatalságot is beleértve, óriási áldozatokat vállalt, s példátlan önfeláldozást tanúsított a munkában. Hatalmas eredmények születtek az egész népet felölelő szocialista munkaverseny nyomán. A nehéziparban, mindenekelőtt pedig a honvédelmi iparban a munka termelékenységének emelkedése folytán jelentősen csökkent a termelés önköltsége. Ez lehetővé tette a fegyvergyártás erős növelését.

A szovjet társadalom morális-politikai egysége, a népek barátsága és a szovjet hazafiság a szovjet embereket tömeghősiességre lelkesítette a fronton és a hátországban egyaránt. Az ország védelmét irányító Kommunista Párt hozzáértően összpontosította a nép minden erejét az ellenség szétzúzására. A szocializmus döntő előnyei, a szovjet hátország megingathatatlan szilárdsága biztosította a Szovjetunió számára a gazdasági és a katonai győzelmet abban az élethalálharcban, amelyet a szövetségesekkel együttműködve a számos európai ország erőforrásaival rendelkező imperialista Németország és az imperialista Japán ellen folytatott. A szovjet nép, amelynek a háború fő terhét kellett viselnie, nemcsak saját hazájának szabadságát és függetlenségét, nemcsak saját szocialista vívmányait védelmezte meg, hanem Európa népeit is felszabadította a hitleri iga alól.

A háború óriási károkat okozott a Szovjetunió népgazdaságának.

A fasiszta megszállók 1710 várost, köztük számos nagy ipari és kultúrközpontot, továbbá 70 000 falut gyújtottak fel és változtattak romhalmazzá, 31 850 ipari vállalatot, 98 000 kolhozt, 1876 szovhozt, 2890 gép- és traktorállomást stb. pusztítottak el. A fasiszta megszállók által a Szovjetunió népgazdaságának és szovjet állampolgároknak okozott kár együttes összege állami árakon számítva 679 milliárd rubelre rúgott. A háború éveiben jelentősen csökkent a polgári célokra szolgáló ipari és mezőgazdasági termelés, s nagy károkat szenvedett a közlekedés is.

A Szovjetunió szocialista társadalma kiállta a rendkívül súlyos háború minden megpróbáltatását. Ezzel bebizonyosodott

a kialakult szocialista termelési viszonyok megingathatatlan szilárdsága, a tőkés viszonyokkal szembeni fölénye. Az olyan károk, amelyek a Szovjetunió népgazdaságát érték, bármelyik tőkés államot, még a legnagyobbat is, elkerülhetetlenül évtizedekkel visszavetették és másodrangú hatalommá változtatták volna. A Szovjetunió azonban, a szocialista rend előnyei folytán, sikeresen birkózott meg a háború következményeinek felszámolása terén előtte álló rendkívül nehéz feladatokkal. A Szovjetunió a háború győzelmes befejezése után néhány év leforgása alatt saját erejéből nemcsak elérte, hanem messze túl is szárnyalta a termelés háború előtti színvonalát. A szovjet emberek sikeresen teljesítették *a negyedik ötéves tervet* (1946—1950), amelynek fő feladata az ország háború sújtotta vidékeinek helyreállítása, az ipar és a mezőgazdaság háború előtti színvonalának helyreállítása, majd jelentős túlszárnyalása volt. Az ipar terén a negyedik ötéves tervet határidő előtt teljesítették. A negyedik ötéves terv sikeres teljesítése nagy lépést jelentett a szovjet társadalom gazdasági és kulturális fejlődésében.

Az *ötödik ötéves terv* (1951—1955), s a Kommunista Párt és a szovjet kormány által a szovjet nép még fokozottabb jólétének és még magasabb műveltségi színvonalának elérése céljából az ipar és a mezőgazdaság újabb hatalmas fellendítésére vonatkozóan ezekben az években hozott határozatok feladata az volt, hogy biztosítsák a Szovjetunió további előrehaladását a kommunizmus felé. Az ötödik ötéves tervben kitűzött feladatokat az ipar terén ugyancsak határidő előtt teljesítették.

A szocializmus győzelme a Szovjetunióban — óriási *nemzetközi jelentőségű* tény. Ez a győzelem újabb hatalmas csapást mért az imperializmus világrendszerére, még jobban megingatta annak pilléreit. A szocializmus megvalósulásával teljes nagyságában megmutatkozott a népgazdaság szocialista rendszerének fölénye a tőkés rendszerrel szemben. A kapitalizmusnak körülbelül egy évszázadra, a feudalizmusnak körülbelül két évszázadra volt szüksége ahhoz, hogy fölényét a megelőző termelési módokkal szemben bebizonyítsa. A szocialista gazdasági rendszer már az átmeneti időszak éveiben, vagyis nem egészen húsz év alatt bebizonyította, hogy a kapitalizmussal szemben vitathatatlan fölényben van. A gyakorlatban igazolódott be a marxizmusnak, a munkásosztály forradalmi világnézetének helyessége, a szocialista forradalom lenini elméletének helyessége. Ez erősítette a dolgozó tömegeknek a munkásosztály erejébe, a szocializmus világméretekben megvalósuló végleges győzelmébe vetett hitét.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak folyamán a Szovjetunióban a gazdaság valamennyi ágában felszámolták a kapitalista elemeket, a szocialista rendszer a népgazdaság egyetlen rendszerévé vált, létrejött a szocialista társadalom gazdasági bázisa. A szocializmus győzelme a Szovjetunió Alkotmányában, a világ legdemokratikusabb alkotmányában jutott kifejezésre, amelyben ezt a győzelmet törvényhozási úton rögzítették.

2. A szocializmus olyan rend, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdonának két formáján, az állami tulajdonon (köztulajdonon) és a szövetkezeti-kolhoztulajdonon alapul, olyan rend, amely nem ismeri az embernek ember által való kizsákmányolását, amelyben a népgazdaság a dolgozók növekvő szükségleteinek a termelés szakadatlan növekedése útján történő minél teljesebb kielégítése céljából tervszerűen fejlődik, s amelyben megvalósul a munka szerinti elosztás elve.

3. A szocialista társadalom két baráti osztályból — a munkásosztályból és a parasztságból, továbbá a munkásosztállyal és a parasztsággal szorosan összeforrott értelmiségből tevődik össze. A szocializmus győzelme a dolgozók anyagi és kulturális helyzetének gyökeres megjavulására, a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka közötti ellentét felszámolására, a nemzetek közötti egyenlőtlenség megszüntetésére és új, szocialista nemzetek kialakulására vezetett.

4. A szocializmus győzelmével a Szovjetunió a szocialista társadalom építése befejezésének, a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet szakaszába lépett. A szocialista rend előnyei folytán a Szovjetunió gazdasági és katonai győzelmet aratott a Nagy Honvédő Háborúban. A háború után a Szovjetunió igen rövid idő alatt helyreállította a népgazdaságot, elérte a népgazdaság újabb, hatalmas arányú fellendülését, és sikeresen folytatja útját a kommunizmus felé. A szocializmus győzelme a Szovjetunióban világtörténelmi jelentőségű tény. Ez a győzelem a gyakorlatban bizonyította be a szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben.

XXVII. FEJEZET

A SZOCIALIZMUS ANYAGI-TERMELÉSI BÁZISA

A szocializmus anyagi-termelési bázisának fő sajátosságai. *A szocializmus anyagi-termelési bázisán* a népgazdaság valamennyi ágát felölelő, s a legfejlettebb technikán és a kizsákmányolástól mentes dolgozók munkáján alapuló nagyüzemi gépi termelést értjük.

A szocialista termelés a termelőeszközök társadalmi tulajdona folytán országos méretekben egyesített termelés, és az egész társadalom érdekében tervszerűen fejlődik. Fejlődése nem ütközik a termelőeszközök magántulajdonával összefüggő akadályokba.

A szocialista termelés a legkoncentráltabb nagyüzemi termelés. A Szovjetunióban a nagyüzemi termelés osztatlanul uralkodik nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is, míg ugyanakkor a kapitalizmusban a mezőgazdaság terén számszerűleg túlsúlyban vannak az egyénileg gazdálkodó parasztok kisgazdaságai.

A szocializmus a gépi technika alkalmazása terén nem ismeri a kapitalizmusra jellemző ellentmondásokat és korlátokat. A burzsoá társadalomban a gépek a kizsákmányolás eszközéül szolgálnak, és csak akkor kerülnek alkalmazásra a termelésben, ha munkabér-megtakarítás révén növelik a kapitalista profitját. A szocializmusban gépeket alkalmaznak minden olyan esetben, amikor azok munkát takarítanak meg, megkönnyítik a munkások és a parasztok munkáját, előmozdítják a népjólét növekedését. A szocialista társadalomban nincs munkanélküliség, s így a gépek nem lehetnek a dolgozók konkurrensei. Ennek folytán a dolgozók nagyon szívesen használják a gépeket a termelésben.

A termelőeszközök magántulajdonának megszüntetése következtében a szocializmusban az élenjáró tudomány és technika vívmányai az egész társadalom közkincsévé válnak. A szocialista termelés, amely a néptömegek állandóan növekvő szükségleteinek kielégítését szolgálja, megköveteli a technika szakadatlan fejlesztését és tökéletesítését; a régi technikát újnak, az újat pedig legújabbnak kell felváltania. Ebből következik, hogy rendszeres munkát kell folytatni új gépek, mechanizmusok, műszerek és készülékek, új nyersanyagfajták és fejlettebb terme-

lési eljárások létrehozása, elsajátítása és a termelésben való alkalmazása érdekében. A szocialista állam, amely a maga kezében összpontosítja a termelés és a felhalmozás fő eszközeit, hatalmas arányú népgazdasági beruházásokat eszközölhet a szakadatlan technikai fejlődés biztosítása céljából, s a kapitalizmus számára elérhetetlen nagy arányokban és ütemben valósíthat meg beruházási építkezéseket.

A szocializmus biztosítja a korszerű gépi technika következetes alkalmazását valamennyi termelési ágban, a mezőgazdaságot is beleértve.

A szocializmusban gyökeresen megváltozik a termelésben részt vevő dolgozók helyzete. A munkások, kolhozparasztok és értelmiségiek mindennemű kizsákmányolástól megszabadult munkája a szocialista társadalom létalapja. A dolgozók maguknak, a társadalomnak dolgoznak, nem pedig kizsákmányolóknak, s ezért a lehető legmesszebbmenően érdekelve vannak a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő tökéletesítésében és a meglevő technika lehető legjobb kihasználásában. Ugyanakkor a szocializmus a dolgozók általános műveltségi színvonalának és műszaki képzettségének állandó és gyorsütemű emelkedésére vezet. Mindez a termelés fejlesztése, a technika tökéletesítése, a technológia és a munkaszervezés javítása terén a dolgozók alkotó aktivitását vonja szükségszerűen maga után.

A szocializmus a kapitalizmustól eltérően biztosítja a termelőerők szakadatlan és gyors növekedését.

A szocialista ipar. A *szocialista ipar* messzemenően koncentrált, technikailag élenjáró, s a társadalmi tulajdon alapján országos méretekben egyesített ipar. A szocialista ipar vezető szerepet tölt be a népgazdaságban, élenjáró technikával látja el a népgazdaság valamennyi ágát. Ezt a termelőeszközöket előállító iparágak gyorsabb ütemű fejlődése, a gépgyártás magas fejlettségi színvonala teszi lehetővé. A nehézipar a szocialista gazdaság döntő jelentőségű alapja.

Az ipar rendkívül fontos szerepet játszik a közfogyasztás növekedésének biztosításában. A korszerű technikával ellátott könnyűipar és élelmiszeripar különböző ágai évről évre egyre több árut termelnek a lakosság számára.

A Szovjetunió iparának termelési állóalapjai 1954-ig 1940-hez képest több mint kétszeresükre, 1913-hoz képest pedig 24-szeresükre növekedtek. A nagyipar össztermelése 1954-ig 1913-hoz képest (összehasonlító árakon számítva) 35-szörösére emelkedett. Az ipari össztermelés 1954-ig 1940-hez képest több mint 2,8-szeresére, ezen belül a gépgyártás és a fémipar más ágainak termelése csaknem 4-szeresére nőtt. A nehézipar egyes fő ágainak termelése 1913 és 1954 között a következő-

képpen növekedett: a széntermelés 29 millió tonnáról 347 millió tonnára, az ásványolaj-termelés 9 millió tonnáról 59,3 millió tonnára, az acéltermelés 4,2 millió tonnáról 41,4 millió tonnára, a cementtermelés 1,5 millió tonnáról 19 millió tonnára, a villamosenergia-termelés 1,9 milliárd kilowattóráról 149 milliárd kilowattórára.

A szocialista ipar a világ legkoncentráltabb ipara. A *termelés koncentrációja* a szocializmusban tervszerűen valósul meg, s a népgazdaságnak az egész társadalom érdekében történő általános fellendülésével jár együtt. Ezzel szemben a kapitalizmusban a koncentráció spontán módon valósul meg, s a kis- és középvállalatok tönkremenetelét és pusztulását, a monopóliumok uralomra jutását vonja maga után. „Mi a legkoncentráltabb ipar országa vagyunk. Ez azt jelenti, hogy iparunkat a legjobb technika alapján építhetjük, és ennek következtében biztosíthatjuk a munka példátlan termelékenységét, az akkumuláció példátlan ütemét"[1].

A szocializmus viszonyai között nagy arányokat ölt *a termelés kombinálása.* A termelés kombinálása lehetővé teszi a nyersanyag és a fűtőanyag teljesebb kihasználását, csökkenti a szállítási költségeket, s a termelési folyamat meggyorsulására vezet.

1940-ben a Szovjetunió iparában a munkások 71%-a és az egész termelés 84%-a, 1954-ben pedig a munkások 80%-a és az egész ipari termelés 92%-a összpontosult azokban a vállalatokban, amelyek évi termelése (1926—1927-es változatlan árak alapul vételével) meghaladta az 5 millió rubelt.

Ha összehasonlítjuk a Szovjetunió és az Egyesült Államok ipari koncentrációjára vonatkozó adatokat (az összehasonlítás érdekében mindkét ország esetében a munkások és alkalmazottak száma szerinti csoportosítást vesszük alapul), kitűnik, hogy 1954-ben a Szovjetunió feldolgozóiparában a több mint ezer munkást és alkalmazottat foglalkoztató vállalatokban összpontosult a feldolgozóipar munkásainak és alkalmazottainak 64%-a, s ezek a vállalatok szolgáltatták az egész ipari termelés 72%-át; az Egyesült Államok feldolgozóiparában viszont 1952-ben az ezernél több munkást és alkalmazottat foglalkoztató vállalatok a munkások 33%-át összpontosították és az ipari termelés 36%-át szolgáltatták.

A szocialista társadalomban a termelőeszközök társadalmi tulajdonának uralma folytán különösen kedvező feltételek jöttek létre az ipar terén a specializálás és a kooperálás legmesszebbmenő alkalmazása számára.

Az ipari termelés *specializálása* azt jelenti, hogy a vállalatok tevékenységét meghatározott termékfajtáknak, illetve azok egyes részeinek, alkatrészeinek előállítására, vagy a termék előállításához szükséges egyes műveletek elvégzésére összponto-

[1] *Sztálin.* A gazdasági vezetők feladatairól. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 36. old.

sítják. A szocializmusban a specializálás az egyes vállalatok közötti munkamegosztás előnyeinek tervszerű társadalmi kihasználását juttatja kifejezésre. A specializálás lehetővé teszi nagyteljesítményű berendezések alkalmazását, a szabványosítást és a futószalagrendszerű tömegtermelést, s mindez biztosítja a munka termelékenységének jelentős emelkedését.

A szocializmusban az iparvállalatok *kooperálása* azt jelenti, hogy tervszerűen állandó termelési kapcsolatokat létesítenek az olyan vállalatok között, amelyek együttesen vesznek részt valamely meghatározott termék előállításában, de gazdaságilag önállóak. Nagy jelentősége van a vállalatok kooperálásának az egyes gazdasági körzetek keretében, ami mentesíti a közlekedést a nagytávolságra történő szállításoktól. A vállalatok tervszerű kooperálása fontos tényező a társadalmi munka termelékenységének emelése szempontjából.

A szocialista társadalom céljául tűzi ki a specializálás és a kooperálás minél szélesebb alapon történő alkalmazását, mint a termelés megszervezésének legcélszerűbb formáját.

Az ipar fejlődése és technikai felszerelésének felújítása együtt jár a munkásosztály növekedésével, s a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedésével. Az új technika bevezetése a szakmunkások számának és arányának növekedésére, a szakképzetlen, egyszerű kézi munkát végző munkások számának és arányának csökkenésére vezet. Szakadatlanul nő a mérnökök és technikusok létszáma.

A Szovjetunióban hatalmas, technikailag fejlett *közlekedési* hálózatot teremtettek. A közlekedés Marx meghatározása szerint az anyagi termelés negyedik ága (a kitermelőipar, a feldolgozóipar és a mezőgazdaság után). A közlekedés összeköti a népgazdaság különböző ágait és az ország gazdasági körzeteit, s fontos szerepet tölt be az anyagi javak termelése és elosztása folyamán.

A közlekedés szerepe megnövekszik a szocialista tervgazdaság idején, amely gyors ütemben fejlődik, s amelyet az egyes termelési ágak és gazdasági körzetek közötti sokoldalú kapcsolatok jellemeznek. Lenin a vasutak szerepéről szólva megállapította, hogy a vasút „szinte a legszemléletesebben fejezi ki a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság közötti kapcsolatot, márpedig a szocializmus teljes mértékben ezen alapul"[1].

Az egész közlekedésnek (a vasúti, a vízi-, a gépkocsi- és a légiközlekedésnek) a társadalom kezében való összpontosítása

[1] *Lenin.* Zárszó a soronlevő feladatokról mondott előadói beszédhez az ÖKVB 1918 április 29-i ülésén. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 307—308. old.

megszüntette a közlekedés különféle ágainak a kapitalizmusra jellemző konkurrenciáját, s lehetővé tette ezek munkájának tervszerű egybehangolását. A Szovjetunióban országos viszonylatban *egységes közlekedési rendszer* jött létre, amely tervszerűen egyesíti a közlekedés valamennyi ágát.

A szocializmusban az egységes közlekedési rendszer az élenjáró közlekedési technikán: a legújabb típusú és nagykapacitású gördülőállomány széleskörű bevezetésén, a be- és kirakodási munkák gépesítésén, a pályafenntartási munkák javításán stb. alapul.

A Szovjetunió közlekedésének termelési állóalapjai 1913-tól 1954-ig mintegy hétszeresükre növekedtek. 1954-ig, 1913-hoz viszonyítva, valamennyi közlekedési ág együttes teherforgalma majdnem 9-szeresére, ezen belül a vasutak teherforgalma 13-szorosára növekedett.

A szocialista mezőgazdaság. A korábban szétaprózott parasztgazdaság társadalmasítása, a kolhozok és szovhozok létrehozása lehetővé tette a gépek széleskörű alkalmazását, a fejlett agrotechnika alkalmazását a mezőgazdaságban, és biztosította a mezőgazdasági termelés fellendítéséhez szükséges feltételeket.

A Szovjetunió *szocialista mezőgazdasága* a társadalmi tulajdonon alapul, s a nagyüzemi jelleget tekintve világviszonylatban első helyen álló és messzemenően gépesített mezőgazdaság, amely mezőgazdasági nagyüzemeket — kolhozokat, gép- és traktorállomásokat meg szovhozokat foglal magában.

A kolhozok méretei a kolhozparasztok közgyűlésein hozott egyesítési határozatok végrehajtása következtében 1950—1951-ben jelentősen megnövekedtek. 1955 január elsején az 1950 január elsején számlált 254 000 helyett 89 000 kolhoz volt az országban. A kolhozok átlagos szántóterülete az egyesítés előtt 589 hektár volt, ezzel szemben 1955 elején 1950 hektár.

A gép- és traktorállomások következtében a kolhozok számára létrejött a nagyüzemi gépi termelés anyagi-technikai bázisa. A gabona-, len-, gyapot- és cukorrépatermelő vidékeken és a városok környékén a szovjet állam a gép- és traktorállomások kiterjedt hálózatát hozta létre. Az állattenyésztés munkaigényes folyamatainak gépesítésére szakosított állattenyésztési gépállomások, a talajszárításhoz, a rétek és legelők feljavításához szükséges munkák gépesítésére talajjavítási állomások létesültek. Létrejöttek az első villamos erőgép- és traktorállomások, amelyek nagy arányokban alkalmazzák a villamosenergiát a kolhozok termelésében. Valamennyi gép- és traktorállomás megfelelő mezőgazdasági gépekkel és szakemberekkel rendelkezik, aszerint, hogy mit termelnek az egyes kolhozokban. 1955 január

elsején a Szovjetunióban körülbelül 9000 gép- és traktorállomás, valamint egyéb szakosított állomás állt a kolhozok rendelkezésére, amelyek biztosították a mezőgazdasági termelés messzemenő gépesítését.

A Szovjetunió mezőgazdaságában fontos szerepet töltenek be a nagy állami gazdaságok: a korszerű technikával felszerelt szovhozok. 1955 január elsején az országban több mint 5000 gabonatermelő, állattenyésztő (hús- és tejtermelő, sertés-, juh-, baromfi- és lótenyésztő), gyapottermesztő és egyéb szovhoz volt.

A szocialista ipar a legkorszerűbb technikával látta el a mezőgazdaságot. A földművelés sajátosságainak megfelelően a traktorvontatás alapján számos fontos növény termesztése tekintetében létrehozták a fő mezőgazdasági munkák: a szántás, a vetés, a sorközi művelés és a betakarítás elvégzéséhez szükséges gépek rendszerét.

1955 január elsején a Szovjetunió mezőgazdaságában több mint 1 400 000 traktor (15 lóerős traktorokra átszámítva), 350 000 gabonakombájn, több mint 450 000 tehergépkocsi és sok más mezőgazdasági gép volt. Ennek folytán jelentősen emelkedett a mezőgazdasági munkák gépesítésének színvonala.

A gépek bevezetése gyökeresen megváltoztatta a mezőgazdaság energetikai forrásainak összetételét. 1916-ban az igaerő a mezőgazdaság energetikai forrásainak 99,2%-át, a mechanikai hajtóerő pedig csak 0,8%-át képezte. 1940-ben az igaerő aránya 22%, a mechanikai hajtóerőé 78%, 1955 elején pedig ennek megfelelően 7%, illetve 93% (ezen belül a traktoroké 33%, a tehergépkocsiké 31%, a kombájnmotoroké 15%, az elektromos berendezéseké 4%, a másfajta hajtóerőké 10%) volt.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása felszámolta a földművelés kezdetleges, évszázadok óta fennálló háromnyomásos rendszerét, és megteremtette az új, leghaladóbb földművelési rendszerek alkalmazásának lehetőségét. E rendszerek fő vonásai a következők: a legújabb technika és az élenjáró agronómiai tudomány vívmányainak széleskörű alkalmazása a mezőgazdasági termelésben, a takarmánynövények, a zöldségfélék és az ipari növények termesztésének nagyarányú fejlesztésével, helyes vetésforgók bevezetése, műtrágya és szerves trágya alkalmazása, a földek öntözése az aszályos vidékeken, a mocsarak lecsapolása stb.

A helyesen vezetett szocialista mezőgazdaság feltételezi a mezőgazdasági üzemek bizonyos specializálását. A szocialista mezőgazdasági üzemek *specializálása* abban nyilvánul meg, hogy a körzet vagy az övezet természeti és gazdasági feltételeinek megfelelően tervszerű úton mindegyik üzem számára kiválasztják a fő üzemágakat, s ezek mellett kifejlesztik a melléküzemágakat. A specializálás tehát nem zárja ki, hanem éppenséggel feltételezi a *soküzemágú gazdaságnak* a fő üzemág és a

melléküzemágak helyes összehangolása alapján történő fejlesztését. Az ilyen gazdaság lehetővé teszi a föld és a munkaerő legeredményesebb hasznosítását.

A kolhozok egyesítése és a mezőgazdasági termelés új technikával való ellátása mellett egyidejűleg olyan új káderekét képeznek a mezőgazdasági termelés számára, akik elsajátították a korszerű, élenjáró technika kezelését, és agronómiai ismeretekkel rendelkeznek. Az agronómiai tudomány vívmányai a történelem során először a Szovjetunióban váltak a parasztság nagy tömegeinek közkincsévé. Az új technika tömeges bevezetése a gépesített mezőgazdasági munkával összefüggő új szakmákat hívott életre: traktorosokra, kombájnvezetőkre, gépkocsivezetőkre, gépészekre, cséplőgép-, lennyűvőgép-, gyapotszedőgép-kezelőkre stb. volt szükség. A kolhozrend nagyszámú szakképzett vezetőt és szervezőt nevelt ki a termelés számára: kolhozelnököket, brigádvezetőket, agronómusokat és zootechnikusokat, tenyésztelep-vezetőket és másokat.

A technikai haladás útjai a szocializmusban. A szocializmusban a technikai haladás fő útjai a következők: a gépek és szerszámok, s a technológiai folyamatok tökéletesítése, a munkafolyamatok gépesítése és automatizálása, a népgazdaság villamosítása, a vegyi eljárások messzemenő alkalmazása a termelésben, az atomenergia békés célokra történő felhasználása.

A technikai haladás alapja — *a gépek és szerszámok tökéletesítése,* mégpedig a gépek teljesítőképességének növelése, gazdaságosságuk és a munkában való megbízhatóságuk, élettartamuk meghosszabbítása, a vezérlés fokozottabb automatizálása, a termelésükre fordított fém és más anyagok mennyiségének csökkentése irányában. A gépek és szerszámok tökéletesítése elválaszthatatlanul összefügg a technológiai folyamatok javításával, amilyenek például: a nyersanyag és a segédanyagok megmunkálásának és felhasználásának módszerei, új nyersanyag- és anyagfajták bevezetése, a nagy és igen nagy gyorsaság, nyomás és hőfok alkalmazása.

A szocializmus nagy lehetőségeket tár fel a gépek és szerszámok, s a technológiai folyamatok állandó tökéletesítése számára. A szocializmus anyagi-termelési bázisának fejlődése lehetetlen a technika egy helyben topogása, a begyepesedettség elleni erőteljes harc nélkül, s ugyanakkor megköveteli a szovjet és a külföldi élenjáró tudomány és technika valamennyi vívmányának gyors és széleskörű alkalmazását a termelésben.

A szovjet hatalom fennállása óta a tudományos-kísérleti intézetek és tervező-szervezetek széles hálózata jött létre, nagy lendületet vett a munkások feltalálói tevékenysége és a termelési újítók tömegmozgalma.

A szovjet technika eredményesen old meg számos új műszaki problémát az új gépek és mechanizmusok konstruálása terén, a termelés valamennyi ágának viszonylatában. A szovjet konstruktörök olyan gépeket hoztak létre, mint a bányakombájn, sok mezőgazdasági gép (burgonyaültető és burgonyaszedő gép, lenarató kombájn, cukorrépakombájn), újfajta korszerű energetikai berendezések, nagyteljesítményű építőipari gépezetek, számos újtípusú fémforgácsoló gép stb.

A technikai haladásnak fontos tényezője a külföldi országok tudományos és műszaki vívmányainak messzemenő hasznosítása. A mi üzemeinkben létrehozott berendezések nem egy esetben elmaradnak a külföldön gyártott legjobb típusok mögött. A szocialista rend előnyei megteremtik a technikai haladás meggyorsításának, a termelés egyes területein észlelhető elmaradás leküzdésének minden feltételét, s lehetővé teszik, hogy a legrövidebb időn belül tulszárnyaljuk a tudománynak és a technikának a kapitalista világban elért vívmányait.

A szocializmusban a technikai haladás terén óriási szerep jut a munkafolyamatok gépesítésének. A *gépesítés* annyit jelent, hogy a kézi munkát gépek segítségével végzett munka váltja fel. A munkafolyamatok következetes gépesítése a szocializmusban gazdasági szükségszerűség. A szocialista termelés szakadatlan és gyors növekedése csak a technika állandó tökéletesítése és a munkafolyamatok sokoldalú gépesítése útján biztosítható.

A Szovjetunióban a népgazdaság valamennyi ágában következetesen megvalósul a termelési folyamatok és a legmunkaigényesebb műveletek gépesítése.

A Szovjetunió iparában a termelés gépesítése magas színvonalat ért el. A szénbányászatban, ahol a forradalom előtt csak a nehéz kézi munkát ismerték, a réselőgépek, az elektromos szállítóeszközök és a rakodógépezetek széleskörű bevezetése alapján végrehajtott gépesítés már 1940-ben a következő színvonalat érte el: réselés és fejtés 94,8%, a szén elszállítása a fejtés helyéről 90,4%, szén földalatti szállítása 58,4%, a vasúti kocsikba való berakás 86,5%. A háború utáni időszakban teljesen befejeződött a gépesítés a réselés, a fejtés, a szénnek a fejtés helyéről való elszállítása, földalatti szállítása és a vasúti kocsikba való berakása terén. Nagy sikereket értek el más iparágak gépesítése terén is. Így például a vízierőművek építésénél a szovjet technika olyan kimagasló alkotásait alkalmazzák, mint a nagyteljesítményű új ekszkavátorok, bulldozerek, földszivattyúk és mások. Az Urali Gépgyár tizennégy köbméteres lépegető ekszkavátora évenként több mint 2,5 millió köbméter földet mozgat meg, s ezzel 7000 munkás fizikai munkáját helyettesíti.

A kolhozokban 1954-ben a vetés előtti szántást és az őszi mélyszántást csaknem teljesen gépesítették; az ősziek vetésének gépesítése elérte a 95%-ot, a tavasziaké a 88%-ot; majdnem teljesen gépesítve van a gyapot, a cukorrépa és más ipari növények vetése. A kolhozok burgonyaföldjének több mint 40%-án a gép- és traktorállomások ültették el a burgonyát. A kalászosok 82%-át, s a napraforgó 93%-át kombájnokkal takarították be. A kolhozokban befejezés előtt áll a fő mezei munkák gépesítése. A szovhozokban már alapjában véve gépesítették a legfontosabb mezőgazdasági munkákat. A mezőgazdaság gépesítése terén elért eredmények azonban nem kielégítők a társadalom mezőgazdasági termékekben mutatkozó növekvő szükségleteinek kielégítése szempontjából.

Továbbra is nagy arányokban kell folytatni a munkaigényes műveletek gépesítését az állattenyésztés, a zöldségtermesztés, a kertészet, a szállítás, a mezőgazdasági termékek be- és kirakása terén, valamint az öntözésnek és a mocsaras területek lecsapolásának gépesítését.

A szocializmusban egyre nagyobb fejlődést ér el a komplex gépesítés. A *komplex gépesítés* a termelési folyamat valamennyi egymással összefüggő műveletének, tehát mind a fő, mind pedig a kisegítő műveleteknek a gépesítését jelenti, s az egymást kölcsönösen kiegészítő gépek rendszerén alapul. A komplex gépesítés kiküszöböli a termelés gépesítésében mutatkozó hézagokat. A komplex gépesítés nyomán *egységes egészet alkotó géprendszer* jön létre, amely az egész termelési folyamatot felöleli.

A gépesítés legmagasabb foka a termelés *automatizálása*, vagyis önszabályozás alapján működő automatagépek alkalmazása. Az automatizálással a legszorosabban összefügg a *telemechanika*, vagyis a gépezetek munkájának távirányítása és távellenőrzése (távvezérlése). Olyan esetekben, amikor a termelési folyamat egészét felölelő gépek egész rendszere az önszabályozás alapján működik, *automata-géprendszerről* beszélünk. Az automata-géprendszer a nyersanyag késztermékké való feldolgozásának valamennyi termelési folyamatát elvégzi — az ember közvetlen közreműködése nélkül, s az embernek csak ellenőriznie kell a gépek munkáját.

A legutóbbi években a Szovjetunió számos iparágában bizonyos sikereket értek el a termelési folyamatok automatizálása terén. A Szovjetunió kohászati üzemeiben az egész nyersvastermelés több mint 90%-át önműködő hőszabályozóval felszerelt nagyolvasztókban, az egész martinacél-termelés körülbelül 90%-át pedig a kemence hőfokát önműködően szabályozó készülékkel ellátott olvasztókban állítják elő. A vaskohászatban a nagyolvasztók és a martinkemencék automatizálása 7—10%-kal emelte teljesítőképességüket, s biztosította a tüzelőfelhasználás 6%-os csökkenését. A gépgyártásban évről évre növekszik az automata és félautomata fémmegmunkáló szerszámgépek, a kovácsoló- és sajtolóautomaták, valamint az automatikus ellenőrző és mérőberendezések száma. Egyre nagyobb arányokban alkalmaznak automata berendezést a vegyiiparban, a papíriparban, az ásványolaj feldolgozó iparban és más iparágakban. A Szovjetunióban automata-géprendszerek — automata-gépsorok és egyéb gépezetek formájában, vagy pedig egyes automatizált üzemek formájában léteznek.

A szocializmusban a termelés gépesítésének messzemenő alkalmazása a termelékenység gyors emelkedésének alapjául szolgál, s egyre közelebb hozza egymáshoz a fizikai és a szellemi munkát.

A gazdaság valamennyi ágának a nagyüzemi gépi termelés alapján történő átalakítása és a termelési folyamatok következetes gépesítése szorosan összefügg a *villamosítással*. A villamosság a korszerű nagyüzemi termelés technikai alapja.

A szocializmus biztosítja a villamosság tervszerű alkalmazását a népgazdaság valamennyi ágában. A szocializmusban a villamosítást a következők jellemzik: először, a villamosenergia-termelés központosítása és a termelő egységeknek nagy villamoserőművekben való koncentrálása, az egyes erőműveket nagykapacitású kerületi, illetve kerületközi rendszerekbe egyesítő nagyfeszültségű vezetékek gyors kiépítése — az egész országra kiterjedő egységes, nagyfeszültségű hálózat létrehozásának perspektivájával; másodszor, vízierőművek építése minél szélesebb alapon, és az egész villamosenergia-termelésben való részesedésük állandó növelése, ami igen fontos eszköz az ország energetikai mérlegének megjavítása szempontjából; harmadszor, a nagyvárosok és az ipari központok távfűtésének fejlesztése.

Az ipar villamosítása megváltoztatja az üzemek arculatát. A bonyolult transzmissziós szerkezettel működő központi hajtóerő helyett csaknem minden vállalatnál bevezetik az egyedi elektromos meghajtást. A munkagépek villamos meghajtásra való átállítása energetikai alapot jelent a termelés komplex gépesítése és automatizálása számára. A villamosság alkalmazása alapján új iparágak keletkeztek — az elektromos vas- és fémkohászat, az elektrokémia, továbbá új fémmegmunkálási módszerek jöttek létre.

A Szovjetunió további villamosítása szempontjából nagy jelentősége van azoknak a hatalmas vízierőműveknek, amelyek az ötödik ötéves terv keretében épülnek a Volgán, a Dnyeperen, a Donon, a Kámán, az Angarán, az Irtisen, az Obon és más folyókon. Ezek közül egyik-másik a világ legnagyobb vízierőművei közé tartozik. Felépítésük biztosítja az olcsó villamosenergia hatalmas méretekben való termelésével, a mezőgazdaság és a közlekedés messzemenő villamosításával, a sok villamosenergiát igénylő új iparágak létrehozásával, a hajózás megjavításával stb. összefüggő problémák teljes megoldását.

Az ötödik ötéves terv négy éve alatt a legkorszerűbb technikával felszerelt hatalmas vízierőművek kezdték meg az áramtermelést; a 164 000 kilowatt kapacitású Cimljanszkajai, a 224 000 kilowattos Gjumusi, a 160 000 kilowattos Felső-Szviri, a 357 000 kilowattos Mingecsauri, az 500 000 kilowatt kapacitásúra tervezett Kámai Vízierőmű 126 000 kilowattos első egysége és mások. Ugyanebben az időszakban nagy hőerőművek is megkezdték az áramtermelést: a 400 000 kilowattos Mironovkai, a 200 000 kilowattos Szlavjanszki, a 400 000 kilowattos Dél-Kuzmedencei, továbbá a Cserepovcei Hőerőmű — amelyet most 600 000 kilowattosra bővítenek — 300 000 kilowattos első egysége és más hőerőművek. Hatalmas új erőművek, a Kujbisevi, a Gorkiji, a Kahovkai Vízierőmű és más erőművek már 1955-ben megkezdték az ipari áramszolgáltatást. A Szovjetunióban épülő vízierőművek kapacitása csaknem háromszorosan túlszárnyalja azoknak a szovjet vízierőműveknek együttes kapacitását,

amelyek 1954 elején működtek. A háború utáni időszakban megkezdődött a villamosság bevezetése a mezőgazdaságban. 1955 elején a falusi villanytelepek kapacitása 6-szorosa volt az 1940. évinek; a kolhozok 40%-a használt villamosenergiát. A cséplés, továbbá az állattenyésztéssel összefüggő egész sor művelet (a takarmányelőkészítés, vízellátás, fejés, gyapjúnyírás stb.) gépesítése sok kolhozban és szovhozban a villamosenergia alkalmazása alapján megy végbe.

Napjaink technikai haladása a *vegyiipar* egyre növekvő fejlődésében és a vegyi eljárások egyre fokozódó alkalmazásában is kifejezésre jut. A vegyi eljárások alkalmazása (a kemizálás) a termelési folyamatok meggyorsítását, a nyersanyag lehető legteljesebb kihasználását jelenti, s új nyersanyag- és anyagfajták létrehozását teszi lehetővé. A Szovjetunióban a vegyiipar az egész népgazdaság technikai fejlődésének fontos tényezőjévé vált. A korszerű vegyi termelési folyamatok rendszerint automatizáltak, zárt készülékrendszerben önműködően ellenőrzött és szabályozott, megszakítás nélküli folyamatként mennek végbe, az ember közvetlen beavatkozása nélkül. A vegyi eljárások alkalmazása igen fontos feltétele annak, hogy emelni lehessen a szántóföldi növények terméshozamát. A fogyasztási cikkek bőségének megteremtése szorosan összefügg a mezőgazdaság messzemenő kemizálásával.

A technikai fejlődés jelenlegi szakaszának csúcspontja az *atomenergia* termelésére és felhasználására szolgáló módszerek felfedezése. A Szovjetunió az első ország, amely megvalósította az atomenergia békés célokra történő felhasználását. A Szovjetunióban már működik egy 5000 kilowatt hasznos kapacitású ipari atomerőmű, amely az első ilyen létesítmény az egész világon.

A szocialista termelés területi elhelyezése. A szocializmus viszonyai között a *termelés* új területi *elhelyezése*, s az egyes termelési ágak és az ország egyes vidékei közötti kapcsolatok új rendszere alakul ki.

A burzsoá társadalomban a profithajhászás és a konkurrencia következtében a termelés területi elhelyezése egyenlőtlen és ésszerűtlen. Az ipar spontán módon összpontosul néhány központban, ugyanakkor pedig óriási területek, különösen a gyarmatokon, ipari elmaradottságra vannak kárhoztatva. A szocializmusban a termelés területi elhelyezése tervszerűen, a társadalmi munka termelékenységének emelése, a szocialista állam erősítése és a nép jólétének növelése érdekében történik. A szovjet állam a szocialista termelés területi elhelyezésénél a szocializmus gazdaságának törvényszerűségeiből következő alábbi elvekből indul ki.

Először, a termelést egészen közel kell vinni a nyersanyagforrásokhoz, valamint az ipari és mezőgazdasági termékek

fogyasztási területeihez. Lenin az ipar újjászervezésére és az ország általános gazdasági fellendítésére irányuló terv alapjainak körvonalazása során megállapította:

„Ennek a tervnek a következőket kell tartalmaznia:

Oroszország iparát ésszerűen kell *elhelyezni* a nyersanyag közelsége szempontjából és abból a szempontból, hogy minél kevesebb munka vesszen kárba a nyersanyag-megmunkálásról a félkészgyártmányok megmunkálásának valamennyi későbbi, egészen a késztermék előállításáig terjedő szakaszára való áttérés során"[1].

A termelés ilyen alapon történő elhelyezése lehetővé teszi a természeti erőforrások jobb kihasználását és az ésszerűtlen szállítások kiküszöbölését, ami biztosítja — jelentős munkamennyiség megtakarítását az egész társadalom viszonylatában, és a népgazdaság fejlődési ütemének meggyorsítását.

Másodszor, meg kell valósítani az egyes gazdasági körzetek közötti tervszerű területi munkamegosztást, s ezt egybe kell kapcsolni e körzetek gazdaságának minden egyes körzet természeti feltételeit, valamint az egyes iparcikkek és mezőgazdasági termékek termelésének gazdasági célszerűségét figyelembe vevő komplex fejlesztésével. A gazdasági körzetek gazdaságának az egyes körzetek fűtőanyagban, építőanyagban, könnyűipari tömegcikkekben és élelmiszerben mutatkozó szükségleteit figyelembe vevő komplex fejlesztése csökkenti a fölösleges távolsági és egyéb ésszerűtlen szállításokat, s elősegíti a helyi nyersanyagforrások hasznosítását.

Harmadszor, tervszerűen kell elhelyezni az ipart az ország területén, ami biztosítja új városok és ipari központok keletkezését a korábban elmaradott agrárkörzetekben, közelebb viszi az ipart a mezőgazdasághoz. Ez előmozdítja a város és falu közötti lényeges különbség megszüntetését.

Negyedszer, fel kell számolni a népek tényleges gazdasági egyenlőtlenségét, gyors ütemben fel kell lendíteni a korábban elmaradott nemzetiségi vidékek gazdaságát, ami a népek közötti barátság és együttműködés bensőségesebbé tételének anyagi alapja.

Emellett a szocialista termelés területi elhelyezésénél figyelembe kell venni a szocialista állam védelmi képességének erősítését, ami szükségessé teszi számos iparág különösen gyors fejlesztését az országnak a határtól távol fekvő körzeteiben.

A szovjet hatalom fennállása óta a Szovjetunióban nagy

[1] *Lenin.* A tudományos-technikai munkák tervének vázlata. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 319. old.

munkát végeztek a termelés elhelyezése tekintetében a kapitalizmustól örökölt egyenlőtlenség felszámolása terén.

Az ipar közelebb vitele a nyersanyagforrásokhoz mindenekelőtt abban mutatkozott meg, hogy fokozott ütemben fejlesztették az ország keleti körzeteit, új fűtőanyag- és kohászati bázisokat, új gépipari és könnyűipari központokat létesítettek az Uralban, Nyugat-Szibériában, Közép-Ázsiában és Kazahsztánban. Az újonnan létesített ipari központok gazdasági és kulturális központokká váltak, amelyek átalakítják e körzetek és területek egész arculatát. Az a körülmény, hogy az ország keleti részén hatalmas ipari bázis létesült, egyik igen fontos tényezője volt a Szovjetunió győzelmének a Nagy Honvédő Háborúban.

A Nagy Honvédő Háború idején és a háború utáni években a keleti vidékek — a Volgavidék, az Ural, Szibéria, a Távol-Kelet, a Kazah SzSzK és a közép-ázsiai szövetségi köztársaságok ipara még jobban kifejlődött.

1954-ben ezek a vidékek szolgáltatták az ország egész ipari termelésének körülbelül egyharmadát, az ásványolaj egész mennyiségének több mint 60%-át, az acél és a hengerelt termékek egész mennyiségének több mint a felét, az egész szénmennyiségnek csaknem a felét, s a villamosenergiának több mint a 40%-át.

Ugyanakkor, amikor az egész Szovjetunió ipari termelése 1954-ben az 1940. évi termelés 2,8-szerese volt, a keleti vidékek ipari termelése 4-szeresére növekedett.

Az Üzbég, a Kazah, a Kirgiz, a Turkmen és a Tadzsik Szovjet Köztársaságban, amelyek lakossága nem egészen 20 millió, 1954-ben több mint négyszer annyi villamosenergiát termeltek, mint a Szovjetunióval szomszédos, összesen több mint 130 millió lakost számláló keleti országokban — Törökországban, Iránban, Afganisztánban és Pakisztánban együttvéve.

A szocialista iparnak több, korábban iparral nem rendelkező gazdasági körzetben való kifejlesztése azzal az eredménnyel járt, hogy a területek ipari és agrárterületek szerinti régi megoszlása lényegében kiküszöbölődött. A Szovjetunió mezőgazdasági termelésének területi elhelyezésében fontos eltolódások következtek be, amelyek arról tanúskodnak, hogy a korábban, a forradalom előtti Oroszország mezőgazdaságában megvalósított egyoldalú specializálás felszámolása sikerre vezet. A Szovjetunió keleti körzeteiben hatalmas gabonabázis jött létre, a szántóföldi növények termőterülete messzire kitolódott észak felé, a városok és az ipari központok körül élelmiszerbázisok létesültek.

A szocialista termelés területi elhelyezése tekintetében, az elért eredmények ellenére, még mindig komoly hiányosságok észlelhetők. Így például még mind a mai napig nem ritka az

olyan eset, hogy a régi ipari körzetekben építenek új üzemeket — helyi nyersanyaggal és fűtőanyaggal való ellátásuk biztosításának figyelembe vétele nélkül. Ugyanakkor komoly lemaradás van az ipari építkezés fejlesztése terén az ország keleti részén, különösen Szibériában, a Távol-Keleten, Közép-Ázsiában és Kazahsztánban, ahol pedig elegendő nyersanyag- és energiaforrás áll rendelkezésre.

E hiányosságok kiküszöbölése, a termelés területi elhelyezésének javítása a szocialista gazdaság további fellendülésének egyik legfontosabb tényezője.

A termelés szocialista területi elhelyezése biztosítja az ország természeti kincseinek és munkaerőforrásainak leghatékonyabb hasznosítását, elősegíti a társadalmi munka termelékenységének emelkedését, a termelés fejlődési ütemének meggyorsulását, a Szovjetunió gazdasági erősödését.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus anyagi-termelési bázisa a nagyüzemi gépi termelés, amely a legfejlettebb technikán és a kizsákmányolástól mentes dolgozók munkáján alapuló népgazdaság valamennyi ágát felöleli. A szocializmusban a gép a munkások és parasztok munkájának gazdaságos felhasználását és megkönnyítését, a nép jólétének növelését szolgálja. A Szovjetunió szocialista ipara világviszonylatban a legkoncentráltabb, technikailag fejlett és országos méretekben centralizált ipar, amely bázisul szolgál valamennyi gazdasági ág fejlődése számára. A szocialista mezőgazdaság a nagyüzemi jelleget tekintve világviszonylatban első helyen álló és messzemenően gépesített mezőgazdaság.

2. A szocializmus anyagi-termelési bázisa a korszerű, élenjáró tudomány és technika legújabb vívmányaira támaszkodik. A szocializmus felszámolja az egyes termelési ágak és termelési folyamatok között a gépi technika alkalmazása tekintetében régebben fennállott, s a kapitalizmusra jellemző egyenlőtlenséget, és a népgazdaság minden ágában biztosítja az új technika bevezetését. A szocializmusban a technikai haladás fő útja a gépek és szerszámok tökéletesítése, a technológiai folyamatok javítása, a munkafolyamatok gépesítése és automatizálása, a népgazdaság villamosítása, a vegyi eljárások messzemenő alkalmazása és az atomenergia békés célokra történő felhasználása.

3. A szocializmus biztosította a termelés tervszerű és

ésszerű területi elhelyezését, közelebb vitte a termelést a nyersanyagforrásokhoz és a fogyasztási területekhez, biztosította a nemzetiségi vidékek gazdasági elmaradottságának megszüntetését, s az ipart közelebb vitte a mezőgazdasághoz. A termelés szocialista területi elhelyezése lehetővé teszi a természeti kincsek és a munkaerőforrások célszerű hasznosítását, óriási megtakarításokat eredményez a nyersanyag és a termékek szállítási költségei terén, s fontos tényező a szocialista termelés fejlődésének meggyorsulása és az ország védelmi képességének erősödése szempontjából.

XXVIII. FEJEZET

A TERMELŐESZKÖZÖK TÁRSADALMI TULAJDONA A SZOCIALISTA TERMELÉSI VISZONYOK ALAPJA

A népgazdaság szocialista rendszere és a szocialista tulajdon. A szocialista társadalom gazdasági alapja — a népgazdaság szocialista rendszere és a termelőeszközök szocialista tulajdona. A népgazdaság szocialista rendszere és a termelőeszközök szocialista tulajdona a tőkés gazdasági rendszer felszámolása, a termelőeszközök magántulajdonának, az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése nyomán valósult meg.

Marx és Engels annak, a kapitalizmus védelmezői által terjesztett koholmánynak leleplezése során, amely szerint a tudományos kommunizmus programja általában a tulajdon megszüntetését követeli, a következőket írták: „A kommunizmust nem az jellemzi, hogy általában meg akarja szüntetni a tulajdont, hanem az, hogy a polgári tulajdont akarja megszüntetni"[1]. Egyetlen társadalom sem képzelhető el egy bizonyos, történelmileg meghatározott tulajdonforma uralma nélkül. A proletárforradalom megszünteti a termelőeszközök magántulajdonát, s ennek uralmát a termelőeszközök szocialista tulajdonának uralmával váltja fel.

A szocializmusban a termelőeszköz már nem tőke, vagyis nem a kizsákmányolás eszköze. A szocialista társadalomban nincsenek olyan osztályok, amelyek monopolisztikusan birtokolják

---

[1] *Marx—Engels.* A Kommunista Párt Kiáltványa. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 23. old.

a termelőeszközöket, s nincsenek olyan osztályok sem, amelyek meg vannak fosztva a termelőeszközök tulajdonától. A szocializmusban a termelőeszközök *társadalmi tulajdont* képeznek. A termelési folyamat tényezői — a munkaerő és a termelőeszközök, itt új alapon egyesülnek. Ez az alap a városokban és a falvakban egyaránt megvalósult nagyüzemi szocialista termelés. A szocializmusban, minthogy a termelőeszköz többé nem tőke, a felhalmozott munka nem oszlik állandó és változó tőkére. A társadalom által felhalmozott munka egész tömege, vagyis a termelőeszközöknek és fogyasztási cikkeknek a termelés folytatása céljából a társadalom rendelkezésére álló egész tömege a nép érdekeit szolgálja, és nem lehet kizsákmányolás eszköze. „A polgári társadalomban az eleven munka csak eszköz a felhalmozott munka gyarapítására. A kommunista társadalomban a felhalmozott munka csak eszköz a munkások életfolyamatának kitágítására, gazdagítására, fejlesztésére"[1].

A szocializmusban a társadalmi tulajdon osztatlanul uralkodik a népgazdaság minden területén. A Szovjetunióban 1950-ben a termelőeszközök 99,4%-a szocialista tulajdonban volt. A társadalmi tulajdon osztatlan uralmának megvalósulásával végleg lelepleződött a burzsoázia ideológusainak az a hazug elmélete, hogy a tőkés magántulajdon örökkévaló és megingathatatlan.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele és a kizsákmányolás minden néven nevezendő formájának megszüntetése a népgazdaság új, szocialista rendszerének valóra válását jelentette.

A népgazdaság szocialista rendszere alapjában különbözik a gazdaság kapitalista rendszerétől, és döntő előnyökkel rendelkezik a tőkés gazdasági rendszerrel szemben.

1. A népgazdaság szocialista rendszerének feltételei között a termelőeszközök társadalmi tulajdonban, vagyis a szocialista állam vagy a kolhozok és más szövetkezetek által képviselt dolgozók tulajdonában vannak, s ennek folytán a munka termékei ugyancsak a dolgozók tulajdonát képezik; a tőkés gazdasági rendszer feltételei között a termelőeszközök a kapitalisták és földbirtokosok magántulajdonában vannak, s ennek folytán a munka termékei ugyancsak a kapitalisták és földbirtokosok tulajdonát képezik.

2. A népgazdaság szocialista rendszere azt jelenti, hogy

[1] *Marx—Engels.* A Kommunista Párt Kiáltványa. Lásd *Marx—Engels.* Válogatott művek. 1. köt. Szikra 1949. 24—25. old.

megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, s a termelés célja az egész társadalom növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítése; a tőkés termelés célja a maximális tőkés profit biztosítása a dolgozók kizsákmányolása, tönkretétele és leigázása útján.

3. A szocialista termelés tervszerűen és szakadatlanul fejlődik, a dolgozók anyagi jólétének és vásárlóképességének szüntelen növekedése a termelés bővítésére ösztönöz, s egyszersmind megbízható garancia a túltermelési válságokkal és a munkanélküliséggel szemben; a tőkés termelés spontán módon fejlődik, a termelés növelésének útjában áll a dolgozók proletárhelyzete és vásárlóképességük viszonylagos csökkenése, ami elkerülhetetlenül túltermelési válságokat idéz elő, a munkanélküliség és a tömegnyomor növekedését vonja maga után.

4. A szocializmusban minden egyes dolgozó munkájának mennyisége és minősége szerint részesül az anyagi javakban, s a nemzeti jövedelem elosztása a dolgozók jólétének növelése, a városokban és falvakban folyó szocialista termelés bővítése, a társadalmi vagyon gyarapítása érdekében valósul meg; a kapitalizmusban a nemzeti jövedelem elosztása a kizsákmányoló osztályok és nagyszámú élősdi kiszolgálójuk meggazdagodása érdekében történik.

5. A szocialista rendben az államhatalom a város és a falu dolgozóinak kezében van, a munkások, parasztok és értelmiségiek a kommunizmus aktív építői, maguknak, az egész társadalom javára dolgoznak; a tőkés gazdasági rendszer azt jelenti, hogy a társadalomban a hatalom a kapitalisták kezében van, akik ezt a hatalmat a vagyonos osztályoknak megfelelő és előnyös rend fenntartására használják fel, a proletariátus és a parasztság dolgozó tömegei pedig olyan osztályokat alkotnak, amelyeket kizsákmányolnak, s amelyek kénytelenek a kapitalistáknak és a földbirtokosoknak dolgozni.

A társadalmi tulajdon a szocialista rend alapja, a haza gazdagságának és hatalmának forrása, valamennyi dolgozó jómódú és kulturált életének forrása. A társadalmi tulajdon szent és sérthetetlen. A Szovjetunió Alkotmánya a szovjet társadalom minden polgárát arra kötelezi, hogy óvja és gyarapítsa a társadalmi tulajdont. Azok, akik vétenek a szocialista tulajdon ellen, a nép ellenségei, és elnyerik a törvény szerint kijáró büntetésüket.

A szocialista tulajdon két formája. A kommunizmus első fokán a szocialista társadalmi tulajdonnak két formája van: 1. az állami tulajdon és 2. a szövetkezeti-kolhoztulajdon. A *szocialista*

állami tulajdon a munkások és parasztok szocialista állama által képviselt egész nép tulajdona. A szocialista *szövetkezeti-kolhoztulajdon* az egyes kolhozok és más szövetkezetek tulajdona.

A szocialista tulajdon két formájának a *szocialista üzemek két formája* felel meg: 1. az állami vállalatok (gyárak, szovhozok, gép- és traktorállomások stb.) és 2. a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok, illetve üzemek (kolhozok, kisipari termelőszövetkezetek, fogyasztási szövetkezetek).

A szocialista tulajdon két formáját azok a történelmi feltételek teszik szükségessé, amelyek között a proletárforradalom és a kommunizmus felépítése végbemegy. A munkásosztály az államhatalom meghódítása után a magántulajdon történelmileg kialakult különféle formáit találja maga előtt: egyrészt az idegen munka kizsákmányolásán alapuló nagytőkés tulajdont, másrészt a parasztok, háziiparosok és kisiparosok saját munkán alapuló kismagántulajdonát. A szocialista forradalom a nagytőkés tulajdont kisajátítja, és a szocialista állam kezébe adja. Így keletkezik a szocialista állami tulajdon (köztulajdon). Ugyanakkor a parasztok, háziiparosok és kisiparosok kisajátítását a tudományos kommunizmus programja ellenséges és bűnös módszernek minősíti, és mint ilyet, elveti. A kis- és középárutermelők önkéntesen termelőszövetkezetekbe, azaz kolhozokba és kisipari szövetkezetekbe tömörülnek — s a tulajdonukban levő legfontosabb termelőeszközöket a szövetkezeti elv alapján beadják a szövetkezetbe, közös tulajdonná változtatják. Így keletkezik a szövetkezeti-kolhoztulajdon.

Eszerint a társadalmi tulajdon két formája objektív szükségszerűség, s azoknak az utaknak a sajátosságát juttatja kifejezésre, amelyeken a munkásosztály és a parasztság eljut a szocializmushoz, majd a kommunizmushoz.

„A Szovjetunió mindkét osztálya a szocializmust építi, része a szocialista gazdasági rendszernek. De ugyanakkor, amikor a szocialista gazdaság egységes, általános rendszerébe tartoznak, a munkásosztályt a szocialista állami tulajdonhoz (a köztulajdonhoz) kapcsolja munkája, a kolhozparasztságot pedig a szövetkezeti-kolhoztulajdonhoz, amellyel az egyes kolhozok és kolhoz-szövetkezeti egyesülések rendelkeznek. Az említett osztályok helyzetében mutatkozó különbségeket éppen ez, tudniillik az a körülmény határozza meg, hogy a szocialista tulajdon különböző formáival vannak kapcsolatban. Ugyancsak ez határozza meg további fejlődésük útjainak bizonyos különbözőségét is.

Fejlődésükben az a közös, hogy mindkét osztály a kommunizmus irányában fejlődik"[1].

Állami tulajdonban vannak a Szovjetunióban: a föld, a természeti kincsek, a vizek, az erdők, a gyárak, a bányák, a vasúti, vízi- és légiközlekedés, a bankok, a hírközlés, az állam által létesített mezőgazdasági nagyüzemek (szovhozok, gép- és traktorállomások stb.), az állami kereskedelmi és begyűjtési vállalatok, továbbá a közművek, s a városokban és ipari központokban a lakóházak zöme.

A Szovjetunió területe a földkerekség egyhatoda — 22,4 millió négyzetkilométer. E területnek csaknem egynegyede, több mint 600 millió hektár — *mezőgazdasági terület;* az *erdős* terület 700 millió hektár.

A Szovjetunió a *hasznos ásványok* készletei tekintetében a világ leggazdagabb országa. A szocialista gazdasági rendszer olyan kincseket tárt fel, amelyekhez a cári Oroszországban hozzá sem nyúltak. A vasérc, ásványolaj, kálisó, apatit, tőzeg és számos más fontos hasznos ásvány készleteit tekintve a Szovjetunió világviszonylatban az első helyen, a szénkészletet tekintve pedig a másodikon áll.

Köztulajdonban vannak: a mintegy 200 000 állami *ipar*vállalat, az egész *vasúti* hálózat, a *víziközlekedési* vállalatok és az állami mezőgazdasági üzemek: több mint 5000 *szovhoz,* mintegy 9000 *gép- és traktorállomás,* a mezőgazdasági melléküzemágakhoz tartozó vállalatok ezrei.

Köztulajdonban van a sokezer állami *kereskedelmi vállalat.* Az állam rendelkezik a nagyszámú *tudományos és kulturális intézménnyel.*

A gyárak, a közlekedés stb. államosítása nyomán létrejött szocialista állami tulajdont a szovjet nép munkája a szocialista építés évei alatt óriási mértékben gyarapította. Így például az ipar termelési alapjai 1954-ig 1913-hoz képest 24-szeresükre növekedtek.

A szocialista állami tulajdon alapjában különbözik a tőkés állami tulajdontól. Amikor egyes üzemek, sőt egész gazdasági ágak a burzsoá állam tulajdonába kerülnek, jellegük társadalmi szempontból nézve nem változik meg. A jelenlegi burzsoá állam a monopoltőke érdekeit képviseli, s olyan erőszakszervezet a monopoltőke kezében, amelynek segítségével a vagyonos kisebbség elnyomja a dolgozó többséget. Ezért az államkapitalista üzemek olyan üzemek, amelyek a dolgozók kizsákmányolásán alapulnak, s amelyek idegen, leigázó erőként állnak szemben a néppel.

A szocialista társadalomban a dolgozók vannak hatalmon, élükön a munkásosztállyal. A dolgozók birtokában vannak a termelőeszközök. A szocialista üzemekben alkalmazott munkaerő nem áru, mivel a dolgozók, a termelőeszközök birtokosai, nem adhatják el önmaguknak munkaerejüket. Ennek folytán

[1] *V. M. Molotov.* A szocializmus alkotmánya. Lásd *Molotov.* Cikkek és beszédek. 1937. 267. old. (oroszul).

a szocialista üzemekben még a lehetősége is ki van zárva annak, hogy ember az embert kizsákmányolja.

A szocialista társadalomban az állami tulajdon a tulajdon uralkodó formája: a Szovjetunió termelési alapjainak körülbelül 91%-át öleli fel. Ily módon a Szovjetunió gazdagságának túlnyomó része, az anyagi jólét növekedésének, a kultúra gyarapodásának legfontosabb forrásai az egész nép birtokában vannak.

Szövetkezeti-kolhoztulajdonban vannak a Szovjetunióban: a kolhozok és más szövetkezetek közös üzemei, s ezek egész élő és holt felszerelése, a kolhozok és más szövetkezetek által előállított termékek, továbbá közös épületeik. A kolhozok és más szövetkezeti üzemek köztulajdonban levő földön dolgoznak. A gép- és traktorállomásokon összpontosított, s a kolhozok valamennyi fő munkájánál felhasznált nagyszámú korszerű gép szintén az egész nép tulajdona.

Szövetkezeti-kolhoztulajdont képez mindenekelőtt a 89 000 *kolhoz* vagyona: valamennyi kolhozépület, a száz- meg százezer tenyésztelep, a közös igaerő, a mezőgazdasági felszerelés, a kolhozokhoz tartozó kulturális és szociális intézmények (klubok, olvasótermek, bölcsődék, falusi laboratóriumok stb.) kiterjedt hálózata. A szocialista építés során a közös kolhoztulajdon óriási mértékben gyarapodott. 1940-től 1954-ig a kolhozok oszthatatlan alapjai 2,8-szeresükre növekedtek.

A szocialista társadalomban az ipari termelés szövetkezeti formája a *kisipari termelőszövetkezetek* formájában létezik. A kisipari szövetkezetek feladata főleg a közszükségleti cikkek termelésének fejlesztése, elsősorban a helyi nyersanyagforrások hasznosításával. A kisipari szövetkezetek által igénybevett termelőeszközök és az általuk előállított termékek a szövetkezet tulajdonát képezik. A kisipari szövetkezetek hálózatához a Szovjetunióban 1954 végén több mint 14 000 különféle kisipari termelőszövetkezet tartozott.

A kereskedelem terén a szövetkezeti forma a *fogyasztási szövetkezetek* formájában létezik, amelyek főleg a falusi lakosságot egyesítik. Mintegy 23 000 fogyasztási szövetkezet tulajdonában a boltok, elárusítóhelyek és raktárak szerteágazó hálózata van.

Az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon messzemenő erősítése és gyarapítása igen fontos feltétele az egész népgazdaság további fejlődésének, a szovjet társadalom fokozatos áttérésének a szocializmusról a kommunizmusra.

Az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon akárcsak az állami vállalatok és a kollektív gazdaságok — társadalmi jellegüket tekintve *azonos típusúak*. Az állami vállalatoknak és a kollektív gazdaságoknak *közös* vonása, hogy 1. a szocialista módon társadalmasított termelőeszközökön és a kollektív munkán alapulnak, 2. kizárják annak lehetőségét, hogy ember az embert kizsákmányolja, 3. tervszerűen, a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése érdekében gazdálkodnak, 4. megvalósítják a munka szerinti elosztás szocialista elvét.

Ugyanakkor azonban az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon formái között, akárcsak az állami vállalatok és a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok között bizonyos *különbségek* is vannak.

Először. Az állami vállalatoknál a szocialista termelési viszonyok legfejlettebb, következetes formájukban uralkodnak. Az állami tulajdon — *közvagyon;* az állami vállalatoknál kivétel nélkül minden termelőeszköz társadalmasítva van. A szövetkezeti-kolhoztulajdon — *csoporttulajdon,* a dolgozók egyes kollektíváinak vagy egyesüléseinek (mezőgazdasági termelőszövetkezetnek, fogyasztási szövetkezetnek, kisipari termelőszövetkezetnek) a tulajdona; a kolhozokban (a társas gazdálkodás artelformájában) az önkéntesség alapján társadalmasítva vannak a szövetkezetbe tömörült parasztok *legfontosabb* termelőeszközei; a termelőeszközök bizonyos része a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzatának megfelelően nem közös tulajdon, hanem a kolhozporta egyéni tulajdonában marad (a kolhozparaszt egyéni háztáji gazdasága).

Másodszor. Az állami vállalatok termékei a szocialista állam tulajdonát képezik, és az állami szervek által megállapított módon és áron realizálódnak. A kolhoztermelés termékei az egyes kolhozok tulajdonát képezik. Ezeknek a termékeknek egy része rögzített állami árakon történő beadás útján az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítésére, továbbá a gép- és traktorállomás által a kolhozban végzett munkák természetbeni díjazására szolgál. Az egész fennmaradó termékmennyiséggel a kolhoz rendelkezik, s ezt a kolhoz részint az előírt közös kolhozalapok létrehozására fordítja, részint szétosztja az artel tagjai között — a teljesített munkaegységek szerint. A termékek egy bizonyos részét a kolhozok eladják, mégpedig vagy felvásárlási áron, amely meghaladja a begyűjtési árat, vagy a kolhozkereskedelem útján, piaci áron.

Harmadszor. A köztulajdont képező állami vállalatoknál a társadalmi összterméknek a munkás egyéni fogyasztására kerülő részét *munkabér* formájában fizetik ki. Az állam a teljesítménybérre, illetve az időbérre előzetesen bértarifát állapít meg. A kolhozparaszt, mint az artel tagja, a jövedelemből a *munkaegységek* szerint ráeső részt kolhozának alapjából kapja meg. Ennek a jövedelemrésznek a nagysága egyrészt attól függ, hogy menynyire vette ki részét a kolhoztag a közös munkából, ami az általa teljesített munkaegységek számában jut kifejezésre, másrészt a munka termelékenységének színvonalától és a kolhoz közös gazdaságának fejlettségétől, ami abban jut kifejezésre, hogy mennyit ér egy-egy munkaegység. Minél jobban dolgozik

az egész kolhoz, minél magasabb a kolhozban a szántóföldi növények terméshozama és az állattenyésztés hozama, annál nagyobb az egyes kolhozparasztok jövedelme. A munkásnak a munkabért pénzformában fizetik ki. Az artel jövedelmét pénzbeni és természetbeni formában (termékekben) osztják szét a kolhozparasztok között. A munkás jövedelmének forrása kizárólag a szocialista üzemben végzett munkája; a kolhozparaszt jövedelmének fő forrása a kolhoz közös gazdaságában végzett munkája, s emellett kiegészítő forrása a kolhozporta egyéni háztáji gazdaságában végzett munkája. A kolhozparaszt a munkaegységek után kapott, és az egyéni háztáji gazdaságból származó termékeinek egy részét a piacon értékesíti.

Negyedszer. A szocialista állam a hozzá tartozó vállalatokat közvetlenül irányítja, s a megfelelő állami szervek által kinevezett, és leváltható megbízottjai révén igazgatja. Az állami szervek, a termelésben dolgozók alkotó kezdeményezésére támaszkodva, közvetlenül tervezik e vállalatok egész termelőtevékenységét, és kötelezően előírják a munka szocialista szervezését szabályozó fő szempontokat. A kolhozokban, szövetkezeti jellegüknek megfelelően, minden ügyet a mezőgazdasági artel legfelsőbb szerve — a kolhozparasztok közgyűlése és az általa megválasztott vezetőség és kolhozelnök irányít. Az artel termelési és pénzügyi terveit, a kolhoz belső rendjének szabályait, a teljesítményelőírásokat és a teljesítmény javadalmazását, valamint a jövedelemelosztás rendjét maguk a kolhozparasztok állapítják meg a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata alapján, a szocialista állam törvényeinek, tervfeladatainak és irányelveinek szem előtt tartásával.

Az állami vállalatok és a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok közötti különbségek nem lényegbevágóak. Ezek a különbségek a *szocialista* termelési viszonyok keretein belül fennálló két gazdasági forma különbségei. Az állami tulajdon a szocialista tulajdon legfejlettebb formája, s a termelés állami formája a szocialista termelés legfejlettebb formája.

A teljes mértékben állami tulajdonon alapuló vállalatok következetesen szocialista típusú vállalatok. Lenin megállapította, hogy ami ezeket a vállalatokat illeti, „a termelőeszközök is az állam tulajdonában vannak, a föld is, amelyen a vállalat áll, valamint teljes egészében a vállalat is”[1]. Az állami vállalatoknál a termelőeszközök, a munkások és alkalmazottak munkája, valamint az általuk előállított termékek az egész társa-

[1] *Lenin.* A szövetkezetekről. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 473. old.

dalmat felölelő méretekben társadalmasítva vannak. A termelés állami formája a népgazdaság vezető ágát, a szocialista ipart fogja át. Közvagyont képeznek a szovhozok, e mezőgazdasági termékeket előállító nagyüzemek. Állami tulajdonban vannak a föld és a legfontosabb gazdasági eszközök: a gép- és traktorállomásokon meg a szovhozokban összpontosított traktorok, kombájnok és más mezőgazdasági gépek. Az állami tulajdon, mint a szocialista tulajdon legfejlettebb formája vezető és meghatározó szerepet tölt be az egész népgazdaságban.

Az egyéni tulajdon a szocializmusban. A társadalmi tulajdon a szocializmusban egyaránt kiterjed a termelőeszközökre és az előállított termékekre. A termékek egy része a továbbiakban termelőeszközül szolgál, és társadalmi tulajdonban marad. A termékek másik része, amely fogyasztási cikkekből áll, elosztásra kerül a dolgozók között munkájuk mennyiségének és minőségének megfelelően, s a dolgozók *egyéni tulajdonává* válik.

Marx és Engels „A Kommunista Párt Kiáltványá"-ban hangsúlyozták, hogy a kommunizmus a munkatermékek egy bizonyos részének személyes elsajátítását senki számára sem akarja lehetetlenné tenni. A kommunizmus csupán ennek az elsajátításnak a kapitalizmusban uralkodó hitvány jellegét, azt a helyzetet szünteti meg, amikor a munkás csak a tőke gyarapításáért él, és csak addig él, ameddig azt az uralkodó osztály érdeke megkívánja.

Engels az „Anti-Dühring"-ben a jövendő szocialista társadalom alapjait jellemezve azt írta, hogy ott „a társadalmi tulajdon a földre és a többi termelőeszközre terjed ki, az egyéni tulajdon pedig a termékekre, vagyis a fogyasztási cikkekre"[1].

A tőkés termelési mód megszűnésével erejüket vesztik a kapitalizmus gazdasági törvényei is, amelyek a néptömegek egyéni tulajdonát, egyéni fogyasztását a munkaerő fenntartásához és újratermeléséhez szükséges létfontosságú javak minimumára korlátozzák. A szocializmus nemcsak nem szünteti meg a fogyasztási cikkek egyéni tulajdonát, hanem ellenkezőleg, éppen a szocializmus az egyetlen szilárd biztosítéka annak, hogy a társadalom minden tagjának egyéni szükségletei egyre teljesebb kielégítést nyerjenek.

A szocialista társadalom dolgozóinak az egyéni tulajdonhoz való joga kiterjed munkával szerzett jövedelmükre és megtakarításaikra, a lakóházra és a háztáji gazdaságra, a háztartási cikkekre és használati tárgyakra, az egyéni fogyasztást és a kényelmet szolgáló cikkekre.

[1] *Engels*. Anti-Dühring. Szikra 1950. 135. old.

Az egyéni tulajdon külön formája a szocializmusban *a kolhozporta tulajdona.* A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében minden egyes kolhozporta egyéni tulajdonában háztáji gazdaság, lakóház, haszonállat, baromfi és kisebb mezőgazdasági felszerelés van.

A szocializmus korszakában az egyéni tulajdon forrása kizárólag a munka. A szocialista termelési viszonyok osztatlan uralmának körülményei között az egyéni tulajdonban levő javak nem válhatnak tőkévé, vagyis nem használhatók fel a kizsákmányolás eszközeként. A Szovjetunió Alkotmánya védelmezi az egyéni tulajdonhoz, valamint az egyéni tulajdon öröklésához való jogot.

A szocializmusban az egyéni tulajdon elválaszthatatlanul összefügg alapjával, a társadalmi tulajdonnal. A társadalmi tulajdon gyarapodásával, a népvagyon növekedésével a termékek mind nagyobb tömege jut a dolgozók egyéni szükségleteinek kielégítésére. A szocializmus biztosítja az egyéni érdekek és a közérdek harmonikus összeegyeztetését.

A szocialista termelési viszonyok jellege. A szocialista társadalom termelési viszonyai lényegüknél fogva gyökeresen különböznek a kapitalizmus és a termelőeszközök magántulajdonán alapuló más társadalmi alakulatok termelési viszonyaitól.

A szocialista termelési viszonyokat a következők jellemzik: 1. a termelőeszközök két formában — állami tulajdon és szövetkezeti-kolhoztulajdon formájában meglevő társadalmi tulajdonának osztatlan uralma; 2. a dolgozók megszabadulása a kizsákmányolástól, s az elvtársi együttműködés és a szocialista kölcsönös segítség valóra válása; 3. a termékeknek a dolgozók érdekében, a mindenkinek munkája szerint elv alapján történő elosztása.

A termelőeszközök szocialista tulajdona folytán az emberek egymáshoz való viszonya a termelési folyamatban egészen más jellegű, mint a kapitalizmus idején. A termelőeszközök magántulajdona elkerülhetetlenül *szétválasztja* az embereket, uralmi és alárendeltségi viszonyt szül, egyes embereknek más emberek által való kizsákmányolását vonja maga után, érdekellentéteket, osztályharcot és konkurrenciát idéz elő, ezzel szemben a termelőeszközök társadalmi tulajdona *egyesíti* az embereket, biztosítja igazi érdekközösségüket és elvtársi együttműködésüket.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonának uralma folytán a termékek elosztásának jellege is egészen más a szocializmusban, mint a kapitalizmusban.

A szocialista társadalomban — minthogy nincsenek ki-

zsákmányoló osztályok, és ember nem zsákmányolja ki az embert — a munka nem oszlik szükséges és többletmunkára, s a termék sem oszlik szükséges és többlettermékre. A szocialista termelési viszonyok a munkának és a munka termékének teljesen más felosztását teszik objektíve szükségszerűvé, mint amilyen a kapitalizmusban érvényesül. A szocializmusban — mivel a termelőeszközök társadalmi tulajdonban vannak, magának a termelésnek pedig az a célja, hogy az egész társadalomnak és a társadalom minden egyes tagjának a szükségleteit kielégítsék — a termelésben részt vevő dolgozók munkája a következő két részre oszlik: *közvetlen szükségletre végzett munkára* és *társadalmi szükségletre végzett munkára.* Ennek megfelelően a munka terméke (leszámítva azt a részt, amelyet az elhasznált termelőeszközök pótlására fordítanak) ugyancsak két részre oszlik: *közvetlen szükségletre szolgáló termékre* és *társadalmi szükségletre szolgáló termékre.* A közvetlen szükségletre végzett munka azt a terméket hozza létre, amely a termelésben részt vevő dolgozók között munkájuk mennyisége és minősége szerint szétosztásra kerül, s amely a dolgozó és családja egyéni szükségleteinek fedezésére szolgál. A társadalmi szükségletre végzett munka azt a terméket hozza létre, amely a társadalmi szükségleteket: a termelés bővítését, a közoktatás fejlesztését, az egészségvédelmet, a honvédelem megszervezését stb. szolgálja. A szocialista társadalomban, ahol maguk a dolgozók vannak hatalmon, a társadalmi szükségletre végzett munka ugyanolyan szükséges számukra, mint a közvetlen szükségletre végzett munka. A társadalmi szükségletre szolgáló terméknek az a része, amelyet a szocialista termelés bővítésére fordítanak, gyarapítja a dolgozók jólétének további növeléséhez szükséges anyagi feltételeket. A társadalmi szükségletre szolgáló terméknek az a része, amelyet a közoktatás és az egészségvédelem fejlesztésére, társadalombiztosításra és más közszükségletekre fordítanak, ugyanúgy a dolgozók szükségleteinek kielégítését szolgálja, mint a közvetlen szükségletre szolgáló termék.

A termelőeszközök és a munkatermékek társadalmi tulajdona, valamint a munka termékeinek a dolgozók érdekében történő elosztása folytán a szocialista gazdasági rendszer döntő előnyökkel rendelkezik a tőkés rendszerrel szemben. A munka termelőerejének óriási növekedését biztosító nagyüzemi társadalmi termelés minden előnye az egész társadalom javára, a dolgozó tömegek javára válik, nem pedig a kizsákmányolók javára, mint a kapitalizmusban.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonának uralma azt jelenti, hogy a szocialista termelés nem ismeri a termelés társa-

dalmi jellege és a termelés eredményeinek tőkés elsajátítási formája közötti ellentmondást, ezt a kapitalizmus lényegéhez tartozó ellentmondást. A szocializmusban a termelés társadalmi jellegének a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdona felel meg. Ennek folytán a szocialista társadalomban *teljes összhang* van a termelési viszonyok és a termelőerők között.

Sztálin a szocialista rendet jellemezve a következőket írja: „Itt a termelési viszonyok teljes összhangban vannak a termelőerők állapotával, mert a termelési folyamat társadalmi jellegét alátámasztja a termelőeszközök társadalmi tulajdona.

Ezért a Szovjetunióban a szocialista termelés nem ismeri az időszakonként visszatérő túltermelési válságokat és az azokkal kapcsolatos visszásságokat.

Ezért a termelőerők itt gyorsított ütemben fejlődnek, mivel a velük összhangban levő termelési viszonyok szabad teret engednek fejlődésüknek"[1].

A jelenkori kapitalizmus termelési viszonyaival ellentétben, amelyek egyre növekvő mértékben hátráltatják a termelőerők fejlődését, a szocialista termelési viszonyok a termelőerők szakadatlan fejlődését biztosítják. A meghatározott termelőerők alapján keletkezett és kifejlődött szocialista termelési viszonyok ugyanakkor a termelőerők további, meggyorsult ütemű fejlődésének hatalmas hajtóerejét jelentik.

A szocialista termelési viszonyok és a társadalom termelőerőinek jellege közötti teljes összhang azonban nem azt jelenti, hogy nem lehet közöttük semmiféle ellentmondás. A termelőerők és a termelési viszonyok között elkerülhetetlenül ellentmondás keletkezik, mivel a termelőerők, a termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb elemei, a szocializmusban is a termelési viszonyok előtt járnak. A szocializmusban azonban, a kizsákmányoláson alapuló társadalmi alakulatoktól eltérően, ezek az ellentmondások nem antagonisztikus jellegűek, nem kibékíthetetlenek. Ezért a dolog nem fejlődik a termelési viszonyok és a termelőerők közötti összeütközésig. A szocialista társadalomnak megvan a lehetősége arra, hogy a termelési viszonyokat idejében összhangba hozza a termelőerők színvonalával, mivel a szocialista társadalomban nincsenek olyan osztályok, amelyeknek érdekük az idejüket múlt gazdasági formák fenntartása.

---

[1] *Sztálin.* A dialektikus és a történelmi materializmusról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 665. old.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmusban a társadalmi tulajdonnak két formája van: az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon. Ennek megfelelően a szocialista üzemeknek két formája létezik: az állami üzemek és a szövetkezeti (kollektív) gazdaságok.

2. A szocialista társadalomban az állami tulajdon — közvagyon. Az állami tulajdon a szocialista tulajdon legmagasabbrendű, legfejlettebb formája; az állami tulajdoné a vezető és meghatározó szerep az egész népgazdaságban. A Szovjetunióban az ország gazdaságának túlnyomó része állami tulajdont képez. A szövetkezeti-kolhoztulajdon az egyes kolhozok, kisipari termelőszövetkezetek és fogyasztási szövetkezetek csoporttulajdona.

3. Az egyéni tulajdon a szocializmusban a fogyasztási cikkekre terjed ki. Az egyéni tulajdon külön formája a kolhozporta egyéni tulajdona. A dolgozók egyéni tulajdona a szocialista társadalmi tulajdon növekedése alapján gyarapodik.

4. A szocializmus termelési viszonyait a következők jellemzik: 1. a termelőeszközök két formában — állami tulajdon és szövetkezeti-kolhoztulajdon formájában meglevő társadalmi tulajdonának osztatlan uralma; 2. a dolgozók megszabadulása a kizsákmányolástól, az emberek közötti elvtársi együttműködés és szocialista kölcsönös segítség az anyagi javak termelése folyamán; 3. a termékeknek a dolgozók érdekében, a mindenkinek munkája szerint elv alapján történő elosztása.

A szocializmusban elesik a munkának szükséges munkára és többletmunkára, s a termékeknek szükséges termékre és többlettermékre oszlása. A szocialista termelésben részt vevő dolgozók munkája két részre oszlik: közvetlen szükségletre végzett munkára és társadalmi szükségletre végzett munkára. A dolgozók a közvetlen szükségletre végzett munkával azt a terméket állítják elő, amely munkájuk mennyisége és minősége szerint szétosztásra kerül közöttük, a társadalmi szükségletre végzett munkával pedig azt a terméket, amely társadalmi szükségletek fedezésére szolgál.

5. A szocializmusban a termelési viszonyok teljes összhangban vannak a termelőerők jellegével, s a szocialista társadalom termelőerőinek szakadatlan és gyors ütemű fejlődését meghatározó fő, döntő erőt jelentik. A szocialista

építés folyamán a termelőerők és a termelési viszonyok közt keletkező ellentmondások nem antagonisztikus jellegűek, és nem fejlődnek összeütközésig, mivel a szocialista társadalomnak megvan a lehetősége arra, hogy a termelési viszonyokat idejében összhangba hozza a termelőerők színvonalával.

XXIX. FEJEZET

A SZOCIALIZMUS GAZDASÁGI ALAPTÖRVÉNYE

A gazdasági törvények jellege a szocializmusban. Amikor a régi, burzsoá termelési viszonyokat szocialista termelési viszonyok váltják fel, nem érvényesülnek többé a kapitalizmus gazdasági törvényei, amelyek az ember ember által való kizsákmányolásának viszonyait fejezik ki. Letűnik a színről az értéktöbblettörvény, a jelenkori kapitalizmus gazdasági alaptörvénye, a tőkés felhalmozás általános törvénye, a konkurrencia és a termelési anarchia törvénye meg a többi törvény. Tárgytalanná válnak a tőkés viszonyokat kifejező kategóriák: a tőke, az értéktöbblet, a tőkés profit, a termelési ár, a bérmunka, a munkaerő értéke stb.

A szocialista termelési viszonyok létrejöttével és fejlődésével új gazdasági törvények keletkeznek és fejlődnek: a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye, a munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének törvénye, a munka szerinti elosztás törvénye, a szocialista felhalmozás törvénye és mások.

Minthogy a szocializmusban fennmarad az árutermelés, a szocialista gazdaságban érvényesül az értéktörvény, és megvannak a vele kapcsolatos kategóriák. A szocializmus győzelme nyomán kialakult új gazdasági viszonyok megváltoztatják az árutermelés és az áruforgalom jellegét, s korlátozzák hatókörüket. A szocializmusban az árutermelés és az áruforgalom kapitalisták nélkül bonyolódik le, és a szocialista gazdaságot szolgálja. Az értéktörvény szigorúan korlátozott keretek között érvényesül. A régi értékkategóriák külső formája mögött elvileg más szociális tartalom rejlik, döntő módon megváltozik e kategóriák rendeltetése; a pénzt, a kereskedelmet, a hitelt a szocialista építés eszközeiként használják fel. A szocializmus gazdasági rendje új, a rá jellemző törvényekkel összefüggő közgazdasági kategóriákat szül, amilyenek — az álló- és forgóalapok, az önálló el-

számolás, az önköltség, a társadalmi szükségletre szolgáló termék, a munkaegység stb.

A szocialista termelési mód fejlődése olyan gazdasági törvényeknek is alá van vetve, amelyek valamennyi társadalmi alakulatra nézve közösek, mint például a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvénye.

A szocializmus gazdasági törvényeiben a szocialista termelési viszonyok lényege tükröződik. A kapitalizmus gazdasági törvényeitől eltérően, amelyekben a munka fokozódó tőkés kizsákmányolása jut kifejezésre, a szocializmus gazdasági törvényei a kizsákmányolástól megszabadult dolgozók elvtársi együttműködésének és kölcsönös segítségének viszonyait fejezik ki.

A szocializmus gazdasági törvényei, bármely más termelési mód gazdasági törvényeihez hasonlóan, az emberek akaratától függetlenül keletkeznek és érvényesülnek, vagyis *objektív* jellegűek. Az emberek nem hozhatják létre, nem alakíthatják ki, nem alakíthatják át és nem szüntethetik meg azokat saját akaratuk szerint. Csak e törvények alapján valósulhat meg a szocialista társadalom fejlődése. A gazdasági törvények követelményeinek megsértése számos nehézséget és ellentmondást szül, zavarokat idézhet elő az ország gazdasági életében.

A szocializmusban érvényesülő gazdasági törvények objektív jellegének tagadása a szocializmus politikai gazdaságtanának mint tudománynak felszámolását jelentené, megfosztaná a szocialista társadalmat attól a lehetőségtől, hogy előre lássa a gazdasági élet eseményeinek alakulását, és irányítsa a népgazdaságot. E törvények objektív jellegének tagadása a marxizmustól való eltávolodást és a szubjektív idealizmus álláspontjának elfogadását jelenti, s a politikában elkerülhetetlenül kalandorságra, a gazdasági vezetés gyakorlatában önkényeskedésre vezet.

A szocializmus gazdasági törvényeinek objektív jellege egyáltalán nem azt jelenti, hogy ezek az embereken uralkodó elemi erőként érvényesülnek, s hogy az emberek tehetetlenek a gazdasági törvényekkel szemben. A gazdasági törvények ilyen fetisizálása elkerülhetetlenül a szocialista építés automatizmusát, spontán jellegét hangoztató elmélet álláspontjára lyukad ki. Ez az elmélet homlokegyenest ellenkezik a marxizmus-leninizmussal. A szocializmus körülményei között, a termelőeszközök magántulajdonának társadalmi tulajdonnal való felváltása következtében nagymértékben lehetővé válik, hogy a társadalom megismerje és felhasználja a gazdasági fejlődés törvényeit.

A kapitalizmus gazdasági törvényei az egyes árutermelők tudtán kívül érvényesülő vak, pusztító erőként törnek maguk-

nak utat. ezzel szemben a szocializmusra való áttéréssel megszűnik a termelés anarchiája, a társadalom gazdasági fejlődése tervszerű jelleget ölt. A kapitalizmus felszámolásával és a termelőeszközök társadalmasításával az emberek társadalmi-gazdasági viszonyaik uraivá válnak; miután megismerték az objektív törvényeket, felhasználhatják és teljesen tudatosan alkalmazhatják azokat az egész társadalom érdekében.

A szocializmusra való áttéréssel, hangsúlyozta Engels, az emberek „saját társadalmi tevékenységük törvényeit, melyek eddig idegen, rajtuk uralkodó természeti törvényekként állottak velük szemben ... teljes hozzáértéssel alkalmazzák, és ezzel uralmuk alá vetik. Az emberek saját társadalmi léte, amely eddig, a természet és a történelem által rájuk kényszerítve, szemben állott velük, most saját szabad tettük lesz. Az objektív, idegen hatalmak, melyek eddig a történelmen uralkodtak, maguknak az embereknek ellenőrzése alá kerülnek. Csak ettől kezdve fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket, csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak túlnyomórészt, és állandóan növekvő mértékben, az általuk elérni kívánt hatásai is. Ez az emberiség ugrása a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába"[1]. Itt a szabadságról annak marxista értelmezésében van szó, amely szerint a szabadság a megismert szükségszerűség, az emberek tudatos tevékenységének alapja.

A tőkés társadalomban a gazdaság fejlődésének spontán jellege és a burzsoázia osztálykorlátozottsága szűk keretek közé szorítják a kapitalizmus gazdasági törvényeinek megismerését, amelyek végeredményben a tőkés rend pusztulására, a szocializmus győzelmére vezetnek. A burzsoázia az objektív gazdasági törvényeket olyan mértékben, amilyen mértékben azok megismerésére képes, felhasználja a dolgozó tömegek érdekeivel ellentétes szűk osztályérdekeinek megfelelően. A proletariátus osztályérdekei teljes összhangban vannak a kommunizmus győzelme felé vezető társadalmi fejlődés objektív menetével, s egybeolvadnak a társadalom túlnyomó többségének érdekeivel. A szocializmusban nincsenek olyan társadalmi és osztályfeltételek, amelyek akadályoznák az embereket abban, hogy a gazdasági fejlődés törvényeit teljesen megismerjék, és a társadalom szolgálatába állítsák. A munkásosztálynak és minden dolgozónak a legnagyobb mértékben érdeke a gazdasági fejlődéstörvények megismerése és felhasználása.

[1] *Engels*. Anti-Dühring. Szikra 1950. 292—293. old.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonának uralma és a szocialista gazdaság fejlődésének tervszerű jellege objektív szükségszerűséggé teszi a gazdasági törvények megismerését és felhasználását, mivel enélkül lehetetlen a kommunista építés terv szerinti irányítása.

A szocializmus gazdasági törvényei megadják a *lehetőséget* a szocialista gazdaság fejlesztésére és előbbre vitelére a kommunizmus felé vezető úton. De e lehetőség *valóraváltása* érdekében meg kell tanulni ezeknek az objektív gazdasági törvényeknek hozzáértő alkalmazását. Az objektív gazdasági törvények tudományos megismerése és helyes alkalmazása alapja a Kommunista Párt és a szocialista állam gazdaságpolitikájának. Minél teljesebben ismeri meg a szocialista társadalom a gazdasági törvényeket, annál pontosabban tükrözi e törvények követelményeit gyakorlati tevékenységében, annál sikeresebben éri el céljait. A gazdasági törvények teljes hozzáértéssel való alkalmazása érdekében meg kell tanulni azoknak a konkrét gazdasági és politikai feltételeknek minden részletre kiterjedő figyelembe vételét, amelyek között e törvények az egyes időszakokban érvényesülnek.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai. Marx és Engels előre látták, hogy a szocializmusban a tervszerűen megszervezett termelés célja az egész társadalom és egyes tagjai szükségleteinek kielégítése lesz. Lenin továbbfejlesztette ezt a marxista tételt, s az OSZDMP programtervezetében 1902-ben azt írta, hogy a tőkés társadalom szocialista társadalommal való felváltásának célja egy olyan társadalom, „amely valamennyi tagjának teljes jólétét és mindenirányú szabad fejlődését biztosítja"[1]. Lenin tudományos elemzés keretében kimutatta a szocialista termelés állandó és gyors növekedésének, az ország villamosításának, a szocializmus anyagi alapját jelentő nehézipar fejlődésének, a kapitalizmushoz képest magasabb munkatermelékenység elérésének, ami pedig a dolgozó tömegek helyzetét illeti, jólétük növelésének, műveltségi színvonaluk emelésének objektív szükségszerűségét és lehetőségét. Lenin ezzel feltárta a szocializmus gazdasági alaptörvényének azokat a kiinduló tételeit, amelyek a Kommunista Párt és a szovjet hatalom politikájának vezérelvéül szolgáltak. Sztálin e tételekre támaszkodva megfogalmazta a szocializmus gazdasági alaptörvényét.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai

[1] *Lenin.* Az Oroszországi Szociáldemokrata Munkáspárt programtervezete. Lásd *Lenin* Művei. 6. köt. Szikra 1953. 13. old.

és követelményei — „az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján"[1].

A szocializmus gazdasági alaptörvényében kifejezésre jut a szocialista termelés *célja* és e cél elérésének *eszköze.*

A termelés célját a termelőeszközök tulajdonának viszonyai határozzák meg. Amikor a termelőeszközökkel a burzsoázia rendelkezik, a termelés célja szükségszerűen a tőke tulajdonosainak gazdagodása, a dolgozók tömege, vagyis a társadalom túlnyomó többsége pedig csupán a kizsákmányolás tárgyául szolgál. A dolgozók fogyasztására a kapitalizmusnak csak annyiban van szüksége, amennyiben a profitszerzést biztosítja, ezért az ember a maga szükségleteivel itt nem lehet a termelés célja. Amikor a termelőeszközök a dolgozó nép kezében vannak, s a kizsákmányoló osztályokat felszámolták, a termelés a dolgozók érdekében, vagyis az egész szocialista társadalom érdekében folyik. Ezért az emberek növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek legteljesebb kielégítése válik a termelés közvetlen céljává.

A cél, amelynek a termelés alá van rendelve, szorosan összefügg a megvalósítását biztosító eszközzel.

Ami a lakosság szükségleteinek kielégítését illeti, ennek foka a termelőerők fejlődésének valamely adott időszakban elért színvonalától, a szocialista társadalom rendelkezésére álló erőforrásoktól függ. A termelés szüntelen emelkedése nélkül nem lehet biztosítani a közfogyasztás állandó növekedését. A termelés szüntelen növekedése nem csupán a társadalom növekvő szükségleteinek kielégítéséhez elengedhetetlen termékek előállítását biztosítja, hanem egyszersmind új szükségletek keletkezésére is ösztönzést nyújt. A dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek, vásárlóképességének állandó növekedése viszont olyan elengedhetetlen feltétel, amely nélkül a termelés nem haladhat szüntelenül előre. A lakosság vásárlóképességének állandó növekedése következtében szakadatlanul növekvő fizetőképes kereslet jön létre a szocialista ipar és mezőgazdaság termékei iránt.

A szocializmusban megszűnt a kapitalizmus fő ellentmondása — a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás tőkés formája közötti ellentmondás. Ezért a szocializmus nem ismeri a termelés és a fogyasztás közötti ellentmondást, amely a kapita-

---

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 3. kiad. Szikra 1953. 41. old.

lizmus lényegéhez tartozik, s a burzsoá rend fő ellentmondását juttatja kifejezésre. A szocializmus gazdasági alaptörvénye lehetővé teszi a lakosság növekvő vásárlóképességének és a termelés növekedésének harmonikus összeegyeztetését. A kapitalizmusban a néptömegek fogyasztásának, vásárlóképességének alacsony színvonala elkerülhetetlenül fékezi a termelés növekedését, elmarad a termelés növekedése mögött, s így a gazdaság megszakításokkal fejlődik, a fellendülés időszakait a válság időszakai váltják fel. A szocialista társadalom a közfogyasztás rendszeres növekedése következtében biztosítva van a túltermelési válságok ellen, s így lehetősége van a termelés szakadatlan bővítésére.

A szocialista társadalom fejlődése folyamán a szocialista termelés mindenkori színvonala és a tömegek gyorsan növekvő szükségletei között keletkező nem antagonisztikus ellentmondást tervszerűen oldják meg, mégpedig úgy, hogy fejlesztik a termelést, ami a dolgozók fogyasztásának növekedésére és a szükségleteknek a termelés további bővítését maga után vonó újabb növekedésére vezet.

A szocialista termelés fejlődése nem csupán a termelés mennyiségi növekedését jelenti. A szocialista termelés szakadatlan növekedése megköveteli a termelési módszerek állandó tökéletesítését, a társadalmi munka termelékenységének a rendszeres árleszállítást és a termékek minőségének javítását lehetővé tevő szüntelen emelését, aminek nagy jelentősége van a dolgozók szükségleteinek kielégítése szempontjából. Mindez lehetetlen a termelés műszaki színvonalának állandó emelése nélkül. Ezért a technika lehető legmesszebbmenő fejlesztése elengedhetetlen feltétele a szocialista termelés szakadatlan növekedésének és tökéletesedésének.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye a szocialista termelési viszonyok lényegét fejezi ki, és a szocialista termelési mód fejlődésének fő folyamatait határozza meg. Más gazdasági törvények a szocialista termelési viszonyok egyes lényeges oldalait fejezik ki, és a szocialista termelési mód fejlődésének egyes folyamatait határozzák meg. A gazdasági alaptörvény vezető szerepet tölt be a szocialista társadalomban érvényesülő gazdasági törvények rendszerében. Így például a gazdasági alaptörvény követelményei határozzák meg a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye alapján megállapításra kerülő népgazdasági arányok jellegét; a szocialista termelés szakadatlan növekedésének biztosítása tekintetében fő eszközül a munkatermelékenység állandó fokozása szolgál; a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése a munka szerinti elosztás törvénye révén valósul meg stb.

Az egyes törvények nemcsak a gazdasági alaptörvénnyel vannak meghatározott kölcsönhatásban, hanem a szocialista gazdaság más törvényeivel is. Így például az egyes iparágak között a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye alapján megállapításra kerülő arányok a munka termelékenységének ezekben az iparágakban elért színvonalától függenek. A munkatermelékenység emelkedésének viszont egyik igen fontos feltétele, hogy eleget tegyenek a munka szerinti elosztás törvényéből fakadó követelményeknek.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a szocialista termelés növekedése. A szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése megteremti a termelés szakadatlan, s a kapitalizmushoz képest hasonlíthatatlanul gyorsabb növekedéséhez szükséges feltételeket. A szovjet társadalom, a szocializmus gazdasági alaptörvényére támaszkodva és azt hozzáértéssel felhasználva, évről évre növeli az egész népgazdaságban előállított anyagi javak tömegét. A szocialista ipar szakadatlanul felfelé ível, nem ismeri a visszaeséseket és a termelési válságokat.

A nagyipar termelése a Szovjetunióban 1939-ben 1929-hez képest elérte az 552%-ot, míg az Egyesült Államokban csak 99%, Angliában 123%, Franciaországban pedig csak 80% volt ugyanebben az időben az ipari termelés. A Szovjetunióban az ipar fejlődése az 1941—1945. évi háború folytán ideiglenesen félbeszakadt, majd a háború után ismét nekilendült. A népgazdaságot a háború éveiben ért roppant károk ellenére a Szovjetunió rövid idő leforgása alatt jelentősen túlszárnyalta a termelés háború előtti színvonalát: nagyipari termelése 1954-ig 1929-hez képest 18-szorosára emelkedett. Az Egyesült Államok ipari termelése 1929-től 1939-ig egy helyben topogott, majd a haditermelés és a fegyverkezési verseny révén növekedésnek indult, s 1954-ben az 1929-es termelésnek valamivel több mint a kétszerese volt. Anglia ipari termelése 1954-ben 72%-kal, Franciaországé pedig mindössze 14%-kal volt nagyobb, mint 1929-ben.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye szorosan összefügg a termelőeszközöket előállító iparágak elsődleges, vagyis az egyéni fogyasztási cikkeket előállító iparágak fejlődéséhez képest gyorsabb fejlődésének törvényével. Ez a gazdasági törvény, a bővített újratermelés törvénye, különösen nagy jelentőségű a szocializmus számára. A nehézipar és szíve — a gépgyártás, az egész szocialista termelés szakadatlan fejlődésének fő forrása. A nehézipar elsődleges fejlődése elengedhetetlen feltétele annak, hogy az egész népgazdaságban előre haladjon a technika, fokozódjon a társadalmi munka műszaki felszereltsége, s így a legfejlettebb technika alapján tökéletesedjen a termelés. A népgazdaság valamennyi ágát berendezésekkel, gépekkel, fűtőanyaggal és energiával ellátó nehézipar elsődleges fejlődése nélkül lehetetlen rendszeresen bővíteni a fogyasztási cikkeket elő-

állító termelési ágakat, lehetetlen biztosítani a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítését.

A termelőeszközök termelésének elsődleges növekedése a munkatermelékenység emelkedésének igen fontos feltétele. A munkatermelékenység emelésének döntő fontosságú tényezője a legfejlettebb technika, a nehéziparban létrehozott egyre tökéletesebb gépek és szerszámok alkalmazása a termelésben.

A termelőeszközök termelésének, a nehéziparnak elsődleges fejlesztése létfontosságú feltétele annak, hogy biztosítani lehessen az ország gazdasági erejét és védelmi képességét.

A marxista politikai gazdaságtan elveti a szocializmus gazdasági alaptörvényének vulgarizáló, csupán a fogyasztást szem előtt tartó felfogását. Ez az antimarxista felfogás jut kifejezésre akkor, amikor egyesek figyelmen kívül hagyják a termelés meghatározó szerepét a fogyasztással szemben, amikor a termelőeszközök termelésének elsődleges növekedését illetően tagadják ennek szükségességét a szocializmusban, amikor azt állítják, hogy a szocializmus körülményei között egyforma ütemben kell fejleszteni a társadalmi termelés mindkét osztályát, sőt, hogy gyorsabban kell fejlődni a fogyasztási cikkeket előállító termelési ágaknak, mint azoknak, amelyek termelőeszközöket állítanak elő.

„Egyes elvtársak a közszükségleti cikkek termelésének növelésére irányuló legutóbbi intézkedések megvalósításával kapcsolatban nem tudnak eligazodni a nehéz- és a könnyűipar fejlesztési ütemének kérdésében. Ezek a gyászteoretikusok a szocializmus általuk helytelenül értelmezett és vulgárisan magyarázott gazdasági alaptörvényére hivatkozva azt próbálják bizonyítani, hogy a nehézipar fejlesztése a szocialista építés bizonyos szakaszában már nem fő feladat, s hogy a könnyűipar megelőzheti és meg is kell hogy előzze valamennyi többi iparágat. Ez merőben hibás, a marxizmus-leninizmus szellemétől idegen okoskodás"[1].

A termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztésére vonatkozó marxi-lenini tétel revíziója lényegében a nehézipar visszaesését jelentené, ami elkerülhetetlenül valamennyi népgazdasági ág sorvadására, a dolgozók életszínvonalának hanyatlására, a Szovjetunió gazdasági erejének és védelmi képességének megrendülésére vezetne. A nehézipar elsődleges fejlesztése alapul szolgál a mezőgazdaság rohamos fellendüléséhez, a könnyűipar és az élelmiszeripar további fejlődéséhez.

[1] *N. Sz. Hruscsov.* Az állatitermékek termelésének növeléséről. Előadói beszéd az SZKP KB plénumán, 1955 január 25-én. Szikra 1955. 6. old.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye, amely a szocialista rendnek a kapitalista renddel szembeni döntő előnyeit fejezi ki, objektíve lehetővé teszi a Szovjetunió számára, hogy gazdasági tekintetben, vagyis az egy főre jutó termelés tekintetében utolérje és túlszárnyalja a fő tőkés országokat. E feladat megoldása a szocialista népgazdaság valamennyi területén a beruházások növelését, a termelés szervezésének szüntelen javítását, a termelés minden tartalékának ésszerű hasznosítását, a munkatermelékenység állandó emelését követeli.

A szocialista termelési viszonyok tág teret nyitnak a technikai haladás előtt, s a kapitalizmushoz képest a népgazdaság valamennyi ágában jelentősen növelik a legkorszerűbb technika alkalmazásának lehetőségét. A szocializmusban, mint már mondottuk, új gépeket akkor alkalmaznak, ha ezek társadalmi munkát takarítanak meg, megkönnyítik a munkát, új termékfajták gyártását teszik lehetővé, s elősegítik a nép jólétének növekedését.

Míg a kapitalizmust a technika fejlődésének egyenetlensége, s az ipar fejlődésének ciklikus jellegével és a piac szűk kereteivel összefüggő időszakonkénti megszakítások jellemzik, addig a szocializmusra az jellemző, hogy a technika az egész népgazdaság viszonylatában szakadatlanul tökéletesedik.

Minél magasabb színvonalat ér el a technika és a termelés szervezése, annál bővebb forrásokkal rendelkezik a szocialista társadalom a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítésére. A szocializmus gazdasági rendje közvetlenül érdekeltté teszi a dolgozókat a termelés fellendítésében, a legfejlettebb technika messzemenő alkalmazásában. Ugyanakkor az a körülmény, hogy a népnek érdeke a szocialista termelés fejlesztése — a termelés általános tökéletesítésére irányuló alkotó tömegkezdeményezés kibontakozásának állandó tényezője. Ebben rejlik a szocialista gazdaság szakadatlan fejlődésének egyik hatalmas forrása.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a dolgozók jólétének növekedése. A szocializmus gazdasági alaptörvényében a szocialista termelés céljának és az e cél eléréséhez vezető eszköznek szerves egysége, a közfogyasztás növekedésének a termelés növekedésétől, a társadalmi munka termelékenységétől való közvetlen függése jut kifejezésre. Csak a szocializmus változtatja a társadalmi munkát a népjólét szakadatlan növekedésének forrásává. A szocialista társadalomban a termelőeszközök termelésének elsősorban való fejlesztése a közfogyasztás növekedésének alapjául szolgál, míg a kapitalizmusban a munkanélküliség fokozódására és a dolgozók elnyomorodására vezet. A

szocializmus megszüntette a dolgozó tömegek fogyasztásának a burzsoá rendre jellemző, s a kapitalisták maximális profitért folytatott hajszájából múlhatatlanul következő szűk kereteit.

A szocialista termelés szakadatlan növekedése szilárd alapul szolgál a nép anyagi és kulturális színvonalának állandó emelkedéséhez. A szocializmusban állandóan növekszik a közvetlen szükségletre végzett munkával létrehozott, s a dolgozók egyéni fogyasztását szolgáló termék tömege. Növekszik a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott, s a termelés bővítését és a dolgozók anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését szolgáló termék tömege is.

A Szovjetunióban állandóan emelkedik a lakosság reáljövedelme, és rendszeresen növekszik a lakosság által csökkenő árakon vásárolt fogyasztási cikkek mennyisége.

A Szovjetunió dolgozóinak reáljövedelme (vagyis az árváltozások figyelembevételével kiszámított jövedelem) 1954-ig 1913-hoz képest egy dolgozóra számítva a következőképpen növekedett: a munkásoké, a munkanélküliség felszámolását figyelembevéve, mintegy 6-szorosára, a parasztoké mintegy 6,5-szeresére.

A Szovjetunió nagyiparában a fogyasztási cikkek termelése — összehasonlító árak alapul vételével — 1940-ig 1913-hoz képest 7,6-szeresére, 1954-ig pedig mintegy 16-szorosára nőtt.

A Szovjetunióban a dolgozók reáljövedelmének növekedése terén állandóan ható tényező az, hogy a szovjet állam nagy arányokban nyújt a lakosságnak ingyenes kulturális és szociális szolgáltatásokat. A Szovjetunióban a kapitalizmus számára elérhetetlen társadalombiztosítási és szociális ellátási rendszer van érvényben.

A szocializmus a néptömegek munkaviszonyainak és életkörülményeinek állandó javulását jelenti. A szocializmus a lakosságnak nyújtott közszolgáltatásokat a tőkések gazdagodására szolgáló eszközből az általános életszínvonal emelésének forrásává változtatja. A kapitalizmusban állandóan rosszabbodnak a dolgozók lakásviszonyai, s a lakosság jelentős része arra kényszerül, hogy nyomornegyedekben húzza meg magát, ezzel szemben a szocializmus biztosítja a néptömegek lakásviszonyainak állandó javulását. A Szovjetunióban a városi lakóházak társadalmi tulajdona és a nagyarányú állami lakásépítkezés következtében a kényelmetlen és egészségtelen lakásokat egyre inkább új, minden kényelemmel ellátott lakóházak váltják fel.

A burzsoá országokban az orvosi ellátás, mint magánügy, túlnyomórészt csak magas díjazás mellett vehető igénybe, s ezért kevéssé hozzáférhető a lakosság nagy tömegei számára. A

Szovjetunióban sokoldalú állami egészségvédelmi rendszert hoztak létre, amely ingyenesen teljes orvosi ellátást biztosít a lakosság számára.

A szocializmus nagy lehetőségeket biztosít a dolgozók kulturális fejlődése, a népből mint kiapadhatatlan forrásból feltörő képességek és tehetségek kifejlesztése számára. Míg a kapitalizmusban a dolgozók csak azok között a szűk keretek között jutnak hozzá a művelődéshez, amelyeket maguk a tőkés kizsákmányolás érdekei szabnak meg, addig a szocializmus minden feltételt megteremt ahhoz, hogy a tömegek a művelődés, a kultúra, a tudomány és a művészet területén egyre teljesebben kielégíthessék gyorsan növekvő szükségleteiket. „Azelőtt — mondotta Lenin 1918-ban — az emberi elme, az emberi géniusz csak azért alkotott, hogy egyeseknek juttassa a technika és a kultúra minden áldását, a többieket pedig megfossza a legszükségesebbtől — a művelődéstől és a fejlődéstől. Most ellenben a technika minden csodája, a kultúra minden vívmánya a nép közkincsévé válik, és mostantól fogva az emberi elme és géniusz sohasem lesz az erőszak eszközévé, a kizsákmányolás eszközévé"[1].

A Szovjetunióban a nép növekvő kulturális szükségleteinek kielégítését olyan széleskörű kulturális intézkedésekkel biztosítják, mint az ingyenes oktatás, a szakmai továbbképzés, az ösztöndíjak, továbbá az iskolák, a kulturális felvilágosító intézmények, a könyvtárak és klubok hálózatának rendszeres bővítése, a sajtókiadványok számának állandó növelése stb.

A Szovjetunióban a különböző oktatási formákban részt vevők száma az 1914. évi 8 millióról 1954-ig több mint 50 millióra emelkedett. A középiskolák 8—10. osztályaiban és a technikumokon tanulók száma az 1914. évi 0,2 millióról 1940-ig 3,6 millióra, 1954-ig 7,8 millióra emelkedett. A főiskolai hallgatók száma az 1914. évi 117 000-ről 1940-ig 812 000-re, 1954-ig 1 732 000-re növekedett. A tanintézetek tanárainak és előadóinak, valamint a gyermekintézmények nevelőinek együttes száma 1954-ben több mint 2 millió volt, ami azt jelenti, hogy 1914-hez képest csaknem tízszeresére emelkedett.

A Kommunista Párt és a szovjet állam a szocializmus gazdasági alaptörvényére támaszkodva olyan politikát folytat, amely biztosítja a tömegek jólétének és kulturális színvonalának szakadatlan emelkedését.

A szocialista állam gazdasági szerepe. A szocializmusban érvényesülő objektív gazdasági törvényeket a szocialista állam megismeri és felhasználja a kommunista építés gyakorlatában. A gazdaságpolitika sikere mindenekelőtt attól függ, hogy meny-

[1] *Lenin.* A Munkás-, Katona- és Parasztküldöttek Szovjetjeinek harmadik összoroszországi kongresszusa. Lásd *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 499. old.

nyire veszi figyelembe gyakorlati megvalósítása során a gazdasági törvények követelményeit.

A szocialista állam jellegét a szocializmus gazdasági alapja határozza meg: a szocialista gazdasági rendszernek, annak, hogy a termelőeszközök a dolgozó nép tulajdonában, társadalmi tulajdonban vannak, a munkásosztály vezette dolgozók politikai hatalma felel meg. Míg a jelenkori burzsoá állam politikája a tőkés monopóliumok érdekeit fejezi ki, a monopóliumok profitjának növelését szolgálja, és ellenségesen áll szemben a néptömegekkel, addig a szocialista államnak — a munkások és parasztok államának politikája a dolgozók döntő, életbevágó érdekeit fejezi ki, és a néptömegek korlátlan támogatását élvezi.

A szocialista termelési viszonyokból következik a szocialista állam új, a történelemben eddig példa nélkül álló gazdasági szerepe. A szovjet állam tulajdonában van az ország termelőeszközeinek mintegy kilenctized része. A termelőeszközök társadalmi tulajdonának — köztulajdonának és szövetkezeti-kolhoztulajdonának — osztatlan uralma lehetővé tette az állam számára, hogy a szocializmus gazdasági törvényeire támaszkodva, s ezeket tevékenysége során tudatosan alkalmazva, terv alapján vezesse a népgazdaságot, teljesítse gazdasági-szervező funkcióját. Ez a szerep a termelőeszközök tőkés tulajdona és a tőkés társadalom gazdasági fejlődésének spontán jellege folytán a burzsoá állam számára elérhetetlen.

A szocializmus gazdasági alaptörvényéből következik az, hogy a szocialista államnak szüntelenül gondoskodnia kell a nép állandóan növekvő szükségleteinek a termelőerők gyors fejlesztése alapján történő legjobb kielégítéséről. A szocialista állam tevékenysége során a dolgozók életének minden módon való megjavítását tekinti feladatának.

A szocialista állam figyelembe veszi a társadalom sokoldalú szükségleteit, s e növekvő szükségleteknek megfelelően fejleszti és tökéletesíti a termelést, szervezi a legfejlettebb technika bevezetését a népgazdaság valamennyi ágában és a társadalmi munka termelékenységének szakadatlan fokozását, gondoskodik a szükséges beruházásokról és a termelés megfelelő területi elhelyezéséről, biztosítja a szocialista felhalmozás növekedését. A szovjet állam sorozatos intézkedések életbeléptetésével gondoskodik az iparcikkek és az élelmiszerek bőségének megteremtéséről. Ennek érdekében erőteljesen fejleszti a nehézipart, s ezen az alapon biztosítja a mezőgazdaságnak és a közfogyasztási cikkek termelésének hatalmas arányú fellendülését.

A szocialista állam számolva a reális — belső és nemzetközi — viszonyokkal, minden szakaszban meghatározza a gazdasági

építés konkrét feladatait, megszabja a népgazdaság fejlődésének irányát és ütemét, javítja a gazdálkodás módszereit. Nemcsak a múlt eredményeit veszi figyelembe, hanem a jövő fejlődés tendenciáit is, és a tudományos előrelátás alapján tesz eleget gazdasági-szervező funkciójának. A szocialista állam sokoldalú tevékenységének elméleti alapjául az élenjáró társadalmi tudomány, a marxizmus-leninizmus szolgál.

A szovjet állam gazdasági-szervező és kulturális-nevelő munkája a szocialista társadalom életének valamennyi területét felöleli. A szovjet állam valamennyi gazdasági ágban terv alapján irányítja és igazgatja az állami vállalatokat. Az állam és az állami szervek nevezik ki az állami vállalatoknak, ezek egyesüléseinek és egész iparágaknak a vezetőit, s ellenőrzik munkájukat. Az állam tervezi az ország népgazdaságát: terv útján meghatározza a termelés nagyságát, összetételét és növekedésének ütemét, az ország bel- és külkereskedelmi forgalmát, megszabja az áruk árát és a termékek terv szerinti önköltségét, a munkások és alkalmazottak munkabérének színvonalát, elosztja az anyagokat, munkaerőt, pénzeszközöket stb. A szovjet állam a helyi szovjetek, továbbá a gép- és traktorállomások révén irányítja a kolhozok gazdasági életét, a mezőgazdasági artelek választott szervei révén vezeti a kolhozokat, s ennél figyelembe veszi a kolhozoknak mint szövetkezeti üzemeknek a sajátosságait. Ugyanakkor minden lehető módon előmozdítja a munkásosztály és a parasztság szövetségének erősödését, a város és a falu közötti kapcsolatok fejlődését.

A szovjet állam biztosítja az állampolgárok számára az olyan életbevágó fontosságú jogok tényleges gyakorlásának lehetőségét, mint a munkához és a pihenéshez való jog, a művelődéshez való jog, munkaképtelenség és öregség esetén az anyagi ellátáshoz való jog.

A szovjet állam irányítja a közoktatást, a szakképzést, előmozdítja az élenjáró tudomány és művészet fejlődését, a tudományos és műszaki vívmányok gyakorlati alkalmazását.

A szovjet államapparátus ereje a néptömegekkel való kapcsolatában rejlik. A szocialista rend lényegéből következik, hogy a központosított állami irányítást egybe kell kapcsolni a helyi kezdeményezéssel, a helyi sajátosságok konkrét figyelembevételével.

A gazdaság állami irányításának egyik igen fontos elve a gazdasági és politikai munka egysége. „A gyakorlatban a politika és a gazdaság elválaszthatatlan. Együtt élnek és együtt hatnak. És aki gyakorlati munkánkban el akarja választani a gazdaságot a politikától, aki a gazdasági munkát a politikai

munka csökkentése árán akarja fokozni, vagy fordítva, a politikai munkát a gazdasági munka csökkentése árán — az feltétlenül zsákutcába kerül"[1].

A szocialista állam vezető és szervező ereje a Kommunista Párt, amely irányítja valamennyi állami szervnek és a dolgozók valamennyi társadalmi szervezetének tevékenységét. A párt irányelveket ad a népgazdasági tervek összeállításához, kidolgozza az egész országra nézve létfontosságú, átfogó népgazdasági intézkedéseket. A párt, amelyet szoros kapcsok fűznek egybe a dolgozó tömegekkel, mozgósítja a munkásokat, a kolhozparasztokat, az értelmiséget a gazdasági és politikai feladatok teljesítésére, neveli a tömegeket, fejleszti kommunista öntudatukat. A Kommunista Párt és a szocialista állam politikájának, amely a társadalom gazdasági fejlődése során napirendre került új szükségletek kielégítésére irányul, óriási haladó szerepe van.

A szocialista termelési mód fejlődése az újnak a régi, a születőnek az elhaló, a haladónak az elavult ellen vívott harca során, az ellentmondások és nehézségek leküzdése útján megy végbe. Lenin azt mondta, hogy a kommunizmusban az antagonizmusok eltűnnek, az ellentmondások azonban megmaradnak. A szocialista társadalomban ezek az ellentmondások nem antagonisztikus jellegűek, mert nem függnek össze ellentétes osztályérdekekkel, s így a kommunista építés során ezeket az ellentmondásokat leküzdik.

A szocialista társadalomban nincsenek kizsákmányoló osztályok, de vannak elmaradott elemek, akikben még élnek a magántulajdonosokra jellemző törekvések és szokások, amelyek akadályozzák a szocialista gazdaságban kibontakozó új, haladó tendenciák fejlődését; vannak még olyanok, akik prédálják a társadalmi tulajdont, vannak bürokratikus elemek, akik félvállról veszik a nép szükségleteit, s még nem sikerült teljes mértékben leküzdeni az emberek tudatában a kapitalista csökevényeket. A Kommunista Párt által vezetett szovjet állam felkarolja a dolgozók kezdeményezését, a társadalmi élet minden területén támogatja a haladó törekvéseket. A szovjet állam gondosan ápolja az új hajtásait, erősíti ezeket a hajtásokat, elősegíti az élenjáró termelési módszerek elterjedését; állhatatosan küzd a maradi erők, a szocialista termelés gyors fejlődését akadályozó elmaradottság, tunyaság és begyepesedettség mindennemű megnyilvánulása ellen.

[1] *Sztálin.* A pártmunka fogyatékosságairól s a trockista és egyéb kétkulacsosok felszámolását célzó rendszabályokról. Lásd *Lenin—Sztálin.* Párt és pártépítés. Szikra 1950. 726. old.

A szocializmusban az új és a régi harcának egyik fő formája a kritika és az önkritika, a szocialista társadalom fejlődésének hatalmas hajtóereje. A kritika és az önkritika a néptömegek aktivizálásával lehetővé teszi a munkában mutatkozó hiányosságok és nehézségek felfedését és kiküszöbölését, a bürokrácia mindennemű megnyilvánulásának gyökeres felszámolását, új tartalékok feltárását a gazdasági fejlődés ütemének meggyorsítására, s ezzel a szocialista társadalom ellentmondásainak leküzdését.

A szocialista társadalom belső, nem antagonisztikus ellentmondásain kívül vannak külső, antagonisztikus, a szocialista tábor országai és az imperializmus erői közötti ellentmondások. Ezek az agresszív imperialista köröknek abban a törekvésében jutnak kifejezésre, hogy háborút robbantsanak ki a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen, s aknamunkát fejtsenek ki ezekben az országokban. Ebből a helyzetből fakad az a követelmény, hogy minden módon növelni kell a Szovjetunió meg a népi demokratikus országok gazdasági erejét és védelmi képességét.

A szovjet állam, abból a lenini tételből kiindulva, hogy lehetséges a szocialista és a kapitalista rendszer békés egymás mellett élése, következetes békepolitikát folytat, szélesebb alapokra fekteti a békés építést, bővíti a külkereskedelmi kapcsolatokat valamennyi országgal. A demokrácia és a szocializmus táborának országaival erősíti a gazdasági együttműködést, amely a népek közötti kapcsolatoknak új, szocialista típusát testesíti meg.

A munkások és parasztok szovjet állama a szocialista gazdasági rendszer előnyeit kihasználva és a gazdasági törvényekre támaszkodva irányítja a kommunizmus útján haladó Szovjetunió fejlődését.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus gazdasági törvényei az emberek akaratától és tudatától független objektív törvények. Ezek a törvények a kizsákmányolástól megszabadult dolgozók elvtársi együttműködésének és szocialista kölcsönös segítségének viszonyait fejezik ki. A szocializmus gazdasági törvényei nem vak, romboló erőként érvényesülnek, a szocialista társadalom megismeri és felhasználja ezeket a törvényeket. A Kommunista Párt és a szocialista állam gazdaságpolitikájában a szocializmus gazdasági törvényeiből indul ki.

2. A szocializmus gazdasági alaptörvénye meghatá-

rozza a szocialista termelési mód fejlődésének valamennyi fő szempontját és feladatát, meghatározza továbbá a szocialista termelés célját és e cél elérésének eszközeit. A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai és követelményei — az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosítása a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése útján.

3. A szocializmusban a szükségleteknek (a tömegek vásárlóképességének) növekedése a szocialista termelés hajtóereje, ez lendíti előre a szocialista termelést. A szocialista termelés szakadatlan növekedése anyagi alapjául szolgál a közfogyasztás állandó növekedésének és új szükségletek keletkezésének. A szocialista termelés szakadatlan növekedésének elengedhetetlen feltétele a termelőeszközök termelésének elsősorban való fejlesztése. A szocializmus biztosítja az élenjáró technika szakadatlan fejlődését, ami elengedhetetlen a dolgozók növekvő szükségleteit egyre teljesebben kielégítő szocialista termelés állandó bővüléséhez és tökéletesedéséhez.

4. A közvetlen szükségletre és a társadalmi szükségletre szolgáló termék tömegének állandó növekedésével összhangban rendszeresen emelkedik a dolgozók reáljövedelme. A szocializmus az emberek munkaviszonyainak és életkörülményeinek szüntelen javulását jelenti. A szocializmus nagy lehetőségeket biztosít a kulturális építőmunka számára, s a technika, a kultúra és a tudomány minden áldását közkinccsé teszi.

5. A Kommunista Párt vezette szocialista állam, amely a nép életbevágó fontosságú érdekeit juttatja kifejezésre, egyre nagyobb arányú gazdasági-szervező és kulturális-nevelő tevékenységet fejt ki a termelés szakadatlan növekedésének biztosítása, a nép jólétének és kulturális színvonalának állandó emelése érdekében. A szocialista termelési mód fejlődése az ellentmondások és nehézségek leküzdése útján megy végbe. A szocialista állam az objektív gazdasági törvények tudományos megismerésére támaszkodva és ezeket a törvényeket felhasználva, a gazdaság minden területén biztosítja az új, a haladó győzelmét a régi fölött, s irányítja a kommunizmus útján haladó társadalom fejlődését.

XXX. FEJEZET

A NÉPGAZDASÁG TERVSZERŰ, ARÁNYOS FEJLŐDÉSÉNEK TÖRVÉNYE

A népgazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége a szocializmusban. Minden társadalmi alakulat fennállásához és fejlődéséhez meghatározott arányokra van szükség a munkaerőnek és a termelőeszközöknek az egyes népgazdasági ágak közötti elosztása terén. A kapitalizmus körülményei között a termelés fejlődése terén szükséges arányosságot spontán módon, állandó ingadozások, aránytalanságok és időszakos válságok útján érik el. A kapitalisták, amikor tőkéjüket az egyik vagy másik termelési ágba fektetik, a gazdasági élet olyan spontán barométerei után igazodnak, mint a piaci árak, a profitráta, a kamatláb, a részvényárfolyamok stb. ingadozása.

A szocialista gazdaságban a termelőeszközök társadalmasítása folytán nem találhatók meg többé a gazdasági élet spontán barométerei. A spontanitás és az automatizmus nem egyeztethető össze a szocialista társadalom fejlődésével. A szocializmusban a termelőeszközöknek és a munkaerőnek a népgazdaság egyes ágai közötti elosztása terén szükséges arányosság csak tervszerűen valósulhat meg. A szocialista gazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége és lehetősége a termelőeszközök társadalmi tulajdonából következik. Engels azt írta, hogy a termelőeszközök köztulajdonba vételével „lehetővé válik az előzetesen megállapított terv szerinti társadalmi termelés"[1].

Ellentétben a termelőeszközök magántulajdonával, amely *elválasztja egymástól* az árutermelőket, konkurrenciát és termelési anarchiát szül, a társadalmi tulajdon *egyesíti,* a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeiből fakadó egységes célnak alárendelt egységes népgazdasági egésszé kovácsolja össze a nagyszámú vállalatot. A társadalmasított szocialista nagyüzemi termelés nem fejlődhet az egész társadalom számára egységes tevékenységet előíró, s az egyes termelési ágak, az egyes vállalatok és az egész népgazdaság fejlődése terén szükséges arányosságot biztosító közös terv nélkül.

Lenin, a szocialista gazdaság tervszerű fejlődésének szükségességét fejtegetve, rámutatott arra, hogy a gazdaságot lehetetlen hosszabb időszakra szóló terv nélkül vezetni, hogy a szocialista forradalom gigászi feladata „az egész államgazdasági gépezet átváltoztatása egyetlen hatalmas géppé, olyan gazdasági szer-

[1] *Engels.* Anti-Dühring. Szikra 1950. 294. old.

vezetté, amely úgy működik, hogy az emberek százmillióit *egy* terv vezesse"[1].

Ahogyan a kapitalizmus elképzelhetetlen a társadalmi munka pazarlásával járó konkurrencia és termelési anarchia nélkül, ugyanúgy a szocializmus elképzelhetetlen a népgazdaság tervszerű, a társadalmi munkának és eredményének ésszerű és gazdaságos felhasználását biztosító fejlődése nélkül.

Ilyenformán a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdona, s az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt megvalósuló társadalmasított szocialista nagyüzemi termelés létrehozzák az egész népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének objektív szükségességét, és megteremtik annak objektív lehetőségét.

A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődése a szocializmus gazdasági törvénye.

A népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének fő vonásai és követelményei. A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye a szocialista termelés *szabályozója;* e törvény alapján valósul meg a termelőeszközök és a munkaerő elosztása a szocialista gazdaság különböző ágai között. Ez a törvény megköveteli: a népgazdaság terv szerinti vezetését, a szocialista gazdaság valamennyi ágának arányos fejlődését, az ország anyag-, munkaerő- és pénzforrásainak legésszerűbb és leghatékonyabb felhasználását.

A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye mindenekelőtt a népgazdaság egyes részei és elemei közötti arányosság szükségességét jelenti. Lenin ezzel kapcsolatban azt mondta, hogy a tervszerűség állandó, tudatosan fenntartott arányosságot jelent.

A tervszerű fejlődés törvénye azonban nem tartalmazza azt a feladatot, amelynek a népgazdasági arányokat alá kell rendelni. A szocialista gazdaságban az arányok jellegét a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményei határozzák meg.

„A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye csak abban az esetben járhat a kellő eredménnyel, ha van feladat, amelynek végrehajtása érdekében a népgazdaság tervszerű fejlődése megvalósul ... Ezt a feladatot a szocializmus gazdasági alaptörvénye tartalmazza"[2].

Tehát a szocialista gazdaságban a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye a szocializmus gazdasági alaptör-

---

[1] *Lenin.* Előadói beszéd a háborúról és a békéről az OK(b)P hetedik kongresszusán. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 77. old.

[2] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 3. kiad. Szikra 1953. 42. old.

vényéből fakadó követelményeknek megfelelően tölti be a termelés szabályozójának szerepét.

A szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményei minden egyes szakaszban a termelőerők fejlődésének elért színvonalától, a rendelkezésre álló anyagi erőforrásoktól, valamint a szocialista ország életét meghatározó belső és külső helyzettől függően valósulnak meg. Ennek megfelelően a tervszerű, arányos fejlődés törvénye alapján alakulnak ki a népgazdasági arányok is.

A népgazdaság fejlődésének fontosabb arányai közé tartozik mindenekelőtt a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek termelése közti helyes arány. Mint fentebb már mondottuk, a termelés növekedésének, mégpedig a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedésének biztosításához elengedhetetlenül szükséges, hogy a termelőeszközöket előállító iparágak gyorsabban fejlődjenek, mint a fogyasztási cikkeket termelő iparágak. A nehézipar fejlődése elengedhetetlen feltétele mindama népgazdasági ágak műszaki felszerelésének és szakadatlan fejlődésének, amelyek közfogyasztási cikkeket állítanak elő, a könnyűipart és az élelmiszeripart is beleértve.

A társadalmi termelés két osztálya közti helyes arány tehát megköveteli mindenekelőtt a termelőeszközöket előállító iparágaknak, s elsősorban a nehéziparnak és a nehézipar szívének — a gépgyártásnak elsődleges fejlődését. Továbbá, megköveteli a fogyasztási cikkeket termelő iparágak fejlődését, a néptömegek állandóan növekvő szükségleteinek a termelőerők adott színvonalán maximálisan lehetséges kielégítéséhez szükséges méretekben.

A Szovjetunióban a nehézipar fejlődése alapján megvalósul a közfogyasztási cikkeket termelő iparágak fellendülése. Az 1925-től 1954-ig terjedő időszak folyamán a termelőeszközök termelése egészében mintegy 60-szorosára, a fogyasztási cikkek termelése pedig 14-szeresére növekedett. 1954-ig a termelőeszközök termelése 1940-hez képest az egész iparban majdnem 3,5-szeresére, a fogyasztási cikkek termelése pedig 2-szeresére növekedett. A közfogyasztási cikkek termelésének növekedési üteme és elért színvonala még nincs összhangban a lakosságnak e cikkekben mutatkozó megnövekedett szükségleteivel. A nehézipar fejlesztése terén elért eredmények alapján létrejöttek a közfogyasztási cikkek termelésének gyors fejlesztéséhez szükséges reális feltételek.

Ebből kiindulva a Kommunista Párt és a szovjet állam a nehézipar elsősorban való fejlesztése alapján a mezőgazdaság, a könnyűipar és az élelmiszeripar gyors fejlesztésének széleskörű programját valósítja meg, hogy rövid időn belül megoldja a napirendre tűzött feladatot: jelentősen növelje a közfogyasztási cikkek termelését, tovább növelje a szovjet nép anyagi jólétét, s még magasabbra emelje kulturális színvonalát.

A népgazdaság tervszerű fejlődése szempontjából igen ko-

moly jelentősége van az ipar és a mezőgazdaság közötti helyes arány megállapításának. Az ipar és a mezőgazdaság fejlődése közötti arány hivatott biztosítani egyfelől azt, hogy vezető szerepe legyen az iparnak, mely a mezőgazdaságot fejlett technikával és a falut iparcikkekkel látja el, másfelől a kolhoz- és szovhoztermelés további növekedését, a városi lakosság élelmiszerellátása és az ipar nyersanyagellátása érdekében.

A szocialista mezőgazdaság megvalósulása óta a kolhozrendszer alapján nagy eredményeket ért el. A mezőgazdaság fejlődésének üteme azonban nem elegendő a társadalom mezőgazdasági termékekben mutatkozó növekvő szükségleteinek kielégítéséhez. Míg az ipari termelés 1940-től 1952-ig 2,3-szeresére növekedett, addig a mezőgazdaság teljes termelésének növekedése — összehasonlító árakon számítva — mindössze 10% volt. Különösen elmaradnak az olyan fontos mezőgazdasági ágak, mint a gabonatermelés, az állattenyésztés, a burgonya- és zöldségtermelés. Ennek következtében szemmelláthető aránytalanság keletkezett egyfelől a lakosság megnövekedett gabona-, hús-, tejtermék-, zöldség-, gyümölcs- stb. szükséglete, másfelől a mezőgazdasági termelés színvonala között.

A mezőgazdaságnak ez a társadalom növekvő szükségletei mögötti elmaradása lehetetlenné tette, hogy a közfogyasztás elérje azt a színvonalat, amely az ország ipari fejlettségének jelenlegi fokán elérhető lett volna. A nehézipar hatalmas fejlődése megteremtette a szocialista mezőgazdaság gyorsütemű fellendítéséhez szükséges feltételeket. Lehetővé és szükségessé vált a mezőgazdasági termelés fejlődési ütemének erőteljes meggyorsítása. Az SZKP KB 1955. évi januári teljes ülése ebből kiindulva azt a feladatot tűzte ki, hogy a legközelebbi öt-hat év folyamán növeljék az országban betakarított szemestermények teljes mennyiségét legalább évi 10 milliárd pudra, s növeljék a fő állatitermékek termelését több mint kétszeresére, s ilyenformán érjék el a lakosság növekvő élelmiszerszükségletének bőséges kielégítését és a könnyűipar nyersanyagellátásának biztosítását.

Az ipar és a mezőgazdaság között, éppen úgy, mint az iparon és a mezőgazdaságon belül az egyes termelési ágak között, szoros kölcsönös kapcsolat áll fenn. Ezért a termelés zavartalan fejlődéséhez nemcsak az ipar és a mezőgazdaság között, hanem az egyes iparágak, például a kitermelő és a feldolgozó ipar között, s ugyanígy az egyes mezőgazdasági ágak között is helyes arányokra van szükség. Így például az állattenyésztés huzamos elmaradása hátráltatja a könnyűipar, s ezen belül az élelmiszeripar további fejlődését. Az állattenyésztés fejlődését viszont hátráltatja a megfelelő takarmánybázis hiánya és a gabonatermelés elmaradása. A szovjet állam az állattenyésztésnek, az állattenyésztés takarmánybázisának és a szemestermények termelésének erőteljes fejlesztése útján kiküszöböli ezt az aránytalanságot.

A dolgozó tömegek mezőgazdasági termékek és iparcikkek iránti szakadatlanul növekvő keresletének tervszerű, zavartalan kielégítése csak azzal a feltétellel lehetséges, ha a lakosság nö-

vekvő pénzjövedelme és az egyéni fogyasztást szolgáló áruk tömege között — az árszínvonal figyelembevételével — megvan az összhang, ha helyes arány van a közszükségleti cikkek termelésének növekedése és az áruforgalom fejlődése között.

A dolgozók részéről a különböző áruk iránt megnyilvánuló kereslet — a munkások és alkalmazottak reálbérének, valamint a kolhozparasztok jövedelmének a legutóbbi évek folyamán végbement jelentős növekedése következtében — sokkal gyorsabban növekszik, mint a közszükségleti cikkek és az élelmiszerek termelése. A mezőgazdaság nagyarányú fellendítésére, s az iparcikkek és élelmiszerek termelésének a nehézipar további fejlesztése alapján történő növelésére vonatkozóan a Kommunista Párt és a szovjet állam által elfogadott, és sikeresen megvalósuló program van hivatva ennek az aránytalanságnak a kiküszöbölésére.

A szocializmus megszüntette a felhalmozásnak és fogyasztásnak a kapitalizmusra jellemző antagonisztikus ellentmondását. A szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményével összhangban a fogyasztás és a felhalmozás helyes arányainak biztosítaniok kell mind a szocialista termelés szakadatlan növekedését — a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztése és a legfejlettebb technika alkalmazása alapján, mind pedig a néptömegek anyagi jólétének és kulturális színvonalának rendszeres emelkedését.

Az erőforrásoknak az egyes népgazdasági ágak közötti elosztása terén az arányok sok tekintetben attól függnek, hogy mennyire ésszerűen hasznosítják ezeket az erőforrásokat. Ha például az egy szerszámgép előállításánál felhasznált fém átlagos mennyisége csökken, akkor csökken az egész szerszámgépgyártás fémszükséglete, vagy növekszik az előállított szerszámgépek mennyisége. Ez viszont a kohászati ipar és a gépgyártás közötti arányok megváltozására vezet. Az erőforrások ésszerű és gazdaságos hasznosítása egyike azoknak a feltételeknek, amelyek biztosítják a termelés szakadatlan és gyors növekedését.

A népgazdaság arányos fejlődése megköveteli a szocialista termelés ésszerű elhelyezését: az ipar közelebb vitelét a nyersanyagforrásokhoz és a fogyasztási területekhez; a különböző vidékek gazdaságának komplex fejlesztését, sajátosságaik szem előtt tartásával, az egyes termelési ágak helyes összekapcsolása és a helyi erőforrások lehető legteljesebb kihasználása alapján; az ésszerűtlen és a nagy távolságokra történő vasúti és vízi szállítások csökkentését; a nemzeti köztársaságok gazdasági és kulturális fellendülését.

A termelés szocialista területi elhelyezése az ország gazdasági körzetesítésén alapul. A *gazdasági körzetesítés* azt jelenti, hogy az ország egész területét terv alapján egyes nagy körze-

tekre osztják, gazdasági és természeti sajátosságaiknak megfelelően.

Mint már mondottuk, a szocialista rend előnyei folytán a Szovjetunióban komoly eredményeket értek el a termelés észszerű elhelyezése terén. Ezeket az előnyöket azonban még korántsem használják ki teljes mértékben, s ennek következtében hiányosságok észlelhetők a termelés elhelyezése tekintetében, amelyek részleges aránytalanságokat idéznek elő a népgazdaságban, akadályozzák a helyi erőforrások ésszerűbb és hatékonyabb hasznosítását, s fölöslegesen nagy távolságokra történő és egymást keresztező szállításokat tesznek szükségessé.

Így például Délen, az Uralban és Kelet-Szibériában az egyes hengereltvas-fajták termelése és fogyasztása közötti aránytalanság elkerülhetetlenül arra vezet, hogy tömegméretekben kell lebonyolítani egymást keresztező vas-szállításokat. A Szovjetunió európai részében a széntermelésnek a szénszükséglet mögötti lemaradása folytán óriási távolságokra történő szénszállításokat kell lebonyolítani.

Szibériából és Közép-Ázsiából évente mintegy 2000 vagon mosatlan gyapjút szállítanak az Ukrán SZSZK-ban levő gyapjúmosodákba, s évi 500 vagonig terjedő mennyiségben szállítanak mosott gyapjút Ukrajnából Szibériába, Közép-Ázsiába és a Távol-Keletre.

Halaszthatatlanul szükségessé vált, hogy egy 10—15 éves időszakra szóló, tudományosan megalapozott tervezetet dolgozzanak ki a Szovjetunió fontosabb iparágainak fejlesztésére és területi elhelyezésére.

A szocializmusból a kommunizmus felső fokára való átmenet körülményei között a népgazdaság fejlődésének olyan arányaira van szükség, amelyek biztosítják a szocialista termelés további erősödését és fejlődését, a kommunizmus anyagi-termelési bázisának fokozatos megteremtését és a termékbőséget.

Olyan körülmények között, amikor több kapitalista hatalom fegyverkezési versenyt folytat, s az imperializmus agresszív körei háborús terveket szőnek a szocialista tábor országai ellen, a szocialista gazdaságban a népgazdasági arányoknak hatalmas gazdasági bázist kell biztosítaniok a szocializmus országa számára — kívülről jövő ellenséges támadás esetére. A szocialista ipar és a kolhoztermelés gyors fejlődése a Szovjetunió gazdasági függetlenségének és védelmi képességének növekedése szempontjából igen fontos tényező.

Az egységes, hatalmas szocialista tábor fennállása szükségessé teszi az e táborhoz tartozó valamennyi ország gazdaságának terv szerinti összehangolását.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok közötti gazdasági együttműködés és kölcsönös segítségnyújtás megkönnyíti a szocialista építés feladatainak megoldását, a kapitalista világ-

tól való gazdasági függetlenségük növekedésére, védelmi képességük erősödésére vezet, elősegíti a kommunizmus felépítését a Szovjetunióban.

A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocialista tervezés. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből fakadó követelményeket a Kommunista Párt és a szocialista állam a dolgozó tömegek alkotó tevékenységét megszervező és irányító tervek segítségével váltja valóra. A népgazdasági terv szerinti irányítása a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának egyik legfontosabb vonása. „A szocialista államnak a gazdaság terv szerinti fejlesztésével lehetősége nyílik a termelés szakadatlan, gyors és általános növekedésének biztosítására, a nép szükségleteinek legteljesebb kielégítésére. A terv a Szovjetállam kezében milliók munkáját megszervező és irányító hatalmas erő"[1].

A szocialista tervezés szigorúan tudományos alapokra támaszkodik, megköveteli a kommunista építés gyakorlatának állandó általánosítását, a tudomány és a technika minden vívmányának felhasználását. A népgazdaságot terv szerint irányítani annyit jelent, mint előre látni. A tudományos előrelátás az objektív gazdasági törvények ismeretén alapul, és a társadalom gazdasági fejlődésének időszerűvé vált szükségleteiből indul ki.

A szocialista gazdaság helyes tervezésének legelső feltétele a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének elsajátítása és hozzáértő felhasználása.

A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényét nem szabad összetéveszteni a népgazdaság tervezésével, amit a szocialista állam megfelelő szervei végeznek, nem szabad összetéveszteni a népgazdaság éves és ötéves terveivel. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye objektív gazdasági törvény. Ez a törvény lehetővé teszi, hogy az állami szervek helyesen tervezzék meg a társadalmi termelést. A lehetőség azonban nem a valóság. A lehetőség valóra váltásához meg kell tanulni a tervszerű fejlődés törvényének alkalmazását, olyan terveket kell készíteni, amelyek teljes mértékben megfelelnek e törvény követelményeinek.

A gyakorlatban a tervek nem mindig számolnak teljes mértékben a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből fakadó követelményekkel. Ha ezeket a követelményeket megsértik, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye úgy ad életjelt magáról, hogy a népgazdaság egyes területein aránytalan-

[1] *N. A. Bulganyin.* Az iparfejlesztés feladatairól. Beszámoló az SZKP KB 1955 július 4-i plénumán. Szikra 1955. 55. old.

ságok keletkeznek, zavarok állnak elő a termelés és a forgalom normális folyamatában. Ha például bizonyos mennyiségű gépkocsi gyártását iktatják tervbe, de ugyanakkor nem tervezik meg a szükséges acéllemez-mennyiséget, ez arra vezethet, hogy nem teljesítik a gépkocsigyártás tervét. Az a nyersvastermelési terv, amelyet nem biztosítanak megfelelő kokszterméléssel — megvalósíthatatlan.

A tervező szervek feladata az, hogy a tervek összeállítása során helyesen számoljanak a tervszerű fejlődés törvényének követelményeivel, s ne engedjenek becsúszni aránytalanságokat, ha pedig aránytalanságok keletkeznek, idejekorán gondoskodjanak kiküszöbölésükről. A népgazdaság zavartalan fejlődése szempontjából komoly jelentősége van az anyag-, pénz- és munkaerő *tartalékoknak*. A tartalékok lehetővé teszik a népgazdaság egyes területein keletkező aránytalanságok gyors kiküszöbölését, illetve keletkezésük megelőzését, biztosítják az erőforrásokkal való rugalmas manőverezés lehetőségét.

A népgazdaság tervezése tehát akkor járhat kedvező eredménnyel, akkor biztosíthatja a népgazdaság arányos fejlődését és a termelés szakadatlan növekedését, ha helyesen számol a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményekkel, és minden tekintetben összhangban van a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel.

A szocialista tervezés egyszersmind a szocializmus más gazdasági törvényeinek felhasználására is támaszkodik. Így például elengedhetetlen feltétele a gazdaság terv szerinti irányításának a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének felhasználása. Ez a törvény anyagilag érdekeltté teszi a dolgozókat a munka termelékenységének emelésében, s a szocialista termelés egyik hajtóereje.

A szocialista tervezés feltételezi az értéktörvény érvényesülésével kapcsolatos gazdasági eszközök: az ár, a pénz, a kereskedelem, a hitel múlhatatlan felhasználását. A terv szerinti irányítás eszköze az önálló elszámolás, amely gazdaságos termelésre, a belső tartalékok mozgósítására, a termelés önköltségének csökkentésére és a vállalat jövedelmezőségének fokozására ösztönöz.

A szocialista tervezés megköveteli a hazai és a külföldi tudomány és technika legújabb vívmányainak beható tanulmányozását és messzemenő felhasználását avégett, hogy a népgazdaság valamennyi ágában biztosítani lehessen a gyors technikai haladást, a technológia szakadatlan tökéletesedését és a munka termelékenységének állandó emelkedését.

A Kommunista Párt és a szocialista állam a szocializmus

gazdasági törvényeinek követelményeiből kiindulva, a gazdasági és kulturális építés tapasztalatainak leszűrésével, s a szocialista ország életét befolyásoló belső és külső körülmények összességének figyelembevételével — minden egyes szakaszban megállapítja az állami tervek legfontosabb gazdasági és politikai feladatait. Ezeknek megfelelően állapítják meg valamennyi népgazdasági ágra vonatkozóan a termelés nagyságát, a termelés növelésének ütemét, a beruházások méreteit, a munkabér színvonalát stb.

A Szovjetunió népgazdaságának terv szerinti irányítását a Kommunista Párt által megadott irányelvek alapján a Szovjetunió Minisztertanácsa és a szövetségi köztársaságok Minisztertanácsai valósítják meg. Állami terveket az egész népgazdaságra vonatkozóan, továbbá gazdasági ágak, egyes gazdasági szervek, köztársaságok, határterületek, területek és az ország egyes gazdasági körzetei szerint dolgoznak ki. A tervek kidolgozását és teljesítésük ellenőrzését a Szovjetunió Minisztertanácsának a távlati tervezést végző Állami Tervbizottsága (Goszplan), a Szovjetunió Minisztertanácsának a folyó tervezést végző Állami Gazdasági Bizottsága (Goszekonomkomisszija), a Szovjetunió és a köztársaságok minisztériumai, valamint a saját tervező szervekkel rendelkező helyi szovjetek végzik.

A szocialista tervezés a gazdasági fejlődés több évre érvényes fő irányát kifejező *távlati tervek* és a rövidebb időtartamra érvényes konkrét munkaprogramot jelentő *folyó tervek* összekapcsolására épül. A távlati tervekhez tartoznak a népgazdaság fejlesztésének ötéves tervei és a hosszabb időre szóló tervek. A folyó tervekhez tartoznak az *évi tervek*. A folyó terveket a távlati tervek alapján készítik el.

A távlati tervezés a szocialista gazdaság fejlődése arányában egyre nagyobb jelentőségre tesz szert. Lenin hangsúlyozta, hogy „nem lehet dolgozni, ha nincs hosszabb időre szóló és komoly sikerre számító tervünk"[1].

A Szovjetunió Állami Tervbizottságának feladatai közé tartozik az ötéves tervek kidolgozása évekre történő beosztással, továbbá az egyes népgazdasági ágak és az egész népgazdaság fejlődésére vonatkozó távlati tervek kidolgozása hosszabb — 10—15 éves időszakra.

A Szovjetunió Állami Gazdasági Bizottságának feladatai közé tartozik az ötéves tervek alapján az évi állami népgazdaságfejlesztési tervek kidolgozása, továbbá a műszaki ellátási és

[1] *Lenin.* Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 528. old.

anyagellátási tervek kidolgozása negyedévekre történő beosztással.

Minden állami vállalatnak (gyár, bánya, szovhoz, gép- és traktorállomás stb.) saját *műszaki-termelési-pénzügyi terve* van (tyehpromfinplan), amelyet az állami tervfeladatok alapján állítanak össze, s amely a vállalat termelési-műszaki és pénzügyi tevékenységének összesített terve.

A szocialista gazdaság tervszerű fejlődése megköveteli, hogy a főbb mutatók tekintetében érvényesülő terv szerinti központosított gazdasági irányítás elvét összekapcsolják a helyi szervek számára a tervezés terén szükséges önállóság és kezdeményezés biztosításával. A tervezés terén igen nagy jelentősége van a helyi feltételek és sajátosságok figyelembevételének. A tervezés sablonos, e sajátosságokat figyelmen kívül hagyó felfogása ellenkezik a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből fakadó követelményekkel. A terv szerinti irányítás túlhajtott centralizációja, az a kísérlet, hogy a helyi feltételek és lehetőségek kellő ismerete és figyelembevétele nélkül a legapróbb részletekig a központból tervezzenek, hibákra vezet a tervezésben, gúzsba köti a helyi kezdeményezést, megakadályozza a helyi erőforrások és a szocialista gazdaság különböző ágaiban, illetve az egyes vállalatoknál fellelhető óriási tartalékok maradéktalan kihasználását.

A kolhozok terv szerinti állami irányításának bizonyos sajátosságai vannak, amelyek a szövetkezeti-kolhoztulajdon jellegéből következnek. A szocialista állam a kolhozok terv szerinti irányítása során a kolhozparasztok tömegeinek öntevékenységére támaszkodik. A kolhozok és a kolhozparasztok kezdeményezése egyik döntő tényezője a mezőgazdaság fellendítésének, az egyes körzetekre és kolhozokra jellemző gazdasági és természeti feltételek teljes kihasználásának.

A helyes tervezési rendszer feltételezi, hogy a központi tervező szervek megállapítsák a területek, határterületek és köztársaságok számára a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági termékek állami beadása terén a *fő és döntő* mutatókat és feladatokat. Ezeket a feladatokat az árutermelést illetően abból a megfontolásból kiindulva állapítják meg, hogy biztosítani kell a lakosság élelmiszerszükségleteinek és az ipar nyersanyagszükségleteinek kielégítését. A kolhozok a földművelési termékek és az állatitermékek beadásával kapcsolatban kitűzött feladatok alapján saját belátásuk szerint állapítják meg az egyes növények vetésterületének méreteit, az állattenyésztés hozamának emelését és az egyes állatfajták darabszámát. A kolhozok vezetősége által kidolgozott *évi termelési terveket* a kolhozparasztok közgyűlése vitatja meg és hagyja jóvá.

A szocialista tervezés módszereinek további tökéletesítése a tervezés centralizálásának a fő és döntő mutatók tekintetében való következetes megvalósítása mellett feltételezi a helyi szervek, ipari vállalatok, szovhozok és kolhozok szerepének minden módon való növelését, kezdeményezésük felkarolását a termelés terv szerinti irányítása terén, valamint az egyes gazdasági körzetek, mezőgazdasági övezetek, vállalatok és kolhozok viszonyaihoz alkalmazkodó differenciált tervezés biztosítását.

A népgazdaság terv szerinti irányítása megköveteli a gazdaság *vezető láncszemeinek* kiválasztását. A tervben kiemelik azokat a legfontosabb gazdasági ágakat, amelyektől az egész népgazdasági terv sikeres teljesítése függ. Az ötéves tervek vezető láncszemei a nehézipar, s ezen belül a gépgyártás különböző ágai, mivel ezek határozzák meg valamennyi iparág és az egész népgazdaság fejlődését. Ezeket az iparágakat látják el elsősorban termelőeszközökkel, munkaerővel és pénzeszközökkel. A vezető iparágaknak megfelelően tervezik a többit is, oly módon, hogy ennek alapján bekövetkezzék az egész népgazdaság fellendülése, és megvalósuljon a népgazdaság egyes alkotó részeinek lehető legésszerűbb egybehangolása.

A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye megköveteli az egyes gazdasági ágak fejlesztésére vonatkozó tervek szigorú egybehangolását és egységes gazdasági tervben való egyesítésüket. „Az egyes termelési ágak terveit szigorúan össze kell hangolni, egybe kell kapcsolni és ezekből a tervekből kell összeállítani azt az egységes tervet, amelyre oly nagy szükségünk van"[1].

A gazdasági tervek a mutatók bizonyos körét foglalják magukban: a *természetbeni* mutatókat (termékfajták, a készítmények választéka stb.) és a *pénzbeni* mutatókat (a termelés összege, önköltség, bevételek és kiadások stb.). A természetbeni és pénzbeni mutatók közül kiemelkednek a *minőségi* mutatók (a munkatermelékenység emelkedése, az önköltség csökkenése, a rentabilitás, a termékek minőségének javulása, a termelőeszközök — berendezések, erő- és szerszámgépek, nyersanyagok stb. kihasználásának hatékonysága). A mezőgazdasági termelés fő mutatója a maximális termékmennyiség elérése minden 100 hektár mezőgazdasági területről, az egy termékegységre eső lehető legkisebb munka- és termelőeszköz-ráfordítással.

A népgazdaság fejlesztésének terve a következő részekből áll: az ipar és a mezőgazdaság termelési programja; a szállítások és a közleke-

[1] *Lenin*. Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 528. old.

dés fejlesztésének terve; a beruházások, az új technika fejlesztésének és bevezetésének terve; a népgazdaság állami ellátási terve; a munkaerőre és a munkabérre vonatkozó terv; az áruforgalom és a begyűjtés terve; a szociális és kulturális intézkedések terve; a termelés önköltségének terve; a népgazdaság fejlesztésének terve szövetségi köztársaságonként és gazdasági körzetenként; a népgazdasági terv összesítő része, amely a népgazdaság fejlesztésének általános mutatóit és az egyes iparágak szerinti legfontosabb feladatokat foglalja magában. A terv legáltalánosabb mutatója a nemzeti jövedelem növekedése, s ezen belül a fogyasztási alap és a felhalmozási alap aránya. Az állami tervezés szerves része az áraknak, a pénzügyeknek (az állami költségvetésnek, az Állami Bank hitelterv énak és pénztári tervének), valamint a külkereskedelemnek a tervezése.

Az új technika fejlesztésének és bevezetésének terve a termelési folyamatok gépesítésével és automatizálásával, az új gépek és anyagok termelésére való berendezkedéssel, az élenjáró technológiai folyamatok bevezetésével, valamint az új technikával összefüggő legfontosabb tudományos-kutató, tervezési és kísérleti munkákkal kapcsolatos legnagyobb, népgazdasági jelentőségű feladatokat foglalja magában.

A szocialista tervezés terén egyre növekvő jelentőségre tesz szert a termelőerők helyes területi elhelyezése, a gazdasági körzetek komplex fejlesztése és a Szovjetunió népgazdaság-fejlesztési terveinek a népi demokratikus országok gazdasági terveivel való egybehangolása.

Az egyik legfontosabb módszer, amellyel a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből fakadó követelményekkel összhangban levő helyes népgazdasági arányok megállapíthatók — a *mérleg*-rendszer kidolgozása. A szocialista állam mérlegek alapján állapítja meg a népgazdaság fejlődésének természetbeni és pénzbeni formában kifejezett arányait, mérlegek alapján határozza meg az erőforrásokat, s az egyes termelési ágak és termékfajták közötti elosztásukat. Az erőforrások és a szükségletek összevetése lehetővé teszi a népgazdaság szűk keresztmetszeteinek, az egyes termelési ágak fejlődési színvonala és üteme közötti aránytalanságoknak a felfedését, s a szűk keresztmetszetek kiküszöbölésére alkalmas rendszabályok megjelölését. Ugyanakkor a mérlegrendszer lehetővé teszi újabb erőforrások feltárását — a nyersanyaggal és segédanyagokkal való takarékoskodás, továbbá a berendezések jobb kihasználása révén. Ezeket az erőforrásokat a termelés és a fogyasztás növelésére használják fel.

A mérlegek anyagmérlegekre (természetbeni mérlegekre), pénzformában kifejezett mérlegekre és munkaerőmérlegekre oszlanak.

Az *anyagmérlegek* természetbeni formában kifejezve mutatják meg az arányt az egyes termékek vagy termékcsoportok termelése és fogyasztása között. Az anyagmérlegeket a fontosabb termékek szerint állítják össze, például: szerszámgépek, érc, fém, gyapot és más termelőeszközök mérlege, fogyasztási cikkek: hús, cukor, vaj stb. mérlege.

Az anyagmérlegek elengedhetetlenek ahhoz, hogy minisztériumok és egyes gazdasági szervek szerint össze lehessen állítani valamennyi népgazdasági ág termelőeszközökkel való anyagi ellátásának terveit. Ezekben

a tervekben irányozzák elő haladó normák bevezetése alapján a berendezések, a nyersanyag, a fűtőanyag stb. felhasználásának megjavítását.

A *pénzformában kifejezett mérlegekhez* tartoznak a lakosság pénzjövedelmének és pénzkiadásának mérlege, a nemzeti jövedelemnek és elosztásának mérlege és mások.

A *munkaerőmérlegek* a népgazdaság munkaerőben és szakképzett káderekben mutatkozó szükségletét, s e szükséglet kielégítésének forrásait határozzák meg.

A legáltalánosabb mérleg — a *népgazdasági mérleg,* amely a szocialista gazdaság alapvető arányait jellemző gazdasági mutatószámokat foglalja össze. A népgazdasági mérleg a következő fő mérlegeket foglalja magában: a társadalmi össztermék mérlege, a nemzeti jövedelem mérlege, a munkaerő-mérleg.

A szocialista tervezés keretében kidolgozott tervek, amelyek a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményeket tükrözik, *utasítás* jellegűek. Az állami tervek nem prognózis-tervek, hanem utasítás jellegű tervek, amelyek kötelezőek a vezető szervekre, s amelyek az egész ország gazdasági fejlődésének irányát megszabják.

Miután az állami terveket a szocialista állam legfelsőbb szervei jóváhagyták, ezek törvényerőre emelkednek, s végrehajtásuk kötelező. A gazdasági vezetők kötelesek biztosítani, hogy minden vállalat hónapról hónapra, negyedévről negyedévre ütemesen és egyenletesen teljesítse a tervet, mégpedig nemcsak globálisan, hanem választék szerint is, továbbá kötelesek törekedni a termékek minőségének rendszeres javítására és a tervben megszabott önköltségcsökkentésre.

A szocialista tervezésnek igen fontos sajátossága az, hogy az arányosság biztosítását összekapcsolja a szocialista termelés szüntelen fejlődésével, a technikai haladással. A népgazdaság fejlődésének a tervben megállapított arányai nem merevek és nem változhatatlanok. A szocialista tervezés aktív, mozgósító jellegű. A tervek az emberek millióinak munkáját irányítják országos méretekben, világos perspektívát tárnak a dolgozók elé, munkahőstettekre lelkesítenek. A terv a tömegek eleven alkotó tevékenysége. A termelési tervek realitása — a dolgozók milliói, akik új életet alkotnak.

A terv összeállítása csak kezdete a tervezésnek. Lenin, amikor Oroszország villamosításának tervét (GOELRO) a párt második programjának nevezte, hangsúlyozta, hogy „ezt a programot minden nap, minden műhelyben, minden egyes járásban javítani, csiszolni, tökéletesíteni és módosítani fogják"[1]. Minden

[1] *Lenin.* Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 532. old.

tervet helyesbítenek, módosítanak és tökéletesítenek menetközben, a tömegek tapasztalatai alapján, a teljesítés eredményeit számbavéve, mert egyetlen terv sem láthatja előre mindazokat a lehetőségeket, amelyek a szocialista rend méhében rejlenek, s amelyek csupán a munka folyamán tárulnak fel. A terv megvalósításáért a gyárakban, szovhozokban, kolhozokban folytatott harc során kibontakozik a tömegek alkotó kezdeményezőkészsége, és aktivitása, kifejlődik a szocialista munkaverseny, s a gazdaság gyors fellendülésének új tartalékai kerülnek napvilágra. A tömegek mozgósításának feladatát a Kommunista Párt, s ennek irányításával az állami és társadalmi szervezetek, a szakszervezetek, a komszomol valósítják meg. A tömegeknek a népgazdaságfejlesztési tervek teljesítéséért folyó harcban tanúsított aktivitása az egyik legfontosabb feltétele a tervek sikeres teljesítésének és túlteljesítésének, az egyik legfontosabb feltétele annak, hogy meggyorsuljon a kommunista társadalom építésének üteme.

A szocialista tervek csak abban az esetben tölthetnek be mozgósító szerepet, ha a tervező szervek a kommunista építés gyakorlatában, a tömegek alkotó munkája során születő újhoz, élenjáróhoz igazodnak. A terveket nem a termelésben elért számtani átlagnormákra, hanem a munkaráfordítás, a berendezéskihasználás, a nyersanyag-, tüzelő- és segédanyag-felhasználás *haladó normáira*, vagyis az élenjáró vállalatok és a legkiválóbb dolgozók tapasztalataihoz igazodó normákra kell alapozni.

A Kommunista Párt és a szovjet állam erélyes harcot folytat a laza, senkit sem mozgósító tervek készítésére irányuló kísérletek, a szűk keresztmetszetekhez igazodás ellen, ugyanúgy, mint a túlméretezett tervezés, a szocialista gazdaság reális fejlődési lehetőségeivel nem számoló tervkovácsolás ellen. A szocialista tervezés megköveteli a kérlelhetetlen harcot az államellenes, lokálpatrióta és szakmai soviniszta törekvések ellen, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy az egyes vállalatok, vidékek vagy gazdasági szervek érdekeit megpróbálják szembeállítani az országos érdekekkel.

A népgazdaság terv szerinti irányításának egyik igen fontos része a *tervteljesítés ellenőrzése*, ami lehetővé teszi annak megállapítását, hogy mennyire áll összhangban a terv a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményekkel, és hogyan teljesítik a tervet. A tervteljesítés ellenőrzése lehetővé teszi, hogy még idejekorán felfedjék az aránytalanságokat, elejét vegyék új aránytalanságok keletkezésének a gazdaságban, új termelési tartalékokat hozzanak felszínre, s szükség esetén módosításokat eszközöljenek a népgazdasági terveken.

A szocialista gazdaság terv szerinti irányításának biztosításához elengedhetetlenül szükséges az egységes népgazdasági nyilvántartási rendszer. Lenin szerint „a szocializmus — mindenekelőtt nyilvántartás". A terv szerinti szocialista építés elképzelhetetlen helyes nyilvántartás nélkül. Nyilvántartás viszont elképzelhetetlen statisztika nélkül. A szocialista gazdaságban a nyilvántartás és a statisztika szervesen összefügg a népgazdasági tervvel. A tervteljesítésre vonatkozó statisztikai adatok nélkülözhetetlen anyagot jelentenek a következő időszakra szóló tervek összeállításához. A nyilvántartás és a statisztika szocialista rendszere lehetővé teszi a terv egészében és részleteiben való teljesítésének ellenőrzését.

A tervgazdaság előnyei. A népgazdaság tervszerű fejlődése óriási előnyöket biztosít a szocialista társadalomnak a kapitalizmussal szemben.

A kapitalizmussal ellentétben, ahol az arányosság csak véletlenszerűen fordul elő, s a gazdaság időszakonként megismétlődő válságokon át, ciklikusan fejlődik, a szocialista gazdaság szakadatlanul, töretlen ívben és gyors ütemben fejlődik, azoknak az arányoknak alapján, amelyeket a szocialista állam a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének és a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban állapít meg. A szocialista gazdaság nem ismeri a pusztító gazdasági válságokat, amelyek roppant anyagi károkat okoznak a társadalomnak, és időről időre visszavetik fejlődésében.

A Szovjetunióban a háború előtti ötéves tervek idején, vagyis mintegy 13 év alatt ugrás ment végbe, amely az országot elmaradott országból élenjáró országgá, agrárországból ipari országgá változtatta. A tőkés világ ez alatt az idő alatt két gazdasági válságon ment át (1929—1933-ban és 1937-ben), amelyek a termelőerők óriási pusztulásával, a munkanélküliség óriási növekedésével és a tömegek elnyomorodásának erős fokozódásával jártak együtt. A háború óta a Szovjetunió szocialista gazdasága tervszerűen és szüntelenül előre halad, míg az Egyesült Államok és több más tőkés ország ebben az időszakban 1948—1949-ben válságon ment át, amely a termelés visszaesésével és a munkanélküliség növekedésével járt. A termelésnek válságra emlékeztető visszaesésére került sor az Egyesült Államokban 1953—1954-ben is.

A szocialista tervgazdaság kizárja a munkanélküliséget, és biztosítja a társadalom minden munkaerejének hasznosítását. A tőkés gazdaság elkerülhetetlenül munkanélküliséget szül, s a kapitalisták a munkanélküliséget eszközül használják fel arra, hogy olcsó munkaerőt biztosítsanak vállalataik számára.

A tervgazdaság a termelés olyan fejlődését feltételezi, amely az egész társadalom szükségleteinek kielégítésére irányul. A ka-

pitalisták azokba a gazdasági ágakba fektetik tőkéjüket, amelyekben magasabb a profitráta.

A szocialista tervgazdaság biztosítja a tudománynak és technikának a népgazdaság szükségleteivel összhangban álló fejlődését. A kapitalizmusban a technika fejlődése a konkurrencia és a termelési anarchia törvényének van alávetve, rendkívül egyenetlenül megy végbe, s elkerülhetetlenül fokozza a termelés aránytalanságát.

A rentabilitás kapitalista elvével ellentétben, amely a maximális profit biztosítását tartja szem előtt, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocialista tervezés biztosítja a rentabilitás magasabbrendű formáját: az egész népgazdaság szempontjából vett rentabilitást.

A szocialista tervgazdaság megkíméli a társadalmat a társadalmi munkának a tőkés gazdaságra jellemző nagyarányú pazarlásától, lehetővé teszi valamennyi erőforrás leggazdaságosabb és leghatékonyabb hasznosítását — az egyes vállalatok és az egész népgazdaság viszonylatában egyaránt —, s a termelés növelésének egyre újabb forrásait és tartalékait tárja fel.

A szocialista állam terv alapján határozza meg a vállalatok termelési kapcsolatát, és biztosítja a szocialista termelés lehető legésszerűbb területi elhelyezését.

A Szovjetuniónak a népgazdaság tervezése terén szerzett tapasztalatai világszerte magukra vonják a figyelmet és érdeklődést keltenek. A burzsoá tudósok „tervezett kapitalizmus"-ról szónokolnak, olyan illúziókat próbálnak kelteni a dolgozók körében, hogy a monopóliumok a konkurrencia kiküszöbölésével megteremtik a tőkés gazdaság tervezésének és a gazdasági válságok megszüntetésének feltételeit. De, mint kimutattuk, a tervgazdálkodás döntő előfeltétele — a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye. Márpedig a tőkés társadalomban a termelőeszközök magántulajdona, a konkurrencia és a termelési anarchia törvénye uralkodik. A konkurrenciának a monopolizált vállalatok és iparágak keretein belüli korlátozódásával együtt jár a monopóliumok közötti, valamint a monopolizált és nem-monopolizált vállalatok és iparágak közötti konkurrencia erős kiéleződése. A tőkés országokban menthetetlenül kudarcba fullad a nemzetgazdaság tervezésére és a túltermelési válságok kiküszöbölésére irányuló minden kísérlet. A népgazdaság tervezésének szovjet tapasztalatait messzemenően felhasználják a népi demokratikus országok, amelyek állami tervek alapján sikeresen fejlesztik gazdaságukat.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A népgazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége és lehetősége a termelőeszközök társadalmi, szocialista tulajdonából következik. A népgazdaság tervszerű, arányos fejlodése a szocializmus gazdasági törvénye.

2. A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye a szocialista gazdaságban a szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően szabályozza a termelőeszközök és a munkaerő elosztását. Megköveteli a tervgazdálkodást, a népgazdaság valamennyi ágának arányos fejlődését, az anyag-, munkaerő- és pénzforrások legésszerűbb és leghatékonyabb felhasználását.

3. A szocialista tervezés akkor jár kedvező eredménnyel, ha helyesen számol a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének követelményeivel, és minden tekintetben figyelembe veszi a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeit. A népgazdaság terv szerinti irányítása során felhasználják az értéktörvény érvényesülésével összefüggő gazdasági eszközöket. A népgazdaság helyes fejlődési arányainak megállapítása terén nagy jelentősége van a tervezés mérlegmódszerének.

4. A nepgazdaság terv szerinti irányítása a szocialista állam gazdasági-szervező funkciójának igen fontos vonása. Az állami szervek a népgazdasági terveket azoknak az irányelveknek alapján dolgozzák ki, amelyeket a Kommunista Párt állapít meg — a szocialista építőmunka tapasztalatainak tudományos általánosításából kiindulva, a szocialista gazdasági rend előnyeinek, s az ország külső és belső helyzetének figyelembevételével. Az állami tervek a kommunista építőmunka gyakorlatában, a tömegek alkotómunkájában létrejövő újhoz igazodnak, és utasítás jellegűek. A népgazdaság terv szerinti irányításának elengedhetetlen feltétele a tömegek mozgósítása a tervfeladatok teljesítésére és túlteljesítésére, továbbá a tervteljesítés mindennapos ellenőrzésének megszervezése.

5. A népgazdaság tervszerű, válságmentes fejlődése a szocializmus egyik igen nagy előnye a kapitalizmussal szemben, biztosítja az eszközöknek a burzsoá rend számára elérhetetlen gazdaságos felhasználását, és teljes mértékben lehetővé teszi a termelésnek a néptömegek érdekében történő szakadatlan, gyors és sokoldalú fejlesztését.

XXXI. FEJEZET

A TÁRSADALMI MUNKA A SZOCIALIZMUSBAN

A munka jellege a szocializmusban. A szocialista termelési viszonyok megvalósulása döntő változást jelent a munka jellegében. A munkaerő nem áru többé. A dolgozók olyan termelőeszközökkel, amelyek az ő tulajdonukban vannak, maguknak, társadalmuknak dolgoznak. A munka a szocializmusban — *kizsákmányolástól mentes* munka. A munkás számára „évszázadokon át idegennek végzett munka, a kizsákmányolók javára folytatott kényszermunka után először nyílik lehetőség arra, hogy *sajátmagának dolgozzék*, méghozzá úgy dolgozzék, hogy a modern technika és kultúra minden vívmányára támaszkodik"[1].

Míg a kapitalizmusban a kényszerű munka közvetlenül mint magánmunka jelentkezik, s társadalmi jellege csak a piacon, mintegy az árutermelők háta mögött tűnik ki, a szocializmusban a munka *közvetlenül társadalmi jellegű*, s országos méretekben tervszerűen van megszervezve. Ennek következtében minden egyes dolgozó munkája közvetlenül az egész társadalmi munka egy részeként jelenik meg. A társadalmi munka tervszerű megszervezése lehetővé teszi, hogy a munkaerőforrásokat az egész társadalmat átfogó méretekben a legteljesebben hasznosítsák, amire a kapitalizmusban nincs lehetőség.

A szocializmusban döntő módon megváltozott a dolgozó ember társadalmi helyzete. A kapitalizmussal ellentétben, ahol az ember helyzetét társadalmi származása és vagyona határozza meg, a szocialista társadalomban az ember helyzete csak munkájától és egyéni képességeitől függ.

A kizsákmányolástól való megszabadulás és a dolgozó ember társadalmi helyzetének megváltozása fordulatot idéz elő az embernek a munkáról alkotott nézeteiben, megteremti a munkához való új viszonyt. Míg a kizsákmányoló rend évszázadokon át a dolgozók sok nemzedékébe a munkától, mint súlyos és megszégyenítő tehertől való idegenkedést oltotta be, a szocializmus a munkát becsület, dicsőség és hősiesség dolgává, s mindinkább *alkotó* jellegűvé teszi. A szocialista társadalomban a dolgozó embert, ha jól dolgozik, kezdeményező készségről tesz tanúságot a termelés tökéletesítése terén, tisztelet és dicsőség övezi.

---

[1] *Lenin.* Hogyan szervezzük meg a versenyt? Lásd *Lenin* Művei. 26. köt. Szikra 1952. 421. old.

Mindez a munka újabb, a kapitalizmusban soha nem látott *társadalmi ösztönzőerőit* teremti meg.

Ugyanakkor azonban a munka a szocializmusban még nem vált a társadalom valamennyi tagjának elsőrendű életszükségletévé, a társadalomnak még nem minden tagjánál vált szokássá, hogy a köz javára dolgozzék. A szocializmus fokán a kapitalista csökevények még nem vesztek ki teljesen az emberek tudatából. A nagy többségben levő olyan dolgozók mellett, akik becsületesen teljesítik a társadalommal szemben fennálló kötelezettségeiket, és alkotó kezdeményezést tanúsítanak a munkában, vannak még olyanok, akik nem teljesítik lelkiismeretesen kötelességüket, megsértik a munkafegyelmet. Az ilyen emberek arra törekednek, hogy minél kevesebbet adjanak a szocialista társadalomnak és minél többet kapjanak tőle.

A szocializmusban jelentős maradványai vannak még a régi munkamegosztásnak — megvannak a szellemi és a fizikai munka, a munkás és a paraszt munkája közötti lényeges különbségek, a szakképzett munka és az egyszerű munka, a nehéz és a könnyű munka közötti különbségek. A régi munkamegosztás e maradványai csak fokozatosan, a szocializmus termelőerőinek fejlődése és a kommunizmus anyagi-termelési alapjának megteremtése arányában küszöbölődnek ki.

Mindebből következik a dolgozók munkájuk eredményében való *személyes anyagi érdekeltségének*, mint a termelés fejlődését szolgáló ösztönző tényezőnek óriási jelentősége. Ezt az érdekeltséget az biztosítja, hogy a dolgozó társadalmi helyzete munkája mennyiségétől és minőségétől függ. Annak a körülménynek felhasználása, hogy minden egyes dolgozó anyagilag érdekelve van a munka eredményében, a szocialista gazdálkodás egyik döntő fontosságú módszere. Lenin hangsúlyozta: „a népgazdaság minden jelentős ágát a személyes érdekeltségre kell építeni"[1].

Az anyagi érdekeltség elvét a legszélesebb körben alkalmazzák a munkások és alkalmazottak bérezése, a kolhozokban a jövedelem elosztása, az önálló elszámolás megszervezése, az iparcikkek és mezőgazdasági termékek árának megállapítása stb. terén.

A munka jellegét illetően a szocializmusban bekövetkezett gyökeres változás megteremti a munkatermelékenység rendszeres és gyors emelkedéséhez, a kapitalizmushoz képest magasabb munkatermelékenység eléréséhez szükséges feltételeket.

---

[1] *Lenin.* Az új gazdasági politika és a politikai népművelési bizottságok feladatai. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 53. old.

A munka mint a szocialista társadalom tagjainak kötelessége. A munkához való jog megvalósulása. A szocializmus és a munka elválaszthatatlanok. A szocializmus véget vetett a tőkés rend kirívó ellentmondásának, hogy tudniillik a társadalom kizsákmányoló felső rétege parazita életmódot folytat, a dolgozó tömegek pedig a megerőltető munka igájában görnyednek, amit csak a munkanélküliség időszakainak kényszerű tétlensége szakít félbe. A szocializmus azáltal, hogy megszüntette a termelőeszközök tőkés tulajdonát, megszüntette azokat a feltételeket is, amelyek között egyik osztály — a termelőeszközök birtokosainak osztálya egy másik osztálynak — a termelőeszközöktől megfosztott emberek osztályának munkájából élhetett. A termelőeszközök társadalmi tulajdonának megvalósítása azt jelenti, hogy minden állampolgár egyformán köteles részt venni a társadalmi munkában, mert a szocializmusban az emberek létfenntartásának forrása kizárólag a személyes munka. A Szovjetunióban a munka minden munkaképes állampolgárnak kötelessége és becsületbeli ügye.

A szocialista rend nemcsak minden munkaképes ember egyenlő munkakötelezettségét valósította meg először az emberiség történetében, hanem minden állampolgárnak a munkához való egyenlő jogát is. Ezzel a szocializmusban a dolgozó tömegek évszázados álma vált valóra. A munkához való jog a termelőeszközök társadalmi tulajdonán alapul, melynek révén minden polgár egyformán munkához juthat a köztulajdonban levő földön és üzemekben. A *munkához való jog* nem egyéb, mint a társadalom minden munkaképes tagjának joga arra, hogy munkája mennyiségének és minőségének megfelelő munkabérrel díjazott, biztosított munkát kapjon. A munkához való, s a Szovjetunió Alkotmányában törvényhozásilag rögzített jog reális biztosítéka a népgazdaság szocialista szervezete, a társadalom termelőerőinek szakadatlan fejlődése, a gazdasági válságok lehetőségének kiküszöbölése és a munkanélküliség megszüntetése.

A munkanélküliség, ami a kapitalizmusban valósággal ostora a dolgozóknak, a Szovjetunióban egyszer és mindenkorra megszűnt, s így a munkást nem fenyegeti az a veszély, hogy bármelyik pillanatban utcára kerülhet, és elveszti megélhetését. A szovjet nép hatalmas vívmánya, hogy a városokban megszűnt a munkanélküliség és a holnap bizonytalansága, a falvakban pedig véget ért az elnyomorodás és a pauperizmus.

A munkához való jog megvalósulása lehetővé teszi, hogy a társadalom munkaerőforrásait sokkal nagyobb mértékben használják ki a termelés fejlesztése érdekében. A szocializmusban

a termelés szakadatlan növekedése törvényszerűvé teszi a munkások és alkalmazottak számának állandó emelkedését.

A Szovjetunió népgazdaságában a munkások és alkalmazottak száma az egyes évek végén a következőképpen alakult: 1928-ban 10,8 millió, 1932-ben 22,8 millió, 1937-ben 27 millió, 1940-ben 31,5 millió, 1954-ben mintegy 47 millió.

A városi munkanélküliség megszüntetése, az agrártúlnépesedésnek, s ezzel a falusi nyomornak a felszámolása, a szocialista termelés állandó növekedése — mindez merőben megváltoztatja az üzemek munkaerőellátásának feltételeit. Míg a kapitalizmusban a munkaerőkereslet spontán módon, a munkanélküliek és az agrártúlnépesedés tartalékseregéből nyer kielégülést, addig a szocializmusban az üzemek munkaerőellátása tervszerűen, a munkaerő szervezett toborzása, szervezett kiképzése és elosztása révén történik.

A kapitalizmussal ellentétben, amely a munkást a gép függvényévé változtatja és megöli az emberekben a képességeket, a szocializmus azzal, hogy felszabadítja a munkát a kizsákmányolás alól, és minden állampolgár előtt megnyitja a művelődés útját, megteremti a dolgozók képességeinek fejlődéséhez és szabad kibontakozásához szükséges feltételeket.

A szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése megköveteli a dolgozók kulturális és műszaki színvonalának állandó emelkedését, a szakképzett munkások arányának növekedését a népgazdaság minden ágában. A szocializmusban a történelem során először valósul meg tömegméretekben a különböző népgazdasági ágak számára szükséges szakkáderek tervszerű képzése.

A dolgozók kulturális és műszaki színvonalának emelkedését mindenekelőtt a közoktatás fejlesztése biztosítja. A Szovjetunióban megvalósul az általános kötelező hétosztályos oktatás, és folyamatban van az áttérés az általános kötelező középiskolai tízosztályos oktatásra. Nagy arányokat öltött a közép- és felsőfokú szakoktatás. Megváltozik a munkásosztály és a parasztság kulturális arculata. Nő a hétosztályos iskolát és a középiskolát végzett munkások és parasztok száma.

A dolgozók kulturális és műszaki színvonalának emeléséről gondoskodik a termelési-műszaki oktatás is, amely részint új szakkáderek képzését, részint a termelőmunka megszakítása nélkül folyó szakmai továbbképzést foglalja magában. A legfontosabb népgazdasági ágak szakmunkás-szükségletének kielégítésére létrehozták az állami munkaerőtartalékok rendszerét, amely az iparitanuló-iskolák, a vasutasiskolák és az üzemi isko-

lák hálózatát egyesíti. Az említett iskolák és tanintézetek tanulói az oktatás ideje alatt állami ellátásban részesülnek. Az állami munkaerőtartalékok rendszere mellett a szakmunkás-utánpotlás fontos forrása a vállalatoknál egyenileg, brigádokban és tanfolyamokon történő tömeges szakmai oktatás, amelyben a dolgozók milliói vesznek részt. Rohamosan nő a munkások és parasztok köréből kikerülő értelmiségiek és magasképesítésű szakemberek száma.

A Szovjetunióban az ipari munkásoknak több mint a fele már 1952-ben legalább 5—6 középiskolát végzett. Nő a tízosztályos középiskolát végzett munkások száma.

Tizennégy év alatt (1941-től 1954 végéig) az iparitanuló-iskolákban, vasutasiskolákban, üzemi iskolákban és mezőgazdasági gépész iskolákban az állam költségén több mint 7,5 millió különböző szakmájú fiatal szakmunkást képeztek ki. Az ötödik ötéves terv első négy éve alatt a vállalatoknál egyénileg, brigádokban és tanfolyamokon történő szakmai oktatás keretében évente átlag 2,5 millió új szakmunkást képeztek ki, és 3,5 millió munkás képezte magát tovább. A hároméves agrotechnikai és zootechnikai tanfolyamokon az ötödik ötéves terv első négy évében évente több mint 2,5 millió kolhozparaszt tanult. Igen sok munkás és kolhozparaszt vesz részt levelező oktatásban is.

A munka szerinti elosztás a szocializmus gazdasági törvénye. A szocialista termelési mód az elosztás megfelelő formáját is meghatározza. Engels a szocialista társadalommal kapcsolatban azt írta, hogy „az elosztást, amennyiben tisztán gazdasági szempontok fogják irányítani, a termelés érdeke szabályozza majd, a termelést pedig olyan elosztási mód fogja leginkább előmozdítani, amely a társadalom *minden* tagja számára lehetővé teszi, hogy képességeit a lehető legsokoldalúbban kiképezze, megtartsa és gyakorolja"[1]. A szocializmusban ennek a követelménynek a munka szerinti elosztás felel meg.

A kommunizmus első fokán a termelőerők még nem érték el a fejlődésnek olyan magas fokát, amely biztosítja a szükségletek szerinti elosztáshoz elengedhetetlen termékbőséget. A szocializmusban a munka, mint már mondottuk, még nem vált valamennyi dolgozó számára elsőrendű életszükségletté, s ennek következtében szükség van a dolgozók anyagi ösztönzésére. A szocializmusban megmaradnak a szakképzett munka és az egyszerű munka, a nehezebb munka és a kevésbé nehéz munka, a kötelességét lelkiismeretesen teljesítő, illetve lelkiismeretlenül teljesítő dolgozók munkája közötti különbségek. Mindennek következtében a fogyasztási cikkek elosztásánál figyelembe kell

[1] *Engels*. Anti-Dühring. Szikra 1950. 206. old.

venni az egyes dolgozók által a társadalmi termelésben kifejtett munka mennyisége és minősége közötti különbségeket.

Ez teszi szükségessé, hogy „a társadalom és az *állam* a *legszigorúbban* ellenőrizze a munka mértékét és a fogyasztás mértékét"[1]. A szocialista társadalomnak ellenőriznie kell, hogyan vesznek részt az emberek a munkában, figyelembe kell vennie a dolgozók szakképzettsége közötti különbségeket, munkanormákat kell megállapítania, és meg kell szabnia a munka díjazását, hogy az, aki többet és jobban dolgozik, nagyobb mértékben részesedjék a társadalmi munka termékeiből.

Ilyenformán az anyagi javak elosztásának egyetlen lehetséges és egyben szükséges módja a munka szerinti elosztás.

A munka szerinti elosztás azáltal, hogy biztosítja minden egyes dolgozó személyes anyagi érdekeltségét munkája eredményében, hatalmas hajtóereje a termelés fejlődésének. A munka szerinti elosztás a munka termelékenységének emelésére ösztönöz, s ugyanakkor a dolgozók jólétének növekedését is elősegíti.

A munka szerinti elosztás következtében, amely az egyes dolgozók részesedését a társadalmi munka termékében közvetlenül a társadalmi termelésben való részvételük mértékétől teszi függővé, a dolgozók egyéni érdekei egybefonódnak a közérdekekkel.

A munka szerinti elosztás szükségessé teszi a szakképzett és nem szakképzett munka közötti különbség szigorú figyelembevételét. A szakképzett munka magasabb díjazása ugyanakkor, amikor a dolgozónak szakképzettségével arányban álló javadalmazást biztosít, a tanulatlan dolgozók számára megnyitja az előrehaladás, a szakképzett dolgozók kategóriájába jutás kilátását. Ez előmozdítja a dolgozók kulturális és műszaki színvonalának emelkedését, s a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek fokozatos megszűnésére vezet.

A munka szerinti elosztás hozzájárul a munkaerő-vándorlás kiküszöböléséhez, az egyes vállalatok állandó dolgozógárdájának kialakításához, aminek nagy jelentősége van a munkaszervezés javítása szempontjából. Olyan állandó dolgozógárdák nélkül, amelyek elsajátították a technika kezelését és bőséges munkatapasztalatokkal rendelkeznek, a szocialista termelés sikeres fejlesztése lehetetlen.

A munka szerinti elosztás tehát objektív szükségszerűség, a szocializmus gazdasági törvénye.

---

[1] *Lenin*. Állam és forradalom. Lásd *Lenin* Művei. 25. köt. Szikra 1952. 504. old.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvénye megköveteli a termékeknek közvetlenül az egyes dolgozók által végzett munka mennyiségétől és minőségétől függő elosztását, megköveteli, hogy a szocialista társadalom tagjai nemre, korra, fajra és nemzetiségre való tekintet nélkül egyenlő munkáért egyenlő bért kapjanak. A munka díjazása az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt ezen a törvényen alapul.

A Kommunista Párt és a szovjet állam a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének a kispolgári egyenlősdi, vagyis azon irányzat ellen folytatott erélyes harcban szerez érvényt, amely minden munkáért egyenlő bért követel, tekintet nélkül a munka mennyiségére és minőségére, a munkások szakképzettségére és a munka termelékenységére. Az egyenlősdi a szocializmus olyan kispolgári elképzelésének megnyilvánulása, amely szerint a szocializmus általános uniformizálást jelent a fogyasztás, az életkörülmények, az ízlés és a szükségletek terén. Az egyenlősdi komoly kárt okoz a termelésben, munkaerő-vándorlásra, a munka termelékenységének hanyatlására vezet, és a tervteljesítés elmaradását vonja maga után. Lenin leleplezte a szocializmus kispolgári elképzelését, és megmagyarázta, hogyan kell az egyenlőséget marxista módon értelmezni. A marxizmus egyenlőségen nem a fizikai és szellemi képességek egyenlőségét érti, hanem a társadalmi, gazdasági egyenlőséget. A szocializmus szempontjából ez azt jelenti, hogy mindenki számára egyenlően megszűnik a termelőeszközök magántulajdona és a kizsákmányolás, egyenlően szabad az út a társadalmi termelőeszközökkel folytatott munkához, egyenlő a munkakötelezettség, egységes a munka díjazásának elve.

A szocialista munkakooperáció. A szocializmus az előző társadalmi alakulatokhoz képest új, magasabb fokot jelent a munkakooperáció történelmi fejlődésében. A *szocialista munkakooperáció* a kizsákmányolástól megszabadult, s az elvtársi együttműködés és kölcsönös segítés szálaival egymáshoz fűzött dolgozóknak a legfejlettebb technikán alapuló együttműködése. A szocialista kooperáció lehetővé teszi a munka termelőerejének a kapitalista kooperációhoz képest hasonlíthatatlanul nagyobb arányú növelését. A szocializmus körülményei között a lehető legmesszebbmenően kifejlődnek azok a módszerek, amelyekkel a kooperáció a társadalmi munka termelőerejét növeli: a munkamegosztás és a gépi technika alkalmazása, a termelőeszközök gazdaságos felhasználása stb.

A termelőeszközök magántulajdonával ellentétben, amely korlátozza a munkakooperáció méreteit, a termelőeszközök társadalmi tulajdona messzemenően kiszélesíti a munkakooperáció

kereteit, és sok ember együttes munkájának a kapitalizmus számára elérhetetlen méretekben történő alkalmazását teszi lehetővé. Ez az ipari és a mezőgazdasági termelés koncentrációjának a kapitalizmushoz képest magasabb fokában, hatalmas arányú népgazdasági intézkedésekben jut kifejezésre.

A szocialista kooperációt új, valamennyi előző alakulattól elvileg különböző munkafegyelem jellemzi. A társadalmi munka tőkés szervezete az éhség fegyelmén, a dolgozóknak a termelőeszközöktől való elválasztásán alapul. *A szocialista munkafegyelem* az országuk gazdáivá vált dolgozók tudatos, elvtársi fegyelme. A szocializmusban a munkafegyelem betartása a dolgozó tömegek elsőrendű érdeke. A dolgozóknak a szocialista munkafegyelem, a munkafegyelem megsértői elleni rendszeres harc szellemében való nevelése a szocialista állam egyik legfontosabb feladata.

Sok dolgozó együttes munkája *igazgatást* igényel, amely egybehangolja a dolgozók tevékenységét, megszervezi közöttük a szükséges termelési kapcsolatokat. A szocialista munkakooperáció feltételezi az egyszemélyi vezetés határozott és következetes érvényesülését a termelési és igazgatási apparátus valamennyi láncszemében. Az *egyszemélyi vezetés* az állami szocialista vállalatok és intézmények igazgatásának módszere, s azon alapul, hogy a dolgozók tevékenységét a munkafolyamat vezetőjének akarata irányítja. Az egyszemélyi vezetés a tömegeknek a termelés során tanúsított messzemenő alkotó kezdeményezésével párosul.

A tőkés kizsákmányolás felszámolásával megszűnt az igazgatás terén megnyilvánuló, s a kizsákmányolástól elválaszthatatlan despotizmus is, amely a tőke mindenhatóságát, a vállalkozónak és igazgatási apparátusának önkényét, a munkástömegek jogfosztottságát jelentette. A szocialista társadalomban a vállalatok, trösztök, főigazgatóságok és minisztériumok vezetői a nép megbízottai, a nép, a szocialista állam szolgái. A kapitalizmusban a dolgozók ellenségüknek tekintik a gazdasági vezetőket — az igazgatókat, üzemvezetőket, műhelyfőnököket és munkavezetőket, mert ezek a kapitalisták érdekében, a kapitalisták profitja érdekében vezetik az üzemet. A szocializmusban a gazdasági vezetők a nép bizalmát élvezik, mert nem kapitalisták profitja érdekében, hanem az egész nép érdekében igazgatják az üzemeket.

A kizsákmányolás megszüntetése döntő módon megváltoztatta a szellemi és fizikai munkát végző emberek viszonyát. Eltűnt a munkásoknak és a vállalatok vezető embereinek a kapitalizmusra jellemző érdekellentéte. A szocializmusban a fizikai

munkások és a vállalatok vezető emberei az egységes termelési kollektíva tagjai, a legnagyobb mértékben érdekelve vannak a termelés eredményességében, javításában. Ebből fakad a fizikai és szellemi dolgozók alkotó baráti együttműködése, amelynek célja a termelés állandó tökéletesítése.

Míg a kapitalizmusban a munkások munkája egyre inkább elveszti szellemi tartalmát, s a szellemi és a fizikai munka közötti szakadék egyre mélyül, addig a szocialista társadalomban a fizikai munka szellemi tartalom tekintetében egyre gazdagabbá válik, a fizikai és a szellemi munka egyre közelebb kerül egymáshoz, a közöttük levő lényeges különbség fokozatosan eltűnik. Ez kifejezésre jut a munkásosztály és a parasztság kulturális és műszaki színvonalának szakadatlan emelkedésében, továbbá abban, hogy kibontakozik a szocialista munkaverseny, amely a szocializmusban a munkakooperáció egyik legfontosabb vonása.

A szocialista munkaverseny. A szocialista munkaverseny a munkatermelékenység olyan emelésének és a termelés olyan tökéletesítésének módszere, amely a dolgozó tömegek lehető legmesszebbmenő aktivitásán alapul. Lenin megállapítása szerint a szocializmus először ad módot arra, hogy a versenyt valóban széles alapokon, tömegméretekben alkalmazzák, hogy a verseny a dolgozók milliós tömegeit fogja át. A szocialista verseny a népgazdasági tervek teljesítésére és túlteljesítésére, a szocialista termelés szakadatlan növekedésének biztosítására irányul.

A szocializmus a termelés olyan lendítőerői helyett, mint a profit utáni hajsza és a konkurrencia, új, sokkal hatalmasabb lendítőerőket hozott létre. Ilyen lendítőerő mindenekelőtt az, hogy a tömegeknek a szocializmus gazdasági alaptörvényéből kifolyóan a legnagyobb mértékben érdekük a társadalmi termelés fejlődése. Az a tény, hogy a szocialista termelés a dolgozók növekvő szükségleteinek minél teljesebb kielégítését szolgálja, kiapadhatatlan forrása a munkatermelékenység emelkedésének, s a legfejlettebb technika alapján a termelés tökéletesedésének. A szocialista verseny fejlesztésében nagy szerepet játszik a munka szerinti elosztás. A munka szerinti elosztás azzal, hogy a dolgozó járandóságát munkája mennyiségétől és minőségétől teszi függővé, a tömegeket a termelés során alkotó kezdeményezésre ösztönzi.

A szocialista verseny döntő módon különbözik a burzsoá társadalomban uralkodó konkurrenciától.

„A konkurrencia elve: *az egyiknek vereség és halál*, a másiknak győzelem és uralkodás.

A szocialista verseny elve: az elvtársi *segítség* az elmaradottaknak az élenjárók részéről, hogy ezzel általános fellendülést érjünk el.

A konkurrencia azt mondja: *bunkózd le az elmaradottakat,* hogy megerősítsd uralmadat.

A szocialista verseny azt mondja: egyesek rosszul dolgoznak, mások jól, ismét mások még jobban — *érd utól a legjobbakat* és kövess el mindent, hogy a *fellendülés általános* legyen"[1].

A szocialista verseny a dolgozók baráti együttműködését, a termelés általános fellendítéséért vívott közös harcukat fejezi ki. A szocialista verseny felszabadítja a dolgozók alkotó képességeit, s lehetővé teszi mindazoknak az előnyöknek legmesszebbmenő kihasználását, amelyekkel a társadalmi munka a szocializmusban rendelkezik.

A verseny jellemző vonása a termelés újítóinak és élenjáróinak alkotó kezdeményezése, akik megnyergelik az élenjáró technikát, elvetik a régi, elavult normákat és munkamódszereket, s újakat vezetnek be. Az élenjáró emberek a régivel, az elavulttal vívott harc során új utakat törnek a termelés fejlesztésének, a munkatermelékenység emelkedésének új tartalékait tárják fel.

A dolgozók alkotó kezdeményezése nem engedi a termelést egy helyben vesztegelni, megrekedni; ez a kezdeményezés a termelés szakadatlan fejlődésének, tökéletesedésének forrása. Az újítók által alkalmazott élenjáró munkamódszerek azon alapulnak, hogy gyökeresen megjavítják a munka és a termelés szervezését (munkamegosztás, szakmapárosítás, grafikon szerinti munka stb.), a termelés technológiáját és technikáját (a technológiai folyamatok intenzitásának növelése, a szerszámok, készülékek, szerszámgépek tökéletesítése stb.). A mezőgazdaság legkiválóbb dolgozói a szántóföldi növények terméshozamát és az állattenyésztés hozamát fokozó, új agrotechnikai és zootechnikai eljárásokat alkalmaznak.

A szocialista verseny feltételezi az élenjáró tapasztalatok gyors és széleskörű elterjesztését. A szocializmusban a példa ereje első ízben gyakorol tömeghatást, s a termelés szakadatlan növelésének és tökéletesítésének eszközéül szolgál. Ezt először is azzal érik el, hogy az újítók különböző formában (egyéni tapasztalatátadás, az új munkások patronálása a régiek által, a legkiválóbb dolgozók és a termelés újítói által vezetett iskolák stb.) üzemük valamennyi dolgozójának hathatós elvtársi segít-

[1] *Sztálin.* A verseny és a tömegek munkalendülete. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 120—121. old.

séget nyújtanak az élenjáró munkamódszerek elsajátításában; másodszor annak következtében, hogy a dolgozók tömegei igyekeznek utólérni az élenjárókat, elsajátítani tapasztalataikat, hogy általános fellendülést érjenek el; harmadszor azzal, hogy biztosítják a verseny széleskörű nyilvánosságát, a vállalati munka eredményeinek összemérhetőségét. Az élenjáró tapasztalatok elterjesztése a gazdasági vezetők és a társadalmi szervezetek egyik legfontosabb feladata. Az állami gazdasági szervek a termelési újítók élenjáró tapasztalataira támaszkodva, megszabják a munkaráfordításnak, a termelőeszközök felhasználásának haladó normáit. Ezeket a normákat veszik alapul a termelési tervek kidolgozása során. Az élenjáró tapasztalatok elterjedése, az új normáknak és munkamódszereknek a dolgozók többsége által történő elsajátítása biztosítja a munkatermelékenység új, magasabb színvonalának elérését.

A Kommunista Párt és a szovjet állam vezeti és minden módon támogatja a tömegek szocialista versenyét. A dolgozók a munkában elért sikereikért nem csupán anyagi ösztönzésben részesülnek, hanem érdemrendeket és érdemérmeket is kapnak, a kiemelkedő újító tevékenységért pedig elnyerhetik a szocialista munka hőse címet és a Sztálin-díjat.

A Szovjetunióban a szocialista versenybe *az egész nép* bekapcsolódott. A vállalatoknál a verseny legáltalánosabb és leghatékonyabb formája az egyéni és a brigádverseny. Emellett nagy arányokat ölt az egyes üzemrészek, egész üzemek, kolhozok, gép- és traktorállomások, szovhozok, kerületek, területek és köztársaságok versenye. Széles körben elterjedt a kiváló minőségért, a termelési kapacitás jobb kihasználásáért, az önköltségcsökkentésért, a terven felüli anyag- és pénzmegtakarításért, a szántóföldi növények magas terméshozamáért és az állattenyésztés hozamának emeléséért folyó verseny. 1954-ben az ipari munkások több mint 90%-a vett részt a szocialista versenyben. Az iparban, az építőiparban és a közlekedésben 1954 folyamán bevezetett találmányok, műszaki tökéletesítések és hasznosított ésszerűsítési javaslatok száma meghaladta a 900 000-et.

A városban és a falun folyó szocialista munkaverseny a szocialista gazdaság fejlődésének, a kommunista társadalom felépítésének hatalmas előrelendítő ereje.

A munkatermelékenység állandó emelkedése a szocializmus gazdasági törvénye. A munkatermelékenység állandó emelkedése igen fontos feltétel a szocializmusnak a kapitalizmus fölötti győzelme, a kommunizmus felépítése szempontjából. Lenin ezzel kapcsolatban a következőket írta: „A munka termelékenysége, ez végeredményben a legfontosabb, a legfőbb az új társadalmi rend győzelme szempontjából. A kapitalizmus a munka olyan termelékenységét hozta létre, amilyet a hűbériség nem ismert.

A kapitalizmust azzal lehet véglegesen legyőzni és azzal fogjuk véglegesen legyőzni, hogy a szocializmus a munkának új, sokkal magasabbfokú termelékenységét hozza létre"[1].

A munka termelékenységét tudvalevően a munkás által egy bizonyos időegység alatt előállított termék mennyiségével, illetve az egy termékegységre fordított munkaidő mennyiségével mérik. A munka termelékenységének emelkedése abban fejeződik ki, hogy a termékben csökken az eleven munka hányada, a holtmunka hányada pedig viszonylag megnő, s ugyanakkor az egy termékegységben megtestesülő munka teljes mennyisége csökken. A munkatermelékenység emelkedése az egy munkaidőegység alatt gyártott termékmennyiség növekedését jelenti.

A munkatermelékenység a munkamegtakarítás arányában nő, ideértve mind az eleven, mind a holt munkával társadalmi méretekben való takarékosságot. A marxizmus azt tanítja, hogy az igazi takarékosság a munkaidőmegtakarításban rejlik, ez pedig azonos a munka termelőerejének növekedésével. Marx beszél arról az általános gazdasági törvényről, „amely szerint a termelési költségek állandóan csökkennek, s az eleven munka állandóan termelékenyebbé válik"[2]. De ez a törvény különböző gazdasági viszonyok között különbözőképpen érvényesül. A burzsoá társadalomban a munka termelékenységének emelkedése a kapitalizmus belső ellentmondásai következtében lassú ütemben folyik, és nem állandó. „A tőke számára tehát a munka termelőereje növekedésének törvénye nem feltétlen érvényű"[3].

A szocializmus a tőkés tulajdon felszámolásával együtt mindazokat a kapitalizmusra jellemző akadályokat is megszünteti, amelyek a munkatermelékenység emelkedésének útjában állanak. A szocializmus objektíve szükségessé, s egyszersmind lehetővé teszi, hogy a munka termelékenysége — a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban — *állandóan* emelkedjék.

A munkatermelékenység állandó emelkedése elengedhetetlenül szükséges feltétel a szocialista termelés szakadatlan növekedése és a nép állandóan növekvő szükségleteinek minél teljesebb kielégítése szempontjából. A szocialista termelés szakadatlan növekedése, először, a munkatermelékenység emelkedése, másodszor, az anyagi termelésben foglalkoztatott dolgozók számának növekedése révén megy végbe. Az 1940-től 1954-ig terjedő időszakban a munkatermelékenység emelkedése révén érték

[1] *Lenin.* A nagy kezdeményezés. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 435. old.

[2] *Marx—Engels.* Archivum. IV. köt. 43. old. (oroszul).

[3] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 301. old.

el az ipari termelés növekedésének mintegy 70%-át, s a dolgozók számának növekedése révén mintegy 30%-át. Eszerint a munkatermelékenység emelkedése a szocialista termelés szakadatlan növekedésének fő, alapvető jelentőségű forrása.

A munkatermelékenység rendszeres emelése biztosítja a termelés gyors növekedését, s megteremti mind a termelés bővítésének, mind pedig a fogyasztás növekedésének lehetőségét. A munkatermelékenység szakadatlan emelése szükséges ahhoz is, hogy biztosítani lehessen a szocializmus győzelmét a fejlett tőkés országokkal való gazdasági versenyben.

A szocializmus megteremti a munkatermelékenység rendszeres és gyors emeléséhez szükséges feltételeket. A szocializmusban megszűnik a termelési anarchiával és a túltermelési gazdasági válságokkal összefüggő óriási munkatékozlás, s lehetővé válik a termelőeszközöknek és a munkaerőnek a technika és a munkaszervezés állandó tökéletesedése alapján történő tervszerű és legésszerűbb felhasználása. A szocializmus körülményei között, a kapitalizmustól eltérően, a dolgozóknak elsőrendű érdeke a munkaidővel és a termelőeszközökkel való legmesszebbmenő takarékoskodás, mert a termelés a nép érdekét szolgálja. „A szovjet munkásnak közvetlen érdeke a munka termelékenységének emelése, mert tudja, hogy ez növeli a Szovjetunió gazdasági hatalmát, és emeli a dolgozók életszínvonalát. Az állam és a nép érdekeinek egysége az alapja a szocializmusban a társadalmi munka magas termelékenységének"[1].

Mindez arról tanúskodik, hogy a szocialista társadalomban *a munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének gazdasági törvénye* érvényesül.

A munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének törvénye szükségessé teszi mind az egy dolgozóra jutó termelés növelését, mind pedig az egész társadalmi munka termelékenységének fokozását.

A szocialista termelés minden egyes dolgozójának azon kell lennie, hogy a maga területén, a munkaidő jobb kihasználása és egyre termelékenyebb munkamódszerek alkalmazása útján, szüntelenül fokozza munkájának termelékenységét.

Ezzel egyidejűleg fokozni kell az egész társadalmi munka termelékenységét. A munkatermelékenység társadalmi szempontból az egész társadalom viszonylatában elért munkamegtakarítás nyomán, vagyis a gépek és berendezések, a nyersanyag, a fűtőanyag és a segédanyagok jobb kihasználása, a munkaerő-

[1] *G. M. Malenkov.* Beszámoló a párt XIX. kongresszusán az SZK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Az SZKP XIX. kongresszusának anyaga. Szikra 1953. 59. old.

források jobb elosztása és hasznosítása, a termelés ésszerűbb területi elhelyezése, a gyártott termékek minőségének javítása stb. következtében fokozódik. Így például a termelés közelebb vitele a nyersanyagforrásokhoz és a fogyasztókörzetekhez — csökkenti a termékek szállítására fordított munkát, tehát munkamegtakarítást eredményez a társadalom számára. Ugyanígy a termék minőségének javulása, ami kifejezésre jut például élettartamának növekedésében, munkamegtakarítást jelent az egész társadalom számára.

A társadalmi munka termelékenységének emelése szempontjából nagy jelentőségű az anyagi termelésben foglalkoztatott dolgozók arányának növelése az adminisztratív-igazgatási apparátus csökkentése révén, továbbá, a fő termelési folyamatoknál foglalkoztatott dolgozók arányának növelése a segédmunkáknál és kisegítő munkáknál foglalkoztatott személyzet csökkentése révén.

A munkatermelékenység emelésének forrásai és tartalékai. A Kommunista Párt és a szovjet állam a gazdaság irányítása során felhasználja a munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének törvényét. A népgazdasági tervekben minden évben előirányozzák a munkatermelékenység jelentős fokozását, mint a termelés általános növekedésének igen fontos feltételét. A Kommunista Párt és a szovjet állam harcra mozgósítja a tömegeket a munkatermelékenység szakadatlan emeléséért — valamennyi gazdasági ágban, minden vállalatnál, minden termelési részlegen.

A Szovjetunió szocialista gazdasága a munkatermelékenység emelkedésének üteme tekintetében túlszárnyalta valamennyi tőkés országot. A Szovjetunió népgazdaságában a munkatermelékenység színvonala többszörösen felülmúlja a forradalom előtti Oroszországban elért színvonalat.

Az első ötéves terv éveiben a munka termelékenysége a Szovjetunió iparában 41%-kal, a második ötéves terv idején pedig 82%-kal emelkedett. Az első ötéves terv idején a munkatermelékenység átlagos évi emelkedése 9%, a második ötéves terv idején pedig 12,7% volt. 1940-ben a Szovjetunió iparában a munka termelékenysége 4-szerese, a munkanap megrövidülésének figyelembevételével pedig 5,2-szerese volt az 1913. évinek. A háború utáni időszakban újból emelkedett a munka termelékenysége. 1954-ben a munka termelékenysége az iparban 83%-kal, az építőiparban 61%-kal volt magasabb, mint 1940-ben.

Az 1928-tól 1954-ig terjedő időszakban a munka termelékenysége az iparban több mint 6-szorosára, az építőiparban és a vasúti közlekedésben mintegy 4-szeresére emelkedett. A kolhozokban és a szovhozokban a munka termelékenysége körülbelül 3-szor olyan magas, mint a forradalom előtti mezőgazdaságban volt.

Annak a feladatnak a megoldása szempontjából azonban,

amelyet a kommunista építés és a legfejlettebb tőkés országokkal való gazdasági verseny jelent, valamint a meglevő lehetőségek szempontjából a munka termelékenységének a Szovjetunióban elért színvonala nem kielégítő. A Szovjetunió az ipari munka termelékenysége tekintetében utólérte a legfejlettebb európai tőkés országokat, de még elmarad ebben a tekintetben az Egyesült Államok mögött. Az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés és az építőipar munkájának gyakorlatából még nem küszöbölték ki azokat a komoly hiányosságokat, amelyek a munkatermelékenység fokozása terén akadályozzák a szocialista rend előnyeinek teljes kihasználását; itt óriási kihasználatlan tartalékok vannak.

Ugyanakkor, amikor az ötödik ötéves terv első négy éve alatt (1951-tol 1954-ig) az ipari termelés tervét túlteljesítették, a munkatermelékenység tervét nem teljesítették egészen. Sok iparvállalat rendszeresen adós marad a munkatermelékenység tervének teljesítésével. A háború utáni időszakban előfordult, hogy a munkatermelékenység emelkedése elmaradt a reálbér növekedése mögött. Az 1951-től 1954-ig terjedő időszakban az iparban a munka termelékenysége 33%-kal, a reálbér pedig 37%-kal emelkedett. A munkatermelékenység általános fokozódása mellett egyes iparágak ebben a tekintetben erősen lemaradtak, sőt egy helyben topogtak. Így például 1954-ben a munka termelékenysége az egész iparban 1940-hez képest 83%-kal emelkedett, míg a szénbányászatban és a fakitermelő iparban a munkatermelékenység csak kevéssel múlta felül az 1940. évi színvonalat.

A meglevő tartalékok kihasználása lehetővé teszi újabb komoly sikerek elérését a munka termelékenységének további fokozása terén.

A szocializmusban a munka termelékenységének emelkedését mindenekelőtt a népgazdaság új, állandóan tökéletesedő technikával való rendszeres ellátása, a munka műszaki felszereltségének fokozása révén biztosítják. A technika tökéletesedése és a munka termelékenységének szakadatlan emelkedése csak a termelőeszköz-termelés elsődleges növekedésének törvénye, a nehézipar fejlesztése alapján valósulhat meg.

Az ötödik ötéves terv négy éve alatt a Szovjetunió ipara évente átlag 26 milliárd rubel értékű új berendezést kapott. A Szovjetunió népgazdaságában a fémforgácsoló gépek összállománya 1955 elejéig 1940-hez képest 2,4-szeresére növekedett. Az egy dolgozóra jutó villamosenergia mennyisége a nagyiparban 1954-ig 1950-hez képest 30%-kal, 1940-hez képest pedig 2-szeresére növekedett.

A technikai haladásnak és a munkatermelékenység emelésének meglevő tartalékait azonban a gazdasági építés gyakorlatában nem használják ki kellőképpen.

A gépek, mechanizmusok és technológiai folyamatok töké-

letesedésének üteme elmarad a termelés fejlődésének üteme és a népgazdaság szükségletei mögött. Vállalataink sok gép- és berendezés-típusa minőségi és műszaki szempontból elmarad a legjobb külföldi típusok mögött.

Nem alkalmazzák eléggé a termelés komplex gépesítését és automatizálását. Nagy egyenetlenségek tapasztalhatók az egymással összefüggő termelési folyamatok gépesítésének színvonala tekintetében. A fő termelési folyamatok nagyfokú gépesítettsége mellett általában még elég gyenge lábon áll a kisegítő folyamatok gépesítése. De minél jobban gépesítik a fő munkaterületeket és műveleteket, s minél magasabbra emelkedik itt a munka termelékenysége, annál több munkaerőre van szükség a nem gépesített munkaterületeken és műveleteknél (például a szénrakásnál). Ezzel magyarázható, hogy annyi sok kézi munkát alkalmaznak az iparban és más népgazdasági ágakban.

Így például a kézi munkát végző munkások aránya az erdőiparban — 68%, a szénbányászatban — 44%, a vaskohászatban — 35%, az építőiparban — 69%. A munka termelékenysége ezeknél a munkásoknál meglehetősen alacsony. A kisegítő munkáknál alkalmazott kézi munka következtében a fő termelési folyamatok gépesítése, és az itt végzett munka termelékenységének emelkedése révén szerzett előnyök jórészt veszendőbe mennek.

A munkatermelékenység további jelentős emelésének biztosítása végett erősen fokozni kell a termelési technika fejlesztésének ütemét, mégpedig a gépek, berendezések és technológiai folyamatok állandó tökéletesítése, a termelési folyamatok meszszemenő komplex gépesítése és automatizálása alapján.

A munkatermelékenység emelkedése szempontjából óriási jelentőségű a termelés szervezésének állandó tökéletesítése. Vállalati viszonylatban a termelés szervezésének javítása a hajrázás elleni harcot, az ütemterv szerinti egyenletes munka bevezetését, a folyamatos és a futószalagrendszerű termelés alkalmazását és más intézkedések életbe léptetését foglalja magában. Iparági viszonylatban és az egész népgazdaság viszonylatában a termelés szervezésének javítása a termelés specializálásának és a termelési kooperációnak széleskörű alkalmazását, az alkatrészek és szerkezeti részegységek ezzel összefüggő egységesítését és szabványosítását, a termelés földrajzi elhelyezésének javítását, vagyis mindenekelőtt a tervszerű társadalmi munkamegosztás előnyeinek kihasználását követeli. Az iparági és területi társadalmi munkamegosztás előnyeinek kihasználása lehetővé teszi a termékek termelésére és szállítására fordított munka csökkentését. Az iparvállalatok széleskörű specializálása a futószalagrendszerű tömegtermelés alkalmazásával lehetővé teszi a különböző készítmények nagy arányokban való termelésének meg-

szervezését, a legfejlettebb technika szélesebb körű alkalmazását, a termelés szervezésének ésszerűsítését, s ezen az alapon a munka termelékenységének jelentős emelését.

A termelés specializálásának gazdasági jelentősége az alábbi adatokkal szemléltethető. Egy 12 mm vastag és 60 mm hosszú csavar önköltsége specializált fémtömegárugyárban 10 kopek, a gépjavító műhelyekben pedig 1 rubel 40 kopek, vagyis 14-szer akkora. Emellett a specializált üzemben a csavarkészítésnél sok fémet takarítanak meg. A gépkocsiiparban a szabványosított szerszámok gyártása 4-szer annyiba kerül, mint a specializált szerszámgyárban.

Nagy lehetőségeket biztosít a munkatermelékenység emelésére a dolgozók tudatos fegyelmén és elvtársi együttműködésén alapuló szocialista munkaszervezés, valamint a munkának mennyiségétől és minőségétől függő díjazása. A munkatermelékenység emelésének hatalmas tartaléka a munkaszervezés további javítása — a gépállások elleni harc, a fegyelem erősítése és a rend biztosítása a termelésben, a normamegállapítás és a bérezés tökéletesítése.

A munkatermelékenység szakadatlan fokozódásának fontos feltétele a dolgozók kulturális és műszaki színvonalának állandó emelkedése, szakképzettségük állandó fejlődése. A korszerű technika nagy szakmai tudással rendelkező munkásokat igényel, akik értenek a bonyolult gépek gyártásához és kezeléséhez.

A munkatermelékenység szakadatlan emelkedésének biztosítása megköveteli, hogy állandó figyelmet fordítsanak a káderképzésre, a szakoktatásnak a technika és a termelési technológia gyors előrehaladásával összhangban álló messzemenő javítására.

A szocializmusban a munkatermelékenység emelkedésének hatalmas hajtóereje a dolgozók egyre nagyobb arányokban kibontakozó alkotó kezdeményezése a technikának és a termelés szervezésének tökéletesítése terén, ami a szocialista munkaversenyben jut kifejezésre. A munkatermelékenység további fokozása érdekében elengedhetetlenül szükséges a szocialista munkaverseny még nagyobb arányú fejlesztése, az élmunkások és újítók kezdeményezésének erőteljes támogatása, jó tapasztalataik fáradhatatlan terjesztése, hogy ilyenformán a legjobb dolgozók által elért eredmények a tömegek közkincsévé váljanak.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus megszabadította a dolgozókat a kizsákmányolástól, s a kizsákmányolóknak végzett kényszerű munka helyébe a saját maguknak, az egész társadalomnak végzett szabad munkát állította. A szocializmusban a munka

alkotó jellegű, és társadalmi méretekben tervszerűen van megszervezve. A szocializmusban azonban a munka még nem vált minden ember elsőrendű életszükségletévé, és anyagi ösztönzésre szorul. A szocialista társadalomban szigorúan ellenőrzik a munka mértékét és minden egyes dolgozó díjazásának mértékét.

2. A szocializmusban a munka a társadalom minden munkaképes tagjának kötelessége és becsületbeli ügye. A szocialista népgazdasági rendszerben megszűnt a munkanélküliség, s a társadalom minden tagja számára megvalósult a munkához való jog. A szocializmusban a termelés szakadatlan növekedésével együtt jár a dolgozók számának állandó növekedése, kulturális és műszaki színvonaluk emelkedése.

3. A szocializmusban a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye érvényesül, amely megköveteli az anyagi javaknak közvetlenül az egyes dolgozók munkájának mennyiségétől és minőségétől függő elosztását, az egyenlő munkának egyenlő díjazását a dolgozó nemére, korára, faji és nemzetiségi hovatartozására való tekintet nélkül.

4. A szocialista munkakooperáció a kizsákmányolástól megszabadult, s az elvtársi együttműködés szálaival egybefűzött dolgozók kooperációja. Ez a kooperáció a legfejlettebb technikán alapul, s a jellemző vonásai — a tudatos fegyelem és az olyan újtípusú igazgatás, amelyben az egyszemélyi vezetés a tömegek aktivitásának és öntevékenységének messzemenő fejlesztésével párosul. A szocialista kooperáció igen fontos vonása a szocialista munkaverseny. A szocialista munkaverseny a szocialista gazdaság fejlődésének hajtóereje.

5. A szocializmus a kapitalizmushoz képest a társadalmi munka magasabbfokú termelékenységét hozza létre. A munkatermelékenység állandó emelkedése a szocializmus gazdasági törvénye. A munka termelékenységének emelkedése a szocialista termelés szakadatlan növekedésének és a népjólét fokozódásának döntő fontosságú feltétele.

AZ ÁRUTERMELÉS, AZ ÉRTÉKTÖRVÉNY ÉS A PÉNZ A SZOCIALIZMUSBAN

Az árutermelés szükségessége és sajátosságai a szocializmusban. Az árutermelés szükségessége a szocializmusban a szocialista termelés két fő formájának — az állami formának és a kolhozformának fennállásából következik. Az állami vállalatok termelőeszközei és termékei köztulajdonban vannak. A kolhozok termelőeszközei (az igás- és haszonállatok, a mezőgazdasági felszerelés, a gazdasági épületek, a vetőmag stb.) és a kolhozok által előállított termékek csoporttulajdont, szövetkezeti-kolhoztulajdont képeznek. A legfontosabb, a döntő mezőgazdasági termelőeszközök (a föld meg a gép- és traktorállomások gépei) állami tulajdonban vannak. Minthogy az állami vállalatok termékeivel a szocialista állam rendelkezik, a kolhozok termékeivel viszont a kolhozok rendelkeznek, az ipar és a mezőgazdaság közötti gazdasági kapcsolat szükségszerű formája az adásvétel révén történő árucsere. Itt, mint minden adásvétel esetében, az árutulajdonos elveszti az árura vonatkozó tulajdonjogát, s a vásárló válik az áru tulajdonosává.

Lenin megállapította, hogy „a („szocializált") nagyipar termékeinek kicserélése paraszti termékekre — ez a szocializmus gazdasági *lényege*"[1], hogy az árucsere az ipar és a mezőgazdaság, a munkásosztály és a parasztság közötti helyes viszony próbaköve. Leninnek ez a tétele a kommunizmus egész első fokára érvényes. A szovjet állam a városi lakosság számára szükséges élelmiszereket és az ipar számára szükséges nyersanyagokat főleg a kolhozoktól és a kolhozparasztoktól szerzi meg a begyűjtés és felvásárlás formájában lebonyolított áruforgalom rendszere révén. A kolhozok és a kolhozparasztok viszont az iparcikkek vásárlásához szükséges pénzt csak úgy tudják megszerezni, ha árujukat eladják az államnak, a szövetkezeteknek vagy a kolhozpiacon.

Ilyenformán azok a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok, amelyek a kolhozszektorból begyűjtés és felvásárlás útján az államhoz és a szövetkezetekhez kerülnek, valamint a kolhozpiacokon a kolhozok és a kolhozparasztok által eladott mezőgazdasági termékek — áruk. Ugyancsak áruk azok a főképpen egyéni fogyasztásra szolgáló ipari termékek is, amelyeket az ál-

[1] *Lenin.* „A terményadóról" című brosúra tervezete. Lásd *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 344. old.

lami vállalatok termelnek, s a kolhozok és kolhozparasztok vásárolnak meg. Az egyéni fogyasztásra szolgáló iparcikkek és mezőgazdasági termékek, minthogy áruk, ugyancsak adásvétel útján jutnak el a városi lakossághoz. Ebben az esetben az történik, hogy az áruk állami vagy szövetkezeti tulajdonból, illetve a kolhozparasztok egyéni tulajdonából a munkások és alkalmazottak egyéni tulajdonába mennek át.

A szocializmusban az árutermelés sajátszerű, a termelőeszközök magántulajdona nélküli, tőkések nélküli árutermelés. Ezt az árutermelést alapjában véve az egyesült szocialista termelők (az állam, a kolhozok, a szövetkezetek) folytatják. Az olyan döntő gazdasági feltételek következtében, mint a termelőeszközök társadalmi tulajdona, a bérmunka rendszerének és az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése, a szocializmusban az árutermelésnek meghatározott keretei vannak. Nem válhat tőkés termeléssé, és a szocialista társadalom szolgálatában áll.

A szocialista társadalomban az árutermelés nem olyan korlátlan és mindent átfogó, mint a kapitalizmusban. Az árutermelés és az áruforgalom köre főképpen az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkekre korlátozódik; a munkaerő nem áru; a föld és a föld méhének minden kincse állami tulajdonban van, s nem lehet adásvétel tárgya. Az állami vállalatok — a gyárak, a bányák, a villamoserőművek termelési állóalapjukkal együtt (szerszámok és gépek, épületek, berendezések stb.) — nem adhatók el és nem vehetők meg, hanem az egyik állami szervezet külön engedéllyel csak átadhatja azokat egy másiknak, tehát nem áruk, nem képezik adásvétel tárgyát.

Az állami szektorban előállított termelőeszközök — erő- és szerszámgépek, fém, szén, ásványolaj stb. — alapjában véve az állami vállalatok között kerülnek elosztásra. A népgazdasági tervek előírják, hogy minden vállalatnak, termelési programjának megfelelően, meghatározott anyag-alapokat kell rendelkezésére bocsátani. Ezeket az alapokat a termelővállalatok a fogyasztóvállalatoknak a köztük létrejött szerződések alapján szállítják. Amikor a termelőeszközök az egyik vagy a másik vállalathoz kerülnek, az állam teljes mértékben megtartja ezeknek a termelőeszközöknek a tulajdonjogát. Amikor a vállalatok igazgatói a szocialista államtól termelőeszközöket kapnak, egyáltalán nem válnak ezek tulajdonosaivá, hanem az állam meghatalmazottai, s feladatuk a termelőeszközöknek az állami tervek szerinti felhasználása. Mezőgazdasági nagygépeket — traktort, kombájnt stb. az állam nem ad el a kolhozoknak, hanem ezeket állami üzemekben, gép- és traktorállomásokon összpontosítja, amelyek

e termelőeszközök segítségével kielégítik a kolhozok szükségleteit.

Az ipari szövetkezetek, kolhozok és kolhozparasztok által vásárolt termelőeszközök: gépkocsik, a kolhoz közös gazdasága számára szükséges berendezések, cement, vas, tégla, szén, faanyagok, mezőgazdasági kisgépek és gazdasági eszközök — áruk. A külföldi államoknak eladott termelőeszközök ugyancsak áruk. Ezekben az esetekben adásvételről van szó, az áruk gazdát cserélnek.

Az állami vállalatoknál termelt és az állami szektoron belül elosztásra kerülő termelőeszközök tehát lényegében nem áruk. Minthogy azonban a fogyasztási cikkek és a mezőgazdasági nyersanyagok áruk, s a termelőeszközök egy része is áru, a szocialista gazdaság pedig egységes egészet alkot, amelyben minden rész kölcsönösen összefügg egymással — az állami szektoron belül forgalomba kerülő termelőeszközök is megtartják az áruformát. Ez megnyilvánul abban, hogy a termelőeszközöknek az önálló elszámoláshoz, a nyilvántartáshoz és a kalkulációhoz szükséges értékbeni, pénzbeni kifejezésük van.

Az áru használati értéke és értéke a szocialista gazdaságban. A szocialista társadalomban áruként termelt és realizált termékeknek konkrét munkával létrehozott *használati értékük* és absztrakt munkával létrehozott *értékük* van. Más szóval a szocializmusban a munkának kettős jellege van, ami az áruban testet öltött munka kettős jellegéből következik.

A szocializmusban a munka kettős jellege döntő módon különbözik a munkának attól a kettős jellegétől, amellyel az egyszerű árutermelő gazdaságban és a tőkés gazdaságban rendelkezik. A szocializmusban nincs meg a magánmunka és a társadalmi munka közötti ellentmondás, amely jellemző a magántulajdonon alapuló árutermelésre. Mint már mondottuk, a szocialista gazdaságban a munka nem magánmunka, hanem közvetlenül társadalmi munka. A társadalom megtervezi a termelési folyamatot, a munka elosztását a különböző népgazdasági ágak és az egyes vállalatok között. Mindeme körülmények következtében a szocialista gazdaságban megszűnt az árufetisizmus, az emberek társadalmi viszonyai nem keltik dolgok közötti viszonyok megtévesztő látszatát.

Mindamellett a szocializmusban vannak különbségek az állami üzemekben, illetve a kolhozokban végzett munka közvetlenül társadalmi jellege tekintetében, s ezek a különbségek a termelőeszközök szocialista tulajdonának két formája közötti különbségekből következnek. Az állami üzemekben a munka az egész népet átfogó méretekben van társadalmasítva, s ennek kö-

vetkeztében a munka termékeivel is az egész társadalom rendelkezik, amelyet a szocialista állam képvisel. A kolhozokban a munka az egyes mezőgazdasági artelek keretein belül van társadalmasítva, s ennek következtében a munka termékei is arteltulajdont képeznek. A kolhozparasztok ezenkívül munkát fordítanak egyéni háztáji gazdaságukra is, amely alárendelt jelentőségű. A háztáji gazdaságban végzett munka nem közvetlenül társadalmi munka, hanem egyéni munka.

Az állami üzemekben, illetve a kolhozokban végzett munka társadalmasításának foka tekintetében mutatkozó különbségek, az állami ipar és a kolhozok között a társadalmi tulajdon két formája következtében fennálló árukapcsolatok kizárják az állami szektor, illetve a kolhozszektor termékeinek termelésére fordított társadalmi munka közvetlenül munkaidőben való kifejezésének és összehasonlításának lehetőségét. Ebből az következik, hogy az ipari termékek, illetve a kolhoztermékek termelésére fordított társadalmi munkát az érték és az értékformák segítségével, közvetve kell kifejezni és összemérni. Ez az összemérés azon alapul, hogy a munkások és a kolhozparasztok különféle konkrét munkáját az áruk értékét létrehozó absztrakt munkára vezetik vissza.

A szocialista állam a népgazdasági terv szerinti irányítása során figyelembe veszi az áru mindkét oldalát — a használati értéket és az értéket egyaránt. Az állam meghatározott termékfajták, meghatározott használati értékek termelését követeli vállalataitól. Míg a kapitalistát a használati érték csak mint az érték és az értéktöbblet hordozója érdekli, addig a szocialista gazdaságban a használati érték létrehozásának, a termékeket illetően pedig a minőség javításának önmagában is jelentősége, méghozzá igen nagy jelentősége van, mert a termelés az egész társadalom növekvő szükségleteinek legteljesebb kielégítése érdekében folyik.

A szocialista gazdaságban az árú értékének is igen lényeges jelentősége van. Az állam nemcsak természetbeni, hanem pénzbeni mutatók szerint is megtervezi a termelést. Ugyanakkor a társadalom szükségleteinek maximális kielégítése szempontjából nagy szerepet játszik az előállított áruk értékének rendszeres csökkentése és az ezen az alapon végrehajtott árleszállítás.

A szocialista gazdaságban a használati érték és az érték között nincs antagonisztikus ellentmondás, amely a túltermelési válságok lehetőségével függ össze. Mindamellett nem antagonisztikus ellentmondások a használati érték és az érték között a szocializmusban is keletkezhetnek. A szocialista gazdaság teljes

mértékben lehetővé teszi, hogy a termelési terveket mind pénzben, mind pedig természetben kifejezve teljesítsék. Ez a lehetőség azonban nem mindig válik valósággá. A gazdasági építés gyakorlatában azonban a használati érték és az érték közötti ellentmondás megmutatkozik például olyan esetekben, amikor az áru raktáron marad, mert silány minősége, a keresletnek meg nem felelő volta stb. következtében nem lehet eladni, vagy pedig olyan esetekben, amikor egyes vállalatok a jövedelmezőbb termékfajták gyártásáért folytatott hajszában nem teljesítik a választékra és a termékek minőségére vonatkozó tervet. Az ilyen természetű ellentmondások napvilágra kerülnek, és a gazdaság terv szerinti irányítása során megoldódnak.

A szocialista gazdaságban különbség van a bonyolult munka (szakmunka) és az egyszerű munka között, s a bonyolult munkát egyszerű munkára vezetik vissza. A bonyolult és az egyszerű munka közötti arányt figyelembe veszik a termelés tervezése, a gyártási normák megállapítása, valamint a munkabér tervezése során, amikor megállapítják a különböző szakképzettségű munka díjazását stb.

A szocialista gazdaságban termelt és realizált áruk értékének nagyságát az előállításukra fordított társadalmilag szükséges munkaidő mennyisége határozza meg. Társadalmilag szükséges munkaidőn az egyes iparágakban a termékek zömét előállító vállalatoknál felhasznált átlagos munkaidőt értjük. A társadalmilag szükséges idő objektíve létező nagyság. Az egy áruegységre fordított társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg az áru társadalmi értékének nagyságát. Az egyes vállalatoknál az egy áruegység előállítására ténylegesen felhasznált idő egyéni munkaidő, amely minden egyes vállalat számára az áru egyéni értékének nagyságát határozza meg.

A kapitalizmusban a társadalmilag szükséges idő spontán módon, az árutermelők tudtán kívül alakul ki. A szocialista gazdaságban az állam az objektív gazdasági feltételekből, a szocializmus gazdasági törvényeinek követelményeiből kiindulva megtervezi a munkatermelékenység emelkedését és a termékek önköltségének csökkentését, vállalatonként meghatározza a munka- és anyagráfordítás normáit; ezáltal a terv útján a csökkenés irányában befolyásolja az áru termelésére fordított társadalmilag szükséges munkaidő nagyságát.

A kapitalizmusban az egyéni és a társadalmilag szükséges munkaidő közötti ellentmondás antagonisztikus jellegű. A fejlettebb technikát alkalmazó és többletprofithoz jutó vállalatok titokban tartják műszaki tökéletesítéseiket, és legyőzik, azaz tönkreteszik, pusztulásba döntik konkurrenseiket. A szocialista

gazdaságban az egyes vállalatoknál szükséges egyéni idő és a társadalmilag szükséges idő közti ellentmondás nem antagonisztikus jellegű. A szocialista gazdaság nem ismeri az úgynevezett „üzleti titkot", s ennek következtében lehetőség van az élenjáró vállalatok műszaki eredményeinek gyors elterjesztésére, ami biztosítja az egész szocialista gazdaság fellendülését.

A társadalmilag szükséges idő nagyságának terv szerinti befolyásolásában fontos eszközei a szocialista államnak a haladó munka- és anyagráfordítási normák, amelyeket az élenjáró vállalatok tapasztalatainak figyelembevételével állapítanak meg. A haladó normáknak nagy mozgósító erejük van, mert a gazdasági vezetőket és a dolgozó tömegeket arra ösztönzik, hogy felkutassák a termelés ésszerűsítésének, az élenjáró technika bevezetésének, a munkatermelékenység emelésének és az önköltség csökkentésének módjait. Mihelyt a haladó normákat a termékek zömét előállító vállalatok többsége teljesíteni tudja, ezek a normák kezdenek egybeesni a társadalmilag szükséges munkaráfordítással, és nem haladó normák többé. Másfelől ez alatt az idő alatt az élenjáró vállalatok ismét csökkentik a termékek előállítására fordított munka mennyiségét. Az élenjáró vállalatok tapasztalatai alapján új haladó munkaráfordítási normákat állapítanak meg, melyeknek elérése a társadalmilag szükséges idő újabb csökkenését eredményezi.

Mindez hozzájárul a technikai haladás meggyorsulásához, és a szocialista társadalom termelőerőinek gyors növekedéséhez.

Az értéktörvény érvényesülésének jellege a szocializmusban. Amennyiben a szocializmusban van árutermelés és áruforgalom, annyiban továbbra is érvényesül az értéktörvény. A szocialista gazdasági rend szigorúan korlátozott kereteket szab az értéktörvény érvényesülésének. Az értéktörvény szerepét korlátozza a termelőeszközök társadalmasítása a városban és a falun, az árutermelés és az áruforgalom körének szűkülése, a szocializmus gazdasági törvényeinek, mindenekelőtt a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének érvényesülése, a népgazdasági tervezés, s általában a szocialista állam egész gazdasági tevékenysége.

Az értéktörvény a szocializmusban nem játszhatja a termelés szabályozójának szerepét. Mint már mondottuk, a szocialista termelés szabályozója a tervszerű, arányos fejlődés törvénye. A szocialista államot, amikor üzemeket épít és egész termelési ágakat hoz létre, nem nyereséghajhászás vezeti, hanem a szocializmus gazdasági alaptörvényének és a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének követelményei vezérlik. Ha az értéktörvény a termelés szabályozójának szerepét töltené be, akkor a szocialista társadalomban elsősorban a legrentábilisabb könnyűipari ágakat és vállalatokat fejlesztenék, s bezárnának a népgazdaság érdekei szempontjából rendkívül fontos olyan nehézipari vállalatokat, amelyek ideiglenesen esetleg nem rentá-

bilisak. A Szovjetunióban azonban az eleinte nem kifizetődő vagy kevéssé kifizetődő, de a népgazdaság szempontjából szükséges vállalatokat korántsem zárják be, hanem fenntartják és támogatják, s egyszersmind gondoskodnak arról, hogy rentábilissá váljanak.

A kapitalizmussal ellentétben, ahol az értéktörvény az embereken uralkodó spontán erőként érvényesül, a szocialista gazdaságban az értéktörvény érvényesülését az állam megismeri, figyelembe veszi és felhasználja a népgazdaság tervezésének gyakorlatában.

A szocializmusban az értéktörvény hatóköre mindenekelőtt az áruforgalomra, az árucserére terjed ki, mégpedig főképpen az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek területén. Ezen a területen az értéktörvény bizonyos, korlátozott keretek között megtartja szabályozó szerepét. Az értéktörvény szabályozó szerepe az áruforgalom területén mindenekelőtt az árak révén nyilvánul meg.

A szocialista állam az árak tervezésénél figyelembe veszi és felhasználja az értéktörvény érvényesülését. Az árak közgazdaságilag megalapozott tervezésének igen nagy jelentősége van a népgazdaság fejlődése szempontjából. „Az árkérdésben keresztezik egymást a szovjet állam legfőbb gazdasági problémái, tehát legfőbb politikai problémái is. A parasztság és a munkásosztály közötti helyes viszony kialakításával kapcsolatos kérdések, a mezőgazdaság és az ipar egymással kölcsönösen összefüggő és egymást kölcsönösen feltételező fejlesztésének biztosításával kapcsolatos kérdések... a reálbér biztosításának és a cservonyec megszilárdításának kérdései... mind olyan kérdések, amelyeknek megoldásánál beleütközünk az árkérdésbe"[1].

Az állam, amikor az árakat megállapítja, abból indul ki, hogy meg kell térülni a ráfordításoknak, és biztosítani kell a vállalatok bizonyos fokú jövedelmezőségét (rentabilitását), figyelembe veszi az egyik vagy a másik áru mennyiségét, gazdasági jelentőségét. Az árak segítségével egyes cikkek termelésére ösztönöz, szabályozza az iránt megnyilvánuló keresletet. A szovjet állam a népjólét növelése érdekében következetesen az árak leszállítására irányuló politikát folytat.

Az állam az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek árának megállapítása során nemcsak az értéket, hanem a kereslet és a kínálat közötti arányt is figyelembe veszi. A kereslet és kínálat alakulásának figyelmen kívül hagyása arra vezethet, hogy azok-

[1] Az ÖK(b)P KB 1927 februári plénumának határozata. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. II. rész. Szikra 1954. 400. old.

nál az áruknál, amelyeknek az ára túlságosan magas, a kereslet erősen csökken, a túlságosan olcsó áruk kereslete viszont indokolatlanul megnövekszik.

Az értéktörvény szabályozó szerepe leginkább a kolhozpiacon érvényesül, ahol az árak a kereslet és kínálat hatására alakulnak ki, s ugyanakkor az árak alakulása befolyásolja a kolhozpiac áruforgalmának méreteit és összetételét. A szocialista állam azonban gazdasági eszközökkel óriási mértékben befolyásolja a kolhozpiacot, minthogy az áruk zöme az állami és szövetkezeti kereskedelem hálózata révén, tervben megszabott szilárd áron kerül eladásra.

Az értéktörvény szabályozó hatása az áruforgalom területén korlátozott keretek között érvényesül. Az állami és a szövetkezeti áruforgalomban nem érvényesül az árak „szabad játéka". A szocialista állam úgy állapítja meg az áruk árát, hogy azok az egyik vagy másik irányban eltérnek az áruk értékétől. Ennél az állam mindenekelőtt a szocializmus gazdasági alaptörvénye által támasztott ama követelményből indul ki, hogy biztosítani kell a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedését, az egész társadalom állandóan növekvő szükségleteinek kielégítése céljából. Az állam az árak mechanizmusát az eszközöknek az egyes iparágak közötti elosztása terén olyan arányok megállapítására használja fel, amilyenek a népgazdaság tervszerű fejlődésének szükségleteiből következnek. Így például az állam megfelelő árpolitika segítségével egyes iparágak jövedelmének egy részét más iparágak gyorsütemű fejlesztésére használja fel.

Az értéktörvény érvényesülése nem korlátozódik az áruforgalom területére. Az értéktörvény hatással van a szocialista termelésre is.

Az értéktörvény az árak révén hatást gyakorol a kolhoztermelésre. Azoknak az áraknak színvonala és aránya, amelyeken a kolhozok és a kolhozparasztok termékeiket realizálják, lényeges befolyással van az egyik vagy a másik mezőgazdasági termék termelésének anyagi ösztönzésére. Nem szabad például ugyanazt a beadási árat megállapítani egy tonna gyapotra és egy tonna gabonára, figyelmen kívül hagyva, hogy a gyapot értéke jóval nagyobb, mint a gabona értéke. Másfelől túlságosan alacsony gabonaárakat sem szabad megállapítani, mert ez csökkentené a kolhozok és a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét a gabonatermesztésben, és ártana a gabonatermelés fejlődésének.

Így például a gyapotra és egyes más mezőgazdasági termékekre megállapított, közgazdaságilag megalapozott beadási árak elősegítették e termékek termelésének növekedését. Ezzel szemben a burgonya, a zöld-

ségfélék, a tej, a hús és a szemesterményék alacsony beadási és felvásárlási ára egy bizonyos időn át akadályozta termelésüket. E cikkek beadási és felvásárlási árának 1953—1955-ben végrehajtott lényeges emelése igen komoly ösztönzést nyújtott termelésük növelésére.

Az értéktörvény hatása a könnyű- és az élelmiszeriparra azzal függ össze, hogy azok az egyéni fogyasztási cikkek, amelyeket ezekben az iparágakban termelnek — áruk. A fogyasztásra szolgáló iparcikkek értékében benne van a kolhozok által áruként termelt nyersanyag értéke. A fogyasztási cikkek újonnan létrehozott értékének egyik részét a pénzbeni munkabérkiadások megtérítésére fordítják, másik része a vállalat pénzformában jelentkező jövedelmét képezi. Ugyanakkor a fogyasztásra szolgáló iparcikkek termelése folyamán munkaeszközök: szerszámgépek, erőgépek. gyárépületek használódnak el, amelyek lényegében nem áruk. Minthogy a fogyasztásra szolgáló iparcikkek értékét alkotó valamennyi többi elemnek értékformája, pénzformája van, a munkaeszközöket is pénzben kell kifejezni és kalkulálni.

Bár az állami szektoron belül termelt és forgalomba hozott termelőeszközök lényegében nem áruk — megtartják áruformájukat és így értékformájuk is van. Ilyen értelemben beszélünk a termelőeszközök értékéről, önköltségéről, áráról stb. Ugyanakkor azonban nem szabad megfeledkezni arról, hogy e kategóriák mögött az állami szocialista szektor termelési viszonyai rejlenek, amelyek lényegében nem árutermelő jellegűek.

„A dolog úgy áll — írja Sztálin —, hogy a mi szocialista viszonyaink között a gazdasági fejlődés nem forradalmi fordulatok útján, hanem fokozatos változások útján megy végbe, amikor a régi nem egyszerűen teljesen megszűnik, hanem az újhoz alkalmazkodva megváltoztatja lényegét, s csak a formáját tartja meg, az új pedig nem egyszerűen megsemmisíti a régit, hanem áthatja a régit, megváltoztatja annak lényegét, annak funkcióit, de nem töri össze annak formáját, hanem az új fejlesztésére használja fel"[1].

A szocializmusban a termelőeszközök értékformájának nagy gazdasági jelentősége van a népgazdaság szempontjából. Az értéktörvénynek a termelőeszközök termelésére gyakorolt hatása az elhasznált munkaerő pótlásához szükséges fogyasztási cikkek révén érvényesül. A fogyasztási cikkeket, amelyek áruk, a munkások csak pénzért, pénzben kifizetett munkabérükből vásárolhatják meg. Ebből következik, hogy a termelőeszközök

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. Szikra 1953. 53—54. old.

termelésében is az értékformát, a pénzformát kell felhasználni valamennyi más, a munkabér mellett az iparcikkek önköltségében benne levő elem kiszámítására.

Az értéktörvény hatása a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek termelésére az önálló elszámolás rendszere révén nyilvánul meg, amely a pénzformában kifejezett munkaráfordítások megtérítésének elvén alapul, s a munkatermelékenység emelésére, az önköltség csökkentésére és a termelés rentabilitásának fokozására ösztönöz. Az értéktörvény érvényesülésének megismerése és hozzáértő felhasználása segíti a gazdasági vezetőket a termelés ésszerű vezetésében, a munkamódszerek állandó javításában, az önálló elszámolás megvalósításában, a termelés növelésére fordítható rejtett tartalékok feltárásában és hasznosításában.

A szocialista állam felhasználja az értéktörvényt, amikor a pénzügyi és hitelrendszer révén ellenőrzi a termelést és a társadalmi termék elosztását.

Az értéktörvény felhasználásának nagy jelentősége van a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének megvalósulásában. A munkabér pénzformája a szocialista társadalomban a munka mértékének ellenőrzésére szolgáló eszköz.

Az értéktörvény korlátozása, megnyergelése és tervszerű felhasználása óriási előnye a szocializmusnak a kapitalizmussal szemben. A Szovjetunióban az értéktörvény érvényesülése éppen e korlátozása folytán nem jár olyan pusztító következményekkel, mint a válságok, míg ugyanakkor a kapitalizmusban, annak ellenére, hogy a tőkés országokban a termelés fejlődésének üteme lassú, időszakos túltermelési válságokra, munkanélküliségre, a termelőerők egy részének megsemmisülésére vezet.

A pénz és funkciói a szocialista gazdaságban. A pénz szükségessége a szocialista társadalomban az árutermelés és az értéktörvény fennállásából következik. „A szocialisták már a szocialista forradalom előtt azt írták, hogy a pénzt nem lehet egyszerre megszüntetni... Igen sok technikai és ami még sokkal nehezebb és sokkal fontosabb, szervezeti vívmányra van szükség ahhoz, hogy a pénzt meg lehessen szüntetni..." „A pénz megszüntetéséhez meg kell szervezni a termékek elosztását százmeg százmillió ember számára, ami hosszú évekre szóló munkát jelent"[1].

A pénz lényege a szocializmusban a szocialista gazdaság fejlődésének szükségletei szerint gyökeresen megváltozik. A kapi-

[1] *Lenin.* A szabadság és egyenlőség jelszavával való népbutításról. Beszéd az I. összoroszországi iskolánkívüli oktatási kongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 362—363, 374. old.

talizmustól eltérően, ahol a pénz tőkévé változik, meg nem fizetett idegen munka elsajátításának eszközéül szolgál, a szocialista gazdaságban a pénz — a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban — a néptömegek érdekében folyó gazdasági építés eszköze.

A pénz a szocializmusban az egész népgazdaság viszonylatában az általános értékmérő szerepét tölti be. A pénzformát nemcsak a fogyasztási cikkeknek és azoknak a termelőeszközöknek a forgalmában használják fel, amelyek áruk, hanem azoknak a termelőeszközöknek gazdasági forgalmában is, amelyek lényegében nem áruk, de megtartják az áruformát. A szocialista népgazdaság egysége, a termelőeszközök termelése és a fogyasztási cikkek termelése, az állami ipar és a kolhoztermelés közötti elválaszthatatlan kapcsolat és kölcsönös függés megköveteli a termékek előállítására fordított társadalmi munka kifejezésének és mérésének egységes mértékét. A szocializmus körülményei között, a szocialista tulajdon két formájának fennállása mellett, a társadalmi munka ilyen általános mértéke csak a pénz lehet.

Míg a kapitalizmusban a pénz a társadalmi munkának az árutermelők tudtán kívül, a piaci ingadozások révén végbemenő spontán számbavételét szolgáló eszköz, addig a szocialista gazdaságban a pénz a gazdaság terv szerinti irányításának gazdasági eszköze, s a termelésnek és a társadalmi termék elosztásának szolgálatában áll.

Eszerint a *pénz* a szocialista társadalomban — általános értékmérő, a népgazdaság tervezésének gazdasági eszköze, a társadalmi termék termelésének és elosztásának, a munka mértékének és a munka javadalmazásának általános nyilvántartására és ellenőrzésére szolgáló eszköz.

A pénz új természete a szocializmusban abban jut kifejezésre, hogy a régi forma megtartása mellett a pénz funkciójának szociális tartalma és rendeltetése a pénznek a kapitalizmusban betöltött funkcióihoz képest megváltozik.

A pénz mindenekelőtt *értékmérő* funkciót tölt be, vagyis az árukban testet öltött társadalmi munka mértékéül szolgál. A szocializmusban, ahol a szocialista termelésnek két fő formája van, az egyes vállalatok gazdasági tevékenységének eredményeit, a különböző termékeket előállító vállalatok és iparágak munkaeredményeinek összehasonlítását, az egyes népgazdasági ágak és az egész népgazdaság termelését csak pénzformában lehet kifejezni. Minthogy azok a termelőeszközök, amelyek nem áruk, megtartják az áru és az érték formáját, a pénz értékmérő funkciójában a termelőeszközökre fordított munka számbavételének is eszköze.

Az értékmérő funkciót tudvalevően csakis a pénzáru töltheti be, amelynek magának is van értéke. Ilyen pénzáru az arany.

A Szovjetunióban és a szocialista tábor más országaiban az általános értékmérő szerepét az arany tölti be. A szovjet pénznek aranytartalma van, s így a szovjet pénz — aranyjel. A szocialista társadalomban a pénz az áruk értékmérőjének funkcióját csak az arannyal való e kapcsolata folytán töltheti be. Lenin az aranypénz megszüntetését a szocializmus világméretekben való győzelmével kapcsolta össze. „Egyelőre pedig az OSZFSZK-ban takarékoskodjunk az arannyal, minél drágábban adjuk el és minél olcsóbban vásároljunk érte árut"[1]. A szovjet pénz fenntartja az arannyal való történelmi, hagyományos kapcsolatot.

A szovjet állam, abból kiindulva, hogy az általános egyenérték szerepét az arany tölti be, az 1922—1924-es pénzreform alkalmával rögzítette a rubel aranytartalmát. Később a rubel aranytartalmát közvetve, a szovjet rubelnek eleinte a frankhoz, majd a dollárhoz viszonyított árfolyama alapján rögzítették. 1950-ben a szovjet állam, a rubel vásárlóerejének növekedésére, s a dollár és más tőkés valuták vásárlóerejének csökkenésére való tekintettel, közvetlenül, mégpedig 0,222168 gramm aranyban rögzítette a rubel aranytartalmát. A rubel aranytartalmának megfelelően felemelték a rubel árfolyamát a külföldi valutákhoz képest.

A szovjet állam aranyat termel és aranyat halmoz fel világpénzként, mind a kapitalista világpiachoz tartozó országokkal, mind pedig a szocialista tábor világpiacához tartozó országokkal folytatott kereskedelem céljaira.

A szovjet állam a pénz értékmérő funkcióját eszközül használja fel a termelés menetének és a társadalmi termék elosztásának terv szerinti irányítására, nyilvántartására és ellenőrzésére, továbbá az önálló elszámolás megvalósítására. Így például a termékek terv szerinti és tényleges önköltségének összehasonlítása lehetővé teszi annak tisztázását, hogy miért haladja meg a tényleges önköltség a tervben megállapított önköltséget, lehetővé teszi továbbá az önköltség csökkentése és a vállalat rentabilitásának növelése érdekében szükséges tennivalók megjelölését.

A pénz értékmérő funkcióját a szocialista állam felhasználja az árak tervezésénél. Az *ár* a szocialista gazdaságban az áruk értékének terv útján megállapított pénzbeni kifejezése.

A pénz a szocialista gazdaságban az *árak mércéje* is. A Szovjetunióban az árak mércéjéül a rubel szolgál.

A pénz a szocializmusban a *forgalmi eszköz* funkciót is be-

[1] *Lenin.* Az arany jelentősége most és a szocializmus teljes győzelme után. *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 99. old.

tölti. A pénz forgalmi eszközként a közfogyasztási cikkek eladásánál és vásárlásánál funkcionál. A pénzt forgalmi eszköz funkciót betöltő minőségében az áruforgalom fejlesztése érdekében használják fel.

A szocialista gazdaságban a pénz a *fizetési eszköz* funkciót is betölti. A pénz fizetési eszköz minőségében funkcionál a munkások és alkalmazottak bérének, valamint a kolhozparasztoknál a pénzbeni jövedelemnek a kifizetésénél, a szocialista vállalatoknak nyújtott kölcsönök folyósításánál és e kölcsönök törlesztésénél, az adófizetésnél stb. A szocialista állam a pénzt fizetési eszköz funkciót betöltő minőségében a szocialista vállalatok tevékenységének ellenőrzésére használja fel. Így például a bankok a termelési tervek teljesítésétől függően bocsátanak pénzösszegeket az egyes vállalatok rendelkezésére. A bank azzal, hogy megköveteli a kölcsönök pontos törlesztését, a vállalatokat a terv teljesítésére ösztönzi, hiszen enélkül nem szerezhetik meg a kölcsön visszatérítéséhez szükséges pénzeszközöket.

A szocializmusban a pénz *a szocialista felhalmozás és a takarékosság* eszközének funkcióját is betölti. Az állami vállalatok és a kolhozok a pénzeszközöket a bankokban őrzik. A vállalatok és szervezetek pénzjövedelmét és ideiglenesen szabad pénzeszközeit a szocialista felhalmozás szükségleteire, a termelés bővítésére, tartalékok képzésére, a lakosság anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére használják fel. A dolgozók jólétének növekedése következtében pénzmegtakarításaik is gyarapodnak. Ezeket a megtakarításokat takarékpénztárakban őrzik.

A szocialista társadalomban a pénz *világpénz* funkcióját az arany tölti be. Az aranytartalék főképpen a világpénz állami tartalékalapját alkotja. Az arany az állam nemzetközi elszámolásainak eszköze a külkereskedelem terén, vásárlóeszköz és fizetési eszköz minőségben.

A szovjet pénz szilárdságát nemcsak az aranytartalék, hanem mindenekelőtt az állam kezében összpontosuló és rögzített tervárak alapján forgalomba hozott hatalmas árumennyiség biztosítja. Egyetlen tőkés országban sincs a pénznek olyan szilárd fedezete, mint a Szovjetunióban.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmusban az árutermelést a szocialista termelés két fő formájának: állami és kolhozformájának párhuzamos fennállása teszi szükségessé. Az árutermelés és az

áruforgalom főképpen az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkekre korlátozódik. Az árutermelés a szocialista társadalomban sajátszerű, a termelőeszközök magántulajdona nélküli, kapitalisták nélküli árutermelés. Ez az árutermelés a szocialista társadalmat szolgálja.

2. A szocialista gazdaságban az árunak konkrét munka által létrehozott használati értéke és absztrakt munka által létrehozott értéke van. A szocialista társadalom nem ismeri a magánmunka és a társadalmi munka közötti ellentmondást. A szocialista gazdaságban egyaránt nagy jelentőségű a használati értékek létrehozása, a termékek minőségének javítása, valamint az áruk értékének a termékek előállítására fordított társadalmilag szükséges munkaidő tervszerű csökkentése alapján megvalósított rendszeres csökkentése.

3. A szocializmusban az értéktörvény hatóköre korlátozott. Az értéktörvény nem szabályozója a termelésnek, de hatással van a termelésre, és szabályozó hatást gyakorol az áruforgalomra. Az értéktörvényt felhasználják a népgazdaság terv szerinti irányítása során. Az értéktörvény érvényesülését figyelembe veszik az árak tervezésénél.

4. A szocialista gazdaságban a pénz általános értékmérő, a népgazdaság tervezésének gazdasági eszköze, a társadalmi termék termelésének és elosztásának, a munka mértékének és a fogyasztás mértékének általános nyilvántartására és ellenőrzésére szolgáló eszköz. A pénz a következő funkciókat tölti be: értékmérő, forgalmi eszköz, fizetési eszköz, a szocialista felhalmozás és a takarékosság eszköze, világpénz. A szovjet pénzt nemcsak az aranytartalék, hanem mindenekelőtt az állam kezében összpontosított és állami tervárak alapján eladásra kerülő árutömeg biztosítja.

XXXIII. FEJEZET

A MUNKABÉR A SZOCIALIZMUSBAN

A munkabér és a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye. Lenin azt tanította, hogy „a szocializmus ... a dolgozók szervezett élcsapatának, élenjáró részének legszigorúbb nyilvántartása, ellenőrzése és felügyelete mellett végzett társadalmi munkát tételez fel; emellett meg kell határozni a munka mérté-

két és díjazását is"[1]. Az állami vállalatok dolgozói munkájuk díját munkabér formájában kapják meg.

A munkabér a szocializmusban lenyegét tekintve döntő módon kulonbózik a kapitalizmusban fizetett munkabértől. Minthogy a szocialista társadalomban a munkaerő nem áru többe, a munkabér nem a munkaerő ára. Nem a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak közötti viszonyt, hanem a szocialista állam által képviselt egész társadalom és a saját maguknak, saját társadalmuknak dolgozó egyes dolgozók közötti viszonyt fejezi ki.

A kapitalizmusban a munkabér, mint a munkaerő ára, más áruk árától eltérően általában lefelé tér el az értéktől, és még azt sem mindig teszi lehetővé a munkásnak, hogy szükségleteit akár a *létminimum* keretei között kielégítse. A szocializmusban a bérmunka rendszerének megszüntetésével teljesen érvényét vesztette a munkaerő értékének törvénye mint a munkabér szabályozoja. A szocializmus gazdasági alaptörvényéből szükségszerüen következik az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek *maximális* kielégítése. A munkabér megszabadítása a tőkés korlátozásoktól azt eredményezi, hogy a munkabér határát „a fogyasztásnak addig a méretéig terjesztik ki, amelyet egyrészt a társadalom meglevő termelőereje ... megenged, másrészt pedig az egyéniség teljes kifejlesztese megkovetel"[2]. A reálbér a szocialista termelés fejlődésének és tökéletesedésének arányában állandóan emelkedik. Azok a követelmények, amelyeket a szocializmus gazdasagi alaptörvénye a termelés növekedésének előmozdítása és a dolgozók növekvő jólétének biztosítása tekintetében támaszt, a munka szerinti elosztás törvénye révén valósulnak meg. E törvény értelmében az egyes dolgozóknak a társadalmi összтermékből való részesedését munkájuk mennyisége és minősége határozza meg.

A munkabér az egyik legfontosabb gazdasági eszköz, amelynek segítségével a szocialista társadalomban elérik minden egyes dolgozó egyéni anyagi érdekeltségét munkájának eredményében: aki többet és jobban dolgozik, az többet is kap. Ennek következtében a munkabér a munkatermelékenység emelésének hathatós tényezője, lehetővé teszi a dolgozók egyéni anyagi érdekeinek helyes összeegyeztetését az állami érdekekkel (a közérdekkel).

Az a körülmény, hogy a szocializmusban van árutermelés és értéktörvény, szükségessé teszi a munkabér *pénz formáját.*

[1] *Lenin.* Előadói beszéd a kommunista szombatokról az OK(b)P Moszkva-városi konferenciáján. Lásd *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 279. old.

[2] *Marx.* A tőke. 3. köt. Szikra 1951. 947. old.

Mint már mondottuk, az elhasznált munkaerő pótlására szükséges fogyasztási cikkeket a szocializmusban az értéktörvény érvényesülésének alávetett árukként termelik és értékesítik. A munkabér pénzformája lehetővé teszi, hogy a dolgozóknak a társadalmi össztermékből való részesedését a munka eredményétől függően, rugalmasan és differenciáltan állapítsák meg.

Ilyenformán *a szocializmusban a munkabér* pénzformában azt fejezi ki, hogy milyen mértékben részesedik a dolgozó a társadalmi összterméknek abból a részéből, amelyet az állam a munkásoknak és alkalmazottaknak munkájuk mennyisége és minősége szerint kifizet.

A munkások és alkalmazottak pénzbeni munkabére *egyéni* munkabéruket jelenti. A szocialista termelésben dolgozók egyéni munkabérének forrása az általuk előállított, közvetlen szükségletre szolgáló és a munka szerint elosztásra kerülő termék. De a szocializmusban a munkások és alkalmazottak életszínvonalát nemcsak az egyéni pénzbeni munkabér határozza meg. Az egyéni munkabért kiegészítik azok a hatalmas alapok, amelyeket az állam és a társadalmi szervezetek a dolgozók szociális és kulturális szükségleteinek kielégítése céljából, a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott termékből bocsátanak a dolgozók rendelkezésére.

A szocialista állam a szocializmus gazdasági alaptörvényének és a munka szerinti elosztás törvényének követelményeivel összhangban minden egyes időszakban terv alapján állapítja meg a munkabéralapot és a dolgozók különböző kategóriáinak járó munkabér színvonalát.

A *munkabéralap* az az egész pénzösszeg, amelyet az állam egy bizonyos időszakban (év, hónap stb.) az egész népgazdaság, s az egyes népgazdasági ágak és vállalatok viszonylatában a munka szerinti elosztásra tervszerűen megállapít.

A szocialista állam munkabérpolitikája a munka szerinti elosztás törvényének követelményeivel összhangban a munkabér messzemenő differenciálásának elvén alapul. A munkabér terén megnyilvánuló egyenlősdi, amely figyelmen kívül hagyja a szakmunka és az egyszerű munka, a nehéz és a könnyű munka közti különbséget, nem egyeztethető össze a munka mennyisége és minősége szerinti elosztás gazdasági törvényével. Az egyenlősdi aláássa a dolgozók munkájuk eredményében való személyes anyagi érdekeltségét és a szakképzettségük fejlesztésére irányuló törekvésüket. A szakmunka, mint magasabb minősítésű munka, megköveteli a dolgozók képzését, s nagyobb termelési eredménnyel jár, mint az egyszerű munka. Ennek következtében magasabb díjazásban is részesül. Az ilyen bérrendszer arra

ösztönzi a dolgozókat, hogy fejlesszék szakmai tudásukat. A szocializmusban a nehezebb munkát egyenlő szakképzettségen belül magasabban díjazzák, mint a kevésbé nehéz munkát, míg ugyanakkor a tőkés rendben a különösen nehéz fizikai munkát végző munkásokat rendszerint sokkal rosszabbul fizetik, mint a többi munkást. Így például a bányászoknak, akik a tőkés országokban alacsony munkabért kapnak, a szocialista társadalomban magas a munkabérük, s emellett a gépek alkalmazása révén egyre inkább megkönnyítik a nehéz fizikai munkát.

Annak a gazdasági megfontolásnak alapján, hogy a munkát a vezető népgazdasági ágakban kell a legnagyobb mértékben felkarolni, egyes nehézipari ágak, így a kohászat, a szénipar, az ásványolajipar, a gépgyártás stb. dolgozói számára magasabb munkabért állapítanak meg. Az ország gazdasági életében különösen nagy jelentőségű gazdasági körzetek, továbbá a távoli és gyéren lakott körzetek vállalatainál és építkezésein dolgozó munkásokat, mérnököket és műszaki alkalmazottakat egyébként azonos feltételek mellett, ugyancsak magasabban díjazzák. Eszerint a munkabér egyike azoknak a gazdasági eszközöknek, amelyek igénybevételével a szakképzett munkaerőt — a társadalmi termelés egyes ágai és az egyes vállalatok között a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye által támasztott követelményeknek megfelelően — tervszerűen elosztják, illetve átcsoportosítják.

A szocialista állam munkabérpolitikája a munka díjazása terén megnyilvánuló kispolgári egyenlősdi, továbbá a maradi és államellenes gépesítésellenes tendenciák elleni harcban valósul meg.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvényének ellentmond az olyan gazdasági gyakorlat, amely a munka díjazása terén nem valósítja meg a szükséges differenciálást. Ilyen differenciálás nélkül a szakmunkát végző dolgozók a díjazás terén nem részesülnek előnyben az egyszerű munkát végző dolgozókkal szemben, a nehéz munkát végző dolgozók a könnyebb munkán vagy rendes munkakörülmények között dolgozókkal szemben. A kellő differenciálás hiánya egyenlősdire vezet, akadályozza az új technika meghonosítását és a termelés élenjáró szervezési módszereinek bevezetését.

A munkások, a technikusok és a mérnökök díjazása közötti helyes arány megsértése arra vezet, hogy a mérnökök és műszaki dolgozók munkabére egyes vállalatoknál vagy egész gazdasági ágakban alacsonyabb, mint a szakmunkásoké. Ha a munkabért egyes olyan iparágakban és gazdasági körzetekben, amelyeknek a népgazdaságban nincs vezető szerepük, gazdasági szempontból indokolatlanul felemelik, ez a bérezés terén megnehezíti az ösztönző intézkedéseket az ország gazdasági élete szempontjából kulcspozíciót betöltő iparágak és körzetek viszonylatában.

A munkabérpolitika érvényesítése terén nagy szerepük van a *szakszervezeteknek.* A szakszervezetek tevékenyen részt vesz-

nek az állami szerveknek a munka szervezésére és díjazására vonatkozó intézkedések előkészítésével kapcsolatos munkájában, közvetlenül intézik a társadalombiztosítást, támogatják a termelési újítók tapasztalatait és kezdeményezéseit, előmozdítják a szocialista verseny kibontakozását és a munkatermelékenység emelését, közreműködnek a munkásoknak és alkalmazottaknak nyújtott kulturális és szociális szolgáltatások megjavításában, valamint a munkások és alkalmazottak munkakörülményeinek megjavításában. A vállalatok igazgatósága és dolgozói a szakszervezetek tevékeny közreműködésével évente kollektív szerződést kötnek. A *kollektív szerződés* szabályozza a munkások és alkalmazottak munkájával, munkabérével és szociális körülményeivel kapcsolatos valamennyi kérdést. A kollektív szerződés mind a két félt kötelezi azoknak az intézkedéseknek a megtételére, amelyek biztosítják a munka helyes díjazását, a munkatermelékenység emelését, valamint a szocialista vállalatoknál foglalkoztatott dolgozók növekvő kulturális és szociális szükségleteinek kielégítését.

A munkabér formái. A tarifarendszer. A szocializmusban a munkabér különböző formái a munka szerinti elosztás gazdasági törvényéből fakadó követelmények megvalósításának konkrét módjait jelentik.

Az állami szocialista vállalatoknál a munka díjazásának fő formája a *teljesítménybér*. A Szovjetunióban 1954-ben az iparban foglalkoztatott munkások több mint háromnegyed része kapott teljesítménybért.

A szocializmusban a teljesítménybér-rendszer a legnagyobb mértékben érdekeltté teszi a dolgozókat munkájuk eredményében. A szocialista teljesítménybér-rendszer gyökeresen különbözik a tőkés akkordbér-rendszertől, amely a munkaintenzitás gátlástalan fokozásán alapul, s az értéktöbbletráta növekedésére vezet, miközben a munka intenzitásának növekedésével csökken a munkások munkabére.

A szocialista társadalomban a munkások munkabérének nagysága közvetlenül függ munkájuk mennyiségétől és minőségétől. A teljesítménybér, amely az egy bizonyos időegység alatt előállított termékmennyiség növekedése arányában biztosítja a munkabér növekedését, a munkatermelékenység emelésére ösztönöz. A teljesítménybér a gépek, a berendezés, a nyersanyag, a munkaidő maradéktalan és ésszerű kihasználására, műszaki tökéletesítések bevezetésére, a munka és a termelés minél jobb megszervezésére serkent. Ugyanakkor elősegíti a szocialista munkaverseny kibontakozását, mert a magas munkatermelékenység egyszersmind magas munkabérrel is jár.

A teljesítménybér legelterjedtebb formája az *egyenes teljesítménybér (darabbér)*. Egyenes teljesítménybér esetén a munka díjazása a dolgozó által egy bizonyos idő alatt előállított termék (darabszámban, kilogrammban, tonnában, folyóméterben, literben stb. kifejezett) mennyisége alapján történik. Minden termékegység után egyforma bért fizetnek az illető munkára megállapított tarifa szerint. A dolgozó munkabére az általa elkészített kellő minőségű termékek mennyiségének növekedésével egyenes arányban növekszik.

Progresszív teljesítménybér esetén a munkásokat a norma teljesítéséért egy bizonyos, változatlan tarifa szerint, a normán felüli teljesítményért pedig más, magasabb, és progresszíven emelkedő tarifa szerint díjazzák. Így például a Szovjetunió gépkocsi- és traktoriparának egyes vállalatainál a megállapított norma 1—5%-os túlteljesítése esetén a teljesítménynorma túlteljesítéséért 30%-kal magasabb, 6—10%-os túlteljesítés esetén 60%-kal magasabb bér jár stb. A legnagyobbfokú progresszivitást a vezető szakmákban, továbbá a külszín alatti munkát végző, a melegműhelyekben dolgozó és más nehéz munkát végző munkások díjazásánál állapították meg. A progresszív teljesítménybér alkalmazásának hatékonyságát csökkenti az, ha sokféle bértarifa van érvényben, mert ez megnehezíti a munkabérrel kapcsolatos nyilvántartást és elszámolást, valamint annak elérését, hogy a munkabér és a munka termelékenysége között közvetlen és szemmel látható összefüggés legyen. A progresszív darabbér alkalmazásának hatékonyságát az is csökkenti, ha a különböző gazdasági ágak között indokolatlanul nagy különbség van a norma túlteljesítéséért járó díjazás tekintetében.

Prémiumos teljesítménybér esetén az egyenes teljesítménybér meghatározott mutatók teljesítéséért prémiummal egészül ki. Ilyen mutatók: a fűtőanyag- és villamosenergia-megtakarítás, a termék önköltségének csökkentése, selejtcsökkentés, a választék bővítése stb. Egyes vállalatoknál meghatározott minőségi mutatók teljesítését progresszív teljesítménybér esetén is premizálják.

Olyan esetekben, amikor a termelési feltételek miatt nem lehet egyéni teljesítménybért alkalmazni (például, amikor több munkás közösen kezel egy nagy gépet vagy gépcsoportot), *brigád-* vagy *csoport-teljesítménybért* alkalmaznak. A brigád egyes tagjai az általuk ledolgozott idő és szakképzettségük figyelembevételével kapják meg részüket a közös keresetből.

Az ÖK(b)P XVIII. konferenciája hangsúlyozta, hogy következetesen kell érvényesíteni a jó dolgozók anyagi ösztönzésének elvét, s határozatilag kimondta: „A munkabérek terén teljesen meg kell szüntetni a káros egyenlősdit, s el kell érni, hogy a teljesítménybér és a prémiumrendszer még számottevőbb tényező legyen a munka termelékenységének emelése, tehát egyszersmind egész népgazdaságunk fejlesztése terén"[1].

Időbért olyan munkákért fizetnek, amelyeknél teljesítménybér nem alkalmazható, vagy amelyeknél a teljesítménybér a munka jellege folytán gazdasági szempontból célszerűtlen (kapuőrök, vállalati őrszemélyzet, minőségi ellenőrök munkája,

[1] Az ÖK(b)P XVIII. konferenciájának határozata. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. Szikra 1954. 510. old.

egyedi készülékek gyártásán végzett munka stb.). Van egyszerű időbér és prémiumos időbér.

Egyszerű időbér esetén a munkabért a munkaidő tartamától és a munkás szakképzettségétől függően, differenciáltan állapítják meg. Az időbérben dolgozó munkások anyagi érdekeltségének növelése céljából *prémiumos időbért* alkalmaznak. Prémiumos időbér esetén a dolgozónak a ledolgozott munkaidőért járó alapbérhez, bizonyos mennyiségi vagy minőségi mutatók alapján: a berendezések javítási idejének csökkentéséért, nyersanyag-, fűtőanyag-, villamosenergia-megtakarításért, a gépezetek zavartalan működéséért, selejtcsökkentésért stb. prémiumot fizetnek ki.

A prémiumos időbér-rendszert széles körben alkalmazzák a gazdasági vezetőknél, mérnököknél és technikusoknál. Az említett kategóriához tartozó dolgozók (vállalati igazgatók, főmérnökök, üzemvezetők, munkavezetők stb.) munkabérének alapját havi illetményük alkotja, amely a vállalat (üzemrész, műszak stb.) nagyságától, népgazdasági jelentőségétől, a dolgozó szolgálati idejétől stb. függően változik. Ha a vállalat az össztermelés megállapított tervének teljesítése, a választék szem előtt tartása és az önköltség tervének teljesítése mellett teljesíti és túlteljesíti az árutermelésre vonatkozó termelési tervet, a vezetők, mérnökök és technikusok alapfizetésükhöz bizonyos százaléknyi prémiumot kapnak.

A pedagógusok, egészségügyi dolgozók, közalkalmazottak munkabére munkájuk jellegétől, képesítésüktől, szolgálati idejüktől és más tényezőktől függően szintén különbözőképpen alakult.

A munkabérnek a dolgozó szakképzettségét, a munka termelékenységét és az előállított termék minőségét szem előtt tartó sokoldalú differenciálása a normamegállapítás és meghatározott tarifarendszer segítségével valósul meg.

A *normamegállapítás* abban áll, hogy megállapítják az egyes munkák teljesítéséhez szükséges időt *(időnorma)* vagy egy bizonyos időegység alatt megmunkálandó munkadarabok számát *(teljesítménynorma)*. Műszaki normák nélkül nem lehetséges tervgazdaság. A helyes normamegállapítás a termelési folyamat irányításának, a munkaszervezés javításának, a munkatermelékenység emelésének, a munka díjazása terén megnyilvánuló egyenlősdi leküzdésének és a szocialista verseny kibontakozásának egyik legfontosabb feltétele. A műszaki norma hatalmas szabályozó erő, amely a termelésben a dolgozók nagy tömegeit az élenjárók köré tömöríti, s az elmaradókat felzárkóztatja az élenjárókhoz.

A gazdálkodás szocialista módszere megköveteli, hogy *a műszakilag megalapozott, haladó teljesítménynormákhoz* igazodjanak, amelyeket olyan színvonalon állapítanak meg, hogy magasabbak legyenek a munkások zöme által már elért normáknál, de alacsonyabbak legyenek a legjobb dolgozók és újítók, a legjobb vállalatok által teljesített normáknál. A tőkés teljesítménynormákkal ellentétben, amelyek a munkaintenzitás féktelen növelésének eszközéül szolgálnak, tönkreteszik a mun-

kások egészségét és megrövidítik az életüket — a szocialista vállalatoknál a teljesítménynormákat olyan számítások alapján állapítják meg, hogy azok progresszívek, s ugyanakkor a dolgozók összessége számára teljes mértékben elérhetőek legyenek.

A haladó teljesítménynormák bevezetéséért erőteljes harcot kell vívni a konzervatív elemek ellen, akik védelmezik a munkatermelékenység emelésének és a terv sikeres teljesítésének kerékkötőjévé vált elavult, laza normákat. Ilyen elavult normák többek között az úgynevezett tapasztalati-statisztikai normák, amelyek figyelmen kívül hagyják a technika és a termelés szervezése terén elért haladást, a technikát gyengén kezelő munkásokhoz igazodnak, és törvényesítik az improduktív munkaidő-veszteségeket. A technika szakadatlan tökéletesítése megköveteli, hogy a teljesítménynormákat időnként felülvizsgálják és felemeljék. A helyes normamegállapításnak ki kell fejeznie a termelési technika fejlődését, s a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedését. A szocialista társadalom, a dolgozó tömegek érdekei haladó, műszakilag megalapozott normák, azaz olyan normák alkalmazását követelik, amelyek teljes mértékben megfelelnek a termelési technika jelenlegi színvonalának, és hatalmas tényezői a munkatermelékenység emelésének.

Az egyes munkakategóriáknak a dolgozó szakképzettségéből, a munka jellegéből, a megfelelő termelési ágak feltételeiből és sajátosságaiból kiinduló minősítése a *tarifarendszer* alapján történik. A különböző népgazdasági ágakban és a munkások különböző kategóriái számára a tarifarendszer segítségével állapítják meg a munkabér színvonalát.

A tarifarendszer legfontosabb elemei a tarifatáblázat, a szakmai besorolási útmutató és a bértarifa.

A munkabérnek a dolgozók képesítésétől függő differenciálása a *tarifatáblázat* alapján történik. A munkásokat szakképzettségüknek megfelelően több bérkategóriába sorolják. A szakképzettséggel nem rendelkező munkások az első kategóriába tartoznak, és az ő bérüket veszik alapegységül. Minél magasabb a munkás szakképzettsége, annál magasabb kategóriába tartozik, s ennek megfelelően annál magasabb a bére.

Az egyes iparágakban végzett különféle munkák termelési leírását a *szakmai besorolási útmutató* tartalmazza, amely a munkás szakmai minősítésének és a tarifatáblázat valamelyik bérkategóriájába való besorolásának alapjául szolgál.

A *bértarifa* határozza meg, hogy a munkás a különböző kategóriákban egy munkaidő-egységre mennyi bért kap. A bértarifák lehetővé teszik, hogy a szocialista állam az egyes iparágak népgazdasági jelentőségének, a munka gépesítettségi fokának, egy-egy gazdasági körzet sajátosságainak stb. figyelembevételével differenciált munkabért állapítson meg.

Az SZKP KB júliusi plénuma (1955) komoly hiányosságokat fedett fel a bérezés, különösen a normamegállapítás és a tarifarendszer alkalmazása

terén. Így például számos vállalatnál széles körben alkalmaznak alacsony tapasztalati-statisztikai teljesítménynormákat; a tarifatáblázatok és a bértarifák elavultak, s elmaradnak a megnövekedett bérszínvonaltól; igen elterjedt az a tűrhetetlen gyakorlat, hogy a bérekhez és a fizetésekhez különféle pótlékokat számítanak; az alacsonyabb és a magasabb kategóriához tartozó dolgozók díjazása között a különbség jelentéktelen. A sokféle bérrendszer folytán igen bonyolult a munkabér kiszámítása, nehezen érthető a munkások számára, s előfordul, hogy az egyforma munkát végző dolgozók munkabére más és más. Mindez csökkenti a dolgozók érdekeltségét szakmai tudásuk fejlesztésében, egyenlősdire vezet, s akadályozza a munka termelékenységének emelkedését.

A helyesen felépített tarifarendszer olyan bérezést tesz lehetővé, amely a munkatermelékenység emelésére ösztönöz, és érdekeltté teszi a dolgozókat abban, hogy magasabbfokú szakképzettséget szerezzenek.

Az SZKP KB 1955 júliusi plénuma, miután felfedte a bérezés terén észlelhető hiányosságokat, határozatilag kimondta: „Következetesen meg kell valósítani a bérezés terén a dolgozók munkájuk eredményében való anyagi érdekeltségének lenini elvét. Gondoskodni kell arról, hogy a vállalatoknál minél nagyobb méretekben alkalmazzák az olyan, műszakilag megalapozott teljesítménynormákat, amelyek összhangban vannak a technika fejlődésének és a termelés szervezésének mai színvonalával; tökéletesíteni kell a vállalatoknál a munkaszervezést, oly módon, hogy minden munkás számára megteremtik a magas termelékenységű munkához szükséges feltételeket"[1].

A reálbér állandó emelkedése a szocializmusban. A szocialista rendben a szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően *állandóan emelkedik a reálbér.*

A reálbér emelkedésének legfontosabb gazdasági alapja a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és a munka termelékenységének emelkedése.

A szocialista társadalom fennállása és fejlődése megköveteli, hogy a munka termelékenységének emelkedése állandóan *túlszárnyalja* a munkabérek emelkedését. A társadalom csakis ezzel a feltétellel tehet szert a termelés bővítéséhez, a tartalékok növeléséhez és a dolgozók növekvő szükségleteinek egyre teljesebb kielégítéséhez szükséges készletekre. A munkatermelékenység és a társadalmi termelés szakadatlan növekedése szilárd alapja a reálbér további emelkedésének, s ugyanakkor a reálbér emelkedése a dolgozók vásárlóképességének növekedésére vezet, ami viszont a társadalmi termelés állandó hajtóereje.

---

[1] Az SZKP KB 1955 júliusi plénumának határozata. Lásd *N. A. Bulganyin.* Az iparfejlesztés feladatairól. Szikra 1955. 91. old.

A szocialista termelés szüntelen fejlődése a munkások és alkalmazottak számának rendszeres növekedésével jár. A Szovjetunióban a munkások és alkalmazottak száma 1928 végétől 1954 végéig 10,8 millióról 47 millióra, vagyis 4,3-szeresére növekedett, s ugyanakkor jelentősen emelkedett a reálbér. A kapitalizmusban a munkanélküli tartaléksereg eltartása súlyos teherként nehezedik a munkáscsaládokra, és csökkenti az egész munkásosztály reálbérét. A szocialista társadalomban nincs munkanélküliség, így a munkásosztálynak és az egész társadalomnak nem kell eltartania munkanélküli tartalékseregeket. A növekvő termelés lehetővé teszi, hogy a család minden munkaképes tagja dolgozzon, ami jelentős mértékben növeli összjövedelmét.

A szocialista társadalom dolgozói nincsenek kitéve annak az óriási munkabér-veszteségnek, amely a dolgozók neme, kora, nemzetisége és faji hovatartozása alapján alkalmazott különféle munkabér-korlátozások formájában éri a tőkés országok munkásosztályát.

A szocialista társadalomban először valósult meg nemre, korra, nemzetiségre és fajra való tekintet nélkül az egyenlő munkáért, egyenlő bér elve. A szocializmusban tilos a gyermekmunka. A nőknek a férfiakkal való tényleges egyenjogúságát az egyenlő munkabér, a teljes bérükkel fizetett terhességi szabadság, a szülőotthonok, bölcsődék, óvodák széleskörű hálózata, a sokgyermekes vagy egyedülálló anyák állami segélyezése biztosítja. A munka díjazásával kapcsolatos jogoknak a dolgozó faji vagy nemzetiségi hovátartozásával kapcsolatos bármi néven nevezendő közvetlen vagy közvetett korlátozása, mint súlyos bűntett, büntetést von maga után.

A szocialista társadalomban — továbbá — a munkabér állandó emelkedése a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedéséből, szakképzettségük növekedéséből következik. A tőkés rendben az ipari technika fejlődése során a szakmunkások jelentős rétegeit kiszorítják a gépek, s ezek a rosszabbul fizetett szakképzetlen munkások közé kerülnek. Ugyanakkor a kapitalizmusban a munkaintenzitás mértéktelen fokozása következtében megrokkant munkásokat a termelésből a munkanélküliek sorába taszítják, s egészségesebb és erősebb dolgozókat állítanak a helyükre. A szocialista társadalomban a termelés növekedése szorosan összefügg a gyorsütemű technikai haladással. A nehéz kézi munkán alapuló régi szakmák helyébe új, szakképzett munkát igénylő és jobban fizetett szakmák kerülnek, amelyek a legújabb technikán alapulnak. A szocialista állam az egy és ugyanazon munkaterületen való huzamos és

kifogástalan munkára ösztönöz, s a hosszú szolgálati idő jutalmazásaként évről évre nagy összegeket fizet ki a különböző népgazdasági ágak, továbbá a kultúra és az államapparátus dolgozóinak több kategóriája számára.

A reálbér állandó emelkedésének fontos tényezője a szocialista állam következetesen megvalósított árpolitikája, amelynek célja a közfogyasztási cikkek árának rendszeres csökkentése és a pénz vásárlóerejének növelése.

A közszükségleti cikkek kiskereskedelmi árának 1947 és 1954 között végrehajtott ismételt leszállítása nyomán a kiskereskedelmi árak mintegy 56%-kal csökkentek, s ezáltal a lakosság százmilliárdokra menő megtakarításhoz jutott. Ugyanebben az időszakban a drágaság növekedése folytán a létfenntartási költségek hivatalos adatok szerint az Egyesült Államokban 21%-kal, Angliában 40%-kal növekedtek.

A föld nacionalizálásával megszűnt az a hatalmas sarc, amelyet a kapitalizmusban a városi telkek tulajdonosai földjáradék formájában szednek a társadalomtól. A tőkés országokban egy munkáscsalád költségvetésében a lakbér, a fűtés és a világítás költségei a munkabérnek csaknem egynegyedét emésztik fel. A szocializmusban a városok rendelkezésére álló lakásalap és a közszolgáltatási intézmények földjének társadalmi tulajdona következtében — a lakbér és más közszolgáltatások elenyésző részt foglalnak el a munkáscsalád költségvetésében. Ez a rész a Szovjetunióban átlag valamivel több mint 4%, ami a reálbér emelkedésének lényeges feltétele.

A Szovjetunióban a nagyarányú lakóházépítkezés biztosítja a dolgozók lakásviszonyainak rendszeres javulását. Az állami vállalatok, intézmények és helyi szovjetek, valamint a városok és munkástelepek lakosai állami hitel segítségével csupán 1946-tól 1954-ig mintegy 220 millió m² lakóterületű lakóházat építettek, illetve állítottak helyre. Ezenkívül a falvakban is építettek, illetve helyreállítottak körülbelül 4,5 millió lakóházat. A növekvő lakásszükséglet kielégítése érdekében még nagyobb arányokban kell folytatni a lakásépítkezést, s javítani kell annak minőségét.

A szocialista társadalom munkásai és alkalmazottai nem viselik azokat a súlyos terheket, amelyek a burzsoá államok adópolitikája következtében a tőkés országok dolgozóira nehezednek. A tőkés országokban a súlyos adóterhek nagy mértékben csökkentik a munkások reálbérét. A Szovjetunióban a munkások és alkalmazottak munkabérüknek csupán elenyésző részét fordítják adófizetésre, s ezek az adók is népgazdasági szükségletek, szociális és kulturális kiadások fedezésére szolgálnak.

Az egyéni pénzjövedelemnek rendkívül fontos kiegészítői azok az állandóan növekvő összegek, amelyeket a szocialista

állam az egész nép érdekét szolgáló szociális és kulturális intézkedésekre fordít.

A szocialista társadalomban a munkások és alkalmazottak *társadalombiztosítása* kötelező, s ennek költségeit az állam viseli, míg a tőkés világban csak kevés ország ismeri a társadalombiztosítást, és ahol van, ott is maguk a munkások saját munkabérükből fizetik a biztosítási díjak jelentős részét. A szovjet állam az első ötéves terv idején 8,9 milliárd, a második ötéves terv idején 32,1 milliárd, a negyedik ötéves terv idején 79,1 milliárd, az ötödik ötéves terv négy éve alatt pedig több mint 92 milliárd rubelt fordított társadalombiztosításra.

A Szovjetunió munkásai és alkalmazottai az állam költségén a társadalombiztosítás keretében nyugdíjat élveznek, ingyenes orvosi kezelésben részesülnek, ingyenes vagy kedvezményes beutalást kapnak a szanatóriumokba és az üdülőkbe, illetve gyermekeik a gyermekintézményekbe, ingyenes oktatásban és szakmai továbbképzésben részesülnek, a tanulók ösztöndíjat kapnak. Minden munkás és alkalmazott az állam terhére legalább két heti, számos foglalkozási ágban pedig ennél is hosszabb évi fizetett szabadságot kap.

1940-től 1954-ig a Szovjetunió állami költségvetésének szociális és kulturális célokra előirányzott tételei majdnem 3,5-szeresükre nőttek. A közoktatásra fordított állami kiadások 22,5 milliárd rubelről 65.6 milliárd rubelre, az egészségvédelemre fordított kiadások, a társadalombiztosítás eszközeiből erre a célra folyósított összegeket is beleértve, 11,2 milliárd rubelről 33,5 milliárd rubelre, a társadalombiztosításra fordított összegek 3,1 milliárd rubelről 24,2 milliárd rubelre emelkedtek. Ezenkívül óriási összegeket fordítanak a sokgyermekes és egyedülálló anyák segélyezésére: erre például 1954-ben 4,7 milliárd rubelt fizetett ki az állam. A Szovjetunió lakossága 1954-ben a szociális és kulturális intézkedésekre, s a lakosság anyagi jólétének fokozódását biztosító más intézkedésekre fordított állami kiadások növelése révén 146 milliárd rubelt kapott az állami költségvetésből.

Eszerint az állami és társadalmi szervezetek szociális és kulturális szükségletekre fordított kiadásaiból a munkások és alkalmazottak számos anyagi és kulturális szükségletét elégítik ki, ami fontos tényezője a reálbér állandó emelkedésének. Így a Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak reálbére körülbelül egyharmaddal magasabb annál az összegnél, amelyet évi egyéni munkabér formájában kapnak.

A szocialista állam, amely saját kezében összpontosítja mindazokat az eszközöket, amelyek a dolgozók anyagi helyzetének alakulását meghatározzák, a reálbér rendszeres emelésének politikáját folytatja. A munkások reálbére, a társadalombiztosítást és a vállalat tiszta jövedelméből (nyereségéből) a munkások

jóléti alapjába átutalt összeget figyelembevéve, már 1930-ig az 1913. évi színvonal 167%-ára emelkedett. 1954-ben a Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak átlagos havi munkabére az 1940. évinek 206%-a volt. Ugyanakkor az állami, szövetkezeti és kolhozkereskedelem kiskereskedelmi árainak, a lakbérnek és a különféle szolgáltatások díjának színvonala 1954-ben az 1940. évi színvonal 118%-ának felelt meg. Ilyenformán a Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak reálbére 1940-től 1954-ig 74%-kal emelkedett, a kulturális, szociális és jóléti célokra fordított állami kiadások növekedésének beszámításával pedig reálbérük ebben az időszakban több mint 2-szeresére növekedett. A Szovjetunió munkásainak és alkalmazottainak reálbére 1954-ben mintegy 6-szorosa volt a forradalom előttinek.

Az, hogy a Szovjetunióban a munkások reálbére a forradalom előtti időkhöz képest ilyen mértékben növekedett, több tényező következménye. A penzbeni munkabér sokkal nagyobb mértékben növekedett, mint a különböző áruk ára és a szolgáltatások díja. A lakbérre és a közművek szolgáltatásaira fordított kiadások, amelyek a forradalom előtt a munkások költségvetésében a keresetnek egészen egyharmadáig terjedő részét emésztették fel, most hatszorta kisebbek. A Szovjetunió munkásai az egyeni munkabéren kívül jelentős összegeket kapnak az állam terhére eszkozölt kifizetések formájában: társadalombiztosítási juttatásokat, különböző segélyeket, kedvezményeket, nyugdíjakat, ösztöndíjakat, szabadság idején is megkapják bérüket, ingyenes oktatásban, ingyenes orvosi ellatásban részesülnek stb. Ezzel szemben a forradalom előtti időkben a munkások számára az egyéni munkabéren felül úgyszólván semmilyen összeget nem fizettek ki, s a munkásoknak általában nem volt fizetett szabadságuk. A reálbér kiszámításánál figyelembe vettük, hogy a Szovjetunióban teljesen megszűnt a munkanélküliség, s ilyenformán biztosítva van a család minden munkaképes tagjának teljes foglalkoztatottsága, ami a munkáscsaládoknál a nem dolgozó családtagok számának erős csökkenésére vezetett. Végül figyelembe kell venni, hogy a Szovjetunióban a munkanap jóval rövidebb, mint amilyen a forradalom előtti Oroszországban volt, s így a munkás minden egyes munkaóráért magasabb bért kap.

A munkabérek állandó emelkedése nyomán egyre javul a szocialista társadalom dolgozóinak a táplálkozása, egyre több iparcikket fogyasztanak, egyre növekednek a *megtakarításaik.* A dolgozók takarékbetéteinek összege 1940-től 1954-ig több mint 6,7-szeresére emelkedett. A szocialista társadalomban, ahol biztosítva van a munkához, a pihenéshez, öregség, betegség vagy a munkaképesség elvesztése esetén pedig az anyagi ellátáshoz való jog, a megtakarítások növekedése közvetlen fokmérője a népjólét növekedésének.

„A mi forradalmunk az egyetlen, amely nemcsak összetörte a kapitalizmus bilincseit s nemcsak szabadságot adott a népnek, hanem a nép számára meg tudta teremteni a jómódú élet anyagi

feltételeit is. Ebben rejlik forradalmunk ereje és legyőzhetetlensége"[1].

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista társadalomban a munkabér a dolgozók pénzformában kifejezett részesedése a társadalmi terméknek abból a részéből, amelyet az állam az egyes dolgozóknak munkájuk mennyisége és minősége szerint kifizet. A szocialista állam, a szocializmus gazdasági alaptörvénye és a munka szerinti elosztás törvénye által támasztott követelményekből kiindulva, minden egyes időszakban tervszerűen állapítja meg a dolgozók különböző kategóriái számára a munkabért, mégpedig annak szem előtt tartásával, hogy a népgazdaság fejlődésével és a munka termelékenységének fokozódásával együtt állandóan emelkedjen a munkabér színvonala.

2. A helyes bérezés a szocialista termelés hatalmas hajtóereje: előmozdítja a dolgozók szakképzettségének fokozását, a technika szüntelen tökéletesítését, a termelés jobb megszervezését és a társadalmi munka termelékenységének emelkedését.

A szocializmusban a munka teljesítmény szerinti díjazása a legteljesebb mértékben egybekapcsolja a dolgozók egyéni anyagi érdekeit a népgazdasági érdekekkel. A szocialista társadalomban a teljesítménybér következő formáit alkalmazzák: az egyenes, a progresszív és a prémiumos teljesítménybér. Az időbér a munkában eltöltött időtől és a dolgozó szakképzettségétől függ.

3. A szocialista gazdaságban a tarifarendszer célja a munkabér olyanformán történő megállapítása, hogy a munkatermelékenység emelésére ösztönözzön, s a dolgozókat érdekeltté tegye szakmai tudásuk fejlesztésében. A gazdálkodás szocialista elveinek műszakilag megalapozott haladó normák felelnek meg. A szocialista állam munkabérpolitikája a kispolgári egyenlősdi ellen folytatott harcban, a munkabérek messzemenő differenciálása alapján valósul meg: a magasabb szakképzettséget igénylő munkát, a nehéz munkát, valamint a legfontosabb szakmákban és a népgazdaság legfontosabb ágaiban foglalkoztatott dolgozók munkáját magasabban díjazzák.

---

[1] *Sztálin.* Beszéd a sztahanovisták első összszövetségi kongresszusán. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 600—601. old.

4. A szocializmus gazdasági alaptörvénye feltételezi a reálbér állandó emelkedését. A reálbér emelkedésének tényezői: a szocialista termelés és a munkatermelékenység szakadatlan növekedése, s egyszersmind a munkanélküliség teljes megszűnése; a közfogyasztási cikkek árának rendszeres leszállítása; a munkások kulturális és műszaki színvonalának emelkedése, szakképzettségük növekedése; a dolgozók lakásviszonyainak javulása. A munkások és alkalmazottak egyéni munkabére kiegészül azokkal a hatalmas összegekkel, amelyeket az állam és a társadalmi szervezetek szociális és kulturális intézkedésekre folyósítanak, ami a reálbér emelkedésének fontos forrása.

XXXIV. FEJEZET

ÖNÁLLÓ ELSZÁMOLÁS ÉS RENTABILITÁS. ÖNKÖLTSÉG ÉS ÁR

Az önálló elszámolás és a vállalatok rentabilitása. A szocialista gazdasági rend nem ismeri a kapitalizmus ellentmondásait, amelyeknek elkerülhetetlen következménye az anyagi erőforrások és az emberi munkaerő állandó nagyarányú tékozlása. A terven alapuló szocialista népgazdasági rendszer a termelőeszközök és a munka terén minden megelőző termelési módhoz képest a legnagyobb arányú takarékoskodást teszi lehetővé, s egyszersmind szükségessé.

A társadalomban a legkülönbözőbb megtakarítások valamennyi formája végeredményben munkaidő-megtakarításra, az eleven és a holt munka gazdaságos felhasználására vezethető vissza, vagyis a társadalmi munka termelékenységének emelkedését jelenti. „Mennél kevesebb időre van szüksége a társadalomnak a gabonatermeléshez, az állatok tenyésztéséhez stb. — írta Marx —, annál több időt nyer más — anyagi vagy szellemi termeléshez. Az egyes egyének és a társadalom fejlődésének, fogyasztásának és tevékenységének sokoldalúsága egyaránt az időmegtakarítástól függ"[1].

A munkaidő-megtakarítás a szocialista társadalom számára objektív szükségszerűség. Ez a termelés szakadatlan növekedésének biztosítása szempontjából az egyik fő tényező.

---

[1] *Marx—Engels.* Archivum. IV. köt. 119. old. (oroszul).

Ebből következik a gazdaságosság következetes érvényesítésének óriási jelentősége a szocialista gazdaság szempontjából. A *gazdaságosság* a szocialista gazdálkodás elve, s abban áll, hogy valamennyi vállalatnál és intézménynél munkaidőt, pénzeszközöket és anyagot takarítanak meg az egész társadalom érdekében. A legszigorúbb gazdaságosság megvalósítása a szocialista állam gazdasági-szervező tevékenységének egyik igen fontos feladata. A Kommunista Párt és a szovjet állam harcra mozgósítja a tömegeket a takarékosságért, a társadalmi munkaráfordítás minden egyes órájának, a felszerelés, a fűtőanyag, az energia, a nyersanyag minden egységének egyre nagyobb termelési eredményéért.

A tőkés renddel ellentétben, ahol a termelési költségek terén a dolgozók rovására, a dolgozók munkafeltételeinek roszszabbodása és a kizsákmányolás fokozása árán érnek el megtakarítást, a szocialista rendben a munka- és anyagtakarékosság az egész társadalom érdekeit szolgálja, a dolgozók helyzetének javulására vezet, s ezért az egész nép ügye.

Az eleven és a holt munkával való takarékoskodás a szocialista vállalatoknál az önálló elszámolás révén valósul meg. Lenin azt mondotta, hogy a szocializmus felépítése és az emberek tízmillióinak a kommunizmushoz való elvezetése során „ne közvetlenül a lelkesedésre építsünk, hanem a nagy forradalom szülte lelkesedés segítségével a személyes érdekre, a személyes érdekeltségre, a gazdasági meggondolásokra"[1].

Az *önálló elszámolás* a szocialista vállalatoknál a terv szerinti gazdálkodás módszere, amely az értéktörvény érvényesüléséből következik, s megköveteli, hogy a vállalatok pénzformában összevessék a gazdasági tevékenység költségeit és eredményeit, saját jövedelmükből fedezzék kiadásaikat, takarékoskodjanak az eszközökkel, és biztosítsák a termelés rentabilitását.

Az önálló elszámolás az értéktörvény felhasználásán alapul. Mint már mondottuk, a szocialista gazdaságban a termelés költségeit és eredményeit, a szocialista vállalatok jövedelmét és kiadásait értékben, pénzformában fejezik ki és mérik össze. Az önálló elszámolás a szocialista gazdálkodásnak éppen az a módszere, amely az érték pénzformájának felhasználásával lehetővé teszi a kalkulációt, a vállalat kiadásainak és bevételeinek összemérését, rentábilis vagy veszteséges voltának kiderítését.

Az önálló elszámolás feltételezi, hogy a vállalatok költségeiket azokból a bevételekből fedezik, amelyek termékeiknek

[1] *Lenin.* Az Októberi Forradalom negyedik évfordulójára. Lásd *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 40—41. old.

az állam által megállapított árakon történő értékesítéséből származnak. Ebben az értéktörvény követelményeinek figyelembevétele jut kifejezésre.

Az önálló elszámolás célja az, hogy a vállalatok a lehető legkisebb ráfordítással a lehető legjobb gazdasági eredményeket érjék el, az eszközökkel való takarékoskodás és minden erőforrás ésszerű hasznosítása útján biztosítsák rentabilitásukat. A vállalat *rentabilitása* (jövedelmezősége) azt jelenti, hogy a vállalat termékeinek realizálásából befolyt pénzeszközök fedezik az önköltséget, s ezen felül jövedelmet biztosítanak. A rentabilitás az egyik legfontosabb mutatója annak, hogy a vállalat egy meghatározott időszak folyamán végzett munkája gazdasági szempontból eredményes. „Az egyes vállalatok és termelési ágak rentabilitásának óriási jelentősége van termelésünk fejlődése szempontjából. A rentabilitást figyelembe kell venni mind az építés tervezésénél, mind a termelés tervezésénél. Ez gazdasági tevékenységünk ábeceje a fejlődés jelenlegi szakaszában"[1].

Az önálló elszámolás anyagilag ösztönzi a vállalatokat gazdasági tevékenységük megjavítására, az ésszerű gazdálkodás szellemében neveli a vállalatok vezetőit és más dolgozóit, fegyelmezi őket, megtanít a termelés mennyiségi mutatóinak pontos számbavételére, az élenjáró technika alkalmazására, a munka termelékenységének emelésére, a termékek önköltségének csökkentésére és a termelés rentabilitásának fokozására.

Az önálló elszámolás, amelyet az értéktörvény érvényesülése tesz szükségessé, egyszersmind a gazdasági alaptörvény, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocializmus más gazdasági törvényei által támasztott követelmények megvalósításának eszköze.

Az önálló elszámolás, azáltal, hogy munkaidő-megtakarításra és a vállalatok belső tartalékainak mozgósítására ösztönöz, előmozdítja a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alkalmazásán és a munkatermelékenység állandó emelkedésén alapuló szakadatlan növelését — az egész társadalom, a dolgozó tömegek növekvő szükségleteinek minél teljesebb kielégítése érdekében.

Az önálló elszámolás a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényéből fakadó követelmények megvalósulásának elengedhetetlen feltétele. Eszközül használják fel a vállalatok állami terv alapján történő irányításánál. Az önálló elszámolásnak az a rendeltetése, hogy a legkisebb munka- és ter-

[1] *Sztálin.* A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 3. kiad. Szikra 1953. 56. old.

melőeszköz-ráfordítással, minden erőforrás ésszerű hasznosításával biztosítsa az állami tervek teljesítését és túlteljesítését. Ugyanakkor az önálló elszámolás a tervek mennyiségi és minőségi mutatók szerinti teljesítésének ellenőrzésére szolgáló eszköz.

A szocialista tervgazdaság folytán az egyes vállalatok és termelési ágak rentabilitása mellett egy magasabbrendű, az egész népgazdaság méreteiben megvalósuló, s a kapitalizmus számára elérhetetlen rentabilitás is lehetővé válik. Ez azt jelenti, hogy a rentabilitást nem csupán egyes vállalatok vagy termelési ágak szempontjából és nem csupán egy év távlatában, hanem az egész népgazdaság szempontjából és hosszabb időszak távlatában határozzák meg. Ugyanakkor az egyes vállalatok és gazdasági ágak rentabilitásának fokozása elengedhetetlen feltétel ahhoz, hogy az egész népgazdaság fejlődési üteme meggyorsuljon.

A szocialista gazdaságban, mint már mondottuk, a rentábilis vállalatok mellett lehetnek átmenetileg nem rentábilis, sőt ráfizetéssel dolgozó vállalatok is, amelyeknek azonban a népgazdaság szempontjából nagy jelentőségük van. A szocialista állam állami dotációk segítségével támogatja ezeket a vállalatokat, ugyanakkor azonban gondoskodik arról, hogy rentábilissá váljanak.

Így például az 1941-től 1945-ig terjedő időszakban elkerülhetetlen volt a nehézipar veszteségeinek fedezésére szolgáló dotációk rendszere. Ez a rendszer azonban akadályozta az önálló elszámolás fokozottabb érvényesülését, korlátozta az anyagi ösztönzés szerepét a termelés önköltségének csökkentéséért vívott harcban. Ezért a háború után, 1949 január 1-től kezdve, megszüntették a dotációrendszert. Ezt a munka termelékenységének emelkedése, az önköltség csökkenése, továbbá egyes nehézipari termékek árának ideiglenes felemelése tette lehetővé. A nagykereskedelmi árakat összhangba hozták az önköltséggel. A dotációk megszüntetése elősegítette az önálló elszámolás megszilárdulását, arra ösztönözte a vállalatokat, hogy takarékoskodjanak az ipari termékek előállítására fordított munkaerővel és anyaggal, s megteremtette a nagykereskedelmi árak későbbi leszállításához szükséges feltételeket.

Az önálló elszámolás megszilárdítása a gazdasági szervektől megköveteli, hogy harcoljanak a felhalmozási tervek teljesítéséért valamennyi vállalat viszonylatában, s nem egyeztethető össze az olyan gyakorlattal, amikor a jól dolgozó vállalatoktól eszközöket vonnak el, s ezeket rosszul dolgozó vállalatoknak adják át.

Az önálló elszámolásban a szocialista állam és vállalatai közötti kapcsolatok, valamint az egyes szocialista vállalatok egymás közötti kapcsolatai jutnak kifejezésre.

Az önálló elszámolás a szocialista vállalatok állami *központosított irányításának* és az egyes vállalatok gazdasági-operatív *önállóságának* egyesítésén alapul. A vállalatok gazdasági-ope-

ratív önállósága abban jut kifejezésre, hogy állami pénzeszközöket és anyagokat bocsátanak a rendelkezésükre, s messzemenő kezdeményezést tanúsíthatnak ezek minél ésszerűbb felhasználása terén — a tervfeladatok legjobb teljesítése érdekében.

A szocialista állam elosztja vállalatai között a termelőeszközöket, s biztosítja számukra a tervek teljesítéséhez szükséges anyag- és pénzforrásokat. A vállalat mint jogilag önálló gazdasági egység, gazdasági kapcsolatot létesít más vállalatokkal és szervezetekkel, szükség esetén kiegészíti dolgozóinak létszámát, szervezi a termelés, a beszerzés és az értékesítés terén kifejtett tevékenységét. A vállalatnak az Állami Banknál folyószámlája van pénzeszközeinek megőrzésére, joga van bankhitel igénybevételére, és önálló könyvelési mérleget készít.

Az állami vállalatok gazdasági-operatív önállósága a termelőeszközök köztulajdonának keretei között valósul meg: az egyes vállalatok rendelkezésére bocsátott termelőeszközök tulajdonosa a szocialista állam marad. Az állam az egyes vállalatok közötti kapcsolatokat tervszerűen, a népgazdaság általános rendszerében betöltött szerepüket figyelembe véve szervezi meg. A szocialista vállalatok közötti viszony nem a konkurrencia viszonya, mint a kapitalizmusban, hanem az országos feladatok teljesítése érdekében létrejött együttműködés.

Az önálló elszámolás feltételezi a vállalatnak, a vállalat vezetőinek az állammal szembeni *felelősségét* a tervek teljesítéséért és az erőforrások ésszerű kihasználásáért.

A vállalat felelős a munkások és alkalmazottak munkabérének helyes kiszámításáért és idejében történő kifizetéséért. A vállalat felel az állami költségvetéssel szemben fennálló befizetési kötelezettségek idejében történő és maradéktalan teljesítéséért, a rendelkezésére bocsátott költségvetési eszközök és bankhitelek helyes felhasználásáért.

Az önálló elszámolás feltételezi, hogy a vállalat kötelezettségei teljesítéséért anyagilag is felelős más vállalatokkal és a gazdasági szervekkel szemben.

A vállalatok közötti gazdasági kapcsolatokat *gazdasági szerződések* szabályozzák. A vállalat az állami tervnek megfelelően kapja meg a számára szükséges termelőeszközöket, és szerződések alapján értékesíti termékeit.

A szerződésben a következőket határozzák meg: a szállítás feltételeit, a termék mennyiségét, választékát és minőségét, a szállítás határidejét, az árat, a fizetés határidejét és módját, a szerződés feltételeinek megszegéséért viselt felelősség formáit és mértékét. A szerződés megállapítja, hogy a szerződés megszegése milyen anyagi következményekkel jár.

Az önálló elszámolás egyik legfontosabb követelménye az, hogy a vállalatok szigorúan betartsák a szerződési fegyelmet.

Az önálló elszámolás azon alapul, hogy a vállalat — a munkások és vezetők egész kollektívája anyagilag *érdekelt* a terv teljesítésében, a termelés szakadatlan és gyorsütemű növekedésében, a takarékos és ésszerű gazdálkodásban, a vállalat rentabilitásának biztosításában.

A vállalatnak és dolgozóinak a terv teljesítésében, a termelés szüntelen növelésében való anyagi érdekeltségét mindenekelőtt az biztosítja, hogy a vállalatnak gazdasági tevékenységétől függően bocsátják rendelkezésére az anyagi eszközöket. Ezenkívül a vállalat rendelkezésére bocsátják a jövedelem (nyereség) egy részét, amelyet a forgóeszközök pótlására, beruházásokra, a munkások és alkalmazottak kulturális és szociális viszonyainak javítására s a legjobb dolgozók premizálására fordítanak.

Az önálló elszámolás összefügg a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének felhasználásával. A munka szerinti elosztás biztosítja a dolgozók személyes anyagi érdekeltségét a munka termelékenységének emelésében, a rendelkezésre álló eszközök gazdaságos felhasználásában, s megszilárdítja az önálló elszámolást. Az önálló elszámolás viszont elősegíti a munka szerinti elosztás törvényének következetes érvényesítését és a dolgozók jólétének növelését. Minél nagyobb a vállalat jövedelme, annál több lehetősége van arra, hogy dolgozóit anyagi helyzetük, kulturális és szociális viszonyaik javítása útján ösztönözze, a termelés legjobbjait prémiumban részesítse. Minél fejlettebb az önálló elszámolás, annál több prémiumot adhatnak az eszközök gazdaságos felhasználásáért.

Az önálló elszámolás feltételezi a vállalat és egyes üzemrészei tevékenységének állandó rubelellenőrzését. A *rubelellenőrzés* lényege a következő: a vállalat gazdasági tevékenységének pénzbeni mutatóiból (önköltség, jövedelmezőség stb.) kitűnik munkájának minősége; a vállalat munkájának minőségétől, a tervteljesítés mértékétől függően kap pénzeszközöket; a vállalat köteles idejében, az általános tervfeladatok teljesítésétől függetlenül eleget tenni befizetési kötelezettségeinek (visszatéríteni a bankkölcsönt, teljesíteni a költségvetési befizetéseket stb.); a vállalat köteles határidőre, a megkötött szerződéseknek megfelelően elszámolni más vállalatokkal (a szállító- vagy vevővállalatokkal). A vállalat munkájának rubelellenőrzése gazdasági szervek, pénzügyi szervek és a bankrendszer útján történik. Kölcsönös rubelellenőrzést végeznek azok a vállalatok, amelyek gazdasági szerződéseket kötöttek egymással. A vállalaton belül a rubelellenőrzés a termelési ráfordításoknak és a

termelés eredményeinek pénzformában történő elszámolása és összevetése útján történik.

A vállalatoknál a szocialista termelés ésszerű szervezése megköveteli, hogy az üzemekben, a vállalat termelési részlegeiben is alkalmazzák az önálló elszámolás elemeit. Az üzemek, a termelési részlegek a vállalat olyan részeit jelentik, amelyeknek termelési-műszaki tekintetben bizonyosfokú önállóságuk van, de amelyek nem rendelkeznek a vállalatot jellemző gazdasági-operatív önállósággal. Ezért itt csak korlátozott mértékben alkalmazzák az önálló elszámolást. Az üzemekben, a termelési részlegekben az önálló elszámolás elmei a következők: a ráfordítások pénzformában történő nyilvántartása, e ráfordítások összevetése a tervfeladatokkal, az eszközök gazdaságos felhasználása terén a legjobb mutatókat elérő dolgozók anyagi ösztönzése.

Az önálló elszámolás következetes érvényesítése azzal, hogy növeli a vállalatnak és dolgozóinak anyagi érdekeltségét a termelés eredményeiben, a terv teljesítésében — előmozdítja a tömegek munkaaktivitásának növekedését, s az erőforrások teljes és ésszerű kihasználásáért, a takarékos és körültekintő gazdálkodásért folyó szocialista munkaverseny kibontakozását. Az önálló elszámolás célja — a vállalat rendelkezésére álló alapok kihasználásának szüntelen javítása.

A vállalat alapjai. Az álló- és forgóalapok. Az állami vállalatok rendelkezésére bocsátott eszközök — anyagok és pénzeszközök, amelyek köztulajdonban vannak, e vállalatok *alapjait* alkotják.

A termelőeszközök alkotják a vállalat *termelési alapjait.* A Szovjetunióban az állami vállalatok termelőeszközei, jóllehet lényegében nem áruk, mint már mondottuk, megtartják az áruformát, az értékformát, nemcsak természetbeni, hanem pénzbeni kifejezésben is szerepelnek, áruk van. A termelőeszközök elosztása nem pénz nélkül lebonyolított ellátás formájában, hanem pénzért való realizálásuk révén történik. Ebben az értelemben a termelőeszközök *forgalma* megy végbe. Tehát a vállalat termelési alapjai terv szerint szakadatlan körforgást végeznek, sorjában keresztülmennek a termelés szakaszán és a forgalom szakaszán. Ennek megfelelően formájukat is változtatják, a pénzforma termelőformába, a termelőforma áruformába, az áruforma pénzformába megy át és így tovább. A vállalat termelési alapjai a forgás jellegétől függően álló- és forgóalapokra oszlanak.

Az *állóalapok* huzamosabb ideig szolgálják a termelést, s eközben megtartják természetbeni formájukat. Az állóalapok értéke fokozatosan, részenként, kopásuk mértékében kerül bele a termelési költségekbe. A vállalat termelési állóalapjaihoz tartoznak a munkaeszközök: a termelési épületek, a felszerelés, a gépek, a huzamosabb ideig használható szerszámok és be-

rendezések, a szállítóeszközök. A *forgóalapok egy* termelési szakasz folyamán maradéktalanul elhasználódnak a termelési folyamatban, s értékük teljesen belekerül az áru termelésére fordított költségekbe. A vállalat termelési forgóalapjaihoz a következők tartoznak: a nyersanyagok, a segédanyagok, a fűtőanyag, a félkészgyártmányok és más munkatárgyak.

Az állóalapok alkotják a szocialista társadalom termelési apparátusát. Az állóalapok kihasználásának mértéke és foka a termelés méreteit meghatározó fontos tényezők.

A szocializmusban a technika tervszerű fejlesztése megköveteli, hogy amikor az egyes új géptípusokat a termelésben bevezetik, minden szempontból figyelembe vegyék alkalmazásuk gazdasági hatékonyságát és üzemeltetésük kilátásait.

Amikor új, nagyobb teljesítményű és gazdaságosabb gépeket találnak fel, s ezeket bevezetik a termelésben, az azt jelenti, hogy a kiöregedett gépek elértéktelenednek, erkölcsileg elkopnak — még fizikai elhasználódásuk előtt. A gépek *erkölcsi kopásának* kategóriája a szocialista társadalomban nagy jelentőségű, mert a technikai haladás szükségessé teszi, hogy az elavult technikát haladéktalanul újjal, az újat pedig legújabbal váltsák fel. A gépek erkölcsi kopása a szocializmus viszonyai között elvileg különbözik a gépeknek a kapitalizmusban bekövetkező erkölcsi kopásától. A kiöregedett berendezéseknek új berendezésekkel való felváltása a szocializmusban nem spontán módon, és nem konkurrenciaharc útján megy végbe, hanem tervszerűen, s így nem vezet a kisebb vagy közepes nagyságú vállalatok tönkremenésére és pusztulására, s nem jár a termelőerők tékozlásával, mint a kapitalizmusban. A népgazdaság terv szerinti vezetése nagy lehetőségeket teremt az egész meglevő technika ésszerű kihasználása számára.

A vállalati állóalapok kopásának pótlására az *amortizációs alap* szolgál. Az amortizációs (értékcsökkenési) leírásoknak biztosítaniok kell a termelési apparátus állandó felújítását. Az amortizációs alap úgy jön létre, hogy minden egyes termékegység termelésének költségébe kopásuknak megfelelően beszámítják az állóalapok értékének egy bizonyos részét. A vállalati amortizációs alap eszközeinek egy részét az állam által meghatározott mértékben, terv alapján felhasználják az elhasználódott állóalapok pótlására, másik része a meglevő állóalapok generáljavításának költségeire a vállalat rendelkezésére áll.

A termelés körébe tartozó alapokon kívül a vállalatnak a forgalom körében működő eszközei vagy forgalmi alapjai is vannak. A *forgalmi alap* az értékesítésre kész termékekből, a

vállalatnak a nyersanyag- és fűtőanyag-vásárláshoz és a munkabérek kifizetéséhez szükséges pénzeszközeiből stb. áll.

A termelési forgóalapok és a forgalmi alapok együttesen alkotják a vállalat *forgóeszközeit.* A vállalat forgóeszközei saját forgóeszközökre és kölcsönzött forgóeszközökre oszlanak. A saját és kölcsönzött forgóeszközök alakulása terv alapján történik.

Saját forgóeszközöket az állam a vállalat minimális szükségleteinek mértékében bocsát a vállalatok rendelkezésére. A vállalat pótlólagos vagy ideiglenes forgóeszköz-szükségletét — ami abból adódik, hogy például idényszerű nyersanyag- és fűtőanyagkészleteket kell létesítenie, miközben az áruk úton vannak — kölcsöneszközökből, az Állami Bank által nyújtott hitelekből fedezik, amelyekért az Állami Bank meghatározott összeget, kamatot számít. Az ilyen rendszerű forgóeszköz-kiutalás a vállalatot a forgóeszközök legésszerűbb és leggazdaságosabb felhasználására, megtérülésük meggyorsítására ösztönzi.

A szocialista gazdasági rendszer biztosítja az álló- és forgóalapok szakadatlan növekedését, és lehetővé teszi a kapitalizmushoz képest sokkal jobb kihasználásukat. Az állam megállapítja a gépek és berendezések kihasználásának a vállalatokra kötelező *haladó műszaki-gazdasági normáit,* az egy késztermékegységre jutó nyersanyag, fűtőanyag és más forgóalap-elemek (az egy tonna nyersvasra jutó vasérc és koksz, az egy tonna cukorrépából nyert cukor stb.) normáit, továbbá a forgóalap elemei és a késztermék szerinti *készletnormákat.* E normák helyes megállapítása az állóalapok és a forgóeszközök kihasználási fokának rendszeres emelése szempontjából fontos tényező.

A Szovjetunió kohászati vállalatainál a kohók kihasználásának hatékonysága már 1940-ben majdnem kétszerese volt az 1913. évinek. 1940-től 1954-ig a kohók kihasználása 43%-kal, a martinkemencék kihasználása pedig 48%-kal növekedett.

A forgóeszközök megtérülésének gyorsasága a vállalat gazdasági tevékenységének egyik fő minőségi mutatója.

A vállalat rendelkezésére álló eszközök *megtérülésének gyorsasága* függ: először, a termelési időtől, vagyis attól, hogy mennyi ideig maradnak ezek az eszközök a termelés körében, azaz termelési készletek, be nem fejezett termelés formájában, félkészgyártmányok formájában; másodszor, attól, hogy mennyi ideig maradnak ezek az eszközök a forgalom körében (értékesíthető készletek stb. formájában).

A forgóeszközök megtérülésének meggyorsítása nagy jelentőségű a gazdaságosság megvalósítása és a termelés növelésére igénybevehető pótlólagos források felkutatása szempontjából. Az eszközök megtérülésének meggyorsítása vállalatok

számára a termelési terv teljesítésének és a felhalmozás növelésének fontos tényezője. Biztosítja, hogy a tervet kisebb összegű forgóeszközzel teljesítsék.

A forgóeszközök megtérülésének meggyorsítása megköveteli a termelési idő és a forgalmi idő lerövidítését, megköveteli továbbá az állandó harcot a túlságosan nagy (normán felüli) nyersanyag-, segédanyag-, félkészgyártmány- és késztermékkészletek képzése ellen. A termelési ciklust úgy lehet megrövidíteni, hogy az élenjáró technika és technológia felhasználásával, a tudomány legújabb vívmányainak a termelésben való alkalmazásával és jobb munkaszervezéssel meggyorsítják a termelési folyamatokat. A forgalmi időt a szállítási munka megjavítása, a vállalati beszerzés és értékesítés ésszerűbb megszervezése útján csökkentik. Az önálló elszámolás megszilárdítása és a forgóeszközök megtérülésének meggyorsítása szempontjából nagy jelentősége van a szocialista munkaversenynek. A termelési ciklus megrövidülése, a vállalati beszerzés és a termékértékesítés megjavulása, továbbá a pénzügyi fegyelem megszilárdulása nyomán lényegesen hatékonyabbá válik az állami vállalatok forgóeszközeinek kihasználása.

A termelési alapok és forgalmi alapok mellett a vállalatnak fogyasztási rendeltetésű állóalapjai is vannak — lakóházak, klubok, s más társadalmi, kulturális és szociális rendeltetésű épületek, valamint ezek berendezése.

A szocialista vállalatok álló- és forgóalapjainak gazdaságos és hatékony kihasználása lehetővé teszi a termelés növelését és önköltségének csökkentését.

A termékek önköltsége. A szocialista társadalomban az egyes termékek előállítására fordított egész társadalmi munka a termelés társadalmi költségét jelenti. Az áruk termelésének társadalmi költségei alkotják ezeknek az áruknak az értékét. A termelőeszközök termelésének költségeit is értékformában, pénzformában fejezik ki és mérik. A termelés társadalmi költségei a szocialista társadalomban a következő három elemre oszlanak: az elhasználódott termelőeszközök értékére, a közvetlen szükségletre végzett munkával létrehozott termék értékére, a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott termék értékére.

A termelés társadalmi költségeinek első két eleme benne van a szocialista vállalatok termékének önköltségében. A termék *önköltsége* a termék értékének az a pénzformában kifejezett része, amely a felhasznált termelőeszközökre és a munka díjazására fordított kiadásokat foglalja magában. Az önköltség tehát

a felhasznált termelőeszközökben foglalt holt munkát, és az újonnan végzett munkának azt a részét testesíti meg, amely a közvetlen szükségletre szolgáló terméket hozza létre.

A szocialista vállalatok által előállított termékek önköltségének kategóriáját nem szabad összetéveszteni a tőkeráfordítást kifejező kapitalista termelési költség kategóriájával. Nem tőkeráfordítást fejez ki. A tőkés termelési költségeknél a takarékoskodás a dolgozók kizsákmányolásának fokozása révén valósul meg, ezzel szemben a szocializmusban a termékek önköltségének csökkenése bizonyos mennyiségű társadalmi munkának az egész társadalom érdekében történő megtakarítását fejezi ki.

Az önköltség megmutatja, hogy konkrétan mennyibe kerül a vállalatnak a termék előállítása és értékesítése. Az önköltség kiszámítása és tervezése az önálló elszámolás megvalósításának igen fontos feltétele.

A felhasznált termelőeszközök értéke az önköltségben a berendezések, a nyersanyag, a fűtőanyag, a segédanyagok stb. ára révén tükröződik, amely eltérhet az értéktől. A gyakorlatban az állami vállalatok termékének önköltsége a termelésben felhasznált nyersanyag, segédanyagok, fűtőanyag, villamosenergia költségéből, az amortizációs leírásokból, a munkások és alkalmazottak munkabéréből és az ez után befizetett járulékokból, a különféle adminisztrációs-igazgatási költségekből és a hitel után fizetett díjakból tevődik össze. A vállalat által a munkabér után befizetett járulék és a hitel után fizetett díj a társadalmi szükségletre szolgáló termék egy részének pénzbeni kifejezése. A társadalmi szükségletre szolgáló termék egyes érték-elemeinek az önköltségbe való beszámítása az önálló elszámolással függ össze, amely szükségessé teszi, hogy külön kategóriába sorolják a vállalatnak a termék előállítására és realizálására fordított kiadásait, függetlenül azok forrásaitól.

Az ipari termelés önköltségének két fő fajtája van: a gyári önköltség és a teljes (úgynevezett kereskedelmi) önköltség. A *gyári önköltség* a vállalatnak a termék előállításával kapcsolatos kiadásait foglalja magában. A *teljes önköltség* a gyári önköltségből és a termék értékesítésével kapcsolatos költségekből (az értékesítő irodák, raktárak és telepek fenntartásának költségeiből, a szállítási költségekből) és a trösztök, kombinátok adminisztrációs-gazdasági kiadásaiból áll.

1954-ben a Szovjetunióban az ipari termelés önköltségének mintegy háromnegyed része jutott az anyagi ráfordításokra (nyersanyag, fűtőanyag, villamosenergia, amortizáció stb.) és körülbelül egynegyed része a munkabérre.

A termelés önköltségében általánosított formában jut kifejezésre a vállalat egész termelőmunkája, valamint a vállalati

beszerzés és a késztermék értékesítése terén kifejtett tevékenysége. Minél alacsonyabb az önköltség a termelési terv teljesítése és az előírt minőség biztosítása mellett, annál magasabb színvonalú a vállalat gazdasági tevékenysége.

„A termelés, a szállítások és az építés önköltségének csökkenése a népgazdasági tevékenység legáltalánosítóbb minőségi mutatója. Az önköltség függ a munkatermelékenység és a munkaerő-ráfordítások színvonalától, a felszerelés kihasználásának fokától, a nyersanyaggal, fűtőanyaggal és más anyagokkal való takarékoskodástól, s a felhasználásukra megállapított normák betartásától, valamint a forgalmi, különösen a szállítási költségektől"[1]. Az állam a munkaráfordítást, s a termelés álló- és forgóeszközeinek felhasználását megszabó haladó normákból, az eszközök megtérülésének meggyorsításából és az igazgatási apparátus fenntartására fordított kiadások csökkentéséből kiindulva, terv alapján rendszeresen megszabja a termelés önköltségének a munkatermelékenység emelése alapján történő csökkentésével kapcsolatos feladatokat.

A szocialista vállalatok termelési önköltségének rendszeres csökkentése eleven és holt munka állandó megtakarítását jelenti. Az önköltségcsökkentésben annak a törvénynek követelményei tükröződnek, amely szerint a társadalmi munka termelékenységének szakadatlanul emelkednie kell. Az önköltség csökkentése a szocialista gazdálkodás egyik központi feladata. A termelés, a szállítások és az építés terén az önköltség csökkentésének minden egyes százaléka milliárdokra menő összeget biztosít a szocialista társadalomnak, s ezt az összeget a termelés bővítésére és a nép jólétének növelésére használják fel. Az önköltség csökkentése szempontjából óriási jelentőségű a tömegek aktív részvétele a népgazdasági takarékoskodásért folyó harcban.

A Szovjetunióban az állami ipar termékeinek önköltsége rendszeresen csökken. Így például a termelés önköltsége az előző évhez képest, a nyersanyag-, segédanyag- és fűtőanyagárak leszállításának, a villamos- és hőenergia olcsóbbodásának, valamint a szállítási díjak csökkenésének figyelembevételével 1951-ben 7%-kal, 1952-ben több mint 8%-kal, 1953-ban több mint 5%-kal, 1954-ben pedig csaknem 4%-kal csökkent.

A Szovjetunió népgazdaságában a termelési költségek csökkentésének hatalmas kihasználatlan tartalékai vannak. Az ipari vállalatok jelentős része nem teljesíti a termelés önköltségének csökkentésével kapcsolatban kitűzött tervfeladatokat, nem takarékoskodik kellőképpen a nyersanyaggal, a segédanyagokkal, a fűtőanyaggal és villamosenergiával, nem folytat erélyes harcot az improduktív kiadások ellen. Az önköltségcsökkentési tervek nemteljesítésének egyik fontos oka az, hogy a termelésben

[1] *L. M. Kaganovics.* Beszéd a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetjének első ülésszakán, 1954 április 24-én. 3. old. (oroszul).

sok a selejtből származó veszteség. A termelés minőségi mutatóinak minden vállalatnál megvalósított komoly javítása a szovjet ipar további fellendítésének egyik szükséges feltétele.

Az állami vállalat tiszta jövedelme. Az állam központosított tiszta jövedelme. A termék értéke és önköltsége közötti különbség *a társadalom tiszta jövedelme,* amelyben a szocialista termelés dolgozóinak munkájával társadalmi szükségletre előállított termék jut kifejezésre. Eszerint a termék értékének egyik fő eleme a termék önköltsége, második eleme pedig a tiszta jövedelem. Az állami szektorban az egész tiszta jövedelem köztulajdon. A tiszta jövedelem pénzben fejeződik ki, és két fő formája van: az állami vállalatok tiszta jövedelme és az állam központosított tiszta jövedelme.

A tiszta jövedelemnek mind a két formája a termelés körében, a szocialista üzemekben jön létre. Felhalmozásuk és felhasználásuk módjait illetően különböznek egymástól.

Az állami vállalatok tiszta jövedelme a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott tiszta jövedelemnek az a része, amelyet az illető vállalat halmoz fel, s amelyet jelentős mértékben annak szükségleteire fordítanak. *Az állam központosított tiszta jövedelme* a társadalom tiszta jövedelmének az a része, amely közszükségletekre való felhasználás céljából az állam kezében összpontosul.

A tiszta jövedelem e két formájának szükségessége egyfelől az önálló elszámolás rendszeréből, másfelől abból következik, hogy a szocialista gazdaságnak szüksége van a tiszta jövedelem jelentős részének centralizálására. E két forma segítségével biztosítja a szocialista állam a dolgozók érdekeltségét külön-külön minden egyes vállalat rentabilitásának növelésében, s ugyanakkor az egész társadalom szükségleteinek kielégítését.

A gazdasági élet mindennapi gyakorlatában az állami vállalatok tiszta jövedelmét „nyereségnek" nevezik. A szocialista társadalomban azonban teljességgel megszűntek a nyereség közgazdasági kategóriájának létfeltételei, minthogy a nyereség a tőkés kizsákmányolás viszonyait fejezi ki. Eszerint az állami vállalatok tiszta jövedelme lényegében nem nyereség. A vállalat tiszta jövedelmének nagysága attól függ, hogy milyen mértékben teljesítette termelési, termékrealizálási és önköltségcsökkentési tervét. A vállalat önköltsége és tiszta jövedelme szorosan összefügg: az önköltség csökkentése nyomán növekedik a vállalat tiszta jövedelme.

A vállalat tiszta jövedelmét az állam terv alapján használja fel: egy részét az illető vállalat vagy iparág keretében a termelés bővítésére (beruházásokra és a saját forgóeszközök növelé-

sére) fordítja, másik része a dolgozók kulturális és szociális körülményeinek javítására és a termelés tökéletesítésére szolgáló *vállalati alapot* (igazgatói alapot) képez. A vállalat tiszta jövedelmének az említett szükségletek fedezése után fennmaradó részét úgynevezett nyereségbefizetés formájában az állami költségvetésbe utalják át.

Vállalati alap minden olyan állami iparvállalatnál képződik, amely önálló elszámolás alapján működik és önálló mérleget készít. A vállalati alap képződésének feltétele, hogy a vállalat az egész árutermelés tekintetében és a megszabott választék szerint teljesítse, illetve túlteljesítse az állami tervet, továbbá az önköltségcsökkentésre vonatkozóan kitűzött feladatokat és a tiszta jövedelem (nyereség) felhalmozásának tervét. A vállalati alap képződésének forrása a vállalat tiszta jövedelme (nyeresége), azoknál a vállalatoknál pedig, amelyeknél a terv nem ír elő nyereséget — a termelés önköltségének csökkentéséből származó megtakarítás. Vállalati alapra a tiszta jövedelem (nyereség), illetve az önköltség csökkentéséből származó megtakarítás tervezett összegének 1—6%-át fordítják. A tiszta jövedelem felhalmozási tervének és az önköltség csökkentésével kapcsolatban kitűzött feladatnak túlteljesítése esetén a terven felüli tiszta jövedelem (nyereség), illetve az önköltség csökkentéséből származó terven felüli megtakarítás összegének 20—50%-át fordítják vállalati alapra. Eszerint a vállalati alap képződése a vállalat gazdasági tevékenységének minőségétől függ. Ebből következik az alap nagy szerepe a terv teljesítésének és túlteljesítésének anyagi ösztönzése, az önálló elszámolás megszilárdítása és a termelés rentabilitásának fokozása terén.

A vállalati alap eszközeinek felét az új technika bevezetésére és a meglevő berendezések tökéletesítésére, a termelés bővítésére, a beruházási terven felül a vállalat lakóházainak karbantartására és új lakóházak építésére használják fel. Másik felét a vállalati dolgozók kulturális és szociális ellátásának javítására (a kisegítő gazdaság bővítésére, gyermekintézmények fenntartására, üdülők, szanatóriumok, éttermek, klubok berendezésére, testnevelési célokra), a munkások, műszaki dolgozók és alkalmazottak egyéni jutalmazására, üdülői és szanatóriumi beutalások fedezésére, valamint a vállalat munkásainak és más dolgozóinak folyósított egyszeri segélyre fordítják.

A vállalat tiszta jövedelme a termelés állandó és gyors ütemű növekedése, a munkatermelékenység emelkedése és az önköltség csökkenése nyomán szakadatlanul növekszik. A Szovjetunióban a vállalatok és gazdasági szervezetek tiszta jövedelmének (nyereségének) összege 1932-ben 6,6 milliárd, 1940-ben 31,8 milliárd, 1953-ban pedig 89,8 milliárd rubel volt; az 1955. évi tervezett tiszta jövedelem 143,3 milliárd rubel.

Az állami vállalat tiszta jövedelmének nagysága sok tekintetben közvetlenül függ magának a vállalatnak a munkájától, attól, hogy mennyire csökkenti az egy termékegységre jutó önköltséget, s hogyan teljesíti a termelési és értékesítési tervet. A vállalat tiszta jövedelmének növelése lehetővé teszi a vállalati alapra fordított összeg növelését, s biztosítja a forgóeszközök és a beruházások növekedését. Az állami vállalat tiszta jövedelme tehát szervesen összefügg az önálló elszámolással, és közvetlen ösztönzőerőül szolgál a vállalati munka megjavításához.

A szocialista állam megtervezi a vállalat tiszta jövedelmének nagyságát, s egyszersmind az egyes termékfajtákra és vállalatokra vonatkozóan megállapítja a rentabilitás rátáját (színvonalát). A vállalat *rentabilitásának rátája* a vállalat tiszta jövedelmének összege és az értékesített termék teljes önköltsége közötti, százalékban kifejezett arány.

A szocialista vállalat rentabilitásának rátája elvileg más, mint a kapitalizmusban a profitráta, amely a kizsákmányolási viszonyokkal függ össze. A szocialista gazdaságban nem érvényesül az átlagprofitráta és a termelési ár törvénye. A rentabilitási ráta nem a tiszta jövedelemnek a vállalatok közötti kiegyenlítődése nyomán alakul ki, hanem az állam állapítja meg a vállalat konkrét munkakörülményeiből kiindulva, annak szem előtt tartásával, hogy egyfelől a vállalat érdekelve legyen tiszta jövedelem elérésében, másfelől biztosítva legyen a vállalat tevékenységének rubelellenőrzése. Emellett az állam az egyes vállalatok szamara olyan rentabilitási normát tart szükségesnek, amely nem engedi meg, hogy a vállalatnál fölösleges pénzeszközök halmozodjanak fel, s állandóan arra ösztönzi a vállalatot, hogy szilárdítsa az önálló elszámolást, és csökkentse a termeles önköltséget. Tulsagosan magas jövedelmezőségi ráta esetén a vállalat jelentős tiszta jövedelemhez juthat, anélkül hogy harcolna a termeles onkoltségének csökkentéséért.

Az állam központosított tiszta jövedelmét a szocialista vállalatok jövedelme utáni különböző befizetések formájában utalják át az állami költségvetésbe. Az állam központosított tiszta jövedelmének zöme a vállalatok jövedelméből rögzített számítási kulcsok alapján teljesített befizetések formájában megy át a költségvetésbe; ezek a befizetések előre megállapított hányadként belekerülnek az ipari termékek árába. A rögzített számítási kulcsok alapján teljesített befizetések a gyakorlatban a „forgalmi adó" elnevezést kapták. Ezek a befizetések nem maradnak a vállalatnál, hanem a termék értékesítése után azonnal átmennek az állami költségvetésbe. A központosított tiszta jövedelem e részének („forgalmi adó") egy termékegységre — például egy méter szövetre vagy egy pár cipőre — eső nagysága nem függ közvetlenül a vállalati önköltségi terv teljesítésétől. Ugyanakkor a vállalat tiszta jövedelme (nyeresége) közvetlenül függ attól, hogy milyen mértékben csökkentették az illető termék egy egységére, például az egy méter szövetre vagy az egy pár cipőre eső önköltséget. Minél alacsonyabb a termék önköltsége, annál nagyobb a vállalat tiszta jövedelme.

Bár az állam központosított tiszta jövedelmének egy részét rögzített számítási kulcsok alapján átutalják az állami költség-

vetésbe, s „forgalmi adónak" nevezik, ez nem azt jelenti, hogy a forgalmi adó, lényegét tekintve, valóban adó vagy bármilyen más levonás a dolgozók jövedelméből. Így a szocialista állam a munkabér nagyságát — abból kiindulva, hogy a reálbérnek állandóan emelkednie kell — a fogyasztási cikkeknek az úgynevezett „forgalmi adót" is magábanfoglaló árát figyelembe véve állapítja meg.

Az állami vállalatok tiszta jövedelmének egy része az elosztás során nyereségbefizetés formájában ugyancsak átmegy az állam központosított tiszta jövedelmébe. Továbbá, az állam központosított tiszta jövedelmébe mennek át a munkabér után társadalmi biztosítási szükségletekre történő befizetések, amelyek gyakorlatilag az önköltség elemei, lényegében azonban a tiszta jövedelem egy részét alkotják, és más befizetések. Ezenkívül az állam központosított tiszta jövedelmébe kerül a szövetkezetek és a kolhozok tiszta jövedelmének egy része.

Az ár az állami ipari vállalatoknál. Az ipari termék árát az önköltség, a vállalat tiszta jövedelme és úgynevezett „forgalmi adó" formájában az állam központosított tiszta jövedelmének egy része alkotja.

A Szovjetunió állami iparában az ár következő két fő formája létezik: a vállalati ár és az ipari eladási ár.

A *vállalati ár* egyenlő — a tervben megállapított önköltség plusz a vállalat tiszta jövedelme (nyeresége).

Az *ipari eladási ár* a vállalati árat és az állam központosított tiszta jövedelmének azt a részét foglalja magában, amelyet rögzített számítási kulcsok alapján a költségvetés részére fizetnek be („forgalmi adó").

A társadalom tiszta jövedelmét valamennyi termelési ág együttesen hozza létre — az ipar, a mezőgazdaság, a közlekedés stb. Az állam központosított tiszta jövedelmének egy, rögzített számítási kulcsok alapján befizetett része azonban az árak mechanizmusa révén főleg a fogyasztási cikkeket termelő gazdasági ágakból folyik be az államhoz. A termelőeszközöket előállító iparágak termékeinek árát viszont általában az értéken alul állapítják meg, minthogy nem tartalmazza az ezeknél a vállalatoknál létrehozott tiszta jövedelem egy részét. Ezáltal a tiszta jövedelemnek ez a része a nehéziparból a könnyűiparba és az élelmiszeriparba kerül át, s az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek árában realizálódik. Ez biztosítja az iparban, a mezőgazdaságban és az építőiparban alkalmazott termelőeszközök árának viszonylag alacsony színvonalát, s megfelelően csökkenti a termelés önköltségét.

A vállalati ár biztosítja a vállalat terv szerinti ráfordításai-

nak megtérülését és a tiszta jövedelmet. Amikor az állam olyan színvonalon állapitja meg a vállalati árat, hogy az biztosítsa a vállalat jövedelmezőségét, figyelembe veszi az értéktörvény érvényesülését. A vállalati árak fontos szerepet töltenek be az önálló elszámolás rendszerében és az önköltség rubelellenőrzésében. Az önálló elszámolás követelményeinek a vállalati ár olyan színvonala felel meg, amely a vállalati munka minőségének megjavítására, az eszközökkel való takarékoskodásra, az önköltség csökkentésére ösztönöz. Az olyan vállalati árak, amelyek az önköltségi terv teljesítése esetén nem biztosítják a vállalat számára a termelés jövedelmezőségét, sőt a ráfordítások megtérülését sem, az önálló elszámolás gyengülésére, s a gazdasági munka minőségének javítását illetően a vállalat érdekeltségének csökkenésére vezetnek. Az olyan magas vállalati árak viszont, amelyek elmaradott munkamódszerek esetén is biztosítják a jövedelmezőséget, nem ösztönöznek a haladó termelési normák alkalmazására.

A szocialista termelés szakadatlan növelése és tökéletesítése a vállalati árak leszállításának alapjául szolgál. A szocialista állam következetesen az ipari termelés önköltségének rendszeres csökkentésére és az iparcikk-árak leszállítására irányuló politikát folytat. Az árleszállítás viszont az önköltség csökkentésének tényezőjéül szolgál. A vállalatnak ahhoz, hogy csökkenő árak mellett is tiszta jövedelemre tegyen szert, minden lehető módon csökkentenie kell az egy termékegységre eső ráfordítást.

Az állam a vállalati áraknak a leszállításával arra ösztönzi a vállalatvezetőket, hogy a termelés rentabilitásának biztosítása érdekében csökkentsék a ráfordításokat, javítsák a munka szervezését, kutassák fel és hasznosítsák a gazdaságban rejlő tartalékokat.

Az 1950-től 1955-ig terjedő időszakban a termelés növekedése és az önköltség csökkenése alapján háromszor szállították le az iparban a vállalati árakat, aminek következtében ezek az árak a nehéziparban 1955 derekán alacsonyabbak voltak, mint 1948 végén, mielőtt a nehézipar veszteségeinek fedezésére szolgáló dotációk rendszerét megszüntették, s a nehézipar egyes ágaiban előállított termékeknek a vállalati árát ideiglenesen felemelték.

A vállalati áraknak a rendszeres leszállítása megszilárdítja az önálló elszámolást és megteremti a kiskereskedelmi árak leszállításának alapját.

1. A szocializmus valamennyi termelési erőforrás terén messzemenő lehetőséget biztosít a takarékoskodásra, ami végeredményben állandóan növekvő munkaidő-megtakarításban, vagyis eleven és holt munka megtakarításában jelentkezik. Az eleven és holt munkával való takarékoskodás a szocialista vállalatoknál az önálló elszámolás révén valósul meg. Az önálló elszámolás az állami szocialista vállalatok gazdálkodásának az értéktörvény érvényesüléséből következő módszere, amely megköveteli a gazdasági tevékenység költségeinek és eredményeinek pénzformában történő összevetését, a vállalatok kiadásainak saját jövedelmükből történő fedezését, az eszközökkel való takarékoskodást és a termelés rentabilitásának biztosítását. Az önálló elszámolás feltételezi a vállalat gazdasági-operatív önállóságát, a felelősséget a rendelkezésére bocsátott eszközök gazdaságos felhasználásáért, és az anyagi érdekeltséget a munka jobb eredményében. Az önálló elszámolás célja a tervek mennyiségi és minőségi mutatók szerinti teljesítése és túlteljesítése.

2. Az állami szocialista vállalatok termelési alapjai állóés forgóalapokra oszlanak. A forgóalapok és a forgalmi alapok alkotják a vállalat forgóeszközeit. A szocialista gazdasági rendszer biztosítja az állóalapok és a forgóeszközök legteljesebb és legcélszerűbb kihasználásának lehetőségét.

3. A termék önköltsége a termék értékének az a pénzformában kifejezett része, amely a felhasznált termelőeszközökre és a munka díjazására fordított kiadásokat foglalja magában. A termék önköltsége a vállalati munka minőségének igen fontos mutatója. Az önköltség és az ár rendszeres csökkentése a szocialista gazdálkodás egyik legfőbb elve.

4. A társadalmi szükségletre végzett munka terméke alkotja a szocialista társadalom tiszta jövedelmét. Az állami termelési szektorban a tiszta jövedelem két fő formában jelentkezik: az állami vállalatok tiszta jövedelme formájában és az állam központosított tiszta jövedelme formájában. Az állami vállalatok tiszta jövedelme a társadalmi szükségletre végzett munkával létrehozott tiszta jövedelemnek az a része, amely a vállalatnál felhalmozódik, s amelyet jelentős mértékben a vállalat szükségleteire használnak fel. Az állam központosított tiszta jövedelme a társadalom tiszta jövedelmének az a része, amelyet közszükségletek kielégítése céljából az állam kezében összpontosítanak. A társa-

dalom tiszta jövedelmének ezt a felosztását egyrészt az önálló elszámolás érvényesítése, másrészt az teszi szükségessé, hogy a társadalom tiszta jövedelmének jelentős részét általános szükségletekre központilag kell felhasználni.

5. A Szovjetunió állami iparában az ár két fő formája létezik: a vállalati ár és az ipari eladási ár. A vállalati ár egyenlő — a tervben megállapított önköltség plusz a vállalat tiszta jövedelme. Az ipari eladási ár a vállalati árat és az állam központosított tiszta jövedelmének azt a részét foglalja magában, amelyet rögzített számítási kulcsok alapján a költségvetés részére fizetnek be.

XXXV. FEJEZET

A SZOCIALISTA MEZŐGAZDASÁGI RENDSZER

A szocialista mezőgazdaság helye és szerepe a népgazdaságban. A szocialista mezőgazdasági rendszer a termelőeszközök állami tulajdonán (köztulajdonán) és szövetkezeti-kolhoztulajdonán alapul, s a kolhozokat, a gép- és traktorállomásokat és a szovhozokat foglalja magában.

A szocialista mezőgazdaságra fontos szerep hárul az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségletei maximális kielégítésének biztosításában. A szocialista mezőgazdaság a lakosság táplálkozási cikkekkel való ellátásának *élelmiszerbázisa* és a közszükségleti cikkeket gyártó könnyű- és élelmiszeripar *nyersanyagbázisa*.

„A szocialista társadalom az ipari és mezőgazdasági dolgozók termelési és fogyasztási társulása. Ha ebben a társulásban az ipar nincsen összeegyeztetve a mezőgazdasággal, amely a nyersanyagot és az élelmiszert adja, és az ipar készítményeit felszívja, ha tehát az ipar és a mezőgazdaság nem alkot egységes népgazdasági egészet, akkor ebből nem lesz semmiféle szocializmus"[1].

Az ipar vezető szerepet tölt be a mezőgazdaság tekintetében. A mezőgazdaság óriási mértékben függ az ipartól, amely a traktorokat, kombájnokat és egyéb mezőgazdasági gépeket, a hozzájuk való pótalkatrészeket, az üzemanyagot, a műtrágyát, a mezőgazdasági kártevők elleni harchoz szükséges vegyszereket

[1] *Sztálin.* Kérdések és feleletek. Lásd *Sztálin* Művei. 7. köt. Szikra 1951. 212. old.

stb. előállítja. A szocialista mezőgazdaság szakadatlan fejlődése csak a szocialista ipar által a mezőgazdaságnak szállított termelőeszközök termelésének elsősorban való gyors fejlődése alapján biztosítható.

Ugyanakkor az ipar és más népgazdasági ágak fejlődése a mezőgazdasági termelés szakadatlan, gyors növekedésétől függ. A nép jólétének fokozódása, a városi lakosság számának gyarapodása megköveteli a gabona, hús, tej, burgonya, zöldségfélék és egyéb mezőgazdasági termékek termelésének növelését. Az iparcikkek termelésének bővítése csak abban az esetben lehetséges, ha a mezőgazdaság egyre több nyersanyagot: gyapotot, lent, gyapjút, cukorrépát, olajosmagvú növényeket stb. termel a könnyűipar különböző ágai, köztük az élelmiszeripar számára.

A szocialista mezőgazdasági rendszer lehetővé teszi a mezőgazdasági termelés hozamának és árutermelésének rendszeres növekedését.

A Szovjetunió szocialista mezőgazdaságában a munka termelékenysége 1954-ben háromszor olyan magas volt, mint a forradalom előtti mezőgazdaságban, ami a kolhoz- és szovhoztermelés nagy előnyeiről tanúskodik.

A mezőgazdaság árutermelése 1926—1927-től 1952—1953-ig a következőképpen nőtt: szemestermények — 10,3 millió tonnáról 40,4 millió tonnára, burgonya — 3 millió tonnáról 12,5 millió tonnára, hús (élősúlyban) — 2,4 millió tonnáról 5 millió tonnára, tej — 4,3 millió tonnáról 13,2 millió tonnára. Nagy sikerek születtek a gyapot, a cukorrépa és egyes más ipari növények termelése terén.

A Szovjetunió mezőgazdasági termelésének eddig elért színvonala azonban nincs összhangban a mezőgazdaságnak a gépesítés terén elért magas fokával és a szocialista mezőgazdasági rendszerben rejlő lehetőségekkel, s még nem elégíti ki a lakosság megnövekedett élelmiszerszükségletét és a könnyűipar megnövekedett mezőgazdasági nyersanyag-szükségletét.

A lakosság különféle élelmiszerekben mutatkozó szükségleteinek fedezése, s a könnyűipar és az élelmiszeripar különböző ágainak nagyarányú fejlesztése érdekében nem csupán az egész mezőgazdasági termelés gyors növelésére, hanem egyszersmind összetételének megjavítására (az állattenyésztés, az értékes növényfajták stb. arányának növelésére) is szükség van.

Ez megköveteli mindenekelőtt a szemestermények termelésének növelését. Az állattenyésztés problémájának a legrövidebb időn belüli megoldása céljából az egész állatállományt el kell látni szemestakarmánnyal: kukoricával, árpával és zabbal. A gyapot, len, cukorrépa, napraforgó és egyéb ipari növények termelésének növelése megköveteli az e növények termesztésé-

vel foglalkozó emberek kenyérgabona-ellátásának biztosítását. Így tehát a mezőgazdaság valamennyi ágának fejlődése a szemestermények termelésének fellendülésétől függ.

A lakosság élelmiszerszükségletének minél sokoldalúbb kielégítése és a táplálkozás összetételének megjavítása elengedhetetlenné teszi az állattenyésztésnek és a mezőgazdaság valamennyi többi ágának: a burgonyatermesztésnek, a zöldségfélék termelésének, a kertészetnek, a szőlészetnek stb. továbbfejlesztését. A szocialista mezőgazdaság nagy és még korántsem kihasznált lehetőségekkel rendelkezik ahhoz, hogy rövid időn belül teljes mértékben biztosítani lehessen az ország lakosságának élelmiszerellátását és az ipar nyersanyagellátását.

A nehézipar fejlesztése során elért nagy sikerek lehetővé tették a Kommunista Párt és a szovjet állam számára, hogy 1953—1954-ben programot dolgozzanak ki a mezőgazdasági termelés valamennyi ágának rohamos fellendítésére, s hozzálássanak e program gyakorlati megvalósításához. Az SZKP Központi Bizottságának 1955 januári plénuma olyan határozatot hozott, hogy a szemestermények évi együttes betakarított mennyiségét a legközelebbi öt-hat évben 10 milliárd pudra kell emelni, s kétszeresére vagy még ennél is többre kell növelni az állatitermékek termelését. A szemestermények együttes betakarított mennyiségének növelésére szolgáló források: a terméshozam emelése az egész termőterületen, a termésbetakarítási veszteségek csökkentése, a szűz- és parlagföldek hasznosítása. Ez a feladat, a szemestermények termelésének rohamos növelése, rendkívül nagy jelentőségű a kommunista építés nagyszabású terveinek megvalósítása szempontjából. A szemestermények termelésének bővítéséért folytatott harc egyszersmind harc — a Szovjetország gazdasági hatalmának erősítéséért, a nép jólétének további növeléséért.

A szemestermények évi együttes betakarított mennyiségének 10 milliárd pudra növelése lehetővé teszi a szemestermények mutatkozó minden szükséglet teljes kielégítését, nagyobb tartalékok létrehozását, a külföldi országokkal folytatott kereskedelem bővítését, továbbá lehetővé teszi, hogy több mint 4 milliárd pud szemesterményt, elsősorban kukoricát, s ezenkívül jelentős mennyiségű korpát, olajpogácsát és különböző kevert-takarmányt biztosítsanak az állattenyésztés számára. Az állattenyesztés szilárd takarmánybázishoz jut, magas hozamú és sok árut termelő gazdasági ággá válik, s biztosítani fogja a lakosság számára az állatitermékek szükséges mennyiségét.

A legjobb kolhozok, gép- és traktorállomások meg szovho-

zok tapasztalata azt mutatja, hogy ezt a feladatot rövidebb idő alatt is meg lehet oldani.

A mezőgazdasági termelés valamennyi ágának fellendítéséhez szükséges egyik igen fontos feltétel a *földnek* mint a mezőgazdaság fő termelőeszközének *lehető legteljesebb és legsokoldalúbb felhasználása.* A föld köztulajdona fontos tényező a mezőgazdasági termékek termelésének olcsóbbodása és a szovjet parasztság anyagi helyzetének állandó javulása szempontjából.

A forradalom előtti Oroszországban a szegény- és középparasztoknak körülbelül 135 millió hektár termőföldjük volt. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a kolhozrendszer győzelme következtében már 1937-ben több mint 370 millió hektár termőföld volt a kolhozparasztság használatában, vagyis majdnem háromszor annyi, mint azelőtt. Jelenleg, az Ukrán SZSZK és a Belorusz SZSZK kolhozait, a Moldva SZSZK nyugati területeinek kolhozait, továbbá a balti szovjet köztársaságok kolhozait is számításba véve, a kolhozparasztság használatában 397 millió hektár termőföld van, az erdők és az eddig művelés alá nem vett földek számításba vételével pedig összesen 578 millió hektár föld van a kolhozok örökös használatában. Ezenkívül a kolhozok tartós és ingyenes használatra 180 millió hektárt kaptak az állami föld- és erdőalapból, amiből 66 millió hektár a termőföld.

A szovhozok használatában körülbelül 70 millió hektár, a vállalatok és intézmények melléküzemágainak és más igénylőknek a használatában pedig több mint 19 millió hektár termőföld van.

A kolhozoknak és a szovhozoknak óriási kihasználatlan tartalékaik vannak termékeny *szűz- és parlagföldekből.* E földek hasznosítása lehetővé teszi a mezőgazdasági termékek termelésének a legrövidebb időn belüli jelentős növelését.

Az a körülmény, hogy népgazdasági szükségességgé vált a szemestermények és más mezőgazdasági termékek termelésének növelése, hatalmas, az egész országra kiterjedő munkálatok végrehajtását követelte az ország rendelkezésére álló föld lehető legteljesebb hasznosítása érdekében. Az SZKP Központi Bizottságának 1954 február-márciusi teljes ülésén „A Szovjetunió gabonatermelésének további növeléséről s a szűz- és parlagföldek hasznosításáról" hozott határozat, s a Kommunista Párt és a szovjet kormány ezt követően hozott határozatai alapján nagyszabású programot fogadtak el a főképpen az ország keleti vidékein levő szűz- és parlagföldek hasznosítására, amelynek értelmében 1956-ban a kalászosok és más szántóföldi növények vetésterületének az újonnan művelés alá vett földeken el kell érnie a 28—30 millió hektárt. Ennek az országos feladatnak sikeres végrehajtása lehetővé tette, hogy a kolhozok és a szovhozok már 1954-ben és 1955 első felében több mint 26 millió hektár igen termékeny szűz- és parlagföldet hasznosítsanak.

A kolhozok és szovhozok egy tömbben levő nagy kiterje-

désű földjei lehetővé teszik, hogy a lehető legtermelékenyebben használják fel a traktorokat, kombájnokat és más mezőgazdasági nagygépeket, helyes vetésforgókat vezessenek be, gondoskodjanak az ennek megfelelő táblásításról, öntöző- és lecsapoló csatornákat létesítsenek, erdőket telepítsenek és így tovább. Marx megállapítása szerint a föld állandóan javul, ha helyesen bánnak vele. A szocialista rend minden lehetőséget megad a talaj termőképességének állandó növelését és a mezőgazdasági termelés lehető legmagasabb hozamát biztosító ésszerű mezőgazdasági rendszer létrehozására.

Az ésszerű mezőgazdasági rendszer feltételezi a mezőgazdaság belterjességét. A mezőgazdaság *belterjességének fokozása* azt jelenti, hogy egy bizonyos földterületen pótlólagos termelőeszköz-befektetéseket eszközölnek, és megjavítják a gazdálkodás módszereit, még pedig azért, hogy minden egyes hektár megművelt földről a lehető legtöbb terményt takarítsák be, az egy termékegységre eső munka- és eszközráfordítás egyidejű csökkentésével. A belterjesség fokozása feltételezi műtrágya és szerves trágyák alkalmazását, nagyhozamú állatfajták kitenyésztését, az agronómiai és zootechnikai tudomány legújabb vívmányainak alkalmazását a termelésben stb. Ez a szocialista mezőgazdaság fejlődésének fő vonala.

A gép- és traktorállomások — a kolhoztermelés nagyipari bázisai. A kolhozokat állami gép- és traktorállomások látják el a szükséges gépi erővel, itt összpontosulnak a mezőgazdasági termelés legfontosabb munkaeszközei.

Az a körülmény, hogy a mezőgazdasági termelés legfontosabb eszközei az állam kezében összpontosulnak, óriási előnye a kolhozrendnek. A mezőgazdasági technika szüntelenül tökéletesedik. Enélkül elképzelhetetlen a szocialista mezőgazdaság előrehaladása. A nagyszámú és egyre tökéletesebb gép előállítása évek múlva megtérülő befektetéseket követel. A szovjet állam a mezőgazdaságba jelentős és egyre növekvő összegű beruházásokat eszközöl, amelyek meghaladnák a különálló mezőgazdasági üzemek erejét, még a legnagyobbakét is.

Az állami költségvetésből és egyéb állami eszközökből csupán 1953-ban 52 milliárd rubelt fordítottak a mezőgazdaság fejlesztésére. Ezek a kiadások 1954-ben 74,4 milliárd rubelre emelkedtek. A gép- és traktorállomások további erősítésére a költségvetés 1954-ben több mint 32 milliárd rubelt irányozott elő.

A gép- és traktorállomások a kolhoztermelés nagyipari anyagi-műszaki bázisai, amelyek a kolhozok fejlődésének döntő erejét jelentik. A gép- és traktorállomások révén valósul meg az ipar és a mezőgazdaság termelési kapcsolata. A gép- és traktor-

állomások meg a kolhozok kölcsönös viszonyában a munkásosztály és kolhozparasztság közötti szocialista termelési viszonyok fejeződnek ki.

A gép- és traktorállomások révén a kolhozok a legfejlettebb technika alapján fejlődnek. A kolhoztermelés gépesítésének magas színvonala — a kolhozokban a munkatermelékenység emelkedésének alapja. A gépesítés óriási mértékben megkönnyítette a kolhozparasztok munkáját, s lehetővé tette, hogy a mezőgazdasági munkákat az agronómiai előírásoknak megfelelő időben végezzék el, és alkalmazzák az élenjáró agrotechnika vívmányait. A gép- és traktorállomások gépeinek messzemenő alkalmazása a kolhoztermelésben — a mezőgazdasági termékek termelése során nagy munkamegtakarítással jár.

A gép- és traktorállomások 1954 elején a gép- és traktorállomások meg a kolhozok állományában levő erőgépek (köztük a villanymotorok) összkapacitásának több mint háromnegyed részével rendelkeztek. 1954 folyamán a kolhozokban a legfontosabb mezei munkáknak több mint 80%-át, ezen belül majdnem az egész szántást, a gép- és traktorállomások végezték. Ha azokat a munkákat, amelyeket a gép- és traktorállomások 1954-ben traktorokkal és kombájnokkal elvégeztek, egyéni parasztgazdaságok viszonyai között kellett volna elvégezni, további 23 millió, egész éven át foglalkoztatott dolgozó beállítására lett volna szükség.

„A gép- és traktorállomások fő feladata valamennyi szántóföldi növény terméshozamának minden módon való emelése a kolhozokban, a közös állatállomány gyarapodásának biztosítása, hozamának egyidejű emelésével, a földművelés és állattenyésztés össz- és árutermelésének növelése mindazokban a kolhozokban, amelyek számára dolgoznak"[1].

E feladat megoldásának igen fontos feltétele a kolhoztermelés minden ágának: a szemestermények, az ipari és takarmánynövények, a burgonya és a zöldségfélék termelésének, valamint a kolhoz-tenyésztelepek munkaigényes folyamatainak *komplex gépesítése*. A gép- és traktorállomásokon meg a szakosított állomásokon kialakult a szakképzett gépészek állandó gárdája, amely traktorosokból, traktorosbrigád-vezetőkből, kombájnvezetőkből és más mezőgazdasági nagygépek kezelőiből áll. Ez lehetővé teszi a bőséges és változatos mezőgazdasági technika legteljesebb és leghatékonyabb kihasználását.

A gép- és traktorállomásokra mint a kolhozok szolgálatában álló ipari típusú állami nagyüzemekre az a feladat hárul, hogy a magasszínvonalú mezőgazdálkodás valóraválásának élén járjanak, a kolhoztermelés szervezői legyenek. A szovjet állam

[1] Az SZKP KB 1953 szeptemberi plénumának határozata. Lásd Az SZKP kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. III. rész. Szikra 1954. 746. old.

a gép- és traktorállomások révén tölti be irányító szerepét a kolhozok szervezeti-gazdasági erősítése terén. A gép- és traktorállomások segítséget nyújtanak a kolhozoknak a közös gazdaság tervezésében, a munka helyes megszervezésében, a káderképzésben, a szovjet falu egész gazdasági, politikai és kulturális életében.

1953-ig a gép- és traktorállomások bőséges és változatos technikai felszerelését a kolhozparasztok közül kikerülő olyan dolgozókra bízták, akiket a kolhozok csak a mezei munkák idejére osztottak be munkára a gép- és traktorállomásokhoz. Az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptemberi teljes ülésén elfogadott határozat értelmében a gép- és traktorállomásokon állandó gépész- és gépkezelői gárdát hoztak létre. A gép- és traktorállomások munkásainak együttes létszáma 1954-ben mintegy 2 millió főre tehető, s ebből a traktorosok száma több mint 1 millió, a traktorosbrigád-vezetőké és kisegítőiké 200 000, a kombájnvezetőké 240 000 volt. Mezőgazdasági gépészek és gépkezelők képzése céljából a gépésziskolák széles hálózatát szervezték meg.

A gép- és traktorállomások a kolhozokban a velük kötött, mindkét félre nézve törvényerejű szerződések alapján dolgoznak. A gép- és traktorállomások eredményes munkájának fő gazdasági mutatója az, hogy azok a kolhozok, amelyeknek dolgoznak, minden 100 hektár megművelt területről a lehető legnagyobb mennyiségű terményt takarítják be, és az egy termékegységre eső lehető legkisebb munka- és eszközráfordítással a lehető legnagyobb pénzjövedelemhez jutnak. A gép- és traktorállomásokra hárul a felelősség a mezőgazdasági termékek állami begyűjtésének lebonyolításáért a kolhozokban.

A gép- és traktorállomások és a kolhozok szerződése értelmében a kolhozok a gép- és traktorállomás által részükre végzett munkáért természetben — mezőgazdasági termékekben, bizonyos munkákért pedig pénzben fizetnek. A gép- és traktorállomás munkájáért járó *természetbeni fizetés* a kolhoz össztermelésének az a része, amely az állami gép- és traktorállomásoknak a kolhoztermeléssel kapcsolatos ráfordításait téríti meg. A természetbeni fizetés a gép- és traktorállomás elhasználódott termelőeszközeiben rejlő holt munkát, továbbá a gépállomási dolgozók közvetlen szükségletre végzett munkájából és társadalmi szükségletre végzett munkájából álló, újonnan végzett munkáját foglalja magában. A gép- és traktorállomás munkájáért járó természetbeni fizetés megállapítása szilárd, az ország övezetei szerint, az egyes övezetek gazdasági és természeti viszonyainak megfelelően differenciált tarifa alapján történik. A szántóföldi növények terméshozamára vonatkozóan megállapított tervek túlteljesítése esetén a gép- és traktorállomások megkapják a kolhozoktól a terven felül betakarított termés egy meghatározott részét.

Az állam a kolhozoktól mezőgazdasági termékekben befolyó természetbeni fizetés realizálása révén pénzeszközökhöz jut, amit a gép- és traktorállomások termelőeszköz-ráfordításainak megtérítésére és a gépállomási dolgozók munkabérére költ. A természetbeni fizetés formájában befolyó mezőgazdasági termékek realizálása révén az állam tiszta jövedelemhez is jut, amit a meglevő gép- és traktorállomások bővítésére, újak építésére és más közszükségletekre fordít.

A természetbeni fizetés szilárd tarifájának bevezetése egyik fontos feltétele annak, hogy a gép- és traktorállomások a költségvetési finanszírozásról áttérjenek az önálló elszámolásra, s ezáltal az egyes gép- és traktorállomások bevételüktől függően eszközöljék kiadásaikat. Az önálló elszámolás bevezetése a gép- és traktorállomásokon, továbbá a gazdaságosság érvényesítése nagy jelentőségű az egy mázsa természetbeni fizetés formájában kapott mezőgazdasági termék önköltségének csökkentése, a gépi technika teljesebb és hatékonyabb kihasználása, a gépek jó minőségben, s emellett kellő időben történő javítása és gondos karbantartása szempontjából.

A dolgozók munkájuk eredményében való anyagi érdekeltségének elve a gép- és traktorállomásokon különleges, a munkának más állami vállalatoknál és a kolhozokban szokásos díjazásától eltérő formában valósul meg. A traktorosbrigádok állandó és idénymunkásai munkájukért munkabért kapnak *pénz-* és *természetbeni formában,* a teljesítménybér alapján. Ugyanakkor a mezei munkák idején a munkabért a normateljesítés és a munkaegységekben való értékelés szerint számítják ki. Az állam a gép- és traktorállomások útján a traktorosbrigádok állandó és idénymunkásainak minden teljesített munkaegység után *garantált minimumot* fizet természetben (gabonában), amelynek nagysága attól függ, hogy azokban a kolhozokban, ahol dolgoznak, mennyire teljesítik a szántóföldi növények terméshozamára vonatkozóan megállapított tervfeladatot.

Ezenkívül a traktorosbrigádok munkásai abban a kolhozban, amelyben a gép- és traktorállomás traktorosbrigádja dolgozik, megkapják az egy munkaegység utáni tényleges gabonajárandóság és a garantált minimum közötti különbséget, továbbá megkapják a részüket minden más mezőgazdasági termékből, ugyanúgy, mint a kolhozparasztok. Nem mezei munkák teljesítése (például a javítóműhelyekben, a tenyésztelepek gépesítésénél vagy a gép- és traktorállomások építkezésein végzett munka) idején a gép- és traktorállomások teljesítménybér alapján pénzben fizetik ki munkásaiknak a munkabért.

A munka díjazásának ez a rendszere a gépállomások dolgozóit anyagilag érdekeltté teszi a mezőgazdasági technika jobb kihasználásában és a kolhoztermelés fellendítésében.

A kolhozok közös gazdasága. A kolhoztermelés tervezése. A kolhozok, mivel nincs szükségük arra, hogy nagy összegeket költsenek föld vásárlására és bérlésére, továbbá a legfontosabb gazdasági eszközök vásárlására, növekvő jövedelmüket közös gazdaságuk fejlesztésére fordíthatják. *A kolhoz közös gazdasága*

állami földön létesült, s a gép- és traktorállomásokon összpontosított, és köztulajdont képező korszerű technika felhasználásán alapul. A kolhoz termelőeszközei és termékei szövetkezeti-kolhoztulajdonban vannak.

Mivel a mezőgazdasági artel lényegét tekintve szövetkezeti típusú üzem, a közös termelőeszközök a kolhoz oszthatatlan alapjához tartoznak. A *kolhoz oszthatatlan alapja* a következőket foglalja magában: a kolhozok gazdasági eszközeit, az igás- és haszonállatokat, az épületeket, a szállítóeszközöket, a melléküzemágakat, az évelő vetéseket, az öntözőberendezéseket, valamint a közös gazdaság fejlesztésére szolgáló anyagokat és pénzeszközöket. Az oszthatatlan alaphoz tartoznak továbbá a kulturális és szociális rendeltetésű épületek (kolhozklubok, olvasószobák, napközi otthonok stb.). Az oszthatatlan alapok állandó gyarapítása igen fontos feltétele annak, hogy a kolhozok közös gazdasága fejlődjön, a kolhoz egyre vagyonosabb legyen.

A kolhozok beruházásaikat gazdasági épületek, istállók, ólak, öntöző- és lecsapoló csatornák, víztárolók építésére, bozótirtásra, kolhoz-villanytelepek és más létesítmények építésére fordítják. A kolhozoknak saját eszközeikből, a kolhozparasztok munkája révén a közös gazdaságban eszközölt beruházásai — az állatállomány növelésére fordított kiadások nélkül — 1946-tól 1950-ig körülbelül 40 milliárd, 1951-től 1954-ig pedig 52 milliárd rubelre tehetők. Ezenkívül a kolhozok 1946-tól 1950-ig a közös jószág- és baromfiállomány növelésére több mint 11 milliárd rubelt, 1951-től 1954-ig pedig több mint 6 milliárd rubelt költöttek.

A kolhozok mint szocialista nagyüzemek nem létezhetnek és nem fejlődhetnek önmaguktól, spontán módon, feltétlenül szükségük van a gazdaság tervszerű irányítására. A kolhozok közös gazdaságának állandóan felfelé ívelő terv szerinti fejlődése az alapja annak, hogy a kolhozparasztok anyagi és kulturális életszínvonala emelkedjék. A kolhozok a szocialista népgazdaság rendszerébe tartoznak, s így a közös gazdaság sokoldalú fejlesztése útján egyre fokozódó mértékben, mégpedig olyan mennyiségben kell növelniök árutermelésüket, hogy fedezze a városok és ipari központok ellátását, a külkereskedelem szükségleteit, és lehetővé tegye tartalékok létesítését. A kolhozokban a mezőgazdaság rohamos fellendítésével összefüggő népgazdasági feladatok mielőbbi megoldását szem előtt tartó távlati tervezés folyik, s ennek megfelelően évi terveket állítanak össze.

A kolhoztermelés állami tervezésének alapja — a kolhozok által az állam rendelkezésére bocsátott áruk termelésének tervezése.

A kolhozok árutermelése a közös gazdaság fejlődése arányában növekszik. A mezőgazdaság terv szerinti irányítása abból indul ki, hogy a földet a lehető leghatékonyabban kell kihasz-

nálni. A kolhozok gazdasági tevékenységének eredményét illetően a legfontosabb mutató az, hogy mennyi szántóföldi terméket és állatiterméket értek el 100 hektár mezőgazdasági terület — szántó, rét, legelő, illetve a teljesített munkaegység után.

A mezőgazdaság fejlesztésének állami terve előírja a szántóföldi termékeknek és állatitermékeknek azt a mennyiségét, amely kötelező beadás, a gép- és traktorállomások munkájáért járó természetbeni fizetés, szerződéses termeltetés és felvásárlás formájában az állam kezébe kerül. A gép- és traktorállomások számára megállapítják, hogy mennyi traktor-munkát kell teljesíteniök a kolhozokban. A kolhozoknak a gép- és traktorállomások részvételével meg kell tervezniök a mezőgazdasági termékek termelésének azt a színvonalát, amely teljes mértékben biztosítja a szántóföldi termékek és állatitermékek beadására és eladására vonatkozóan kitűzött tervfeladatok teljesítését, továbbá a közös gazdaság és a kolhozparasztok szükségleteit. Ezzel összhangban a kolhozok saját belátásuk szerint állapítják meg a vetésterület növényfajták szerinti nagyságára, a terméshozam színvonalára, az állatfajták szerinti állatállományra, az állattenyésztés hozamára, az agrotechnikai és zootechnikai tennivalókra vonatkozó tervfeladataikat. A növényfajták szerint összeállított vetésterveket és az állattenyésztés fejlesztésének terveit a kolhozparasztok közgyűlésén vitatják meg és hagyják jóvá.

A tervezés ilyen rendje előmozdítja a kolhozok kezdeményezésének kibontakozását abban a tekintetben, hogy az örökös használatra nekik átadott földterület minden hektárjáról a lehető legnagyobb mennyiségű terméket takarítsák be. Ugyanakkor fokozza a kolhozok meg a gép- és traktorállomások felelősségét azon a téren, hogy a szükséges mennyiségben bocsássanak az állam rendelkezésére mezőgazdasági termékeket.

A mezőgazdaságot illetően a tervezés ismertetett rendjének továbbá elő kell mozdítania a kolhozparasztok, s a gép- és traktorállomási dolgozók fokozottabb gazdasági kezdeményezését abban a tekintetben, hogy az egyes vidékek természeti és gazdasági feltételeinek figyelembe vételével fejlesszék a kolhozok soküzemágú gazdaságát, s fokoznia kell az ebben való érdekeltségüket.

A *soküzemágú* gazdálkodás a szocialista mezőgazdasági üzemek egyik nagyon fontos előnye. A soküzemágú gazdaság lehetővé teszi a mezőgazdasági termelés különböző ágainak, elsősorban a szántóföldi termelésnek és az állattenyésztésnek ésszerű összekapcsolását, s minden hektárról a lehető legnagyobb mennyiségű termék betakarítását. Azokban a kolhozokban, amelyek

az ország egyes vidékeinek természeti és gazdasági feltételeitől függően, helyesen kapcsolják össze a szemestermények, az ipari növények, a takarmánynövények, a zöldségfélék termelését és az állattenyésztést, az év folyamán teljesebb mértékben és egyenletesebben hasznosítják a munkaerőt, s a munka lehető legmagasabb termelékenységét és a lehető legmagasabb jövedelmezőséget érik el. A pénzeszközök a soküzemágú gazdálkodást folytató kolhozokban az egész éven át egyenletesebben folynak be, ami lehetővé teszi, hogy a kolhoz idejében folyósítsa a tervbe vett munkákhoz szükséges összegeket.

A soküzemágú gazdaság nem áll ellentétben az egyes területeknek és kerületeknek, s az egyes gazdaságoknak termelési ágak, növény- és állatfajták szerinti specializálásával, hanem ezt egyenesen feltételezi. A szocialista mezőgazdasági üzemek helyes vezetése egyaránt kizárja a kisparaszti gazdaságokban folyó, univerzális, mindenre kiterjedő termelést, amelyekben különféle növényfajtákat termelnek főleg saját fogyasztásra, és a tőkés gazdaságokra jellemző egyoldalú fejlődést, amelyek rendszerint egy bizonyos növényfajta termelésére specializálódnak (monokultúra).

A szocialista mezőgazdaság *specializálása* a következőket jelenti: először, az egyes területek és kerületek konkrét természeti és gazdasági feltételeinek egy meghatározott, s a társadalom részére szükséges termék (például a Szovjetunió közép-ázsiai köztársaságaiban a gyapot) tervszerű termelésére való lehető legteljesebb kihasználását, másodszor, a gazdaság fő üzemágának és melléküzemágainak, mindenekelőtt pedig a földművelésnek és az állattenyésztésnek, a kalászosok, az ipari növények és a zöldségfélék termesztésének helyes összekapcsolását, harmadszor, a kerület feltételeitől függően olyan mezőgazdasági növények termelését, illetve olyan állatfajták tenyésztését, amelyek az egy termékegységre számított legkisebb munka- és eszközráfordítás mellett a lehető legnagyobb mennyiségű, kiváló minőségű termék előállítását biztosítják.

Ezzel a követelménnyel kell összhangban állnia a mezőgazdasági termelés terv szerinti területi elhelyezésének is. Az egyes növényfajták termesztésének, illetve az egyes állatfajták tenyésztésének sablonos, az egyes vidékek természeti és gazdasági feltételeinek sajátosságait figyelmen kívül hagyó elhelyezése az ország területén, az egyforma vetésforgó és egyforma agrotechnika alkalmazása — ellenkezik az ésszerű, terv alapján folytatott szocialista gazdálkodás elvével.

A munkaszervezés szocialista formái a kolhozokban. A munkaegység. A mezőgazdasági artelek közös gazdaságát a kolhoz-

parasztok kollektív, társas munkája alapján vezetik. A kolhozokban a munkaszervezés fő formája az állandó *termelőbrigád*, amelyet a kolhoz vezetősége alakít abból a célból, hogy az a közös gazdaság valamelyik ágában elvégezze a szükséges munkákat.

Vannak növénytermelő-, állattenyésztő-, takarmányozó-, zöldségtermelő-, kertész-, építő- és egyéb brigádok.

A *növénytermelő-brigád* számára a vetésforgó földjeiből akkora területet jelölnek ki, amelynek méretei minden mezőgazdasági munkánál biztosítják a traktorok, kombájnok és a gépállomásokon levő egyéb mezőgazdasági gépek magastermelékenységű felhasználását. Minden növénytermelő-brigádnak igásállatokat, megfelelő mennyiségű mezőgazdasági felszerelést és gazdasági épületeket adnak át állandó használatra. A növénytermelő-brigádon belül *munkacsapatokat* alakítanak, hogy ilyenformán a munkaigényes növények ápolása során a kézi munkát termelékenyebben lehessen felhasználni. A munkacsapatok közvetlenül a növénytermelő-brigád vezetőjének vannak alárendelve. Az SZKP Központi Bizottságának 1954 júniusi teljes ülése kimondta, hogy erősíteni kell a kolhozok termelőbrigádjait, ugyanakkor pedig munkacsapatokat kell alakítani a kapásnövények, ipari növények ápolására, s ezeknek minden támogatást meg kell adni ahhoz, hogy a számukra kijelölt földterületről jó termést takarítsanak be.

Az *állattenyésztő-brigádokat* a kolhozok tenyésztelepein szükséges munkák elvégzésére alakítják. Rendszerint minden állattenyésztő-brigádnak *egy* tenyésztelepet adnak át az állatok gondozásához szükséges helyiségekkel és termelőeszközökkel együtt.

A gép- és traktorállomásokon összpontosított változatos technika lehető leghatékonyabb kihasználásának fontos feltétele a gép- és traktorállomások és a kolhozok zavartalan együttmunkálkodásának biztosítása. Ezt úgy érik el, hogy a gép- és traktorállomás traktorosbrigádjának munkáját összeegyeztetik a kolhoz állandó termelőbrigádjainak munkájával. A gép- és traktorállomás minden traktorosbrigádja éveken át ugyanannak vagy ugyanazoknak a kolhozbrigádoknak dolgozik.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvényének követelményei a kolhozokban, a szövetkezeti-kolhoztulajdon jellegének megfelelően, a munkaegység révén valósulnak meg. A *munkaegység* annak a mértéke, hogy a kolhozparaszt mennyi munkát fordít a kolhoz közös gazdaságára, s ezzel azt is meghatározza, hogy az egyes kolhozparasztok milyen arányban részesülnek a kolhoz jövedelméből. Munkaegységben számítják ki a kolhozparasztoknak a kolhoz közös gazdaságára fordított munkáját; a kolhoz a munkaegységek szerint osztja el a kolhozparasztok között a jövedelem egyéni fogyasztásra szolgáló részét.

A kolhozokban az igásállatok és a gépek állapotának, s a talaj minőségének figyelembevételével minden munkára megállapítják azt a napi teljesítménynormát, amelyet minden lelkiismeretesen dolgozó kolhozparaszt teljesíteni tud. A teljesítménynormának megfelelően, az egyes munkák elvégzéséhez szükséges szakképzettségtől, bonyolultságuktól, nehézségüktől, a kolhoz számára való fontosságuktól függően megállapítják *a munkaegységek szerinti értékelést*. A napi norma teljesítése viszonylag

egyszerű mezei munkák esetén egy munkaegységnek számít. A kolhoz minden más munkat ennél magasabbra vagy alacsonyabbra értékel. A kolhozparasztnak a napi munkáért egy munkaegységet, a munkaegység egy részét, vagy esetleg több munkaegységet lehet a javára írni — aszerint, hogy milyen munkát végzett, és mennyire teljesítette, illetve teljesítette tul a normát. Tehát a munkaegység nem azonos a munkanappal. A kolhozok tervezik az egyes üzemágak és szántóföldi növények munkaegység-ráfordításait, és szigorúan ellenőrzik, hogy a munkaegységeket helyesen, a brigád, a munkacsapat, illetve az egyes kolhozparasztok által ténylegesen elvégzett munkának megfelelően írják jóvá.

A munkaegység tehát a kolhozparaszt által végzett különféle munkák mennyiségét és minőségét egyaránt tekintetbe veszi, s ez lehetővé teszi a kolhozban végzett különféle munkák összehasonlítását. A képzettséget igénylő munkáért több munkaegység jár, mint a képzettséget nem kívánó munkáért, a nehéz munkáért több, mint a könnyebb munkáért. A munkaegység az egyforma, de különböző termelékenységű munkák összemérését is lehetővé teszi. Ha a kolhozparaszt túlteljesíti a normát, ennek megfelelően több munkaegységet írnak javára. A munkaegységben az egyes kolhozparaszt munkája úgy jut kifejezésre, mint a kolhozban végzett közvetlen társadalmi munka összességének egy része. Ily módon megvalósul az egyes kolhozparasztok által a kolhoztermelésben végzett egyéni munka társadalmi értékelése. A munkaegység a kolhozparasztok közötti szocialista termelési viszonyokat fejezi ki az egyes kolhozokon belül, s a kolhoztermelés szervezésének fontos gazdasági eszköze.

Mivel a szocialista termelés két fő formájának létezése következtében van árutermelés és áruforgalom, a kolhozok nem elégedhetnek meg azzal, hogy a kolhoz termelési ráfordításait munkaegységekben tartják nyilván. A kolhozok saját pénzgazdálkodást folytatnak: pénzben számítják ki a kolhoztermelés termékeit és a jövedelmet, pénzeszközöket halmoznak fel; a munkaegységeket a kolhozokban nemcsak természetben, hanem pénzben is javadalmazzák.

A munkaegység a szocializmusban megvalósult egyenlőség elvét fejezi ki: a dolgozók valamennyien megszabadultak a kizsákmányolástól, mindenkinek kötelessége a munka, és mindenkinek joga van ahhoz, hogy munkája mennyiségének és minőségének arányában részesedjék a javakból. A munkaegység biztosítja a férfi- és a női munka egyenlő díjazását. A kolhozrend megszüntette a parasztnők évszázados gazdasági egyenlőtlenségét. A parasztnők számára csak a kolhozban vált lehetővé, hogy egy sorba kerüljenek a férfiakkal.

Ilyenformán a munkaegység új közgazdasági kategória, a kolhozrend szülötte.

A kolhoztermelés termékei. A kolhoz jövedelme. A kolhoz közös gazdaságában termelt egész termékmennyiség csoporttulajdonban, szövetkezeti-kolhoztulajdonban van. Ugyanakkor azonban a kolhoztermékek és a kolhozjövedelem létrehozásában nemcsak a kolhozok vesznek részt, hanem a gép- és traktorállomások is, amelyek a kolhozokban a legfontosabb munkákat végzik el.

A kolhozok teljes termelése a kolhoz közös gazdaságában az év folyamán termelt mezőgazdasági termékek és nyersanyagok egész mennyisége. A kolhozban az év folyamán létrehozott termékek értékének vagy társadalmi termelési költségének nagyságát a benne megtestesülő társadalmilag szükséges munka teljes mennyisége, vagyis a folyó évi termés érdekében az előző évben végzett munkát (a fekete ugar felszántását és kultivátorozását, az ősziek vetését, a tarlóhántást stb.) is magában foglaló eleven és holt munka mennyisége határozza meg.

A gép- és traktorállomásoknak a kolhoztermelésben betöltött növekvő szerepe folytán a kolhoztermékek értékében egyre nagyobb hányadot képvisel az ipari munkásoknak traktorok, kombájnok és más mezőgazdasági gépek, az ezekhez szükséges pótalkatrészek, fűtőanyag, kenőanyagok stb. termelésére fordított munkája. Növekszik a gép- és traktorállomásokon dolgozó mérnökök és technikusok szakképzett munkájának hányada is.

A kolhozokban létrejött termék értékének elemei a következők: először, a kolhoz meg a gép- és traktorállomás felhasznált termelőeszközeinek értéke; másodszor, a kolhozparasztok meg a gép- és traktorállomási dolgozók által létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló termék értéke; harmadszor, a kolhozparasztok meg a gép- és traktorállomási dolgozók által létrehozott társadalmi szükségletre szolgáló termék értéke.

A szövetkezeti-kolhoztulajdon sajátosságai, továbbá a gép- és traktorállomásnak a kolhoztermék letrehozásában való részvétele következtében — a kolhoztermék értékének képződése, pótlása és elosztása másképpen megy végbe, mint az állami vállalatoknál, például a szovhozokban. Ennél közvetlenül a gép- és traktorállomás által eszközölt munka- és eszközráfordításokat, és közvetlenül a kolhoz által eszközölt munka- és eszközráfordításokat kell megkülönböztetni.

A kolhoz s a számára dolgozó gép- és traktorállomás szocialista gazdálkodásának eredményét jelző egyik legfontosabb mutató *a kolhoztermékek önköltsége.* A kolhoztermékek önköltségének kiszámításánál figyelembe kell venni az egy termékegységre a kolhoz meg a gép- és traktorállomás által felhasznált termelőeszközök értékét, továbbá a kolhozparasztok meg a gép-

és traktorállomási dolgozók munkájának díjazására fordított eszközöket.

A gép- és traktorállomások által felhasznált termelőeszközök értéke, a gép- és traktorállomási dolgozók munkájának díjazására fordított kiadás, s a gép- és traktorállomási dolgozók által a kolhoztermékek termelése során létrehozott tiszta jövedelem azoknak a mezőgazdasági termékeknek a révén térül meg, amelyeket a kolhoz természetbeni fizetés formájában a gép- és traktorállomásoknak ad át. A kolhoztermeknek ez a része természetben, áruforma felvétele nélkül, adásvétel nélkül kerül a kolhozoktól az államhoz. Ez egyik eleme az úgynevezett falun kívüli forgalomnak, s figyelembe veszik a kolhoz árutermelésének kiszamításanál.

A kolhozok a kolhoztermékek termelésére általuk felhasznált termeloeszkozoket tokent termeszetben potoljak, ugy, hogy azokat sajat kozos gazdasagukban ujratermelik. Ilyen termeloeszkozok: a vetomag, az allatok takarmanya, az igás- és haszonállat, az istállótrágya stb. A kolhozok az elhasznalodott termeloeszkozok egy bizonyos részét ugy potolják, hogy megvásarolják az allami es szovetkezeti szervezetektől. Ezekhez a termeloeszközokhoz tartoznak: a gépkocsik, a kisebb felszerelési tárgyak, kismotorok, kisgépek, a mutrágya, a tenyészállatok, az epitőanyagok stb.

A kolhozparasztoknak a kolhoztermékek termelésére újonnan ráfordított munkája hozza létre *a kolhoz teljes jövedelmét.* A teljes jövedelem a kolhozparasztok saját szükségletre végzett munkájának és társadalmi szükségletre végzett munkájának az eredmenye. A kolhoz teljes jovedelmének az a része, amely a kolhozparasztoknak a kolhoz közös gazdaságában saját szükségletre végzett munkájából szarmazik, *a kolhozparasztok egyéni jövedelme,* s ez a munkaegységek szerint elosztásra kerül. A kolhozparasztoknak ezenkívül saját háztáji gazdaságukból is van egyéni jövedelmük. A teljes jövedelemnek az a része, amelyet a kolhozparaszt társadalmi szükségletre (a kolhoz közös gazdaságának és az egész társadalomnak) végzett munkája hoz létre, *a kolhoz tiszta jövedelme.*

A tiszta jövedelem nagysága mindenekelőtt a munka termelékenységének elért színvonalától függ. A munka termelékenységét a mezőgazdaságban több körülmény határozza meg. Döntő jelentőségű a munkatermelékenység emelkedése szempontjából a mezőgazdasági munkák gépesítése, a gép- és traktorállomány, valamint a kolhoz-termelőeszközök legteljesebb és leghatékonyabb kihasználása, a munka helyes szervezése és javadalmazása, a szocialista verseny fejlődése, az agronómiai és zoo-

technikai tudomány vívmányainak alkalmazása a termelésben, a szocialista mezőgazdaság élenjárói által szerzett tapasztalatok hasznosítása. Lenin megállapítása szerint a mezőgazdasági vállalatok gazdasági szervezete, technikája stb. terén mutatkozó különbségek végeredményben a terméshozamban összegeződnek. Az állattenyésztés terén a gazdasági tevékenység eredményei a hús, tej, gyapjú és más állatitermékek mennyiségében jutnak kifejezésre.

A munkatermelékenység emelkedése, az egy termékegységre fordított eleven és holt munka tekintetében elért megtakarítás alapján rendszeresen csökkennie kell a kolhoztermék önköltségének. Minél magasabb a kolhoztermelésben végzett munka termelékenysége, annál kisebbek a termelőeszközök és a munka javadalmazása formájában egy mázsa szemesterményre, gyapotra, lenre, cukorrépára, húsra, tejre, gyapjúra és más mezőgazdasági termékekre fordított termelési költségek, s annál jövedelmezőbb a közös gazdaság. A termelési költségek és az elért eredmények, a kiadások és a bevételek összehasonlítása, az eleven és holt munkával való szigorú takarékoskodás, a mindennemű pazarlás és az improduktív kiadások elleni harc, a pénzgazdálkodás, a nyilvántartás és a számvitel megfelelő szervezete — mindez elengedhetetlen feltétele a közös gazdaság fejlődésére, a további fellendülés útján való előrehaladására vezető helyes irányításnak.

A kolhozok meg gép- és traktorállomások által a kolhoztermékek termelésére fordított kiadások kiszámítása nagy jelentőségű annak megállapítása szempontjából, hogy mennyire előnyös gazdaságilag az egyik vagy a másik mezőgazdasági termék termelése, továbbá az egyes szántóföldi növények termesztésének és az egyes állatfajták tenyésztésének terv szerinti, ésszerű területi elhelyezése szempontjából, s egyszersmind a kolhozok meg a gép- és traktorállomások által kifejtett gazdasági tevékenység eredményeinek, jövedelmezőségük (rentabilitásuk) színvonalának meghatározása szempontjából.

A kolhozok jövedelme *természetbeni* és *pénzjövedelemre* oszlik. A kolhozparasztok munkájuk díjazásának egy részét természetben (szemesterményekben, zöldségfélékben, húsban, tejben, gyümölcsben stb.), másik részét pénzben kapják. A kolhozok közös alapjainak növelése részben (a vetőmagalapé, a takarmányalapé stb.) természetbeni formában, részben (az oszthatatlan alapé és más alapoké) pénzformában történik. Az árugazdaság viszonyai között a kolhozok pénzjövedelmének nagy szerepe van a kolhoztermelés fejlesztésében és a kolhozparasztok jólétének növelésében. A kolhozok pénzjövedelme úgy jön létre, hogy

árutermékeiket az állami begyűjtés és felvásárlás rendszere révén eladják az államnak és a szövetkezeteknek, illetve a kolhozpiacon közvetlenül a lakosságnak.

A kolhozok árutermékeinek jelentős része a mezőgazdasági termékek *állami begyűjtése*, azaz kötelező beadás és szerződéses termeltetés útján kerül az államhoz. A begyűjtés a gabonaféléknél, az állatitermékeknél, a burgonyánál és egyes zöldségféléknél kötelező beadás útján történik; a szerződéses termeltetés útján történő begyűjtést főként az ipari növényeknél alkalmazzák.

A mezőgazdasági termékek állami begyűjtése és felvásárlása terén a Kommunista Párt és a szovjet állam politikájának alapja annak az elvnek következetes érvényesítése, hogy a kolhozokat és a kolhozparasztokat anyagilag érdekeltté kell tenni a mezőgazdasági termékek termelésének növelésében. Ezt a mezőgazdasági termékek termelési költségeinek megtérülését és a kolhozok pénzjövedelmének növekedését biztosító begyűjtési és felvásárlási árak megállapítása, továbbá vidékek szerinti rögzített beadási mértékek alkalmazása útján érik el.

A kolhozok kötelező mezőgazdasági termék beadásának formájában történő állami begyűjtés alapja a *hektár*-elv, vagyis a kolhoznak átadott földterület nagysága. A kolhoz kötelező beadás formájában a szántóföld minden hektárja után meghatározott mennyiségű növényi terméket, az egész földterület minden hektárja után pedig meghatározott mennyiségű állatitermékeket köteles eladni az államnak. A kötelező beadás hektáronkénti mértéke állandó. A mezőgazdasági termékek kötelező beadásának ez a rendszere haladó szerepet tölt be, mert növeli a kolhozparasztok érdekeltségét a közös földművelés és állattenyésztés fejlesztésében, a kolhoz közös földjeinek lehető legteljesebb kihasználásában.

Rögzített, állandó jellegű beadási mértékek mellett a kolhozok bizonyosak abban, hogy az állammal szemben fennálló kötelezettségeik teljesítése után szabadon, saját belátásuk szerint rendelkezhetnek a kolhoz termékeivel.

Az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptemberi teljes ülésén hozott határozatok, s a Kommunista Párt és a szovjet állam ezt követően hozott határozatai értelmében megszüntették a begyűjtés terén azt a helytelen gyakorlatot, hogy az élenjáró kolhozokra vonatkozóan magasabb beadási mértéket állapítottak meg, ami csökkentette a kolhozok és a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét a termelés növelésében. Ugyanakkor több mezőgazdasági termék kötelező állami beadásának mértékét is csökkentették. Ezekre új, vidékek szerinti rögzített beadási mértékeket állapítottak meg, amelyeket a helyi szervezetek nem emelhetnek fel.

A kolhozok kötelező állami termékbeadása a szó közgazda-

sági értelmében nem adó, mert az állam megfizeti ezeket a termékeket. A szovjet állam terv alapján rögzített *begyűjtési árakat* állapít meg a központilag begyűjtött mezőgazdasági termékekre. Ezeknek az áraknak a tervezésénél az állam figyelembe veszi az egyes mezőgazdasági termékek értékét, népgazdasági jelentőségét, továbbá azt, hogy termelésük gazdasági szempontból mennyire kifizetődő a kolhoz számára. Ugyanakkor a begyűjtési árakat olyan színvonalon állapítják meg, amely biztosítja a kolhozok által elért tiszta jövedelem egy részének az állami alapba jutását, általános állami szükségletek céljaira. Azt a jövedelmet, amelyhez az állam a beadott termékek realizálása révén jut, közcélokra fordítják: a mezőgazdaságot gépekkel és műtrágyával ellátó szocialista ipar fejlesztésére, közoktatásra, egészségvédelemre stb. Több mezőgazdasági terméknél az állam a begyűjtési áron felül pénzbeni prémiumot fizet, s megszervezi a gabona, az iparcikkek és az élelmiszerek áruraváltásos eladását. Ennek során egyes áruk a szokásosnál alacsonyabb, kedvezményes állami áron kerülnek eladásra.

A kötelező beadáson és az ipari növények szerződéses termeltetésén kívül az állam a kolhozoktól és a kolhozparasztoktól a begyűjtési áraknál magasabb *felvásárlási árakon* történő *állami felvásárlások* formájában is gyűjt be mezőgazdasági termékeket. A mezőgazdasági termékek felvásárlása alkalmával az állam a kolhozok és a kolhozparasztok számára áruraváltásos eladás formájában iparcikkeket ad el.

Végül, a kolhozok árutermékeik bizonyos részét a kolhozpiacon, a kereslet és kínálat hatására kialakult áron a lakosságnak adják el.

Az állami begyűjtés és felvásárlás a kolhozok pénzjövedelmének nagyon fontos forrása, s a kolhozok ezt a jövedelmet az oszthatatlan alap gyarapítására, a kolhozparasztok munkaegységeinek javadalmazására és egyéb célokra használják fel.

A begyűjtési és felvásárlási árak színvonala igen nagy jelentőségű abból a szempontból, hogy a magasabb árszínvonal növeli a kolhozok és a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét a kolhoztermelés fejlesztésében. Mint már mondottuk, az értéktörvény nem szabályozója a szocialista termelésnek, de hatással van a mezőgazdasági termékek árának alakulására. Azok az árak, amelyeken az árutermékeket realizálják, erősen befolyásolják a kolhoztermelésnek és egyes ágainak helyzetét és fejlődését. Ezeknek az áraknak pótolniok kell a termékek termelésére fordított kiadásokat, és biztosítaniok kell a gazdaság bizonyos jövedelmezőségét. Az értéktörvény e követelményeinek figyelmen kívül hagyása csökkentheti a kolhozok és a kolhozparasztok

anyagi érdekeltségét a közös gazdaság egyik vagy másik ágának fejlesztésében. Így például az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptemberi teljes ülése megállapította, hogy több mezőgazdasági termék begyűjtési és felvásárlási árának korábbi színvonala nem ösztönözte a kolhozokat és a kolhozparasztokat a termelés növelésére. Ezért szükségessé vált ezeknek az áraknak az értéktörvény követelményeivel összhangban álló felemelése.

Abból a célból, hogy növekedjék a kolhozparasztok személyes anyagi érdekeltsége a mezőgazdaság további fellendítésében, jelentősen felemelték a begyűjtési és felvásárlási árakat, csökkentették a kötelező beadások mértékét, magasabb felvásárlási árak megállapításával növelték a felvásárlások arányát, és leszállították a kolhozparasztok háztáji gazdasága után járó mezőgazdasági adót. A mezőgazdaság árutermelésének növelése, valamint a mezőgazdasági termékek árának említett jelentős felemelése következtében a kolhozok és kolhozparasztok pénzjövedelme tetemesen megnövekedett. A kolhozok meg a kolhozparasztok beadott és az államnak eladott termékeikért 1953-ban 12 milliárd rubellel, 1954-ben pedig 25 milliárd rubellel több pénzjövedelemhez jutottak, mint 1952-ben.

A mezőgazdaság valamennyi ágának további erőteljes fellendüléséhez vezető fő út a kolhoztermelés színvonalának emelése, a teljes termelés és az árutermelés növelése, s az egy termékegységre eső ráfordítások csökkentése.

A különbözeti földjáradék a szocializmusban. A kolhozokban megvannak a különbözeti földjáradék keletkezéséhez szükséges gazdasági és természeti feltételek. A kolhozokban a különbözeti földjáradék létezése először is azzal függ össze, hogy a kolhozoknak örökös, ingyenes használatra átadott nacionalizált földet, mint köztulajdont közvetlenül a csoporttulajdon jellegű szövetkezeti-kolhoztulajdonon alapuló egyes kolhozok használják; másodszor azzal, hogy az árugazdaság viszonyai között a munkatermelékenység különböző feltételei mellett termelt árukat egyenlő áron adják el.

A kolhozföldek termékenység, fekvés, és hasznosításuk eredményességének foka tekintetében különböznek egymástól, mely utóbbi körülmény főleg a mezőgazdaság gépesítésétől függ. Mivel a legjobb földek korlátolt mennyiségben állnak rendelkezésre, a szocialista társadalom, mezőgazdasági termékekben mutatkozó szükségletének kielégítése végett, kénytelen a rosszabb földeket is megművelni. A kolhozparasztok különböző termelési feltételek között végzett munkája különböző termelékenységű. A munka termelékenységének különböző színvonala szerint a kolhozok hektáronként különböző mennyiségű mezőgazdasági terméket takarítanak be. Ez azt jelenti, hogy egy termékegységre nem azonos mennyiségű munkát fordítanak.

Azok a kolhozok, amelyek munkájukat jobb földeken, ked-

vezőbb termelési és értékesítési feltételek között végzik, a rosszabb földeken, kevésbé kedvező feltételek között dolgozó kolhozokhoz képest többletjövedelemre tesznek szert. Ez a jövedelem természetbeni formájában különféle mezőgazdasági termékekből: gabonából, gyapotból, húsból, tejből, gyapjúból stb. áll. Ennek a többletjövedelemnek egyik részét természetben fogyasztják el, másik része pénzformában realizálódik.

Mivel mindazok a termékek, amelyeket a kolhoz termel, kolhoztulajdonban vannak, az a többletjövedelem, amely magasabb termelékenységű, például jobb, termékenyebb földterületeken végzett munka eredménye, ugyancsak az egyes kolhozok tulajdonába kerül.

A kolhozok pénzben realizált többletjövedelme a mezőgazdasági áralakulás sajátosságaival függ össze. A kolhozokban létrejött és pénzformában kifejezett egész többletjövedelem nem más, mint a mezőgazdasági termék társadalmi termelési költségei (vagyis társadalmi értéke) és egyéni termelési költségei (vagyis egyéni értéke) közti különbség. Az, hogy a kolhozok ezt a különbözetet milyen mértékben realizálják, az árszínvonaltól függ.

A legjobb földek korlátolt mennyisége szükségképpen befolyással van a mezőgazdasági termékek árszínvonalára. Az árak tervezésénél figyelembe veszik, hogy nemcsak a legjobb, hanem a rosszabb termelési feltételek között is kifizetődővé kell tenni az egyes növények termesztését.

Azokat a termékeket, amelyeket a kolhozokban a munka termelékenységének *különböző* feltételei között termeltek, a kolhozok az illető övezet számára *egyforma* begyűjtési és felvásárlási áron, illetve egyforma kolhozpiaci áron értékesítik. Ennélfogva azok a kolhozok, amelyekben magasabb a munka termelékenysége, többlet-pénzjövedelemhez jutnak.

A kolhozok *különbözeti földjáradéka* az a természetben vagy pénz formájában jelentkező tiszta többletjövedelem, amely a termékenyebb vagy előnyösebb fekvésű földekkel rendelkező, illetve nagyobb hozamot elérő kolhozokban jön létre — a rosszabb vagy távolabb fekvő földeken gazdálkodó, illetve kisebb hozamot elérő kolhozokhoz viszonyítva.

A szocializmusban előálló különbözeti földjáradék döntő módon különbözik a kapitalizmusban keletkező különbözeti földjáradéktól. A szocializmusban a különbözeti földjáradék nem kizsákmányolásból származik, hanem a sajátmaguknak, közös gazdaságuknak dolgozó kolhozparasztok kollektív munkájának, továbbá a kolhozokat ellátó gép- és traktorállomások dolgozói munkájának eredménye. A szocializmusban a külön-

bözeti földjáradék nem ölti haszonbér formáját, és nem a nagybirtokosok osztályának, hanem a kolhozoknak, a kolhozparasztoknak, valamint a szocialista államnak jut.

A különbözeti földjáradék két formáját kell megkülönböztetnünk — az I. és a II. számút.

Az I. számú különbözeti járadék az a tiszta többletjövedelem, amelyet a jobb földekkel rendelkező kolhozok, továbbá az értékesítési helyekhez közelebb eső kolhozok hoznak létre. Egyébként azonos feltételek mellett, a gépesítés azonos színvonala és azonos rendszerű földművelés esetén, a jobb földeken fekvő kolhozok hektáronként több termést takarítanak be, mint a rosszabb földeken fekvő kolhozok. Mivel azokban a kolhozokban, amelyek használatában jobb földek vannak, a munka termelékenysége magasabb, ezek a kolhozok nagyobb jövedelemhez is jutnak.

Azok a kolhozok, amelyek közelebb esnek a vasútállomásokhoz, kikötőkhöz, begyűjtőhelyekhez, városokhoz és más értékesítési helyekhez, kevesebb munkát és eszközt fordítanak a termények szállítására. Ennélfogva ezekben a kolhozokban az egy termékegységre eső ráfordítások alacsonyabbak, mint az értékesítési helyektől nagy távolságra fekvő kolhozokban. A fekvés szempontjából előnnyel rendelkező kolhozok szintén többletjövedelemhez jutnak.

A II. számú különbözeti járadék az a tiszta többletjövedelem, amely a belterjesebb közös gazdálkodást folytató kolhozokban jön létre a kevésbé belterjes gazdálkodást folytató kolhozokhoz képest.

Azok a kolhozok, amelyekben a gépesítés színvonala magasabb, amelyek talajjavítással, trágyázással stb. növelik a talaj termőképességét, amelyek sok nagyhozamú állattal rendelkeznek — vagyis a belterjesebb gazdálkodást folytató kolhozok —, hektáronként több termést takarítanak be, mint a kevésbé belterjesen gazdálkodó kolhozok. A belterjes gazdaság a munka magasabb termelékenysége folytán kevesebb munkát fordít egy termékegységre, és magasabb természetbeni és pénzjövedelemhez jut. Ez erőteljesen ösztönzi a kolhozokat a mezőgazdaság belterjességének fokozására.

A szocializmusban a különbözeti földjáradék elosztása terén a következő sajátosságok állapíthatók meg. Mivel a kolhozokban létrejövő I. számú különbözeti földjáradék nem a kolhozok pótlólagos termelőeszköz- és munkaráfordításaival függ össze — közszükségletekre kell fordítani. „A föld nacionalizálásáról szóló alaptörvény"-ben, amelyet Lenin írt alá, ezzel kapcsolatban a következőket olvassuk: „A jobb földparcellák természetes

termékenysége, továbbá az értékesítési piacok szempontjából való kedvezőbb fekvésük következtében létrejövő többletjövedelem a szovjet hatalom szerveihez folyik be, társadalmi szükségletekre való felhasználás céljából"[1].

A II. számú különbözeti földjáradéknak, mivel a mezőgazdaság belterjességének fokozódása útján annak következtében jön létre, hogy a kolhozok meg a gép- és traktorállomások egy és ugyanazon földterületre pótlólagos termelőeszközöket és munkát fordítanak — a kolhozok meg a gép- és traktorállomások között kell elosztásra kerülnie, a ráfordítások arányában.

A kolhozokban létrejövő különbözeti földjáradék egy részét a kolhozok közös gazdaságának fejlesztésére, a kolhozparasztok anyagi és kulturális életszínvonalának emelésére fordítják. A különbözeti földjáradék egy része közszükségletekre az államhoz kerül a következő utakon. Először, a gép- és traktorállomásnak járó természetbeni fizetés útján, amennyiben ebben a gép- és traktorállomási dolgozók munkájával létrehozott tiszta többletjövedelem ölt testet, s a természetbeni fizetés díjszabása övezetenként differenciálva van, továbbá amennyiben a gép- és traktorállomások a terméshozamra megállapított tervek tényleges túlteljesítése esetén megkapják a szántóföldi növények terven felül betakarított mennyiségének egy részét. Másodszor, az állami begyűjtési rendszer útján, mert a begyűjtési árak révén a kolhozok tiszta jövedelmének egy része általános állami kiadások céljaira újraelosztódik, s a kolhozok kötelező termékbeadásának mértéke az egyes vidékek termelési feltételeitől függően különböző. Harmadszor, bizonyos mértékben a kolhozoktól befolyó jövedelemadó útján, mert az adó a kolhoz jövedelmének nagyságától függ.

A kolhoztermelés termékeinek és a kolhozok jövedelmének elosztása. A kolhozparasztság jólétének növekedése. A kolhozokban az előállított termékek elosztása, a szövetkezeti-kolhoztulajdon sajátosságainak megfelelően, más formában történik, mint az állami vállalatoknál.

A kolhozok a szocialista népgazdaság elválaszthatatlan részei. A kolhozparasztságnak létérdeke a szocialista társadalom gazdaságának és kultúrájának felvirágzása, létérdeke a szocialista társadalom állandó erősödése. Az állam a kolhozoknak óriási anyagi segítséget nyújt mind a kolhoztermelés szükségleteinek kielégítése, mind a kolhozfalu kultúrájának sokoldalú fejlesztése terén. Ezért a kolhozoknak igen fontos felada-

[1] „A szovjet hatalom agrárpolitikája (1917—1918)". Dokumentumok és anyagok. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája 1954. 137. old. (oroszul).

tuk, hogy pontosan teljesítsék az állammal szemben fennálló kötelezettségeiket.

A Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata szerint a kolhozok termésük és állatitermékeik egy részét a kötelező beadás és a szerződéses termelés keretében rögzített terváron eladják az államnak. A gép- és traktorállomások munkájáért a kolhozok természetben fizetnek az államnak. A kolhozok pénzjövedelmükből visszafizetik az államnak a kapott kölcsönöket, és megfizetik az értük járó kamatot. Ugyanakkor kisebb jövedelemadót és vagyonbiztosítási díjat is fizetnek. Ha a kolhozok idejében és teljes mértékben eleget tesznek az állammal szemben fennálló kötelezettségeiknek, ez biztosítja az egyes kolhozok érdekeinek helyes összeegyeztetését az állam, az egész nép érdekeivel.

A kolhoztermelés szakadatlan növekedésének és a kolhozparasztok egyre növekvő jólétének biztosítása szempontjából nagyjelentőségűek a kolhoz *közös alapjai,* amelyek részben természetbeni alapok, részben pénzalapok.

A kolhoz elhasználódott termelőeszközeinek *pótlására* szolgáló közös alapok a *vetőmag-* és a *takarmányalap.* Mint már mondottuk, a kolhozok elhasználódott termelőeszközeinek jelentős részét közvetlenül a kolhozban termelt termékekből pótolják, a termelőeszközök egy bizonyos részét pedig pénzért vásárolják.

Az elhasználódott termelőeszközök pótlása után a kolhozok a teljes jövedelem fennmaradó részét a közös felhalmozási és fogyasztási alapokra fordítják, illetve a munkaegységek szerint szétosztják a kolhozparasztok között.

A kolhozok a közös *felhalmozási alapokat* a tiszta jövedelemből képezik. A kolhozok felhalmozási alapjainak növekedése mindenekelőtt úgy megy végbe, hogy a pénzjövedelem egy bizonyos részét minden évben az oszthatatlan alaphoz csatolják, kivéve a pénzjövedelemnek azt a részét, amelyet amortizációra fordítanak. Ezenkívül az oszthatatlan alapok növelésének forrása a kolhozparasztoknak az a közvetlen munkája is, amelyet gazdasági épületek építésére, a kolhoz számára szükséges mezőgazdasági felszerelési tárgyak készítésére, tavak és víztárolók létesítésére, a közös állatállomány gyarapítására, minőségének javítására stb. fordítanak. A tiszta jövedelem egy része természetben kerül felhalmozásra. Ide tartozik az a vetőmag és takarmány, amellyel a vetésterület bővítésére, a közös állatállomány gyarapítására és hozamának emelésére szolgáló vetőmag- és takarmányalapot növelik, ide tartoznak továbbá a (vetőmag és

takarmány) *biztonsági alapok,* amelyeket rossz termés és takarmányhiány esetére létesítenek.

A kolhozparasztok jólétének növelése szempontjából nagy jelentőségük van a kolhozok tiszta jövedelméből képzett *közös fogyasztási alapoknak:* a rossz termés esetére létesített *élelmiszeralap;* a rokkantaknak, ideiglenesen munkaképteleneknek és a katonák rászoruló családtagjainak *segélyalapja,* a napközi otthonok fenntartására és az árvák eltartására szolgáló eszközök; a *kultúralap,* vagyis az az alap, amelyet a kolhozfalu kulturális és szociális szükségleteinek kielégítésére (kolhoz-káderek képzésére, bölcsődék létesítésére stb.) fordítanak.

A munka díjazása a kolhozokban olyan elveken alapul, amelyek biztosítják a kolhozparasztok *személyes anyagi érdekeltségét* a gabona, az állatitermékek és egyéb mezőgazdasági termékek termelésének növelésében.

A kolhoz az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítése és a megállapított közös alapok létrehozása után az egész fennmaradó termést és pénzjövedelmet munkaegységek szerint szétosztja a tagok között. A kolhozparasztoknak a munkaegységekből származó jövedelmét semmiféle adó sem terheli.

A kolhozparasztoknak a közös gazdaságból származó jövedelme két tényezőtől függ: 1. a teljesített munkaegységek számától, 2. a munkaegység értékétől. Az év folyamán szerzett munkaegységek számát az *egyes* kolhozparasztok által teljesített munka határozza meg. A munkaegység értéke, vagyis az a termékmennyiség és pénzösszeg, amelyet a kolhozparaszt egy munkaegységre kap, a kolhoz *valamennyi* tagjának munkájától függ. Minél jobban dolgozik az egész kolhoz, minél szebben gyarapodik közös gazdasága, annál nagyobb a kolhoz közös jövedelme, s így a közös jövedelemnek az a része is, amely munkaegységek szerint elosztásra kerül. Munkaegységek szerinti elosztásra kerül a kolhoz tiszta jövedelmének az állammal szemben fennálló kötelezettségek teljesítése és a megállapított közös alapok létrehozása után fennmaradó része is. Ezenkívül a kolhozparasztoknak a közös gazdaságból származó jövedelme az említett közös fogyasztási alapok révén is növekszik. Mindez megteremti minden egyes kolhozparaszt anyagi érdekeltségét a kolhoz közös gazdaságának fejlesztésében.

A munka szerinti elosztás gazdasági törvényéből fakadó követelmények következetesebb megvalósítása végett a kolhozokban a munka díjazásának olyan rendszere van érvényben, hogy a jobb termelési eredményeket elért kolhozparasztok nagyobb munkadíjat kapnak, mint azok a kolhozparasztok, akik viszonylag kisebb eredményeket értek el.

Fontos eszköz, amely fokozza a kolhozparasztok anyagi érdekeltségét munkájuk eredményében, a munka *pótlólagos* díjazása (természetben vagy pénzben); ez abban az esetben jár, ha a brigádok és munkacsapatok túlteljesítik a szántóföldi növények terméshozamára és a közös állattenyésztés hozamára vonatkozóan számukra megállapított tervet.

Ha például a növénytermelő-brigádok a brigádnak művelésre átadott egész gabonaföldön túlteljesítik a terméshozam tervét, pótlólagos díjazás fejében megkapják az általuk terven felül betakarított gabona 25—50%-ig terjedő részét.

Szokásban van az is, hogy a brigádoknak és munkacsapatoknak a szántóföldi növények terméshozamára megállapított terv túlteljesítéséért pótlólag bizonyos számú munkaegységet *jóváírnak*, a terv nemteljesítése esetén pedig bizonyos számú munkaegységet *levonnak*.

A kolhozok tenyésztelepein dolgozó kolhozparasztok munkájának díjazását a fejési eredmény, a lenyírt gyapjú mennyisége, a szaporulat és a felnevelt állatok száma, a haszonállatok élősúly-gyarapodása stb. alapján állapítják meg.

Nagy jelentőségű a kolhozparasztok személyes anyagi érdekeltségének növelése szempontjából az, ha a munkaegységek javadalmazásának terhére az év folyamán rendszeres pénzbeni és természetbeni *előlegeket* kapnak.

Ilyenformán a munkaegység és a kolhozjövedelem elosztásának rendszere helyesen kapcsolja össze a kolhozparasztok egyéni érdekeit a kolhoz közös érdekeivel. A Kommunista Pártnak és a szovjet államnak a kolhozok és a kolhozparasztok érdekében, a mezőgazdaság további fellendítésében való anyagi érdekeltségük növelése céljából életbe léptetett intézkedései még bensőségesebbé teszik a munkásosztály és a kolhozparasztság szövetségét — a szocialista állam erejének alapját.

A mezőgazdasági artelben a döntő jelentőségű közös gazdaság mellett a háztáji gazdaság formájában megtalálható *a kolhozparasztok egyéni gazdasága*. Ezzel ugyancsak a közös érdekek és az egyéni érdekek helyes összekapcsolását érik el az artelben, s ugyanakkor az egyéni érdek alá van rendelve a közös érdekeknek. Annak az elvnek a megsértése, amely szerint a kolhozokban elengedhetetlen a közös érdekek és az egyéni érdekek helyes összekapcsolása — a mezőgazdasági artel alapjait, a munkásosztály és a parasztság szövetségét ássa alá.

A kolhozok pénzjövedelme az 1933. évi 5,7 milliárd rubelről 1940-ig 20,7 milliárd rubelre, 1953-ig — 49,6 milliárd rubelre, 1954-ben pedig — 63,3 milliárd rubelre emelkedett. Ezenkívül a kolhozparasztoknak háztáji gazdaságukból is van jövedelmük. A kolhozparasztok a közös gazdaságból és az egyéni gazdaságból származó pénzjövedelmükből iparcikkeket vásárolnak az állami és a szövetkezeti kereskedelem tervárain, amelyek állandóan csökkennek.

A kolhozrendszer alapján a szovjet falu képe gyökeresen megváltozott. A régi falu helyén új falut látunk — gazdasági és társadalmi célokat szolgáló közös épületekkel, villanyteleppel, iskolával, könyvtárral, klubbal, bölcsődével. A szovjet paraszt — újfajta paraszt, aki részesedik a tudomány és a kultúra áldásaiban. A kolhozparasztság köréből nagy számban kerültek ki szovjet értelmiségi káderek — mérnökök, orvosok, agronómusok, zootechnikusok, pedagógusok, a nagyüzemi szocialista termelést szervező szakemberek. Sok kolhozparaszt sajátította el a fejlett mezőgazdasági technika kezelését, s lett a magas terméshozam és a nagyhozamú állattenyésztés mestere.

A szovjet faluban végbement mélyreható kultúrforradalomról a következő tények tanúskodnak. A falusi négyosztályos és hétosztályos általános iskolák meg a falusi középiskolák tanulóinak száma az 1914—1915. évi 6,1 millióról 1951—1952-ig 21,1 millióra emelkedett. 1952-ben a falvakban a különböző oktatási ágak keretében a leggyakrabban előforduló szakmák kádereinek, a szakembereknek stb. képzését és továbbképzését is beleszámítva, 29 millió ember tanult. 1955 január 1-én a falvakban 275 000 kulturális-felvilágosító intézmény — kölcsönkönyvtár, klub és mozi működött. A szovjet faluban megvalósult a kötelező elemiiskolai oktatás, és sikeresen halad előre a hétosztályos általánosiskolai oktatás megvalósítása.

A szovhozok fejlődése, és rentabilitásuk növelésének módjai. A szovhozok társadalmi-gazdasági lényegüket tekintve a szocialista mezőgazdaság szervezetének magasabbrendű formáját képviselik. A szovhozok szemesterményeket, húst, tejet, gyapjút és különféle ipari növényeket termelő szocialista állami üzemek. Valamennyi termelőeszközük, s ugyanúgy termékeik egész mennyisége köztulajdont képez.

A szovhozoknak mint mezőgazdasági óriásüzemeknek megvan a lehetőségük arra, hogy a lehető legmesszebbmenően kihasználják a korszerű mezőgazdasági technikát, ésszerű munkamegosztást alkalmazzanak, megtakarításokat érjenek el a gazdasági épületekre, felszerelésre stb. fordított kiadások terén. A szovhozok a legújabb mezőgazdasági technikával vannak felszerelve, ami lehetővé teszi majdnem valamennyi termelési folyamat gépesítését, s ilyenformán megteremti a magas munkatermelékenység eléréséhez szükséges feltételeket. A gépesítés színvonala a gabonatermelésben a legmagasabb. A szovhozokban megvalósulóban van az áttérés valamennyi termelési ág komplex gépesítésére.

A szovhozok méreteit a fő üzemág, a vidék gazdasági és természeti feltételei, a technika elért színvonala, továbbá minden hektár földjük sokoldalú és minél nagyobb hozamú hasznosításának követelményei határozzák meg. A szovhozok méreteinek

legfontosabb gazdasági mutatója egy bizonyos termelési jelleg keretein belül a szovhoz termékeinek teljes mennyisége, valamint árutermékeinek mennyisége. A szovhozok konkrét méretei az ország egyes körzeteiben különbözők.

A szovhozok nagy előnye az, hogy sok árut termelnek. A gabonatermelő szovhozokban a termelt árugabona aránya átlagosan mintegy 70%. A szovhozok jelentős mennyiségű mezőgazdasági terméket szállítanak az államnak.

A szovhozok óriási lehetőségeit azonban korántsem használják ki kellőképpen. Még mindig szép számmal vannak olyan szovhozok, amelyek a rossz vezetés folytán pazarlóan használják fel a nagy földterületeket, amelyek kevés gabonát, húst, tejet és egyéb terméket szolgáltatnak, veszteségesen gazdálkodnak. E hiányosságok kiküszöbölése, a szovhozok mint messzemenően gépesített szocialista nagyüzemek előnyeinek hozzáértő kihasználása lehetővé teszi, hogy a legrövidebb időn belül erősen növeljék a termelést és az állam rendelkezésére bocsátott mezőgazdasági termékek mennyiségét.

A szovhozok a szocialista mezőgazdaságnak a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakában végbemenő fejlődése során egyre nagyobb szerepet töltenek be az ország élelmiszerellátásában.

A szovhoztermelés tervezésének az az állam által megállapított rendje, amely fő mutatóként az államnak átadott árutermékek mennyiségét jelöli meg, lendületet ad a szovhozdolgozók kezdeményezésének a termelés tökéletesítése, a mezőgazdaság belterjességének fokozása terén, ami lehetővé teszi, hogy minden 100 hektár mezőgazdasági területről a lehető legkisebb munka- és eszközráfordítással a lehető legtöbb terményt takarítsák be. A szovhozoknak megvan a lehetőségük ahhoz, hogy nagyhozamú, messzemenően rentábilis gazdaságok legyenek, amelyek példát mutatnak a mezőgazdasági termelés ésszerű megszervezésére, megmutatják, hogyan kell elérni a szántóföldi növények magas terméshozamát és az állattenyésztés magas hozamát.

A szovhozok rentabilitásának növelése szempontjából igen nagy jelentősége van *a rendelkezésükre álló föld* teljes és ésszerű felhasználásának.

A szovhoz szempontjából legcélszerűbb fő üzemágat, vagyis a szemestermények, hús, tej, gyapjú, gyapot, len, cukorrépa stb. termelésére való specializálódást a vidék természeti és gazdasági feltételei határozzák meg. A specializált szovhozokban ezek egyike a fő üzemág. A fő üzemágak mellett minden le-

hető módon fejleszteni kell a kiegészítő üzemágakat és a melléküzemágakat: a zöldségfélék termelését, a kertészetet, szőlészetet, baromfitenyésztést és méhészetet. Az egyes kiegészítő üzemágak és melléküzemágak fejlesztésének mértékét annak figyelembevételével kell meghatározni, hogy mennyire van lehetőség ezekben az üzemágakban sok áru termelésének és a jövedelmezőségnek biztosítására.

Az egy bizonyos növény termelésére vagy egy bizonyos állat tenyésztésére való szoros specializálás kizárja a föld nagyhozamú hasznosításának lehetőségét, veszteségessé teszi a gazdaságot, és kárt okoz az államnak. A soküzemágú, sokoldalúan fejlett szovhoztermelés a fő üzemágra való specializálódás fenntartása mellett biztosítja, hogy a szovhoz minden hektár szántóról, rétről vagy legelőről a lehető legnagyobb mennyiségű mezőgazdasági terméket takarítsa be. Különösen nagy jelentősége van a szovhozok szempontjából annak, hogy meglegyen a saját vetőmagjuk az egész vetésterülethez, és a saját takarmányuk az egész állatállomány számára.

A megművelt területről hektáronként betakarított termékek teljes mennyiségének és a betakarított árutermékek mennyiségének növelése azt jelenti, hogy csökken a termékek *önköltsége* és növekszik a gazdaság rentabilitása. A szovhozok, mint messzemenően gépesített nagyüzemi gazdaságok, a legkisebb munkaráfordítással termelhetik a mezőgazdasági termékeket, és a legalacsonyabb áron láthatják el velük az ország lakosságát. A szovhoztermelés önköltségének csökkentését úgy érik el, hogy tovább gépesítik a termelést, fokozzák a gép- és traktorállomány felhasználásának hatékonyságát, megjavítják a munka szervezését, a szovhoztermelés minden ágában alkalmazzák a mezőgazdasági tudomány vívmányait és az élenjárók munkatapasztalatait, komplex agronómiai és zootechnikai intézkedéseket alkalmaznak, harcolnak a veszteségek ellen és szem előtt tartják a gazdaságosságot. Mindennek következtében fokozódik a munka termelékenysége, ami abban jut kifejezésre, hogy emelkedik a szántóföldi növények terméshozama és az állattenyésztés hozama.

A szovhozok önálló elszámolás alapján működnek. A szovhoz rentabilitásának színvonalát az elért tiszta jövedelem nagysága határozza meg. *A szovhozban létrejött tiszta jövedelem* — a mezőgazdasági termékek önköltsége és értéke közötti különbség. A szovhoz által *realizált* tiszta jövedelem nagysága — a szovhoz által az államnak átadott vagy bizonyos részben a piacon eladott mezőgazdasági termékek önköltsége és ára közötti különbség. A szovhozban létrejött tiszta jövedelem egy része a be-

gyűjtő szervezetek révén és akkor realizálódik, amikor az állam a szovhozok termékeit a lakosságnak eladja.

A Szovjetunióban annak érdekében, hogy a szovhozok anyagilag érdekelve legyenek a termelés fejlesztésében, 1954-ben eltörölték a szovhozok korábbi állami dotációját, és új átadási árakat vezettek be a gabonára, az olajosmagvú növényekre és a legfontosabb állatitermékekre. Ennek az volt a célja, hogy az önköltség csökkentése alapján minden szovhoznak lehetőséget biztosítsanak tiszta jövedelem elérésére. A szovhozok a fő üzemágak termékeit a begyűjtőhelyek útján rögzített átadási áron adják át az államnak. A melléküzemágak termékeit, köztük a gazdaságon belül feldolgozott termékeket, a szovhozok közvetlenül a fogyasztónak adják el állami kiskereskedelmi árakon. A szovhozok állami dotációjának eltörlése és önálló elszámolásra történt átállításuk a szovhozépítés terén rendkívül fontos gazdasági intézkedések, amelyek lerakták a szovhozok ésszerű gazdálkodásához szükséges szilárd alapokat.

A szovhoznak megmaradó és pénzformában felhalmozódó tiszta jövedelmét a gazdaság erősítésére és bővítésére, a szovhozdolgozók kulturális és szociális ellátásának megjavítására (gyermekintézményekre, klubok, üdülőházak és szanatóriumok stb. berendezésére) fordítják. A fentebbi célokra különleges alapokat képeznek: *a szovhozgazdaság erősítésére és bővítésére szolgáló alapot, biztonsági alapot, vállalati (igazgatói) alapot.*

A szovhoztermelés fejlődése igen nagy mértékben függ a munkaszervezés szocialista formáinak erősítésétől és a munkadíjazás szocialista elvének következetes érvényesítésétől.

A munkaszervezés fő formája a szovhoz egyes szántóföldi részlegein és tenyésztelepein az *állandó termelőbrigád.* A növénytermesztésben vannak *növénytermelő-traktorosbrigádok,* amelyeknek a vetésforgók földjeiből bizonyos táblákat, továbbá traktorokat, kombájnokat, más mezőgazdasági gépeket, járműveket és egyéb szükséges gazdasági eszközöket adnak át. A brigádon belül külön munkacsapatok alakulnak azoknak a növényeknek az ápolására, amelyek termesztése nincs kellőképpen gépesítve. A szovhoz tenyésztelepein *állattenyésztő-brigádok* alakulnak, amelyek mindegyikére bizonyos számú állatot, az állatok gondozásához szükséges felszerelést, istállókat, ólakat stb. bíznak.

Az az elv, hogy biztosítani kell a szovhozdolgozók anyagi érdekeltségét a szántóföldi növények terméshozamának és az állattenyésztés hozamának emelésében, a gazdaság rentabilitásának növelésében, a pénzben fizetett teljesítménybér révén valósul meg. A szántóföldi növények terméshozamára megállapított terv túlteljesítéséért, valamint az állattenyésztés hozama: a fejési eredmény, a gyapjúhozam, az állatszaporulat felnevelése és megóvása stb. tekintetében elért kiváló eredményekért — *pénzbeni prémium* jár. A kombájnos termésbetakarításnál

dolgozók (a kombájnvezetők, ezek kisegítői, traktorosok stb.) a pénzbéren kívül *természetbeni bért* és pótlólag gabonában *természetbeni prémiumot* kapnak. A szovhozok vezetői és szakemberei számára a termelési terveknek és a termékek átadására, az állam rendelkezésére bocsátására vonatkozó terveknek teljesítéséért és túlteljesítéséért pénzbeni prémium van megállapítva.

Az egész szovhoznak és egyes dolgozóinak a munka eredményében való anyagi érdekeltsége a szovhoztermelés szakadatlan növekedése és tökéletesedése szempontjából igen fontos feltétel.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A mezőgazdaság szocialista rendszere, amely a kolhozokat, a gép- és traktorállomásokat és a szovhozokat foglalja magában, a mezőgazdasági termelés szervezetének legfejlettebb és leghaladóbb formája. A mezőgazdaságnak a szocializmusban az a feladata, hogy biztosítsa a lakosság élelmiszerszükségletének és az ipar nyersanyagszükségletének sokoldalú kielégítését. A munka termelékenységének emelkedése a szocialista mezőgazdaságban abban jut kifejezésre, hogy az egy termékegységre eső egyre kisebb munka- és eszközráfordítással minden hektár megművelt területről egyre nagyobb mennyiségű terméket takarítanak be.

2. A gép- és traktorállomások a kolhoztermelés nagyipari anyagi-műszaki bázisai, olyan támaszpontok, amelyek segítségével a szocialista állam a kolhozokat irányítja. A gép- és traktorállomások fő feladata az, hogy messzemenően fokozzák a kolhozokban termesztett valamennyi szántóföldi növény terméshozamát, biztosítsák a közös állatállomány gyarapodását, hozamának egyidejű emelkedésével, növeljék a földművelés és az állattenyésztés teljes- és árutermelését azokban a kolhozokban, amelyeknek dolgoznak. A gép- és traktorállomások döntő szerepet játszanak a kolhoztermelés fejlesztésében.

3. A mezőgazdasági artel a kollektív gazdaság egyetlen helyes formája a szocializmusban. A kolhozok szocialista szövetkezeti üzemek, amelyek a kolhozparasztok kollektív munkája alapján a szocialista állam tulajdonában levő fő termelőeszközök, és a kolhozok tulajdonában levő egyes termelőeszközök segítségével gazdálkodnak. A Szovjetunióban az állam örökös ingyenes használatra adta át a kolhozoknak az általuk használt földet. A szovjet állam nagy

összegeket fordít a mezőgazdaságra és a kolhozparasztság kulturális szükségleteinek kielégítésére.

4. A kolhozok közös gazdasága a kolhozvagyon növekedésének forrása és a kolhozparasztság jólétének alapja. A kolhozokban a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének követelményei a munkaegység révén valósulnak meg. A munkaegység a munkának és a fogyasztásnak sajátos, a kolhozrend által létrehozott mértéke, amely a kolhozparasztok személyes anyagi érdekeltségét összekapcsolja a kolhoz közös gazdaságának érdekeivel. Annak az elvnek a következetes érvényesítése, amely szerint biztosítani kell a kolhozparasztok személyes anyagi érdekeltségét a kolhoztermelés fejlesztésében, a mezőgazdaság további fellendítésének elengedhetetlen feltétele.

5. A nagyüzemi kollektív gazdaság biztosítja a nagy jövedelem elérésének lehetőségét. Az a többletjövedelem, amely a legjobb földekkel rendelkező vagy a legmagasabb hozamot elérő kolhozokban keletkezik, különbözeti földjáradékot alkot. A kolhozokban létrejött különbözeti földjáradék a kolhozoknak meg a kolhozparasztoknak, továbbá az államnak jut.

6. A kolhoz termékeit és pénzjövedelmét a Mezőgazdasági Artel Mintaalapszabályzata értelmében az állammal szemben fennálló kötelezettségeinek teljesítésére, a közös alapok létrehozására és a kolhozparasztok munkájának munkaegységek szerinti díjazására fordítja. A kolhozrend a szocializmus gazdasági alaptörvényének megfelelően biztosítja a kolhozparasztság anyagi jólétének és kulturális színvonalának állandó emelkedését.

7. A szovhozok az állam kezében levő messzemenően gépesített mezőgazdasági óriásüzemek, amelyeknek egyre nagyobb a szerepük a mezőgazdasági termékek termelésében. A szovhozok önálló elszámolás alapján működnek. A munkatermelékenység állandó emelkedése, a szovhozoknak és dolgozóiknak a munka eredményében való anyagi érdekeltsége — valamennyi szovhoz mintaszerű, nagyhozamú és rentábilis gazdasággá válásának elengedhetetlen feltétele.

XXXVI. FEJEZET

A KERESKEDELEM A SZOCIALIZMUSBAN

A kereskedelem lényege és szerepe a szocializmusban. A szocialista társadalomban a kereskedelem szükségessége az árutermelés és az értéktörvény fennállásából következik. Mivel a Szovjetunióban a közfogyasztási cikkeket áruként termelik, elosztásuk, a fogyasztókhoz való eljuttatásuk szükségképpen áruforgalom révén valósul meg. A szocialista termelési módra az árucsere sajátos formája jellemző, amely a Szovjetunióban a *szovjet kereskedelem* elnevezést kapta, s lényegét tekintve döntő módon különbözik a tőkés kereskedelemtől. A szovjet kereskedelem — kapitalisták nélküli kereskedelem. A Szovjetunióban az árukat állami vállalatok és szervezetek, szövetkezetek, a kolhozok, továbbá a kolhozparasztok realizálják. A szovjet kereskedelmi vállalatok eszközei szocialista tulajdont képeznek. Attól kezdve, hogy a szocialista tulajdon osztatlan uralma a népgazdaság minden területén megvalósult, a Szovjetunió gazdaságában teljesen megszüntek az olyan kategóriák létezésének feltételei, mint a kereskedelmi tőke, a kereskedelmi haszon és más kategóriák.

A kereskedelem a szocializmusban a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban bonyolódik le, s célja a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítése, ellentétben a tőkés kereskedelemmel, amely, mint a kereskedelmi tőke funkciója, a kapitalisták hasznát szolgálja.

A szocialista társadalomban az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkek zöme a kereskedelem révén jut el a lakossághoz. A lakosság jövedelmének túlnyomó részét fogyasztási cikkekre — élelmiszerekre, ruházatra, lábbelire, kulturális cikkekre, háztartási cikkekre költi. Az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkeknek csak egy része kerül közvetlenül, az áruforgalom felhasználása nélkül elosztásra, például akkor, amikor a kolhozparasztok munkaegységeik után természetben kapják meg járandóságuk egy részét.

A kereskedelem fejlesztésének nagy jelentősége van abból a szempontból, hogy biztosítva legyen a városi és falusi dolgozók személyes anyagi érdekeltsége munkájuk eredményében, a munkatermelékenység emelésében. A szovjet kereskedelem elengedhetetlen feltétele annak, hogy érvényesüljön a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye, a dolgozók pénzjövedelmének realizálása ugyanis a szovjet kereskedelem révén történik. A szovjet kereskedelem fejlődésétől, a vásárlók kiszolgálásának mi-

nőségétől nagymértékben függ a dolgozók szükségleteinek jövedelmükkel összhangban álló kielégítése.

A kolhozok a kereskedelmi hálózat révén szerzik meg a termeléshez szükséges dolgokat — a mezőgazdasági gépeket, különféle felszerelési tárgyakat, villamosberendezést, fűtőanyagot, építőanyagokat, gépkocsikat stb. Az áruforgalomhoz tartozik a kolhozok és a kolhozparasztok mezőgazdasági termékeinek állami és szövetkezeti begyűjtése és felvásárlása is.

A szovjet kereskedelem Lenin tanítása szerint a város és falu közötti gazdasági kapcsolat formája. A szovjet kereskedelem létfontosságú láncszem *az állami ipar és a kolhozokon alapuló mezőgazdaság kapcsolatainak* rendszerében. A város és falu közötti kereskedelmi kapcsolat fejlesztése a munkás-paraszt szövetség további erősítésének, a városi és falusi lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátásának és az ipar mezőgazdasági nyersanyaggal való ellátásának elengedhetetlen feltétele.

A termelő és kereskedelmi szervezetek közötti munkamegosztás, az a tény, hogy az áruforgalom lebonyolításának funkcióját a kereskedelmi és a begyűjtési szervezetek látják el, nagy megtakarítást jelent a szocialista társadalomnak, mert elősegíti a társadalmi össztermék forgalmának meggyorsulását, és csökkenti a forgalom területén lekötött eszközöket. Ez lehetővé teszi a szocialista termelés bővítésére fordított eszközök növelését.

A szocialista termelésre támaszkodó szovjet kereskedelem ugyanakkor a szocialista termelés erősödésének és fejlődésének is szükséges feltétele. „Annak, hogy az ország gazdasági élete felpezsdüljön, az ipar és a mezőgazdaság pedig ösztönzést kapjon a termelés további növelésére, még egy előfeltétele van, mégpedig: az élénk *áruforgalom* a város és falu között, az ország kerületei és területei között, a népgazdaság különböző ágai között. Szükséges, hogy az egész országot az áruraktárak, üzletek, boltok gazdag hálózata fogja át. Szükséges, hogy ezeknek a raktáraknak, üzleteknek, boltoknak csatornáin keresztül az áruk állandóan keringjenek a termelési helyekről a fogyasztóhoz"[1].

A szovjet kereskedelem összekötő láncszem a szocialista termelés és a közfogyasztás között. A kapitalizmusban a termelés és a fogyasztás kapcsolata spontán módon, a konkurrencia révén, válságok révén valósul meg. A szocializmusban a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye érvényesül, s ennek következtében lehetővé és szükségessé válik a kereskedelemnek, mint *a termelés és a fogyasztás tervszerű egybehangolását* biztosító eszköznek a felhasználása.

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P KB munkájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 360—361. old.

„A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének nálunk érvényesülő törvénye megköveteli a termelés és a fogyasztás tudatos és szervezett egybehangolását. Minthogy a mi gazdaságunk tervgazdaság, módunkban áll közvetlenül, kerülőutak nélkül figyelembe venni a szükségletet, s ennek megfelelően fejleszteni a termelést. Ebben mutatkoznak meg a mi rendszerünk óriási előnyei. Ugyanakkor azonban ebből következik a kereskedelmi szervezetek óriási felelőssége is, minthogy az ügy szervezettségünktől és hozzáértésünktől függ"[1].

A szovjet kereskedelem tervszerűen fejlődik, s egyrészt a szocialista termelés szakadatlan bővülésére, másrészt a szükségleteknek, a tömegek vásárlóképességének állandó növekedésére támaszkodik. A lakosság jólétének fokozódása, a dolgozók pénzjövedelmének növekedése és az árak rendszeres leszállítása állandóan növekvő keresletet teremt az ipar és a mezőgazdaság termékei iránt. Ennek következtében a szovjet kereskedelem nem ismeri a kapitalizmusra jellemző árurealizálási nehézségeket és értékesítési válságokat.

A szovjet állam és szervei meghatározzák a közfogyasztási cikkek termelésének méreteit és összetételét, az árualapok forrásait és nagyságát, az áruelhelyezés ésszerű módjait, megtervezik a kereskedelmi hálózatot és annak területi elhelyezését. Az árukészleteket az egyes vidékek szerint a lakosság vásárlóképességét, jövedelmének és kiadásainak összetételét figyelembe véve osztják el.

Ilyenformán *a kereskedelem a szocializmusban* az árucsere formája, amelynek révén megvalósul a város és a falu, a szocialista termelés és a közfogyasztás kapcsolata — a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése céljából.

A szovjet kereskedelemnek magából a lényegéből következik, hogy messzemenően figyelembe kell vennie a lakosság keresletét, a fogyasztók fejlődő ízlését, a nemzeti és helyi sajátosságokat, az éghajlati viszonyokat, évszakokat stb. Csak így lehet biztosítani az áruforgalom helyes tervezését, azt, hogy az egyes vidékekre érkező árutömeg ne csak globálisan, összegszerűen, vagyis értékkifejezésben, hanem a konkrét választék, vagyis a használati érték szerint is megfeleljen a keresletnek.

A szovjet kereskedelem hathatósan befolyásolja a fogyasztói kereslet alakulását, előmozdítja az új árucikkek meghonosodását a mindennapi életben. Ennek érdekében felhasználja a

[1] *A. I. Mikojan.* Az áruforgalom további növelését, s az állami, szövetkezeti és kolhozkereskedelem szervezetének megjavítását szolgáló intézkedésekről. Előadói beszéd a kereskedelmi dolgozók össz-szövetségi értekezletén, 1953 október 17-én. Szikra 1953. 14. old.

reklámot mint olyan eszközt, amellyel lelkiismeretesen tájékoztatja a fogyasztókat az egyes áruk minőségéről és rendeltetéséről — ellentétben a kapitalista reklámmal, amelynek célja az eladó nyerészkedése a fogyasztó rovására. A kereslet alakulásának fontos tényezője az eladásra kerülő áruk árszínvonala és az árak közötti arány.

A Szovjetunió lakosságának nagy vásárlóképessége egyáltalán nem azt jelenti, hogy bármilyen áru elhelyezése automatikusan biztosítva van. A néptömegek jólétének növekedésével szükségleteik egyre sokoldalúbbá válnak, a fogyasztók egyre fokozottabb követelményeket támasztanak az áruk minőségével szemben. A lakosság szükségleteinek teljesebb kielégítése feltétlenül megköveteli a közfogyasztási cikkek és az áruforgalom tervezésében észlelhető hiányosságok kiküszöbölését, mert még mindig előfordul, hogy a tervezés a kereslet kellő figyelembevétele nélkül történik, s így számos árut illetően nem használják ki a termelés és értékesítés meglevő lehetőségeit. A kereskedelmi szervezeteknek érteniök kell ahhoz, hogy gyorsan alkalmazkodjanak a kereslet változásaihoz, nem szabad megengedniök, hogy az árut gépiesen osszák el és hogy hibák forduljanak elő az egyes vidékek áruellátásában, szüntelenül javítaniok kell a fogyasztók kiszolgálását, el kell érniök, hogy a vásárlók kényelmesen, várakozás nélkül szerezhessék be azt, amire szükségük van.

A szovjet kereskedelem feladata, hogy a lakosság keresletének megfelelő áruk gyártásának növelése érdekében hathatósan befolyásolja a termelést, hogy harcoljon az áruk minőségének javításáért, az áruválaszték bővítéséért és javításáért. A legfontosabb eszközök, amelyekkel a szovjet kereskedelem a termelést befolyásolja, a következők: a kereskedelmi és ipari szervek gazdasági szerződései meghatározott választékú és minőségű termékek szállítására, a kereskedelmi szervek által az iparnak adott előzetes megrendelések rendszerének széleskörű alkalmazása, az érkező áru gondos megvizsgálása, a szerződés feltételeinek megszegése esetén szankciók alkalmazása, egészen a silány minőségű gyártmányok átvételének megtagadásáig terjedően. Abból a szempontból, hogy a szovjet kereskedelem még hathatósabban befolyásolja a termelést, nagy jelentőségű az az egyre terjedő gyakorlat, hogy helyi kereskedelmi szervezetek és vállalatok közvetlenül a termelő vállalatokkal kötnek szerződéseket.

Az áruforgalom helyes megszervezése feltételezi a központosított ellátás összekapcsolását a helyi szerveknek az áruforrások felkutatása terén kifejtett messzemenő kezdeményezésével

és a lakosság ellátásáért viselt felelősségük növelésével. Emellett a központosított ellátás keretében az egyik vagy a másik területre küldött áru mennyiségét attól teszik függővé, hogy mennyire használják ki az áruforrások felkutatásának helyi lehetőségeit. Ezáltal növekszik a helyi szervek érdekeltsége a helyi termelés és begyűjtés fokozásában.

A helyi szervek szerepének növekedése az áruforgalom tervezésében a lakosság szükségletének fokozottabb figyelembevételére, az egyre újabb helyi készleteknek az áruforgalomba való bevonására, illetve ennek erőteljes előmozdítására hivatott kereskedelmi szervezetek rugalmasságának, munkájuk operatív jellegének fokozódására vezet.

Az árumozgást az országban az üzemek területi elhelyezése, továbbá a vidékenkénti fogyasztói kereslet színvonala és összetétele határozza meg. Ezzel kapcsolatban nagy jelentősége van a közlekedés jól megszervezett munkájának, amitől nagymértékben függ az áruforgalom gyorsasága.

A kereskedelmi és a begyűjtési szervezetek az áruforgalom lebonyolításán kívül az áruk szállítását, raktározását, osztályozását és csomagolását is elvégzik, ami mind a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatódását jelenti.

A kereskedelem biztosítja, hogy az állami és a kolhozszektor rendszeresen hozzájusson a termelés megújításához és bővítéséhez szükséges pénzeszközökhöz. Az áruk gyors realizálásától nagymértékben függ az egész népgazdaság eszközeinek megtérülési sebessége. A fogyasztási cikkeket termelő szovjet ipar a szovjet kereskedelem révén kapja meg azokat a pénzeszközöket, amelyek a termelési ráfordításokat megtérítik, s amelyek a vállalatok tiszta jövedelmét és az állam központosított tiszta jövedelmét alkotják. A könnyűiparhoz meg az élelmiszeriparhoz az áru eladásából befolyó pénzeszközök egy része a nehéziparba kerül a termelőeszközök megfizetése útján. Az áruknak a szovjet kereskedelem révén történő fennakadás nélküli realizálása biztosítja, hogy idejében befolyjanak az állami alapba azok a pénzeszközök, amelyek az egész népgazdaságban kerülnek felhasználásra. A kolhozok és a kolhozparasztok árutermékeiknek eladásából jutnak pénzjövedelmükhöz, amelyet a kolhozok közös gazdaságának erősítésére és fejlesztésére, a kolhozparasztok egyéni szükségleteik kielégítésére fordítanak.

A szovjet kereskedelem kibontakozása, a rögzített terválakon eladásra kerülő árutömeg növekedése — igen fontos feltétele az szovjet pénz egyre fokozottabb értékállandóságának.

A szocialista termelés fejlődésével, a lakosság jólétének növekedésével nő az áruforgalom és javul az összetétele, azaz nö-

vekszik a jobb minőségű és értékesebb árufajták részaránya, egyre bővül a választék.

A Szovjetunióban az állami és a szövetkezeti kiskereskedelem áruforgalma 1928-tól 1940-ig (összehasonlító árakban számítva) 2,3-szeresére növekedett, ezzel szemben ugyanezen idő alatt a tőkés országokban az áruforgalom nemcsak hogy nem növekedett, hanem a második világháború küszöbén még az 1929-es színvonalat sem érte el. 1954-ig a Szovjetunió kiskereskedelmi áruforgalma (összehasonlító árakban számítva) 1940-hez képest 2-szeresére, 1950-hez képest pedig 1,8-szeresére növekedett, míg az Egyesült Államokban az áruforgalom 1954-ig 1950-hez képest csak kis mértékben növekedett, Angliában pedig hozzávetőleg az 1950-es színvonalon maradt.

1954-ben az állami és szövetkezeti boltok húsból 2,8-szer, halból és haltermékekből több mint 2-szer, állati zsiradékból 2,6-szer, növényi olajból és egyéb zsiradékból több mint 3-szor, cukorból 2,8-szer, szövetekből 2,5-szer, ezen belül gyapjúszövetekből majdnem 3-szor, selymekből 6-szor, lábbeliből több mint 2-szer, órából több mint 6-szor, varrógépből több mint 7,5-szer, kerékpárból majdnem 12-szer, rádiókészülékekből 18-szor annyit adtak el a lakosságnak, mint 1940-ben.

Az ötödik ötéves tervben az áruforgalommal kapcsolatban kitűzött feladatokat négy év alatt teljesítették. 1950-től 1955-ig az állami és a szövetkezeti kereskedelmi hálózat révén a lakossághoz eljutó árutömeg mintegy 1,9-szeresére növekszik.

Az áruforgalom elért színvonala azonban még lényegesen elmarad a dolgozó tömegek megnövekedett vásárlóképessége mögött. A Kommunista Párt és a szovjet állam által a mezőgazdaság rohamos fellendítése és a közfogyasztási cikkek termelésének növelése érdekében életbeléptetett intézkedések egész rendszere megteremti a városi és falusi áruforgalom jelentős, a megnövekedett kereslettel összhangban álló fejlődésének feltételeit. Erősödik a szovjet kereskedelem, bővül a raktár- és bolthálózat, különösen a szaküzletek hálózata. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet döntő fontosságú feladatai a szovjet kereskedelem minden módon való fejlesztését követelik.

A kereskedelem formái a szocializmusban. A szocializmusban a kereskedelem, az állami és a szövetkezeti-kolhoz termelési szektorok fennállásának megfelelően a következő formákban jelenik meg: 1. állami kereskedelem, 2. szövetkezeti kereskedelem és 3. kolhozkereskedelem.

Az *állami kereskedelem* vezető szerepet tölt be és döntő helyet foglal el a Szovjetunió nagykereskedelmi és kiskereskedelmi áruforgalmában egyaránt. A szovjet kereskedelem rendelkezésére álló árukészletek túlnyomó része a szocialista állam kezében összpontosul. A kereskedelmi szervezetek az áru zömét az állami ipartól kapják. Ezek az áruk jórészt az állami nagykereskedelem révén kerülnek a kiskereskedelmi hálózatba, amely a lakosságnak való eladásukat lebonyolítja.

Az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkeket termelő ipar fő nyersanyagforrása és a lakosság élelmiszerellátásának alapja — a kolhozok mezőgazdasági termékeinek állami begyűjtése, illetve felvásárlása. Az élelmiszerek és mezőgazdasági nyersanyagok fontos forrása a szovhoztermelés, továbbá a gép- és traktorállomások munkájáért járó természetbeni fizetés.

1954-ben az állami kiskereskedelem az ország egész kiskereskedelmi áruforgalmának 63%-át ölelte fel. Az állami kereskedelem főként a városok és az iparvidékek lakosságát látja el.

Az egyéni fogyasztásra szolgáló cikkekkel folytatott állami kiskereskedelmet (boltok, elárusítóhelyek, lerakatok stb. útján) a Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok kereskedelmi minisztériumainak kereskedelmi hálózata, a közlekedésben, a szén- és olajiparban, a kohászatban és más iparágakban működő munkásellátási igazgatóságok hálózata, továbbá az egyes minisztériumokhoz tartozó, s az ipari minisztériumok vállalatainak termékeit értékesítő szaküzletek hálózata bonyolítja le.

A *szövetkezeti kereskedelmet* a fogyasztási szövetkezetek és a kisipari termelőszövetkezetek kereskedelmi vállalatai bonyolítják le. A szövetkezetek eszközei a tagok, a részjegytulajdonosok szövetkezeti tulajdonában vannak. A szövetkezeti kereskedelmi szervezetek nagy hiteleket kapnak a szovjet államtól. A szövetkezeti kereskedelem 1954-ben az egész kiskereskedelmi áruforgalom 27%-át ölelte fel. A szövetkezeti kereskedelem forgalmának zöme a fogyasztási szövetkezetekre, fennmaradó része pedig a kisipari termelőszövetkezetekre jut. A fogyasztási szövetkezetek főként a falusi lakosságot látják el, ezek a falu fő kereskedelmi szervezetei. Ugyanakkor a falusi lakosság az áruk egy részét a városokban vásárolja. A fogyasztási szövetkezeteknek nagy szerepük van a mezőgazdasági termékek begyűjtésében és felvásárlásában. A fogyasztási szövetkezetek feladata az, hogy ellássák a falusi lakosságot közfogyasztási cikkekkel, minden lehető módon előmozdítsák a kolhozok és a kolhozparasztok termékeinek értékesítését, s ezzel hozzájáruljanak a mezőgazdaság valamennyi ágának fejlődéséhez, valamint a kolhozparasztság és minden falusi dolgozó anyagi jólétének növekedéséhez.

Az állami és a szövetkezeti áruforgalomhoz tartozik a termékeiket a lakosságnak eladó *közétkeztetési vállalatok* — üzemi konyhák, étkezők, éttermek, büffék stb. forgalma is. A közétkeztetés fejlődése nagy munkaidőmegtakarítást biztosít a népgazdaság számára; a kevéssé termelékeny háztartási munkát termelékenyebb társadalmasított munkával váltja fel, és jelentősen megjavítja a lakosság életkörülményeit. A közétkeztetés a háztartásban foglalkoztatott nők millióit szabadítja fel a szocialista termelés és a közélet számára. Lehetővé teszi, hogy ésszerűbben

és gazdaságosabban használják fel az élelmiszerforrásokat, és tudományos-higiéniai alapokon szervezzék meg az élelmezést.

Az állami és a szövetkezeti kereskedelem *szervezett piac*, amelyet a szocialista állam közvetlenül tervez meg. A szervezett piac uralkodó helyet foglal el a Szovjetunió áruforgalmában. A szervezett piacon kívül van *szervezetlen piac* is, a kolhozkereskedelem formájában.

A *kolhozkereskedelem* a szovjet kiskereskedelem olyan formája, amelyben az eladók a kolhozok és a kolhozparasztok, akik a kereslet és kínálat hatására a piacon kialakult áron mezőgazdasági árukat adnak el a lakosságnak. A kolhozparasztok a háztáji gazdaságukból származó termékek, továbbá a közös gazdaságból munkaegységeik után kapott termékek egy részét realizálják a piacon. A kolhozkereskedelem szükségessége a kolhoz-csoporttulajdon jellegéből és a kolhozparasztok egyéni gazdaságának fennállásából következik. A kolhozok és a kolhozparasztok tulajdonosaik termékeiknek, s rendelkeznek velük; realizálhatják nemcsak a begyűjtés és a felvásárlás keretében, hanem a piacon is. A kolhozkereskedelmet az állam közvetlenül nem tervezi meg: az állam a kolhozok és a kolhozparasztok számára nem ír elő tervfeladatokat termékeiknek a kolhozpiacokon való realizálásával kapcsolatban, és nem állapítja meg az ott eladásra kerülő mezőgazdasági termékek árát. De a kolhozkereskedelem az állami és a szövetkezeti kereskedelem gazdasági befolyása alatt áll. Az állami és a szövetkezeti kereskedelem áruforgalmának növekedése és árainak leszállítása azzal a következménnyel jár, hogy a kolhozpiacon is süllyed az árszínvonal.

A kolhozpiacon bizonyos fokig megnyilvánul a piac spontán elemeinek hatása. Ha az állam gazdasági szabályozó befolyása meggyengül, egy-egy kolhozpiacon felüthetik fejüket a spekuláns elemek, akik egyes áruk ideiglenes hiányát kihasználva, felhajtják a piaci árakat. Minél több olyan árut termelnek a kolhozok, amely begyűjtés vagy felvásárlás révén az államhoz kerül, minél nagyobb arányokat ölt a szovhoztermelés, minél nagyobb az állami és szövetkezeti hálózat rendelkezésére álló élelmiszerek mennyisége, annál nagyobb az államnak a szervezetlen piacra gyakorolt gazdasági befolyása.

A kolhozkereskedelem a mezőgazdasági termelés ösztönzésének, s a városok és ipartelepek élelmiszerellátásának fontos eszköze, mert az olyan termékekkel mint a zöldségfélék, a burgonya, a hús, a tejtermékek stb. jórészt a kolhozkereskedelem látja el a lakosságot. A kolhozkereskedelem részaránya 1954-ben az egész kiskereskedelmi forgalomnak mintegy 10%-a, az élelmiszerforgalomnak pedig körülbelül 16%-a volt.

A kolhozok és kolhozparasztok mezőgazdasági termékeik egy részét bizományi alapon a fogyasztási szövetkezetek révén realizálják. Átadják termékeiket a szövetkezetnek, megkapják a szövetkezettől a termékek eladásából befolyt összeget, és megfizetik a bizományi díjat. Ez bizonyos előnyt jelent a kolhozok és a kolhozparasztok számára, mert mentesülnek az áru realizálásával járó ráfordításoktól. A mezőgazdasági termékekkel való szövetkezeti bizományi kereskedelem messzemenő fejlesztésének nagy jelentősége van. A bizományi kereskedelem felszabadítja a kolhozparasztok idejét a mezőgazdasági munkákra, további élelmiszermennyiségeket von be az áruforgalomba, s csökkentő hatással van a kolhozpiaci árakra.

Az ár és a forgalmi költség az állami és a szövetkezeti kereskedelemben. A társadalmi tulajdon osztatlan uralma, s az állami tulajdon, a köztulajdon túlsúlya a termelés és az áruforgalom területén — biztosítja a szocialista állam számára azt a lehetőséget, hogy a népgazdaság minden ágában megtervezze az árakat. A Szovjetunióban terv szerint állapítják meg a szervezett piacon érvényes árakat: a kolhozok és a kolhozparasztok által az államnak és a szövetkezeteknek eladott árutermékek begyűjtési és felvásárlási árát; az ipari eladási árakat és a kereskedelmi szervezetek nagybani árait; az állami és a szövetkezeti kereskedelem kiskereskedelmi árait, vagyis azokat a végső árakat, amelyeken a lakosság a fogyasztási cikkeket megvásárolja.

Mint már mondottuk, az értéktörvénynek az árak révén szabályozó hatása van az áruforgalom területén. A szocialista államnak az árak tervezésénél szükségképpen számolnia kell az értéktörvény érvényesülésével. Figyelembe veszi az áru értékét, a keresletet és a kínálatot, az áru jelentőségét a közfogyasztás szempontjából, szem előtt tartja, hogy az árat fel kell használni a népgazdaságban az eszközök újraelosztására. A legtöbb árucikkre országos (az egész országban egységes) kiskereskedelmi árakat állapítanak meg. A termelés és az értékesítés feltételeinek fokozottabb figyelembevétele céljából az állam számos árucikkre (főképpen élelmiszerekre) övezeti (vidékenként különböző) kiskereskedelmi árakat, egyes cikkekre pedig kiskereskedelmi idényárakat állapít meg. A begyűjtési és felvásárlási árakat vidékenként, egyes árucikkeknél pedig az idény szerint differenciáltan állapítják meg.

A *kiskereskedelmi árak* rendszeres *leszállítása* a néptömegek anyagi jólétének növelését szolgáló egyik fő eszköz. Az 1947 óta végrehajtott hét árleszállítás jelentős mértékben növelte a városi és falusi dolgozók vásárlóképességét és reáljövedelmét. Az árleszállítás a kereslet tervszerű befolyásolásának fontos ténye-

zője, s eszközként használják fel bizonyos áruk fogyasztásának növelésére. A kiskereskedelmi árak leszállítása a termelési és kereskedelmi ráfordítások csökkenésén, továbbá az állam által a lakosságnak eladásra szánt árutömeg növekedésén alapul.

A Szovjetunióban az állami kiskereskedelmi árak rendszeres leszállítása következtében azt az árumennyiséget, amely 1947-ben 1000 rubelbe került, 1954-ben 433 rubelért lehetett megvásárolni. 1954-ben a kenyér és az állati zsiradékok kiskereskedelmi ára az 1947. évvégi ár 33%-a, a húsé valamivel több mint 33%-a, a cukoré pedig 43,5%-a volt. Az ötödik ötéves tervben a kiskereskedelmi árak leszállítására vonatkozóan kitűzött feladatot határidő előtt teljesítették. Ugyanakkor e cikkek ára az Egyesült Államokban, Angliában, Franciaországban és a legtöbb más burzsoá államban 1947 óta jelentősen emelkedett.

Az áruk nagybani áron kerülnek a kereskedelmi hálózatba. A kereskedelmi szervezetek ezeket az árukat kiskereskedelmi áron adják el a lakosságnak. A nagybani ár és a kiskereskedelmi ár közti különbség a kereskedelmi árrés. Ebből a kereskedelmi árrésből térülnek meg a kereskedelmi szervezetek forgalmi költségei, és ebből képződik tiszta jövedelmük. Ily módon a kereskedelmi szervezetek *kiskereskedelmi ára* egyenlő a nagykereskedelmi ár és a kereskedelmi árrés összegével. A kereskedelmi árrést rendszerint úgy számítják ki, hogy bizonyos százalékot levonnak a kiskereskedelmi árból. A kereskedelmi árrést az állam tervezi meg, s csökkentése arra ösztönzi a kereskedelmi szervezeteket, hogy javítsák munkájukat, csökkentsék a forgalmi költségeket.

A szovjet kereskedelem *forgalmi költségeit* azoknak a ráfordításoknak a pénzkifejezése alkotja, amelyeket a kereskedelmi vállalatok az áruknak a fogyasztókhoz juttatására fordítanak. Az állami és a szövetkezeti kereskedelem forgalmi költségeit az állam tervezi meg. A forgalmi költségekhez tartoznak: az amortizációs költségek (helyiség, felszerelés), az áruk raktározási, osztályozási és csomagolási költségei, a szállítási költségek, a kereskedelmi alkalmazottak munkabére stb.

A szovjet kereskedelemben kétféle forgalmi költség van. Először, vannak olyan költségek, amelyek azzal függnek össze, hogy a termelési folyamat folytatódik a forgalom területén (az áruk szállítása, raktározása, csomagolása); a szovjet kereskedelemben a tőkés kereskedelemtől eltérően ezek alkotják a forgalmi költségek túlnyomó részét. Másodszor, vannak olyan költségek, amelyek a termék áruformájával függnek össze (az adásvételi műveletek lebonyolítása, a kereskedelmi vállalat pénzgazdálkodásával kapcsolatos kiadások stb.). Ez a kétféle forgalmi költség különböző forrásokból térül meg.

Az első megtérülésének forrása a kereskedelmi dolgozóknak

az a munkája, amely a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatásával függ össze. Ez a munka növeli az áruk értékét, s így biztosítja a szállítással, raktározással, csomagolással és a kereskedelmi szervezetek egyéb termelési funkcióival kapcsolatos ráfordítások fedezését. A második, a termék áruformájával összefüggő forgalmi költség a termelő ágakban létrehozott tiszta jövedelemből térül meg. Az ipari eladási árakat úgy állapítják meg, hogy az ipar tiszta jövedelmének egy része a kereskedelmi szervezeteknek jusson.

A szocialista tervgazdaság előnyei következtében a forgalmi költségek színvonala, vagyis a forgalmi költségek aránya az áruforgalomhoz képest, a Szovjetunióban csak egy kis része a tőkés országokban szokásos forgalmi költségeknek. A szovjet kereskedelem nem ismeri azokat az óriási improduktív ráfordításokat, amelyek a tőkés forgalmi költségek oroszlánrészét alkotják, s amelyeknek oka a termelési anarchiában, a válságokban, a konkurrenciában, a spekulációban és a hihetetlen méreteket öltő reklámban rejlik. A szocialista társadalomban az árutömegek elhelyezése tervszerűen történik, s a termelés számára biztosítva van az állandóan növekvő belső piac. Mindennek az a következménye, hogy a Szovjetunióban a burzsoá országokhoz képest nagymértékben megrövidült a forgalmi idő, és csökkent azoknak a közvetítő műveleteknek a száma, amelyek révén az áru a termelés helyétől a fogyasztóig eljut. A Szovjetunióban az áruforgalom sebessége jóval nagyobb, mint a tőkés országokban, ami nagy megtakarításokat eredményez.

A kapitalizmussal ellentétben, amelyre az jellemző, hogy óriási fölösleges árukészletek halmozódnak fel, a szocializmusban az árukészletek nagyságát tervben állapítják meg, az áruforgalom szükségleteinek megfelelően, a kereskedelmi hálózat egyenletes és zavartalan áruellátásának biztosításával összhangban. Ezáltal elejét lehet venni annak, hogy fölösleges árukészletek képződjenek.

A forgalmi költségek a szovjet kereskedelem fejlődése arányában egyre csökkennek. A forgalmi költségek csökkenése a szocialista társadalomban együtt jár a kereskedelem szervezetének és technikájának javulásával, a lakosság jobb kiszolgálásával, s egyben jelentős mennyiségű társadalmi munka megtakarításának fontos forrása. Lehetővé teszi, hogy további eszközöket fordítsanak az anyagi termelés növelésére, az áruforgalom bővítésére és a kereskedelem színvonalának emelésére. A forgalmi költségek csökkentésének fő tényezői — a szovjet kereskedelem munkafolyamatainak gépesítése, a kereskedelem terén végzett munka termelékenységének emelése, a kereskedelmi dolgozók

körében a kereskedelmi hálózat munkájának javítását szolgáló szocialista munkaverseny fejlesztése, a munkaerő helyesebb felhasználása. A szovjet állam a prémiumos teljesítménybér-rendszer segítségével anyagilag ösztönzi a kereskedelmi dolgozókat magasabb munkateljesítmények elérésére. A forgalmi költségek további csökkentésének fontos forrása — az áruforgalom tervezésének javítása, a lakosság szükségleteinek tanulmányozása, a kereskedelmi hálózat áruellátásának helyes megszervezése, a csomagolt áruk fokozottabb forgalomba hozatala, a kereskedelmi és begyűjtési veszteségek elleni harc, az áruk szállításának és raktározásának ésszerű megszervezése és a közlekedés hatékonyabb kihasználása. Lényeges jelentőségű a forgalmi költségek csökkentése szempontjából az áruellátás útjainak további megrövidítése, a közvetítő műveletek számának csökkentése a kereskedelmi hálózatban.

A Szovjetunióban közvetlenül a második világháború előtt a nagy- és kiskereskedelem forgalmi költségei a kiskereskedelmi áruforgalom összegének mintegy 10%-át tették. 1954-ben a Szovjetunió állami és szövetkezeti kereskedelmének forgalmi költségei a kiskereskedelmi áruforgalomnak körülbelül 8%-át alkották.

A forgalmi költségek csökkentése elválaszthatatlanul összefügg a kereskedelmi vállalatok önálló elszámolásának megszilárdulásával. Az önálló elszámolás megköveteli, hogy a kereskedelmi vállalatok rentábilisan működjenek, vagyis az előírt árak szigorú betartásával tiszta jövedelemre (nyereségre) tegyenek szert. *A szocialista kereskedelmi vállalatok tiszta jövedelme* gyökeresen különbözik a tőkés kereskedelmi haszontól; a kereskedelmi dolgozók kizsákmányolástól mentes munkája hozza létre (amennyiben munkájuk az anyagi termelés folyamatának folytatása a forgalom területén), továbbá a szocialista termelés dolgozóinak munkája (a kereskedelmi árrés egy részét a termelőágak terhére fedezik). Ezt a jövedelmet (a költségvetéshez csatolása útján) általános állami célokra, továbbá a kereskedelmi hálózat bővítésére, a kereskedelmi szervezetek eszközeinek növelésére és a szovjet kereskedelmi dolgozók anyagi és kulturális helyzetének javítására használják fel.

A külkereskedelem. A szocialista gazdaság megköveteli a külkereskedelem — a külföldi országokkal való áruforgalom nagyarányú fejlesztését, ami lehetővé teszi a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek kihasználását. Mint már mondottuk, a szocialista termelésnek a külkereskedelmi forgalomba kerülő termékei mind áruk. A szocialista társadalom viszonyai között a külkereskedelem fejlődése alá van rendelve a gazdasági alaptörvénynek és a szocializmus más gazdasági törvényeinek, s terv-

szerűen, az értéktörvény érvényesülésének figyelembevételével valósul meg. A külkereskedelem a szocializmusban a társadalom növekvő szükségleteinek teljesebb kielégítését szolgálja. A külkereskedelem további forrásul szolgál a termelés fejlesztése, a technika világviszonylatban elért vívmányainak hasznosítása és a lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátásának javítása számára.

A külkereskedelem a szocializmusban az állam monopóliuma. A Szovjetunióban minden külkereskedelmi művelet egy külön állami szerv, a Külkereskedelmi Minisztérium kezében összpontosul, alá van rendelve a szocialista építés feladatainak, és a népgazdasági terv elválaszthatatlan részét képező állami export-import tervek alapján bonyolódik le. A külkereskedelmi monopólium a szocialista gazdaság létezésének és fejlődésének elengedhetetlen feltétele.

A külkereskedelmi monopólium a Szovjetunióban a külföldi országokkal való kereskedelmi forgalom tervszerű bővítésének eszköze, s jelenleg két fő funkciót tölt be. Először, biztosítja a szocializmus országának gazdasági függetlenségét a kapitalista világgal szemben, azáltal, hogy megóvja népgazdaságát, belső piacát a külföldi tőke behatolásától, a gazdasági válságoknak, a tőkés világpiac spontán elemeinek végzetes befolyásától. Másodszor, a Szovjetunió és a népi demokratikus országok gazdasági együttműködésének erősítésére, annak a segítségnek megvalósítására irányul, amelyet a Szovjetunió nyújt ezeknek az országoknak gazdasági fejlődésükben. A külkereskedelmi monopóliumnak ez az új funkciója a demokratikus táborhoz tartozó, s kereskedelmi kapcsolataikat nem a konkurrenciaharcra, hanem a testvéri kölcsönös segítség elvére alapozó országok világpiacának kialakulásával jött létre.

A külkereskedelmi monopólium biztos védelmet nyújtott a Szovjetunió népgazdaságának az imperialista országok gazdasági agressziójával szemben. Ugyanakkor nagy szerepet játszott a Szovjetunió népgazdaságának iparosításában, mert biztosította az iparvállalatok jelentős számú importált géppel való ellátását. A Szovjetunió ipari hatalommá válásával külkereskedelmének összetétele lényegesen megváltozott: a szovjet kivitelben az iparcikkek foglalták el a fő helyet, míg a forradalom előtti Oroszország kivitelében a mezőgazdasági nyersanyagok voltak túlsúlyban. A negyedik és az ötödik ötéves terv keretében a Szovjetunió még jobban növelte a nehézipari termékek kivitelét. A Szovjetunióból exportált berendezések értéke (összehasonlító árakban számítva) 1938-tól 1954-ig 16,5-szeresére növekedett.

A Szovjetunió külkereskedelmében következetesen érvényesíti azt az elvet, amely szerint a külkereskedelmi kapcsolatok alapja csak valamennyi ország nemzeti szuverenitásának tiszteletben tartása, a felek teljes egyenlősége és a kölcsönös előny lehet. A szovjet állam a két rendszer — a szocialista és a kapitalista rendszer békés egymás mellett élésének lehetőségéből kiindulva, a külkereskedelmi kapcsolatok fejlesztésében a népek közeledésének, a nemzetközi feszültség enyhítésének és a béke megszilárdításának egyik igen fontos eszközét látja.

A Szovjetunió szocialista termelésének óriási fejlődése és a demokratikus tábor új világpiacának kialakulása következtében a Szovjetunió külkereskedelmi forgalma szüntelenül, évről évre növekedik. A Szovjetuniónak a demokratikus tábor országaival folytatott külkereskedelme gyorsan fejlődik, s jelentős túlsúlyban van a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában. 1954-ben a Szovjetunió egész külkereskedelmi forgalmának $^1/_5$-e jutott a tőkés országokra és $^4/_5$-e a demokratikus tábor országaira.

A Szovjetuniónak változatlanul az az irányvonala, hogy kölcsönösen előnyös feltételek alapján fejleszti üzleti, gazdasági kapcsolatait a tőkés országokkal. A Szovjetunió és a tőkés országok közötti áruforgalom fejlődését azonban akadályozza az Egyesült Államok agresszív köreinek nyomására alkalmazott megkülönböztetési politika. Ez a politika abban jut kifejezésre, hogy az Egyesült Államok elutasítja a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal való kereskedelmi kapcsolatokat, s ugyanerre kényszeríti a tőle függő burzsoá országokat is. Ez a politika nagymértékben csorbítja azoknak az államoknak érdekeit, amelyek követik, s ennek következtében kudarcot vall. 1953—1955-ben több burzsoá államban az a tendencia volt észlelhető, hogy bővíteni szeretnék kereskedelmi kapcsolataikat a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal.

A Szovjetunió 1953-ban 51 állammal folytatott kereskedelmet, ezek közül 25 állammal egyéves és többéves kereskedelmi egyezmények alapján. A Szovjetunió külkereskedelmi forgalma 1953-ban elérte a 23 milliárd rubelt, és (összehasonlító árakban számítva) majdnem négyszeresen múlta felül a háború előtti színvonalat. A Szovjetunió és a demokratikus tábor országai közötti áruforgalom növekedése mellett a Szovjetunió több nyugat-európai, közel- és közép-keleti országgal lebonyolított kereskedelmi forgalma is megnövekedett, s ugyanakkor tovább bővült az exportált és importált árucikkek köre. 1954-ben a Szovjetunió tovább bővítette gazdasági kapcsolatait a külföldi országokkal. Ebben az évben a Szovjetuniónak 56 külföldi állammal voltak kereskedelmi kapcsolatai.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista termelési módra a szocialista vállalatok kereskedelmének formájában, a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése céljából lebonyolított árucsere saját külön formája jellemző. A szocializmusban a kereskedelem tervsze-

rűen folyik, kapcsolatot létesít a fejlődő szocialista termelés és a növekvő közfogyasztás, a város és a falu, a népgazdaság egyes ágai és az ország egyes vidékei között.

2. A Szovjetunióban két piac van: szervezett piac — az állami és a szövetkezeti kereskedelem formájában, és szervezetlen piac — a kolhozkereskedelem formájában. A szervezett piacot az állam közvetlenül tervezi. A szervezett piacnak meghatározó szerepe van az áruforgalomban. A szervezetlen piacot az állam nem tervezi közvetlenül, hanem gazdaságilag szabályozza.

3. Az állami és a szövetkezeti kereskedelem révén forgalomba kerülő áruk árát terv szerint állapítják meg. A kolhozpiaci árak a kereslet és a kínálat hatására alakulnak ki, s ezekre az árukra az állami árak szabályozólag hatnak. A szovjet állam leszállítja a kiskereskedelmi árakat, ami a munkások, alkalmazottak és parasztok vásárlóképességének fokozódásával, a közfogyasztás növekedésével jár.

4. A szovjet kereskedelem az önálló elszámolás elvén alapul, és jóval gazdaságosabb, mint a tőkés kereskedelem, mert nem ismeri azokat az óriási improduktív ráfordításokat, amelyeket a kapitalizmusban a magántulajdon, a konkurrencia és a termelési anarchia okoz.

5. A külkereskedelem a szocializmusban állami monopólium, s a szocialista gazdaság erősítését, és a nemzetközi munkamegosztás előnyeinek kihasználása útján történő továbbfejlesztését szolgálja. A külkereskedelmi monopólium eszköz a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmának tervszerű bővítésére valamennyi külföldi országgal, a társadalmi rendre való tekintet nélkül, a teljes egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján, ugyanakkor pedig védelmet nyújt a szocialista gazdaságnak a külföldi tőke behatolásával szemben, s a Szovjetunió és a szocialista tábor országai közötti gazdasági együttműködés erősítésére irányul.

XXXVII. FEJEZET

A SZOCIALISTA TÁRSADALOM NEMZETI JÖVEDELME

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem a szocializmusban. A társadalmi össztermék a szocializmusban azoknak az anyagi javaknak — termelőeszközöknek és fogyasztási cikkek-

nek az összességéből áll, amelyeket egy meghatározott idő, például egy év alatt termeltek a társadalomban.

A társadalmi összterméket az anyagi termelés különböző ágaiban: az iparban, a mezőgazdaságban, az építőiparban, a termelés szolgálatában álló közlekedésben foglalkoztatott dolgozók, továbbá azok a kereskedelmi dolgozók hozzák létre munkájukkal, akik a termelési folyamatnak a forgalom területén való folytatását jelentő műveleteket (az áruk raktározását, szállítását, csomagolását stb.) végzik. A fizikai dolgozók mellett az anyagi termelés különböző ágaiban foglalkoztatott szellemi dolgozók (tudósok, mérnökök stb.) is közvetlenül részt vesznek az anyagi javak létrehozásában.

Az improduktív munkaágak nem vesznek részt a társadalmi össztermék létrehozásában. Az improduktív munkaterületeken (az államigazgatás, a kultúra, a lakosság szociális igényeinek kielégítése és orvosi ellátása terén) foglalkoztatott dolgozók nem termelnek anyagi javakat. De a szocialista társadalomnak, az anyagi termelésnek szüksége van az improduktív munkaágak dolgozóinak munkájára, s ez társadalmilag hasznos munka. A szocialista állam a társadalom számára létfontosságú gazdaságiszervező és kulturális-nevelő tevékenységet fejt ki. A szocializmusban mérhetetlenül megnő a tudománynak a technika fejlesztésében, a termelés állandó növelésében betöltött szerepe. Nagy jelentősége van a termelés szakkádereinek képzésére fordított munkának. A tudomány, a közoktatás, az irodalom, a művészet a dolgozók kulturális szükségleteit elégíti ki. A szociális szolgáltatások és az orvosi ellátás az eredményes munka feltételeit teremtik meg a szocialista társadalom dolgozói számára. Ilyenformán a szocialista társadalomban az anyagi termelés és az improduktív munkaterületek dolgozói között a tevékenység kölcsönös cseréje megy végbe.

A szocialista rend alapja, mint minden más rendé, a termelés, vagyis az anyagi javak előállításának területe. Ezért a népgazdaság szempontjából igen nagy jelentősége van annak, ha növekszik az anyagi termelés területén foglalkoztatott dolgozók munkájának részaránya, s ezzel párhuzamosan csökken annak a munkának részaránya, amelyet bizonyos improduktív munkaágak dolgozói fejtenek ki. Így például az államigazgatási apparátus felduzzasztása, a fölöslegesen nagyszámú adminisztratív személyzet az állami vállalatoknál és a kolhozokban, a forgalmi költségek magas színvonala — mindez az anyagi termelés területéről von el munkaerőt, mindenekelőtt szakkádereket. Ez a körülmény, a káderek elvonása a termelés területéről,

akadályozza a nemzeti jövedelem növekedését, árt a népgazdaságnak.

Az anyagi termelés területén foglalkoztatott munkaerő részarányának rendszeres növekedése, az igazgatási apparatus meszszemeno egyszerusítése, olcsóbbá tétele es a forgalmi költségek csökkentese elosegiti a társadalmi vagyon gyarapodását, a kommunista társadalom felépitéséhez szukseges termékbőség megteremtését.

Lenin azt írta, hogy a szovjet hatalomnak rendkívül fontos feladata „a szovjetapparátus rendszeres csökkentése és olcsóbbítása — leépítés utjan, a tokéletesebb szervezes kidolgozása — a huzavona, burokracia felszamolasa és az improduktiv kiadások csökkentese útján"[1].

A termelési folyamatban a társadalmi össztermék egy részét az elhasználódott termelőeszközök pótlására használják fel. A társadalmi össztermléknek ez a része az elhasználódott termelőeszközökről a termékre átment holt munkát testesíti meg. Ha a társadalmi össztermékből levonjuk azt a részt, amely az elhasználódott termelőeszközöket pótolja, a társadalmi össztermék fennmaradó része a nemzeti jövedelem.

A nemzeti jövedelem a szocializmusban a szocialista termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott társadalmi össztermléknek az a része, amely egy bizonyos időszak folyamán az elhasználódott termelőeszközök pótlása után fennmarad, s az újonnan ráfordított munkát testesíti meg.

A nemzeti jövedelem *természetbeni* formájában az országban termelt, s a társadalom szükségleteinek kielégítésére szolgáló fogyasztási cikkekből és az előállított termelőeszközöknek abból a részéből áll, amelyet a városi és falusi szocialista termelés bővítésére fordítanak.

Mivel a szocializmusban van árutermelés, a nemzeti jövedelem egészében véve és minden eleme külön-külön, függetlenül attól, hogy milyen a természetbeni formájuk, értékformában, *pénzbeni* formában is megjelenik. Ennélfogva nemcsak az egyéni fogyasztásra szolgáló áruk egész tömegét, hanem a nemzeti jövedelem termelőeszközökből álló részét is a pénz útján fejezik ki és mérik.

Az árváltozások miatt a nemzeti jövedelmet nemcsak folyó, hanem összehasonlító (változatlan, állandó) árak alapul vételével is kiszámítják, s ilyenkor egy meghatározott év áraiból indulnak ki. A nemzeti jövedelem összehasonlító árak alapján való meghatározása lehetővé teszi a nemzeti jövedelem összegében több év alatt végbement tényleges változások megállapítását.

[1] *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 444. old.

A kapitalizmusban a nemzeti jövedelmet kizsákmányolt dolgozók munkája hozza létre, s a kapitalisták és földbirtokosok rendelkeznek vele, akik a nemzeti jövedelem oroszlánrészét munka nélküli jövedelem formájában elsajátítják, s a nemzeti jövedelemnek csak kisebb része jut a dolgozóknak. A szocializmusban a nemzeti jövedelmet kizsákmányolást nem ismerő dolgozók munkája hozza létre, és az teljes egészében a dolgozóké. A szocializmus kizárja a munka nélküli jövedelem lehetőségét.

A szocialista társadalom nemzeti jövedelme a közvetlen szükségletre szolgáló termékből és a társadalmi szükségletre szolgáló termékből áll. Az anyagi termelésben részt vevő dolgozók által előállított közvetlen szükségletre szolgáló terméket munkájuk szerint elosztják közöttük; ezt a szocialista termelésben részt vevő dolgozók és családjuk személyes szükségleteinek kielégítésére használják fel. Az anyagi termelésben részt vevő dolgozók által előállított társadalmi szükségletre szolgáló termék a szocialista társadalom tiszta jövedelme, amelyet a termelés bővítésére, a kultúra fejlesztésére, egészségvédelemre, az államigazgatási kiadások fedezésére stb. fordítanak.

A nemzeti jövedelem állandó növekedése a szocializmusban. A szocialista társadalomban állandóan és gyorsan növekszik a nemzeti jövedelem. Ez azzal magyarázható, hogy a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel összhangban fejlődő szocialista termelés szakadatlanul növekszik. A nemzeti jövedelem a szocializmusban jóval gyorsabban nő, mint a tőkés társadalomban.

A Szovjetunió nemzeti jövedelme összehasonlító árakban kifejezve 1940-ben 6,1-szeresen, 1950-ben 10-szeresen, 1954-ben pedig mintegy 15-szörösen múlta felül az 1913. évi színvonalat.

Az 1929-től 1954-ig terjedő időszakban az Egyesült Államok nemzeti jövedelme összehasonlító árakban kifejezve nem egészen 2-szeresére növekedett, míg ugyanezen idő alatt a Szovjetunió nemzeti jövedelme ugyancsak összehasonlító árakban kifejezve 11-szeresére nőtt, annak ellenére, hogy a fasiszta megszállók a háború alatt óriási kárt okoztak a népgazdaságnak.

A szocialista társadalomban a nemzeti jövedelem gyors növekedése két tényező révén megy végbe: 1. a társadalmi munka termelékenységének emelkedése és 2. a termelésben foglalkoztatott dolgozók számának növekedése révén. A szocializmusban a nemzeti jövedelem növekedésének zömét a munka termelékenységének emelkedése révén érik el. Így például a negyedik ötéves terv idején a nemzeti jövedelem növekedésének 20%-a származott a termelésben foglalkoztatott dolgozók számának növekedéséből és 80%-a a munka termelékenységének emelkedéséből.

Mint már mondottuk, a szocialista termelésben foglalkoztatott dolgozók munkajának termelekenysege gyorsan emelkedik, mert a termeles minden ágában (a mezogazdaságban is) meghonosodik a korszeru technika, javul a munka és a termelés szervezese, fejlődik a munkások, kolhozparasztok és értelmiségiek szakkepzettsége, rendszeresen nő a dolgozók anyagi jóléte, emelkedik kulturális színvonaluk, és egyre nagyobb arányokat ölt a szocialista munkaverseny.

A társadalmi munka termelékenységének emelkedése megköveteli az anyagkészletek és a munkaerő tervszerű és ésszerű hasznosítását, többek között a termelőeszközök gazdaságos felhasználását. A termelőeszközök gazdaságos felhasználása lehetővé teszi, hogy ugyanazzal a nyersanyag-mennyiséggel és berendezéssel több terméket állítsanak elő, növeljék a társadalmi összterméket, tehát ennek azt a részét is, amely a nemzeti jövedelmet alkotja.

Fontos tényezője a nemzeti jövedelem növekedésének az anyagi termelés különböző ágaiban foglalkoztatott dolgozók számának emelkedése. A szocialista társadalomban, ahol a kapitalizmussal ellentétben nincsenek kizsákmányoló osztályok, nincs a kizsákmányolók szolgálatában álló népes szolgahad, nincs munkanélküliség, nem vonnak el mértéktelenül sok munkaerőt a forgalom területére stb. — a felnőtt munkaképes lakosságnak jóval nagyobb része dolgozik az anyagi termelésnek a társadalmi összterméket létrehozó különböző ágaiban. Ezzel együtt a szocializmusban rendszeresen nő a tudomány, a közoktatás, az irodalom, a művészet, az egészségügy területén működő dolgozók száma. A szocialista társadalomban az anyagi és szellemi kultúra minden vívmánya a nép közkincse, míg a kapitalizmusban főképpen a kizsákmányoló osztályok élvezik.

A Szovjetunióban már rég nincs munkanélküliség, míg az Egyesült Államokban 1950—1954 folyamán, egész évi munkanélküliségre átszámítva, a munkaképes lakosságnak atlag mintegy 10%-a munkanélküli volt.

A Szovjetunióban az improduktív munkaágakban dolgozó munkaképes lakosságnak majdnem a fele kulturális és egészségügyi területen dolgozik, ezzel szemben az Egyesült Államokban az improduktív munkaágakban dolgozóknak csak egyhetede van foglalkoztatva kulturális és egészségügyi területen.

A szocializmusban a nemzeti jövedelem növekedése a dolgozók jólétének növekedése szempontjából igen fontos fokmérő, mert a nemzeti jövedelemmel együtt növekszik a munkások, parasztok és értelmiségiek jövedelme. A kapitalizmusban a nemzeti jövedelem növekedése nem jelenti egyszersmind a dolgozók jólétének növekedését, mert a nemzeti jövedelemnek egyre növekvő részét sajátítják el a kapitalisták és a nagybir-

tokosok, s ugyanakkor a dolgozók részesedése a nemzeti jövedelemből egyre csökken.

A Szovjetunióban a nemzeti jövedelem, összehasonlító árak alapján számítva, 1945-től 1954-ig 3-szorosára nőtt. Az Egyesült Államokban a nemzeti jövedelem, összehasonlító árakban számítva, 1945-től 1954-ig csak 12%-kal növekedett.

A nemzeti jövedelem elosztása. A szocialista termelés folyamán keletkezett nemzeti jövedelem elosztásra kerül, s végeredményben a közfogyasztást és a szocialista felhalmozást szolgálja. A szocializmusban a kapitalizmussal ellentétben „a nemzeti jövedelem elosztása nem a kizsákmányoló osztályok és nagyszámú élősdi kiszolgálóik gazdagodása érdekében, hanem a munkások és parasztok anyagi helyzetének rendszeres javítása, s a városi és falusi szocialista termelés bővítése érdekében történik"[1].

A szocialista társadalomban a nemzeti jövedelem elosztása a következőképpen megy végbe: a nemzeti jövedelem először különféle jövedelem-formákat ölt azokban a termelési ágakban, ahol keletkezik, vagyis az anyagi termelés területén — a népgazdaság állami szektorában és szövetkezeti-kolhoz szektorában.

A népgazdaság állami szektorában keletkezett nemzeti jövedelem két fő részből áll. Egyik része, amely az anyagi termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló terméket képviseli, az állami termelőüzemekben dolgozó munkások és alkalmazottak munkabérének formáját ölti. Másik része a társadalmi szükségletre szolgáló termék, vagyis a tiszta jövedelem. Az állami termelési szektor tiszta jövedelme két fő formában jelentkezik: 1. az állami vállalatok tiszta jövedelme (az úgynevezett vállalati nyereség) formájában és 2. az állam központosított tiszta jövedelme (az úgynevezett „forgalmi adó", a nyereségbefizetés, a munkabér után társadalombiztosítási célokra eszközölt befizetés stb.) formájában.

A kolhozok közös gazdaságában keletkezett nemzeti jövedelem a kolhozok tulajdona, és szintén két fő részből áll: az egyik rész a közvetlen szükségletre szolgáló termék, a másik a társadalmi szükségletre szolgáló termék. A kolhozparasztok munkájával a kolhoz közös gazdaságában létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló termék természetbeni jövedelem és pénzjövedelem formáját ölti, s ezt munkaegységek szerint elosztják a kolhozparasztok között. Ezenkívül a kolhozparasztoknak az egyéni háztáji gazdaságban végzett munkájukból is van természetbeni és pénzjövedelmük. A kolhozparasztok által a közös

[1] *Sztálin.* A Központi Bizottság politikai beszámolója az ÖK(b)P XVI. kongresszusának. Lásd *Sztálin* Művei. 12. köt. Szikra 1950. 343 — 344. old.

gazdaságban létrehozott társadalmi szükségletre szolgáló termék a kolhoz tiszta jövedelme. Ennek egy részét a kolhoztermelés fejlesztésére, a kolhoz általános szükségleteinek és a kolhozparasztok anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére fordítják. A kolhozok közös gazdaságában létrejött tiszta jövedelem másik része az árrendszer és a jövedelemadó révén az állam központosított tiszta jövedelmévé változik. Ezen az úton a kolhozok részt vállalnak a városi és falusi termelés bővítését, a kultúra fejlesztését, az ország védelmi képességének erősítését stb. szolgáló közkiadásokból.

Az állam központosított tiszta jövedelmének összegében tehát nemcsak a munkásosztály társadalmi szükségletre végzett munkájának egy része testesül meg, hanem a kolhozparasztság társadalmi szükségletre végzett munkájának egy része is.

A kisipari termelőszövetkezetek dolgozóinak munkájával létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló termék munkájuk díjának formáját, a társadalmi szükségletre szolgáló termék pedig a kisipari termelőszövetkezetek tiszta jövedelmének formáját ölti. Ennek egy részét a termelés bővítésére és a szövetkezeti tagok szükségleteinek kielégítésére fordítják. Másik része a „forgalmi adó" és a jövedelemadó révén az állam központosított tiszta jövedelmévé változik.

Így jönnek létre a szocialista társadalomban a közvetlenül az anyagi termelés területén képződő jövedelem különböző formái. A nemzeti jövedelem egy része, amely a termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott közvetlen szükségletre szolgáló terméket alkotja, munka szerinti elosztásra kerül, s a termelésben foglalkoztatott munkások és alkalmazottak munkabérének, a kolhozparasztok egyéni jövedelmének, s a háziipari és kisipari szövetkezetekhez tartozó dolgozók munkadíjának formáját ölti. A nemzeti jövedelem másik része, amely a termelésben részt vevő dolgozók által létrehozott társadalmi szükségletre szolgáló terméket, vagyis a társadalom tiszta jövedelmét alkotja, a következő formákat ölti: az állami vállalatok tiszta jövedelme, a kolhozok és termelőszövetkezetek tiszta jövedelme, az állam központosított tiszta jövedelme. Ugyanakkor, mint már mondottuk, a vállalatok tiszta jövedelmének bizonyos része a nemzeti jövedelem elosztása folyamán az állam központosított tiszta jövedelmévé változik.

A nemzeti jövedelem további elosztása során, főképpen az állami költségvetés révén, a nemzeti jövedelem egy része az improduktív munkaágak és az ezekben foglalkoztatott dolgozók jövedelmévé alakul át.

A szocialista társadalomban az állam nagy összegeket for-

dít a társadalom különféle szükségleteinek kielégítésére: közoktatásra, egészségvédelemre, az államapparátus fenntartására, az ország védelmi képességének erősítésére stb.

A szocialista társadalom nem haladhat előre, ha nem halmoz fel évről évre, ha nem bővíti a társadalmi termelést. Enélkül nem fejleszthetné a termelőerőket, nem elégíthetné ki a lakosság növekvő szükségleteit. Ebből következik annak közgazdasági szükségessége, hogy a nemzeti jövedelem jelentős része az állam kezében összpontosuljon az említett célokra felhasznált pénzalap formájában. Ez az alap majdnem teljes egészében az állam központosított tiszta jövedelméből képződik. Csupán egészen jelentéktelen része áll abból, ami a lakosságtól folyik be (adók és kölcsönök). Az eszközöknek az állam kezében való összpontosításában és a társadalom szükségleteire való elosztásában a fő szerep az állami költségvetésnek jut.

A társadalom tiszta jövedelmének az a része, amelyet az állam szociális és kulturális szükségletekre és a közigazgatásra fordít, a tudományos, közoktatási, egészségügyi dolgozók, az államapparátusban dolgozók és katonák fizetésének formáját ölti. A városi és falusi lakosság kulturális és szociális szükségleteinek (közoktatás, egészségvédelem) jelentős részét ingyenesen, államköltségen elégítik ki. A kulturális és szociális szükségleteket szolgáló intézmények és vállalatok egy részének kiadásai úgy térülnek meg, hogy ezeknek az intézményeknek a lakosság megfizeti az általuk nyújtott szolgáltatásokat. Az állam a lakosságnak nyugdíjakat, segélyeket, ösztöndíjakat fizet ki, különféle kedvezményeket nyújt, és fizetéses szabadságban stb. részesíti a dolgozókat. Mindez növeli a munkások és alkalmazottak reálbérét és a parasztok reáljövedelmét.

Végeredményben a szocialista társadalom egész nemzeti jövedelme fogyasztási alapra és felhalmozási alapra oszlik.

A fogyasztási alap a nemzeti jövedelemnek az a része, amelyet a munkások, parasztok és értelmiségiek növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére fordítanak. A fogyasztási alap elsősorban abból a termékből képződik, amelyet a termelésben foglalkoztatott dolgozók közvetlen szükségletre végzett munkája hoz létre. Ezenkívül a fogyasztási alap jelentős részét az állam, a kolhozok és a szövetkezetek képzik, a szociális és kulturális célokra fordított társadalmi szükségletre szolgáló termékből. A fogyasztási alap növekedése a dolgozók által elért reáljövedelem növekedésének elengedhetetlen feltétele.

A munkások és parasztok és értelmiségiek jövedelme a szocializmusban állandóan és gyorsan növekszik, mégpedig a következő okok folytán: 1. a termelés szakadatlan bővülése lehe-

tővé teszi, hogy évről évre újabb dolgozókat vonjanak be a termelésbe a lakosság szaporodása révén, s ez a dolgozók összjövedelmének növekedésével jár együtt; 2. rendszeresen fejlődik a munkások és alkalmazottak szakképzettsége, emelkedik munkájuk termelékenysége, nő az átlagos keresetük, továbbá nő a kolhozparasztok átlagos jövedelme; 3. az állami költségvetés egyre nagyobb összegeket irányoz elő kulturális, közoktatási és egészségvédelmi célokra; 4. növekednek a dolgozók társadalombiztosítási, szociális ellátási juttatásai stb. Emellett a szocialista társadalomban a dolgozók reáljövedelme gyorsabban növekszik, mint a névleges (pénzbeni) jövedelem, mert az állam a fogyasztási cikkek árának leszállítására irányuló politikát folytat.

Az anyagi és kulturális életszínvonal állandó emelkedésének forrása — a termelés gyors és szakadatlan növekedése. A termelés ilyen mértékű növekedésének biztosításához a nemzeti jövedelem egy részét felhalmozási alappá kell változtatni.

A felhalmozási alap a szocialista társadalom nemzeti jövedelmének az a része, amelyet a városi és falusi szocialista termelés bővítésére és tökéletesítésére, a kulturális és szociális célokat szolgáló improduktív alapok, köztük a lakásalap növelésére és tartalékok képzésére fordítanak. Ilyenformán a felhalmozási alap biztosítja a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő fejlődéséhez és tökéletesedéséhez, s a nép jólétének további növekedéséhez szükséges anyagi feltételeket.

A Szovjetunió dolgozói, egyéni anyagi és kulturális szükségleteiknek a közvetlen szükségletre szolgáló termékből és a társadalmi szükségletre szolgáló termékből történő kielégítésére a nemzeti jövedelem körülbelül háromnegyed részét kapják meg. A nemzeti jövedelem fennmaradó részét a városi és falusi szocialista felhalmozásra fordítják.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista társadalom nemzeti jövedelme a társadalmi összterméknek az a része, amelyben a termelésben foglalkoztatott munkások, parasztok és értelmiségiek újonnan ráfordított munkája ölt testet. A szocializmusban a kapitalizmussal ellentétben az egész nemzeti jövedelem a dolgozóké.

2. A szocializmusban a nemzeti jövedelem jóval gyorsabban növekszik, mint a kapitalizmusban, mert a szocializ-

mus nem ismeri a kapitalizmusra jellemző termelési anarchiát, pazarlást, gazdasági válságokat, s biztosítja az anyagkészletek és a munkaerő tervszerű és ésszerű felhasználását. A nemzeti jövedelem növekedését biztosító tényezők: először, a társadalmi munka termelékenységének emelkedése, másodszor, az anyagi termelés különböző ágaiban foglalkoztatott dolgozók számának növekedése.

3. A nemzeti jövedelem elosztása a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfelelően történik, s a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség jövedelmének állandó növekedésére vezet. A dolgozók által elért jövedelem növekedésének fontos tényezői azok az eszközök, amelyeket az állam, a kolhozok, a szövetkezetek, a társadalmi szervezetek a lakosság szociális és kulturális szükségleteire fordítanak. A szocializmusban a nemzeti jövedelem növekedése a jólét növekedésének egyik fő mutatója.

4. A szocialista társadalom nemzeti jövedelme két részre oszlik: fogyasztási alapra, amelyet a nép állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére fordítanak, és felhalmozási alapra, amely a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő gyors fejlődéséhez és tökéletesedéséhez szükséges anyagi feltételeket teremti meg.

XXXVIII. FEJEZET

AZ ÁLLAMI KÖLTSÉGVETÉS, A HITEL ÉS A PÉNZFORGALOM A SZOCIALIZMUSBAN

A szocialista társadalom pénzügyei. A szocializmusban van árutermelés és áruforgalom, s ebből szükségszerűen következik, hogy a szocialista vállalatok termelését nemcsak természetbeni formában fejezik ki, hanem pénzformában (értékformában) is. A szocialista vállalatok, az állami vállalatok, a szövetkezetek és a kolhozok egyaránt, pénzt kapnak termékeikért, amit kiadásaik fedezésére (amortizációra, nyersanyag-, fűtőanyag- és segédanyag-beszerzésre, a munka díjazására stb.) és a termelés bővítésére használnak fel. A szocialista vállalatoknál tehát meghatározott pénzalapok képződnek és kerülnek felhasználásra. Ez a szocialista vállalatok gazdasági tevékenységének pénzügyi része.

A vállalatok pénzeszközeinek egy része befolyik az állami alapba, amelyet társadalmi szükségletek kielégítésére, a népgazdaság és a kultúra fejlesztésére központilag használnak fel. E központosított pénzalap képzése és elosztása az állami költségvetés lényege.

Pénzalapokat létesítenek a társadalmi biztosítás, továbbá a vagyon- és személyi biztosítás céljaira.

A vállalatok ideiglenesen szabad pénzeszközeit központilag mozgósítják és használják fel a hitel révén.

A pénzalapok képzésének és felhasználásának mindeme formái, sajátosságaik és különbözőségeik ellenére, szervesen összefüggenek, és egységes pénzügyi rendszert alkotnak. *A szocialista társadalom pénzügyei* a gazdasági kapcsolatoknak olyan rendszerét testesítik meg, amely a népgazdasági pénzalapok tervszerű képzésében, s a termelés szakadatlan növekedésének biztosítása, a nép anyagi és kulturális színvonalának állandó emelkedése és a szocialista állam erejének növelése érdekében való elosztásában jut kifejezésre. A szocialista társadalom pénzügyei az állami költségvetést, az állami vállalatok, a kolhozok, a kisipari és fogyasztási szövetkezetek pénzügyeit, az állami társadalombiztosítást, az állami vagyon- és személyi biztosítást, továbbá a hitel különböző formáit foglalják magukban.

A pénzügyek anyagi alapja a szocialista termelés. A pénzügyek rendszere az ipari és mezőgazdasági termelés növekedésére, az áruforgalom fejlődésére támaszkodik. Ugyanakkor a pénzügyek tevőlegesen hatnak a termelés és az áruforgalom fejlődésére.

A pénzügyek révén történik a társadalmi össztermék pénzformában való elosztása a szocialista termelés szektorai — az állami és a szövetkezeti-kolhoz szektor, az egyes termelési ágak és vállalatok, az ország körzetei, az egész társadalom és annak tagjai között. Emellett a pénzügyeknek az a rendeltetésük, hogy biztosítsák a szocialista gazdaság valamennyi erőforrásának lehető legésszerűbb felhasználását, előmozdítsák a gazdaságosság, az önálló elszámolás és a pénzügyi fegyelem megszilárdulását a népgazdaságban, és fokozzák a termelés rentabilitását. A szocialista állam a pénzügyek révén valósítja meg az egyes vállalatok és gazdasági ágak egész gazdasági tevékenységének rubel-ellenőrzését.

A szocialista állam költségvetése. A pénzügyek szocialista rendszerében a vezető helyet az állami költségvetés foglalja el. Az *állami költségvetés* a szocializmusban a szocialista termelés bővítését és az egész társadalom növekvő szükségleteinek kielé-

gítését szolgáló központosított pénzalap tervszerű képzésének és felhasználásának fő formája. Az állami költségvetés révén történik a nemzeti jövedelem jelentékeny részének elosztása. A költségvetésnek vannak bevételei (a pénzeszközök befolyása az államhoz központosított felhasználásra) és kiadásai (ezeknek az eszközöknek a társadalom szükségleteire fordítása). A költségvetési bevételek és kiadások terve — a szocialista állam pénzügyi tervének alapja.

Az állami költségvetés lényege a szocializmusban merőben más, mint a kapitalizmusban. A tőkés állam költségvetése a dolgozó tömegek még fokozottabb kizsákmányolására, a monopóliumok gazdagodására szolgáló eszköz, s a gazdaság militarizálására, a fegyverkezési versenyre használják ki. A szocialista állam költségvetése, a szocializmus gazdasági alaptörvényével összhangban, igen fontos tényező a békés gazdaság fejlődése, a termelőerők olyan növekedése szempontjából, amely az egész társadalom növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését szolgálja. „Most a jövedelem a dolgozók kezében marad, s részben a termelés bővítésére és a dolgozók újabb osztagainak a termelésbe való bevonására, részben pedig a munkások és parasztok jövedelmének közvetlen növelésére használják fel"[1].

Az állami költségvetés a szocializmusban a termelőeszközök társadalmi tulajdonának uralma következtében szorosan összefügg az egész népgazdasággal, s a szocialista gazdaság tervszerű fejlesztésének, a népgazdaság valamennyi ágában a termelési tartalékok ésszerű hasznosításának eszköze. A költségvetés a népgazdasági tervet tükrözi, ugyanakkor azonban a legmesszebbmenő hatással van annak teljesítésére. A költségvetés a szocialista állam kezében nélkülözhetetlen eszköz a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből következő népgazdasági arányok biztosításához. A szocialista állam a költségvetés révén mozgósítja a népgazdaság pénzeszközeit, a tervfeladatoktól, s azok teljesítésétől függően pénzeszközöket biztosít az egyes vállalatok és termelési ágak részére, ellenőrzi az egyes termelési ágak és vállalatok pénzgazdálkodását, ellenőrzi azt, hogy érvényesül-e a gazdaságosság.

Az állami költségvetés az egész szocialista népgazdaság fejlődésére támaszkodik. Mindenekelőtt elválaszthatatlanul összefügg az állami vállalatok pénzgazdálkodásával, jövedelmeikkel és kiadásaikkal. Az állami vállalatoknál létrejött társadalmi

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 354. old.

tiszta jövedelem túlnyomó része az állami költségvetésbe folyik be. A népgazdaság valamennyi ágának beruházásait, az állami vállalatok álló- és forgóalapjainak növekedését jórészt a költségvetés eszközeiből biztosítják. Nagy jelentősége van az állami költségvetés és a kolhozok közötti összefüggésnek. A kolhozok tiszta jövedelmének egy része a költségvetésbe folyik be, és ezt a részt közszükségletekre fordítják. Az állam a költségvetés révén pénzügyi segítséget nyújt a kolhozszektornak a termelés fejlesztéséhez, iskolákat, kórházakat és a kolhozparasztokat szolgáló más szociális és kulturális intézményeket tart fenn.

A Szovjetunió állami költségvetésében a *bevételi rész* fő forrása a társadalom tiszta jövedelme, mégpedig az a része, amelyik az állam központosított tiszta jövedelmét alkotja. 1954-ben a társadalom tiszta jövedelméből (a szocialista gazdaságból) származott a költségvetési bevételek 86%-a.

Az állam központosított tiszta jövedelme a következő formákban folyik be az állami költségvetésbe: az úgynevezett „forgalmi adóként", az állami vállalatok tiszta jövedelmének (nyereségének) befizetéseként, a munkabér után befizetett társadalombiztosítási járulékként, a kolhozok és más szövetkezetek jövedelemadóia formájában stb. A befizetések első és második formájából származik a Szovjetunióban az állami költségvetés bevételeinek túlnyomó része.

Az állami költségvetés egyik bevételi forrását alkotják azok az eszközök is, amelyek a lakosságtól folynak be a költségvetésbe adók és kölcsönök formájában. A lakosságra kivetett *adók* azt a formát jelentik, amelyben a társadalom tagjai egyéni jövedelmük egy részét a költségvetés céljaira átadják. A szocialista társadalomban a lakosságra kivetett adókat a kapitalizmustól eltérően közszükségletekre fordítják, s ezek az adók a dolgozók jövedelmének csak egészen kis részét jelentik. 1954-ben a lakosságtól befolyó adók a Szovjetunió költségvetési bevételeinek csupán 8,3%-át alkották. Azok a különféle juttatások és segélyek, amelyeket a lakosság a költségvetésből kap, többszörösen felülmúlják a befizetett adók összegét.

A Szovjetunióban a dolgozók egy része teljesen fel van mentve az adófizetés alól, s az adókulcs a jövedelem nagyságától függ. A parasztok által fizetett mezőgazdasági adó 1954-ben a költségvetési bevételek nem egészen 1%-a volt; 1954-ben a falusi lakosságra kivetett adót 1952-höz képest több mint 60%-kal csökkentették.

Az államkölcsön a szocialista társadalomban az a forma, amelyben az állam a lakosság eszközeit egy bizonyos időre igénybe veszi az egész társadalom szükségleteire. A dolgozók

a kölcsönjegyzéssel egyéni jövedelmük egy részét ideiglenes használatra önként átengedik az államnak. Ugyanakkor a kölcsön a dolgozók takarékoskodásának egyik formája, s a lakosságot nyeremények és kamatok formájában jövedelemhez juttatja. 1951—1954-ben a Szovjetunióban az állami költségvetés bevételeinek átlag több mint 5%-a származott ebből a forrásból.

A költségvetés *kiadási része* az állami finanszírozást, vagyis pénzeszközök visszatérülés nélküli kiadását jelenti, a következő fő célokra: 1. a népgazdaság fejlesztése, 2. szociális és kulturális intézkedések, 3. az államigazgatási szervek fenntartása és 4. az állam védelmi képességének biztosítása. A szovjet állam költségvetési eszközeinek zömét a népgazdaság finanszírozására, továbbá szociális és kulturális intézkedésekre fordítják. A háború utáni években ezekre a célokra használták fel a Szovjetunió állami költségvetési kiadásainak több mint kétharmadát.

A költségvetés révén történő finanszírozás a szovjet gazdaság fejlődésének egyik leghathatósabb tényezője. 1946-tól 1954-ig az állami költségvetés 1462 milliárd rubelt fordított a népgazdaságra. A költségvetési eszközöket a termelőeszközök termelésének elsősorban való növelésére, a nehézipar fejlesztésére, a mezőgazdaság fellendítésére, a közfogyasztási cikkek termelésének bővítésére használják fel. A szocialista állam költségvetése minden évben óriási összeget irányoz elő beruházásokra a gazdaság valamennyi ágában. A Szovjetunió állami költségvetése finanszírozza a nagyarányú új építkezéseket: új gyárak, bányák, villamoserőművek építését, új szovhozok létesítését, új gép- és traktorállomások, vasutak, közművek, lakóházak, iskolák, kórházak, szanatóriumok stb. építését. A költségvetési eszközök egy részét arra fordítják, hogy forgóeszközöket juttassanak a működő vállalatoknak azokon az eszközökön felül, amelyekkel erre a célra magából a vállalat tiszta jövedelméből rendelkeznek. A költségvetési eszközökből hozzák létre a népgazdaság terv szerinti vezetése és az ország védelme céljából szükséges állami anyagtartalékokat.

A költségvetési eszközök jelentős hányadát szociális és kulturális intézkedésekre fordítják, ami a nép anyagi és kulturális életszínvonalának rendszeres emelkedése szempontjából fontos forrást jelent. Az anyagi és kulturális életszínvonal emelése céljából a költségvetés terhére eszközöket folyósítanak a tudomány fejlesztésére, a közoktatásra, az egészségvédelemre, a sportra, nyugdíjakra, segélyekre stb.

A szocialista társadalomban a költségvetési eszközök egy

részét az államapparátus fenntartására fordítják, amely sokoldalú tevékenységet fejt ki a gazdasági és kulturális építés terén. A termelés bővítését és a nép növekvő szükségleteinek kielégítését szolgáló gazdaságosság parancsolóan írja elő a közigazgatási apparátus messzemenő olcsóbbá tételét. Ebből kiindulva a szocialista állam következetesen érvényesíti a közigazgatási apparátus racionalizálásának és a fenntartására fordított kiadások csökkentésének irányvonalát.

A költségvetési kiadások egy részét az ország védelmének erősítésére fordítják. A következetes békepolitikát folytató Szovjetunióban a Fegyveres Erőkre fordított kiadások a költségvetésnek viszonylag kis hányadát alkotják.

A szovjet állam csupán a háborút követő öt év folyamán (1946-tól 1950-ig) 524,5 milliárd rubelt, az ötödik ötéves terv négy éve alatt (1951-től 1954-ig) pedig 512,5 milliárd rubelt fordított a költségvetésből szociális és kulturális célokra.

A Szovjetunió államigazgatási szerveinek fenntartására 1932-ben a költségvetési eszközök 4,2%-át, 1940-ben 3,9%-át, 1953-ban 2,8%-át fordították, az 1955. évi költségvetésben pedig a költségvetési eszközök 2,2%-át irányozták elő erre a célra.

Honvédelemre az 1955. évi költségvetés a költségvetési kiadások 19,9%-át irányozta elő, ugyanakkor, amikor az Egyesült Államokban a katonai kiadások az 1954—1955. költségvetési évben az egész költségvetésnek hozzávetőleg kétharmadát alkották.

A szocialista társadalomban az állami költségvetés a népgazdaság szakadatlan fellendülése alapján állandóan növekszik. Ugyanakkor a nemzeti jövedelem gyors és szakadatlan növekedése azt jelenti, hogy az állami költségvetésbe befolyó része is állandóan nő. Így például a Szovjetunió 1954. évi állami költségvetésének bevételei több mint háromszorosan felülmúlták az 1940-es költségvetés bevételeit. A Szovjetunió állami költségvetésének egyensúlya mindig biztosítva van. A tőkés országok költségvetései rendszerint hiánnyal zárulnak. A Szovjetunióban nemcsak hogy költségvetési hiány nincs, hanem a bevételek állandóan jelentősen felül is múlják a kiadásokat.

A költségvetés végrehajtása közvetlenül függ a termelés menetétől, az áruk realizálásától, a termelési és forgalmi költségek csökkenésétől és a felhalmozás növekedésétől, tehát attól, hogy mennyire használják ki a népgazdaságban a termelés rejtett tartalékait, és mennyire alkalmazzák az önálló elszámolást. Ugyanakkor a költségvetés előmozdítja e tartalékok felkutatását és hasznosítását, s a termelés rentabilitásának növekedését.

A pénzügyi szerveknek a költségvetés végrehajtása során meg kell valósítaniok a gazdasági tervek teljesítésének, a gazdaságosság és a pénzügyi fegyelem betartásának rubel-ellenőr-

zését. Ez az ellenőrzés a költségvetési befizetések összegének megállapításánál és a költségvetéssel szembeni kötelezettségek teljesítésének felülvizsgálata során egyaránt érvényesül. A pénzügyi szervek megvizsgálják a vállalatok és szervezetek gazdasági tevékenységét, feltárják a hiányosságokat, ellenőrzik, hogy mennyire van biztosítva az állami eszközök óvása és helyes felhasználása, milyen állapotban van a vállalatok könyvvitele és pénzügyi számvitele, harcolnak a fölösleges költekezés ellen. Gyakran aszerint utalnak ki eszközöket a gazdasági szervezeteknek, hogy milyen jól dolgoznak.

A Szovjetunió állami költségvetése magában foglalja: 1. *az össz-szövetségi költségvetést* és 2. *a szövetségi köztársaságok* állami *költségvetéseit*, amelyek a) a köztársasági költségvetésekből és b) a helyi költségvetésekből tevődnek össze. A vezető helyet az egész költségvetési rendszerben az össz-szövetségi költségvetés foglalja el, amely a költségvetési források zömét összpontosítja. A költségvetésnek ez a felépítése a Szovjetunió állami berendezéséből következik, s lehetővé teszi a demokratikus centralizmus elvének és a soknemzetiségű szocialista államban követendő helyes nemzetiségi politikának a megvalósítását. A Szovjetunió állami költségvetése egy évre készül, és a Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetje törvénybe iktatja. A szövetségi köztársaságok költségvetéseit az illető köztársaságok Legfelsőbb Szovjetjei hagyják jóvá.

A pénzeszközök központosított elosztása részben az állami társadalombiztosítás és az állami vagyon- és személyi biztosítás rendszere révén valósul meg.

Az állami társadalombiztosítás a munkások, alkalmazottak és családtagjaik anyagi biztosításának formája ideiglenes vagy állandó munkaképtelenség esetére. Ide tartoznak az ingyenes orvosi kezelés, üdülők, szanatóriumok, kórházak fenntartása stb. A Szovjetunióban a munkások és alkalmazottak társadalombiztosítását a szakszervezeti szervek intézik az állam, illetve a megfelelő szövetkezeti szervezetek költségére. A társadalombiztosítás eszközeinek forrása a társadalom tiszta jövedelme, illetve ennek a vállalatok, szervezetek és intézmények által befizetett járulék formájában jelentkező része, amelyet a munkások és alkalmazottak munkabérösszegének meghatározott százalékában számítanak ki (munkabér utáni járulékbefizetés). Az állami társadalombiztosítás eszközeit, ezek bevételi és kiadási részét egyaránt, az állami költségvetés foglalja magában, és a szakszervezetek használják fel. A társadalombiztosítási kiadások szüntelenül és gyors ütemben növekednek. Összegük 1954-ben több mint 2,9-szeresen múlta felül az 1940. évi színvonalat.

Az állami vagyon- és személyi biztosítás az állampolgarokat, vállalatokat és szervezeteket ért elemi csapások és balesetek által okozott kár megtérítésének és megelőzésének for-

mája. A vagyon- és személyi biztosítás a Szovjetunióban állami monopólium, s biztosítási szervek bonyolítják le, amelyek alapjában a lakossággal, a kolhozokkal és a szövetkezetekkel kötnek biztosítást. A biztosítási alapok nagyrészt a lakosság, s a különböző vállalatok és szervezetek által befizetett biztosítási díjakból származnak.

A hitel a szocializmusban. A szocialista társadalom egyik gazdasági eszköze a hitel. A hitel szükségessége a szocializmusban az árutermelés és a pénzgazdaság fennállásából, a pénz mint fizetési eszköz funkciójának fejlődéséből következik. A szocialista gazdaság feltételezi az ország egész fizetési forgalmának a hitel messzemenő fejlesztésével történő megszervezését. Ennél óriási jelentőségre tesz szert az ideiglenesen felszabaduló pénzeszközök ésszerű felhasználása az egész népgazdaság viszonylatában. A népgazdaságban egyrészt ideiglenesen szabad pénzeszközök képződnek, másrészt pedig a szocialista vállalatoknak ideiglenesen az eredetileg tervezettnél több eszközre lehet szükségük.

Ennek mindenekelőtt az az oka, hogy a szocialista vállalatok eszközeinek körforgása során a termékek realizálásából származó összegek beérkezésének és a termelési kiadások fedezésének időpontja nem esik egybe. A vállalatok eszközeinek egy része állandóan pénz formájában van, ezt a pénzt azonban meghatározott időközönként kell kiadni. A termékek realizálásának arányában felhalmozódnak a nyersanyag- és fűtőanyag-beszerzésre szánt pénzeszközök, mert ezeknek az anyagoknak a készletét időszakonként kell megújítani. A munkabéralap a termékek realizálásával fokozatosan halmozódik fel, munkabért viszont rendszerint havonta két ízben fizetnek. Az amortizációs alap rendszeresen felhalmozódik pénzformában, viszont ezt a pénzt új gépek beszerzésére, berendezések vásárlására, építkezésre vagy a meglevő épületek általános tatarozására csak bizonyos idő eltelte után adják ki. A vállalat tiszta jövedelmét csak akkor fordítják új beruházásokra, amikor ehhez már elegendő pénz gyűlt össze. Ilyenformán az állami vállalatok ideiglenesen szabad pénzeszközökkel rendelkeznek. Ideiglenesen szabad pénzeszközök a kolhozokban is vannak. Ilyenek a pénzjövedelemből az oszthatatlan alapba befizetett összegek, amelyeket csak később költenek el, továbbá az a pénzjövedelem, amelyet még nem osztottak el a kolhozparasztok között stb. A költségvetés végrehajtása folyamán ideiglenesen szabad pénzeszközök keletkeznek olyan formában, hogy a bevételek felülmúlják a kiadásokat, maradványok mutatkoznak a költségvetési szervek és a költségvetés bizonyos különleges rendeltetésű eszközeinek folyószám-

láin. A dolgozók jövedelmének növekedése szintén azzal jár, hogy egyre jelentősebb szabad pénzeszközökkel rendelkeznek. Ugyanakkor a szocialista vállalatoknál és gazdasági szervezeteknél időnként előfordul, hogy ideiglenesen pénzeszközökre van szükségük, például idényjellegű kiadásokra, nyersanyag begyűjtésére stb.

Ilyenformán közgazdasági szempontból szükségessé válik a hitel. A hitel szorosan összefügg a szocialista vállalatok eszközeinek körforgásával, s egyik eszköze a megvalósulásának.

A *hitel* a szocializmusban az a forma, amelyben az állam az ideiglenesen szabad pénzeszközöket mozgósítja, s a visszafizetés feltételével tervszerűen a szocialista gazdaság szükségleteinek kielégítésére használja fel. A szocializmusban a kapitalizmussal ellentétben nincs kölcsöntőke; a hitelrendszerbe bekerülő eszközök túlnyomó része a vállalatok társadalmi tulajdona, fennmaradó része pedig a dolgozók egyéni tulajdona. Ezeket az eszközöket a szocialista vállalatok és a dolgozók szükségleteinek kielégítésére használják fel. A hitelt a szocializmusban terv alapján bonyolítják le. Az állam a szocialista népgazdaság szükségleteivel összhangban *hitelterveket* állít össze, amelyekben megjelöli a hitel nagyságát, forrását és célját. A hitelterv a népgazdasági tervet tükrözi, s az a rendeltetése, hogy előmozdítsa a népgazdasági terv teljesítését.

A szocialista társadalomban az ideiglenesen szabad pénzeszközöket az állami hitelintézetek: a bankok és a takarékpénztárak mozgósítják. Az önálló elszámolás alapján működő vállalatok kötelesek pénzeszközeiket az Állami Bank által nyitott folyószámlán tartani. A kolhozok vagy az Állami Bankban, vagy a takarékpénztárakban folyószámlán helyezik el pénzeszközeiket. A szocialista vállalatok pénzfelhalmozásai (például az állami vállalatok új építkezésre történő befizetései, a kolhozok oszthatatlan alapjai stb.) szintén külön bankokban összpontosulnak. Az Állami Bankban őrzik a költségvetés szabad eszközeit, s az Állami Bankban vannak az állami intézmények, a szakszervezetek, a biztosító szervek stb. pénzeszközei.

A hitel az a forma, amelyben az állami takarékpénztárak betétgyűjtő tevékenysége révén a lakosság szabad pénzeszközeit mozgósítják.

A bankhitel rövid- vagy hosszúlejáratú: a *rövidlejáratú* hitel az állami vállalatok, a kolhozok és más szövetkezetek forgóeszközeinek kiegészítésére szolgál; a *hosszúlejáratú* hitel főképpen a beruházási szükségleteket elégíti ki. Az állam hosszúlejáratú hitel formájában segítséget nyújt kolhozoknak és szövetkezeteknek (gazdasági jellegű beszerzésekre), valamint egyes

dolgozóknak (egyéni lakásépítkezésre, kolhozparasztoknak tehénvásárlásra stb.). A kolhozok és szövetkezetek hosszúlejáratú hiteleinek egyik forrása saját felhalmozásuk is. Az állami vállalatok az államtól beruházási célokra visszatérítési kötelezettség alá nem eső költségvetési finanszírozás formájában eszközöket kapnak, a beruházásokhoz szükséges eszközök egy részét pedig saját erőforrásaikból: az amortizációs alapból és a vállalat tiszta jövedelméből teremtik elő.

A vállalatok és gazdasági szervezetek a tervnek megfelelően közvetlen bankhitel formájában kölcsönöket kapnak. Minden vállalat kizárólag a banktól kaphat kölcsönt. A Szovjetunióban nincs kereskedelmi hitel, vagyis a vállalatok nem adhatnak egymásnak hitelbe árukat. A kereskedelmi hitel megengedése arra vezetne, hogy meggyengülne a bankoknak a vállalatok gazdasági tevékenysége fölött gyakorolt ellenőrzése, lehetővé tenné az eszközök terv és ellenőrzés nélküli újraelosztódását a vállalatok között. A bank meghatározott gazdasági műveletekre, például idényszerű nyersanyag-begyűjtésre, ideiglenes félkész- vagy készgyártmány-készletek létesítésére kölcsönt nyújt a vállalatoknak. A hitelezésnek ez a formája biztosítja a bankhitel, a termelési folyamat és a forgalmi folyamat közötti közvetlen kapcsolatot.

A bank közvetlen rövidlejáratú hitelt a következő sarkalatos elvek alapján nyújt a vállalatoknak és gazdasági szervezeteknek: 1. a kapott kölcsönt meghatározott időn belül vissza kell fizetni, 2. a kölcsönnek célkölcsön jellegűnek kell lennie, 3. a bank által nyújtott kölcsön fedezetéül csak anyagi értékek szolgálhatnak. A visszafizetés és a határidő követelménye arra ösztönzi a gazdasági szervezeteket és vállalatokat, hogy meggyorsítsák az eszközök forgási sebességét, s a bank részéről elősegíti a rubel-ellenőrzést. Az a követelmény, amely szerint a hitel fedezetéül csak meghatározott anyagi értékek szolgálhatnak, lehetővé teszi, hogy a bank ellenőrizze a hitel helyes, a célnak megfelelő felhasználását, s a hitelt egybekapcsolja az anyagkészletek mozgásával.

A bankok a letétek után meghatározott kamatot fizetnek, a kölcsön után pedig a letéti kamatnál valamivel magasabb kamatot számítanak fel. A *kamat* a szocialista társadalomban a vállalat tiszta jövedelmének az a része, amelyet a kölcsönvett pénzeszközök ideiglenes használatáért fizet. A kapitalizmussal ellentétben, ahol a kamatláb spontán módon, a konkurrencia nyomán alakul ki, a szocialista gazdaságban a kamat nagyságát az állam állapítja meg terv szerint. Az állam a kamat megállapításánál abból indul ki, hogy biztosítani kell az egyes válla-

latok és szervezetek anyagi érdekeltségét szabad pénzeszközeiknek bankokban való elhelyezésében, s ugyanígy saját és kölcsönvett eszközeiknek legcélszerűbb és leggazdaságosabb felhasználásában.

A szocializmusban a hitel a vállalatok eszközeinek, a vállalatok közötti elszámolásoknak ésszerű megszerzésével függ össze. A szocialista társadalomban messzemenően alkalmazzák a *készpénzkímélő elszámolást.* A bankok az egyes vállalatok és szervezetek közötti pénzelszámolásokat úgy bonyolítják le, hogy a számlatulajdonos megbízása alapján a feltüntetett összeget az egyik vállalat vagy szervezet számlájáról átvezetik a másiknak a számlájára. Az elszámolási és hitelfunkciók terv szerinti központosítása lehetővé teszi a Szovjetunióban, hogy óriási, a kapitalizmus számára elérhetetlen méretekben alkalmazzák a belső kliring-elszámolást, vagyis a gazdasági szervezetek kölcsönös követeléseinek beszámítását. A Szovjetunióban a készpénzelszámolást a vállalatok között csak a kisebb kifizetéseknél alkalmazzák. A készpénzkímélő elszámolás fejlődése helyettesíti a készpénzt a gazdasági forgalomban, s ilyenformán csökkenti a népgazdaság forgalmának lebonyolításához szükséges készpénz mennyiségét. A készpénzkímélő elszámolás meggyorsítja a pénzeszközök és a társadalmi össztermék forgalmát, s hozzájárul a pénz értékállóságának növekedéséhez.

Az állami vállalatoknak nyújtott hitel nagy jelentőségű a termelés megszervezése szempontjából. A vállalatok forgóeszközeinek jelentős részét hitel révén képezik. A hitel előmozdítja a szocialista termelés növekedését, az eszközök ésszerű felhasználását és forgási sebességének meggyorsulását, a termelés önköltségének csökkenését és a termelés rentabilitásának növekedését.

A hitel a szocializmusban hathatós eszköz, amelynek segítségével az állam megvalósítja a vállalatok és gazdasági szervezetek tevékenységének rubel-ellenőrzését. A hitelezés egybekapcsolódik a vállalat pénzügyi helyzetének előzetes és utólagos ellenőrzésével. Ugyanakkor a hitelszervek ellenőrzik a bevételi és felhalmozási tervek teljesítését, a saját és a kölcsönvett forgóeszközök rendeltetésük szerinti felhasználását stb. Kölcsönnyújtás esetén a hitelszervek megvizsgálják, hogyan használja fel a vállalat saját eszközeit, hogyan tartja be a fizetési fegyelmet, mennyire szilárd a vállalat pénzügyi alapja ahhoz, hogy hitelt vehessen igénybe. A hitelszervek lépéseket tesznek a vállalatok fizetési fegyelmének és önálló elszámolásának megszilárdítása, a gazdaságosság fokozása érdekében.

A bankok a szocialista társadalomban. A bankügy a Szov-

jetunióban a szocialista állam kezében összpontosul. A szocializmusban a *bankok* állami szervek, amelyek a szocialista gazdaság fejlődése érdekében tervszerűen intézik a vállalatok hitelellátását, a beruházások finanszírozását, a népgazdasági elszámolásokat és fizetéseket. Eszerint a szocializmusban a bankok megtartották ugyan a régi formát, de lényegük a tőkés bankokéhoz képest megváltozott.

A Szovjetunió bankrendszere a Szovjetunió Állami Bankjából és különleges állami beruházási bankokból áll. A bankrendszerben a vezető szerep az Állami Banké.

A Szovjetunió *Állami Bankja* jegybank, rövidlejáratú hiteleket folyósító bank és az ország elszámolási központja. Funkciói a következők:

Először, *szabályozza a pénzforgalmat,* az országban levő készpénz mozgását, a Szovjetunió kormánya által megállapított terv alapján és módon pénzt von ki a forgalomból és *pénzt bocsát ki.*

Másodszor, intézi a népgazdaság *pénztárának* teendőit, vagyis pénztáraiban összpontosítja a szocialista vállalatok, állami és társadalmi szervezetek készpénzét, és a folyó kifizetésekre készpénzt utal ki számukra.

Harmadszor, *rövidlejáratú hitelt* nyújt a népgazdaság valamennyi ágában az önálló elszámolás alapján működő vállalatoknak és gazdasági szervezeteknek (az építőszervezetek kivételével).

Negyedszer, *elszámolási központ,* vagyis megszervezi és lebonyolítja az ország vállalatai, intézményei és szervezetei közötti pénzelszámolásokat.

Ötödször, intézi *a költségvetés végrehajtásának pénztári teendőit:* bevételezi az állami költségvetésbe történő befizetéseket, szigorúan meghatározott rendeltetéssel és a megfelelő költségvetési előirányzat keretében kiutalja a költségvetési eszközöket, nyilvántartja a költségvetés bevételeit és kiadásait.

Hatodszor, őrzi az ország *valutaalapjait,* és lebonyolítja a Szovjetuniónak más országokkal folytatott kereskedelmi és egyéb gazdasági műveleteiből eredő nemzetközi elszámolásokat; ezeknek az elszámolásoknak egy része a Szovjetunió külkereskedelmi bankja (a Vnyestorgbank) révén történik.

A Szovjetunió Állami Bankja a világ legnagyobb bankja. Fiókjai vannak a köztársasági, határterületi és területi központokban, s úgyszólván az ország minden kerületi központjában. Az Állami Bank az elszámolási számlák útján történő elszámolások megszervezése és a hitelműveletek révén tölti be az állam azon igen fontos szervének szerepét, amelynek feladata

az egyes vállalatok és szervezetek pénzügyi-gazdasági tevékenységének rubel-ellenőrzése. Az Állami Bank által lebonyolított készpénzkímélő elszámolások az országban működő vállalatok és gazdasági szervezetek fizetési forgalmának túlnyomó részét felölelik.

A *beruházási bankok* a szocialista gazdaság egyes ágait látják el. Fő funkciójuk az, hogy finanszírozzák és hosszúlejáratú hitellel lássák el az illető gazdasági ág beruházásait. Minden pénzeszköz, amelyet a terv beruházásokra irányoz elő, a megfelelő bankokban összpontosul. Ezek a bankok intézik az építkezéssel kapcsolatos elszámolásokat, kiutalják az építkezéshez szükséges eszközöket, és ellenőrzik azok terv szerinti felhasználását.

A Szovjetunióban a következő beruházási bankok működnek: az állami ipari, közlekedési és hírközlési vállalatok és építőszervezetek beruházásainak finanszírozását intéző bank (*Prombank*); az állami mezőgazdasági és erdőgazdasági vállalatok és szervezetek beruházásainak finanszírozását, a kolhozok és a falusi lakosság hosszúlejáratú hitelellátását intéző bank (*Szelhozbank*); a kereskedelem és a szövetkezetek beruházásainak finanszírozását intéző bank (*Torgbank*); a kommunális és a lakásépítkezés finanszírozásának Központi Bankja (*Cekombank*), valamint a helyi szerveknek alárendelt helyi kommunális bankok.

A bankok rubel-ellenőrzést gyakorolnak a termelés és a forgalom fölött, s ezzel elősegítik a gazdaságosság fokozódását és az önálló elszámolás megszilárdulását. Ez az ellenőrzés úgy valósul meg, hogy, először, olyan műveleteket finanszíroznak és látnak el hitellel, amelyeket a terv előír, s ezt a terv teljesítésének előrehaladásától teszik függővé; másodszor, a tervfeladatok teljesítése határidejének lejártával megkövetelik a kölcsön visszafizetését; harmadszor, az eszközök felhasználási rendjének megszegése és a visszafizetési határidő elmulasztása esetén megfelelő szankciókat alkalmaznak (például magasabb kamat és a további hitel megvonása).

A vállalatok gazdasági tevékenységének megjavítása és a gazdaságosság szigorú érvényesítése érdekében arra van szükség, hogy a bankok tovább fokozzák a termelés rubel-ellenőrzését, és erélyesen lépjenek közbe azoknál a vállalatoknál, amelyek rosszul gazdálkodnak.

Az önálló elszámolás megszilárdítása és a rubel-ellenőrzés fokozása szempontjából nagy jelentőségű az a körülmény, hogy az Állami Bank nem egyformán jár el a jól dolgozó és a rosszul dolgozó vállalatok hitelellátása terén. Azokkal a vállalatokkal szemben, amelyek nem teljesítik az önköltségcsökkentéssel kapcsolatos feladatokat, adósak maradnak a felhalmozási tervek teljesítésével, nem őrzik meg saját forgóeszközeiket szigorúbb, egészen a további hitelezés beszüntetéséig, a korábban folyósított kölcsönök határidő előtti visszakövetelésééig stb. terjedő hitelezési

és elszámolási rendszert alkalmaznak. Ugyanakkor a jól dolgozó vállalatoknak a hitelezésnél számos kedvezményt biztosítanak, többek között a kölcsönösszeg növelése formájában. Ez a megkülönböztetett elbánás növeli a bankok által gyakorolt rubel-ellenőrzés szerepét, mert a vállalatok munkájának megjavítására és a gazdaságosság érvényesítésére ösztönöz.

A bankok önálló elszámolás alapján működnek. A bank tiszta jövedelme az az összeg, amellyel a befolyt kamatok a kifizetett kamatokat és a bankapparátus fenntartására fordított kiadásokat meghaladják.

A szocialista gazdaság fejlődése és a hitelviszonyok fejlődése alapján növekszik a bankok forgalma. 1954 végén az Állami Bank által a népgazdaságnak folyósított hitel összege 190 milliárd rubel, 3,4-szer annyi volt, mint 1940 megfelelő időszakában.

Az *állami takarékpénztárak* betéteket fogadnak el az egyes állampolgároktól, a kolhozoktól és a társadalmi szervezetektől, s a betétek után meghatározott kamatot fizetnek, továbbá szolgálatokat tesznek a dolgozóknak különböző elszámolások lebonyolításával, mint a közművek díjainak kiegyenlítése, a lakbérfizetés stb.

Mint már mondottuk, a lakosság takarékbetéteinek állandó növekedése arra mutat, hogy a dolgozók anyagi jóléte szakadatlanul fokozódik. 1954 végén a lakosság takarékbetéteinek összege az 1950. évi 18,5 milliárd rubellel szemben elérte a 48,4 milliárd rubelt. A takarékpénztárak bonyolítják le az államkölcsönökkel kapcsolatos műveleteket is: a nyeremények és a kamatok kifizetését.

A pénzforgalom a szocializmusban. A szovjet pénz aranyjel, általános ekvivalens. Mint már említettük, a szovjet pénz értékállóságát mindenekelőtt az biztosítja, hogy az állam kezében óriási árutömeg van, amely rögzített áron kerül forgalomba. Ezenfelül a szovjet valutának aranyfedezete is van. A szocialista termelés és áruforgalom állandó növekedése szilárd alapja a szovjet pénznek. A szovjet rubel vásárlóerejének növekedése szempontjából nagy jelentősége van a termelési önköltség és a forgalmi költségek csökkenésén, valamint az árumennyiség növekedésén alapuló árleszállításnak.

A szovjet pénz 10, 25, 50 és 100 rubeles címletű bankjegy formájában van forgalomban. A bankjegyek fedezetéül arany, egyéb nemesfémek és a Szovjetunió Állami Bankjának más aktívái szolgálnak. A bankjegyeken kívül 1, 3 és 5 rubel címletű kincstári jegyek és fémből készült kiscímletű váltóérmék vannak forgalomban.

A szovjet pénz azzal a feltétellel töltheti be normálisan az aranyjel szerepét, ha mennyisége összhangban van a népgazda-

ság forgalmi eszközökben és fizetési eszközökben mutatkozó tényleges szükségleteivel.

A szocialista gazdaságban a pénzforgalom annak a gazdasági törvénynek megfelelően bonyolódik le, amely szerint az áruforgalomhoz szükséges pénz mennyiségét a forgalomban levő áruk árösszege és a pénz forgási sebessége határozza meg. Az áruforgalomban alkalmazott készpénzkímélő elszámolások csökkentik a pénzszükségletet. A társadalom számára valamely meghatározott időszakban a forgalomhoz szükséges pénz mennyisége függ továbbá az abban az időszakban esedékes folyó készpénzfizetések összegétől. A szocialista gazdaságban az ilyen fizetések közé tartoznak a munkabérkifizetés, a munkaegységek után járó pénzjövedelem kifizetése, a nyereménykifizetések és egyebek. A lakosság folyó fizetései közé tartoznak: a lakbérfizetés, az adófizetés, a betétek és mások.

Eszerint a szocialista gazdaságban a forgalomhoz szükséges pénz mennyiségét a készpénzért realizált áruk árösszege, a pénzegységek forgási sebessége és a folyó készpénzfizetések összege határozza meg.

A pénzforgalom normális funkcionálása a népgazdaság tervszerű fejlődésének fontos feltétele. A szocialista állam a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényére támaszkodva és a pénzforgalom gazdasági törvényét felhasználva, a népgazdaság egészének tervezésével szoros kapcsolatban tervezi az ország pénzforgalmát. A Szovjetunióban a bankjegy-kibocsátás szigorúan központosítva van, a pénzt a Szovjetunió Állami Bankja bocsátja ki, s az újabb kibocsátást, vagyis a forgalomban levő pénz mennyiségének növelését az Állami Bank a kormány rendeletére hajtja végre. Az Állami Bank által kiutalt készpénz zöme a tervnek megfelelően bérkifizetésre, a munkaegységek után járó készpénz kifizetésére, továbbá a kolhozparasztoktól begyűjtött és felvásárolt mezőgazdasági termékek megfizetésére szolgál. Másrészt a fő eszköz, amelynek révén a készpénz visszatér a bankba — a kereskedelmi szervezetek bevétele, amiből az Állami Bank pénztári bevételeinek több mint négyötöde származik, továbbá a közműveknek, a közlekedésnek és a hírközlésnek a bankba naponta befizetett bevétele.

Az Állami Bank ezenkívül kamat- és nyereménykifizetésre, a törlesztett államkölcsön-kötvények kifizetésére, nyugdíj- és segélyfizetésre, biztosítási térítésekre, kisebb számlák kifizetésére stb. is utal ki készpénzt. Az Állami Bankhoz rendszeresen befolynak az adó- és egyéb költségvetési bevételek, a takarékbetétek, biztosítási díjak stb. Ily módon az Állami Bank pénztárain keresztül szünet nélkül áramlik a pénztömeg.

Az a mennyiségi arány, amely egyfelől a lakosság pénzjö-

vedelme, másfelől az áruforgalom és a lakosságnak nyújtott megfizetett szolgáltatások között áll fenn, a pénzforgalmat befolyásoló egyik lényeges tényező. Ennek az aránynak felfedése, s a népgazdasági tervben egyfelől a lakosság pénzjövedelmének növekedése, másfelől az elhelyezésre kerülő árutömeg és a megfizetett szolgáltatások közötti megfelelő arány biztosítása céljából — elkészítik a lakosság pénzbevételeinek és pénzkiadásainak mérlegét. Ebben a mérlegben a lakosságnak a tervidőszak alatt várható minden bevételét és kiadását figyelembe veszik. A pénzforgalom alakulásának meghatározott arányai, amelyeket a népgazdasági terv egyes elemei (a béralap, az áruforgalom, az állami költségvetés és egyebek) szerint állapítanak meg, lehetővé teszik a pénzforgalom terén a szükséges tervfeladatok kitűzését.

Fontos eszköze a pénzforgalom tervezésének az Állami Bank pénztári terve, amelyet a kormány hagy jóvá. A *pénztári terv* az Állami Bank rendszeréhez tartozó minden egyes intézmény pénztári forgalmának terve. Szerepel benne minden készpénztétel, amely a tervidőszak alatt az Állami Bankba előreláthatólag befolyik, és a bank minden pénztári kiadása. A pénztári tervet a lakosság pénzbevételeinek és pénzkiadásainak mérlegét figyelembe véve állítják össze. Tehát a pénztári terv figyelembe veszi a kiskereskedelmi áruforgalom és a mezőgazdasági termékbegyűjtés méreteit, a munkások és alkalmazottak bérének összegét, s a bank bevételeinek és kiadásainak méreteit meghatározó többi tényezőt. A pénztári terv a pénz kibocsátását és a forgalomból való kivonását attól az aránytól függően irányozza elő, amelyben a készpénz az Állami Bank pénztáraiba országszerte befolyik, illetve onnan kiadásra kerül.

Az Állami Bank az ország pénzforgalmát a hitelterv révén is szabályozza.

A pénzforgalom terv szerinti megszervezése lehetővé teszi, hogy növeljék vagy csökkentsék a készpénz mennyiségét, s hogy az ország minden egyes kerületében és az egész országban mindenkor annyi készpénz legyen, amennyi a forgalom lebonyolításához szükséges. Ezen az úton biztosítják a pénzforgalom egyre fokozottabb kiegyensúlyozottságát.

A Szovjetunió pénzrendszerének megszilárdulása szempontjából óriási jelentősége volt az 1947 végén végrehajtott pénzreformnak. A pénzreform abban állt, hogy a háború idején bizonyos mértékig elértéktelenedett régi pénzt meghatározott feltételek mellett új, 1947-es mintájú teljesértékű pénzre váltották be. A tőkés országokban végrehajtott pénzreformokkal ellentétben, amelyeket a dolgozók helyzetének rosszabbodása árán való-

sítanak meg, a szovjet pénzreformot a dolgozók érdekében hajtották végre. A munkások és alkalmazottak munkabére a pénzreform után is változatlan maradt, de most már új, teljesértékű pénzben fizették ki. A pénzreformmal együtt árleszállítás is volt. A pénzreform a pénzforgalom terén felszámolta a háború következményeit, visszaállította a teljesértékű szovjet rubelt, fokozta a pénz népgazdasági jelentőségét, megkönnyítette az áttérést az egységes árakon történő, jegyrendszer nélküli kereskedelemre, emelte a munkások és alkalmazottak reálbérét, s a kolhozparasztság reáljövedelmét.

A pénzforgalom rendezése, a közszükségleti cikkek termelésének fokozódása, a kiskereskedelmi áruforgalom növekedése és az árleszállítás következtében a rubel vásárlóereje megnőtt, árfolyama emelkedett. A szovjet kormány 1950 március 1-én hivatalosan felemelte a rubel árfolyamát, s ettől kezdve a rubel árfolyamát nem a dollár alapján számították, amelynek alapján 1937-ben megállapították, hanem közvetlenül aranyalapon, a rubel aranytartalmának megfelelően.

A szocialista gazdaságban *állami valutamonopólium* van, vagyis a más államokkal történő minden elszámolás, a külföldi valuta vásárlása, eladása és őrzése a szocialista állam kezében összpontosul. Az állami valutamonopólium és a külkereskedelmi monopólium a szovjet valutát függetleníti a tőkés piac konjunktúraváltozásaitól. Ez a függetlenség a Szovjetunió aranytartalékainak növekedése és aktív kereskedelmi és fizetési mérlege következtében egyre szilárdabb alapokon nyugszik.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista társadalom pénzügyei az állami költségvetést, a szocialista vállalatok pénzügyeit, az állami társadalombiztosítást, az állami vagyon- és személyi biztosítást, valamint a hitel különböző formáit foglalják magukban.

2. Az állami költségvetés a közszükségletek kielégítésére szolgáló központosított pénzalap tervszerű képzésének és felhasználásának fő formája. A költségvetés fő bevételi forrása a társadalom tiszta jövedelme, amelyet főként a gazdasági és kulturális építés finanszírozására használnak fel.

3. A hitel a szocialista társadalomban az a forma, amelyben az állam az ideiglenesen szabad pénzeszközöket a visszafizetés feltételével mozgósítja, és tervszerűen fel-

használja a szocialista gazdaság szükségleteinek kielégítésére. A kamat a kölcsönvett pénzeszközök ideiglenes használatáért járó díj, amelyet az állam állapít meg. A kamat forrása az egyes vállalatok tiszta jövedelme. A hitelt a bankok és a takarékpénztárak bonyolítják le. A Szovjetunióban a bankok két formája létezik: van Állami Bank, amely jegybank, a rövidlejáratú hitelezés bankja és az ország elszámolási központja, és vannak különleges állami beruházási bankok. A bankok ellátják a termelés és a forgalom rubel-ellenőrzésének feladatát, és elősegítik az önálló elszámolás megszilárdulását.

4. A szocialista állam a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényére és a pénzforgalom gazdasági törvényére támaszkodva valósítja meg az ország pénzforgalmának tervezését. A szocialista gazdaság pénzforgalmának terv szerinti megszervezése útján eléri a készpénztömeg és az áruforgalom pénzszükséglete közötti összhangot, s biztosítja a rubel vásárlóerejének növekedését. A szocialista állam a termelés növekedése, az áruforgalom fejlődése és árleszállítás alapján biztosítja az egyre szilárdabb pénzforgalmat és a rubel vásárlóerejének növekedését.

XXXIX. FEJEZET

A SZOCIALISTA ÚJRATERMELÉS

A szocialista újratermelés lényege. A szocialista társadalom fennállásának és fejlődésének feltétele — bármely más társadalomhoz hasonlóan — az anyagi javak termelésének állandó megújítása, vagyis az újratermelés.

A marxi-lenini újratermelési elmélet alaptételei — az egyszerű és a bővített újratermelésről, a társadalmi össztermékről és a nemzeti jövedelemről, a társadalmi termelésnek termelőeszközök termelésére és fogyasztási cikkek termelésére oszlásáról, bővített újratermelés esetén a termelőeszközök termelésének elsősorban való növekedéséről, a felhalmozásról, mint a bővített újratermelés egyedüli forrásáról, a társadalmi össztermék különböző részei közötti meghatározott arányosság szükségességéről szóló tételek — a szocializmusban és a kommunizmusban is teljes mértékben érvényesek. A szocialista társadalom

nem mellőzheti ezeknek a tételeknek alkalmazását a népgazdaság tervezésénél.

Ugyanakkor azonban a szocializmusban az újratermelés döntő módon különbözik a tőkés újratermeléstől.

A szocialista újratermelés célja a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfelelően az, hogy biztosítsa az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítését, míg a tőkés újratermelés feladata a kapitalisták maximális profitjának biztosítása.

A tőkés újratermelés spontán módon valósul meg, s periodikusan megszakítják a gazdasági válságok, ezzel szemben a szocialista termelési módra *a válságmentes fejlődés, a szakadatlan bővített újratermelés* jellemző. A szocialista állam a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből kiindulva, s a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeit minden tekintetben figyelembe véve, terv szerint állapítja meg a népgazdaság fejlődési ütemét, az egyes gazdasági ágak közötti arányokat és kapcsolatokat, a felhalmozás és a fogyasztás méreteit.

Az újratermelési folyamat egészében véve mindenekelőtt a *társadalmi össztermék* újratermelésének folyamata. A társadalmi össztermék újratermelésében a termelőeszközök, mindenekelőtt pedig a *szerszámok és gépek* újratermeléséé a vezető szerep. A szerszámok és gépek mennyiségének szakadatlan növekedése és szakadatlan tökéletesedésük a technikai haladás elengedhetetlen feltétele. A szocialista újratermelés a legfejlettebb technika alapján valósul meg. A szerszámok és gépek mellett a termelőeszközök más elemei is újratermelődnek: a régi gyárépületeket kibővítik és újakat építenek, új közlekedési eszközöket hoznak létre, fokozzák a nyersanyagtermelést stb.

A termelőeszközök bővített újratermelése elengedhetetlenül szükséges feltétele annak, hogy bővíteni lehessen a fogyasztási cikkek — a ruhaneműek, a lábbeli, az élelmiszerek stb. termelését.

A szocialista társadalmat a társadalmi össztermék újratermelésének *gyors üteme* jellemzi. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a szocializmusban nincsenek kizsákmányoló osztályok és ezek szolgálatában álló élősdi naplopók, nincs válság és munkanélküliség, tervszerűen és célszerűen használják fel a társadalom munkaerőforrásait, rendszeresen és gyors ütemben emelkedik a társadalmi munka termelékenysége. A társadalmi össztermék növekedésének gyors üteme a szocialista munkaversennyel és a gazdálkodás szocialista módszereivel: a gazdaságosság következetes érvényesítésével, a népgazdasági alapok

tervszerű felhasználásával, az önálló elszámolas megvalósulásával és a termelés önköltségének állandó csökkenésével magyarázható.

A szocialista újratermelés gyors üteméről a következő adatok tanúskodnak. A Szovjetunió nagyiparának teljes termelése 1954-ig 1913-hoz viszonyítva (összehasonlító árakban számítva) 35-szörösére, a termelőeszközök termelése majdnem 60-szorosára, a villamosenergia-termelés pedig több mint 75-szörösére növekedett. Még gyorsabb ütemben fejlődött a vegyiipar és a gépgyártás. A Szovjetunióban a társadalmi össztermék csupán 1928-tól 1954-ig (összehasonlító árakban számítva) 11-szeresére növekedett.

A Szovjetunió ipari termelésének növekedési üteme sokszorosan felülmúlja a tőkés országokét. Az ipari termelés átlagos évi növekedése a Szovjetunióban az elmúlt negyedszázad alatt (a háborús évektől eltekintve) 18,2%, az Egyesült Államokban 2,4%, Angliában 3,6%, Franciaországban 2,1% volt.

A szocialista újratermelés folyamán megvalósul *a munkaerő újratermelése.* A vállalatok tervszerű munkaerőellátása a bővített szocialista újratermelés egyik döntő fontosságú feltétele. A népgazdaság fejlődésével állandóan nő a munkásosztály létszáma. Az egyes vállalatok és gazdasági szervek a társadalmi termelés minden ágában szervezetten vonnak be új munkaerőt. Az ipar, az építőipar, a közlekedés és a mezőgazdaság szakképzett káderekkel való ellátása — az állami munkaerőtartalékok képzésének rendszere, az iskolák, tanfolyamok, technikumok és főiskolák külön hálózata révén — a népgazdaság szükségleteinek megfelelően történik. A munkaerőt tervszerűen osztják el a népgazdaság egyes ágai és az egyes vállalatok között. A munkaerő újratermelésének jellemző vonása a termelésben részt vevő valamennyi dolgozó szakmai és műveltségi színvonalának állandó emelése.

A bővített újratermelés a szocializmusban egyszersmind — *a szocialista termelési viszonyok bővített újratermelése.*

A szocialista termelési viszonyok bővített újratermelése azt jelenti, hogy *a)* újratermelődik a szocialista tulajdon, annak két formájában, az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon formájában; *b)* újratermelődnek a dolgozók között az anyagi javak termelése folyamán megvalósuló elvtársi együttműködés és szocialista kölcsönös segítség viszonyai; *c)* újratermelődnek a dolgozók között a fogyasztási cikkek munka szerinti elosztásával, minden egyes dolgozó munkájának mennyisége és minősége szerinti elosztásával kapcsolatban kialakult kölcsönös viszonyok.

A szocialista termelési viszonyok mentesek a tőkés termelési viszonyokra jellemző belső ellentmondásoktól. A tőkés termelési viszonyok újratermelése a munka tőkés kizsákmányolásá-

nak fokozódását, a kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti osztályellentétek növekedését és elmélyülését jelenti, ami elkerülhetetlenül a kapitalizmus forradalmi megdöntésére vezet. A szocialista termelési viszonyok újratermelése azt jelenti, hogy bensőségesebbé válik a szövetség a két baráti osztály — a munkásosztály és a parasztság, s a velük elválaszthatatlanul összeforrott értelmiség között, erősödik a társadalom morális-politikai egysége, fokozatosan elmosódnak az osztályhatárok és az emberek közötti társadalmi különbségek. A bővített szocialista újratermelés során valóra válik a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet.

A szocialista társadalom nemzeti vagyona. A társadalmi össztermék összetétele. Mindazok az anyagi javak, amelyekkel a szocialista társadalom rendelkezik, a szocialista társadalom *nemzeti vagyonát* alkotják.

A szocialista társadalom nemzeti vagyonának első elemét a népgazdaság *termelési alapjai*, vagyis a termelőeszközök alkotják, amelyek a) a népgazdaság termelési állóalapjaira és b) termelési forgóalapjaira oszlanak. A szocialista társadalom nemzeti vagyonához tartoznak az újratermelési folyamatba bevont természeti erőforrások (a megművelt és művelésre alkalmas földek, az ásványlelőhelyek, erdők, vizek stb.) is

A népgazdaság termelési *állóalapjait* az anyagi termelés valamennyi ágában üzemben levő állami vagy szövetkezeti-kolhoz munkaeszközök (üzemépületek, erő- és szerszámgépek, berendezések, felszerelések stb.) alkotják. A népgazdaság termelési *forgóalapjait* a termelési folyamatban, s az állami vállalatok, kolhozok és egyéb szövetkezeti szervezetek készletében levő munkatárgyak (nyersanyag, segédanyagok, fűtőanyag stb.) képezik.

A nemzeti vagyon második eleméhez a népgazdaság *forgalmi alapjait* soroljuk. Ide tartoznak az állami termelővállalatok, a kolhozok, a kisipari szövetkezetek, az állami és a szövetkezeti kereskedelmi vállalatok és szervezetek raktáraiban található készárukészletek.

A nemzeti vagyon harmadik elemét az állam és a kolhozok anyagi *tartalékai* és a biztonsági készletek képezik.

A nemzeti vagyon negyedik eleméhez a népgazdaság állami vagy szövetkezeti-kolhoztulajdonban levő olyan *improduktív alapjai* tartoznak, amelyek tartós nemtermelő fogyasztás céljait szolgálják: a lakásalap, a kulturális és szociális intézmények — az iskolák, színházak, klubok, kórházak stb. épületei és berendezésük.

Ezek a nemzeti vagyon társadalmi, szocialista tulajdont képező fő elemei.

A nemzeti vagyonhoz *a lakosság egyéni tulajdona* is hozzátartozik, amely a társadalmi, szocialista tulajdon szüntelen növekedése alapján gyarapodik.

A dologi vagyon újratermelésében nagy szerepük van a szocialista társadalom dolgozói által felhalmozott munkatapasztalatoknak, ismereteknek és szakmai tudásnak, az ország sokrétű szellemi javainak. „A meglevő lakosság kézügyességének foka mindig az egész termelés előfeltétele, tehát a fő vagyonfelhalmozás"[1].

[1] *Marx.* Értéktöbbletelméletek. III. köt. 1936. 229. old. (oroszul).

A szovjet ötéves tervek éveiben a Szovjetunió nemzeti vagyona óriási mértékben megnőtt. Csupán a népgazdaság termelési állóalapjai 1913-hoz viszonyítva 1940 végéig 6-szorosukra, 1954 végéig pedig hozzávetőleg 12-szeresükre növekedtek.

A kapitalizmusban a nemzeti vagyon túlnyomó része a kizsákmányoló osztályoké, s a gazdagság növekedése a néptömegek elnyomorodására vezető tőkefelhalmozás formájában megy végbe. A tőkés viszonyok fiktív vagyont szülnek, amelyet a részvények, a föld ára stb. képviselnek. A szocializmusban az egész nemzeti vagyon vagy állami tulajdon, tehát az egész nép tulajdona, vagy a kolhozok és más szövetkezetek tulajdona, vagy pedig a dolgozók egyéni tulajdona. A szocializmus nem ismeri a fiktív vagyont, a szocialista társadalom egész gazdagsága *reális gazdagság*. A szocialista társadalom nemzeti vagyonának növekedésével rendszeresen emelkedik az egész nép anyagi jóléte és műveltségi színvonala.

A nemzeti vagyon magábanfoglalja mindazokat az anyagi javakat, amelyekkel a szocialista társadalom valamely adott időpontban rendelkezik. Más szóval a nemzeti vagyon a társadalom egész megelőző fejlődésének eredményeit tükrözi. Ezzel szemben a társadalmi össztermék azokat az anyagi javakat foglalja magában, melyeket a társadalomban egy bizonyos idő, mondjuk egy év alatt hoztak létre.

A szocializmusban a társadalmi össztermék két formában jelenik meg: *a)* természetbeni-dologi formában és *b)* érték-, azaz pénzformában. A szocialista társadalom egész termelése két nagy osztályra oszlik: *termelőeszközök termelésére*, amelyeknek az a rendeltetésük, hogy ismét bekerüljenek a termelési folyamatba (I. osztály), és *fogyasztási cikkek termelésére*, amelyek a lakosság szükségleteinek kielégítését szolgálják (II. osztály). Ennek megfelelően a társadalmi termék *természetbeni-dologi* formáját tekintve termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre oszlik.

A gazdasági építés gyakorlatában a társadalmi össztermléknek termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre való felosztása rendszerint a termék tényleges felhasználása szerint történik. Az I. osztályhoz tartozik a termelő fogyasztásra szolgáló egész termelés. Ide sorolható a nehézipar termelőeszközökből álló termelése, a könnyűipar meg az élelmiszeripar termelésének egy része, amely nyersanyagul szolgál és megmunkáláson megy át, a termelési célokra szolgáló építkezések, továbbá a mezőgazdaság termelő fogyasztásra szolgáló termelése — vetőmag, állatok, takarmány, az ipari feldolgozásra kerülő mezőgazdasági nyersanyagok.

A II. osztályhoz tartozik a közvetlenül a lakosság egyéni szükségleteinek kielégítésére szolgáló egész termelés, beleértve a lakóházépítkezéseket, valamint a társadalmi terméknek azt a részét, amelyet a nem termelő terület intézményeinél és szervezeteinél használnak fel, például iskolák vagy kórházak építésére, nem termelési célokra szolgáló épületek fűtésére és világítására stb.

Az I. osztályban meg kell különböztetni az I. osztály számára szükséges termeloeszközök termelését és a II. osztály számára szükséges termelőeszközök termelését. Az újratermelés folyamán a vezető szerep a termeloeszközök termeléséé, különösképpen az I. osztály szamára szükséges munkaeszközök termeléséé.

A bővített szocialista újratermelés megköveteli mind a termelőeszközök, mind a fogyasztási cikkek termelésének a népgazdasági terv által meghatározott arányban való állandó megújítását és növelését.

Értéke szerint a társadalmi össztermék a következőképpen oszlik meg: 1. az elhasználódott termelőeszközök értéke, amely átment a termékre; 2. a közvetlen szükségletre végzett munkával újonnan létrehozott érték; 3. a társadalmi szükségletre végzett munkával újonnan létrehozott érték. Társadalmi-gazdasági szempontból nézve a társadalmi össztermék értékének mindegyik része elvileg más jellegű mint a kapitalizmusban. A szocialista újratermelési folyamatban az állandó és változó tőke helyett a népgazdasági alapok szerepelnek, az értéktöbblet helyét pedig a társadalom tiszta jövedelme foglalja el.

A szocialista újratermelés mindenekelőtt feltételezi, hogy az elhasználódott termelőeszközöket a társadalmi össztermék meghatározott részével természetben és érték szerint terv alapján *pótolják*. Az állóalapok természetbeni pótlása oly módon történik, hogy részben vagy teljesen kicserélik a gépeket, az épületeket, a felszerelést. Az állóalapok érték szerinti pótlása az amortizáció révén történik. A Szovjetunió népgazdaságának *amortizációs alapja* arra szolgál, hogy biztosítsa az állóalapok generáljavítását működésük egész ideje alatt, és pótolja az elhasználódott állóalapok értékét.

Továbbá, a szocialista újratermelési folyamat feltételezi, hogy a munka szerint elosztott és az anyagi termelésben részt vevő dolgozók és családjuk egyéni szükségleteinek fedezésére fordított fogyasztási cikkeket ezeknek a dolgozóknak a munkája újonnan létrehozza.

Végül, a szocialista újratermelés folyamán az anyagi termelésben részt vevő dolgozók létrehozzák munkájukkal a társadalmi szükségletre szolgáló terméket, amely a szocialista felhalmozást, továbbá az anyagi és kulturális közszükségletek (közoktatás, közegészségügy, közigazgatás, honvédelem) kielégítését szolgálja.

A társadalmi termelés két osztálya közötti arány. A szocializmus gazdasági alaptörvényéből és a népgazdaság tervszerű (arányos) fejlődésének törvényéből fakadó követelményekkel összhangban a szocialista újratermelés folyamán terv útján

megállapítják a szükséges arányt a termelőeszközök termelése és a fogyasztási cikkek termelése, a népgazdaság különböző ágai, a termelés és a forgalom, a felhalmozás, a fogyasztás és a tartalékok stb. között.

A szocialista újratermelés legfontosabb aránya a társadalmi termelés I. és II. osztálya közötti helyes arány. A meghatározó szerep az egész gazdaságban az I. osztályé, amely a termelőeszközöket termeli. A termelőeszközök termelésének elsősorban való növelése nélkül egyáltalán nem lehetséges bővített újratermelés.

„A termelés bővítéséhez (a szó szoros értelmében vett „felhalmozáshoz") előbb termelőeszközöket kell termelnünk, ehhez pedig nyilván az szükséges, hogy bővítsük a társadalmi termelésnek azt az ágát, amely termelőeszközöket állít elő"[1]. A termelőeszközök termelésének bővített újratermelés esetén a fogyasztási cikkek termeléséhez képest elsősorban való növelését — Lenin gazdasági törvénynek nevezte.

A termelőeszközök termelésének elsősorban való növekedéséről szóló törvény a szocializmusban még nagyobb jelentőségű, mint a kapitalizmusban. Az I. osztály termelésének gyorsabb növekedése a II. osztályéhoz képest — elengedhetetlen feltétele annak, hogy biztosítani lehessen a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedését.

A termelőeszközök termelésének (mindenekelőtt a nehézipar nak) elsősorban való fejlődése szükséges feltétele a korszerű technika nagyarányú alkalmazásának a szocialista termelés minden ágában, valamint a munkatermelékenység rendszeres emelkedésének.

A termelőeszközök termelésének elsősorban való növelése azt jelenti, hogy az ipar gyorsabban fejlődik, mint a mezőgazdaság. A szocializmusban az ipar és a mezőgazdaság között olyan arányt állapítanak meg, amely nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági termelés állandó növekedését is biztosítja.

Csak a termelőeszközök termelésének elsődleges, méghozzá a kapitalizmushoz képest gyorsabb fejlődése biztosíthatja a fogyasztási cikkek termelésének rendszeres növekedését és a nép jólétének állandó fokozódását. A nehézipar szakadatlan és gyors, az ipar és a népgazdaság más ágainak fejlődését megelőző fejlődése — elengedhetetlenül szükséges feltétele a közfogyasztási cikkeket termelő mezőgazdaság, könnyűipar és élelmiszeripar erőteljes fejlődésének.

[1] *Lenin.* A gazdasági romanticizmus jellemzéséhez. Lásd *Lenin* Művei. 2. köt. Szikra 1951. 149. old.

Így tehát a technika gyors előrehaladásával együttjáró szocialista bővített újratermelésre a termelés olyan növekedése jellemző, amelynél a termelőeszközöket előállító termelési ágak (az I. osztály) gyorsabban fejlődnek, mint a fogyasztási cikkeket előállító termelési ágak (a II. osztály). Ugyanakkor a szocialista társadalomban a fogyasztási cikkek termelésének állandó abszolút növekedése megy végbe, ami a mezőgazdaság, az élelmiszeripar, s általában a könnyűipar termelésének növekedésében, a városi és falusi lakásépítkezés bővülésében és az áruforgalom fejlődésében jut kifejezésre.

A termelőeszközök részesedése a Szovjetunió egész ipari termelésében 1924—1925-ben 34%, 1937-ben 58%, 1954-ben pedig mintegy 70% volt. A közfogyasztási cikkek ipari termelése az 1925-től 1954-ig terjedő időszakban a Szovjetunióban 14-szeresére emelkedett. Az áruforgalom 1926-tól 1954-ig (összehasonlító árakban számítva) több mint 9-szeresére nőtt.

A termelőeszközök termelésének elsősorban való fejlődése, mint a bővített újratermelés gazdasági törvénye, nem zárja ki azt, hogy egyes években a közfogyasztási cikkek termelésében mutatkozó lemaradás felszámolása és az e lemaradás alapján keletkező részleges aránytalanságok leküzdése céljából gyakorlatilag célszerűnek és szükségszerűnek bizonyulhat a mezőgazdaság, a könnyűipar, vagy az élelmiszeripar egyes ágainak felzárkóztatása, gyorsított fejlesztése.

Így az utóbbi években a Kommunista Párt és a szovjet kormány a nehézipar szakadatlanul növekvő erejére támaszkodva kidolgozta és sikeresen valósítja meg a mezőgazdaság nagyarányú fellendítésének egységes programját. E program megvalósítása lehetővé teszi, hogy meggyorsuljon a közfogyasztási cikkek termelésének fejlődési üteme, és még magasabbra emelkedjen a szovjet nép életszínvonala. E feladatok megoldása parancsolóan írja elő a nehézipar állandó fejlődését. Gépek nélkül, a földművelés és az állattenyésztés komplex gépesítése nélkül lehetetlen biztosítani a mezőgazdaság nagyarányú fejlődését. Mindez azt mutatja, hogy a termelőeszközök termelésének elsősorban való fejlesztése a szocialista gazdaság fejlesztését szem előtt tartó fő irányvonal megingathatatlan alapja.

„Az ipar munkájának a legutóbbi években elért eredményei ismét igazolják pártunk fő irányvonalának, a nehézipar elsősorban való fejlesztését szem előtt tartó irányvonalnak a helyességét. A párt következetesen érvényesíti ezt az irányvonalat, s ennél a nagy Lenin útmutatását tartja szem előtt, aki megállapította, hogy a termelőeszközök termelésének gyorsabban kell

fejlődnie, mint a fogyasztási cikkek termelésének, és hogy ez a szocialista bővített újratermelés elengedhetetlen feltétele.

A nehéziparnak ezentúl is gyorsabban kell fejlődnie a népgazdaság más ágainál. Minél magasabb lesz országunkban a valamennyi népgazdasági ág további fellendülését meghatározó nehézipar fejlődésének színvonala, annál teljesebben elégíthetjük ki a szovjet nép állandóan növekvő szükségleteit, annál gyorsabban teremthetjük meg a fogyasztási cikkek bőségét és valósíthatjuk meg az áttérést a szocializmusról a kommunizmusra"[1].

1955-ben a fogyasztási cikkek ipari termelése (az ipar B csoportja) 1950-hez képest 72%-kal növekszik (az ötéves tervben előírt 65%-kal szemben). Ugyanakkor a termelőeszközök termelése (az ipar A csoportja) 84%-kal nő (az ötéves tervben előírt 80%-kal szemben). A nehézipar gyors fejlődése megteremtette a könnyűipar, az élelmiszeripar és a mezőgazdaság eredményes fejlesztésének szilárd alapját.

Hogyan megy végbe a szocializmusban a csere a társadalmi termelés I. és II. osztálya között és ezeken belül?

Először, csere megy végbe az I. osztályhoz tartozó különböző termelési ágak között.

Az I. osztályban előállított termelőeszközök egy része ebben az osztályban marad, és biztosítja az egyszerű újratermelést. Az előállított termelőeszközöknek ez a része a részben vagy teljesen használhatatlanná vált munkaeszközök és munkatárgyak pótlására szolgál (az elkopott gépek kicserélése, a berendezés generáljavítása, az elhasznált nyersanyagkészletek felújítása stb.). A termelőeszközök másik része az I. osztályhoz tartozó különböző termelési ágakban biztosítja a bővített újratermelést. Így például a szén- és az olajipar fűtőanyagot ad a gépipar különböző ágainak, s megkapja tőlük a szükséges berendezést; a kohászat ugyanakkor, amikor az építőiparnak szükséges fémet szállítja, felhasználja az ércbányászat nyersanyagát a fémtermelés növelésére stb.

Ily módon az I. osztályhoz tartozó termelési ágak között tervszerűen megvalósul azoknak a termelőeszközöknek a cseréje, amelyek a termelés fenntartását és bővítését szolgálják ezekben az ágakban. Mint már mondottuk, az állami termelési szektoron belül az előállított termelőeszközök lényegében nem áruk, hanem az anyagi-műszaki ellátás keretében kerülnek elosztásra, és az árunak csak a formáját őrzik meg.

Másodszor, csere megy végbe a II. osztályhoz tartozó külön-

[1] Az SZKP KB 1955 júliusi plénumának határozata. Lásd *N. A. Bulganyin.* Az iparfejlesztés feladatairól. Szikra 1955. 79. old.

böző termelési ágak között. A II. osztály termelése fogyasztási cikkekből áll. A II. osztályban termelt fogyasztási cikkek egy része az ebben az osztályban foglalkoztatott dolgozók egyéni fogyasztására szolgál, az áruforgalom hálózata révén kicserélődik a munkások és alkalmazottak munkabérére és a kolhozparasztok pénzjövedelmére. A kolhozokban termelt fogyasztási cikkek bizonyos részét a helyszínen az egyes kolhozokban osztják és fogyasztják el, anélkül, hogy ezek a cikkek áruformát öltenének és keresztülmennének a piaci forgalom hálózatán.

Harmadszor, csere megy végbe az I. és a II. osztály között. Az I. osztályban termelt termelőeszközök egy részét arra kell fordítani, hogy a II. osztályhoz tartozó termelési ágakban pótolják a részben vagy teljesen használhatatlanná vált munkaeszközöket, s felújítsák az elhasznált nyersanyag-, fűtőanyag- és segédanyagkészleteket, továbbá, hogy a bővített újratermelés érdekében növeljék ebben az osztályban a munkaeszközök, a nyersanyag-, fűtőanyag- és segédanyagkészletek mennyiségét. A II. osztályban termelt fogyasztási cikkek a kereskedelmi hálózat révén részben kicserélődnek az I. osztály dolgozóinak munkabérére. A II. osztályhoz tartozó termelési ágakban a termelés bővülésének és a technika fejlődésének üteme elsősorban az I. osztálytól kapott termelőeszközök mennyiségétől és minőségétől függ. Ebből következik az I. osztály vezető szerepe a II. osztállyal szemben.

Lenin megállapította, hogy a társadalmi termelés I. és II. osztálya közötti arányról (az $Iv+m$ és a IIc közötti arányról) szóló marxi formula a szocializmusban és a kommunizmusban is érvényes. Ugyanakkor azonban gyökeresen megváltoznak a formula mögött meghúzódó társadalmi-gazdasági viszonyok.

Szocialista bővített újratermelés esetén az I. osztálynak annyi termelőeszközt kell előállítania, amennyi szükséges ahhoz, hogy mind a két osztályban biztosítani lehessen a termelés szakadatlan növekedését — a legfejlettebb technika alapján, az I. osztály elsősorban való növekedése mellett. Ugyanakkor a II. osztálynak annyi fogyasztási cikket kell termelnie, amennyi szükséges ahhoz, hogy mind a két osztályon belül egyaránt ki lehessen elégíteni a korábban foglalkoztatott dolgozók, a termelésbe újonnan bevont dolgozók, továbbá az improduktív munkaágakban foglalkoztatott dolgozók állandóan növekvő szükségleteit. Az előállított termelőeszközök és fogyasztási cikkek egy része minden egyes időszakban a tartalékok növelésére szolgál.

A kapitalizmusban, ahol a termelésben anarchia uralkodik és a dolgozó tömegek fizetőképes kereslete korlátozott, a tőkés újratermelés legnehezebb problémája a társadalmi össztermék

realizálása. A szocialista termelés tervszerű és válságmentes fejlődése nem ütközik a kapitalizmusra jellemző realizálási nehézségekbe, mert a lakosság vásárlóképességének szüntelen növekedése állandóan bővülő keresletet teremt az ipari és mezőgazdasági termékek iránt.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a szocialista bővített újratermelés során nem fordulhat elő egyes népgazdasági arányok olyan megsértése, mint például a tervezésben elkövetett hibák, a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének elégtelen figyelembevétele folytán bekövetkező megsértésük, vagy nem fordulhatnak elő olyan elemi csapások, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják a termelést, például aszályok. A szocialista állam az említett körülmények folytán esetenként előforduló népgazdasági aránytalanságok megelőzése, illetve felszámolása végett létrehozza a szükséges tartalékokat.

A társadalmi alapok képzése és rendeltetése a szocializmusban. A szocialista termelési mód a társadalmi össztermék elosztásának a maga számára megfelelő formáit is meghatározza. A társadalom, amelyet a szocialista állam képvisel, a szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfelelően tervszerűen osztja el a társadalmi össztermeket.

Mint már mondottuk, a társadalmi össztermék, az elfogyasztott termelőeszközök pótlására szolgáló rész levonásával, a szocialista társadalom nemzeti jövedelmét alkotja. A nemzeti jövedelem két nagy alapra oszlik: *felhalmozási alapra,* amelynek révén a szocialista termelés szakadatlan növekedése és tökéletesedése megvalósul, továbbá *fogyasztási alapra,* amelynek révén az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését biztosítják.

A felhalmozási alap túlnyomó részét *a termelés bővítésére* fordítják. A szocialista társadalomban a termelés állandóan, évről évre növekszik, mégpedig a tőkés világban soha nem tapasztalt ütemben.

A felhalmozási alap egy további részét *kulturális és szociális rendeltetésű beruházásokra fordítják.* Ide tartozik a nagyarányú és egyre bővülő iskola-, kórház- és közüzemépítkezés.

Végül, a felhalmozási alap harmadik részéből képzik a társadalom *tartalékalapját,* illetve *biztonsági alapját.* Az állami nyersanyag-, fűtőanyag- és élelmiszertartalékok, valamint a kolhozok tartalékalapjai lehetővé teszik az újratermelési folyamat esetleges fennakadásainak megelőzését.

Maga a fogyasztási alap két részből áll. Fő részét a szocialista termelésben részt vevő dolgozók *munka szerinti díjazásának alapja* alkotja, amely a munka szerinti elosztás gazdasági

A TÁRSADALMI ÖSSZTERMÉK ELOSZTÁSÁNAK SÉMÁJA A SZOCIALISTA TÁRSADALOMBAN

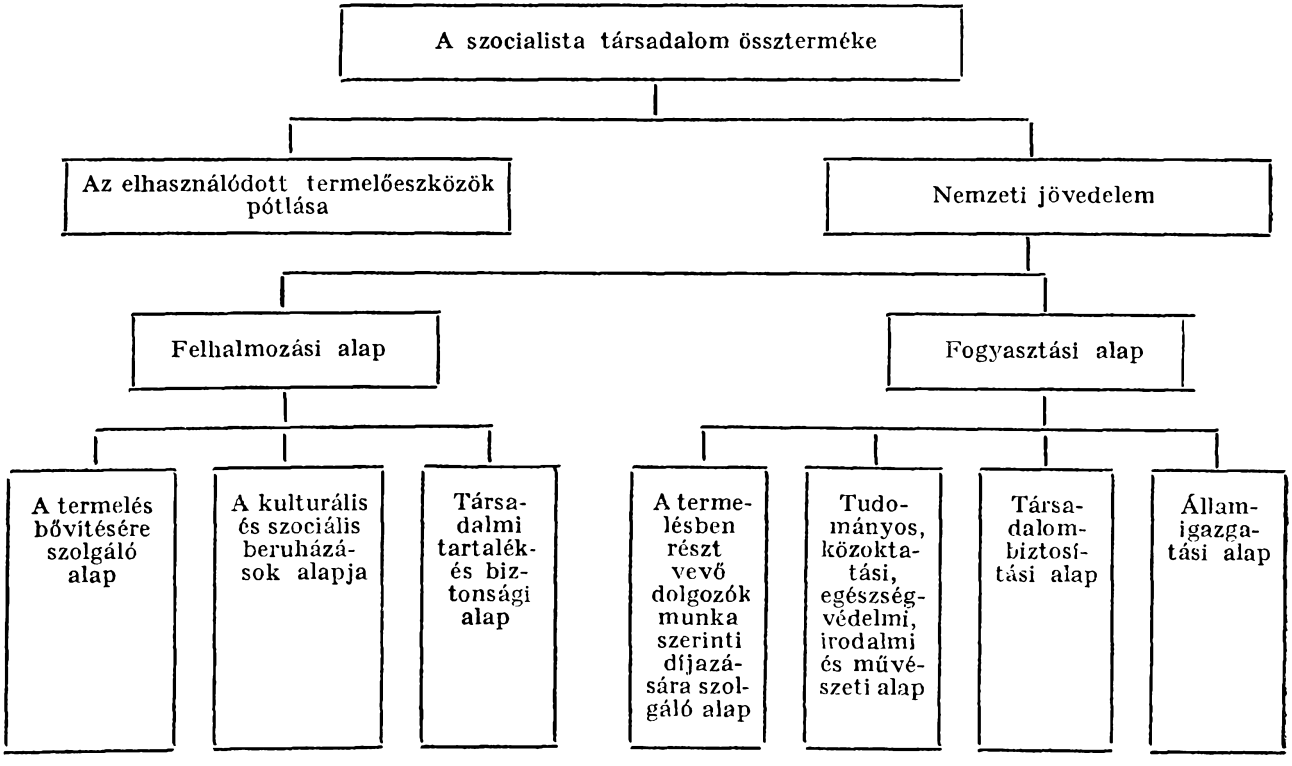

törvényének megfelelően a termelésben foglalkoztatott munkások és alkalmazottak munkabérének, a kolhozparasztok által végzett munka díjazásának stb. fedezésére szolgál; másik része *a társadalmi fogyasztás alapja,* amelyből a szocialista társadalom egészének különféle szükségleteit fedezik.

A társadalmi fogyasztás alapjának egy részét *szociális és kulturális* célokra: a szocialista társadalomnak a tudomány, a közoktatás, az egészségvédelem, az irodalom és a művészet terén, valamint a kultúra és a mindennapi élet más területein felmerülő szükségleteire fordítják. Ebből az alapból kapják munkabérüket a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye alapján a kultúra és a szociális szolgáltatások terén foglalkoztatott dolgozók.

A társadalmi fogyasztás alapjának egy részét *a társadalombiztosítási alap* alkotja. Ebből az alapból támogatja az állam a sokgyermekes és az egyedülálló anyákat, a gyerekeket, az öregeket és a rokkantakat, annak a szocialista állam által biztosított jognak alapján, amely szerint az állampolgárokat munkaképtelenség és öregség esetén anyagi ellátás illeti meg.

A társadalmi fogyasztás alapjának egy részét az *államigazgatási költségek* fedezésére — az államapparátus dolgozóinak fizetésére stb. fordítják.

A nemzeti jövedelem egy része a *honvédelem* szükségleteit szolgálja. Mivel fennáll annak a veszélye, hogy az imperialista agresszorok katonai támadást intéznek a Szovjetunió és a szocialista tábor más országai ellen, eme országok védelmi képességének növelése igen nagy jelentőségű feladat.

Mint már mondottuk, a Szovjetunióban a nemzeti jövedelem túlnyomó részét (körülbelül háromnegyedét) fordítják a dolgozók személyes anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítésére.

A szocialista felhalmozás. A felhalmozás és a fogyasztás a szocialista társadalomban. A szocialista bővített újratermelés forrása a szocialista felhalmozás. A *szocialista felhalmozás* a társadalom által elért tiszta jövedelem egy — termelőeszközökből és fogyasztási cikkekből álló — részének a termelés bővítésére, valamint az anyagtartalékok képzésére és az improduktív jellegű szociális és kulturális kiadások alapjainak növelésére való felhasználását jelenti.

A szocialista felhalmozás nyomán növekednek az állami és szövetkezeti-kolhoztulajdonban levő anyagi értékek, ami azt jelenti, hogy növekszik a szocialista társadalom nemzeti vagyona. A nemzeti jövedelem felhalmozott része pénzformában is kifejeződik. A különböző népgazdasági ágak pénzfelhalmozásának

túlnyomó részét és a lakosság pénzeszközeinek egy részét az állami költségvetés révén országos közszükségletekre mozgósítják.

A szocialista felhalmozás népgazdasági beruházások útján valósul meg. A *beruházások* azoknak a kiadásoknak az összességét jelentik, amelyeket egy meghatározott időszakban új termelési és improduktív rendeltetésű állóalapok létesítésére és a meglevők helyreállítására fordítanak. A népgazdasági beruházások bizonyos részét az elhasználódott állóalapok pótlására fordítják. A szovjet állam tervszerűen és állandóan óriási méretű beruházásokat eszközöl új gyárak, erőművek, érc- és szénbányaüzemek építése és a meglevők bővítése, új szovhozok, gép- és traktorállomások létesítése, a közlekedés és a hírközlés fejlesztése, lakóházak, iskolák, kórházak építése, a gyermekintézmények számának növelése céljából.

A Szovjetunióban az állami népgazdasági beruházások összege mai árakra átszámítva a következőképpen alakult: 1929—1932-ben 68 milliárd, 1933—1937-ben 158 milliárd, 1946—1954-ben több mint 900 milliárd rubel. A beruházások zöme a szocialista ipar bővítésére irányul. A beruházások révén az első ötéves terv idején több mint 1500, a második ötéves terv idején 4500, a harmadik ötéves terv három és fél éve alatt körülbelül 3000 ipari nagyüzemet építettek és helyeztek üzembe. 1946-tól 1954-ig több mint 8000 állami ipari üzemet állítottak helyre, illetve építettek újonnan. Az ipari és mezőgazdasági vállalatokon kívül sok ezer kulturális és szociális rendeltetésű intézmény létesült.

A szocialista felhalmozás a társadalmi munka termelékenységének állandó emelkedésén és a termelés önköltségének rendszeres csökkenésén alapul.

A szocialista gazdaság terv szerinti irányítása, válságmentessége, a népgazdasági beruházások magas színvonala, a termelőeszközök és a munkaerő tervszerű és ésszerű felhasználása a társadalmi termelésben, az élősdi fogyasztás teljes kiküszöbölődése — mindez biztosítja a felhalmozásnak a kapitalizmus számára még fejlődésének legkedvezőbb időszakaiban is elérhetetlen *gyors ütemét.*

A nemzeti jövedelem felhalmozásra kerülő része az Egyesült Államokban az 1919-től 1928-ig terjedő időszakban átlagosan mintegy 10%, az 1929-től 1938-ig terjedő tíz év alatt pedig csak 2% volt. A Szovjetunióban a felhalmozási alap (a tartalékokat is beleértve) a nemzeti jövedelemnek körülbelül egynegyed része.

A szocializmus megszüntette a termelésnek és a fogyasztásnak a kapitalizmusra jellemző antagonisztikus ellentmondását. A szocialista bővített újratermelés a termelőeszközök termelésének elsősorban való növekedésére támaszkodik, egyszersmind azonban feltételezi a fogyasztási cikkek termelésének állandó növekedését.

A szocialista társadalomban ismeretlen az a kapitalizmusra jellemző és az antagonisztikus osztályok létezésével összefüggő jelenség is, hogy a fogyasztási cikkek a dolgozó tömegek számára szükséges fogyasztási cikkekre, és csupán a kizsákmányoló osztályok fogyasztási alapjában szereplő fényűzési cikkekre oszlanak. A szocializmusban az egész fogyasztási alap a dolgozó tömegeknek jut.

A termelés fejlődésével, a nemzeti jövedelemnek és a szocialista felhalmozás méreteinek növekedésével a közfogyasztási alapok is növekednek, egyre teljesebben elégülnek ki a dolgozók társadalmi és egyéni szükségletei.

A közfogyasztás növekedésével együtt annak összetétele is egyre javul: állandóan növekszik a kiváló minőségű áruk és élelmiszerek részaránya. 1947-től 1954-ig a lakosságnak eladott fehér kenyér mennyisége több mint 7-szeresére, a hentesáruké több mint 2,5-szeresére, a növényi és állati zsiradékoké több mint 2-szeresére, a cukoré majdnem 6-szorosára, a különféle gyümölcsöké több mint 3,5-szeresére növekedett. 1940-ben az iparcikkek 36,9%-kal, 1954-ben pedig 45,2%-kal szerepeltek az ország áruforgalmában.

Mindez azt jelenti, hogy a szocializmusban a felhalmozásnak a szocializmusra jellemző gazdasági törvénye érvényesül. *A szocialista felhalmozás törvényének* érvényesülése folytán szakadatlanul növekszik a nemzeti vagyon oly módon, hogy a tiszta jövedelem egy részét az egész társadalom növekvő szükségleteinek kielégítése céljából rendszeresen a termelés bővítésére használják fel. A tőkés felhalmozás általános törvényével ellentétben, amelynek értelmében a kizsákmányoló osztályok vagyonának növekedésével elkerülhetetlenül együtt jár a dolgozó tömegek elnyomorodása, a szocialista felhalmozás törvényének érvényesülése nyomán a nemzeti vagyon növekedésével együtt állandóan emelkedik a nép anyagi és kulturális színvonala.

A szovjet állam a kommunizmus építésének alapvető feladataiból kiindulva, terv útján minden egyes időszakra meghatározott arányt állapít meg a felhalmozási és a fogyasztási alap között. A Kommunista Párt és a szovjet kormány nagyszabású intézkedéseket léptet életbe a mezőgazdaság rohamos fellendítése és a fogyasztási cikkeket termelő ipar fejlesztése érdekében, s ezzel biztosítja a közfogyasztási alap növekedését.

A szocialista bővített újratermelés minden tényezőjét — a termelést, az elosztást, a forgalmat és a fogyasztást — egységükben és kölcsönös összefüggéseikben a Szovjetunió népgazdaságának mérlege öleli fel. A Szovjetunió népgazdaságának népgazdasági tervvé átalakított mérlege a szocialista bővített újratermelés egész folyamatát és minden eredményét kifejezi.

A szocializmusban teljesen érvényét vesztette a kapitalizmus népesedési törvénye, amelynek értelmében a társadalmi vagyon növekedésével párhuzamosan a munkáslakosság egyre nagyobb része fölöslegessé válik, kiszorul a termelésből, és a munkanélküliek seregét gyarapítja. A szocialista rend biztosítja az egész munkaképes lakosság teljes foglalkoztatottságát. Ezért a szocializmusban nincs és nem is lehet túlnépesedés. *A szocializmus népesedési törvényének* lényege — a lakosság állandó és gyors növekedése, a nép anyagi jólétének magas színvonala, a lakosság alacsony megbetegedési és halálozási arányszáma, s a lakosság munkaképes részének teljes és ésszerű felhasználása.

A Szovjetunió lakosságának évi átlagos természetes szaporulata 1926-tól 1939-ig mintegy 2 millió, vagyis 1,23% volt. Ugyanebben az időszakban Franciaországban 0,08%, Németországban 0,62%, Angliában 0,36%, az Egyesült Államokban 0,67% volt a lakosság évi átlagos természetes szaporulata. Az utóbbi évek folyamán a Szovjetunió lakosságának évi természetes szaporulata több mint 3 millió. A Szovjetunióban a halandóság 1954-ig az 1927. évinek kevesebb mint a felére, az 1913. évinek pedig kevesebb mint egyharmadára csökkent. A halandóság a Szovjetunióban alacsonyabb, mint az Egyesült Államokban, Angliában és Franciaországban.

Így tehát a szocialista újratermelést az jellemzi, hogy tervszerűen és szakadatlanul, a kapitalizmus számára elérhetetlen gyors ütemben bővül az egész társadalmi termelés, rendszeresen és gyorsan nő a lakosság, benne a munkásosztály és az értelmiség lélekszáma, s állandóan emelkedik a néptömegek anyagi jólétének és műveltségének színvonala.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista bővített újratermelés a társadalmi összterméket, a munkaerőt és a szocialista termelési viszonyok szakadatlan bővített újratermelését jelenti. A szocialista népgazdaság előnyei és tervszerű, válságmentes fejlődése folytán a szocialista gazdaság állandóan gyarapodik, és gyors ütemben valósul meg a szocialista bővített újratermelés.

2. A nemzeti vagyon magábanfoglalja mindazokat az anyagi javakat, amelyekkel a szocialista társadalom rendelkezik. A nemzeti vagyon alkotó elemei a következők: a népgazdaság termelési álló- és forgóalapjai, a forgalmi alapok, az állam, a szövetkezetek és a kolhozok anyagi tartalékai és

biztonsági alapjai, az improduktív jellegű kiadásokra szolgáló alapok és a lakosság egyéni vagyona.

3. A társadalmi össztermeknek a szocializmusban két formája van: természetbeni-dologi formája és értékformája. A társadalmi össztermék termelése a szocializmusban termelőeszközök termelésére (I. osztály) és fogyasztási cikkek termelésére (II. osztály) oszlik. Érték szerint a társadalmi össztermék magábanfoglalja: az elhasználódott termelőeszközök értékét, a közvetlen szükségletre végzett munkával újonnan létrehozott értéket és a termék társadalmi szükségletre végzett munkával újonnan létrehozott értéket. A szocialista bővített újratermelés feltételezi a társadalmi össztermék egyes részei között a természetbeni forma és az érték szerinti kellő összhangot (arányt). A szocialista bővített újratermelés a termelőeszköz-termelés (mindenekelőtt pedig a nehézipar) elsődleges, vagyis a fogyasztási cikkek termeléséhez képest gyorsabb növekedésének gazdasági törvénye alapján valósul meg.

4. A társadalmi össztermék elosztása a szocializmusban biztosítja a városi és falusi szocialista termelés állandó bővülését, a szocialista társadalom szüntelenül növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek kielégítését, az ország gazdasági erősödését és védelmi képességének növekedését.

5. A szocialista felhalmozás a társadalom által elért tiszta jövedelem egy — termelőeszközökből és fogyasztási cikkekből álló — részének a termelés bővítésére, társadalmi tartalékok képzésére és az improduktív jellegű szociális és kulturális kiadások alapjainak növelésére való felhasználását jelenti. A szocializmus nem ismeri a termelésnek és a fogyasztásnak a kapitalizmusra jellemző antagonisztikus ellentmondását. A tőkés felhalmozás általános törvényével ellentétben, amelynek értelmében a kizsákmányoló osztályok vagyonának növekedésével elkerülhetetlenül együtt jár a dolgozó tömegek elnyomorodása, a szocialista felhalmozás törvényének érvényesülése arra vezet, hogy a nemzeti vagyon növekedésével együtt állandóan emelkedik a nép anyagi és kulturális színvonala.

6. A szocialista rendben érvényét vesztette a kapitalizmus népesedési törvénye. A szocializmus népesedési törvénye a lakosság állandó és gyors növekedésében, s a lakosság munkaképes részének az egész társadalom érdekében történő ésszerű és teljes felhasználásában nyilvánul meg.

XL. FEJEZET

A SZOCIALIZMUSBÓL A KOMMUNIZMUSBA VALÓ FOKOZATOS ÁTMENET

A kommunista társadalom két foka. A társadalom fejlődése, mint azt az emberiség egész története bizonyítja, alacsonyabb fokoktól magasabb fokok felé halad. A társadalmi fejlődés legmagasabb foka, a legfejlettebb társadalmi forma, a világ dolgozói által vívott felszabadító harc végcélja — a kommunista társadalom.

A kommunista társadalomnak két fejlődési foka van: az alsó, amelyet szocializmusnak, és a felső, amelyet kommunizmusnak nevezünk. A kommunista társadalom fejlődésének első fokán még nem lehet mentes a kapitalizmus hagyományaitól és csökevényeitől, amelynek méhéből megszületett. Csak a szocializmus további, saját maga teremtette alapon való fejlődése vezet el a kommunista társadalom második, felső fokához. Tehát a szocializmus és a kommunizmus az új, kommunista társadalmi alakulat fejlettségének két fokát jelenti.

A kommunizmus mindkét fokának gazdasági alapja a termelőeszközök társadalmi tulajdona. A társadalmi tulajdon uralma következtében a népgazdaság tervszerűen fejlődik. A kommunista társadalom mindkét fokára jellemző, hogy nincsenek kizsákmányoló osztályok, ember nem zsákmányol ki többé embert, ismeretlen a nemzeti és faji elnyomás. A termelés célja a szocializmusban és a kommunizmusban egyaránt az egész társadalom állandóan növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítése, s e cél elérésének eszköze a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése.

Ugyanakkor a kommunizmus második foka több szempontból lényegesen különbözik az elsőtől, mert a kommunista társadalom gazdasági és kulturális fejlettségének magasabb fokát képviseli.

A termelőerők már a szocializmusban magas színvonalat érnek el: a szocialista termelés állandóan gyors ütemben fejlődik, gyorsan emelkedik a társadalmi munka termelékenysége. De a szocializmusban a társadalom termelőerői még nem elég fejlettek, s a dolgozók munkájának termelékenysége még nem elég magas ahhoz, hogy meg lehessen teremteni az anyagi javak bőségét. A kommunizmus a társadalom termelőerőinek és a társadalmi munka termelékenységének olyan fejlettségi színvonalát tételezi fel, amely biztosítani tudja ezt a bőséget.

A szocializmustól eltérően, ahol a társadalmi, szocialista tulajdonnak két formája van — az állami és a szövetkezeti-kolhoztulajdon, a kommunizmusban megvalósul a termelőeszközök egységes kommunista tulajdonának osztatlan uralma.

A szocializmusban a szocialista termelés két fő formájának — az állami és a kolhozformának létezése következtében még van árutermelés és áruforgalom; ezzel szemben a kommunizmusban, ahol megvalósul az egységes kommunista tulajdon, az egységes kommunista termelési forma uralma, nem lesz árutermelés és áruforgalom, tehát a pénz szükségessége is elesik.

A szocializmusban már nincs ellentét a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka között, de még vannak köztük lényeges különbségek. A kommunizmusban nem lesznek lényeges különbségek a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka között, s csupán lényegtelen különbségek maradnak közöttük.

A szocialista társadalomban két osztály van — munkásosztály és kolhozparasztság, amelyek baráti osztályok, de a társadalmi termelésben elfoglalt helyüket tekintve különböznek egymástól; a munkásosztály és a parasztság mellett van egy társadalmi réteg — a szocialista értelmiség. A szocialista tulajdon két formája közötti különbség megszűnésével, s a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbségek kiküszöbölődésével végérvényesen elmosódnak a határok a munkások, a parasztok és az értelmiségiek között, mindannyian a kommunista társadalom dolgozói lesznek. A kommunizmus osztálynélküli társadalom.

A szocializmusban a kizsákmányolás alól felszabadult munkának a legfejlettebb technika áll rendelkezésére, s a munka becsületbeli dolog. Ugyanakkor azonban a szocializmusban még nem valósult meg minden termelőfolyamat teljes gépesítése, a munka még nem vált minden ember legfőbb életszükségletévé, még nem sikerült teljesen leküzdeni azt, hogy a társadalom egyes tagjai húzódoznak a munkától, s így a társadalomnak továbbra is a legszigorúbban ellenőriznie kell a munka mértékét és a díjazás mértékét. A kommunizmusban megvalósul a termelési folyamatok teljes gépesítése és automatizálása, s a munka puszta megélhetési eszközből az egész társadalom szemében elsőrendű életszükségletté válik.

A kommunizmus a társadalom minden tagja számára biztosítja fizikai és szellemi képességeinek teljes kibontakozását. A társadalom minden tagja kulturált és sokoldalúan képzett ember lesz. Mindenkinek módjában áll majd, hogy szabadon válassza meg foglalkozását. A kommunizmus feltételezi a tu-

dománynak, a művészetnek és a kultúrának a történelemben eddig soha nem látott további fejlődését.

A termelőerőknek és a társadalmi munka termelékenységének magas fejlettségi foka biztosítja majd az anyagi és kulturális javak bőségét, ami lehetővé teszi az áttérést az elosztás szocialista elvéről az elosztás kommunista elvére. „A kommunista társadalom felsőbb fokán, miután az egyének már nincsenek szolgaian alárendelve a munkamegosztásnak, és ezzel a szellemi és testi munka ellentéte is megszűnt; miután a munka nemcsak a megélhetés eszköze, de maga lett a legfőbb életszükségletté; miután az egyének mindenirányú fejlettségével a termelőerők is növekedtek és a kollektív gazdagság minden forrása bővebben buzog — csak akkor lehet majd a polgári jog szűk látóhatárát egészen átlépni, és írhatja zászlajára a társadalom: Mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint!"[1]

Ezek az alapvető különbségek a szocializmus és a kommunizmus között.

Lenin a kommunizmusról szóló marxi tanítás továbbfejlesztése és gazdagítása során kidolgozta a kommunista társadalom felépítésének alapvető tételeit. A Kommunista Párt programját fejtegetve, a következőket mondta: „amikor megkezdjük a szocialista átalakításokat, világosan ki kell tűznünk magunk elé a célt, amely felé ezek az átalakítások végső fokon irányulnak, nevezetesen annak a kommunista társadalomnak a megteremtését, amely nem szorítkozik csupán a gyárak, a föld, a termelési eszközök kisajátítására, nem szorítkozik csupán a termelés és a termékelosztás szigorú nyilvántartására és ellenőrzésére, hanem tovább is megy, annak az elvnek a megvalósítása felé: mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint"[2].

A Szovjetuniónak mindene megvan, ami a teljes kommunizmus felépítéséhez szükséges. Óriási anyagi erőforrásokkal és természeti kincsekkel, erős iparral és messzemenően gépesített nagyüzemi mezőgazdasággal rendelkezik ehhez. A szovjet gazdaság kommunista fejlődését meggyorsító hatalmas tényező a tömegek alkotó aktivitása, ami az egész nép szocialista munkaversenyében jut kifejezésre. A szovjet népet a marxizmus-leninizmus elméletével, a szocializmus gazdasági törvényeinek ismeretével, a kommunista társadalom építésének tudomá-

[1] *Marx.* A gothai program kritikája. Szikra 1953. 13—14. old.

[2] *Lenin.* Előadói beszéd a program felülvizsgálásáról és a párt nevének megváltoztatásáról az OK(b)P VII. kongresszusán. Lásd *Lenin* Művei. 27. köt. Szikra 1952. 115. old.

nyosan megalapozott programjával felvértezett Kommunista Párt vezeti a kommunizmus felé.

A második világháború után gyökeresen megváltoztak a Szovjetunióban folyó kommunista építés nemzetközi feltételei. Azelőtt a Szovjetunió az egyetlen szocialista ország volt. Ma a szocializmusnak hatalmas tábora van, amelyhez több százmillió ember tartozik. A szocialista tábor megalakulása döntő változásokat idézett elő a nemzetközi erőviszonyok terén, és új helyzetet teremtett a szocializmus és a kommunizmus építése számára. Az európai és ázsiai népi demokratikus országokban a kommunista társadalom első fokának, a szocializmusnak alapjait rakják le. Annak, hogy a szocialista tábor valamennyi országában győzelmet arasson a szocializmus és a kommunizmus, döntő feltétele e tábor további erősödése, az e táborhoz tartozó népek szoros gazdasági, politikai és kulturális együttműködésének további fejlődése.

A szocializmus tábora mellett azonban ott van az imperializmusnak vele ellenségesen szembenálló tábora. Amíg ez a tábor létezik, fennáll annak a veszélye is, hogy az agresszív imperialista hatalmak katonai támadást intéznek a Szovjetunió és a népi demokratikus országok ellen.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy a kommunizmus felső fokán az osztályok és az osztálykülönbségek megszűnésével az állam fölöslegessé válik és fokozatosan elhal. Ennél figyelembe kell venni a nemzetközi viszonyokat. Arra a kérdésre, hogy megmarad-e a Szovjetunióban az állam a kommunizmus időszakában is, Sztálin a következőképpen válaszolt:

„Igen, megmarad, ha nem semmisül meg a kapitalista környezet, ha nem szűnik meg a kívülről jövő katonai támadások veszedelme. Emellett magától értetődik, hogy államunk formái újból változni fognak, a belső és külső viszonyok változásának megfelelően.

Nem, nem marad meg és elhal, ha megszűnik a kapitalista környezet, ha szocialista környezet fogja felváltani"[1].

A szocialista államra feltétlenül szükség van, amíg nem szűnik meg az a veszély, hogy az imperialista államok megtámadják a Szovjetuniót és a szocialista tábor más országait. Addig a Szovjetuniónak, ugyanakkor, amikor következetes békepolitikát folytat, készen kell állnia arra, hogy visszaverjen bármi néven nevezendő külső ellenséges támadást. Ezért min-

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVIII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 719. old.

den módon erősíteni kell a szocialista államot, növelni kell az ország gazdasági erejét, és biztosítani kell védelmi képességét.

A kommunizmusra való áttérést nem szabad úgy elképzelni, hogy egycsapásra valósul meg. Az átmenet fokozatosan, a szocializmus alapjainak és alapelveinek általános továbbfejlődése útján megy végbe. A szocialista társadalom építésének befejezése egyszersmind a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetet jelenti.

A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet fokozatossága nem zárja ki a forradalmi ugrásokat a technika, a gazdaság, a tudomány és a kultúra fejlődésében. Például új energiaforrások és új nyersanyagfajták felfedezése, új technikai találmányok alkalmazása a termelésben — olyan dolgok, amelyek valóságos technikai forradalomra vezetnek. Az áttérés a társadalmi tulajdon két formájáról a termelőeszközök egységes kommunista tulajdonára, a munka szerinti elosztás szocialista elvéről a szükségletek szerinti elosztás kommunista elvére — mélyreható minőségi változásokat jelent majd a gazdaságban és a társadalom egész életében.

Az a törvény, amely szerint az átmenet a társadalom régi minőségi állapotából az új minőségi állapotba kirobbanás útján megy végbe, kötelező az ellenséges osztályokra tagolt társadalomra, de egyáltalán nem kötelező az ellenséges osztályok nélküli társadalomra, amilyen a szocialista társadalom. A kommunizmus anyagi és kulturális előfeltételei a szocialista társadalom termelőerőinek fejlődése, gazdagságának és kultúrájának gyarapodása, a termelőeszközök társadalmi tulajdonának megszilárdulása és bővülése, továbbá a tömegek kommunista nevelése arányában jönnek létre.

Ez nem azt jelenti, hogy a társadalom fejlődése a kommunizmushoz vezető úton belső ellentmondások leküzdése nélkül megy végbe. De ezek az ellentmondások, mint már mondottuk, nem antagonisztikus jellegűek. A Kommunista Pártnak és a szovjet államnak — a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeit felismerve és azokra támaszkodva — megvan a lehetősége arra, hogy a keletkező ellentmondásokat idejében feltárja, és intézkedéseket tegyen megoldásukra.

A Szovjetunió fő gazdasági feladata. A Szovjetunió erős ipari hatalom. Az ipar fejlődési ütemét tekintve a Szovjetunió megelőz minden tőkés országot. Az ipar teljes termelése, vagy olyan döntő népgazdasági ágak termelése tekintetében, mint a nyersvas- és acéltermelés, a szénbányászat, a villamosenergia-termelés — a Szovjetunió az Egyesült Államok kivételével túl-

szárnyalta valamennyi tőkés országot, s világviszonylatban a második helyre került.

Még mindig nem oldódott meg azonban az a Lenin által kitűzött feladat, hogy gazdasági tekintetben utol kell érni és túl kell szárnyalni a legfejlettebb kapitalista országokat. Valamely ország gazdasági erejét nem az határozza meg, hogy általában mennyit termel, hanem az, hogy mennyit termel a lakossághoz viszonyítva, vagyis egy főre számítva. Emellett döntő jelentőségű az ipari termelés, különösen a nehézipari termelés mennyisége.

A Szovjetunió fő gazdasági feladata az, hogy gazdasági tekintetben, vagyis az egy főre eső termelés (mindenekelőtt az egy főre eső ipari termelés) tekintetében utolérje és túlszárnyalja a legfejlettebb európai tőkés országokat és az Egyesült Államokat. „Csakis abban az esetben, ha gazdaságilag túlszárnyaljuk a főbb kapitalista országokat, csakis akkor számíthatunk arra, hogy országunk teljes mértékben el lesz látva fogyasztási cikkekkel, hogy bőségesen lesznek termékeink és lehetőségünk nyílik arra, hogy áttérjünk a kommunizmus első szakaszáról annak második szakaszára"[1].

A Szovjetunió fő gazdasági feladatának megoldásáért vívott harc döntő jelentőségű a kommunizmus felépítése szempontjából, abból a szempontból, hogy a gazdaság szocialista rendszere győzelmet arasson a gazdaság kapitalista rendszerével folytatott versenyben. A két ellentétes rendszer versenyében a gazdaság szocialista rendszere döntő előnyökkel rendelkezik. Ezek az előnyök lehetővé teszik, hogy a Szovjetunió történelmileg rövid időn belül oldja meg fő gazdasági feladatát.

A fő gazdasági feladat megoldása érdekében szilárdan biztosítani kell az egész társadalmi termelés szakadatlan fejlődését — a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztésével egyidejűleg.

A termelés szakadatlan bővítésének és a legfejlettebb technika alapján történő tökéletesedésének biztosítása céljából valamennyi népgazdasági ágban, mindenekelőtt pedig a nehéziparban elengedhetetlenül szükséges a termelési kapacitás hatalmas arányú növelése. A termelési kapacitás növekedése a tudomány és a technika legújabb vívmányain alapuló szocialista vállalatok beruházása, a meglevő üzemek technikai újjáalakítása, az elavult berendezéseknek új, nagyobb teljesítményű berendezésekkel való felváltása, az elavult berendezések korszerű-

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVIII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 688. old.

sítése, a meglevő gépek és mechanizmusok teljes és ésszerű kihasználása útján érhető el.

A Szovjetunió ahhoz, hogy valamennyi népgazdasági ágban biztosítsa a technikai haladást, a mérnökök, tudományos dolgozók és szakmunkások hatalmas seregével, fejlett nehéziparral, korszerű gépgyártással és szocialista nagyüzemi mezőgazdasággal rendelkezik. A Szovjetunióban a technikai haladás olyan körülmények között valósul meg, amikor egyre szorosabbá válik az együttműködés a szocialista tábor országaival. Bővül a más külföldi országokkal való műszaki tapasztalatcsere is.

Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a technika a tőkés országokban sem topog egy helyben. A fegyverkezési verseny, a konkurrencia, a maximális profit utáni hajsza hatására a tőkés országok több gazdasági ágában lényeges változások mennek végbe a termelési technika terén, technikai haladás észlelhető. A feladat az, hogy a gazdaság szocialista rendszerének előnyeit kihasználva túl kell szárnyalni a külföldi tudomány és technika eredményeit. A technikai haladásért folytatott harc megköveteli a maradiság, a beképzeltség, az önelégültség minden néven nevezendő megnyilvánulásának erélyes leküzdését, megköveteli, hogy merészen alkalmazzuk a termelésben mindazt az újat, haladót, amit a tudomány, a termelési újítók a technika tökéletesítése terén nyújtanak.

A Szovjetunió fő gazdasági feladatának sikeres megoldása döntő feltételként megköveteli a munkatermelékenység szakadatlan emelését a népgazdaság valamennyi ágában. „A kommunizmus — írta Lenin — a kapitalizmussal szemben az önkéntes, a tudatos, az egyesült, a modern technikát felhasználó munkások magasabbfokú munkatermelékenységét jelenti"[1]. A munkatermelékenység emelkedésének üteme a Szovjetunióban gyorsabb, mint a tőkés országokban. Ez lehetővé tette, hogy a Szovjetunió a munkatermelékenység színvonala tekintetében utolérje a legfejlettebb nyugat-európai tőkés országokat. Ebben a tekintetben azonban a Szovjetunió még elmarad az Egyesült Államok mögött. A Szovjetuniónak ahhoz, hogy kivívja a győzelmet a kapitalizmussal való gazdasági versenyben, a munkatermelékenység színvonala tekintetében nemcsak utol kell érnie, hanem túl is kell szárnyalnia a legfejlettebb tőkés országokat.

A kommunizmus anyagi-termelési bázisának létrehozása. *A kommunizmus anyagi-termelési bázisa,* amelyet a Szovjetunióban most hoznak létre, nem egyéb, mint az egész ország villamosításán, a termelési folyamatok komplex gépesítésén,

[1] *Lenin* Művei. 29. köt. Szikra 1953. 435. old.

automatizálásán, a termelési folyamatok sokoldalú kemizálásán és az atomenergia nagyarányú népgazdasági hasznosításán alapuló városi és falusi nagyüzemi gépi termelés.

Lenin rámutatott arra, hogy a kommunizmusban az ipari és mezőgazdasági termelés alapja az egész népgazdaság villamosítása lesz. *„A kommunizmus — Szovjethatalom plusz az egész ország villamosítása"*[1]. Ez azt jelenti, hogy az ipart, a közlekedést és a mezőgazdaságot teljesen a villamosítással összefüggő új, fejlettebb technikai alapra helyezik.

Az egész népgazdaság villamosítása a kommunizmus anyagi-termelési bázisának jellemző vonása. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet idején óriási arányokat ölt a villamosítás. Erről tanúskodik az a tény, hogy a Szovjetunióban épülő vízierőművek ezen a téren a világ legnagyobb létesítményei.

A szocialista tervgazdaság biztosítja egy *egységes nagyfeszültségű hálózat* kiépítését, amely összeköti a különböző gazdasági körzetek nagyszámú erőművét; ez a kapitalizmusban a magántulajdon és a termelési anarchia uralma folytán lehetetlen. A Szovjetunió villamosenergia-termelése fejlődésének új szakaszába lép. A Kujbisevi és a Sztálingrádi Vízierőmű, továbbá az e villamoserőművektől Moszkvába, az Uralba és a Donyec-medencébe vezető villamos-távvezetékek üzembehelyezése — nagy lépést jelent előre a Szovjetunió európai részének területén tervezett hatalmas egységes energetikai rendszer megteremtése szempontjából. A külön-külön működő erőművek összekötése, vagyis az általános hálózatba való bekapcsolása növeli az egyes kerületek áramellátásának megbízhatóságát, s egyben megjavítja az áramtermelő kapacitás kihasználását.

Az egész népgazdaság villamosítása, mint a kommunizmus anyagi-termelési bázisának megteremtéséhez szükséges fő feltétel, elválaszthatatlanul összefügg valamennyi munkafolyamat *komplex gépesítésével,* a termelés *automatizálásával* és *kemizálásával,* a technika legújabb vívmányainak alkalmazásával.

A komplex gépesítés megvalósulása nyomán a kézi munka helyébe a géppel végzett munka lép, emelkedik a dolgozók kulturális és műszaki színvonala, fokozódik a munka termelékenysége. A komplex gépesítés előfeltétele annak, hogy át lehessen térni a termelésnek és a technológiai folyamatok irányításának automatizálására, s végeredményben az automata géprendszer létrehozására valamennyi termelési ágban.

[1] *Lenin.* Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkongresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 533. old.

A termelés általános automatizálása a nagyüzemi gépi termelés fejlődésének legmagasabb foka, és a kommunizmus anyagi-termelési bázisának jellegzetes sajátossága. A termelés általános automatizálása a szakképzetlen munkának szakmunkával való felváltását eredményezi, megteremti a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek végleges megszűnésének műszaki bázisát. Az áttérés a termelési folyamatok részleges automatizálásáról az automata géprendszerre, biztosítja a munka termelékenységének hatalmas arányú emelkedését.

A szovjet gépipar vívmánya az automata gépsorokkal felszerelt önműködő gyárak létrehozása, amelyekben megvalósult a komplex gépesítés. A Szovjetunióban befejeződött a meglevő vízierőművek automatizálása. Az épülő vízierőműveket kivétel nélkül mind automatikus irányításra rendezik be, s így helyezik üzembe. Sok villamoserőmű távvezérléssel működik. A kohászati üzemekben újonnan létrehozott gépesített, automatikus vezérléssel működő hengersorokat, csőhengerlőket, előnyújtó sorokat alkalmaznak. A hidrotechnikai létesítményeknél bevezetik a zsilipek automatikus irányítását. A beton előállítására automata üzemeket létesítettek. Ezekben az üzemekben minden munkát — a nyersanyagok adagolásától és mázsálásától kezdve egészen a kész beton kitöltéséig — önműködően végeznek a gépek.

Ma a munkafolyamatok automatizálása még csak előhírnöke a kommunizmus új műszaki bázisának, de idővel a tudománynak és a technikának ez a nagy vívmánya a termelés minden ágában meghonosodik.

Hatalmas forradalmi átalakulások mennek majd végbe az anyagi-termelési bázis területén az *atomenergiának* a termelésben való messzemenő alkalmazásával kapcsolatban. Az atomenergia termelési módszereinek felfedezése és az atomenergia hasznosítása a tudomány és a technika jelenlegi fejlődési szakaszának csúcspontja. Ez a felfedezés újabb tudományos, technikai és ipari forradalom közeledését jelzi, amely jelentőségét tekintve messze felül fogja múlni a múlt ipari forradalmait. A Szovjetunióban gyakorlatilag megoldották ennek az új energiafajtának békés célokra történő felhasználását. Az atomüzemanyag felhasználásának egyik igen fontos útja — villamosenergia termelése atomerőművek segítségével. 1954 nyarán, szovjet tudósok és mérnökök fáradozásának eredményeként üzembehelyezték a világon az első atomenergiával működő 5000 kilowatt hasznos teljesítményű ipari erőművet, és az megkezdte az áramszolgáltatást a környék ipara és mezőgazdasága számára. A szovjet tudósok és mérnökök most azon dolgoznak, hogy atomenergiával működő 50—100 000 kilowatt teljesítményű ipari erőműveket létesítsenek.

Az atomerőművek óriási mennyiségű munkát, fűtőanyagot és szállítóeszközt takaríthatnak meg. A Szovjetunió atomipara rádióaktív ele-

meket szolgáltat a tudománynak és a technikának, amelyeket már egyre szélesebb körben alkalmaznak az iparban, a mezőgazdaságban és az orvostudomány területén. Az iparban a rádióaktív anyagokat különféle anyagok minőségének megállapítására, illetve hibáik felfedezésére, automatikus vezérlésre, ásványok felkutatására stb. alkalmazzák. Ezeknek az anyagoknak a biológia területén való felhasználása elősegíti az állati és növényi élettevékenység legkülönbözőbb oldalainak tanulmányozását, új módszerek kidolgozását a szántóföldi növények terméseredményének növelésére és az állatok hozamának fokozására. Az orvostudomány területén a rádióaktivitáson alapuló készülékeket és a rádióaktív preparátumokat eredményesen alkalmazzák számos betegség felismerésére és gyógyítására.

Az atomenergia anyagi javak termelésére történő felhasználása, a reaktív technika, a rádiótechnika, a távvezérlés stb. további tökéletesítése eddig ismeretlen távlatokat tár fel a termelés tökéletesítése és a munkatermelékenység emelése előtt. Mindez óriási mértékben meggyorsítja a gazdasági fejlődést, és egyike azoknak a döntő tényezőknek, amelyek biztosítják a termelőerőknek a kommunizmus felső fokára való áttéréshez szükséges színvonalát.

A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai. A szocialista társadalom termelőerőinek fejlődése a termelési viszonyok terén is változásokat tesz szükségessé. A kommunizmus felső fokán a termelési viszonyok alapja a termelőeszközök egységes *kommunista köztulajdona* lesz. Az egységes kommunista tulajdonra való áttérés megköveteli az állami tulajdon (a köztulajdon) és a szövetkezeti-kolhoztulajdon minden módon való erősítését és továbbfejlesztését, valamint a kolhoz-szövetkezeti tulajdonnak a jövőben fokozatosan a köztulajdon színvonalára emelését. Az egységes kommunista tulajdon alapján eltűnik a város és a falu közötti lényeges különbség.

A szocializmus fokán a város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság, a munkásság és a kolhozparasztság közötti lényeges különbség abban áll, hogy az ipar állami tulajdont (köztulajdont) képez, ezzel szemben a mezőgazdaságban csoporttulajdon, kolhoztulajdon van. Az iparban jóval nagyobb mértékben valósult meg a termelés villamosítása, gépesítése, automatizálása és a vegyi eljárások alkalmazása. A falusi lakosság kulturális és műszaki színvonala, a falvakban végbement igazi kultúrforradalom ellenére, egészében véve még nem érte el a városi lakosság kulturális és műszaki színvonalát.

A város és a falu közötti lényeges különbség kiküszöbölődése a kommunizmus építése során megy végbe. A város és a falu, az ipar és a mezőgazdaság közötti lényeges különbség megszüntetésében a döntő erő a szocialista ipar. Csak a nagyipar

további messzemenő fejlesztése teszi lehetővé a mezőgazdaság valamennyi ágának komplex gépesítését.

A szocialista ipar a mezőgazdaság átalakításában rá váró szerepet mindenekelőtt a gép- és traktorállomások révén tölti be, amelyek a vezető erőt jelentik a kolhoztermelés fejlesztése terén. A gép- és traktorállomások, mint a szocialista mezőgazdaság igen fontos nagyipari központjai és a magasszínvonalú mezőgazdálkodás elterjedésének döntő tényezői, a legújabb technika, s a szakképzett állandó műszaki káderek segítségével egyre jobban és egyre teljesebben elégítik ki a kolhoztermelés szükségleteit. A szocialista állam a gép- és traktorállomások révén tölti be a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet útján a kolhozok fejlődésének irányításában rá háruló vezető szerepet. Mindegyre fokozódik a szovhozoknak, a messzemenően gépesített nagyüzemi mezőgazdaság e mintaképeinek jelentősége. Ily módon az állami tulajdonnak, a köztulajdonnak, egyre nagyobb szerep jut az egész szocialista mezőgazdaság további fellendítésében.

A falu és a város egymáshoz való közelebb hozásának hatalmas tényezője a villamosítás. Az új hatalmas vízierőművek óriási mennyiségű villamosenergiát szolgáltatnak nemcsak az iparnak, hanem a mezőgazdasági termelésnek is. A mezőgazdaság villamosításának alapja a nagy állami erőművek rendszere. Ezekkel egysorban nagyszámban épülnek kisebb kolhoz-villanytelepek. A mezőgazdaság komplex villamosításának támaszpontjai a *villamos gép- és traktorállomások,* amelyek villanytraktorokat, villanykombájnokat alkalmaznak, s biztosítják a villamosenergia messzemenő alkalmazását az állattenyésztésben. Az ilyen típusú állomások nemcsak a mezőgazdaság új energetikai bázisai, hanem egyszersmind kulturális gócpontok is.

A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet időszakában a kolhozok fő formája a mezőgazdasági artel. A mezőgazdasági artel, amelyben a kolhoz közös gazdasága mint fő erő a kolhozparasztok egyéni háztáji gazdaságával párosul, a szocializmusban a legnagyobb mértékben megfelel mind az állam, mind a kolhozok és a kolhozparasztok érdekeinek. A mezőgazdasági artelben a munkatermelékenység emelésének és a kolhozvagyon gyarapításának óriási, még nem teljes mértékben hasznosított tartalékai rejlenek. A gép- és traktorállomások révén fejlett technikával ellátott kolhozok sikeresen fejlesztik közös gazdaságukat, amely alapul szolgál a mezőgazdasági termékek bőségének megteremtéséhez.

A kolhozok közös gazdaságának erősödésével és fejlődésé-

vel sorra megoldódnak a kulturális és szociális rendeltetésű építkezések és a lakásépítkezés feladatai. A kolhozok közös gazdasága egyre teljesebben elégíti majd ki a kolhozparasztok különféle egyéni szükségleteit. A kolhozok közös gazdasága a mezőgazdasági termékek bőségének elérésével abban a helyzetben lesz, hogy egyaránt ki tudja elégíteni az állam szükségleteit, a kolhozok minden szükségletét és a kolhozparasztok egyéni szükségleteit. Akkor a kolhozparasztok számára nem lesz többé előnyös, hogy tehén és aprójószág egyéni tulajdonban legyen, s hogy háztáji gazdaságban termesszenek burgonyát és zöldséget. Így egyéni háztáji gazdaságra nem lesz többé szükség.

A kolhoztermelés anyagi-termelési bázisának további erősítése és fejlesztése alapján fokozatosan létrejönnek majd annak előfeltételei, hogy a mezőgazdasági artel magasfejlettségű *mezőgazdasági kommunává*, a kolhozmozgalom legfejlettebb formájává alakuljon át. „A jövő kommunája a fejlett és jómódú artelből fog kifejlődni. A jövő mezőgazdasági kommunája akkor fog létrejönni, amikor az artel földjein és farmjain bőségben lesz a gabona, a jószág, a szárnyas, a zöldség és mindenféle más termék, amikor az artelekben gépesített mosodák, korszerű konyhák és étkezők, kenyérgyárak stb. létesülnek, amikor a kolhozparaszt látni fogja, hogy előnyösebb számára az, ha a farmról kapja a húst és a tejet, mint ha saját tehenet, sertést, juhot, kecskét tart, amikor a női kolhoztagok látni fogják, hogy előnyösebb számukra az, ha az étkezőben ebédelnek, a kenyérgyárból kapják a kenyeret és a közös mosodából a kimosott fehérneműt, mint hogyha maguk foglalkoznak ezekkel a dolgokkal. A jövő kommunája a fejlettebb technika és a fejlettebb artel alapján, a termékbőség alapján fog létrejönni"[1]. Az artel abban a mértékben fejlődik kommunává, ahogyan létrejönnek az ehhez szükséges anyagi előfeltételek, és ahogyan maguk a kolhozparasztok meggyőződnek a kommunára való áttérés szükségességéről.

A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetése egyáltalán nem jelenti a nagyvárosok szerepének csökkenését. Az ipar tervszerű elhelyezése az ország egész területén, az iparvállalatok közelebb vitele a nyersanyagforrásokhoz azzal jár, hogy új városok épülnek. A városok mint olyan gócpontok, amelyekben az anyagi és a szellemi kultúra a legfejlettebb, mint a

[1] *Sztálin.* Beszámoló a XVII. pártkongresszusnak az ÖK(b)P Központi Bizottságának munkájáról. Lásd *Sztálin* Művei. 13. köt. Szikra 1951. 373—374. old.

nagyipar központjai — elősegítik majd a városi és a falusi létfeltételek kiegyenlítődését. Egyre nő az a haladó szerep, amelyet a szocialista város mint a korszerű, élenjáró tudomány és kultúra vívmányainak hordozója és terjesztője betölt. A régi városok képe gyökeresen megváltozik. A városok szocialista átépítésének az a célja, hogy megszüntesse a zsúfoltságot, és a fásítás, parkosítás segítségével a városgazdálkodás minden modern vívmányának felhasználása útján egészségesebbé tegye a városi életkörülményeket.

A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetésében nagy szerepet kell játszania a *közlekedésnek*. A közlekedés az ipari központokat összeköti, egybeforrasztja a mezőgazdasági vidékekkel. A vasúti, gépkocsi-, vízi- és légiközlekedés fejlődése, a villamosenergia nagy távolságokra történő továbbítása, a rádióadás és a televízió tökéletesítése és elterjesztése — mind fontos eszköze annak, hogy a falu gazdasági és kulturális téren közelebb kerüljön a városhoz. A tudománynak és a technikának ezek a vívmányai lehetővé teszik, hogy a falu lakossága a városi lakossággal egyformán élvezze a kultúra minden áldását.

Mindaddig, amíg a népgazdaságban két fő termelési szektor — állami és kolhozszektor létezik, elkerülhetetlenül fennmarad az árutermelés és az áruforgalom, amelyeket a szocialista állam sikerrel használ fel a kommunizmus építése érdekében. Csak az egységes kommunista tulajdon alapján hal el az árutermelés, és tűnnek el a vele kapcsolatos közgazdasági kategóriák.

A kommunizmus felső fokán az árutermelés megszűnésével eltűnik az érték, eltűnnek az érték formái, és velük együtt eltűnik az értéktörvény. A termékek előállítására fordított munka mennyiségét nem kerülőúton, az érték és annak formái révén fogják mérni, mint ez az árutermelés viszonyai között történik, hanem egyenesen és közvetlenül a termékek előállítására fordított munkaidővel. „A munkaidő *mindig megmarad* a gazdagság teremtő lényegének és a létrehozásához szükséges *költségek* mércéjének akkor is, amikor a csereérték már eltűnt"[1].

A szocialista társadalom építésének befejezése és a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában egyre bensőségesebbé válik a munkások és a parasztok baráti szövetsége. E két osztálynak egységesek a létérdekei és egységes a

[1] *Marx*. Értéktöbbletelméletek. III. köt. 1936. 198. old. (oroszul).

célja — a kommunizmus felépítése. A termelőeszközök kommunista tulajdonának megteremtése lesz a munkásság és a kolhozparasztság közötti határok végleges elmosódásának alapja.

A kommunizmusban megszűnik a város és a falu közti lényeges különbség, de marad köztük némi *nem lényeges különbség,* amely az ipari és a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból, például a mezőgazdasági munkáknak a növények természetes fejlődési és érési folyamatával összefüggő idényjellegéből, egyes mezőgazdasági gépek korlátozott időn át tartó használatából stb. következik.

A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai. A kommunizmusba való átmenethez a társadalom olyan mértékű kulturális fejlettségét kell elérni, amely biztosítja az emberek fizikai és szellemi képességeinek teljes és sokoldalú kifejlődését.

A fizikai és a szellemi munka ellentétének megszüntetése után a kommunizmus építése közben felmerült az a probléma, hogy meg kell szüntetni a fizikai és a szellemi munka között a szocializmusban meglevő lényeges különbséget. A fizikai és a szellemi munka közötti *lényeges különbség* abban áll, hogy a munkások többségének kulturális-műszaki színvonala még alacsonyabb mint a mérnököké és technikusoké, a kolhozparasztok többségének kulturális-műszaki színvonala pedig alacsonyabb mint az agronómusoké.

Ugyanakkor az ipari és a mezőgazdasági technika tökéletesedése: a villamosítás, a komplex gépesítés, a vegyi eljárások alkalmazása stb., egyre jobban megköveteli, hogy a termelésben részt vevő dolgozók nagy általános műveltséggel és nagyfokú mérnöki-technikusi, illetve agronómiai szaktudással rendelkezzenek. Enélkül nem biztosítható a társadalmi munka termelékenységének a kommunizmusba való átmenethez szükséges színvonala. Ezért a társadalom kulturális fejlődése, a fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség megszüntetése objektív szükségesség.

A fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség megszűnése úgy történik, hogy a munkások kulturális és műszaki színvonala a mérnökök és a technikusok színvonalára, a kolhozparasztok kulturális és műszaki színvonala pedig az agronómusok színvonalára emelkedik.

A fizikai és a szellemi munka közötti lényeges különbség megszüntetésében óriási szerepe van a szocialista munkaversenynek, amelyben a munkásosztály és a kolhozparasztság túlnyomó többsége részt vesz. Egyre nagyobb munkástömegek sajátítják

el tökéletesen a korszerű termelési technikát és technológiát, egyre nő az ésszerűsítők és feltalálók száma. A munkások széles rétegei fokozatosan a műszaki dolgozók színvonalára emelkednek.

Sztálin a Sztahanov-mozgalmat, mint a szocialista munkaverseny új szakaszát jellemezve, már 1935-ben megállapította, hogy ebben a mozgalomban benne van a munkásosztály jövendő kulturális és technikai fellendülésének magva, hogy ez a mozgalom nyitja meg azt az utat, „amelyen haladva elérhetjük a munka termelékenységének azt a magasabb fokát, mely a szocializmusból a kommunizmusba való átmenethez ... szükséges"[1]. Amikor a munkások kulturális és műszaki színvonala a mérnökök és technikusok színvonalára, a kolhozparasztoké pedig az agronómusok színvonalára emelkedik, a munka termelékenysége még magasabb, a történelem folyamán soha nem tapasztalt fokot ér majd el, amely biztosítja az anyagi javak általános bőségének megteremtését.

A társadalmi munka termelékenységének emelkedésével párhuzamosan létrejönnek a munkanap fokozatos megrövidítésének gazdasági feltételei. Ez viszont lehetővé teszi a társadalom tagjai számára, hogy jóval több időt és erőt fordítsanak ismeretek szerzésére és kulturális fejlődésükre, minden fizikai adottságuk és szellemi képességük harmonikus fejlesztésére.

A szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbség megszüntetésének egyik feltétele az általános kötelező politechnikai oktatás. Lenin hangsúlyozta, hogy a politechnikai oktatásnak elméletileg és gyakorlatilag meg kell ismertetnie a tanulókkal a fő termelési ágakat. A politechnikai oktatás bővíti a dolgozók látókörét, megadja nekik azoknak az alapoknak az ismeretét, amelyeken a mai nagyüzemi termelés nyugszik, s így lehetővé teszi, hogy szabadon válasszák meg foglalkozásukat.

A társadalom valamennyi tagjának további kulturális fejlődése úgy valósul majd meg, hogy egyre jobban kiterjesztik az általános kötelező politechnikai oktatást, a középfokú műszaki oktatást, a főiskolai oktatást és a levelező oktatást, a különféle tanfolyamok széles hálózatát építik ki, s az üzemekben széles alapokra fektetik a legáltalánosabb szakmák oktatását.

Amikor a munkások és parasztok ismereteinek és kultúrájának színvonala a műszaki dolgozók, illetve az agronómusok színvonalára emelkedik, az azt jelenti majd, hogy megszűnik a kü-

[1] *Sztálin.* Beszéd a sztahanovisták első összszövetségi tanácskozásán. Lásd *Sztálin.* A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 598. old.

lönbség egyfelől a munkások és a parasztok, másfelől az értelmiségiek között.

A szocialista társadalom nagy sikereket ért el a nép jólétének növelése terén. De a dolgozóknak a kommunizmusba való átmenethez szükséges sokoldalú kulturális fejlődése csak akkor biztosítható, ha gyökeresen megjavulnak a lakásviszonyok, jelentős mértékben emelkedik a munkások és alkalmazottak reálbére, s a kolhozparasztok reáljövedelme. Ez csak a termelés további gyors növekedése és a munka termelékenységének emelkedése alapján érhető el.

A termelőerők és a kultúra általános fejlődése nyomán végérvényesen eltűnik a szakképzetlen munka és a nehéz fizikai munka, megszűnik a régi munkamegosztás, amely egész életükre egy meghatározott foglalkozáshoz láncolta a dolgozókat.

A kommunizmus azzal, hogy a régi munkamegosztást megszünteti, egyáltalán nem tagadja a munkamegosztás szükségességét. A kommunizmus felépítéséhez kvalifikált, sokoldalúan fejlett szakembereket kell képezni a termelés, a tudomány és a technika valamennyi területén.

A kommunista társadalom tagjainak meglesz a fejlett technika és a bonyolult termelési folyamatok igazgatásához szükséges mérnöki-technikusi felkészültségük, s egyszersmind az is módjukban áll majd, hogy az anyagi javak termelése mellett tudománnyal, irodalommal és művészettel is foglalkozzanak. A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség megszűnése nem azt jelenti, hogy a kettő között mindennemű különbség kiküszöbölődik. Egyes — jóllehet nem lényeges — különbségek, amelyek a termelés, a tudomány és a kultúra különböző területeinek sajátosságaival függenek össze, megmaradnak.

A kommunizmusba való átmenet szempontjából óriási jelentősége van a dolgozók kommunista nevelésének. Ennek döntő fontosságú feladata az, hogy kialakítsa az új embert, akinek számára a munka a legfőbb életszükséglet. Lenin azzal kapcsolatban, hogy milyen lesz a munka a kommunizmusban, a következőket írta: „A kommunista munka, a szó szűkebb és szorosabb értelmében, ingyenes munka a társadalom javára, olyan munka, amelyet nem bizonyos kötelezettség lerovása, nem bizonyos termékekre való jog megszerzése céljából, nem előre megállapított és törvényesített normák szerint teljesítenek; a kommunista munka — önkéntes, norma nélküli, díjazásra nem számító, díjazási feltétel nélküli munka, a közösség javára megszokásból végzett munka, a közösség javára szolgáló munka szükségességéhez való öntudatos (szokássá vált) viszonyból fa-

kadó munka, az egészséges szervezet szükségleteként végzett munka"[1].

A kommunizmus feltételezi a társadalom tagjainak nagyfokú öntudatát. Az új, kommunista viszonyok hajtásai a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való viszonyban, az emberek egymáshoz való viszonyában már a szocialista társadalomban is megtalálhatók. A kommunista elvek betartása idővel a magasképzettségű, kulturált emberek természetes, megszokott magatartásává válik. De nem szabad megfeledkezni arról, hogy a szocialista társadalomban még korántsem vesztek ki az emberek tudatából a kapitalista csökevények. Ezek a csökevények megvannak, mert a tudat elmarad a lét mögött; a burzsoá világ reakciós erői mindenképpen e csökevények fenntartására és feleleventésére törekednek. Éppen ezért feltétlenül le kell küzdeni az emberek tudatában a kapitalista csökevényeket, és óriási mértékben kell fejleszteni a néptömegek műveltségét és kommunista öntudatát. A szocializmusból a kommunizmusba való átmenet egész időszakában rendkívül nagy a jelentősége annak a harcnak, amely a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való régi viszony maradványai ellen, a bürokrácia kiirtásáért, a múltnak a mindennapi életben és az erkölcs terén észlelhető csökevényei, továbbá a vallási előítéletek ellen folyik. Ezeknek a kapitalista csökevényeknek a leküzdése érdekében elengedhetetlenül szükséges a tömegek körében végzett politikai nevelőmunka, az egész nép kommunista nevelése.

Az áttérés a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elvre. A „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elv megvalósításának előfeltételei fokozatosan, abban a mértékben érlelődnek meg, ahogyan a termelés növekszik, és ezen az alapon létrejön a fogyasztási cikkek bősége, ahogyan az egységes kommunista tulajdon uralma megvalósul, s a társadalom tagjainak műveltsége és öntudata a kommunizmusnak megfelelő színvonalra emelkedik. A kommunista elv azt jelenti, hogy a kommunizmusban mindenki képességei szerint fog dolgozni, és mindenki megkapja azokat a fogyasztási cikkeket, amelyekre egy kulturálisan fejlett embernek szüksége van.

A kommunizmus felső fokának előfeltételei úgy jönnek létre, hogy a szocialista állam a lehető legteljesebb mértékben felhasználja a szocializmus gazdasági törvényeit. A szocializmus gazdasági alaptörvényéből fakadó követelményeknek megfe-

[1] *Lenin.* Az évszázados rend megsemmisítésétől egy új rend megteremtése felé. Lásd *Lenin* Művei. 30. köt. Szikra 1953. 525. old.

lelően állandóan, gyors ütemben fejlődik a szocialista termelés és növekszik a nép jóléte. Egyre fokozottabb mértékben használják fel a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényét, egyre tökéletesednek a szocialista tervezés módszerei. A hosszabb időszakra szóló népgazdasági tervek konkrétan meghatározzák a kommunizmus anyagi-termelési bázisának megteremtéséhez, a kapitalizmushoz képest magasabb munkatermelékenység biztosításához vezető utakat.

A társadalmi vagyon nagyarányú növelésének biztosítása céljából a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában messzemenően fel kell használni a népgazdaság terv szerinti irányításának az értéktörvény létezésével összefüggő olyan közgazdasági eszközeit, mint a pénz, a hitel, a kereskedelem, az önálló elszámolás.

A dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelkedése a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének következetes alkalmazása alapján valósul meg. A munka termelékenységének fokozódásával együtt jár az iparcikkek és a mezőgazdasági termékek árának leszállítása. Rendszeresen emelkedik a munkások és alkalmazottak reálbére, egyre nő a kolhozparasztok jövedelme. A dolgozók egyre többet költhetnek élelmiszerre, ruházkodásra, háztartási cikkek beszerzésére stb.

A kommunizmusba való átmenethez szükséges előfeltételek megteremtése szempontjából óriási jelentőségű annak a programnak sikeres valóraváltása, amelyet a Kommunista Párt és a szovjet állam a mezőgazdaság rohamos fellendítése és a közszükségleti cikkek termelésének nagyarányú növelése érdekében kitűzött. A Szovjetunióban napirendre került az a feladat, hogy el kell érni az ember élelmiszerszükségleteinek a tudomány követelményeivel összhangban álló kielégítését.

„Feladatunknak kell tekintenünk — mondotta N. Sz. Hruscsov —, hogy elérjük az élelmiszerek fogyasztásának olyan színvonalát, amely az egészséges ember mindenoldalú, harmonikus fejlődéséhez szükséges, tudományosan megalapozott élelmezési normákból indul ki"[1].

Az anyagi javak termelésének nagyarányú növelése következtében a munkások és alkalmazottak munkabérének és a kolhozparasztok jövedelmének színvonala biztosítja a dolgozók növekvő anyagi és kulturális szükségleteinek egyre teljesebb

[1] *N. Sz. Hruscsov.* A Szovjetunió mezőgazdaságának továbbfejlesztését szolgáló intézkedésekről. Az SZKP Központi Bizottságának 1953 szeptember 3-i teljes ülésén mondott előadói beszéd. Szikra 1953. 9—10. old.

kielégítését. A termékbőség növekedésének arányában létrejönnek majd a munka szerinti elosztásról a szükségletek szerinti elosztásra való áttérés előfeltételei. Ezzel kapcsolatban nagy jelentősége van a kereskedelem erőteljes továbbfejlesztésének. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet egész időszakában nagy jelentősége lesz annak, hogy erőteljesen fejlődjék a kereskedelem, amelynek révén a közfogyasztási cikkek növekvő tömege elosztásra kerül. A szovjet kereskedelem tökéletesítése előkészíti azt a szerteágazó apparátust, amelyet a kommunizmus felső fokán a termékeknek szükségletek szerinti közvetlen, áru- és pénzforgalom nélkül történő elosztására fognak felhasználni.

Ami a társadalom tagjainak különféle egyéni szükségleteit illeti, ezek sokoldalú kielégítését a kommunizmus részint az egyéni tulajdonba kerülő fogyasztási és háztartási cikkek mennyiségének növelése útján, részint a szükséglet-kielégítés társadalmi formáinak (a kulturális és szociális intézményeknek, a lakásügynek, a szanatóriumok, színházak hálózatának stb.) fejlesztése útján fogja biztosítani.

A Szovjetunió a világ első országa, amely felépítette a szocializmust, és most sikeresen építi a kommunizmust. A népi demokratikus országok a Szovjetunió tapasztalatait felhasználva a szocializmusnak — a kommunista társadalom első fokának építését valósítják meg. Elkerülhetetlenül a kommunizmushoz vezet az egész emberiség fejlődése. Lenin a kommunizmus építésének távlatait vázolva a következőket mondta: „ha majd Oroszországot a villanytelepek és hatalmas technikai berendezések sűrű hálózata fogja borítani, akkor kommunista gazdasági építésünk példakép lesz az eljövendő szocialista Európa és Ázsia számára"[1].

A kommunizmus felső foka felé haladó Szovjetunió és a szocializmust építő népi demokratikus országok nagy példája az egész világ népeinek megmutatja az utat, amelyen haladva megszabadulhatnak a tőkés rabszolgaságtól s annak elkerülhetetlen velejáróitól — a kizsákmányolástól, a munkanélküliségtől, a válságoktól és a háborúktól. A szovjet népnek a kommunizmushoz vezető úton megtett minden lépése egyre kézzelfoghatóbban bizonyítja a szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben, és a világ minden országának dolgozóit meggyőzi arról, hogy a

[1] *Lenin.* Beszámoló a Népbiztosok Tanácsának tevékenységéről a VIII. Összoroszországi Szovjetkonkresszuson. Lásd *Lenin* Művei. 31. köt. Szikra 1951. 535. old.

történelem a kapitalizmust pusztulásra ítélte, s a kommunizmus diadalt arat.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocializmus és a kommunizmus a kommunista társadalmi alakulat két fejlődési foka. A kommunizmus ennek az alakulatnak felső foka, amelyet az jellemez, hogy a termelőerők fejlettségi színvonala magasabb, mint a szocializmusban, a termelőeszközök egységes kommunista köztulajdonban vannak, nincsenek osztályok és osztálykülönbségek, nincsenek lényeges különbségek a város és a falu, a fizikai és a szellemi munka között. A kommunizmusban a munka a puszta megélhetés eszközéből minden ember elsőrendű életszükségletévé válik. Az óriási mértékben megnövekedett termelőerők és a társadalmi munka óriási mértékben fokozódott termelékenysége alapján bekövetkezik a fogyasztási cikkek bősége, és megvalósul a társadalom áttérése a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elvre.

2. A kommunizmusba való átmenet érdekében meg kell oldani a Szovjetunió fő gazdasági feladatát — utol kell érni és túl kell szárnyalni a legfejlettebb tőkés országokat gazdasági tekintetben, vagyis az egy főre eső termelés tekintetében. Meg kell teremteni a kommunizmus anyagi-termelési bázisát, amely biztosítani tudja a fogyasztási cikkek bőségét; meg kell szüntetni a város és a falu közötti lényeges különbséget, mégpedig a termelőeszközök egységes kommunista tulajdonának megteremtése alapján, ami megköveteli, hogy a népgazdaságban, különösen a mezőgazdaságban egyre nagyobb szerep jusson a termelőeszközök állami köztulajdonának, s hogy erősödjön és fejlődjék a mezőgazdasági artel közös gazdasága; el kell érni a társadalom olyan kulturális fejlődését, hogy megszűnjön a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség, s műveltsége és műszaki ismeretei tekintetében minden dolgozó a mérnökök, technikusok és agronómusok színvonalára emelkedjen.

3. A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet, amely a Szovjetunióban a sikeres megvalósulás útján van, a gazdasági fejlődés objektív törvényeit felismerő és e törvényeket tevékenységük során felhasználó Kommunista Párt és szovjet állam vezette dolgozók milliós tömegeinek műve. A szocialista társadalomban a termelés, a munkához való viszony, a társadalmi tulajdonhoz való vi-

szony és az emberek egymáshoz való viszonya terén megvannak a kommunizmus hajtásai. A kommunizmus építése az emberek tudatából még ki nem veszett kapitalista csökevények ellen folytatott erőteljes harcban valósul meg. E csökevények felszámolásának elengedhetetlen feltétele a dolgozók kommunista nevelése.

4. A szocialista táborhoz tartozó országok kölcsönös együttműködésének és testvéri barátságának messzemenő erősítése döntő előfeltétele a Szovjetunióban a kommunizmus, a népi demokratikus országokban pedig a szocializmus sikeres építésének. A Szovjetunióban folyó kommunista építésnek óriási nemzetközi jelentősége van.

C. A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSE A NÉPI DEMOKRATIKUS ORSZÁGOKBAN

XLI. FEJEZET

AZ EURÓPAI NÉPI DEMOKRATIKUS ORSZÁGOK GAZDASÁGI RENDJE

A népi demokratikus forradalom előfeltételei. A közép- és délkelet-európai országokban a népi demokratikus forradalmat a kapitalizmus fejlődésének, munkásosztályuk és széles dolgozó tömegeik osztályharcának, valamint a nemzetközi felszabadító mozgalomnak egész menete készítette elő. Ezeknek az országoknak gazdaságában, Albániát kivéve, kapitalista viszonyok uralkodtak. Csehszlovákia fejlett ipari ország volt, túlnyomórészt — exportra dolgozó — könnyűiparral, Lengyelország meg Magyarország közepesen fejlett iparral rendelkezett, s gazdaságukban túlnyomó szerep jutott a mezőgazdaságnak, Románia és különösen Bulgária agrárország volt, gyengén fejlett iparral. A gazdasági tekintetben elmaradott Albániában jelentős csökevényei voltak a patriarchális-nemzetségi rendnek.

A közép- és délkelet-európai országok hosszú időn át az imperialista hatalmak igájában görnyedtek. Az uralmon levő nagybirtokos-osztály és nagyburzsoázia függött a külföldi finánctőkétől, s annak akaratát hajtotta végre. A munkásosztály kizsákmányolása szélsőséges méreteket öltött. Ezeknek az országoknak többségében a kapitalizmus fejlődése a hűbériség jelentős csökevényeinek fennmaradása közepette ment végbe; a la-

kosság többségét jelentő parasztság zömének nem volt földje, s nyomorban élt. Mindez forradalmasította a munkásosztályt és a parasztság nagy tömegeit.

A közép- és délkelet-európai országok többségében a forradalom előtt a föld óriási része nagybirtokosok — földesurak és kapitalisták kezében volt. Lengyelországban a gazdaságok körülbelül kétharmad részének megfelelő 5 hektáron aluli parasztgazdaságokhoz a földnek kevesebb mint 15%-a, a gazdaságok 0,9%-ának megfelelő 50 hektáron felüli földesúri és tőkés gazdaságokhoz pedig a földnek körülbelül a fele tartozott. Magyarországon a gazdaságok 84%-át tevő 5,7 hektáron aluli gazdaságok a föld $^1/_5$-ével, a gazdaságok 0,9%-át tevő 50 hektáron felüli gazdaságok pedig a földnek csaknem a felével rendelkeztek. Romániában a gazdaságok $^3/_4$ részét képező 5 hektáron aluli gazdaságok birtokában a föld 28%-a volt; a megfelelő arány Csehszlovákia tekintetében 70,5, illetve 15,7%. Bulgáriában a nagybirtokot alapjában még az 1877—1878-as orosztörök háború nyomán felszámolták. A föld jelentős része Bulgáriában az 1944 szeptember 9-i forradalom előtt nagy kulák, tőkés gazdaságok birtokában összpontosult, míg a parasztság zömének kevés földje volt. Így például az 5 hektáron aluli gazdaságok, amelyekhez a gazdaságok $^2/_3$ része tartozott, a földnek csupán 30%-ával rendelkeztek.

A közép- és délkelet-európai országok iparában a tőkés monopóliumok uralkodtak, a kulcspozíciókat a külföldi tőke tartotta hatalmában. Lengyelországban a háború előtt az iparba befektetett tőkének csaknem $^2/_3$ része külföldi tőke volt. Romániában a háború előtt az olajiparba befektetett egész tőkének 91,9%-át a külföldi tőke ellenőrizte. 1937-ben a magyar iparba befektetett tőke 40%-a külföldi eredetű volt. Bulgáriában 1937-ben a nagyipari tőkének körülbelül a fele, a szállítmányozási társaságok tőkéjének pedig körülbelül a $^2/_3$-a külföldi cégek kezében volt.

A második világháború idején a közép- és délkelet-európai országok a német imperializmus igájába kerültek, amely a végsőkig kiszipolyozta minden életerejüket. A nagybirtokos-osztály és a monopolista burzsoázia a német fasizmus ügynökségévé vált, teljesen elszigetelte magát a néptől. Az osztályellentétek és a nemzetiségi ellentétek a végsőkig kiéleződtek. A munkásosztály vezette dolgozó tömegek, élükön a kommunista és munkáspártokkal, szívós harcot vívtak a fasiszta rabság alóli felszabadulásért, a német betolakodók és az országuk nemzeti érdekeit eláruló földbirtokos-tőkés csoportok ellen. A dolgozóknak nemzeti és szociális felszabadulásukért folytatott harcában óriási mértékben megnőtt a munkásosztály marxista-leninista pártjainak befolyása és tekintélye.

A Szovjetunió a hitleri Németország ellen vívott győzelmes harca során felszabadította a közép- és délkelet-európai országok népeit a német fasiszta iga alól. Ezeknek az országoknak a néptömegei megdöntötték a hitleristák kiszolgálóinak hatalmát, s lehetővé vált számukra, hogy hozzálássanak életük új, demokratikus elvek alapján történő felépítéséhez. Így kezdődött meg a népi demokratikus forradalom.

A népi demokratikus forradalom jellege. A népi demokratikus forradalom fő hajtóereje a munkásosztály és a munkásosztály vezette parasztság. A közép- és délkelet-európai országokban a fasizmus elleni harc folyamán kikovácsolódott a nemzeti arcvonal, amely egyesített minden antifasiszta erőt. A nemzeti arcvonalban a munkásosztály és a parasztság mellett ott volt a városi kisburzsoázia és a középburzsoázia egy része is.

A forradalom felszámolta a földbirtokosok és a monopolista burzsoázia politikai uralmát. A munkásosztály vezette munkás-paraszt szövetségen alapuló népi demokratikus hatalom jött létre. Lerakták az újtípusú állam — a népi demokratikus köztársaság alapjait. A kormányban és az állami szervekben a kommunista és munkáspártok mellett több országban a fasizmus elleni harc nemzeti frontjához csatlakozott kispolgári és burzsoá pártok is részt vettek.

A népi demokratikus forradalom, először, *antiimperialista* forradalom volt, mivel felszabadította a leigázott népeket az imperializmus járma alól, és megadta nekik a nemzeti önállóságot, másodszor, *antifeudális* forradalom, mivel felszámolta a gazdasági életben és a politikai rendben a hűbéri csökevényeket.

Az antiimperialista, antifeudális forradalom újtípusú polgári demokratikus forradalom, amely a kapitalizmus általános válságának második szakaszában kialakult történelmi helyzetre jellemző. Minthogy nem tűzi ki közvetlen céljául a kapitalizmus megdöntését és a proletárdiktatúra megteremtését, a polgári demokratikus forradalmakhoz tartozik, tartalmát tekintve azonban átfogóbb és mélyebbre ható a szokásos polgári demokratikus forradalomnál, mégpedig a következő két oknál fogva. Először, minthogy minden antiimperialista, antifeudális forradalom az imperialista elnyomás ellen irányítja a fő tüzet, az imperialista világrendszer egészének meggyengülésére vezet, aláássa annak alapjait; másodszor, az antiimperialista, antifeudális forradalom győzelme rendkívül kedvező feltételeket teremt e forradalom szocialista forradalommá fejlődése számára.

A munkásosztály vezetésével végbemenő antiimperialista, antifeudális forradalom győzelme a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájának megteremtését jelenti, amely előbbre lendíti a forradalmat, megvalósítja a közvetlen áttérést a forradalom második szakaszára — a *szocialista* forradalomra. Eszerint az antiimperialista, antifeudális forradalom és a szocialista forradalom ugyanannak a láncnak egy-egy láncszemét, az egységes forradalmi folyamat két szakaszát alkotják.

A népi demokratikus forradalom első szakaszában főképpen a polgári demokratikus forradalom feladatait oldotta meg,

emellett e feladatok nagysága, sorrendje és megoldásuk módszere az egyes országok történelmi fejlődésétől és az egyes országokban kialakult konkrét körülményektől függött.

Minden népi demokratikus országban messzemenően demokratizálták a társadalmi és az államrendet. Ahol még fennállott a királyság, ott eltörölték. A legtöbb országban igen nagy jelentősége volt a forradalmi földreformnak. A nagybirtokokat élő és holt felszerelésükkel együtt elkobozták, s nagyrészt felosztották a földnélküliek meg a talpalatnyi földön küszködő parasztok között. A föld a parasztok magántulajdonába került. Az elkobzott nagybirtokok egy részén állami gazdaságok létesültek. A forradalmi agrárreform nyomán a földbirtokos-osztályt felszámolták; a dolgozó parasztok helyzete jelentékenyen megjavult. A földhözjuttatott szegényparasztok és gazdasági cselédek javarésze a középparasztok színvonalára emelkedett. A középparaszt lett a földművelés központi alakja. A kulákgazdaságok aránya jelentősen csökkent.

Romániában a forradalom előtt a szegény- és középparaszti gazdaságokhoz a földnek nem egészen a fele, 1948-ban viszont már a földterület 80,7%-a tartozott. Magyarországon a szegény- és középparaszti gazdaságok a földreform során körülbelül 2 millió hektár földhöz jutottak; ezekhez a gazdaságokhoz a forradalom előtt a föld 40,4%-a, 1947-ben viszont 70,7%-a tartozott. Lengyelországban a földnélküliek és a törpebirtokosok, továbbá a középparasztok a földreform következtében meg a nyugati területek révén több mint 6 millió hektár földhöz jutottak. Bulgáriában, mivel nem volt nagybirtok, azok az antifeudális feladatok, amelyeket a forradalom a földreform során megoldott (a kolostori, egyházi és egyéb földbirtok megszüntetése), kisebbek voltak, mint más népi demokratikus országokban, s ennek következtében a földreform jelentős mértékben kulákellenes jellegű volt.

A forradalmi földreform a nagy paraszttömegek tevékeny részvételével, a munkásosztály vezetése alatt, éles osztályharc közepette ment végbe. A reakciós erők a külföldi imperialisták támogatásával elkeseredett ellenállást tanúsítottak a földreformmal szemben, s mindent elkövettek annak meghiúsítására. A földreform nagyjelentőségű gazdasági és politikai következményekkel járt. A nagybirtok megszüntetésével a reakciós erők rendkívül fontos anyagi bázisukat vesztették el. A nagybirtokok felszámolása megszüntette a parasztság feudális kizsákmányolásának csökevényeit. A talpalatnyi földön küszködő parasztok és a falusi nincstelenek földhözjuttatása ezeket a rétegeket a népi hatalom oldalára állította. A polgári demokratikus forradalom feladatainak befejezését jelentő földreform egyben a szocialista építésre való áttérés egyik feltétele volt.

A népi demokratikus forradalom az antifeudális feladatok teljesítésével egyre inkább második szakaszába ment át, szocia-

lista forradalommá fejlődött. Bár a forradalom első szakaszának fő tartalma az általános demokratikus jellegű átalakulás volt, a munkásosztály — a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájának vezető ereje — nem szorítkozhatott erre az átalakulásra, s számos olyan intézkedést valósított meg, amelyek a forradalom második szakaszába való átmenetet készítették elő. Az ilyen intézkedések közé sorolható: a termelés munkásellenőrzésének bevezetése; a háborús bűnösök, a megszállókkal együttműködő kapitalisták, s a megszállókkal szorosan összeforrott monopolista burzsoázia vagyonának elkobzása, aminek következtében a burzsoázia gazdasági pozíciói meggyengültek, s a nagyipar egy része a népi állam kezébe ment át; a legfontosabb árukkal való kereskedelem állami monopóliumának és a külkereskedelem állami ellenőrzésének bevezetése, valamint néhány más intézkedés. A forradalom során egyre nagyobb méreteket öltött a termelőeszközök államosítása. Mindez gyengítette a burzsoáziát, és erősítette a munkásosztály pozícióit.

A nagy- és középipar, a közlekedés, a hírközlési eszközök stb. államosítását az európai népi demokratikus országokban több részletben hajtották végre. A nacionalizálás 1945—1946-ban kezdődött, s alapjában 1947—1948-ban fejeződött be.

Az általános demokratikus feladatok megoldásáról a szocialista forradalom feladatainak megoldására való áttérés arányában a munkásosztály és az ellenforradalmi burzsoázia közötti harc elkerülhetetlenül kiéleződött. A burzsoázia, gazdasági hatalmának maradványaira és a külföldi tőke segítségére támaszkodva, s az államapparátusban, sőt gyakran magában a kormányban levő ügynökségét felhasználva, minden eszközt megragadott, hogy meghiúsítsa a népi demokratikus hatalom intézkedéseit, és visszaállítsa gazdasági és politikai uralmát. A munkásosztály, amely a munkáspártoknak a marxizmus-leninizmus alapján végbement egyesülése révén lényegesen megerősödött, maga köré tömörítette a parasztságot és a dolgozók más rétegeit. A népi demokratikus forradalom fejlődése során az államszerveket megtisztították a burzsoá és földbirtokos ellenforradalmi elemektől; a régi burzsoá államgépezetet végleg szétzúzták, és a dolgozók érdekeinek megfelelő új államapparátussal váltották fel. A néptömegek erélyesen visszaverték a burzsoáziának a külföldi imperialista elnyomás visszaállítására irányuló kísérleteit. A burzsoázia szétzúzása nyomán véglegesen megszilárdult a munkásosztály vezető szerepe az államban. Mindezeket a feladatokat a legtöbb európai népi demokratikus országban 1947—1948-ig megoldották.

A népi demokrácia államrendje sikerrel kezdte teljesíteni

a proletárdiktatúra funkcióit, a népi demokrácia a proletárdiktatúra egyik formája lett. „A népi demokratikus rendszer — mondotta G. M. Dimitrov —, amely a dolgozóknak a munkásosztály vezetésével gyakorolt uralmát testesíti meg, a jelenlegi történelmi helyzetben, mint a tapasztalat már megmutatta, sikeresen teljesítheti és kell is, hogy teljesítse a proletárdiktatúra funkcióit a kapitalista elemek felszámolása és a szocialista gazdaság megszervezése céljából"[1].

Így ment végbe a jellegét tekintve polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődése, a fokozatos átmenet a népi demokrácia egyik szakaszából a másik szakaszba: a proletariátus és a parasztság forradalmi-demokratikus diktatúrájából a proletárdiktatúra funkcióját teljesítő népi demokráciába.

A proletariátus hegemóniájának és a kommunista pártok vezető szerepének megszilárdulása a demokratikus átalakulások folyamán — döntő feltétele volt a szocialista forradalomba és a proletárdiktatúrába való átmenetnek, s egyszersmind ennek az átmenetnek a jellegét is meghatározta. A proletárdiktatúra megteremtése nem egycsapásra, nem a fennálló hatalom megdöntése útján történt, hanem a proletariátus pozícióinak fokozatos erősödése, a nagy dolgozó tömegek megnyerése, a burzsoázia gazdasági uralmának felszámolására irányuló egész sor rendszabály megvalósítása útján. E rendszabályok között döntő jelentősége volt a tőkés nagyüzemek és a bankok államosításának.

A népi demokratikus hatalom a szocialista forradalom feladatainak megvalósítása során szocialista köztulajdonná változtatta az üzemeket, a bányákat és a villamoserőműveket. A közlekedést, a hírközlés eszközeit, a föld kincseit, a föld egy részét, a bankokat, a külkereskedelmet és a belföldi nagykereskedelmet ugyancsak nacionalizálták. Ilyenformán a munkásosztály vezette népi demokratikus hatalom — a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang gazdasági törvényének követelményeiből kiindulva — véget vetett a burzsoázia gazdasági uralmának, és kezébe vette a népgazdaság kulcspozícióit. Ezáltal létrejöttek a társadalom szocialista átalakítására való áttéréshez szükséges feltételek. Az államosítás azt jelentette, hogy az iparban a termelési viszonyokat összhangba hozták a termelés társadalmi jellegével: a fő termelőeszközök — a népi demokratikus állam révén — az egész nép tulajdonává

[1] *G. M. Dimitrov.* A Központi Bizottság politikai beszámolója a Bolgár (kommunista) Munkáspárt V. kongresszusán. Lásd *G. M. Dimitrov.* Válogatott cikkek és beszédek. Szikra 1952. 348. old.

váltak. A népi demokratikus országok a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakba léptek.

A népi demokratikus hatalom létrejötte, s a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak bizonyos sajátosságot mutat a Német Demokratikus Köztársaságban, amelyet a német nép demokratikus erői hoztak létre, miután a nyugati hatalmak végrehajtották Németország két részre szakítását. Németország területén jelenleg két állam van: a Német Demokratikus Köztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság, amelyekben lényegileg eltérő társadalmi és gazdasági formák alakultak ki.

A Német Demokratikus Köztársaságban a munkásosztály van hatalmon, szövetségben a dolgozó parasztsággal. A munkások és parasztok szövetsége döntő erő a köztársaság politikai és gazdasági életében. Az államhatalom az antifasiszta, demokratikus pártok és szervezetek blokkjára támaszkodik, amelynek politikáját az egységes, demokratikus, békeszerető Németország megteremtéséért vívott harc feladatai határozzák meg. Ezen a blokkon belül a vezető szerep a munkásosztály pártjáé — Németország Szocialista Egységpártjáé. A junker földbirtokosok és a monopóliumok gazdasági uralmának megszüntetésével a Német Demokratikus Köztársaságban kiirtották a militarizmus és a fasizmus társadalmi gyökereit.

Nagy történelmi esemény a német nép életében az, hogy a Német Demokratikus Köztársaság dolgozói a szocialista építés útjára léptek. A szocializmus felépítése a Német Demokratikus Köztársaságban összhangban van Németország valamennyi dolgozójának érdekeivel. A köztársaság gazdaságában vezető helyet foglal el a termelőeszközök társadalmi tulajdona, amelyen az iparban a népi vállalatok, a mezőgazdaságban a népi birtokok, a gép- és traktorállomások és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek alapulnak. Az iparban, a közlekedésben, a kereskedelemben és a mezőgazdaságban a fő szektor, a szocialista szektor mellett nagy számban vannak egyszerű árutermelők — parasztok és kisiparosok tulajdonában levő egyéni gazdaságok, továbbá közepes és kisebb tőkés vállalatok. A Német Demokratikus Köztársaság elsőrendű feladatának tekinti a harcot Németország békés, demokratikus elvek alapján történő egyesítéséért.

A második világháború időszakában a tőkés rendszerről leváltországok közé tartozik Jugoszlávia is. A korábbi Jugoszlávia helyén, amelynek reakciós monarchista rendje a dolgozók kíméletlen kizsákmányolásán és nemzeti elnyomásán alapult, népi forradalom eredményeképpen létrejött a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság, amelyben a hatalom a munkásosztály és a parasztság kezében van, s a nemzeti egyenlőtlenséget felszámol-

ták. Jugoszláviában a fő termelőeszközök társadalmi tulajdona uralkodik — a nagy- és középiparban, a közlekedésben, a bankrendszerben, a nagykereskedelemben és a kiskereskedelem túlnyomó részében. Jugoszlávia az imperialista erők fondorlatai ellenére megőrizte nemzeti függetlenségét, és ellenállt a külföldi tőke arra irányuló kísérleteinek, hogy megvesse a lábát Jugoszlávia gazdaságában.

A világ fejlődésének jelenlegi szakaszában, amikor fennáll a szocializmus hatalmas tábora, a társadalom forradalmi, szocialista átalakulásának útja a népi demokrácia. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalata igazolja Leninnek azt a tanítását, hogy a szocializmus győzelmének alapjában egységes úton történő biztosítása mellett a szocialista építés konkrét feladatainak megoldása során a különböző országokban — egyes országok történelmi és nemzeti sajátosságaitól függően — különböző formákat és módszereket alkalmazhatnak.

Lenin ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Minden nemzet eljut a szocializmushoz, ez elkerülhetetlen, de nem teljesen egyformán fognak eljutni, mindegyik sajátos vonást kölcsönöz majd a demokrácia ilyen vagy olyan formájának, a proletárdiktatúra ilyen vagy olyan válfajának, a társadalmi élet különféle területein végrehajtott szocialista átalakítások ilyen vagy olyan ütemének"[1].

A gazdasági szektorok és az osztályok. Az európai népi demokratikus országok gazdasága — az átmeneti időszak több szektorból álló gazdasága. Ez a gazdaság három fő gazdasági formából, népgazdasági szektorból — szocialista, kisárutermelő és kapitalista szektorból áll.

A *szocialista* szektorhoz tartoznak: 1. az *állami* tulajdonon, köztulajdonon alapuló ipari és közlekedési vállalatok, bankok, kereskedelmi vállalatok, állami gazdaságok, gépállomások; 2. a *szövetkezeti* tulajdonon alapuló kisipari, fogyasztási, hitel-, földműves-, értékesítési és beszerzési szövetkezetek, valamint mezőgazdasági termelőszövetkezetek.

A szocialista szektor valamennyi európai népi demokratikus országban uralkodó helyzetet foglal el a gazdasági életben. Ebben a szektorban jön létre a nemzeti jövedelem oroszlánrésze. Az állam kezében összpontosul az ipar, a kereskedelem, az egész bankrendszer, az egész belföldi nagykereskedelem és a kiskereskedelem legnagyobb része. Megvalósult a külkereskedelem állami monopóliuma. A mezőgazdaságban azonban a szocialista

[1] *Lenin.* A marxizmus karikatúrájáról és az „imperialista ökonomizmusról". Lásd *Lenin* Művei. 23. köt. Szikra 1951. 66. old.

szektor, Bulgária kivételével, még nem foglal el vezető helyet.

A szocialista szektor, azáltal, hogy uralkodó helyet tölt be a népgazdaságban, és kezében tartja a gazdasági kulcspozíciókat, minden európai népi demokratikus országban a gazdasági élet fejlődését meghatározó erőt jelent, s pozíciói évről évre növekednek.

A legutóbbi évekre vonatkozóan a gazdaság szocialista formáinak részesedését a következő számok mutatják:

a nemzeti jövedelem terén — Lengyelországban 76%, Csehszlovákiában 92% (1953-ban), Magyarországon 81% (1954-ben), Romániában 70% (1952-ben), Bulgáriában 87% (1954-ben), Albániában körülbelül 70% (1952-ben);

az ipar terén — Lengyelországban körülbelül 99,5% (1953-ban), Csehszlovákiában 99,6% (1953-ban), Magyarországon 97% (1954-ben), Romániában 99% (1954-ben);

a nagykereskedelem terén — valamennyi európai népi demokratikus országban 100%;

a kiskereskedelem terén 1954-ben — Lengyelországban 96%, Csehszlovákiában 99,8%, Magyarországon 99,7%, Romániában 76%, Bulgáriában 99,5%.

A Német Demokratikus Köztársaságban a szocialista szektor részesedése az iparban 1953-ban 85,5%, a nagykereskedelemben 94,5%, a kiskereskedelmi áruforgalomban mintegy 70% volt.

A szocialista szektorban megszűnt az embernek ember által való kizsákmányolása, és megváltozott a munka jellege: a tőkéseknek végzett munkából a dolgozóknak sajátmaguk, saját társadalmuk javára végzett munkájává vált. A gazdasági feltételek megváltozása következtében a szocialista szektorban letűntek a színről a kapitalizmusnak a kizsákmányolási viszonyokat és a termelési anarchia viszonyait kifejező gazdasági törvényei, létrejöttek és érvényesülni kezdtek a szocialista gazdaság törvényei: a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye, a munka szerinti elosztás törvénye stb. A legfejlettebb technika alapján szakadatlanul fejlődik a szocialista ipar — a szocializmus győzelemre vitele és a dolgozók növekvő szükségleteinek kielégítése érdekében. A szocialista termelés terv szerint, a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye alapján folyik. Egyre jobban tökéletesednek a tervezés módszerei.

A népi demokratikus országok gazdaságában a szocialista tulajdon két formájának és a kisárutermelő szektornak létezése következtében érvényesül az értéktörvény, és érvényesülnek a vele összefüggő közgazdasági kategóriák: a pénz, a kereskedelem, a hitel stb. Az értéktörvény nem szabályozója a szocialista termelésnek, de befolyást gyakorol rá, s a népi demokratikus államok ezt a befolyást figyelembe veszik az árak tervezésénél, az önálló elszámolás bevezetésénél stb. A kereskedelmet, a pénzt,

a hitelt és az értéktörvénnyel összefüggő más közgazdasági kategóriákat eredményesen használják fel a szocializmus érdekében, a szocialista építés eszközeként.

Mivel a szocialista szektor vezető szerepet játszik a népi demokratikus országok gazdaságában, a szocializmus gazdasági alaptörvénye, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocializmus más gazdasági törvényei egyre növekvő befolyást gyakorolnak az egész népgazdaság fejlődésére. A szocialista termelési viszonyok további fejlődése arányában állandóan bővül a szocializmus gazdasági törvényeinek hatóköre.

A *kisárutermelő* szektorhoz az egyénileg dolgozó parasztok gazdaságai, továbbá a tulajdonosaik személyes munkáján alapuló kisipari üzemek tartoznak. Egyes országokban (Albániában) falun még megtalálhatók a patriarchális viszonyok maradványai. Az egyéni parasztgazdaságok termelik a mezőgazdasági termékek zömét. Az egyéni parasztgazdaságok között a középparasztok gazdaságai vannak túlsúlyban. A termelőeszközök magántulajdonán alapuló egyéni kisárutermelő parasztgazdaság elkerülhetetlenül megszüli a kapitalizmus elemeit.

Az európai népi demokratikus országokban a tervezés még nem öleli fel az egész népgazdaságot. A kisárutermelő szektorban a termelés szabályozója az értéktörvény érvényesülése. A népi demokratikus hatalom azonban, a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényére támaszkodva, az áruforgalom, a begyűjtés, az árak, a hitel, az adók stb. révén szabályozó hatást gyakorol a kisárutermelésre is.

A *kapitalista* szektorhoz a bérmunka kizsákmányolásán alapuló kulákgazdaságok, magánüzletek és kisebb ipari magánüzemek tartoznak.

A kapitalista szektorban a gazdaság szabályozója az értéktörvény. Ezen a szektoron belül továbbra is érvényesül az értéktöbblet-törvény; ennek hatóköre jelentékenyen összeszűkült. A tőkés üzemek méreteit és a bérmunka kizsákmányolásának lehetőségeit erősen korlátozták. A tőkés elemek korlátozását szolgáló eszközök közé tartozik a nagy adókivetés, továbbá számos, a piac spontán elemeinek megfékezése érdekében alkalmazott rendszabály.

A népi demokratikus országokban a fő osztályok — a munkásosztály és a parasztság. A dolgozó osztályok mellett van burzsoázia is: a kulákság, továbbá a kereskedelmi és ipari kis- és középkapitalisták.

A népi demokratikus országokban kialakult társadalmi és államrend fennállásának és fejlődésének létalapja a munkásosztálynak és a dolgozó parasztságnak a munkásosztály vezető sze-

repe mellett megvalósult szoros szövetsége, amely a kapitalizmus ellen irányul, s célja a szocialista társadalom felépítése. „Forradalmi átalakulásaink magva és hajtóereje a munkás-paraszt szövetség volt és ma is az, s e szövetség vezető ereje a munkásosztály. A munkásosztály a kapitalizmus és a fasizmus elleni harc évtizedei alatt megerősítette szövetségét a dolgozó parasztság nagy tömegeivel. E szövetség kiterjesztése, erősítése, bensőségesebbé tétele a népi hatalom politikájának fő elve, erejének és vívmányainak biztosítéka"[1].

A népi demokratikus országok gazdaságában a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak folyamán a fő ellentmondás a fejlődő szocializmus és a legyőzött, de még meg nem semmisített, s a kisárutermelésben gyökerekkel rendelkező kapitalizmus közötti ellentmondás. A szocializmus építése egyre élesebb osztályharc közepette megy végbe. A letűnő osztályok ellenállása a szétzúzott népellenes politikai pártok maradványainak ellenséges tevékenységében, a kommunista (munkás) pártokban jelentkező nacionalista, „baloldali" és jobboldali elhajlásokban, az imperialista ügynökök kártevésében, szabotázsában és diverziós tevékenységében nyilvánul meg. A kommunista (munkás) pártok, maguk a néptömegek leleplezik a szocializmussal szemben ellenséges elemeket, s biztosítják a szocializmus felépítésére irányuló politika győzelmét.

A népi demokratikus országok államhatalma politikájában az objektív gazdasági törvényekből indul ki, s felhasználja ezeket a törvényeket a szocialista gazdasági formáknak a tőkés gazdasági formák fölötti teljes győzelme érdekében.

A népi demokratikus hatalom, a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakról szóló marxi-lenini tanítást követve, szorosabbra fűzi a munkás-paraszt szövetséget, s harcol a városi és falusi kapitalista elemek ellen, korlátozásuk és kiszorításuk útján. A népi demokratikus államok messzemenően felhasználják a piaci kapcsolatokat az ipar és a mezőgazdaság közötti kereskedelmen alapuló összefogás kifejlesztésére. A szocialista iparosítás megvalósítása során egyre szélesebb alapokra helyezik a város és a falu termelési összefogását, s az önkéntesség elvének szem előtt tartásával a parasztgazdaságok fokozatos szövetkezetesítésére, termelőszövetkezetekbe tömörítésére irányuló politikát folytatnak.

Ilyenformán a népi demokratikus országokban a szocializmus építése ugyanazokon a sarkalatos elveken alapul, amelyek a

[1] *B. Bierut.* A Központi Bizottság beszámolója a Lengyel Egyesült Munkáspárt II. kongresszusának. Lásd A Lengyel Egyesült Munkáspárt II. kongresszusa. Szikra 1954. 26—27. old.

Szovjetunióban az új gazdasági politikát meghatározták. De, mint már mondottuk, a népi demokratikus országokban ezeket az elveket az egyes országok történelmi fejlődésének, gazdasági, politikai és nemzetiségi viszonyainak jelentős sajátosságait figyelembe véve alkalmazzák.

A szocializmus építése az európai népi demokratikus országokban jóval kedvezőbb történelmi feltételek között valósul meg, mint annak idején a győzelmes szocializmus első országában — a Szovjetunióban. A szocializmus gazdasági és kulturális alapjainak lerakása során a népi demokratikus országok messzemenően hasznosítják a szocialista építésnek a Szovjetunióban szerzett rendkívül gazdag tapasztalatait, s az egész szocialista tábor erejére és az e táborhoz tartozó országok növekvő kölcsönös segítségére támaszkodnak. Ez óriási mértékben megkönnyíti a szocialista építés feladatainak megoldását.

A Szovjetunió erőteljes segítsége következtében az európai népi demokratikus országok ellen irányuló imperialista intervenciós tervek meghiúsultak. Így ezek az országok megmenekültek a hosszú polgárháborútól és annak szükségességétől, hogy a „hadikommunizmus" politikáját alkalmazzák. Ez lehetővé tette a népi demokratikus országok számára, hogy igen rövid idő alatt helyreállítsák a gazdaságot, és hozzáfogjanak a népgazdaság szocialista átalakításához.

A szocialista iparosítás. A népi demokratikus országokban a szocialista építés igen fontos feltétele az egyes országok sajátosságainak, a szocialista táboron belüli nemzetközi munkamegosztásban való szerepüknek figyelembevételével megvalósuló szocialista iparosítás. Ezek az országok az iparosítás alapján hozzák létre a szocializmus anyagi-termelési bázisát, s biztosítják a termelés és a népjólét szakadatlan növekedésének szilárd anyagi alapját.

A második világháború előtt az ipari termelés részaránya az ipar és a mezőgazdaság termelésében a következő volt: Lengyelországban 47,6%, Magyarországon 53%, Romániában 40%, Bulgáriában 33,8%, Albániában 18,3%. Lengyelországban a mezőgazdaságban a kereső lakosságnak 65%-a, az iparban körülbelül 17%-a, Romániában 78%-a, illetve 7%-a, Bulgáriában a mezőgazdaságban 79,9%, a nagyiparban és a kisiparban összesen 8%-a dolgozott.

A nemzeti jövedelem, az ipari termelés, az egy főre jutó iparcikkfogyasztás és több más gazdasági mutatószámot tekintve ezek az országok jelentősen elmaradtak a fejlettebb ipari országok mögött. Így például Lengyelország egy főre jutó vas- és acélfogyasztása alig valamivel több mint egytized része volt az angliainak és alig valamivel több mint egynyolcad része a németországinak; villamosenergia-fogyasztása körülbelül egyheted része volt az angliainak és németországinak, s egyötöd része volt a franciaországinak.

Valamennyi népi demokratikus országban külön időszakot jelentett a háború és a fasiszta fosztogatások nyomán nagy károkat szenvedett népgazdaság helyreállítása. A népi demokratikus országok a Szovjetunió segítségére támaszkodva és a szocialista tervgazdálkodás előnyeit kihasználva, igen rövid időn belül — két-három év alatt eredményesen birkóztak meg a gazdaság helyreállításának feladataival.

A népgazdaság sikeres helyreállítása megteremtette szocialista átalakításának szilárd alapját. Az első ötéves (Lengyelországban hatéves) népgazdaságfejlesztési tervek központi feladata a szocializmus alapjainak lerakása volt. E tervek fő része a szocialista iparosítás — a szocialista nagyipar, mindenekelőtt a nehézipar fejlesztése. Ugyanakkor minden egyes ország iparosításának megvannak az ipar fejlettségi színvonalából és szerkezetéből, s a történelmi, gazdasági és természeti feltételekből következő sajátosságai.

A népi demokratikus országokban az iparosításhoz szükséges eszközök fő forrása — a szocialista szektor felhalmozása. Az iparosítás céljaira államkölcsönök formájában a dolgozók megtakarításainak egy részét is felhasználják. Ugyanezeket a célokat szolgálja továbbá az is, hogy a városi és falusi tőkés elemek jövedelmének egy részét, mindenekelőtt progresszív megadóztatásuk révén, igénybe veszik.

A szocialista felhalmozás növekedésének döntő tényezője a társadalmi munka termelékenységének rendszeres emelkedése — a legfejlettebb technika alkalmazása és a munka jobb megszervezése alapján. A termelékenység emelkedésének hatalmas motorja a szocialista munkaverseny. A szocialista munkaversenybe a munkások zöme bekapcsolódott. A termelés élenjárói sikeresen alkalmazzák munkájukban a Szovjetunióban és a szocialista táborhoz tartozó más országokban a termelés terén szerzett tapasztalatokat. A munka termelékenységének szakadatlan emelkedése szempontjából elsőrendű jelentőségű a munka szerinti elosztás gazdasági törvényének felhasználása, a teljesítménybér különböző formáinak alkalmazása és az egyenlősdi elleni harc. A szocialista termelésben a felhalmozás növelése szempontjából óriási jelentősége van az értéktörvény felhasználásának, az egyre fokozottabb gazdaságosságnak és az önálló elszámolás következetes bevezetésének.

Klement Gottwald ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Vajon nem voltak-e és nincsenek-e nálunk szép számmal olyan gazdasági és politikai funkcionáriusok, akik megfeledkeztek az értéktörvény érvényesüléséről, s akiknek a szemében éppen ezért az önálló elszámolás és a rentabilitás kérdése, az önköltség

kérdése, az árak kérdése stb. többé nem fontos? Vajon nem világos-e, hogy ez a helytelen felfogás nagy kárára válik gazdaságunknak, s fékezi előrehaladásunkat a szocializmus felé? Úgy hiszem, ez világos és arra kell vezetnie, hogy embereink, különösen vezető és felelős munkaterületen dolgozó embereink mind állandóan szem előtt tartsák a gazdaságosság követelményeit a termelésben, a begyűjtés és az értékesítés terén"[1].

A népi demokratikus országokban a szocialista iparosítás más, kedvezőbb történelmi feltételek között valósul meg, mint annak idején a Szovjetunióban, s egyszersmind lényeges sajátosságokat mutat. A Szovjetunió az egyetlen szocializmust építő ország volt, s az iparosítást minden külső segítség nélkül, kizárólag saját belső erőforrásaira támaszkodva valósította meg. A népi demokratikus országok az iparosítást olyan körülmények között valósítják meg, amikor már kialakult egy hatalmas szocialista tábor. Az e táborhoz tartozó országok a szocialista iparosítás terén messzemenő és a legkülönbözőbb formákban megnyilvánuló kölcsönös segítségre támaszkodnak.

A Szovjetuniónak gyorsított ütemben kellett építenie az ipar minden ágát, elsősorban — a nehézipart. A népi demokratikus országok mentesültek attól az erejüket meghaladó feladattól, hogy valamennyien kifejlesszék az ipar minden ágát. A szocialista táborhoz tartozás következtében minden egyes népi demokratikus országnak lehetősége van arra, hogy mindenekelőtt azokat az iparágakat hozza létre, illetve fejlessze, amelyek számára az egyik vagy a másik országban a legkedvezőbbek a gazdasági és a természeti feltételek. E feladat eredményes megoldását előmozdítja a szocialista táborhoz tartozó államok közötti széleskörű munkamegosztás, kölcsönös gazdasági segítség és együttműködés.

A népgazdaság szocialista újjáalakítását szolgáló távlati tervek sikeres teljesítése nyomán az ipari termelés háború előtti színvonalát az egyes népi demokratikus országokban 1954-ben a következő arányban szárnyalták túl: Lengyelországban több mint 4-szeresen, Magyarországon mintegy 3,5-szeresen, Csehszlovákiában 2,3-szeresen, Bulgáriában 5-szörösen, Romániában csaknem 2,6-szeresen. Az ipar és a mezőgazdaság együttes termelésében jelentősen növekedett az ipari termelés részaránya. A termelőeszközöket előállító iparágak termelése Bulgária és Albánia kivételével mindegyik népi demokratikus országban több mint a fele az egész ipari termelésnek. Az európai népi demokratikus országok korszerű technikával ellátott nagyiparral rendelkező ipari-agrárországok lettek.

Lengyelországban hatalmas arányban fejlődött a szénbányászat, a vegyipar, a vas- és acélkohászat és az építőanyagipar. Gépkocsi-, traktor-,

[1] *Klement Gottwald.* A Szovjetunió Kommunista Pártjának történelmi jelentőségű XIX. kongresszusa és feladataink. Lásd Tartós békéért, népi demokráciáért! 1952 november 9.

hajó- és műrostipar, s több más iparág létesült. 1954-ben az egy főre jutó acéltermelés az 1938. évinek 3,5-szerese, a villamosenergia-termelés több mint 5-szöröse, a cementgyártás mintegy 3-szorosa volt. Magyarországon nagyot fejlődött az alumíniumipar, a gépgyártás, a szerszámgépgyártás, a bányafelszerelések és mezőgazdasági gépek gyártása. Romániában eredményesen fejlődik az ásványolajkitermelő, az ásványolajfeldolgozó és a vegyiipar; a gépgyártásnak fontos ágai jöttek létre: a mezőgazdasági gépgyártás, az ásványolajkitermelő berendezések gyártása, a hajógyártás stb.

A Német Demokratikus Köztársaságban az ipari termelés 1954-ben majdnem kétszerese volt az 1936. évinek; az utóbbi években jelentősen csökkent a népgazdaságban az az aránytalanság, amelyet Németország kettészakadása idézett elő; a köztársaságban kohóipari bázist hoztak létre, bővült a nehézgépgyártás és a hajógyártás termelési kapacitása, megszervezték a korszerű mezőgazdasági gépek gyártását, növekedett a vegyitermékek termelése.

A népi demokratikus államok biztosítják az egész népgazdaság fellendülésének és műszaki rekonstrukciójának alapjául szolgáló nehézipar elsődleges fejlődését, s ugyanakkor nagy beruházásokat eszközölnek a mezőgazdaságban, a könnyűiparban és az élelmiszeriparban, hogy elérjék a mezőgazdasági termékek és a közszükségleti iparcikkek termelésének jelentős bővülését, s emeljék a dolgozók életszínvonalát.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása. A szocializmus felépítése feltételezi a szocialista gazdasági formák győzelmét nemcsak a városokban, hanem a falvakban is. A Szovjetunió tapasztalatai azt mutatják, hogy a parasztkérdés megoldásának egyetlen helyes útja a parasztság zömének áttérése az egyéni kisgazdaságról a nagyüzemi kollektív gazdaságra. A kis- és középparaszti gazdaságoknak az önkéntességi elv szem előtt tartásával, fokozatosan történő *termelőszövetkezetekbe tömörítése* a szocialista építés útján haladó országok számára objektív szükségszerűség.

A népi demokratikus országok ebből kiindulva fejlesztik a traktorok és más mezőgazdasági gépek termelését; nagy számban létesítenek állami gazdaságokat, amelyek bebizonyítják a nagyüzemi szocialista termelés előnyeit; gépállomásokat létesítenek, amelyek biztosítják a mezőgazdaság új technikai alapokra helyezését. Ezzel egy sorban erőteljesen segítik a szegény- és középparasztok tömegeit a gazdaság fellendítésében, intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy bevonják őket a különféle beszerzési, értékesítési és termelőszövetkezetekbe.

A mezőgazdaság szocialista átalakításának a népi demokratikus országokban megvannak a maga sajátosságai. Ezek az országok olyan körülmények között valósítják meg a parasztgazdaságok szocialista átalakítását, amikor a Szovjetunióban a kolhozok, gép- és traktorállomások, meg szovhozok rendsze-

rének formájában fejlett szocialista mezőgazdaság van. A Szovjetunióban a mezőgazdaság szocialista átalakítása terén szerzett tapasztalatoknak, továbbá a kolhozok, a gép- és traktorállomások meg a szovhozok eredményeinek ismertetése nagy szerepet játszik abban, hogy a népi demokratikus országok parasztságának zôme rátér a szocializmus útjára. A Szovjetunióban a kolhozok szervezeti és gazdasági erősítésével, a munka megszervezésének, javadalmazásának, a jövedelem elosztásának formáival stb. kapcsolatban szerzett tapasztalatokat messzemenően felhasználják a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe tömörítése során.

A népi demokratikus országokban a parasztság termelőszövetkezetekbe tömörítésének lényeges sajátosságai onnan erednek, hogy ez a kisparaszti földmagántulajdon egyidejű fennmaradása mellett megy végbe, míg a Szovjetunióban a kollektivizálás az *egész* föld nacionalizálásának körülményei között valósult meg. A népi demokratikus országok tapasztalata azt mutatja, hogy az egész föld azonnali nacionalizálása nem minden ország számára elengedhetetlen feltétele a falun folyó szocialista építésnek. A népi demokratikus országokban a nagybirtokosoktól az agrárforradalom során elvett föld egy része az állam kezében maradt, másik része pedig a parasztok magántulajdonába ment át. A föld paraszti magántulajdonának fennmaradása a föld adásvételének megtiltása és bérbeadásának korlátozása következtében nem vezet a földtulajdonnak a kapitalista elemek kezében való koncentrálódására.

A népi demokratikus országokban a mezőgazdasági termelőszövetkezeteknek három fő típusa van, amelyek a föld és a termelőeszközök társadalmasításának foka és a jövedelemnek ezzel kapcsolatos elosztása tekintetében különböznek egymástól. Először, a föld közös megművelésére társult csoportok, amelyekben csak az egyes mezőgazdasági munkákat (a szántást, vetést, növényápolást, betakarítást) végzik közösen, egyébként a föld a csoport egyes tagjainak tulajdonában van. Másodszor, termelőszövetkezetekre, amelyekben közösek a termelőeszközök, közösen végzik a munkát, s a földet egy tagban egyesítik, de a szövetkezeti tagok magántulajdonában marad; az ilyen típusú termelőszövetkezetekben a termékek zömét (70—75%-át) munkaegységek szerint, kisebb részét pedig a bevitt föld szerint osztják szét. Harmadszor artelekre, amelyekben a termelőeszközök közös tulajdonban vannak, s a tagok társas alapon dolgoznak, a termékek elosztása pedig kizárólag a munka mennyisége és minősége szerint történik.

Ilyenformán a népi demokratikus országokban ez idő sze-

rint a földtulajdon következő formái találhatók meg: a föld állami, szövetkezeti és magántulajdona. A szocializmus teljes győzelme a mezőgazdaságban feltételezi az egész föld társadalmasítását, társadalmi tulajdonná változtatását. Az áttérés az egész föld társadalmasítására fokozatosan, az önkéntességi elv alapján annak arányában valósul majd meg, ahogyan a parasztság a termelőszövetkezeti mozgalom fejlődése és legfejlettebb formáinak elterjedése során saját tapasztalata alapján meggyőződik a nagyüzemi kollektív gazdaság vitathatatlan előnyeiről az egyéni kisgazdasággal szemben.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása ádáz osztályharc közepette megy végbe. A kulákok mindent latbavetve megpróbálják meghiúsítani a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekben tömörülését. A népi demokratikus államok sokoldalú anyagi segítségben részesítik a szegény- és középparaszti gazdaságokat; gondoskodnak a termelőszövetkezetek szervezeti és gazdasági megerősítéséről, és kemény harcot folytatnak a kulákság ellen.

Bulgáriában 1954-ben több mint 2700, a parasztgazdaságok 52%-át egyesítő földműves termelőszövetkezeti gazdaság, 108 állami gazdaság és 150 gép- és traktorállomás volt. A mezőgazdaságban a szocialista szektorhoz a megművelt földnek több mint 60%-a tartozott. *Magyarországon* a termelőszövetkezetek körülbelül 200 000 parasztcsaládot egyesítenek, s a szántóterület mintegy 18%-át foglalják el. Az állami gazdaságokhoz a szántóterület több mint 12%-a tartozik. *Lengyelországban* 1954-ben több mint 9300 szövetkezet volt, amelyek az egész szántóterületnek 7,5%-át foglalják el. Az állami gazdaságokhoz az egész vetésterületnek több mint 12%-a tartozik. *Romániában* 1954 végén 5000 kollektív gazdaságot és a föld közös megművelésére társult csoportot számláltak, amelyek 318 000 parasztportát egyesítettek 1,1 millió hektár szántóterülettel, vagyis az egész szántóterületnek több mint 10%-án gazdálkodnak. *Csehszlovákiában* a termelőszövetkezetekhez az egész szántóterületnek körülbelül 33%-a, az állami gazdaságokhoz pedig több mint 10%-a tartozik. A *Német Demokratikus Köztársaság* mezőgazdaságában 1955-ben a népi birtokok az egész hasznosított mezőgazdasági területnek 4%-ával, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek pedig 18%-ával rendelkeztek.

A falu szocialista átalakítása során a népi demokratikus országokban kétféle hibát követtek el: egyrészt mesterségesen erőltették a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítését, és a belépésnél megsértették az önkéntesség elvét; másrészt lebecsülték a szövetkezeti mozgalom szervezésének és irányításának szükségességét, s a szövetkezetek építése terén szabadon engedték érvényesülni a spontán elemeket. A népi demokratikus országok kommunista és munkáspártjai egyaránt harcolnak mind a két hiba ellen.

A falvakban végrehajtott szocialista átalakítások alapján a népi demokratikus országokban lényeges eredményeket értek

el a mezőgazdaság fejlesztése és a parasztság jólétének növelése terén. A mezőgazdasági termelés növekedése azonban még jelentősen elmarad az ipari termelés növekedése mögött, s a népgazdaság és a lakosság megnövekedett szükségleteinek kielégítése szempontjából nem elegendő.

Éppen ezért a mezőgazdaság további gyors fellendítésének biztosítása nagy jelentőségű az egész népgazdaság érdekei szempontjából. E feladat megoldása a termelőszövetkezeti mozgalom további fejlesztését, a meglevő szövetkezetek szervezeti és gazdasági megszilárdítását, az állami gazdaságok munkájának megjavítását követeli.

Ugyanakkor a népi demokratikus országokban az államhatalom, amely a mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakításának fő irányvonalát követi, felhasználja a mezőgazdaság további fellendítésére a mezőgazdasági termelés növelésének az egyéni munkán alapuló parasztgazdaság még kimerítetlen fejlődési lehetőségeit. Ebből a célból termelési és műszaki támogatást, hitelt, agrotechnikai segítséget nyújtanak az egyénileg dolgozó parasztoknak, s a város és falu közötti kereskedelmi kapcsolat, előnyös szerződéses termeltetési feltételek, megfelelő adó- és begyűjtési politika útján ösztönzik őket gazdaságuk fejlesztésére.

Mindez hozzájárul a mezőgazdaság fellendüléséhez és a munkás-paraszt szövetség bensőségesebbé válásához.

A dolgozók anyagi jólétének növekedése és műveltségi színvonalának emelkedése. A népi demokratikus országokban a szocialista építés a dolgozók anyagi jólétének állandó növekedésével, műveltségi színvonalának szakadatlan emelkedésével jár együtt. Ebben a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülése nyilvánul meg. Az ipar gyorsütemű fejlődése következtében a népi demokratikus országokban már 1948—1949-ben a városokban és a falvakban egyaránt felszámolták a munkanélküliséget. Évről évre nő a szocialista vállalatoknál foglalkoztatott munkások száma. Állandóan és gyorsan növekszik a nemzeti jövedelem. A nagybirtokosok és a nagytőkések osztályának felszámolásával a nemzeti jövedelmet a dolgozók jólétének növelésére, továbbá a városi és a falusi szocialista bővített újratermelés biztosítására használják fel.

Rendszeresen emelkedik a munkások és alkalmazottak reálbére és a parasztok reáljövedelme. Nagy jelentőségű a lakosság reáljövedelmének növekedése szempontjából a különböző cikkek árának leszállítása. A dolgozók reáljövedelmének növekedése szempontjából lényeges tényező a lakbérek leszállítása és más kommunális szolgáltatások díjának csökkentése. A dolgozók

anyagi jóléte a munkások és alkalmazottak állami társadalombiztosításának, az ingyenes közoktatásnak és orvosi ellátásnak a bevezetése, s a szanatóriumok és üdülők kiterjedt hálózatának megteremtése következtében is növekszik.

A nemzeti jövedelem a háború előtti színvonalhoz képest a következő mértékben növekedett: Lengyelországban 1954-ben több mint 2-szeresére, Bulgáriában 1953-ban 86,7%-kal, Csehszlovákiában 1954-ben mintegy 66%-kal.

Lengyelországban a mezőgazdaságon kívül foglalkoztatott lakosság egy főre eső reáljövedelme 1953-ban 40%-kal volt magasabb, mint a háborút közvetlenül megelőző években. A falusi lakosság egy főre eső reáljövedelme 75%-kal haladta meg az 1938. évi színvonalat. Magyarországon 1954 első felében a gyári munkások reálbére 57%-kal, az egy parasztcsaládra jutó reáljövedelem pedig 50%-kal volt magasabb, mint 1938-ban. A lakosság reáljövedelmének növekedése a dolgozók fogyasztásának lényeges növekedésére vezet. Romániában 1953-ban egy munkáscsalád 1938-hoz képest 20%-kal több kenyeret, 48%-kal több cukrot, 164%-kal több növényi olajat fogyasztott. A román parasztság egyéni szükségleteinek kielégítésére szolgáló rizs- és búzafogyasztás ugyanezen időszak alatt 50%-kal növekedett. Bulgáriában a munkások és alkalmazottak reálbére 1953-ban 38%-kal haladta meg az 1939-es színvonalat. 1954-ben tovább növekedett a népi demokratikus országok dolgozóinak reáljövedelme.

A szocializmus építése a népi demokratikus országokban elválaszthatatlanul kultúrforradalommal kapcsolódik egybe. A kultúra és a tudás hozzáférhetővé válik a dolgozók legszélesebb rétegei számára. A forradalom felszámolta a burzsoázia és a földbirtokosság művelődési, kulturális monopóliumát. Gyors ütemben alakul ki az új, szocialista értelmiség. Egyre nő a mérnökök és technikusok száma.

A népi demokratikus országok messzemenően felhasználják a világkultúra kincseinek gyarapításához jelentős mértékben hozzájárult népeik múltjának gazdag haladó kulturális örökségét, s új, tartalmában szocialista, formájában nemzeti kultúrát hoznak létre. A Szovjetunió ízig-vérig internacionalista jellegű szocialista kultúrája nagy hatással van a népi demokratikus országok nemzeti kultúrájának fejlődésére. A szocialista táborhoz tartozó országok közötti kulturális együttműködés nagyarányú fejlődése nyomán kultúrájuk kölcsönösen gazdagodik.

Romániában az 1953—1954-es iskolaévig, az 1938—1939-es évhez viszonyítva, a hétéves iskolák tanulóinak száma 4,7-szeresére, a középiskolások száma több mint 4-szeresére, a főiskolások száma, nem számítva a 19 000 levelező hallgatót, több mint 2,2-szeresére — 29 000-ről 64 300-ra nőtt.

A régi Lengyelországban 1937—1938-ban 28 főiskola működött 48 000 hallgatóval, akik között a munkásszármazású hallgatók száma nem volt több 5%-nál, a parasztszármazásúaké pedig 9%-nál, 1953-ban 83 főiskola

volt Lengyelországban — 134 000, túlnyomó többségében munkás- és parasztszármazású hallgatóval.

Magyarországon 1954—1955-ben az utolsó háború előtti évhez képest a középiskolai tanulók száma megháromszorozódott, az egyetemi hallgatók száma pedig 4-szeresére növekedett.

Csehszlovákiában 1938-ban az egész országban 9 főiskola volt 19 000 hallgatóval. Most Csehszlovákiában 40 főiskola van 47 900 hallgatóval. Albániában 1954-ben 1938-hoz képest az elemiiskolák tanulóinak száma több mint 2,6-szeresére, a középiskolai tanulók száma pedig 7,7-szeresére növekedett.

A népi demokratikus országok szocialista építésének sikerei újabb bizonyítékát szolgáltatják annak, hogy a szocialista gazdasági rendszernek vitathatatlan előnyei vannak a kapitalista rendszerrel szemben.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. Közép- és Délkelet-Európa országaiban a népi demokratikus forradalom fejlődésének első szakaszában a polgári demokratikus forradalom feladatait oldotta meg. A forradalom antiimperialista jellege abban nyilvánult meg, hogy felszabadította ezeknek az országoknak népeit az imperializmus igája alól, s a Szovjetunió és az egész szocialista tábor támogatásával biztosította számukra a nemzeti önállóságot. A forradalom antifeudális jellege a társadalmi és államrend messzemenő demokratizálódásában, ahol királyság volt, annak eltörlésében, továbbá a forradalmi földreform végrehajtásában jutott kifejezésre: a nagybirtokokat elkobozták és felosztották a földnélküliek és a talpalatnyi földön küszködő parasztok között. Az antifeudális feladatok megoldása arányában végbement a polgári demokratikus forradalom szocialista forradalommá fejlődése, ami a nagy- és középipar, a közlekedés, a bankok, a külkereskedelem és a belföldi nagykereskedelem szocialista államosításában jutott kifejezésre. A népi demokratikus állam sikerrel kezdte teljesíteni a proletárdiktatúra funkcióit.

2. A népi demokratikus országok gazdaságában a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban három fő gazdasági szektor: szocialista, kisárutermelő és tőkés szektor van. A vezető szerep a szocialista szektoré. A népi demokratikus államok — az objektív gazdasági törvényekből kiindulva és a szocialista szektorra támaszkodva, a tőkés elemekkel vívott harcban — a szocializmus felépítésének politikáját folytatják.

3. Az európai népi demokratikus országok szocialista iparosítása döntő feltétele annak, hogy felépíthessék a szocializmust és biztosíthassák a nép jólétének növekedését. A népi demokratikus országok a szocialista gazdasági formák előnyei s a szocialista táboron belüli kölcsönös segítség és együttműködés következtében gyorsan haladnak előre az ipari fejlődés útján, s biztosítják a nehézipar elsődleges fejlődését.

4. A szocializmus győzelméhez az európai népi demokratikus országokban elengedhetetlen a mezőgazdaság szocialista átalakítása. A parasztgazdaságok szocialista átalakítása ezekben az országokban úgy megy végbe, hogy a parasztgazdaságokat az önkéntességi elv szem előtt tartásával és a paraszti földmagántulajdon fenntartásával fokozatosan termelőszövetkezetekbe tömörítik. Az egész föld társadalmasítása a termelőszövetkezetek legfejlettebb formáinak kialakulása nyomán valósul majd meg. A mezőgazdaság fellendülését a termelőszövetkezeteknek a szocialista ipar növekvő segítségével történő további fejlesztése, továbbá az egyéni parasztgazdaság fejlődési lehetőségeinek felhasználása útján érik el.

5. A szocializmus építése az európai népi demokratikus országokban a dolgozók anyagi és kulturális életszínvonalának állandó emelkedésére vezet. Ezekben az országokban megszűnt a munkanélküliség, emelkedett a munkások és alkalmazottak reálbére és a parasztok reáljövedelme.

XLII. FEJEZET

A KÍNAI NÉPKÖZTÁRSASÁG GAZDASÁGI RENDJE

A kínai népi forradalom előfeltételei. A népi forradalom győzelmét megelőzően Kína elmaradott agrárország volt, amely szolgaian függött az imperialista hatalmaktól. Kína gazdasága félfeudális és félgyarmati jellegű volt.

A gazdaság *félfeudális* jellege a feudális földesúri földtulajdon uralmában és a parasztság kizsákmányolásának félfeudális módszereiben állott, ami fő oka volt az ország tespedésének, elmaradottságának és jogfosztottságának. A földet kezdetleges módszerekkel művelték meg. A földbirtokosok rendszerint nem folytattak nagyüzemi gazdálkodást, hanem kis par-

cellákban bérbeadták a földet a parasztoknak. A paraszti földhasználat legelterjedtebb formája a bérlet volt, mégpedig túlnyomórészt a meghatározatlan időre szóló bérlet és az örökbérlet. A földjáradék kapitalizmus előtti formái: a munkajáradék, a termékjáradék és pénzjáradék voltak a legelterjedtebbek.

A gazdaság *félgyarmati* jellege abban állott, hogy a gazdasági életben hosszú időn át garázdálkodtak a külföldi imperialisták. A külföldi imperializmus behatolása egyfelől meggyorsította a feudális viszonyok felbomlását; másfelől az imperializmus, amelynek érdeke volt, hogy Kínában fennmaradjanak a feudális csökevények, egyezségre lépett a feudális erőkkel, és hátráltatta a kínai kapitalizmus fejlődését. A földesurak és a komprádor burzsoázia klikkje, amely Kínában kormányon volt, minden úton-módon elősegítette, hogy a külföldi monopóliumok megvessék lábukat az ország gazdasági életében. A kapitalizmus fejlődött ugyan valamelyest, de nem vált Kína fő gazdasági formájává.

Kína a kapitalizmus fejlettsége tekintetében egészen a forradalomig rendkívül alacsony színvonalon álló ország maradt. A korszerű ipar, különösen a nehézipar igen gyenge lábon állt. A külföldi monopóliumok hátráltatták az ipar, különösen a termelőeszközöket termelő iparágak fejlődését, s technikai és gazdasági szempontból elmaradottságra kárhoztatták az országot. Korszerű iparvállalatok csak egyes tengerparti vidékeken és az ország északkeleti részén voltak, s ugyanakkor az országnak csaknem az egész óriási területén egyáltalán nem ismerték a gépi ipart. A forradalom előtti Kínában a korszerű üzemek termelése az ipar és a mezőgazdaság együttes termelésének mindössze 17%-át tette. Az iparcikkek túlnyomó tömegét kis kézműves üzemek és manufaktúrák termelték. Ugyanakkor a városi és falusi árutermelő viszonyok fejlődése a végsőkig, az elviselhetetlenségig fokozta a parasztság félfeudális kizsákmányolási formáinak nyomását. A bérmunka elterjedése a városi és falusi proletárok népes seregét hozta létre.

A Kína lakosságának 4—5%-át tevő földbirtokosok az egész földterület több mint a felét tartották kezükben; a falusi lakosság 90%-ának megfelelő szegény- és középparasztok az egész földterületnek csupán 30%-ával rendelkeztek. A parasztok *részesbérlet* alapján bérelték a földet: a föld és a felszerelés bérleti díja fejében a betakarított termés 50—70%-át fizették a földbirtokosnak. A parasztok zöme, a szegény- és középparasztság kénytelen volt pénzbeni és természetbeni kölcsönt felvenni a földbirtokosoktól és az uzsorásoktól. A parasztok körülbelül 60%-a rendszeresen az uzsorások „segítségéhez" folyamodott, hogy megfizethesse az adókat, a parasztoknak körülbelül a fele állandó élelemhiánnyal küzdött, s rákényszerült, hogy a gazdagoktól kérjen kölcsön élel-

miszereket. Az uzsorások és a földbirtokosok óriási kamatot szedtek a kölcsönök után a parasztoktól.

Kína szolgai függősége az imperialista hatalmakkal, főleg Angliával, Japánnal és az Egyesült Államokkal szemben egyre növekedett. Az iparba befektetett tőkének mintegy 75%-a külföldi tőke volt, s legfeljebb 25%-a volt belföldi tőke. A XX. század harmincas éveitől kezdve Kínában az amerikai imperializmus került uralkodó helyzetbe. Kína külkereskedelmi forgalmában az Egyesült Államok részesedése 1936-ban 23%, 1946-ban pedig 53% volt. Amerikai monopolisták ellenőrizték az ipart, a kül- és belkereskedelmet, a pénzügyeket.

A feudális földbirtokosok osztálya, mely az ország kormányrúdjánál állt, már a múlt század derekán — a tőkés hatalmak Kínába való nagyarányú behatolásának elején — elárulta, hogy teljességgel képtelen megvédelmezni az államot a külső ellenségekkel szemben. Így Kína, ez a hatalmas ország, ténylegesen elvesztette független állam jellegét.

Kína lakosságának osztályösszetételét az ország gazdasági életének félfeudális és félgyarmati jellege határozta meg.

A *földbirtokos osztály* volt a kínai társadalom legreakciósabb kizsákmányoló osztálya. Ez volt a kínai népet szolgaságba döntő külföldi imperialisták fő támasza.

A *parasztság* Kína legnépesebb osztálya. Az áruviszonyoknak a faluban való térhódításával a parasztság körében osztályrétegeződés ment végbe. Közvetlenül a népi forradalom győzelme előtt a falusi nincstelenek (a földnélküliek) és a szegényparasztok (a törpebirtokosok) a falu lakosságának körülbelül 70%-át, a középparasztok 20%-át, a kulákok pedig 5—6%-át alkották. A parasztság zömét, amely kegyetlenül szenvedett az imperialista és feudális elnyomás következtében, izzó gyűlölet töltötte el elnyomóival szemben.

A kínai kapitalizmus fejlődése nyomán a XX. században a feudális földbirtokosok osztálya és a parasztság mellett új osztályok jelentek meg a társadalmi élet porondján: a burzsoázia és a proletariátus.

A *burzsoázia* gazdasági tekintetben létének első percétől fogva erősen függött a külföldi imperialistáktól. A *komprádor* nagyburzsoázia szoros kapcsolatban volt a feudális földtulajdonnal és a külföldi, főleg az amerikai, angol és japán imperialistákkal. Ez a burzsoázia közvetítőül szolgált a külföldi imperialisták és a kínai piac között, s a munkás- és paraszttömegek könyörtelen kizsákmányolása révén jelentékeny gazdagságot összpontosított saját kezében. A kuomintangista klikk uralma idején fontos pozíciókat ragadott magához az ország gazdasági életében a monopolisták maroknyi csoportja, amely messze-

menően felhasználta az államhatalmat az ország fosztogatására (ez volt az úgynevezett „hivatalnoki tőke").

A kapitalisták osztályának másik részét a *nemzeti* (túlnyomórészt közép-) *burzsoázia* alkotta. A külföldi monopolisták minden lehető módon akadályozták a kínai ipar fejlődését, s így a nemzeti burzsoázia ellenzéki magatartást tanúsított a külföldi imperialistákkal és a komprádor burzsoáziával szemben.

A falusi burzsoázia — a kulákság — nagy számban alkalmazott falusi bérmunkásokat (falusi nincsteleneket), s a parasztság tőkés kizsákmányolását összekapcsolta a kizsákmányolás félfeudális módszereivel.

A lakosságnak igen népes rétegét alkotta a *városi kisburzsoázia* (háziiparosok, kisiparosok, kiskereskedők), amelynek soraiban nőttön-nőtt az elégedetlenség az imperialista leigázással és a feudális elnyomással szemben.

Az *ipari proletariátus* közvetlenül a népi forradalom győzelme előtt körülbelül négymillió főt számlált. A gyáripari munkásokon kívül sokmilliós proletár és félproletár tömegek voltak foglalkoztatva más gazdasági ágakban is. Ezek az áruk kirakásával, berakásával és szállításával foglalkozó kikötőmunkások, városi szállítómunkások (kulik, riksák), kubikosok, továbbá mezőgazdasági proletárok (falusi nincstelenek), akiknek száma a forradalom előtt tízmillióra rúgott. Az ipari proletariátus, a dolgozó tömegek legszervezettebb, legöntudatosabb, leghaladóbb osztaga, a XX. század huszas éveitől kezdve döntő befolyást gyakorolt az ország politikai életére.

Az első világháború után az oroszországi Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására Kínában nagyarányú antiimperialista és antifeudális forradalmi mozgalom keletkezett, amely a munkásmozgalom gyors fellendülésével függött össze. Az imperialista és feudális elnyomás megdöntésére irányuló kínai forradalom a világforradalom része lett.

A kínai forradalom jellege. Az 1949-ben győzelemre jutott kínai népi forradalomnak hosszú történelmi előzményei voltak. A külföldi imperialisták a földesúri komprádor állammal együtt hosszú időn át fosztogatták és tartották elnyomásban a kínai népet. Az imperialista elnyomás és a kizsákmányolás feudális módszerei a végsőkig kiélezték az osztályellentéteket, s az országot a gazdasági és politikai katasztrófa szélére sodorták. A helyzetből az egyetlen kivezető út a népi forradalom volt.

A kínai népi forradalom, az ország félgyarmati helyzete és a félfeudális viszonyok uralma folytán, első szakaszában *nemzeti-felszabadító, polgári demokratikus* jellegű forradalom volt. A fő ellentétek, amelyek alapján ez a forradalom keletkezett

és fejlődött — a kínai nép és a külföldi imperializmus közötti ellentétek, másfelől a néptömegek és a feudalizmus közötti ellentétek voltak. A kínai forradalommal fő ellenségként a szoros szövetségben fellépő imperializmus és feudalizmus erői álltak szemben. Ennek következtében erre a forradalomra két, elválaszthatatlanul egybekapcsolódott feladat megoldása várt: egyrészt a külföldi imperializmus jármának lezárása, másrészt a belföldi feudális földbirtokosok jármának lerázása. Ilyenformán a kínai polgári demokratikus forradalom mindjárt a kezdetétől fogva *antiimperialista* és *antifeudális* forradalom volt.

„A kínai polgári demokratikus forradalom — mondta Sztálin 1927-ben — a feudális csökevények elleni harc egyesülése az imperializmus elleni harccal"[1].

A kínai népi forradalom fő hajtóereje a munkásosztály és a parasztság volt. A munkásosztály és a vezetése alatt haladó parasztság képezte a forradalom fő hadseregét, amely biztosította a kínai népnek a győzelmet belső és külső ellenségei fölött. A forradalmi harc során létrejött a népi demokratikus egységfront, amelyhez a munkásosztály, a parasztság, a városi kisburzsoázia és a nemzeti burzsoázia tartozott, s általában az országnak minden demokratikus eleme csatlakozott. A kínai nép forradalmi harcának élén a Kínai Kommunista Párt haladt, amely a marxizmus-leninizmus elméletét követi, alkotóan alkalmazza ezt az elméletet saját hazájának feltételeire, s felhasználja a győzelemre jutott Nagy Októberi Szocialista Forradalom tapasztalatait.

A kínai népi forradalom történelmi sajátossága abban áll, hogy a kapitalizmus általános válságának körülményei között bontakozott ki, amikor a kapitalizmus világrendszere hanyatlásának időszakát éli, s a szocialista rendszer váltja fel, amikor fennáll a szocializmus tábora, élén a Szovjetunióval. Ilyen körülmények között a kínai forradalom nem olyan forradalom volt, amely a burzsoázia diktatúráját váltja valóra, s amely a kapitalizmus fejlődésének szabadabb útját nyitja meg, hanem olyan *új típusú* polgári demokratikus forradalom, amely *szocialista* forradalommá fejlődik. A Kínai Kommunista Párt abból indult ki, hogy a jelenlegi nemzetközi helyzetben Kína a polgári demokratikus forradalom nyomán elkerüli a fejlődés kapitalista útját, és nem kapitalista úton, azaz szocialista úton halad előre.

Mao Ce-tung a kapitalizmus általános válságának korszaká-

---

[1] *Sztálin.* A kínai forradalom és a Komintern feladatai. Lásd *Sztálin* Művei. 9. köt. Szikra 1952. 304. old.

ban végbemenő gyarmati forradalmak jellegéről és a polgári demokratikus forradalomnak szocialista forradalommá fejlődéséről szóló lenini tanítás továbbfejlesztése során a következőket írta: „A Kínai Kommunista Párt vezette forradalmi mozgalom egészében véve egységes forradalmi mozgalom, amely a demokratikus forradalom szakaszát és a szocialista forradalom szakaszát egyaránt magában foglalja. Ez jellegét tekintve két különböző forradalmi folyamat, és csak az előbbi befejezése után láthatunk hozzá az utóbbihoz. A demokratikus forradalom szükségszerűen a szocialista forradalom előkészítése, a szocialista forradalom pedig szükségszerűen a demokratikus forradalom fejlődésének iránya. A kommunisták végcélja pedig nem egyéb, mint hogy minden erejükkel harcoljanak a szocialista társadalom és a kommunista társadalom végleges felépítéséért"[1].

Az ország néptömegei a munkásosztály vezetésével, amelynek élén a Kommunista Párt halad, csaknem három évtizeden át szívós fegyveres harcot vívtak a külföldi imperializmus ellen, a feudálisok és a komprádor burzsoázia uralma ellen.

A kínai nép a hosszú antiimperialista és antifeudális harc során nagykiterjedésű forradalmi támaszpontokat hozott létre, amelyek területén az egységfronton alapuló népi demokratikus hatalmat létesített, gyökeres társadalmi átalakításokat hajtott végre, gazdag forradalmi tapasztalatokat halmozott fel, s fokozatosan hatalmas forradalmi néphadsereget teremtett, amely 1949-ben győzelmet aratott. A kínai forradalom polgári demokratikus szakaszában sikeresen oldotta meg feladatát, a proletariátus vezette néptömegek megdöntötték a külföldi imperializmus uralmát, megdöntötték a feudális földbirtokosok és a monopolista komprádor nagyburzsoázia hatalmát, megvalósították a népi demokratikus köztársaságot és forradalmi földreformot hajtottak végre.

A polgári demokratikus forradalom burzsoá-demokratikus feladatainak megoldása arányában szocialista forradalommá fejlődött, amely a szocialista átalakítások útjára lépett.

A Kínai Népköztársaság *a munkások és a parasztok szövetségén alapuló népi demokratikus állam, amelyet a munkásosztály vezet.* A népi demokratikus hatalom a forradalom szocialista szakaszában eredményesen teljesíti a proletárdiktatúra funkcióit. A népi demokratikus hatalom hozzákezdett a szocializmus alapjainak építéséhez, s ezzel egyidejűleg befejezte a de-

[1] *Mao Ce-tung.* A kínai forradalom és a Kínai Kommunista Párt. Lásd *Mao Ce-tung.* Válogatott művei 3. köt. Szikra 1954. 194. old.

mokratikus forradalom feladatainak megoldását. Kína a szocializmusba való *átmenet időszakába* lépett.

A kínai forradalom óriási jelentősége abban áll, hogy egy gazdaságilag rendkívül elmaradott hatalmas ország előtt, amelyben túlsúlyban voltak a félfeudális és a félgyarmati gazdasági formák, megnyitotta a szocializmus felé vezető fejlődés útját. Ebben rejlik a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődésének fő sajátossága az európai népi demokratikus országokhoz képest. Az új történelmi feltételek között megnyílt Kína előtt a szocializmus sikeres építésének lehetősége. A népi demokratikus hatalom a szocialista tábor segítségére és a sokmilliós néptömegek támogatására támaszkodva, igen rövid időn belül mélyreható forradalmi átalakításokat valósított meg Kína gazdaságában, s az országot a nem kapitalista útra, a szocializmus építésének útjára vezette.

A forradalmi földreform. A szocialista államosítás. A Kínai Népköztársaságban megvalósított gyökeres társadalmi-gazdasági átalakítások között óriási jelentősége van a földreformnak.

A forradalmi háború során, majd az 1950—1952. évi földreform folyamán megszüntették a feudális földtulajdon rendszerét, és véget vetettek a feudális kizsákmányolásnak.

A Kínai Központi Népi Kormány által 1950-ben „A földreformról" elfogadott törvény alapján kártérítés nélkül elkobozták a földesurak, s elvették a templomok és a kolostorok földbirtokait. A földbirtokosoktól az igásállatokat, a mezőgazdasági felszerelést és a fölösleges épületeket ugyancsak elkobozták. Az elkobzott földet és egyéb termelőeszközöket lélekszám szerint korra, nemre és nemzetiségre való tekintet nélkül szétosztották a parasztok között. A nagybirtokok földjének és felszerelésének zömét a földnélküliek és a törpebirtokosok kapták. Eltörölték a parasztok minden adósságát, azt is, amivel a földbérlet után a földbirtokosoknak, és azt is, amivel a kölcsönök után az uzsorásoknak tartoztak.

A népi hatalom a földreformot a paraszttömegek tevékeny közreműködésével hajtotta végre. 1953 elejére a földreformot az egész országban befejezték (néhány nemzeti kisebbségek lakta körzet kivételével) — akkora területen, amelynek falusi lakossága körülbelül 450 millió. A földnélküliek és a törpebirtokosok 47 millió hektár művelésre alkalmas földet kaptak. Ugyanakkor felszámolták a régi, feudális adórendszert, amely abban nyilvánult meg, hogy a falun rengeteg állami és helyi adó volt érvényben, s emellett az adókat hosszú évekre előre beszedték a lakosságtól.

A kínai földreform a földesúri osztály felszámolását vonta maga után. A földesúri nagybirtok helyébe a kisparaszti föld-

magántulajdon lépett. A mezőgazdasági termelőerőket megszabadították az idejüket múlta hűbéri viszonyok béklyóitól. Ezzel utat törtek a Kína iparosításával összefüggő nagyszabású feladatok megvalósítása számára.

A népi demokratikus hatalom a polgári demokratikus forradalom befejezését jelentő földreform végrehajtásával egyidejűleg rátért a szocialista átalakítások útjára. Ide tartozik mindenekelőtt a nagyipar és a bankok szocialista államosítása: elkobozták és a népi állam tulajdonába adták az ipari és kereskedelmi vállalatokat, a bankokat, a közlekedést és a komprádor monopolburzsoázia egyéb vagyonát.

Hatályon kívül helyezték a külföldi államokkal kötött valamennyi egyenlőtlen szerződést, valamennyi régi vámtörvényt és rendeletet, amelyek alapján a külföldi imperialisták fosztogatták a kínai népet, és fojtogatták a kínai ipart. A külföldi tőke tulajdonában levő vállalatok nagy részét lefoglalták. Megvalósult a külkereskedelem állami ellenőrzése. Kína végérvényesen megszabadult az imperialista járomtól.

A kínai népi demokratikus hatalom által végrehajtott szocialista államosítás sajátossága abban áll, hogy nem érintette az alapjában középburzsoáziának tekinthető nemzeti burzsoázia tulajdonát.

A kínai szocialista államosítás arra vezetett, hogy létrejött az állami szocialista szektor, amely a gazdasági és a kulturális építésben a népi demokratikus állam döntő fontosságú gazdasági támasza.

Az átmeneti időszak gazdasági szektorai és osztályai a Kínai Népköztársaságban. A forradalmi földreform, valamint a népgazdasági kulcspozíciók köztulajdonná változtatása nyomán gyökeres változások mentek végbe Kína gazdaságában. A korábbi félfeudális és félgyarmati gazdaság helyét az átmeneti időszak több szektorból álló gazdasága foglalta el, amely Kínában számos sajátosságot mutat.

A Kínai Népköztársaság több szektorból álló gazdaságában a vezető helyet a *szocialista szektor* foglalja el. A szocialista szektor, először, az állami tulajdonon alapuló vállalatokat, másodszor, a szövetkezeti tulajdonon alapuló vállalatokat öleli fel.

Állami tulajdont képeznek azok a vállalatok, amelyek a komprádor burzsoázia és a külföldi kapitalisták tulajdonában voltak, s amelyeket a népi demokratikus hatalom államosított, továbbá azok a gyárak, bányák, villamoserőművek, vasutak és más közlekedési vállalatok, hírközlési eszközök stb., amelyeket a forradalom győzelme után az állam létesített. A természeti kincsek, a vizek, továbbá az állami erdőségek, a városkörnyéki

földek, a szűzföldek és egyéb természeti erőforrások szintén állami tulajdonban vannak, s az egész nép rendelkezik velük. A mezőgazdaság területén állami tulajdonban vannak az állam által szervezett gép- és traktorállomások, gépkölcsönző állomások, agrotechnikai állomások és állami mezőgazdasági üzemek (állami gazdaságok). A forgalom területén állami tulajdont képeznek a nagykereskedelemben döntő szerepet játszó kereskedelmi vállalatok. Az állam kezében van csaknem az egész külkereskedelem és csaknem az egész bankügy.

Továbbá, a gazdaság szocialista szektora felöleli a szövetkezeti vállalatokat, amelyek teljes egészében a dolgozó tömegek kollektív tulajdonán alapulnak. Ide tartoznak a beszerzési, értékesítési, fogyasztási és hitelszövetkezetek, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlettebb formái (kolhozok) és a kézművesek termelőszövetkezeteinek egy része, azok, amelyekben valamennyi termelőeszköz a tagok szövetkezeti tulajdonában van. A beszerzési és értékesítési szövetkezetek az állami kereskedelem irányító befolyása alatt állanak, s elősegítik egyrészt a kisárutermelő parasztgazdaság és az állami szocialista gazdaság közötti gazdasági kapcsolatok erősödését, másrészt a tervszerűség fokozódását a parasztok iparcikkellátása, a szemestermények felvásárlása, meg a gyapotnak és más nyersanyagoknak az ipar számára történő állami felvásárlása terén. A hitelszövetkezetek az Állami Népbankkal vannak kapcsolatban, amely irányítja tevékenységüket és pénztámogatást nyújt részükre. A népi demokratikus állam minden lehető módon elősegíti az egyénileg dolgozó parasztok és kisiparosok termelőszövetkezetekbe tömörülését, s előmozdítja azt, hogy szövetkezeteik az egyszerűbb formákról fokozatosan fejlettebb formákra térjenek át.

Az iparban és a kereskedelemben gyors ütemben nő a szocialista szektor részaránya. 1949-ben az ipari termelés 34%-a jutott az állami vállalatokra, 2%-a az állami-magánvállalatokra, és 63%-a a magánvállalatokra. 1954-ig az ország ipari össztermelésén belül az állami vállalatok aránya 59%-ra, az állami-magánvállalatok aránya 12,3%-ra emelkedett, a magánvállalatok aránya pedig 24,9%-ra csökkent. 1954-ben az állami és szövetkezeti kereskedelemhez tartozott a nagykereskedelem 89%-a.

Az ötéves terv szerint a kiskereskedelmi áruforgalmon belül az állami és a szövetkezeti szervezetek részarányának az 1952. évi 34%-ról 1957-ig 55%-ra kell emelkednie.

Az állam az egész külkereskedelmet ellenőrzése alatt tartja, s a Szovjetunióval és a népi demokratikus országokkal folyó kereskedelmet is beleértve, az import- és exportműveleteknek körülbelül 90%-át összpontosítja a kezében. Az Állami Népbank rendelkezik a bankjegykibocsátás monopolisztikus jogával, s a betétek és kölcsönök több mint 90%-át ellenőrzi.

Kína történelme során 1950-ben először állítottak össze egységes, reális alapon nyugvó állami költségvetést. 1951 óta a költségvetés bevételi többlettel zárul. 1955-ben a költségvetési eszközöknek több mint 60%-át gazdasági építésre, továbbá szociális, kulturális és közművelődési célokra irányozták elő. Az 1955. évi költségvetési előirányzatban az iparra megállapított keret több mint 89%-át a nehéziparra fordították.

1954 végén az értékesítési és fogyasztási szövetkezetek 172 millió embert egyesítettek. A hitelszövetkezetek a falvakban — mezőgazdasági hitelszövetkezetek, kölcsönös hitel-segítségnyújtási csoportok, továbbá a fogyasztási és értékesítési szövetkezetek keretében létesített hitel-osztályok formájában működnek. 1955 tavaszán 150 000 hitelszövetkezet volt az országban több mint 90 millió taggal. A hitelszövetkezetek minden formája gyorsan fejlődik.

A szocialista szektor az egész népgazdaság vezető ereje. A szocialista szektor a népi demokratikus állam számára a szocialista átalakítások megvalósításának alapjául szolgál. A szocialista termelési viszonyok alapján megjelent és érvényesül a szocializmus gazdasági alaptörvénye. A szocialista szektorban a termelés célja nem a profitszerzés, hanem az egész társadalom növekvő szükségleteinek kielégítése. Ebben a szektorban a termelés szakadatlanul nő. A szocialista vállalatokat egyre fokozottabb mértékben a legfejlettebb technikával látják el. A szocializmus gazdasági alaptörvényének hatóköre azonban még erősen korlátozott, mivel az ország gazdaságában túlsúlyban vannak a magántulajdonon alapuló gazdasági formák.

A termelőeszközök társadalmi tulajdonának fennállása következtében, a konkurrencia és a termelési anarchia törvényének ellensúlyozásaképpen megjelenik és érvényesülni kezd a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének gazdasági törvénye. A népi hatalom, a szocialista szektorra támaszkodva, megvalósítja a népgazdaság folyó és távlati tervezését. Az állami vállalatok terv szerint fejlődnek. Ezeknél a vállalatoknál alkalmazzák az önálló elszámolást. A munkásokat és alkalmazottakat munkájuk mennyisége és minősége arányában díjazzák. Az állam megállapítja a fontosabb ipari és mezőgazdasági cikkek árát, szabályozza a pénzforgalmat és ellenőrzi a külkereskedelmet. Ezzel az állam a népgazdaság többi szektorára is szabályozó hatást gyakorol. Az állam az ország élelmiszerszükségletének és más árukban mutatkozó szükségletének biztosítása, valamint a spontán kapitalista tendenciák leküzdése céljából bevezette a szemestermények, zsiradékok és pamutszövetek terv alapján történő felvásárlását, illetve az e cikkekkel való terv szerinti ellátást, bevezette továbbá a gyapot terv alapján történő felvásárlását.

A szocialista szektorhoz kapcsolódnak a szövetkezetek különböző formái, amelyek részben a dolgozók kollektív tulajdonán és társas munkáján alapulnak. Az ilyen félszocialista

tipusú szövetkezetek Kínában a mezőgazdaság és a kisipar szocialista átalakulásának fő átmeneti formáját képviselik. Ehhez az átmeneti formához tartoznak a mezőgazdasági kölcsönös segítségnyújtási termelőbrigádok, amelyeknek keretében a parasztok társas alapon végeznek el bizonyos munkákat. Emellett nemcsak a föld magántulajdona marad meg, hanem a mezőgazdasági eszközök és a termelvények magántulajdona is. Ezek a szövetkezeti formák fokozatosan mezőgazdasági termelőszövetkezetekké alakulnak át, amelyeknél a tagok a földet beadják a szövetkezetbe, és közösen gazdálkodnak. Kína konkrét történelmi viszonyai között a szövetkezeti gazdaság legegyszerűbb átmeneti formáinak fokozatos és nagy arányokban történő alkalmazása lehetővé teszi, hogy az egyénileg gazdálkodó parasztok nagy tömegeit eredményesebben vezessék rá a kollektív termelés útjára.

Már a Kínai Népköztársaság megalakulása előtt, a forradalmi háború éveiben, a földreform végrehajtása után létrejöttek a falvakban a mezőgazdasági termelés kölcsönös segítségnyújtási szervezetei, amelyek magukban hordozták a szocializmus csíráit. Ugyanakkor a felszabadított körzetekben megjelentek egyes félszocialista és szocialista típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetek. A mezőgazdasági kölcsönös segítségnyújtási termelőbrigádok nagyarányú szervezése és a kölcsönös munkasegítségnyújtási brigádokon alapuló mezőgazdasági termelőszövetkezetek tömeges arányú létesítése azonban csak a Kínai Népköztársaság megalakulása után kezdődött.

1951 végén Kínában több mint 300, részint szocialista, részint félszocialista típusú mezőgazdasági termelőszövetkezet volt. 1953 végén számuk meghaladta a 14 000-et, vagyis két év alatt 47-szeresére növekedett. 1955 júniusában az országban már 650 000 mezőgazdasági termelőszövetkezetet számláltak, amelyek 16,9 millió parasztgazdaságot öleltek fel. Eszerint egy szövetkezetre átlag 26 porta jutott. 1954-ben a mezőgazdasági kölcsönös segítségnyújtási termelőbrigádok és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek a parasztgazdaság 60%-át ölelték fel.

A *kisárutermelő szektor* a föld és más termelőeszközök kismagántulajdonát és a személyes munkán alapuló parasztgazdaságokat és kézműves üzemeket öleli fel. Kína egyelőre még gyengén fejlett iparral rendelkező agrárország, a kisárutermelés továbbra is túlsúlyban levő helyet foglal el a gazdaságban, s a lakosság zömének megélhetési forrásául szolgál. A forradalmi földreform nyomán erősen megnövekedett a középparasztság részaránya. A szegényparasztok és a falusi nincstelenek közül nagyon sokan földet kaptak, és saját gazdaságot rendeztek be; a középparaszt lett a falu központi alakja.

A kisárutermelő szektor magában foglalja továbbá a falvakban különösen elterjedt kézműves-termelést, a városi kiskereskedői üzleteket, a lakosság mindennapi szükségleteinek szolgálatában álló kisüzemeket stb.

A kínai mezőgazdaságban túlsúlyban van a szétaprózódott és elmaradott kisparaszti termelés. A törpeparcellákra felaprózott földet a parasztok kézierővel, vagy pedig igaerőt felhasználva régi, kezdetleges mezőgazdasági eszközökkel művelik meg. De a földművelés elmaradott technikáját fokozatosan korszerű mezőgazdasági gépek és eszközök váltják fel, amelyeket a parasztgazdaságok a fejlődő kínai nehézipartól kapnak. A kínai falvakban mintegy 110 millió kis- és törpeparaszti gazdaság van. A kézművesek száma az országban körülbelül 30 millió. A parasztság fogyasztására szolgáló iparcikkek nagy részét a háziiparosok és kézművesek állítják elő.

A paraszti és kézműves kisárutermelés elkerülhetetlenül megszüli a kapitalista elemeket. A falvakban a parasztságnak szegényparasztokra és kulákokra való osztályrétegeződése megy végbe. Ez a differenciálódás azonban a népi demokratikus állam viszonyai között korlátozott jellegű.

A kisárutermelő szektorban a termelés szabályozója továbbra is az értéktörvény, amely spontán módon érvényesül. Az értéktörvény lényeges befolyást gyakorol a szocialista szektorban is. Abban a mértékben, ahogyan az állami és a szövetkezeti tulajdon erősödik, s szélesebb körben érvényesül a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye, az állam egyre inkább felhasználja, s a szocialista építés eszközévé változtatja az értéktörvényt, a pénzt és a kereskedelmet.

A népi demokratikus hatalom támogatja az egyéni parasztgazdaságokat és kézművesüzemeket termelési lehetőségeik kiaknázásában; ugyanakkor az önkéntesség elvének szigorú szem előtt tartásával minden módon arra ösztönzi az egyénileg dolgozó parasztokat és kézműveseket, hogy szövetkezetekbe tömörülés révén a fejlődés szocialista útjára térjenek.

Kína gazdaságában még megtalálhatók a patriarchális gazdasági forma maradványai. Az ország távoli és gyéren lakott körzeteiben a parasztok jelentős része naturális és félnaturális (patriarchális) gazdálkodást, a parasztok egyéni szükségleteinek kielégítésére szolgáló kezdetleges földművelést és nomád állattenyésztést folytat, amelynek a cserével és a piaccal való kapcsolata igen laza. A népi hatalom ezekben a körzetekben állattenyésztési kölcsönös segítségnyújtási csoportok és szövetkezetek létesítésére ösztönöz.

A *magánkapitalista szektor* a városokban a tőkés iparvállalatokat, falun a kulákgazdaságokat, továbbá a kereskedelmi tőke vállalatait foglalja magában. Ehhez a szektorhoz tartozik a bérmunkát alkalmazó nagyszámú kézművesüzem és a meglehetősen nagyszámú manufaktúra is. A magánkapitalista szektor jelentős helyet foglal el Kína gazdaságában.

1953-ban Kínában több mint 200 000 magánkapitalista vállalat volt,

amelyek összesen 2 750 000 munkást és alkalmazottat foglalkoztattak. E vállalatok termelésének értéke az ország egész ipari termelésének értékéhez viszonyítva 38%-nak felelt meg. Az ötéves terv szerint 1957-ig a magántőke részarányának az ipari termelésben mintegy 12%-ra kell csökkennie, s ugyanakkor a magánvállalatok részaránya a kiskereskedelmi forgalomban mintegy 21% lesz.

A kínai faluban a feudális földesúri tulajdon megszüntetése után a kulákok tőkés tulajdona és a beláthatatlan tömegű egyénileg gazdálkodó parasztok egyéni tulajdona áll fenn, amely spontán módon megszüli a tőkés elemeket, amelynek alapján új kulákok jelennek meg, s a jómódú középparasztok egy része a kulákok sorába igyekszik jutni.

A magánkapitalista szektorban a termelés szabályozója továbbra is az értéktörvény; ugyanakkor érvényesül az értéktöbblet törvénye. Az értéktöbblet törvényének hatóköre egyre jobban összeszűkül.

A kínai népi hatalom a tőkés ipar és kereskedelem tekintetében a felhasználás, a korlátozás és az átalakítás politikáját folytatja, amelynek végső célja a tőkés kizsákmányolás rendszerének megszüntetése, a kizsákmányoló osztályok felszámolása, a tőkés tulajdonnak a termelőeszközök köztulajdonával történő felváltása. Kína konkrét feltételei között e cél elérése viszonylag huzamos időt igényel.

A népi hatalom Kína gazdasági elmaradottsága és az elaprózódott kisárutermelés túlsúlya folytán felhasználja — saját ellenőrzése alatt — a magánipart és a magánkereskedelmet, mégpedig az ipari és mezőgazdasági termelés bővítése, eszközök felhalmozása, a műszaki káderek oktatása és a lakosság foglalkoztatottságának fenntartása érdekében. Az ipari és mezőgazdasági termelés növelése és az áruforgalom fejlesztése céljából a magánvállalatoknak hiteleket nyújt, megrendeléseket ad bizonyos árufajták előállítására, nyersanyaggal látja el ezeket a vállalatokat és megvásárolja késztermékeiket.

Ugyanakkor a népi hatalom a városokban a kapitalisták, a falvakban pedig a kulákság kizsákmányoló törekvéseinek korlátozására irányuló politikát folytat. Véget vet az olyan kapitalisták tevékenységének, akik kísérletet tesznek a fennálló törvények kijátszásával az elsőrendű szükségleti cikkek árának felsrófolására, a magánvállalatok munkásellenőrzésének gyengítésére, az állami tervek aláásására, s ezzel ártanak a nép érdekeinek. A városi és falusi kapitalista elemek korlátozásában lényeges szerepet tölt be az adópolitika.

A népi hatalom a magánkapitalista ipari és kereskedelmi vállalatokat különböző típusú államkapitalista vállalatokká való átalakulásra ösztönzi, s ezzel fokozatosan megteremti a kapitalisták tulajdonának köztulajdonná változtatásához szükséges feltételeket.

Az *államkapitalista szektor* olyan tőkés vállalatokat ölel fel, amelyek különféle formákban kapcsolatban vannak és együttműködnek a gazdaság állami szektorával. Az államkapitalista szektorhoz ipari és kereskedelmi vállalatok, továbbá bankok, hiteltársaságok tartoznak.

Kínában az államkapitalizmus következő fő formái terjedtek el, amelyek fejlődésének egymást követő fokai. A fejlődés legalacsonyabb fokán álló formája az a rendszer, amelynek keretében az állami szervek meghatározott időközönként felvásárolják a magánvállalatok termékeit; a fejlődés középső fokán álló formája az a rendszer, amelynek keretében a magánvállalatok állami tulajdonban levő nyersanyagot és félkésztermékeket dolgoznak fel, idetartoznak továbbá az állami késztermék-megrendelések, a központosított felvásárlás, a garantált értékesítés; a fejlődés legmagasabb fokán álló formáját a vegyes, úgynevezett állami-magánvállalatok képviselik. Ezek olyan vállalatok, amelyekbe az állam eszközöket fektet be, s amelyeknél az állami meghatalmazottak a kapitalistákkal közösen igazgatják a termelést. Az ilyen vállalatoknál a vezető szerep az államé. A munka tőkés kizsákmányolása korlátozva van; a kapitalisták a haszonnak csak egy részét kapják meg. Az államkapitalizmusnak ez a legfejlettebb formája egyre nagyobb jelentőségre tesz szert.

Az államkapitalizmus valamennyi formájának fejlődése osztályharc közepette megy végbe. A kínai tapasztalatok teljes mértékben igazolják Leninnek azt a tételét, hogy az államkapitalizmus az átmeneti időszakban „az osztályharc folytatása más formában és semmiesetre sem az osztályharcnak osztálybékével való helyettesítése"[1].

Az államkapitalizmus fejlődése előkészíti a vállalatok jövőbeni szocialista államosításához szükséges feltételeket.

Ilyenformán Kína átmeneti gazdaságában megtalálható a társadalmi gazdaságnak ugyanaz a három fő formája — a szocializmus, a kisárutermelés és a kapitalizmus —, amely a Szovjetunióban is megvolt a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban, s amelyek jelenleg az európai népi demokratikus országokban is megtalálhatók. Ugyanakkor azonban Kínának a múlttól örökölt gazdasági és technikai elmaradottsága következtében a szocialista gazdasági formák részaránya az ország gazdaságában jóval kisebb, mint az európai népi demokratikus országokban, ezzel szemben a kapitalizmus, s különösen a kisárutermelés részaránya viszonylag nagyobb. Kína-

[1] *Lenin* Művei. 32. köt. Szikra 1953. 370. old.

ban, az európai népi demokratikus országoktól eltérően, a szocialista építés érdekében messzemenően felhasználják az államkapitalizmust.

A kínai gazdaságban végbement változásoknak megfelelően megváltozott a társadalom osztályösszetétele is. A fő osztályok — *a munkásosztály* és *a parasztság*. A dolgozó tömegekhez — a munkásokhoz és parasztokhoz közel áll igen sok háziiparos, kisiparos, s más városi és falusi dolgozó. Ezenkívül megtalálható a városokban a nemzeti burzsoázia osztálya, a falvakban a kulákság, megtalálható továbbá a városi kisburzsoázia népes rétege.

A Kínai Kommunista Párt, az átmeneti gazdaság gazdasági szektorainak és osztályainak figyelembevételéből kiindulva, a társadalom gazdasági fejlődéstörvényeinek ismeretében és ezek felhasználásával az egész átmeneti időszakra meghatározta a gazdasági építés irányát. 1953-ban Mao Ce-tung a következőket mondotta:

„Ebben az átmeneti időszakban a párt fő irányvonala és központi feladatai abban állnak, hogy meglehetősen hosszú időn át fokozatosan megvalósítsa az ország szocialista iparosítását, fokozatosan megvalósítsa a mezőgazdaság, a kisipar, a magánkereskedelem és a magánipar szocialista átalakítását. Ez a fő irányvonal az a világítótorony, amely egész munkánk útját megvilágítja. Ha bármilyen munkát ettől az irányvonaltól elszakadva végzünk, az annyit jelent, hogy jobboldali elhajlás vagy baloldali elhajlás hibáját követjük el"[1].

A kínai népi demokratikus rend biztosítja Kínában a kizsákmányolás és nyomor felszámolásának, s a szocialista társadalom felépítésének a lehetőségét. Kínában, ebben az óriási, gazdaságilag elmaradott, bonyolult és sajátszerű viszonyokat felmutató országban a szocialista társadalom felépítése gigászi arányú feladat. A Kínai Kommunista Párt abból indul ki, hogy a szocialista társadalom mintegy három ötéves terv folyamán alapjában létrejön.

A szocialista építés sikere szempontjából döntő jelentősége van a munkásosztály vezetése alatt álló munkás-paraszt szövetség erősítésének. Ez a fő feltétele annak, hogy a parasztttömegek bekapcsolódjanak a szocializmus építésébe. A népi hatalom politikája az állami ipar és a parasztgazdaság közötti gazdasági összefogás messzemenő erősítésére és a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítésére irányul. A Kínai Kommunista Párt abból indul ki, hogy a munkások és parasztok szövetségének szo-

[1] Pravda, 1954 június 22.

rosabbra fűzése érdekében a szocialista iparosítás fokozatos végrehajtásával egyidejűleg fokozatosan meg kell valósítani az egész mezőgazdaság szocialista átalakítását. Ez azt jelenti, hogy meg kell valósítani a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörítését, vagyis az egyéni gazdálkodásról — a kulákgazdaságok rendszerének fokozatos felszámolásával — a gazdaság szövetkezeti formáira való áttérést, aminek eredményeképpen az egész falusi lakosság jómódúvá válik.

Kínában az átmeneti időszakban fontos szerepet tölt be a munkásosztály vezette népi demokratikus egységfront. Ez az egységfront — átfogó egyesülés, amely a munkások és parasztok szövetségén alapul, és magában foglal minden hazafias elemet, vagyis a nemzeti burzsoáziának a népi demokratikus állammal való együttműködésre kész elemeit is magában foglalja. Kínában, melyet a múltban elnyomott a külföldi imperializmus, s amely csak a szocializmus útján haladva lehet független és hatalmas állam — az ország sajátos történelmi feltételei folytán a munkásosztály és a burzsoázia között nemcsak harc van, hanem az érdemleges együttműködés körülményei is megtalálhatók. A népi hatalom bevonja a nemzeti burzsoáziát az államéletben való részvételbe, a gazdasági építés soronlevő feladatainak megoldásába, s ugyanakkor erélyesen véget vet minden néven nevezendő népellenes tevékenységnek.

Az átmeneti időszak fő ellentéte a városi és falusi szocialista és kapitalista elemek közötti ellentét, a munkásosztály és a dolgozó parasztтömegek ellentéte a városi burzsoáziával és a falusi kulákséggal. A szocializmus felépítéséhez meg kell oldani a szocialista és a kapitalista gazdaság közötti ellentmondást. Ezt az ellentmondást gyökeres gazdasági átalakítások fokozatos megvalósítása útján oldják meg, amelyek nyomán Kína egészen más jellegűvé válik. Az ilyen átalakítások közé sorolható az ország szocialista iparosítása, a mezőgazdaság és a kisipar szocialista átalakítása, a magánkapitalista ipar és kereskedelem gyökeres átalakítása, ami ezekben a gazdasági ágakban a tőkés viszonyok teljes felszámolására és szocialista viszonyokkal való felváltásukra vezet. Emellett Kínában az ország szocialista iparosítása fő láncszeme a szocialista építésnek, a mezőgazdaság és a kisipar, továbbá a magánkapitalista ipar és kereskedelem átalakítása pedig a szocialista építés fontos, a szocialista iparosítástól elválaszthatatlan alkotó része. Kína gazdaságának szocialista átalakítása a szocialista és a kapitalista elemeknek a „ki kit győz le" formula alapján kibontakozó éles osztályharca közepette folyik.

Kína szocialista iparosításának útjai. A Kínai Népköztársa-

ság igen rövid idő alatt — 1949-től 1952-ig — helyreállította a hosszú háború folyamán lerombolt népgazdaságot. A fő iparágakban és a mezőgazdaságban a termelés már 1952-ben meghaladta a múltban valaha is elért legmagasabb színvonalat. Megnövekedett a szocialista gazdasági formák részaránya, és növekedett vezető szerepük az egész népgazdaságban.

Ugyanebben az időszakban befejezték Kína egész szárazföldi területének egyesítését, befejezték a földreformot, számos intézkedést léptettek életbe a társadalmi rend demokratikus átalakítása érdekében és az ellenforradalmi elemek ellen. A pénzügyi rendszer megszilárdítása és a pénzreform megvetette az alapját az árak stabilizációjának. Mindez előkészítette a terv alapján történő és a társadalom fokozatos szocialista átalakítására irányuló gazdasági építés kibontakozásához szükséges feltételeket.

A Kínai Népköztársaság 1953-tól kezdve hozzáfogott a népgazdaság fejlesztését szolgáló első (1953—1957. évi) ötéves terv teljesítéséhez. Ezt a tervet végleges formában 1955 júliusában, az országos népi gyűlés második ülésszakán hagyták jóvá, de fő feladatainak megvalósításához már 1953-ban hozzákezdtek.

A Kínai Népköztársaság népgazdaságának fejlesztését szolgáló első ötéves terv célja mindenekelőtt az, hogy létrehozza az ország szocialista iparosításának alapját. Az első ötéves terv, annak a gazdasági törvénynek megfelelően, amely szerint elsősorban kell növelni a termelőeszközök termelését, kimondja, hogy az ország fő erőit az egész népgazdaság legfőbb alapjául szolgáló nehézipar — a kohászat, a fűtőanyagipar, az energetikai ipar, a gépgyártás és a vegyiipar megteremtésére kell összpontosítani. Kína népi demokratikus kormánya abból indul ki, hogy csak a nehézipar alapján biztosítható az ipar és a mezőgazdaság valamennyi ágának fellendítése, az ország védelmi szükségleteinek kielégítése, valamint a nép anyagi és kulturális életszínvonalának szakadatlan emelése. Az ötéves terv a fő feladat — a nehézipar erőteljes fejlesztése mellett kimondja, hogy fejleszteni kell a közlekedést, a könnyűipart, a mezőgazdaságot, bővíteni kell a kereskedelmet, biztosítani kell a szocialista gazdasági formák arányának rendszeres növekedését.

Az említetteken kívül az ötéves terv feladatul tűzi ki a mezőgazdaság és a kisipar szocialista átalakításához szükséges alap létrehozását, a magánkapitalista ipar és kereskedelem szocialista átalakításához szükséges feltételek megteremtését, továbbá a nép anyagi és kulturális életszínvonalának fokozatos emelését a termelés növelése alapján.

Kína minden szükséges feltétellel és messzemenő lehető-

ségekkel rendelkezik az ország szocialista iparosításával kapcsolatban kitűzött történelmi feladat megoldásához. Kínának óriási embertartalékai vannak. A gazdasági és a kulturális építést a Kommunista Párt vezette munkásosztály irányítja. A munkásosztály, mint a társadalom élenjáró osztálya, példát mutat az önfeláldozó munkára, a szervezettségre és a fegyelmezettségre, s ezzel a dolgozó tömegek legszélesebb rétegeit tömöríti a szocializmusért folyó harcra. Az országban létrejött és megszilárdult a munkások és a parasztok baráti szövetsége. A parasztok százmilliói tevékenyen támogatják az ország iparosításának ügyét. A földreform következtében a parasztok megszabadultak a földesurakkal szemben fennállott óriási fizetési kötelezettségektől, ami lehetővé teszi számukra, hogy a munkájukból származó jövedelem egy részét életkörülményeik javítása mellett az iparosítás céljaira fordítsák.

Kína rendkívül gazdag természeti erőforrásokkal rendelkezik valamennyi iparág, s elsősorban a nehézipar fejlesztéséhez. Ugyanakkor e feladat megvalósítása útján nem kis nehézségek merülnek fel, amelyek a technikai elmaradottsággal, a kellő számú ipari szakmunkás hiányával, az iparnak a múlttól örökölt ésszerűtlen területi elhelyezésével, az egyes iparágak közötti aránytalanságokkal, a természeti kincsek feltáratlanságával stb. függenek össze.

Kína iparosítása a legújabb technikával felszerelt üzemek építése, számos nagyüzem gyökeres újjáalakítása, továbbá a régi üzemek ésszerűbb és teljesebb kihasználása útján valósul meg. A Kínai Népköztársaság elsőrangú berendezéseket kap a Szovjetuniótól és az európai népi demokratikus országoktól, átveszi tőlük igen gazdag technikai tapasztalataikat, valamint a nagyüzemi szocialista vállalatok munkájának és termelésének megszervezése terén szerzett tapasztalataikat.

Az első ötéves terv időszakában 3000 objektum építése, illetve újjáalakítása van tervbe véve, amelyek között 694 nagy ipari objektum szerepel; ezek közül a 156 legfontosabb üzemet a Szovjetunió testvéri segítségével fogják felszerelni. Ezeknek az üzemeknek a megindulása komoly lépés lesz a fő iparágak fejlődése, műszaki színvonaluk emelkedése terén. Kína az ötéves terv végéig létrehozza saját nehéziparát, az ország iparosításának alapját. Az ipar teljes termelésének értéke majdnem kétszeresére növekszik.

Az ötéves terv teljesítése nyomán a termelőeszközök termelésének 126,5%-kal, a fogyasztási cikkek termelésének 79,7%-kal kell növekednie, s a termelőeszközök termelésének részaránya az ipar teljes termelésén belül az 1952. évi 39,7% helyett 1957-ben 45,4% lesz.

Kína szocialista iparosítása az állami ipar különösen gyors ütemű fejlődésére vezet. Az első ötéves terv folyamán az egész

ipari termelés összértékének 1952-höz képest körülbelül a kétszeresére kell növekednie, vagyis az átlagos évi növekedés majdnem 15% lesz; az állami ipar termelésének összértéke a terv szerint 1957-ig 2,3-szeresére növekszik, s az évi növekedés körülbelül 18%-ra tehető. Az ötéves terv végén a terv szerint az állami, a szövetkezeti és a vegyes állami-magánvállalatok termelése az ország egész ipari termelésének 88%-a lesz, a magánvállalatok részaránya pedig 12%-ra csökken; emellett a magánvállalatok többsége állami megrendeléseket fog teljesíteni.

Az ipar gyors ütemű fejlődése jelentős felhalmozást követel. Az erre a célra szánt eszközök mindenekelőtt a gazdaság állami szektorának felhalmozásából, a bel- és külkereskedelem jövedelméből, továbbá a tőkés vállalatokból befolyó adókból és a lakosság által befizetett adókból kerülnek ki.

A kínai népgazdaság sikeres fejlődésének egyik fő feltétele a munkások és a parasztok által teljesített munka termelékenységének emelkedése. Az állami vállalatok munkásai között munkaverseny bontakozik ki a termelés növeléséért, a termékek minőségének megjavításáért, a nyersanyagtakarékosságért és a berendezések jobb kihasználásáért. Az élenjáró dolgozókat anyagilag is ösztönzik. Ezer meg ezer a munka hőseinek, a kitüntetésben részesítetteknek a száma.

A mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakítása. A kínai falvakban végrehajtott forradalmi földreform nagy hatással volt a mezőgazdasági termelőerők fejlődésére és a paraszttömegek helyzetere. Az ország történetében először hajtanak végre olyan országos méretű intézkedéseket, amelyek a mezőgazdasági termelés jelentékeny fejlesztésére irányulnak. A kormány vetőmaggal, hitellel támogatja azokat a parasztokat, akiknek szükségük van rá. Megszervezték a harcot a mezőgazdasági kártevők ellen. Széles körben népszerűsítik a korszerű agrotechnikai ismereteket. A népi hatalom a parasztság nagy tömegeinek részvételével vízgazdálkodási munkálatokat folytat, amelyeknek nagy jelentőségük van az ország fő mezőgazdasági körzetei számára, s amelyek a parasztok tízmillióit mentik meg az árvizektől.

Az egyik legnagyobb hidrotechnikai kezdeményezés a Huajho medencéjében végrehajtott építkezés volt, amelyen három esztendőn át kétmillió ember dolgozott. Összesen 3000 kilométer hosszúságban 77 folyó medrét kotorták ki, illetve változtatták meg, s 104 zsilipet építettek. Csupán egy, a Huajho alsó folyásánál épített gát 20 millió parasztot ment meg az árvizektől. Nem teljes adatok szerint 1950 és 1953 között maguk a parasztok több mint hatmillió kis öntözőcsatornát, tavat és víztárolót építettek, több mint 800 000 kutat ástak, s több mint 250 nagy öntöző-

berendezést állítottak helyre, illetve építettek. Ennek következtében az öntözött földek területe 56 millió mu[1]-val emelkedett.

1954 májusában befejeződött Kína legnagyobb víztárolójának, az Észak-Kínában, a Jungting felső folyásán létesített Kuantingi Víztárolónak az építése, amely megakadályozza az árvizeket Peking és Tiencsin körzetében.

Az első ötéves terv időszakában nagy munkálatok indulnak a Huanho vizének hasznosítása és a folyó teljes szabályozása érdekében. Ezen a folyón és mellékfolyóin több tucat hatalmas duzzasztógátat építenek, továbbá tervbe van véve számos óriási víztároló és vízierőmű építése.

A mezőgazdasági termelés 1952-ben a Kína történelmében ismert legmagasabb színvonalat érte el, s lényegesen túlszárnyalta a legnagyobb háború előtti eredményeket. 1952-ben a kalászosok teljes termése 45%-kal, a gyapoté körülbelül 200%-kal múlta felül az 1949. évit.

Az első ötéves terv folyamán a terv szerint a mezőgazdaság és a falusi melléküzemágak termelése értékben kifejezve 23,3%-kal növekszik. Az ötéves terv végéig az élelmiszerek termelése 1952-höz képest 17,6%-kal, a gyapoté 25,4%-kal, a juté és a kenafé 19,7%-kal, a cukornádé 85,1%-kal, a cukorrépáé 346,4%-kal fog növekedni; az olajosmagvú növények vetésterületének növekedése 37,8% lesz. Az előirányzatok szerint két ötéves terv vagy valamivel hosszabb idő múltán a kalászosok teljes termését 275—300 millió tonnára fogják emelni, ami 70%-kal haladja meg az 1952. évi színvonalat, s azt jelenti, hogy egy emberre átlagosan évi 500 kilogramm szemestermény jut majd.

A Kínai Népköztársaság bizonyos sikereket ért el a mezőgazdaság fejlesztése terén. A helyzet azonban az, hogy a lakosság száma óriási, a megművelt föld nem elég, időnként elemi csapások sújtják a mezőgazdaságot, s a falvakban a gazdálkodás módszerei elmaradottak. A kisparaszti gazdaság nem tudja kielégíteni a lakosság növekvő élelmiszerszükségletét és az ipar mezőgazdasági nyersanyagokban mutatkozó szükségletét. Éles ellentmondás van egyfelől az áru-szemestermények és a mezőgazdasági nyersanyagok termelésének alacsony színvonala, másfelől az állam élelmiszerekben és nyersanyagokban mutatkozó szükségletének gyors növekedése között. A kisüzemi termelés alapján lehetetlen kiküszöbölni a parasztság zömének differenciálódását, lehetetlen gyökeresen megjavítani a helyzetét, lehetetlen biztosítani számára a jómódú életet.

A népi demokratikus forradalom győzelme megnyitotta a kínai mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakításának útját. A Kínai Kommunista Párt és a Kínai Népköztársaság kormánya körvonalaiban kidolgozta, és megvalósítja a parasztságnak a magántulajdonon alapuló kisüzemi parasztgazdaságról a nagyüzemi szocialista kollektív gazdaságra való fokozatos, önkéntes áttérésére vonatkozó tervet — abból kiindulva, hogy az ország szo-

[1] 1 mu = 0,06 hektár.

cialista iparosítása nem vihető keresztül elszigetelten, a mezőgazdaság szövetkezeti alapokra helyezésétől különválasztva.

A Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek fejlesztéséről" hozott 1953 december 16-i határozatában a következőket olvashatjuk:

„A párt a mezőgazdasági termelőerők tovább fejlesztése céljából falusi munkája tekintetében a következő központi feladatot tűzi maga elé: a parasztok számára érthető és elfogadható formákat és módszereket alkalmazva, nevelni kell a parasztmegeket, és elő kell mozdítani fokozatos egyesítésüket és megszervezésüket; a mezőgazdaság terén fokozatosan szocialista átalakításokat kell végrehajtani, az elmaradott kisárutermelő egyéni gazdaságok mezőgazdaságából az élenjáró, magas hozamú szövetkezeti gazdaságok mezőgazdaságává változtatása, az ipar és a mezőgazdaság fejlődése közötti aránytalanság fokozatos kiküszöbölése és annak lehetővé tétele céljából, hogy a parasztok fokozatosan megszabadulhassanak a nyomortól, s felvirradjon számukra a jómódú és boldog élet napja"[1].

A parasztok fokozatos szövetkezetesítésének, termelőszövetkezetekbe tömörítésének a Kínai Kommunista Párt által megjelölt útja a mezőgazdaság kölcsönös segítségnyújtási termelőbrigádokon át félszocialista típusú kisebb mezőgazdasági termelőszövetkezetek felé, majd a legfejlettebb típusú, teljes egészében a termelőeszközök közös tulajdonán alapuló és teljes mértékben szocialista jellegű nagyüzemi mezőgazdasági termelő szövetkezetek felé vezet.

A mezőgazdasági kölcsönös segítségnyújtási termelőbrigádok néhány parasztgazdaságot egyesítenek egyes mezőgazdasági munkák közös elvégzésére, a föld és a többi termelőeszköz magántulajdonának egyidejű fenntartásával. Sok brigádnál az a helyzet, hogy a parasztok nemcsak a mezőgazdaságban, hanem a melléküzemágakban is közösen végzik a munkát. Ezekben a brigádokban bizonyos munkamegosztás és a munka bizonyos specializálása érvényesül. Egyes ilyen kölcsönös segítségnyújtási brigádok közös alapokat létesítenek. A társas, kollektív munka következtében a parasztok már az ilyen szövetkezeti formák révén is bizonyos előnyökkel rendelkeznek az egyénileg gazdálkodó parasztokkal szemben. A szövetkezeteknek a fejlődés alacsonyabb fokán álló formái előkészítik az egyénileg gazdálkodó parasztokat a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre való áttérésre.

A félszocialista típusú *mezőgazdasági termelőszövetkezetek-*

[1] Narodnij Kitaj. 1954. 8. sz.

ben a földeket a bevitt föld nagysága szerinti részesedés elve alapján egyesítik, a társas munka alapján egységesen gazdálkodnak, és bizonyos közös alapokat létesítenek. Az ilyen szövetkezetekben a jövedelmet a bevitt föld nagysága és a közös gazdaságban teljesített munka szerint osztják el. A föld és a többi termelőeszköz a szövetkezet tagjainak magántulajdonában marad; a parasztokat nemcsak a föld, hanem a közös használatba adott jószág és mezőgazdasági eszközök után is bizonyos rész illeti meg a jövedelemből. Az ilyen szövetkezetekben fokozatosan, megerősödésük arányában, a munka szerint elosztott jövedelem részaránya egyre növekszik, a bevitt termelőeszközök utáni jövedelem-részesedés egyre inkább elveszti jelentőségét, a közös tulajdon állandóan gyarapszik.

A mezőgazdasági szövetkezetek legfejlettebb formája a Szovjetunió mezőgazdasági arteljeivel azonos típusú termelőszövetkezet, amely a termelőeszközök, köztük a föld, közös tulajdonán és kollektív munkán alapul. Az ilyen szocialista típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a jövedelmet csak a munkaegységek szerint osztják el. Az átmenet a szövetkezetek egyszerűbb formáiról a fejlettebb formákra fokozatosan megy végbe, s ennél figyelembe veszik az egyes vidékek gazdasági, politikai és kulturális fejlődésének különböző feltételeit, és a legszigorúbban szem előtt tartják az önkéntesség és a kölcsönös segítség elvét. A Kommunista Párt és a Kínai Népköztársaság kormánya egyaránt erélyes harcot folytat az olyan beállítottság ellen, hogy a parasztgazdaságok szövetkezetekbe tömörülésének spontán módon kell történnie, és az önkéntesség elvének megsértése ellen.

A kínai falu szövetkezetesítése olyan körülmények között megy végbe, amikor az ország iparosítása mégcsak éppen megkezdődött, s ennek következtében még nem jött létre a mezőgazdaság korszerű, élenjáró technikával való felszereléséhez szükséges bázis. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek túlnyomó többsége még nem rendelkezik a gépi termelés anyagi bázisával. Csak kevés termelőszövetkezet munkálja meg a földet gépekkel, amelyeket az első gép- és traktorállomások bocsátanak rendelkezésükre. A többi szövetkezet kézzel és igásállat segítségével munkálja meg a földet, régi mezőgazdasági eszközöket, vagy javított típusú eszközöket használ. De a paraszti termelőeszközök egyszerű egyesítése és a kollektív munka következtében még ezekben a kezdetleges szövetkezetekben is általában magasabb a szántóföldi növények terméshozama, mint az egyénileg gazdálkodó parasztok gazdaságaiban. Ez a szövetkezeti tagok rendkívül serény munkájáról, a szövetkezeteknek a

kölcsönös segítségnyújtási brigádokkal és még inkább az egyéni gazdaságokkal szembeni előnyéről tanúskodik. A Kínai Kommunista Párt abból indul ki, hogy a jelenlegi és a következő ötéves terv folyamán a falvakban az átalakulások fő tartalma szociális átalakulás lesz, a technikai átalakulások pedig csak mellékes jelentőségűek lesznek. A harmadik ötéves terv folyamán viszont a falvakban az átalakulás egyidejűleg társadalmi és technikai átalakulás jellegét ölti. A mezőgazdaság országos méretekben történő technikai átalakításának lényegében való befejezéséhez mintegy 4—5 ötéves tervre, vagyis 20—25 évre van szükség.

Jelenleg Kína több vidékén megindult már a falu szövetkezetesítésére irányuló tömegmozgalom, amely gyorsan terjed az egész országban. A kínai parasztok zömének eltökélt szándéka, hogy a szocialista úton haladjon. Az ország szocialista iparosítása és az iparosítás sikerei napról napra fokozzák a parasztoknak ezt az eltökéltségét, akik megértették, hogy csak a szövetkezetekben való egyesülés útja, a szocializmushoz vezető út szabadíthatja meg őket a nélkülözéstől, csak ez az út vezethet életkörülményeik gyökeres megváltozására. Kína több mint 500 milliós falusi lakosságának ez a szocializmus felé vezető hatalmas mozgalma — óriási nemzetközi jelentőségű.

A mintegy 110 millió egyéni parasztgazdaság kollektív elvek alapján való átalakítása és a mezőgazdaság technikai átalakításának megvalósítása nem csekély nehézségekkel jár. A Kínai Kommunista Párt, amely irányítja a parasztttömegeknek a szocializmus felé vezető hatalmas mozgalmát, a nehézségek sikeres leküzdésére mozgósítja a tömegeket, nem engedi lassítani a mezőgazdaság szövetkezeti alapokra helyezésének ütemét.

A Kínai Kommunista Párt figyelembe véve a Szovjetunió nak a szocializmus felépítése terén szerzett történelmi tapasztalatait, szocialista úton vezeti a parasztság mozgalmát. Az előirányzatok szerint a félszocialista jellegű mezőgazdasági szövetkezetek 1958 tavaszáig 250 millió embert, vagyis 55 millió parasztgazdaságot fognak felölelni, ami az egész falusi lakosság fele. Erre az időre sok kerület és egyes tartományok mezőgazdaságában lényegében befejeződik a félszocialista jellegű átalakulás, az ország különböző vidékein pedig a szövetkezetek egy kis része félszocialista jellegű szövetkezetből teljesen szocialista típusú szövetkezetté alakul át. A második ötéves terv első felében, vagyis 1960-ig a mezőgazdaság másik felének gazdaságában lényegében befejeződik a félszocialista átalakulás. Erre az időre még jobban megnő a teljesen szocialista jellegű mezőgazdasági szövetkezetek száma.

A termelőszövetkezetek mellett egyre nagyobb arányokban halad előre a parasztok szövetkezetben tömörülése a forgalom területén, *beszerzési, értékesítési és hitelszövetkezetek* formájában. A szövetkezetnek ezek a formái hozzásegítik a parasztokat ahhoz, hogy fokozatosan megszabaduljanak a kereskedők és uzsorások kizsákmányolásától. Támogatják a parasztokat az államnak történő élelmiszer- és mezőgazdasági nyersanyag-eladások lebonyolításában, előmozdítják a falu ellátását termelőeszközökkel és fogyasztási cikkekkel, olcsó hitelhez segítik hozzá a parasztokat, előbbre viszik a takarékosság ügyét. Elősegítik a parasztgazdaságok termelőszövetkezetekbe tömörítését.

Nagy szerep betöltésére hivatottak a parasztgazdaságok szocialista átalakítása terén az állami mezőgazdasági üzemek. 1955 elején több mint 100 nagy gépesített állami mezőgazdasági üzem, több mint 2000 körzeti és kerületi alárendeltségű állami mezőgazdasági üzem, mintegy 100 gép- és traktorállomás, sok gépkölcsönző és agrotechnikai állomás működött. Az állami mezőgazdasági üzemek hathatós segítséget nyújtanak a parasztoknak azzal, hogy a gyakorlatban mutatják meg a gépesített nagyüzemi gazdaság előnyeit.

A mezőgazdaságban a szocialista átalakítások fokozatos végrehajtása éles osztályharc körülményei között megy végbe. A kulákság mindenképpen azon van, hogy megakadályozza a parasztok szövetkezetekbe tömörülését, bomlassza vagy saját céljai érdekében használja ki a szövetkezeteket. A parasztság zöme leküzdi a kulákok ellenállását, s magabiztosan halad a szövetkezeti úton, amely megfelel létérdekeinek.

Az átmeneti időszakban Kínában megvalósuló szocialista átalakításoknak elválaszthatatlan része az egyéni kisipari termelés szövetkezetesítése. A népi hatalom úgy vezeti rá a kisipari termelés fejlődését a szocialista útra, hogy a háziiparosokat és a kisiparosokat különféle *háziipari és kisipari termelőszövetkezetekbe* (háziipari termelőcsoportokba, kisipari beszerzési és értékesítési szövetkezetekbe, kisipari szövetkezetekbe) tömöríti.

A kínai nép anyagi és műveltségi színvonalának emelkedése. A Kínai Népköztársaságban a szocialista építés együtt jár a munkások, a parasztok és az értelmiségiek élet- és munkaviszonyainak javulásával. A földreform végrehajtása nyomán a kínai parasztság élete a korábbihoz képest jelentősen megjavult. A paraszttömegek azonban csak úgy szabadulhatnak meg teljesen a nyomortól, ha a szocialista úton — a mezőgazdasági szövetkezetekben való egyesülés útján haladnak.

Jelentősen megjavult a munkásosztály helyzete. Az állami és magánvállalatoknál a munkanapot 8—10 órára korlátozták (az

azelőtti 14—16 órával szemben), bevezették a vállalatok és a munkások között megkötött kollektív szerződéseket. Az állami vállalatoknál és a magánvállalatoknál dolgozó munkások és alkalmazottak munkabérét a munkások megfelelő kategóriái számára egyformán állapítják meg. Az egész országban létrejöttek és működnek a szakszervezetek, amelyek a munkások és alkalmazottak többségét tömörítik. 1951-ben a munkások és alkalmazottak számára bevezették a társadalombiztosítást.

A kínai nép jelentős sikereket ért el a kulturális építés területén. A forradalom előtt munkások és parasztok nemcsak a középiskolákba és a főiskolákra, de még az elemi iskolába sem juthattak be; a lakosságnak körülbelül 90 százaléka írástudatlan volt. A Kínai Népköztársaságban a tanulás hozzáférhetővé vált a dolgozó tömegek számára.

A kínai dolgozók anyagi helyzetének javulása a lakosság vásárlóképességének jelentékeny növekedésében jut kifejezésre: a növekedés csupán 1953-ban körülbelül 20% volt. 1953-ban a kiskereskedelem egész forgalma (összehasonlító árakon számítva) az 1950. évi forgalom 180%-ának felelt meg. 1954-ben a kiskereskedelmi áruforgalom 12%-kal nagyobb volt az 1953. évinél. 1952-ben az állami vállalatoknál foglalkoztatott munkások és alkalmazottak reálbére a különböző gazdasági ágakban 60—120%-kal volt magasabb az 1949. évinél. 1953-ban 1952-höz képest átlag 5%-kal, 1954-ben pedig további 5,2%-kal emelkedett.

1955-ben több mint 55 millió gyerek tanult az elemi iskolákban, ami csaknem 2,4-szeresen múlja felül a felszabadulás előtti Kína elemi iskoláiban tanuló gyermekek legmagasabb számát. A középiskoláknak 4,6 millió tanulójuk, a főiskoláknak 290 000 hallgatójuk van. 1954-ben az ország felnőtteinek és gyerekeinek több mint egytizede tanult különböző esti iskolákban.

Kínának elmaradott agrárországból erősen fejlett korszerű iparral rendelkező hatalmas szocialista országgá változtatása komoly gazdasági és pénzügyi nehézségek leküzdését teszi szükségessé. A nép jólétének növelése szempontjából döntő jelentősége van a termelőerők fejlődésének. A kínai nép abból indul ki, hogy csak a termelés állandó bővítésével, növelésével, a munkatermelékenység emelésével, s ugyanakkor a minden téren való takarékosság szigorú szem előtt tartásával szabadulhat meg fokról fokra a sok évszázados nyomortól, csak így szilárdíthatja meg a népi forradalom történelmi jelentőségű vívmányait, és biztosíthatja boldog jövőjét.

A forradalom döntő módon megváltoztatta a kínai nők helyzetét. A nők a férfiakkal egyenlően teljes politikai jogokat élveznek, s tevékeny részt vesznek az ország gazdasági, társadalmi és politikai életében. Egyenlő munkáért a férfiakéval egyenlő bért kapnak. A földreform során a parasztnők ugyanannyi földet kap-

tak, mint a férfiak. Nagy figyelmet szentelnek az anya- és csecsemővédelemnek.

A népi demokratikus forradalom győzelme megszabadította a kínai népet a nemzeti elnyomástól, és megteremtette a feltételeket ahhoz, hogy a szabad Kína valamennyi nemzetisége a teljes egyenjogúság alapján a gazdasági és kulturális fejlődés útjára lépjen.

A kínai népi forradalom győzelmének és a Kínában folyó szocialista építésnek világtörténelmi jelentősége van. Különösen nagy a jelentősége a gyarmati és félgyarmati országok szempontjából, amelyek politikai és gazdasági helyzetüket tekintve többékevésbé olyan feltételek között vannak, mint amilyenek között Kína volt a népi forradalom győzelme előtt. A nagy kínai nép példája elszánt harcra lelkesíti ezeknek az országoknak a népeit az imperializmus és a feudalizmus ellen, a nemzeti és szociális felszabadulásért.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A kínai népi forradalom fejlődése során polgári demokratikus forradalomból szocialista forradalommá fejlődött, s ennek következtében Kína a szocializmusba való átmenet időszakába lépett. A forradalom győzelme nyomán létrejött Kínai Népköztársaság népi demokratikus állam, amelyet a munkásosztály vezet, s amely a munkás-paraszt szövetségen alapul. Ez az állam eredményesen tölti be a proletárdiktatúra funkcióit.

2. A népi demokratikus állam gyökeres társadalmi és gazdasági átalakításokat hajtott végre. A forradalmi földreform során a nagybirtokosok földjét és más termelőeszközeit ellenszolgáltatás nélkül elkobozták, lélekszám szerint szétosztották a parasztok között, a parasztok magántulajdonába adták. Ugyanakkor a népi demokratikus állam egész sor szocialista átalakítást hajtott végre. A népi állam a komprádor nagyburzsoázia és a külföldi tőke kisajátítása nyomán kezébe vette a korszerű nagyipari vállalatok túlnyomó többségét, a bankokat, a legfontosabb közlekedési eszközöket, a nagykereskedelem nagy részét, és csaknem az egész külkereskedelmet. Így jött létre a népgazdaság szocialista szektora, amely az állami vállalatokat, továbbá a teljes egészében a dolgozó tömegek kollektív tulajdonán alapuló szövetkezeteket öleli fel.

3. A Kínai Népköztársaság gazdasága több szektorból

álló gazdaság. Ebben a szocialista gazdaság vezető helyet foglal el. A szocialista szektorhoz tartoznak a szövetkezetek olyan formái is, amelyek részben közös munkán alapulnak, s átmeneti, félszocialista jellegűek. Továbbá, a Kínai Népköztársaság gazdaságában kisárutermelő, magánkapitalista és államkapitalista szektor van. A kisárutermelő szektor, amely a parasztok gazdaságait és a kisiparosok üzemeit öleli fel, továbbra is túlsúlyban levő helyet foglal el az ország gazdaságában. Kína iparában és kereskedelmében jelentős szerepe van a magántőkének, amely az állam ellenőrzése alatt áll, s amelyet a népi demokratikus hatalom az iparcikkek termelésének növelésére használ fel. Emellett széles körben terjedtek el az államkapitalizmus különböző formái. A Kínai Népköztársaság átmeneti gazdaságában a társadalmi gazdaság három fő formája — a szocializmus, a kisárutermelés és a kapitalizmus.

4. A jelenkori Kína fő osztályai a munkásosztály és a parasztság. Az osztályharc a parasztság zömével szövetségre lépett munkásosztály és az egy húron pendülő városi burzsoázia és falusi kulákság között, a népgazdaság szocialista és kapitalista elemei között folyik.

5. A Kínai Kommunista Párt fő irányvonala és központi feladata az átmeneti időszakban az, hogy fokozatosan megvalósítsa az ország szocialista iparosítását, fokozatosan megvalósítsa a mezőgazdaság, a kisipar, a magánkereskedelem és a magánkapitalista ipar szocialista átalakítását. A népi demokratikus állam ezeknek az átalakításoknak megvalósításával megteremti az ország évszázados technikai és gazdasági elmaradottságának leküzdéséhez, az ember ember általi kizsákmányolásának megszüntetéséhez, a nyomor és a nélkülözés felszámolásához, a szocialista társadalom felépítéséhez szükséges feltételeket.

XLIII. FEJEZET

A SZOCIALISTA TÁBORHOZ TARTOZÓ ORSZÁGOK GAZDASÁGI EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A szocialista táborhoz tartozó országok világpiacának kialakulása és megszilárdulása. Mint már mondottuk, a második világháború után azok az országok, amelyek leváltak a kapita-

lista világrendszerről, és a Szovjetunióval együtt létrehozták a szocialista tábort, gazdaságilag tömörültek, s szoros együttműködésre léptek egymással. A kapitalista világpiaccal párhuzamosan kialakult egy új világpiac, *a szocialista táborhoz tartozó országok világpiaca.*

Ehhez a piachoz jelenleg a következő országok tartoznak: a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság, Lengyelország, Csehszlovákia, a Német Demokratikus Köztársaság, Magyarország, Románia, Bulgária, Albánia, a Mongol Népköztársaság, a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság és a Vietnami Demokratikus Köztársaság. A felsorolt országok területén, amelyek az egész szárazföld egynegyed részét alkotják, az emberiségnek több mint egyharmada él. Az új világpiachoz tartozó államok és Jugoszlávia között egy időre megszakadt kereskedelmi kapcsolatok újrafelvétele után az ezen országgal való gazdasági együttműködés széles távlatai nyíltak meg.

A kapitalista rendszerről levált közép- és délkelet-európai országok mindjárt a népi demokratikus rend megvalósítása után szoros gazdasági kapcsolatokat létesítettek a Szovjetunióval, és megszervezték egymás között a kölcsönös együttműködést. Ezeknek a testvéri kölcsönös segítség elvén alapuló kapcsolatoknak óriási szerepük volt a népi demokratikus államok gazdaságának gyors helyreállításában és a háború utáni időszak más halasztathatatlan gazdasági feladatainak megoldásában. Miután 1949-ben megalakult a Kínai Népköztársaság, ez a 600 milliós nagyhatalom is csatlakozott a szocialista táborhoz.

Amikor a népi demokratikus országok hozzáfogtak a szocializmus alapjainak megteremtését célzó távlati népgazdasági tervek teljesítéséhez, a szocialista táborhoz tartozó államok gazdasági együttműködése új szakaszba lépett. Ezt a szakaszt kölcsönös áruszállításra vonatkozó *hosszúlejáratú gazdasági szerződésekre és egyezményekre* való áttérés jellemzi. Ezek a szerződések és egyezmények minden egyes ország számára hosszú időre biztosítják, hogy megkapja a népgazdasági tervének teljesítéséhez szükséges meghatározott fajtájú gépeket, berendezéseket, nyersanyagokat és más árukat. Ugyanakkor a hosszúlejáratú egyezmények minden egyes ország számára biztosítják termékeiknek elhelyezését a külföldi piacokon. A szilárd és hosszú időre szóló gazdasági kapcsolatok ragyogó távlatokat tárnak fel a gazdaság további fejlődése számára, s a népi demokratikus országokban folyó tervszerű szocialista építés egyik igen fontos feltételét alkotják.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének tapasztalatai azt mutatják, hogy a szocialista táborhoz tartozó országok világpiaca olyan erőforrásokkal rendelkezik, amelyek minden egyes ország számára lehetővé teszik, hogy

ennek keretében megtaláljon mindent, amire gazdasági fejlődéséhez szüksége van.

A szocialista tábor országainak tervszerű gazdasági együttműködése céljából 1949-ben megalakították a *Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsát,* amely a Tanácsban részt vevő valamennyi állam teljes egyenjogúságának elve alapján működik. A Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa megszervezi a részt vevő országok gazdasági és műszaki tapasztalatcseréjét, egymás kölcsönös megsegítését nyersanyaggal, élelmiszerrel, gépekkel, berendezésekkel, továbbá az ésszerű munkamegosztás alapján megvalósítja a szocialista táborhoz tartozó államok gazdasági fejlődésének terv szerinti összeegyeztetését és összehangolását. Ez minden tekintetben elősegíti az egyes részt vevő országok és az egész szocialista tábor termelőerőinek lehető leggyorsabb ütemű fejlődését.

A szocialista táborhoz tartozó országok világpiacának szakadatlan fejlődése és erősödése vitathatatlanul bizonyítja, hogy e piac történelmileg haladó. Ugyanakkor a szocialista tábort alkotó országok gazdasági együttműködésének nagyarányú fejlődése nemcsak hogy nem zárja ki a tőkés világhoz tartozó országokkal fennálló kereskedelmi kapcsolataik fejlődését, hanem ellenkezőleg, kedvező feltételeket teremt e kapcsolatok fejlődése számára. A szocialista tábor országai arra törekednek, hogy az egyenjogúság, a kölcsönös előny és a vállalt kötelezettségek szigorú betartása alapján fejlesszék az üzleti kapcsolatokat a tőkés tábor országaival. Ezeket a kapcsolatokat lényeges tényezőnek tekintik gazdaságuk további fellendítése, a technikai haladás meggyorsítása, a lakosság életszínvonalának emelése szempontjából.

A szocialista tábor országai a két rendszer békés egymás mellett élésének lenini elvéből indulnak ki, következetesen harcolnak a különböző társadalmi és gazdasági berendezkedésű államok békés együttműködéséért, s arra törekednek, hogy messzemenően fejlesszék a kereskedelmet minden olyan állammal, amely maga is kész bővíteni gazdasági kapcsolatait a szocializmus táborával. A tőkés országokban nő a szocialista tábor államaival való kereskedelem normalizálására és kiszélesítésére, a nemzetközi gazdasági együttműködés fejlődése elé mesterségesen gördített akadályok leküzdésére, a „hidegháború" politikája és a gazdasági élet militarizálása folytán létrejött számos tilalom és korlátozás megszüntetésére irányuló törekvés. A tőkés országoknak feltétlenül számolniok kell azzal, hogy a szocialista tábor országai szilárd piacot jelentenek, amely nincs alávetve a piaci konjunktúra ingadozásainak és nem ismeri a túl-

termelési gazdasági válságokat. A szocialista tábor országaival való kereskedelemben különösen érdekelve vannak a nyugat-európai államok.

Ugyanakkor a két táborhoz tartozó államok közötti nemzetközi gazdasági együttműködés fejlődése fontos tényező a béke megszilárdítása, a nemzetközi feszültség enyhítése, a nemzetközi bizalom légkörének megteremtése szempontjából.

Nagy jelentősége van a szocialista tábor országai és az elmaradott országok közötti gazdasági kapcsolatok szakadatlan kiszélesítésének. Az elmaradott országok számára a szocialista tábor államaival való gazdasági együttműködés egyik fontos eszköze gazdasági függetlenségük biztosításának. Míg a tőkés monopóliumok változatlanul arra törekednek, hogy gazdaságilag leigázzák a fejlődés alacsony fokán álló országokat, a Szovjetunió és a népi demokratikus államok ezekkel az országokkal fenntartott gazdasági kapcsolataik terén szigorúan tartják magukat a más népek belügyeibe való be nem avatkozás, az egyenjogú együttműködés és a kölcsönös előnyök elvéhez. Ezeknek az elveknek következetes érvényesítése elő fogja segíteni, hogy kiszélesedjen az együttműködés az elmaradottságból mielőbb kikerülni igyekvő gyengén fejlett országok és a szocialista tábor országai között.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági kapcsolatainak jellege. A szocialista tábor országai gazdasági és technikai fejlettségük színvonala tekintetében különböznek egymástól. A köztük fennálló kölcsönös kapcsolatokat azonban az a rendkívül fontos és döntő tény határozza meg, hogy valamennyien a szocializmus és a kommunizmus útján haladnak. A népi demokratikus országok gazdaságában a *vezető helyet* a szocialista gazdasági formák foglalják el. Ennek következtében a szocialista táborhoz tartozó országok kölcsönös kapcsolatai területén is érvényüket vesztették a kapitalizmus gazdasági törvényei, amelyek az embernek ember által való kizsákmányolását, a konkurrenciát és a termelési anarchiát juttatják kifejezésre. Ebben a táborban az államok közötti kapcsolatok a szocializmus gazdasági törvényein alapulnak. A szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése *a nemzetközi kapcsolatok új típusát*, mégpedig a történelemben mindeddig ismeretlen típusát jelenti. Ennek az együttműködésnek szorosabbá válása és kiszélesedése során kialakul és fejlődik a szocialista világgazdasági rendszer.

Az új világpiachoz tartozó országok gazdasági kapcsolatainak a feladata *a szocializmus gazdasági alaptörvényével* összhangban — a szocialista termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növelése és tökéletesítése, a dolgo-

zók állandóan növekvő szükségleteinek lehető legteljesebb kielégítése céljából. Ennek következtében a szocialista táborban nincs és nem is lehet szó gazdasági expanzióról, nem egyenértékű cseréről, konkurrenciaharcról, arról, hogy a gyengébb államokat az erősebbek kizsákmányolják és leigázzák. Az e táborhoz tartozó országok kölcsönös kapcsolatait a baráti együttműködés és a kölcsönös segítség jellemzi.

A szocialista tábor igen fontos sajátossága a benne részt vevő országok gazdasági kapcsolatainak tervszerű jellege. *A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényével* összhangban a szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése a népgazdasági tervek kölcsönös összeegyeztetése alapján fejlődik. A Szovjetunió és a népi demokratikus országok állami népgazdaságfejlesztési terveiben figyelembe veszik a gazdasági együttműködésre vonatkozó terveket. Ebben rejlik a szocialista táborhoz tartozó országok világpiacának óriási előnye a kapitalista világpiaccal szemben, amely időszakos túltermelési válságoknak van kitéve.

A szocialista tábor országai, saját erőforrásaikra és egymás kölcsönös, testvéri segítségére támaszkodva, biztosítják a népgazdaság szakadatlan fejlődését és a dolgozó tömegek anyagi jólétének állandó növekedését. Ez viszont szilárd alapot teremt az új világpiac szakadatlan fejlődése számára, amely világpiac nem ismeri a tőkés világpiacra elkerülhetetlenül jellemző értékesítési nehézségeket.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági fejlődésének tervszerű jellege lehetővé teszi, hogy ezek az országok a termelőerők lehető leggyorsabb ütemű fejlesztése, a gazdaság szakadatlan fellendítése és a népjólét állandó növelése céljából a lehető legcélszerűbben használják fel a rendelkezésükre álló erőforrásokat. A szocialista tábor országainak érdeke, hogy valamennyiük termelőerői minél fokozottabb mértékben fejlődjenek, mivel minden egyes részt vevő ország fejlődése az egész tábor gazdasági erejét növeli. Ez rendkívül kedvező feltételeket teremt a szocialista tábort alkotó államok gazdasági együttműködésének bővülése és erősödése számára.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fejlődése és erősödése új, *szocialista nemzetközi munkamegosztás* alapján megy végbe, amely gyökeresen különbözik a kapitalista világgazdasági rendszerben érvényesülő nemzetközi munkamegosztástól.

A kapitalizmustól eltérően a szocialista tábor államai közötti munkamegosztás nem kényszer és erőszak útján, nem elkesere-

dett konkurrenciaharc formájában, hanem egyenjogú államok együttműködése formájában alakul ki.

A szocialista tábor országai közötti munkamegosztás az egyes országok lehetőségeinek számbavételéből indul ki, s általános fellendülésre vezet. Minden egyes ország más országok szükségleteinek kielégítésére szánja erőforrásainak egy részét, s a maga részéről ezeknek az országoknak baráti segítségére támaszkodik. A szocialista tábor országai közötti ésszerű munkamegosztás elősegíti termelőerőik általános fejlesztését a termelőeszközök termelésének elsősorban való növekedése alapján, minthogy mindegyik ország terv alapján nemcsak saját erőforrásait mozgósíthatja, hanem a testvéri országok erőforrásait is hasznosíthatja — a közös fellendülés érdekében.

A szocialista munkamegosztás ugyanakkor lehetővé teszi az egyes országok számára, hogy — a szocialista tábor általános rendszerének egyenjogú részvevőiként — egymást kiegészítve, óriási anyagi eszközök és rengeteg erő megtakarítása révén, meggyorsítsák gazdasági fejlődésüket, s az egyes népgazdasági ágak fejlesztésében elkerüljék a szükségtelen párhuzamosságot. Minden egyes ország azoknak a termelési ágaknak a fejlesztésére összpontosíthatja erőit és eszközeit, amelyek tekintetében előnyösebb természeti és gazdasági feltételekkel, megfelelő termelési tapasztalatokkal és káderekkel rendelkezik. Emellett az egyes országok lemondhatnak az olyan termékfajták gyártásának bevezetéséről, amelyekből a szükségletet más országokból történő szállítások révén elégítik ki. Ilyenformán az ipar terén messzemenő *specializálódás és kooperálás,* az élelmiszer- és nyersanyagtermelés terén a lehető legcélszerűbb munkamegosztás jön létre.

A termelés specializálásának és a termelési kooperációnak a gyakorlatban az a módja, hogy az egyes országok kölcsönösen összeegyeztetik beruházási terveiket, s hosszúlejáratú, két- és többoldalú kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési egyezményeket kötnek. A specializálódásnak és kooperálásnak különösen a nehézipar legfontosabb ágaiban — a gépgyártásban és a kohászatban van nagy jelentősége, ahol ennek következtében tetemes önköltségcsökkentés válik lehetővé. A mezőgazdaságban a megfelelő munkamegosztás létrehozása kedvező feltételeket teremt valamennyi mezőgazdasági ág termelésének — a munkatermelékenység emelése és a mezőgazdasági földterület ésszerű hasznosítása útján történő igen gyors fellendítése számára.

Az eredményes gazdasági együttműködés nyomán jelentősen megnövekedett annak lehetősége, hogy a szocialista táborhoz tartozó országok népgazdaságának fejlesztését tervszerűen

összehangolják. Jelenleg az európai népi demokratikus országokban az ötéves tervek az 1956—1960-as időszakra szólnak, akárcsak a Szovjetunióban. Ilyenformán ezeknek az országoknak távlati tervei ugyanazt az időszakot ölelik fel. Ez megteremti a Szovjetunióban és az európai népi demokratikus országokban folyó gazdasági építés még szorosabb összehangolásának feltételét.

A szocialista táborhoz tartozó országok kölcsönös kapcsolatainak létrejöttével a történelem folyamán első ízben megszűnt az a kapitalizmus számára megoldhatatlan ellentmondás, hogy az egyes országok gazdasági egyesítésének tendenciája objektíve haladó tendencia, ugyanakkor azonban ennek az egyesítésnek a módszerei imperialista módszerek, mert az egyesítés úgy valósul meg, hogy a kapitalista szempontból fejlett államok pénzügyi függőségbe és gyarmati szolgaságba döntik a gazdaságilag gyenge népeket. A kapitalista táborban a fejlett és az elmaradott országok gazdasági kapcsolatai az uralom és alávetettség elvén alapulnak, s mindenekelőtt a részt vevő országok erőviszonyait tükrözik. Az imperialista államok, amikor elviszik a fejlődés alacsony fokán levő országokból, a gyarmatokról és a félgyarmatokról az értékes nyersanyagokat, arra törekednek, hogy örökössé tegyék ezeknek az országoknak elmaradottságát és függőségét, arra törekednek, hogy ezek az országok örökre az anyaországok gazdaságának agrár-nyersanyagfüggvényei legyenek.

A szocialista táboron belüli gazdasági kapcsolatokat a sokoldalú kölcsönös segítség, a fejlődés alacsony fokán levő országoknak az élenjárók színvonalára emelése jellemzi. A nemzetek közötti szocialista munkamegosztás megkönnyíti annak a gazdasági elmaradottságnak és annak a gazdasági fejlődésben tapasztalható egyoldalúságnak a felszámolását, amelyet a népi demokratikus országok a kapitalizmustól örököltek; kedvező feltételeket teremt a népi demokratikus országok iparosítása számára, erősíti gazdasági önállóságukat és a tőkés világgal szembeni függetlenségüket, meggyorsítja gazdasági fellendülésüket, és előmozdítja a lakosság jólétének növekedését.

A szocialista táborhoz tartozó országok kapcsolataiban a *proletár internacionalizmusnak*, a dolgozók nemzetközi szolidaritásának elve ölt testet. Ezek a kölcsönös kapcsolatok egymás önzetlen kölcsönös támogatásán, mindegyik ország állami szuverenitásának és nemzeti érdekeinek tiszteletben tartásán alapulnak. A szocialista tábor országainak testvéri barátsága és szoros együttműködése igen fontos forrása e tábor megrendíthetetlen

erejének, döntő feltétele az ezekben az országokban folyó szocialista építés sikerének.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fő formái. A szocialista tábort alkotó országok együttműködésének fő formái a külkereskedelem, a hitelnyújtás, a tudományos és műszaki segítség, a káderképzés terén való együttműködés, továbbá a gazdasági építés tapasztalatainak kicserélése.

A gazdasági együttműködés felsorolt formái közül döntő jelentőségű a *külkereskedelem.*

A szocialista tábor országainak külkereskedelme egészen más elveken alapul, mint a tőkés világpiacon folyó külkereskedelem. A kapitalista világban a külkereskedelem a monopóliumok kezében összpontosul, és azt a célt szolgálja, hogy nem egyenértékű csere és a fosztogatás más módszerei, s az elmaradott és a függő országok szolgaságba döntése útján maximális profitot sajtoljon ki. A szocialista tábor országainak külkereskedelme állami monopólium (a Szovjetunióban és az európai népi demokratikus országokban), illetve az állam szigorú ellenőrzésével folyik (a Kínai Népköztársaságban), és az általános fellendülést, a szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági fejlődésének meggyorsítását, lakosságuk életszínvonalának emelését szolgálja.

Az új világpiachoz tartozó minden egyes ország, azáltal, hogy a népgazdaságában előállított termékek egyre növekvő részét realizálja a külkereskedelem révén, egyre több anyagi értéket: ipari felszerelést, nyersanyagot és a gazdasági fejlődéséhez szükséges más árut kap cserébe. Minden ország olyan árut importál, amilyenre szüksége van, és olyan árut exportál, amely valamelyik másik országnak kell, s az áruforgalom egyetlen részvevője sem erőszakol rá a másikra olyan árut, amelyre annak nincs szüksége, mint ahogy az a tőkés piacon gyakran megtörténik.

A szocialista táborhoz tartozó országok világpiacán az árak szilárdak. Az áruk árát az egyenjogú felek szabad megegyezése, a kölcsönös érdekek teljes tiszteletbentartása alapján állapítják meg, ami kizár mindennemű hátrányos megkülönböztetést és nem egyenértékű cserét.

A szocialista tábor országai közötti külkereskedelem szakadatlan fejlődése mindennél világosabban tanúskodik arról, hogy az új világpiac egyre nő és egyre szilárdabb alapokon nyugszik.

A Szovjetunió külkereskedelme 1954-ben 4-szeresen szárnyalta túl a háború előtti színvonalat, míg a tőkés országok külkereskedelme ez alatt az idő alatt csak valamivel több mint másfélszeresére növekedett.

A Kínai Népköztársaság külkereskedelmi forgalma 1954-ben 2-szerese volt az 1950. évinek. Hat európai népi demokratikus ország (Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia) külkereskedelmi forgalma 1948-tól 1954-ig több mint 70%-kal növekedett. 1946-tól 1954-ig viszont a külkereskedelmi forgalom a következő arányban növekedett: Lengyelországé mintegy 6,5-szeresére, Csehszlovákiáé mintegy 4-szeresére, Magyarországé 14,5-szeresére, Romániáé 16-szorosára, Bulgáriáé 3,5-szeresére. A Német Demokratikus Köztársaság külkereskedelmi forgalma 1954-ben több mint 25-szöröse volt az 1947. évinek.

Különösen gyors ütemben fejlődnek a szocialista táborhoz tartozó országok egymás közötti külkereskedelmi kapcsolatai.

1938-ban Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária és Albánia részesedése a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában csupán 1,5% volt, 1954-ben viszont elérte a 40%-ot. Kína 1938-ban 4%-kal, 1954-ben viszont már 18%-kal szerepelt a Szovjetunió külkereskedelmi forgalmában.

1954-ben a szocialista tábor országaira jutott Lengyelország egész kereskedelmi forgalmának több mint 70%-a, Csehszlovákia kereskedelmi forgalmának körülbelül 75%-a, Romániáénak mintegy 82%-a, Magyarországénak 70%-a, Bulgáriáénak 87%-a, Albániáénak csaknem 100%-a, a Német Demokratikus Köztársaságénak több mint 75%-a.

A Szovjetunió, amelynek nehézipara, s különösen gépgyártása a fejlődés igen magas színvonalára emelkedett, nagy mennyiségben szállítja a népi demokratikus országoknak a legkülönfélébb felszereléseket. 1948-tól 1954-ig a Szovjetunióból a népi demokratikus országokba szállított ipari felszerelések és gépek mennyisége több mint a 10-szeresére növekedett.

A gépek, felszerelések és más termelőeszközök kiemelkedő helyet foglalnak el a szocialista tábor többi országának exportjában is. Csehszlovákia gépeket, kohászati és vegyiipari termékeket, kokszot, lábbelit exportált. Lengyelország köszenet, kokszot, hengerelt vasat és acélt, horganyt, vasúti gördülőanyagot, élelmiszereket szállít külföldre. Magyarország fémforgácsoló gépeket, turbinákat, transzformátorokat, emelő- és szállítóberendezéseket, alumíniumot, bauxitot, élelmiszereket exportál. Románia kivitelében az olaj, az olajtermékek és a faanyagok foglalnak el nagy helyet. Bulgária ólom- és horganykoncentrátumokat, cementet, faanyagokat, vegyitermékeket, gyümölcsöt, dohányt és bort visz ki. Albánia ércbányászati termékeket, ásványolajat, bitument, bőrt és gyümölcsöt szállít külföldre. A Német Demokratikus Köztársaság gépeket, elektrotechnikai és vegyiipari termékeket, finommechanikai és optikai cikkeket exportál. A Kínai Népköztársaság kivitele ipari és mezőgazdasági nyersanyagokból, valamint élelmezési cikkekből tevődik össze.

A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fontos formája a *hitelnyújtás*. A kapitalista világban a hitelkapcsolatok az egyik leghatékonyabb eszközt jelentik az imperialista hatalmak monopóliumai számára ahhoz, hogy gazdaságilag kifosszák a fejlődés alacsony fokán levő országokat. A hitelnyújtás a hitelt igénybe vevő számára rendszerint azzal a kötelezettséggel jár, hogy a hitelbe kapott összegért árukat vásároljon a hitelező országban. Ily módon az imperialisták magas monopolárakon az adós országok nyakába varrják elfekvő áruikat, elsősorban a fogyasztásra szolgáló cikkeket. A szocia-

lizmus táborában a hitelnyújtás semmiféle előjogokat nem biztosít a hitelező számára. A hiteleket mindenekelőtt felszerelések, gépek és más termelőeszközök, továbbá olyan fogyasztási cikkek vásárlására nyújtják, amelyeket a hitelt igénybe vevő országban nem gyártanak, de amelyekre lakosságának szüksége van. Azok az államok, amelyek kölcsönöket kaptak, ezeket a kölcsönöket és a hozzájuk számított kamatokat az exportjukra jellemző szokásos választékú, és méltányos áron számított árukkal törlesztik.

Így például a Szovjetunió az 1950 február 14-én megkötött hitelegyezmény értelmében 1950 január 1-től kezdődőleg öt évi felhasználásra, egyenlő évi részletekben előnyös feltételekkel (évi 1%-os kamattal) 300 millió amerikai dollár értékű hosszúlejáratú hitelt nyújtott a Kínai Népköztársaságnak, hogy az kifizethesse a kínai népgazdaság helyreállításához és fejlesztéséhez szükséges, s a Szovjetunió által szállított felszereléseket és különféle anyagokat, többek között villamoserőművekhez, kohászati üzemekhez és gépgyárakhoz szükséges felszereléseket, szén- és ércbányászati felszereléseket, vasúti és egyéb közlekedési felszereléseket, sineket és más anyagokat. 1954-ben a Szovjetunió 520 millió rubel összegben hosszúlejáratú hitelt nyújtott a Kínai Népköztársaságnak. 1953-ban és 1954-ben megkötött gazdasági egyezmények alapján a Szovjetunió, annak a segítségnek keretében, amelyet Kínának első ötéves terve megvalósításához nyújt, magára vállalta a 156 legnagyobb iparvállalat építéséhez, illetve rekonstrukciójához szükséges tervezési munkák elvégzését, s a megfelelő berendezések szállítását. A Szovjetunió segíti Kínát e vállalatok építésében, a berendezés felszerelésében és üzembehelyezésében.

A Szovjetunió hosszúlejáratú hitelegyezmények alapján nagymennyiségű gépet és különféle felszerelést szállít Lengyelországnak, Bulgáriának, Albániának és más országoknak. A szovjet hitelek keretében Albánia egész gyárak: egy textilkombinát, egy cukor- és egy cementgyár, egy olajfinomító és más üzemek berendezéséhez kapott teljes felszerelést. Bulgária a Sztálin Vegyikombináthoz, a Cservenkov Hőerőműhöz, egy kohászati, egy ólom- és horganyöntő üzemhez és több más vállalathoz kapta meg a teljes felszerelést.

A szocialista tábor országainak gazdasági fellendülése szempontjából nagy jelentősége van a *tudományos és műszaki segítségnek.* Ez a segítség sokféle formában nyilvánul meg, mindenekelőtt a legújabb találmányok és műszaki újítások szabadalmainak, gyártási engedélyeinek és technológiai dokumentációjának átadásában, a termelési és műszaki tapasztalatok kicserélésében, természeti kincsek közös feltárásában és kiaknázásában, iparvállalatok közös építésében, egymás szakemberekkel való segítésében.

A szocialista tábor országai a szoros együttműködés és a kölcsönös segítség elve alapján messzemenő tudományos és műszaki segítséget nyújtanak egymásnak. A Szovjetunió segítséget nyújt a népi demokratikus országoknak ahhoz, hogy hatalmas, korszerű vállalatokat és egész iparágakat létesítsenek — első-

sorban nehézipart, amely a gazdasági fejlődés alapja a szocializmus útján haladó valamennyi országban. A műszaki segítség során a Szovjetunió a legújabb, legkorszerűbb felszereléssel látja el a szovjet tervek szerint létesülő iparvállalatokat és kulturális intézményeket.

A Szovjetunió átadja a szocialista tábor más országainak a tudományos felfedezéseket, a legújabb termelési és műszaki vívmányok szabadalmait és gyártási engedélyeit, s az illető országok csak a tudományos dokumentáció tervezésével és elkészítésével kapcsolatos készkiadásokat térítik meg. Szovjet szakemberek — mérnökök és technikusok segítséget nyújtanak a népi demokratikus országoknak a kutatómunkában, az ásványi kincsek feltárásában és kiaknázásában, s számos nagy építkezés bonyolult szerelési és építési munkálatainak elvégzésében. A tudományos és műszaki vívmányoknak a szocialista tábor országai közötti messzemenő kicserélése komoly szerepet hivatott betölteni mindezekben az országokban a technikai fejlődés meggyorsítása, a legtökéletesebb berendezés-fajtáknak és termelési módszereknek az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban való minél gyorsabb alkalmazása terén.

Kimagaslóan nagy jelentőségű a népi demokratikus országok termelőerőinek fejlődése szempontjából a Szovjetuniónak az a döntése, hogy tudományos, műszaki és termelési segítséget nyújt ezeknek az országoknak olyan tudományos kísérleti bázis létrehozásában, amely lehetővé teszi számukra a kutatómunkát az atomfizika, továbbá az atomenergia békés célokra történő felhasználása terén. A népi demokratikus országoknak rendelkezésére bocsátja az atommáglyákhoz és a tudományos kísérleti munkákhoz a hasadó anyagok szükséges mennyiségét, azok pedig megfelelő nyersanyagokat szállítanak a Szovjetuniónak.

Az európai népi demokratikus országokban a Szovjetunió segítségével felépített, illetve épülő hatalmas iparvállalatok közé a következők tartoznak: Lengyelországban a Lenin Kohászati Kombinát, egy személy- és tehergépkocsi gyár, továbbá egy alumíniumgyár, Csehszlovákiában a Gottwald Kohászati Kombinát, Magyarországon a Sztálinvárosi Kombinát, Romániában a Lenin Villamoserőmű és egy traktorgyár, Bulgáriában a Sztálin Vegyészeti Kombinát, meg egy kohászati üzem, Albániában a Lenin Vízierőmű, azonkívül számos más kombinát, nehézgépipari vállalat és villamoserőmű.

A Szovjetunió nagyarányú műszaki segítsége az egyik legfontosabb feltétele volt annak, hogy a népi demokratikus országok rövid idő alatt olyan új üzemeket, sőt egész iparágakat létesítsenek, amilyenekkel ezek az országok nem rendelkeztek. Így például Románia, amellett, hogy kibővítette olajkitermelő iparát, most már az olajipari gépeket is maga gyártja, mégpedig az olajkitermeléshez szükséges felszereléseket csaknem teljes egészében, az olajfinomításhoz szükséges bonyolult felszereléseket pedig jelentős részben. Ez az egyetlen példa a világon arra, hogy egy

olajkincsekkel rendelkező kis ország olajipari gépeket gyártó ipart is tudott teremteni. A kapitalista világban azok a kis országok, amelyeknek olajforrásaik vannak, s amelyeket az amerikai és az angol monopóliumok könyörtelenül kizsákmányolnak, ilyesmiről nem is álmodhatnak. A csehszlovák—magyar szerződés értelmében Csehszlovákia számára lehetővé vált, hogy a magyar bauxit alapján alumíniumipart teremtsen. Lengyelország hozzásegítette Csehszlovákiát ahhoz, hogy megszervezze a karbidgyártást, és horganyöntő üzemeket építsen. Lengyelország és Csehszlovákia a lengyelországi Nowe Dworban együttes erővel egy olyan villamoserőművet épített, amely mind a két országnak szolgáltat villamosenergiát. Lengyelország hosszúlejáratú szerződés alapján bérbeadta Csehszlovákiának a szczecini kikötő egy részét, s ezzel kijáratot biztosított számára a tengerhez.

A szocialista tábor országainak tudományos és műszaki együttműködéséhez szorosan hozzátartozik *a káderképzésben való együttműködés.* A Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország főiskoláin rendszeresen nagyszámú fiatal tanul a testvéri országokból; a vállalatokhoz és tudományos intézményekhez ezekből az országokból fiatal szakemberek vannak beosztva gyakorlómunkára.

Egyre nagyobb arányokat ölt a termelési, műszaki és szervezeti kérdések széles területén *a tapasztalatok tanulmányozása és kicserélése.* Ebből a célból állami funkcionáriusokból, gazdasági vezetőkből, mérnökökből álló küldöttségek tesznek kölcsönös látogatásokat, ipari kiállításokat rendeznek stb.

A békeszerető országok gazdasági együttműködésének még szorosabbra fűzése szempontjából fontos tényező a külkereskedelmi és egyéb gazdasági kapcsolatok fejlesztése a Szovjetunió és a népi demokratikus országok (Csehszlovákia, Lengyelország, Magyarország), s a gazdaságilag elmaradott országok között. Ezek a kapcsolatok a termelőerők fejlődését és a népek jólétének növelését szolgáló kereskedelmi és más gazdasági egyezmények alapján állandóan fejlődnek.

Így például a Szovjetunió az 1955 február 2-i szovjet—indiai egyezmény értelmében hosszúlejáratú kedvezményes hitel alapján egy évi 1 millió tonna acélolvasztási kapacitású kohászati üzemet épít Indiában. A Szovjetunió szállít minden berendezést, s a szükséges műszaki segítséget is megadja Indiának, nevezetesen kiváló kvalifikációjú szakembereket küld Indiába, továbbá indiaiakat képez ki az üzem számára részint Indiában, részint a Szovjetunióban.

A szocialista tábort alkotó országok eredményes gazdasági együttműködése, az egymás közötti és a tőkés államokkal való sokoldalú gazdasági kapcsolataik állandó fejlődése hozzájárul a béke megszilárdulásához és a népek közötti barátság erősödéséhez.

RÖVID ÖSSZEFOGLALÁS

1. A szocialista tábor országainak kölcsönös gazdasági kapcsolatai a nemzetközi kapcsolatok teljesen új, szocialista típusát képviselik. A kapitalizmus világában az országok közötti gazdasági kapcsolatok alapja az erős országoknak a gyengék fölötti uralma, mindenki harca mindenki ellen, anarchia és tervszerűtlenség. A szocializmus táborában a gazdasági kapcsolatok a felek teljes egyenlőségének és a kölcsönös előnynek, valamennyi kis és nagy nép állami szuverenitása tiszteletbentartásának, a testvéri kölcsönös segítségnek, a gazdasági kapcsolatok tervszerűségének és szervezettségének elvén alapulnak. A szocialista tábor országai közötti kapcsolatok a proletár internacionalizmusnak, a dolgozók nemzetközi szolidaritásának elvét testesítik meg.

2. A szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése a szocializmus gazdasági törvényein alapszik. A szocializmus gazdasági alaptörvényével és a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényével összhangban a szocialista tábor országainak gazdasági kapcsolatai közös célt szolgálnak: az egész társadalom állandóan növekvő szükségleteinek a termelés szakadatlan növekedése útján történő legteljesebb kielégítését, s terv szerint, az egyenértékű csere alapján fejlődnek. Mindez biztosítja a szocialista táborhoz tartozó országok világpiacának szakadatlan bővülését, felvevőképességének állandó növekedését, és kizárja a gazdasági válságok lehetőségét. A szocialista tábort alkotó országok gazdasági fejlődésének tervszerű jellege megteremti a rendelkezésükre álló erőforrások legcélszerűbb felhasználásának lehetőségét. A szocialista tábor országainak gazdasági együttműködése a nemzetek közötti új, szocialista munkamegosztás alapján fejlődik.

3. A szocialista tábort alkotó országok gazdasági együttműködésének különféle formái között az első helyen az évről évre gyors ütemben fejlődő külkereskedelem áll. Nagy jelentőségük van a gazdasági együttműködés olyan formáinak, mint a hitel- és kölcsönnyújtás, a tudományos és műszaki segítség, a káderképzésben való együttműködés, továbbá a gazdasági építés tapasztalatainak kicserélése. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének mindezek a formái a termelőerők lehető leggyorsabb ütemű gyarapodása, a gazdaság állandó előrehaladása és a népjólét szakadatlan növekedése érdekében fejlődnek.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan több mint egy évszázados fejlődési utat tett meg. Mint az egész marxizmus-leninizmus, a marxista-leninista politikai gazdaságtan is alkotó, aktív jellegű. A marxista-leninista politikai gazdaságtantól távol áll a dogmatizmus. A munkásmozgalommal, a munkásosztálynak és valamennyi dolgozónak a szocializmusért és kommunizmusért vívott harcával a legszorosabb, elválaszthatatlan kapcsolatban fejlődik, és az újabb történelmi tapasztalatok általánosítása alapján állandóan új elméleti tételekkel gazdagodik.

Marx és Engels tudományosan elemezték a kapitalizmusnak mint történelmileg átmeneti termelési módnak az alapjait, feltárták keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának gazdasági törvényeit. „A Kommunista Párt Kiáltványa", „A tőke", „A gothai program kritikája", az „Anti-Dühring" stb. című műveikben Marx és Engels feltárták a proletariátusnak mint a kapitalizmus sírásójának és a szocialista társadalom építőjének történelmi szerepét. Megalkották a proletárforradalom elméletét, bebizonyították, hogy gazdaságilag szükségszerű a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszaknak mint a tőkés társadalom szocialista társadalommá való forradalmi átalakításának külön történelmi szakasza, és felvázolták a kommunista társadalom két fejlődési fokának jellegzetes vonásait.

A marxizmusban a legfontosabb a proletariátus diktatúrájáról, vagyis arról az újtípusú államról szóló tanítás, amely a társadalom szocialista átalakításában a döntő szerepet játssza. Marx és Engels a proletárdiktatúra által megvalósítandó legfontosabb intézkedések programját a következőkben jelölték meg: a kisajátítók kisajátítása, a termelőeszközök magántulajdonának társadalmi tulajdonnal való felváltása, az ember ember

által történő kizsákmányolásának megszüntetése, a kizsákmányoló osztályok felszámolása, a társadalom termelőerőinek gyors fejlesztése.

Marx és Engels előre látták, hogy a szocialista társadalomban a termelési anarchiát a társadalmi gazdaság tervszerű fejlődése fogja felváltani, és megvalósul majd a munka szerinti elosztás elve. Csak a termelőerők további gyorsütemű fejlődésével, a termékek bőségének növekedésével, a munkának elsőrendű életszükségletté válásával valósul majd meg az átmenet a kommunizmus alsó fokáról a felső fokra, amikor a társadalmi élet uralkodó elve a következő lesz: „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint".

Lenin továbbfejlesztette, a kapitalizmus monopolista szakaszának, az imperializmusnak és a kapitalizmus általános válságának tudományos elemzésével gazdagította a marxista politikai gazdaságtant. Ennek a tudományos elemzésnek legfontosabb eredménye a szocialista forradalom új, teljes elmélete, a szocializmus eleinte néhány, sőt egy egymagában vett országban való győzelmének lehetőségéről szóló elmélet.

Marxnak és Engelsnek arra a tételére támaszkodva, amely szerint a proletárforradalom legelső feladata a kisajátítók kisajátítása, Lenin „A proletariátus feladatai a jelenlegi forradalomban", „A fenyegető katasztrófa és hogyan harcoljunk ellene", „Megtartják-e a bolsevikok az államhatalmat?" című és más munkáiban tudományosan kimutatta. hogy a föld, a nagyipar, a bankok, a külkereskedelem nacionalizálása a proletárdiktatúra ama legfontosabb intézkedéseinek programja, melyeknek célja a gazdasági kulcspozíciók kézbevétele.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom történelmi tapasztalatainak és a Szovjetunió szocialista építésének tudományos általánosítása alapján Lenin a társadalom szocialista átalakítására vonatkozó törvények mélyreható elemzésével gazdagította általában a marxizmust, s ezen belül a marxista politikai gazdaságtant. „Állam és forradalom", „A proletárforradalom és a renegát Kautsky", „«Baloldaliság» — a kommunizmus gyermekbetegsége", „Gazdaság és politika a proletárdiktatúra korszakában" című munkáiban és más műveiben részletesen kidolgozta a proletárdiktatúra kérdését. Lenin meghatározása szerint a proletárdiktatúra a proletariátus és a parasztság zöme között létrejött, s a proletariátus vezetése alatt álló osztályszövetség különleges formája, a dolgozók érdekeit kifejező proletárdemokrácia legmagasabb típusa. A proletárdiktatúra tartalmának és történelmi küldetésének taglalása során kimutatta, hogy a proletárdiktatúra három fő funkciója: a) a kizsákmá-

nyolók elnyomása, b) a dolgozó tömegek vezetése és c) a szocialista társadalom felépítése.

Lenin a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakot illetően kidolgozta a társadalmi osztályok és az osztályharc jellegének és szerepének kérdését, s ennek során tudományos elemzés alapján megvilágította az átmeneti időszak társadalmának gazdaságát és osztályösszetételét. Behatóan elemezte a munkásosztály és a parasztság zöme közötti szövetség kérdését, s nyomatékosan hangsúlyozta, hogy ebben a szövetségben a vezető szerepet a munkásosztály tölti be. Ugyanakkor a munkásosztály diktatúrájának időszakára vonatkozóan megjelölte a kizsákmányoló osztályok teljes felszámolásához és az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetéséhez vezető utakat, s kimutatta, hogy a szocializmus építésével együtt jár a kizsákmányoló osztályok ellen vívott éles osztályharc.

„A szovjet hatalom soronlevő feladatai", „Hogyan szervezzük meg a versenyt?", „A nagy kezdeményezés", „Az egységes gazdasági tervről", „A terményadóról", továbbá „A szövetkezetekről" című munkáiban és más műveiben Lenin elméletileg kidolgozta a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak gazdaságpolitikájának alapelveit, és megjelölte annak útjait, konkrét tervet dolgozott ki arra, hogy hogyan kell felépíteni a szocializmust a Szovjetunióban. Ennek a világtörténelmi jelentőségű tervnek alapvető fontosságú része az ország szocialista iparosítása és a mezőgazdaság kollektivizálása. Lenin egyrészt nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy a szocialista gazdaság fundamentumának lerakása és a Szovjetország gazdasági függetlenségének a világimperializmussal szemben való biztosítása érdekében a legrövidebb történelmi időszakon belül fel kell számolni Oroszország évszázados elmaradottságát, szocialista nagyipart kell létrehozni. Másrészt szövetkezeti tervében kifejtette, hogy a parasztságot előbb az ipar és a mezőgazdaság közötti kereskedelmi, majd termelési összefogás alapján fokozatosan rá kell vezetni a szocialista építés útjára.

Lenin a szocialista építés gyakorlatának általánosítása alapján kidolgozta a szocializmus gazdasági alaptörvényének, a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének és más törvényeknek kiinduló tételeit. Ugyanakkor meghatározta a szocialista gazdálkodás alapelveit, kifejtette a szocialista termelés fellendítésében való személyes anyagi érdekeltség elvének jelentőségét, s alkotóan továbbfejlesztette Marxnak a szocializmust illetően a munka szerinti elosztásról, a munkabérről stb. szóló tételeit. Munkáinak különböző helyein tüzetes elemzés alapján kimutatta, hogy a szovjet gazdaság fejlesztése, s a város és a falu

közötti összefogás erősítése érdekében fejleszteni kell a kereskedelmet és fel kell használni a pénzt. Tudományosan előre látta, hogy a szocialista forradalom nagy művével, azzal, hogy a kizsákmányolók számára végzett kényszermunkát a dolgozóknak önmaguk, az egész társadalom számára végzett szabad munkájával váltja fel, a történelemben példa nélkül álló forradalmi lelkesedést vált ki a tömegekből, s megteremti — először — a verseny nagyarányú, tömegméretekben való alkalmazásának lehetőségét. Továbbmenve, kidolgozta a termelés és a termékelosztás szigorú, s az egész társadalomra kiterjedő nyilvántartásának és ellenőrzésének, az új, szocialista munkafegyelem kialakításának és az önálló elszámolás alkalmazásának kérdését.

Végül, Lenin alkotóan továbbfejlesztette munkáiban a marxizmusnak a kommunista társadalom felépítéséhez vezető utakról, a villamosításnak és a munkatermelékenység emelésének a kommunizmus anyagi-termelési bázisának megteremtésében betöltött szerepéről, s a szükségletek szerinti elosztás kommunista elvére való áttérés feltételeiről szóló alapvető fontosságú tételeit.

Marx, Engels és Lenin munkáira, a valóban tudományos politikai gazdaságtan megteremtőinek munkáira támaszkodva Sztálin számos új közgazdaságtudományi tételt fogalmazott meg és dolgozott ki. Munkáiban behatóan elemezte a jelenkori monopolkapitalizmust, megrajzolta a tőkés rendszer általános válságának képét, kimutatta, hogy ez a válság a kapitalizmus átfogó, gazdasági és politikai életét egyaránt felölelő válsága.

Sztálin a Szovjetunió szocialista építése során szerzett tapasztalatok általánosítása alapján kidolgozta a szocializmus politikai gazdaságtanának számos problémáját. Pártkongresszusokon és konferenciákon tartott beszámolókban, „A leninizmus kérdései", „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban" és más munkákban, Lenin útmutatásaiból kiindulva megvilágította a szocialista építésnek, az ország szocialista iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának konkrét útjait és módszereit. Azokra a kiinduló tételekre támaszkodva, amelyeket Marx, Engels és Lenin adtak meg különböző munkáikban, megfogalmazta a szocializmus gazdasági alaptörvényét és a népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvényét.

Leninnek a szocialista gazdálkodás módszereiről, az értéktörvény és a pénz felhasználásának szükségességéről, az önálló elszámolásról, a dolgozók munkájuk eredményében való anyagi érdekeltségének elvéről és a szocialista gazdasági rendszernek a kapitalista gazdasági rendszerrel szembeni fölényéről szóló té-

teleit Sztálin részletesebben fejtette ki és további elemekkel bővítette munkáiban.

Ugyanakkor továbbfejlesztette és konkretizálta a marxizmus-leninizmusnak a szocializmusból a kommunizmusba való átmenettel kapcsolatos olyan tételeit, mint az állam a kommunizmusban, továbbá a város és falu, a szellemi és fizikai munka közötti lényeges különbségek kiküszöbölődése.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan állandóan tovább fejlődik a tőkés országokban végbemenő gazdasági folyamatok elemzése, a Szovjetunióban folyó kommunista építés és a népi demokratikus országokban folyó szocialista építés gyakorlatának általánosítása alapján. Tovább gazdagodik a tőkés országok munkásosztályának s általában széles dolgozó rétegeinek az elnyomás és kizsákmányolás ellen vívott forradalmi harcából, valamint a gyarmati népek nemzeti felszabadító harcából leszűrt újabb tapasztalatok alapján.

A marxizmus-leninizmus alkotó továbbfejlesztése, a kommunizmusért folyó harc gyakorlatának elméleti általánosítása a legvilágosabban a Szovjetunió Kommunista Pártjának, és más országok testvéri kommunista és munkáspártjainak határozataiban jut kifejezésre. Új eszmékkel gazdagítják a közgazdasági elméletet valamennyi ország proletárpártjainak vezetői, akik szoros kapcsolatban vannak a dolgozók legszélesebb tömegeivel, s munkáikban a társadalom gazdasági fejlődésének haladó tendenciáit juttatják kifejezésre.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan, mint a marxizmus-leninizmus rendkívül fontos eleme, hatalmas eszmei fegyvere a proletariátusnak abban a harcban, amelyet a kapitalizmus ellen, a szocializmusért folytat. A marxista-leninista politikai gazdaságtan valóban tudományos politikai gazdaságtan, mivel a társadalom gazdasági fejlődését meghatározó, s elkerülhetetlenül a kapitalizmus pusztulására, a kommunizmus győzelmére vezető törvények tárgyilagos tanulmányozásában a legszorosabban érdekelt munkásosztály és valamennyi haladó ember érdekeit juttatja kifejezésre.

A marxista-leninista politikai gazdaságtan leleplezi a burzsoá politikai gazdaságtan tudományellenes, reakciós mivoltát. Feltárja a kispolgári közgazdászok reformista nézeteinek értelmét, kimutatja, hogy ezek a burzsoá politikai gazdaságtan malmára hajtják a vizet. A munkásosztályt a társadalmi fejlődés gazdasági törvényeinek ismeretével vértezi fel, lehetővé teszi a forradalmi marxista-leninista pártok számára, hogy politikájukat tudományos elvekre alapozzák.

Milyen fő következtetések adódnak a politikai gazdaságtan tanulmányozásából? Mit tanít a politikai gazdaságtan?

1. A politikai gazdaságtan mindenekelőtt azt tanítja, hogy az emberi társadalom fejlődése törvényszerű folyamat. Minden egyes termelési mód kialakulása és fejlődése, az egyik termelési módnak egy másikkal való felváltása nem az emberek önkényes cselekedete, hanem objektív gazdasági törvények érvényesülése alapján megy végbe.

A politikai gazdaságtan törvényei, minden más tudomány törvényeihez hasonlóan, az objektív törvényszerűségek visszatükröződései az emberek fejében. Ugyanakkor a politikai gazdaságtan beható elemzésre támaszkodva minden tekintetben igazolja azt a rendkívül fontos marxista tételt, hogy a társadalom fejlődésének fő ereje, a történelem igazi alkotója a nép, a dolgozók tömege, s egyszersmind rámutat a társadalom gazdasági fejlődésének napirendre került szükségleteiből fakadó haladó eszmék mozgósító, szervező és átalakító szerepére.

A politikai gazdaságtan azzal, hogy feltárja a társadalmi termelésnek és az anyagi javak elosztásának a társadalmi fejlődés különböző fokain érvényesülő törvényeit, megadja a kulcsot ahhoz, hogy a maga sokoldalúságában és ellentmondásosságában is egységes törvényszerű folyamatként megértsük az emberi társadalom fejlődésének egész folyamatát.

Az emberi társadalom fejlődése során az alacsonyabb létformáktól magasabbrendű formák felé halad. Minden egyes termelési mód a társadalmi haladásnak, a termelőerők és a termelési viszonyok fejlődésének egy meghatározott fokát képviseli. A társadalom fejlődése egészen a szocialista forradalomig oly módon megy végbe, hogy a régi, idejétmúlt rendet felváltó új társadalmi-gazdasági rend termelési viszonyai bizonyos időszakon át elősegítik a termelőerők fejlődését, később azonban azok béklyóivá válnak. Ekkor az egyik társadalmi-gazdasági rend helyébe egy másik, magasabbrendű gazdasági rend lép. Az antagonisztikus osztályokra tagozódott társadalomban ez osztályharc közepette, szociális forradalom útján megy végbe, amely megdönti az idejétmúlt uralkodó osztály hatalmát és megteremti az új, haladó osztály hatalmát.

A politikai gazdaságtan a termelőeszközök magántulajdonán alapuló társadalmi-gazdasági alakulatok keletkezésének, fejlődésének és hanyatlásának beható tanulmányozása útján feltárja az osztályharc gazdasági gyökereit. Kimutatja, hogy a javakat a dolgozó tömegek hozzák létre, de munkájuk gyümölcseit a kizsákmányoló osztályok sajátítják el. Tehát az osztályharc

meghatározott osztályok anyagi létérdekeiből, egy bizonyos termelési mód gazdasági fejlődéstörvényeiből fakad.

A termelőeszközök magántulajdonán alapuló minden új társadalmi rend — a rabszolgatartó rend, a hűbéri rend és a kapitalizmus — kizsákmányolókat juttatott hatalomra, a dolgozók kizsákmányolásának és elnyomásának csak a formáin változtatott. A társadalom gazdasági fejlődésének egész menete arról tanúskodik, hogy a kapitalizmus az utolsó olyan társadalmi rend, amely az embernek ember által való kizsákmányolásán alapul. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a kapitalizmus monopolista szakaszában már régen reakciós renddé vált, amely hátráltatja a további társadalmi haladást. A halódó kapitalizmust új társadalmi rend — a szocializmus váltja fel, amely nem ismeri a kizsákmányoló osztályokat, nem ismeri az embernek ember által való kizsákmányolását.

Az emberi társadalom fejlődésének története teljes mértékben igazolja a marxista-leninista politikai gazdaságtan tudományos következtetésének helyességét. A Szovjetunióban felépült a szocialista társadalom. A szocializmusnak a Szovjetunióban aratott győzelmével végleg lelepleződtek azok a tudományellenes kitalálások, amelyek szerint a termelőeszközök magántulajdona és a tőkés rend örökkévaló. Az európai népi demokratikus országokban sikeresen folyik a szocializmus építése. A Kína gazdaságában végrehajtott hatalmas forradalmi átalakítások megteremtették a szocializmus Kelet e legnagyobb országában megvalósuló építésének előfeltételeit. A Szovjetunió a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetet valósítja meg. A Szovjetunióban megvan minden, ami a kommunista társadalom megvalósításához szükséges. A kommunista társadalom, amelynek első foka a szocializmus, a világ dolgozói által vívott harc végcélja.

A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a kommunista társadalom diadalmaskodása szükségszerűen következik az egész megelőző történelmi fejlődésből, s ezzel az egész munkásosztály és valamennyi dolgozó tudatába beoltja a kommunizmus győzelmének bizonyosságát.

2. A politikai gazdaságtan a Szovjetunió és a népi demokratikus országok tapasztalatai alapján azt tanítja, hogy milyen úton-módon szabadulhatnak ki a kapitalista országok dolgozói a tőkés rabságból. Kimutatja, hogy a burzsoá országok dolgozóinak elnyomatását és elnyomorodását nem véletlen okok idézik elő, hanem a tőkés gazdasági rendszerben gyökerezik, e rendszer gazdasági törvényeinek szükségszerű következménye. A

válságoknak és a munkanélküliségnek csak akkor szakadhat vége, a néptömegek nyomorúsága csak akkor szűnhet meg, ha megváltozik maga a termelési viszonyok alapja, vagyis, ha a termelőeszközök a kapitalisták és a földbirtokosok magántulajdonából a dolgozó nép társadalmi tulajdonába kerülnek.

Amikor a politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a burzsoá és a szocialista gazdaság alapjai ellentétesek, s a burzsoázia osztályérdekei nem békíthetők ki a proletariátus és általában a dolgozók osztályérdekeivel, egyszersmind arra is rávilágít, hogy a kapitalizmus békés „belenövése" a szocializmusba lehetetlen. A kapitalizmus megreformálásának, „megjavításának" semmiféle kísérlete sem végezhet a bérrabszolgaság rendszerével. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom megcáfolhatatlanul bebizonyította, hogy a munkásosztály és a dolgozó parasztság csakis akkor szabadulhat meg a kizsákmányolók rabságától, csakis akkor léphet a szabad, jómódú és kulturált élet útjára, ha végleg megszünteti a kapitalizmust. A történelmi tapasztalatok teljes mértékben igazolják annak a marxista tételnek a helyességét, hogy a szocialista forradalom elkerülhetetlen, hogy a kapitalizmust nem válthatja fel a szocializmus, ha nem valósul meg a dolgozók hatalma, a proletariátus diktatúrája, a munkásosztály és a parasztság szövetsége. Mindez azonban csak akkor valósulhat meg, ha van Kommunista Párt, amely elő tudja készíteni a proletariátust és a dolgozók nagy tömegeit a burzsoázia elleni döntő harcra, s meg tudja szervezni a szocialista forradalom győzelmét.

A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a gyarmati népek leigázása és kifosztása az anyaországok által magának az imperializmusnak a lényegéből következik, s hogy a gyarmati országok feudális-földbirtokos és burzsoá-komprádor körei egy húron pendülnek az imperializmussal. A gyarmati és félgyarmati országok népei csakis akkor szabadulhatnak meg a rabságtól, a nyomortól és az elmaradottságtól, ha felszabadulnak az imperializmusnak és helyi vazallusainak járma alól, ha felszámolják a feudális csökevényeket, és gyökeres demokratikus átalakításokat hajtanak végre. A gyarmati országok, miután szakítottak az imperializmus rendszerével és biztosították függetlenségüket, a Szovjetuniónak és a szocialista tábor más országainak gazdasági támogatásával elkerülhetik a tőkés fejlődés gyötrelmes útját, s fokozatosan megteremthetik a szocialista építésre való áttérés előfeltételeit. A kínai nép forradalmi harcának és győzelmének tapasztalata a gyakorlatban igazolta a marxista-leninista politikai gazdaságtannak ezt a következtetését, és bebizonyította, hogy az imperializmus járma alóli felsza-

badulás a gyarmati és félgyarmati országok előtt megnyitja a szabad élet, s az anyagi és kulturális felvirágzás útját.

Ha valamelyik burzsoá országban a tőkés rendet megdöntik és szocialista renddel váltják fel, ha valamelyik gyarmati ország leválik az imperializmus rendszeréről és demokratikus átalakításokat hajt végre, az nem a „forradalom exportja" következtében történik. Ez az imperialisták kitalálása. Az ilyen átalakulások a burzsoá országokban és a gyarmati országokban egyaránt saját gazdasági fejlődésük létfontosságú szükségleteiből következnek.

3. A politikai gazdaságtan azt tanítja, hogy hogyan kell átalakítani a gazdaságot a szocializmus szellemében. A szocializmusba való átmenet nem valósítható meg önkényesen választott utakon: ez az átmenet törvényszerű folyamat. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a munkásosztály diktatúrája az új, szocialista társadalom építése során mindenekelőtt a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti kötelező összhang törvényére támaszkodik. Ennek a törvénynek alapján valósul meg az átmeneti időszakban a termelőerők társadalmasítása, az ember ember általi kizsákmányolásának megszüntetése és a szocialista gazdasági formák létrehozása. A tőkés kizsákmányolás viszonyainak felszámolása, a szocialista termelési viszonyok kialakulása és fejlődése arányában létrejönnek, érvényesülni kezdenek és fejlődnek a szocializmus gazdasági törvényei. A szocialista állam, a gazdasági törvényeket felhasználva, következetesen megvalósítja az ország iparosításának és a mezőgazdaság kollektivizálásának politikáját, megalapozza a szocialista társadalmat. A szocializmus építése a városi és falusi tőkés elemek elleni engesztelhetetlen osztályharc közepette megy végbe.

A politikai gazdaságtan leleplezi a burzsoá ideológusoknak azt a hazug kitalálását, hogy a munkásosztály hatalomra jutva, nem képes megszervezni a gazdaságot. A Szovjetunió történelmi tapasztalata megmutatta, milyen kimeríthetetlen alkotóerőt szül a dolgozó nép hatalma. A földkerekség egyhatodán elterülő hatalmas ország munkásosztálya és egész dolgozó népe a történelemben elsőként lerázta magáról a kizsákmányolás és elnyomás igáját, saját országának gazdája lett, és megteremtette a szocialista rendet, amely biztosítja a termelőerőknek, a társadalmi gazdaságnak, a néptömegek anyagi jólétének és kultúrájának szakadatlan fellendülését. Ezzel bebizonyosodott, hogy a nép igen jól megvan kizsákmányolók nélkül, hogy a munkásosztály, a dolgozó tömegek nemcsak a régi, burzsoá gazdasági rendszer megsemmisítéséhez értenek, hanem az új, magasabbrendű szocialista gazdasági rendszert is fel tudják építeni. Meg-

győzően tanúsítja ezt a népi demokratikus országokban folyó szocialista építés is.

A politikai gazdaságtan beható közgazdaságtani elemzés alapján kimutatja, hogy feltétlenül szükség van a munkásosztálynak a szocialista építésben betöltött vezető szerepére, feltétlenül szükség van a munkásosztály és a parasztság olyan szilárd szövetségére, amelynek célja a szocializmus felépítése és az ember ember által való kizsákmányolásának megszüntetése. A munkás-paraszt szövetség a szocialista táborhoz tartozó valamennyi ország társadalmi rendjének megdönthetetlen alapja. A munkás-paraszt szövetség alapján megoldódik a sokévszázados parasztkérdés, megvalósul az áttérés az egyéni kisparaszti gazdaságról a nagyüzemi kollektív gazdaságra, amely megmenti a parasztságot a tönkrejutástól és a nyomortól. A kolhozrendnek a Szovjetunióban aratott győzelme a gyakorlatban cáfolta meg a burzsoáziának azt a hazug állítását, amely szerint a parasztság nem képes rálépni a szocializmus útjára.

A politikai gazdaságtan általánosítja a Szovjetunióban a szocializmus felépítésével kapcsolatban szerzett történelmi tapasztalatokat. Megmutatja, hogyan vált a szegény és gyenge forradalom előtti Oroszország olyan hatalmas és gazdag országgá, amilyen a Szovjetunió. A gazdag szovjet tapasztalatok alapján a népi demokratikus országok megismerik a szocialista építés kipróbált útjait és az átmeneti időszakban folyó osztályharc törvényeit, megtudják, hogyan érheti el a munkásosztály a megbonthatatlan barátságot és a szilárd szövetséget a parasztsággal, hogyan erősítheti a város és a falu közötti gazdasági összefogást, hogyan arathat győzelmet a kizsákmányoló osztályok fölött, és hogyan építheti fel a szocialista társadalmat.

A szovjet tapasztalatok felhasználása minden országban megköveteli a gazdasági élet és az osztályviszonyok terén észlelhető, s az egyes országok fejlődésének történelmi feltételei által meghatározott konkrét sajátosságok összességének gondos figyelembe vételét. A népi demokratikus országokban a szocializmus építése kedvezőbb feltételek között folyik, mint annak idején a Szovjetunióban, mivel most hatalmas szocialista tábor áll fenn, élén a Szovjetunióval, meg a Kínai Népköztársasággal, s rendelkezésre állnak a szocialista építés gazdag tapasztalatai. A kapitalista rendszerről levált országokban a szocializmus és a kommunizmus győzelmének döntő feltétele a szocialista tábor további erősödése, az e táborhoz tartozó országok gazdasági, politikai és kulturális együttműködésének további fejlődése.

4. A politikai gazdaságtan azt tanítja, hogy a szocialista építés érdekében kifejtett gyakorlati munka csak abban az eset-

ben járhat sikerrel, ha a társadalom fejlődésének gazdasági törvényeire támaszkodik. A politikai gazdaságtan lehetővé teszi a gazdasági fejlődés objektív törvényeinek megismerését, s ezeknek a törvényeknek a társadalom érdekében való felhasználását.

A gazdasági törvények ismerete lehetővé teszi a gazdasági folyamatok lényegének tisztázását, alapos megismerését, a fejlődés haladó tendenciáinak felfedését akkor, amikor azok még csak csírájukban vannak meg, a gazdasági fejlődés menetének tudományos előrelátását és olyan irányítását, amely összhangban van a kommunizmus építésének feladataival. A politikai gazdaságtan erős fegyvereket ad a káderek kezébe az újnak, a haladónak a régi, az idejétmúlt fölötti diadalra juttatásáért vívott harchoz. A politikai gazdaságtan által tanulmányozott gazdasági törvények tudományos ismerete az alapja a szocialista tábor országaiban kormányon levő kommunista (munkás) pártok gazdaságpolitikájának. Ezek a pártok a marxista-leninista elméletre, az objektív gazdasági törvények ismeretére támaszkodva tudományosan megalapozott és gyakorlatilag ellenőrzött, a társadalom gazdasági fejlődésének szükségleteivel, a nép létfontosságú érdekeivel összhangban álló politikát dolgoznak ki és folytatnak, alkotásra lelkesítik a tömegeket, és szervezik a tömegek forradalmi alkotóerejét.

A politikai gazdaságtan megvilágítja a szocializmus gazdasági alaptörvényének érvényesülését, s ezzel rávezeti a kádereket arra, hogy munkájukat a szocialista termelés céljával — a nép anyagi és kulturális szükségleteinek maximális kielégítésével összhangban szervezzék meg. A politikai gazdaságtan megmagyarázza, hogy melyek azok a feltételek, amelyek révén a termelésnek a legfejlettebb technika alapján történő szakadatlan növekedése és tökéletesedése megvalósul. Kimutatja, hogy a szocialista termelés ilyen növekedésének elengedhetetlen feltétele a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztésére vonatkozó gazdasági törvény felhasználása, a nehézipar fellendülése, s ezen az alapon a technika szakadatlan gyarapodása, a tudomány erőteljes fejlődése, s a tudomány és a technika legújabb vívmányainak alkalmazása a termelésben.

A politikai gazdaságtan azt tanítja, hogy a népgazdaság további fellendülésének és általános fejlődésének döntő tényezője a munka termelékenységének messzemenő emelése valamennyi gazdasági ágban — az iparban, a közlekedésben és a mezőgazdaságban egyaránt. A társadalmi munka termelékenységének szakadatlan emelkedése nélkül lehetetlen elérni a nép növekvő szükségleteinek maximális kielégítését. A technika fejlesztése és a munka termelékenységének emelése útján valósul meg a

Szovjetunió fő gazdasági feladata, amely abban áll, hogy gazdasági tekintetben utol kell érni és túl kell szárnyalni a legfejlettebb tőkés országokat.

A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a szocializmus gazdasági rendjében szó sem lehet spontán elemek érvényesüléséről, hogy a kommunista társadalom építése csak a gazdaság olyan terv szerinti irányítása esetén lehetséges, amely a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényén alapul és összhangban van a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényéből a kommunista építés egyes szakaszainak konkrét feltételei között adódó követelmények tanulmányozása hozzásegít a gazdaság fejlődése terén a szükséges arányosság betartásához, a szocialista termelés helyes területi elhelyezésének megvalósításához, a rendelkezésre álló anyag, pénz és munkaerő lehető leghatékonyabb felhasználásához.

A politikai gazdaságtan rávilágít arra, hogy a szocialista építés szempontjából óriási jelentőségű az anyagi érdekeltség elve, az, hogy a tömegek a szocialista termelési viszonyokból kifolyólag érdekelve legyenek a termelés szakadatlan fellendülésében. A politikai gazdaságtan megvilágítja a munka szerinti elosztás törvényének szerepét és jelentőségét a szocialista társadalom fejlődése szempontjából, s ezzel rávezeti a káderekat arra, hogy a népgazdaság valamennyi ágában következetesen valósítsák meg a munkának közvetlenül a teljesítménytől függő differenciált díjazását, és számolják fel az egyenlősdi elemeit. A politikai gazdaságtan rámutat a szocialista társadalom gazdasági fejlődésének hatalmas hajtóerejét jelentő szocialista munkaverseny szerepére.

A politikai gazdaságtan megmagyarázza az értéktörvény és a vele kapcsolatos gazdasági eszközök hozzáértő felhasználásának jelentőségét a szocialista építés szempontjából. A káderek számára annak megértése, hogy hogyan érvényesül az értéktörvény a szocializmusban, fontos eszközt jelent a termelési módszerek megjavításához, a termékek önköltségének csökkentéséhez, az önálló elszámolás megszilárdításához, a szocialista vállalatok rentabilitásának növeléséhez, a gazdaságilag megalapozott árpolitika folytatásához, a kolhoztermelés fejlesztésének anyagi ösztönzéséhez, a kereskedelem fejlesztéséhez és a pénzügyi rendszer tökéletesítéséhez. A politikai gazdaságtan rámutat a szigorú gazdaságosság megvalósítása és a szocialista felhalmozás növelése szempontjából a szocialista tervgazdaságban rejlő óriási lehetőségekre.

A Szovjetunióra és a népi demokratikus országokra jel-

lemző, hogy egyre nő a tömegeknek a gazdasági és a kulturális építés terén kifejtett alkotó aktivitása. Éppen ezért egyre nagyobb jelentőségre tesz szert az, hogy a tömegek ismerjék a gazdasági fejlődés törvényeit, a szocialista gazdálkodás elveit. A politikai gazdaságtan a gazdasági törvények ismeretével vértezi fel a káderekét, ami lehetővé teszi e törvények mind sikeresebb gyakorlati felhasználását és alkalmazását, s ezzel a szocializmus és a kommunizmus építése terén kifejtett munka hatékonyságának fokozását.

A politikai gazdaságtan a gazdasági folyamatok kölcsönös összefüggésének feltárásával minden dolgozó számára lehetővé teszi, hogy megértse munkájának jelentőségét az egész szocialista népgazdasági rendszer fejlődése szempontjából. Megtanít annak világos megértésére, hogy a szocializmus viszonyai között az egész nép, az egész állam érdekei mindennél előbbrevalók.

5. A politikai gazdaságtan kimutatja, hogy a szocializmus a leghaladóbb termelési mód, és döntő előnyei vannak a kapitalizmussal szemben. Ez világosan kifejezésre jut abban, hogy a szocializmus és a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye homlokegyenest ellenkezik, a fejlődés két különböző vonala következik belőlük.

A tőkés országokban a termelés a maximális profit törvényének van alárendelve, amely a dolgozókat munkanélküliségre, romlásra, nyomorra és véres háborúkra kárhoztatja, ezzel szemben a szocialista társadalomban a termelés az ember érdekeit, az ember növekvő szükségleteinek kielégítését szolgálja.

Míg a tőkés országokban a termelés növekedése ütemét tekintve messze elmarad a tudomány és a technika fejlődésének jelenlegi színvonala által nyújtott óriási lehetőségek mögött, s időszakonként pusztító gazdasági válságok szakítják félbe, addig a szocializmus országában tervszerűen fejlődik a gazdaság és szakadatlanul, a fejlett tőkés országok termelésének növekedését jelentősen meghaladó ütemben növekszik a termelés.

A kapitalista világban az egyes országok között konkurrenciaharc dúl, egyes országok leigáznak más országokat. A monopoltőke a maximális profit gátlástalan hajhászása során a világ gazdasági újrafelosztására, világuralomra törekszik, ami a nemzetközi helyzet kiéleződésére, a gazdaság militarizálására vezet, és újabb háborúk veszélyét idézi fel. A szocializmus táborában nincsenek kizsákmányoló osztályok, amelyek érdekelve volnának a nemzetközi konfliktusokban és a katonai összeütközésekben; a szocialista országok már eleve elvetik a gyarmati leigázás és az imperialista terjeszkedés politikáját, s határozot-

tan és következetesen harcolnak a békéért, a nemzetközi feszültség enyhítéséért, a népek közötti békés együttműködésért és barátságért, tekintet nélkül társadalmi és államrendjükre. A nemzetközi kapcsolatok új, szocialista típusának ragyogó példáját nyújtják a szocializmus táborához tartozó országok közötti kapcsolatok, amelyek a teljes egyenlőség és a kölcsönös előnyök elvén alapulnak, s céljuk ezeknek az országoknak közös gazdasági fellendítése, kultúrájuk felvirágoztatása.

A szocialista gazdasági rendszer a kapitalizmussal folytatott békés versenye során évről évre egyre szemléltetőbben bizonyítja be fölényét a kapitalista gazdasági rendszerrel szemben. Ugyanakkor a kapitalista gazdasági rendszer, amelyet belső ellentmondások marcangolnak, évről évre egyre világosabban mutatja meg ingatagságát, azt, hogy a történelem pusztulásra ítélte.

Az emberi haladás nagyszerű perspektívája — az osztálynélküli kommunista társadalom. A politikai gazdaságtan a Szovjetunióban folyó kommunista építés gyakorlatának általánosításával megvilágítja a kommunizmusba való átmenet gazdasági feltételeit. Kimutatja, hogy a jelenkori társadalomnak a kommunizmus felé való előrehaladása a társadalmi fejlődés objektív törvényei alapján történik. A kommunizmus a marxizmus-leninizmus elméletével felvértezett Kommunista Párt vezette milliós dolgozó tömegek tudatos alkotó tevékenysége nyomán jön létre. Nincs a világon olyan erő, amely megállíthatná a társadalom előrehaladását a kommunizmushoz vezető úton. A demokrácia és a szocializmus erőinek óriási növekedése, egyfelől az imperialista burzsoázia, másfelől a munkásosztály és valamennyi dolgozó közötti osztályellentétek erős kiéleződése, a gyarmatokon folyó nemzeti szabadságmozgalom egyre növekvő lendülete, a néptömegeknek, s általában az emberiség haladó erőinek az imperialista reakció és egy újabb háború előkészítése ellen irányuló hatalmas békemozgalma vitathatatlanul bizonyítja, hogy a kapitalizmus ideje lejárt, s a jövő — a kommunizmusé.

TARTALOM

ELŐSZÓ AZ ELSŐ KIADÁSHOZ 5

ELŐSZÓ A MÁSODIK KIADÁSHOZ 7

BEVEZETÉS 9

ELSŐ RÉSZ. **A KAPITALIZMUS ELŐTTI TERMELÉSI MÓDOK** 19

I. fejezet. **Az ősközösségi termelési mód** 19

Az emberi társadalom keletkezése — 19. Az őstársadalom anyagi életének feltételei. A szerszámok fejlődése — 20. Az őstársadalom termelési viszonyai. A természetes munkamegosztás — 23. A nemzetségi rend. A matriarchális nemzetség. A patriarchális nemzetség — 24. A társadalmi munkamegosztás és a csere kialakulása — 26. A magántulajdon és az osztályok kialakulása. Az ősközösségi rend felbomlása — 27.

Az őskor társadalmi elképzelései 29

Rövid összefoglalás 30

II. fejezet. **A rabszolgatartó termelési mód** 31

A rabszolgatartó rend kialakulása — 31. A rabszolgatartó rend termelési viszonyai. A rabszolgák helyzete — 35. A csere további fejlődése. A kereskedelmi és uzsoratőke — 40. A rabszolgatartó termelési mód ellentmondásainak kiéleződése — 41. A kizsákmányoltak osztályharca a kizsákmányolók ellen. A rabszolgafelkelések. A rabszolgatartó rend pusztulása — 42.

A rabszolgatartó rend korának gazdasági nézetei 43

Rövid összefoglalás 46

III. fejezet. **A hűbéri termelési mód** 47

A hűbériség keletkezése — 47. A hűbéri társadalom termelési viszonyai. A parasztok kizsákmányolása a hűbérurak által — 51. A középkori város. A kézműves céhek. A kereskedőtestületek — 55. A hűbéri társadalom osztályai és rendjei. A feudális hierarchia — 58. A hűbéri társadalom termelőerőinek fejlődése — 59. A tőkés termelés megszületése a hűbéri rend méhében. A kereskedelmi tőke szerepe — 60. Az eredeti tőkefelhalmozás. A parasztok földjének erőszakos elvétele. A gazdagság felhalmozása — 64. A jobbágyparasztok felkelései. A polgári forradalmak. A hűbéri rend bukása — 67.

A hűbériség korának gazdasági nézetei 69

Rövid összefoglalás 73

MÁSODIK RÉSZ. **A TŐKÉS TERMELÉSI MÓD** 76

A. A monopólium előtti kapitalizmus 76

IV. fejezet. **Árutermelés. Áru és pénz** 76

Az árutermelés mint a kapitalizmus keletkezésének kiindulópontja és a kapitalizmus általános vonása — 76. Az áru és tulajdonságai. Az áruban testet öltött munka kettős jellege — 77. A társadalmilag szükséges munkaidő. Az egyszerű és a bonyolult munka — 80. Az értékformák fejlődése. A pénz lényege — 81. A pénz funkciói — 84. Az arany és a papírpénz — 88. Az értéktörvény mint az árutermelés gazdasági törvénye — 90. Az árufetisizmus — 91.

Rövid összefoglalás 92

V. fejezet. **Az egyszerű tőkés kooperáció és a manufaktúra** 93

Az egyszerű tőkés kooperáció — 93. A kapitalizmus manufaktúra időszaka — 95. A tőkés házimunka — 97. A manufaktúra történelmi szerepe — 98. A parasztság felbomlása. Az áttérés a robotgazdaságról a tőkés gazdaságra — 99. A belső piac kialakulása a tőkés ipar számára — 102.

Rövid összefoglalás 102

VI. fejezet. **A kapitalizmus gépi időszaka** 103

Az áttérés a manufaktúráról a gépi iparra — 103. Az ipari forradalom — 104. A tőkés iparosítás — 107. A városok és ipari központok fejlődése. A proletárok osztályának kialakulása — 109. A kapitalista gyár. A gép mint a bérmunkás tőkés kizsákmányolásának eszköze — 110. A nagyipar és a mezőgazdaság — 113. A munka és a termelés tőkés társadalmasítása. A gépek alkalmazásának határai a kapitalizmusban — 114.

Rövid összefoglalás 116

VII. fejezet. **A tőke és az értéktöbblet. A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye** 117

A tőkés rend termelési viszonyainak alapja — 117. A pénz átalakulása tőkévé — 118. A munkaerő mint áru. A munkaerő-áru értéke és használati értéke — 119. Az értéktöbblet-termelés — a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye — 121. A tőke mint társadalmi termelési viszony. Az állandó és a változó tőke — 124. Az értéktöbbletráta — 125. A tőkés kizsákmányolás fokozásának két módja. Az abszolút értéktöbblet és a relatív értéktöbblet — 126. A külön értéktöbblet — 128. A munkanap és határai. Harc a munkanap megrövidítéséért — 129. A tőkés társadalom osztályszerkezete. A burzsoá állam — 131.

Rövid összefoglalás 133

VIII. fejezet. **A munkabér** 135

A munkaerő ára. A munkabér lényege — 135. A munkabér fő formái — 136. Az izzasztó munkabér-rendszerek — 139. Névleges bér és reálbér — 142. A reálbér csökkenése a kapitalizmusban — 143. A munkásosztály harca a munkabér felemeléséért — 147.

Rövid összefoglalás 149

IX. fejezet. **A tőkefelhalmozás és a proletariátus elnyomorodása** 150

A termelés és újratermelés — 150. A tőkés egyszerű újratermelés — 151. A tőkés bővített újratermelés. A tőkefelhalmozás — 153. A tőke szerves összetétele. A tőke koncentrációja és centralizációja — 154. Az ipari tartalékshereg — 156. Az agrár túlnépesedés — 158. A tőkés felhalmozás általános törvénye. A proletariátus viszonylagos és abszolút elnyomorodása — 159. A tőkés termelési mód alapvető ellentmondása — 161.

Rövid összefoglalás 162

X. fejezet. **A tőke körforgása és megtérülése** 163

A tőke körforgása. Az ipari tőke három formája — 163. A tőke megtérülése. A termelési idő és a forgalmi idő — 166. Az állótőke és a forgótőke — 167. Az értéktöbblet évi rátája. A tőkemegtérülés meggyorsításának módjai — 169.

Rövid összefoglalás 170

XI. fejezet. **Az átlagprofit és a termelési ár** 171

A tőkés termelési költségek és a profit. A profitráta — 171. Az átlagprofitráta kialakulása és az áru értékének átalakulása termelési árrá — 173. A profitráta csökkenő tendenciája — 178.

Rövid összefoglalás 181

XII. fejezet. **A kereskedelmi tőke és a kereskedelmi haszon** 182

A kereskedelmi haszon és forrásai — 182. A forgalmi költségek — 184. A tőkés kereskedelem formái. Az árutőzsde — 186. A külkereskedelem — 187.

Rövid összefoglalás 188

XIII. fejezet. **A kölcsöntőke és a kölcsönkamat. A pénzforgalom** 189

A kölcsöntőke — 189. A kamat és a vállalkozói nyereség. A kamatláb (kamatráta) és ennek csökkenő tendenciája — 190. A hitel formái. A bankok és a bankműveletek — 191. A részvénytársaságok. A fiktív tőke — 194. A tőkés országok pénzforgalma — 196.

Rövid összefoglalás 199

XIV. fejezet. **A földjáradék. Az agrárviszonyok a kapitalizmusban** 200

A mezőgazdaság tőkés rendszere és a föld magántulajdona — 200. A különbözeti földjáradék — 202. Az abszolút földjáradék. A föld ára — 206. A földjáradék a kitermelő iparban. A telekjáradék — 208. Nagyüzemi és kisüzemi termelés a mezőgazdaságban — 210. A város és falu közötti ellentét elmélyülése — 212. A földmagántulajdon és a föld nacionalizálása — 213.

Rövid összefoglalás 215

XV. fejezet. **A nemzeti jövedelem** 217

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem — 217. A nemzeti jövedelem elosztása — 218. Az állami költségvetés — 222.

Rövid összefoglalás 225

XVI. fejezet. **A társadalmi tőke újratermelése** 226

A társadalmi tőke. A társadalmi össztermék összetétele — 226. A realizálás feltételei tőkés egyszerű újratermelés esetén — 228. A realizálás feltételei tőkés bővített újratermelés esetén — 230. A piacprobléma. A tőkés újratermelés ellentmondásai — 232.

Rövid összefoglalás 234

XVII. fejezet. **A gazdasági válságok** 235

A tőkés túltermelési válságok alapja — 235. A tőkés újratermelés ciklikus jellege — 238. Az agrárválságok — 241. A válságok és a kapitalizmus ellentmondásainak kiéleződése — 242. A kapitalizmus fejlődésének történelmi tendenciája. A proletariátus mint a kapitalizmus sírásója — 246.

Rövid összefoglalás 247

B. A monopolkapitalizmus vagy imperializmus 248

XVIII. fejezet. **Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye** 248

Az átmenet az imperializmusba — 248. A termelés koncentrációja és a monopóliumok A monopóliumok és a konkurrencia — 250. A koncentráció és a monopóliumok a bankok területén. A bankok új szerepe — 255. A finánctőke és a finánccoligarchia — 256. A tőkekivitel — 258. A világ gazdasági felosztása a kapitalisták szövetségei között. A nemzetközi monopóliumok — 260. A világ területi felosztása a nagyhatalmak között és a világ újrafelosztásáért folytatott harc — 261. A monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvénye — 263.

Rövid összefoglalás 268

XIX. fejezet. **Az imperializmus gyarmati rendszere** 268

A gyarmatok szerepe az imperializmus korszakában — 268. A gyarmatok mint az anyaországok agrár- és nyersanyagfüggvényei — 270. A dolgozó tömegek gyarmati kizsákmányolásának módszerei — 273. A gyarmati népek nemzeti felszabadító harca — 277.

Rövid összefoglalás 279

XX. fejezet. **Az imperializmus helye a történelemben** .. 280

Az imperializmus mint a kapitalizmus utolsó fejlődésszakasza — 280. Az imperializmus mint élősdi vagy rothadó kapitalizmus — 282. Az imperializmus — a szocialista forradalom előestéje — 285. Az állami-monopolista kapitalizmus — 286. A tőkés országok egyenlőtlen gazdasági és politikai fejlődésének törvénye az imperializmus korszakában és a szocializmus győzelmének lehetősége egy országban — 288.

Rövid összefoglalás 292

XXI. fejezet. **A kapitalizmus általános válsága** 293

A kapitalizmus általános válságának lényege — 293. Az első világháború és a kapitalizmus általános válságának kezdete — 294. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme és a világnak két rendszerre: kapitalista és szocialista rendszerre szakadása — 296. Az imperializmus gyarmati rendszerének válsága — 299. A piacprobléma kiéleződése, az üzemek kapacitásának krónikus kihasználatlansága és a krónikus tömegmunkanélküliség — 301. A túltermelési válságok elmélyülése és a tőkés ciklusban végbemenő változások — 304.

Rövid összefoglalás 308

XXII. fejezet. **A kapitalizmus általános válságának elmélyülése a második világháború után** 309

A második világháború és a kapitalizmus általános válságának második szakasza — 309. Két tábor kialakulása a nemzetközi küzdőtéren és az egységes világpiac szétesése — 312. Az imperialista gyarmati rendszer válságának kiéleződése — 314. A kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének fokozódása. Az amerikai imperializmus terjeszkedése — 316. A tőkés országok gazdaságának militarizálása. A tőkés ciklusban végbemenő változások — 320. A munkásosztály elnyomorodásának fokozódása a tőkés országokban — 324. A monopóliumok nyomásának fokozódása a tőkés országok mezőgazdaságában és a parasztság tönkremenetele — 325.

Rövid összefoglalás 328

A kapitalizmus korának közgazdasági tanai 329

A klasszikus burzsoá politikai gazdaságtan — 329. A vulgáris politikai gazdaságtan keletkezése — 332. A kispolgári politikai gazdaságtan — 333. Az utópista szocialisták — 334. Az oroszországi forradalmi demokra-

ták — 334. A politikai gazdaságtan terén Marx és Engels által véghezvitt forradalmi fordulat — 335. A burzsoá közgazdaságtudomány további bomlása. A jelenkori burzsoá politikai gazdaságtan — 339. Az imperializmus kispolgári bírálata — 343. A II. Internacionálé opportunistáinak és napjaink jobboldali szocialistáinak közgazdasági elméletei — 344. A kapitalizmus marxista politikai gazdaságtanának továbbfejlesztése V. I. Lenin munkáiban. A kapitalizmus politikai gazdaságtanára vonatkozó számos új tétel kidolgozása I. V. Sztálin munkáiban — 347.

HARMADIK RÉSZ. **A SZOCIALISTA TERMELÉSI MÓD** 354

A. A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak 354

XXIII. fejezet. **A kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszak fő vonásai** 354

A proletárforradalom és a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának szükségessége — 354. A proletárdiktatúra mint a szocialista gazdaság felépítésének eszköze — 356. A szocialista nacionalizálás — 359. A gazdasági szektorok és az osztályok az átmeneti időszakban. A munkás-paraszt szövetség — 361. A szocializmus gazdasági törvényeinek keletkezése — 366. A gazdaságpolitika alapjai a kapitalizmus és a szocializmus közötti átmeneti időszakban — 368.

Rövid összefoglalás 376

XXIV. fejezet. **A szocialista iparosítás** 377

A nagyipar — a szocializmus anyagi alapja. A szocialista iparosítás lényege — 377. A szocialista iparosítás üteme — 381. Az iparosítás szocialista módszere. A szocialista iparosításhoz szükséges eszközök forrásai — 382. A beruházások. Az új technika elsajátítása és a káderkérdés — 385. A Szovjetunió átalakulása elmaradott agrárországból élenjáró ipari hatalommá — 387.

Rövid összefoglalás 390

XXV. fejezet. **A mezőgazdaság kollektivizálása** 391

A mezőgazdaság kollektivizálásának történelmi szükségszerűsége. Lenin szövetkezeti terve — 391. A teljes kollektivizálás előfeltételei — 395. A teljes kollektivizálás és a kulákság mint osztály felszámolása — 399. A mezőgazdasági artel mint a kollektív gazdaság fő formája — 402. A Szovjetunió átalakulása a kispa-

raszti gazdaság országából a nagyüzemi jelleget tekintve világviszonylatban első helyen álló és messzemenően gépesített mezőgazdasággal rendelkező országgá — 403.

Rövid összefoglalás 406

XXVI. fejezet. **A szocializmus győzelme a Szovjetunióban** 407

A szocialista termelési mód megvalósulása — 407. A társadalom osztályösszetételében végbement változások — 410. A nemzetek gazdasági egyenlőtlenségének felszámolása — 415. A Szovjetuniónak a szocialista társadalom építése befejezésének és a szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenetnek szakaszába lépése — 417.

Rövid összefoglalás 421

B. A népgazdaság szocialista rendszere 422

XXVII. fejezet. **A szocializmus anyagi-termelési bázisa** .. 422

A szocializmus anyagi-termelési bázisának fő sajátosságai — 422. A szocialista ipar — 423. A szocialista mezőgazdaság — 426. A technikai haladás útjai a szocializmusban — 428. A szocialista termelés területi elhelyezése — 432.

Rövid összefoglalás 435

XXVIII. fejezet. **A termelőeszközök társadalmi tulajdona a szocialista termelési viszonyok alapja** 436

A népgazdaság szocialista rendszere és a szocialista tulajdon — 436. A szocialista tulajdon két formája — 438. Az egyéni tulajdon a szocializmusban — 444. A szocialista termelési viszonyok jellege — 445.

Rövid összefoglalás 448

XXIX. fejezet. **A szocializmus gazdasági alaptörvénye** .. 449

A gazdasági törvények jellege a szocializmusban — 449. A szocializmus gazdasági alaptörvényének lényeges vonásai — 452. A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a szocialista termelés növekedése — 455. A szocializmus gazdasági alaptörvénye és a dolgozók jólétének növekedése — 457. A szocialista állam gazdasági szerepe — 459.

Rövid összefoglalás 463

XXX. fejezet. **A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye** .. 465

A népgazdaság tervszerű fejlődésének szükségessége a szocializmusban — 465. A népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének fő vonásai és követelményei — 466. A népgazdaság tervszerű fejlődésének törvénye és a szocialista tervezés — 471. A tervgazdaság előnyei — 479.

Rövid összefoglalás .. 481

XXXI. fejezet. **A társadalmi munka a szocializmusban** .. 482

A munka jellege a szocializmusban — 482. A munka mint a szocialista társadalom tagjainak kötelessége. A munkához való jog megvalósulása — 484. A munka szerinti elosztás a szocializmus gazdasági törvénye — 486. A szocialista munkakooperáció — 488. A szocialista munkaverseny — 490. A munkatermelékenység állandó emelkedése a szocializmus gazdasági törvénye — 492. A munkatermelékenység emelésének forrásai és tartalékai — 495.

Rövid összefoglalás .. 498

XXXII. fejezet. **Az árutermelés, az értéktörvény és a pénz a szocializmusban** .. 500

Az árutermelés szükségessége és sajátosságai a szocializmusban — 500. Az áru használati értéke és értéke a szocialista gazdaságban — 502. Az értéktörvény érvényesülésének jellege a szocializmusban — 505. A pénz és funkciói a szocialista gazdaságban — 509.

Rövid összefoglalás .. 512

XXXIII. fejezet. **A munkabér a szocializmusban** .. 513

A munkabér és a munka szerinti elosztás gazdasági törvénye — 513. A munkabér formái. A tarifarendszer — 517. A reálbér állandó emelkedése a szocializmusban — 521.

Rövid összefoglalás .. 526

XXXIV. fejezet. **Önálló elszámolás és rentabilitás. Önköltség és ár** .. 527

Az önálló elszámolás és a vállalatok rentabilitása — 527. A vállalat alapjai. Az álló- és forgóalapok — 533. A termékek önköltsége — 536. Az állami vállalat tiszta jövedelme. Az állam központosított tiszta jövedelme — 539. Az ár az állami ipari vállalatoknál — 542.

Rövid összefoglalás .. 544

XXXV. fejezet. **A szocialista mezőgazdasági rendszer** .. 545

A szocialista mezőgazdaság helye és szerepe a népgazdaságban — 545. A gép- és traktorállomások — a kolhoztermelés nagyipari bázisai — 549. A kolhozok közös gazdasága. A kolhoztermelés tervezése — 552. A munkaszervezés szocialista formái a kolhozokban. A munkaegység — 555. A kolhoztermelés termékei. A kolhoz jövedelme — 558. A különbözeti földjáradék a szocializmusban — 563. A kolhoztermelés termékeinek és a kolhozok jövedelmének elosztása. A kolhozparasztság jólétének növekedése — 566. A szovhozok fejlődése, és rentabilitásuk növelésének módjai — 570.

Rövid összefoglalás 574

XXXVI. fejezet. **A kereskedelem a szocializmusban** 576

A kereskedelem lényege és szerepe a szocializmusban — 576. A kereskedelem formái a szocializmusban — 581. Az ár és a forgalmi költség az állami és a szövetkezeti kereskedelemben — 584. A külkereskedelem — 587.

Rövid összefoglalás 589

XXXVII. fejezet. **A szocialista társadalom nemzeti jövedelme** 590

A társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem a szocializmusban — 590. A nemzeti jövedelem állandó növekedése a szocializmusban — 593. A nemzeti jövedelem elosztása — 595.

Rövid összefoglalás 598

XXXVIII. fejezet. **Az állami költségvetés, a hitel és a pénzforgalom a szocializmusban** 599

A szocialista társadalom pénzügyei — 599. A szocialista állam költségvetése — 600. A hitel a szocializmusban — 606. A bankok a szocialista társadalomban — 609. A pénzforgalom a szocializmusban — 612.

Rövid összefoglalás 615

XXXIX. fejezet. **A szocialista újratermelés** 616

A szocialista újratermelés lényege — 616. A szocialista társadalom nemzeti vagyona. A társadalmi össztermék összetétele — 619. A társadalmi termelés két osztálya közötti arány — 621. A társadalmi alapok képzése és rendeltetése a szocializmusban — 626. A szocialista fel-

halmozás. A felhalmozás és a fogyasztás a szocialista társadalomban — 628.

Rövid összefoglalás 631

XL. fejezet. **A szocializmusból a kommunizmusba való fokozatos átmenet** 633

A kommunista társadalom két foka — 633. A Szovjetunió fő gazdasági feladata — 637. A kommunizmus anyagi-termelési bázisának létrehozása — 639. A város és a falu közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai — 642. A szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbség megszüntetésének útjai — 646. Az áttérés a „mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint" kommunista elvre — 649.

Rövid összefoglalás 652

C. A szocializmus építése a népi demokratikus országokban 653

XLI. fejezet. **Az európai népi demokratikus országok gazdasági rendje** 653

A népi demokratikus forradalom előfeltételei — 653. A népi demokratikus forradalom jellege — 655. A gazdasági szektorok és az osztályok — 660. A szocialista iparosítás — 664. A mezőgazdaság szocialista átalakítása — 667. A dolgozók anyagi jólétének növekedése és műveltségi színvonalának emelkedése — 670.

Rövid összefoglalás 672

XLII. fejezet. **A Kínai Népköztársaság gazdasági rendje** 673

A kínai népi forradalom előfeltételei — 673. A kínai forradalom jellege — 676. A forradalmi földreform. A szocialista államosítás — 679. Az átmeneti időszak gazdasági szektorai és osztályai a Kínai Népköztársaságban — 680. Kína szocialista iparosításának útjai — 688. A mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakítása — 691. A kínai nép anyagi és műveltségi színvonalának emelkedése — 696.

Rövid összefoglalás 698

XLIII. fejezet. **A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködése** 699

A szocialista táborhoz tartozó országok világpiacának kialakulása és megszilárdulása — 699. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági kapcsolatainak jellege — 702. A szocialista táborhoz tartozó országok gazdasági együttműködésének fő formái — 706.

Rövid összefoglalás 711

BEFEJEZÉS 712

EÖTVÖS [illegible]
293 chart

Szerkesztette: Fedor János
Műszaki vezető: Szécsi Andor

A könyv megjelent 1956. IV. 23-án, 27 000 példányban. Tartalmaz 51,8 szerkesztői ívet
Terjedelem 46¹/₄ (A/5) ív

8877. Franklin. (Felelős: Vértes Ferenc)